

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

ELBESZÉLÉSEK

5.

JÓKAI MÓR

ELBESZÉLÉSEK

(1853—1854)

5. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1989

Sajtó alá rendezte
SZAKÁCS BÉLA

176 195/-

ISBN 963 05 0208 1 (összkiadás, kritikai)
ISBN 963 05 4991 3 (kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás 1989

© Akadémiai Kiadó, 1989

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és a televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

I. PETKI FARKAS LEÁNYAI

(Regényes kép a múltból)

I. ANDRÁS NAPJA

A jó öreg Petki Farkas nem utolsó ember vala a maga idejében, amit mindazok, akik őt valaha ismerték, bizonyára tudni fognak. Miután azonban lehetséges dolog, miszerint ezen sorokat olyan emberek is olvasni fogják, akik őt nem ismerték, jónak találok őt oly módon leírni, ahogy akkoriban élt és uralkodott.

Vala ő az 1676-ik esztendőben királybíró Csíkben, és jobb módú főúr nem találkozik nálánál abban a környékben. Udvar tart vala Rákoson, ahol nyolcvan inas szolgálta előtte, a szakácsok, béresek, lovászok és drabantok számait ide sem vévén, akik mindnyájan úgy voltak őnála, mintha az apjuk házában laktak volna, s biztosan mondhatom, hogy aki egyszer ott volt, el nem kívánckozott onnan.

Mert három dolog volt, melyekben a jó öreg Petki Farkas büszkeségét lelte: egyik az, hogy őt igen jó, bőkezű embernek tartásák. Kapu sohasem volt az ő házán, és a vendég soha ki nem fogyott belőle; akárki jött hozzá, oly képpel fogadta, mintha éppen csak őreá várt volna, s ott úgy el tudta marasztalni, hogy gyakorta megesett, miszerint azok, akik Csíkszeredába indultak Szent Margit-napi vásárra, s betértek hozzá egy szóra, úgy ott maradtak, hogy a vásár is elmúlt, mégsem szabadultak tőle. Ajándék nélkül sem hagyott senkit elmenni magától, végighordozta az embert tárházain, ménesein, kérdezgetve: hogy tetszik neked ez a kard? ez a billikom? hát ez az arab csikó? s ha azt mondá rá a kérdezt, hogy „nagyon szép”, mindjárt rátukmálta erővel. Kalendáriumában sokkal

több ünnep volt, mint más emberében, s még az ósapjának is fel szokta tartani a nevenapját, s hogy az ily ünnepélyességről ismerői el ne maradhassanak, hivatalos citatóriumokat küldött rájuk mint főkirálybíró. Ahol annyi szolgálta és belső fraj volt, mint az ő házában, azok közt lehetetlen volt, hogy egy vagy más ismeretség ne szövődjék; mihelyt az öregúr ilyesmit megtudott, rögtön összeházásítá őket, s titulusa volt lakodalomadásra. Koldus nem volt az ő falujában, mert ahol egyet meglátott, megfogatta, elvitette valamelyik pusztájára, ott adott neki egy jobbágytelket, ökröt, tehenet hozzá, és nem hagyott senkit koldulni.

És nemcsak hiú dolgokban mutogató ő adakozóságát, figyelmé kiterjedt a maradandóbb becsűekre is; — minden esztendőben eljárt a nagyenyedi kollégiumba, mikor vizsgálatokat tartottak, s amely diák legjobban felelt, azt saját költségén kiküldte akadémiákra, ott kitaníttatta, s ha visszakerülvén, nem akadt neki egyhirtelen ekléziája, addig jött-ment Erdélyben, míg talált valahol egy pusztát templomot, amit valaha a tatár leégett, azt megépítteté, s beletevé papnak a maga candidatusát, s fizeté saját pénzéből.

Másik pont, amelyben a jó úr büszkeségét helyezé, családjának ősi eredete vala, melyet, hogy Ádám- és Éváig restelt felvinni, onnan van, mert már ezekről nagyon világos, hogy mezítláb járó parasztemberek voltak. De nem messze járt tőlök: vala ugyanis az ő családja címerében egy antediluvianus állat, melyről senki sem tudhatá, hogy micsoda? nem tartozván az sem a repülő, sem a négy lábbon járó, sem a csúszó-mászó állatok sorába, s annak a hátába volt ütve egy háromágú fegyver, aminővel hajdan Neptunus regnált, s melyet a mostani prózai emberek villának neveznek. Ebből semmi sem következett jobban, mint hogy a Petkiek legelső őse vasvillázta agyon azt az özönvíz előtti plesiosaurust, s miután a csíki hegyek között volt egy meszes halom, melyben nem ritkán leheté találni kővévált csontokat és fogakat, szabad volt gyanítani, miszerint

ezek mind azon emlékezetes szörnyeteg porcíkáí, s egy napon a Marosból egy irtóztató állkapcát halászván ki az oláhok, azt a rákosi rektor *mint a Petki család őseinek maradványát*, prezentálta az érdemes úrnak.

Ez a szörnyetegfaló címer aztán ahova csak fért, mindenüvé ki volt vágva, festve, faragva és sütvé, kapu homlokára, lódingra, ökrök tomporára, ponyvákra, zsákokra, úgyhogy a falubeli emberek úgy ismerték már azt az állatot, mintha gulyaszámra látták volna legelni. A kastély legbenső tornácában pedig, hová csak a családbelieknek vala bejárásuk, volt a Petki család kérdéses ősenek álló szobra embertelen nagyságban vasból kiformalva, egyik karját felnyújtván az égre, s tartván benne egy rettenetes pallost, a másikat pedig maga elé meresztve, s egy rengeteg pajzst tartva rajta, melyen ott feküdt a nevezetes csoda, fejjel és körmökkel és nyilas farkakkal borzasztón ellátva.

Ha valakit új ismerőí közül megszeretett a jó öregúr, annak meg hagyta csodálni ezt a szobrot, s büszkén vette ki a szobor kezéből a roppant nagy pallost, mutatván, hogy azt most két kézzel is nehéz megemelni, holott az ő Petki mint nádszálát, úgy forgatta. Végül megengedé, hogy tessék kitalálni: miféle állat az ott a pajzson. Persze, hogy e tudatlan világban azt senki meg nem tudta mondani, s a jó öreg büszke lehetett rá, hogy az ő címerében egy olyan állat van, aminek senki sem tudja a nevét.

Ez vala második tárgya a jó Petki Farkas büszkeségének.

A harmadik . . . óh a harmadik túltesz mind a kettőn, s ha azt mondom, hogy Petki Farkas sem gazdagságának, sem nemességének nem köszönhet annyi tisztelőt és jó barátot, mint ennek, nem mondok sokat. E harmadik büszkesége a jó öregúrnak *két szép leánya* volt.

Szép és jó lányokban Erdélyország sohasem volt szegény, tudom, hogy ezután sem lesz az; azért semmit jobbat nem

mondhatok róluk, mint hogy méltók voltak Erdély leányai között említettetni.

Ilonka volt a nagyobbik; lehetett ezen időben mintegy tizennyolc esztendőös; magas, karcsú, mint egy liliumszál, sűrű, fekete haja mégis sarkáig ért; ha mély, ábrándos szeméibe nézett az ember, szinte elsüllyedt benne.

Csupán az volt benne kár, hogy örökké szomorú volt, sohasem látta őt senki vigadni, enyelegni, ahogy más ifjú leányok szoktak. Halavány, szépséges orcáján ritka volt az öröm ragyogása, jókedv mosolygása. Szüntelen könyveket olvasott, miket az akkoriban divatozó frank és angol költők írtak, vagy ha félrevehette magát kertjébe, félnapokig elandalgott, semmivel sem foglalkozva, mintha a virágok kinyílásának titkain tűnődne, vagy a méhek döngését, madarak csevegését tanulná érteni, s ez ábrándozó vágy annyira ki volt fejezve arcában, szemein, ajkain, hogy akire nézett, aki rápillantott, vagy szólani hallá, valami búsulást érzett rá szívében, s gyakran játék közben, midőn az ifjak és hajadonok zálogosdit játszanak egymással, került a sor, hogy egy ifjúnak meg kellett az ő arcát csókolni; annak, ki őt ajkával érinté, aznap nem lehet szavát venni többé; mintha benne is megfagyott volna a lélek attól a halvány fehér arctól. Társaságokban többnyire hallgatag volt, de ha magára maradt, meglepék, hogy néha magával beszél, mint valami szelíd őrzöngő. Nem lehet soha rávenni, hogy daloljon; csak néha, midőn csendes, holdvilágos estén ablakában kidülve, a távol havasok felé nézett elmerengve, olyankor kezde el mintegy tudtán kívül egy dalt énekelni, mely ezen kezdődik: „Repülj fecském ablakába”, s Isten tudja miért? mikor a dalt végzé, könnyei megeredtek, és sírt érzékenyen, maga sem tudta miért.

Kisebbik testvére, a szösze *Erzsike*, éppen ellentéte volt nénjének. Mintegy tizenhat éves lehetett; vidám, kis fürgé teremtés; szőke haját hosszan leeresztve vállain akkori divat szerint felbodorítva viselte, gömbölyű orcája a pünkösdi rózsát

lopta meg színében, s kék csillagszemeit senki sem látta más-ként, mint nevetve. Egész nap csörtetett alá s fel a házban; cselédekkel pörölt, tudott tenni-venni napestig a háznál; ha ügyes-bajosok jöttek az apjához, meg nem szabadultak tőle, míg el nem mondták neki, hogy mi bajuk van? Ő aztán alperesnek és felperesnek egyiránt igazat adott; reggelig elvirrasztott apja vendégeivel együtt, s csak kérni kellett rá akárkinek, hogy danolja el az ő nótáját, mindjárt készen volt rá, s ha senki sem kérte, akkor danolt maga jószántából.

A jó öregúr, ámbár jobb szerette volna, hogyha Erzsike pajkos jókedvéből egy részt Ilonkának adott volna cserébe ennek komolyságaért, mint afféle bölcs ember, nem sok gondot csinált magának mindkettő különbségéből, gondolván, hogy majd ha férjhez mennek, mindegyik rátalál jókedve és komolysága okaira.

Az ezerhatszázhetvenhatodik esztendei András-napjának reggelén felhívatá Farkas úr magához mind a két leányát, kik is előtte megjelenvén, Ilonka orcáját megdörzsölé szürke szakállával, Erzsikének pedig a nagy szeretetből oly eleven pofocskákat adott gömbölyű, piros orcájára, hogy szintúgy csattogott. Tréfának megjárta. (Megjegyzendő, hogy Farkas úr soha életében senkit komolyan meg nem ütött, pedig háborúban is volt; ott se bántott senkit.)

— Hát leányok — kérdé a jó úr —, tudjátok-e, mi nap van ma?

— Szerda? szombat? — találgaták azok, miután náluk mindig vasárnap volt.

— Nem úgy, lelkek. Hanem miféle név van ma a kalendáriumban? No? Nem tudjátok? Az a szent van ma, aki a leányoknak valamit szokott hozni, ha jól viselik magukat.

— Mikulás? sietett beleszólni Erzsike.

— Eredj, te golyhó! Csak nem várod tán, hogy mézesbábot és aranyos bárányt hoz valaki ilyen eladó leánynak, mint te vagy? Hehe! Ma András napja van. S tudjátok-e, mit hoz András a leányoknak? Vőlegényt!

- Ilonka lesüté szemeit, Erzsike pedig kis tenyerébe tapsolt.
— Ejnye, az derék lesz! Aztán milyent hoz nekem?
— Várd el csak. Azt mondja a vers a leányoknak:

Aki böjtöl András napján,
Vőlegényt lát éjszakáján.

Ha ma egész nap semmit nem fogtok enni, éjszakára megálmodjátok, hogy ki fog elvenni benneteket.

Erzsike ugrált, tapsolt örömeiben, felségesnek találta a gondolatot; míg Ilonka szemérmes hallgatagsággal húzódeák hátra, kezét csókolva apjának, ki halvány orcáját ismételve megdörzsölgeté szakállával; hogy legalább attól legyen piros.

— Hanem te golyhó! kiálta Farkas úr a futó Erzsike után, azután el ne mondd a dolgot minden embernek, mert majd kinevetnek; névédnek nem is szólok, mert annak úgy is van esze.

— Dehogy szólok, kiálta az, elszaladván, s a legelső szakácsnak, akivel találkozott, elmondá, hogy neki ma nem kell teríteni az asztalnál, mert ő ma böjtölni fog, s a dajkájának meghagyta, hogy őt fel ne költse korán, mert ő álmodni akar valamit, amit senkinek sem kell tudni, s míg Ilonka egész estig szobájában maradt, ő délben, mikor apja vendégeivel együtt asztalnál ült, csak azért lejött az ebédlőbe, hogy ha kérdik: „miért nem ebédel velök?” megmondhassa: „óh, ne gondolják, mintha azért böjtölnék, hogy megálmodjam, ki lesz a vőlegényem!” Mindenki nevetett rajta.

Másnap reggelre kerülvén a sor, Farkas úr első volt, aki felébredt a háznál, s azután felköltögetvén cselédeit, addig míg leányai felöltöznek, sietett saját kezűleg elkészíteni az akkor Erdélyben legkedveltebb reggelit. Egy nagy tálat teletöltte finom lengyel égettborral, azt meggyújtván, mézet tölte közé s fűgét, malozsát, aszalt szilvát hányva belé, egy nagy, öblös csontnyelű ezüstkalánnal elkezdé azt kényelmesen kavargatni,

egy-egy kanállal mérítve belőle, s amint elfújta a lángját, azon forrón hörpölgette.

A mi gyomrunk alighanem tiltakoznék az ilyen multság ellen; de Petki Farkas uram kemény természete könnyen bevette azt; mert ötvenéves korában még nem tudta, mi a fűtött szoba, s amíg nem csikorgott a hideg, nyitott ablaknál hált egy leterített medvebőrön, s soha nem takarózott egyébbel egy hosszú subánál, s megette a nyers vaddisznófület, ha vadászaton járt.

Nemsokára bejött a két leány, Erzsike ragyogó arccal hozta magával mélázó testvérét, átkarolva annak derekát s pajkosan nevetve.

— Jertek, jertek! Kiálta az öregúr, egyiket jobb felől, másikat bal felől fogva át karjaival, s hol egyik, hol másik arcára tekintve. Az egyik oly vidám volt, a másik oly szomorú. — No, most mondd el, mit álmodtál? szólt Ilonkához fordulva legelébb. A szép karcsú lyánka nagyot sóhajtott, s apja vállára borulva, szép homlokát annak ősz fejére hajtá és hallgatott.

— No, no, csak ki vele! el kell azt mondani; hisz tőlem csak nem félsz? ... Kezdd el, no ... Csitt, Erzsike! nem szabad nevetni, mert Ilonka elszégyenli magát ... Nos? ... Hát csak nem akar kijönni? No várj, Erzsike azért is megszegyenít. Gyere leányom, mondd el te az álmodat. Ugye te nem félsz elmondani a magadét?

— Nem bizony, szólt játszi hetykeséggel a kis szösze leány, s hirtelen odakuporodott apja ölébe, s azzal gyermeteg fennhéjazással elkezdé álmat elmondani ... „Hát azt álmodtam, hogy kinn ültünk a tornácon mi mind a hárman, amikor egyszerre nagy ostordurrogással behajtat az udvarunkra egy hatlovas hintó. Szép, hat fekete ló volt eléje fogva, három szál darutoll minden ló homlokán aranyos üstöknymtatóban; csak úgy rúgták a cafrangot, ami a szerszámról lelógott, s hánytávetették fejeikkel a drága klárisos gyöngyökkel rakott sallangokat; a bakon kocsis ült, ezüstsinóros, búzavirágszín dol-

mányban, s hátul a bakon két csatlós kapaszkodott, lódingosan, tarsolyosan, fehér tollbokréta a kalapjuk mellett, hosszú, zöld panyókamente rókamállal a sarkukat verte. A hintó odavágtatott a bejárás alá, s ott egyszerre megállt mind a hat ló, a hintó ajtaját felnyitá egy csatlós, s kiszállt legelébb belőle valami papforma nagy, hosszú őszhajú ember, sarkig érő fahajszín palástban, nagy, egyenes süvegben, utána pedig kiugrott a kocsiból egy deli ifjú legény, szép piros képe volt, s fekete bajusza, ragyogó szemeit mintha most is látnám, sűrű, fényes haja a vállára borult. Úgy illett neki karcsú termetére az a gránátszín dolmány, arany virágokkal, rubintos gombokkal, a kék, nyusztos süvegét nagy, rengő kócsaggal a kezében tartá, a másik kezében aranyos kardja volt.

— Nem rossz az ízlésed, lélekadta lyánya! Mondd csak tovább.

Erzsike ezentúl már akadozni kezdte az előadásban, mintha itt-ott nem akarna mindent elmondani.

— Hát azután, monda, feljöttek oda mind a ketten, ahol mi ketten ültünk, mert Ilonka azalatt már nem tudom hova lett, s az a deli ifjú legény elébb odament tehozzád, s összecsolózott veled, azután meg elémm jött, és meghajtotta magát . . .

Erzsike itt felhúzta szemöldeit, s a köténye szalagját kezdte rágni gyöngysor fogai közt.

— Hát aztán? kérdé az öregúr kíváncsi nevetéssel. — No, ne edd meg a kötényed pántlikáját.

— Hát aztán fölébredtem . . . — végzé be hirtelen Erzsike, amin a jó úr nagyon jót nevetett, kitalálván, hogy a többit el akarja hallgatni a kis hamis.

— De már most, szólt Farkas úr Ilonkához fordulva, te is mondd el a magadét, Erzsike már kitett rajtad. Akarom már tudni, hogy hová lettél akkor, midőn Erzsikéért feljött a vőlegény, mert hogy neked, mint idősebbnek hamarább férjhez kell menned: ez már olyan, mint a hetfő a kedd előtt. No, beszélj. Nem nevetünk már; gyere, ülj te most az ölembe; így,

ne tarts semmitől; Erzsike ne ne vess, vagy a sötét szobába zárlak. No, mondd el jó gyermekem, ne félj.

Azzal magához ölelé leányát, végigsimogató keblére hajtott fejecskejét. A másik irányában pofocskákkal szokta kifejezni atyai gyöngédségét, emezzel cirógatva kellett bánni.

Ilonka végre erőt vőn magán, felemelé ábrándos szemeit, s kezeit ölébe fektetve, elkezdé mondani álmát.

— Azt álmodám, mintha édesen aludtam volna, s e csendes álomból lassankint valami távolról hangzó búbájós dal ébresztett volna fel. Lassankint magamhoz kezdék térni s kivethetém, hogy ez az én kedvenc dalom, melyet valaha, tán nyolc esztendő előtt hallottam a hegyek között énekelni, s azóta nem hallottam azt senkitől.

— Az a „Repülj fecském ablakába!” szóló közbe Erzsike.

— Csitt! sűgá az öregúr, a fecsegő szájára téve tenyerét. Hadd Ilonkát beszélni.

— Amint e dalt megismerém, felnyitám szemeimet, s körültekintve egy kunyhóban találtam magamat.

— Házban! igazítá ki Farkas úr.

— Nem. Egy valóságos kunyhóban, milyenben a pakulárok szoktak lakni. Egy pokróccal fedett hársfaágyon feküdtem, s mintha beteg lettem volna, nem bírtam megmozdulni; hanem szomjas voltam nagyon s nyögtem, hogy adjon valaki egy pohár vizet. E neszre felkelt a tűzhely mellől egy öreg pórnő, ki ott vajat köpült, s egy fakupában vizet tartva ajkaimhoz, innom adott, megsimogató arcomat, kezeimet megfogta, s szemeim megsókolá. Én panaszkodtam neki, hogy fázom, akkor leakasztá subáját a szegről, és rám takarta szépen, és újra megsókolta. Ezalatt folyvást hallottam azt a furulyaszót, mindig közelebb, közelebb jött, nyájak bégetése, kutyacsaholás vegyült olykor közé, s a dal oly keservesen szólt egyre, hogy a szívem majd megszakadt, s mentül közelebb ért hozzám, annál jobban fáj az nekem. Én nem tudom, hogy mi lehet. Végre elhallgatott a tilinkó; az öregasszony kinézett az ajtón,

s mondá nekem, hogy *fia* jön. Én az ajtóra tekinték, s belépett rajta egy fiatal juhászlegény, egyszerű fehér szűr volt rajta, alatta abaposztó zeke, minden zsinór, minden sujtás nélkül, hosszú, fekete haja göndör fürtökben csüggött alá homlokáról, oly halvány volt és olyan szomorú.

— Patvar vigye a juhászlegényét! Mit szomorkodik olyan nagyon? Hát aztán, leányom, ki küldte hozzád azt a juhászlegényt?

— Magától jött, odalépett hozzám, megfogta kezemet, s megcsóválta fejét nagy búsan, érezve kezemnek forróságát; azután egy fehér cipót kivett szüre alól, s azt felmetszve odatevé élém, s úgy könyörgött anyjával együtt, hogy egyem belőle; a könnyei hullottak rá.

— Hát aztán mit álmodál, hová lett ez a juhász?

Ilonka kezét keblére tévé, mely úgy szorult e pillanatban. Arca még haloványabb lett.

— Ez a juhász volt a férjem.

— A Rabustya üsse meg! Káromkodék felpattanva Farkas úr (mert még akkoriban nem ismerték azokat a szép cifra káromkodásokat, mik most divatban vannak). Ez ugyan furcsa egy álom. De legalább kisült utoljára, hogy valami nemes legény volt őkegyelme, aki csak tréfából öltözött juhásznak?

Ilonka megcsóválta fejét.

— Nem . . . ott laktunk együtt abban a szegény kunyhóban.

— No ez ugyan bolond álom! Ezért bőjtölnöd is kár volt, monda Farkas úr bosszúsan.

Az égő borszesz lángjai olyan sápadt zöld világot vetének a leány arcára! . . .

II. HÁZTÚZNÉZÉS

Farsang lőn az idő. Folyvást szép derült napok jártak, a hó még nem esett le, s mindenütt szép zöld volt a vetés és mező.

Petki Farkas uram ott kinn üle tornáca erkélyén két szép

leányával egy verőfényes délelőtt, amidőn nagy ostopattogással bevágat az udvarára egy úri hintó: hat fekete ló fogva eléje, mindenik ló üstökszorítójában három szál darutoll, szerzőszáma aranytól csillogó s sallangokkal repkedő; a gyeplőt nyalka kocsislegény tartja, búzavirágszín mentében; hátul a bakon két csatlós tarsollyal, lódinggal, a hosszú, zöld panyóka-mente a bokáit veri.

— Nézd, nézd, kiált fel elcsodálkozva az öregúr, az Erzsike álma!

Ez pedig elhalaványul, aztán lángra gyullad arca, s amint a hintó kinyílván, abból elébb egy öreg, papforma ember száll ki, utána egy deli ifjú legény; piros arc, fekete bajusz, ragyogó szemekkel, gránátszín dolmányban . . . a leány felszökik helyéről s végigfutva a termeken, bezárkózik hálószobájába, s csak akkor áll meg hallgatózni . . . Szíve dobogása a lehangosabb nesz, amit hall.

Az érkezett vendégek ezalatt felmennek a tornácba, s miután az öregebbik magát mint Cseretneki Gábor tiszaujlaki esperest bemutatá, ifjú társát mint Bárczay Lajos őkegyelmét ajánlá a háziúr figyelmébe.

Petki Farkas csodálatából alig bírt magához térni azalatt, míg vendégeivel összeölelkezett, csókolózott; alig jutott hozzá, hogy ott maradt Ilonka leányát nekik bemutatssa, ki szerényen meghajtva magát, engedelmet kért eltávozhatni, háziasszonyi kötelességeit elvégzendő a becses vendégek elfogadására.

Petki Farkas uram meg-megcsóválta néha a fejét, míg vendégeit bevezeté a szobáiba, mikben mások kedvéért kandalló is találtatott, s a szokásos hálálkodások alatt lassankint kimenvén belőlök a hideg, melyen segített a rögtön felhozott villásreggeli és csípős ürmösbor is, nemsokára közelebből megismerkedének egymással.

— Kegyelmed tán valami rokona Bárczay Simonnak? kérdé Farkas úr az ifjútól.

— Fia vagyok.

— Egyetlen fia! igazítá ki az esperes úr.

— Az Isten éltesse édes öcsémuram! kiálta erre cordialiter megszorítva az ifjú kezét Petki, hisz akkor az édesapját jól ismerem.

— Ő is sokat beszélt kedves urambátyámról, együtt voltak Rákóczi Györggyel Lengyelországban.

— Az! az! erősíté Petki, s most már igazán nyalábra fogta az ifjút. Mindég ígérte az édesapja, hogy majd meglátogat, s lám, a fia pótolja ki. No, ez szép kegyelmedtől.

— Úgy van, szólt az esperes, a megboldogult úr végrendeletben hagyá meg fiának, hogy kegyelmedet meglátogatni el ne mulassza.

(Ez azért volt mondva, hogy tudtára legyen adva Farkas úrnak, miszerint az ifjú már szabadon rendelkezik vagyoniával.)

— Tehát meghalt a jó öreg? no, az Isten nyugtassa meg. Kegyelmedet pedig éltesse sokáig édes öcsémuram. Hanem innen már most tavaszig ki nem mozdul ám kegyelmed.

— Sőt inkább — jegyzé meg a tisztelendő úr. — Nehány napja van csak öcsémuramnak az itt mulatásra; oly nagy gazdaság, mint az övé, nem maradhat gazda nélkül; ahol nyolcvan béresre kell felügyelni, a gazda nem lehet sokáig távol.

Így adá tudtára a derék *mentor* Farkas úrnak *Telemachja* gazdagságát; de Farkas úr sem akart hátrább maradni, mondván:

— Hisz nem kell azt a gazdának őrzeni, nekem is nyolcezer köből tiszta búzám van elvetve, de én bizony nem hálók a végiben.

— Azonfelül hivatalos ügyei is sürgetik, monda méltósággal Cseretneki uram. A palatinus őfőméltósága nagyon nehezen van el nála nélkül.

Farkas úrnak percről percre jobban kezdett tetszeni az ifjú ember, de hogy más részről megmutassa, miszerint ő sem valami hányt-vetett ember, ráfelelt keményen:

— Már hiszen a nádor parancsoljon Magyarországon, de Csíkben én parancsolok, s innen ugyan egy tappot sem men-

nek kegyelmetek, hacsak a házat is magukkal nem viszik.

— Óh, ahol oly két gyönyörű lány van a háznál, mint itt, ott nem nagy erőhatalom kell a marasztásra.

E megjegyzést nem az esperes úr, hanem az ifjú Bárczay tevé.

— Biz öcsém, megjárják azok akárhol, az egyik pláne fiúleány,* akire a jószágaim felén kívül egész nevem s a Petki család címere is marad.

— Főlöles ott a címer, bátya, hol oly szép szemek ragyognak, s a nemesség az arca van írva.

— Ne oly fitymálva beszélj a Petki-címerről, öcsém, szólt Farkas úr félneheztelessel. Láttad-e azt már valaha? Ha nem láttad, minek szólsz?

Azzal fölkeltek székéről s kikiáltta:

— Héj, hol van a fegyvertár kulcsa?

— Csak nem hív ki kegyelmed párviadalra, amiért a leánya szemeit szebbnek találom címerénél?

— Nem azt, hanem meg akarom veled tudatni, hogy mit tartsz ezentúl a Petki-címer felől . . . hol már az a fegyvertár kulcsa?

E kulcs rendszeren a lányoknál szokott állni, miután a háznál másnak nem volt szabad azon terembe lépni. Erzsike tehát meghallva apja kiabálását, hogy nénjét nem találta hirtelen, maga futott elé a kulccsal, gyermeteg kíváncsisággal örülve, hogy megláthatja azt, ki elől elfutott.

Amint azonban az ajtón benyitott a kulccsal, egyszerre vissza akart szaladni ismét, amit észrevévén az apja, utána iramodott, s elcsúszván a másik ajtónál, úgy hurcolá őt vendégei elé, mint egy áldozatra vitt bárányt.

* Székelyeknél férfiörökös nemlétében fiústott idősebb leányt hívtak így.

— Ihol ni. Még egy másik leányom is van ám nekem. Így mutatá őt be vendégeinek. No, ne szepegj, szolgálám. Ne félj, nem téged jöttek leányézni. Sohase vonogasd magad.

A leány fülig pirult, s a világ minden szent kincseiért föl nem vetette volna szemeit, s nem győzte az apja a kezét ütögetni, hogy a köténye bojtját szét ne tépje. Végre megszánta kínjait, s kényszerítve, hogy csináljon egy szép bókot a főtisztelendő úrnak, elbocsátá őt a fegyvertári kulccsal.

— Eredj, leányom. Az ős-szobrot tisztogasd le pókhálóitól; e derék uraknak meg akarom azt mutatni.

A leány, mintha nyílból lőtték volna ki, elfutott, de mire a harmadik szobába ért, már hallatszott vidám, pajkos dalolása.

Itt közbejött az, hogy az étékfőgő inasok jelenték, miszerint az étel fel van tálalva, mely szóra el kelle halasztani a fegyvertárba menetelt, mindennél elébbvaló lévén az, hogy a drága jó leves el ne hűljön, Farkas úr karjára fűzé vendégeit, s vitte magával az étterembe.

Minden azt mutatá, hogy ma szokatlanul kedves vendégeket fogad el a jó öregúr, az asztalra masszív ezüsttányérok rakva, aranyozott szélekkel, a székek mellett nagy ezüstvedrekben állottak a legjobb magyarföldi borok, s az aranybillikomok mellé fel voltak téve a kis, szűknyakú kotyogósok, mikből meggybort volt szokás szürcsölgetni édes sütemények után.

Az ebéd olyan volt, ahogy akkor szokták magyar családoknál, s ahogy tartják most is, kik még nem ízlelték a francia kotyvasztóművészet inyrontó ételeit. A házigazda minden ételre azt mondá: „nincsen egyéb, ebből lakjanak jól kegyelmetek”, s vége-hossza nem akart lenni a következőknek, és ami azután megtetszett nekik, arra mind azt mondá: „ezt az én Ilonka leányom készíté saját kezeivel”, s hogy bebizonyítsa, néhány-szor be is hívatá, s olyankor a lyánka tűztől kipirulva jelent meg, s ebéd vége felé ő is helyet foglalt apja mellett az asztalnál. A másikat viláért sem leheté rábírní, hogy leüljön, vagy a

teremben maradjon, de azért minden percben talált valami ürügyöt az étteremben megfordulhatni csak egy pillanatra.

Ebéd vége felé a két vendég úr sottogni kezdte egymással, mit az öreg észrevéve, bár sejté sottogásuk tárgyát, rájuk förmedt:

— Semmi összeesküvés, urak! hanem igyatok; asztalnál nem szokás sottogni, hanem inni.

Cseretneki uram felállt ünnepélyesen, és a torkát kezdé köszörülni. Petki Farkas a szemeiből kilátta, hogy mit 'akar mondani.

— Ráérünk még arra, nagytiszteletű uram, hagyjuk azt a hálálkodást. Első nap a beköszöntés, második az elfogadás, harmadik nap marasztalás, negyedik a készülődés, ötödik az elbúcsúzás, akkor is ráérünk még észrevenni, hogy a kocsikerekek ki vannak szedve és elmentek Rómába . . . No, ezt a poharat az én kedvemért! Apám legkedvesebb serlege volt ez, annak adom, aki kiissza.

— De bizony Petki Farkas uram, nem azért jöttünk, hogy szaporítsuk, hanem hogy fogyasszuk a kegyelmed háza népét. Nem is azért jöttünk, hogy üres kézzel menjünk ki innen, hanem hogy ami szemünknek, szánknak megtetszik, azt kegyelmedtől elkérjük, ha ideadja . . . megvesszük, ha eladja, . . . ellopjuk, ha nem adja . . .

Farkas úr hajazott már hozzá, hogy hová konyít a nagytiszteletű, de amíg az a torkát köszörülte a szép dikcióhoz, benyit hirtelen Erzsike az ajtón, s behajolva, úgy, hogy fél kezével a kilincset fogta, odanyújtá apjának a fegyvertárkulcsot.

— Megmosdattam már a vasbácsit.

Farkas úr szerét ejtette megcsíphetni Erzsike piros orcáját, s nevetve fordult a nagytiszteletű úrhoz.

— Megálljon kegyelmed. Mielőtt tudatná velem kívánsága tárgyát, egy feltételt szabok. Ha kegyelmed avagy uramöcsém azon fegyvert meg bírják fél kézzel emelni, melyet az én néhai dédősöm hordozott, avagy nevet tudnak adni azon monstrum-

nak, mely pajzsán keresztülverve fekszik, akkor kérhetnek tőlem mindent, ami házam födele alatt jár, kel, avagy fekszik, vagy szegen lóg. Addig egy szót sem szólok.

Cseretneki uram bosszúsan törle meg száját az abroszba, s odasúgta Bárczaynak: „Tegyük meg az öreg kedvét, látjuk, hogy nem akar addig az utódjairól hallani, amíg az elődjeiről nem beszélt.” Tehát menjünk, Petki Farkas uram!

Farkas úr arra felkelt, kinyitá az ajtót, s ott kapva a hallgatózó Erzsikét, elfogá, mielőtt menekülhetett volna, s gömbölyű kis kézcsuklóját két roppant ujjá közé szorítva *kesztyűt szabott* neki, hogy szintúgy sikoltozott bele a leány, apjának nagy multságára.

A három úr végigment a termeken, egész a fegyverszobáig, ott Farkas úr kinyitá a nagy vasajtót, s amint visszatekinte, észrevevé, hogy Erzsike mindenütt utánuk lopózik.

— Nem szaladsz innen! Kiálta az öreg, úgy téve, mintha kergetni akarná, mire a lyánka fölkacagva futott vissza.

A vendég urak ezalatt beléptek a fegyvertárba, s azon pillanatban oly éktelen kacagásnak indult mind a kettő, hogy Farkas úr első percben azt gondolá, hogy mindkettő a bolondját járja. De amint visszafordulván belépett a fegyvertárba, s meglátta ő is, amit azok láttak, az ámulattól elébb az ajtónak támaszkodott, s mintha kővé vált volna, összefonta a két kezét.

A tiszteletreméltó ősvasszobor ott állt a terem közepén, mint egyébkor, égnek meresztett kezében egy irtóztató nagy kétfülű kancsót emelve, kinyújtott karján pedig, a nagy göbölyű pajzsán, ott feküdt, egy villával a hátában egy szép piros bőrű sült malac, szájába adott almával.

Bárczay kendőjét tartá szájára, hogy elfojthassa nevetését. Cseretneki uram pedig komoly ráncokba szedve orcáját, odajárult a szoborhoz, s kivéve annak kezéből a kancsót, megemelé azt fél kézzel, és monda ünnepélyes hangon:

— E fegyver, Petki Farkas uram, nem mondjuk, hogy kegyelmed őséhez nem méltó, de emelgettünk mi már ennél

nehézbeeket is, mégpedig olyankor, mikor tele voltak; ami pedig a pajzson fekvő szörnyeteget illeti, nem ismeretlen az a természettudósok előtt, nevezetvén a historia naturalisban . . . porcus suinusnak.

Idáig csak tartotta magát Farkas úr, de e szavaknál benne is elpattant a komolyság abroncsa, s elkezdte kacagni úgy, hogy maga magába kellett kapaszkodnia, hogy el ne essék, s rázta az ajtót nagy természetével, amint nekitámaszkodott.

Egyszerre azonban eszébe jut a nagy kacagás közt, hogy ezt a csínt senki egyéb nem tehetné, mint Erzsike, s felgyűrve nagy fenekedő arccal dolmánya ujjait, visszafordult, s a közelben settenkedő leányt elkapva, testének felső részét odaszorítá magához, s ezen szavakkal: „Hát te gonosz fajzat, így teszed csúffá apádat?” Azon részére, melyet nem szorított magához, atyai tenyerével egynéhány hathatósan csattanó intést alkalmazott. A leány egy darab ideig tartotta nevetéssel, hanem egyszer aztán megsokallta a tréfát, s elkezdett sírni, mégpedig ugyancsak!

Erre aztán megsajnálta az öregúr.

— Hiszen csak tréfáltam veled, te golyhó, nem szégyenled magad? sírni ilyen nagy, eladó leánynak, legény szeme láttára. No, ne sírj. Kapsz egy fügét.

A leány erre rögtön elfojtá a sírást.

— Hát azt gondolja, hogy sírtam? Nem sírtam! S bár szepegése s az arcán végigfutó könnyek meghazudtolák, azt akarta elhíttetni, hogy kacagott, s amint apja kezéből kiszabadult, elfutott végképp a szobából, s többet elő sem jött.

— No . . . édes Petki Farkas uram — szólta a nagytiszteletű úr —, mi bizony kitaláltuk a kegyelmed titkát, megemeltük őse fegyverét. Kegyelmeden a sor, hogy kívánatunkat teljesítse.

— Megadom magamat.

— Gondolhatja kegyelmed, hogy minket nem a kegyelmed ősi címere csalt ide messze földről, hanem az, ami kegyelmed

családjának legifjabb ékessége s mégis legbecsesebb. Értjük alatta derék, szép, hajdon leányát. Öcsémuram, Bárczay Lajos őkegyelme, háztűznézni, s ha kell leányt kérni hitt engemet magával. Láttuk kegyelmednek háza tüzét, leányát, s meg vagyunk elégedve velök. Gondoljuk azt is, hogy kegyelmednek sincs kifogása ellenünk. Öcsémuramnak is vannak ősei, s meglehet, hogy a kegyelmedével jártak egy iskolába; jószága annyi van, hogy annak is adhat belőle, akit nem szeret, s nem tartozik senkinek, mint a töröknek egynéhány kardcsapással, s még ha felszámítnók, alighanem abból is neki járna vissza. Szép a kegyelmed lyánya is, erkölcsös, istenfélő, de uramöcsémnek sem kell óhajtani, hogy sötét legyen, ahol őtet nézik; hogy jó keresztyén, arról én felelek; ha tehát kegyelmednek is úgy tetszik, tessék úgy Istennek; legyen egy pár a két ifjú emberből.

Farkas úr áhítatos képet vőn és monda:

— Megtisztel ez ajánlat engem és házamat, s két kézzel fogadom azt. Még ma szólok Ilonkának.

Az esperes felkapta a fejét, s orrát megvakarva, valahogy kisüté.

— De . . . Petki Farkas uram, tessék bennünket megérteni . . . Öcsémuram . . . nem Ilonka leányát akarja nőül, hanem Erzsikét.

— Mit? azt a gyereket? Hát nem látták kegyelmetek, milyen szeles gyerek? Sírva fakad, ha tréfálnak vele, s egy fügéért megbékül. Azt gondolom, hogy tréfálnak velem kegyelmetek, hisz ha elvinnék, visszahoznák egy hét múlva.

— Soh'se féltsen kegyelmed attól bennünket. Vagy ha koránlja az időt, várunk még vagy esztendeig.

— Az sok lesz, sűgá Bárczay ifjúi elpirulással násznagyának.

Az öreg Petkinek nagyon főtt a feje. Ki gondolná, hogy Erzsike álma ennyire közel járjon a teljesüléshez?

— Az nem lehet, édes feleim — szólt, megcsóválva fejét, —, az nem szokás, az nem illik, azt én nem engedhetem, hogy az ifjabb leány nénye előtt menjen férjhez. Nekem mind a két

leányom egyaránt kedves, de az ifjabbat nem adom az öregebb előtt. Örülni fogok, ha Bárczay uramat vőmmé fogadhatom, de amíg Ilonka hajadon, csak őáltala. Maradjanak itt kegyelmeitek, ismerjék meg őt közelebbről.

— Hiszen ismerjük őt már eléggé.

— Hát nem elég szép? nem elég jó, szelíd, okos?

— Mindezt elismerjük nagyon. Arca, lelke szebb a szépnél. Jónak is kell lennie, mert kegyelmed nevelte őt, sőt amit nem mondott kegyelmed, még azt is latra vetjük: . . . ő fogja kegyelmed javait mind örökleni, míg testvére csak egyszerű kiházásításra várhat; . . . és nekünk mégis ez kell, és nem amaz.

— Csodálom, hogy kegyelmed pap és okos ember létre így beszélhet.

— A szeretet titkait, uram, sem a papok, sem a bölcsek nem képesek megmagyarázni.

— Ez támad a sok olvasásból, ni! Miért akarnak kegyelmeitek új szokásokat behozni közénk? Ezt így tették őseink, így történt velünk; alig van köztünk ember, aki azt vette volna feleségül, akit legelébb megszeretett, s mikor öregeink bölcs belátásukkal kiszemeltek egy derék, hozzánk illő hajadont, mindenikünknek volt egy másik, akiről sóhajtozni szokott: . . . az is máshoz ment, mi is mást vettünk el; egy kis ideig zúgolódunk szüleink ellen, egy kis ideig szomorkodtunk, azután átlátuk, hogy igazuk volt, megszerettük a velünk összekötött hitvest, kiben a józan ész jobban meglátta a jó tulajdonokat, mint a heves indulat, s holtig boldogul éltünk velők. Nekem soha egy rossz órámnak nem volt boldogult feleségemmel, s nyugvó porában is áldom; pedig meg akartam magamat lőni, mikor hozzákényszerítettek; ellenkezőleg nagyon sok esetet tudok, hogy két fiatal ember nagy hőséggel szerette egymást sokáig házassága előtt, s nem vénültek meg egymás mellett. Maradjunk meg a *régi jó* szokásnál.

— Semmi sem *régibb*, mint a szerelem! viszonzá Cseretneki.

— Pap uram! rosszul van mondva . . . üsse fel kend a

Bibliát, s nézze meg az első lapon, hogy az Úristen álmában házásította meg Ádámot, csak azután szeretett Évába a jámbor, tehát a *házasság régibb*, mint a *szerелеm*.

Ez a szó a papot is megzavará, melyet észrevevén, odalépett Farkas úr szelíden a fejét komolyan lecsüggesztő Bárczayhoz, s megfogva kezét, nyájas hangon szóla hozzá: Kedves öcsém-uram! Az imént kegyelmed kérte meg leányomat magának, most én kérem meg kegyelmedet leányomnak. Ne feleljen most. Én sem adtam kosarat, tehát kegyelmed se adjon azt. Maradjon nálam *egy hétig*: egy hét múlva válaszoljon arra, amit mondtam. Most mulassunk, és beszéljünk egyebekről.

III. A KÉZFOGÓ

A próbahét letelt. Farkas úr azalatt gyöngéd atyai ravasz-sággal mindent elkövetett, hogy Ilonkát Bárczayval megkedveltesse: alkalmat adott neki órákig egyedül lehetni a széplelkű leánnyal, vagy ha velük volt, oly tárgyra vitte a beszélgetést, melyről gondolá, hogy mindketten örömetst fognak beszélni, ami nemegyszer sikerült is neki; az ifjú Bárczay éppen oly mértékben telve lévén politikai . . . mint Ilonka költői rajongással, s a vallásos lelkesülés tárgyai — azon időben legkedveltebb koreszmék — alkoták leginkább azon láthatlan világot, hol lelkeik találkozni tudtak.

Bárczay idegenséget soha nem érzett Ilonka iránt, s oka lehetett elég, hogy hozzá vonzódják. Mindez ok között legnagyobb volt rá nézve azon rögtöni elváltozás, melyen a másik testvér, Erzsike keresztülment, amióta atyjától néhány tréfásan odavetett szóból megtudá, hogy Bárczay *nénijét* fogja elvenni. Azóta a leánya ritkán mutatá magát Bárczay előtt; ha jött is, komolyan megtartott illedelemmel viselé magát, tréfa, mosolygás eltűnt arcáról, a gyermekteg vidorság helyét érett komolyság foglalta el, s mindez oly hideg sugárt adott arcának, az előbbi forró, égető helyett.

Bármelyikünk is tapasztalá ifjabb korában, ha egy kedélyes ifjúkori játéktársnőt elhagyott, kinek gyermekes, ragyogó vidámsága oly eleven képül élt szívében, s idők múlva újra látta azt, és a gyermekmosolygást az arcon nem találta többé, a bohó fecsegés helyett hallott okos beszédeket tőle, s az öntudatlan, feledékeny tréfák helyett találkozott bölcs magárvigyázzással. Milyen rosszul esett az! Eltemetni azt a régi, kedves képet a szívben!

És Bárczayt még nem is évek készíték elő e változásra, egy nap volt az; még ma dévaj, gyermekies, kacér lyánkát látott, ki nevetett, sírt és újra nevetett előtte, ki elpirult, ha ránézett, hamisan utána leskelődött, ha nem látta, s másnap ugyanaz egy szerény alak volt, ki hallgatva mosolygott, lopva sóhajtott, komolyan felelt, és ritkán jött elé . . . A leány tudta azt, hogy az ifjú *nénjének vőlegénye*, de azt is tudta, hogy az ifjút *ő is szereti*, és nem volt a víg, enyelgő lányka többé . . .

Bárczay az ifjabb testvér e kedélyváltozása mellett napról napra több szeretetreméltó vonást kezdte találni az idősebb arcán és lelkében, kezdette bámulni ábrándos kedélyét, tisztelni kristályfényes lelkét, gyönyörködni mélyvilágú, sötét szemeiben.

Amire az időnek néha év kell, azt a véletlen gyakran egy óra alatt eléri.

Egy napon hírt vesz Amsterdamból az öreg Petki Farkas, hogy egy igen kedves papja a nápolyi gályafogságból Ruyter admirál közbejárására kiszabadulva, most Hollandban van, s nemsokára haza fog érkezni. Ezt elbeszélé asztal felett, Bárczay és Ilonka jelenlétében, elmondva, hogy azon lelkész hitvesét férjének balesete óta ott tartja falujában.

Ebéd végeztével Bárczay és Ilonka egyszerre eltűntek a háztól.

És egyszerre érkeztek a szegény lelkész nő lakához.

— Mintha összebeszélünk volna, monda Bárczay, midőn meglátta Ilonkát.

A jó leány ajándékaiból megtakargatott aranyait hozta a

szegény nőnek, hogy küldje el Amsterdamba, útiköltségül hazajövendő férje számára.

Bárczay értesíté, hogy készpénzt Hollandba küldeni bajos, hanem ő magára vállalja, hogy egy vele összekötetésben levő amsterdami kereskedőhöz váltólevelet bocsásson, ki Ilonka ajándékát ott ki fogja fizetni a lelkésznek.

Ilonka *harminc* aranyat adott át, és Bárczay írt utalványt a lelkész számára *háromszáz* aranyról.

Ilonka szemeiből kicsordult a könny, és meg nem állhatá, hogy Bárczay kezét meg ne szorítsa.

— Kegyelmed nemes szívű.

Bárczay megcsókolá a nyújtott szép kezét, s a szegény agg lelkész, kit az örömhír és nagylelkűség félőrlöngésbe hozott, egymáshoz ölelé őket, megáldva azon áldással, melyet az *egymást szerető* szívekre szokás mondani.

Bárczay karonfogva vitte vissza a kastélyba Ilonkát. Akik látták, gyönyörködve néztek utánuk: „*milyen szép pár lesz belőlük*”.

Még aznap eljegyzé az ifjú Ilonkát, Petki Farkas uramnak legnagyobb örömére; a kézfogó hat hét utánra lőn határozva.

★

Ami szép és ami jó van, amiszemnek, szívnek, szájnak kedves, el ne maradjon az ünnepélyről!

Búját hagyja otthon minden, s úgy hagyja rendben a házát, hogy az napságtól kezdve, melyben kocsijával Petki Farkas uram udvarára behajtatott, számlálva két hetet, onnan ki nem mozdul.

Kocsija kerekeit kiszedik, lovait leszerszámozzák, kocsisait leitatják, magát lefogják, őrizet alá veszik, erővel, ígérettel, biztatással, fenyegetéssel ott marasztják, ha szökni akar, visszahozzák, s ha elszökött, megátkozzák, hogy szekere feldül, gypelőszija szakad, pincetokja elhull.

A szép *Ilonka kézfogóját* tartja az öregúr, a *fiúleányét*, akit annyin kértek, de egynek sem adott, s kiért végre a vidék leg-

szebb és derekabb daliája jött el, a gazdag Bárczay Lajos. Ahogy mondani szokták: „*várt leány várt nyer*”.

Jerünk mi is oda.

Hagyjuk el egy pillanatra az újabb kor zengő termeit, s vegyünk részt egy ősi vigalomban, amit azok ültek, kiknek poraik sincsenek már többé . . .

Hajh, mint örül és vigad a legvidámabb nép a roppant teremben, melynek most csak falai állnak már. A hosszú, oroszlánlábú asztal ezüsttálaktól görnyedez, néha egyet roppan, mindenki elhallgat a vigalom közepett: . . . „valaki halni fog!” gondolják magukban. „Igyunk; éljen a szép menyasszony!” kiált egy bátor hang, s felzajdul újra a vígság, az aranyserlegek összecserrennek, mintha kard zörögne, s hátul egy állványon tust fújnak rá a *tárogatósípok*.

Kinek van eszméje még e sípok felől? van-e ember, aki azokat tudná fújni? aki ujjaival billegetni tudná azokat a csodaszép dalokat, mikre sírt az ember, hogyha legvígabb volt, s fellelkesült, hogyha szomorkodék? Mik voltak azok? Miért kellett e sípokat később országszerte elégetni, hogy ne fájjon az emberek szíve olyan nagyon utánuk? Azóta árvaságra jutott a magyar zene, csak a cigány tudja még azt, e legelhagyottabb vendége a magyar földnek. Talán azért karolta fel, mert az is olyan árva, mint ő? Húsz év múlva, hogy ez esemény történt, már mint elmúlt dologról írtak e zenéről.

A tárogató szólt a lakomáknál, rikoltozó hangja kacagva, vihogva vegyült a víg zajba; — az sírt a gyásztorban, a halottkíséret halk zokogásához vegyítve siralmas, méla dallamait; az rivallt harsogó, buzdító szavakkal harci riadót a csaták kezdetén, s voltak hangjai, amik úgy illettek a kardcsattogáshoz! . . . az ébreszté édes csalogányhangokkal az alvó menyasszonyt, midőn ablakára szállt a hajnalsugár . . . Kár, hogy úgy elveszett, hogy nem is ismerjük.*

* Mikor ez elbeszélés íródott, még akkor a tárogatósíp nem volt felfedezve. Most már jól ismerjük.
J. M.

Ím ott ülnek az asztal körül rég elhunyt őseink, . . . kik éppen oly vígak és oly fiatalok voltak akkor, miként mi most. Az asztalfőn vőlegény és menyasszony egymás mellett. A vőlegény olyan piros, a menyasszony olyan halvány! de van egy, ki még halványabb nála; az testvére, a vidámnak ismert gyermeketeg Erzsike. A két leány összebeszél, hogy egymáshoz hasonlóan öltözzenek: halványsárga habos damasztváll fűzi karcsú termeteiket, tengerszín mente havas hermelinnel függ le vállaikról; kesztyűt még akkor csúfság volt viselni ott, ahol az embernek nem fázott a keze, hanem ehelyett a finom patyolatingujj egész a könyökig bőven, onnan kezdve szűken jött alá a kézfejig, kihímezve sűrűn apró, lencseszemnyi aranyislógokkal. Öltönyük magasan húzódék fel vállaikra, egészen takarva a keblet. Még akkor nehezebb volt a szívekhez jutni! hajfürteik hosszában felbodorítva vállaikon omlának el, két szál fehér strucctoll hátulról előre bocsátva hajlék hófehér homlokaikra.

Az éltesebb hölgyek rövid bársonysubákat viseltek, nyusztmállal béelve, széleiken gazdag aranycsipkézettel, s e prémes öltözet le nem szállt nyakukból még az asztalnál is. A legvilágosabb színek illették a legfiatalabbakat: fehér, tengerzöld és topázsárga a hajadonoknál, kedves szín volt a skarlát, bíbor és a smaragdzöld a boldog házasasszonyoknál, barna vagy violaszín volt a tisztas özvegyeké, fekete az éltes matrónáké. Az ifjabb nők derekát öregszemű piros kláris gyöngysor övezte körül, mely elől hosszan lecsüggött két sorban, ugyanaz fekete volt a megett korúaknál.

A férfiak velencei skarlát vagy török gránát posztódolmányokat viseltek velencei kamukával vagy bagaziával béelve, három sor nagy arany- vagy ezüstgombokkal, a gazdagabbak ragyogó kövekkel kirakva, arany-, ezüst- vagy selyemgalanddal beszegve, mert még akkor a zsinór nem volt divatban. Széles öveik mellett mindegyiknek oda volt tűzve cifra tokmányban a magával hordott török kés és villa, némelyiknek az oldalát még a kalamáris sem hagyta el soha. Viseltek az öregurak hosz-

szú boérmentét s lecsüggő süveget, az ifjabbak nyestprémes kalpagot vagy kerek kalapot csokorra kötött fekete strucctollal. Látható volt még itt-ott egy-egy ezüsttükre kötött bő salavári is az ifjú legényeken, mely már akkor mindinkább ment kifelé a divatból.

A hosszú lakomának este vetett véget. Ételnek, italnak ki győzné számát adni? Ki bírná megmagyarázni a mai szakácsoknak, mik voltak azok a szokatlan, ismeretlen hangzású ételek: a csípős kaszáslé, a mustos pecsenye, a pehelkönnyű pánkó, a töltött hik-hek-hok derelye, az ízes hernőleves, a tojásos golyahepp, a fűszeres szürkelé s a cifra alakú kulcsos, a porhanyó levelensült? Talán nem is tudná ezeket már készíteni senki, avagy tán nem is tetszenének többé, ha most készítenék?

Még akkor nem voltak feltalálva az unatkozás elmés műszerei, a kártya és pipa, mik mai világban kizárnak minden egyéb társas mulatságot. Ha az ember telefüstölte a szobát, hogy a szomszédját sem látja, s reggelig ütötte a filkót, azt hiszi, hogy jól mulatott, s az elméjét sem igen fárasztotta rajta. Még amaz időkben kénytelenek voltak az emberek jó szívet és leleményes észet vinni magukkal, ha mulatni akartak társaságban; — most elég, ha tele erszényt és dohányzacskót visznek; — még akkor, ha azt mondák: jerünk mulatni, játszani! értették alatta: enyelegjünk, csókolózzunk, tréfálkodjunk! most ha azt mondjuk: jerünk játszani! értjük alatta: nyerjük el egymás pénzét.

Óh, korunk szép hölgyei, kik e sorokat olvassátok, meg ne ütődjetek e mondott szavakon: szép arcaitoknak nem szükség pirulni, midőn csókról hallotok beszélni. Nyájas szív kérte, szűz érzelem adta azt, s higgyétek el nekem, hogy míg ára nem volt a csóknak, akkor volt az legbecsesebb, s annál jobban alászáll értéke, minél inkább árát szabják.

Magok az ősi táncok is mind úgy voltak szerkesztve, hogy azokat inkább lehetett társasjátékoknak nevezni, zenehang mellett.

A boldog emléktű táncos Farkas szép lábficamító magyar figurái még akkor nem voltak feltalálva a magyar nemzet

dicsőségére, melyekkel ha nekiindul valaki, egymagának kevés egy táncterem, s ugyan vigyázzon, aki mellette áll, fogára, szemére, hogy ki ne rugdalja. Nem tanulta még akkor a magyar ember a lábát úgy felhányni, hogy a talpát megcsokolhassa, sem a kezeivel hadonászni, mintha a bölcsessége után kapkodna, hanem kiálltak elébb a férfiak egyedül, szépen karéjban, csípőre tett kézzel, toborzót táncolni, a zenehang mellett csak a halkán összevert sarkantyúk taktusütése hallatszott, s hogyha jött a frisse, oly természetesen ment minden mozdulat a lábaknak, mintha egyenesen a tárogató diktálná beléjük.

Erről mondhatta azt a vers: „Csak az igaz magyar tánc, a Szent Dávid tánca”. Mondta pedig azért, mert a Biblia versei szerint, midőn Szent Dávid egyszer diadallal tért vissza Jeruzsálembe, hosszú köntösét felemelve táncolt. Márpedig a világon semmi nemzet táncához sem szükség, hogy a lábakat lássák, mint a magyaréhoz. Hanem hogy Szent Dávid oly rugdosó és fél lábon keringő táncokat mívelt volna, mint aminőket most színpadokon mutogatnak magyar komoly tánc képében, az nyilván képtelenség.

A toborzót végezve, lerakták kardjaikat a férfiak, miket addig bal kézben tartottak, s ekkor kezdődött a fáklyatánc.

Két ifjú legény két égő viaszfáklyát vett kezébe, miken felül ezüsttálak voltak, hogy a viasz az öltönyökre ne csepegjen, s majd egymás kezét fogva, majd ismét egymást kerülgetve körültáncolták a termet, míg annak két ellenkező végéhez érve, az ott álló hajadonok és ifjú hölgyekhez értek, s egyet-egyét kiválasztva közülök, azok előtt térdeiket meghajták, s átnyújták nekik a fáklyákat. Erre a két kiválasztott hölgy táncolt a fáklyákkal körül, s újra két férfinak adá azt át. A fő kelleme e táncnak a test bájos hajlásiban, a fáklyákkal való játékban állott, mely addig tartott, míg minden férfi és hölgy egyszer körültáncolt.

Ekkor párosával hölgyek és férfiak két sorba álltak egymással szemben; az első ifjú táncosnéjával körültáncolta mind a két-

felől állókat, s amint helyére visszaért, elkiáltá magát, táncosnéja kezét eleresztve: „kis egérke, mentsd meg magad!” s erre kezdődött az egértánc, a lyánka egyfelől, a legény másfelől kigyózva táncolta körül az egyenként álló párokat a sorban, s valahányszor a középre értek, azon kellett a legénynek törekedni, hogy a lyánka kezét elkaphassa. Ha a lyán hamis volt, ugyancsak kifáraszthatá táncosát, mert erővel nem volt szabad elfogni, s könnyen elcsúszhatott előle, s ha végre elfogta, jutalma egy csók lett: . . . de hiszen megszolgált érte.*

Megkezdé a táncot a szép menyasszonnyal a násznagy, a még akkor fiatal Béli Pál, kinek arcát feltűnővé tette a több fiatalokétól az, hogy nem viselt szakállt. Ezt ő fogadásból tevő; midőn tatár fogságban sínylett, s durva kényura, ha megharagudott rá, szakállánál fogva hurcolta meg, akkor tőn fogadást, hogyha kiszabadul, szakállt nem fog viselni, rabsága szenvedéseinek emlékeül.

A táncot eljétek: a szép menyasszony annyi báj, annyi kelemet tüntetett ki abban, hogy akik a vőlegény körül álltak, nem győzték előtte jegyesét magasztalni. Bárczay mosolygott nagy szelíden.

Most rá került a sor; végignézett a sorban álló hölgykoszorún, s mintha fél szemmel mindig kísérte volna, nehogy elszalassza, meglelte közöttük, akit keresett, s odament érte, s kivette magával a táncközépre.

Erzsike volt ez, . . . a szemérmes, a halavány, a reszkető leányka. Midőn Bárczay szavát meghallá, szinte összerogyott; senki sem tudta elképzelni, miért oly sápadt.

Mint eleven, vidám táncosőnek volt híre a környékben a szép kis lyánkának, ki az egértáncban úgy ki tudta fárasztani a legjobb legényt is, hogy az arcán csorgott a veríték, s mikor

* E táncot így írja le, több elmúlt összokásokkal együtt a jó Apor Gergely egy még kiadatlan kéziratában, *Metamorphosis Transylvaniae*. Jegyzetekkel kísérte Cserei Mihály.

ő került a sorba, a melléktermekből is előjöttek a borozó öregurak, hogy dévaj cselein mulassák magukat.

Jó Isten! és milyen ügyetlen lett e leány egyszerre! Botlott, tétovázott, elfeledte magát, nem oda állt, ahova kellett, visszasan kezdte mindenhez, s a legelső találkozásnál el hagyta fogni magát.

— Ah megfogtalak! kiálta az ifjú, átkapva a leányka derekát, s odaszorítá magához, hogy a jutalomcsókot arcáról elrabolja.

A leány e percben, mintha egyszerre magához térne, félrekapta fejét, s mindkét kezét Bárczay elé tartá védőleg, mintha erővel el akarná hártani magától annak ajkait, s oly esdve, oly féltéken tekinte rá, hogy az ifjú maga is megdöbbsent, megszánta e fájdalmas, könyörgő arcért, s csókja hangtalanul veszett el a szép fejecske arany hajfürtein.

A körülállók nem értettek mindebből semmit. A végén szokás volt kacagni; azután új pár állt elé, új érdeket nyertek a szemlélők; a vőlegény menyasszonyához ment, nyájas szavakat váltva vele. Senki sem vevé észre, hogy e perctől fogva Erzsikét nem leheté látni a táncteremben.

Mintegy óra múlva mégis felötlött Ilonkának, hogy testvére oly soká elmarad, s elindult őt fölkeresni. Miután minden termet végigjárt, és sehol sem találta, végre megtudá öreg dajkájától, hogy Erzsike rosszul érezve magát, hálószobájába vonult s lefeküdt, ezóta alszik is.

— Mi baja lehet? kérdé magában aggódva, s utána sietett, meghagyva a dajkának, hogy ha keresni találják, mondja, hogy ő is nyugodni távozott.

Ilyesmit meg szoktak engedni a menyasszonyoknak, s míg a vőlegénynek virradtig ki kellett tartani a mulatságban, neki meg volt engedve, hogy éjfél után eltűnhessen, s senki sem szokta keresni; hadd álmodják még reggelig elmúlt szép leánykoráról.

Ilonka felnyitva közös hálótermük ajtaját, melynek csendes rejtekében mindkét testvér szűz fekhelye egymás mellé volt

állítva, nyugalmas hófehér párnáikkal, ott találta már fekve testvérét. A leányka aludt, és nyugtalan álma volt; szép gömbölyű karja feje fölé volt emelve, szelíd keble úgy pihedett, félig nyitott ajkai érthetetlen álomszavakat rebegtek. Úgy látszott rajta, mint kínlódik, mint szeretne egy szót mondani, kezét vagy fejét megmozdítani és nem bírja azt. Végre erőszakosan félrefordítja fejét, s arcát karjával elfödte. Erre elkezdett hevesen, keservesen zokogni, hogy könnyei párnáját nedvesíték.

Ilonka aggodalomteljesen hajolt alvó testvérje fölé, lágyan suttogva: „mi bajod?”

„Óh, ne bánts”, rebegé félig álmodva a leányka, „engedj még felőle álmodnom”, és tovább aludt, de fájdalmas arca lassankint gyönyörteljesre kezdte átváltozni, megdicsőült vonásai szelídeden mosolyogni kezdtek, s szép piros ajkain úgy meglátszott, hogy azokat a legnagyobb kéjérzet kifejezésével csókra illeszti.

Egy rögtöni gondolat vadult egyszerre Ilonka lelkébe. Vakító, mint kit a börtön sötétéből napvilágra hoznak, s szemei csak lassankint szokják meg a fényt.

Ott állt egy ideig elmélázva testvére ágya fejénél, s eközben lassankint leölté magáról menyasszonyruháit, lerakva szépen az ágy mellé egy nagy karosszékre.

Szép csendes éjszaka volt. Az ablakon besütött a telehold világa. Ilonka kinyitá ablakát, s kidülve rajta, elmélázott a derengő tájon. A távol havasok ezüst ködben úsztak; a kastély tulsó szárnyában víg lakoma zajgott, idáig csak ritka hangja tévedt; az ablak alatt elfolyó Olt habjai susogtak csendesen, a márványalapzatot mosva, a hold hosszú, ezüstszalagot vont végig a rezgő folyón; a langy tavaszi éji szellő enyelgett a lyánka fürteivel.

Milyen üres volt neki ez a világ! milyen üres volt előtte a jövő képe! Nejevé lenni egy férfinak, kit testvére szeret, s szereti őt viszont . . . látni, mint hervad el egyik is, másik is, mert

a sors őt kettőjük közé vetette, s nem remélhetni soha, hogy őket boldognak lássa . . . elvenni egy örömet, mi nála csak fájdalommal lehet, és elvenni attól, akit oly gyöngéd érzelmekkel szeret . . . Szíve úgy dobogott, úgy szorult, . . . feje szédült.

Az alvó testvér álmában susogott, susogása öröm volt és édes könnyörgés . . . Lenn az Olt habjai úgy susogtak, úgy beszéltek, mintha maguk közé hívnák a beléjük nézőt . . .

E percben a távol hegyek közül méla furulyaszó kezdte az éj csendjében széthangzani, oly sírón, oly bánathozó hangon remegtetve e dalt: „Repülj fecském ablakába”.

A leány szívéhez kapott egyszerre, mintha e dal azon járt volna keresztül. Hallgatózva, az éjre meresztett szemekkel hajolt ki ablakából; . . . a dal egyre búsabban szólt . . . szíve mindig jobban szorult . . . az Olt kék hullámai úgy susogtak, úgy fecsegték . . . a lyán mindig messzebb hajolt ki ablakából . . .

. . . Egyszerre valami zuhanásra ébredt fel az alvó testvér. Ijedten ült fel ágyában. Körülnézett, egyedül volt; a hold teljes világában sütitött keresztül ablakán. Szemeit nem bírta lehunyni többé, s oly mondhatlan félelem ült szívére.

Reggel keresték a menyasszonyt . . . Nem volt sehol . . . Apa, vőlegény, testvér megrémült arccal járták végig a termeket . . . Nem találták . . . A vén dajka azt állítá, hogy felment hálószobájába az éjjel és vissza nem jött. Menyasszony-öltözéke ott volt egy székre lerakva.

— Lehetetlen! kiáltá az ifjabb lyánka ijedelmes arccal, s nyitott ablakához futott.

Az ablak alatti párkányzatban megakadva ott volt a finom hímzett patyolatingecskenek egy elszakadt foszlánya . . . Az Olt ott két ölnyi mély, s igen sebes . . .

A habok susognak, fecsegnek, de nem beszélnek ki semmit.

Mi történt az elveszett leánnyal? sohasem tudta meg senki. Keresték mindenfele, s midőn sehosem találták, keresni kezdék a víz alatt. Ott sem akadt reá senki. Bár hulláját találták volna

meg, az is jól esett volna a fájó szíveknek, ha eltemethették volna csendes, ismerős fák árnyába, s tudhatnák, hova járjanak őt siratni.

Végre, mintegy hat hét múlva, valahol Szamosújvár körül egypár örmény halász egy női hullát fogott ki a vízből. Rögtön izentek Petki Farkasnak, s az sietve elment maga, megtudandó, ha nem leánya volt-e az? Hajh, alig lehetett azon az emberarcot többé megismerni. Azok ott a víz alatt gonoszul bánnak más elem lakóival; Farkas sűrű könnyeket hullatott, látva, milyen gyors keze van az enyészetnek! Ott mindjárt önkoporsóba teteté a hullát erős borszesz közé, s megváltva határonkint a keresztülvitel díját, hazavivé azt magával, pompás tort rendezve számára.

Elhozatá Nagyenyedről az éneklő diákokat, fekete posztóval volt behúzva az egész templom, midőn a koporsót bevitték, s maga a fejedelem papja tartott felette búcsúztatót, mely egy óráig és háromnegyedig tartott; gyászt kapott minden jelenlevő süvege mellé, tizenkét fiatal hajadon, leeresztett hajjal, hófehér ruhában vitte a koporsót, elől a legifjabb a rozmarinkoszorút fehér vánkoston; fel volt téve a koporsóra a szűzi párta együtt a menyasszonykoszorúval. Jelen volt a temetésen a környék ifja és véne; nem leheté látni mást, mint barna és violaszín ruhákat. A koporsó után mentek a kesergő felek, levett kalppal, gyászosan, a vőlegény könnye hullott bőséggel, az apáé már elfogyott. Két rokon hölgy vezette a holt testvérét, ki alig bírt lábain menni, s midőn fel akarták venni a koporsót, rárohant, elkezde zokogni keservesen, hogy azt hívék, szíve azonnal megszakad; úgy, hogy kénytelenek voltak őt erővel elvonni onnan, s leültetni egy márványpadra, míg a hullát a sírboltba aláviszik.

Erzsike csak sírt, csak fuldoklott, egy szó nem bírt ajkára jönni, amíg ott alant éneklék: „az feltámadás napjában, meglátunk az mennyországban!” Nézte kisírt szemekkel, mint jönnek egyenkint vissza a sírboltból, mintha azt várná, hogy majd

valaki visszavezeti onnan testvérét, de amint meglátta, hogy már atyja is kijött és Bárczay, és testvére nélkül, mintha erővel el akarná magával hitetni, hogy ez csak álom, s fel akarna ébredni belőle, felsikoltott, s eszméletlenül rogyott össze.

Bárczay, ki éppen mellette állt, felfogá karjaival az elalélt leánykát, s midőn Farkas úr odaért, atyja keblére akará őt tenni.

— Maradjon ott, szólt keserű lemondással Petki, most már csak ez egy van: legyen testvére helyén.

Bárczay ölében vivé a hintóig a szegény leánykát, ki hetekig betegen feküdt e szívvrázó eset után. Bárczay addig el nem ment a háztól, míg a lyánka meg nem gyógyult; s eltávozása után Petki nem csinált titkot belőle, hogy elveszett leánya helyett az ifjabbat adandja nőül a vőlegénynek a gyászév leteltével.

A gyászév lassankint lejárt. Bárczay az év nagyobb részét Petki házánál tölté, s az öreg napról napra jobban meggyőződött felőle, hogy most már egyetlen gyermekét derekabb férjre nem bízhatná.

Meg is történt az esküvő, amint a gyászt levetették. Bárczay hazavivé ifjú menyasszonyát, kibe egész lelkével szerelmes volt, s az öreg Petkinek sokáig volt öröme vejében és leányában.

Erzsike álma tehát teljesedésbe ment . . . De hát a másiké? . . . Hát a másiké?

IV. A KUNYHÓ

Azon szomorú emlékü éjszakán, melyen Petki Farkas Ilonka leánya a menyegzői vigalom alatt elveszett, fiatal pásztorlegények tanyáztak az Olt partján, tüzet rakva targallyakból; egy halvány, szelíd arcú legény ült középen egy kőrisfatörzsökön, melyet a víz valahol kimosott, s itt ismét a partra vetett; ott éppen erős sarkantyúja volt az árnak, s halommal hevert a parton kavics, csigahéj és nádgyökér.

A báránykák lejártak bégetve a vízre szomjukat oltani, a vízbogarak cikáztak alá s fel a holdsütötte sima habon, a halászmadár csapongott sírva a víz felett, s a nagy, szomorú nyírfák nézték benne magukat csendesesen.

A juhászegény szép halványarcú ifjú volt, fekete hajfürtei hosszú gyűrűkben omlottak alá vállára; egyszerű volt ruházata, viselete; de homlokán ott derengett azon szelíd géniuszhite, ki jelen van a mezei liliom kinyíltán, s míg a tollragó versvarga hasztalan hívja őt izzadva, meglátogatja a pusztákon, hegyek, patakok, ligeteknél a maga választottait, s füleikbe sugdos édes gondolatokat, hogy akaratlanul énekelniök kell, és hangot ád az egyszerű pásztorfurulyának, hogy aki hallja, sírva fakad bele.

A többiek aludtak a tűz körül leterített szűreiken fekvve, a pásztorifjú csak furuglyált, s ha néha elhallgatott tilinkója, halatszott a hegy túlsó ligetéből, mint felel rá vissza egy ábrándos csalogány.

Egyszer úgy tetszék az ifjúnak, mintha a holdtul ezüstös hullámok között valami feketét hozna alá nagy lassúdan a víz, mely amint a forgóhoz ért, elkezdett abban kerengeni, s egy hosszú kanyarulat után egészen közel jött a parthoz.

Az ifjú borzadva ismerte meg, hogy az egy emberi alak . . . Hirtelen fogá hosszú, gajmós botját, s begázolva a vízbe, elfogá vele az úszó tetemet és odavoná azt magához.

Szemeit elfogta a csodálat. Egy szép hajadon volt az, kinél szebbet nem látott soha, ha csak álmaiban nem találkozott vele.

A leány hosszú pillái le voltak csukva, sötét hajfürtei ázot-tan omlottak keblére, gyönyörű termete hideg volt, mint a jég.

A juhász karjai közé fogta a hideg tetemet, s kirohant vele a partra. Kiáltásaira felébredtek tűz körül alvó társai, s szánó részvétellel fogák a lánykát, szűreikre lefektetve, s szomorúan suttogák magukban: „szegény leány, milyen ifjan halt meg”.

Az ifjú pakulárlegény sírva, nyögve borult oda mellé, hideg kezecskéit, hideg lábocskáit keblén melengetve, s mintha erővel lelket akarna belé lehelni, zárt szemeit csókolgatá hévvel.

— Menjetek, monda körülálló társaihoz fordulva, készítsenek gallyakból ravatalt, elviszem őt a hegyek közé, ahol anyám, a javasasszony lakik, az tud sok írt, mitől a halott életre jön. Ha fel tudja még támasztani, hadd szeressem: úgy sem szerettem még senkit.

— Meghalt ez, mondának azok fejcsóválva.

— Nem hihetem. Olyan szép, nézzétek ez édes arcot, e szép, gyöngye, kicsiny kezeket. Nem kár-e az a föld alá? Siessetek azt az ágyat elkészíteni.

— Még talán van benne élet? Bizonyosan. Kezei még olyan puhák, úgy hajlanak. Annyi esetet hallani, hogy akiket a vízből kifogtak, egy-két nap múlva is feleledtek. Nem messze az úttól van egy Szűz Mária-kép, el ne felejtsetek imádkozni, midőn azon mentek.

— Meg van ez halva, suttogák a jó emberek, hanem azért elmentek az erdőbe ravatalt készíteni, s imádkoztak a szentképnél.

Az ifjú ott maradt halottjánál.

— És ha meg van is halva, gondolá elbúsulva, akkor is elviszem magammal, eltemetem virágos kertembe, rozmarinbokrok aljába, ott feküdjék közel hozzám.

A pásztorok nemsokára visszatértek a zöld gallyakból font nyugággyal, föltették rá a szép hullát, gubáikkal betakarták, s nyájaikat elterelve, bevitték magukkal a hegyek közé, hol a pakulár kunyhója állt, kinek anyja jósasszony volt.

Reggelre értek csak oda; a jósasszony meglátta fiát messziről társaival, s eléje ment, kérdezve, mit hoznak ott a ravatalon.

— Leányt hoztam anyám, szólt a fiú szomorú büszkeséggel. Mindig mondtad, hogy miért nem hozok már menyasszonyt a házhoz . . . most hoztam egyet, s ez az első és utolsó leány, akit kunyhóm valaha befogad.

A vénasszony föltakará a lyánka arcát, megtapintá szívét és kezeit, és nem szólt.

Az ifjú aggodalmasan vizsgálta anyja arcvonásait, s hogy nem talált bennök vigasztalást, elsötétedve mondá:

— Anyám, ha ezt az egyet eltemetem, sohase mondd nekem többet, hogy menyasszonyt hozzak a házhoz.

A jósasszony erre kikülde mindenkit a kunyhóból, s bezárta annak ajtaját, egyedül maradv a leánnyal.

De fia nem ment tovább, hanem ott leült a küszöbben, s várt szótlanul késő estig. Juhait társai őrizték, tilinkója nem szólt a hegyek közt.

Alkonyatkor kinyitá a jósnő a kunyhó ajtaját, s inte fiának, hogy lépjen be csendesesen. Az remegve kelt föl helyéről, s lábujjhegyen lépett a hárságyhoz, melyen a szép leány feküdt; még kezét is szívére nyomta, mintha attól félne, hogy annak dobogása zajt okozhat.

A nő egy pávatollat tartott a leány ajkaihoz, s íme az elkezde időközönként csendesesen rezegni, mintha könnyű lehelet ingatná szálait.

Az ifjú zokogva bocsátkozék térdre, s a szemeiben megtört könny hálaima volt az éghez.

— Most Józsa eredj, és láss dolgaid után, monda a jósnő fiának, a többit bízzad Istenre.

Az ifjú gyöngéden odahajolt a lány fölé, egy forró csókot nyomott kezére, vette pásztorbotját és furulyáját, s ment juhait fölkeresni. Sohasem hallott erdő, mező olyan szép dalokat tőle, mint ekkor.

A leányka meg volt mentve. A tudós asszony ügyessége visszahozta őt az életre, hanem akkor forrólázba esett, melyben két hétig feküdt öntudatlanul; ez idő alatt semmit nem evett, mint a ciberelevet s gyógyfüvek főzelékét, miket a jámbor asszony szájába töltött. Józsa minden éjjel ott aludt az ajtó küszöbén kívül, hogy álma fölött őrködjék, s azokat ne háborítsa. E napok megtaníták őt imádkozni.

Egy napon végre így szólt a jósasszony fiához:

— Végy pénzt magadhoz, s eredd be Csíkszeredába. Vásárolj fehér cipót, bort és szerezsendiót. A leány ma enni fog kívánni.

Józsa lélegzeni sem állt meg sehol, s még nem ment le a nap, midőn a városból visszatérve, messziről füstölni látta kis kunyhója kéményét.

Anyja vacsorát főz menyasszonya számára! gondolá repeső szívvel, s elővóná szűréből furulyáját és elkezdé fújni rajta legkedvesebb dalát: „Repülj fecském ablakába” . . .

A leány ott feküdt a kunyhóban az egyszerű hárságyon, s amint az alkony sugar és a méla dallam elkezdte terjedni a völgyben, mintha egymással járna mind a kettő, felveté lassúdan nagy, sötét szemeit. De még nem eszmélt semmire, ébredező lelkét a dalhang ringatá . . . Lassankint kezdte magához térni; körültekintett: egy kunyhóban találta magát, egy szegényes, egyszerű hajlékban, minőkben a pakulárok szoktak lakni . . . Pokróccal fedett hársfaágyon feküdt, s amint kezét meg akará mozdítani, hogy arcát megsimítva, megtudja, vajon ébren van-e? érzé, hogy nincs ereje hozzá. Szólni akart, de szája ki volt száradva egészen, hő szomjúság égette keblét, csak nyögni bírt. E neszre fölkel a tűzhely mellől, melyen élénk láng lobogott, egy jó, szelíd arcú öreg pórnő, ki ott vajat köpült, s egy fakupában friss forrásvizet tartott a lány ajkaihoz, és az oly mondhatlanul jól esett neki . . . A jó asszony megsimogatá kezeivel a lányka homlokát, szemébe mosolygott, kezeit megtapogató, és szemeit megcsókolta, folyvást oly örvendő arccal tekintve rá, mintha mondaná, hogy többé nem lesz semmi baja. A leány teste reszketett, erre a jó öregasszony leakasztá a szegről tulipános subáját, s a tűznél megmelegítve, betakargatá őt szépen.

Eközben folyvást közelebb jött a furulyászó, nyájak csendes bégetése, s víg, futkosó ebcsaholás vegyült olykor közé, a leány szíve úgy dobogott, arca egészen piros lett.

Végre elhallgatott a tilinkó, az öregasszony kiállt az ajtóba, néhány örvendő szót kiáltva az érkező elé, s azzal befordulva,

örömtől nevető arccal mondá a leánynak, hogy fia jön, a derék, a szelíd Józsa.

A leány fölveté nagy, sötét szemeit, miknek ábrándos világát az elmúlt betegség még inkább növelte, s íme, egy szép, fiatal juhászlegényt látott belépni az ajtón, egyszerű, fehér szűrben, zsinórtalan dolmányban, hosszú, fekete haja göndör csigákban omlott vállaira.

Az ifjú odalépett a beteg leányhoz, letérdelt ágya mellé, nem tudott mit szólni, csak forró kezeit borítá még forróbb csókjaival, azután fehér cipót s bort egy nagy kulacsban vett ki szűre alól, a jó asszony fatányérkába jóízű csirkelevest talált a tűz mellől; maga szötte csíkos abroszon a leány elé tön ételt és italt, s elkezdének neki könyörgeni, hogy egyék belőle . . . Úgy sírt mind a kettő örömeiben, midőn látták, hogy az neki jól esik! . . .

. . . Íme az álom, melyet Ilonka látott . . .

Pár hét alatt egészen magához tért a lyán. A jámbor asszony gondja alatt lassankint visszanyerte életerejét, szépségét. Pór ruhát adtak reá, rásaszoknyát, prémes mentét, fejét beköték tarka virágos kendővel, és az mind oly jól illett neki. Senki sem mondta volna, hogy nem parasztleány.

Egyszer kérdezé tőle a jó asszony csupán, hogy hova való, ki leánya volt, mi sorsa volt azelőtt? A leány elmélázott e kérdésre, maga elé bámult, és azt felelte, hogy mindezekről nem tud semmit . . .

Valóban nem tudta volna? A túlvilágon, melyben már fél napot töltött, elvesztette-e emlékezetét? minden tudását a múltból? apja házáat, testvérét, ismerőit, az úri kört, melyben nevelkedett, mindezt a félhalál, vagy tán a hagymáz kitörölte-e emlékezetéből?

Vagy tudta jól a múltat, de sokkal jobban tetszett neki a jelen, minthogy azzal összekösse? tán most is fülébe csengett testvérenek keserű sírása, mely őt ízte s a pásztorsíp édes hangja, mely őt vonta az apai háztól?

Vagy tán még most is azt hívé, hogy csak álmának folytatását éli? s vak sorsára bízta magát?

Sem a nő, sem a fiú nem kérdezősködött többé múltja felől.

Egy napon szalagos, üvegklárisos csecsebecsét hozott neki az ifjú, s gyöngéd célzással kérde tőle, ha nem volna-e kedve egy napon elmenni vele a szomszéd falubeli paphoz?

A leány pirulva inte megegyezést. Másnap a jó öregasszony feltűzködé szép hosszú hajába a szalagot, klárisokat, s mezei virágból koszorút font homlokára.

A leány lelkében tán visszárémlt ekkor, hogy valaha gyémántos nászkoszorú égeté homlokát e könnyű, hús virágfüzér helyett, s úgy mosolygott, úgy könnyezett . . .

Az öregasszony elkísérte őket a szomszéd faluig; gyalog mentek odáig és az út rövid volt mégis.

Útközben kérdésbe jött, hogy mi legyen a leány neve, ha a pap fogja kérdezni?

A leány nem akart hozzászólni. Nevezzék, aminek akarják.

— Nekem az Olt adta őt, mondá az ifjú pásztor, s a Flóra név, úgy hiszem, elég szép, nevezzük őt Olti Flórának.

A leány örült e névnek, s így felmentek a paphoz; bejelenték, hogy éltüket össze kívánják kötni. Két héti előhirdetmény után a pap összeköté őket örök, széttörhetlen láncával fogadásnak és szerelemnek.

És tán ugyanazon napon, talán ugyanegy órában, hogy a rákosi családi sírboltba a vén Petki Farkas egy idegen hullát temetett el nagy könnyhullatások között Ilonka leánya helyett, a megsiratott leány alig három órányi távolban apja kastélyától egy juhászlegénnyel esküdött össze az oltár előtt. Sohasem tudta meg senki.

A leánynak bizonyosan el kellett felednie múltját az idegrázkódás miatt, különben alig hihető, hogy kesergő apját legalább akkor, midőn mind testvérje, mind ő, nő volt már és anya, meg ne vigasztalta volna annak tudatásával, hogy él. Lélekbúvárok előtt nem ismeretlenek azon esetek, hogy valaki

erős lelki és testi katasztróf után az előtte történt életet egészen elfelejtheti, s annak emlékei csak úgy maradnak meg szívében, mint látnoki szellemnél a születés előtti élet visszhangjai.

* * *

Évek múlva egy napon az öreg Petki Csíkszeredába utazva, amint hintájával egy lejtőn felfelé kapaszkodott, a hegyoldalból fiatal parasztnyecsuskét lát alájönni, feje kendővel bekötve, rövid ingujjakkal, kurta rásaszoknyában, meztláb. Fején magas, kétfülű korszót vitt.

Az öreg elbámulva szemlélte ez asszony arcát, ki csendesen dúdolva haladt el hintaja mellett.

— Ha Ilonka leányom, szegény, a sírban nem feküdnék, azt hinném, hogy ő az.

Még azután is utánanézett sokáig, s minthogy hintáját a lejtőn meg nem állíthatá, leszállatá a bakról egyik csatlósát, s kivőn két aranyforintot.

— Nesze, fuss azon asszony után, és add neki ezt a két forintot, mondjad, hogy vegyen magának lábbelit, ne járjon meztláb.

Az öreg nem tűrhette, hogy gyöngye lábait megvérezze a tarló egy nőnek, aki az ő kedves leányához annyira hasonlít! . . .

Otthon elbeszélte ez esetet az öreg Petki Bárczay és Erzsi leánya előtt, s nem sok időre ezen eset után csendesen meghalálozék.

De Bárczayné fejéből nem ment ki e történet. Gyakran napokig elkutatta a környék minden falvait, ha nem találna-e rá azon asszonyra, akit apja látott? A falubeli asszonyok közt szalagot, klárist osztott ki, remélve, hogy egyszer az is oda fog jönni, akit keres; s hogy nem jött magától, még erősebben kezdte hinni, hogy ő az.

Egy este, hogy hazafelé térne kísérő csatlósaival, egy völgy-mélyedésből valami ismeretes dal hangzott fel hozzá: a „Repülj fecském” dala volt az. Rögtön arra fordítá a kantárszárát,

s odalovagolva, egy kis, barna fiút látott maga előtt, ki juhait őrizve, kuttyája mellett furulyálgatott.

Bárczayné leszállt hozzá, s odaintve őt magához, levetetve vele kalapját, hogy vonásait jobban lássa. Tán csalódás volt; de azok oly ismerősöknek látszottak előtte. Azokat a szemeket első tekintetre meg lehetett ismerni. A fiú mintegy nyolcéves lehetett.

— Kitől tanultad te azt a szép nótát? kérdé nyájasan tőle.

— Apámtól, anyámtól; felelé az búsan.

— Hol vannak szüleid? kérdé Bárczayné dobogó kebelével.

— Meghaltak, felelt a fiú, és elkezdte sírni.

— És senkid sincsen?

— Az öreganyám él.

— Vezess hozzá, monda Bárczayné, kézen fogva a gyermeket, s az szemérmes félelemmel vezette őt a kis kunyhóig, hol egy hallgatag vénasszony ült, kinek beesett szemein meglátszott, hogy azok sok könnyet sírtak.

— Ki volt a gyermek anyja? kérdé esdő tekintettel Bárczayné a vén juhásznétől.

Az híven elmondott mindent; kiket a titok érdekelt, halva voltak mind a ketten; elmondá, hogy egy éjszakán az Oltból hűlt tetemet fogott ki gyermeke, azt föléleszté, nőül vette, sokáig éltek együtt boldogul, s jó volt hozzájuk az Isten, mert együtt haltak meg mind a ketten. A férj lázba esett, a nő ápolta és ráragadt; így meghaltak egyszerre szépen, ott fekszenek egy sír alatt, a virágoskert közepén rozmarinbokrok aljában. Csak e gyermek maradt utánuk.

Bárczayné könnye a gyermek fejére hullott, akit keblére szorított. Az agg nő is jajveszékelt, de nála elfogyott már a könny.

Innen elvezetteté magát a sírhoz, mely alatt testvére nyugszik, s hogy rágondolt, miszerint az még évekig élt azután, mikor ő halála miatt gyászt viselt, s egyszer sem találkozhatott vele az életben, alig bírta magát fenntartani.

Leszakított egy szálat a rozmarinból, melyet testvérének hamva táplált, s azt keblébe rejtve, megkérte az öregasszonyt, hogy jöjjön kisfiával együtt kastélyába, hol sorsukról gondoskodni fog.

Az aggnő már nem akart megválni a kunyhótól, hol élte reményeit látta felvirulni és a sírtól, mely azokat eltemette, hanem kis unokáját átadta a delnő könyörgésére, rábízva, hogy szeresse azt, mert az ahhoz van szokva.

Bárczayné hazavitte a gyermeket, elmondá férjének az eseményt. Neki is volt kisgyermeke, egy évvel fiatalabb amannál. Együtt nevelték fel, s hozzászoktatták, hogy azt „bátyjának” nevezze.

Midőn megnőtt a fiú, elnevezték Székely Istvánnak, s jószágot adtak kezére, melyben később családja is megmaradott.

Nyíltan világ elé nem hozhatták a rokonságot, az eltűnt testvér neve iránti kötelességből.

Annak el kellett temetve lenni az ősi sírbolt alatt, meghalva menyegzője napján. De az aranyos sírkő előtt, melyre neve volt felírva, nem sírt többé senki, ehelyett minden évben egy napon elvándorolt az egész család egy távol eső völgybe, ott egy kis domb előtt töltöttek néhány órát, s az napon nem volt vigalomnak helye a háznál.

A titok még így is elszivárgott, s az emberek gyalázatnak tarták az Ilonka esetét, mert így szokás ítélni a világban.

Hanem az ifjabb Bárczay még meglelt ember korában is mindig „édes bátyjának” nevezé Székely Istvánt, s jószágában részesíté . . . és a dolgot sokan tudták . . .

2. CARINUS

Históriai novella

[I.]

A császárok korszakában Róma környéke fény és pompa dolgában vetekedett magával a fővárossal.

Mindenütt a római patríciusok villái tűntek elő a környékben, úri kényelem tanyái, miknek kellemesekké alakításában remekelt mindenféle művész — a szobrásztól a szakácsig.

E derék patríciusok, kik közül egynémelynek jövedelme nyolc-kilencmillióra ment föl, gyakran voltak azon kellemetlen helyzetben, hogy Rómát kerülniök kellett; az unalom, a sértett hiúság, a nép és a praetoriánok lázongásai, legtöbbször a császári gyanú kényszeríték őket elhagyni a világváros kapuit, s mezei jóságaikra kivonulni.

Igy élt már több év óta Tiber-torkolati jóságán az öreg *Mesembrius Vir*, a legvénebb szenátor, ki amióta *Probus* meghalt, lábát sem tette Rómába, és felé sem nézett a szenátusnak. Ő ugyan a köszvényt és a hályogot okozta, melyek lábaival és szemeivel parancsoltak, s akárki jött hozzá, nem látta őt másképp, mint curulis székén ülve, elefántcsont mankójával kezében, s szemei előtt hosszú, zöld ernyővel.

Két leánya volt az öregnek. Az egyik, *Glyceria*, korán férjhez ment egy császári kegyből nagyúrrá lett libertinhoz; később a libertin elveszté fejét, vagyonai és a császári kegy a szép hölgyre maradtak, ki nemsokára Róma *Aspasiájának* lón kikiáltva.

Mesembrius természetesen, ha *Glyceriáról* beszéltek előtte, nemcsak vak, hanem még süket is volt, az ő száján pedig e név ki nem jött soha.

Másik leánya volt *Sophronia*, ki szüntelen az öregúr mellett volt mezei jószágán; szép és erényes hajadon, kinek három görög istennő látszott kölcsönözni bájait: Venus termete kecsseit, Juno arca búbáját, Psyche lelke szendeségét.

Pedig *Sophronia* nemigen nagy hálára kötelezé le maga iránt a pogány istennőket; a közel tengerparton élt a bölcs Eusebius, az apostolok utóda; a szép hölgy régóta látogató a titkos gyűlhelyeket, hol e szent férfi hirdeté a Krisztus híveinek aa igét az egy Istenről, ki él lélekben és igazságban.

A vén Mesembrius jól tudá, hogy kedvenc leánya titkos proselytája az új hitnek, és nem ellenzé azt; még magával leányával sem vetette észre, hogy ő sejt ebből valamit.

Jöttek azonban Rómából délceg patrícus ifjak, a szép hajadon híre által ide csalva, kik mind azon reménnyel hízelegtek magoknak, hogy kezét és szívét és millióit megnyerhetik. Mesembrius szívesen fogadá őket; nagy lakomát rendezett tiszteletökre, előhozatta százéves borait; az ifjaknak nem sok kellett a folyékony tűzből, hogy leittasodjanak: az utolsó libatio után mindegyik olyannak mutatta magát, amilyen valóban volt, s kibeszélte szívének legtitkosabb hajlamát.

Az öreg Mesembrius hallgatott és elmélt.

Az egyik kéjencnek mutatta magát, s dicsőíté Proculus s a praegustator Maximin erényeit; másik ment volt e hajlamtól, hanem annál nagyobb vágyat árult el despotának és rabszolganak lenni egy személyben; s ha találkozott is végre egy omnibus numeris [ab]solutus, midőn az utolsó témára került a sor — a keresztyének felőli véleményre —, a többiekkel együtt az is elárulá azon hitét, hogy a keresztyén felekezet nem egyéb egy istentagadó szektánál, mely magát a cirkuszokból, népiünepekből, secularis játékokból visszahúzza, konok gyászolásával zavarja a nép örömeit, s ehelyett sötét barlangokban borzasztó rítusokat végez, felavatottjait kényszerítve egy *lisztbe pódlált csecsemő szívét átverni késeikkel*, s annak véréből inni; hogy az istenek haragja ezek miatt látogatója a földet árvizekkel,

döghalállal, földrengéssel és barbárokkal, és hogy ezeket nem lehet eléggé olajba főzni, szurok közt égetni, vadállatokkal szét-
tépetni s elevenen elásni, hogy az országról elforduljanak az
ég csapásai.

Mesembrius eleget hallott, s egyiknek sem adta leányát.
Tisztelte a mártírokat, de nem óhajtá leánya nevét köztük
említtetni.

Egy visszautasított kérő sem látta Sophroniát.

Egy napon fiatal, napbarnított arcú lovag szállt be a vén
Mesembriushoz. Az öreg látta őt jönni kerti laka trichilumából,
hol botjára támaszkodva ült, s dacára hályogos szemeinek,
már messziről rákiálta:

— Ah, te jössz hozzám, *Manlius Sinister*? jer, jer, itt vagyok.
Az öreg meg tudta látni, akit akart.

Az ifjú odasietett hozzá, megölelte, s megszorítá kezét.

— Hogy megférfiasodtál, szólt mosolygó arccal Mesemb-
rius, s mintha szemei nem elégítenék ki, kezeivel is végigtapo-
gatá az ifjú arcvonalait, karjait, vállait; amióta Probusszal
elmentél, egész ember lett belőled; hát te is leányomat meg-
kérni jöttél, ugye?

Az ifjút zavarba hozá az egyenes kérdés.

— Nem vagyok ily önző, Mesembrius, engem régi barátság-
gunk hozott lakodba.

— Tudom, tudom, ismerjük a barátságnak azt a nemét, ami
egy fiatal ember és egy vén ember között szokott lenni, akinek
szép leánya van; mert leányom nagyon szép, Manlius; igen
szép! hogyha látnád! Óh, ne mondd, hogy láttad, ezelőtt négy
esztendővel mi volt az? te is gyermek voltál, ő is; mit értettél
akkor hozzá? De most! óh Manlius, az nagy hiba volna tőled,
ha bele nem szeretnél.

— Mit használna az nekem, öreg barátom? te annyi kérőt
elutasítál ajtód előtt, kik nálamnál jobbak, gazdagabbak és hatal-
masabbak voltak, hogy én még reményleni sem merek.

— Hogyne, Manlius? hát nem lehetsz-e te is gazdag és hatal-

mas? Carinus császár nem játszópajtásod volt-e? hát nagybátyád, a derék *Quaterquartus* nem leghíresebb augur-e Rómában? kinek minden jóslata beteljesül, ki kezében tartja a császárok és országok jövődjét.

— Ez mind igaz.

— Ugyebár? Látod, te még nagy ember lehetsz. Csak Carinus kegyét kell kissé keresned, s nagybátyádnak kedvében járnod. Ugye pedig az könnyű dolog?

— Legalább nem nehéz.

— Lásd, lásd. Még ki tudja, mi nem lehetsz? Mibe kerül Carinusnak a kedvéért egy gazdag szenátort a vízbe fojtatni, s palotáit és kincseit neked adni? s akkor neked is lesz palotád és rabszolgáid, rózsavízben fürödhetsz, s pávanyelveket ebédelhetsz. Mi áll utadban? Erre a dicsőségre hason mászva is eljuthatsz. Hason mászva, mondom.

Manlius hagyta az öreget beszélni.

— No, de maradj itt nálam, amíg kedved tartja, és mulasd magad.

Estvefelé pompás vendégség állt készen Manlius tiszteletére, összegyűjtve mindabból, ami ínyet, szemet és lelket gyönyörködtet.

Az ifjú arca lángolt az ófalernumi tüzétől; gyakran csapkodott öklével az asztalra, feledve a tiszteletet gazdája iránt.

Mesembrius észrevév, hogy vendégének lelke nyílik a bortól, s fél könyökére emelkedve, hozzáfogott az examenhez.

— Hát Manlius, mit szólsz e falernumihoz? nincs-e igazam, midőn azt mondom, hogy Itália a föld keble, mert itt vannak a föld emlői: azon hegyek, melyek e bort termik?

— És én mégis ittam már életemben lelkesítőbb italt.

— Lelkesítőbb italt, Manlius? Kinek az asztalánál ittad azt Manlius?

— Az *Euphrat* vizéből.

— Mit beszélsz?

— A *ktesiphoni* csata után volt az. Egész nap verekedtünk, ka-

romon a vér, arcomon az izzadság csurgott alá. Estére tönkre volt verve a perzsa had, s ezen egy napon kiáradt az Euphrat medréből.

— S te akkor ittál belőle?

— Igen. Annak a víznek részegítő ereje van.

— A dicsőség részegíte le, Manlius. Az volt abban a vízben!

— Nem tudom, mi volt benne, mert ahogy sisakom telemerítém, le sem vettem addig ajkamról, míg egy cseppig ki nem ürült.

— Hanem azután vígan is voltatok, ugyebár? Hejh, kedv szerint lehetett mulatni az elfoglalt Ktesiphonban. Képzelem, jól lehetett dolguk azoknak a szép fekete szemű menyecskéknek, akik hevenyében férj nélkül maradtak, meg azoknak a palotáknak s raktáraknak, miknek gazdáit agyonvertétek. Úszott a katona tejben, vajban.

— Nemigen úszott biz az, mert még azon az éjszakán továbbutaztunk, s mi a bogárszemű menyecskéket illeti, kemény parancsa volt minden vezérnek, hogy az elfogott hölgyek erényét katonáival tiszteletben tartassa.

— No, no. Nemigen szigorúan szoktátok ti venni az ilyen parancsokat. Ismerjük már ezt.

— Mehercule! rosszul ismeritek, kiálta Manlius dühbe hozva. Annyira keményen vettük a parancsot, hogy én egy légiómból való katonát, ki egy szüzet elrabolt, lábainál fogva kötteték két lehajtott fához, s úgy hasíttattam kétfelé.

— No, de azért engem csak ne hasíts ketté, tréfálódzék az öreg Mesembrius, rendkívül gyönyörködve azon nemes méltatlankodáson, melyet vendége mutatott; azzal inte egy közel álló numíd rabszolgának, ki egy faragványokkal ékes ezüstvedret tart a kezében: — jer Ramon, töltsd meg vendégem serlegét.

— Hagyd el, kiálta Manlius, meg tudom én azt még magam is tölteni, nem kell engem megitatni, mint Carinust, aki restell hozzányúlni a pohárhoz, mikor iszik, s azt hinné, hogy elfárad, ha egy füget saját kezével vinne a tányértól szájáig.

— Ej, ej, Manlius Sinister, te az Augustust rágalmazod.

— Accastor! ez nem rágalom! hát nem tudni való-e róla, hogy lábai sohasem érik a földet, még fürdőszobájába is zselylyeszéken jár; a minap egy gyűrű volt az ujján, s azon panaszkodott, hogy nem bírja elviselni annak a nehéz gyűrűnek a terhét, s lehúzatta az ujjáról. Sőt többet mondok, most egy híres oklevélhamisítót hozatott ki a börtönből, ki rendkívül ügyes mások névalírásának utánzásában; ezt megtette főírnokának, hogy még saját nevének aláírásával se legyen terhelve, s most ez a defraudátor írja helyette minden országos okiratra a nevét.

— Óh, Manlius. Te mégis nagyon sokat elmondasz Carinusról, pedig ő neked iskolatársad volt.

— Azzal nincs mit dicsekednem. Igaz, hogy sokszor megsztottam vele kenyeremet, mikor neki nem volt, s rongyos palliumát kicseréltem a magaméval; de nem óhajtom, hogy rám ismerjen valaha, mert könnyen úgy járhatnék, mint többi iskolatársai, kik megjelentek előtte, őt korábbi idők emlékeire figyelmeztetve, s kiket aztán Carinus menten bedugattott a „*feledés tornyaiba*”, hogy magát a múltak kellemetlen érzéseitől megszabadítsa.

— Jaj Manlius, te úgy beszélsz, mint egy Seneca, így te sohasem fogsz Carinus kegye által magasra jutni.

— Mikor is volt arra szüksége szabad rómainak? kiálta büszkén felemelve fejét az eques: van kardom, van bátor szívem; ha ezek nem bírnak dicsőségre vezetni, nekem az olyan hatalom, melyet a porban fekvé lehet elnyerni, nem kell! ebeknek való az és libertinoknak.

Mesembrius kezeit dörzsölve kacagott örömeiben, s unszolta az ifjút, hogy igyék. A bor valódi jellemét kezdte visszaadni a római rossz világ közepett nem lelkéhez illő vonásokra szoktatott arcnak.

— Mondsz tovább, jó Manlius, amit elkezdttél; a ktesiphoni csatánál maradtunk: azaz, hogy ottmaradt az ellenség, ti tovább mentetek, amíg mehettetek.

— Tisztelem ősz szakálladat, szenátor, de azt nekem ne mondd, hogy „amíg mehettünk”. Mehettünk volna bizony a Jaxartesig: ember nem volt, aki ellenünk tudott volna állani. Hiába pusztíták el utunk előtt a határt a futó perzsák; a római légióknak még a pusztaság sem állott ellen; minden katona hátán vitte tíznapi eledelét (az egész thraciai útban a legkeményebb télszakon kinn aludtunk a fagyott rögön). A perzsák tapasztalák meggátolhatlan közeledésünket, s midőn egy bár bár nevű telepítvény elé értünk, melynek kimondását római nyelvtől nem kívánhatják az istenek, ott tábort ütünk. — Alkonyat tájon szemközt jöttek ránk a perzsa király követei: pompás, gyémántos emberek, befont hajjal, gyűrűkbe szedett szakállal, szépen kifestve pirosra, szemöldeik feketére s ujjaik tele gyűrűkkel, mint valami menyasszonyok, s kívánták, hogy vezessék őket az Augustus elé. — Carust értettem, nehogy Carinust véld. — Ekkor egy férfihoz vezették őket, ki ott ült a gyepen, fején egy sárga bőrsipka, és falatozott — jóféle avas szalonnát és nyers babot. Egy kopott és durva szövettű bíborpalást volt nyakában, mely őt másoktól megkülönbözteté.

— Ez volt Carus, ráismerek. Dörmögött közbe az öreg szenátor.

— Az Augustus félbe sem szakasztá vacsoráját a követek miatt, nyugodtan ropogtatva vas fogai alatt a nyers babot, mialatt azok amfiteátrális pátozzsal mondák el betanult beszédjüket, melynek mind fényes ígéretei, mind fenyegetései rosszul hanzgottak a nyers lupinushoz, melyet a császár jóízűen evett. Midőn beszédjüket végzék, Carus levette kopasz, sima fejről a sárga bőrsipkát, s rámutatva, szólt a követeknek: „nézzetek ide, és tartsátok meg e szavakat: ha királyotok el nem ismeri Róma fennhatóságát, s provinciáit vissza nem adandja, amilyen kopasz ez az én fejem, olyan kopasszá teszem országotokat.”

— Erről is Carusra ismerek.

— A követek ijedten kotródtak tovább, a légiók jó kedvvel

éneklek a hadi verset, melynek minden strófája ezen végződik: „mille, mille, mille occidit”.

— Ez Carus dicsőítő verse, kiről azt hírlelek, hogy egyes viadalban ezer embert ölt meg az ellenségből.

— Igaz, annyit fogyasztott el.

— A fia tízannyit ölt meg, csakhogy saját alattvalóiból. Ez csak aposztróf. De mondd csak tovább Manlius, mi történt veletek tovább? azon egész hadjáratról mindenki másféle mesét mond. Egy azt állítja, hogy a fekete lygiok támadtak meg benneteket, másik tumultusról beszél, harmadik csodákat említ. Annyi igaz, hogy ti ahelyett, hogy előrehaladtatok volna, egyszerűre visszafordultatok, noha ember nem állhatott többé elletetek, amint mondád.

— Úgy van, ember nem állhatott többé ellen; de hát nincsenek-e hatalmasabb lények a föld felett?

— Valóban vannak; Róma istenei. De reménylem, hogy őket nem haragítátok magatokra, s auguraitok kitudakolák a kedvező auspiciumokat; veletek volt a világhírű Quaterquartus, derék unokabátyád.

— Valóban ott volt; áldozatfüst, állatok béle nem hiányzott, varjú is jött elég a láthatárra.

— Manlius, nagyon profane beszélsz e szent dolgokról.

— Van okom rólok így beszélni. Segédcsapataink valahol egy félig bőrbe öltözött embert fogtak el a pusztán, ki mint mondá, egy láthatlan Isten iránti tiszteletből vonult ki a magányba testét sanyargatandó, ott egy oszlopot rakott kőből, s ezen oszlop tetején töltött már harminc telet és nyarat, egyiránt tűrve fagyot és nap hevét, s ott állt napestig kiterjesztett karokkal, mint egy crux, vagy számtalan hajlongással gyakorlá magát fejének térdeivel ütésében; néhány legionárius kíváncsi volt megszámolni e hajlongásokat, de midőn azoknak száma már az ezerkilencszázig haladt, megunták a dolgot, s letaszíták a jámbort az oszlopról és megölték. (Simeon Stylites.)

— S te sajnálod e nazarénust?

— Beszéljünk csendesen, Mesembrius. Szavaimat vész ki-
mondani és meghallani. Ne gondold, hogy ittas vagyok, s
most gondolom ki e meséket. Én láttam ez embert haldokolni,
mert későn jutottam oda megmentésére. Nem átkozódek.
Arcán túlvilági boldogság kifejezése ült, szemeit ég felé emelte
megdicsőülten, s haldokolva megáldá gyilkosait. Én elűztem
azokat a sebesülttől, s enyhítőleg hideg vizet adtam neki, ő
megköszönte, s e szavakat súgá fülembé utolsó lehetéssel:
„rómaiak! ne menjetek a Tigrisen túl, mert ott a láthatlan
Isten paradicsoma van, ki nem engedi magát meggázolni!”
Én elmondám ez intést a császár kisebbik fia, *Numeriánnak*, ki
cézár korában is jó barátja volt minden jó katonának, s ő tudósítá
felőle az Augustust, ki megdöbbenve az aszkéta jóslatán, fel-
szólítá Quaterquartust, hogy tartson auguriumot. Az én nagy-
bátyám ismeretes arról, hogy oly orákulumokat tud mondani,
amik meg nem hazudtolhatják.

— Merészen beszélsz, Sinister.

— Így jósolta Probusnak egy időben azt, hogy az ő családja
fogja Róma fényét helyreállítani ezer esztendő múlva.

— Csak?

— A sok *lituus*forгатásból végre az lett a tudomány, melyet
Quaterquartus dodonai ihlettséggel eldeklamált, hogy a leg-
közelebbi csatában Isten fog harcolni.

— Azt nem tevé hozzá, hogy mellettünk-e vagy ellenünk?

— Az imperátor előrehaladást parancsolt, s még aznap átkel-
tünk a Tigrisen. Naplementen többen azok közül, kik a mártír
Simeon Stylitest megölték, borzadva látták őt egy dombtetőn
kiterjesztett karokkal állani, mint egy keresztet, s hajlongni
térdeihez értetett fővel. Pedig én magam temettetém el a
kimúltat. Az éjszaka sötét lett, fellegek tódultak minden oldal-
ról a láthatárra, messziről villogva, mintha csatára készülének
egymással. A mennydörgés mindig közelebb jött, a világ első-
tétült, soha nem hallott hangok kezdének körülöttünk üvöl-
teni, s midőn a villámlobbanásnál az égnek mélye megnyílt,

úgy tetszék, mintha számtalan fényes alak nézne onnan reánk. Mindenik légiónak úgy tetszék, mintha a mellette levő légiók nagy, küzdelmes tusába volnának keveredve, kardok és dárdák csörgése hangzott körös-körül, pedig sehol sem volt csata. A sötétben úgy hallók, mintha egész seregünk egyetlen zavart tömeggé volna gomolyodva, hol ember ember ellen küzd; a lovas cohorsok gázolják a gyalogokat, a tribunok nyargalnak a seregek élén, s a hadtömegek pusztítva omlanak egymásba — s csak a percig tartó villámlobbanásnál láttuk, hogy a légiók mind csendesen állnak szabályos négyszögökben, meg sem mozdulva helyükből. Ekkor egyszerre irtóztató ropogással omlott alá egy kigyózó tűztömeg, egyenesen csapva le soraink közé, s megrázva alattunk az álló földet és körülöttünk a levegőt; a borzalom térdeinkre ejte, minden állat a földre rejté arcát, s a rettentő szózat egy hatalmas Isten ítéletét mennydörgé füleinkbe. Midőn ismét felpillantánk, valami nagy tűz égett táborunk közepében. Az Augustus sátora volt az, melyet a villám megütött. Senki sem merte oltani, benne volt a császár és a sereg védisteneinek képei. Odaégtek mind. Ki hát az Isten, ha nem ők? óh, Mesembrius, való volna-e az, hogy él felettünk egy láthatatlan lény, ki ura égnek és földnek, s a holt kőalakok, kiket mi imádunk, önmagukat sem képesek megvédni?

Mesembrius nyugodtan szorítá meg Manlius kezét. Eleget hallott.

— Ne szóljunk erről többet, Manlius. Ti visszatértetek a hatalom elől, mely utatokba állt. Az Isten volt! Hogy viselé magát a sereg ezután?

— Nem lehete őket többé rábírní, hogy előremenjenek; körülfalazták a helyet, melyen Carus Augustus segélytelenül megégett Róma védisteneivel; most ott egy épület áll a puszta közepén ajtó és ablak nélkül, hogy emberi láb ne léphessen az Istentől megátkozott helyre. A sereg megválasztá Numériánt vezéreül, s követelte, hogy hozza őket vissza Illyriába. E

hírt Carinusnak meghozni küldetém előre én, s ez az oka, hogy most látjuk egymást.

— Reményelem, hogy többször is fogjuk még látni. Öröm Rómában lenni, ugyebár?

— Nekem nem az, szeretnék visszamenni légióimhoz.

— Óh, úgy te még bizonyosan nem láttad Carinus cirkuszát, a pompás secularis játékokat, minőket csak Rómában lehet feltalálni; nem élvezéd még Antonin thermaeit, a rózsasillatos meleg fürdőket, gemmákkal kirakott falaikkal; még tán szeretőd sincs Rómában, Manlius?

— Láttam mindent és nem mulattatott. Mit bámuljak én, sebhelyekkel rakott legionárius, ki most jöttem Scythia szélé-ről, cirkuszaitok vérontó bohóckodásain? Itt harcot csinálnak játékból, mi a harcból csinálunk játékot. A thermaeket pedig sohasem szerettem; a meleg fürdő csak a Quiritesnek való, nem a katonának. A vért a hideg víz is lemossa; a szennynek persze hogy meleg kell.

— De nem feleltél a harmadikra: nem találtál szép asszonyt Rómában? de mit kérdem így? megtalálnak téged ők, ha te nem keresed is őket. Óh, Róma hölgyei nem kevélyek, nem rátartók; ha egyszer mutattad magad a fórumon, amilyen délcég, daliás ifjú vagy, azt kellene tőled kérdenem: nem ragadtak-e még el? nem téptek-e darabokra, mint Orpheust a bacchánsnők?

— Ah Mesembrius, nem fogják lépvesszővel a keselyűt.

— Eredj, eredj! miért volnál te keselyűbb a többinél? Mintha Venus galambjai nem fészkeltek volna Mars sisakjába? Eredj! Rosszul áll a te arcodhoz a tettetés. Hiszen elpirultál, s szemeid lesütötte. Miért akarsz vén embert, mint én, rászedni? vagy megváltoztak volna Carinus árnyékában a római erkölcsök? s míg eddigelé, ha a hat Vesta-szűz közül egy meghalt, helyét alig akadt valaki betölteni, most egyszerre mind az ő papnéi lettek, akik azelőtt Aphroditéi voltak?

— Ezt nem állítottam, Mesembrius.

— Tehát az ellenkezőt. No, ne tagadd, jeles kalandjaid voltak? igen derék! Öt-hat szerelmes hölgy vett egyszerre körül, szívet, életét rakva lábaidhoz; te kiválasztottad közülök a legszebbet, amelyik legforróbban ölelt, legédesebben csókolta? vagy nem tudtál választani közülök, s megtartottad valamenynyt! Reggel az egyik koszorúját tetted a fejedre, este a másikat; egyiknek esküdtél a holdra, másiknak a napra, s híven megtartád esküdet mindegyiknek? Igen derék, igen jeles! Ez az ifjúság öröme Manlius! én is ilyen voltam, míg ifjú valék.

— De Mesembrius, nem hagysz szóhoz jutnom; amit elmondtál, az nem illet engem. Odáig mindent szépen megengedek, hogy Rómában létem egyetlen napja alatt több bajom volt a rabszolgákkal, kiket úrnők küldtek hozzám, mint ez úrnők férjeivel, akikhez küldve voltam; de nekem nem szokásom az ilyen küldeményekre figyelni. Manlius családból eredek, melyben ős szokás volt, hogy a férfi nem szeretett egy nőnél többet életében, de azt szerette híven; ha meghalt — gyászolta örökké; — ha megcsalta — megölte; — s ha meggyalázzák, bosszút állt érte.

— Szépen beszélsz, Manlius; de egy gyűrűt látok ujjadon ragyogni, aminő gemmát nem szokott férfi viselni, hacsak nő ujjáról nem származik reá.

— Helyesen következtetél. E gyűrűt egy hölgy küldé nekem, s hogy ujjamon viselem, annak egyedül te vagy az oka.

Mesembrius csodálkozva tekintte az ifjúra, azt hívé, mámorában beszél érthetlenül.

— Én, Manlius? Mi közöm nekem a te gyűrűdhöz?

— Tegnap este, a vigiliák kezdete után, hogy a Capitoliumot elhagytam, egy lefátyolozott matróna vékony irattekercset nyújtott kezembe, s azzal az oszlop-sorozatok között hirtelen eltűnt; a tekercs e gyűrűvel volt leszorítva; kíváncsiságból felbontám azt, s e titkos szavakat olvasám belőle: „Manlius Sinister! te egy szüzet szeretsz, kinek atyja jó barátod. Ez ősz embert és e fiatal szüzet veszély fenyegeti,

mit az isteneken s ellenségeiken kívül egyedül én tudok. Ha értesülni akarsz róla, siess hozzám. E levél átadója a Pons Sacer előtt várakozand reád a napnak és éjnek minden órájában, míg csak meg nem jelensz. E gyűrűt mutatva elvezetend hozzám.” Aláírva: „egy nő, ki tégedet gyermekévei óta imád, s kit te mindig megvetettél; ki azok által gyűlöltetik, kiket meg akar menteni.”

— Manlius, különös dolgot mondál.

— A talány megfejthetlen előttem. Kinek van hatalma szívem legbensejébe látni, hogy onnan érzelmeimet kiolvassa? Álmaim árultak-e el, hogy tudhassa valaki, hogy én leányodat szeretem, kit négy év előtt láttam, s azóta nem tudok feledni? s ki lehet azon nő, ki megszabadítson egy másik nőt, akinek szerelme kizárja az övét?

Mesembrius arca elsötétült. A calix érintetlen áll már régóta a férfiak előtt: egészen kijózanultak a beszélgetés közben, csak szíveik maradtak tárva, miket a bor lelke kinyitott.

— Mutasd e gyűrűt közelebbről, szólt Mesembrius halkan.

Manlius odanyújtá kezét; a gyűrű köve gyönyörű kámea volt, sardonix faragmány, szép görögvonású hölgy fehér mellképével bíborsárga alapból kivésve.

Mesembrius leráncolt homlokkal nézte a kámeát; félrefordította fejét, s ismét ránézett merően, s azzal egyszerre undorral taszította el azt maga elől, s ősz fejét csüggedten hajtá le mellére.

— Miért borult el arcod? kérdé Manlius. Ismered e gyűrűt? Ismered tulajdonosnját?

— Ismerem, felele tompán az öreg.

— Szólj, ki ő?

— Kicsoda? szólt villogó szemekkel az agg. Kicsoda? Egy szemtelen hetéra, egy utálatos kéjhölgy, kinek leheletéből támad a döghalál Róma népeire, kinek létele folt a teremtés munkáján, kire annyi átkot szórt önnön édesapja, hogyha az megfogamzanék rajta, nem teremne fű azon a földön, melyen az ő lábai járnak, s utálattal fordulna el tőle maga a könyörület is.

Az öreg utolsó szavai a leghevesebb zokogásban vesztek el.

— Kicsoda e nő? kiálta felugorva a tricliniumról Manlius.

— E nő az én leányom . . . hörgé az öreg elkiserült hangon.

— Glyceria?

— Abraxas!! Kiáltá az öreg a baljóslatrontó igét, s undorodva rázkódott meg e névtől.

Manlius levonta ujjáról a gyűrűt, s az ablakhoz lépett vele, mely alatt a Tiberis folyt. Az öreg észrevette szándékát.

— Ne hajtsd a vízbe! Valami hal el találja nyelni, a halászok kifogják, s ismét napfényre kerül. Megmérgezi a Tiberist, s megvesznek tőle, akik isszák. Tartsd magadnak. Egy gondolatom támadt; amiért e gyűrűt meg kell tartanod. E gyűrűt énmiattam viseléd ez ideig, mint mondád.

— Azért tartottam meg, hogyha kell, téged megóvjalak.

— Köszönöm, Sinister. Tehát te engemet szeretsz és leányomat is; köszönöm, köszönöm; háladatosak leszünk érte, én öregségemet adom szeretetedért, ő fiatalságát adandja érte. Mindig szerettünk téged, mindig úgy tekinténk, mint családunk tagját. Ha bennünket veszélytől akarsz megóvni — tartsd meg ezt a gyűrűt — eredj vele, ahová vezetni fognak — keresd fel, aki küldte — és gyilkold meg őt.

— Mesembrius! Leányod ő.

— Ha gyermeke a baziliszk annak a madárnak, mely fészékében kikölté?

— De ő éppen téged akar ismeretlen véstől megóvni.

— Nincs rám nézve több vész a világon, egyedül ő! Ami a világnak a dögvész, a földindulás, a vihar, a vérpad, az énnekem az ő neve! Ha én juthatnék hozzá közel, én gyilkolnám meg őt.

— Ő meg akar téged menteni.

— Ne higgy neki. Hazudik minden szava, megcsalta apját, megcsalja az isteneket. Képe oly ártatlan, mint egy alvó kisededé; ha szól, meg vagy bűvölve, ha beszélni engeded, kibeszéli kezedből a tört, megront, elvarázsol, kiforgat tenmagadból,

átkozott varázslatokkal megtöri szíved kérgét, hogy gyáva légy, mint egy korbácsolt rabszolga. Nem arcát kendőzi ez, mint a többi asszonyok, hanem lelkét, most azzal csábít magához, hogy engem és Sophroniát akarja általad megmenteni; ha odamégy és szívébe nem ütöd kardodat, mielőtt egy szót szólhatott volna, rábeszélend, hogy minket öl meg!

— Mesembrius, mit vétett ő ellened, hogy így szólsz felőle?

— Mit vétett? eltemetett, mielőtt meghaltam volna! sárral keverte be ősz hajszálaimat! megmérgezte szívemet, ellopta szemeim világát! véretem lopta meg, hogy obscoen képeket fessen vele lupanárok falaira!

— Téged az indulat ragad el.

— Miért ne ragadna? Nincs-e oka egy rómainak átkozódni, ha azt mondják neki a fórumon: szállj le lovadról, mert leányod becstelen! Mehetek-e én Rómában valahová, anélkül, hogy gyalázatomat ne lássam: nincsen-e az ő neve valamennyi Aevius és Mavius silány verseiben prostituálva? nem látták-e őt az amfiteátrumban mint pantomimát egy tapsoló, ujjongó vulgus előtt fellépni? nem jár-e ő fényes nappal fertelmes kíséretével együtt tunica vitreába, ventus textilisbe öltözve? nem engedé-e magát lefestetni min tvulgivaga Venus? s van-e egy orgia, egy bacchanál, melynek ne ő volna utálatos királynéja? — óh Manlius, az rettenetes dolog, mikor az ember ősz hajakat visel, nem nézhetni emberek arcába, mindenütt azt hallani suttogva, azt olvasni le mások tekintetéből: íme ez azon Mesembrius, kinek leánya Róma megrontója, íme ez adott éltet azon szörnyetegnek, ki mindennap százezer éhező kenyérét eszi meg, s ugyanannyinak vérét issza meg rá, vigyázzunk, hogy hozzánk ne érjen — — óh Manlius, hidd el nekem, hogy te egykor meg fogod ez asszonyt ölni.

— Nem öltem asszonyt soha és nem fogok.

— Emlékezzél szavamra. Ez a Megaera tégedet szeret; azt is jól tudja, hogy te mást szeretsz; hogy e más neki testvére, mit sem tesz; ezek az elromlott ínyű Messalinák még a vérben is

válogatóság; közönséges vér már nem ingerli őket, testvérüké a legédesebb nekik . . . .

— Őrizd ajkadat az ómenektől!

— Én érzem, amit mondok Manlius. Jobb volna, hogy megöld e nőt vigyázatból, mint hogy megöld majd bosszúból. Ha kígyót látsz, elgázolod ugye? s nem várod el, hogy megcsípjen, s okod legyen rá elgázolni?

— Te atya vagy Mesembrius, fájdalmaidat értem, de nem osztom.

— Leendsz férj, és akkor osztani fogod.

— Mint kívánhatod öreg barátom, hogy gyűlölni tudjak, midőn boldoggá tevél? Egy alvónak beszéled haragodat, ki örömeiről álmodik, míg te ingerült szavaddal háborítod az éjt. Minden beszédedből én csak azt hallom meg, hogy Sophronia szerelmét kell egykor bírnom. E szót, ez eszmét hallottam akkor is, mikor a vad szarmaták csataordítása hangzott fülemben — a sötét lygiok éji támadásainál, s a perzsa harcmezők naphosszú hevében; az ő arcát láttam a vértől kiáradt folyam tükrözetén, s a kopár sivatag tikkasztó látkörén; azt látom most is, míg te vérről beszélsz, s ádáz szavai[d]ből csak egy üti lelkem: az, hogy ő enyim lesz.

— Igazán, hogy vak minden, aki szeret.

— S tedd hozzá, hogy rémlátó minden, aki gyűlöl.

— Adják az istenek, hogy neked legyen igazad, hogy egykor azt mondja az egész világ: íme Mesembrius, eltaszított leányod tiszta, mint Diana, s rágalom és vak képzelet volt minden, amit róla mondtál! — Én . . . ! De én még akkor is azt mondanám: meg kell őt ölnöd Manlius, mert megcsalta az egész világot!

Az öreg szemei ki voltak egészen vörösödve, az indulatoskodás lázba hozta egész idegzetét; észrevehetőleg reszketett, s midőn a tricliniumról felemelkedék, oly erősen megfogta annak oldalán az elefántcsont szfinxet, hogy kezében maradt.

— Szolgák, elő a fáklyákkal! — kiálta recsegő hangon, feledve, hogy máskor beteges asztmával szokott beszélni —; Manlius,

menjünk nyugodni, az éj másik felébe haladt; te álmodjál szerelmedről, gyűlöletemről én.

S azzal kemény¹ léptekkel elhagyá a trichilum termét, kertjein keresztül lakába sietve, s egészen elfeledve, hogy a köszvény miatt egy lépést sem tud tenni; szolgálai a curulis széket üresen tolták utána.

Manlius még azután sokáig a trichilumban maradt, elmélázva lelke ábrándjain, kidúlt az erkélyre, mely a Tiberisre hajolt, s a habokba nézett, miket a fölkelő hold behinte ezüsttel. A holdvilágban fekete csónakok úsztak nagy csendesen parthoszszant, s valami búbanatos himnusz zengése hallatszék távolról, a csónakok egyikén fehér hölgyalak látszott nagy messziről. Manlius úgy eltűnődék rajta, hogy mi különöst érez most szívében. Azt hívé, álmodik, amint szokta néha az ember azt álmodni, hogy ébren van; ő azt hívé, hogy Sophronia szelíd, ábrándos arcáról álmodik.

Nem tudott nyugodni, szívét úgy nyomta valami; izgatott lelke ki a szabadba vágyott, vevé kardját s paludamentumába burkolózva, egy az erkély alá kötött csónakba leszállt, s azt eloldva utánavezett a rejtélyes himnuszhangoknak.

II.

Minő csodás tüneménye volt az egy időben a kornak, hogy a *való* diadalmaskodott a költészetben, a kereszt egyszerű tanai a ragyogó mitológián.

A költők vallása, az ábrándos ligetek, a virágos partok, a nap-sugáros szigetvilágok választott istenei, e művészszellem ihletében tengerhabból született, virágillattól fogamzott, csillagokká örökölt meleg, eszményi alakok, édes, szerelmi kalandok által az emberiséggel rokonná szövődve, mint enyésztek el az érzékimádat ölelő karjai közül, egy szavára egy hatalmasabb

lénynek, ki ül elérhetlen magasan, s mégis mindenkire oly közel, kit látni senki, érezni mindenki tud, ki egy és egyedül istene a csillagnak úgy, mint a mezők liliomának.

Mint hidegültek el lassankint az Olymp isteneinek oltárai, mint fogytak el a rózsakoszorúk aranyos oszlopzataikról, mint tűnt el a nép illatos csarnokaik alól, hogy a szabad, napsugáros ég alatt egy láthatatlan valóság ígét hallgassa.

Ez az ég, ez a napsugáros ég volt a titkok titka! Az éjszakai ég csillagezreivel volt a mitológia, a nappali ég az oszthatlan való hite. Nem látni mélyét és magasát, csak jóltevő melegét érezni annak, s a végtelen kék derűben egy örök remény beszél a szívnek, hogy ez égen túl van egy másik, egy jobb világ, melynek csak árnyéka ez itt alant, s mentől sötétebb itt az árny, annál fényesebb ott a való.

Ez volt az eszme, mely győzött, a föld megszűnt börtön lenni, a halál nem volt fájdalom s a császárok mindenhatók.

Augustus idejében azt mondá egy költő: „ha Róma üldöz, hová futsz előle? bárhová menekülj, Róma kezében vagy!” Az új hit menhelyet mutatott minden üldözöttnek, s hiába foglalta el az egész ismert világot Róma, maradt egy másik, ismeretlen, tele titkos örömökkal azoknak, akik itt alant szenvednek — s mentül sötétebb itt az árny, annál fényesebb ott a való.

E hitnek, mely a könnyeket törle le a szenvedők arcáról, győzni kellett; nemsokára egyesült benne üldözött és üldöző, mert ez vigaszt nyújtja annak, ki igaztalanul szenved, s bocsánatot annak, ki igaztalanul cselekszik.

A császárok üldözése csak növelte, nem fogyasztá az új hit követőit: nyílt téreken, Róma közepén léptek fel a Szentlélek választottai, a mindenható ígét hirdelve, s a máglyákon, a cirkusok vadai közt sem vonták azt vissza, s azon eleven fáklyák, kiket szurokba mártva, a császári kertek kivilágítására meggyújtottak, a lángok között is beszéltek, hogy ami fájdalom itt, az amott mind üdv és gyönyör.

Hasztalan gyilkolták őket, a megöltek vére pecsét volt tanai-
kon, mely azokat hitelesíté, s aki mártírokat csinál, az halhatat-
lan ellenségeket szerez magának.

Carinus császár azonban egy új nemét találta ki a mártíriumnak.

Haláltól, kínoktól vissza nem rettentek a proselyták, ami
másnak fájdalom, az nekik gyönyör volt, s gyöngé szüzek a
Szentlélek által megszállva, dicsőítő himnuszokat énekeltek a
lángok közepett.

Carinus nem vetteté e szent hajadonokat többé máglyára,
hanem odavetteté katonáinak, s az erényes nők, kiket vissza
nem riasztott a vérhalál, megborzadtak a gyalázattól, mely
erősebben égeté lelkük tisztaságát, mint az olaj lángjai, s míg
a cirkuszok spoliariumai elé bátor arccal tudtak nézni, undo-
rodva gondoltak a föld alatti bűnbarlangokra.

A gondolat valami pokoli volt: azokat, kik szíveik átlátszó
tisztaságáért a világ minden gyönyöreiről le tudtak mondani,
éppen e gyönyörök legutáltabb faja által büntetni meg, és
Carinus jól tudta azt, hogy e gyalázat elől még a halál által sem
szabadulhatnak meg áldozatai, mert a keresztyén hit tiltja az
öngyilkolást.

Ezért az ő uralkodása alatt csak titkos helyeken, éjféle órák
után jöttek össze a hívők, barlangokban, elhagyott síremlékek-
ben, s hajnal előtt eloszlottak.

A római augurok tudtak a titkos összejövetelek felől, s hogy
a nép maga siessen azoknak helyeit kifürkészni, azon hírt ter-
jeszték el, hogy a keresztyének ott eloltva minden világot,
irtózatot tettek követnek el, miket csak a mély sötétségnek
szabad látni —; ami nagy szó volt, miután Rómában fényes
nappal űzte dolgait minden fürtelem.

Manlius a part mellett hajtva csónakát, mindig közelebb
kezde jutni az énekhangokhoz, melyek oly szokatlan borza-
dállyal tölték el szívét; nemsokára egy holt ágához ért a Ti-
berisnek, hol mintegy húsz csónakot egészen elhagyatva talált.

Széttekinte, s a holdas szürkületben valami nagy, tömör, ke-
rek épületet vőn észre, terebély olasz piniáktól beárnyazva.
Az énekhangok innen látszottak jőni.

Körüljárta az épületet, a hold keresztülsütött az ablakok és
oszlopsorokon, emberalak nem volt látható. Manlius elbor-
zadva gondolt gyermekéveiben hallott boszorkányregékre, a
tisztátlan lelkek szombatjára, kik éjféλι órákban emberektől
került helyeken gyülekeznek össze, láthatlan alakban. Még
inkább elborzadt, midőn álomképét hozzá kapcsolatba e rémes
regehittel. A szelíd, ábrándos Sophronia képét látta maga előtt,
valahányszor az elátkozott varázslókra akart gondolni, s a
sötét, undorító háttérből az ő mosolygó arca tűnt elé.

Végre erőt vett borzadályán, s kezét kiszabadítva bő köpe-
nyéből, elhatározott léptekkel az épület csarnokába indult.
Amint belépett, eszméi az első tekintetre más irányt nyertek,
a terem közepén egy fölemelt négyszegkő üregén át egy föld
alatti terembe lelete belátni; az énekhangok innen keletkeztek.

Tehát a keresztyének agapéja volt az.

Manlius a sötétség s egy oszlop árnya által eltakarva, két
hosszú sor alakot látott maga előtt, a férfiak fejei csuklyáikba
rejtve, a nők földig lefátyolozva. Valami csendes, bús melódiát
énekeltek. A hangok tele voltak lemondó panasszal, magasztos,
nyugodt fájdalommal, valami idegenszerű gyászgondolatokkal,
miknek hatását hidegen érzé idegein végigborzongni a szem-
lélő római.

A terem homályos háttérében néhány olajmécses égett, mik-
nek halvány világánál egy megölt emberi alak tűnt Manlius
szemébe, két keze és lábai keresztre szegezve, homlokán tövis-
korona s oldalán vérehullató seb.

Ezek tehát ama borzasztó szektáriusok, kik az éj árnya alatt
nefandus gyülekezeteiket tartják, gondolá Manlius, s szorongva
keresé kardját oldalán, s rémlátó képzeletében úgy tetszék neki,
mintha az a keresztre feszített alak mindig lejjebb-lejjebb haj-
taná fejét.

Az ének megszűnt, s valami hosszú, sóhajszerű hang után, mely egy ájtatos gyülekezet egyhangú fohásza, előállt egy ősz férfi, hosszú, hófehér szakállá fekete palástjára hullt le; a keresztre feszített alak lábaitól egy serleget emelt fel, s azt ajkaihoz érintve, szent áhitattal háromszor megcsókolá.

Manlius az áhitat helyett undorító vérszomjat látott az ősz szörnyeteg arcán, s a férfiak és nők bűnbánó térdeplése helyett fajtalan mozdulatokat vélt látni, és ama serleg, melynek fel-emelésére mindenki meghajtá fejét, az képzeletében vérrel volt tele, irtózatosan meggyikolt ember vérével.

Az öreg bölcs reszketeg hangon szólt:

— Íme e pohár az ő vére, mely kiontatott, hogy idvezítsen; e pohár a szent emlék, mely a bűnöket lemossa! e pohár a szövetség, mely által egyekké leszünk. Járuljatok e szent jelhez, s legyetek tiszták a legtisztábbnak vére által.

Manlius elborzadva ragadá meg kardja markolatát, s amint meglátta, hogy egy magas, hófehér ruhába burkolt női alak fátyolát félig felemelve az ősz ember elé járul, s annak kezéből a serleget elfogadja, magán kívül eliszonyodtában, kirántá kardját, s a négyzög nyílásán keresztül a gyülekezet közepébe ugrott.

— Álljatok meg ádáz orgyilkosok, ordíta elvakult dühvel. Ti ördögök apostolai. Mit cselekesztek itt?

A gyülekezet meg sem mozdult. El voltak készülve ily támadásokra. Az ősz ember nyugodtan felelt.

— Istent imádunk.

— Átkozott légy, midőn e szót kimondod! Tetteket követetek el, miknek még az éjszaka sem elég sötét takaró: ördögös énekkel háborítjátok a föld alatt lakókat; embert gyilkoltok, s kényszerítitek egymást annak véréből inni, s midőn átkozott részegség száll idegeitekre a vértől, eloltjátok fáklyáitokat, s fertőzött ölekezésben bűnöket követték el, mikre gondolni is irtózat!

— Megbánod, amit mondtál, Manlius Sinister! szólalt meg egy csengő női hang az ősz férfi oldalán. Ugyanazon magas

hölgy volt az, ki a serleget legelőbb kezébe vette. Manlius összerendezte, ismerős hangot és saját nevét hallva, s amint a hölgy fölveté fátyolát, elámulva látta maga előtt Sophronia szelíd, ártatlan arcát, nyugodt tekintetével, mennyei mosolygásával s valami emberentúli szilárdság szentelt hatalmával.

— Sophronia . . . nyögé Manlius, kiejtve kezéből a felemelt kardot, s annyira elfojtá szívét a kétség, hogy azt hívé, még most is valami iszonyú álmod lát szemei előtt, s dadogó nyelvvél hebegé: . . . Olymp istenei . . . engedjete fölédrednem.

— Te ébren vagy, szólt Sophronia, kezével felemelve Manliust. Nézz szemembe, én vagyok Sophronia, ifjúkori barátnőd.

— De e serleg, melyben vér van . . .

— Vér csak azoknak, akik hisznek, vérnek emléke azoknak, akik emlékeznek — érintsd ajkaiddal.

Manlius visszatartott iszonyattal ízele a kehely tartalmát, s csodálkozva rebegé:

— Ez bor . . . Azután halk szóval kérdé, meg-megrezzenve ismeretlen félelemtől: És azon haldokló alak amott?

— Az a holt Idvezítő képe.

Manlius bámulva vevé észre, hogy az csak egy festett kép.

— Ti egy holt embert imádtok?

— Istent, ki emberré lett, hogy meghaljon.

— Nem lehet az.

— Olymp istenei hányszor öltöttek emberalakot, hogy azon gyönyöröket élvezhessék, miknek édessége csak emberi érzékekkel közös, a szeretet Istene emberalakot öltött, hogy azon fájdalmakat érezhesse, mik az embereket gyötrik, ínséget, szegényt, üldözést és kínhalált. Olymp istenei emberi alakot vőnek, hogy megmutassák a halandóknak az utat a pokolra; a szeretet Istene halandóvá lőn, hogy megmutassa az utat a mennybe! Olymp istenei ragyogó királyi alakok, kik áldozatot kérnek, aranyat, fényes templomokat, vérző hekatombákat, diadalok spoliúmait, s ígérnek értük hosszú életet, kincseket, palotákat és új diadalokat: a szeretet Istene holt, szegény alak, ki nem

kér mást, mint tiszta szívet, s nem ígér semmit a halálon innen, kinek képe jelvénye annak, hogy minden szenvedés a halálon innen, s minden öröm a halálon túl van . . .

Mindenki önkénytelenül vevé le fővegét e szavak alatt. Manlius is hasonlóul tőn, anélkül, hogy tudná, mit cselekszik. Azok letérdeltek, térdeire rogyott ő is.

— Méltatlanul üldöztelek benneteket, rebegé mellét kitarva. Álljatok bosszút rajtam.

— A szeretet Istene bocsánatot hirdet az üldözőknek. Hagyd el e helyet nyugodtan; ha elárulandsz bennünket, ha megölsz, ha kínszasz, mi imádkozni fogunk érted.

— Átok a gondolatra, mely ezt helyeslené! Nem hagyhatlak el nyugodtan többé, mert nyugtalanúságot oltál szívembe. Engem bosszúálló Isten ijesztő szava állított meg utamban, a te arcodon a bűnbocsátó Isten szavait olvasom. Óh, adj vigaszt: két meny-nyet kell-e elveszítmem? egyet odafenn, másikat a te szívedben?

— A szeretet mennyre nincs elzárva senki előtt, szólt Sophronia szent áhítattal mutatva az ég felé.

Manlius epedve ragadá meg a felé nyújtott kezet, s azt ajkaihoz vonva, szelíd érzelemmel kérdé Sophroniától:

— És a te szíved?

Sophronia magasztos mosollyal viszonzá:

— A szeretet Istene nem tiltja az igaz szerelmet.

Manlius idvezült arccal rogyott a hölgy lábaihoz, hódolattal simulva hozzá, mint egy megszelídült oroszlán, s a teremben hangzott a vígság himnusza, mely tanít örvendeni az örülőkkel.

Az ősz patriarcha malasztteljesen tevé kezeit az új cathecumen fejére, s a haldokló Isten áldva tekintte mindnyájokra.

Másnap a vén Mesembriusnak első gondja az volt, hogy leányát maga elé hívatva, elkezdte előtte Manliusról beszélni, dicsérve az ifjút érdemei szerint.

A hölgy arca égett e dicséretnek alatt, s miután arca ügyis elárulá, őszinte örömmel vallá meg atyjának, hogy az ifjú hőst régóta szereti.

Mesembrius öröme nem talált szavakat, összeölelé leányát, s örömkönnyek közt tevő őt az érkező Manlius keblére.

— Egyetlen áldásom reád, rebegé reszketeg hangon.

— Óh atyám, szólt Sophronia szomorúan. Ne mondd, hogy egyetlen áldásod. Neked még másik leányod is van.

— Ezé egyetlen átkom. Siessetek mentül előbb egybekelni, s azután menjetek innen messze, messze. El, hová innen még csak felleg sem jár. Ez a föld oly terhes már a bűntől, hogy minduntalan rázkódik alatta, mintha nem bírná többé emelni. Menjete el innen, nehogy együtt vesszete el a kijelöltekkel. Csak azon percet akarom még megérni, midőn titeket boldogoknak tudlak, s a két tengeren túl, akkor aztán jöhet akár a halál, akár Carinus.

Manlius még azon órában visszament Rómába házáat elrendezendő, s amint menyegzőjére mindent rendbe hozott, ismét lovára ült, s késő estve indult vissza Mesembrius nyári lakára.

Már éjfelen túl volt az idő, az éj borongós, felleget, csak lépést lehetett haladnia, midőn egy hídra felérve, egy mellékúton valami setét csoportot látott közeledni.

Egy csomó kőbor csőcselék látszott az lenni gyalog katonák által közrefogva; a barbár harcok idején rendkívül elszaporodott a sok rabló és naplopó, untalan dolgot adva a praetoriánusoknak, Manlius ilyenekkel vélt találkozni, s nyugton köszönté a mellette elhaladó katonákat.

Csupán az látszott előtte feltűnőnek, hogy a csapat végén egy magas női alak lovagolt, hosszú, fehér palást redőzött alá

délceg természetéről, ki amint meglátta, hogy Manlius megáll, ő is megállt, mintha valamit gyanítna; ott álltak egy darabig egymásra nézve, azzal ismét megfordultak, s továbbmentek. Az arcokat nem lehet kivenni a sötétben.

Manlius megállt, s hátranézett, s magában tűnődött, hogy ne nyargaljon-e vissza, valamit kérdeni tőlök? maga sem tudta, mit.

Nemsokára ismét örvedetesebb gondolatok foglalták el lelkét, s amint a kelő szürkület ezüsthályolt húzott a Tiberisre, az ő lelke is kiderült, s vígan vágatott a kedves táj felé.

Már kivethető Mesembrius villája kolosszális körrajzait, midőn az úton egy pompás, gyöngyházzal kirakott selyemfüggönyös lecticát látta szemközt jőni, négy rúdjánál fogva két aranszerszámos öszvérré kötözve, aminőkben akkor csupán a legelőkelőbb hölgyek szoktak utazni. Két rabszolga ment elől-hátul az öszvérek mellett.

Annál nagyobb volt Manlius meglepetése, midőn e selyemfüggönyök közül egy rút, ripacsos férfi fejét látta kibukkanni, kiben azonnal Aeviusra ismert, a leghaszontalanabb parasytra, aki fél sestertiáért kész volt az utolsó gladiátorra panegyrikont írni, s Carinus kedvenc agarának törzsöfkát készíte, mely azt Romulus és Remus farkasától származtatá le anyai ágon.

Manlius nem állhatá meg, hogy el ne mosolyodjék a panegyrista különös helyzetén.

— Hát téged, Aevius, mióta hordat a császár lecticában, mint egy úri kéjhölgyet?

— Légy könyörülő Manlius, és ne neved ki, én a legszerencsétlenebb poéta vagyok a világon, amióta a pegazus a Hypocrene fenekét berúgta; képzeld, jó alkalom kínálkozott halhatatlanságom öregbítésére. Tegnap délután meghallom, hogy Carinus parancsából egy csoport emberimádó szektáriust fognak meglepni Tiber-parti gyülekezőhelyükön; azonnal lovat béreltem ki, egy éppen nekem való áldott paripát; ily dicső eseményt nem lehet elszalajtanom, hogy azt az utókor számára líráim hatalma által meg ne örökítem. Ott ölés,

keresztre feszítés, szurokba mártás s más egyéb, költők számára megbecsülhetlen dolgok fogtak volna történni, s íme lássad, mi történik velem. Az úton összehoznak Egyiptom istenei egy átkozott szeretetreméltó asszonyi kakodémonnal, ki ebben a portabilis mennyországban vitette magát. Az asszony elébb kicsalta titkomat, azután lecsalt a lovamról, junói perfidiával meginvitált engem, fellegfogó Ixiont, hogy üljek mellé a vehiculumba, s míg én egyik felől felkapaszkodtam, addig ő a másik felől leszállt róla, s felugrott az én paripámra, úgy ült rajta, mint egy amazon-királyné, s miután orrom alá nevetvén, azon tanácsot adta, hogyha poéta vagyok, rendelkezem a pegazussal, elnyargalt az általam kijelölt úton, s engemet itt hagyott ezen, még a fővényóránál is unalmasabb eszközében az időmérésnek, s míg ő bizonyosan szerencsésen eljutott a spectaculum helyére, én ezzel a két öszvérrel és két számmal úgy eltévedtem, hogy most kénytelen vagyok visszafordulni Rómába.

Manlius lélegzet nélkül hallgatta a parasyt fecsegését.

— Ki volt ez a nő? kérdé tompa hangon.

— Hát nem ismered lecticáját, Manlius? Ah, te bizonyára nagyon újonc lehetsz Rómában, hogy e lecticát sem ismered, és nagyon messziről jöhettél, ahol ilyesmiről nem beszélnek, gelidis Scythiae ab oris; ez a képzelhetetlen és leírhatatlan Glyceria vehiculuma, s aki engemet rászédett, senki sem volt más, mint az istennővé magasztalt Circe maga, akit mindenki imád, velem és Carinussal együtt, s aki mindenkit úgy kínoz, aki imádóit örökké bornyúkká, bivalyokká változtatja, velem és Carinussal együtt.

Manlius nem hallá már a poéta végszavait. Amint ez Glyceria nevét kimondá, mintha a fúriák korbácsával vágtak volna lelkére, megvagdala lovát, és hanyatt-homlok rohanva nyargalt Mesembrius udvarára.

Az öreg mosolyogva jött elé ajtajáig, s nem vette észre a lovag arcán a düh, félelem és kétségbeesés vonásait.

— Itthon van-e leányod? kérdé Manlius, reszketve minden izeiben, s hogy az öreg rögtön nem felelt rá, nyugtalanul ismétlé a kérdést: hol van leányod, Mesembrius?

Az öreg titkolózva voná félre az ifjút, ki türelmetlenül várt feleletére, s fülébe sűgva mondá:

— Megvallom neked, de tégy úgy, mintha nem tudnál felőle, ő a keresztyének gyülekezeteit szokta látogatni. Most is odament, és még nem tért vissza.

Manlius reszketve emelé két öklét az égre, s lélekrázó hangon ordítá:

— Óh, úgy átok az égre, mely alatt ez megtörténhetett!

Mesembrius megdöbbenve lépett hátra, s idegenülten kérdé Manliustól: „mi lelt?”

Manlius elsötétülten ragadá meg az agg kezét.

— Leányodat elrabolták!

Az öreg halványan, merev szemekkel esett vissza székébe, s elakadt szóval hebegé: „Glyceria!”

— Jól mondád, ő rabolta el. És én örült, találkozám velök, és e szemek nem látták meg a sötétben, és e nyomorult szív nem érezte meg, hogy őt viszik néhány lépésnyire tőlem! óh! ne legyen rám gondotok istenek többé. Ha megtörténhetett az, hogy a szerető szeme láttára halálra vihette testvér a testvért, mi a ti uralkodástok akkor, Jupiter, Ormuzd, Zeüs, Zebaoth, és ti többi választott királyai a sorsnak? Ördögök urai a földnek, s rossz ómen a sors! De én se legyek jobb! Te vén ember, szedd össze átkaid, kezd el korán reggel, s ne hagyj el napestig. Én addig tenni fogok. A Dirák segítsenek!

Az öreg mint egy szélütött, merevségben hebegé:

— Leányom . . . Óh leányom . . .

Manlius összeszorítá ajkait; szemeit elfutotta a vér.

— Leányod? . . . Az egyiket megbosszulom, a másikat megölöm! . . . Ate veled, Ate velem!

Ezzel lovára veté magát, s vágatva nyargalt Rómába vissza, se jobbra, se balra nem nézve.

IV.

„Panem et circenses!” ez volt a római populus jelszava, valahányszor éhezett vagy unta magát.

S valóban jeles nép vala ez; a munkának prózai voltát nem ismeré soha, a császárok ingyen osztották ki kenyerét, borát, olaját, miket szolgatartományok adóban természetének, s ami a cirkuszok játékait illeti, ezeknek nagyszerű látványjaiban egyik császár a másikkal iparkodott versenyezni.

Valamennyit felülmúlá Carinus a secularis játékok változatosága s az örültségig vitt pazar fénye által.

Egy napon az egész cirkusz aranyporral volt behintve, hogy a nyargaló paripák által felvert porfelleg csillámlott a napban, s a Quiritések, kiknek ruháit belepte, megaranyozva mentek haza.

Más napon, mintegy varázsvessző-ütésre, erdőkkel volt beültetve a cirkusz. Egész nagy terebély tölgyfák, miket gyökerestől ástak ki a hegyekből, felnőtt pálmák, miket Afrika partjairól hoztak el hajókon, nagy edényekbe áttéve, lőnek elültetve az óriási tér közepébe; a bámuló nép, mely azelőtt egy aranyhomokkal beültetett sivatagot látott maga előtt, most egy ősligetet jött azon a helyen bámulni, melynek árnya alatt Dél és Kelet legritkább állatai sereglettek, a gyönyörű zsiráfától az idomtalan vízilóig; egy valóságos paradicsom, melynek aranygyümölcsöt termő fáin éneklő madár zeng, ágaira a tündöklő kígyó tekergőzik, s árnyában tollaskodik a vad páva és szelíd strucc.

Mikor a nép jóllakott a bámulattal, akkor jöttek az íjászok, lelövöldözték a pompás vadakat; azután kivágták az erdőt, s a következő nap egy tengert látott annak helyén a nép, melyen egész hajóhadak viseltek egymással véres harcjátékok.

S egyszer, derék nyár közepén, mikor mindenki tikkadtan kereste az árnyékot a nap fülledt heve ellen, a cirkuszokba hívott nép az ijedelemmel határos meglepetés közt látta maga előtt a telet.

A cirkusz hóval volt befödve, miket Noricum és Gallia havasairól szállítottak ide hajókon, szekereken, s mikben száz cifra csörgős szán vágatott karéjban; egy, a rómaiaktól azelőtt soha nem látott jármű. A cirkusz közepén magasra halmozott jéghegyek közt csodaalakú fókák feküdtek hosszú agyaraikra támaszkodva, s egy kerek tó felszínén, melyen köszörült üveg-
ből volt utánozva a jégtükör, egyes korcsolyások hasíták vág-
tató karéjaikat. — A római fázva burkolá magát palliumába, feledve a látvány alatt, hogy homlokán az izzadság csurog a nap hevétől, s míg a korcsolyások hólabdákkal hajigáltak a nézők közé, a magas populus gyönyörtől elragadtatva kiál-
tozá lelkesült éljeneit a császárnak, ki népei mulatságáról ily szépen gondoskodék.

★

Keressük fel most Carinust saját palotájában. Kerüljük meg e roppant épületet, mely széles kiterjedésű kertjeivel egy egész városrész helyét foglalja el, aranyozott kapuk vezetnek utcák-
nak nevezhető folyosóiba, melyek márványoszlopokon álló peristylben végződnek, a széles átriumokban sűrög-forog az udvari nép, urat játszó rabszolgák s szolgát játszó szenátorok, kiknek Carinus pompatermeibe juthatását egy barna képű thrák óriás szabályozza.

Boldogok, akik odabenn lehetnek! Ah, ott nem a földön jár az ember, a pompás ovál terem nem hagy idáig hatni sem időt, sem évszakot. Itt soha sincs sem tél, sem nyár, sem nappal, sem éjjel. A teremnek nincs ablaka, átlátszó függönyök mögül szüntelen égő lámpások terjesztenek benne fényt, melynek örök derűje valami közép-világ hold és napsugár között. Benne minden évszaktól ki van lopva a gyönyör, a nyárból a meleg, mit föld alatti csövek vezetnek oda, a télből a jég, a tavaszról a virág, az őszből a gyümölcs. Carinus sohasem tudja, mikor virrad, mikor alkonyodik? mikor esik, mikor havaz? nála örök-ké tart a gyönyör.

Ott fekszik ágya párnáin, előtte terített asztal, körülé tányérnyaló had, táncosok, hetérák, eunuchok, énekesnők, papagájok és poéták.

Arca egy minden élvben kifáradt ifjúé, sápadt és nagy, veres szeplőkkel beszőrva, vonásain a kimerültség lanyhasága szendereg, ajkain és állán alig göndörül néhány szál korán kinőtt szakáll és bajusz.

Két eunuch egymás után hord ételt az Augustus ajkaihoz, válogatott, sok fejtörésbe került ételeket, mikből egy-egy tál százezerekbe került, s miknek csak rendkívülisége ingerli az ínyt. Carinus kezét sem mozdítja meg utánuk, finnyásan félrehúzza szája szegletét, s szemével int az étékfogónak, hogy költse el maga a drága eledelt.

Másfelől ezalatt ideálszép rabnők emelnek aranyserlegeket ajkaihoz, miket ő szintén érintetlenül hagy, végre egy phrygiai hölgy szájába véve a fűszeres ciprusi bort piros ajkairól kínálja Carinust az anélkül is részegítő itallal. Az új eszme új ingert ad a császár eltompult érzékeinek, s keblére ragadva a nőt, annak korallajkaiból engedi magát megitatni.

— Ezt a leányt feleségül veszem, szól ezzel egyik főszolgájához fordulva.

— Tegnap vettél el egyet, uram, kinek apja proconsul.

— Attól ma elválok. Hát ennek ki az apja?

— Takács udvarodnál.

— Kinevezem őt proconsulnak.

— Ez lesz kilencedik nőd négy hónap alatt.

Carinus maga mellé ülteté a leányt, s fejét ölébe hajtá. Mellette táncoltak, énekeltek, s előtte Aevius deklamált, nem engedve magát megzavarni sem tánc, sem ének által. Jambusai szemtelen hízelgéssel magasztalák Carinusnak mindazon tulajdonait, melyekkel nem bírt, rózsapiros arcát, bátor lelkét. Léírta hosszú részletességgel a secularis játékokat, s nem hagyott békét sem Jupiternek, sem Apollónak, hogy Carinust náluknál magasabbra helyezze.

— Óh, engem úgy nyom, úgy bosszant valami, nem tudom, mi, nyöszörge Carinus.

Két-három rabszolga ugrott egyszerre hozzá, vánkosait igazgatók, hajszálait rendezék, öltönyét tágíták.

— Ejh, mégis nyom, mégis bosszant.

— Tán Aevius jambusai nyomnak? kérde Marcius, a császár borbélyja.

— Meglehet; hagyd el Aevius.

A poeta alázatos tekintettel hajtá meg magát, száz annyi dühöt érezve a borbély iránt, versei megszakasztása miatt.

— Mi bajom hát mégis? nyafogott bosszúsan Carinus. Találjátok ki már. Hát én gondolkozzam helyettetek magamról? Valami ingerel, valami bosszant, szeretnék haragos lenni.

— Én kitaláltam, szólt a borbély; e néhány szál szakáll bosszant tégedet, óh Carinus, mely dicső arcodon élődik, felséges orrodát és ajkaidat merészen nyugtalanítva. Vágasd ki azokat, sőt szakítsd ki. A te arcod úgy is oly nőien szép, és mennyivel szebb leendne, ha a férfiaság e rút jelei nem ékteleníték.

— Igazad lehet Marcius, szólt az ifjú, s ki hagyta tépni szakállát, s annyira meg volt elégedve a borbélyal, hogy a műtét végeztével kinevezte őt praefectusnak.

E pillanatban zaj hallatszott az ajtó előtt. Többen az öreg Mesembrius szavára ismertek, ki erővel bebocsáttatáshoz akart jutni Carinus elé.

Galga, az ajtónálló thrák óriás, visszatartóztatá az öreget, s másnapra utasítá, mert Carinus mostan alszik.

— Már tizedszer vagyok itten, zajgott az öreg. Egyszer azt mondod, alszik, másszor ebédel, harmadszor fürdik, negyedszer nincs ideje. Én beszélni akarok vele.

Galga nagy küzdés közt kituszkolá az öreget az átriumból, két-három rabszolgának kelle belékapaszkodnia, hogy az ajtón kitolhassák.

Carinus meg volt elégedve Galgával.

— Te, ki ily jól meg tudod őrizni ajtómat, megérdemled, hogy Róma cancellariusává tegyelek.

— Hát én semmit sem érdelek uram? kérde Aevius megjedve, hogy ő kimarad a kegyosztogatásból.

— Neked Aevius, templomot építtetek, hol minden költő legelső zsengeit a te oltárodra teendi le.

— Köszönöm, óh Augustus, a templomot és a zsengeket, miket kezdő poéták írnak, de hát a tusculanum?

— Azt jól tudod, mily föltét alatt ígértem.

— Ha Glyceriát, e földi istennőt, ékesen szólásom erejével, nyelvem mézével s költészetem varázslatával ráveszem, hogy tégedet kegyeiben részesítsen. Nem elhozám-e őt tehozzád?

— Elhoztad, de mit használt az nekem? ez a csábító fantom, miután bájai láthatásával az őrülségig fokozta vágyaimat, titkaimat kicsalta, akkor egyszerre kinevetett, eltaszított magától és elhagyott, és én azóta százszor inkább óhajtom őt bírni.

— Nem volt-e hatalmadban erővel itt marasztani a hálóba került démont?

— Kérdezd rabszolgáimtól, mit tett velök, midőn azt parancsolám nekik, hogy tartóztassák fel ez átkozott bűvésznőt, egy serleget kapott fel, melyben bor volt, valami idegen varázsszót morgott felette, s azzal rögtön láng és füst csapott ki a kehelyből. Ezzel ijesztő arccal fordulva a szolgák felé, csattogó hangon kiálta rájuk: „aki le nem fekszik arcára, és meg mer mozdulni, rögtön sertéssé változtatom!” E fickók azonnal mind arca borultak, s a merész bűvésznő fejekre hágva lépdelt az ajtóig, ahol ajtónállómnak úgy elvette szeme világát, hogy három napig nem látott egyebet setétségnél. De, óh Aevius, miért kényszerítsz te engem, hogy ennyit beszéljek? miért fárasztod gondolataimat, s rablod nyelvemnek nyugalomát?

Aevius gondolá, hogy az ő nyelve nem oly drága, s szónokolt.

— Dicső Carinus! Nem méltó azon hölgy reád, csak megvetésedre méltó. Sokkal becsesebb kincset fedezék én fel számodra, ki mellett Glyceria kavics a gyémánthoz, futócsillag a naphoz, közönséges bor a nektárhoz, szegfű az ambróziához.

— Ki lenne az?

— Ez hajadon, míg amaz már özvegy. Ez a szerelmet még nem is szerette, míg amaz már gyűlölni is tanulta, s szépsége több csodát tett, mint tett amazé. Egy keresztyén szűz az, ki nemrég elfogatva, parancsodra többi társaival együtt az oroszlánok közé záratott, és íme lássad, a kiéhezett fenevadak megszelídültek e hajadon tekintetétől, s hódolattal simultak annak lábaihoz, kezeit nyalogatva. Én magam láttam, óh Augustus, és bámulék rajta. A spoliarium őre ekkor kihozatá a leányt az oroszlánok közül, s átadá őt a legvadabb illír legionáriusok élvezetének. És íme lássad, mit tett. Egy óra múlva mindazon katonák térden állva láttatának körülte, amint bűbájos beszédét hallgatva, ihlett buzgalommal lesték ajkai mozdulását, s kezeit könnyeikkel nedvesítették, és midőn a tribunok el akarták ragadni a leányt, hogy másoknak adják át, ellenük szegültek, s az utósó emberig le hagyták magukat aprítani érte.

Carinus érdekelten emelkedék fel ágyáról, szemeiben szokatlan tűz kezdé villogni. Eltaszítá magától legeslegújabb feleségét, s Aeviusnak inte.

— Hozasd elém ezt a leányt.

A poeta törte magát a parancsral, s futott a börtönök felé a császár pecsétgyűrűjével.

V.

Egyedül volt egy külön börtönbe zárva Sophronia. A napsugár csak egy kis kerek ablakon hatott le hozzá, s amint a térdeplő hölgy fejére sütött, a megdicsőülés glóriája látszott a körül sugárzani.

Tagjait hófehér öltöny fedé, oly tiszta, mint fényes lelke. Arcán túlvilági nyugalom ült, melyben csak az elhatározottság kifejezése volt emberi.

A börtön ajtaja felnyílt, s belépett rajta egy magas, délceg női alak, aranytól nehéz erszényt adva a börtönőrnek, ki nyitva hagyá utána az ajtót.

Az érkezett hölgy nehéz selyemhimationba volt burkolva, melyet gyémántos fibulák kötének össze vállain, gazdag hajfürteit ragyogó anadém köríté fejközepén, s az arról lefüggő fényes aranyfátyol finomsága dacára sem engedé keresztüllátászani elfedett arca vonásait. Köpenyredőinek elrendezése tanúsítá ízlése nemességét, s a szegleteit aláhúzó nehéz gyöngyök előkelő rangját.

Sophonria feltekintte a selyemsuhogásra; s egy hölgyet látva maga előtt, meglepetve kérdezé:

— Mit kívánsz tőlem, római nő?

A hölgy felemelé anadémja fátyolát, s egy arcot láttatott, minővel az istenasszonyokat szokták festeni, homlokán méltóság, ajkaiban kellem, arca gödröcskéin a titkolózó csáb és szeméi sötétében az a mély kifejezhetlen gondolat, melybe az indulatok minden rejtélyei burkolóznak, ingerlő ígézet minden vonásban s tiltó szomorúság, csodálatos játéka a borúnak és napfénynek, miket az égen szivárványnak, az emberarcon szenvedélynek hívnak.

Sophonria az első tekintetre hátrarezzent ez arc elől, de rögtön mosolyogva nyújtá felé kezét, nyájasan rebegeve:

— Testvérem, Glyceria.

— Ne nyújtsd kezed, szólt szomorú hangon a hölgy. Ne ölelj meg. Az első perc, melyben megpillantál, visszariaszta tőlem. Te iszonyodol ez arctól — és igazad lehet. Négy éve annak, hogy nem láttuk egymást, négy év alatt annyi átkot hallhattál rám mondatni, s oly tiszteletreméltó ajkáról, hogy nem ok nélkül döbbsz vissza tőlem, midőn arcom megisméred.

— Én nem szűntelek meg szeretni soha.

— Örömet hiszem, de ne szóljunk arról. Téged új hited ellenségedet is szeretni tanít, engem a sors mindenkiről lemondani tanított, akiket szerettem. De jól van így, most nincs idő panaszra. Titokban előre megtudám, hogy a holnapi cirkusz multságait keresztyén mártírok kínhalálával fogják bevégezni.

— Történjék meg, amit Isten akar. Szólt Sophronia keblén összetéve kezait.

— Az égre! nem történik az meg. Kétszer akartalak megmenteni, mindkétszer elkéstem veled; most jobbkor jövék. Cseréld el ruháidat az enyéimmal, vedd fel fátyolom, termeted az enyimhez hasonló, senki sem fogja a cserét észrevenni. Künn megbízott rabszolgám vár reád felnyergelt lovakkal, egy óra múlva atyád és kedvesed karjai közt leendsz.

Glyceria fájdalomteljesen hunyta be szemeit, egy könnyet törve szét szempilláival, mintha mondta volna: „az én atyám, az én kedvesem”.

— És te? kérdé Sophronia.

— Én itt maradok helyetted.

— És a holnapi cirkusz játéka?

— Velem lesznek befejezve.

— Soha! Monda Sophronia magas versenyzéssel.

— Miért ne úgy? Téged szeretnek azok, akik gyűlölnék engem, s kiknek egy szánó mosolyáért évek kínjait venném fel magamra. Ha kettőnk közül egynek veszni kell, miért vesznél te el, kiért kétségbeesnének ők; miért ne inkább én, kinek halálát megáldanák? Te egy boldog éltet tartasz meg másoknak, én egy keserűt vetek el magamtól.

Sophronia mindkét kezével megfogá testvére kezait, s tiszta szemeivel annak mély bánatú, könnyes szemeibe nézett.

— Te voltál azon nő, ki elfogatásom éjjelén lovadat ajánlottad megmenekülésemre.

— Miért hozod fel ezt?

— Emlékezel rá, mi[t] válaszoltam akkor?

— Azt mondad, hogy egy keresztyénnek nem szabad a veszély elől megfutni.

— Azóta sok alakban láttam a halált, és azt mondom újra. Ha Isten akarata az, hogy vérhalálom által dicsőíttessék meg neve, teljesüljön az, én gyönyörrel veszem fel a mártír-koszorút, mely az Idvezítő homlokát köríté, s áldani fogom a kezét, mely megnyitja előttem az égi üdv kapuját. Óh, a halál nem kín azoknak, kiknek öröme a halál után kezdődik.

— De azok, kiket itt hagysz? . . .

— Ők meglátandnak túl a síron.

— Hová őket a kétségbeesés fogja úzni. Óh, hallgass rám, Sophronia. Teérted most két lény imádkozik, aki mindkettő engemet átkoz. Ha ez irtózatos halált felveszed, a túlvilágon sem fogsz találkozni velök, mert az élet borzalmi a Hadesig üldözendik őket; óh, engedj meghalni, engedj elfeledve lenni engem, senkitől meg nem siratva, meg nem áldva, vissza nem óhajtva; érje egy napon két boldogság ősz apádat, egy, a te élted, más, az én halálom.

— Nem ily keserű szívnek való a halál, óh, Glyceria.

— Hiszed, hogy nem tudok nyugodtan szemébe nézni annak?

— Nem boldogultan. A halál új világ annak, aki lát, örök sötétség annak, aki nem hisz.

— Legyen e sötétség rajtam. Engem csak egy élet terhe nyom, nem óhajtok újra élni, akarok elmúlva, elfeledve lenni, akarok pihenni látogatatlan sírban, elhagyva ezt a fényes semmit, melyben csak a fájdalom való. Te élj, és örülj sokáig.

— Óh, Glyceria! miért kelle ily sötétté válni a te arcodnak?

— Ugye? valaha nem volt különbség kettőnk között. Lelkem oly fényes, arcom oly derült volt, miként tied; oly hasonló voltunk egymáshoz még lélekben is, hogy atyánk is alig tudott bennünket megkülönböztetni egymástól. Még szerelmünknek tárgya is ugyanaz volt; s egymás előtt nem titkolók azt, s megegyeztünk benne, hogyha ő választani fog, a másik boldogán lemond.

— Bár választott volna téged, most boldogok lehetnénk mind a ketten.

— Fátum van énvelem, óh, testvér! Az istenek nem úgy akarták. Titkos kezek odafenn vadítják el az ember sorsát, s uszítják az életen keresztül; ki hát az, aki lelkeikről számol? A férj, kihez nőül menék, egy nyomorult libertin volt, ki akkor jött, midőn Manliustól mellőztetem, s egy rejtélyes iratot mutatva, mely atyánk ellen bizonyított, elárulva, hogy ő részese volt a Carinus elleni összeesküvésnek, kényszeríte, hogy nőül menjek hozzá.

— És atyám téged ezért megátkozott.

— Ne húzza vissza átkát soha. Teljesült az. E gyáva szolga elveszté fejét, mert a császár engem meglátott. E perctől fogva egész életem harc volt, melynek fegyverei hízélgés és csáb. Atyámat kelle védni minden pillanatban. Ahány ember itt lélegzik, az neki ellensége mind! Gyűlöli a császár, mert nem hízélg neki, gyűlölik az udvaroncok, mert becsületes, gyűlöli a nép, mert gazdag, gyűlöli minden bűnös, mert itt az erény összeesküvésnek tartatik a vétek ellen. Egész Rómát kelle meghódítanom, a császártól a plebejusig, hogy az ő ősz hajszálait megőrizzem. Ott voltam Carinus orgiáiban, hagytam tapsolni magamnak az amfiteátrumban a népsöpředéktől, s hízélgni a silány udvaroncok által, s hányszor téptem össze Mesembrius halálítéletét kihízelegve, kierőszakolva azt, kémeek, demagógok, szenátorok, liktorok és maga Carinus kezéből.

— És atyám ezért átkozott meg téged.

— Igaza volt. Ez megvetésre méltó tett volt egy római patrícius leányától. Óh, ne tudja ezt meg soha, mert ha megtudná, hogy ily áron él, megölné magát.

— Te megtudád azt is, hogy hittársaim rejteke el van árulva, s azért sietnél oda előre?

— Két nappal elébb tudtára adtam Manliusnak, de ő utált házamba lépni. Most nincs többé egyéb mód menekülésedre, és a sors legjobban lesz kielégítve így. Aki megérdemlé, s

óhajtja is, hogy meghaljon, meghal, s akik örülni fognak az életnek, és azt megérdemlik, boldogok lesznek. Így lesz az jó. Térj vissza atyádhoz és kedvesedhez Sophronia, s menjetek azután messze, messze innen.

VI.

Sophronia zokogva borult testvére nyakába. Egy elvonuló érzelemrohamban végigvonult lelke előtt az élet boldogságának ragyogó álomképe, látta maga előtt a hízogó édesapát, ki őt annyiszor nevezte szemei fényének, ki oly aggódva őrzé még a szellőtől is, és a szerető ifjút, kinek tiszta szerelme hosszú éveit ígérte a jövő boldogságnak. A hölgy szívének ereje megtört a gyötrő kép alatt, s erőtlenül rogyott testvére keblére, ki bátor, elkeserült arccal tartá őt karjai között, mint egy mitológiai harcias istennő egy más isten országába tartozó angyal-rokonát.

— Siess el innen, szólt a nő, bő himationját testvére vállaira kötve, s aranybalteusát derekára kapcsolva. Bátran mehetsz, hová szolgálom vezetni fog. A cserét senki sem veendi észre, a cirkusz zajos tömkelegében legkevésbé.

— Nem. Nem fogadhatom el tőled ez áldozatot; kiálta fel Sophronia önszíve ellen küzdve. Isten tiltja azt.

— A te Istened a szeretet Istene, szólt Glyceria elsötétült arccal; ha e szeretetért meg nem mented magad, én esküszöm neked, hogy e nap borzalmak epochája leend a világra nézve. Én ismerem mindazon átkokat, miktől a sötétség lényei megborzadnak, miknek kimondására megrendül a kemény föld, és égő üstökösök nyargalnak végig az égen, egymásba veszítve a föld népeit, s sárga dögghalált lehelve az élők arcaira. Ha te megáldozod magadat Istenednek, én megáldozom Rómát az enyimeknek, és megátkozom azt úgy, hogy a századok csak rongyait fogják megtalálni királyi bíborának!

A halavány hölgy reszketett sötétebb arcú testvérenek karjai közt.

Ez nyugodtan erősíté meg testvére hajzatán a fejről levett anadémot, s a fátyolt annak arcára vonta.

— Így, most mentve vagy. Ha kérdeni fogják, ki mentett meg, monddjad, hogy nem ismeréd. Nem akarom, hogy valakinek szíve fájhasson miattam. Hallgasd el nevem.

Sophronia zokogva karolá át testvérét, kinek kebléről nem bírt leszakadni, Glyceria sietteté őt.

— Menj, siess, ne csókolj meg, nem jó engemet csókolnod. Fátum van az én ajkaimhoz kötve.

És Sophronia mégis megcsókolta őt, s azon pillanatban belépett Aevius a magával hozott testőrökkel.

— El vagyunk árulva! kiálta Glyceria, testével fedezve testvérét, s vad dühvel kiálta Aeviusra. Ki küldé e helyre, nyomorú sycophant? Eltévedél; ez börtön, nem bacchanál.

— Ez aranykalitka, melyben egy galamb helyett kettőt talállok.

— Rakd verseidbe ízetlen tréfáidat, de ne közöld velem, credj tova.

— Ha velem akarsz jőni, szívesen; de engem az Augustus küldött ide.

Glyceria sietve sűgá testvére fülébe:

— El ne áruld, hogy testvérem vagy, mert akkor atyád is veszve van.

S azzal a katonákhoz fordult.

— Vakmerők! Ismertek engem? Én vagyok a rettenetes Glyceria, ki tüzesőt hozok reátok, mikor táboroztok, ki megárasztom elöttetek a folyamokat, s telet bocsátok nyár közepén hadsoraitokra, hogy elhaltok miatta, mint az őszi légy. Nem emlékeztek-e már Triviusra, kit haragomban szarvassá változtaték, s csak akkor adtam vissza emberi alakját, midőn az ebek által széttépetett; láttátok palotám előtt azokat a testszín kőkariatidákat, melyek kapuim homlokzatát tartják, s mikről

úgy tetszik minden azon menőnek, mintha szemekkel folyvást utána néznének, azok ellenem lázadt rabszolgánők voltak, kiket egy lehelettemmel kővé változtaték. Akarjátok-e, hogy e falakhoz, mint kőszobrokat állítsalak? vagy vadállatokká tegyelek, kik holnap a cirkuszban egymást össze fogják marni? Melyitek meri felemelni kezét? melyitek bátor utamba állani?

A katonák babonás félelemmel álltak félre a delnő útjából, csak Aevius lépett eléje.

— Mennyei szépségű asszony; fölösleges dolog lenne e fiúkat barmokká változtatnod, de bár változtathatnád kővé az én szívemet, hogy ne érezne irántad. Most pedig engedd meg, hogy e keresztyén hölgyet az Augustus színe elé vezessem, ki máskor téged is szívesen lát, de most éppen őt akarja látni. Ha netalán szeretetreméltó bosszúdat árva hajfürteimen méltóztatnál tölteni, az ellen nincs felsőbb parancsom. Fejem és szívem szolgálatodra áll, de kezeimmel Carinus parancsolt, hogy a leányt vigyem.

Glyceria hevesen sугá elhalványult testvérének:

— Most már nagyobb irtózat vár reád, mint a halál. De légy erős. Azon balteus alá, mellyel körülöveztelek, egy éles tőr van elrejtve . . . római nő vagy, nem kell többet mondanom.

Azzal megszorítva Sophronia kezét, s Aeviust egy tekintetre sem méltatva többé, hirtelen elsietett az utat nyitó katonák sorai között.

VII.

Sophronia visszaborzadva állt meg Carinus tereme ajtajában.

A látvány, mely szemei elé tárult, a börtönök kínműhelyénél s az oroszlánok barlangjainál iszonyítóbb volt tekintetének.

Részeg rabszolgák daloltak a földön henteregve, s poharat koccantva részeg szenátorokkal, kik belekeverték magukat

laticlaviusaikba; ott lehet látni a kifestett arcú férfiakat, asszonyruhákba öltöztetve, s hárfá mellett orcátlan dythirambokat énekelve, fejeiken a női anadém tetejébe a csúffá tett cserkoszorú, a polgárerény egyszerű dísze körítve; az ország első tisztviselői, konzulok, praefectek, tribunok, szatíroknak és faunoknak vetkőzve, s undok taglejtéssel karéjban táncolva átlátszó leplekbe öltözött örömeányokkal, kiknek arcán, szemében utálatos tüze égett az állati szenvedélynek, s ez ördögi karéj közepett ott feküdt Carinus, bíbor palástjának önmaga legnagyobb gyalázata. Arcán bor és érzéki vágyak, és az orgiák jelenetei által fel volt szítva az ellankadt szenvedély, hajfürteiről illatos kenet csepegett alá.

Sophronia megrázkódék e látvány előtt, mely bárhová tekintett, mindenütt ugyanazon alakokat tűnteté elé, s először életében feledte el Isten nevét, ki mindenütt legközelebb van, ahol a veszély legnagyobb. De ki gondolhatna Isten jelenlétére ott, hol az ördög számára van felállítva az oltár?

A keresztyén nő remegő szorongással nyúlt aranybalteusa elé, mintegy önkénytelen ösztönből, anélkül, hogy testvére intése eszébe jutna. De amint a tör markolata kezébe akadt, visszatért lélekereje egyszerre; rögtön a bátor, az elhatározott római hölgy lett ismét belőle, s anélkül, hogy vezetettné magát, merészen a táncolók karéjába lépett s felmagasultan, délcegen megállt Carinus előtt.

— Te vagy az, ki magát Rómában Augustusnak nevezi? kérdé tőle végtelen megvetéssel.

Carinus mosolyogva kelt föl fektéből, s inte a zajgóknak, hogy hallgassanak.

— Mióta jelent e szó „Augustus” római nyelven „undort” és „gyalázatot”? folytatá Sophronia, vakmerő szemeket vetve Carinusra. Mi átkozott sors küldé Rómába téged, hogy összegyűjts magad körül mindent, ami rút, mindent, ami átkos, s uralkodni tanítsd a bűnt, mely isteneid templomából származott le hozzád? Nem érzed lábaid alatt a föld reszketését, nem

hallod az ég dörgését odafenn? közelgő barbárok millióinak ordítása nem ver fel álmaidból, hogy megtudd, miként nem úr, csak por vagy a földön, mely Isten egy lehetetere összeomlik, s nem lesz jobb azon földnél, melybe eltemetik?

Carinus Aeviushez fordulva mondá:

— Páphiára mondom, nem csaltál meg. Ez különös nő. Így, így, szép leány; dühöngj, légy haragos, az átkozódás úgy emeli szépségedet; mentül jobban átkozódsz, szerelmem annál jobban ég.

— Égni fogsz egykor örök lángok közt! Feletted láthatlan bíró él, ki jegyzi szíved gondolatjait, s a haragnak napján, amely nevető arcokat látsz magad körül most, oly kínosokat fogsz látni, és magad sem leendesz más.

— A Pantheonra! Ez alak még hiányzik az istennők sorából. Aevius, hozz nekem szobrászt. Templomot építsetek, s ez istennő szobrát állítsátok bele, s legyen annak neve: „Venus bellatrix”.

Egy, az udvarhoz tartozó művész rögtön előfurakodott, stílust és viaszlapot ragadva, s Sophronia szemérmes borzalommal vevé észre, hogy míg dorgáló szavait Aevius rögtön versekké idomítja, a szobrász magasztos termete mozdulatait iparkodik lelopni.

Rögtön elhallgatott a nő, egy szót sem szólt többé, s arcán egy vonást sem mozdíta meg.

— Siess műveddel Sextus, ha Venus bellatrix alakját akarod lerajzolni, monda Carinus a szobrásznak. Egy óra múlva ez alak „Venus victa” lesz. S azzal, mint az éhes kígyó, közelebb simult a leányhoz, semeit annak arcára függesztve.

Az állt, mint egy szobor, hidegen.

— No, miért nem dühöngsz már? Légy haragos. Ez szászorozza a kéjt, amit szívem érez, szidj, átkozz, káromolj, én ölelni, csókolni foglak, s megőrülni a gyönyör miatt.

A hölgy hallgatott, és arca hideg maradt.

— Ah, te hideg arcoddal akarsz meghűteni? Észreved,

hogy szégyened pírja, haragod lángolása gyönyörködtetett, s most úgy akarsz tenni, mintha egyszerre eltűnt volna arcodról szemérem és harag, hogy élvezetem legédesebb gyönyörét elrabold. Rabszolgák, tépjétek le öltöneit!

Sophronia szótlanul kirántá balteusa alól a gyilkot, s merészen szétekinte.

Carinus megdöbbenve maradt azon helyzetben, melyben e váratlan mozdulat meglepé. Mindenki mintegy lebűvölve állt meg, csak Aevius találta fel magát. Lappangva közelebb lépe, sima, leopárdi mosollyal a hölgyhöz.

— Szép leány, ne feledd, hogy te keresztyén vagy. Istened szigorúan bünteti azt, ki a halál kapuit erőszakkal nyitja meg maga előtt, s mást megölni vagy magadat, egyenlő bűn vallásod szerint, kötelességed pedig eltűrni, amit Istened reád mért, legyen az kínhalál vagy egy órai gyönyör Carinus karjai közt. Ne feledd, hogy te keresztyén vagy, s előtted annyi keresztyén hölgy vevé már fel e nemét a mártírurnak.

Sophronia kezében reszketett a felemelt tör.

Aevius még egy lépést tőn felé.

— Jusson eszedbe, hogy keresztyén nő vagy. Monda, ravaszul nézve a tör után, hogy azt egy merész szökéssel kiragadj a nő kezéből.

— De római nő is vagyok! Kiálta Sophronia, eszébe jutva testvére szavai, s mint a villám, oly sebesen döfte önszívébe a gyilkot.

Biztos kézzel döfött. Markolatig hatott az szívébe. A római hölgy előtt előbbvaló volt a becsület, mint az üdv.

Egy perc alatt összerogyott és meghalt, utolsó mozdulatával öltönyredőit igazítva, hogy holtában se árulják el bájait szentségtelen tekintetnek.

Atya és férj ezalatt hiába keresték eltűnt kedvesöket.

Kérdezősködniök csak titokban lehetett, mert nyílt védelem Sophronia számára nem volt.

Mesembriust rég nem látták már Rómában, s mindenkit meglepett, midőn a tekintélyes férfi ismét megjelent a fórumon, elefántcsont-mankójára támaszkodva, s minden lépés után megpihenve.

— Ah jó öreg, te oly ritkán láttatod magad Rómában, szólítá meg egy illatos patrícius piperkőc. Mióta Probus meghalt, írmagul sem látunk.

— Öreg vagyok már és beteges, jó Pompejanus. Lábaim alig mozognak, s rád nem ismerek, ha nem szólsz, úgy elromlottak szemeim.

— De hát miért nem tudsz Rómában lakni?

— Látnád csak azokat a szép répákat, amiket kertemben termeszték, nem hívnál Rómába. Nem érdekel már ily öreg embert más, mint barackoltványai.

E percben egy követ érkezett a Capitoliumból, s sűgva monda Pompejanusnak:

— Carinus letette a bíbort testvére, Numerián javára.

Mesembrius néha oly jól hallott, hogy a suttogássemkerülte el.

— Mit mondál? kiálta élénken. Carinus leköszönt, s Numerián lesz a császár? Vivát! Vivát!

— Te ismered Numeriánt? Minő ember ő? kérdék aggodalmas arccal az udvaroncok.

— Minő ember? Egy hős, egy római, ki alatt újra fognak kezdődni Róma arany évei, újra kisüt a dicsőség napja reánk. A dicső harcok, mikben Róma a fél világgal küzdött; Numerián folytatni fogja azokat. Mi mindnyájan ott leszünk. Óh, az ragyogó korszak lesz újra. Magam is lóra ülök, s ott leszek, ahol minden becsületes embernek lenni kell, nem vagyok én oly vén, hogy a csatában meg ne halhassak.

Az öreg lelkesülten, egészen magánkívül szónokolt, s többé nem támaszkodék mankójára, s egy ismerőst, ki a Capitolium felől jött, száz lépésnyiről megismerte. Quaterquartus volt az, az augur.

— A Capitoliumból jössz Quaterquartus? nos? nos? mi hír?

— Megjövendölém, monda az augur nagy tekintéllyel. A tanács nem fogadá el a lemondást, s kényszeríté a halhatatlan Carinust visszafogadni a bíort.

Mesembrius egyszerre mankójára dűlt.

— Jaj lábaim! óh a köszvény mind a két térdemben! Mit is beszéltem én, bolondos öreg? Én, lóra ülni? bárcsak a zselyeszeiken tudjak megülni. Ilyen bolond az öregember. Hogy mennék én a harcba, mikor oly rosszul látok, hogy az ellenséget meg nem tudom különböztetni a jó baráttól. Nevesetek ki jó barátim, nevesétek ki az ilyen bolond öregembert. Óh lábaim . . .

S nagy nyögve továbbvánszorgott ismét. Útjában összetalálkozik Manliussal.

— Nem tudtál-e még ki semmit? kérdé Manlius.

— Holnap erővel betörök Carinushoz. És te?

— Én megyek fölkeresni Glyceriát.

— Megöld, mielőtt szóhoz engednéd jutni.

— Ne félj. Ha varázshatalommal bírna is, meghal. Holnap Carinus átriumában találkozunk. Kard legyen nálad is.

★

Manlius a Pons Sacerhez indult.

Triton szobra előtt ott ült a vén duenna, ki a gyűrűt adta neki. Amint Manliust meglátta, fölkel és eléje ment.

— Nálad a gyűrű, uram? kérdé.

— Lássad.

— Akarsz követni?

— Azért jöttem.

— Négy nap óta várlak itt. Miért nem jöttél hamarább?

— Az öröm sohasem késő, monda keserűen Manlius, s engedé magát vezetetni kerteken, álutakon, fedett folyosókon keresztül, míg vezetónője, egy kis, zöld aerugóval festett cypriai érckaput kinyitva, egy egészen sötét sikátoron át, kezen fogva, egy kerek, oszlopos terembe vivé, mely világát egyetlen, a tetőn levő kerek ablakról nyéré.

Itt a nő eltávozott, úrnőjét hívandó.

Manlius körültekinte. Egészen mást képzelt ő magának egy római delnő teremében. Jáspis oszlopokat, keleti virágokkal befutva, szökőkutat rózsavízből, frivol szerelmi jelenetek képeit, buja kenőcsök illatától átfült légkört, bíbor nyugágyakat, ezüsttükröket. Mindezek helyett egy hideg, magasztos, templomszerű teremben látta magát, melynek falain hősök és csaták nagyszerű képei díszlettek, a középben nem volt más, mint egy vén, kopasz férfi márvány mellszobra.

— Talán nem is Glyceria lakik itten? Gondolá magában, midőn háta mögött nevét hallá kimondatni.

Megfordult. Egy magas, halavány nő állt előtte, egyszerű, hófehér ruhában, melynek redői egész nyakáig s kezefejeig fedezték termetét. Ez nem a szerelmi kalandok pongyolája. Ámde ez arc még kevésbé volt szerelemre hívó. Szomorú, csüggeteg, emésztő bánat minden vonásain, mely rozsdája a szépségnek.

Manlius megismeré benne Glyceriát. Vére lázongva tódult agyába, keze kardmarkolatát szorítá. De nem akarta őt így megölni, azt hívé, ez is csak egy fogása a császnak, melynek kitanulásában e nők nagy mesterek. Ha egy kéjencet kell meghódítani, annak a gráciákkal öltöztetik fel magukat, s ha egy hőst, annak Minervával: minden férfinak külön jelleméhez alkalmaztatják ruhájokat, lelköket, még arcuk vonásait is, úgy, hogy mindenki másformának ismeri őket. Nem ölheté meg őt ily szomorúan, be akarta várni azon pillanatot, midőn szerelméről fog szólani, hogy a legelső epedő mosolyért szívébe üthesse kardját.

A hölgy fejét mélyen lehajtva megállt három lépésnyi távolban Manliustól, s alig hallhatóan rebegett:

— Későn jövel. Nagyon későn.

Manlius elfojtott dühvel felelt.

— Hát a szerelem olyan gyümölcs, mely elérik, ha sokáig állt?

Glyceria ijedt szemekkel tekint Manliusra.

— Mi lelt, hogy előttem szerelemről beszélsz?

— S nem azért hívatál-e engem, hogy boldogságról, örömekről, édes kéjről suttogjunk egymásnak?

— Valaha örültem volna szavaidnak, most irtózat állja el valómat, midőn így szólasz hozzám.

— Nem vagy-e meggyőződve arról, hogy szépséged anynyira elvarázsló, hogy aki meglát, elfeled minden asszonyt, akit azelőtt látott? monda Manlius és a kard félig kinn volt már hüvelyéből.

Glyceria, mint ki átláthatlan sötétségbe néz, tekintte Manlius arcára, s elborzadva kérdé:

— Még azt is, ki e percben halva fekszik?

Manlius összerezdült, lélegzete elállt, arca fehér lett, mint a fal.

Sophonria nevét akarta kimondani, s az nem bírt kijőni ajkán, hátratántorodott, s kezeivel egy oszlopnak támaszkodék.

Glyceria közelebb lépett hozzá, merev tekintetével Manlius arcát vizsgálva, mint ki a lélekben olvas.

— Manlius Sinister! szólt csendes, nyugodt hangon. Nekem álomlátásaim megmondák, hogy te engemet meg fogsz ölni, s jól tudom, hogy chlamisod alatt rejtve tartott kardod markolatját szorítod. Nem fog az nekem fájni. Fájni fog egyedül az, hogy nőd gyilkosának engemet hiszsz.

Manlius felsóhajtja, s egész termete megrázkódott a titkos borzalomtól; oly hangon, mely mintha a föld alól jőne, kérdezé:

— Mint ölték meg? vadállatok szaggatták széjjel? vagy égő lángoknak adták át gyöngye természetét? Beszélj hetéra. Mondd el nekem hosszan, világosan, mint kínzák halálra. Hallani akarom azt.

— Nem vitték őt kínpadra, hanem Carinus orgiába.

— Ah! ordíta Manlius éktelen dühében, s eltakarta arcát. Majd ismét elvevé róla kezeit, s nyugodtan mondá: Folytasd, ne hagyj ki semmit. A becstelenséget jelenetről jelenetre rajzold előttem, mint gázolták a sárba az én oltárképeimet? Mondd el.

— Azt nem tevék. Egy római hölgy, ki meg akará őt menteni, ruhát cserélve vele börtönében, midőn e terve meghiúsult, egy gyilkot rejte nőd övébe, s ő, mielőtt férfi keze érinthette volna, megölte magát.

Manliusszeméből kicsordult a könny. A kard kihullott kezéből.

— Égnek minden istenei, áldjátok meg e nőt azon gyilkóért! — Nem tudod ki volt az?

— Nem akarja, hogy ismerd.

Manlius szabadon lélegzett, mint ki egy rémálomból szabadult meg.

— Köszönöm e hírt, köszönöm.

Valami oly borzasztó volt e köszönetben.

— De a veszélynek nem itt van a vége, szólta Glyceria; Carinus, kinek halvány arcára feccsent a mártírnő vére, félajultan esett nyugágyára vissza, s reszkető lelkén e gondolat vonaglott keresztül: ha egy nő meg tudott halni így, azon nő apja vagy férje mint fog tudni — ölni! — Senki sem ismeré Sophroniát, de atyám ittléte Rómában felötlött, s bár ő nyíltan nem tudakozódék leánya felől, gyanítani kezdik, hogy a megölt az ő leánya volt. Ezért holnap mindketten Carinushoz fogtok hívadni, s ő kérdeni fogja tőletek: nem ismertek-e rá egy holttestre, mely a kereszténynek börtöneiben meggyilkolva találtatott, s nődet fogják elétek mutatni. Légy keményszívű, Manlius, azon pillanatban, könny ne lássék szemeidben, midőn e holttestet meglátod, mondd, hogy nem ismered, csinálj közönyös arcot, mert ha elárulod magad, fejedet veszted.

— Én? közönyös arcot csináljak. Szólt maga elé bámulva Manlius, és ne ismerjek rá, midőn holtan előttem fekszik? azt mondjam, nem láttam őt soha?!

— Vagy azt hiszed, élve hagyhat Carinus egy férjet, kinek neje miatta halt meg?

— Igazat mondál. Szólt keserűen az eques. Manlius megtanul tettetni!

És kacagott rémségesen.

Glyceria térdre hajolt előtte, s szép keblét eléje tárva, szabad sóhajjal rebegett:

— És most . . . vedd kardodat, s kezdj rajtam . . .

Manlius mosolygott.

— Hát álmaid azt jósolák, hogy én meg foglak ölni? Hm. Te szép nő vagy Glyceria. Valóban bájos alak. Igaz, mit rólad mondanak, hogy Carinus tégedet imád nagyon?

— Még jobban gyűlölöm én őt. Miért kérdeztél ezt?

— Lásd, mert én szeretném tudni, boldogítád-e valaha kegyeddel Carinust?

— Egy mosollyal sem soha.

— Pedig ő odaadná magát a napot azon éjszakáért, melyet te adnál neki.

— Ha én adok neki éjt, a Styxre! az örök éjszaka lesz! kiálta Glyceria felmagasulva, lángoló orcával.

Manlius odalépett hozzá, s megfogá kezét a nőnek.

— Lásd, álmaid hazudtak, én nem öllek meg téged Glyceria. Nem öllek meg, nem; én nőül foglak venni.

Glyceria ijedten rántotta vissza kezét.

— Manlius, ez gúny és keserűbb a halálnál.

— Nem — csak szerelem. Én szeretlek.

— Manlius, ne így ölj meg, ne így. Inkább éles karddal.

— Én szeretlek. Ha szerettem testvéredet, az ő vonásait látom most arcodon, s ha üldöz a fájdalom, hogy elveszítém őt, hozzád kell menekülnöm, hogy megvigasztalj. Én nem hiszek rólad semmit, amit a világ mond, én leveszem rólad múltadat, s azzá foglak tenni, ami testvéred volt. Visszaviszlek atyádhoz, s megáldatlak vele a testvéredre mondott áldással. Neked adok mindent, ami az övé volt, az ő egyszerű ruháit fogod viselni,

még az ő nevét is rád ruházom, s nevezni foglak az én Sophroniámnak.

Glyceria reszketve ragadá ki magát Manlius karjai közül, ki őt gyengéden voná keblére, s dobogó kebelével, lángoló arccal futott el onnan, anélkül, hogy egy szót tudna válaszolni a kábító szavakra.

Manlius utánanézett, s keserűen mondá magában a nő eltávozta után.

— Hát nem tudunk-e tettetni is?

IX.

Mint Glyceria kémeitől előre megtudá, Manliust még aznap felkeresték Carinus lictorai, s meghívák a császárhoz.

Manlius nem várta el a hívást, előbb elment maga.

Egyszerű fegyveröltözete helyett az akkori kéjencektől viselt selyem, virágos, bő tógát ölté magára, hajfürteit bekeneté illatos olajjal, ujjaira gyűrűket rakott, bokáit lábköszönyűkkel köríté, s gyűrűket húzott még lábujjaira is, mik a szandálok közül kivillogtak, s egész arcát bepontozá apró, veres pettyekkel, hogy éppen oly szeplőverte módon nézett ki, mint Carinus.

Így lépett be renyhe, elkényesült lejtéssel, fejét negédesen hordva, Carinus átriumába, mely tele volt hozzá hasonlóan öltözött udvaroncokkal, kik irigykedve nézték körül az ifjú ritka pompájú öltözékét, csupán azt nem foghatva fel, miért festé be arcát szeplőkkel.

Manlius földig meghajtá magát Carinus előtt, mely köszönési mód a perzsa udvarokból származott Rómába. Még Aevius is kénytelen volt elismerni, hogy oly hódolattal senki sem bírja magát meghajtani, mint Manlius.

Azután megfogva Carinus palástjának szegélyét, azt megcsókolá, azon kegyeletteljes nemével a csóknak, minővel csak a legbuzgóbb zsidók tudják csókolni a Thorát.

Carinus szigorúnak akart látszani.

— Már négy napja, hogy megérkeztél Rómába, s csak most jössz eléem, szólt szemrehányólag Manliusnak.

— Óh dicső Augustus, szólt Manlius utánozhatlan édességű hangon, tízszer valék átriumodban, hogy izeneteimet átadjam, miket Ázsiából hozék, mindannyiszor megtudám, hogy istenektől irigyelt gyönyöreidet élvezed, és én nem tartozom azon durva katonák sorába, kik ajtóstól rohannak be fontosnak hitt izeneteikkel, s elrabolják soha vissza nem adható örömeid percét.

— Jó, te derék ember vagy, tehát mi hírt hozol Perzsiából?

— Nincs élet sehol, óh Augustus, csak ott, ahol te vagy. A föld minden országai csak ellentétnek valók Rómához. Nem untatlak a harcok unalmas elmesélésével. A harc csak arra jó, hogy fogyjon a zúgolódó nép, miért zavarnám én azzal kedélyedet?

— Helyesen, Manlius. Beszélj egyébről.

— Szolgálatodra álljanak tapasztalásaim. Láttam a barbár földek ritkaságait, s mindannyiszor terád gondolék: Afrikában láttam oly lovakat, miknek fényes bőre hosszú csíkokkal van berovátkolva, minőket cirkuszainkban egy császár sem mutogatott. Meghagytam az alexandriai kormányzónak, hogy küldjön neked belőlök. India tengereiben egy csigát fedeztek fel, mely magát vékony pókfonálnyi szálakon köti a sziklához. E fonalakból ott kelméket készítenek, mik fényesebbek a sericumnál; ím számodra egy velament hoztam ebből, minőt ott csak a fejedelmek viselnek.

S ezzel egy pompás leplet nyújt át Manlius a császárnak, melyet India széléről egykor azon gondolattal hozott el, hogy az Sophronia menyasszonyi fátyola leend.

A császár elámult a rendkívül fényes kelme láttán.

— Manlius! én téged szenátorrá nevezlek ki.

Az udvaroncok féltékenyen kezdének Manliusra nézni. A borbély, ki leginkább féltette Carinus kegyét, nem ócsárol-

hatva a hozott velament, Manlius arcán akará tölteni bosszúját.

— Hol tettél szert e szeplőkre, Manlius? úgy nézesz ki, mintha a legyek bántak volna rútul ábrázatoddal.

— Barbár vagy, Marcius. E szeplők festve vannak arcomon. Ez fenséges divat, melyet persza udvaroknál tanultam el.

— Szokás volna ott szeplőket viselni? kérdé Carinus, kinek arcát Marcius szokta fehérre, pirosra kifesteni.

— Csak az előkelőknél. Ez megkülönböztető jelük az ország-nagyoknak a köznéptől. Hanem persze, hogy ezt felfoghatni nemesebb ízlés kell, mint a tied Marcius; tudni kell azt, hogy e foltok miért és mennyivel teszik szebbé az arcot. Az üres, unalmas, sima kép, mint a tied, melyre ha az ember néz, nem lát rajta egyebet, mint fehéret és pirosat, az a plebejusok szépsége; Apolló szeplős arcot visel.

Manlius jól tudta, hogy Carinus szereti magát Apollónak neveztetni.

Az udvaroncok szörnyűködtek e vakmerő állításon.

— Én újra azt mondom, hogy Apolló arca szeplős. Mert Apolló képe a nap, és a nap maga nincsen-e foltokkal tele? Az ég maga nincsen-e csillagokkal behintve, és a csillagok nem az ég szeplői-e? valamint a szeplők csillagzatok az arcon? Azért Marcius, e fejedelmi ízlést rajtam ne ócsárold.

Carinus inte Marciusnak, hogy törülje le arcáról a festéket.

— Isteni arc! kiálta Manlius elragadtatva, óh szentségtörők, kik a szeplőket elrejték arcodon, miket a gráciák keze túlzott gonddal helyezt el rajtuk. Jertek barátim, ez arc legyen mintája a mienknek.

És az udvaronc nép rögtön sorba ült Marcius elé, arcát szeplőkkel festetve be, éppen úgy, mint Carinusé volt.

E perctől úri divat lett Rómában szeplőket rakni az arcra.

— Manlius! monda a császár. Én téged Róma praefectjének nevezlek ki.

Valamennyi császári kegyenc ki volt ütve a nyeregből Manlius által.

Aevius kétségbe volt esve.

— Mihez hasonlítsam ezentúl a császárt verseimben? miután a rózsza és liliom megszűnt szépség lenni.

— Hasonlítsd őt a fejedelmi párduchoz; tanácslá neki Manlius. S a poéta meg volt vele elégedve.

E pillanatban érkezék Mesembrius. Az átriumban hallá, hogy Manlius már benn van, s sietett utána.

Az ajtóban meglátta vejét, és megdöbbsent láttára.

— Hát Manlius ez a histrio? kérdé magában, végignézve annak hosszú selyemtógáján s szeplőkkel festett arcán. — Voltál Glyceriánál? kérdé tőle lassú hangon.

— Igen, vizonzá Manlius.

— Megölted őt?

— Nem.

— Akkor értem átváltozásodat. Eddig csak hernyóból lett a pillangó, te oroszlánból lettél azzá. Sajnálak.

S ezzel méltóságteljesen lépett az öreg szenátor az Augustus elé, s mankójára támaszkodva megállt előtte.

— Carinus Augustus. Panaszra jöttem hozzád, vagy ha jobban tetszik neked, kegyelemkérésre. Egyetlen leányom volt . . .

— Van másik is, szakítá félbe Aevius.

— Én azt mondom, csak egy volt. Szememnek fénye, öregségemnek gyámola. Elcsábulva idegen hitre, e leányt a tiltott agapén elfogták társaival együtt. Én hit dolgairól veled vitázni nem akarok, Carinus, hanem reád bízom, hogy egy ősz ember kérését, ki Róma szolgálatában aggott meg, meghallgasd, s egyetlen gyermekét visszaadd.

Carinus lusta méltósággal emelkedék fel lectisterniumáról, s valamit súgott eunuchjának. Azzal Mesembriushoz fordult.

— Szenátor, mi nem tudók, hogy leányod is a fogoly szektáriusok között legyen; ha tudtuk volna, rég kiszolgáltatók neked. Leányod szép volt, miként monád.

— Nem mondtam, uram.

— Úgy értettem. Aggodalommal kell mondanom, hogy

egy szép leány e társaságból börtönében a múlt éjjel meggyilkolta magát.

— Az nem az én leányom volt, Sophronia nem feledheté el ősz apját, ki miatta kétségbe fogna esni.

— Tekintsd meg a holttestet, szenátor, s ha az nem leányod, és amit óhajtok, hogy ne legyen, akkor fel hagyom őt általad kerestetni és hazavitetni.

Mesembrius előtt oly aggasztónak látszék e kegy, hogy elfeledé azt megköszönni.

Az eunuch visszajött, két szolga ravatalra fektetve hozott utána egy holttestet, hosszú paláستtal letakartan.

Aevius felvoná a leplet a halotról.

Mesembrius szívéhez kapott. A vér fejébe futott egyszerre. Szava elakadt. Mozdulni nem bírt; úgy állt néhány percig, azzal a fájdalom kitörő ordításával rogyott a holttestre:

— Leányom. Én édes leányom.

— Tehát ötöle kell félni, suttogá Carinus.

Mesembrius fuldokolva ölelte át a kedves, szép halottat. A halál visszaadta arcának nyugalalmát, azt a túlvilági megdicsőülést, mely már éltében sajátja volt, minden úgy volt rajta: mintha csak aludnék, s hívó szóra várna, hogy újra ébredjen.

— Óh, édes, szép leányom, zokogott az ősz ember, miért kelle engemet itt hagynod? Ha halni vágytál, mért nem jelentél meg álmomban, hogy én is veled mentem volna? Mit szeressek én e világon többé, ahol te nem vagy? Hová éljek én, reves, kiszáradt fa, melynek virágos ága le van tépve? . . . Nincs egy szavad, nincs egy mosolyod számomra többé? Egykor oly beszédes, oly víg kedvű voltál, óh, miért kelle megöszülni nékem?

Az apa nem gondolt sem császárral, sem udvaroncokkal, szabad folyást engedett könnyeinek, s arcát holt leánya szemfödőjébe rejté.

Egyszer azonban mégis észre kezdé venni, hogy ő csak egyedül sír itt, s széttekinte, homályosan gondolva arra, hogy

itt kell lenni még valakinek, ki Sophronia maneseinek könynyekkel tartozik.

Ott állt Manlius. Hideg, részvétlen arccal beszélgetett Carinushoz. Semmi vonása sem volt arcán a fájdalomnak.

Mesembrius felháborodva ragadá meg az ifjú kezét.

— Hát neked nincs könnyed, midőn menyasszonyod előtted meggyilkolva fekszik?

Carinus gyanút fogva egyszerre Manliusra tekintte, az udvaroncok titkos kárörömmel fordultak felé.

— Az én menyasszonyom? kérde Manlius álmélva. Csalatkozol, öreg Mesembrius.

— Hát a fúriák vették-e el eszedet, hogy ne emlékezzél rá, miszerint csak három nap előtt kérted meg tőlem leányom kezét, s én neked is ígértem azt.

— Leányodét igen, viszonzva megzavarhatlan nyugalommal Manlius. De nem ezét, hanem Glyceriátét.

— Átok rád! ordíta fel Mesembrius lelke legkeserűbb dühével, s nem tekintve sem a császár jelenlétét, sem holt leányát, sem a feje felett forgó veszélyt, félőrülten elrohant a tereméből.

De éppen ez őrültség rohama menté meg.

— Eredj utána, Galga! kiálta Carinus. Fogjátok el. Ez embernek el kell választani fejét kezeitől.

Galga utána futott a szenátornak. Az eunuchok elvívék a holttestet. Manlius egy citerát vett kezébe, s egy kellemes arab melódiát vert el rajta Carinus mulattatására.

Mesembrius azonban keresztültört a palotán. A szolgák serege ijedve tért ki háborult arca elől, s engedte neki a palota kapuját elérni. Dühöngő szavai rögtön népet gyűjtének mellé, s mire Galga lóra kapva nyomába ért a praetoriánus osztállyal, már egész turma nőtt körüle.

A thrák óriás a zajgó nép közé vágatva, egyik kezét kinyújtá lováról, hogy azzal Mesembrius ősz fejét megfogva, kardjával leszelve nyakáról, midőn az ősz római öregségétől nem várt erővel úgy sújtá főbe nehéz mankójával az óriást, hogy

jaz bezúzott homlokkal esett le lováról, s azzal felszökve annak ovára, nekivezeté a dühödtt népet a fegyveres cohorsnak, s azt egy perc alatt szétveré. Mire újabb erő érkezett a tumultust lecsillapítani, Mesembrius akkorra eltűnt, és sehol sem lőn többé található.

X.

Manlius ott maradt Carinust mulattatni, megtanítá a táncosnőket az indus bajadérek szemfényvesztő forgásaira, a sípos gyermekeknek dalokat furulyált, s leverselte Aeviust, patingóbb hexameterű s elevenebb élű disztichonokat mondva minden új fogás ételnél s minden felköszöntésnél.

Carinus egyetlen vacsora alatt százezer sestertiát ajándékozott a mindenkitől irigyelt új kegyencnek, s midőn meghallá tőle, hogy a teuton nők bizonyos szappan nemével halványítják hajfürtjeiket borostyánkő-sárgára, megígérte Manliusnak, hogy kinevezi őt galliai fővezérnek, hogy neki ily szőke hajt adó szappant küldhessen, mely akkor a római előkelő világnál a bolondulásig divatban volt.

A tobzódás későig tartott. Ott künn ugyan még csak délután volt, de aki azt nem tudta, hogy a vacsora reggel vette kezdetét, azt hiheté, hogy éjfél után az idő.

Carinus kitölté a földre az ivókürtben maradt bort, annak jeléül, hogy valaki egészségéért iszik, s azzal Manliusnak nyújtá azt.

— A szép Glyceria egészségéért!

— És a tiedért Carinus, viszonzá Manlius saját túlkét nyújtva vissza.

— Manlius! szólt Carinus lángba borult arccal: tudod-e, hogy én Glyceriának már egy férjét megölettem?

— Jól tevéd Carinus, csak így lehettem én második.

— De tudod-e, miért ölettem meg őt?

— Mert féltette nejét tőled. A bolond! Hát azért teremték az istenek a napvilágot, hogy valaki elfoglalja azt, s másoknak ne adjon belőle? Rablók, tolvajok, kik egy szép nőt kilopnak a világból, s azt kívánják, hogy azt kívülök senkinek se legyen szabad szeretni.

— Manlius! Különösen járhatnál, ha szavadon fognálak. Tudnod kellene, hogy én nődet dühösen szeretem.

— Az a te dolgod, Carinus. Zár alatt nem tartom őt. Mindenki hozzáférhet.

— Könnyű nagylelkűt játszanol. Elég zár ő önmagának. Míg egy intésem elég arra, hogy százezer férfi remegjen előttem, minden hatalmam kevés, hogy ez egy asszony szeressen.

— Pedig szeretni tud ez asszony! Hejh, tudom Carinus, hogy ha estenden megnyílnak előttem ama csendes kapuk, miket te csak zárva szoktál látni, örömet megcserélnéd velem trónodat, hogy annyi ideig bitoroljam azt nevedben, amennyi ideig te a vőlegényi torust az én nevemben.

Carinus, mint a villanytól felrázott, ugrott fel helyéből.

— Hecatera! szavadon foglak. Te ülj trónomon, parancsolj nevemben szolgálóimmal, országaimmal, ölesd meg kegyenceimet, forgasd fel Rómát, s ürítsd ki kincstárait, és csak menyegzői kamrád kulcsát add nekem.

— Az alku áll, kezet reá. Adjatok írlapot és árt. Halld, mit írok Glyceriának és küldd el lakába: „Szerelmem istennője! Ma nálad töltöm az est és reggel közti órákat. Szívem vigasztalásodat óhajtja. Homlokomnak fájdalmat okozott a cipruság, a te rózsakoszorúd oltsa el annak lángját. Midőn az estcsillag, a szerelmesek fénye kigyullad, oltsd el mécszeit, hogyha könny talál szememben lenni, azt meg ne lásd, csak csókjaimat érezd. Míg a hajnalcsillag ismét kisüt, nálad leszek és boldogságomban. Epedő férjed, Manlius Sinister.” — Küldd el egy szolgálótól e levelet, s fogd e gyűrűt, az ajtónál ezt mutatva, be fogsz bocsáttatni, Glyceria hölgyei elvezetnek odáig, ahol ő fog várni.

Carinus szomjú epedéssel leste Manliusnak minden szavát, ki hidegvérrel nyújtá át neki a gyűrűt és levelet. Reszketett, és szólni nem tudott. Egy szolgának inte, hogy vigye Manlius iratát Glyceria lakába.

Az udvaroncok bámuló suttogással búttak össze.

— Minő boldog ember vagy te Manlius, suttogá Aevius az új kegyenchez hajolva. Miért nem bírok én oly szerencsével, mint te, hogy Glyceria szerelmét bírhassem, és oly hidegvérrel, mint te, hogy azt magamtól el tudjam vetni.

A szolga nemsokára visszajött Glyceria levelével, melyet Manliusnak hozott.

Manlius a császárnak nyújtá át azt.

— Neked szól ez, olvasd.

Carinus remegő kezekkel göngyölé fel az irattekercset, s káprázó szemekkel olvasott:

— „Manlius! soraid reszketnek kezemben. Ezer érzelem forr szívemen keresztül, aggodalom, vágy, szent irtózat és örült szerelem. Bűbáj alatt szenvedek. Óhajtom, hogy ne jöjj, de ha jössz, nem tudom magamat védeni ellened. Erőt és vágyat érzek magamban, rám szakasztani az egész világot, de egy leheletre elvész minden erőm, nyomorult nő vagyok, aki szeret, és szerelmében esztét veszíti. Óh, maradj el! — Glyceria.”

— Ez azt teszi, hogy „jöjj”, mondá Manlius hanyagul vetve magát fél könyökre fekhelyén.

Carinus lecticáját parancsolá elé, melybe szolgálai beemelték.

— Ezt még senki sem tevő, suttogá irigyen a borbély, hogy menyasszonyát elcsábítsa másnak.

— Te addig Róma ura légy, szólta Carinus Manliusnak. Hívasd nevem aláíróját, amit parancsolsz, azt én parancsolom. Uralkodjál országomon.

— Mennyországomban te.

A szolgák vállaikra emelék az aranylecticát, behúzták bíborfüggönyeit, s eltávoztak a császárral.

Az udvaroncok reszketve állottak alázatos arcokkal Manlius körül, kit a császári örült szeszély egy órára a világ urává tett.

Manlius végighevert a császári lectisternium párnáin, kiszemelte az udvaroncok közül azt, aki legjobban reszketett tekintete előtt, s maga elé inté.

Marcius volt az, a borbély; kegy által praefectus praetorio.

— Te a praetori seregek vezére vagy? kérdé tőle Manlius.

— Igenis, felséges császár, hebegé az ájtatos szemforgatással. Manlius nevetett.

— Tehát csakugyan császárnak nézesz engem. Ha császár volnék, most lenyakaztatnálak, amiért arcomat kigúnyolád; nevez jó barátodnak. Én ismerem érdemeidet.

— Óh, uram!

— Jól ismerem, és megjutalmazom. Te hozzá vagy szokva a vérbocsátáshoz, és így jó katonának kell lenned; ügyesen rendezed a hajfürtöket, ami hadvezéri tehetségedre mutat, s nyugodt vérrel tudod az arcból kiszedni a szőröket, ami részrehajlatlanságod és szigorúságod tanúsítja. A keleti hadsereg vezéreivel, Numeriánnal és Diocletiánnal nem vagyok megelégedve; téged kinevezlek e hadseregek cézárjává. Azonnal indulsz Thraciába. Becsületes defraudator! írd az okirat alá nevünket.

Marcius szédelgett a ráhalmozott kegytől.

Az udvaroncok szemre-főre néztek, elgondolva, hogyha Manlius így kezdi jutalmazni azokat, akik gúnyolták, hova teendi még azokat, akik mosolyogtak reá?!

A kinevezési okirat elkészült. A titkár aláírta a császár nevét, s Marcius magáról sokat tartó képpel rögtön eltávozott vele.

Aevius irigy fanyalgással sompolygott Manlius mellé. Ez észrevette a törleszkedést, és magához inté a váteszt.

— Te Marcius helyébe praefectus praetorio leendesz, s négyezer talentumot osztasz ki e derék hadsereg között, melynek egyedüli hivatása személyünket őrizni. Evégett, hogy őket

állandóul gazdagon jutalmazhassuk, leszállítjuk a külső hadsereg számát. Minek nekünk idegen országokat őriztetni légióinkkal? s római aranyat költeni római vasra? S alkalmat adni külső vezéreknél, hogy ellenünk lázadjanak? Egy óra múlva parancsunkkal elindulsz Thraciába, hírül adva Numériánnak és Diocletiánnak, hogy seregeik felét bocsássák el, a rájuk költött összeget ti költsétek el, nemes barátaim.

Írjad szavaimat, becsületes defraudator!

Manlius beszédét kitörő éljenzés követte. Az udvaroncok odarohantak hozzá, s felragadva őt vállaikra, zenehang és ordítózás mellett hordozák körül a teremben. A részegség dühe örültséggé volt már fokozva, nem lehetett többé megkülönböztetni szenátort és histriót egymástól, a teremben összekeveredtek táncosok és hetérák és szolgák és bacchánsnők, a tömlőkbeől kiönték a bort a földre, s a mécseket a borba fojták, s az utálatos szörnyképet elfödé a vak sötétség.

A terem tetején volt csupán egy kerek ablak, mely friss léget bocsáta be. Mídon az utolsó mécses is feldönték, a kicsapongó bűnhad rémulten vevé észre, hogy most feje felett ez ablak világít! Mintha rémes lobogással maga az ég gyulladt volna meg, hogy ijesztő lángjaival levilágítsa a pokolba.

Az orgia undok zaja elnémult egyszerre, s a felszakított ajtón egy ór rohant be, rémhangon ordítva:

— Meneküljtek, Róma ég!

A kerek ablakon át úgy világított a vereslő ég fénye a bűnön kapott rút pokolarcokba, mint az ítéletnap lángja.

★

Carinus a gyűrűt mutatva, bevezetteték Glyceria termeibe.

A palota csendes volt már és sötét. Carinus érzé, hogy a sötét folyosókon suhogó ruhák röppennek el mellette, gyöngéd kezek adják kézről kézre, s halk suttogással vezetik néma sző-

nyegeken keresztül, végre egy kéz jut kezébe, melynek villanyos szorítására vére fellángol, s egy ismert hang, de eddig előtte ismeretlen édességgel rebegi:

— Manlius! eljövél?

Glyceria volt az, az oly kegyetlenül megcsalt Glyceria.

— Vártalak, de szerelmém, ha el nem jöttél volna. Suttogá a hölgy. Érzed kezemet remegni kezekben? A szerelemtől van az, és a félelemtől. A szerelem elvevé eszemet. Lelkem raboddá lett egy édes szavadtól —; amit egész életemen át egy gondolatban egyesíték, amiért vágytam, de amit bírni nem mertem soha, amit álmotam mindig, nem reméltem soha: téged ölelek . . . Nem bírok magammal. E nap, ez óra nem volna az, melyben a szerelemről szabad beszélünk, de te szóltál róla, s lehet-e annak az órát válogatni, aki szeret, hogy a szerelmi kérdésre válaszoljon?

Carinus meglopá a szerelmes hölgy hízelgő szenvedélyét.

— De óh, Manlius. Én reszketek, ha te csak gúnyolni jöttél volna engem, ha te csak játékodat űznéd velem, hogy szívem legmélyebb titkait kicsalva, azokért engem kikacagj. Nem. Nem teheted te azt. Ez egyetlen érzelmet, mit tisztán hoztam ki éltém örvényeiből, nem vetheted a porba. Gyűlölhetsz-e azért, mert szeretlek? s ha gyűlölsz, nem megöletnél-e inkább, mint hogy kigúnyolj?

Carinus felelet helyett keblére ölelte a nőt, s forró csókjaival halmozá el annak arcát és ajkait.

Glyceria édes csalódással engedé magát átkarolni, s a boldog ölelésben már alig hallatszék a szomorúbb sejtelen tiltó szava reszkető szívében, midőn Carinus arca az övéhez érve, egyszerre megérezé, hogy az arcnak nincs szakálla.

Mint a villám, cikázott végig a legijesztőbb gondolat Glyceria lelkén.

— Hah! Ki vagy te? Te nem vagy Manlius. Átok reád! Te Carinus vagy!

S azzal a kétségbeesés erejével kiszakítva magát Carinus

karjai közül, a terem utolsó végébe futott, ágya fülkéjének függönyei közé menekülve, s azoknak nehéz redőit magára rántá, zsinórait hirtelen összekötve.

— Meg nem menekülsz tőlem, kiáltá Carinus szenvedélye dühével rohanva az összehúzott függönyöknek, s azokat hevesen iparkodék letépni, és a zsinórok csomóit fogaival harapva oldozá.

De Glyceriának elég volt e néhány perc, füstölője parázsánál egy naftával telt edényt meggyújtani, s midőn Carinusnak sikerült a függönyöket szétszakítani, azon percben szétönté a hölgy a naftát, s míg a röpülő láng a függönyöket, a könnyű gyapotlepleket egy pillanatban felgyújtá, ő maga lángoktól körülnyalt ágyára szökött fel, s ott állva, mint egy rettenetes vészalak kiálta a megrémült császárnak:

— Jer tehát!

A szoba egy perc alatt lángba volt borulva. Carinus, mint a mennybe lopódzott ördög, kit onnét lehajítottak, futott a harapódzó tűz elől, míg Glyceria kanócot ragadva, örülten rohant teremből terembe, gyújtogató szikrákat szórt szét mindenütt, s kiszórva milliombokat érő ruháit főterme közepébe, azokat ott meggyújtá.

Néhány perc múlva lángba volt borulva egész palotája, és egy óra alatt lángözön lobogott Rómán.

Carinust ájultan hozták vissza palotájába szolgálai.

Glyceria azon éjjel Cybele templomába menekült.

XI.

Míg Rómában gyönyör és iszonyat váltogatá egymást, a Numeriántól vezetett hadak fárasztó út és vizsály között érkeztek Perzsia határaitól a Bosporushoz. Ott találta őket a futó Mesembrius, ki Rómából menekülve egyenesen Numeriánt sietett felkeresni.

E nemeslelkű cézárral már akkor hetek óta nem lehet beszélni. Iszonyú szemfájásokban feküdt, és sátrát sohasem hagyta el. Mesembrius elmondá az alvezéreknek panaszait, Carinus bűneit; az egyik alvezér, Diocletian megígérte, hogy bosszút fog érte állani, a másik, Aper, Numeriánra hivatkozott, és mosta kezeit.

— Tehát bocsássatok Numeriánhoz, ha én szólok vele, ő lesz az első, ki testvére ellen kihúzza a kardot; sürgeté a szenátor.

— Nem beszélhetsz vele, szólt Aper, elállva Numerián sátrora nyílását, betegségében nem szabad kívülem senkinek hozzáférni. Általam küldi a hadseregnek rendeleteit.

Mesembrius gyanúsan szaglálódék.

— Miért jön e sátorból oly erős ámbra- és pészmaillat?

— Miért? szólt Aper elsápadva. Mi szükség ezt neked kérned, szenátor?

— Azért, mert te hazudsz Aper, midőn azt állítod, hogy Numerián általad parancsol.

— Mit? mi az? kiáltának a két vitakozó körül csoportosuló katonák.

— Az, hogy Numerián nem él! Kiáltá fennhangon Mesembrius. Nem, nem! az erős ámbraillat, mely sátorából terjed, csak arra való, hogy holt szagát elrejtse, s Aper már régóta bolondít benneteket Numerián nevében uralkodva.

A katonák erővel berontának Numerián sátorába, s úgy találták, hogy az öreg helyesen ítelt. Numerián rég halva, meggyilkolva feküdt a sátorban, hullája már szétbomlásnak indult.

Apert a katonák rögtön láncra verték e csalásért, s délután egy üres trónt állítanak fel a síkra, új császárt választandók.

Mesembrius sorra járta a légiókat, Diocletiant ajánlva mindenütt, kit a seregek erővel ültetének a trónra.

Azután előhozák Apert.

— Én nyíltan vádollok téged, szólt Mesembrius, hogy Numeriánt meggyilkolád, bennünket Carinusnak elárulva.

— Mi pedig elítélünk, ordítá a sereg egyhangúlag.

— És én végrehajtom ez ítéletet, szólt Diocletian, saját kezével szúrva keresztül a néptől elítélt vezért.

Ez ingerült hangulat közepett érkezék Marcius a Manlius által íratott paranccsal, s nem tudva semmit az előzményekről, átadá kineveztetését Diocletiannak.

— Micsoda ember ez? kérdé Diocletian Mesembriustól.

— Carinus borbélyja.

Diocletian mosolyogva fordult a katonákhoz.

— Barátim! Carinus császár gondoskodott szakállainkról, egy borbélyt küldött ide imperátori címmel; kérlek benneteket, üljetek elé, és borotváltassátok meg magatokat. Te pedig barátom vigyázz, hogy katonáim képét meg ne mesd, mert ahogy aztán ezek szoktak borotválni ezekkel a nagy borotvával, imitt-amott marad belőled valami.

A katonák kacagva vitték magukkal Marcium, s egész komolysággal kényszeríték szakállaik erdejét irtani.

Alig egy óra múlva jön ismét Aevius a hadsereget leszállító paranccsal.

Ez már dühbe hozta a césárt és az egész hadsereget. Ily nyíltan megsérteni érdekeiket vakmerőség volt még a császártól is.

— Máglyára az izennel és az izenethozóval! kiálta Diocletian, s a poétát már feltevék a vészes farakásra, midőn az keservesen felsóhajtja:

— Óh, istenek! hát elevenen kell megérnem apoteózisomat?

Diocletian elneveté magát az ötleten, s levétette a poétát a máglyáról, beérve azzal, hogy a szégyenfurcán keresztülbujtassa, s visszabocsátá őt Rómába, nyílt hadizenetével Carinus ellen.

★

A vihar indulóban volt már, csak villámait tartogatta még. Rómában széltere beszéltek, hogy a keleti hadsereg már az Isterhez érkezett, halálos bosszúval eltelve Carinus ellen, csak Carinus termeiben nem beszéltek róla. Ott folyvást tartott a vigalom, s ha egyszer-másszor valaki fel találta említeni Diocletian közeledtét, azt gúnyosan kinevették.

— Kicsoda e paraszt? monda Manlius. Ki hallotta hírét Róma patríciusai között? Ki ismerte apját? Anyját az igaz, hogy nagyon is sokan ismerék. Rabszolganő volt Anulinus szenátor házában. Anulinusnak joga van őt visszakövetelni mint birtoka gyümölcsét.

Az udvaroncok kacagtak az ötleten.

— Néked ismerned kell őt Manlius . . .

— Sohasem láttam. Én mindig ott szoktam járni, ahol baj volt, s Diocletianót ott nem láttam soha. Híréből ismerem, hogy mindig az utócsapatokat szokta vezetni, ha előrementünk, s az előcsapatot, ha hátráltunk.

Dörgő hahota fogadta Manlius szavait.

— Hát hadserege milyen? kérdezek tőle.

— Jó, engedelmes hadsereg. Csak három imperátorát ölte meg. Ami azonban bátorságát illeti, az páratlan, mert a Tigris partjáról úgy tért vissza, hogy ellenséget sem látott. Ha azt mondom, hogy magam legnagyobb hős voltam közöttük, elképzelhetitek, milyen lehet a többi?

— Hát diadaljelentéseitek?

— Kétharmad része költemény. Ha győztünk is néha, seregünk száma tette, hanem most úgy hiszem, a betegség és szökések nagyon meggyérítették azt is. (E tányérnyaló nép semmit sem hallott oly örömet, mint ha a katonákat rágalmazták.)

Kedvökért Manlius rágalmazta még magát is.

Midőn azonban már Moesiába ért Diocletian, Carinus hadvezérei komolyan sürgeték őt hadi készületekre, s Carinus összegyűjté hadait az európai provinciákból.

Egyszerre híre futamodott, hogy Carinus maga fogja vezéreni a sereget. Lehető őt látni a hadgyakorlatokon, a seregek szemléin. Manlius mindig oldala mellett, untalan sarkantyúzva annak majd hiúságát, majd féltékenységét, hogy triumphusát ne engedje vezéreinek, s harca sorsát ne bízza azok lelkiismeretére.

A győztes hadvezér új ellenség! szokta mondani Manlius; s a császár saját személyében mutatá be hadai fővezérét a felállított hadaknak, fehér lován ülve, aranypáncélban, bíbor és violaszín köntös és palástban.

Az elindulás előtti napon sorra járták a vezérek a templomokat, mindenütt áldozat volt, még az egyiptomi istenek oltárain is. Manlius maga segíté a barmokat befogni a haruspexeknek, s felöltöztetni a flamen Dialist skarlát köpenyébe.

A nép ünnepélyes ihlettel lesé az augurok jóslatát.

Quaterquartus kiterjeszté karjait, s mély hangon mondá behunyt szemekkel:

— E harc fogja letörni Róma ellenségét!

(Azt nem mondá a jó ember, hogy kit tart Róma ellenségének. Diocletiónt-e vagy pedig Carinust?)

Végre Cybele templomához ért a császári díszmenet. A nyitott porticusban siketítő dob- és trombitazaj közt táncoltak a megdühödött papnék, késekkel szurdalva testöket, s tajtékot verő ajkakkal ordítva ismeretlen szavakat, s forogva, míg szédültén nem rogytak le a földre.

Egyszerre ez összhangtalan lárma közül egy bántó, félelmerjesztő sikoltás kezdé kiemelkedni; oly velőkgig ható, lélekrendítő hang, hogy mindenki megrezzenve tekinté oda.

Egy magas hölgyalak állt a templomajtóban, hosszú, fehér palástja fejtől fogva fedé; melyet hátraszegve, két kezével tartott.

— Jaj néked Róma! jaj néked római nép, jaj néked Róma császára!

A nő kilépett a porticusra, s amint hideg, tébolyodott sze-

meit kimereszté a sokaságra, Carinus elborzadva ragadta meg Manlius kezét.

— Ez Glyceria.

Manlius is összeborzadt előle.

Az örült nő látnoki arccal állt meg a templom lépcsőzetén.

— Jaj azoknak, akik Róma földén születtek. Az unokáknak, kik apáik bűnéért lakolnak, s az apáknak, kikre unokáik átka száll le. Óh, Róma! eljönnek egedre az ártó csillagok, és alattad megrendül a föld. Itthon lesz falaid közt minden iszonyat és távol minden béke. Gázolni fog rajtad minden ellenség, idegen népek fogják mutogatni elvett vexillumaidat, s könyörögni fogsz az életért barbár ellenségnek, és legnagyobb ellenségeid benned fognak lakni, ten uralkodóid! Megrészegül a föld a kiontott vértől, s tüzet fog okádni városaitokra! megbűszhődik a lég a mondott átoktól, s dőghalált lehel rád, veszendő emberfaj! Akit az éhség megkímélt, a harc emészti meg, s akit a tenger kivetett, a föld nyeli el! Óh Róma, népek királynéja, népek árvája fogsz lenni egykor, széthullasz, elenyészel, mint a tengerbe bukott csillag, nem marad más utánad, mint bűneid emléke és az a fű, mely palotáid felett fog teremni; még isteneid is eltűnnek templomaidból, hogy ne legyen kihez imádkoznod, midőn kétségbe fogsz esni.

Egy tribun lehajolt a dühöngő hölgy kezét megcsókolni, s félelmes áhítattal kérdé:

— Mi jóslatot mondasz látnoknő Carinus harcára?

Glyceria meghallá a kérdést, s sötéten tekintte a harcosokra.

— Ne féljetek! Rontsatok össze, állítsátok szembe testvért testvérrrel, akármelyik győz, Róma veszített. Ha Carinus győz, az kiirtja Róma felét, ha Diocletían győz, a másik felét, és mindkét fele megérdemelte azt. Menj küzdeni bolond, őrzöngő nép, ontsd egymás véré, veszd el magadat, halj meg kínlódva, s ne légy eltemetve, s midőn az őszi ködbe lelked kileheled, eszedbe jusson, hogy el lész feledve, új férj karán lásd nődet, házadat leégve, rabságra hurcolva gyermekid, s tudd, hogy

nincs másvilág, amely jutalmat adjon. Menj! halj meg elátkozva és kétségbeesve!

A nő irtózatos rángások között rogyott össze a templom lépcsőin, kiterjesztett kezével még akkor is szórva az átkot a római népre, midőn ajkai már elhaltak alatta.

— Vond vissza átkodat! Kíálta a flamen Dialis, odaszökve hozzá, s megragadva kezét.

A nő végerőfeszítéssel felemelkedék, szemeit vadul körülforogtá, s még egyszer összeszedve szíve minden keserűségét, felemelé mind a két kezét feje fölé, s azzal mindkettőt kiterjesztve a nép fölött, felkiálta:

— Lelkem maradjon reátok!

Azzal élet nélkül esett hátra, nyitva maradt szemeivel még holtan is Manliusra nézve.

XII.

Hol most Belgrád és Szendrő vannak, e két hely között találkoznak a két vetélytárs császár hada.

Carinus serege merő pihent hadakból állt, Diocletian légióit fáradtságos utak nagyon megviselték.

Carinus egy dombra feszítetté ki sátorát, s onnan nézte a harcot Manlius oldala mellett.

Az ütközet kimenetele sokáig kétes volt. Diocletian vezéri ügyessége sokáig ellensúlyban tartá ellenfele túlnyomó erejét.

— Vezérid mit sem tudnak. Kíálta Manlius, egy elszánt rohammal keresztül lehetne törni Diocletian centrumát, oda vannak állítva a leggyengébb légiók, s akkor fél szárnya veszve van.

— Tehát parancsolj vezéreimmel, monda Carinus.

— Előre a tartalékkal, tribunok! Kíálta Manlius. Az idegen légiókat áldozatul kell vetni, hadd aprítsák le, s azután rajta a triariusokkal. A phrygiai lovasság ellen állítsátok a germán

hadakat, hosszú bárdjaikkal vagdalyák el a lovak térdeit. Ne pihenjen itt senki. Takarodjatok harcolni, mind. A császárt megőrzeni elég vagyok én magam.

A csata ez intézkedések miatt rögtön megfordult. Diocletian észrevevé, hogy új kéz vegyült a játékba, mely seregének gyengéit ismeri; sietve fúvatott takarodót, hogy visszavonulhasson, mielőtt összetöretnék.

Carinus sátora ajtajában nézte a harc folyamát. Seregei mindenütt üzték ellenségét, vexillumai mindenütt előrerohantak.

Arcán a dicsőség lángja égett, minden vonásában a diadal érzete ragyogott, szíve dobogott az öröm miatt.

— Győztem! Kiálta magánkívül örömében, tenyereivel tapasztolva.

— De én is győztem... Szólt háta megett egy keserű, ijesztő hang, s a császár azt érzé, hogy valaki karját megragadja acélmarokkal, s berántja sátorába.

Carinus ijedten néze hátra, s meglátta Manlius sötét arcát, ki egy kezével csontjait sajtolta össze, másikkban kivont kardot tartott.

— Mit akarsz? kérdé ijedten az imperátor.

— Emlékezel-e Carinus azon nőre, ki magát előtted megölte, hogy karjaidtól megmeneküljön? Azon hölgy az én menyasszonyom volt. Tudod-e már, mit akarok?

— Manlius, te tréfálsz velem. Mi kell? Miért akarsz rémíteni?

— Sokszor megölhettek volna, mikor ittasan aludtál, mikor bűneid mámorában el voltál merülve, de várni akartam azon pillanatra, melyben boldog, melyben dicsőséged tetőpontján leendsz, hogy akkor ölhesselek meg.

— Irgalom! Segítsetek!

— Nincs, aki hallja szavaid. A diadalkiáltás elnémítja jajgatásod; hallod, mint ordítanak mindenütt triumphust, és nevedet hangoztatják? Hallod ez általános ordítást: Éljen Carinus? . . . Most halsz meg, Carinus!

Pillanat múlva az ujjongó seregek közé egy új lovag nyargalt, kezében egy kopja, arra volt szúrva a diadalmas imperátor feje.

A győztes seregek megadták magukat Diocletiánnak.

3. A FALU BOLONDJAI

Nálunk még nincs országos intézet azon boldogtalanok számára emelve, kiknél a lélek megszakasztá örök összeköttetését isteni eredetével. Azt tartók, hogy ahol az okos embereknek sincs házuk, hogy lenne a bolondoknak. Ilyenformán hazánkban csaknem mindegyik városnak, falunak megvan a maga bolondja, kiket minden gyermek ismer, s később, midőn a gyermekek megvénülnek, még a vén emberek is, mert a bolondok sokáig élnek. Az emberek megszokták őket úgy tekinteni, mint a közönség árváit, s ahelyett, hogy láncokat raknának rájuk, s kemény rostélyok mögé zárnák, hagyják őket ártatlan hajlamaik után járni, kóborolni magányos erdőkben, összeszedni haszontalan mezei virágokat (az őrülteket mind úgy szeretik a virágokat), vagy elheverészni naphosszant a verőfényen, bámulni a teleholdat, s ujjongatni széles kedvvel az utcákon, s senki sem törekszik őket megfosztani az áldott szabad légtől, az úttalan erdők utáni vágytól, a megszokott méla, badar beszédektől, s a rokonszenvű holdvilágtól. Mindig akad jó lélek, ki, ha megéheznek, enniök ad; ha elrongyosodtak, felruhazza őket, s ahol elestelednek, ott megvirradnak, mint aki örökké utazik. S midőn rájuk jön a gonosz óra, hogy végigfutkosnak az utcákon, s bekiabálnak az ablakokon, az emberek azt mondják: „a jó bolond”, s nem iparkodnak őket elfogni, elzárni, elhallgattatni; hisz az őrülteket legnagyobb kín a pihenés és hallgatás . . .

Némelyik már olyanak született; ez talán boldog; de hát akit az idő tett azzá, kinek arca éppen oly derült, oly okos volt

egyszer, mint másoké, minő eseményeknek kellett azzal történni? minő húrok szakadtak meg ott a szívben, hogy a lélek önmagára ne ismerjen többé? Néha csak egypár szó maradt meg nálok az elmúlt idők emlékeiből, aki hallja e badar szavakat, megcsóválja fejét: „szegény bolond”, és ki tudja, azon néhány szóban mily szomorú élet töredéke jár föl kísérteni? . . .

Néhány év előtt Csongrád megye egyik népesebb helységében voltam sok ideig, s ezalatt többször volt szerencsém az ottani tisztos földművelőkkel társalkodni. Mint tudva van, ott parasztembernek hívatik s bundában és vászonköntösben jár akárhány jómódú gazda, ki áll százezer forintnyi értékig.

Egyikéhez e derék gazdáknak gyakorta járatos voltam; egyszerű, ép kedélye, elmés, jóízű tréfái sokszor elmulattatának, utóbb szinte megvárta tőlem, hogy ahol egy családi ünnepély volt a háznál, névnap, kukoricatörés vagy disznótor, abból el ne maradjak.

Egyszer éppen kenyérsütés idején találtam odavetődni. A konyhában fogadott el, mert ott volt a felesége is, egy derék, pirosposzsgás, tűzről pattant menyecske, ki a parázstól izzó kemence előtti mélységben ülve, saját izmos kezeivel hánya be a sütőlapáton mind a tizenkét kenyeret, melyeket maga dagasztott és szakasztott, pedig volt vagy hat szolgálója.

Nem is állt ott egyébert a gazda, mint hogy a kemence szája elé kihúzott halom parázsból gyűjthasson pipára, s szidassa magát a feleségével, ki a nagy sürgős munkában pörölt mindenkire, aki nem mozgott oly sebesen, mint ő, s ez nagyon illett neki.

A tűzhelyen már készen állt vagy tíz darab lángos, ki lúdszírral, ki szilvaízzel megkenve, s két nagy, zöld tálba felrakva, mellyel is engem belépőt rögtön elkezdtek kínálni, az asszony azzal biztatva, hogy ő sütötte, a gazda pedig valami borfélélet emlegetve, amit jó lesz majd reá inni.

E nagy sürgés-forgás közben, mialatt Kata asszony a hosszú lapátnyéllel olyakat döfött a háta mögött ácsorgó cselédken,

hogy azt sem tudták, hol álljanak meg, belép nagy csendesen az ajtón egy vén, összetöpörödött anyóka, előbb csak a fejét dugva be, s nagy mosolygón szétteltekintve, majd az eléje rohanó kutyák fejét cirógatva össze s köszöngetve nékik, mintha ezek csak olyan ismerősei volnának, mint más akárki a háznál.

Majd nagy kuttogva közelebb jött, meg-megállva, mintha azt várná, hogy hívják, s ismét nekibátorodva.

Rajtam kívül senki sem látszott őt észrevenni, a kenyér-sütési mozgalom annyira elfoglalhatta mindenki figyelmét, vagy talán másra nézve nem is volt e megszokott torzalak annyira feltűnő, mint rám, ki először láttam.

Termete össze volt görnyedve egészen, úgy, hogy az egész alak alig látszott négy lábnyinál magasabbnak, feje födetlen volt, a sűrű és hosszú, egészen fehér haj egy hosszú tekercsbe fonva, mint ahogy a fiatal lányok szokták viselni. Arcvonásait ezer ránc kuszálta össze, szája örökké mosolygásra volt szét-húzva, s félig nyitott szemei mintha mindig egy pontra néznének, alig látszottak néha megmozdulni. Csak fejével tett olykor egy-egy dőre bölintást. Ruháján és kötényén százféle tarka folt látszott egymásra varrva, egyik kezében egy nagy csomó közönséges, útfélen termő mezei virág volt, a másikban néhány szál fenyőfagorgács, mit az útfélen szedett fel, ahol építettek.

Amiñt belépett, rögtön meglátta, hogy idegen is van jelen, s csodálatos szemérmes naivsággal iparkodott arcát elrejtetni a kezében tartott virágcsomóval; így sompolygott oda Kata asszony háta mögé, ki éppen akkor tette lapátra a tizenkettedik kenyeret, s a virágcsomóval ráütött annak vállára balga vigyorgással.

— Hühű, nénemasszony, itt vagyok ám.

— Ejnye de jó, éppen rád vártam — felelt vissza a menyecske. Te kelleltél ide nekem, látod.

— Hühű. Hoztam kendnek szép virágot elültetni; aztán hallottam, hogy süt, hát fát is hoztam.

Ezzel azt a két szál fagorgácsot odatette Kata asszony ölébe.

— No látod. Ha ezt nem hozod, hát már most mivel fűteném be a kemencét? Hát lángos kell-e?

— Hühű. Kell ám. Szólt a dőre, s nyújtotta érte a kezét. Kata asszony odanyújtott neki egy nagy darabot.

— Nesze, hanem megedd. Itt előttem edd meg.

— Hühű. Elviszem Jóska bácsinak.

— Jóska bácsinak nem kell. Jóska bácsi azt izente, hogy magad edd meg.

— Igazán azt izente? kérdé a vénleány mosolyogva, s azzal nagy sóhajtva elkezdé a lángost nyelni. Meg sem rágta, nem is igen volt már mivel, s valahányat nyelt, mindig egyet fohász-kodott utána, s mikor végre azt gondolta, hogy senki sem nézi, hirtelen eldugta a megmaradt darabot kötényébe, s úgy látszott rajta, mint örül, hogy e ravaszsága oly szépen sikerült.

— Mit csinál azzal, amit eltett? kérdém Kata asszonytól.

— Elteszi a bolondos, Jóska bácsi számára.

A néember meghallotta, hogy Jóska bácsiról beszélnek, s kíváncsi örömmel ütötte fel fejét:

— Mit izent Jóska bácsi?

Egy cirmos szolgáló tréfásan ráfelelt:

— Azt izente, hogy számláld meg azt a tál mákot, hány szem van benne.

Az örült minden szó nélkül felkelt s odaülve a mák mellé, elkezdte azt szemenkint számlálni.

— Miért tréfálnak így vele? kérdém én megsajnálva a boldogtalant, mire Kata asszony odament hozzá, s megfogta a karját.

— Hagyd el no, jó Marcsa, hazudott az Erzsi, nem azt izente néked Jóska bácsi.

De az örült csak nem akart felhagyni a számlálással.

Kata asszony ekkor odamutatott rám, szemével intve, hogy hagyjam rá, amit mond:

— Nézd: ez az úr Jóska bácsitól jött, azt az üzenetet hozta, hogy csak eredj haza, aztán maradj szépen veszteg, s ne sokat járj a Tiszára. Ugye?

Én intettem, hogy úgy van.

Erre a tébolyodott nagy örvendve odajött hozzám, megfogta a kezemet, sokáig szemembe nézett ijesztő szemeivel, s aztán vigyorogva mondá:

— Hühű; majd olyan szép legény, mint a Jóska bácsi.

Ez elég hízelgő bók volt reám nézve, de én mégis jobb szerettem volna már, ha nem nézett volna rám ez a boldogtalan teremtés azokkal a tétova szemekkel, s egy ezüstpénzecsét vettem ki zsebemből, odanyújtva azt neki.

Az örültek nagyon szeretik a pénzt.

Ez is, amint kezébe adtam az ezüstöt, egyszerre jócukát kívánt mindnyájunknak, s nagy sietve elkotródott.

— No, ezt most megint elküldi Jóska bácsinak. Szólt nevetve Kata asszony.

— Hogyhogy? kérdezém én kíváncsian.

— Hát beledobja a Tiszába, ott ahol legmélyebb a víz; akármit kap, aminek Jóska bácsi hasznát veheti, az mind vándorol a Tiszába.

— S ki hát az a Jóska bácsi?

— Senki sem az, lelkem. Sohasem élt az a világon. Csak úgy felkapta, mint afféle bolond.

— S mindig örült volt ez?

Erre a szóra egy vén mindenés, ki ott ült eddig a kuckóban, nem állhatta meg, hogy bele ne szóljon.

— Nem volt biz az uram.

— No, én ilyennek ismerem, amióta eszemet tudom, feleselt Kata asszony.

— Hiszen kegyelmed még harminc esztendőöt sem ért. Az előtt történt az sokkal.

— Hát kend tud róla valamit? kérdezém én érdekelten fordulva az öreg felé.

— Dehogy tud, sietett helyette felelni Kata asszony. Csak szeret mesélni, mikor bolondra akad, aki hallgassa. Ne vegye magára ifjú uram, ez csak szavam járása.

De én nem hallgattam Kata asszonyra, s tovább kérdezém az öreget.

— Talán szerelmében örült meg ez a szegény leány?

— Óh, majd mit mondok! pattant fel a menyecske. Szerelmében? Tud is egy paraszt megbolondulni szerelmében! No, majd annak való az: megbolondulni a nagy szeretet miatt! Urak szokták azt csak, édes lelkem.

— Hát te nem bolondulnál meg utánam, he? évődék vele a férje, karcsú derekát átfonva.

— Elmenj! kiálta ez, a kezére ütve. Volna is miért?

A vén minden eszalatt megrántá kaputom hátulról, s odasúgta:

— Nem szeretek itt beszélni, jó uram, mert kinevetnek vele. Hanem ha akarja hallani, jöjjön el estefelé. Kiállok a kapuba, s majd ottan elmondom. Szomorú história ám az: érdemes lesz meghallani.

Kata asszony még sokáig elzúgolódott e tárgyon; azalatt kisült a kenyér, kibontotta a kemencét, kiszedte egyenkint a nagy, gömbölyű, fényes hátú kenyereket, gyönyörű piros, ropogós gyürke-szalaggal a féloldalaikon, s valahányat kivett, mindannyiszor mondá:

— Hiszen majd én bolondulnék meg utánad, csak azt lesd!

Estefelé azon menve, láttam, hogy az öreg minden es már a kapuban ülve vár.

— Adjon isten. Mondék neki, helyet foglalva a meszelt padkán.

Ő szépen odább húzódott, hogy elférjek mellette, s viszonzóva köszöntésem, behúzta fejébe süvegét jó mélyen, s megtömve kurta szárú pipáját, nagy vesződséggel kicsiholt egy körömyi tűzkövön.

— Megengedi kegyelmed, hogy elébb rágyújtsak, mert már én gondolkozni sem tudok, hacsak a füstöt nem látom.

Én hallgatva billenték fejemmel, mire az öreg hozzáfogott a szóhoz.

— . . . . Nem is emlékezik ám már arra senki, mert jó hatvan esztendő múlt el azóta, hogy ez a dolog történt. Mezítlábos gyerek voltam még magam is, s csak az a csoda, hogy el nem felejtettem. Ez a bolond asszony, ez a ráncos képű, akkor szép, fiatal hajadon volt, s az a Jóska bácsi, akit annyiszor emleget, az volt az én testvérébátyám. Nem volt akkor kettőjöknel szebb pár a parasztok között, azóta is régen nézem a felnövő ivadékot, sohasem termett náluknál különb. A szüléink keresztkomák voltak, a Marcsa anyja tartotta a bátyámat és engemet is a keresztvízre, s az én anyám Marcsát; együtt gyermekeskedtek, együtt jártak iskolába, együtt mentek az Úr asztalához, húsvét vasárnapján. . . . Hej, biz az a jó pap, aki bennünket keresztelt, rég a mennyországban prédikál már, s az a derék kántor, aki bennünket oktatott, odafenn üti most a taktust az angyalok előtt! . . .

Az ifjú legény és az ifjú leányzó gyermekségétől kezdve úgy egymáshoz szokott, hogy nem is gondoltak egyébre, mint hogy örökké együtt fognak élni, nem is hitta az anyám a szép Marcsát egyébként, mint „kis menyemasszonynak”, s mikor mind a kettő tizennyolc esztendő volt, a szülők elhatározzák, hogy amint az Isten a farsangot meg engedi érnünk, összeadják őket.

A bátyám csak mind azt mondá, hogy ne várjunk vele farsangig, addig még ki tudja, mi nem eshetik, s jól sejtette a szegény, mert amint leszüreteltek, a Marcsa apja az én apámmal egy este elmentek bort fejteni a pincébe ketten, ott a halálos levegő leütötte őket lábaikról, mire rájuk akadtak, halva volt mind a kettő. A gyász nagy volt mind a két háznál, egyszerre halva mind a két apa; de Marcsáéknál még nagyobb baj is volt, mert az öreg egyúttal egyházfi is levén, amint holmi pénzek fordultak meg a kezén, azokból mintegy kétszáz forint hiányzott. Hová lett, hová tehetete? azt sohasem lehetett megtudni, mert a halál oly hirtelen érte. A tisztelendő urak, akik a számadásokat átvizsgálták, voltak annyi jósággal a jámbor özvegyhez, hogy nem hozták nyilvánosságra a dolgot, sőt megígérték, hogy egy egész esztendeig nem fogják háborgatni

érte, addig iparkodjék valahogy kipótolni, mert azután nem lehet tovább titkolniok.

Hanem az anyámat nagyon megzavarta ez eset, amint tudomására jött. Szó sem volt már a farsangi összekelésről, ő szegény jó asszony volt, de hogy engedhette volna meg, hogy a fia egy olyan ember leányát vegye el, akinél a közönség pénze elveszett, s akinek tán egy esztendő múlva elveszik a házat e csúfos adósság miatt? A két fiatal szerető eleget sírt-rítt, de hiába, az anyám csak azt mondta, hogy ha Marcsáék esztendő alatt a hiányzó pénzt ki tudják teremteni, akkor engedi meg bátyámnak, hogy a leányt elvegye és másképp soha. A bátyámnak fel kellett fogadni, hogy addig az esztendeig soha Marcsával össze nem jön, s hogy könnyebben megtarthassa a fogadást, be kellett neki szegődni ide egy tiszai malomba molnárlegénynek; így aztán a víz választotta el őket. Ezalatt csakhamar még az anyja is meghalt Marcsának a sok bú és gond miatt, s a leány egycs-egyedül maradt. De lássa kegyelmed, a szeretett csodákat tud tenni. Mikor már nem volt senkije a leánynak, odajött az anyámhoz és azt mondta neki: „kegyelmed a fiának csak akkor engedi meg, hogy engem elvegyen, ha az apám tartozása ki lesz pótolva, mielőtt napvilágra jönne. Jól van. Még esztendő van hátra; addig dolgozom éjjel-nappal, tűrök, fáradok, éhezem: de előteremttem azt a pénzt.”

S ekkor hozzákezdett fogadása teljesítéséhez. Óh uram, kegyelmed nem képzeli azt, milyen sok pénz szegény parasztembernek kétszáz forint, ha azt becsületes, fáradságos keze munkájával kell megszerezni, amíg az garasonkint összegyűl.

A jámbor hajadont ez órától fogva senki sem látta dolog nélkül, a templomon kívül. Télen át szüntelen rokkáján ült, olyan fonalat font, mint a selyem, megszötte maga vászonnak — csak úgy kapták a faluban. Korán reggel már baromfiai után látott, tojását, csirkéit maga hordta eladni a városba; a házon túl volt egy kis kertje, azt beültette virággal, zöldséggel: abból több jövedelmet csinált magának, mint némely korhely

paraszt negyedrészt telkéből. Nyáron elment részt aratni, s ami életet kapott, azt ismét pénzzé tette, kis malackát hizlalt polyván és paréjon, s ősszel eladta mint hizott sertést. És uram, sohasem látta annak kéményét senki is füstölögni álló esztendeig, egy kis száraz kenyér volt mindennapi eledele, és mégis olyan jól gondját viselte az Isten, hogy nemcsak szépsége nem fogyott, sőt oly egészségesnek, oly pirosnak látszott a sok munka és szűkölködés között, mintha tejben, vajban fürösztenék. A szeretet tartá benne a lelket! Bátyámmal nem volt szabad neki összejönni, de én hordtam egyiktől a másikkhoz az üzenetet. Gyakorta, szép nyári estéken, mikor senki sem tud még aludni, én a bátyámmal ott voltam a malomban; ő kiült a malom tombászára, s elővette furulyáját, s elkezdte rajta azokat a szép nótákat fújni, miket senki sem tudott nálánál szebben. A túlsó parton szép leányzók jártak le a vízre, korszókat megmeríteni, vagy ott mostak gyolcsruhákat, fehér lábaikkal beleállva a folyóba. Azok meghallották a dalt, s visszaénekeltek rá. De csak egynek hangját hallotta az én bátyám; az énekelt a legszebben, a legszomorúbban, hogy az ember szemei könnybe lábadtak bele; kiismerte annak hangját száz leány közül. Néha volt olyan jó napja, hogy a gazdájától egypár órára szabadulhatott, akkor megizente Marcsának, hogy jöjjön este a füzes sziget irányába. Az egy kis fűzfás zátony a parttól négy-öt ölnyire. Ide aztán csónakon kijött a szerető, átellenben a parton állt kedvese, s itt elbeszélgettek reggelig a vízen keresztül, így tettek eleget anyám parancsának s a maguk szívének. Összejöttek, enyelegtek s mégis távol voltak.

Ez így tartott szüret idejéig. Marcsát nemcsak legszebb leánynak tartották már a faluban, hanem egyúttal a legjobbnak is. Még nem forrt ki az újbor, mikor egy reggelen bejött anyámhoz a jó Marcsa, s leszámlálta a nagy tölgyfaasztalra előtte mind a kétszáz forintot, mind jó pengő húszasokban, egy kis pénz híja sem volt, s megkérte, hogy vigye el vele azt a tisztelendő urakhoz. A jó uraknál azt mondák, hogy meglel-

ték a megholt öregtől eltett pénzt a gerenda közé dugva, s azok pecsétetes írást adtak róla. Sohasem tudta meg rajtunk kívül senki, hogy az a szép Marcsa keresményéből gyűlt össze.

Visszajövet bevitte magához az anyám a szép Marcsát; befonta a haját szép szivárványos szalag közé, gránátgyöngyöt kötött a nyakára, pillangós cipőket húzott apró lábaira, s szépen felöltöztetve elvitte magával — nem mondta, hogy hová.

Nekem velök kellett mennem a Tiszáig. Ott egy csónak volt éppen a révben, annak az evezősét megkértük, hogy vigyen bennünket abba a malomba, ahol a bátyám szolgált, s mind a hárman beleültünk a ladikba.

Mintha most is látnám magam előtt azt a szép fiatal hajadont, amint ott ült anyám mellett, szemérmesen elpirulva s ragyogó szemeit lesütve. Sejtette már, hogy hová megyünk!

A bátyám messziről megismert bennünket, s meglátva, hogy arra tartunk, s hogy kedvese édesanyja mellett ül jobb felől, örömeiben ő is leugrott a csónakjába, s eloldva azt, fogta az evezőt, s odavezett elénk, hogy annál hamarabb találkozhassék velünk.

Amint odaért, s ő is, kedvese is egyszerre üték fel szemeiket, alig tudták, mi történik velök! repülni szeretett volna mind a kettő, egymás ölébe rohanni. Jóska odakormányozta a ladikot mellénk, hogy bennünket átszedjen a magáéba, s felállt a ladik orrába, karját Marcsának nyújtva, hogy menyasszonyát, aki reszketett az öröm miatt, átsegítse amoda.

Ebben a szempillantásban a ladik egyet billent, s a bátyám egyszerre a két csónak közé bukott, s ott szemeink láttára elmerült.

A szerencsétlen menyasszony, ki már nyújtotta kezét vőlegénye felé, akiért annyit túrt, annyit fáradott, amint azt maga előtt a vízbe bukni látta, iszonyú sikoltással utánavetette magát a csónakból a Tiszába.

Szegény anyám és én kétségbeesve tördeltük kezeinket, s segítségért kiáltoztunk. A közel malmokból rögtön siettek

a molnárok csónakaikkal, s Marcsát, ki bő ruhái miatt a víz színén lebegett, nemsokára kifogták, de bátyámat nem lelték meg többé; nem kaptunk meg egyebet, csupán a víz színén úszó bokrétás süvegét.

Anyámat három nap múlva megütötte a szél, a szegény menyasszony pedig forróbetegségbe esett, hat hétig feküdt bele, inkább halott volt, mint élő, s amint fellábadt belőle, oda volt minden szépsége; alig lehetett ráismerni többé.

Eleinte csak azt láttuk rajta, hogy nagyon bús, elgondolkozó, naphosszant sem szólt egy szót is, hanem azután megütközve láttuk, hogy lejár a Tisza-partra, s amint a molnárok csónakokkal érkeztek a révbe, kérdezgetni kezdi tőlök: „mit izent a Jóska bácsi?”

Még azt hittük, hogy ez a baj csak hagymázbetegségéből maradt meg nála, amikor szinte mindig Jóskával vesződött; de hovatovább, mindig fonákabb dolgokat kezdett cselekedni; hazament, otthon minden széket, asztalt egymásra hányt, mindennap kimeszelte a házat, azt mondva, hogy takarít, hogy rendben legyen minden, mikor Jóska bácsi megjön; majd ismét egyre-másra ölte aprómarháit, sütött-főzött, hogy ő menyegzőhöz készül. Emellett egyre vadult, egyre zavartabb lett, senkit sem ismert már név szerint, a templomban fennhangon beszélt, az utcán imádkozott és dalolt összevissza, semmi munkát nem akart és nem tudott tenni, összetépte a fonalat, azt állítva, hogy úgy többet adnak érte, s üres tojánhéjjakkal ült ki a vásárra. Végre rájött a bujdosás; egy este eltűnt hazulról, öt nap kerestük mindenfelé, hatodnap találtunk rá a rét közepén, elbújva a nagy nád közé, ruhái mind összetépve, arca mind összekarcolva. Ez időtől örökké tébolyodott maradt a szegény leány. A szépséget mintha aszél lefújta volna róla, négy esztendő alatt oly vén, roskatag anyóka lett belőle, mint amilyen most. És annak már hatvan esztendeje. Azóta mindenki elfeledte a történetet, a legvénebb emberek úgy ismerik őt gyermekségök óta, mint bolond Marcsát, aki nem érez sem

hideget, sem meleget, elkoplal napokig, s eszik, amíg előtte lát; fölszed minden tarka rongyot, és azt köntösére varrja, ifjat, vénét nényének és bátyjának szólít, s akinek csak egy szavajárása van: „mit izent a Jóska bácsi?” Aki mit felel a szóra, azt megcselekszi, s ami ajándékot kap, azt elviszi a Tiszára, és abba beleereszti: „kell az a Jóska bácsinak”.

Az emberek kacagnak rajta, és senki sem tudja, hogy ott a víz fenekén az ő vőlegénye fekszik; a víg lányok a fonóban sok tréfát űznek belőle, s egy sem gondol arra, hogy ez a ráncos, utálatos kép egykor oly vidám, oly mosolygó lehetett, miként akárki közülök. Ilyen az élet, jó uram.

Az öreg kiverte pipáját, az idő beesteledett már; én megköszöntem a mesét, s kezét szorítva véle, hazaballagtam gondolkozó fővel.

Milyen különös, hogy a paraszt is meg tud örülni szerelmében! mikor az oly úri dolog . . .

* * *

Egy más esetet hallottam egykor Békés megyében egy jámbor örültről, ki igen szorgalmas, dolgos ember volt különben, alig lehetett rajta valami jelét a háborodásnak észrevenni, csak ha azt a nevet említék előtte „Gyuri”, akkor egyszerre felugrott, akár evett vagy dolgozott, elhajítá kanalát vagy fűrészt, s elkezdett szaladni, és futott, amíg fáradtságtól alétan össze nem roskadt.

Sokszor megfuttatták így pajkos legények oktalan tréfából, vagy véletlen kiejtett szó miatt rohant el őrrjongve; egyébiránt pedig a legcsendesebb, szelídebb ember volt a világon, s úgy el lehetett vele beszélni, mint más akárkivel. Ezzel az történt, hogy több év előtt mint juhászlegény, egy másik bojtárpajtásával együtt, kihajtotta a juhokat a legelőre egy szép derült decemberi napon. Azon a télen még nem volt fagy, s az egész mező oly zöld volt, a nap oly melegen sütött, mint máskor tavasz derekán.

A két pásztor jó messze elhajtotta nyájait a tanyától, midőn estefelé egyszerre elkezdte észak felől éles, csípős szél támadni, az idő egy óra alatt megváltozott, nagy, sötétkék felhők tódultak a láthatárra, úgy látszott, mintha azok bömbölnének oly irtózatosan az északi szélben. A havas zivatar futárai, a hollók, egész seregestől támadtak az égre, ijesztő károgást vegyítve a vihar hangjai közé.

A két pásztor hirtelen összetérelte a nyáját, s hazafelé kezdé hajtani. Alig haladtak azonban mintegy hatszáz lépésnyire, midőn az egész látkör elsötétült, a hópelyhek elkezdtek sűrűn omlani, kavargva a süvöltő szélben, s néhány perc alatt ellepve a nyomást, mely a pásztoroknak útmutatóul lehetett hazáig.

A hideg érezhetőleg nőtt, a föld cseréppé volt már fagyva lábaik alatt, s ők nem tudták többé merre menjenek. Az éjszaka beállt, s bármerre haladtak, kémlelőzve, hallgatózva, sehonnan sem csillámlott eléjük a vezérlő gyertyavilág, nem hallatszott a tanyai kutyák ugatása. El voltak tévedve a nagy sík rónaságon, a hóförmeteges éjszakában.

Mit tegyenek e helyzetben? A bárányokat nem leheté tovább hajtani, mert azok összebújtak egy falkába, fejeiket összedugva.

— Tegyük úgy, mint a bárányok, szólt a két juhász egymáshoz, s leterítve szűreiket, lefeküdtek egymás mellé, szorosan átölelkezve s testük kölcsönös melegével óva egymást a megfagyástól.

Így várták végig a hosszú, viharos éjszakát; a szélzúgás, a hóesés egy perczig meg nem állt azalatt, a hófuvat behordta mind a kettőt. Pista — így hitták az egyiket — egész éjszaka nem tudta behunyni szemeit, mindig hallotta a varjúkat feje felett kiáltozni, s úgy hallgatta, mint üvölt egyre az északi vihar, mintha valami nagy szörnyeteg panaszkodnék, hogy fázik és jajgatna és dideregne bele; hanem társa, Gyuri elaludt, bármennyire suttagá emez fülébe: ne aludjál, félve attól a rémséges álomhorkolástól s a magányos ébrenléttől. Később elhagyta a horkolást az alvó, s csak halkán lélegzett, utóbb azzal is lassan-

kint felhagyott. Amint végre elmúlt a tenger éjszaka, s a hófelhők kitisztultak, s feljött a nap, végignézni a megöszült világon, Pista is fel akart kelni, s költé társát, ki még akkor is rá volt borulva, s karjait nyaka körül fonva tartá. De az nem akart ébredni.

— Gyuri ébredj! kiálta ijedten; az elaludt örökre. Meg volt fagyva.

Amint a pásztor azt észrevette, hogy társa meghalt, rémülten akart annak öleléséből kibontakozni; de a holt karjait lehetetlen volt szétfeszítenie, oda voltak azok szorulva mereven társa nyaka körül.

A megrémült juhász, kit az erőszakos halott leküzdhetlen erővel tartott magához öelve, arcát arcára feszítve, s hideg, mozdulatlan szemeivel egyenesen szemeibe nézve, rémséges futással rohant az avarnak, s csak a szerencsének köszönhető, hogy a keresésére kiindult tanyai emberek reáakadtak, amint rémítő terhével futott eszeveszetten, szüntelen azt kiabálva: „Gyuri ébredj, Gyuri bocsáss!”

Azok megszabadíták nagy munkával holt társa kezeiből, de az ember e pillanattól megőrült. Senkit sem bánt, senkinek sem vét, beszél okosan, csendesen, de ha társa nevét említik előtte, futni kezd, míg világot lát maga előtt, s ereje el nem hagyja.

★

Nem mindig ily búskomor alakot hord az örülség, néha nevető álarcot tart maga elé; kívül kacag, tréfál, elménc ötleteket kohol, sajtászerű ravaszágával mulattat, nevetésre gerjeszt, ki tudja mit érez belől?

Ily jókedvű örültje volt Erdélynek, kit a környékben messze ismertek, s nem híttak másképp, mint „bohó Boris”-nak.

Sohasem lakott egy hétig egy helyben, ahol megunta magát, vándorolt odább, egy gitárból állt minden úti készülete, azt

nyakába akasztotta, s énekelve ment a szomszédba. Érts alatta szomszéd várost.

Mindenütt terített asztal várta, mert ő nem várt kínálásra, otthon volt minden úri háznál, s parancsolt az egész háznéppel; akár fogadták, akár nem. Ruházata is csak úgy termett, mint a mezők liliomának, minden szabóárjegyzék nélkül. Nem mintha a földből nőtt volna ki számára viganó és pufándli, hanem ha megunt a valamely öltözetét, vagy az unta meg a tovább tartást, a legelső úri háznál, hová bevetődött, felvette a háziasszonyság legközelebb talált öltözetét, a legkomolyabb arccal állítva, hogy az neki igen jól fog illeni. S az erdélyi úrhölgyek mindig oly nagylelkűek voltak, hogy meghagyták őt ezen hitben — azaz hogy az új ruhában.

Egyszer egy derék úrasszony grófné, megsánva a szegény Boris bizonytalan életmódját, odavette őt magához, megígérve, hogy eltartja őt holtig.

Ezen derék úri hölgynek az az egy különös szokása volt, hogy nagyon sokat ábrándozott a Király-hágón túli délceg daliák után, s az a másik, hogyha valamelyik kegyetlenül bánt érző szívével, mindjárt elájult, s az a harmadik, hogy mikor elájult, megvárta, míg az egész háznép összeszalad segélyére, s amíg csak egy is hiányzott, addig fel nem akart ocsúdni.

Bohó Boris szüntelen az úrhölgy mellett lévén, neki jutott e különösségekből legtöbb adag. De ez őt nem zavarta meg. Ha a grófné szenvedélyeiről beszélt, beszélt ő is a magáéról; ha a grófné nagyot sóhajtott, sóhajtott ő kétakkorát; ha a grófné keserveit leírta prózában, ő leírta a magáét versben, s ha a grófné jobbra ájult a pamlogon, ő meg elájult balra, s oly állhatatosságot tanúsított e részben, hogy egy félórával mindig tovább tudott ájultan maradni, mint a grófné; ha pedig görcsöket kellett kapni, mikor még a grófné csak a nyögéseknél volt, már akkor ő úgy ordított, hogy a háznép összeszaladt.

Végre megsokallta ezt is. Egy napon fogá a gitárját, egy kiflit dugott a zsebébe, s kijelenté, hogy utazik.

A derék úrhölgy megütözve kérdezé, hogy miért.
Bohó Biri egy szelíd akkordot adva gitárján, s ideálisan
lábujjhegyre emelkedve, büszke öntudattal viszonzá:
— Sok egy házhoz két bolond!

4. BÖLCS HAMLET

A jó Saxo Grammaticus okosabb ember volt a mi jámbor Anonymusunknál, mint aki kritikusi büszkeséggel elveté az útféli énekesek meséit, s száraz pontossággal elsorolva egyik adatot a másik után, átengedte a feledékenységnek a nemzeti életünket jellemző ősrégéket.

A dán történetíró nem restellte a nép közé leszállni, összegyűjtögetni a regényes mondákat, mik ott szájról szájra adva élnek, belefűzte őket nemzete történetébe, s kérdés, hogy nem volt-e e mondák fölszedégetése által hívebb az igazsághoz, mintha adatait az udvaroncok hízelgő krónikáiból vagy külföldi írók epés koholmányaiból kölcsönözte volna.

Világhírű Hamlet alakját e tudós férfi gyűjteményében lelte a költők óriása, kinél sem azelőtt, sem azután nagyobb nem volt és nem is lesz: Shakespeare.

A drámát mindeki ismeri, s ki ne óhajtana látni magát az ősrégét, ahogy az kezdve és bevégezve van; mert a brit költőkirály csak egy epizódot emelt ki abból: Hamlet nem halt meg azon katasztrófnál, mely a drámát végzi, még azután kezdődik életének zajosabb, fényesebb fele, a költő csak a sötétet rajzolta le.

Látni fogjuk, minő erővel bírta a költő a magában túl gazdag tárgyat kezelni, költői magasságba emelve a bizzarr képeket, művészi tudattal válogatva ki azt, mi művének hatását sokszorozza, s ritka tárgyismerettel mellőzve, ami az érdeket szétvonná; másfelől megtaláljuk a kulcsot Hamlet jelleméhez, hol a fájdalom miatti örültség s a tettető fonák bolondossága mint-

egy tükörből néznek egymásra, hogy alig ismerni fel: melyik a való, melyik az árny.

Hamlet apja Horwendill jütlandi alkirály volt, bátor harcos szárazon és tengeren. Egyszer harcba keveredett Kollerrel, a norvég királlyal. Hogy véget vessen a harcnak, kihívta ellenfelét az Éjszaki-tenger egyik szép, puszta szigetére, magányos párbajra; ott a szép zöld pázsiton, a tengertől körülzúgott part fölött megvívott vitézül a két fejedelmi vezér. Koller elesett. Horwendill megölte.

Ott a szigetparton eltemetteté a jütlandi alkirály megölt ellenfelét, királyi pompával zászlós halmot emeltetett fölé, a halomra nagy, négyszögű követ; így egyezének meg a harc előtt; ha Horwendill esik el, bajfele teszi ővele e tisztességet.

Pedig jobb lett volna Horwendillnek ott elesni, mint ellenfelét eltemetni, mert a jütlandi király e hőstetteért jutalmul leányát adta hozzá nőül. Ez a jutalom lett halálveszedelme.

Testvére, Fengo, ki sem oly deli, sem oly hős nem volt, mint ő, egyaránt irigylé bátyjától a szép nőt és a trónt; s a derék bajnokot egy napon, míg aludt, fülébe öntött méreggel meggyilkolá.

A gyilkos tudott az özvegynek hazudozni, hízelkedni, gyalázta előtte a megholtat, s addig hazudozott, míg Genutha hitt neki, és férjhez ment férje testvéréhez — és gyilkosához.

Hamlet már ekkor felnőtt ifjú volt, s amit a drámában apja szelleme ad neki hírül, a gyáva orgyilkolást, azt egy jó barátja, tejtestvére tudatá vele.

Az ifjú szemei előtt e pillanattól fogva nagybátyja lelke egy kitárt könyv volt, melyből annak mosolygó szemein keresztül azt olvasá ki, hogy ha ez őt veszélyesnek fogja találni, neki is halnia kell.

Ekkor kezdé el csodálatos szerepét játszani, örültnek tettette magát.

Nemes arcvonásai oktalan dőreség kifejezését vevék föl, amit beszélt, merő balgaság volt, minek értelmét nem lehetett

kitalálni, s ha nagyon rájött a gonosz óra, mikor legszebben fel volt öltözve, leült a földre, s elkezdett a porban játszani. Máskor ismét mozdulatlanul elült a tűzhelyen, a parázsba bámulva, vagy horgokat faragott keményfából, miket a tűzben megedzett, s a hamuban eltakargatott. Ha kérdezik Fengo vitézei: mit csinál, azt mondá, előkészületeket tesz apja halotti tisztességtételéhez, amin azok nagyokat kacagtak.

Kacagtak az együgyűek, de a mélyebben látók félni kezdtek az őrjöngő titkosabb gondolataitól, s kezdték hinni, hogy Hamlet zavart beszédének mélyebb értelme is van, s a badar tréfák szavai alatt megtorló igazság bujdokol.

Fengo végre bizonyossá akart lenni, ha vajon Hamlet valódi vagy csak színlett őrjöngő-e. Evégett elküldé őt azon ürügy alatt, hogy elméje szórakozzék, hosszabb kéjutazásra, két meghitt udvaroncát adva mellé, hogy azok az úton kémleljék ki Hamlet lelkét.

Az ifjú királyfi az úton még bolondosabban viselte magát, azon kezdte legelőször is, hogy a paripának farkát kantározta fel a feje helyett, s visszásan ült fel a nyeregbe.

Amint egy erdőbe értek, farkasok futottak keresztül az úton: „nézd csak, mondának kísérői, milyen szép paripák!”

— Az ám, szólt Hamlet, milyen szépen illenének rájuk — nagybátyám vitézei lovagoknak.

A tengerparton egy széttört hajó kormányára akadtak: „nézd Hamlet, milyen nagy kés!” szóltak kísérői bámulást színelve.

— Nagy bizony, de az is sonka legyen ám, amit ezzel vágnak, válaszolt Hamlet.

Majd a tengertől mosott fővényre mutatva, el akarták vele hitetni, hogy az milyen szép liszt.

— Nem csoda, felelt rá Hamlet, ezek a szép átlátszó hullámok örölték azt ily tisztára.

A kémek mind feljegyzék ezt a sok badar beszédet, s megírták azt Fengónak. Az udvarnál nagyokat nevettek rajtok, s midőn Hamlet visszatért az útról, kérdezik tőle, minő vánkoston

hált jártában, keltében. „Egy tulokkőrmön és egy kakasfejen”, volt rá a felelet.

Mindenki átlátta és megnyugodott benne, hogy ez bolond.

Csak egy vén tanácsos nem hitt még mind e tébolygásnak. Az ő ajánlatára azt főzték ki, hogy Hamletet összehozzák anyjával valami félreeső szobában, ott kihallgatja valaki, mit beszél anyjával, az előtt bizonyosan meg fogja nyitni szívét.

Hamlet, amint anyjához hítták, rögtön sietetett a kijelölt szobába, s előbb érkezett oda, mint Genutha. Azon időben a dán fejedelmi paloták márványpadozata finoman szőtt gyékénnyel volt takarva; egy ilyen összegöngyölt gyékénycsomag állt a fal mellett; Hamlet elkezdett bolondos szokellésekkel táncolni a teremben, s végre felugrott a gyékényre, nagyot kukorítva rajta, összeverte tenyereit, mint szárnyait szokta a kakas.

Egyszerre megérezé, hogy a gyékény alatt emberi test mozog. A kém volt az, ki oda rejtőzött Hamlet szavait kihallgatni. Hamlet kirántá kardját, keresztülszúrta a leskelődőt, s azzal kihurcolta azt és elrejté.

Ekkor érkezett a szobába Genutha. A nő elkezdett fia örült magaviseletén sírni, midőn rémületére Hamlet egyszerre megváltozva állt eléje, elmondá irtózatos szavakkal apja meggyilkoltatását, s szemére hányta a gyilkossali frigyét. A nő kétségbeesett, s hogy borzalma, amit Hamlet szavai gerjesztének szívében, őszinte volt, bizonyítja az, hogy nem árulta el, mit beszélt hozzá Hamlet. A kém: a tanácsos, kinek azt hallani és odábadni kellett volna, hallgató ember lett örökre, eltűnt, senki sem tudta meg, hová lett.

Hamlet azt mondá az udvaroncoknak, midőn nagyon keresték a vén tanácsost: „kérdézzétek meg a sertésektől, talán azok tudni fognak valamit a vén bolondról”. A lovagok ezt is pompás tréfának találták, pedig valóban azok ették meg a tanácsost, mert Hamlet nekik szórta szét darabolt hulláját.

Azonban Fengo szívéből nem akart tágulni a gyanú; otthon nem merte Hamletet megöletni, hanem elküldte titkos izennel Britannia királyához.

A brit király fegyverfrigyese volt Fengónak; az izenet, mit Fengo küldött neki, az volt, hogy ölesse meg Hamletet titokban.

Hamlet megérzé a veszélyt, és nem rettegett tőle. Mikor útnak indult, titokban megkérte Genuthát, hogy mához eszten-dőre, amikor ő vissza fog térni, rendezzen nagy ünnepélyt fiának halotti torára. Akkor a nagy terem egyik végétől a más-ikig, ahol Fengo harcosai szoktak lakmározni, feszítse ki azt a hosszú, nagy kötelet, melyre ő a kemény horgokat kötözte. E horgok arra valók, hogy a koszorúkat beléjük aggassák, miket a szép leányok fonnak majd mindenféle mezei virágból.

Amint már a tengeren voltak, Hamlet lerészegíté kísérőit, s felkutatva poggyászaikat, meglelte azokban apjának titkos izenetét, akkori idők divatja szerint fatáblába ékírással bevésve. Hamlet lefaragta a tábláról az írást, s azt metszé helyébe, hogy a brit király adja nőül őhozzá leányát, kísérőit pedig nyakasztassa le. A küldöttek nem tudtak olvasni (még akkor a betűk ismerése különöcségnék járta), s jó biztonban adták át a hozott táblát a királynak, mire az mindnyájuk számára pompás lakomát rendezett.

Hamlet az egész vendégség alatt sem enni, sem inni nem akart, s általában oly kedvetlenül viselte magát, mintha restellne ott lenni.

Ebéd után, hogy mindenki a mellékszobákba távozott, a király kémeeket küldött Hamlet ajtajára hallgatózni, míg társai kérdezősködtek tőle, hogy miért nem eszik? csak nem gondolja tán, hogy méreg van az étkekben?

Hamlet azt felelte: „a kenyér vérrel volt kelesztve, a víz vas után ízlett, a húsnak halott szaga volt. Maga a királyné pedig inkább szolgálónak látszik, mint szabad nőnek”.

A király bámulva hallá a mondást kémeitől. A herceg kísérői

kinevették e beszédet, de a király utánjárására kisült, hogy csakugyan a kenyér, mely az asztalon volt, oly búzából készült, mely csatatéren termett; a kút fenekén, honnan a vizet meríték, két rozsdás kard feküdt, s azon sertések, miket a lakomára leölttek, nemrég egy rabló hulláját tépték szét.

Hanem azt honnan tudhatá meg Hamlet, hogy a királyné nem született szabad nő? mert előbb valóban a király rabnője volt. Ezt magától Hamlettől kérdezé meg a király.

Hamlet azt felelte: „a királyné felemelte ruháját, hogy be ne piszkolja a földön, ezt született fejedelemnő nem tette volna”.

A király átlátta, hogy Hamlet bölcs ember, s nőül adta hozzá leányát, kísérőit pedig leöleté.

Ezen meg Hamlet jött dühbe, s haragosan követelte a királytól kísérői vérdíját, amit az, csakhogy kiengesztelje, kifizetett neki. A vérdíjban kapott aranyat Hamlet megolvasztá, s beletölté két üres bodzafapálcába.

Így élt azután álló eszendeig a brit király udvaránál mint boldog férj és okos ember.

Amint az év lejárt, Hamlet búcsút vett nejétől, kisgyermekétől, s hajóra ülve, egy szép napon kiszállt Jütland partján egyesegyedül.

Éppen eltávozásának évnapja volt, a nagy teremben Fengo és hősei vígan ünnepelték boroskancsók mellett Hamlet halotti torát, midőn a királyfi egyszerre közéjük lépett.

Láttára visszaretentek, azt hitték Hamlet lelke az; de amint megszólalt, ismét visszatért a régi kedv; hisz ez az igazi Hamlet, akinek nincsen lelke.

A régi, jó bolond Hamlet állt ott ismét, s mi lehetett volna tőle bolondosabb gondolat annál, hogy saját halotti torára hazajöjjen.

Hamlet még azzal növelte a jókedvet, hogy ruháit felgyűrve, csodálatos táncokat járt, s maga töltögette a bort a vitézek kupáiba.

Végre azt kérdezték tőle, hogy kísérőit hová tette, erre Ham-

let elővette a két bodzafabotot, azoknak vérdíjával teleöntve:

— Ez az egyik — ez a másik . . .

Ki ne kacagott volna rajta?

Utóbb Hamlet maga is ittasan tetteté magát, elkezdett kardjával hadonászni, s saját ujját vágta meg vele; mire, hogy több kárt ne tehessen magában, egy nagy szeget ütöttek a kardján és annak hüvelyén keresztül; ilyenformán nem lehetett azt többet kihúzni.

Végre a dorbézolók egyenként elázva a bortul, eldülöngtek ülő helyeikben; Fengo hálósobájába viteté magát, a többi ittasan hevert a leterített gyékényeken.

Ekkor Hamlet leereszté azt a csomós kötelet, mellyel anyja az ő megérkezéneken örömeire feldíszíté a termet, s azokra a fahorgokra, mik arról csüggték, sorban ráhurkolta az ittas lovagokat, valamennyit úgy megkötözve, hogy moccani ne tudjon.

Azzal felment Fengo hálósobájába, örök, csatlósok, mind mámortól elnyomva heverték szertesztét; mélyen aludt maga Horwendill gyilkosa is.

Hamlet akkor szép csendesen kicserélte saját kardját Fengóéval, s akkor felébreszté a gyilkost.

Ha nem értette volna Hamlet szavából, megérthette kivont kardjából a király, hogy kivel van dolga.

Hirtelen kardot kapott ő is; hanem az Hamlet kardja volt, amit a keresztülütött szeg nem engedett kihúzni; Fengo hasztalan kiáltozott segély után, míg Hamlet csapásai alatt elcsék.

Hamlet ekkor üszköt vetett a várba; rázárta a benn levőkre a kapukat, a sötét éjszakában messze világító égésre összefutott a nép; hasztalan, odabenn nem talált már egyebet, mint elhamvadt csontvázakat páncélba öltözve.

Ezalatt Hamlet, atyjának híveit maga köré gyűjtve, hirtelen föllépett a nép előtt, s elmondá az egész véreseményt: a gyilkosságot és a bosszút.

A nép gondolva, hogy ki oly sokáig tudott magán uralkodni, jó uralkodó lehet, elfogadta őt fejedelmének.

Nemsokára három hajót felszerelve, hívei kíséretében, nagy pompával indult útnak Hamlet, Britanniában hagyott nejét meglátogatni. Ott öröm és diadal fogadta; a király nagy vendégséget adott a kedveért; azonban, mikor az első áldomást Fengo egészségére akarta üríteni, mondák neki, hogy annak már fölösleges minden egészség, mert az meghalt. Hamlet volt, aki egészségét elvette örökre.

A brit király és Fengo fegyverfrigyeseek voltak, kik egykor felfogadták, hogy egyik a másik haláláért bosszút fog állani, bárha tulajdon rokonai ellen kellene is. Azon időekben nem arra volt az embereknek gondjuk, hogy tisztességgel meghalassanak, hanem hogy haláluk meg legyen bosszulva.

Az adott szó teljesítésre várt, most már egy halottnak adott szó volt az, s a régi emberek jobban féltek a halottul, mint az élőtől.

Azonban Hamlet a király veje volt és azonfölül vendége is, mást kellett kigondolni, hogy a bosszú be legyen töltve rajta.

Magas éjszakon, erdős Skócia hegyei között élt egy királyi amazon, Hermotruda, kinek szépségéről és eszéről sokat tudott beszélni a hír. De amilyen szép és okos, oly harcias és kegyetlen is volt a királyi szűz, kiben annyira ment a férfigyűlölés, hogy aki őt szerelmével merete megkínálni, azt irgalom nélkül megöle. Nem egy ifjú hős, kinek rossz sorsa a bájos tündér arcát megmutatta, vesztette el szívével egyszerre fejét.

A király tehát azt gondolá ki, hogy miután az ő neje meghalt, Hamletet elküldje Hermotrudához, hogy azt az ő számára nőül kérje.

Hamlet elindult kísérőivel a veszélyes leánykérésre; azonban elébb egy ezüstvértet készíttetett magának, melynek küllős hasábjaira eszes tettei voltak képekben kiverve, mindenik alatt egy rövid magyarázó mondat — ; az egész pajzson egy regényes élettörténet leírva.

Amint Skócia rengeteges hegyein áthágva, az örök ködlepte mocsárokon, sötét hegyszakadékokon át egy szép, viráglepte völgybe jutottak, ott Hamlet pihenést engedett kíséretének, s lovaikat lenyergelve, egy kis csergedező patak partján letelepedett velük, hol a hosszú fáradság és a déli verőfény s az erdei madárfütty és a mezők illata addig csábítá őket, még mindnyáját elnyomta az álom.

Pedig a halál ott függött fejeik fölött. Hermotruda előre hallva jöttüket, kémeivel mindenütt nyomon kísérteté őket, s most, hogy elaludtak, hirtelen rajtukrontott, hogy álmukban meggyilkolja a vakmerő leánykérőket.

De amint meglátta a szép, deli királyifjút, ezüstpajzsával betakarva, szánalmat érzett iránta, s mire végignézte a vértre metszett képeket s azok mondatait, már akkor a szánalom szerelemmé vált szívében.

Nem ölte meg és nem ébreszté fel; új érzelmektől égve, eddig ismeretlen gondolatok közt tért vissza várába az alvó ifjútól, ki nemsokára maga is megérkezik oda kíséretével együtt, s üdvözölve a királynét, átadá neki a kettős fatáblát, mely kívül a király aranypecsétjével lezárva, annak házassági ajánlatát tartalmazá.

A királyné felbontá a küldeményt, s mindenki bámulatára azt olvasá ki belőle, hogy a király „Hamlet számára” kéri meg Hermotruda kezét, elészámlálva annak hősi tetteit.

A szerelmes hölgy nem a levélből, hanem szívéből olvasott, s Hamlet először járt életében úgy, hogy nem tudá megfejteni, mi történt vele.

A büszke amazon mosolyogva és pirulva nyújtá neki kezét, asztalához, szíve mellé ülteté őt; amit a bor meghagyott a királyfi eszéből, azt elvevék a szép szemek, hogy végre elfelejté otthon hagyott szelíd nejét és kisleányát, s elbűvölten omlott a búbajos szűz keblére, melyen férfiszív azelőtt nem dobogott soha.

Ezzel minden rendbe volt hozva: a vazallokat összehívták,

a nászt nagy pompával megülték, s Hamlet, mintha a feledés kelyhéből ivott volna, boldog mámorban tölté a csodás szerelem hónapjait, s nem gondolt egyébre.

Végre jött az idő, hogy vissza kellett térnie Britanniába, a királynak hírül adni új házasságát s kisleányát újra meglátni.

Hermotruda, félve Hamletet, mellé adott kíséretül egy sereg vitéz skót ifjút, úgy bocsátá el őt magától. A brit király már „várt” reá; míg ő gyönyöre perceit élvezé Hermotruda ölében, addig amott köszörülték számára a halálos acélt. Ha meg kellett Hamletnek halnia egyszer, mivel Fengót, a király bajtársát megölte, meg kellett volna halnia százszor, amiért leányát meggyalázta, más nőt vevén feleségül.

Midőn a brit határra ért, eltaszított neje eléje jött az úton, kisgyermekét karján hozva. Mindent tudott már. Nem jött sírni, panaszkodni, sem szemrehányásokat tenni férjének, hanem azt jött tudtára adni, hogy óvja magát atyja haragjától, mert az halált esküdött fejére.

Hamlet ezt megtudva, öltönye alá finom páncélinget vett magára, s úgy ment a király elé. Ez barátságos mosollyal fogadta hitszegő vejét, s maga mellett engedé lovagolni egész vára kapujáig. Itt a felvonóhídhöz érve, a király udvariasan maga előtt bocsátá az ifjút, s amint az előre léptetett, hátulról hirtelen ráhajítá kelevézét.

Amde a páncéling feltartá a halálos dőfést, Hamlet hirtelen kardot rántva, visszakiálta hátramaradt skótjainak, kik a brit katonákkal párosával egy sorban lovagoltak.

Egyszerre kivillant minden kard a hüvelyből —; a két ellenséges csapat vad viadal között leterelte egymást a vár alatti síkra, s ott harcolt egész a nap leszálltáig, amikor a nyugalomvágó köd szétválasztá a két sereget. A király és lovagjai visszatértek a várba, Hamlet csapata az erdőben szállt meg.

Mindkét részről sokan hullottak el, Hamlet megszámlláta halottait és elborzadt.

Nagyon sokan feküdtek ott.

Előre el lehetett gondolni, hogy másnap a király összegyűjtött erővel fog rájuk támadni, s hogy álljon vele szembe Hamlet megfogyott erővel?

Ekkor azt gondolta ki, hogy mindazokat, akik a múlt napi csatában elesetek, felkötözteté lovaikra, megmaradt kezeikbe szorította a kiszegzett dárdát, s minden két élő harcos közé egy halottat oszta.

Amint a hajnal szürkült, már harsogtak a király seregének trombitái, s újra jött az Hamlet ellen, új és kipihent erővel.

Ekkor Hamlet is előjött a maga seregével az erdőből, s amint a britek meglátták, hogy a holtak ismét lovon ülnek, s mindazok, kiket ők előtte való napon megöltek, azon halaványan, véresen rohannak rájuk, holt szemeik kinyitva, dárdáik előre szegezve: — dermesztő ijedtség fogta el mindnyáját. Be sem várták a támadást, elhányták vértjeiket, s futottak a csataterrről; csak kevesen álltak ellen, azok az utolsó emberig elhulltak, közöttük volt a király is.

Hamlet ekkor mindkét nejét magához véve, hadi prédával megrakta hajóit, s visszatért saját országába.

Ott sokáig uralkodott bölcs fejjel és erős karral, harcban dicső és szerelemben boldog; ha egy karjára néha négy ellenség is jutott, miért ne juthatott volna szívének is két szerelem?

Azonban azalatt Rorik, a főkirály meghalt, s utána Wiglet következék, ki féltékenyen nézte a jütlandi alkirály hírét és erejét, s az elég ok volt arra, hogy őt harcra hívja fel.

Hamlet jól ismeré Wiglet túlnyomó hadi erejét, hanem azért elfogadta a kihívást. Csak egy aggodalma volt: mi lesz Hermotrudából, ha ő elvész. De a bátor amazon miatt nem kellett férjének aggódnia; ő is vértet, páncélt öltött, fegyvert kötött oldalára, úgy szállt férjével együtt a harcba, melyből sem Hamlet, sem ő nem tértek vissza.

Ott esett el a hős király, nejével és bajnokaival hősi viadalban. Ez a vége szokott lenni minden hőskölteménynek.

Mennyi erőtudattal kellett bírnia a nagy brit költőnek, ki

Hamletet a költészetben megérdemelt nagyságára emelte, hogy ennek tettgazdag életéből éppen azon részt választotta, mely csupán lélektani ábrákat mutat, holott a későbbi események sokkal ragyogóbbak, sokkal jobban kínálkoznak regényes és csodálatos alakulásaikkal a hevült fantáziának.

A múlt századbeli vitézi regények írói bizonyosan inkább a brit királyi eseményeit választották volna; s az újabb kori drámakészítő társulatok alighanem tudnának valami csinos vaudeville-t származtatni Hamlet és Hermitruda történetéből. Szinte csudálkozni lehet rajta, hogy még addig felhasználatlanul hagyták e kínálkozó alkalmat, ily sokat ígérő címmel lephetni meg az újdonságvágyó közönséget: „Bölcs Hamlet, vígjáték, táncokkal és görögűzzel”.

5. KEDVES ATYAFIAK

[I.]

Este felé járt az idő. Kassay Lőrinc szolgabíró urambátyám kinn állt a háza ajtajában, mely éppen az országútra feküdt, s éppen úgy szűkölködött kapu nélkül, mint más egyéb vendégszerető közbirtokos urambátyáim lakásai a kerek hazában. Igaz ugyan, hogy a nyitott udvaron ott heverészett vagy hét szelindek, olyan szép nagyok, mint egy medve, s ha valaki be akart jönni a házba, azt nagyobb bajba kerítették, mintha Pesten a házmesterrel kellene ajtót nyittatni, hanem ennek a dolognak is volt kilincse: okos ember nem jár bot nélkül az utcán: csak egyet kellett vele az ugatók valamelyikére húzni, a többi aztán megértette az intést, és kotródott, amerre látott. Még akkor nem hordták ezeket a rövid, mihaszna pácikókat, amikre sem támaszkodni nem lehet, sem kutyákat ütni velök.

Tehát ott állt az ajtajában Kassay Lőrinc urambátyám pipázva, s átkiabált az átellenben levő esküdt portájára, ki szinte a háza ajtajában állott. Könnyebb lett volna ugyan a beszélgetés, ha valamelyik átment volna a másikhoz, mert az utca széles, s nagy hangot kellett adni, hogy egymás szavát megértsék; hanem a két ház között akkora volt a sár, hogy szekérral is bajos volt megúsztatni, s ha át akart menni az ember, elébb le kellett kerülni a kertek alá, s úgy jönni vissza, mindenütt a kerítésekbe kapaszkodva. Tehát jobb volt csak úgy átkiabálni.

Hogy mért urambátyám nekem Kassay Lőrinc bácsi? azt én nem tudom; fogadd el te is atyafinak nyájas olvasó, mert ez egy talpig becsületes, derék ember, s nem fog szégyenedre válni. Tartsuk meg már azt a régi jó szokást, hogy a magyar

ember egymást egy családból valónak nézi, s a vénebb az ifjat öcsémnek, hűgámnak címezgeti, emez pedig azt bátyámnak, nénémnek.

Lőrinc bácsi ahhoz a derék középosztályhoz tartozék, melynek hivatása volt törvényt és jogot kezelni, a nemzeti közérzületet fenntartani, a vagyonosságot fajtánk javára növelni, fáradni zaj és dicsőség nélkül —; kikről nem beszél sem a história, sem a költő, mert hisz a derék, becsületes emberek nálunk nem olyan ritkaságok, hogy jegyezni kelljen neveiket, s a költő meg mit csináljon ilyen becsületes emberekkel, akikben még csak annyi regényesség sincsen, hogy a más feleségét elszeressék, vagy valakit párbajban egy görbe nézésért főbe löjjenek. Az ilyen ember születik annak rendje módja szerint, csillagzat és horoszkópium nélkül — felnő anélkül, hogy zongoravirtuóz lenne — kitanulja iskoláit tisztességesen, s mikor már mindent tud, akkor hazajön a szülőihez, s lakik velök, mint engedelmes fiú; azok kiházasítják — mikor arra való lett, poétázás nélkül, s ha meghalnak, ráhagyják a gazdaságot adósságok nélkül, mert ezen osztályánál hazánkfiainak az adósságot a bűnök egy nemének tartják, elvök lévén, hogy tisztességes ember ne költsön többet, mint amennyit bevesz, spekulálni pedig nem magyar ember dolga —; ez az elv annyira is gyökeret vert Kassay bátyánk szívében, hogy diákkorában, ha csizmája elszakadt, képes volt addig, míg hazulról pénze érkezik, betegnek tettetni magát, mintsem hogy a vargánál kontót csináljon. A kollégiumból eminenciával tért meg; patvariára a viceispányhoz ment, ott megtanult vármegyei nyelven írni, toasztokat inni és szép hölgyekkel conversálni. Pesten praeclarammal censurázott, viselt frakkot, füstölt szivart, és kacérkodott átellenben lakó szép zsidólányokkal, azután hazament a falujába, s úgy elfelejtett frakkot, szivart és szép zsidólányt, mintha sohase' lettek volna.

Szülei aztán kinézték számára egy szép, tisztességes, derék hajadont, azt Lőrinc bátyánk el is vette hitestársul; nem írtak

ugyan egymáshoz verseket, hanem igen jó életet éltek. — Házasságuk egy kis lyánkával lőn megáldva.

Később egyenesen felszólítva, elvállalá a szolgabírói hivatalt, amit magyar ember tett ex nobili officio — nemes kötelességből —, s nem azért, mintha rá lett volna szorulva, mert abból ugyan haszon nem volt: fizetés és sportula kevés volt a megillető traktákra; hanem a magyar nemesember szívesen áldozott a magáéból is azért a hozzá illő foglalatosságért és azon megvásárolhatlan öntudatért, hogy ő egy egész járásnak földi gondviselése, ki harmadmagával, egy esküdttel és egy hajdúval rendet tart és igazságot oszt húsz-harmincezer ember közt.

E percben is éppen valami fontos kiküldetési ügy felől értekezik a két érdemes úr az utcán keresztül, amidőn valami kegyetlen nagy hajszolás hangjai vonják félre figyelmöket, s az utca végére tekintve, hol az út a szérűk mellett bekanyarodik, előtűnik ám egy csinos fogat, melyet már csak azért is le kell írunk, mert ki tudja, látunk-e még valaha olyat, ha mindenfelé vasutak lesznek a hazában.

Hintó volt ez, mégpedig úri. Hogy a tetején a bőr kicsinyt pettyegetett, annak fő okait a baromfitenyésztésben kell keresni. Hogy mikor készülhetett e jármű? azt bizonyosan meghatározni nem lehet, miután históriai dátum, hogy I. Lajos király idejében már voltak függő hintók. Alakja gyönyörűen hasonlít egy fél görögdinnyéhez, melyet a bizonytalan fenekű úton úgy lötyfölt alá s fel négy magas rugó, hogy a benne ülők nyelvöket harapták, ha beszéltek; még ki is dobta az embert, ha jól meg nem fogódzott a kapaszkodókba. A kocsiajtókat először nem lehetett kinyitni, azután meg nem lehetett becsukni; minélfogva azok egyszer s mindenkorra be voltak jól lajfánttal kötözve, a két hátulsó rugó közé pedig a bakra egy jó nagy petrence széna vala felkötve, mely minden zökkenésnél a benn ülők nyaka közé szándékozott esni. E tisztos, ősi emlék elé két szelíd paripa volt befogva, a harmadik lógóba; egy kesely, egy fakó és egy szürke, mind a három fülg sáros, s

mind a három összevetett lapockával támogatva egymást, s gubancokba kötött farkával el-elkapva a kocsis kezéből a gyeplőszijat, míg ez ostorával előre-hátra vagdal, többször püfölve a benn ülők kalapját, mint lovai bőrért, melyeken úgy meglátszanak a húzások, mintha litografírozva volnának.

A jó szándék nem hiányzott a nemes állatoknál, hanem inkább a megfelelő képesség. Fuvarba fogadott jobbágylovak voltak a jámborok, nem arra hivatva és neveltetve, hogy vastengelyű hintót mozdítsanak elé, s érezve e gyarlóságot magukban, minden tizedik lépésnél nyugórát tartottak, egymásra nézve szomorú szemekkel.

Ilyenkor, midőn a lovak megálltak, s nem akartak tovább menni, a benn ülő négy egyéniség közül egy rendesen kiüté a fejét a sok limlom közül, s rákiáltott a kocsisra: „megállj! megállj! hadd szólítok meg valakit!”

A kiáltó szó egy, a gyöngédebb nemhez tartozó egyéniségtől jött, kit azonban most nem írhatunk le, mert a keresztül-kasul kötött nagykendők alig engednek becses orcájából egyebet kivehetnünk az orránál; kívülről pedig még hárman ülnek a hintóban: hátul, a tisztelt asszonyság mellett, egy bundába és prémes úti sipkába keveredett uraság látszik a szegletbe húzódva, kiből ismét csak a nagy bajusz s a hosszú szárú pipa látszik, melynek csutoráját a dohányzók különös gondviselése őrzi, hogy minden zökkenésnél a torkába nem ütődik. A mamával szemközt ül egy reményteljes fiatal sarjadék, kinek báránybőr süvege úgy a fejébe van nyomva, hogy két piros fülecskéje kétfelé konyul miatta, s ki a legvizsgább feszengéssel néz untalan előre, hátra; mellette végre egy hórihorgas, pofók siheder foglal helyet, nagy, bámész szemekkel nézve a sáros világba, s hosszú lábaival a fentisztelt — hihetőleg atyai — tekintélynek jutván átellenben, azokat az elképzelt legkellemetlenebb helyzetbe kénytelen összehúzni, úgy hogy a két térdét csaknem a nyaka közé szedte.

Tehát valahányszor a lovak megálltak a pocsolya közepén,

az érintett asszonyság nagy munkával előkapálta magát a számtalan köpönyeg, sliffer és nagykendő közül, kikiáltva a kocsiból: „állj meg Marci, megállj! hadd szólítok meg valakit!” s azzal kidugva fejét az ernyő alatt, lekiabált egyik-másik ácsorgóra, ki a kerítésen kinézett, s míg azzal meg bírta értetni kérdésösködését: tudniillik, hogy hol lakik itt a faluban tekintetes Kassay Lőrinc úr, s arra kielégítő választ kapott, azalatt kifújták magukat a griffek, s a tisztelt asszonyság ismét visszafészkelte magát a slifferek közé, elszánt hangon parancsolva a kocsisnak: „hajts Marci! sem ostor, sem ló nem a tied!” Marci ezzel belevágott az egyik lóba, mire az újra nekirugaszkodott, a félrelődült rúd pofonüté a másik lovat, erre ez is megmozdult, s a hátramaradt lógós szépen ráült a kocsis térdére, míg az mind a két lábát nekifeszítve odább nem tolta magától.

Mikor már harmadszor állottak meg a falu közepén, s az asszonyság újra kikapaszzkodott valakit megszólítani, a benn ülő úr nem állhatá tovább.

— Ugyan Zsuzsi szívem, mit kiabálsz annyit a kocsisra, hogy álljon meg? 'sz inkább az a baj, hogy minden lépten megáll.

— Ejnye! nem hallgatsz te számár? förmedt vissza fogai közül suttogva a dáma, 'sz éppen azért kiáltok rá, hogy álljon meg, hogy az emberek észre ne vegyék, hogy nem tudunk odább menni.

Most legutoljára azonban éppen a szolgabíró úr hajdúját találták megszólítani, „no majd mindjárt elvezetem én, csak jöjjenek utánam”, viszonzá az emberséges ember, s megindult a hintó előtt.

Könnyű volt neki sietni, mert gyalog ment, de lett volna csak ott azon a hintón.

Kassay Lőrinc bátyánk, észrevéve, hogy vendégei jönnek, bement az ajtóból, s fellépve a három lépcső magasságú folyosóra, onnan várta őket, mint illendő elfogadási helyről, kifújva a pipája fenekén maradó tüzet, mint valami kis vezúviust, s tekintélyes bajuszát kétfelé sodorintva.

Végre nagy hűhó mellett bevergődött az udvarra a viszontagságos bárka, s a megállapodás pillanatában elkezdének mindenféle mozgó tagok szabadulni ki a zsúfolt tömkelegből. A belső öregúr legelsőbb is a nagy kászolódás közben sarkantyús csizmájával rá talált a felesége tyúkszemére taposni, mire az hirtelen olyat döfött rajta könyökkel, hogy az öregúr ijedtében felkapva fejét, a forró pipát pogányul odasüté az előtte ülő hórihorgas siheder képéhez, melynek természetes következése az lett, hogy e spártai gyöngédséggel illetett ifjú nagyot ordítva kapott a képéhez, e mozdulattal a hosszú pipát úgy üté az öregúr fogai közé, hogy az agyveleje is meglódult bele. — „Melyitek tette ezt?” kiálta erre dühösen az öregúr, kikapva szájából a pipaszárt, s vészterhes mozdulattal emelve a két suhanc feje fölé, mielőtt azonban kioszthatná a büntető igazság csapásait rájuk, a bakon ülő kocsis leveté magáról a nehéz, csatakos szűrt, mégpedig oly ügyesen, hogy ez hátraesve, mind a két úrfit végképp eltakarta, a többieknek pedig teleszórta szemét-száját sárral kívánatig, s míg e véletlen roham tartott, addig a legifjabb sarjadék jónak látta nyakra-főre lemenekülni a kocsiból, tönkretéve a szekérkenővel csíkos bugyogóját.

E nagy veszedelem alatt végre odaérkezének a szolgabíró úr hajdúja és egyéb ácsorgói, s miután elébb nagy hasztalan törekedtek a bekötözött kocsiajtókat kinyitni, végre nyalábban hordták ki a benne ülőket, mely segítséget azonban a fentérintett szálás ifjú ember határozottan visszautasított, bebizonyítva, hogy a természet avégre rendelte a hosszú lábakat, hogy az ember egy lépéssel kiléphessen a kocsiból.

A kocsizőreje a háziasszonyosság is előjött a folyosóra, egy csinos kis, gömbölyű képű, fiatal menyecske, egyszerű, de divatos szabású házi öltözetben, kis, fodros köténykével, s meg nem kötött kék szalagos csinos főkötővel; egy kis négyéves szöszke, eperszájú lányka fogta a kezét, félig elbújva anyja öltönyének redői mögé, mint egy leskelődő kis amorett.

Az utasok végre szerencsésen mindnyájan partra szálltak, s kitappogva lábaikból a zsibbadtságot, mind egyszerre odatódultak a háziúr és asszonyág elé, amidőn is az érkezett vendég asszonyág mint a család szája, legelébb felvevén a szót, kellemteljes bizalommal fordult Lőrinc úrhoz.

— Kedves édes uramöcsém. Van szerencsém kedves édes uramöcsémnek magamban Sajtóry Zsuzsánnát, édesanyai ágról való unokatestvérét bemutatni. Erre levén az utunk, nem akartuk azt a gorombaságot elkövetni, hogy kedves uramöcsém házát kikerüljük.

— Hozta isten! hozta isten! szólt kihúzva pipáját szájából Lőrinc úr, hogy a tisztelt asszonyág üdvözetét egypár hangos fültövön csókolással fogadhassa.

— Ha tehát ki nem ver bennünket kedves uramöcsém . . .

— Az istenért! örülök a szerencsének, tessék bejönni. A cselédek majd mindent behordanak.

— Ez pedig itt a férjem . . . akará folytatni az asszonyág, bundástul ott álló urára mutatva.

— Csitt, meg ne mondd, hogy hínak? szólt hamiskodva az öreg. Hadd lássuk, rám ismer-e kedves sógoruram? s ezzel nagy mosolyogva megfogá Lőrinc két kezét s várta, hogy az ráismerjen.

Az is nagyon mulatságos helyzet, mikor az embertől valaki azt kívánja, hogy ráismerjen, s nem akarja megmondani, hogy kinek híják.

A házigazda belenézett az emberbe, de nem jutott eszébe, hogy ki az.

— Hiszen nem ismerhet rád attól a nagy, ménkű sipkától! kiálta rá hitvestársa, lekapva férje fejről az iszonyú, ellenzős, kétfülű sipkát, mellyel megfogyatkozva, egy furcsa, semmit nem mondó ábrázat tűnt Lőrinc elé, nagy, kopasz, völgyes homlokkal, melyre hátulról előre volt simítva a haj, amilyen arcot ezeret lát az ember életében, hogy nem tudhatja, melyik az egyik, melyik a másik.

— No, most sem ismer még? kérdé nevetve a kedves sógor. Lőrinc fülig pirult, s szerette volna, ha erre a kérdésre feleletet kapott volna valahonnan.

— De bizony. Jól ismerem, szólt homlokát megdörzsölve ujjai hegyével, csak a neve nem akar eszembe jutni.

— Hehe! hát nem emlékszik, mikor 1830-ban a győri restoráción együtt voltunk?

— Úgy? de bizony. A nyelvemen a neve.

Hiszen a győri restoráción tíz év előtt négyezer emberrel találkozott, ha az most mind előjönne, ha nem ismeri-e.

— Hát? Én vagyok az a Gulyási Menyhárt.

— Igaz biz az! Az isten hozta szerencsésen. Szólt Lőrinc, megkönnyebbülve, hogy egyszer kiszabadult ebből a szellemi kalodából, s nyakba és fejbe ölelgette annak rende szerint érdemes vendégét.

Az volt a legszebb, hogy miután a nevét megmondta, sem emlékezett rá.

— Ezek pedig az én fiaim. Állítá ezen átesve az érdemes asszonyság. Ez a kisebbik a Péter, a nagyobbik a Sándor. Csókoljatok kezet asszonynénéteknek szépen.

A két fiú engedelmességhez szokottan rohant e szókra a házi-asszonyság kezeinek, a kisebbiknek sikerült is egyik kezét elkapni orrával, szájával olyan csókot nyomni rá, hogy alig bírta letörölni nyomdokait, hanem a nagyobbik elől eldugá háta mögé kezeit, gömbölyű, piros orcáit tartva elé.

— Nem hagyom a kezeimet, édes öcsém: nagy már maga kezet csókolni; inkább az orcámat.

A bumfordi fiú olyan zavarba jött e szavakra, hogy amint meg kellett neki csókolni kedves asszonynénjét, azt hitte, hogy ég és föld kifordul vele, s maga sem tudta, hogy esett át e feladaton. S előlött oly trémába jött az öcsém Sándor, hogy apjának, anyjának és öccsének egyenkint sorba letaposta a lábait.

Hogy az elfogadás annál patriarchálisabb legyen, a házi nagy komondorok is odafurakodtak a társaság közé, az érkezett

vendégeknek lógatni talált kezeit megnyalva. S ebben is van valami, ami figyelmet érdemel. A házi ebek magaviselete erős tanúbizonysága a házigazda vendégszeretetének: ahol még a komondor is megnyalja a vendég kezét, s barátságosan ugrál a nyaka közé, ott szívesen fognak látni; de ahol a kuvasz az ajtóban fekszik, s rád mordul, ha közelítesz, ott készen légy arra a kérdésre, hogy „mikor tetszik odább utazni?”

Beérvén a szobában, itt újra kezdődött a hálálkodás. Hozta isten — alázatos szolgálja — szerencsés jó estét kívánok — kívántuk tiszteletünket tenni — örülök hogy van szerencsénk, — de biz a mienk a szerencse stb. stb. Az „öcsém Sándor” itt is szert tett rá valahogy, hogy egy senkinek nem vétett cicuska ártatlan farkára rágácsoljon, s véghetetlenül látszott óhajítani, hogy bárcsak valahogy egy szegletet találna, ahol nem bánt-hatna senkit, s nem kellene senkivel gondolnia.

Itt a bundák, köpönyegek lassankint lekerültek a nyakból, téli cipők és botosok elhagyták a lábakat, nagykendők, kis kendők leoldattak, s apránként meg kezdte látszani minden emberen a maga valódi formája. Az érdemes vendégcsalád feje egy negyven és ötven év közt levő egyéniség lehetett, csupán akkor látszva öregebbnek, ha megszólalt, pipától fekete fogai miatt. Rajta térdig érő, zöld Zrínyi-dolmány volt, széles zsinórokkal s diónyi gombokkal; mihelyt bundájától megszabadult, mindjárt összetette a két kezét hátul, s két sarkantyús lábát szétvetve, egyre-másra mosolygó képet csinált, hogy két orcája csak úgy hegyesedett bele, pirosság dolgában csak orrának engedve, mely pirosság azonban koránsem a konzervált fiatal-ság tavaszának volt a színe, mint inkább az ősznek, amikor tudniillik a bor terem.

Érdemes hitvestársa alacsony, szikár természetű asszonyságnak látszott, kinek különben is elég érdekes arcán a legnevezetesebb volt az orr. Ezt az orrt jobbra, balra, le és fel leheté mozgatni, aszerint, amint a tisztelt asszonyság valami fölötti tetszését avagy nemtetszését akarta kifejezni, s a családtagok e sajtátszerű

mimikai kifejezésekre annyira figyelmesek voltak már, hogy idegen emberek előtt szüntelen ez orron függött pillantásuk, annak mozgásától tudva meg, hogy okosat mondtak-e, avagy megfordítva? úgy, hogy Menyhárt úr nemegyszer a szó közepén elakadt, ha felesége valamely fintorlással észreveteté, hogy nem jól beszél.

Az „öcsém Sándor” egy nagy szál, hórihorgas legény volt, szőrtelen, pofók orcával, s meglehetősen tülök orral, kezekkel jól megáldotta a természet, s azt ő maga is jól látszott tudni, mert mindig olyan mozdulatokat tett velök, mintha szeretné azokat valahol magától elhagyni. E véleményben lábai iránt is osztozott, csodálatos hivatást érezve mindenben elbotlani vagy mindent eltaposni, amihez csak közelít. E pillanatban az egész arc és alak igen élethíven fejezi ki azon gondolatot, hogy mint szeretne odahaza lenni.

A legkisebb szurkulus végre sohasem tágít anyja mellől, szüntelen annak viganójába fogózva, amiben rá nézve az a jó is van, hogy az orrát beletörülheti.

A társaság még alig állta ki lábaiból a zsibbadást, a házi menyecske kitekintve a konyhába, hirtelen utasítást adott cselédjeinek a készítendő vacsora felől, mely parancs teljesültét a rögtöni csirkesírás tanúsítja, amidőn a „fiam Péter” megpillantta egy kihúzó szekrény tetején egypár szép sárga citromot, melyek ott álltak aranyszélű csészékbe rakva, s rögtön elkezdte nyafogni.

— Mámi! én chetném.

— Nem hallgatsz! szólt fejére kommantva az édes. De a fiú úgy volt már szoktatva, hogy egy-két ütést, kivált a fejére, fel sem vett, hanem annál erőszakosabban nyafogott a citromra mutatva.

— Nekem adjanak abból az almából. Énnekem az kő (kell) . . . .

— Nem enni való az. Csitítá az anyja, de a gyerek most meg bõgni kezdett.

Lőrinc bátyánk sokkal viálisabb ember volt, mint hogy az ilyen gyermek-jelenetek bosszantották volna, odament, az egyik citromot kivette a csészéből, s odaadta neki.

— Nesze kisfiam, de meg ne edd, hanem tedd a zsebedbe.

A fiú elvette és rábámult.

— Ejnye, te rossz fiú, förmedt rá az anyja, hát mit kell mondani? no? nem tudod? Mondjad szépen, hogy: köszönöm alássan. No! mondd mindjárt?

A gyerek elébb elvárta, hogy hátba üssék, azután kinyögte nagy durcásan.

— K-sz-n-m. S azzal úgy tett, mintha eltenné a citromot, de csak azt várta, hogy egyszer senki se nézzen rá, s azzal hirtelen nagyot harapott bele.

Hát erre elkezdte rögtön ordítani, amint csak a száján kifért, úgy ordított, hogy a szemei egészen elvesztek a fejében.

Minden ember összeszaladt. Mi lelt? Mi baj? Ki bántott? kérdezek mindenfelől.

A kölyök végre nagy zokogva és fuldokolva odamutat az eldobott citromra.

— Megharapott az alma!

Nagy nehezen bírta a háziasszonyosság megengesztelni a kedves fiúcskát, egy darab piskótát adva kezébe, s kiküldve a kis Klárikával játszani a gyerekszobába.

A társaság erre kétfelé oszlott. Az asszonyosságok ott maradtak a látogatási szobában; mi pedig, monda Lőrinc bácsi, menjünk át egy pipa dohányra énhozzám, s azzal átvezeté saját szobájába a férfiakat, minden ajtónál nagy birkózásba eredvén Sándor öcsémmel, aki semmi áron nem akarta megengedni, hogy előtte lépjen be.

A pipázószobában igen jól volt elrendezve, hogy nyár elején bár, de hűvös locspocs időben, a kandallóban vidám tűz pattogott, mellette egyfelől a nagy fáskosár, előtte kényelmes bőrkarszékek — s kéz alatt a pipaállvány, körülrakva ezüstkupakos tajtékpipákkal.

— Tessék leülni! szólt Lőrinc, vendégeit a kandallóhoz vive, s beleülterve a nagy karszékekbe, ami azonban öcsém Sándornál éppen nem sikerült neki, sehogy sem akarván az elfogadni azt a megtiszteltetést, hogy leüljön.

— Köszöni alássan, felelt helyette az apja, nemigen szokott leülni.

— No, hát cselekedjék, amint tetszik, felelt rá Lőrinc úr, s hagyta állani a frátert, ki ahhoz volt szokva, hegy le nem ült addig, míg le nem húzták a székre, hanem állt az ember előtt, mint egy eget támogató rúd.

— Legalább hát gyűjtson rá; biztatá Lőrinc, odanyújtva neki a dohányos döbbözt.

Az ifjú nem fogadta el.

— Köszöni alássan, felelt helyette az apja; nem szokott dohányozni.

(Pedig szokott; hanem a jól nevelt fiúknak nem illik idegenek előtt mutatni, hogy ismerik az élet apró kényelmeit.)

A két úr ezután beszélgetésbe eredett, mely alkalommal kitűnt, hogy Menyhárt úrnak is megvannak a maga saját eszméi, s azokat el is meri mondani, mikor a felesége nincs jelen. Sok ember van ilyen, ha a felesége hallja, minden szavába belesül.

Teszem föl: — Először is azt állította, hogy gőzhajók helyett sokkal okosabb volna, ha gőzlovakat csinálnának, hogy azok húznák a hajót; így nem kellene félni, hogy a hajó elsüllyed, ha az üst elpattan.

Azután: — hogy azt az országgyűlésen meg kellene hagyni, hogy krumplit senki ne termesszen, mert ha ez a növény anynyira elhatalmasodik, a búzát senki sem fogja venni és természeteni.

Azután: — kárhóztatólag nyilatkozott az újabb kori pusztai gazdálkodás ellen, miszerint a nagy ménesek helyett az uradalmon mind birkákat tenyésztenek; úgy, hogy ha egyszer egy nagy háború kiüt, ülhet a nemesség lovak helyett juhokra.

Továbbá: — kifejté bőségesen, mennyire meg kellene tiltani az iskolába járó fiatalságnak vagy a köpönyegviselést, vagy a hegedülni tanulást, mert minden rossz erkölcs abból származik, hogy az ifjúság köpönyege alá takarva a hegedüt, elmehet mulatni a bálókba és korcsmákba, anélkül, hogy az esküdt diák észrevehetné . . .

— Ühüühehehe! hangzott fel egyszerre a szegletből Sándor öcsém kitörő röhögése, ki mindekkorig a kandallónak vetett háttal maga elé bámult a falra, mintha valami nagy dolgon törné a fejét.

Egyszerre mind a két úr kérdőleg fordítá felé szemeit, hogy vajon mi lelte.

— Olyan furcsa édesapámnak az árnyéka a falon, amint beszél, szólt a kópé, összeszorított markába vakkantva a ki-ki-törő nevetést, melyet mentül jobban el akart fojtani, annál jobban rájött.

— Hanem tán fázol öcsém, hogy úgy a kályhának vetted a hátad? szólt közbe Lőrinc úr, attól tartva, hogy Menyhárt bácsi most mindjárt megcibálja a nagy reményű ifjú üstökét. Ne légy olyan fagyos öcsém; mert ha megtudják a lányok, hogy a kályhát búvod, sohasem kapsz feleséget.

— Már az pedig furcsa volna, monda Menyhárt úr, odaintve szemével Sándor öcsémre, hogy okosan viselje magát. Miután most éppen leánynézőbe megyünk az őkelme számára.

— Mi a gutát! kiált fel Lőrinc, érdekelten fordulva a siheder felé; tehát quasi vőlegény? De már így közelebb jöjj hozzánk, hadd lássunk jobban a szemedbe.

Deiszen harapófogó lett volna az, amivel Sándor öcsémet onnan a kuckóból ki lehetett volna húzni.

— S merre szól a szarka a háztűznézésre? kérde Menyhárt bácsit a háziúr. Ki hordja az öcsém oldalbordáját?

Menyhárt úr elébb felfújta a pofáját, mert nagy dolgot akart mondani, s azzal egyik lábát a másikra vetve, felnézett a padlásra és monda:

— Az bizony, tekintetes Berkessy Gábor, Csongrád vármegyei protonótárius uramöcsém kisasszonya, Linka, kit még 1830-ban a győri restorációkor a nagyobbik fiának ígért az édesatyja, akivel kutyu-pajtások voltunk.

— No az, bizony mondhatom, hogy derék leány, erősíti Lőrinc úr, magam is ismerem: igen derék család, apja, anyja; egyetlenegy leány; az ugyan nem megvetendő szerencse lesz, ha odaadják.

— Ha odaadják-e? S vajon miért ne adnák oda? kérdé Menyhárt úr, nem minden sérelem nélkül.

— No csak azért gondoltam, mentegetőzék Lőrinc, hogy az öcsém még olyan fiatal.

— Mit? van annak azért esze. Oda merem én azt azért a főispán eleibe is állítani, s akármiféle társaságba, a kollégiumból mindenből eminens kalkulust hozott. Mi a menkű olyan bűdös itt? Valami ég. Te! talán kiégetted a kaputodat? Mondtam számár, hogy ne támaszkodj úgy annak a forró kemencének. Ahol van ni. Lyukat égettél a bonzsurodon.

Úgy volt biz az: a piros zsinóros bonzurnak megkapta az egyik szárnyát a forró kandalló.

— Ül le, ökör!

Sándor öcsém nagy szégyenpirulással és ijedelemmel vevé észre a bonzurban esett kárt, s azt se nézte, hová ül le, csak letette magát, folyvást a kiégett lyukat szemlélve, mintha azon törné fejét, mint lehetne azt abból kimosni.

Lőrinc úr látva, hogy a conversatio nagyon imparlamentáris modort kezd venni, iparkodott más hangot adni a beszédnek, visszavivén azt az eredeti témára.

— Talán már censúrázott is az öcsém? kérdé az apától.

— Mégpedig laudabiléval. Felelt az, elfeledve efölött a kiégett bonzsurt.

— Ah, az nagyon szép.

— Mégpedig az a szigorú Nyáry volt a censora, aki úgy

meg szokta a fiatalembereket forgatni. Mondd el csak, mit kérdezett tőled. Nagyon derék.

Sándor úrfi kész volt az egész elmondani.

— Hát azt kérdezte, hogy: „quomodo” . . .

Zsupsz. Abban a pillanatban elnyelte a Sándor öcsémet a fáskosár, amelyre ráült, s mely nem arra levén rendeltetve, hogy a tetejére üljenek, beszakadt alatta, s ő belesett, hogy csak a két keze és a két lába állt ki belőle.

Lőrinc úr e látványra nem türtőzhette magát tovább, hanem elkezdett kacagni, hogy hanyatt dőlt a székből. Menyhárt úr ellenkezőleg, az ijedségtől volt megmerevülve; első pillanatban meg nem tudva fogni, hogy mi történt a fiával. Szerencsére, hogy a kapálózás közben a kosár feldűlt vele, s kimászhatott, különben még ott vész.

Menyhárt úr először azt nézte, hogy nem tört-e el az öcsémnek valami csontja, azután meg azt, hogy hol van egy bot, amit ő törjön el rajta.

Még nem tudom, hogy hova fejlődött volna e jelenet, ha véget nem vet neki a belépő hajdú, jelentve, hogy a vacsora az asztalon van, tessék az ebédlőbe sétálni.

Asszonyonéném, Zsuzsánna asszonyság, az idő alatt szintén megismerteté a háziasszonyságot utazásuk céljaival és körülményeivel, holmi apró módosításokkal és eltérésekkel az előadásban; például, hogy az öcsém Sándor praeclarummal censúrázott, hogy a leányok bolondulnak utána odahaza, de ő rájuk se néz, kötelességének tartván abba lenni szerelmesnek, akit szülei akarnak — s több efféle.

Az érdekes beszélgetés alatt hirtelen nagy sírás hangjai törnek elő a gyermekszobából, s előjő a kis Klárka, s nagy pisszegve és zokogva előadja, hogy a Péter előbb kitörte a babájának a nyakát, azután pedig őtet megütötte.

— Ejnye, te gonosz fiú! förmedt fel az asszonyonéném, hol van egy korbács, hogy rád szedjek veled? Így kell neked magad

viselni asszonynééd házánál? Adják ide csak azt a korbácsot! gyere ide mindjárt, te rossz kölyök!

A fiam Péter hallva ezt a szép szót, nemhogy kijött volna, hanem bebújt az ágy alá, s onnan nézett ki a mamájára. Sem kérés, sem fenyegetés nem volt képes őt onnan kihozni. Utána bújni pedig alkalmatlan lett volna.

— No megállj, rossz fiú, szólt a mama, látva tekintélyének sikertelen kockáztatását, ha elő nem jössz, nem kapsz vacsorát. Csak hadd maradjon ott az ágy alatt. Majd mikor mi vacsorálunk, akkor is jó lesz neki ott az ágy alatt lenni.

Éppen jelentették, hogy be van tálalva.

— Mi gyerünk innen; monda a mama, be kell ide csukni a rossz fiút, ez a büntetése.

Az ítélet a megérkezett családfővel is közöltetett és helyben-hagyatott, s a társaság helyet foglalt az asztal körül, ami azonban szinte nem történt meg munka nélkül, tíz percig minden ember azon civakodván egymással, hogy elébb ne üljön, s formális erőszak kellett hozzá, hogy a háziasszony a vendégnőt az asztalfőhöz ülésre bírhasssa, a legvégső helyért pedig tökéletes birkózásig ment Sándor öcsém szerénysége a házigazdával. Szerencsére az erősebb volt, s most az egyszer le bírta ültetni maga elé.

— Tanuld meg azt öcsém, monda Lőrinc úr, amit a bihari főispán mondott nekem, mikor patvarista koromban a princípálishommal együtt asztalához voltam hivatalos, s én is váltig azt kerestem, hol üljek leghátul. „Csak ülj le te öcsém akárhova, monda a derék úr, bizonyos lehetsz felőle, hogy ahova te ülsz, ott az utolsó hely.”

A cifra, görögdiñnye alakúra rakott asztalkendők levétettek a tányérokrol, s a hajdú körül kezdé hordani a finom, jó gulyás-húst, melynek még a papirosra leírt nevéen is érzik a faintos jó illat, amit isten tudja, mivel tudnak neki megadni a magyar gazdasszonyok.

A fogás körüljárt. Szerencsére, hogy a hajdú hordozta, különben sorsot kellett volna húzni, hogy ki vegyen elébb.

Mikor a Sándor öcsémre került a sor, ő közmeglepetésre azt nyilvánítja: hogy ő „köszöni alássan: nem eszik”.

— Nem eszel? kérdé nagy szemeket meresztve Lőrinc úr.

— Köszöni alássan, szólt közbe Menyhárt úr, nagyon keveset szokott enni.

Üm. Tán finnyás a gyerek, gondolá Lőrinc úr, no majd lesz más, abból ehetik.

Azután hoztak egy tál jó túrós galuskát; a ropogós, kemény kockák csak úgy mosolyogtak a tejeles túró közepett, meg levén koszorúzva áldott tepertővel, mely oly friss volt, hogy még most is sistergett a tálban.

— De ebből csak eszel? szólt Lőrinc úr szomszédjához, ráke-rülvén a sor.

— Köszönöm alássan, nemigen vagyok éhes, aztán a fejem isfáj.

Pedig oly éhes volt az öcsém, mint akárki más, s egy cseppet sem fáj a feje, hanem már ahhoz volt szokva, hogy addig nem evett, míg tízszer meg nem kínálták, s utoljára erővel a tányér-jára nem szedtek.

No hanem most az egyszer ezzel a szokásával nagyon röviden járt, mert Lőrinc úr el találta hinni, mit ő vesztére kigondolt, s odább adta a jó, párolgó túrós csuszát, mely az igaz, hogy a fej-fájás ellen nemigen nagy orvosság.

Mármost az öcsémnek ezt az öngyilkosul kigondolt szerepet végig kellett játszani, s egész a vacsora végeig minden körülforgó ételre azt mondani, hogy nem ehetik, mert a feje fáj; pedig majd kiugrottak a szemei az éhség miatt.

Hiába hordták körül a jó tejeles paprikás csirkét, a drágalátos almás rétest és a fehér keblű pulykapecsenyét, az öcsém Sándor rendületlen maradt, s egy kenyérmozsát be nem vett az egész vacsora alatt.

— Legalább hát igyál, ha nem eszel, ettől kiáll a fejedből a fájás; szólt Lőrinc úr felemelve az egrivel töltött palackot.

Sándor öcsém sohasem bocsáthatta volna meg magának, ha abban a percben félre nem kaphatta volna a poharát, úgy, hogy

Lőrinc úr az önteni szándékozott bort az abroszra loccsantotta.

— Köszöni alássan, szólt helyette az apja, sohasem szokott bort inni.

— Ejnye teringgettét, hisz ez ritka gyerek; se nem eszik, se nem iszik, se nem dohányzik; ebből millionér lesz. De sajnálom, hogy már más leányt néztek ki neki, azt mondanám, hogy vár-a meg, míg az enyim megnő.

Volt azonban valaki, aki egészen más életnézetet követett, mint Sándor öcsém, s ez a kisebbik rajkó volt, a Péterke.

Amint kicsukták az ajtón, eleinte csak meghúzódott a szobában duzzogva, mintha arra várna, hogy érte menjenek, kérleljék, kínálják, engeszteljék; később azonban hüledezve kezdé észrevenni, hogy el vannak nála nélkül, s ugyancsak csörögnek kések, villák és kanalak a másik szobában, űerte meg nem jön senki. Ezt nagyon szívére vette, odament az ajtóhoz s a kulcslyukra téve a száját, elkezde sírni, először szép lassan, azután mindig erősebben, végre még az ajtót is rugdálta.

— Maha-ma! — Mahaha-maha! — Mahahaha-maha-hahaaa!

— Ne hallgassanak rá, csak hadd ordítson. Biztatá a társaságot az édesmama, igen érdekesnek találva ezt a jelenetet. A kis Klárika azonban, midőn senki sem látta, egy pulykacombot s két darab rétest, miket saját tányérjába szedett, hirtelen eldugva a kötényébe, a hátulsó ajtón a gyermekszobába került, s a félretett étkekkel nemes bosszúállással vigasztalá meg a megsajnált kis koboldot, mire ez el is hallgatott szépen.

Ez intermezzót azonban az öcsém Sándor arra használta fel, hogy észrevétlenül zsebébe csúsztatott egy darab kenyeret, melyből egy harapást nem mert enni az asztalnál.

Vacsora végével kölcsönös hálálkodások közt keltek fel az asztaltól, s Zsuzsi néni ekkor egész ünnepélyességgel nyitá fel az ajtót, kibocsátva a kis delikvenst, ki körös-körül bezsírozott pofácskával vigyorogva ugrott elő, dacosan fitogtatva a meghagyott pulykacsontot.

— Azért is ettem.

— Juj, te rossz fiú, szólt a mama, odarántva őt magához, s megtörülve orcácskáját, eredj oda mindjárt asszonyénédhez kezet csókolni, amiért oly goromba voltál.

Péterke odasandalgott, szemét-száját féloldara húzva, mintha azzal a gyanúperrel élne, hogy hátha az a kéz, melyet neki meg kell csókolni, csak arra van szánva, hogy mikor közel jut hozzá, pofon üsse, s csak miután az ellenkezőről meggyőződött, tért régi bizalma a világhoz vissza, s mert még egy darab rétest kérni, mely ki is szolgáltatott neki, s melyért ő viszont szíves volt megmutatni a társaságnak, mint lehet egy darab rétest egy falatra beletömni az embernek két pofájába.

Ezután a társaság ismét különvált, az asszonyságok helyben maradtak, a gyermekeket lefektették, a férfiak még átmentek egy pipa dohányra a kancelláriába.

Ki volt nagyobb kínban, mint az öcsém Sándor? Éhes volt, mint a farkas; a zsebében egy darab puha, fehér kenyér — de hol egye meg? Akárhová megy vele, meglátják, s vége van.

Csak várta, hogy majd lefekszenek, s az ágyban sötétben majd megeszi a kenyeret, de a két úr oly diskurzusba eredt, hogy éjfél előtt ki nem jöhettek belőle, pedig még csak kilenc óra volt.

— Kimegyek én egy kicsint a kertbe sétálni, kérem alássan. Monda végre, ezt találva a legalkalmasabbnak.

— A kertbe? szólt Lőrinc úr. Sötét van ott most és nagy a sár.

— Majd leülök valami padra.

— No az aztán szép séta lesz.

— Talán elmúlik a fejfájásom.

Elereszték. Hadd forduljon egyet.

A kancellária hátulsó ablaka éppen a kertre nyílt, az ablak előtt állt egy téli körtefa, Lőrinc úr éppen szemben ült ezzel az ablakkal.

Egyszer a nagy beszélgetés közben úgy tetszik neki, mintha valaki húzgálná a körtefa ágait, odament az ablakhoz és kite-

kintett: hát az öcsém Sándor szedte az éretlen téli körtéket, s oly szívesen tömte két pofára, mintha befőtt birsalmákat nyelne.

No de nem ártott meg neki, mert nem ette kenyér nélkül, volt a zsebében egy jó darab.

Lőrinc úr kiverte a pipáját; Menyhárt úr felkerekedett, és jójucakát kívánva, elvezetteté magát a hajdú által a neki rendelt szobába.

A vendégek még a lefekvés előtt elbúcsúztak szíves házigazdáiktól, azt állítva, hogy hajnalban igen korán odább akarnak menni, mikor még ők aludni fognak, s azzal beletemetkeztek a magasra vetett párnák és vánkösök szalagos, fehér cihákba szorított pehelytengerébe, ki-ki átengedve magát a maga álmainak.

A kocsisnak meghagyatott, hogy négy órára befogjon, és senkit föl ne lármázzon, mire azonban az óvatos vendégek felkeltek, már akkorra talpon volt az egész háznép, készen várt az utasokra kávé, kalács, szilvórium és hideg pecsenye. Lőrinc úr nem is hagyott most békét a szerény ifjúnak, hanem nyakon fogta, beletöltögetett egyet-mást, ami enni-, innivaló volt, mert látta, hogy ez ahhoz van szokva. Azzal ismét bepakolva vendégeit bundáikba, köpenyeikbe, odadugott egyfelől ő egy jó cylinder szilvóriumot Menyhárt bácsinak, másfelől a felesége egy frissen sült kalácsot Zsuzsi néninek, Klárka is ellátta az ifjú szfinxet hideg rétesekkel, s erősen rájuk kötve, hogy visszajövet ismét betérjenek, így bocsáták őket útnak. Lőrinc úr messze elkísérte őket lóháton, hogy megmutassa nekik a jobb utat a kertek alatt, a nyomáson keresztül.

★

Most húzzuk fel azokat a hárommérföldes csizmákat, s lépünk át a szomszéd vármegyébe.

Ott is van sár, mert az eső, hála istennek, hat hét óta esik,

mint Kelet-Indiában; ott is vannak faluk az országút mellett, nyitott kapujú házakkal, s ott is megrekednek a falu végén az utasok.

Hanem most az egyszer olyan házról lesz szó, amelynek van kapuja, s be is van csukva, s olyan utasokról, akiknek a hintaja nem akad el a sárban.

Négy almásszürke van a fedett, üveges batár elé fogva; olyanok, mint a tüzes sárkány; a bakon a sallangos, pántlikás kocsis mellett ül az úrfi, s maga hajtja a fogatot, benn a hintóban kik ülnek, nem tudni, mert be van az csinálva nagyon.

Az úrfi kis, kerek, pörge kalapot visel, a nyakkendője csak úgy könnyedén megkötve, zekéjét levetette magáról, s könnyű, nyári dolmányban ül kocsisa mellett, de orcái pirosak a szabad légtől s a hajtástól.

Biztos ügyességgel kanyarog a görbe utcán végig, olyanokat cserdítve ostorával, mint egy pisztolylövés; a négy paripa, azt hinné az ember, hogy elragadta a hintót, ha nem látná, hogy ahol dobogó híd vagy zökkenő következik, egyszerre meglassítja valamennyi a lépést. Végre egy helyen félretérve a falu közepén elvonuló országútról, nekivágtatott egy oldalt eső háznak, ott azonban kénytelen volt megállni, mert a kapu be volt téve.

— Héj! hó! kiálta a kocsis, felállva a bakon, hogy az udvarra belásson. Azt a kaput!

— Sohase rontsd a tüdődet Matyi, szól az úrfi, hanem eredj be a kisajtón, s nyisd ki magad a kaput. Hanem vidd magaddal az ostort, mert a kutyák lehúznak.

Matyi úgy tett, s amint belépett az ajtón, mindjárt nagy hadakozás támadt közte és a szelindekek között, folyvást kénytelen levén az ostorral közibök püfölni, amíg a kaput kinyitja.

A nagy zaj, lárma és ugatásra előjött végre a konyhából egy élte virágában levő asszonyszemély: valamivel több, mint szakácsné és valamivel kevesebb, mint háziasszony, s megállva a tornácón, éles, rikácsoló hangon lekiálta onnan.

— Micsoda istentelen nagy lárma az már no? A török jön-e vagy a francia?

E szók alatt kinyitá Matyi a kaput, s az úrfi egyet csettentve a lovaknak, behajtott az udvarra, s ott a tornác elé érve, leugrott a bakról, s odavetve a kocsisnak a gyeplőt, maga odajárult a zúgolódó néemberhez, aki a lehetőségig görbén iparkodott ránézni aszaltszilva képével, azon törekedve, hogy mint tudná azt még rútabbá tenni? s szemei, mint két vasvilla szegződtek a jövőkre.

— Ejnye, lelkemadta Boriska! szólt az úrfi dévaj hangon. De megszépült, amióta nem láttuk egymást. Azt gondoltam, hogy a farsangon férjhez vitték. Korán volna még, ugyebár?

— No iszen, maga meg ugyancsak megcsúfult Károly úrfi, amióta nem láttam; milyen szép kisgyerek volt akkor, s milyen nagy férfi lett belőle.

— Itthon van-e az urambátyám?

— Hát ugyan hol volna?

— No, mert ideszálltunk az anyámmal meg a testvéremmel.

— Hát azok is itt vannak? No, én nem tudom, hogy érnek rá más emberek elmenni a háztól, s hetekig odarőfölni.

— Híja csak elő az urambátyámat Boriska lelkem, és segítsen egyet-mást leszedni.

A háziszépség még egy mérges tekintettel keresztbe-hosszába mérve a hintót, bement ismét a konyhába, ott a sötét kályhalyukból valami világosság látszott derengeni; Boriska bekiáltott a kályhalyukba:

— No, jöjjön ki hamar, vendégek jöttek.

A kályhalyukból ezen lakonikus válasz érkezett vissza:

— Várjanak!

Ezalatt Károly kinyitá a hintó ajtaját, s miután a tornácig térdig leheté járnai a sarat, ölébe véve hordá ki a két benn ülő hölgyet, kik közül az egyik édesanyja volt, egy tisztességes, jó, szelíd képű, negyvenes delnő, a másik leánytestvére, egy gonosz, fűrge, eleven, tizenkét éves kis, pajkos tündér, eleven,

csillogó, parázs szemekkel, s szüntelen mosolygó, fecsegésre álló szájjal.

— Hozta isten, nem is vártuk; szólt Károly nevetve, amint partra szállítá őket, s megnyitá előttük az ajtót, melyet Boriska maga után becsukott.

Összefüggés tekintetéből meg kell tudnunk, miszerint az érkező asszonyság Hamvasi Erzsébet, testvérhúga a háziúrnak, Hamvasi Ábrahámnak; a ház, melyben megszálltak, szüleik által osztatlanul volt nekik hagyva, hanem az asszonyság az egésznek a használatát odaengedte a bátyjának, csupán azt kívánva, hogy mikor azon talál utazni, oda szállhasson.

A kettős konyhaajtó eközben kinyílt, s a felső részén kidugta magát a már megnevezett háziúr, egy megtudhatatlan időkorú férfiú, kinek nem volt elég, hogy a ragya megverte az ábrázatját, hanem még ő maga is csúffá tette azzal, hogy a bajuszát az orra alatt leborotválta, s csak két szája végiben hagyta meg; minélfogva úgy nézett ki, mint egy vidra.

Egy rossz, télen hideg, nyáron meleg kaput volt rajta, annak az ujjai könyökig föltúrva, s mind a két keze tele csapóféldelel, amint éppen a kályhából kibújt, melyet saját maga tapasztott.

Arcvonásai éppen nem törekedtek nyájasak lenni, amint rokonait meglátta, s bár az asszonyság nyájasan üdvözlé, még az ajtó alsó felét sem igen látszott kinyitni. Végre mégiscsak bebocsátá vendégeit, a könyökével nyitva ki az ajtó kilincset.

— Hát hol jártok ennyien?

Az asszonyság megcsóválá szelíd fejét, s testvére kormos, szurtos állapotjára mutatva, megfeddé őt nyájas szavakkal:

— Ugyan, ugyan édes bátyám, hát magának kell az ilyen munkát végezni?

— A munka nem szégyen; amit magad megtehetsz, azt ne bízd másra.

— Kezet csókolnék bátyám, ha lehúzná a kesztyűjét; szólt közbe kötekedve Károly úrfi.

— Könnyű ilyen nagyuraknak beszélni, mint ti vagytok.

Ki-ki teszi, ami szegénységétől telik. Te Boris, hozz egy tál vizet, hadd mossam meg a kezem, mert ezek az urak szégyenlenek velem szóba állni.

— Majd tálat piszkolok azzal! kiálta vissza a házidoromb, ott a dézsa.

Ábris úr kiment, és megmosdott a dézsában, megtörülközött pedig az ágylepedőben, felhajtv a ággyterítőt.

Vendégei azalatt beléptek a szobába. Valami kellemetlen, kiállhatatlan illat állta el annak egész levegőjét. Minden háznak megvan a maga sajátos illata, némely szobába belépve, oly meghívó, oly kedves szag üti meg az ember érzékeit, melyről nem tudni miben van, honnét jön, míg másutt oly aggasztó, oly szorongatást gerjesztő bűz fogadja a látogatót, hogy háttal megy vissza. Ez utóbbiak közé tartozott Ábris úr szobája; a falakon még ott feketélt, amit tavali és harmadévi legyek fölirtak rájuk, a padló beszélni látszott a múlt téli disznóölés viszontagságairól, az ágyak alatt szalma és pehely, s a bútorokon ujjnyi vastagságú por, az ablakon pedig éppen nem lehet kilátni, hanem pókháló volt elég minden szegletben.

A belépő asszonyosság nagyot sóhajtott, a szobában széttekintve; meglátszott arcán, hogy boldogult édesanyjára gondol e percben, míg az élt, ezek a szobák nem voltak ilyen piszkosak, rendetlenek, nem verte ki az ember szemét a légy, nem lepte be a bútorokat a por.

Ábris bácsi azalatt megmosdott, megtörülközött, oly ábrázattal, melyen látni lehetett, hogy rá nézve a mosdás egy neme a penitenciának, azután bejött, nagy hidegen megcsókolt minden embert, mosolygani is kezdett egy kicsinyt, hanem az nem sikerült neki, hát abbahagyta.

A vendégek örömet lerakták volna felöltönyeiket, de hová? Tisztességes ruhával bajos volt valamihez hozzáérni.

— De szeretnék én valahová leülni Ábris bácsi, szólalt meg legelőbb Lizike ártatlan kéredzkedéssel tekintve szét.

— Hát leánykám, itt a sok szék, meg a pamlag, kínálá Ábris úr.

— Hát szabad ezekről ezt a sok szép port leverni? kérde Lizike hamis együgyűséggel, én azt gondoltam, hogy szárítani van ide terítve.

— Hallgatsz, te gonosz! csitítá az édesanyja, míg Ábris úr megzavarhatlan kegyes orcával monda:

— Porból lettünk, porrá lészünk, azért a port ne utáljuk. S hogy arany mondatát cselekedettel is erősítse, fogá a kaputja szárnyát, s három széket a három vendég számára letörölt vele, a negyedikre leült maga.

Az asszonyság leült tehát az egyik székre, Ábrahám úr a másik székre, az egyik nem szólt, a másik hallgatott, s ez így tartott mintegy fél óráig; ez a legkönnyebb neme a mulatságnak. Csak néha sóhajtott hol az egyik, hol a másik egy nagyot.

— Hja — ja . . .

Mire a másik egy óranegyed múlva visszafelelt:

— Haj — haj . . .

Károly ezalatt kiment a lovakat megnézni, s ismét bejött, Erzsike pedig az ablaknak állva, rálehel és betűket írt rá az ujjával.

Hogy az elébb Lizikének neveztük a kis, fufangos egyéniséget, az mit sem tesz. Egy névtől származik mind a kettő, s alig van a magyar nyelvben elnevezés, melynek variációiban a legnagyobb gyöngédségtől a legnagyobb gorombaságig annyi volna bennfoglalva, mint ebben, ugyanazon névből származván a behízelt Liza, a vidám Erzsike, a kokett Betti, a tenyeres-talpas Erzsú és a kormos Böske, hát még? „Én magyar leány vagyok, a nevem Babett.”

Hogy Ábrahám úr valakitől azt kérdezte volna: kell-e valami? azt ugyan nem cselekedte; csak ült és sóhajtozott.

Hanem nemsokára benyt a kocsis, Matyi, egy hamis, alföldi csikósból verbuvált fickó, vakmerő, szájas, fufangos.

— Nagyuram, hol árulnak itten szénát? szól beköszöntve, a háziúrnak.

— Szénát, szénát? hát kinek az a széna?

— Nem nekem, hanem a lovamnak. Nem is az én lovamnak, hanem annak a négy lónak, amin jöttünk.

— Hát — hiszen, majd adok én; szólt egyenkint szűrve a szót Ábris úr, s fogta a pajta kulcsát s kiment.

Az ajtón kívül lehetete jól hallani Boris dörmögését.

— A tatár látta! négy lóval járni, csak azért, hogy több széna fogyjon, mintha nem elbírná őket kettő.

Ábrahám úr adott szénát Matyinak, lelkére kötve, hogy el ne hullassa, mert drága. Azzal visszajött, leült és hallgatott tovább.

Matyi újra benyit.

— Nagyuram, hol van itt egy kocsmá?

— Kocsmá? Minek az a kocsmá?

— Szeretnék egy pohár bort venni, nem a lovamnak, hanem magamnak.

— No — várj — majd mindjárt adok én.

S fogta a pincekulcsot és ment. Matyinak meg kellett állni a pincegádorban.

Boriska dúlt-fúlt; csapkodott, csörtetett, veszekedett odakinn egymagában.

Alig jött vissza az öregúr, s alig kezdett a hallgatáshoz, Matyi újra megint belép.

— Nagyuram, a Boriska azt kérdezteti, hogy mit főzön vacsorára.

— Szoktatok ti vacsorálni? kérdé Ábris úr vendégeihez fordulva.

— Szoktunk bizony, sietett felelni Károly, mielőtt szerény anyja ellenkezőt mondhatna.

Ábris úr nagyot sóhajtott, felkelt és kiment a konyhába, s ott elkezdte szép halkan beszélgetni Boriskával, ki ellenben iparkodott oly fennhangon beszélni, hogy odabenn is meghallhassák.

„— Mit? azt a szép kappant? — Nem, ezért a viláért! — Én? most tüzet rakni? Hasogatott fám sincs. — Hát van sajt.

— Én bizony most nem gyúrok tésztát, mert a kezem fáj. — De azt a fazék lekvárt bizony meg nem kezdem. — Én hozzá sem nyúlok. — Én nem vagyok szakácsnéja. Mért nem tart szakácsot, ha vendégfogadós akar lenni.”

Ezt odabenn mind szépen lehetett hallani.

Ábris úr azonban most az egyszer mégis igazságos haragra gerjedt, s kimenvén az udvarra, lesodrófázott egy címeres kakast, vérit vette maga, tüzet rakott, s elkezdte a szárnyas állatot kopasztani, míg Boriska látva, hogy ennek csakugyan meg kell lenni, ki nem kapta a kezéből, s be nem kergette a konyhából.

Két óra múlva készen volt a nagy vacsora. A derék, becsületes kakas olyan kozmás volt, amilyen csak lehetett, s a húsánál csak a csontja volt keményebb. A cupákos kenyér a késhez ragadt, ha vágták, s a szájpapláshoz, ha rágták, s minden étel meg volt sózva, paprikázva úgy, hogy szikrát hányt a szeme, aki belekóstolt.

A vendég hölgy étlen ült az asztalnál, s még nagyobbakat sóhajtott, látva a nagy penészrozsdákat boldogult édesanyja abroszaiban, az ismerős késeket, villákat szarvascsont nyeleikből kiszedve, s az ősi tálakat, tányérokat csorbán, repedezve. Mire jut a férfi, ha feleség nincs a háznál!

Átesve a vacsorán, végre is meg mert szólalni Ábris úr, megkérdezvén hűgától, hogy hova utaznak.

Az megvallá, kegyesen felfohászkozva, hogy **^{re}, Berkessy Gábor úr látogatására.

— Mit! ahhoz a rossz emberhez? kiálta fel Ábris úr, nem egészen menten a megivott kerti bor befolyásától.

— Hát miért légyen ő rossz ember? kérde Károly féltréfásan, félérzékenyen.

— Mert mikor én debreceni diák voltam, ő meg jurátus diák, feladott, amiért kocsmába látott menni. Huszonnégy órai carcerre büntettek érte. Sohasem felejttem el neki.

Annak pedig már lehetett jó harminc esztendeje.

— S hát mért mentek oda? kérde Ábris úr.

Az asszonyság nem felelt semmit, melyen kapva Lizike, felvév a szót, s nagy emberi méltósággal elmondá:

— Leánynézőbe megyünk, Berkessy úrnak van egy leánykája, aki éppen a bátyámhoz illik.

— Űm. Szólt az öregúr, kedvetlenül tekintve félvállról Károlyra. Gyerek vagy te még megházasodni.

— Éppen azért házasítjuk meg, folytatá komolyan a beszédet Lizike, ő jó fiú; hanem egy kicsinyt szeleburdi, majd ha felesége lesz, megjön az esze. Aztán sokkal jobb fiatal korában megházasodni neki, mint hogy megvénüljön, s akkor valami rossz satrafa keze közé kerüljön.

A kisleány oly sajátságos komolysággal mondá el e szavakat, hogy Károly csak alig bírta nevetését visszatartani, édesanyja fejcsóválva tekintte rá, Ábris úr pedig csak tátogott, mintha fogát köszörülné a kis sárkány ellen.

— Hm. Beszélni tudsz, azt látom, szólt félretéve haragját. Hát kenyeret sütni tudsz-e?

— Azt csak tudnék, hanem még szalonnát nem tudok mellé sütni.

(Szalonnának nevezik azt a ragacsos részit a rosszul sült kenyérnek, ami az alsó héja körül van. Ilyen szalonna bőven látható volt az asztalra rakott kenyéren.)

Ábris úr látta, hogy csatát veszt, s székét megmozdítva, jelt adott a társaságnak a felkelésre, mely a szükséges asztal utáni üdvözetek mellett megtörténve, az utasok hálószobáik után tudakozódtak, hova őket Ábris úr maga vezette el, egy darabka gyertyát adva velök, mely eltarthatott addig, amíg lefeküsznek.

Szoba volt a házban elég, de szomorú volt azokat látni. Bab, kukorica, hagymafüzérek minden szegletben; az ágyak azonmódon, ahogy a legközelebbi látogatás alkalmával voltak felvetve, egyik szobában az úrfi, másokban anyja és testvére számára.

Ábris úr nem sokat ceremóniázott velök, félvén, hogy elég a gyertya, hanem otthagya őket, és jócákát kívánt nekik.

Károly mindjárt le is feküdt a belső szobában, a hölgyek a külsőben maradtak.

— Huh! be hideg ez az ágy. Szólt Erzsike megtapintva a jéghideg párnákat, itt megfagyunk, édesanyám.

Azzal bezörgetett Károlyhoz.

— Alszol már?

— Mi kell Lizike?

— Mi félünk ebben a szobában.

— Hát nyisd ki az ajtót, Erzsike.

— Az ablakon nincs függöny, belátnak, nem fekhettek le.

— Hát oltsd el a gyertyát.

— Ejnye, de házsártos vagy. Az ajtót nem lehet jól bezármunk.

— No várj Böske, majd hát én fölkelek, s én alszom ott, ti jöjjetek anyámmal ide.

Azzal fölkel, felöltözött, kijött, a hölgyeket beereszté a másik szobába, újra levetkőzött, s lefeküdt a másik ágyba, mely hideg volt, hogy a fogai is vacogtak bele.

— Valld meg Erzsike, szólt dideregve, miért fektettél ebbe a hideg ágyba, s miért csaltál ki amonnan.

— Mert már ezt megmelegítetted.

Boldog tréfái a gyermeteg testvéri enyelgésnek! Még a szelíd, hallgatag asszonyosság is jót nevetett rajta.

Még a párnák alatt is hideg volt azonban. Az ilyen szobákban télen beveszi magát a hideg, s nyáron át is benn marad, az ember amint kidugja egy ujját a dunna alól, felébred a nagy hidegségtől, s alig pitymallik az idő, elkezd egy indiszkrét kakas éppen az ablak alatt kukurikolni.

— Hallod, Károly, hogy szól annak a kakasnak lelke, akit tegnapi megettünk, kérdi a felébredő Erzsike.

Szó sincs róla, hogy tovább aludni lehessen. Minden ember iparkodott mentül elébb magára szedni öltönyeit, hogy meg ne fagyjon, s úgy érzi minden tagját, mintha meg volna verve.

Mert még az ágyvetésnek is mestersége van. Némely ágy olyan, hogy amint lefeküdt benne az ember, mindjárt elalszik. A napra kirakott váncosokon még érzik az a verőfényes melegség, amit magukba vettek, a váncosok közt oly jól meg lehet fészkelni, derekaljak, párnák oly ügyesen vannak alárendelve, az ember minden tagját otthon érzi, s ahová fordul, ott ébred fel; míg más ágyban ismét nem győz forogni, sehol sem találja helyét, majd fázik, majd izzad, ha el akar aludni felijed és felrúgja magát, a szű rág, fúr, őröl a deszkák között, a nyoszolya ripeg-ropog, nyiszorog, ha az ember elalszik, örökké zsványokkal álmodik, s mikor felébredt, nem bírja megfordítani a nyakát. És erről a nevezetes tudományról még nem írtak könyvet!

Még egy bajon kellett általesni, ez a reggelizés volt. A vendégek ugyan szerették volna, ha elmarad tőlük e keserű pohár (illetőleg keserű csésze), de Ábris úr komolyan állítá, hogy már ő megtette a költségeket, kávé t pörköltetett, tejet forraltatott, annak nem szabad kárba veszni.

A kávé egy kicsit kozmás volt, a tej egy kicsit összefutott, a zsemle egy kicsit tavalyi volt, hanem azért jó volt minden. Ki-ki palástul veté neki a gyomrát, s elkészülvén vele, előjárták a hintót, melynek bakján Matyi ült éhomra.

A vendégeket fel segíté ülni Ábrahám úr; most már igazán tudott mosolyogni. Mennek már! gondolá magában, semmi sem kell nekik több.

Cselédek is jöttek immár elő: Boriska, új kendővel a fején, egy hamupepejke buglyos fejjel, kormos szájjal; mindenik hozott valami köpenyeget a vendégek után, iparkodtak mosolyogni, kaptak egy-egy húszast az ifjú úrtól; Ábris úr megcsókolgatott mindenkit, levette a sipkáját, szerencsés jó utat kívánt, s amint Károly felugrott a bakra, s kivevé a kocsis kezéből a gyeplőt, már azt hívé, hogy átesett minden veszélyen — midőn Matyi lekiált:

— Nini, nagyuram! Elfelejtettem meginni azt a pohár pálinkát, amit nagyuram akart adni ma reggel.

Ábris úr még egyszer elsavanyodott, s bemenvén a szobába, visszatért egy gyűszűnyi nagyságú pohárral, melybe valami volt töltve.

— Mind az enyim ez? kérde Matyi, attól tartok, hogy leiszom magam, s feldöntöm a hintót. Isten megáldja nagyuram, isten megáldja Boriska, magát is Pannika. Egy hét múlva megint visszajövünk, akkor itt maradunk egy hétig. — Gyi te Ráró!

Jó is volt, hogy már a lovak közé vágott, mert az egész társaságnál oly kitörőben állt a nevetés, hogy azt csak a támadó kocsizörgés bírta elnémítani; a négy tüzes paripa nekirugaszkodott, utána a négy szelindek, dühös csaholással kísérve a távozó hintót az utcán végig, Ábris úr a két cseléddel kidugta a fejét az utcaajtón, s csak akkor mertek visszatérni, midőn látták, hogy a hintó valósággal eltűnt már szem elől.

Boris egész nap nem szűnt meg aztán dűlni-fűlni a konyhában.

— Azért vannak az embernek az atyjafiai, hogy mindenéből kipuszítsák. — Az ember magától megkuporgatja, s másoknak a torkába tömi. — Olyanok, mint a sásák. — Mi nem megyünk soha senki nyakára. — Három hétig nem esznek annyit a teheneink, mint amennyit ez az ördög kocsis egy éjjel megetet a lovaival. Hát ez a kis fityfiritty leány? Milyen finnyás a lelkem, még golyóbisokat csinál a kenyérből, s azzal hajigál. — Majd megenné még. — Az a nagy mennykő hintó hogy felvágta az udvart a kerekeivel. — Három napig győzöm takarítani a szobákat. — De iszen elszököm én innen, ha még egyszer ide jönnek.

II.

Az eddigiekből annyit már tudunk, hogy van egy bizonyos tekintetes Berkessy Gábor úr, annak ismét van egy férjhez adó leánya, akit megkérni az ország két különböző oldaláról, két házasulandó ifjú ember siet, illető családjaik kíséretében, amint illik.

Még egy kevéssé engedelmet kérünk tisztelt olvasóinktól egy harmadik helyre is betekinteni, azután mindjárt mi is odamegyünk.

★★ megye székvárosában lakott egy fiatal özvegyasszonyság, Csalváry Júlia, kit a szószapuló közvélemény világleányának nevezett el. Az ilyen elnevezéshez nem kellenek nagy érdemek. Júlia ifjasszony korában élemedett férje által igen szigorúan tartatott, az öregúr egyenlő mértékben levén fősvény, szerelemfélő és ostoba; halála után annál gyorsabban törtek gátot az elfojtott szenvedélyek. A szép és meglehetősen birtokú özvegy imádóktól lón környezve, azokat nem is igen nagy gonddal iparkodott magától elutasítani; estélyeket adott, szabadon társalgott, bálokban feltűnő öltözetet viselt, lovagolt; ami mind elég arra, hogy a kisvárosban beszéljenek róla. Egy öregúr, valami nagybátyjaféle, hajdan fizetéses assessor, lakott állandóul nála mint gyámja, titkárja, vagy mije. Ez az egész városba hordta szüntelen a pletykát, akármilyen történet, még ami nem történet is a háznál, azt abban az órában tudták a nemesi és polgári kaszinóban; még azt is, hogy Júlia egyszer többször fel nem húzza ugyanazon selyemharisnyát, és hogy minden esztendőben egyszer beoltatja magát tehénhimlővel, attól tartva, hogy meghimlőzik. Holmi apróbb eseményeket, imádók cserélését, szerelmi perpatvart, összezördüléseket és házi jelene- teket mindennap friss sütésben lehet kapni a jó öreg Nánásy bácsinál (így hívta az assessor urat az egész város), s akinek emiatt szüntelen majd egygel, majd mással gyűlt meg a baja: egyszer hírbekevert imádók akarták párbajra hívni, másszor elutasított gavallérok fenyegették ütlegekkel, gyakran nem mert kimenni az utcára, mert attól félt, hogy rálesnek, otthon pedig Júlia érezteté vele mindennemű szeszélyeit; hanem mindez a jó öregúron nem változtatott, azért ő pletykázott, akire lehetett, eltagadott, amit lehetett, és viselt minden következő türelmesen.

Júliát minduntalan sürgették rokonai, hogy menjen férjhez,

és hagyjon fel ezzel az étellel, válasszon valakit imádói közül, s a többit kergesse magától; de mikor Júlia oly szeszélyes volt, hogy ha igazán szeretett is valakit, mihelyt rokonai férjül ajánlani találták, képes volt kiszerezni belőle, s sohase látni többé. Ilyenformán a férjhez menés esztendőről esztendőre haladt, új meg új változatokon ment keresztül, híre örökké volt, de sohasem történt meg, majd az elhíresztelt jegyes hagyta el a menyasszonyt, majd ez ötet, néha egy hajszálon múlt el az egész, legtöbbször pedig maga az érdekelt fél nem tudott róla semmit.

Történetünk időfolyamában egy reggelen Nánásy bácsi bejártván a konyhát s megtudva, hogy mit főznek, értekezve a társalkodónéval, megtudva, hogy Júlia milyen kedvében van, belépe öltözőszobájába, elmondandó, hogy mit beszélnek a kávéházakban.

Júlia éppen toalettjét csinálta, a szobaleány akkor gyűrűzé fodrozó vasára hosszú, szőke hajfürteit; a delnő hanyagul eldőlve ült bársony karszékében, nagy pálmalevelű kasmírpongyolája hosszú selyembojtyjából szélmalmot csinálva unalmában.

— Jó reggelt, jó reggelt, kedves, szép húgocskám; selypíte kedvesen Nánásy bácsi, s galopplépésben odasásírozva Júliához, megfogá kezét, s a csuklón kezdve a körme hegyéig végigcsokolva, minden pontnál felkiáltott: óh, mi kedves kezecske, óh, mily élvezet lehet ezektől pofocskákat kapni. Jaj be szép ma az én Zsülim! Ezekkel a hosszú hajfürtekkel, bizonyosan ismét el akarja valakinek forgatni a fejét, ezekkel az à l'anglaise fürtekkel. Óh, maga kegyetlen Penelope! Ma reggel ismét egy párbaj esett miatta. A szép Lujzi, az a csinos barna, egyet kapott a homlokára. Boldognak érezheti magát, he, he, he! Ezt a szalagot, kérem, nekem kell ide tűznöm a hajtekercsre, így ni. Hát nem legjobban érték-e hozzá? Nem lett volna-e jó szobalány belőlem? He, he, he.

Júlia csak nem akart nevetni mind e bohóságokon, s komolyan fordult nőcselédjéhez:

— Betty! hozza el a cipőmet.

— Nem, meg nem engedem, hogy más hozza el, mint én! kiálta Nánásy bácsi, visszatartva Bettyt s törte magát a cipőkért, s rájuk találva, összecsókolá azokat, még a talpaikat is, úgy tevé le Júlia előtt, ki hímzett papucskáit lerúgva, könnyeden voná fel a finom, fekete atlaszcipőcskéket, oly kevéssé törődve Nánásy bácsi jelenlétével, mintha csak valami nőcselédje volna ott. Azzal felállt, a tükör előtt körülnézte magát, mintha mondaná: hát nem vagyok-e szép?

— Óh, felséges, óh, mennyei! kiálta megdicsőült arccal Nánásy bácsi, s gyönyörködésében majd elejté az állát, s könnyebb volt a lelkének, hogy azon helyre leülhetett, melyről Júlia felkelt.

— Nánásy bácsi; szólt Júlia, magát háttal nézve meg a tükörben; én magát egy igen komoly dologgal akarom megbízni, melyet addig nem lesz szabad elpletykáznia, amíg véghez nem ment.

— Hát nem vagyok-e én a legtitoktartóbb titkár a világon? Júlia haragos akart lenni.

— Én nem tréfálok bácsi. Hanem azt mondom, hogyha elébb kihíreszteli a dolgot, míg megtörtént, hát megtépem.

— Nánásy bácsi örülni fog e kegynek; motyogá az öregúr, tréfásan levéve parókáját s odatartva húga elé fejét, mely oly sima volt, mint egy görögdinnye.

A szobalyány kegyetlenül elröhögte magát e tréfára, melyre Júlia összevont szemöldökkel inte neki, hogy menjen ki a szobából.

Nánásy bácsi minden módot elkövetett, hogy húgocskáját megnevetesse, ferdére tolt a parókáját, csikorogva nyitá ki burnótszelencéjét, pukkerlikat vágott a reneszánsz korából: — semmi sem sikerült; Júlia ma nem akart nevetni.

Amint magukra maradtak, becsukta az ajtaját, leültette az öregurat a balzacra, s maga eléje állt.

— Hallja Nánásy bácsi. Én férjhez fogok menni.

A megszólított csupa meglepetés és kíváncsiság lőn.

— Magának el kell menni még ma **re, az alispánt felkeresni s diszpenzációt kérni számomra. Onnan vissza se jöjjön, hanem egyenesen menjen fel Pestre, s mindent, ami a menyegzőhöz szükséges — maga jobban tudja, mint én —, rendeljen meg, legfőljebb mához egy hétre; mert akkorra túl akarok rajta esni.

— Számíthat rám, angyalom. Három nap alatt vagy minden itt lesz, vagy azt hallja, hogy Nánásy bácsi meghalt.

— Iparkodjék számomra Pesten a lehető legrövidebb idő alatt menyasszonyruhát is készíttetni.

— Csak bizza reám, angyalom. Magam felkeresem a leghíresebb tűművészeket, akik a legelőkelőbb dámáknak és színésznőknek dolgoznak: Keresztesyt vagy Sóvárit, s ha egy hét alatt el nem hozom a legpompásabb menyasszonyöltözetet, kurrentáltasson az újságban, mint egy elveszett ölebecskét, akiért öt forintot kap a becsületes kézhezszolgáltató.

— Egyúttal írjon levelet rokonaimnak, s hívja meg őket mához egy hétre tartandó menyegzőmre, hanem erre majd Pesten is ráér. Csak most rögtön üljön kocsira és menjen.

— Igen, galambom, húgocskám. De hát mit írjak rokonainknak, mit?

— Hát miről beszélünk? Azt, hogy férjhez megyek.

— Igen, de kihez?

— Hát azt is szükség tudni?

— Hahhahaha! Hisz az a fácit a dologban!

— Furcsa —; hát írja meg, hogy Sós Kálmánhoz.

— Sós Kálmán? Sós Kálmán? Hallottam már egyszer a nevét.

Hogyan írják? két ó-val vagy két s-sel?

— Írja, ahánnyal akarja.

— Kicsoda, micsoda e derék ifjú ember?

Júlia komoly áhítattal felelt rá: „költő”.

— Hát még?

Júlia félharaggal, félbámulattal tekintte az öregre, mintha mondaná, milyen együgyűek a vén emberek, s azzal dacos vállvonással monda:

— Úgy hiszem, hogy a sors eléggé bőkezű volt akkor, midőn valakinek gazdag szellemet adott, ahelyett, hogy gazdag hivatalt adott volna.

Nánásy ezt nem értette, tehát megnyugodott benne, magában ilyenformán töltve ki ezt a rubrikát: valami éhenkórász, táncmester vagy komédiás, vagy más efféle lehet a gyönyörű madár, akit Júlia férjeül választ azért, hogy annál könnyebben uralkodhassék fölötte.

Júlia hagyta elmélkedni az öregurat, s elkészíté saját kezével az útravaló szükségleteket, elrakva mindent a kocsiládába; külön chatouille-ba a borotválkozó eszközt; felírta egy tárcába, amiket nem volt szabad elfeledni, beletett egy csomó meg nem számlált bankjegyet, s átadva azt Nánásy bácsinak, maga ráadott öreg kaputot és bundát, fejébe húzta az utazósüveget, s lélegzeni sem hagyta addig, amíg fel nem ülteté az előjáratott hintóba, nehogy ideje legyen elbeszélni valakinek a friss titkot.

Nánásy bácsi azonban, amíg a városon végigment, két-három úri ismerősével találkozott, s nehogy kifúrja oldalát a titok, a kocsiból kihajolva elmondá nekik röptében, hogy húgocskája házasodik, elvesz valami fiatal, ismeretlen embert, most küldi őt a diszpenzációért az alispánhoz és Pestre ruhákat és tortákat rendelni. — Ilyenformán aztán egy óra múlva az egész városban mindenki a titkos menyegzőről beszélt, s találgatták, hogy ki lesz a szerencsés vőlegény, mert annak a nevét Nánásy bácsi elhallgatta — takarékoságból, hogy mikor visszajön, akkorra is maradjon kiharangoznivalója.

Júlia azon nyugodt tudattal, miszerint ügyeit jól rendezé, tért vissza termeibe, parancsot adva cselédeknek, hogy Kálmánon kívül senkit be ne eressenek hozzá.

Nemsokára léptek hangzottak a folyosón; Júlia a legérdekesebb kedélyt iparkodott arcán visszatükröztetni, megismerve a lépések hangját, mert szerelmes emberek még a csizmasark kopogásai közül is megismerik a választottjukéit. E tekintetben a szerelmes emberekénél csak a lapszerkesztők ösztöne fino-

mabb, akik a kapu alatt kopogó lépésekből meg tudják ítélni: vajon a posta jön-e előfizetőkkel, vagy pedig valami poéta versekkel.

Júliánál megfordítva állt a magnetizmus. Ő a költőre várt, nem a postára, és nem csalódott: Sós Kálmán úr nyitá be az ajtót.

Érdekes, halavány ifjú volt. Nem az volt rajta az érdekes, hogy halavány volt, hanem az, hogy oly arccal lépett be az ajtón, mint Hamlet a koponyával, s patetikus léptekkel Júlia elé járulva, ajkaihoz emelé a delnő kezét, s ott tartá hosszan, még tán most is ott tartaná, ha Júlia bele nem szólt volna, karjaiba fogózva.

— Önnek valami baja van Kálmán, hogy oly szomorú?

— Szomorú vagyok, ugyebár, mond a költő; mint Levia-tán, ki vigadó angyaltársai között járt, s már homlokára volt írva, hogy le fog az égből vettetni.

— Az istenért! szólt megijedve Júlia, mi baj fenyegeti önt?

— Semmi, semmi; szólt nyugalommal Kálmán; de oly arckifejezéssel, melyből iszonyúakat lehetne gyanítani, s nagy, színpadi elernyedéssel egy karszékebe bocsátkozék.

— De igen, igen, önnek valami baja van! — kiálta a delnő komolyan megrettenve —; én kívánom, én követelem, hogy azt nekem megmondja.

A költő ismét a tempo fölemelkedék, s megfogva Júlia kezét, mélyen tekintte annak szemeibe.

— Hísz-e ön a sejtelmekben? kérdé kísértetes hangon.

— Minek az?

— Nem ismeretes-e ön előtt azon érzés, mely valami az álomból az ébrenlétben? midőn legvígabbak vagyunk, egyszerre, mintha valami hideg kéz simulna végig arcunk felett, hogy ajkainkon a megkezdett kacaj elfagy, s mintha egyszerre egy bűvtüköröt látnánk magunk előtt, melyből tulajdon arcunk néz reánk, halaványan, sötéten, mintha mondaná: ne örülj!

— Ugyan, hagyja el; szakítá félbe Júlia, kire izgatón hatott

a poézisnak ez a neme; nem jó ilyenekről beszélni. Szóljunk inkább menyegzőnkről. Kapott ön már levelet rokonaitól?

Sós Kálmán lord Byron-képet csinált, s szemeit felforgatva monda:

— Ön boldog, óh, Júlia, óh, ön még gyermek és tud mindennek örülni.

— Ugyan, hallgasson! hisz idősebb vagyok magánál jó öt esztendővel, ha nem többel.

— Ah Júlia, az időt nem az évek teszik. Ön gyermek huszonnyolc évvel, én megaggott férfi huszonnégygyel. Nem az a legvénebb, aki legtávolabb van a bölcsőtől, hanem az, aki legközelebb van a sírhoz, nem a napok száma hozza meg az arcok redőit, hanem a napok terhe. Én szenvedtem annyit, amennyi egy ötvenéves életre elég.

— Szegény Kálmán! — sóhajtja Júlia, a költő vállára simulva, s elég gyöngéd volt meg nem kérdezni tőle — hogy mi az ördögöt szenvedett már annyit. Egyébiránt erre azt felelte volna Kálmán, hogy azt nem jó meghallani emberi füleknek.

— Lássá ön. Folytatá Kálmán, e pillanatban, midőn önnek mennyei arcát látom, midőn szívemnek lángolni kellene azon gondolatra, hogy önt bírni, önt örökre enyimnek nevezhetni fogom, valami jéghideg sóhajtás azt látszik súgni lelkembe: ne örülj, minden bizonytalan a nap alatt.

— De már ez bizonyos, mert már a diszpenzációért is elküldtem, s egy hét múlva rokonaink itt lesznek, s menyegzőnket megtartjuk.

— Hah! egy hét múlva? Tudja-e ön, hogy akkor augusztus tizenharmadika van?

— Biz én nem néztem a kalendáriomot.

— Ah Júlia. Az én sorsomra iszonyú befolyást gyakorol a tizenhármas szám. Minden baleset a hónapok tizenharmadikán történt velem.

— No hát megtartjuk előtte való nap.

— Ön oly biztosan beszél, mintha a sors kezét kezében tartaná.

— Hát ha én akarom, és ön is akarja, akkor csak úgy gondolom, hogy mint bizonyosról beszélhetünk.

Kálmán e szóra felemelé tekintetét, s mutatóját feltartá, a magasba intve, úgy hogy Júlia azt kezdé hinni, hogy valami pókhálót fedezett fel, mely a plafonrul csügg le, s azt mutatja neki.

— Felettünk él a sors, és a sors szeszélyes. Összetört szívek, széttépett remények a legédesebb áldozatok, mikben gyönyörködik. Óh, Júlia, ön boldog, ha nem jutott szívébe azon delejes érzelemből, mely a holnap sejtelmével tölti el a gondolatot; ha keble világában nincsenek meg azon bűvös húrok, miken a jövőnkbe látás szilaj keze játszik; különben önnek az arca is eltanulná arcomtól a haloványságot.

Júlia már únni kezdé ezt a sok víziót, magnetizmust s más efféle aranyeres sejtelmeket, s hogy más irányt adjon a mulatságnak, leült zongorájához, s elkezdett rajta egy csinos fantasié-t játszani.

Kálmán odakönyökölt a szék karjára, melyen Júlia ült, sötét arccal a jövőnkbe látszott nézni, haját felborzolta, szemei villogtak, majd ismét karjait összefonta s fejét mellére csüggeszté, újra a székre könyökölt, s fejét a tenyerébe bocsátá, végre nem bírta tovább érzelmei súlyát, öklével homlokára csapott, s a legnagyobb egzaltációval kiálta fel:

— Ah, egy ily pillanat! e dalt hallani — tégedet ölelni — s kéz kézben, szív szíven meghalni együtt — egymásba lehelni lelkeinket! Óhajtasz-e együtt meghalni velem, óh Júlia?

— Majd, ha jó öregek leszünk, biz az szép lesz; de még egy kicsinyt hagyj bennünket élni.

Kálmán szánalmas arccal tekintte Júliára, fájdalommal érezve, mily mélyen kell a nő lelkének az övén alul állani, midőn azt sem bírja felfogni, mi irtóztató gyönyör van abban: meghalni együtt, mikor semmi bajunk sincsen. — Ritka ember képes ezt felfogni.

Ezentúl Kálmán egy szót sem szólt többet, végigjárt néhány-szor a teremben, mint egy vándorló lélek, akinek egyéb pasz-sziója nincs, mint az élő embereket ijesztgetni, azzal felkapta a kalapját, s egy öngyilkos elhatározottságával odalépve Júlia elé, szívrázó hangon monda:

— Isten veled! Adja az ég, hogy sejtelmeim ne valósuljanak.

Azzal kiszakítá magát jegyese karjaiból, az ajtót is majd kisza-kította sarkából, s dült arccal eltávozott.

Szegény Júlia egészen kétségbe volt esve, minden rossztul kezdett félni, utána küldé az inasát, hogy nézze meg, nem tett-e valami kárt magában, s addig meg nem nyugodott, míg az inas hírül nem hozá, hogy a tens úr a kaszinóban rostélyost eszik zöld fokhagymával, amiből inas ésszel azt lehete követ-keztetni, hogy ma aligha akar hölgyekkel szóba állani.

Ebben félig-meddig megnyugodva, délután tömérdek láto-gatással volt elfoglalva Júlia, s megütközéssel tapasztalá, hogy akik két-három esztendő óta nem lépték át a küszöbét, min-denféle emberek jönnek hozzá, s célzásokkal, tanácsokkal ipar-kodnak kutatni, fürkészni azt a titkot, amit ő már öt mérföld-nyi távolságra hitt a várostól, s egyik csudálkozásból a másikba esett, tapasztalva, hogy már az egész város tudja, miszerint ő egy hét múlva menyezőjét üli.

Végre kénytelennek érzé magát hermetice elzárni minden-féle látogatás elől, s íróasztalához ülve, elkezde egy szép, érze-lemteljes levelet írni jegyesehez. Meggondolá, hogy mennyire széthangelheték prózai észrevételei a költő fellengős ábrándo-zásait, s mily keserű utóhangokat hagyhattak azok annak nem földi csizmákban járó szellemében, s hogy azt jóvá tegye, belegendolkozta magát azokba a képtelenségekbe, amiket Kál-mán elmondott, ráerőszakolta képzeletére azokat a furcsa érzel-meket, amik sejtelmeknek nevezhetők, amiket érez az ember, ha a gyomrát meghűtötte, vagy náthája következik, vagy midőn tánc közben észreveszi, hogy valami kapocs szakadni, vagy fejéke lebomlani készül; ezekhez hasonló sejtelmek között

írt össze egy csomó holdas históriát, amidőn belép a szobaleány, s hoz egy levelet, melyet éppen most adott át neki a posta.

Júlia bosszúsán kapá el a levelet, kizavartatván sejtelmei ködéből, de amint rápillantott, s a kézírásat megismeré, akkor aztán igazán sejtelmek szállották meg, Kálmán írását ismerve meg a borítékon.

Szívdobogva tartá kezében a zárt levelet. Vajon mit ír? Irgalmas ég? Hátha az van a levélben, hogy amidőn e sorokat olvasom, akkor már annak írója . . .

Nem engedé magának bevégezni a rémeszmét, hirtelen inte szobaleányának, hogy távozzék, s egyedül maradvá, reszkető kézzel bontá fel a levelet. Négy sűrűn írott oldal állott előtte.

„Imádott, örökké feledhetlen angyal!”

„Láttál-e már valaha két csillagot az égen, melyek oly közel állanak egymáshoz, hogy pusztá szemmél egynek tartaná őket az ember, s melyek világteremtés óta egymás körül forogva, csodálatos tüneményt képeznek a csillagrendszerben, s íme egy véletlen szavára a mindent kormányzó sorsnak, egyszerre egy közülök elválik, s megindulva az égen, üstökös csillag lesz belőle, melynek végzete a világokon kívül bujdokolni s ijeszteni vészt jósló lángjaival a remegő csillagokat.”

Júliának nem volt türelme ezt az egész asztronómiát végigolvasni, hanem egyszerre a végére futott s olvasá, ami ott állt.

. . . „miután atyám kívánsága életemre nézve vasbilincs, mely engem, mint Prometheuszt, a sziklához láncol, ő pedig azt kívánja tőlem, hogy tekintetes Berkessy Gábor protonótárius úr kisasszonyát vegyem nőül, nem marad hátra más, mint meghalnom, vagy engedelmeskednem. Ha csak enmagamat tekinteném, boldogság volna reám nézve a halált választani, de terád gondolok, kinek lelkét ily eset örökre megzavarná, azért élni fogok és engedelmeskedem, csupán teérted, csupán a te nyugalmadért. Könnyekkel szememben, szívemben a halál tőreivel írom e sorokat hozzád: felejts el örökre engem, ki emlékeddel halok meg. Sós Kálmán.”

Júlia a holdból esett le . . .

Hát ez volt az a halálos sejtelem, az a magnetizmus, azok a titkos víziók, hogy egy mászt akar nőül venni.

A következő pillanatban hidegvérrel fogá össze a levelet a magáéval a delnő, s anélkül, hogy arra is méltatná, hogy kétfelé repessze, bevetette a kandallóba.

Csengetett.

A szobaleány belépett. Júlia néhány szót írt, s azt lepecsételte.

— Az inas rendeljen rögtön lovas futárt, aki Nánásy úr után menjen, s ha még az alispánnál kapja, adja át neki e levelet, ha ott nem találja többé, menjen utána Pestre, az Arany Sasba szokott szállani, ott keresse fel. A fizetést nem kell kímélni.

A város tele volt már a hírrel, hogy Júlia férjhez megy; az volt csak még a szerencse, hogy senki sem tudta, kihez.

Ilyenformán Berkessy Gábor úr kisasszonyát már harmadik oldalról is fenyegeti a szerencse —; hogy ez érdekes szerelmi csőd hová fog fejlődni? azt időjárástával, annak rende és módja szerint szinte meg fogjuk tudni.

Berkessy Gábor urambátyám egy hatvan év körül járó fiatal ember volt, kinek haja és bajusza galambfehér volt már, de lelke oly ifjan maradt, mintha most is harmincéves volna. Mulatságokban ő volt a társaság lelke, mindig tréfás, anélkül, hogy valaha sértene, anekdotái híresek voltak a környékben, s ha ebéd vége felé egyet-kettőt előhozott, megrázkódtatta az egész társaságot, hogy az emberek a székekről forogtak le a kacagás miatt, ami megbecsülhetlen dolog hosszas lakmározás után, s ha azután ő is hozzákezdett a nevetéshez, azt a város végén is meghallották, mert azt a mennydörgő kacagást csak akkor lehetne valamihez hasonlítani, ha az oroslánoknak is szokásuk volna a nevetés; úgy, hogy mikor Makón vagy Szegeden színészek voltak, s ő be talált vetődni valami nevetető darabba, nemegyszer megtörtént, hogy félbe kellett szakítani miatta az előadást. Eleinte csak lassankint buffogott: ha! —

haha! — haha! csak tartogatta a kendőjét a szájára, iparkodott komoly képet csinálni, úgy tett, mintha köhögne, míg végre, mintha egy bomba pattanna szét benne, kitört irtóztató hangon: hahhahhahaha!! a könnyek végigpatakzottak orcáján, titotte az öklével az előtte álló padot, rugdalta a földet, magával ragadta a nézőket, a nézők a játszókat, úgyhogy mikor valamelyik színész már meghallotta az első „ha!” felkiáltást, ugyancsak sietett elmondani, ami szájában volt, mert aztán szó sem volt róla, hogy szóhoz juthasson.

Hogy én ilyen sokat beszélek Berkessy Gábor urambátyám nevetési virtuozitásáról, ez azért van, mert szerintem ahhoz, hogy valaki jól tudjon nevetni, nemcsak jó tüdő, hanem jó szív is kell, s erről is ismeretes volt a derék úr az egész környékben. Egész arculata a leghívebb tolmácsa volt lelkének: az a jó, gömbölyű kép, azok a mosolygó szemek, ezüst szempilláikkal, az a mindenféle mozgatható bozontos fehér szemöldök, az épfogú, piros száj s a fehér bajusz a piros orcán, mintha hó esett volna rózsalevelekre és a félreismerhetlen szívjóság kinyomata minden vonásaiban oly bizalomgerjesztő tekintetet adtak neki, hogy közelében lehetetlen volt jól nem érezni az embernek magát, s ha vele szemközt ült, még a karácsonyi legátus is vérszemet kapott.

Harmincéves volt a jó úr, midőn megházasodott, jó, szelíd felesége volt, kivel tizenkét évig élt példás békességben, anélkül, hogy gyermekük született volna. Ekkor végre, midőn nem is vártak többé reá, köszöntött be az elkésett áldás, egy kisleányka képében.

A boldog pár még egyszer oly boldoggá lett; a kis Linácska lett öröme, szemefénye, reménysége, dicsősége mindkettőnek. Azt szeretettel, gyöngédséggel, hízélgéssel halmozák, mindenben kedvét keresék, kényeztették, cicomázták, a gondolatját is siettek eltalálni, és — különös játéka a természetnek — az egyetlen gyermek, nemhogy elromlott volna annyi gyöngéd kényeztetés által, sőt mindez csak szelídebbé, kedvesebbé tette őt,

anyja szemeinek egy intésével igazgathatta őt, s nagyobb örömet nem ismert, mint szülőinek kedvökben járhatni, a reá pazarlott gyöngédség, szeretet, háladatos földre talált lelkében, éppoly gazdagon fizetve mindazt vissza, ellenkezőleg a legtöbb elkényeztetett természettel, mely olyan szokott lenni, mint az ecet, mentül több cukrot raknak bele, annál erősebb ecet lesz belőle.

Alig tízéves korában elveszté anyját a leányka, ami ifjú lyánra nézve a legnagyobb csapás, az apai gond sohasem pótolja az anya figyelmét, sokat nem vesz észre, sokat elmellőz az apa, ami az anya figyelő lelkét nem kerülte volna ki. Ámde Linán e csapás sem változtatott, csupán komolyabb lett azóta. A háziasszony gondjai lassanként az ő vállára nehezültek, s ifjú nőknél legbiztosabb óra a házi gond. Ez munkás életet ad, komolyságra vezet, megtanítja önmagát becsülni, kiirtja a szenvelést, álérzelmeket, és az életbe vezet.

A kislyánkából serdült hajadon lett, jószágáról, szelídségéről messze földön beszéltek, atyjának meglehetősen karban álló vagyona volt, ezt is jól lehet tudni, mint ezt igazolni látszik azon körülmény, miszerint eddigelé tudunkra egyszerre három kérés indult háztűznézésre Berkessy Gábor urambátyámhoz.

Elvégre azonban ki kell mondanom, miszerint e jó, kedves, szelíd leányka külsejére nem volt az, amit költői nyelven szépek szokás nevezni.

Valóban nagy gorombaság, amit ezek a költő urak elkövetnek a világgal; már szerintök annak, aki nem tökéletes szépség, joga sincsen igényt tartani a boldogsághoz, mindazok a nők, kiknek arcát rózsákhoz és liliomokhoz nem lehet hasonlítani, nem is egyébert születtek, mint hogy megcsalassanak, ráadásul adassanak pénzeikért, pénz nélkül pedig éppen elő sem fordulnak regényben.

Pedig az élet ezt meghazudtolja: a családi boldogságot oly házaknál is virulni látjuk, hol a nőt nem festették le almanachok számára, s a szerelem, a gyöngéd költői lélek felkeresi a szerény,

igénytelen alakokat, kedvességet, gyönyört, vonzó értelmet árasztva el azon vonásokon, miket a természet nem alkotott festői mintának, miket ha le kellene írni, alig tudnók elmondani, mi rajtok oly kedves? ha mozdulatlanul lerajzolva előttünk állnának, hideg közömbösséggel fordulnánk el tőlük, de amint beszédessé lesznek, amint egy mosoly, egy ábránd, egy szelíd részvevő indulat végigvonul rajtok, édes vonzalom lép meg bennünket, az arc, melyet a természet halaványon hagyott, az ajkak, a szemek valami új, ismerős bájt nyernek, a lélek bebizonyítja hatalmát az alak felett, leküzdve annak hiányait, s széppé varázsolva, ami nem az: — hanem persze ahhoz is lélek kell, hogy azt valaki meglássa.

Linka is azon női alakok közé tartozott, kiket a természet nem tett ragyogókká. Szerencsére azon öntudatra nem enged a természet senkit jönni, hogy magáról elhiggye, miszerint nem szép. Az nagy szerencsétlenség lenne, s képes volna igen rosszá tenni az embert. Aligha volna az jólelkű ember, ki a tükörbe nézve, valamit fel ne tudna fedezni magán, mi arcát kedvezővé teszi, és amit valóban más is észrevehet rajta hosszabb figyelem után. Ezek az eszmék ugyan nagyon ártnak a klasszikus fogalmaknak, s a szépműtan vissza fog borzadni annak hallatára, hogy a nem szép is lehet költészet tárgya, de ki tehet róla, hogy annyira elszaporodott az ember a földön, hogy egészen benőtte tarka népeivel az olympi egyformaságot, s a néger és a lapon szépnek találja a maga párját, s még olyan vakmerő is akad, aki azt állítja, hogy a szellem is lehet szép.

Mind e beszédekert pedig nem szabad unnod, nyájas olvasóm; mert azt jól tudod, hogy ide háztűznézni jöttünk, tehát türelmesen meg kell hallgatnod és látnod mindent, hogy hiába ne fáradtál légyen ide.

Éppen hajnalodik, a harangszó ébredőt cseng a faluban. A felkelő nap legelső sugarai a ház ablakára sütnek, s a zöld ablakredőnyök egyenkint felnyílnak, csupán kettő marad zárva, ott még az öregúr alszik. A hajnali friss lég keresztüljárja a szobá-

kat, mik már akkorra ki vannak tisztogatva, a megbecsült ősi bútorok letörölgetve, az ablakkal szemben az üveges pohárszék nagy, fénymázos, cifra szárnyakkal, miknek oszlopait aranyozott angyalok tartják, benne csészek és metszett poharak, mik között még az is látható, melyből Gábor bátyánk nagyanyja menyasszony korától kezdve 82 éves koráig ivott. Gyönyörű rendtartás, ahol egy pohár 82 esztendeig eltart, még a füle sincs letörve. Oldalvást egy magas kihúzó szekrény látható, harminckét fiókkal, cseresnyefából, melyet remekbe csinált egy szittyá asztalos, minden fiókon bronz oroszlánfejek; melyek karikát tartanak fogaik között. Kétoldalt áll két superlátos ágy, melynek függőnyecire igen szépen van kinyomtatva egy szarvasvadászat, a magasra fölvetett párnák közt nem hál senki, de azért minden napfényes délután kiterítik azokat a folyosóra, s úgy vetik újra; a két ablak között áll egy ősi tükör, melynek rámája is cifrára köszörült tükörből van, alatta egy lekapcsolható, fekete bőrpamlag, mely fölé a falon immortelle virágból fűzött koszorú van akasztva, mely legalább is lehet félszázados. Az egyik szögletben áll egy nagy falióra, földigérő házban, melynek ketyegése bár ritkán altat el, verése ritkán ébreszt fel valakit, mégsem múlik el nap, hogy pontosan fel ne volna húzva; a másik szögletben végre áll a magas kecskerokka, melyen ősidőkben a nagymama szokott fenni, s melyet kegyeletből azóta senki sem mekegetet.

Ez az egyik szoba.

Meg kell még azt is tudnod, kegyes háztűznéző, miszerint a pohárszék aljában negyvennyolc személyre való ezüst hever, amely nem jár elő, s a szekrény fiókjai színültig vannak hófehér abroszokkal és sávolyos kendőkkel, el lehetne velök látni egy restaurációt.

Most jerünk a másik szobába.

Ez már a legújabb divat szerint van bútorozva. Gábor úr egy nevenapján azzal lepte meg leányát, hogy tudta nélkül egy egész szobát divatos bútorral szereltetett fel; kényelmes

karszékek, ruganyos pamlagok, melyek később zongorával is szaporodtak, a háttérben egy üveges sifon, mely tele van név- és egyéb ünnepekre kapott kedves csecsebecsékkel; a hízzett szőnyegek mind a házikisasszony saját művei, ki amellet, hogy a háztartást példás renddel viszi, azon finomabb női munkákra is talál időt, úgy osztva fel óráit, hogy egyik dolog a másikat ne mulassza.

A kis hímművészalkáról nem hiányzanak az irodalom újabb termékei is, s szépen szám számra rakva, ott látható az Athenaeum is és a Regélő, az ő Honművészeivel együtt, ekkoriban a magyar szépirodalom időszaki képviselői.

E teremről nyílik Linka hálószobája, oltártiszta kis menedék, szellős ablakkal, mely a kertre nyílik, a nagy mályvarózsák betekintgetnek rajta; a falon rézkalitkában kanárimadárka berzenkedik, tollát borzolgatva, s ha úrnője szavát hallja, olyan éneket kezd, hogy majd megszakad piciny szíve bele. Meglepő csín és rend mindenütt, egy félrecsúszott redő nincs a függönyökön, egy elhajított tárgy nem hever sehol, sem egy gondtalanul levetett öltönydarabot nem látni — szék, asztal nem áll útban, a varróasztalból nem csüggnek cérnák, galandok, a zsúrolt padlat oly fehér, mint a lizstláng, olajfolt, sáros láb nyoma keresve sem található rajta, csupán a kis kanári szemtelenkedik néha, elszórva a kendermagot, melyet úrnője azután, valahányszor bejön szobájába, szemenkint szedeget fel utána.

A terem túlsó ajtaja egy előszobába vezet, innen nyílik az öregúr hálószobája: ne zörögjünk, mert még alszik. Az épület túlsó szárnyán vannak a vendégszobák, konyha, éléstár és cselédszoba, körül négyszegű, oszlopokon nyugvó fedett folyosó vonul, ellátva padokkal, itt szokott pipázni az ismerősök, szomszédok, komák és atyafiak egyezsége, jó árnyékban, ha a nap süt, jó szárazon, ha az eső esik.

Még csak most kezd a nap a fákon keresztülsütni, az udvaron nagy a sürgés-forgás, az aratónépek készülnek indulni a tarlóra, vidám, barna leánykák tréfálóznak nyalka legényekkel, az öreg-

béres, kifent bajuszával, kihajtja címeres szarvú ökreit a kútra itatni, s míg ő a kankalikos kútgémet nyikorgatja, a kisbéres a szekéroladon olyan hegyesen füttyörész, mintha az övé volna ez a világ kétszer. A pitvar alatt a hajdú nagy tusakodásban látszik egy pár ezüstsarkantyús csizmával, melyet olyan fényesre törekszik kefélni, hogy akár megborotválkozzék belőle, aki felhúzza; a nyitogatott konyhaajtón keresztül csapódik a jó friss rántásszag. Végre kilép a folyosóra a házikisasszony. Arca, mert a tűznél volt, szokottnál pirosabb, s fehér kendőcskével van bekötve, mely árnyékot tart fölötte. Kijön és kenyeret, pálinkát oszt az aratóknak, ezt sem azért teszi, mintha gazdálkodnék, sőt ellenkezőleg, hogy mindenkinek elege legyen. Lám, az ifjú leányzók számára, kik még az égettbor áldásait nem ismerik, külön rántott levest főzött, hogy éhen ne menjenek a dologra, s addig meg nem nyugszik, míg meg nem győződött felőle, hogy adományaiából mindenki részesült. Az aratók útra indulnak jó kedvvel, az ökrök kolompja, az öregbéres ostorkongatása s a kisbéres füttye elhangzik; az aprómarhácskák serege előjön, felugrálnak a nagy malomkő asztalra a diófa alatt, hol a munkások reggeliztek, felszemelni az elhullott morzsát, s törik magokat, midőn a kis gazdasszony szakajtókosárral kezében újjólag megjelen, s mindeniket a maga szokott nemzeti dialektusán hívja magához.

Most ismét a konyhai gondok jönnek a sorba, a kávépörkölés ismét a házikisasszony dolga, mert ha másra bizza, vagy egyenetlenül pörkölődik, vagy megég, ami kellemetlen ízt ad; takaréktűzhelynek még ez időben híre sincs, mindent lángnál és parázon kell főzni, s nagy gondot ad a szakácsnének a felügyelés, hogy lábosaiba ne csapjon a láng, be ne hordja a pernye, s sokkal több bajjal jár a konyhát oly tisztán tartani, miként ez.

A hajdú ezalatt asztalt terít az előszobában, a kanál- és findzsazörgésre felébred az öregúr, s megtudja, hogy kávéútott az óra, s nemsokára kinyitja ajtaját és teljes ornátusban kilép, lábán a sarkantyús csizma, mentéje panyókán vetve nyakába, sűrű,

rövidre nyírt ősz haja födetlen, a pipa megtömve szájában. A hajdú szerencsés jó reggelt kíván, három ásitózó agár előnyújtózkodik az asztal alól, s barátságos indulattal ugrál az öregúr nyaka közé, ki csendes lélekkel kimegy a konyhába pipáját meggyújtani, jól tudva, hogy leányát ott fogja találni. Linkának éppen mind a két keze tele van lábassal, serpenyővel, miket nem tehet le, ennél fogva amint meglátja apját, a legkedvesebben csengő hangon szól: „jó reggelt, kedves édesapám, ugyan kérem szépen kedves édesapám, tartsa ide a kezét”.

— Minek? kérdé az öregúr, de csak odatartotta a leány elé.

Hát csak azért, hogy odahajolhasson és megcsókolhassa; mert kezei nem voltak szabadok.

Az öregúr megcirógatá leánykája arcát, s azzal kikeresve egy darab menyecskeszemű parazsat a tűzből, azt elébb két ujjával felkapta, azután a tenyerében megrázogatta, úgy ereszté a debri tetejébe, hüvelykujjának körmével belenyomogatva.

A reggelizésnél Linka szedi a cukrot az öregúr findzsájába, ki nagyon édesen issza a kávé, ő tudja már milyen erősen, milyen feketén kell azt csinálni, úgy, hogy Gábor urat annyira elkényezteté, miszerint ő idegen asztalnál meg nem tudja inni a kávé.

Most még csak egy helyzetben kell bemutatnunk a kis gazdasszonyt; láttuk szobáit, konyháját, most csak azt kell még látnunk, mikor pöröl. Mert a jó gazdasszonynak okvetlenül pörölni is kell, nagy háztartás sok bajjal jár, s a hibát elnézni legnagyobb hiba. Hanem éppen az a mesterség, pörölni tudni kellemmel, méltósággal, hogy az embert se meg ne utálják, se ki ne nevéssék érte. Hogy Linuska így tudjon már pörölni, azt ne kívánjuk tőle; ő rendesen jó kedvet szokott aratni, mikor valakit megszid. Éppen kávéját hörpölgeti, egy akkora findzsából, mint egy jókora dióhéj, amint egyszerre nagy kutyaordítás hallik a konyhából, mintha valaki bántaná az agarat.

Hah! egyszerre leteszi csészéjét, s rohan ki az előszobába.

— Ki bántja azt az állatot? kérdi galambharagtól reszkető hangon.

A cselédek mind kacagnak, a hajdú befogja a száját, s úgy iparkodik megfelelni.

— A Fecske felugrott a tűzhelyre.

— Hát azért mindjárt ütni kell, kínozni a szegény állatot? Annak az éppen úgy fáj, mint magának; jól esnek magának, ha mindjárt megütnék, mihelyt a tűzhelyhez közeledik?

— De hiszen nem bántotta senki, hanem beledugta a fejét a tejesköcsögbe, s most nem tudja kihúzni, azért ordít.

— Igen, mert maguk a rendetlenek — gyere ide Fecske kutyám —; mert nem kellene a köcsögöt a tűzhelyen hagyni — gyere innen szegény kis kutyám. — Bántottak ezek a rossz emberek. (Kénytelen volt eltörni a fazekat, hogy a kutya fejét kiszabadítsa.)

— Hiszen tudni való, hogy a köcsög a hibás, nem a kutya. Kötekedék a hajdú.

— Igen, csak nem hagyhatom megfulladni egy köcsög miatt.

Azzal visszatért atyjához, ragyogó arccal jelentve:

— Ugyancsak jól összeszidtam őket!

Éppen a reggeli végeztével érkezik a városba küldött hetes, hozza a hóna alatt a postáról kapott mindenféle újságokat. Az öregúr megtartja magának a Jelenkort, Linkának jut a Regélő.

Míg az öregúr nagy figyelemmel követé Esparterót és Zummalacarreguyt, azalatt Lina egy futó pillantással át akará tekinteni a Regélő szende hasábjait, mert arra csak este ért rá, hogy egészen figyelmesen átolvassa, s íme, amint a legelső lapra nyit, egy szonett tűnik szemébe ezen felírással: „B**ssy Linához”. Hirtelen összezsápta a lapot, mintha valami lélekidéző könyvbe tekintett volna, s azt oly zajjal tevő, hogy az öregúr, ki éppen akkor egy kezdendő tengeri ütközet ágyúí előtt állt, felriadt rá:

— Mi lelt?

— Semmi sem, szólt a leány, majd elhalaványulva, majd elpirulva, csak a lap akart kiesni a kezemből.

Nem hazudott, mert csakugyan ki akart esni a kezéből.

Gábor megcsóválta a fejét, s sietett tovább olvasni, nehogy híre nélkül összelőjenek azalatt egynehány flottát.

Lina pedig összehajtá négy-öt rétbé a lapot, s kis köténye zsebébe dugva, nesztelenül kisompolyodott a szobából, fogta kis öntözőkannáját, kiment vele a kertbe, s elkezdé virágait öntözgetni. Szentül föltette magában, hogy azt a lapot nemcsak hogy maga nem fogja olvasni, sőt úgy eldugja, hogy senki soha rá ne akadjon. Ez erős szándékkal megöntözgeté szegfűit, ibolyáit, szüntelen azt fürkészsze, hogy hová dughatná el a lapot alkalmas helyre? mert hogy elégsse, ahhoz ismét nagyon kegyetlen szív kellett volna; míg végre az üvegház előtt eszébe jutott, hogy vannak abban nagy kaktuszcserepek, melyeket sohasem szokás helyökből kimozdítani, azoknak egyike alá majd elrejtí, s e szándékkal belépett az üvegházba.

Ott széttéktvte, látta, hogy egyedül van. Az egyedüllét kedves keresztanyja minden gyöngeségnek; amint kivevé zsebéből a lapot, nem állhatá meg, hogy még egyszer bele ne tekintsen, hisz itt nem látja senki, ha el fog is pirulni, s mintha valami nagy szégyenleni való dolgot követne el, remegő kézzel kibontá a lapot, s olvasá szívdobogva a hozzá írt költeményt.

Azon fajta volt ez a verseleteknek, mik húsz év előtt alkoták az ifjú irodalmat (mert nálunk mindig volt ifjú irodalom, mely sohasem érte meg az öregkort), szorongatott lelkesedés, egetmászó poézis, étvágytalan kívánságok, szárnyas betűk, hangzó szavak; mik akkor oly kedvesek voltak, s mikben volt legalább annyi jó, hogy ha nem volt is bennök érzés, legalább nem is csábítottak érzeni.

Lina pirulva futá végig a szonett sorait. Megtudá belőlök, hogy ő az Isten legszebb angyala, s hogy van egy rózsavirány, melynek bájzengedelmein elandalogva merengeni és hollófürteinek éjsátorában lelni boldog halotti szemfödélt — nemkülönben feltámadni sötét szemeknek fekete napsugárai által egy gyönyör koránydús új üdvverületre nagy hajlandósága volna az alólírottnak, állván ott S-s Kálmán, Sz-ről.

Lina ismeré már ez ifjút; többször találkozik vele Sz^{en} megyegyűlések alatt.

Atolvasva a szonettet, mégsem találta azt olyan borzasztónak; kivéve természetesen annak költői oldalát.

E percben hirtelen nevét hallá kiáltani a kertajtóból:

„Lina kisasszony!”

Ijedten rejté el a lapot ismét köténye zsebébe, s halvány arccal, mint kit valami rossz tetten kaptak, lépett ki az üveg-házból.

— Vendégek érkeztek, siessen! kiáltozott eléje az érte küldött szolgáló.

Már akkorra bementek a szobába, csak az ősi bárka állt az udvar közepén, a három szomorú paripával, melyekről Marci akkor szedte le a hámot.

Eszerint tudjuk, hogy kik jöttek.

Lina sietett a szobába, levette fejről a kendőt, melyet a nap-sütés ellen kötött, lesimította a haját kezével, s hallva, hogy egy szobában nagy örvendetes hangon egyszerre négy ember beszél, oda benyitott.

Csakugyan ők voltak.

A kedélyes falusi úr, a regnáló asszonyság, a hórihorgas siheder és a szeretetreméltó kisfiú.

A szomszéd faluban állomást tartottak az éjjel, s csak korán reggel indultak el, ami azon sokoldalú célból történt, hogy a lovak kipihenhessék magokat, s nyargalvást hajtsanak be az udvarra, és hogy mindenki gálába tehesse magát, ami meg is látszott. A derék asszonyság fel volt ékesítve nagy sárgazöld, szivárványos főkötővel, melynek bodra úgy fogta körül a fejét, mint ahogy a napot festik a kalendáriumban, volt rajta egy világoszöld selyemviganó, melynek a nyolcszázhuszonkettediki divat szerint oly rövidnek kellett lenni, hogy az alsószoknya tenyérmű hímzete alóla kilássék, öve is volt nagy bronzcsattal, csaknem a hóna alatt átkötve s ezüstsínű, piros virágos selyemkendő volt felülvetve díszesen.

Menyhárt úr meg volt borotválkozva, s a haja felborzolva nyalkán, inggallérja szeretett volna felállni, de nem lévén ki-keményítve, csak a jó szándéknál maradt; mellénye fehér pikét volt, már egy kissé halaványsárga is, fél felére kifityegett a a bodros tászli, oldalzsebében egy irtóztató nagy óra árulta el magát részint terjedelme, részint oly hangos ketyegése által, hogy szinte belebeszélni látszott a diskurzusba, az egy szép fekete zsinórra volt kötve, melyet nyakbavetve kellett viselni, mint valami kardkötőt. A zöld dolmány helyett feszes, tobákszín kaput volt rajta, hosszú és keskeny szárnyakkal, mik csaknem földig értek, s a magyar nadrágot pantalon váltá fel, sárga ánginétből, felül nagyon bő, alól nagyon szűk. Kiegészíté mindezt egy magas hengerkalap, mely most közbámulatra az asztalra volt téve.

Sándor öcsémén a jurátusi atillája volt, meggyszín bársonymellénnyel, s különösen meglátszott rajta, mennyire más embernek érzi magát az atilla-dolmányban, mint mikor a bonzsúr van rajta, a bonzsúr egészen leverte, alázatossá, szégyenlőssé tette; az atilla önbizalmat, bátorságot öntött szívébe. Most nem bújt a kályha mögé, nem csókolt kezet a hajdúnak, sőt iparkodott magát kéz alatt tartani, s komázva bánt mindenkivel. Ez is egy vonás a sihederévekből —; ha vásott kaput van rajta, kikerül, hogy ne legyen kénytelen köszönni, ha új kaputot öltött, keresztülbukik rajtad, s azt várja, hogy te köszönj neki.

Még a kis kadét is változásokon ment keresztül, meg volt mosdatva és megfésülve simára és megpofozva szelídre; az utolsó állomáson előre megverték jól, hogy majd a háznál rosszul ne viselje magát, az egész úton végig sírt, szerencsére elfáradt bele, és most pihen.

Amint Lina belépett, Zsuzsi néni azonnal felugrott, és eléje szaladt, átölelte, összecsókolta, a fejkötőjét egészen félrenyomta, s diadaltól sugárzó arccal vezeté a szemérmesen elpiruló leánykát családja többi tagjai közé:

— No te lurkó! szólta Sándor öcsémhez fordulva, gyöngéd

anyai gorombasággal, hát nem derék leányt választottunk mi a számodra, he? Te pokolszülötte, nem vagy érdemes rá, hogy ilyen derék leányka rád nézzen.

Sándor öcsém fanyalgó mosolygással tekintte Linára, mintha azt gondolná, hogy sokkal szebbnek képzelte mégis, mielőtt látta. Hanem az is meglehet, hogy a csizmái igen szűkek voltak, s rosszul esett neki, hogy fel kellett állani a székről.

Linkát először meglepte ez a cordialis bevezetés, később szelíd szégyenpirulással menekült atyja mellé, mintha védelemre szólítaná fel ennyi váratlan megtámadás ellen, mit az öregúr észrevéve, a zsoltári versként „ő pajzsát ragadá elé”, s lándzsát tört az ostromlókkal.

— De már a leányomat csak nem rabolják el tőlem oly könnyen, húgom asszony!

— De biz elvisszük azt, vagy itt hagyjuk a fiunkat is urambátyámnak.

— Jól van, azt már nem bánom, akár mind a kettőt. Az én fiaim lesznek. Elfogadom.

Uccu, a fiam Péter megijedt erre a szóra, odaveté magát az apja térdei közé, s átfogva két kezével annak két lábszárát, elkezde ordítani: — Én nem leszek ennek a bácsinak a fia, engem vigyenek haza. Én a tátinál maradok!

Bevégezte e tréfás jelenetet Gábor úr iszontató kacagása, mint mikor operák végén egyszerre beleszabadul az öreg dob és trombita az énekbe, s nem hágy egyebet hallani.

Menyhárt bácsi valahogy lefeszegette a lábairól a kis kollancsot, s odalódítá az anyjához; kapaszkodják abba. Lélekadta fia!

— Soh' se bántsátok. Monda Zsuzsi néni, majd mikor ötet házasodni visszük, ő sem fakad sírva, ha ott hagyják, ahol szép leány van a háznál. Hiszen lenne csak urambátyámnak még egy leánya, aki neki való volna.

Menyhárt úr beleszólt. Szükségét érezte valami okosat mondani:

— Ne szólj asszony. Lásd meg, hogy ki előtt beszélsz! Itt

fiatal, ártatlan leányzó van jelen, aki elpirul, mikor te házasságról beszélsz. A házasság olyan dolog, amiről addig beszélni sem szabad a leányzók előtt, amíg meg nem történt rajtok; nekik azt sem szabad tudni, hogy az micsoda. Sőt én nagyon helyeslem, hogy a törököknél addig nem is látja a menyasszony a vőlegényét, amíg . . .

Ebben a percben rá talált tekinteni Menyhárt úr a felesége orrára. Hát milyen mozgásokat vitt az véghez! volt neki valami különös mestersége az orrát hol felfelé, hol lefelé igazgatni, s ha mindez nem volt eléggé sikeres, elkezdett némán tüsszkölni, de sűrűn.

Menyhárt úr abban a pillanatban úgy belesült a beszédbe, hogy azt sem tudta, hol jár.

— Gyerünk, nézzük meg a lovaimat, szólt közbe Gábor úr, s ha szívéhez gonoszkodás férhetne, hajlandók volnánk azt hinni, miszerint az elkezdett beszédnek megillető auditóriumot akar szerezni.

Menyhárt úr egyszeriben készen volt a lovakat megtekinteni. (A legszebb négyes fogatot bizonyosan a leányának fogja hozományba adni, gondolá magában.)

— Mi pedig kimegyünk a kertbe Péterkével, monda Zsuzsi néni.

— Aztán leszaggatunk sok virágot, örvendezék Péter.

— Azt nem szabad, te kis bolond, feddéd őt az édesmama. Hanem lepkéket, bogarakat fogdosni azt szabad.

Más emberek előtt az ilyen szavakért barackot kapott volna a fejére a szeretetreméltó fiúcska, hanem itt édesen kellett magát viselni mindenkinek, hogy azt higgyék, miszerint ez az egész család csupa tejből–vajból készült.

Sándor öcsém eközben csak nézett, hogy vajon a lovakhoz menjen-e, vagy ő is bogarakat fogdosni vállalkozzék, míg Linka szerényen várta, hogy atyja mit fog vele parancsolni.

— A fiatalok csak hadd maradjanak együtt, vágott hirtelen közbe a mindenen keresztüllátó Zsuzsi néni. Hadd beszélges-

senek, hadd mulassanak egymással; az ilyen ártatlan kedvteléseket sohasem kell megakadályozni. Gyerünk apjok.

Ez azt tette, hogy nem szükség ellentmondani. Az atyafiságos társaság egyedül hagyta a fiatalokat a maguk ártatlan kedvteléseire.

A helyben maradt felek átlátták, hogy már ezen az ártatlan kedvtelésen át kell esni, s nyugodt lélekkel megadták bele magukat.

Linka leült az egyik ablakhoz, legkevésbé sem lévén ezen jelenet által meghatva. Azon szelíd kedélyű lények közé tartozék ő, kik megszokták már, hogy semmi beleszólásuk se legyen tulajdon sorsukba, kik tudják magukról, hogy a természet őket nem jogosította fel magukat csodaszépeknek vagy elméseknek tartani, s ennél fogva valami kitűnő állásra sohasem tarthatnak igényt a világban, kik ha rajzolni is lelkeikben ideált, örökké ott temetve marad az, s kit mélyebb belátás vagy gyámkodó kegyelet oldalukhoz vezet, ahhoz nem visznek ugyan lángoló szerelmet, de tiszta, törhetlen hűséget igen, s egy sóhaj, egy könny el nem árulja egész életükön keresztül, hogy a szív üresen maradt!

Ő tehát leült nyugodtan hímzőasztala mellé, míg a túlsó ablakban Sándor úrfi húzta meg magát, egy nagy olajfestvényre bámulva, mely egy szép piros pásztorleánykát ábrázolt. Bizonyosan arra gondolt, hogy milyen sokba kerülhetett annak a képnek a rájája.

Linka észrevette a báméskodást, s hogy megkezdhesse a beszédet, megszólítja Sándort.

— Azt a képet nézi, ugye mennyire nem hasonlít hozzám?

— Magához? kérdé elnevetve magát Sándor. Ohoho! Dehogy hasonlít.

— Sokkal pirosabb, mint én vagyok.

— Az ám.

— És kövérebb is, mint én.

— Persze, sokkal.

Linka azt kezdé hinni, hogy szerencséjére olyan emberrel akadt össze, aki szereti megmondani az igazat.

— Én nem is tudom, hogy miért akart engemet az a festő szebbnek festeni, mint amilyen vagyok.

Sándor most vette észre, hogy milyen balga feleleteket adott, s sietett magát kivágni.

— Azazhogy nem szebb ez a kép, mint a kisasszony, sőt inkább csúnyább, mert ennek görbe is a feje, az egyik része az arcának szélesebb, mint a másik.

Linka átlátta, hogy egy becsületes emberrel van dolga, aki annyit sem ért a képekhez, mint egy bivaly. Más témát kellett kezdeni.

— Kegyed Pesten lakott, megismerkedett ugyebár az ott lakó költőkkel?

— Óh igen, bizony — voltak nagy költők közöttünk, akik igen sokat elköltöttek, de én nem sokat költöttem, hat forintom járt minden hónapra a principálisomtól, meg ebéd, vacsora.

Linka nagyot nevetett, azt gondolta, hogy Sándor élceskedni akar; pedig nem volt szándéka.

— Menjen kegyed. Nem olyan költőket értettem, hanem versírókat.

— Úgy? szólt Sándor szétnézve a világban, bizony olyat nem láttam Pesten.

— De műveiket szokta olvasni? például Vörösmartyt?

— Óh, azt igen. Ugye az az, amit Kisfaludy írt?

— Dehogy! Hiszen Vörösmarty maga a költő.

— Ahán! Tudom már! Ő írta Kisfaludyt.

— Ejnye, kegyed énvelem tréfál. Csak nem akarja tán elhíttetni, hogy éppen nem ismeri a magyar költészetet?

— Üm. Furcsa. Hát azért ha egyet nem ismerek, ismerhetek olyat, akit meg más nem ismer. Szeretem én a verseket nagyon, tudok annyit könyv nélkül, hogy.

— Szépek? Írjon le nekem a dalgyűjteményembe egypárt. Kiktől vannak?

— Hát a legszebbek Vad Jánoséi.

Linka rábámult.

— Kicsoda az a Vad János?

— No látja, azt meg maga nem ismeri; pedig Kőrösön poéták praeceptorája volt.

— S szép munkái vannak?

— Hm. Elhiszem azt. Milyen verse az a „Kikeletkor”, csupa merő alkaikusokban, meg „A hurkához”, meg „Tóbiás napra”, azután meg „A kukoricaszár panasza a felfutó bab ellen”. Tyhű! az valami felséges! Hát még aztán a „Repüljétek műzszak!”, amit egzámenre írt, mikor a szülőktől búcsúzik! . . .

— S hol jöttek ki mindezek? kérde Linka szorongatott tekintettel.

— Hát a „Hippocrenében”. Felelé Sándor bizvást.

— Mi az? Rebegé Linka ájtatos félelemmel.

— Újság.

— Még én nem láttam. Sójajta a szegény leány belső szemrehányással. Hol jelenik meg?

— Hát Kőrösön.

— S ki adja ki?

— Hát a diákok. Írják maguk, kinek szebb írása van, s elhordják a szép kisasszonyoknak olvasni. Azazhogy én nem hordtam ám sehova; sietett megigazítani magát a jámbor, nehogy valaki feltehesse róla, miszerint ő még kisasszonyokhoz is járt.

Boldog isten, hány ember van ilyen, aki azóta, hogy az iskolából kijött, semmit sem tanult, s megvénül a classisokból elhozott eszmékkel; aztán legyen az ember neki felesége. Nekem van egy tanulóársam, aki ezelőtt tizenegy esztendővel igen ügyesen tudott elmondani egy paraszt anekdotát. Az idén találkoztam vele, három szót váltottunk, a negyediknél megint elkezdte ugyanazt az anekdotát. Aztán legyen neki az ember jó barátja.

Szerencsére ez ártatlan kedvtöltésnek ezúttal félbe kellett

szakadni, komolyabb gondokat idézván elő a sors ezalatt —; történt ugyanis, hogy míg a két öregúr a lovakat vette szemlére, azalatt Zsuzsi néni leszállt a kertbe, tulajdonképpen nem abban gyönyörködni, hogy milyen szépek a virágok, hanem inkább, hogy tudomást szerezzen felőle, vajon mint ért a leendő menyasszony a konyhai kertészethez. Péterke ezalatt felszabadítottatott, hogy fogjon lepkéket és bogarakat, mely utasításhoz híven elkezdte a kisfiúcska keresztül-kasul nyargalózni a virágágyakon, spárgatelepeken, kergetve azokat a sunda, egyszínű sárga lepkéket, amilyen milliom van egy kertben, mikor jó nap süt; végre lefogott egyet a sipkájával, s vitte nagy diadallal az anyjához.

— Mámi! fogtam bogarat, hihi!

A mámi éppen azon törte a fejét, hogy minek az a tengeri gyöp az ágyak szélén, mikor ha ehelyett endívia saláta volna, azt meg is lehetne enni.

— Jól van fiacskám, csak tedd el. Majd megmutatjuk a Linka néninek; hogy megörül neki. Péterke szót fogadott, s beledugta a lepkét a bugyogózsebbe, s valahány lepkét, bogarat elfogott, mindenikkel futott az anyjához, lógatva a buksi fejét kétoldalra. Mind megmutatjuk a Linka néninek. Majd hogy megörül neki.

Végre a nagy bogárfogdosás közben a méhekhez találta vezetődni, s látván, hogy ott sok bogár van, nosza rajta, vadászatot indíta ellenük, azok aztán megcsípkedtek úgy, hogy mire az anyja a nagy ordításra odarohant, már akkor az egyik arca akkorára volt dagadva, mint egy cipó, a szeme egészen eltűnt a daganat miatt, s a szája úgy félre ment, hogy csak oldalvást lehetett meglátni.

A szerencsétlenség megtörtént; nosza mindjárt hideget, meleget, olajat, pálinkát, ki mit tudott tanácsolni, applikáltak a gonoszul járt ifjú ember orcájára; de a daganat azért megmaradt. Ennek a jövődjéje három napra biztosítva van. Veszteg fog egy helyben ülni vagy feküdni, bekötött orcával, a mel-

lette ülő hetesné minden félórán hideg vízzel fogja borogatni. Annyit nyertünk vele, hogy a bekövetkezendő végzetleges napok alatt nem fog mindenütt láb alatt lenni.

Linka szaporán a konyha után látott, ami igen jó ürügy volt rá nézve az ártatlan kedvtelésből megmenekülhetni. Ott hallá nemsokára az újon érkezett hintó gördülését. Nem is figyelt rá, csak a pecsenyére és lábosaira volt gondja. Azt azonban meg nem gátolhatta, hogy a kíváncsi szolgálók az ablakhoz ne fussanak, megtudni, hogy ki érkezett, s nagy ujjongatva beszéltek onnan:

— Jaj, kisasszony! Be gyönyörű hintó járt be, ez ám csak a kocsis, nem olyan, mint az a Marci, hogy lobog a gyolcsingeuja! Most meg egy eszemadta szép gavallér ugrik ki a hintóból, s úgy emel ki egy derék úriasszonyságot, meg egy kis, piros kisasszonyt. Ez már aztán a vőlegénynek való le-gény!

— Ugyan mit fecsegtek, szól bele bosszúsan Linka, jobb lenne, ha az edényekhez látnátok.

De azok még el se jöhettek az ablaktól, midőn új zaj ragadta meg tudnivágyásukat. Egy ló vágatása hangzott az udvaron, s amint a ló megállt, s a lovag leszállt róla, finom affektált orrhangon e szavak hallatszának kívül — hihetőleg a háziúrhoz intézve:

— Én Sós Kálmán vagyok. Kívántam tiszteletemet tenni.

De már erre a szóra Linka csakugyan a tojánhéját vetette a liszt közé a sárgája helyett, s ezen ismét annyira megijedt, hogy a köténytzebe dugott Regélőt minden további gondolkozás nélkül a tűzbe vetette.

— Mit csinál a kisasszony! kiálta fel a terjedelmes szakácsné, hisz mind behordja a tűz az ételbe az égett papirospernyét!

S hogy tetézve legyen a baj, még az öregúr is kijött, sugárzott az arca az örömtől, s olyan gonosz volt, hogy a leányához lépve, egy szót se szólt neki sokáig, csak nézett rá és mosolygott, és hunyorgatott a szemével kedélyesen, míg a szegény

leány semmit sem látszott jobban óhajtani, mint hogy bárcsak valami csoda által valahogy lesüllyedhetne a pincébe.

— Tetszik valami, édesatyám? mert végtére megszólalni.

— Az nem tetszik, hogy te a konyhában vagy.

— Miért, édesatyám?

— Mert ma mindent el fogsz szólni.

Szegény Linka, ha lehetett volna még jobban elpirulnia, mint amennyire már elpirult, még tán azt is megtette volna; mert jól értette a tréfás célzatot, s tetézte zavarát még a szakácsné is.

— Jól teszi tekintetes uram, vigye be innen a kisasszonyt, úgyis minduntalan bajt csinál, a tojánhéjat üti a tálba, s mindenféle papirosokat éget.

Linka csitítani akarta a cselédet, arra valamennyi elkezdett lármázni; végre meg kellett adnia magát, s apja karjába fogóztatva, elhatározni magát a nagy áldozatra, hogy a konyhát elhagyja, s a vendégek közé menjen.

Pedig milyen jó menedékhely hasonló esetekben a szegény lányokra nézve a konyha.

Most lássuk a csatatért.

A pamlagon ül egyfelől Zsuzsi néni, ki az orrát szüntelen bosszantva mutatóujjával, hevesen iparkodik valamit magyarázni, suttogva a pamlag másik szegletében ülő csendes asszonyságnak, kiben Károly anyjára, a jó Tállyainéra ismerünk, s kinek nincs nagyobb törekvése, mint hogy magát mentül csendesebbnek mutassa; sorsában megadva magát, szótlánul hallgatja Zsuzsi néni folyton folyó hazugságait, mikbe az olykor úgy belekeveri magát, hogy maga sem tud belőle kihatólni.

Mellette áll Sándor öcsém, ki egészen ki látszik sodrából véve, ennyi embert látva egy rakáson, bár annyira még az esze nem jár, hogy köztük két vetélytársat is gyanítson. Menyhárt úr halk hangon egyre-másra tartja bölcs tanácsadásokkal, hogy miként viselje magát, mikor szól, mikor beszél, és mikor valamit mond; az asztalnál késre, villára vigyázzon, a kenyeret

ne harapja, hanem vágja késsel, a száját ne törülje az abroszba, a poharát fel ne döntse, a sőtartóba ne körömmel nyúljon, hanem kés hegyével, a levesre ne igyék, tele szájjal ne beszéljen, az ecetet, olajat, mosdóvizet meg ne iszogassa. Továbbá, hogy háttal senkinek se forduljon, másnak a szavába ne vágjon, nagyon ne röhögjön, s több efféle, mik Sándor öcsémnek még azt a kis bátorságát is elvevék, amit az új atilla kölcsönzött neki.

A túlsó oldalon Károly áll, csinos, fesztelen alak, könnyelmű arcán nem látszik semmi ünnepélyes feszesség, lassan, enyelgve beszélget hűgával, a kis pajkos Lizával, kinek hamis szemei el-elvágna néha a túlsó oldalra, miközben mindig talál valami igazítanivalót bátyja nyakkendőjén, inggallérán, hajfürtein, egy-egy vékony pehelyszálat levenni öltönyéről, mindent oly titokban, hogy rajtunk kívül senki sem veszi észre.

Végre az ablakban áll Kálmán, a költő, karjait összefonva, s hátát egy karszéknek vetve. Arca minden elképzelhető szerencsétlenséget iparkodik kifejezni: az ilyen boldogtalan arcoknak nagy hatásuk van a fiatal lányokra; halvány, holdas kép, titkos sóhajtások, szomorú mosolygás, mikor más nevet; félrevonulni egy szegletbe, ott ahol mindenki látja, midőn a többiek mulatnak, vigadnak, s onnan világgyűlölő képpel tekinteni le az emberi hiúságok piacára; egyet-egyet köhinteni, s ha kérdik, mért köhög? szelíd, andalgó megnyugvással tenni mellre a kezet, s beszélni közelgő őszről, lehulló falevelekről, s édes álomról lehullt falevelek alatt, költői hasonlatokat mondani, hogy e köhögés hangja — kocogtatás a túlvilág kapuján, s más effélék mindig biztos sikerrel használhatók tapasztalatlan szívek ellenében.

Ily csatarendben foglalták el a tért az ellenséges praetendensek. Legerősebb közöttük kétségtelenül a Gulyási-Sajtóry család. Őket a háziúr régi barátságos ismerete, korábbi ígéretei és saját merészségük, s a minden ostobák védistene, a szerencse, legkedvezőbb helyzetbe állítá, dacára annak, hogy a kis népfelkelés, a mindent törő Péterke a méhek elleni harcban előle-

gesen demontírozott. Kálmán, a költő, eléggé veszélyes egymagában véve, verseiben forralt titkos lázítások és szívbeli összeesküvések által, míg Károlynak a legkedvezőtlenebb helyzet jutott. Őszinte, becsületes szív, hazudni nem tudó ajk, tettetéshez nem értő arc; hozzá még az a baj, hogy szegény édesanyja nemhogy fiára erényeket és jó tulajdonságokat iparkodnék ruházni, sőt valahányszor róla beszél, nyílt szívvel elmondja mindenkinek, hogy ez biz egy korhely fiú, aki mind tanuló, mind jurátus korában igen sok pénzt elköltött, nagy kártyás és más mindenféle rossz tulajdonság megvan benne. Úgy, hogy szegény fiúnak akár előre karjára memőkk akasztani a kosarat, ha szerencséjére Lizinka képében egy furfangos kis nemtő nem volna mellé adva, ki alkalmasint megforgatja még az egész társaságot.

Gábor úr belépett, leánya kezét hóna alá szorítva, s odavette őt Tállyainéhoz. A lányka kezét csókolt, a két asszonyság középre ültette őt a pamlagra, mely alkalommal igen érdekes volt elnézni, mennyire iparkodik őt Zsuzsi néni beszéddel, hízélgéssel, magasztalással, ízetlen kérdésekkel elfoglalni, hogy a másik asszonyságot szóhoz ne engedje jutni.

— Óh, milyen szép, milyen kedves, micsoda fehér kezecskék, még csupa gyermek s már milyen nagy gazdasszony. Láttam a kertjét, már azt meg kell engedni, hogy remek. Milyen káposztafejek! Aztán ez a frizura. Mindig ez volt a legkedvesebb. Láttam a befőttjeit is. Főlségesek. No majd én is tanítom valamire, a berkenyét hogy lehet befőzni. Sohasem evett annál senki jobbat. Csak egyszer Makkfalván legyünk. A Sándor véghetetlenül szereti. Jaj, a Sándor iszonyúan szereti az édességeket, egészen apja fia. No, de a legédesebbet még nem kóstolta. No, no csak ne piruljon el maga kis bohó leánya, fogadom, nem kell akkor neki több édesség.

A szegény leány töviseken látszott ülni e beszéd alatt; szerencséjére Lizinka odafutott hozzá, s nyakába borulva, menten ismeretséget kötött vele, melynek folytán alkalma lőn Linká-

nak eltávozhatni a mellékszobába, otthagya az egész szép társaságot a faképnél. A két leány nem is tért vissza, míg csak ebédre nem hítták őket, s akkor már pertu voltak egymással. A leányoknál nagyon hamar megy az ismerkedés; dacára a különböző életkornak, a sainte-alliance néhány perc alatt meg volt kötve, s az első beszélgetésnek az lett a látható eredménye, hogy Linka sokkal jobb szívvel nézett már Károlyra, mint Sándor öcsémre; azonban Kálmán még mindig legveszélyesebb maradt reá nézve, arra csak lopva tekingetett, meg levén győződve felőle, hogy az is mindig reá néz.

Az asztalhoz úgy ültek, hogy a két asszonyság jutott az asztalfőre, az öregúr az asztal végére, mellette kétfelől a két leány, Sándor és Károly egymásnak szemközt, mégpedig úgy, hogy Sándor ült Károly testvére mellett, s Károly jutott Linka mellé. A költő ült Tállyai[né] szomszédságában, Menyhárt úr a felesége mellett.

A leves minden megháborítás nélkül elköltetett: a kanál, mint tudva van, a legártatlanabb fegyver; nem történt semmi baj, csupán annyi, hogy Sándor öcsém meglátva, miszerint Kálmán, a költő, akkori divat szerint nem a három ujja közé, hanem a markába fogja a kanalat, ő is úgy akart tenni, s az első fogást szerencsésen a kaputja ujjába töltötte.

Később, midőn késekre és villákra került a sor, a szűrő- és vágófegyverek más szint adának a harcnak, az első pohár bor bátorságot, kötekedési vágyakat öntött a szívekbe; Menyhárt úr elkezdé mesélni a maga hőstetteit de dato 1809, mikre viszont Gábor úr éppen nem akart emlékezni. Kálmán úr elkezdett bal kézzel enni, Sándor úr utánozni akarta, s peccenyéstül elejté a villát, erre Zsuzsi néni elkezdé beszélni a fővárosi fiatalság erkölcsstelenségéről, Kálmán úr viszont azt kérdé tőle, hogy látta-e már Parlagi Jancsit? s viszont azzal állt bosszút rajta, hogy visszakézzel töltött vizet a poharába a palackból, mire a jó asszonyság megfogadta, hogyha még egyszer úgy tölt neki, nem issza meg.

Sándor diák, az anyai tanácsokhoz híven, mindenből evett és ivott, mert annyit már megtanult, hogy kosarat adni nagy megbántás a házikisasszonyra nézve. A jó egri bor kezdett lassanként a fejébe szállni, a jóllakás ördöge mindinkább felfuvalkodottá tevő, kezdé magát oly kontemfinter érezni, mintha most is a konviktusban ülne diákpajtások között vagy jurátus kollégákkal szemben az Arany Flakónál; mindenkinek a szavába belebeszél, nevetett, elménckedett nagy ész nélkül, döntögetett palackot és poharat, s hajigálózott kenyérgalacsinokkal; a lábait szétnyújtotta az asztal alatt fide-liter, s valami átelleni lábacskához érve, azt elkezdé koronként gyöngédeden nyomogatni, azt hívén, hogy az Linka lábacskája. Hanem az a Károly lába volt, ki el levén merülve valami mulatságos beszélgetésbe szomszédnéjával, engedé lábával történni ezt a gyöngéd quiproquót.

Ebéd vége felé mindjobban kinyíltak szívek és torkok, kezdődött az az amabilis confusió, mikor minden ember összevissza beszél: az a nyertes, aki jobban tud kiabálni, a saját szavát sem hallja senki, de azért a szomszédját is érti; mikor elkezdődnek az anekdota-mondások, s egyik bohó, bolondos kaland a másikat juttatja eszünkbe, a társaság kacag, hogy könnyei csorognak az orcáján mindenkinek, a dámák könnyörögnek, hogy ne nevetessék már őket, az öregurak mellényein felpatannak a gombok a rázkódás miatt, a fiatalág is úgy tesz, mintha azt nevetné, pedig egészen mást nevet, nekik van sutognivalójuk; ha ki akarod találni, mit sutognak, légy fiatal és szerelmes.

Egyedül Kálmán, a költő, tartja meg parnasszusi nyugalalmát, az ő arcát mosoly be nem szennyezi soha, szemei folyvást a házikisasszonyra vannak függesztve, vagy ha oda nem, akkor átellenbe, de nem Menyhárt úrra, hanem azon is túl, az átelleni falra. Ott van egy nagy tükör aranyos ráámában, Kálmán úr oda néz abba a tükörbe, s igen meg látszik elégedve lenni méltóságos tekintetével, kezeinek minden mozdulását onnan nézi

ki, még az ételt is a tükörbe nézve eszi, s fogait is a tükörből piszkálja.

E dolgot senki sem látszik észrevenni, egyedül a kis, csin-talan Lizinka vette szemügyre, kinek gonosz szemei szüntelen járnak alá s fel a társaságon, keresve, hogy kit csípjenek meg, s a mellette ülő öregurat szüntelen jó kedvben tartja ártatlanul rágalmozó ötleteivel, mikre az alig állhatja meg, hogy fel ne kacagjon; sőt egyszer már félig ki is tört vele, midőn Liza Sándor öcsémre mutatva, azt mondá neki: „nini bácsi, fogy a diák!” emlékébe hozván a lábnyújtogató legátus anekdotáját.

Végre Kálmán felemelkedék székéről, fogja a poharát, s haját ideálisan felborzolva, egyet köhintett, jelt adván vele, hogy áldo-mást akar inni.

A láрма, a nevetés megszűnt, ki-ki lecsitította a szomszédját, a gömbölyű arcok iparkodtak ünnepélyes hosszúságra nyúlni; midőn végre mindenki elhallgatott, a költő felemelé poharát és elkezdé, mondván:

— „Van egy tenger, melynek fenekén egy drága igazgyöngy rejlik.”

— Nézze csak bácsi, súgá Liza Gábor úr fülébe, Sós Kálmán hogy beszél magához a tükörben.

Gábor úr odapillantott s meglátá, hogy Kálmán csakugyan meredten a tükörbe nézve beszél, minden mozdulatot, minden arckifejezést onnan tesz, bámulatos önelégültséggel látszik önmagában gyönyörködni, éppen mintha csak önmagának tenne szerelmi vallomást.

Gábor úr eleinte csak elbámult, karikára nyíltak a szemei, összeszorította a száját, rángatta a kurta, ősz bajuszát jobbra-balra, s majd hátraejtette a fejét.

Kálmán nem vette észre, hogy azt valaki szemléli, miszerint ő a tükörből beszél magához, s folytatá nagy pátosz-szal:

— „E gyöngy drágább Cleopatra nagy hírű gyöngyeinél, ragyogóbb a braziliai császár diadémjában levőnél, e gyöngy

az, melynek megnyeréseért mély tengerek fenekére leszállni a legcsekélyebb áldozat, érte meghalni üdvösség . . .”

— Nézze bácsi, hogy kínálja maga magát a pohárral a tükörben! súgá Liza a háziúrnak.

Már ekkor Gábor úr úgy tele volt a nevetéssel, mint a túl-fűtött gőzkatlan, csak egy pillanat és szétpattan. Nagy melle járt alá s fel, vállai rázkódtak, arca elvörösödött, fogait, ökleit összeszorította, most mindjárt — most mindjárt —

Károly ezalatt kezdé észrevenni, hogy Sándor öcsém nagyon is szerelmesen kezdi lábait nyomogatni, hogy tehát viszonzás nélkül ne hagyja e jóindulatot, ő is kikeresé a másik lábával Sándor öcsém tyúkszemét, s olyat gázolt rá, amilyet csak tudott.

— Jáj! ordítá el magát Sándor az igazgyöngyös dikció közepett, s kínjában úgy taszította fel az előtte álló tele poharat, hogy a vörös bor futott végig az abroszon, mint a Duna.

Csak éppen ez kellett még Gábor úrnak. Az elfojtott kacagási düh tízszeres erővel tört ki egyszerre irtózatossá torkán, elveté magát karosszékében, verte öklével az asztalt, hogy a poharak táncba kerekedtek, az asszonyok sikoltozva ugráltak fel az asztaltól a feljük futó veres bor elől: „Keresztelő, keresztelő!” ordítá Sándor jucundus veszettséggel, amint anyja felé futott a bor, Menyhárt úr szedtevetézt, a leányok vihogtak, csak Kálmán állt rendületlen képpel a maga helyén, erősen eltökélve, hogy a maga dikcióját, török-szakad, el fogja mondani. Hozzá is fogott három ízben, amint a kacagás lecsendesült, de hiába! beleütött már abba a ménkő, alig szólhatott három szót, alig nézett rá Gábor úr, megint újrazekedte a kacagást, semmi erő nem volt képes őt többé visszatartóztatni.

Végre is Kálmán kénytelen volt nagy apprehenzióval leülni, anélkül, hogy a felköszöntést bevégezhetette volna.

Az öregúr nyilván restelni látszott az egészet, de hiába, nem tehetett róla, neki többet ne szóljon Kálmán, még a templomban se szóljon hozzá, mert a szeme közé fog kacagni.

Hogy e kudarc némileg helyre legyen ütve, Károly kapott fel egy poharat, s víg arccal, néhány szóval befejezé a mondatot.

— Adja Isten, hogy e szép gyöngynek, kit Kálmán barátunk értett, sokáig tisztelői lehessünk; ami annál is célszerűbb óhaj-tás, minthogy e gyöngy nem valami hideg csiga, hanem egy hő szívű derék magyar hazafi keblén nőtt fel, aki a hozzá leszálló bűvárokkal nem itat keserű tengervizet, hanem jó, egri török vért.

— Éljen, éljen! kiáltá rá a társaság, maga az öregúr is szíve-sen koccintott az áldomásra, csak Kálmán nem bírta megbocsá-tani Károlynak, hogy az ő szellemdús eszmejárását ily parlagi elmésséggel tépázta meg.

Hanem hiába, ebéd után ne beszéljen az ember bölcs dolgo-
kat, ha azt akarja, hogy rá hallgassanak.

Ebéd után felhívta az öreg Berkessy vendégeit egy sétakocsi-zásra, mely ajánlat az egész társaságtól nagy készséggel fogad-tatott, a parancsok kiadattak a kocsisoknak minden részről; Menyhárt úr maga ment ki az istállóba, Marcival értekezést tartandó, ha vajon kiállanak-e a lovai egy ilyen sétát; a látélet azonban igen kedvezőtlenül ütven ki, megegyezett Marcival egy messzely borban, amit majd otthon fog neki kiszolgáltatni, hogy tettesse magát részegnek.

A másik két hintó ezalatt előjártatott, egyik Berkessyéké, másik Tállyaiéké, s a vendégek úgy oszták el magukat, hogy minden család a maga fogatát foglalja el, Sós Kálmán is szinte elővezetteté a maga pegazusát, mely egy jámbor, kissé vénecske paripa volt, angolosra kurtítva, a feje hányakodásától lehetett gyanítani, hogy egy kissé kemény szájú, lábairól ítélve meg-lehető futó lehetett. Végül az öreg Berkessy számára egylovas cabriolet állt készen, amin rendesen szokott járni.

Már mindenki készen volt, midőn Menyhárt úr előtámad, szörnyen verve a térdeihez a kezeit.

— Hjúj! micsoda szörnyőség már ez! az a Marci olyan részeg, a lábát sem tudja mozdítani. Mit csináljunk, mit csinál-

junk? Bárcsak volna valaki, aki befogná a lovaimat, elhajtánám magam. No megállj! engem így meggyalázni! Ilyen tiszteletreméltó háznál leinni magát. Mindjárt elcsapom a gazembert, mihelyt hazamegyünk.

— Sohase mérgelődjék uramöcsém, szolt megnyugtatólag Berkessy, majd elosztjuk magunkat valahogy, kit ide, kit oda elültetünk; Menyhárt öcsém ide ülhet mellém. A felesége Tályainéhoz, Károly fráter úgy is maga szereti hajtani a lovakat, a két leány sem fog megharagudni, ha egy gavallért odaültetünk hozzájuk . . .

Kálmánnak már ekkor az egyik lába a kengyelben volt, amint azonban meghallotta, hogy Linka mellett egy kiadó hely lehet a kocsiban, hirtelen odafordult a lovát bámuló Sándor öcsémhez, s elképzeltetlen nyájjassággal kérdezé tőle:

— Nem szokott ön lovagolni?

— Dehogynem, felelt vigyorogva Sándor, csakhogy nincs lovam.

— Hát üljön fel az enyémmre.

— Igazán? Megengedi? kérde az öcsém nagyon megörülve.

— Igen szívesen. Nekem úgyis fáj a derekam a mai lovaglástól, majd én valamelyik kocsis mellé felkapok.

Sándort se kellett másodszer kínálni, uccu nekiesett a lónak, behágott az egyik kengyelébe, s miután egy darab ideig megtáncoltatta magát mellette, végre valahogy felhasalt a nyeregbe, s odafészkelte magát.

A vendégek ezalatt a Gábor úr által megszabott rendben elrendezték magukat, s ilyenformán nem maradván egyéb Kálmánon kívül, ő lett oly szerencsés, hogy a két leánnyal szemközt ülhetett Berkessy hintójában.

Csak ekkor kezdte a társaság észrevenni, hogy Sándor öcsém ül a lovon, feltűnt pedig ez annál is inkább, mert lábai igen hosszúk levén, a kurtára húzott kengyelszíj miatt a térdei mind a ló szügye körül jártak; emellett a paripának az a jó szokása volt, hogy ha észrevette, miszerint idegen ember ül a hátán,

ezt a tapasztalatát különféle módokon iparkodott nyilvánítani, előbb a nyakát hányta-vetette, majd elkezdett hátrafelé farolni, hogy az ember azt gondolta, most mindjárt belemegy a kútba, elvégre elkezdett ágaskodni; s eközben valami oly nevetséges, vontatott éneklő nyerítést hallatott, amilyennel ritka ló dicsekedhetik.

Zsuzsi néni ijedten ugrott fel a hintóban, fiát ily állapotban látva.

— Te bolond, te! Mit csinálsz azon a lovon? Szállsz le mindjárt arról a lóról? Most mindjárt a nyakát töri ki! Szállj le! szállj le!

De iszen könnyű azt mondani valakinek, hogy szálljon le a lóról, mikor éppen a lónak is az a szándéka, hogy letegye a hátáról. Sándor öcsém sem látott, sem hallott, s ha szabad valakinek, aki nagyon hallgat valamit, azt mondani magáról: „csupa fül vagyok”, úgy Sándor öcsémről is el lehetett e percben mondani, hogy csupa ló.

Végre azonban a paripa, miután kipróbálta lovagját, s tapasztalá, hogy az nem esett le a nyeregből, egyet nyerített, s minden további utasítás nélkül nyargalt ki a kapun, keresztül az átellenben fekvő szérűskerten, ragadva magával az elkárhozott lovagot, ki kétségbeestében elhajtá a kantárszárát, s két kezével elől-hátul a nyeregkápába fogózott.

— A fiam! a fiam! Elölik a fiamat! sikoltozá kétségbeesetten Zsuzsi néni.

— Ne féltsd a porontyát! kiálta rá Menyhárt úr. Egy kis leesésbe még ki nem törik a nyaka. Nem látod, hogy készkarva sarkantyúzza a lovat, csak menjünk, majd utolér bennünket a kertek alatt.

Erre megcserdültek az ostorok, a három fogat kirobogott az utcára, végig a helységen, sebesen, mint a szél.

Zsuzsi néni minden embert megkérdezett, akit előtaláltak, hogy nem látott-e egy lovas embert ezen nyargalni. Persze, hogy senki sem hallotta a szót a kocsizörgés miatt.

Majdan kiértek az öregúr jószágára, végighajtottak a szép, egyenes fákkal beültetett utakon, megnézték az aratókat, itt-ott már kalangyákban volt a búza, boglyában az árpa, a kukorica zöldellett még buján a sárga tarlók között széles táblákban, itt-ott aranyszínű dinnyék, úritökök villogtak ki közülük. De Zsuzsi nénit most nem gyönyörködteté sem a búza, sem a kukorica, mert Sándor nem látszott seholy; végre Tállyainé azzal nyugtatá meg, hogy bizonyosan visszament a házhoz, és most odahaza van békében, mely gondolat csakugyan meg is vigasztalá a jó asszonyságot annyira, hogy minden tábla vetést meg bírt becsülni futtában, hogy hány véka megy bele.

Egy kis órai koczikázás után a társaság, jól kirázatva magát, ismét hazafelé fordult, a hintók víg ostorpattogás közt gördültek be az udvarra, Zsuzsi néni első szava az első meglátott emberhez az volt, hogy „hol a fiam?”

Senki sem tudott róla semmit.

— Hol a fiam? A Sándor fiam hol van?

Bizony nem látta azt azóta senki, hogy elvitte a ló.

A jó asszonyság is megereszté erre jajveszéklési gyepelőjét:

— Odavagyok! Elveszett a fiam örökre! a fiam Sándorom!

A másikat összegyilkolták a méhek, ezt meg, ehen van, elölte a ló. Óh, bár sohase jöttünk volna ehhez a házhoz, vagy inkább dőltünk volna fel az úton, s tört volna ki a nyakunk. Te vagy mindennek az oka, te vén bolond! minek akartad ilyen fiatal korában megházasítani a fiadat, már most ott van ni, futhatsz utána a világba, aztán meg a te bolond kocsisod, amiért be nem tudott fogni, aztán meg az úr, minek engedte arra a veszett lóra ülni, ha ismerte. Mármost hol a fiam?

— De hol a lovam? mondá Kálmán, nem kevésbé levén megijedve azon, hogy Sándor elvitte a lovat, mint Zsuzsi néni azon, hogy a ló elvitte Sándort.

— Óh Istenem, Istenem! hogy kell hazamennem a fiam nélkül?

— De hogy kell nekem hazamennem a lovam nélkül?

No iszen erre aztán összeteremtette Zsuzsi néni úgy a poétát, hogy jobb lett volna neki vakon születnie, sőt hogy beteljék a pohár, sorba vette az egész háznépet, s kijuttatott mindenkinek, a leányoknak azért, hogy mért nem ültették Sándort maguk közé, akkor nem veszett volna el, az öreg Berkessynek, hogy mért engedte bort inni, különben nem mert volna felülni a lóra, és végre minden renden és nemen lévő embereknek, hogy mit tátják a szájukat, s mért nem szaladnak, ki merre lát, keresni az elveszett fiút.

Utoljára nem állhatta Menyhárt úr a lármát, s belemordult.

— Ugyan, mit sápítazol, adta-vette porontyán. Bezzeg ha engemet is így megsirattak volna, mikor Győr alatt jártam, pedig ott lövöldöztek is. Majd visszakerül bizony, ne félj; rossz pénz nem vész el; embert még nem loptak ebben a száz esztendőben, s ne félj, hogy a te fiadon kezdjék, s ha eltéved az ebanya, itt az urambátyám, majd kurrentáltatja.

E szavak véghetetlen keserűn esének Zsuzsi néni szívének. Hogy egy apa ily kegyetlenül tudjon beszélni elveszett fiáról, az égre kiáltó! nem tudott neki mit válaszolni, berohant a kis mellékszobába, ahol Péterke feküdt, és kuglófot evett, s ott ráborulva megmaradt gyermekére, elkezdte zokogni, hevesen; erre Péterkének is kifordult a szájából a kuglóf, s nekikezdvén a bögsnek, versenyt sírtak mind a ketten egymás barátságáért.

Berkessy azonban komolyan szívére vette a dolgot, s fel-lármázva cselédeit, kit gyalog, kit lóháton nekiindított, hogy szerteséjjel keressék az eltűnt ifjút, s tudakozódjanak utána fűtől, fától, s hozzák vissza, ahol kapják.

Márcsak mi is induljunk neki, és lássuk, mi lett belőle.

Ahogy a paripa keresztülvágtatott a szérűskerten, egyszerre félrekanyarodva nekivitte a kenderföldeknek Sándor úrfit, ki sehogy sem bírta a lovat sem feltartóztatni, sem másfelé téríteni, hanem csak lehasalt a nyakára, sorsára bízva magát, s gondolva Mazeppára, akit Ukrániába vitt a ló. Ő sem várt egyebet, mint hogy odáig meg nem áll vele.

Később a ló kijutott az országútra, s elkezdte szabályos galoppban nyargalni előre. Sándor ijedten tekintgete hátra, s tapasztalá, hogy az elhagyott helység mindig messzebb marad, végre egészen elvész a háta mögött, már csak a tornya látszik, később ismét előtte kezdenek egy ismeretlen város tornyai előtűnedezni a láthatáron: a ló csak futott megállapodás nélkül. Jöttek ugyan néha szemközt az úton idegen emberek, Sándor eleget is kiabált nekik, hogy tartsák fel a lovat, de azok mind arra értették, hogy térjenek ki, s azt hívék, hogy valakivel fel fogadott, hogy hány perc alatt ér **re, a megyei székvárosba, vagy tán orvosért, vagy tűzifecskendőkért nyargal; egyszóval engedték futni, amerre a lónak tetszett.

★

Hat nap múlt el azalatt, amióta a szép özvegy Júlia Nánásy bácsit beleeresztette a világba, hogy hordja szét férjhezmenetelének hírért, csődítse össze a lakodalomra az atyafiságot, s hozzon diszpenzációt, s vásároljon Pesten menyasszonyruhákat és süteményeket. Mindez szépen meg is történt. Az utána küldött staféta mindenütt egy órával később érkezett, miután ő elment, s ilyenformán **re is visszaérkezék, anélkül, hogy a futárral beszélt volna, s benyit nagy skatulyákkal a hóna alatt szépséges szép húgocskájához, ki már akkor azon gondolkozott, hogy megszökjék a vármegyéből.

— Itt vagyok, galambom. Mindent elvégeztem. Itt az egyik menyasszonyruha, ezt készítette Varga, itt a másik, ezt csinálta Keresztesy, itt a zsebemben a diszpenzáció, jönnek az atyafiak is mind; hátul egy ferslagban a cukorsütemények.

Júlia reszketett a méreg miatt; az utósó szavaknál dühösen csapott rá az asztalra tett skatulyára, hogy az menten összehorpadt.

— Vigye maga a menyasszonyruhákat a pokolba! a disz-

penzációt is vigye a pokolba: a tortákat! atyafiakat! maga is ott maradjon.

Nánásy bácsinak szeme-szája elállt erre a fogadtatásra, csak járt a szája, de hangot nem adott. Éppen nem volt képes semmit is gondolni, csak bámult, azt látva, hogy Júlia az utóbbi szavaknál kétségbeesetten sírva dűl le a pamlagra, s fuldoklásig zokog.

Nánásy bácsi nem arra volt születve, hogy ily bonyolódott eseteket meg bírjon magának magyarázni. Mikor az ember a rábízott dolgokat a legpontosabban rendezé, mikor azt hiszi, hogy jutalmat fog kapni — egypár pusztit —, s kap helyett egypár skatulyát a fejéhez vágva . . . Meg nem foghatta az egészet.

E pillanatban lórobogás hallatszék az udvaron, s Júlia szobaleánya hüledező képpel rohant be az asszonyához, alig bírva kimondani, amit akar:

— Kisasszony — tensasszony, a Kálmán úrfi paripája.

— Be ne merjék bocsátani! kiálta Júlia, indulatosan felugorva helyéről.

— De nem Kálmán úr ül ám rajta, hanem egy idegen ifjú úr, akit sohasem láttam még.

— Kicsoda?

Hogy kicsoda? arról meg már mi tudunk beszélni. A szerencsétlen Sándor az, kit a ló elhozott a szomszéd faluból, be a város közepére Júlia lakásáig, ott nyitva találta a kaput, benyargalt az udvarra kétségbeesett lovagjával, a folyosó előtt aztán szépen megállt, ismerős röhögéssel üdvözölve a künn álló cselédek.

Az események pszichológiája itt a lóban rejlik. Kálmán mindennap meg szokta látogatni Júliát lóháton, s ilyenkor a kedveskedő delnő mindig cukrot adott a paripának saját gyöngéd kezeckéiből, s ezzel úgy elkényeztette a lovat, hogy az gyakran erőnek erejével odavitte a tulajdon gazdáját is Júlia udvarába, s nem lehetett neki végigmenni azon az utcán anélkül,

hogy be ne térjen a házba. Azonban, mint az előzményekből tudjuk, Kálmán hat nap óta nem volt már Júliánál, s a paripa annyi idő alatt nem kapott cukrot. E hanyagság sehogy sem fért a fejébe, pedig mint mondják, a lónak elég nagy a feje; az emlékezetes délután tehát föltevve magában, hogy nem azért született ő lónak, hogy újra lóvá tegyék, s amint ismét felkantározva érzé magát, nekiindult, s makacs következetességgel addig semmi rángatásra és döfölésre meg nem állt, míg **^{re} beérve, Júlia udvarába nem jutott, amikor aztán a folyosó előtt elkezdte vígan röhörészni, várva a cukrot.

Szerintünk az események legtermészetesebb magyarázata ez; amennyiben egy ló jellemét képesek vagyunk felfogni.

Sándor csak lefordult a paripáról, amint az megállt vele, sem látott, sem hallott, sem egy szónak ura nem volt. Szétvetett lábakkal, meggörbedve nekitámaszkodék tenyereivel a falnak, s úgy mászott végig négykézláb tapogatózva az ajtóig, melyet éppen akkor nyitott ki Júlia, hogy meglássa, ki jött.

Senki sem ismeré a Lázárt.

— Kicsoda? micsoda? Mit akar? hogy jött ide?

— Jaj, ne kérdezzenek tőlem semmit, nyögött a szerencsétlen lovag, odavagyok — meghaltam — sem kezem, sem lábom nem az enyim, fektessenek le, híjanak doktort, mindjárt kiadom a lelkemet — jaj a derekam! jaj!

Júlia valami irtózatosszerű szerencsétlenséget kezdte gyanítani, s a legőszintébb részvétellel hirtelen orvosért űzé cselédjeit, addig is lefekteté az elkárhozott kalandort, s minden kitelhető női gyöngédséggel gondoskodék szükséges ápolásáról, míg végre az orvos megérkezvén, megnyugtató a beteg állapotja felől, miszerint a nemesebb részek nem szenvedtek a lovaglás viszonyosságai alatt, s néhány órai nyugalom helyrehozandó mindezt. A Berkessy háznál ezalatt minden órán nőtt a veszedelem. Gulyásiné lélegzetet sem hagyott venni senkinek, mindenkit kergetett a fiát keresni, s minden megérkezőtől követelék, hogy adja elő, hová tette. Utoljára görcsöket kapott, le kellett fek-

tetni, fődőt melegíteni rá, herbatét itatni vele, egész éjjel jaggatott, majd felve[te]tte a házat. A szegény két leány és Tálylyainé, kik szüntelen ágya mellett virrasztottak és ápolták, korán reggelig be nem hunyhatták a szemeket miatta. Menyhárt úr azalatt nyugodt lelkiismerettel szunnyadt a mellékszobában, minden órában fel kellett ráncigálni, hogy ne horkoljon olyan nagyon, mert a beteg újra görcsöket kap.

Végre hajnalhasadtára elszunnyadt a gyötrött páciens, a fárad[t]ság és a nyögések elnyomták, Tálylyainé is ledült a pamlagra, amint egyszerre elkezdte a hajdú odakinn a folyosón porolni a kaputokat rettenetes nagy pufogással.

A két leány hirtelen kifutott lelkendezve.

— Csitt! ne zörögjön most, éppen csak most aludtak el.

— Hisz a vendég urak kaputjait tisztogatom, mentegezőzék a hajdú.

— Nini, valami kiesett az egyiknek a zsebéből, szólt odaugorva Liza, s felkapta a tárca alakú csomagot, mely az öltönyből kiesett.

— Ahán! mondta a hajdú, bizonyosan Sós Kálmán úr zsebeiből esett ki.

A csomag táblájára ez volt nyomatva aranybetűkkel: „Napló”.

Ki venné rossz néven egypár fiatal leánynak, ha egy rájuk nézve nem éppen érdektelen fiatalember naplója kezükbe jut, hogy meg nem állhatják, miként egy kissé lapozgassanak benne. A mi két leányunk is hirtelen félrevette magát egy oszlop mellé suttogva, vihogva s nagy hirtelen végigpörgeték ujjai közt a rejtélyes tárcát. Tele volt az írva mindenféle verssel, olykor egy száraztott virág, vagy egy hajból font nefelejcs hullott ki belőle, azt visszatették oda, ahonnan kiesett, egy-egy verset elolvastak, s elfojtott kacajjal mulattak rajta, hisz a vers oly ártatlan dolog; egyszer azonban, amint egymás kezéből kapkodják a tárcát, Linka véletlenül egy lapra nyit, melyen első tekintetre valami ismerős verset talált megpillantani; olvassa: hát éppen ugyanaz, melyet tegnap a Regélőben sajtó

magához írva olvasott, azzal a csekély különbséggel, hogy ennek a felirata nem B. Linkához, hanem Cs. Júliához szólt, s ami ott barnának volt írva, az itt szőkének jutott, ott fekete szemek, itt nefelejcs szemek; különben minden angyal és tündér ugyanazon a helyen; éppen azok a szívfájdalmak, ugyanaz a meghalni készülék és ígéret a túlvilágon való találkozásra.

Linka úgy érezte magát, mint aki elfogad egy köszönést, s akkor veszi észre, hogy nem neki köszöntek; hirtelen elveté a naplót, s befutott a szobába, azt hívé, hogy száz szem néz arcára, s mind látja rajta a szégyenpirulást. Érzé, hogy keményen meglakolt érte, amiért életében először hiú tudott lenni. Hisz azok a szépségek, azok a lízelgő mondatok eredetileg nem őhöz voltak írva, hanem csak szőkéből barnára fordítva. Tökéletesen kiábrándult.

A nap már jól feljött, midőn egyike a lovas hírnököknek, ki Sándort nyomról nyomra kísérve, végre **-en ráakadván a házra, hová őt a ló bevitte, azon megnyugtató válasszal tért vissza, miszerint az úrfinak a világon semmi baja sincsen, ellenkezőleg igen jó kezek között van, egy derék, szép asszonyság ápolása alatt, ki nem engedi az úrfit addig visszatérni, míg egészen magához nem jön, hanem inkább arra kéreti becses szülőit, hogy látogassák meg őt, s legyenek vendégei addig, míg az úrfi felüdülni, mert egy kicsinyt megrázta a ló.

Erre a hírre Zsuzsi néni rögtön magához tért, felkelt, meggyógyult, befogatott, a reggelit sem várta meg, hanem amint a házigazda megjelent, megköszöné neki iránta való szívességét, s marasztalhatatlan sietséggel felhajszolta a hintóba férjét s bekötött pofácskájú Petikéjét, s parancsolá a kocsisnak, hogy hajtson lóhalálába **-re. A bakon a kocsis mellett ült a hírtozó legény, azon végből, hogy őket az illető helyre vezesse, mert az asszonyság nevét az úton elfelejtette, de reményléc, hogy a házhoz oda tud találni.

Gábor bácsi cordialiter kezét szorított Menyhárt úrral, ki már a kocsiban ülve, elmésen kiálta vissza:

— Aztán azért a processusunk nem condescendál, liquidum est debitum, s ha másként nem megy, brachialiter exequálunk.

Ezt Menyhárt úr igen jó élcnek tartotta, s nevetett rajta nagyot, ilyenformán értetve alatta szép, törvényes virágbeszédben a rég megígért házasságot.

A távozókat az egész háznép kikísérte, ott volt a két lány és a két fiatalember is. Linkának láthatólag rossz kedve volt, míg Liza nem bírta rejteni örömét, hogy Gulyásiékat távozni látta.

— Lina kisasszony oly borultnak látszik, szólt teátrális édes-ségű hangon Kálmán.

Lina feleletet sem bírt adni, félrevonult s elkezdte Károllyal beszélgetni, s vele a szobába távozék.

Kálmán megdöbbenve fordult Lizához, ki ott maradt.

— Miért oly kedvetlen Linka kisasszony?

Liza nem sokat gondolkozott rajta, hogy mit mondjon, amúgy gyermekes tréfából azt találta felelni:

— Hát nem hallja, hogy azon búsul, mert Gulyásiék egzekúcióval fenyegetik.

— Kit? az öregurat? kérdé Kálmán megrettenve.

Lizának 12 esztendőre oly éles esze, oly ravasz szemei voltak, mint másnak negyvenre sincs. Amint Kálmán nagy ijedten e szót szalasztá ki ajkain: „kit? az öregurat?” az eltitkolhatlan megdöbbenés, mely annak arcán mutatkozott, arra a gondolatra hozta, hogy hátha jó lenne Kálmánt ebben a tévedésben megerősíteni, s azzal igen komoly szánakozó arccal monda Kálmánnak félig sűgva:

— Igen bizony, az öreg Berkessyt. De ne szóljon felőle senkinek.

— Az lehetetlen, szólt Kálmán megzavarodva, hisz őt igen gazdag embernek tartják.

— Hja, sok embert tartanak gazdag embernek, aki nem az. Monda Liza vállat vonva, s könnyelműen trallázva futott el onnan.

Kálmán összefont karokkal járt alá s fel a folyosón sokáig;

nagyon meg volt zavarva. Képzelhette-e, hogy egy tizenkét éves gyermekleány készakarva mesét gondoljon ki az ő rászédésére? Ha e mesét valami érett korú embertől hallotta volna, inkább kételkedhetett volna benne, de egy gyermek honnan beszélne ilyet, ha nem környezőitől hallaná. Ez nagy baj. Az öreg Berkessyt igen gazdagnak tartották, mert mindig igen nagy házat tartott, tisztújításokon első volt a költségvitelben —; de hátha éppen ez az oka romlásának? Már akkor csak mégis jobb lesz Júliához visszatérni; az ugyan egy kissé kétséges hírben áll, de legalább szép, s bár könnyelmű és pazarló, de gazdag. A viszonyt nem lesz nehéz újra kezdeni. Egy megjelenés, egy ügyesen szcenírozott fellépés, legvégső esetben egy öngyilkolási komédia mindent helyrehozand.

Már most csak a ló volna meg, hogy haza lehetne menni. Talán megtesz annyit Berkessy, hogy hazaküldi a maga lovain.

Ez óhajással belépett Gábor úr szobájába, ki ott egyedül pipázgatott Károllyal. Az öreg ült egy nagy, füles karszékben, Károly mellette állt.

Kálmán odalépett elé, s jól kigondolva magában, hogy mit fog mondani, amiből az öregúr ki is vehesse, nem is, hogy leányát többé nincs szándéka elvenni, egy percig hallgatva megállt, a krágliját kihúzogatta, a haját elől-hátul felborzolta, s szokása szerint a magasba nézett.

És íme a gonosz lelkek megint eleibe állítanak egy tükröt, s ő megint elfelejtkezik magáról s ezt a szót: „uram” mind kéz-, mind fejmozdulattal magamagához intézi.

Abban a pillanatban Gábor úr észrevéve ezt a furcsa attitűdöt, újra elkezdte azt a tegnapi óriási kacagást, melyet ezúttal Kálmán kénytelen volt tökéletesen magára venni. Az ember elvörösödött, ajkai remegtek, magán kívül volt a düh miatt.

A legnagyobb kacagás közepett egyszerre elhallgatott az öregúr, mintha rögtön elmetszették volna a nevetését, s a legkomolyabb képpel kérdezé:

— Mit kíván uramöcsém?!

— Uram! szóló Kálmán, alig bírva hangot adni a düh miatt. Én azt véltem, hogy önben mívelt emberre fogok találni, ki levetkőzte azt a múlt századi fogalmat, miszerint a költőket nevetséges embereknek találták.

Berkessy komoly nyugalommal felelt:

— Én nem találok a költőket nevetséges embereknek uram, mutatják szobám falai, hol hazai irodalmunk legjobbjainak arcképei függenek, mutatja könyvtáram, melyből semmi becses irodalmi termék nem hiányzik, de nevetségesnek találok azt a fattyú költészetet, mely a gyümölcsösfa derekán innen-onnan kihajt, s csak zöldül, de még csak virágokat sem hoz; tisztelem, becsülöm azokat a széplelkeket, akik komoly tanulmánnyal, ragyogó lángésszel lépve hivatásuk pályájára, nemzetünknek becsületére, büszkeségére válnak; de hogy minden nádi hegedűt eolhárjának tartsak, azt már nem cselekszem; az igazi költőt, ki gondolataival lelkünket nemesíti, a távolban is tiszteljük, de akit csak azért neveznek így, mert rímeket farag, kinél a múzsák csak ismerős szobaleányok, kik által könnyűszerrel lehet egy üres szerelmi nyilatkozatot tapasztalatlan leányok kezébe juttatni, ki úton és útfélen iparkodik bennünket viseletével hivataláról tudósítani, afelett legfeljebb mosolyogni tudunk, s ha a természet az én mosolygásomnak kissé erősebb hangot adott, ez nem az én hibám; mert köztünk mondva, kegyedben édes Kálmán öcsém az elébbeni tulajdonságokból vajmi kevés, ez utóbbiakból pedig annál több van. És ezt tőlem, öreg embertől, nem szükség önnek rossz néven venni.

Kálmán nem talált szavakat az eddig megjelent dictionariumokban, e mondásra megfelelően. Mondhatjátok azt valakinek, hogy ezüstkanalat lopott, ez semmiség ahhoz képest, midőn valakinek azt mondják, hogy rossz költő.

— Uram, ha nem tekinteném, hogy ön házánál vagyok . . .

— Az egy cseppet se gátolja önt. Nálam a vendég az úr.

— Ily bántalmat véremmel kell lemosnom. Kiálta Kálmán magánkívül; azt mégsem mertte mondani, hogy a „más vérével”.

— Én nem vagyok borbély. Felelt rá az öregúr csendes szarkazmussal.

Károly végre közbelépett, megfogva Kálmán karját, s fülébe súgott.

— Pajtás, vedd észre, hogy nagyon nevetséges szerepet játszol, midőn egy öreg ember irányában hetvenkedel.

— Miért nincsen fia, hogy attól követelhetnék elégtételt!

— Légy megnyugodva, ha csak ez kell: én fia vagyok, mert leányát fogom elvenni, s adok elégtételt, amelyet kívánsz, de ne csináljunk zajt a dologból. Te úgyis haza szeretnél menni, majd én befogatok, s **en barátainkkal elvégezzük a dolgot.

Gábor úr nem hallá, hogy a két ifjú mit beszél, s nem is tudhatá meg, mert Károly azt állítá, hogy csupán a hazamenetről volt szó, s minthogy neki úgyis be kell menni **re, Kálmánt is magával viszi. Ebben az öreg is megnyugodott, s nemsokára Tállyaiék hintáján a két ifjú embert látjuk eltávozni.

Ilyenformán amily egyszerre jött, oly egyszerre el is repült mind a három kérő a háztól, s ki tudja: jön-e még vissza közülök vagy egy?

★

Gulyásiék ezalatt szépen megérkezének **re, s rátalálva Júlia lakására, ott leszállottak. A háziasszonyság kitűnő szíveséggel fogadá a tisztcsaládöt, s odavezeté őket a betegentartott ifjúhoz, kibent Zsuzsi néni fiára ismerve, nagy zokogásokkal borula nyakába, s csak azután nézte végig, milyen szép seiyem hálóköntösbe, hímszett papucskba s aranybojtos sipkába öltöztette a jó fiút a háziasszony kegyessége, mely tárgyak még mind első férjéről maradtak.

Zsuzsi néni nem győzte a hálálkodást fiának csodálatos megmentése és gondos ápolása felett, s tízszer is elmondta Júlia szemébe: „már aztán ha ilyen derék felesége volna a Sándoromnak, akkor csak meg volnék nyugodva a sorsa felől, akkor tud-

nám, hogy jó kezekre bízam”. Júlia kecsesen tudott mosolyogni e beszédre; majdan végigvezette a derék családot pompás termein, megmutatta porcelánjait, ezüstszerzőket, ékszerait; Zsuzsi néni magán kívül volt csodálkoztaban, mindent agyondi-csért, minden fölséges volt neki.

Menyhárt urat ezalatt Nánásy bácsi kapta külön, odavitte magával a pipázószobába, s egy lélegzet alatt megismertette Júlia vagyoni állásával, beszélt tisztartóiról, kasznárjairól, fényes összeköttetéseiről a vármegye legelőkelőbb családjaival, nem mulasztá el fölemlíteni boldogult férje végrendeletét, melyben özvegyének szabad rendelkezést enged még újabb férjhezmenetele esetére is. Mindezen dolgokat Nánásy bácsi igen bőbeszédű nyájassággal adta elő, s Menyhárt úr nem szűnt meg mindezeket a legnagyobb figyelemmel hallgatni, alig vette észre, hogy az idő múlik.

Ebéd felett a csudálkozás tetőpontját érte, az ember nem tudta, az ételeket magasztalja-e feljebb vagy a tálakat, mikben fel voltak adva. Csupán Péterke volt magával tisztában, neki csak a mindenféle torták nyerték meg tetszését, mikben módja vala válogatni; amit el nem bírt fogyasztani, azt tömte a zsebjeibe, úgy, hogy ebéd után alig tudott lépni tőlük. Júlia még a sapkáját is telerakta marcipánnal és spanyolszeletekkel. A kölyök ujjongatott és tányérokat tört örömeiben.

— No te fiacskám, szólt Zsuzsi néni, ölébe véve a kedves magzatot, hát kit szeretsz jobban, a Linka nénit vagy a Julcsa nénit?

— A Linka nénit nem szeretem, mert nem adott csokoládét, mikor kértem.

— Hát a Julcsa nénit jobban szereted, ugye?

— Ūhüm.

Júlia mosolygott, s gyöngéden megveregette a fiúcska arcát.

Ez már a hetedik nap volt, s az egész városban el volt terjedve a hír, hogy a szép özvegy ma esküszik. Az atyafiai is kezdtek érkezni, egyik hintó a másikat érte az udvarban, a ház

megett ünnepien öltözött, cifra népekkel, kik közt a családi perpetuomobile, Nánásy bácsi sürgött-forgott titkolózó képpel, suttogva itt is, amott is. „Hol a menyasszony?” — „hol a vőlegény?” kérdezek minden oldalról, s ő ez egyszer kivételképpen senkinek sem mondott többet, mint hogy Júlia öltözékével van elfoglalva.

Míg a násznép a főteremben összegyülekezett, azalatt Júlia [a] Pestről hozatott pompás öltözéket felvéve. Valódi tündéralak volt benne, szépsége föltétlen hódolatot követelt. Éppen az állótükör előtt rendezé hajéke omlatag koszorúit, midőn nyílik az ajtó, s ki lép be rajta bűnbánó arccal? A mi Kálmánunk.

Júlia háttal állva felé, a tükörből meglátta a belépő alakot, s bámuló meglepetését hirtelen elfojtva, amint visszafordult, nyájas arccal tekintte rá, s gyöngéd szemrehányással mondá neki.

— Gonosz ember. Engemet ily kegyetlen próbára tenni. Ha oly jól nem ismerném önnek lelkét, képes lettem volna ön felől kétségbeesni.

Kálmán egészen felvidulva e nem várt fogadtatáson, sebesen rohant Júlia lábaihoz, s magánkívül rebegé:

— Tehát ön nem kételkedett bennem soha?

— Hogy képzelhettem volna, hogy ön engem elhagyjon? jól tudva azt, hogy az egész ismerős világ tudja már, hogy férjhez megyek. Igen aljas fogalmaimnak kellett volna ön felől lenni, ha azt feltehettem volna, hogy egy nőt, ki önt szereti, ily nemtelenül semmivé tudjon tenni. Én nem hittem azt, bizonyos voltam benne, hogy ez öntől csak egy költői szeszély, mellyel szívem erejét próbára teszi, s hogy az utolsó órában vissza fog jönni hozzám. Amit bizonyít az, hogy meghívásaimat nem mondtam vissza, sőt a kitűzött napra minden előkészületet megtevék: oly bizton olvastam önnek jellemében.

— Igen Júlia, bizton olvasál, rebegé Kálmán elragadtatva, ez csak próba volt, melyet diadalmasan tudtál kiállani, és én százszorta jobban foglak szeretni most.

Júlia körülfordult a tükör előtt, csábító mosollyal hajlongva Kálmán előtt, s kacér pillantással kérdezé:

— Szép vagyok-e?

— Óh, menyeyi! sivalkodék a delfi, s magnetikus gyönyörrel borult Júlia lábaihoz.

E percben lépe be Nánásy bácsi, jelentvén, hogy a tisztelendő megérkezett az esküvőre.

Júlia néhány csepp ess-bouquet-t tölte zsebkendőjére, s kilépett a terembe, násznagya, Nánásy bácsi karjára támaszkodva, ki menüett-lépésben iparkodék szép hűgát maga mellett bocsátani.

A vendégek a maguk módja szerint siettek a bájos menyasszonyt üdvözölni, a tisztelendő úr kezeit dörzsölve lépett eléje, s hivatalos mosolygással kérdezé a tisztelt vőlegény nevét.

Júlia hódító tekintettel néze végig a körülálló férfiakon, melyet észrevéve Kálmán, az előtte állók tyúkszemein keresztül sietett magát a szép menyasszonyhoz törni. Mire odaért, már akkorra Júlia kezében tartá — Sándor öcsém kezét, s bemutatá őt a papnak.

— Ím itt vőlegényem, nemes Gulyási Sándor úr.

Kálmán a falnak tántorodott ijedtében, s úgy elveszté lélekjelenlétét, hogy előbb három széken keresztülbukott, a negyedikén ült egy kövér asszonynéném, annak pedig az ölébe ült, onnan is felriadva, egy almáriom-ajtón akart kimenni a szobából, s midőn végre kijutott az udvarra, a szembejövő pesztonkát asszonynénémnek szólítá, s kérte, hogy adjon neki egy pohár vizet, mert fázik.

Nálánál még egy személy volt még nagyobb zavarban: a vőlegény. Amint Júlia odaállítá a pap elé, csak nézett, mint a sült hal, akár a halálos szentenciát hallotta volna kimondani fejére. Az öregek között már ki volt csinálva régen a dolog, s Sándor öcsémet feleslegesnek tartották előre tudósítani, Júlia pedig sokkal biztosabbnak tudá bájai diadalát, mint hogy e merényleten kétkedhetett volna.

Sándor oda hagyta magát állítani az eskető asztal elé, mint egy áldozatra szánt bárány, s mikor a pap azt kérdezé tőle: szereted-e ezt a tisztas hölgyet, kinek kezét kezekben tartod? elfelejtett rá felelni, csak nézett farkasszemet a tisztelendő úrral, míg az apja bele nem kiáltott: „szereted hát! hogyan szeretnéd, persze hogy szereted”. Erre Sándor is észére tért, s utána mondta szépen az esketés formuláit. Nem tagadhatjuk, hogy egy kicsinyt vacogtak a fogai.

A többi aztán ment a maga rendén. A rákövetkezett vigalom felszabadítá a kedélyeket szorongásaikból. Közmegnyugtatóra meg kell említenem, hogy Sándor öcsém vacsora után még táncolt is, és levert lábáról sok embert és asszonyt.

★

Másnap korán reggel három fiatalembert látunk sétálni a városon kívül eső kertek egyikében, kik közül az egyik Károly, a másik két helybeli kortársa, kiket a Kálmánnali összejövetelre tanúknak hívtak fel.

A Berkessyveli jelenetért csakugyan komoly elégtételt követelt a megsértett ifjú, s a tanúk elfogadandónak találták Károly ajánlatát.

A délutáni jelenet Júlia menyegzőjén még tízszeresen felfokozta Kálmán verekedési vágyait, benyargalt minden kávéházat, fennhangon hirdeté, hogy hoinap vagy a saját vérében, vagy a máséban fog fürödni; hogy nem fog megelégedni azzal, hogy Károly agyába egy golyót bocsásson, hanem annak a másiknak le fogja vagdalni orrát és füleit. Hiába engesztelték, hogy már ha mindezen dolgokat meg akarja is tenni, legalább ne híresztelje ki előre, mert becsukják. Nem bánta ő! vegyék fejét, ha tetszik, de véres bosszút fog állani . . .

. . . Már mintegy jó félóráig sétáltak Károly és társai az említett kertben, midőn végre csakugyan érkezik Kálmán két tanúja — egyedül, s bosszús arccal egy levelet adnak át ellenfe-

leiknek, melyet Kálmán úr írt, s mely felolvastatván, így hangzott:

„Uraim, higgadtabb kedéllyel fontolva meg a dolgot, úgy találtam, miszerint nekem a köznapiaknál magasabb kötelességek tiltják életemet kockára tennem. Azon szellem, melyet a sors reám bízott, nem csupán enyim, hanem hazámé, az egész emberiségé, amit nekem szem elől tévesztenem nem szabad. Párban csak egyenlő rangúak között lehet egyenlő, s azt nem kell önöknek magyaráznom, hogy a szellemnek is megvan a maga arisztokráciája. Víjon ki ellenfelem a szellemek álladalmában hasonló állást, mint enyim, akkor szívesen összemérem vele fegyveremet. Egyébiránt én e városból örökre eltávozom, szellememhez méltóbb kört keresve magamnak” stb. stb.

A tanúk egymás szeme közé néztek, egyik nevetett, másik káromkodott, Károly búcsút vett tőlük, s készen álló hintájába ülve, visszahajtatott Berkessy helységébe.

Az úton szembe találta annak hintáját. Anyja, testvére, az öreg Berkessy és leánya ültek benne, s mind nagy örömríadással voltak, amint őt meglátták. Valami ismerősük, aki Kálmán hetvenkedését meghallá a kávéházban, sietett őket még az éjjel tudósítani, s ezek most valamennyien hajtattak nagy lóhalálában ***-re, s végtelenül megörültek, Károlyt épen látva visszatérni, kivált midőn ez arról is megnyugtatótá őket, hogy az egész dolog minden baj nélkül ment végbe.

Könnyebbség okáért aztán Berkessy átült Károly hintájába, s mindnyájan hajtattak vissza az ő lakára.

Útközben előfogta az öregúr Károlyt, hogy miért akartak vívni, s megtudva annak az okát, nagy szemeket meresztett.

— Hát mi jogod van teneked énhelyettem elégtételt adni?

— Ami joga van a fiúnak az apa helyett.

Berkessy elmosolyodék.

— De te énnekem nem vagy fiam.

— De lehetek az.

— Hm, öcsém. Hisz az igaz, hogy te derék, jószívű fiú vagy, hanem azt mondják rólad, hogy nagy korhely is vagy.

— Jól mondják. De hát nem mellettem szól-e az is? Ha nem lettem volna korhely, akkor az következne, hogy ezután leszek az.

— Igen, de ki biztosít engem arról, hogy ezután nem fogsz az lenni: minthogy eddig voltál.

— Jól van, bátyám; adjon egy esztendei határidőt; ha egy álló esztendő alatt valamit hallani fog rólam, ami ellenem szól, akkor be se eressen a házába többet; ha pedig esztendeig meg tudom mutatni, hogy amit kimondtam, ezt megtartani erő is van lelkemben elég . . .

— Akkor meg ki sem eresztelek a házamból többet, egészíté ki az öregúr a mondatot.

★

Egy év múlva újra látjuk ismerősinket.

Károly megtartá fogadását; vaskövetkezetességgel vivé ki, amit megígért, eljárt ugyan a falusi dínomdánomokba, de soha az idő alatt még csak egy barátságos pohár bort sem leheté rádísputálni; ott ült valamennyi részeg ember között egyedül józanon, s még csak egy társasjátékban sem leheté rávenni, hogy kártyát vegyen a kezébe. Ehelyett gazdaságát hozá rendbe, és nyelveket tanult. Egy év alatt mint a legrendesebb, legműveltebb fiú lőn kihirdetve a környékben. Mondanom sem kell, hogy most is az.

Línát nőül vette, és a leghívebben szereti; hét tél, hét nyár meg nem zavarta családi boldogságukat. E boldogság leghívebben szokott felírva lenni a nő arcán, s Lina arcát az évek haladása szépíti.

Sándor öcsém is boldog; elég szép feleséggel, elég sok pénzzel, s elég nagy együgyűséggel bír, hogy boldogsága tökéletes legyen; Zsuzsi néni minden évben meglátogatja őket, s viseli menyének divatból kiment selyemruháit.

Ábrahám úr is boldog: elvette Boriskát; legalább most nem kell neki bért fizetni.

Kassay Lőrinc bácsi is boldog. Az atyafiak, a látogatók sohasem fogynak ki a házából, leányának minden ujjára jut egy kőrője, s köztük nem utolsó helyet foglal el a már jól felnőtt Péterke, ami tudniillik a fejek nagyságát illeti.

Csak Kálmán boldogtalan most is. A nagy reményű szelemből az idő jártával meghasonlott kedély, félreismert lángész leve. Valahányszor rossz verseket olvastok, gondoljatok rá, s legyetek iránta szánalommal.

6. MAGYAR KOCSMÁROSOK

„Emlékezünk régiekről, szkítiai vendéglőkről!”

Nagyon jó alkalmam és időm levén e helyen éhomra átadni magamat az emlékezetnek, miképp hajdan Attila európai körútjában egy-egy csatatér után számítá állomásait, hasonlatosképp osztom én fel tatárfutásomat azon csárdák és vendéglők emlékei szerint, melyekbe részint befogadtak, részint be nem eresztettek, részint ki nem eresztettek; ami mind igen szép dolog és „mulatsághoz hasonló”.

I. LITERÁTUS KASZINÓS

Kocsival be nem jöhetsz az udvarára, s ha bementél, akkor meg ki nem jöhetsz, mert az Ecsedi-lápon könnyebben keresztülhajthatnál szénásszekérrel, mint itt a szekérállásig kocsidal, aholott vagyon egy t e n g e r s z e m sárbul, melyet azért lehet tengerszemnek nevezni, mert ennek is, mint amannak, n i n c s f e n e k e. Hanem legalább, ha itt ragadtál, jól is mulatod magadat, a kocsmáros magadfajta fiatalember, aki együtt mulat vendégeivel, úgy, hogy ki nem ismered közülök; ád jó bort, jó pecsenyét és jó élceket, asztalain ott hevernek a napisajtó legjobb termékei, így természetesen a Délibáb is; ha kritikára van szükséged, azt mond ő maga. Valóban köszönetet érdemel a nemes város, hogyha már olyan fogadót tart is, melynek tetején keresztülcsorog az eső, legalább olyan vendéglőst tett bele, aki nem tartja alá a boroskorsót.

2. TEKINTETES KOCSMÁROSNÉ ASSZONYSÁG

Este kilenc órakor vergődik be az utasokkal terhelt szekér; nem reggelizett és nem ebédelt senki még ma; legalább jól fogunk vacsorálni; összevissza van törve minden ember; legalább majd jól kialusszuk magunkat. Leszállunk, sehol egy lélek: udvar üres, pitvar üres, konyha üres, kérünk, szabódunk, kiabálunk, egy hang sem felel. Végre kalauzunk áll elő, aki már ismerős az aspictusokkal, s tudunkra adja, hogy itt egy tekintetes asszonyság a kocsmárosné, akivel semmiféle úton nem boldogulhatni, kivéve, ha akad közülünk egy fiatalember, aki a közjóért feláldozza magát, hogy u d v a r o l j o n n e ki, s ha ott nem sikerül, udvaroljon a leányának, ha azzal sem megy, a szakácsnének; vagy egyik, vagy másik aztán könyörül rajtunk. Úgy lőn. Kiválasztók magunk közül a legszebb ifiat, s felhatalmaztuk, hogy dörömböljön a közjó kedvéért. A szép szóra nagy sokára megjelenik egy trabális egyéniség, olyan ecetivő képpel, mintha ahelyett, hogy enniünk adjon, minket akarna megenni. A deputált követ leveszi a kalapját, s alázatosan instálja az „édes lelkemet”, hogy nyisson nekünk, ha van, egy szobát. Erre az szó nélkül veszi a kulcsokat, s kinyit öt férfi és három asszony számára egy tágas termet, melyet aznap délután meszeltek, s hogy hamarább szikkadjon a meszelés, este befűtöttek jól. Ő maga kívül marad. A legelső vakmerőt, aki belép, leüti lábáról az ólombányai illat. „Hisz itt megfulladunk az éjjel!” kiált a társaság köhögve. A tens kocsmárosné asszony erre vállat vonít, és visszamegy a maga odvába, ahonnan előjött. Újabb rimánkodások kezdődnek, mire megjelenik a kocsmáros kisasszony. Ez már nyájasabb. Szóhoz sem hagy jutni, kikérdez, honnan jöttünk? hová megyünk? volt-e rossz út? melyik asszony melyikünk felesége? Nyájasság, hízélgés, végre annyira viszik, hogy kinyit három meglehetősen szobát, mikben ki-ki a hozzátartozóival elhelyezheti magát. Most következik még a kényesebb kérdés: kapunk-e valamit enni?

— Óh fájdalom, semmit. Egy hatezer lakossal bíró város közepett a sárga éhhalál kaszája lebeg a vendégek fejei felett. Hiába minden könyörgés, minden udvarlás a kisasszonynak, nincs, semmi sincs! Ő is eltűnik. Eléjön végre a szakácsné. Már ezt sturmpetícióval fogadjuk, s íme ígéret és rábeszélésnek sikerül kieszközölni, hogy levest fog főzni zsemlyéből. Miután ezt ekképpen eltántorítottuk, a kocsmárosné megtudva, hogy házánál áruló akadt, aki csakugyan tüzet akar rakni, előront és azzal áll bosszút, hogy ő meg túrós galuskát ígér; ez újólág a kisasszonyt ingerli versenyre, ő pedig menten bárányt szándékozik vágatni. Végre a hölgy-utazók is beleelegyednek az alkudozásokba, s lesz dicséret és magasztalás, csakhogy vacsora legyen. A tűzhelyen aztán nagy lángokat raknak, van tányércsörgés, serpenyőcsapkodás, az ember azt gondolná, lakodalmokra készülnek. Egyszer a konyha felé vetődöm, a szakácsné meglát és különöcsíp, nagy titokteljesen előadva, hogy van még egy csirke a háznál, nyolc ember számára kevés lesz, de magamnak, ha tetszik megsüti. — „Jó lesz hűgám; ha elkészül, csak hozd ide a f e l e s é g e m szobájába.” — Hát az úrnak f e l e s é g e v a n? kérdi mogorván a parlagi nimfa, s azzal elmegy a csirkét keresni. Perc múlva visszajön. „Már nincs meg a csirke.” — Vigasztaljuk magunkat: lesz egyéb. Éjfélíg várunk a vacsorára, végre megunjuk a dolgot, s interpellálni vagyunk kénytelenek, hogy mikor jön az a bárány? — „A bárány? azt meg sem ötlettem”, viszonz a tens kocsmárosné. „Hát miért nem, édes lelkem?” — „Mert az urak egyik része pörköltlen akarta, a másik becsinálva, tehát egyiket sem csináltam, engem bizony ne kunérozsanak.” — Az asszonyok aztán lefeküsznek étlen, mi pedig hozzálátunk az előnkbe tárolt zsemlyés vízhez és a jó galuskához, mely a szájpaddlához ragadna, ha a zsírtalan túró ebben meg nem akadályozná. S hogy az ember még kedvére ne is szidhassa a kezeit, aki csinálta, odaülnek az asztalhoz a kocsmárosné kisasszonyával és szakácsnéjával, gyönyörködnek fuldoklásainkon. A korcsmárosné konfidenssé válik, elmondja,

hogy ő tekintetes asszonynak született, hogy ő nem szorult arra, hogy kocsmárosné legyen, csak passzióból és a vendégek iránti könyörületből teszi, mert őneki háza van, amiért kétszáz forintot fizetnek, láthattuk, mellette jöttünk el, földig zöldre van festve; s hogy ő nagy bolond, amiért mindenféle idegen embernek szolgálatokat tesz, amivel nem volna kénytelen. Ez így megy, amíg az utolsó falatot le nem nyeltük; akkor fizetni akarunk: erre a szóra előjő a kocsmáros is, s felróják a lukulluszi dobzódást úgy, ahogy Párizsban sem mernék. Hanem akkor meg nem tudják összedadni a különféle tételeket. Mind a négyen négyszer hozzáfognak, s mindig különbözőleg üt ki a somma, végre kifizetjük a legnagyobbikat, csakhogy alunni mehecsünk. A vacsorát két társunk nem osztá velünk. Ők szobájukban vacsoráltak. Az a csirke, mely rám nézve elveszett, óértük halt meg, ők nem voltak feleségesek.

3. MAGYAR EMBER, MIKOR SPEKULÁL

Reggel tíz órakor érkezünk a csárdába, az volna a szokás, hogy akkor rögtön fogják be a váltott lovakat, és még délig újállomásra hajtassunk. Úgy, de a váltandó lovak a kocsmáros sajátjai, aki elküldte azokat előlünk, hogy kénytelenek legyünk délre ott maradni. Ez még hagyján, de a lovak ebéd után sem jönnek elő. A kocsmárosnak még vacsorája is van számunkra. Sőt még azt sem bánja, ha ott hálunk. Mi lármázunk, kiabálunk, hogy nekünk az idő drága, nekünk menni kell. Mi haszna? nem eresztenek. A lovak csak estére kerülnek haza. Ekkor aztán hova mégy? vagy ott kell hálnod, vagy éjszakára indulnod neki a feneketlen útnak, s mindezt nem egyébér, mint hogy a kocsmáros ebédje kárba ne vesszen. Ezt a vendégfogadót inkább lehetne vendégfogónak nevezni.

4. IZRAELITA CSAPLÁR

Pénteken este van. A csillag már fenn van az égen; előttd a csárda, de a szobát ki nem nyitják, mert a csapláros ortodox zsidó; ha hoztál valamit, azt megeheted, ha szereted a vizet, azt meríthetsz a kútból, alhatol az istállóban. Igaz ugyan, hogy mindezért nem kell senkinek fizetned, mert másnap szombat van, s pénzt nem vesznek el.

5. PRIVÁT KOCSMÁROS

Van egy helységben a gyorskocsinak egy magányszállódája, hová csak az ő vendégei térnek. A fogadós egy becsületes nemesember, anyjával és feleségével oly ebédeket és vacsorákat vág az utazóknak fejenként 24 krajcárért, hogy otthon sem látsz különbet, éjszakára pedig vetett ágy vár reád, oly tiszta, mint a hó.

6. A VESZETT KOCSMÁROS

Egy estve szép csendesen megérkezünk az ígért földére. A vendéglőnek mind külseje, mind belseje teljes megnyugvást ígért; úgy laktunk benne egy óráig, mint az Ábrahám kebelében; ételünk, italunk fölséges volt; ki nem fogytunk a magasztalásokból; a kalauzunk azonban eleve figyelmeztetett, hogy a végin következik a feketeleves, amikor majd a kocsmáros hazajön nagy részegen: mert az a jó tulajdonsága van, hogy sohasem otthon issza le magát, hanem valami másik kocsmában, s csak készen érkezik haza, akkor aztán összevész mindenkivel, akit elől-utol talál; addig tehát jó lesz megvacsorálnunk, hogy a zivatar elől továbbvitorlázhassunk. Azonban sorsát senki sem kerülheti el; mielőtt elvégeztük volna frugális estebédünket, megharsannak odakinn az ígért szedte-vették; először is a kocsisunk kapott ki, amiért a kapu alatt állt meg a szekérrel, amilyen kiabálás egy emberi torkon kifér,

az azon mértékben hull a jámbor fejére, duplán megeredett pedig, midőn a kalauz is odavetődék, akinek azt ígérte, hogy szekerét porrá törí, s minden vendégivel együtt kihányja a házból, nem is hagyott mirajtunk egy garas ára száraz foltot, melyet meg ne mosott volna. Végre magunk is előkerülénk az emberevő szörnyeteg torkába, s akkor láttuk, hogy ez a szeképporrátörő, vendégkihajigáló Poliphemus egy ökölnyi emberke, alig látszik ki a csizmáiból, s mégis azzal fenyegetődzik, hogy felrúgja a szekerünket. Mi nem bírtuk magunkat a kacagástól visszatartani, egy kolerikusabb útitársunknak azonban nagy kedve kerekedett a csizmasarkát érintkezésbe hozni a kis szörnyeteggel, ha el nem baktat, mire az ott lévő nőcseleléség félrekapta a kis Orlando furiosót, betömték a száját, beráncigálták a szobájába, ott lefogták, lefektették: így szabadultunk meg a legnagyobb veszedelemtől.

7. ÖRMÉNY KOCSMÁROS

Kettővel találkoztam ilyennel, az egyik jó, szelíd ember; útitársaim, akik már ismerték, sokat kötekedtek vele, az egyik, minthogy az örmény arca keletien barna színű: „domine cigány”-nak címezé, mire az örmény mindannyiszor nyugodt, flegmatikus hangon viszonzá: „cigány az apád”. Másik pedig azt a tréfát tette vele, hogy szép, fiatal felesége levén az örménynek, azt mindig leányának címezte. Ez már nehezebben esett neki, de azért mégsem szólt érte, hanem a menyecske figyelmezteté a tévedőt, hogy ő nem leánya, hanem felesége a jó embernek.

Másik örményhez a Székelyföldön szállottunk be, ki ott régóta vendéglős volt egy faluban; háza erkélye tele volt virággal, szobái tele képekkel, köztük a nemesi címer. Mindent előhordott számunkra, amit kívántunk, még a velünk utazott delnő számára virágcserepeiről bokrétát is szedett. Mikor aztán fizetni akartunk, akkor azt mondta, hogy ő nem vesz el pénzt,

mert ő már nem vendégfogadós, még tavaly lemondott róla. Igen, de mi azt hittük, hogy fogadóba jövünk, s aszerint parancsolgattunk. — Hát majd ha én arra járok, ahol az urak lagnak, vigasztalt bennünket az örmény, akkor majd én is odaszállok az urakhoz.

8. LÚDHALÁL

A zivatar és sötétség bevert bennünket egy csárdába az útfélen, amit úgy hívnak, hogy Lúdhalál. Vendégül szállnak-e oda a ludak, hogy éhen haljanak meg, vagy egymást szokták ott meggyilkolni? azt maig sem tudom, elég hogy a csárdát így nevezik. Kívülről természetesnek látszik, az ember azt hinné, itt kaszárnya lehetett valaha. Hárman valánk, **barátom nejével és én. Felmászva az életveszélyes lépcsőkön egy nagy borozószobában villogó szemű juhászok s villogú fogú juhászkutyák közül előkerestük a csaplárosnét, s kértük szépen, hogy nyisson szobákat. Felnyitott egyet. Abban nyoszolyák voltak, de ágy-nemük nem. „No ez jó lesz az én barátomnak, a másik szobát pedig nyissa fel nekem.” — „Jaj lelkem, nem becsületes embernek való az.” — Ez szép vigasztalás, de miért nem? — Tele van az patkánnyal és kísértettel. — Hát én hol aluszom akkor? — Majd itt az én szobámban, válaszolt a lelkem kocsmárosné. „I c h d a n k e n f ü r Z i m m e r w a r m e s, mutassa azokat a patkányokat és kísérteteket.” Fel kellett nyitnia a másik szobát. — Patkányoktól és kísértetektől nemigen ijedek meg, hanem nyúzott bőrökkel csakugyan nem örömetst hálók egy szobában. Ez a kis helyecske beleillett volna akármelyik geisterrománba boszorkánytanyának; a falakon vérfoltok itt-amott, másutt akkora lyukak, hogy egy ember ki-s bebujkálhat rajta, az ablakok összevissza töredezve, a redőnyök kilógtak sarkaikból, a besüvöltő széltől lobogott a gyertya, s a kifeszített báránybőrök úgy libegtek, lobogtak, mint elkárhozott rémszellemek; tökéletesen alkalmas hely arra, hogy az embert meg-

gyilkolják benne. Már el voltam szánva, hogy ott aludjam lelkemet a kísérteteknek, testemet a patkányoknak ajánlva, amidőn barátom mívelt lelkű nejének gondossága kiségete ez elátkozott várban való hálásból; saját szobáját deszkákkal és köpenyekkel akként osztva el kétfelé, hogy fele elég volt neki és férjének, másikat átengedé nekem. Amint letevém fejemet az álom terített szalmára, rögtön elnyomott az álom, bizonyosan az a kedves hölgy imádkozott mindnyájunk csendes nyugodalmáért, csak reggel vettük észre, hogy valami ismeretlen vendégek az éjjel mindent megettek, amit mi a vacsorából el nem takarítottunk. Milyen jó, hogy minket is meg nem ettek.

9. SÁNTA PÉTERNÉ ASSZONYOM

Megbocsát a tekintetes asszony, hogy becses személyét a nagyérdemű magyar közönségnek bemutatom, de nem fog az annak kárára válni; és ha már külföldnek szabad volt megismerni a tekintetes asszonyt, miért fosztanók meg ez örömtől saját jó magyar hazánkat?

Még csak út sincs, melyen a tekintetes asszony udvarára szeptemberrel be lehessen hajtani, mégis tele a háza vendéggel, cégére sincsen annak, mégis odatalálnak az emberek.

A tekintetes asszony senkinek sem hízelkedik, senkit sem különböztet meg, neki mindegy: gróf vagy vándorló diák, egy sem kap többet és különbet, mint a másik. Az ő asztalánál kész helye van mindenkinek, aki őt tekintetes asszonynak nevezi, s ki tudja fizetni az ebédet, kidobattatik ellenben az olyan goromba, aki őt gonoszul Sánta Péterné asszonynak nevezi. Szó nélkül megkapja mindenki, amire szüksége vagy, és semmi fogyatkozása nem leszen; nem kap ellenben semmit, aki lármáz és kiabál. Pontban egy fertály egyre tálaltatik a leves, és jóllakhatik, aki jelen van, nem kap azonban semmit, aki későn érkezik, mert könnyebb őneki várni másokra, mint hogy mások várjanak őreá, ami természetes és igazságos. Arra pedig,

hogy a tekintetes asszony valakinek egy fertály egy előtt extra tálalt volna, nincs eset a világtörténet lapjain.

Mi szerzi tehát a tekintetes asszonynak e nagy népszerűséget? Az, hogy jóízű magyaros ételeket főz, s a milyen áron adta az ebédet 1828-ban, azon az áron adja most is, hiába száll és emelkedik őmiatta az árszió, a húslimitáció, nála minden az ősi lábakon jár, s pengőben nem beszélnek az ő kapuin belől.

10. SZÉKELY VENDÉGLŐK

Székely falukban ritka helyen van rendes csárda, hanem minden harmadik-negyedik ház kapuja fölé ki van akasztva egy-egy kis üveg nyaka, mely hihetőleg palack volt, míg el nem törött, s ez azt jelenti, hogy ott szívesen látnak. Akármelyikbe beléphetsz, s ha az, amit kértél, előteremthető a faluból, bizonyos lehetsz felőle, hogy megkapod, ha egész éjjel jár is utána az egész háznép, s azon az áron fizeted, amelyen piacon kapnád; ha valamit adsz még azon felül a szívességért, azt úgy megköszönik, mintha ajándékba adtad volna. Egyetlen szobáját átengedi a székely, s maga kiül a pitvarba, s hacsak nem erőlteted, be nem megy hozzád; nem kérdez és nem fecseg, de ha bizalmas hangon szóltál hozzá, ha szívét megnyerted, örömmel beszél a férfi viselt dolgairól, a nő bajairól, bánatáról, elmondják tájaik népregéit, hősmondáit, mert itt világteremtés óta székelyek laktak, még a tündérek és óriások is székely tündérek, székely óriások voltak.

Midőn eltávozol, kikísérnek messze, mint útra kelő rokont, s kapujokból néznek utánad, míg szekered beláthatják; ha valamit náluk felejtél, azt hónapok múlva visszatérve is ott találsz, sőt velünk megtörtént, hogy egyikünk valami öltönydarabot elhagyva magától, félóránnyira utánunk szaladtak vele, nehogy azt mondhassuk, hogy náluk veszendőben maradt.

Ilyenek a székely kocsmárosok.

7. A NAGYENYEDI KÉT FÚZFA

Beszély

Felvinc és Enyed között egy kis bérci patak vágja keresztül az utat, melyen most tartós kőhíd van építve. A híd mellett kétfelől a patak oldalában emelkedik két roppant fűzfa, és ezen két fűzfának történelmi emléke van. Hét emberivadék látta azokat felnőni, s ivadékról ivadékra szállt a történet, s maig is úgy emlékeznek arra, mintha csak a mi életünkben történt volna . . .

. . . Éppen száz és ötven esztendeje annak, hogy a kuruc-labonc világ legszebb divatjában vala; ma a kuruc, holnap a labonc osztott törvényeket Enyednek; mikor az egyik kiment az egyik városvégen, a másik bejött a másikon.

A jó enyediké váltig jobb szerették volna, ha e derék emberek, ahelyett, hogy őket látogatják, inkább egymást keresnék fel; de ezek bölcs urak voltak, és hallottak valamit azon stratégiai fogásokról, miszerint az ellenséget azáltal is meg lehet verni, ha a környéket élelmiszereiből kipusztítják. Ők ezt vevék gyakorlatba.

Mert míg a fejedelem rendes hadai, a fényes, hatalmas nemesi bandériumok, a szép, daliás, farkasbőr-kacagányos huszárok, a válogatott hajdúk, a veres és kék darabontok rendes csatákat harcoltak künn Magyarországon a birodalmi derékhadakkal, mik fényes, páncélos, tarajos lovasokból, hímezett bivalybőröket viselő daragonyosokból s célbalövő muskétásokból állottak; addig szanaszét az országban őgyelgő kalandornép csavarogott alá s fel, szemre-főre egymáshoz annyira hasonlatos, hogy maig is fennmaradt róla az adoma, miszerint a jámbor felvidéki

tót nem tudott köztük különbséget tenni: melyik a kuruc, melyik a labonc.

Nagyobbrészt oly emberek, kiket magukat is elpusztított a háború, s kétségbeesés, nyomor és bosszúvágyból nem hagyott nekik más választást, mint kaszát, csákányt ragadni, s felcsapni kurucnak vagy laboncnak, aszerint, amint egyik vagy másik fél katonái pusztították el.

Ezek azután falkákként jártak városról városra, zsarolva, harácsolva, ahol engedékeny népre akadtak; gyűjtogatva, ahol megharagudtak, s szétszaladva, ahol megijedtek. Nem is igen nagy szenvedéllyel folytatták a harcot, a vesztes fél rendesen átállt a győzteshez, úgy, hogy Cserei Mihály bizonyítása szerint akadt ember, aki négyszer-ötször volt kuruc, ugyanannyiszor labonc.

Ezen sűrű változandósága a minéműségnek nagy akadályára lehetett a dicsőség után törekvésnek, mert ha valaki nagy hírnevet szerzett magának, mindig attól tarthatott, hogyha holnap véletlenül egész serege áttér az ellenséghez, az valamennyinek megkegyelmez, csupán őtet akasztja fel, mint akire legjobban feni a fogát.

Úgy segítettek azonban magukon, hogy neveiket rendesen elváltakoztatták, ami legsűrűbben előfordult a laboncoknál, kik iparkodtak maguknak olyan neveket adni, amit a bolond kuruc ki ne tudjon mondani, ha csak ki nem törri benne a nyelvét, többnyire elrontott német szavakat, amiket ők maguk sem értettek.

A kuruc basák ellenben iparkodtak maguknak oláh neveket adni.

Ez időben tehát legkegyetlenebb veszedelme volt Enyednek és a körülfekvő városoknak egyfelől Balika, a kurucvezér, aki lakott a Torda-hasadék egyik barlangjában, melyet maig is Balika-várnak neveznek, és másfelől a mezőségen tanyázó két labonc főnök, akik közül az egyiknek az a furcsa neve volt,

hogy: „Trajtzigfritzig!”, a másik pedig ily regényesen hangzott: „Bórembukk!”

Amilyenek voltak választott neveik, olyanok voltak azoknak viselői is; majd ügyetlen, majd kegyetlen, félig tréfás, félig véres alakok, kikről éppen annyi nevetségest tudott regélni a közhér, mint amennyi irtózatost, s neveikkel egyfelől a dajkák ijesztgették síró gyermekeiket, másfelől az enyedi diákok csúfolták egymást pajkosságból.

Ezek a diákok, óh ezek a nagyenyedi diákok sajtáságos fiúk voltak.

Amint annyira vitte a kálvinista gyerek, hogy a lúdtollból kalamust tudott faragni, telerakott az anyja pogácsával egy tarisznyát, az apja vett neki egy pár fejelés csizmát, azzal elvitte Enyedre, letette a kollégium udvarán, pofonúté, megáldotta, s otthagyta, rábízván, hogy legyen belőle pap, professzor, királybíró, főkapitány vagy tanácsúr. Azontúl nem is volt rá gondja többet. A fiú megnőtt, megszakállosodott, megtömték, meghizlalták étellel és tudománnyal, elzárták hermetice minden világi kísértetektől, gondot viseltek testére, lelkére, felnevelték hitben és egészségben, csináltak belőle papot, professzort, királybíró, főkapitányt vagy tanácsurat, amire esze és szerencséje volt, anélkül, hogy apja-anyja törte volna rajta a fejét; a kollégium volt nekik édesanyjuk.

Öt-hatszáz fogadott fia volt a tisztos matrónának, s több százezer forintra menő jövedelme ennyi szép fiú felnevelésére; legtudósabb professzorai, kiket a külföld akadémiai műveltek, világhírű könyvtára s mindenféle beneficiumai, mik egyfelől amíg szorgalomra ösztönözék az ifjúságot, másfelől jó eleve hozzászoktaták azon jótékony öntudathoz, miszerint bármi szűken, de saját érdemük után tanultak megélni.

Vala pedig ezen idő szerint a nagyenyedi kollégium rektor-professzora nagytiszteletű tudós Tordai Szabó Gerzson uram, a tudományoknak nagy művelője, rendkívül békeszerető férfiú és a jó erkölcsöknek fáradhatlan oltalmazója.

Mert ha bevette magát iszonyú fólíántai közé, azokba annyira el tudott veszni, hogy gyakorta kénytelen volt a feleségétől megkérdezni, ha valjon ebédelt-e ő ma már vagy sem? tanítványai előtt pedig akként szólott, mint egy orákulum. Csak a csendes, békességes tudományokat kedvelé, mint a csilágászat és mechanika, nem szereté pedig a históriát, mint amely, az ő szavaiként, nem tanít egyebet, mint azoknak neveit, akik emberek agyonverésében tüntették ki magokat, s hősi tetteit énekli bűnös, vérengző, kegyetlen embereknek, és hazudik véghetlen kiterjedésben, ahelyett, hogy a jámborok, jótékony és bölcs elmék példájával javítaná az utóvilágot.

Annyira vivé pedig ez ellenszenvét a derék úr a neki nem tetsző históriai személyek ellen, hogy tanítványai lelki üdvére képes volt a történetet meghamisítani, ráparancsolván a historiae professzorra, hogy Cleopatrát, Aspasiát s más afféle szemtelen asszonyszemélyeket úgy fesse tanítványai előtt, mint rút, utálatos szörnyetegeket, akikre gondolni is irtózat.

És soha női alakra azoknak szemeiket nem volt szabad vetni, tánc, hegedűszó s más hívságos dolgok örökre száműzve valának e körből, még a templomban is, nehogy a leányokra kacsingathassanak, hátul valamennyi pad mögött volt a nagyobb diákok számára egy hely külön rekesztve, aholott faragott fenyőszálakon ültek, hogy így fel ne érhessék fejeikkel az előttük álló padok karzatát. Mert kősziklára épült elve volt a nagyitzteletű úrnak, hogy fiatalembernek addig, míg meg nem házasodhatik, tehát míg iskoláit nem végezte, és amíg nincs mit aprítania a tejbe, nem szükséges fehérszemélyeket ismerni, és minden, ami addig történik, csak hivalkodás és nem vezet jóra.

Persze, hogy ez a legnépszerűtlenebb világnézet, amit csak a közjó kedvéért kimondani lehet, s hogy e nézetnek legkevesebb pártolói akadtak maguk az érdekelt felek, a nagyenyedi diákok között, az magától értetődik. Az csak mégis lehetetlen, hogy az ember egyszer-másszor női alakot ne lásson, s tizen-

négy éves korától húszig az ember minden asszonyt szépnek talál.

Különösen nehezíté pedig Gerzson úrnak nevelési maximáját azon körülmény, miszerint öneki is volt egy leánya, az az egy pedig olyan szép volt, hogyha az ember fél esztendeig válogatott volna a városban, megint csak öhozzá tért volna vissza.

Valahány diák meglátta a leányt, az mind szerelmes lett bele; de hiába lett szerelmes, mert könnyebb egy elkárhozott léleknek a Styxen visszaszökni, mint volt egy diáknak húsz lépésnyire juthatni Klárikához — ahogy a szép leányt nevezték.

Gerzson úrnak emeletes háza levén a kollégium tövében, ő maga a földszinten lakott, leánya pedig az emeleten, és a lépcsőrácsos ajtóval volt elzárva; tehát még csak az sem történhetett meg, hogy valami ifjú ember a professzor urat keresve tévedjen Klárika elé; aki elé különben is hiába tévedt volna, mert a jó leánya oly istenfélő és diákfélő elvekben nevelkedett, hogy bizonyosan elszaladt volna előle.

Nem is volt pedig minden bolond embernek bejárata a tudós professzor úrhoz, hanem ő megpróbált egyéniségeknek megnyitá háza ajtaját.

Ilyen két kipróbált egyéniség volt: humanissime Zetelaky József és humanissime Karassiy Áron.

Az első szép, ártatlan, leányarcú, tizenhét éves ifjú, Gerzson úr különös kegyence, akiről azt hívé, hogy lelkét sokkal inkább bezárta a tudományok könyvei közé, mintha tömlöcbe vagy spirituszba volna téve, örökké első eminens volt, mindenféle verseket írt akármely témáról, neki mindegy volt; hexameter, pentameter, szapphikus, alkaikus, alexandrinus vagy anakreóni: magától értetődik, hogy ezek között szerelmes vers nem találtak, hanem a télről, tavaszról, aratásról, villámlásról és tengeri zivatarról s más efféle erényes tárgyokról; emellett görögül, diákul, zsidóul és franciául folyvást beszélt, a csillagokat az égen s a virágokat a földön szemenként ismerte, kémiai és

fizikai experimentumoknál ő volt Gerzson úr segédje, s emellett oly jámbor érzelmű ifjú ember vala, hogy mikor a mitológiából azon istenasszonyt érdeklő paragrafust kellett felelnie, aki kevés öltözetet szokott magán hordani, elpirult és lesütötte a szemeit.

A másik, humanissime Karassiy egy kissé nehézfejű ember vala, hatesztendő tógás diák, igen hallgatag és csendesvérű ifjú, akit azért kedvele Gerzson úr, mert soha semmi ivásnál, verekedésnél az ő neve elő nem fordult, amiből nagy baj lett volna, ha előfordul, mert a humanissime oly karokkal és vállakkal volt megáldva a természettől, hogyha azokat mások vesztére mozgásba akarta volna hozni, azok sokat beszélhettek volna róla. Ő azonban rettentő erejét csupán a fúrás-faragás békés mesterségeiben fárasztotta, készítve mindenféle fizikai eszközöket a tanár úr számára, s csupán olyankor adva tanújelét karjai egyéb mozgásának, midőn a nagyvakáció alatt az ifjúság a nagyteremben mitológiai drámai előadásokat tartott — természetesen férfi személyzettel, férfi hallgatóság előtt, amidőn Karassiy játszá Herkulest, Zetelaky pedig Dejanirát, amidőn Józsefről senki sem mondta volna, hogy nem valósággal leány, Áront pedig csupa gyönyörűség volt nézni a centaurusokkal való harcban, hogy vert egymaga harminc pogány félistent a földhöz.

Éppen a közvizsgálatok közelgének, nagytiszteletű Tordai Szabó Gerzson uram rettenetes készülétekkel volt természetani mutatóványaihoz, mint lesz a vízből levegő? mint ragad össze a kiszivattyúzott két félgolyó a levegőnyomástól? hogy lehet a levegőt meggyújtani? s a villanygép alatt papirosembe-
reket táncoltatni? amik akkor még mind csodaszámba mentek. Evégett átadá a physicum museum kulcsait kiválasztottjainak, hogy ott működjenek nagy szorgalommal, és tapasztalás is, hogy a két jeles ifjú már korán reggel ott van a múzeumban, s csak a késő estve választja el őket onnan. Dicséretes, szorgalmatos ifjak, mondá Gerzson úr, vegyetek rólok példát ti töb-

biek, istentelen, hivalkodó, csizmakoptató korhelyek, hogy legyetek olyanok, mint ők.

Lássuk tehát, mit mívelnek a mi ifjaink ott a physicum museumban? Ennek a múzeumnak van egy elsötétíthető ablaka, optikai kísérletek előhozatalára, és ez az ablak éppen a nagytiszteletű úr udvarára nyílik; a mi két szorgalmas ifjúnk nagy figyelemmel áll az ablak előtt, s éppen egy roppant kerek látcsövet alkalmazva az ablak gömbölyű nyílásába, azon keresztül látszik valamit nézni. Tán csillagot vizsgálnak? Igen, de akkor ne irányoznák lefelé a látcsövet. . . . Most éppen József néz bele nagy áhítatosan . . . „Óh Istenem, milyen gyönyörű!” sóhajt, nem bírva magával . . . Talán mégis csillag? . . . „Most éppen egy rózsát szakít le, be szeretnék én az a rózsza lenni!” De ez már mégsem csillag!

A mi derék ifjaink azon ürügy alatt, hogy csillagokat vizsgáljanak, naphosszant azzal foglalatосkodnak, hogy a szép Klárikát nézik távcsöveken keresztül; amíg Gerzson úr azt hiszi, hogy szemeket az ég csodáin fárasztják, ők azzal mulatják magukat, hogy a kedves leánykát mindenüvé távcsövel kísérik, kertbe, szobába, konyhába és benne gyönyörködnek.

A jó Áronra nézve csak tréfa volt ez a multság, de József egészen odalett belé; nem bírt megválni a látcsőtől, s ha sokáig nem láthatá a leányt, nem evett, nem aludt, nem volt kedve semmihez, csak sóhajtozott, és mindent elfelejtett, amit olvasott, sőt Gerzson úr nagy megütközésére még az ő felolvasásaira sem figyelt, akkor is a kis rózsalugasos kerten járt az esze és a szép leánykán, aki a nyílt rózsaleveleket kicsi kötényébe szedi pici, fehér kezeivel.

Az experimentumoknál is egyik ügyetlenséget a másikkal tetézte; tört, zúzott, ami a kezébe akadt, a foszforral való kísérletekhez oxigén helyett hidrogént adott: majd meglötte vele az egész classist.

Gerzson úr el nem tudta gondolni, mi lelhetne a fiút? kutatótt, fürkészett — nem talált semmit; mire ő a hosszú folyosón

végigkopogott, akkorra a múzeumban minden ismét a maga helyén volt, a telescopiumok ég felé fordítva, s munkában a göredek és légszivattyúk.

József pedig folyvást növekedni érte szíve fájdalmaival, a csalóka távcső oly közel hozta olykor az imádott leánykát, hogy ámulatában kezeit nyújtá ki utána, s csak akkor ijedt meg, mikor körmeit az ablakba megüté, amin Áron kétakkorát nevetett.

E kínjai közepett annyira vivé a gonosz kísértő a jámbor ifjút, hogy egy délután leüle az asztalhoz, s ijedség kimondani, szerelmes verset írt! A vers szapphikusokból állott, és tele volt minden széppel, ami a nap alatt terem. Midőn felolvasta Áronnak, ez megesküvék, hogy soha életében szebb versnek még csak hírét sem hallotta.

Egy este a holdvilágban elbámulva könyökölt a két ifjú a múzeum ablakában, s beszélgetett egymás között:

— Ha Klárka ezt a verset olvashatná, monda Áron.

— Hm! Felele rá József. (Nem volt ez akkor olyan könnyű, mert nem volt még hét divatlap, ahol az ember kinyomathatta volna.)

— Már ha én neked volnék, csak a kezébe juttatnám.

— De hogyan?

— Ledobnám innen a kertbe.

— Le ám, de hátha a szél félreviszi, s az udvarra esik, s a nagytiszteletű úr kapja meg?

Most Áronon volt a sor azt mondani, hogy „hm”.

— Úgy kellene azt, szólt sóhajtva József, szépen összehajtogatva elrejtteni a nyíló rózsák közé, hogy amint korán reggel kijő a rózsaleveleket megszédni, egyedül ő lelje meg és olvassa el.

— Hát hiszen az könnyű, felelt Áron. Innen az ablakból lehet ereszkedni egy kötélén a kert faláig, onnan könnyű beugrani az ásott földbe, visszafelé meg aztán fel lehet kapaszkodni a bodzafán, s a kötélén megint feljöhetni.

— Mit gondolsz? szörnyedt el József — én bocsátkozzam

le kötélén a kollégium ablakából? én másszak át idegen kerítésen éjszaka? . . .

Áron maga is megijedt e szóra.

— Hisz én nem mondtam, hogy te cselekedd azt, én csak azt mondtam, hogy könnyű volna megtenni . . .

József elhallgatott egy ideig.

Egyszer csak megszólalt.

— Nem tudsz itt valahol egy hosszú kötelet?

— Tudok biz én, a régi csengettyűkötél itt van a padláson.

— Hozd elő.

Áron elment a kötélért, egy gerundiumból nyeret csinált a végén, melybe Józsefet beleültette, s a kötelet az ablak kerestfája körül csavarítva, izmos tenyereivel bekapaszkodva, szép csendesen lebozsátá Józsefet a kőfalig, ki egy percig sem látszott azon aggódni, hogyha társa kezéből kicsúszik a kötél, ő rögtön nyakát szegheti; ha volt amitől rettegett, ez azon egy dolog lehet, hogyha meg találja valaki látni.

Senki sem látta meg. Átmászhatott a falon, elrejtette a verset a rózsák közé, s Áron markában újra felemelkedék a kötélén a múzeum ablakáig szerencsésen; a két ifjú csak akkor bámult el egymáson, hogy milyen bolondot cselekvének.

Másnap nem is mertek egymásra nézni, annál kevésbé a látcsőbe. Mint aki valamely nagy gonosz, gyilkos dolgot követett el, még a bűnös helyet is félve kerülték, s dobogó szívvel hallák reggel a nagytiszteletű úr csizmáit a folyosón végigkoppogni.

Belépett. Sem József, sem Áron nem mert rá felpillantani, azt hívé mindegyik, hogy az orrukról le fogja olvasni az éjszakai merényletet.

— Jöjjön gy szóra félre, humanissime.

Zetelaky inkább halott volt, mint élő. A világért rá nem nézett volna a tanárra, ki kegyetlen hallgatással tekintte rajta hosszasan végig.

— Csak azt akartam mondani humanissime, szólt végre szá-

raz hangon, hogyha máskor verset akar hozni, ne a kerítésen jöjjön be vele, hanem az ajtón, mert mind összegázolta a tulipánágyakat. Különben nem rossz vers, amit írt, csakhogy egy helyen az adónikuszt sántít.

S ezzel markába nyomta a kérdéses verset. József nem bánta volna, ha e percben a kollégium vele együtt elsüllyed.

Klárika megtalálta ugyan a kérdéses helyen a verset, de mint afféle jól nevelt leány, első kötelességének tartá az apjának denunciálni, egyúttal az elgázolt tulipánágyakért is panaszt téve. Az öregúr rögtön ráismert az írásra, s vége volt előtte József turpisságának. Többé sem experimentumokat nem bízott rá, sem a physicum museumba nem küldé dolgozni.

Ezenközben hol egyszer, hol másszor megtörtént, hogy a tanulóifjúság nem csupán azon dolgokról hallott, amik könyvekben vannak megírva, hanem hírt vett gyakorta az országban szerteszét történő eseményekről is, s éppen nem iparkodék elrejtegetni rokon- és ellenszenveit, miket a kuruc-labonc világban vagy egy, vagy más irányában érzett, sőt néha leckék kezdete előtt, mikor két-háromszáz tanuló össze volt egy teremben gyülekezve, lehete olyforma hajlandóságokat is tapasztalni, mintha e tisztes testület, ha birokra kerülne a dolog, aligha lenne tétlen nézője a mulatságnak.

Erre ugyan nemsokára kívánt alkalom is kínálkozék; egy napon Trajtzigfritz és Bórembukk uraim őkegyelmességeik beizenének a városba, hogy nekik száz darab vágómarhát, ötven mázsa szalonnát, ezer kenyeret és tizenkét bendő túrót azonnal helybe küldjenek, borrul sem feledkezvén meg, amely ne legyen több, mint kétszáz akó.

A jó nagyenyediek már ekkor annyira meg voltak fogyatkozva élelmiszerekben, hogy csak végső megszorítás mellett bírták összerakni a kívánt mennyiséget, s midőn mindazt szekerekre raknák, megtudja a dolgot Balika, előjön a maga lyukából, s elveszi tőlük az egész szállítmányt, és elviszi a Torda hasadékába.

A jó enyediék mit csináljanak most? Mondhatták ők Trajztzigfritzignek, hogy Balika elvitte az enni-innivalót, menjen utána, és vegye el tőle, a laboncvezér haragra gerjedetten felül-tet a maga hadait, s megesküvék, hogy porrá égeti Enyedet, s bor helyett a vérét issza meg az egész lakosságnak.

A szegény nép nagyon megijedt e kegyetlen fenyegetőzésre; eleget tenni a legjobb akarat mellett sem lehetett. Trajztzigfritzig és csordája pedig már Marosújvár körül járt, s ahogy a köz-beeső falukkal bánt, abból Enyed is elgondolhatta, mi vár reá.

Ilyen ínséges eset megszokott állapot vala már Enyeden, a lakosság a laboncok jöttének hírére hirtelen elhagyá házait, ami féltője volt, azt elásta a pincékbe, asztagok alá a földbe, az asszonyokat, gyermekeket, öregeket felküldték a hegyekbe az erdők közé, a hajadon leányokat begyűjték a református templomba, maguk a fegyverfogható férfiak pedig helyet foglalának ugyanott a templom udvarán, mely, amint most is látszik, erős, magas kőfallal volt bekerítve, s többrendbeli bástyatornyal ellátva, mely tornyokat a helybeli céhek építteték: egyet a becsületes csizmadia céh, mást a becsületes takács céh, külön egyet a szűrszabó céh, együtt a tímár és varga céh egy negyediket, ötödiket a gombkötők és aranyművesek, hatodik volt a kovácsok és lakatosoké. Itt tartattak a céhládák, s nagy veszedelem idején ide gyűltek a céhbeli mesterek legényeikkel együtt, s ők képezék az Isten várának őrségét.

Átellenben állt a kollégium, roppant, háromemeletes, négy-szárnyú épület, melyben hétszáz diák tanyázott, egy egész had-sereg, ha arra került a sor.

Amint a városon szétfutó hír eljutott a kollégiumba is, lángot vetett a diákok szívében az ifjúi vér: „nem hagyjuk magunkat, nem hagyjuk a várost!” szóltak lelkesülten, s másnap reggel a kémiai leckén azt vette észre nagytiszteletű Szabó Gerson uram, hogy tanítványai kardokkal és kopjákkal felfegy-verkezve jelennek meg a hallgatóteremben, s hallani sem akar-

nak egyébről, mint hogy őket professzoraik a laboncok ellen vezessék.

No, ez szép kívánság volt nagytiszteletű Szabó Gerzson úrtól, hogy ő valakit a háborúba vezessen!

— Megbódultatok-e dilectissimi? szólott elszörnyedve a jó úr, menjetek, igyatok „purgantes pectora succos”. Hát Ajáj vagyok-e én, avagy a megveszett Achilles, hogy engem harcba akarjatok vinni? avagy mirmidonokat neveltem-e én benne-tek, hogy ily vérengző gondolatokat tápláltok magatokban? kiknek kezeiben könyv forgott, most kezeitekben dárda forog, kik csak énekelni tanultatok, im harci ordításra ferdítetek ajkaitokat. Azért ruháztam én reátok annyi bölcsességet és tudományt, hogy bitangul elhulljatok barbár ellenség csapásai alatt, mint bármely tudatlan katona, aki azért született, hogy meghaljon?

E beszéd közben észrevevé Gerzson úr, hogy még Zetelaky is valami fringiát takargat a tógája alá, s iszonyúan ráförmedt:

— Még kend is fegyvert visel, kend? (Mikor valakit per „kend” nevezett, már akkor nagyon haragudott.) Felbomlott a világ tisztos rende! Hát volt rá eset valaha, hogy poéták, a múzsák választottai, a szent berkek lakói, a pieridák barátai fegyvert emelgettek volna kezeikben?

— No, szóljon kend! kend nagy historikus, mondjon nekem erre esetet, ha tud.

A faggatott diák végre megszólalt:

— Igenis volt rá eset: mikor Pán tanítványai botra kaptak a Helicont pusztító gallusok ellen, s agyonverték őket.

Gerzson úr hátrakapta a fejét e szóra, mert meg volt neki telelve. Ez még dühösebbé tévé.

— És ha én megtiltom tinektek, hogy fegyvert merjetek fogni, midőn a nemes város békés alkudozásokkal törekszik a veszedelmet elhárítani magáról! Kendnek pedig humanissime Zetelaky, annyit mondok, hogy nem szükség minden kérdésre felelni. — Most pedig parancsolom tinektek, hogy e

percben lerakjatok minden fegyvert kezeitekből, és aki ellenkezőleg cselekszik, az e pillanatban kitiltatik e kollégium küszöbéről, és soha annak ez életben tagja többé nem leend! . . . Clarissimi domini, jurátusok, húzassák meg a repedt harangot!

Ezt a repedt harangot olyankor volt szokás meghúzatni, midőn valaki a kollégiumból ünnepélyesen kitiltatott.

A rektor szavait mély csend követé, melyet csak a repedt harang recsegő kongása szaggatott félbe. Az ifjak, kik képesek lettek volna náluknál hatszorta nagyobb sereggel megküzdeni, professzoruk szavára megjuhászodva rakták le fegyvereiket mind, a repedt harang elhallgatott, a diákok helyeikre ültek, elővették könyveiket, a nagytiszteletű úr pedig vevé kézikönyvét és prelegált, mintha semmi sem történt volna, míg az órát nem csengették, akkor elbocsátá tanítványait, az elszedett kardokat és dárdákat pedig szekérre rakatá, s elzáratá a templom alatti boltozatba, hogy még csak hozzájuk se lehessen férni.

Éjszaka azonban a diákok magukhoz térve az ijedségből, melyet a rektor szavai okoztak bennük, újra összebeszélének, s miután fegyvereik elszedettek, másnap korán reggel, amint a kapuk megnyitattak, kimentek a Maros partjára, ott jó friss fűzfákat találván, azokról vágott magának ki-ki egy husángot, s azokat a tóga alá rejtve, észrevétlenül beszállíták a kollégiumba, és elrejték a faraktárba szépen. Gondolák, hogy ez is jó fegyver, ha jó ember fogja a végit.

Még aznap délben megjelent a város alatt Trajtzigfritzig háromezer főre menő labonc népével; a nemes város a főbírót, a kollégiumi testület a nagytiszteletű rektor professzort választá ki, hogy deputációba menjenek eléje.

Trajtzigfritzig lóháton ülve fogadta a küldöttséget; a többi sereg mind gyalog járt, kivéve három faágyút, melyeket bivalok vontak. Nagyon gyanús kérdés volt azonban, ha vajon el lehet-e ezen ágyúkat sütni, anélkül, hogy az ember a körül-

állók életét veszélyeztesse? Még egy negyedik ágyújok is volt rézből, melyet valamely csata alkalmával valamelyik fél beszeggett, és otthagytott, ők pedig kifúrták a szeget onnan, úgy, hogy most, ha elsütötték az ágyút, a gyújtólyukon jött ki mind a töltés, a golyó pedig benn maradt.

Maga a had gyönyörű népség volt; igazán ráillett a válogatott cím, mert az ország minden népeiből volt az összeválogatva; magyar, oláh, belga, marodőr, rác és oláh cigány egy csoportban, egyik mezítláb és sisak a fején, másik a szűrín át kötötte derekára a kardot, némelyik nagy puskát cipelt, melynek nem volt már sem kulcsa, sem kereke, s mind valamennyi nyírott bajusszal volt, hogy összekeveredés esetén mégiscsak megkülönböztethessék egymást a hasonló elemekből szerkezett kurucoktól, kik hosszú haját s fülig kent bajuszt viseltek. A legnagyobb rész bocskorban járt, csupán azoknak jutott saru, akik valamely tisztségben voltak, azokra sarkantyú is volt ütve jobbra, de minthogy lovuk nem volt, az a sarkantyú nem szolgált egyébire, mint hogy legyen nekik miben elesni, ha futni akarnak.

Ily armadának volt vezére Trajtzigfritzig; de nagyon csalatkozniék, aki azt hinné, hogy ő is hasonló volt rongyos seregéhez; lova legszebb angol mén volt, ő maga ezüstcsillagos, láncszemből font páncélinget viselt aransujtásos, meggyzín bársonydolmány felett, homlokát kecsgehátú rézsisak borítá, s páncélpikkelyes kesztyűkbe dugott kezeit széles, egyenes kardja markolatán nyugtatá.

Széles, tunya képéből s nemtelen vonásaiból ugyan kirítt, hogy e pompához sem születése, sem érdemei nem juttaták, s ahány csajtár, ahány darab öltöny volt rajta, azon mind más név kezdőbetűi voltak hímezve, de ő azért elég méltóságot tulajdoníta magának, ha lovon ült, azokhoz, akik gyalog járnak, lenézőleg beszélhetni.

Alvezére, Bórembukk, egy nagy, trabális mészároslegény volt, szőretlen, csontos pofával; ki egész ellenkezőleg nagy gon-

dot látszott arra fordítani, hogy mentül piszkosabb lehessen. Bőrködmene csillogott a szennytól, s orcája bátran dicsekedhetett vele, hogy záporosón kívül más vizet sohasem érzett.

Minden fegyvere egy hatalmas taglóból állott, mellyel egy csapásra le bírta fél kézzel ütni a tulkot.

Ez érdemes férfiak elé járula a két tagból álló küldöttség, nagy tisztelettel és kalaplevéve, s nagyobb megtisztelés okáért Gerzson úr egy igen szép diák perorációt tartott a két vezér előtt.

Trajtzigfritzig Bőrembukra nézett, ez viszont őreá; egyikök sem tudott egy szót is diákul, hanem azért mégis úgy tettek, mintha mindent értenének.

— Értettem jól, amit kend mondott — szólt a vezér —, amint észrevette, hogy Gerzson nem fog már többet beszélni, s leereszkedőleg vállára veregetett. Kinek híják kendet?

— Én vagyok Tordai Szabó Gerzson, a nagytiszteletű kolégium rektor-professzora, társam őkegyelme pedig nemzetes Tóth Jónás uram, a nemes város főbírája.

— Hát a csizmadia céhmester hol maradt?

— Az nem látta célirányosnak közénk elegyedni.

— No pedig annak is itt kellene lenni, mert háromezer csizmára van szüksége a seregnek, aminek három nap alatt elő kell teremtni, különben esküszöm ősi kardomra (valahol lopta azt a kardot), hogy minden csizmadiát eltörlök a föld színéről!

Ennél merészebb fogadást, úgy hiszem, senki sem tett még.

Gerzson úr meghajtá fejét, s most a főbíró szólalt meg magyarul.

— Majd tudtára adandjuk a becsületes céhmesternek akaratodat méltóságos úr, és ő minden lehetségest el fog követni; kérünk azonban az egész város nevében, hogy érdemes hadaidal légy kegyes a városon kívül maradni, mert mi ámbátor a legjobb véleménnyel vagyunk is felőled, a buta népség annyira fél a fegyveres néptől, hogy közeledéstek hírére mind szét-

szaladának az erdőkbe, részint elzárkóztak a templomokba; úgy, hogyha bejönnének, sem találnátok egyebet üres házaknál, nekünk pedig lehetetlenné tennétek, hogy kívánságaitoknak megfelelhessünk, nem lévén senki, akitől azokat behajtsuk.

Trajtzigfritzig Bórembukk fülébe súgott valamit, s azzal rosszul rejtve ravasz mosolygását, így szóla:

— Becsületes szolgák. Minthogy félvén és minthogy bolondok lévén, mink sem kívánván, hogy házaitokat üresen hagyván, abban senkit sem találván; tehát hazamenvén és megmondjátok a népnek, hogy mi eltakarodjunk, ha ők hazajöjjenek, és azután pediglen kiváltképpen csakhogy éppenséggel azonnal mindjárt itt a város mellett ezer lépésnyire sátort üsünk; ti pedig minden háznál gyertyát gyújtsatok, hogy lásuk, hogy mindnyájan otthon vagynak, különben pedig, ha egy vagy más, így vagy amúgy talál lenni, hát majd meglátjátok azt az egyet, hogy!

Ilyen ékesen szólással tudtára adván a vezér a maga ultimátumát a küldöttségnek, visszabocsátá őket a városba, ő pedig a maga seregével mintegy ezer lépésnyire letelepedett a mezőn, búzakévékből csinálván ki-ki magának sátorokat.

A visszatért küldöttség pedig tudtul adá a lakosságnak, hogy ki-ki menjen haza a maga lakásába, s éjszakára tegyen gyertyát az ablakába, s ami szegénységétől kitelik, hordja össze, hogy a labonc urakat kielégíthessék vele.

Úgy is történt, a céhek szépen hazaoszladoztak, az erdőre kimenekült asszonyok és vének visszahívtak, s késő estig nem szűnt meg az egész város sütni-főzni az érdemes laboncok számára. Csupán a templomban elhelyezett ifjú hajadonok nevében könyörgött azon kegyért a szép Kláríka, hogy őket hagyják meg azon éjjel az Isten házának oltalma alatt, s e kérelmet a többi szüzek is támogatván, a nemes tanács és a profeszszori kar végre beleegyezett.

Szép holdvilágos éjszaka következék, csendes volt az egész

vidék, a város elöljárói nyugodtan aludtak mennyezetes nyoszolyáikban, elgondolva, hogy mily bölcsen elháríták városuk felől a nagy veszélyt; háromszázötven szűz nyugodott Isten szent árnyéka alatt a templomban, amidőn Klárikának úgy tetszék álmában, mintha valami alak felköltené őt, hogy ne aludjék, hanem menjen fel a toronyba.

Ő azon félálmosan felment a lépcsőkön, hol a szent eklézsia ötvenkét mázsás harangja állott, s amint kitekinte a torony magas ablakán a holdvilágos éjbe, úgy tetszék neki, mintha valami nagy, sötét foltot látna lassan a város felé hömpölygeni, s nemsokára kivehetővé lőn előtte, hogy az egy nagy embercsoport, melynek sötét tömegéből kaszák és kopják vasai villognak elő a holdvilágban.

Egyszerre világos lőn előtte minden: a laboncok csak azt várták, hogy a népség házaiban szétoszolva lefeküdjék, hogy orozva rajtaüssenek . . . Klárka egy percet sem akart veszteni, nem ment vissza a templomba, hogy társnéit felköltse, hanem hirtelen áthatva a mentő gondolatától, belekapaszkodék az ötvenkét mázsás harang kötelébe, hogy azt meghúzva, jelt adjon az egész városnak.

Gyöngye volt a leány karja, de erőt adott neki a vész, fehér kezeivel a durva kötélbe fogózva meglóbálta a nehéz harangot, melyet máskor alig bírt meghúzni két férfi, s mielőtt a csoport a várost elérhette volna, egyszerre megkondult a vészharang a város felett, s azon pillanatban talpon volt minden ember, s mintegy összebeszélésre az asszonyok és öregek ismét futottak ki az erdőkre, a férfiak a templom bástyái közé, úgy, hogy mire a laboncok a városba értek, ismét üresen találtak minden házat.

Trajtzigfritzig nagy dühbe jött e kijátsztatásra, s parancsot adott, hogy rögtön tizenkét helyen fel kell gyújtani a várost.

De alig fogtak emberei e kárhozatos munkához, midőn olyan zápor kerekedett, hogy rögtön eloltott minden égést: a laboncvezér káromolt Istent és ördögöt e bosszúságért.

Reggelre virradva ismét kijöttek eléje a nagytiszteletű rektor és a városbíró. A vezér szólni sem engedte őket. Rájuk fogta, hogy mindnyájan csalárd, hazug kutyák, akik rászedik a becsületes embereket, és erősen esküvék, hogy négy ágyújával porrá lövi az egész várost, a templomot és a kollégiumot, kardélre hányatja a lakosokat, és a hajadonokat kiosztja katonái közt, hacsak öneki azt az egyet ki nem adják, aki a harangot meghúzta.

— Azon egy éppen az én leányom, kegyelmes úr, felelt leverten Gerzson úr, de ha az ő élete árán megvásárolhatom városunk szabadulását, bizonyára átadom őt neked, csupán azon kegyelemért kérlek, hogy üttesd el az én fejemet elébb, mintsem szemeim az ő balsorsát meglátnák.

— Azt megkapod! vigasztalá őt Trajtzigfritzig, s e biztatással egyszerre elrendelé, hogy a csapatok minden oldalról tóduljanak a városba. Ő maga nagy büszkén lován ülve, kötőfékjét a főbíró kezébe adá, s úgy vezetteté magát az utcán végig, míg Bórembukk a professzor nyakába ült fel, s nevetséges iszonyattal viteté magát a piacig, sarkantyúival illetve a tisztességes ősz férfiú oldalait.

A diákok mindezt látták a kollégiumból, mert a menet éppen előttük állapodott meg; de be voltak zárva, a kapukulcsot maga Gerzson úr tette a zsebébe.

Később azt is látniok kellett, mint adják ki a templom ajtaján a félholt leányzót, a rektor leányát, Klárikát, s mint emeli azt nyergébe Trajtzigfritzig.

De már ez mégiscsak több volt, mint amennyit diákszívvvel el lehet viselni.

— Megölöm az egész világot! ordítá Zetelaky magánkívül, megölöm egymagam valamennyit, s hanyatt-homlok rohant le a lépcsőkön; utána Áron és utána a többiek mind —; egy perc alatt ki volt sarkából vetve a bezárt kapu, s a másik percben, mint a bolygatott méhköpű raja, ömlött ki a diákság a templom körét elfoglalt laboncokra.

Nem volt kezökben egyéb, mint fűzfadorongok, de amíg a laboncok kanócos puskáit haszonvehetlenné tette a sűrű zápor, az ő kezeikben súlyossá tette a fustélyt a fellázadt harag. Egy perc alatt a falnak lett szorítva a labonc sereg, s az első ordításra vérszemet kapott csizmadiák köveket kezdtek fejükre hajigálni.

A megszorult két vezér nem vette tréfára a dolgot, amint meglátták, hogy laboncaik ugyancsak dülöngnek a diákok csapásai alatt, hátat fordítanak a csatatérnek, s iparkodtak a városból kifelé. Trajtzigfritzig átkarolta az ölébe tett leánykát, s vitte magával, szemeivel majd felfalva annak martalékul esett bájait, Bórembukk pedig galléron ragadá Gerzson urat, s úgy hurcolta őt magával, roppant lábait futásnak eresztve.

Az elmondott szónál rövidebb idő alatt szét volt verve a világ minden részei felé a labonc sereg, alig harmincad magával futott Felvinc felé a két csapatvezér, nyomukban mindenütt egy csoport diák, felgyűrt ökleikben nyers fűzfadorongok, hosszú, fekete tógáik öveikbe akasztva, nagy dorongjaikon akkorát szöktek, mint egy angol paripa.

Mindig fogyott, mindig kevesebb lett az üldöző és üldözött csapat, egy-egy párjára talált a futásban, s elmaradt magára tülekedni, végre ketten maradtak egymásnak, elől Trajtzigfritzig és Bórembukk, sarkukban József és Áron. Az elsőbbek egyike lovon járt, másik hosszú lábaiban bízott, de a kettős teher alatt kifáradt a ló, s amint az említett kis patakhöz értek, akkor látták, hogy ott nem lehet átmenni, mert a fellegszakadás árja elhordta a hidat, s a víz túlömlik a parton.

— No labonc! kiálta Áron utolérve az egyiket, itt a világ vége.

Bórembukk látva, hogy itt csakugyan meg kell állni, eleszté Gerzson úr gallérját s tenyerébe kapva a taglót, úgy odavágott Áronhoz, hogy ha félre nem ugrik, derekában vágja ketté; de visszavágott a diák a doronggal, s úgy talált a labonc körmére ütni, hogy rögtön kiesett a kezéből a tagló; erre a

labonc vadállati dühvel ugrott neki puszta kézzel az ifjúnak, s bár az olyat vágott a husággal a fején keresztül, hogy meghajlott bele a bot, s a labonc feje egyszerre cipóvá dagadt: mintha nem is neki szólt volna az, megkapá Áron kezében a füttyköst, s ki akarta azt abból csavarni; de Áron is jól megfogá azt két kézzel, s ilyenformán nagyokat rántva egymáson, elhuzakodtak egy ideig, míg mind a kettő kifáradt, s akkor farkaszemet kezdtek nézni.

— No diák, szólt fogcsikorgatva a labonc, most akadtál emberedre: tudod-e, hogy most ki fogott meg? az én nevem Bó—rem—bukk!

— De annál még az én nevem is cifrább, felelt Áron, az én nevem pedig Ka—ras—siay!

— Ka—ras—siay! kiálta fel elszörnyűködve a labonc; no iszen hát akkor jaj neked is, nekem is; s azzal egyet rántott ellenfelén, mire mind a ketten úgy estek bele a magas partról a megáradt patakba, hogy mindkettőjük felett összecsapott a víz.

Ezalatt József is utolérte Klárika rablóját; a lovag átlátva, hogy nincs menekülés, leszálla lováról, s kihúzva a kardját, nekifordult Józsefnek, ki szóltan dühvel közeledett feléje.

— Mégy haza anyádhoz szopni, te fattyú! kiálta a pelyhetlen állú ifjoncra; vagy kezed-lábad vagdaljam el?

Zetelaky nem felelt, csak megnyálazta tenyerét, s középen fogva a botot, merészen odalépett a vasba öltözött ijesztő arcú vezér elé.

— Ejnye! nem mégy el innen? ordíta az magánkívül, s kardjával hozzávágott szörnyen. De József kezében megpördült a husáng, s az egyik végével úgy csapta félre a kardot, hogy csak úgy pendült, a másikkal pedig olyat ütött a sisakra, hogy csak úgy kondult!

Meglódult az agya Trajtzigfritzignek ez ütésre, csakúgy bámult szanaszét, mintha keresné, hogy honnan ütötték meg. Pedig nem kellett azt keresni, mert József most két kézre

fogta a botot, s úgy vágta derékon ellenét, hogy az csak végignyúlt a földön, a kard kiesett kezéből; meredt szemmel iparkodott még lováig vánszorogni, mire Zetelaky azt gondolva, hogy tán alétan a lóhoz kötözött kedvesét akarja meggyilkolni, reárohant s lábával reá gázolva, egy végcsapással leüté.

Csak ekkor tekintte szét társai után. Azok mind szétmaradoztak, csak egy, a bokrokon fennakadt tóga szárnya mutatá, hogy oda alatt is van valaki. Hirtelen odafutott, s a tógánál fogva kihúzá a vízbe esett Karassiyt. Még akkor is fogták egymást Bórembukkal, csakhogy a diák még élt, de a labonc meg volt halva.

Ekkor Gerzson úr segélyével fellocsolván Klárikát, magához téríték szép szavakkal újultából, s akkor mind a négyen térden állva hálákat adának az Úrnak a megszabadulásért.

Azon két fűzfadorongot pedig, mellyel a két ellenséget leverték, az esetnek emlékére letűzék a patak medrébe, és Gerzson úr áldást monda azokra, mint szintén József szerelmére is, kinek nem kellett többé perspectiván keresztül néznie Klárikát, ha látni akarta.

És ezen történetnek száz és ötven esztendeje immár, s a két fűzfa folyvást zöldül a víz medrében. Hajdan a kollégium kényelmes mulatólakot építtete e fűzfákhoz, hová kijártak szép nyári napokban a tanulók, elmondva egymásnak a regét a két fűzfáról s elénekelve, hogy: „Erős várunk nekünk az Isten!”

8. HÁROMSZÉKI LEÁNYOK

(Novella)

Történtek ezen dolgok az ezerhatszázkilencvenkettedik esztendőben, amidőn sok siralmas állapot esett jó Erdélyországban.

Valamint mindenkor, úgy ez időben is a sok szerencsétlenségből, hadjárásból, pusztításból, döghalálból, éhínségből legkevesebb jutott a Székelyföldre, aminek azonban természetes okai vannak: a Székelyföld lakosai nem bírtak soha felesleges arannyal és ezüsttel, ami a hadjáratokat rájuk vontas volna, ellenben mindig elég vassal, mely azokat távol tartsa. Valami nagyon nagy urak nem éltek közöttük, kik fejedelemségre, királyságra vágytak volna, s így önmagukkal sem sok bajuk volt; hegyeik levegője mennyországi, vizei kristály, boruk nem terem, ezért a mirigy sem sok tápanyagot talált közöttük, hogy pedig az Isten egyéb itt meg nem nevezett ostorait távol tartá tőlük, azt tulajdonítsd annak, hogy a székely nép nemcsak templomában, hanem szívében is viselé az Istent, elannyira, hogy káromkodást nem lehet hallani az egész Székelyföldön, hanem ha megharagíttaték a székely, annyit mondott: „*hogy a Jézus ne verjen meg!*” még akkor is odatette azt, hogy „*ne!*” meggondolván, hogy milyen nagy szerencsétlenség származhatnék abból, ha onnan elhagyná.*

Ezért is volt oly boldog nép a székely, és megérdemlé azt.

Ilyen boldog ember vala a sok között Dankos András uram, Háromszéknek Uzon helységében.

* Még most sem hallottam az egész Székelyföldön egyéb nemét a szitkozódásnak ennél, azzal a kis különbséggel, hogy most már fölöslegesnek tartatik a mentő „*ne!*” igécske közbeszúrása.

Valóságos lófeő székely vala, aki huszonnégyszer embernek parancsolt, ha táborba rendeltették, s nemegyszer járt *odakinn** a vármegyéken a székely nemesség küldöttségével.

A templommal átellenben volt a kúriája, szép zsindeyes ház építve rajta, minden szál zsindelely gömbölyűre faragva, s bóbítás faékkal fúrva a másikba, hogy nem különben nézett ki, mint egy párthus vitéz pikkelyes páncélja; a ház előtt széles, nagy folyosó, cifrára faragott ráccsal elrekesztve, az ablakok köze tele illatos virággal, mik eleven függönyt képeztek előttük; körül magas nyírfából fonott sövény, melyet az utcára fekvő oldalon deszkakerítés vált fel, közepén egy roppant nagy kapuval, melynek befödelezett teteje alatt egész kis erősség volt a napra kiülve tollászkodó galambok számára készítve, a két kapubálvány között pedig a porta tetején olvasható vala jó faragott betűkben:

„Ezen házat építé Úrnak Istennek segítségével Ns. Dankos András; Anno Domini MDCLXVII-ben.”

Tehát huszonöt esztendő óta tölté benne idejét a jámbor férfi, és azalatt meggazdagodott külső-belső gazdasága: udvara tele aprómarhával, istállója jármos ökörral, az ólak tele rőfögő állatokkal, repülő barmok ketrecekbe zárva, hogy a szép virágoskertet ott a ház elején el ne pusztítsák; külön pedig egy jó fenyőfaderekből rovott akol négy hámos ló számára; ugyanannyi háts paripa a másik rekeszben.

S hogy a négy háts paripa ne álljon hiába, három derék legény fia is volt a jó András úrnak: János, Márton, Gábor, olyan szálas legény mind a három, hogy meg kellett hajolniok, amikor a zábén kijöttek, s a három derék fiú mellé egy szép hajadon leánya, Rozáli, kit a falu szépségének tartott minden ember, s minthogy édesanyja már meghalt, s a leány különben is igen szelíd és jó volt, úgy tekinté őt minden öregasszony,

4

* A székely külön országnak veszi a maga hazáját, s Erdély többi részét vármegyéknek hívja.

mintha saját édesgyermeké volna, és minden ifjú legény, mintha édestestvérét tisztelné benne; sőt maga a tiszteletes úr, Ábrahámfalvi Ábris úr ökegyelme, úgy tüntette őt fel az ifjú leányzók előtt, mint példaképét minden erénynek és jó erkölcsöknek.

András úr fiai közül a legnagyobbik, János, elérvén azon időt, mikor illendő az ifjú embernek körültekinteni, hogy magához hasonló élettársat találjon, csakhamar fellelé azt a szomszédjokban lakó Bartha Katicában, ki, éppen akkor apjanyja meghalván, árvaságra jutott, s megtetszvéen a leányzó személye az ifjúnak, megkérte apját, hogy engedje azt neki hitvestársul venni.

Mert az életben, kivált szegény ember életében, nem olyan könnyű ám a szerelmes történetek útbaigazítása, mint ahogy azt a költő urak a papiroson el szokták végezni, hanem ha az ember valakit megszeret, elébb végig kell azt gondolni, hogy attól aztán csak ásó-kapa választja el, hogy annak erényeitől és hibáitól az egész család boldogulása függ.

András úr tehát megértvén a dolgot, elébb meg kívánna ismerni a leányzót, együvé járatta őt saját leányával, s csak amidőn azt látta, hogy Rozáli mily végtelenül megszereté Katicát, hogy csaknem elválhatlanok kezdenek lenni, akkor hitte el, hogy annak igen derék leánynak kell lenni, mert Rozáli különben nem szerethetné őt.

Pedig mily két egymástól különböző jellem volt e két lány! Rozáli gyengéd, szőke, fehér arcú, szelíd tekintetű gyermek, kinek szájából alig lehetett szót hallani, hanem csukva is elég szépek voltak azok, s ha kék szemeit fölveté valakire, nincs az az ékesen írott instancia, melyből többet lehessen kiolvasni, mint azokból; magaviselete, mintha mindig templomban volna, oly szerény, oly szelíd, s ha sokáig nézte volna valaki az arcát, bizonyosan meghatotta volna a mondhatlan búskomolyság, mely azt oly halavánnyá tevée.

Mily más volt Katica ennél! Magas, nyúlánk, gyors, mint

a zerge, villámló fekete szemekkel; hosszú, fekete haját, ha olykor kibontá, leért a sarkáig, pirosposzsgás arca vagy nevetett, vagy haragudott, de sohasem volt békés állapotban, hasonló eset volt cseresnyepiros ajkaival is, melyek mint a bibliai olajos korsó olajból, soha ki nem fogyának ékes beszédből, hanem kötődtek, civódtak ha kellett egyszerre hat ellenséggel, s két gömbölyű karja akármely férfinak meggyűjtötte volna a baját, ha annak vesztére mozgásba találá hozni.

És éppen ezért szerette egymást a két leány, mert ami saját természetéből hiányzott, azt a másikban mint tökéletességet csodálta, és ez mindenütt így van a természetben, az ellentétek szeretik egymást, az északi mágnes a délihez vonzódik, az erős a gyöngét, a szőke a barnát, a szilaj a szelídet szereti és viszont megfordítva.

A szép Katica már egészen úgy tekintetek, mint a családhoz tartozó tag, és senki sem talált benne semmi okot a megütközésre, hogy az árva leány, nehogy otthon egymagára legyen, addig is, míg a farsang eljön, s a munkás nép ráér a lakodalmaszóra, egész napokat Dankosék házánál tölte, sőt gyakran éjszakára is ott maradt, megosztva Rozálival annak szűz fekhelyét; mert hisz néhány hét múlva úgyis János nejevé kellett lennie.

Azonban, íme mily hiábavaló minden emberi szándék! anélkül, hogy legkevésbé megelőzte volna a hír, anélkül, hogy Isten előleges jelek által, üstökös csillaggal avagy földrengéssel tudtára adta volna a népnek a maga haragját, álló békesség idején keresztülront a havasokon egy iszonytató tatár csorda, s éjszakának idején rajtarohanva Uzonra, elkezdte annak lakosait mészárolni, s hogy az ijedség nagyobb legyen, körös-körül felgyújtja a falut.

A békében alvó lakosok az istentelen lármára felugrálva ágyaikból, amint a rémséges tűzlángnál az utcára kifutottak, ama pokolbeli hadak menten leapríták őket, a fehérnépeket, leányokat, asszonyokat pedig szőrkötelekre fűzve, lovaikhoz

kötötték, és a nagy éjszakai zavarban azt tehették a néppel, amit akartak, mert vezetője nem volt.

Dankosék háza éppen a templom előtt lévén, nekik még maradt annyi idejük, hogy a férfiak a négy hátsarparipa kötőfékjét elvagdálva, azokra felkaphassanak, a két leány szobájába bekiáltottak, hogy gyorsan, ami kedves előttük, ragadják fel és jöjjenek! Mi lett volna a két leány előtt kedvesebb, mint kedveseik fegyverei? Hirtelen lekapkodták a falról a kardokat és kopjákat, és semmit egyebet nem szabadítván meg a pusztításból, úgy rohantak ki az udvarra, alig lévén rajtuk egyéb öltözet, mint amelyben aludtak.

Az öregebbik testvér hirtelen maga mellé kapta nyeregbe Katicát, az ifjabbik Rozálit, az öreg Dankos és a legifjabb szélről álltak, s így rohantak ki az utcára. Még ott csak néhány száguldozó tatárral találkoznak, kik égő csóvákat hajigáltak a háztetőkre, azokat hevenyében leaprították; azzal bekiáltottak tiszteletes Ábrahámfalvi Ábris úrhoz, hogy siessen hozzájuk csatlakozni, kit is közrevéve, nyargalának kifelé a túlsó faluvégen, aholott minden kapuban találkoztak menekvő atyafiakkal, kiket magukhoz csatolva, végre olyan szép számra nevedektek, hogy kevés elszántsággal sikerült nekik a falu végét elálló tatárokon keresztül utat törni, s mielőtt azok nagyobb számmal üldözésükre eredhetek volna, elmenekültek a bükszádi erdők közé, s csak ott állapodának meg, visszatekintve könnyhullató szemmel elhagyott falujokra.

Tűzben, lángban állt ez már egészen, legmagasabban lobogott ki a lángból a szentegyház tornya, mint egy égő fáklya. Mikor fogják ott ismét hallani az Isten igéjét?

Mikor aztán reggelre kelve ott számba vették egymást a szegény menekültek, alig egyharmada volt ott a lakosságnak, a többivel mi történt? boldog Isten tudja. Sok volt, ki fiát nem találta, sok fiú nem találta apját, férj nejét, testvér testvérét, és a nagy sírás hangjai az egekig is hatottak.

Még e nagy szerencsétlenségben is legboldogabb volt a

Dankos család, ők mindnyájan együtt voltak. Nem mentettek ugyan meg vagyonukból egyebet, mint négy kardot és négy háti paripát, ámde a gyermekek fiatalok voltak még, s előttük állt az élet.

Az a négy kard és az a négy háti ló azután sok nagy dologban lett munkás, a körüllevő székelység hadi csapatokat formált a betört tatárok ellen, s amint Csíkba átrontottak, a szoros utak között agyba-főbe verték őket, úgy, hogy azok nagy dülfülve száguldottak vissza Háromszékbe, ott újra Kézdivásárhely alá érve, a bandériumok által törettek össze, ekkor aztán minden oldalról rájuk járt a rúd; akármerre fordultak, mindenütt ütötték, de azért nem mentek ki az országból sehova; végre nekik jött a döghalál, s mint mikor a vidéket meglepett sáskára eljön a négynapos eső, úgy hullottak rakásra mindenütt.

Lőn tehát a Székelyföldön háború, éhség és döghalál.

A tatárok kipusztultával az elpusztult falvak népei, akik megmaradtak, kezdtek ismét hazaszállingózni. Haza, haza! per-sze, ha lett volna hova hazamenni! az utcát nem leheté megismerni, nemhogy a házat, melyben valaha laktak.

Egy elrongyolt, elsanyarult népcsapat tért egy pap vezetése alatt Uzonba vissza.

Midőn közel értek az egykor oly szép helységhez, szíveik elfacsarodtak, hogy nem ismertek arra többé. Nagy messze meredt elő a templom leégett tornya, nagy, fekete ablakaival, mint egy holt bálvány bámulva le a borzalmak múzeumára. Romok és csontvázak körös-körül.

A fából épült házak jártak legjobban, azok porrá égtek, de a kőházak oldalain most is ott látszottak még a véres ujjak nyomai, miket egy-egy gyermekkéz ott hagyott, akit megölték; az utcákon hevert asszony, gyermek és férfi halottan, az elvadult ebeket kopjájkkal kellett róluk elhajtani, s minden megtalált hullában egy ismerőst kelle látni; becsületes család-apák, jó, hűséges asszonyok, igaz keresztyén aggnők, kiket mindennap a templomban leheté látni s derék hadakozó fér-

fiak, mind ott szerteszét feküdtek, saját házaik előtt, levágva. Volt nő, ki még akkor is ölében szorítá gyermekét, volt férfi, ki még akkor is markában szorítva tartá kardját, és a föld, mintha el akarná takarni e borzalmat, oly magas dudvát növeszte rövid idő alatt mindenütt, hogy az utcát nem lehet megkülönböztetni az udvartól, mindenütt derékig érő fűben és gazban járt az ember.

Elébb mindenki *háza* (!) ment. Fölkereste azt a helyet, melyben lakott, tán egy leégett fa, vagy egy kiálló kapuzábé maradt meg, amiről gyaníthatá, hogy ott az ő háza állott, vagy egy gödör, hogy ott hajdan pincéje volt.

Hazatértek Dankosék is. — A szép deszkakerítésnek, a magas, faragott kapunak híre sem volt; a virágoskert helyén nagy, bűzös lapuk nőttek meg, s a tágas szobákban akkorára magzott fel a vadtorma, hogy az ablakon nézett ki. A fiaknak fegyverrel kellett magukat védni tulajdon kutyáik ellen, melyek erdei farkasokként rohantak rájuk. A két leány be akart lépni a küszöbön, de ijedten hátrált vissza, egy nőcseléd feküdt ott, félig megégve, amint a gerendák ottütöttek; a kútba le volt eresztve a gém kámvája, amint fel akarták húzni, hogy vizet merítsenek vele, veder helyett a lovászt találták ráakasztva, kit a tatárok így fojtottak bele a kútba.

És minden hazatérő ily borzalmakra lelt otthonában; a népesség eliszonyodva futott el telkeiről, s összegyűlve a templom előtt a piacon, sírva fogadák, hogy ők elhagyják ez irtózatot helyet, el az országot, elköltöznek más ég alá, hová e borzasztó helyek emlékei nem kísérik.

Meghallá ezt Dankos András, s megfeddé a zúgolódókat szép szóval: elmondván nekik, hogy nem abban áll a derék lelkek dicsősége, elhagyni a hazát, mikor szenved, hanem együtt szenvedni vele; hogy őseink, mikor bejöttek, éppen oly üresen találtak mindent, mégis megszerették ezt a helyet; hogy többször is elpusztult már Székelyország, Magyarország annyira, hogy egy napi járó földön lehetett találni egy embert, mégis

újra felszaporodtunk; most se menjünk hát tovább; vesztettünk ugyan sokat, de mégsem veszítettünk mindent. Megvan még alattunk a föld, s felettünk megvan az Isten; újrakezdjük az életet: építünk, szántunk, vetünk, a föld mindent megád, s Isten áldása lesz rajtunk itthon.

Addig-addig beszélt együgyű szavakkal a népnek, míg megerősíté annak szívét, mely már nagyon el volt alázva a nyomor és borzalom által; az Istenben vetett bizalom új lelket önte beléjük, s midőn tiszteletes Ábrahámfalvi uram megjelene közöttük, kérve kérték, hogy tartson közöttük isteni tiszteletet, mert ők e hazában maradnak.

Tempлом nem volt, de megmaradt még a sírbolt, melyből a barbárok kihányták a halottakat; most azt kitakaríták a hívek; koporsódarabokból szószéket állítanak fel, arra felállva, monda imádságot velük együtt a pap; könyve nem volt, csak úgy szívéből mondta, és tetszett az Istennek, mert megerősíté általa a nép szívét, hogy többé ne érezze a fájdalmat és iszonyatot, mely elfogta, midőn pusztult telkére lépett; ketten-hárman összeszövetkeztek; legelőbb a talált holtakat temették el, betakarva őket friss pázsittal, azután lekaszálták az utcákról a füvet, kimérték mindenkinek a háza helyét, csoportonként feloszták egymást — kinek lova volt, szántott maga és szomszédjai helyett, aki faragáshoz értett, építette a szántók házait, minden kéz munkához látott, apraja-nagyja, s néhány hét alatt, szegényül bár és összehúzódva, de mégis fedél alatt volt minden ember, s beszántva, bevetve egy-egy kis darab föld, amiből majd meg lehetett élni.

De addig, addig! míg a vetésből gabona, a gabonából kenyér lesz, miből fog élni a szegény nép? Az ország jobban el volt foglalva a maga bajával, mint hogy törődhetett volna velök, s bizony azon időben elég ember halt meg éhen a téjjel-mézszel folyó hazában.

Akinek egy járomszege sem maradt, annak mindent újból kell kezdeni, s bár a székely ezermester, és mindent meg tud

csinálni, úgy hogy képes fával pótolni a vasat, mégis kezdő gazda szorgalmának oly kevés láttatja van, mert amit más félretenne, neki azt múlhatlan szükségeire kell kiadni.

Ilyenkor legszánalomraméltóbbak voltak a nők, mert nekik még csak az a vigasztalásuk sem volt, hogy a férfiak munkáiban segíthessenek. Szántás, vetés, házépítés náluk nélkül megtörténik, s ami női munkák szoktak lenni, azoktól hiányzott az alap, a fonástól a kender s a háztartástól a ház.

A szegény családapáknak ásóra-kapára is alig volt pénzük, nemhogy leányaik tisztességes viseletéről gondoskodhattak volna, és sok hajadon, mikor a kenyeret megszegve eléje tevék, orcapurulással nyúlt ahhoz, s könnyei hullottak reá, mert apjának vagy testvérének véres verítéke szerzette azt, és ő nem könnyíthetett rajtuk.

Szomszéd falukba jártak napszámba az uzoni fiúk, hogy az aratásig kitarthassák családjaikat, mert dolgozni tud a székely, de koldulni nem, csupán a templom fölépítésére gyűjtögetni járt persellyel két öregember országszerte, és azok kaptak a begyűjtött pénzből élelemre hónaponként egy magyar forintot.

Nagyon érezték e terhes sorsot a székely leányok, szemrehányásul esett nekik minden falat, s mentül jobb szívvel nyújtott az nekik, annál keserűbb volt a szemrehányás, mert érzék, hogy akik őket annyira szeretik, azokon ők nem tudnak segíteni.

Egy napon tehát, valamennyi hajadon leány volt Uzonban, mind összebeszélt, s megválasztva Katicát és Rozálit, hogy lennének szószólók, elmenének a paphoz, aholott a két választott leány ilyen kívánságot terjeszte a tisztelendő úr elé:

Az uzoni leányok átlátva családjaik nyomorúságát, és hogy ők mennyire terhére esnek szülőiknek, elhatározzák együtt és egyszerre, hogy mindnyájan elmennek Brassóba, és szolgálatba állnak, így nemcsak családjaikat mentik fel a rájuk tett költéségtől, hanem időjártával még pénzzel is segíthetnek rajtuk,

mert hisz a székely leányok munkássága és hűsége oly hírben áll, hogy könnyen kaphat egy-egy ötven-hatvan forintot esztendei bérül, ami azon időben a Székelyföldön nevezetes pénz volt. Nehogy pedig ez szégyennek tessenék bármely családra nézve is, hogy leánya idegen háznál cselédképpen szolgál, éppen azért határozzák el, hogy mindnyájan egyszerre elmenjenek, és amidőn esztendejük kitelik, ismét egyszerre térjenek vissza; ilyformán egyik családnak sem lesz mi szégyent a másik szemére vetni.

A jó öreg pap elérzékenyedett ezeket hallva, hogy a könyvek ültek ki szemébe.

— Nemhogy szégyen volna, amit cselekesztek, édes jó leányim, szólott hozzájuk biztató szavakkal, hanem a legnemesebb tett, ami nemes leányhoz illik. A munka meg nem aláz senkit, legkevésbé pedig az olyan munka, melyet a szerencsétlenség mért reánk; lám az Isten választott népének patriarchája, Jákob, kétszer hét esztendeig szolgált az ő atyjának házában kívül, mi volna hát a szolgálatban szégyen reátok nézve, ha erkölceiteket megőriztek abban?

Ekként szépen megvigasztalva a derék leányok szíveit a Bibliából, ő maga házról házra eljár velük, mint egy ünnepélyes búcsújárással, az apáknak, anyáknak tudtul adandó ékes szavakban leányaik akaratját, s bár mindenütt nagy küzdése volt az apák büszkesége s az anyák siralmas aggodalmai ellen, segített azt hathatósan legyőzni, és mindenütt sikerült nagy munkája.

Legnagyobb volt e munka a Dankos családnál. Ki volt olyan büszke leányára, mint András Rozálira, a falu szépségére, és János jegyesére, Katicára, kinek régen nejének kellett volna már lenni, ha a véletlen csapása közbe nem sújt? és most ők lelkeik bálványait, szíveik örömeit elbocsássák magukra a világba, megalázó szolgálatra? hogy azt mondhassák az irigyek: íme az uzoni székelyek nem tudják tartani leányaikat, hanem szolgálatba küldik, hogy még az unokáikon is rajtok száradjon

a csúfság, hogy az uzoni leányokat német szóra küldik Brassóba becsülettanulni; ki tudja, minő becsületet hoznak onnan vissza? Hátha egy vagy más el talál közülök tántorodni, ki veszi le az egész nemzetségről a szégyent? hátha elbetegszik, elhal, ki ápolja, ki temeti el? Nem! ha nem volt elég, hogy dolgoztak eddig az uzoni férfiak reggeltől estig, inkább éjet-napot eggyé fognak tenni, de mégsem hagyják megtörténni azt a példát, hogy leányaikat hajadon korukban madárszárnyra bocsáták!

Itt aztán kifogyott a tisztelendő úr a Bibliából, de előállt helyette a női ékesszólás.

A két lyán kétfelől odakapaszkodott András úr nyakára, s ostromolni kezdék őt minden oldalról, könnyű lesz kitalálni, melyik lyány melyik szót mondta.

— Ha kegyelmetek minket szeret, mi is csak azt tesszük; kegyelmetek értünk fárad, mi pedig kegyelmetekért. Ezt Rozáli mondá.

— Hadd beszéljenek az irigyek, az a mi gondunk lesz, hogy kegyelmetek unokái büszkék legyenek anyjaikra. Így szólt Katica.

— Kegyelmed tudná-e hinni, hogy ott minket gyalázat ér? hogy valaki közülünk rossz lehet? Mondá Rozáli, alig találva kifejezést arra, amit mondani akart.

— Ott leszek én, kiálta büszkén Katica, mintha ő nem is leány volna; és fogadom, hogy amíg én élek, háromszéki leányt gyalázat nem fog érni, vagy ezzel az én két kezemmel fojtogatom meg, s megvédem én, aki velem tart, ha a limbusban leszünk is!

— Azután mitől féltének kegyelmetek bennünket? hisz itt a szomszédban leszünk, csak egy ugrás ide Brassó, minden héten láthatnak bennünket; s aztán olyan jó népek azok a brassóiak, derék, becsületes szászok, a székely leányt úgy tartják, mint saját gyermeküket, tudom, beszéltem több székely leánnyal, mert sokan szolgálnak ott.

— Óh, de mennyi! vágott közbe Katica, Csíkból, Udvar-

helyről, Háromszékből több van Brassóban székely leány, hogy sokat ne mondjak — négyezernél, úgyszólván nem is lakik ott egyéb, mint székely leány; de hiszen azt mondom, meg ne haragítsanak bennünket a jó brassóiak, mert ha kanócot vetnek közénk, ez a négyezer leány fölveti őket, mint puskapor, a légbe!

Katica beszédén kacagni kezdtek az öregek, s hol a nevetés megjelen, ott már az engedés is közel van. Utoljára a jó öreg pap felajánlá magát, hogy ő maga elmegy a lányokkal Brassóba, s beszélvén személyesen a papokkal s királybíróval, lelkeikre fogja őket kötni, s addig vissza nem jó, míg mindnyájukat jó sorsba nem helyezé.

E szókra minden leány nagy zsvajjal rohant a férfiak és asszonyok közé, vidám hangon kiáltozva:

— Ne búsuljanak kegyelmetek, láthatják, hogy mi sem sírunk, igen! nevetünk, danolunk, sohase aggódjanak értünk.

Azzal röviden, könnytelen búcsút vettek övéiktől, kis tarisznyáikat botra akasztva vállaikra vették, s a jó tisztelendő vezetése alatt gyalogsorban megindultak vígan Brassó felé.

Szülőik, bátyjaik elkísérték őket a falu végeig, el az első dombig, azután a völgyig, ismét a második dombig, s a harmadik völgyig; a lányok közül egynek sem hullt egy könnye is. Ott elmaradtak a rokonok; a leányok vígan mentek tovább, párosával egymásba fogózva; aki szemközt találkozott velök, mondogatá magában: ejnye, de víg lányok, s tán gondolt egyebet. Egyik szebb volt, mint a másik, legelől a két szépek szépe: Rozáli és Katica, egymás vállait öelve s jókedvvel, délcégen lépve előre.

Ahogy rokonaikat elhagyták, valami víg danát kezdtek el dalolni, hogy azok hallhassák, milyen jókedvvel haladnak ők tova; mikor aztán annyira elmentek, hogy azok nem hallhatták a dalt többé, sem rájuk nem láthattak, ott lassankint csendesebb lett a víg ének, lassúbb lett a víg szökellő járás; végre elfogyott az ajkakon a dal, a táncolva lejtő csapat megállt, és egy-

más nyakába borulva a leányok elkezdének sírni keservesen — keservesen. — A jó pap szíve majd meghasadt.

A jó öreg tiszteletes, ő maga eljárván az illető előjáróságokat Brassóban, s a dolgok mibenlétét fölfedvén előttük, addig viszsza nem tért Uzonba, amíg személyesen meg nem győződék felőle, kit hová, milyen házhoz szegődtetének el? hogy arról mind hírt vihessen otthon levő szülőinek.

A mi két leányunknak oly különösen kedvezett a szerencse, hogy ők éppen két egymással szemközt levő házba jutottak, úgy, hogy minden pillanatban keresztül-kasul beszélgethettek egymáshoz.

Az egyik házigazdája lőn a városi syndicus, a másiké pedig a fürmender.

A syndicust hítták nagyuram Sziksz uramnak, a fürmendert nagyuram Weimuth uramnak.

A syndicus volt egy harminc és negyven közti fiatal, nőtelen ember, kisdud, alacsony termetű, szőke hajú, erősen ragyás ábrázatú, melyet megborotválva viselt, csupán körös-körül a képe alatt hagyva meg szakállát, mely olyan szőke volt, hogy ősznek is beillenek.

Sziksz úr azonban saját különös hírben állott, ő volt, mint mondani szokták, a *város kakasa*: minden lánynak szépet tenni, minden menyecskének udvarolni, örökké vőlegény hírben állni és sohasem házasodni, a szép szolgálók képeit megcsipkedni, minden leányt elbolondítani és utánuk bolondulni; csintalan beszédekét mondani, és magáról sok mindenféle anekdotát mondatni; bálokban előltáncolni és minden lakodalomnál vőfélységet viselni és más efféle egyebek, melyek mind elégségesek voltak arra, hogy őt a közvélemény előtt gonosz kikiáltott kakassá kukorikolják ki, akitől ugyan kellett ám magát őrizni minden jámbor hajadonnak, s ha találkozott vele az utcán tisztességes leányzó, méltán szólíthatá őt meg e szóval: „félek ám én kendtül”.

Vala pedig ez úriembernek egy öreg asszonyság édesanyja,

aki egy igen tisztos, kegyes, istenfélő asszonyság vala; nem mozdult ki soha a szobájából, csak mikor templomba mene- és nem nyitotta ki egyébkor az ablakát, hanem ha valamelyik szomszédasszony odajött az ablakra beszélgetni.

Ez egész nap imádkozék, és kegyes dolgokkal foglalá el elméjét, és éppen nem törődött fiának bolondságaival, s midőn egy vagy más tudomására esett belőlük, csak a kezeit tevő össze, és nagyott sóhajtott.

Az átellenben lakó ház tulajdonosa, a fürmender, vajmi egészen más ember vala; Weimuth uram maga volt a legszigorúbb erkölcs. Mikor az utcán ment, soha félre nem nézett, és sohasem tarthatá megfogható dolognak, miként vetheti férfiú szemeit bármely asszonyszemélyre, kivéve, ha tulajdon hitvestársa, nem gondolván meg, hogy az embernek a saját hitvestársa is idegen személy volt addig, amíg szemeit rá nem vetette.

Vala pedig azon egyetlen alak, amelyre ő saját szemeit vetheté, legkevésbé alkalmas arra, hogy szemeit valaki rajta legeltesse. Weimuthné asszonyom magas, száraz alak volt, nagy hegyes állal, kidülledt, rideg homlokkal, melyről két kígyóforma szemöldök kanyarodott le két vasvilla szem fölé, iszonyú csontos kezekkel, örökös haragos, durcás képpel; hallgatva nagyon ritkán leheté látni, a legkisebb terjedelmű hang pedig, melyen szólni szokott, beillett lármának, úgy, hogy akik a fürmender úrral kötődni szerettek, ráfogták, hogy felesége még álmában is pöröl, amikor más ember hallgat, és emiatt viselete és frizurája mindig úgy nézett ki, mintha valakivel éppen tépázkodott volna, ami a külső kellemetességnek nemigen nagy előmozdítására szolgál.

Hát még a cselédek mit nem tudtak beszélni róla? Sohasem volt, aki őt Mihálytól Györgyig ki tudta volna állni, sőt gyakran egy év alatt hat szolgáló is megfordult nála, ami kisvárosban nagyon gonosz természetre mutat.

Egész nap csörtetett, pörölt a szolgálóival; semmi sem volt neki jó, amit tettek.

Majd a leves volt neki kozmás, majd a tányérok piszkosak, a hússal mindig visszaküldte őket a mézáróshoz, s felpanaszolt nekik minden falatot.

Ha csinosan öltözködtek, az volt a lárma, hogy miért cifrálnak. Ha szólt nekik valami legény, volt érte három napig mit hallgatni, s ha éppen Weimuth úrra talált valamelyik vagy egyszer tekinteni, jaj volt annak, mert kiásta a szeméit.

Akármi fogyott el a háznál, annak mind a szolgáló volt az oka; fa, liszt, só, zsír, amit feltüzeltek, felfőztek, felrántottak, az mind el volt lopva, dugva, tékozolva, és iszonyú dolog lett belőle, hogy nem tartott örökké.

Ha egy gombostű elveszett az asztalról, felhányta érte az egész házat, s jaj volt a leánynak, ha egy hasonló gombostűt talált a motyói közt, már pedig a gombostűk abban az időben is nagyon hasonlítottak egymáshoz.

Hát még ha ellentmondani talált! Könnyebb volna a rakétát megszólítani, vagy az oldalba lőtt medvét kapacitálni, mint Weimuthné asszonyom színe előtt megállni egy cselédnek, aki neki visszafelelt, de ha vissza nem felelt sem használt semmit, ő azért egész nap zúgott, morgott, patvarkodott, csak-hogy valamivel alantabb hangon.

A tört edényt megvette rajtuk, pedig az egész konyhája csupa hasadt és elcsorbult edényből állt, s ha kútra vagy piacra jártak, sohasem hitte el nekik, hogy nem jöhettek volna hamarább.

Képzeltetjük, hogy milyen különös szerencse volt ez esetben, miszerint a két uzoni lány közül nem Katica jutott Weimuthnéhoz, és nem Rozáli Sziksz uramhoz; mert amíg Rozálit Sziksz uram incselkedései halálos kétségbeesés között tartották volna, addig másfelől Katica Weimuthné asszonyomat minden héten megverte volna hétszer!

Így azonban sokkal jobban történt. Sziksz uramnak Katica pirospozsgás arca, eleven, tüzes szemei s gömbölyű idomai tetszetek meg jobban, a jámbor Weimuth pedig nagyon meg-

nyugodott Rozáli szelíd, hallgatag személyében, s így lőnek mindketten elhelyezve a két átellenes szomszéd házhoz.

Weimuthné asszonyom, hogy a pörölésen kezdje a bemutatást, elmondá egy rohanás alatt a lehető legkiabálóbb hangon a békeszerető leánynak, hogy mihez tartsa magát, mit kell és mit nem szabad tenni? reggel felkelni, kávé megfőzni, kevés fát égetni, úr csizmáit suviszkolni, piacra elmenni, sokáig oda nem lenni, mészároslegénnyel nem enyelegni, piaci pénzből el nem lopni, mert utána fog járni, hamar tüzet rakni, leves ki nem futni, lúd-kácsa megtömní, asszonyát megfésűlni, kiskutyát mosdatni, szobát kiséperni, virágot megöntözni, ágyakat megvetni, kútra elszaladni, asztalt teríteni, ételt betálatni, ami maradt eltenni, belőle nem enni; tányért mosogatni, szapulni, vasalni, mángolni, köpülni, magát jól viselni, különben el fogja csapni.

A szelíd leány szépen kezet csókolt, és ígérte, hogy mindent el fog végezni, és nem lesz rá panasz.

Katica másfelől amint beköszöntött Sziksz uram édesanyjához, ő beszélt neki: kikérdezve, hogy mi dolog lesz a háznál? s közben olyan munkákat is fedezve föl, mik azelőtt a jó asszonyság házánál gyakorlatban sem voltak, mint fonás, apró barom- és sertéshizlalás, kertmívelés. „Ennek mind meg kell lenni, mondá Katica, mert sokat meg lehet vele takarítani, s nem kell a piacról venni mindent. Azután én mindent egy szó nélkül elvégzek, azért tehát nem lesz szükség magát azzal fárasztani sem az úrnak, sem az asszonynak, hogy nekem valamit parancsolgassanak, mert egy az, hogy én nem szeretem, ha rám lár-máznak, más meg az, hogy míg valakinek eszébe jutna egy dolog, már akkorra én azt el is végeztem. Hát csak a szó szaporodnék vele.”

A jámbor asszonyság nagyon meg volt elégedve ez ajánlattal, ő különben is sokkal kegyesebb természetű volt, mint hogy a patvarkodást szeresse, s inkább megitta a tej alját, mint hogy szolgálójával pereljen, hogy hová tette a tej színét? s

megette a kozmás levest inkább, mint hogy a konyhába fáradjon, s magát görbe szemekkel nézesse.

Ez tehát tökéletesen meg volt győződve felőle, hogy Katica éppen neki való leány. De még Sziksz úr is meg volt felőle győződve, hogy ez neki való leány. Ő maga vezette fel a lépcsőkön a leányt a padlásszobába, mely neki volt szánva, megmutatta, hol lesz a helye, igen nyájasan bánt vele, egypárszor szemébe iparkodott kacsintani, mire a leány viszonzásul olyan szemeket vetett rá, mint egy baziliszkus, végre búcsú fejében egyet csípett rajta, mire a leány olyat ütött a körmére, hogy bekapta volna, ha nem tom milyenés lett volna is.

— Ejnye, be átkozott hirtelen keze van ennek a leánynak! szitkozódék Sziksz úr, a megütött körmeit szopogatva.

— Úgy kell neked! nagyon jól cselekvé, mondá édesanyja, megörülvén, hogy még ebben a tekintetben is kedvére való leány akadt a házhoz, s e perctől fogva az öregasszony nagyra kezdé becsülni Katicát, s tökéletesen képesnek hitte őt arra, hogy kedves fiát egyszer istenigazában el fogja páholni, amit az mindenféle asszonyszemélyeken elkövetett istentelenségeiért ugyancsak megérdemelt.

E becsülést Katica iparkodott öregbíteni. Oly rend és tisztaság állt a házhoz, amilyen azelőtt soha; égett a keze alatt minden munka, a konyha ragyogott, a szobák tiszták, mint a tükör, az ételek ízletesek, az udvar felseperve, a kert tele virággal és konyhanövényekkel, a tej kétszerte sűrűbb a tehénneli jó bánástól, s ha kellett pékkel és mészároossal perlekedni, nem volt szükség ahhoz prókátort fogadni, elvégezte azt Katica maga; s azt már meg kellett neki engedni, hogy minden héten legalább egyszer kedvére kipörölhesse magát, az már az ő gondja volt, hogy kivel. Csak akadt rá, hol egy, hol más. És azért a jó asszonyság nemcsak hogy nem haragudott, sőt nagyon jól érezte magát, hogy van egy bátor személy a háznál, aki őhelyette viaskodik, s úgy tekinté őt, mint oltalmat és várórséget a háznál.

Vajmi másképpen folyának Rozáli napjai amoda át.

A szegény, érzékeny szívű leány, ki sohasem hallott odahaza egyebet nyájas, hízelgő beszédnél, kit otthon mint leányok tükrét, példányát mutogattak a vének gyermekeiknek, ki szerény és alázatos lett a szünteleni dicsérés és kedvezés miatt, most mindennap szitokra ébredt, bármit tett, azért patvarkodást kellett hallani, s a perpatvar szavai néha annyira nem voltak megválogatva, hogy a szegény leány titokban sírva fakadt. Csak titokban, nehogy Katica meg találja tudni.

Egy napon azonban mégiscsak megtudta.

A kútnál találkoztak. Katica éppen ott állt a szökőkút előtt, a kőoroszlán alá tartva egy akkora korsót, hogy más leány felfordítani sem tudná, ha tele van vízzel, nemhogy hazavinni. Szép, fekete haja széles két tekercsbe fonva kígyózott vállára, izmos két gömbölyű karján fel volt kötve piros szalaggal a bő patyolatingujj, s amint habzó fehér kötényét félig felemelve, hogy el ne locsolja, kezét csípejére tevé, úgy nézett le a világra, mint egy amazon hadvezér magyar vállban és posztó rokolyában!

Ekkor jön véletlen a kútra Rozáli, s Katica meglátja, hogy a leány szemei ki vannak sírva.

— Mi lelt? kérde tőle megijedve. Ez habozni, kerülgetni kezde, de Katica csak rajta volt, hogy mondja ki, mi baja.

Végre a leány kivallotta, hogy az asszonya nagyon megszidta, mert azt hiszi, hogy az urára nézett, s neki azt mondta, hogy ő egy „rossz személy”.

Katica csak elhalaványult, a düh elállta minden tagját, hogy reszketett bele, azzal egy szót sem szólt, otthagya a korsót a kúton, s mielőtt valaki megfoghatta volna, rohant Weimuthné asszonyom házára.

Sem kérdett, sem hallott, berontott az ajtón, fel a lépcsőn, keresztül a szobákon, ott találta Weimuthné asszonyomat, amint éppen a kiskutyáját fésülte.

— Asszonyom! hallja az asszony! kiálta a leány magasan

lihegő kebellet; az én öcsém* az asszonynál van szolgálatban, az én öcsém egy jámbor, becsületes, szelíd leány, az asszony pedig egy veszekedő teremtés, aki belekötne magukba a szentséges szentekbe is, ha valaha olyan helyre juthatna, ahol azok laknak. De micsoda istentelen gyalázat az, az én öcsémet, Rozálit egy *rossz személynék* merni nevezni? tudja meg, hogy az én öcsém becsületes nemesember leánya, azt pedig, hogy én ki vagyok, imádkozzék az Istennek, hogy meg ne tudja, mert ha én egyszer megtudom, hogy az asszony Rozálit megbántotta, vagy csak görbén nézett is rá, ne legyen becsületes leány a nevem, ha széjjel nem verem a házat, és ha én még egyszer kihallom az utcára, hogy az asszony az én öcsémre pöröl, én meg kiállok az utca közepére, s onnan teremtem össze, hogy tudom megemleget róla még a pokolban is!!!

Weimuthné asszonyom úgy megijedt e rohamra kutyástul együtt, hogy szinte kővé váltak mind a ketten, mint ahogy a mesebeli kősziklák története hangzik; amint azonban lassankint magához és hangjához kezdte térni, amint elgondolá, hogy micsoda istentelen nagy vakmerőség ez: ötlet saját házában fényes nappal ilyen dühös szavakkal megtámadni, felfújta ő is magát, és megereszté nyelvének sebességeit.

Ámde az sem használt, ha tudott Weimuthné asszonyom jól kiabálni, tudott Katica kétszer olyan jól, s mindig feljebb bírta fél oktávával a hangot; a lárma égre és utcára kiáltott; a népség összeröfönt az ablak alatt, s utoljára is az lett a processzus kimenetele, hogy Weimuthné asszonyom elrekedt a kiabálásban, s nem beszélhetett tovább, Katica pedig nem rekedt el, s övé maradt az utolsó szó.

Azzal nagy diadalmasan visszament a kútra a korsójáért.

A dolog, a nagy patália a polgármester elé került. Weimuthné föllovalta a férjét, hogy indítson vádat; a szegény fűrmender

* Hölgyek az ifjabbakat nem „húgom”, hanem „öcsém” címmel szokták nevezni.

a legrosszabb prókátor volt a világon; Katica védelmét pedig a syndicus vállalta magára, s minthogy a leány semmi olyast nem mondott az asszonynak, ami azt meggyalázta volna, csupán csakhogy igen fennhangon mondta el azon dolgokat, mik papirosra leírva igen csendesen hangzanak; Weimuthné ellenben mindent elmondott neki, ami szép és válogatott titlust privát szótárában talált: nemcsak hogy elégtételt nem adának neki, hanem még komolyan megintették, hogy jámbor cselédjével bánják kegyesebben, nehogy ismét hasonló háborúságra adjon alkalmat a város nyugalmanak megháborításával; ha pedig el akarja bocsátani, fizesse ki neki az esztendei bérét.

Ez keserűen esett a jó asszonyságnak. Jól van, nem bántotta többé Rozálit, de megfogadta, hogy beköti még a koszorúját; s addig is, míg az bekövetkezhetnék, valahányszor kedve támadt a leányba belekötni, helyette mindig a férjét vette elő, a jó jámbor Weimuth urat, a becsületes fürmendert, aki elvesztette a felesége perét, s annak jutott ki teljes mértékben a csáva. Ebben nem parancsolt a tisztelt asszonyságnak sem a város, sem a királybíró.

Lőn azonban, hogy nemsokára Katica is kiesnék a maga urának különös kegyéből. A derék syndicus ugyanis, az a veszélyes, város kakasa, nem sajnálta a fáradságot, annyira leköteltettnek hitt védencét mindennemű alkalommal szerelmével ijesztgetni, s úgy tett, mint a kalitkába zárt farkas, mely minden pálcánál százszor kidugja az orrát, s százegyzszer megint újra kezdi, hogy hátha mégis ki lehetne bújni.

Majd szép szóval, majd ajándékkal kerülgeté a leányt —; hogy a szép szó mind füstbe ment, az ajándék pedig ki az ablakon, az igen természetes. Apró incselkedésekre mindig ráért, meg-meglepte a leányt, mikor főzött, mikor a kertben dolgozott, észrevétlenül odalopózott mögé, s egy csókot nyomott gömbölyű nyakára, szép sima vállára orozva; amiért ugyan mindig kijutott számára a megfelelő jutalék a sodrófá-

ból vagy gereblyenyélből, de van a németnek egy példabeszéde, mely szerint a szerelmesek között szükséges civakodásnak lenni, amiből az következik, hogy a civakodás nem egyéb, mint egy neme a szerelmi nyilatkozatnak. Az ilyen nyilatkozatok nyomait nemegyszer viselte napokig Sziksz úr, ahol más szerelmi emlékeket szokás viselni, az inge alatt, de mégsem egészen ott, ahol más szerelmi emlékeket szokás viselni, a keblén, hanem a hátán.

Egy estve Katica, ki rendesen utolsó volt lefeküdni a háznál, miután a konyhán minden dolgát elvégzé, fogá mécesét, s bezárva minden ajtót jól és összejárva a ház minden zugait, ha nem rejtőzködék-e el valami rossz ember valahol? fölmene csendes kis hálószobájába, s annak gömbölyű padlásablakát beakasztva kötényével, elkezdé magát azon kényelembe helyezni, mely szükséges a lefekvéshez.

Felhagyunk a leírással; először azért, mert nem találjuk illendőnek egy erényes hölgyet hasonló helyzetben lefesteni, másodsor semmi okot sem látunk arra, hogy céltalan gerjedelmeket idézzünk elő oly személyek iránt, kik réges-régen a föld alatt porladoznak.

Annyit a leghidegebb fantázia mellett is képzelhetünk, hogy midőn a hölgyek álomra készülve egyedül maradnak, nagyon kevésbé szoktak óvatosak lenni bájaik iránt.

E minden óvatosságtól ment pillanatban, amidőn Katica azt hívé, hogy egészen egyedül van, valami csendes nesz üté meg füleit.

Halk, visszafojtott lélegzet volt az, mely fekhelye alatt halatszott.

A vér arcába szökellt: valaki őt megleste!

Nem az jutott eszébe, hogy ott tán elrejtőzött gonosztevő lehet, ki őt meg akarja gyilkolni, hanem az: hogy ott egy férfi van, aki őt megleste, midőn vetkőzött.

Első dolga volt hirtelen elfújni a mécsét, hogy sötét legyen. A harag, ijedelem, a megsértett női szemérem tízszerezék kar-

jai erejét, pedig bizony egyszeresen is elég súlyosak valának azok. Odarohant ágyához, mint egy bőszült tigris, s amint találmomra alányúlt, egy borzas fő akadt kezébe.

Bizonyára azon borzas fő tulajdonosának nem leve irigylésre méltó sorsa, félig kihúzatva, egészen pedig ki nem bocsátatva az ágy alól, ott inkognitó a sötétben az ütésnek, pofozásnak, karmolásnak és cibálásnak annyiféle variációja játszott el rajta, amennyi egy zongorának is keservesen esnék a mai világban.

Csak ekkor jutott eszébe Katicának, hogy neki meg kellene ijedni! Hirtelen elbocsátá az ismeretlen embert, magára kapta rokolyáját, kirohant a szobájából, le a lépcsőkön, végigkiabálva a házon:

— Jöjjenek ide! tolvaj van a háznál!

A házban lakók mind derék, kegyes emberek voltak, akiket ilyen szép biztatással nem lehetett kicsalni az ágyból; még jobban elbújtak. Katica tehát kifutott az utcára, onnan csődíté be a jövő-menőket, s nemsokára akadt egypár merész tímárlegény, akik fustélyokkal ellátva, megindulának a leánnyal keresni a tolvajt.

Sziksiz úr szemközt jött rájuk. A szobája ajtajából lépett ki. Képe össze volt karcolva, s azon kérdésre, hogy mi lelte, azt felelé, hogy amint a nagy lármára ki akart tekinteni az ablakon, elfeledte, hogy a táblák be vannak téve, s az üvegen keresztüldugta a fejét.

Nagy fejcsóválva sajnálák. Csak Katica sejté az igazat; az éji leskelődő ő volt. Jól esett neki, gondolá magában.

S most még tetejében az a bosszúság várt reá, hogy a nagy rablólarma miatt neki magának kellett a kutató népsereggel együtt keresni a házban rejlő tolvajt; vitte maga elül a lámpást padlásra, pincébe, s magyaráztatta magának a leánnyal: hol volt? mi volt?

Mindent tűvé tettek a házban, végtére is nem találván semmit, abban nyugodtak meg a kutatók, hogy bizonyosan kiugrott az ablakon a semmirekellő.

Sziksz úr csak úgy szedte fel zsákszámbra a megtisztelő címe-
ket, melyeket a gonosztevő rovására szemtől szembe mondo-
gattak neki.

Ez napságtól fogva kitelt Katicának a becsülete Sziksz úr
előtt; most ugyan össze ne kapjon Weimuthné asszonyommal
többet, mert a múltkoriért is meg talál lakolni.

Volt a jámbor fűrmendernek egy nagy legény fia, József.
Az egyetlenegy fiút hagyták nőni, amíg felnőtt, s mikor jól
megvállasodott, akkor jutott eszébe a szülőknek, hogy hát a
fejével mit csináljanak. Alig tudott annyit, hogy a nevét leír-
hassa, s a pogányok nyelveit éppen nem ismeré.

Pedig Weimuth uram azt akará, hogy az ő fiából tudós
ember legyen; vagy pap, vagy professzor. Ő maga is az sze-
retett volna lenni, de szülei szitásinasnak adták, úgy lett belőle
szitásmester, úgy szerzett házat, és úgy választatott meg fűrmen-
dernek. Nem gondolta meg a jámbor, hogyha tudósnak nevel-
ték volna, sohasem lett volna háza.

József úrfi azonban mindent szeretett a világon, ami szere-
tre méltó, csupán csak a könyveket nem, s nagy kérdés
támadhat belőle, ha vajon van-e azokon mit szeretni.

Weimuth uramat mind e természeti betűiszonya fiának nem
veré le feltett szándékáról; gondolá, hogy József itthon nem
akar tanulni, mert nem fél már a brassói professzoroktól, hanem
majd elküldi odább; menjen el Wittembergába, ott tölcserrel
töltik a tudományt az ifjak fejébe, majd ott megtanul sok
mindent.

A fiú tehát elküldetett akadémiákra, meg is tanult sok min-
denfélét, megtanult pipázni hosszú szárú pipából, megtanulta,
hogy sörre bort lehet inni, de borra sört nem jó, megtanult
birkózni, tülekedni, vagdalkozni, s ökölharcokban ritkítá pár-
ját.

Emellett nem mulasztá el minden évnegyedben szorgalma-
tosan tudósítani szülőit, hogy mennyi minden tanulnivalója
van egy wittembergi diáknak, s mennyi könyv kell ahhoz, és

a könyvek milyen drágák! Tehát summa summarum: küldjenek pénzt, mert különben nem megy a diákság.

A jámbor Weimuth úr csak azon aggódott magában, hogy hová fogja majd mind azt a sok könyvet tenni, amit a fia hazához, hisz annak magának egy külön szoba lesz szükséges.

Egy napon tehát, miután József úrfi két esztendeig tanult minden jó tudományt, kap egy levelet Weimuth uram a wittembergai konzisztóriumtól. Ah, ez bizonyosan gratuláció! Felbontja és azt olvassa benne, hogy menjen ízibe, és vigye haza a fiát, mert az két esztendő alatt semmi épületes dolgot nem tanult, otthon még lehet belőle valami, ha egyéb nem, szenátor; itt pedig csak a rossz példát szaporítja.

Elmúlt minden kedve Weimuth úrnak e levélolvasásra: aznapon sírt az egész ház, Weimuth úr felmentette magát a választók sessiójából, s vásárolván egy nagy bikacséket, azt a kapuja alá gombolá, másnap mindjárt felült a vasútra — vagy mit mondok! — egy sószállító szekérre; az levitte Aradig, onnan tutajon leszállíták Szegedre, Szegedről heti vásárosokkal eljutott Bajára, onnan terhes gabonahajókkal felvontatták Pozsonyba, Pozsonyból azután alkalom adódván, gyapjúszállító szekérrel beviharzott egész Wittembergába.

Dél levén az idő, még otthon találta Józsefet, kinek még akkor reggel volt, de milyen nagy volt elcsudálkozása, midőn az ő szép kis nyúlánk fiacskája helyett, kit megverő szándékkal keresett, egy roppant köpcös, vállas fickót talált, kit az ember, még ha apja is, nemigen mer megverni.

Az egész szoba oly füstfelleggel volt tele, mintha belül fűtenék, s a kéményt bedugta volna valaki, pedig csak egyetlen pipa okozá az egészset, melynek oly hosszú szára volt, hogy fidibusszal nem érhetette el az ember, hanem mint éppen József cselekvék, le kellett húznia lábáról a nagy, térdig érő csizmát, s lába ujjai közé csíptetve a fidibuszt, akként gyújtani rá.

Ki írhatná le József örömét, midőn szeretett atyját szállásán elfogadhatá! Odarohant hozzá, megölelte, megcsókolta, leül-

tette azon székre, melyen maga ült, mert a többinek el volt törve a lába, s kiáltozott a szolgájának, hogy hozzon bort, sert, pálinkát, hurkát és brugót az öregnek, mindezeket a tárgyakat sajtóságos, csak a diákok által használt neveken nevezve.

Weimuth úr csak hallgatott; az egész úton annyi mindenféle válogatott prédikációt, mosdatót, beköszöntőt, búcsúztatót, dorgálót, feddőt, hurítót, elátkozót és kitagadót gondolt ki magában, hogy most egy szó sem jutott belőle eszébe.

Elvégre annyit tudott mégis mondani, összetéve kezeit kegyesen:

— Hol van az a te drága könyvtárad, mely nekem annyi pénzbe került?

— Ott, ott van, ott van mind! sietett József felelni, egy falba vágott fülkére mutatva, mely be volt húzva függönynyel, s másról kezdte beszélni. Hát mit csinál a jó mámi? meg a kedves tante, meg a kiskutya, meg a kis kanári?

Weimuth úr mégiscsak tudni akarta, miféle könyvek lehetnek azok, amiket olyan drágán adnak, s felkelt, hogy megnézzze.

— Ne nézze azt atyus, csupa diák és görög címeik vannak, úgysem fogja megérteni.

De Weimuth úr csak kíváncsi maradt, s félrehúzta a függönnyt, hát mit látott a könyvtárban? Négy osztályra volt az osztva: a legfelsőbbben állt és feküdt két eltörött nyakú palack, egy karimátlan fickósipka, egy dohányvágó kés és egy tüskés bot. A másodikban állott glédában tizenkét likőrös üveg, két bal kézre való szarvasbőr-kesztyű és egy koppantó; harmadikban egypár sereskorsó, csendes szomszédságában három-négy tucat kártyának, melyeken sok viselés nyomai látszottak; a legalsóban végre négy pár irtóztató csizma, mikkel ágyúzni lehetett volna, egy pár korcsolya és egynéhány eltört vitor.

Weimuth úr azt hívé, hogy József el fog süllyedni szégyenében, midőn ő impozant arccal felemelve a fátyolt, ezen lesújtó kérdést intézi hozzá:

- Hát ez a te könyvtárad?
- Az inasomé is közte van. Felele József, meg nem zavarodva.

Weimuth úr erre a szóra dühbe akart jönni, de József nyakába esett és megölelte.

— Lássá atyus, előre megmondtam, hogy ne küldjön engem ide, mert énbőlőlem nem lesz könyves ember. Én örömet leszek katona és jó katona, ha kell, mert van hozzá szívem is, bátorságom is, leszek akármiféle mesterember, mert szeretem a munkát, leszek földműves, ások, kapálok, de tudós nem leszek, mert az nekem nem természetem; én nem tudok veszteg ülni, az én fejemben nem marad meg semmi tudomány; ha az egész világ tudós akar lenni, kiből telnek ki a földműves és a mesterember? Pap csak egy kell egy faluba, de molnár élhet amennyi elfér a vízen. Látja, még otthon megmondtam, hogy vegyen nekem egy malmot, s hagyjon engem ott molnárnak lennem.

Weimuth úr nem tudott mit felelni, fiának csakugyan igaza volt, megmondta még otthon, hogy őbelőle előbb lesz molnár, mint professzor, s csak azt iparkodott bebizonyítani, hogy igazat mondott.

A jó fűrmender tehát kibéküle rendre a fiával, hisz a molnárság szintén köztisztületben álló hivatal, s egy hat kerékre járó malmot igazgatni maga felér sok tudománnyal, s miután adót szed az egész környéktől, van benne egy neme a fensőbbbségi jogok gyakorlatának.

Megnyugvék tehát benne, és még egy utolsó búcsúlakomán megvendégelve fia pajtásait, kik őt oly híven vezérelték minden jóra, s sorba járva a tudós professzorokat, s megköszönve a sok, szép oktatást, miket fiára pazarolhattak volna, ha az a leckéken megjelent volna, felpakolá őt könyvtárával együtt, s hasonló változatos útrendben, mint ide jött, ismét visszatért vele Brassóba.

Azt mindjárt eleinte mégsem akarta ismerőseivel tudatni,

hogy fiában minő új szándék keletkezett, hanem csak engedte őt egy darabig, mint tudományos férfiút nagy csizmákban, hosszú hajjal és hosszú pipával járni a világban; eljövendőnek hívén az időt, amikor majdan nagy keserűséggel elmondandja, hogy fiát az irigység el fogja üldözni a tudományos pályáról, hogy a hazai tudósok cselszövényt kötöttek ellene, hogy a tudósoknak nincs kenyere, hogy senki sem lehet próféta a hazájában, s hogy fiát elébb-utóbb arra fogják kényszeríteni az irigyek, miszerint kárba hagyja veszni annyi éveken át nagy álmatlansággal szerzett tudományos kincseit, s valami mesteriség után nézzen.

A jó emberek mindent elhittek.

József úrfi ezalatt, mint tudós férfiú, határtalan hatalmat gyakorolván az atyai háznál, nagy figyelmébe fogadá a háznál lakó, alárendelt szerepet viselő szépséget, Rozálit, s miután diák korában azt az egyet jól megtanulta, hogy ami időt az ember szép hölgyekre veszteget, az nincs kárba veszve, elhatározá magában a szép leánynak élet-halálra udvarolni.

Az első próba nagyon siralmasan ütött ki.

Rozáli piros csizmája szárából egy fényesre köszörült, kirakott nyelű kést vont elő, s József úr szemei elé villogtatva, egész komolysággal monda:

— Tudja az úrfi: ilyen kést minden székely leány visel magával, ha tehát valaha eszébe jut valakit közülünk csúffá tenni, elébb kérje meg szépen, hogy vesse el magától ezt a kést, mert bizony mondom, hogy mi nem most tanultuk, hogyan kell magunkat ellenség ellen oltalmazni.

A fiatal exdiák gondolatait nagyon megrendíté e szó; ilyeneket nem mondtak neki sem a Zöldfánál, sem a Csillagnál, sem az Aranygombócnál, s más egyéb tiszteletreméltó helyeken, hol a szolgálattevő szépnem az összegyűlt fiatalságnak lelkesítő italokat árul. Ez kissé illendőbb fogalmakat kezdte neki adni az asszonyok felől.

Sokat járt-kelt azután ezzel a gondolattal, hogy egy szép

leány, akitől csókot kért, késdőfést ígért, s azóta még szebbnek tartotta azt a leányt.

Másnap ismét szerét ejtette közel furakodni hozzá.

— Rózsám, szólt, de már sokkal szelídebb hangon hozzá: haragszol-e még rám?

— Semmivel sem jobban és semmivel sem kevésbé, mint tegnap, felelt a leány fel sem tekintve munkájából.

— Hát akkor is fognál-e rám haragudni, ha feleségül vennél?

Rozáli végignézett a fiatalon; nem volt rút gyerek. Arca férfias és eleven, szemei szép nagyok és kékek, hosszú, szőke haja gazdag vetésként dült le vállaira, s valami szokatlan komoly szelídség ült ezúttal vonásain.

A leány elfordítá arcát, mert érzé, hogy elpirult, s csak úgy halkán felelt vissza:

— A szép szóval sok madarat lehet fogni, jobb lesz az úrfinak, ha nem szól többet.

— Hát haragszol rám, ha azt mondom, hogy elveszlek?

— Nem hiszem el; az úrfi szülei gazdag emberek, az én apám szegény; az úrfinak hosszúruhás kisasszonyt kell majd elvenni, akivel együtt mehet a templomba; szegény leánynak szegény emberek között a helye.

— Jól van. Hát én is szegény ember leszek, szólt a fiú, s nem kérdezett tovább senkitől tanácsot, leveté cifra gúnyját, beállt egy patakmalomba molnárnak, jó távol Brassótól, s szüleinek minden hatalma sem volt elegendő, hogy őt újra visszacsalja Brassóba.

Ez órától fogva semmit sem hallott felőle Rozáli, csak egyszer, hogy az apja meglátogatta Brassóban, azt mondá neki, hogy volt nála egy derék legény, aki a patak vizén molnár, s annak rendi szerint megkérte tőle Rozáli kezét, mihelyt szegődése idejét kitölti, s Uzonba ismét visszatérhet.

A leány elpirult, lesüté szemeit, mert a leírásból ráismert Józsefre, s azon tette miatt, hogy őt nem kerülgeté többet szép

szavaival, hanem egyenesen apjától kérte meg, kezdé őt nagyon becsülni: csak becsülésnek vette magában az érzést, pedig már ez több volt annál.

Így közelgetett végéhez az esztendő. Szent Mihály-napi vásárra volt a szegődési évnek vége. Az uzoni leányok jókedvben voltak mindnyájan, csak néhány nap még és ők vissza fognak térni szülőik, bátyjaik, kedveseik hajlékába, azok felépültek már szépen, áldott aratást adott az esztendő, bősége és nagy ára volt mindennek.

A vásár első napjai megkezdődtek, cifra nép tolongott Brasónak minden utcáján, az ország minden részéből összegyűltek vevők és árulók nagy számmal, a vásártér körül volt rakva deszkasátorokkal, mik egészen új utcákat látszottak formálni; ott ültek a görög pénzváltók fedetlen padjaik mellett, melyen úgy árulják az aranyat és ezüstöt, mint másutt a pattogatott kukoricát; cigányasszonyok járkáltak alá s fel a bódék között, tarka szalagokat s lovakra való rézboglárokat ajánlgatva fülsértő ékesen szólással; az örmény kalmár jött, ment, lármázott sipító vevői között, szabva, vágva, hasogatva a tarka kétnyüstös szoknyának valókat; belekiáltott az országos zajba a csíki székely is, nagy méltósággal és leereszkedéssel árulva fakéregbe tömött túróját s szalmakalapjait, míg a szögleteken csendes flegmával ült, lábait maga alá szedve, egy-egy dulcsászáaruló török, csendesen elnézve, mint lepi be a por meg a légy csalogatónak kitett csemegéit, miken elvásálja a nyalakodó fáta a csizmára való pénzt, s nem is hederítve az átellenben pörlekedő székely kofára, ki csak azért szidta, hogy mind ő csalja ide a darázsokat az ő mézeskalácsaira, mik közül egy-egy akkora, mint valami cápa. Kívül a városon, a nagy marhaállást kolompoló csordák s oláhországi szilaj ménesek foglalják el, mik közül a vevők kívánságára egyet-egyet kifognak pályvával; a hosszú hárssettányon tarka keveréke a székely és oláh vásáros uraknak gyönyörködik a szilaj multságban, a sétány végében öreg dobos vernek, hol mázolt ponyva alatt nagy deszkasátorban

olasz szemfényvesztő táncoltat papirosbabákat, s nyeldes égő csepűt s éles bicskokat; túl e művész házi oltárán látszik egy hosszú, idomtalan deszka bódé, mely a vásárra jött nép elfogadására van szánva, ott bort, pálinkát és méhsert mérnek, a hosszú, keresztlábú asztalok nagyobb része úgy körül van ülve, hogy ember nem fér hozzá. Vidám, székely menyecskekkel tarka a társaság, kik idejöttek áldomást inni egy pár szerencsésen megvett csizmára, másutt oláh anyóka táncol, sorba csókolva minden embert, akit elől-utol talál. Egy szegletben pedig öt-hat oláhországi boér ül egy hosszú asztalnál, s úgy viseli magát, hogy az asztal túlsó végét a jámbor vásárosok közül senki sem meri elfoglalni. Isznak veszettül, és vagdalják a poharat a falhoz, néha elkezdenek torkaszakadtából bőgni valami trágár, oláh dalt, melynek szerencsére nem lehet hallani a végét, annyira ütik hozzá a taktust bottal és ököllel az asztalon.

Eközben egypár fiatal szász molnárlegény vetődik a sátor alá, s végigjárva rajta, miután nem találtak másutt üres asztalt, nagy hidegvérrel letelepedtek annak a túlsó végére, melynél a boérok ültek.

Az egyikben Józsefet ismerjük meg. Minden diáki szín lepott róla, jó békességes polgári arca van abban a fehér sipkában a nagy ellenzővel, világoskék dolmánya a fél vállára vetve. A boérok hangos tréfákkal gúnyolják a hozzájuk vetődött atyafiakat. József, mintha nem is hallaná, szép csendesen megüli a maga helyét: a szász semmit sem veszteget örömet, még a szót sem.

Egyszer valamelyik boérnak eszébe jut, hogy milyen tökéletes volna a mulatság, ha most itt egy kedvükre való leány volna.

— Az legkevesebb, szól egy hetyke legény, ha kiállok és egyet fütyentek, szász is jön utánam.

— Jön ám olyan vén banya, amilyen ott düllöng a pálinkás-üveggel, de hozz székely leányt, ha kedvesek a szemeid.

— Hát nem hozok? kiálta az ittas fiú lecsapva egy singnél magasabb süvegét az asztalra. Itt a markomban száz arany! kinek van kedve fogadni?

József nem állhatta meg, hogy bele ne szóljon.

— Jó lesz, ha vigyázasz magadra úrfi, mert könnyen késdőféseket kaphatsz.

A boér megvetőleg tekintte rá, s minden válasz helyett azt tette, hogy hátulról előre simította a molnárlegény haját, hogy az arcára omlott.

József hidegvérrel visszahárította hajfürteit, s még csak haragudni sem látszott.

A boér pedig odavágta az asztalhoz a száz aranyat, melyhez egy másik szinte annyit vetett, s állván a fogadás, az elsőbbi keresztülfutott a sátoron, mintha megbódult volna, ujjongatva, hoppogatva a szemközt jövőkre.

A többiek Józseffel együtt ott maradtak az asztalnál, csupán az, ki a fogadást tartotta, állt ki, és utána nézett, hangos felkiáltásokkal tudósítva társait a dolgok folyamatáról.

— Ahán! ott áll egy leány a szökőkút mellett. Jova háta mögé lopózik. Mi a ménkű, nem veszi észre. Vigyázz hát! Ahon van ni, egyszerre átnyalábolta, s lefogta mind a két kezét; a leány nem védheti magát. Nagy ördög ez a Jova. Már elvesztettem száz aranyomat. Enyje, csak ne fogadtam volna.

Azzal nagy fejkavarva visszatért ő is az asztalhoz.

Jova pedig nyalábra kapva a leányt, futott vele, mint a farkas a lopott báránnyal a sátor felé. A leány sikoltozott, a népek zúgolódtak, hogy az mégis csúnyaság, így elrabolni ártatlan leányzót fényes nappal a vásár közepén, de kinek lett volna kedve azért beveretni a fejét?

A boér bántatlanul jutott egész a sátorig. Egyet ugrott, egyet nyerített, s ott volt pajtásai között, kik azon percben iszonyú vivátot ittak a tiszteletére; a szegény leány hasztalan küzdött gyöngé karjaival az izmos ölelés ellen.

De Józsefben meghűlt a vér, amint a leányt meglátta, kivel ily bánatmal tettek. Rozáli volt az, az ő szép, az ő kedves Rozálija.

Az első pillanatban, mintha kővé lett volna merevülve, csak nézett maga elé, de a másokban olyat ütött iszonyú öklével a tölgyfaasztalra, hogy minden üveg tácnak indult rajta.

— Donnerrrwetter!

A boérok rábámultak.

— Mi lelt sógor?

— Kreuz-Donnerwetter! ordítá az, s most már mind a két kézzel ütötte az asztalt. El kell bocsátani azt a leányt!

— Ugyan úgy-é? gúnyolódnak azok; s valjon miért?

— Mert az a leány az én mátkám!

— Hahaha! Kacagának fel mindannyian. Annál jobb.

Ismertessük meg ezzel a paraszttal az *első csók jogát*. Mi föl-desurak vagyunk!

Rozáli hirtelen félrekapta fejét, hogy a boér ajka csak haj-fürteit érte.

— Tyhú! ordítá fel erre, mint egy meglőtt medve, a fiatal száz, s eldült benne minden keresztyéni és molnárlegényi türelem, eszébe jutott, hogy egy időben nem volt Wittembergában kocsmá, ahonnan ő ki ne hányta volna az embereket, s azzal megkapta egy kézzel a nehéz tölgyfaasztalt, s felfordítá azt minden rajtalevővel együtt, s odaszorítá vele a falhoz a túlhan ülőket, s míg herculesi vállát nekivette egyszerre öt embert préselt a két deszka közé, a másik kezével meg felkapta a háromlábú karosszéket, amelyen ült, s ami kimaradt belőlük, fej, kéz vagy hát, elkezdte rettenetesen törni, zúzni, társára bízva, hogy Rozálit szabadítsa ki, s vigye egy szegletbe.

Erre rögtön felfordult az egész békesség, az oláhok dühösen siettek társaik védelmére, másfelől a székelyek kaptak fejszére József mellett.

— Ide mellém, aki szeret! ide élém, aki nem szeret! ordítá kipirult arccal az ifjú molnár, felkapva egy asztal tetejére,

melyet a szögletbe állított, alája rejtve az elalélt Rozálit, hogy valami baj ne érje, s onnan hajigált, ami kezébe akadt, székeket, asztallábakat ostromlóira, végre egy hosszú lócát kapott fel, azzal söpörte az előtte állókat.

A viadal általános lön: a dulakodók törték, vágták egymást, véres képekkel, széttépett ruhával futott el néha egy-egy a sátorból, aki már megelégette a mulatságot, végig ordítva az utcán, míg kívülről mindig többen tolakodtak a sátorba, s akik már nem értek be, odakinn kezdtek el tülekedni, senki sem tudott egyebet, mint csak annyit, hogy egy székelly leányt meggyaláztak, amiért egy szász legény egy boért leütött, és ez tökéletesen elég volt, hogy az egész vásáros nép egymás hajába kapjon érte.

Kinek keze, kinek feje volt már törve, csak József állt még az asztal közepén legyőzetlenül, felé hajigált kancsók és palacok zápora között, amidőn a nagy lármára végtére megjelenik a huszonnégy alabárdosbul álló városi őrség a viadal főhelyén, s egy sztentori hang felszólítja a polgárokat, hogy a rend és békeség embereinek engedve, rögtön hagyják el a verekedést.

A vívó felek az ütlegektől meglehetősen ki voltak már józanulva, s megörültek a parancsolatnak, kölcsönösen kibontakozva egymás hajából; mire az alderman előállt, és kérdezé, hogy mi okozta az istentelen háborúságot.

Mondák neki, hogy ott egy szegletben összevesztek a boérok meg a szászok valami leányon.

Az alderman odafordult, mindenki az asztalok alá bújt már, csak József állt még az asztal tetején.

— Fogjátok el őket.

— Gyertek no! sárga fejű angyalok! (az alabárdosok sárga süveget viseltek) kiálta József megemelve a mások hátán félig összetört lócát, ha azt akarjátok, hogy veres fejetek legyen!

Az alabárdosok nem akarták. Hiába tuszkolta őket előre az alderman, éppen semmi kedvet sem éreztek József ajánlatát elfogadni.

Ekkor a tömegben keresztültörve, előlépett egy öreg, tisztos férfi és mondá:

— Én elfogom őt!

Maga volt a főmender; József atyja.

— Hát üss le engemet, szólta az öreg merészen odalépve fia elé. József kezéből kicsúszott a védeszköz, megadta magát, le szállt az asztalról, s atyja lábaihoz borult.

— Verjétek rá a bilincseket! monda Weimuth, József engedte történni. Hát a kérdéses leány hol van?

József odamutatott, ott térdelt az imádkozva, tört asztalok- és székekből rakott mellvéd mögött.

— Atyám! szólta József érzékenyen, csak arra kérlek, szolgáltass a leánynak igazságot.

— Igazságot fog kapni. Monda Weimuth keserűen.

★

Éppen meszelés napja volt, a leányok nagy munkában. Pár nap múlva letelt már a szegődés ideje, tehát mindent tisztán kellett hagyni a háznál, hogy mikor elmennek, megemlegessék őket.

A tegnapi verekedésről sok beszéd volt a városban, azt is mondták, hogy a nemes tanács nagy vizsgálatot rendelt el a baj okozói ellen, s hogy a többek között egy székely leány is el van fogva, aki éppen a viadal oka volt, de azt, hogy kicsoda? még nem tudta senki.

Katica még aznap este, mintha sejtene valamit, át akart szólni Weimuthék házához, hanem azt zárva találta, s ismételt zörgéseire nem nyitották ki az ajtót.

Az éjszakát halálos aggodalmak között tölté, s korán hajnalban felkelt már, megoltotta a meszet a dézsában, s kiállt az utcára meszelni, remélve, hogy ott majd több hírt hall.

Hallott is nemsokára, mert amint hajnali hat órai rorátéra harangoztak, s a házak ajtai egyenkint ki kezdtek nyílni, s

mindünnen előjöttek a szolgálók, dézsákkal és meszelőkkel, íme egy repedt harang zúgása kezd hallatszani a székesegyház tornyában, amelyet sohasem hallottak még eddig, s melynek szokatlan recsegő szava hirdeté, hogy ma valami rendkívüli eset fog történni a városban.

Míg ez aggodalomszülő hangokra figyelnének, rövid, megszagatott dobolás kezd közeledni az utcán felfelé, a városház felől, s messziről nagy népcsoport toladik előrenyomulva; legelől egy csoport iskolás suhanc, kétoldalt mindenféle vásári bámész söpredék, közepett tizenkét alabárdos, sarkig érő fakó frakkban, azok között járul fontos, tekintélyes arccal a syndicus, kezében összegöngyölgetett írácsomó, utána egy megalázott leányalak, egyszerű, sarkig érő ingben, mely mezítelen lábait eltakarja, összekötött kezeiben égő viaszgyertya, hosszú, szőke haja lebontva, természetén végighullámzik, fején tollszárból font csúfságos koszorú; nyakán hosszú szalmakötél, melynek végét a háta megett lépdelő porkoláb tartja, másik kezében hosszú nyírseprút forgatva. Nehány székelő leány nagy sírva törekedik a meggyalázott leányhoz furakodni, de az alabárdosok visszataszigálják őket.

Katica sokáig nem hitt szemeinek: e meggyalázott leány Rozáli volt.

Midőn a menet azon helyre ért, hol Weimuth és Sziksz házai álltak, ott megállapodott a syndicus, triumfáló arccal kibontá az összegöngyölgetett írást, és éles, rikácsoló hangon olvasá annak tartalmát.

— Alolírt napon és esztendőben nemes Brassó városa törvényszékében ítéltetett:

„Miszerint ama gonosz életű leányzó, név szerint Dankos Rozália, ki fertelmes kicsapongásai által a város békés polgárainak fiait, nemkülönben a vásárt látogató érdemes vidéki urakat istentelen gerjedelmekre csábítván, s köztük vérengző háborúságot gerjesztvén, nehogy a bűn büntetés nélkül maradjon, s a gonosz példa a jámbor fiatalságot eltántorítsa; a meg-

írt leányzó tehátlan e következő büntetésekben elmarasztaltatik, úgymint:

1-szor, bűnbánó ruhába öltöztetve, leeresztett hajjal, tollkoszorúval fején és nyakában szalmakötéssel, kezeiben pedig égő viaszgyertyával a porkoláb által a város minden utcáin végighordoztatik, s ítélete a syndicus által minden szegleten felolvastatik, mely idő alatt az úgynevezett repedt harang fog folyvást húzatni.

2-szor. Haja többől levágtván, mint aki érdemetlen, hogy hajadonnak neveztessek, az éneklés végéig a templomajtóban fog térdenállva penitenciát tartani és ekléziát követni.

3-szor. A város piacán nyilvánosan pellengérré állíttatva, a porkoláb kezei által meg fog seprűztetni . . .”

— Megállj ember! ordítá fel erre a tömeg közül egy hang. Mint a nőstény farkas, melynek fiait rabolják, rohant a népségen keresztül Katica; egypár embert feltaszított, egy alabárdos fejéből kiütötte a sisakot, s mielőtt megakadályozhatták volna, a syndicus előtt állt, maga elé plántálva a hosszú meszelőt; szemei szikráztak és fogai egymáshoz verődtek, mint egy felriasztott vadállaté.

— Mit akartok? kérdé elfulladt hangon, maga sem tudva, mit beszél. Délceg keble magasan járt alá s fel. — Mit akartok?

— De te mit akarsz? Förmedt reá a syndicus, hogy gátolod a törvény szolgáját a tanács ítéletének kihirdetésében?

— Hazudsz! nem a tanács ítélete az, hanem a ti praktikátok ketten a füremderrel, hogy másképp meg nem ronthattatok bennünket. A polgármester és a becsületes tanácsosok bizonyosan nem is tudnak erről semmit, jertek velem a polgármesterhez, ő bizonyosan nem fog ilyen istentelenséget megengedni a városban.

— Ejnye, te szemtelen asszonyi állat! kiálta Sziksz uram, elbízva magát tizenkét alabárdosában, mindjárt egyszerűbe ideköttek eme másik becsületes személy mellé, és . . .

Nem volt ideje bevégezni a mondást, mert erre a szóra a

nekidühödt leány úgy nyomta a meszelő pamacsát a képéhez, hogy amilyen piros volt Sziksz uram arca ez ideig, olyan fehér lett egyszerre, s szeme-szája tele lett mésszel.

E vakmerő tény egyszerre jeladás volt a körülálló népnek, mely rendesen a gyöngébb iránt szokott érzeni; a syndicus segítségére siető alabárdosok alig kaptak egypár ütleget, elhajigálták dárdáikat, s futottak amerre lehetett, őket nem azért tartotta a nemes város, hogy másokat üssenek, hanem hogy üttessenek mások által, s ilyenformán nem vehetni tőlük rossz néven, ha ezen a hivatáson szerettek mentül hamarabb általesni.

Katica odaugrott Rozálihoz, ki aléltan omlott védője keblére. A szégyen, a fájdalom elvevé minden erejét, életjel nélkül rogyott össze.

— Nézzétek! kiálta Katica, izmos vállára emelve az alélt leányt, kinek hátracsüggő fejről a földet söpörték a sárga hajfürtök. Nézzétek! Így bánnak a szegény székely leányokkal; így gyalázzák meg a mi arcainkat! Gyertek ki mind! mind, valahol egy székely leány van Brassóban, ki ezekből a pestises házakból, ki ebből a Sodoma városból, ahol a hajadon leányokat így meggyalázzák. Elhagyjuk még ma e várost, ebben az órában; gyalázat és becstelenség arra a székely leányra, aki itt akar maradni!

A zaj, a kiáltás végigfutotta a várost; minden utcán dühödt leánycsoportok nyargaltak végig, kiáltozva: „ki Brassóból minden székely leány! itt hagyjuk a várost!” A láz ragadós volt, a rend felbomlott, senki sem bírt velök többé; kinek mi volt a kezében, csapta a földhöz és futott ki az utcára, szénvónóval, piszkafával, vasvillával fegyverkezve; a város fegyveres ereje sokkal csekélyebb volt, minthogy a sajtáságos zendülést elfojthatta volna, s néhány óra múlva *négyezer*, szám szerint 4000 székely leány állt egy csoportban a vásártéren, s onnan indultak meg rendes hadicsapatokban a város kapui felé, semmi kérés, semmi fenyegetés nem bírt közülök egyet is ott tartóztatni. Rozálit egy hárságyra fektetve vitte középen hat leány

vállaikra emelten, végig kiáltozva az utcán: „így ölték meg a mi testvérünket”.

Azon a napon a brassói asszonyok magok főzhatték meg az ebédet a tisztelt férjeiknek.

Az ebéd még mind csak hagyján, de még hátra volt a feketeleves.

Nem elég az, hogy hazamentek a székely leányok, de azt is megígérték, hogy majd férfiakat küldenek maguk helyett.

Rozáli esetének híre nagy hirtelen elterjedt az egész Háromszéken, s fellázította minden férfit. A székely nehezen kezd a haragba, de ha elkezd, akkor aztán nehezen is végzi.

Az elfutott leányoknak, kinek-kinek apja, kedvese, testvérei voltak; apák, testvérek és szeretők mind vérig sértve érzék magukat a Rozálin történt eset miatt; az uzoniak közül még a tizesztendő gyermek is fegyvert fogott, s pár nap múlva csak azt veszik észre Brassóban, hogy egy egész tábor közeledik Cenk felé, s a mezőről elfutott munkások lelkendezve hozzák hírül, hogy a székelység jön tűzzel-vassal, zászló helyett egy póznára tűzve hozzák azt a tollkoszorút, mely Rozáli fejére volt téve, s arra esküsznek, hogy felgyújtják Brassót, lerontják a földig, és bevetik sóval a helyét.

Meghallá ezt a dolgot a polgármester, ki csak akkor érkezék meg Szebenből, s az egész dologról éppen semmit sem tudott, különben is igen derék, becsületes és okos ember volt, s nagyon elszomorodék rajta.

A lakosság igen meg volt rémülve. Bizonyára: a székellyel nem jó tréfálni. Azonban megvigasztalá őket a polgármester, s felajánlá magát, hogy ő maga személyesen ki fog a székelyek elé menni, s elhárítja a városról a nagy veszedelmet.

Felült tehát a szekerebe, s Prázsmáron innen találván a székelységet, megállítá őket, mondván, hogy ő Brassó nevében jön hozzájuk.

Eleinte hallgatni sem akartak rá, hanem azután, hogy elmondá, miszerint ő távol lévén, az egész esetnek nem tudója,

összehívták az öregeket, s ott az öreg Dankos András könnyes szemekkel kezdé elmondani leánya esetét, s szikrázó szemekkel fejezé azt be, mondván, hogy bosszút fog e gyalázatért állani, s nemzetsége erejével eltörli Brassót a föld színéről.

— Azt a bolondot ugyan ne tegyétek, jó barátim, szolt a polgármester, hol adjátok majd el a gabonát és a túrót, ha Brassó nem lesz? Inkább egyeztetek meg szépen. A polgárság nem vétett nektek, mert hisz jól bántak leányaitokkal. Lám, az Isten megkegyelmezett volna őt igaz emberért Sodomának és Gomorának, s ti őt hamis emberért elveszítétek Brassót, mely annyi istenfélő és magyarszerető néppel van tele. Majd én vizsgálatot rendelek a tettesek ellen, s akik a tanács nevét e bántalomra bitorolták, bizonyára bűnhődni fognak. Hogy pedig amaz ártatlan leányon történt gyalázat jóvá tétessék, íme, én a következőt rendelem: ugyanazon fiatalember, aki őerte a verekedést kezdte, miután úgysis szerelmesek egymásba, s különben is tisztességes ifjú ember, a leány kezét is annak rendi szcrint megkérte, tehát vegye el a leányt hitvestársul; a legény apja kötelezve levén az új házásoknak megvenni azt a malmot, melyben fia legénykedik; ama gyászos tollkoszorú helyett körítse rózsából font menyasszonykoszorú a hajadon homlokát; ugyanazon templomban, hol ekléziát kellett volna neki követnie, nagy orgonás ének mellett esküdtessék össze, a násznagyságot magamra vállalván, s hogy éppen semmi gyalázat se maradjon emlékezetben, ugyanazon utcákon, aholott syndicus uram a leányt csúfosan végigvezette, én fogom őt menyasszonyi koszorúval fején saját szekeremen jobb felől ültetve végigvinni; nemes Brassó városa polgárai pedig az elfutott leányok hátramaradt bérének kifizetése mellett az illető lakodalmat saját költségükön fogják kintartani, s erre kegyelme-
teket mind öszvességgel általam szívesen meginvítálják.

Erre tisztelendő Ábrahámfalvi uram is közbejárult, s addig-addig csitították az atyafiakat, hogy az ostromból lakodalom lett; az ezernyi násznép ahelyett, hogy leégette volna a házakat,

azokba bekvártélyoztatott, s a jámbor szász polgárok vére helyett ivék azoknak borából; Rozálit pedig menyasszonykoszorúval fején szállítá végig hintóján a derék polgármester, csak a tempломajtóba tévé le, aholott vőlegénye karjai fogadták, s néhány óra múlva mint férj és feleség tértenek ama sátorba, hol egy hét előtt József oly hősi harcot vívott mátkájáért, s ahol a székely atyafiak egymásnak elmutogatva a tört szék- és asztallábakat, melyeket József Rozáli védelmében mások hátaihoz vere, megválaszták őt ünnepélyesen — székelynek.

Ekként végződött a nagy zűrzavarnak indult esemény, melyben az a vigasztaló, hogy mindenki boldog lett. Weimuth és Sziksz uraimat a visszaélés miatt letették hivatalaikból olyanformán, hogy azután Weimuth lett a syndicus és Sziksz a fürmender.

Csak Katica — később Dankos János boldog hitvestársa — emlegeté gyakran nagy örvendve, hogy legalább őtőle ki-kapta Sziksz uram, amire rászolgált.

9. AZ UTOLSÓ CSATÁR

Sok dicsőt fed a föld, kinek nevérol hallgat a hír.

Aki túlélte a csatát, koszorúzott fővel ült a diadalszekérre, míg az, ki a győzelmet kivívta, temetetlen maradt a csatamezőn.

Azokról, kiknek neveit dicsfény sugározza körül, eleget beszél a történet, mi beszéljünk azokról, kiknek sírhalmait sem lehet megtalálni többé.

★

A mohácsi ütközetben a nemzet virága és feje elveszett, az óriási török tábor szétömlött az egész hazán, egyenként tördelve le a nemesek csapatjait, mik a főerő elbukása után a hont megmenteni összegyülekeztek.

Így védte magát szekérsáncai közt Dobozi, véres hadat viselve a török ellen Visegrád felett, mely helyet maig is Basaharcnak neveznek.

Ilyen hely van Varasd mellett is, melynek neve „Domokos veszte”.

A hely története ez:

Gróf Frangepán a horvát és dalmát haddal, számra alig háromezren, nem tudva még a mohácsi megveretést, siettek a királlyal egyesülni; midőn Varasd felett szembejő reájok Karaman Ogli, feles török-tatár haddal: egyike azon alvezéreknek, kiket a mohácsi vénap után a győztes Szolimán szétküldött az országot behódoltatni.

Frangepán bátor hadvezér, merész katona és lelkes hazafi

volt, s tán ha bizton tudta volna is, hogy Mohácsnál elveszett a nemzet harca, egyedül is képes leendett elfogadni a csatát kised maroknyi népével, hogyha egyébben nem, osztozhasson ama dicsők halálában.

Húszszernyi haddal húzódott alá a hegyekről Karaman Ogli, s amint a síkra letekinte, meglátott ott alant háromezer fegyveres magyar és horvát bajnokot csatarendben állani.

— Sajnálom őket; sóhajt fel a török vezér, s éléhozatta az alkoránt, három óra hosszat imádkozék az elesendők lelkeiért, kiket fegyvereinek éle e napon meg fog emésztetni; azután megfúvatá a kürtöket, s kiterjeszté előttük táborát.

Azok meg nem mozdultak helyeikről, a túlnyomó erőt látva két hegy közé ékelték magokat, s hátokat egy mocsárnak vetették, melyen csak egyes keskeny, csereklyés utak voltak gázolva, mikén egyszerre egy embernél több nem járhatott.

Karaman Ogli látta, hogy ezek nem gondolkoztak megmenekülésről. Győzelme bizonyos volt, de ára igen magas lehetett. Ellene a kétségbeesés fogta a kardot.

A török vezér megimádkoztatván hadait a jelenlevő ulémakkal, parancsot adott három ezred janicsárnak, hogy a hegyeken keresztül Frangepánt oldalt megkerülve, amint a főszereg harci zaját meghallják, törjenek elő, a többieknek pedig meghagyá, hogy a csata hevében nyissanak utat a magyar seregnek a menekülésre, s mindnyájan csak egyedül Frangepán személye ellen forduljanak. A szegény fegyverhordó népség hadd fusson, csak a vezér essék foglyul vagy halottul, amit előre várni nem volt nehéz, miután Frangepán mindig ott szokott járni, ahol legnagyobb a veszély.

A török és tatár vezéreknak ez volt mindig a legravaszabb taktikájuk; menekülni hagyták ellenfeleik egy részét, hogy a másikat annál biztosabban tehesék semmivé.

Frangepán hada válogatott magyar huszárokból s harcias horvát határőrökből állt, kik mind gyakorlott céllövők voltak, s kiből egy szakaszt csatárláncba osztva előreküldött a vezér,

s kik oly merészen közelítének a török hadhoz, hogy golyóik a csatasoron kívül lovagló szpáhiakat egyenkint szedték le lovaikról.

Karaman Ogli hirtelen egy nagy csoport tatár lovast küldött e bosszantó csapat ellen. A tatárok hosszú dárdákat előreszegezve, a maguk szokott harci fortélyával félkört alkottak, egymástól elválva, mint egy szétnyílt legyező, s akkor egyszerre eget verő „hó! hó!” kiáltással rohantak a lövöldözőkre.

A portyázó had a csatárláncból egyszerre tömeggé alakult, s közel várva elleneit oly sortüzet adott a rohanó tatárokra, hogy azok megrémülten fordultak vissza, mit látva a Varasd megyei banderialis lovagok, mintegy háromszázan utánok rugaszkodának, s közibük vágva elkezdék hátulról verni a megrémült futókat.

Karaman Ogli düh és rémület között látta, hogy ez összebonyolult tömkeleg még hadrendben álló soraihoz közeleg, s azokat is zavarba hozandja, a futó tatárok maguk fogják keresztültörni a sereg derekát... Nem sokáig tétovázott, hirtelen elővonatott tizenkét sugárágyút, s azokat megtöltetve láncokkal és szeges zsákokkal, egyenesen az összekeveredett tömeg közé lövetett velök: a lövés seprte a vívó hadakat, tatárt és magyart egyaránt, s néhány perc múlva nyíltan állt a tér, mint egy levágott erdő helye.

A muskétás ezred még állt négyszögbe verve a tér közepén; ekkor Szadi Mehemed, az összes lovasság parancsnoka egy tömegbe gyűjtve hatezer szpáhit és armót lovast, azokat egy ékalakú csapattá rendezé, mely hegyével a magyar tábor szívének volt irányozva, s ez ék hegyére állt Szadi Mehemed maga, egy roppant termetű renegát, ki vitézségéről a harcban, s kegyetlenségéről a harc után egyiránt ismeretes volt.

A középben álló lövészcsoport észrevevé a közelgő vést, s elkezde lassan a fősereghez visszavonulni.

Ekkor megharsantak a török lovasság két oldalán a kürtök, hatvannégy zászlót lehetne számlálni, mely a szélben egyszerre

kibontakozott, s azzal hármás „Allah!” ordítás tört fel az égbe. Amint a harmadik kiáltás elhangzott, egyszerre megindult a roppant tömeg, a föld rengett a roham dübörgése alatt, mely mindig közelebb kezdte hangzani.

A kised csapat szabályosan, rendben vonult hátra, s midőn az ellen mintegy száz lépésnyire ért hozzá, egyszerre kilötte fegyvereit ellene.

Tizennégy zászló e lövés után lebukott, de a többi azért feltartóztatlanul rohant előre; a lövészcsapat erre hirtelen felbomlott, s rendetlen futással rohant a deréksereghez vissza, mielőtt az ádáz roham utolérné.

Frangepán négy ágyúval fogadta a közeledőket, a golyók egész utcákat vágtak közöttük, de fel nem tarthaták azokat, mint a megindult jeget a jégtörő csak széthasítja, de meg nem gátolja.

A futó lövészek mögött egy megsebesült közkatona látszott elmaradni, társai mindig hátrább hagyták, tántorogva, ingadozva futott, néha elbukott, de ismét felkapaszkodék, felvette nehéz fegyverét, és futott vele odább. Ha e fegyvert elhajtja, még megmenekülhetett volna.

Végre ereje fogytán megállt, fegyverére támaszkodék, lábai nem bírták többé, lerogyott térdre, fegyvere leesett mellé, összeroskadva ott maradt a rohanó lovasok előtt. Ki figyelt volna rá?

Amint a roham eleje közel jutott, hirtelen felkapta fegyverét, célzott, a fegyver eldőrdült, s a lovasság vezére, Szadi Mehemed megszűnt vitéz lenni a harcban, kegyetlen a harc után: e lövés neki volt szánva, és ő holtan esett le lováról, a roham éppen úgyeltapodta az ő holttestét, mint azon bajnokét, aki őt megölte.

Frangepán táborában örömujjongás hallatott, amint az alvezért esni láták, s ha a vezér engedi, szemberohantak volna elleneikre; de Frangepán helyben maradást parancsolt, a tér nagyon kedvező volt az ő hadának, mely jobbára gyalogságból állott, a mező messziről nem látható apró gödrökkel volt tele,

mint szokott mocsárokhoz közel, vízjárásos helyeken lenni, e gödrök megzavarták a török lovasságot, megtörték a roham egységét, a lovak elbuktak az egyenetlen földön, s a gyalogság lándzsával rohant a török lovasokra, Frangepán ott nyargalt fehér paripáján, mindenütt buzdítva, bátorítva harcosait, a vér kardmarkolatán csorgott alá, s szemeiben egész hadsereg lelke lángolt. Az ádáz roham már szinte vissza volt verve, midőn az oldalt levő hegyekről hirtelen előtörnek a janicsárok ezredei, kik azalatt a sereg szárnyát megkerülték.

Karaman Ogli csataterve sikerült; e ravaszság által a magyar had két részre lőn szakítva, mégpedig úgy, hogy Frangepán a kisebb résszel maradt.

A harc rögtön más alakot vőn: a törökök utat nyitottak a derékseregnek, s minden erejükkel a kisebb töredéket fogták körül, mely ekként a mocsárnak lőn szorítva.

Frangepánt hirtelen egy csoport huszár középre véve a mocsárpart hosszában nyargalt végig vele, utat keresve, melyen megszabadíthassák. A szpáhik mindenütt nyomukban, észrevették, hogy a vezér közöttük van, s most ezt bármi áron el kelle fogni. A huszárok folyvást harcolva üldözőikkel futottak a mocsár szélében, egy-kettő minden összecsapásnál elhullt belőlük, némely lovastul az iszapba dült, s az utána rohanóktól a nád közé gázoltatott; végre a kifáradt maradvány kénytelen volt magát életre-halálra megadni. A diadalittas győztesek csak ekkor vették észre, hogy győzelmük bére, a fővezér nincs az elfogottak között. Az üzés alatt lováról letaszítatva a mocsárba esett, s miután üldözői keresztülgázoltak rajta, egy gazdátlan maradt paripára felszökött, s egy gyalog horvát katonától vezetve elkezdte a mocsár belsején keresztülmene-külni, egyikén azon ingó lápos utaknak, miknek tekervényein csak egyes ember gázolhat nagy életveszéllyel keresztül.

— Utána! ordíták a törökök, amint észrehevék a menekvőt: dicsőség, jutalom annak, ki őt elfogja! A futó vezér alig lehetett kétszáz lépésnyire az üldözőktől.

Ekkor tizenkét nemes bajnok, kik Frangepán legelső hadnagyai voltak, összesövetkezék, hogy a vezér futását fedezze.

A mocsárba vezető úthoz csak egy keskeny földnyelven keresztül lehet jutni, mellette kétfelől feneketlen iszap, hínár és vízmoza, mely lovagot lovastul elnyel.

E keskeny gátra állt fel a tizenkét hadnagy az egész török tábor ellen, nem a győzelemért, nem a dicsőségért nézve szembe a bizonyos halállal, hanem csak néhány pillanatnyi időnyerésért a futó vezér számára.

A gáton csak két ember állhatott egymás mellett. Párosan álltak egymás mögé a védők; a szpáhik csak kettővel vívhattak egyszerre; a többi azalatt várt, míg rákerül a sor.

A két első csatája rövid volt. Lándzsákkal leszúrták messziről lovaikat, s ők a mocsárba hullva nyomorultul megölettek.

Ekkor a legközelebb állók jöttek elő.

A kétségbeesés sikoltásával rohantak az ellenők szegezett lándzsák hegyei közé, nem is védtek magukat, csak karjaikat arcuk elé tartva veték magukat a halálba, s átszúrva estek le lovaikról, még akkor is eltakarva arcaikat; tán hogy ne lássák a halált? vagy hogy arcukat ne érintse a gyilkoló vas.

De e sebes roham utat nyitott az utánuk következő párnak; ezek alávégtattak a társaik testébe akadt dárdáknak, s elkapva azoknak nyeleit, levagdalták a legközelebb állókat, s még több percig lehete villogó kardjaikat látni, amint jobbra-balra oszták csapásaikat, s midőn már lovaikról leestek, még ott is halálra küzdöttek elleneikkel, kik sokáig nem bírtak keresztülgázolni izenként széttagolt testeiken, mert amíg egy karja mozgott, addig védte magát mindegyik.

Ekkor jött a negyedik pár, ügyes két bátor férfi, kik páratlan lélekjelenléttel magukat szüntelen védelmi állásban tartva, ravasz fordulataikkal inkább időt nyerni, mint sebeket osztani törekedtek, s e fárasztó harcot addig folytatták, míg Frangepán a távoli nádberekben végképp eltűnni látszott.

E makacs, hidegvérű viadal, mely a győzőket diadaluk koszorújától fosztá meg, lángoló haragra tüzelte a törököket, s a két hősré, kik halálsápadt arccal, hidegvérrel, nyugodt karral harcoltak a nem rettegett halállal szemben, csoportjai rohantak a veszettül tóduló ellenségnek, egymást a sárba tiporva, többen a hínárba ugrattak lovaikkal, úgy törekedve hozzájuk juthatni.

Végre sebektől rakottan elhullt a két bajnok, s holttesteiken keresztülrohanva a bőszült ellen leszorítá az ötödik párt is.

Csak ketten maradtak még.

Most e két utolsó hős állt elő a halálharcra.

Egy ősz öreg férfi, fehér szakállal és egy atlétai termetű bajnok.

Az üldözők egy pillanatra visszadöbbsentek fehér fürteitől az öregnek, kemény csapásaitól az ifjúnak.

Sebesen és súlyosan, mint a villám hullottak a férfi csapásai, az eléje szegzett dárdanyelek nádként törtek meg széles kardja ütéseitől; míg az öreg, mint sírból felkelt kísértet, alig bírta kardját emelni, s mégis visszarettentek a támadók, hófehér hajától, sápadt orcájától s sötét szemeitől.

Karaman Ogli maga is a közelből nézte a viadalt, s bámulat ragadta meg a vívók iránt, hirtelen a mellette álló Armán béghez fordulva, meghagyá neki, hogy ama két férfinak vigyen kegyelmet, és senki meg ne ölje őket.

Az a viadal helyére nyargalt, fehér turbánkendőjét lobogtatva, s kiálta a harcolóknak: „megálljatok!”

Szavát elnyelte a harci lárma. Az ősz ember éppen akkor esett hanyatt lováról, egy lándzsa jól szívéen találta.

Csak egy maradt még hátra. De ez egybe látszott valamenynyinek lelke szállani; a széles, fényes acél, vérrel markolatig festve villámlott a levegőben, halálkiáltástól kísérve, amidőn lecsapott.

— Megálljatok! kiálta Armán bég, a harcolók közé furakodva s a bátor harcosig törve magát.

— Megállj magyár; szólt hozzá: neked meghalnod nem

szabad, menekülnöd nem lehet, derék katona kér derék katonát: add meg magad.

A férfi nem felelt, hanem vagdalkozott jobbra-balra. Armán bég megtiltá, hogy őt fegyverrel érintsék.

Végre a ló elkezdett alatta reszketni, a nemes állat három lándzsadöfést kapott már, szomorúan emelé fel fejét, mintha urát akarná még meglátni, és búcsút venni tőle.

A bajnok érzé, hogy lova reszket alatta, s akkor lebocsátva kardját, kengyelében felemelkedék, s körültekinte.

Látta, amint háta mögött a mocsárból kivergődött Frangepán megmenekülve fut tova.

Szétnézett a csatatéren, sötét szemei szomorúan tekintének végig az alkonyodó vidéken, arcára borongó homály szálla, a harcdüh eltűnt arról, s homlokának redői lesimultak; csendesen, nyugodtan ruhája alá nyúlt, ahol övébe rejtve voltak kései; egy fohász tört ki kebléből, azon pillanatban valami fényeset láttak villanni kezében, s a hős saját késével szíven szúrva hullott le lováról.

A meleg vér az eléje tartott kegyelem jelére, a fehér kendőre ömlött.

E férfi volt K e z y D o m o k o s.

A megmenekült Frangepán azon helyen, hol a hős társaival együtt elesett, egy kőoroszlányt állíttata fel emlékül.

A kőoroszlány rég elpusztult, de e csata emléke örök betűvel van feljegyezve a történet hasábjain.

10. MEZEI BESZÉLY

(HOGY LESZ A SZEGÉNY EMBER FIÁBÓL SZEGÉNYLEGÉNY?)

(Népies elbeszélés)

Nem céloz azon zsványregényeket szaporítani, melyek kicsinosított szavakkal regényes színben tüntetik föl a nép előtt azon kalandokat, miket a társadalom törvényei bűnnek bélyegeztek; sem holmi borzalmas történeteket elmondani nem akarok, mikkel félelmet és iszonyodást gerjesszek a jámbor olvasó szívében; hanem egyszerűen végigkísérem egy ifjú életének eseteit, amennyire lehet, azoknak egymással való összefüggéséből iparkodva kimutatni azon bajnak okait, melyet kiirtani nehéz, meggyógyítani s o k k a l k ö n n y e b b.

C s i n o s L a c i igazán csinos fiú volt a maga idejében, kis árva gyerek korában beszegődött egy nagy urasághoz, kinél azelőtt az apja is mint öregbéres szolgált; Laci ott kisbéres volt.

Nem volt a fiúnál takarosabb legény abban a faluban. Ha a szekérodalon ült, az ökröket hajtva s nagyokat kongatott hosszú ostorával, mind a konyhaajtóra szaladtak a lányok; de ő egyikre sem sokat adott, hanem azután, ha a falun kívül egy kis kerek tó mellett vitt el az út, hol a zöld gyepen fehér vásznak voltak kiterítve, s a tó vizében fehér lúdfalkák tollászkodtak, ott megereszté Laci a maga jókedvét, s olyan cifra nótákat füttyölt, hogy furulyálni sem lehetne különbet; tóparton pedig barna, kis piros lány öntöze a vásznat tölcseres kannával, piros szoknyája feltűzve, fehér kendő kötve a fejére, fehér gyöngye lábát nem sérté a mező.

S ha aztán a leány azt a nótát, amit Laci füttyölt, elkezdé dalolni, ki volt Lacinál boldogabb? úgy ült ott a szekérodalon, mintha ez a világ mind az övé volna.

Mikor szénatarítás ideje volt, a gyűjtőleányok mind csak a Laci szekéréhez hordták a petrencét, nem is tudta azt úgy meg-
rakni senki, mint ő, mert a feneketlen úton sem hullott le abból
annyi, amennyiből a madár fészket csinálhasson; mégis utoljára
nem ültetett mást fel a szénásszeker tetejébe Laci, mint a maga
kedves Jucikáját, s olyan büszkén ment maga a szekér mellett,
mintha valami kis királynét vinne nagy pompával.

A két jámbor cseléd egészen egymásnak volt szánva, meg is
esküdtek volna zöld farsangon, de szegény ember akaratját
boldog Isten bírja! Laci urasága egyszer csak felhagyott a gaz-
dálkodással, földjeit kiosztva felében jobbágyembereknek, s
Laci kénytelen volt más faluban keresni szerencsét, felfogadva,
hogyha jó szolgálatra akad, magához veszi eljegyzett kedvesét.
Meg is fogadták mind a ketten, hogy egymást soha el nem
felejtik, s nagy könnyhullatások közt elváltak.

Laci sokszor izent volna már szeretőjének, ha lett volna kitől,
amidőn egyszer vásáros időben meglátja az Icíg szekerét a
kocsma előtt a maga félszemű egy lovával, s megvárva, míg a
jámbor szatócs kijön — mert ő maga restellt a kocsmába
menni, elkezd neki szabódni, hogy vigyen valami izenetet a
Jucikájának.

— Hjjaj, fiam László, mond Icíg, elfelejtem én azt hazáig,
hanem tedd írásba, akkor elviszem, nem bánom, ha akkora
lesz is, mint egy commassationalis pör.

— Könnyű azt mondani, hogy tegyem írásba, de ha nem
tudok írni.

— Hjjaj, édes fiam, hát mért nem tanultál? Előtted volt az
iskola.

— Jártam bele egy télen, nem az én hibám, hogy semmit sem
tanultam, és rektorunk mindig a kocsmában ült, s velünk az
iskolában azalatt kukoricát morzsolgatott; mikor aztán haza-
jött, megnézte, hogy lemorzsoltuk-e mind a kukoricát? s ha
nem tettük, jól sorba vágott bennünket, amért meg nem ta-
nultuk a leckét. Kukoricát morzsolni meg is tanultam jól.

— Lassabban beszélj fiam, László, mert itt ül a kocsmában a rektor, meghallja amit beszélsz. Jobb lesz, ha bemégy hozzá, s megkéred, hogy írjon helyetted levelet; a levelet aztán nekem add, ne neki, mert ki tudja, nem veszi-e el magát is az úton.

Laci tehát besompolyodott a kocsmába, s ott találva az érdeemes népnevelőt egy icce bor előtt könyökölve, nagy alázatossággal megkérte, hogy írna egypár sort egy darab papirosra a rózsájának, megadná az árát.

Ekként megalkudva egy pint bor áruban, egy kalendárium-ból kiszakított tiszta papirosra a kocsmáros kalaposfestékből készült tintájával elkezdte írni a rektor, Laci pedig ilyenformát diktált neki.

„Kedves Jucim. Azért íratom ezt a levelet, hogy érettem ne búsulj; igen jó helyem van, a gazdám azt ígérte, hogy mihelyt ő megházasodik szüret után, mindjárt elvehetlek, ő felfogad kulcsárnénak. Áldjon meg az az igaz Isten! Kívánja a te szerető Lacid.” — Utolján: — „írj te is.”

A gonosz rektor azonban, maga is pislogván a szép leányra, azt a tréfát követte el Lacival, hogy a tollába mondott szavak helyett ilyen tarkaságot írt bele a levélbe:

„Szívem Jutka. Soh'se várj te énrám többet, mert már én más szeretőt kaptam; keress te is más magadnak; szerettelek esztendeig, szeressen már más is addig. Laci.”

A jó fiú azt gondolva, hogy a levélben csak az van, amit ő belemondott, leragasztatá azt jó fekete rágott kenyérrrel, s átadta Icigne. Icíg aztán el is vitte szépen, s átadta pontosan a leányzónak, ki már tudott olvasni, és amint szegény elolvasta a levelet, csak eleredtek egyszerre a könnyei, mintha minden betű egy késdőfés lett volna szívébe.

— Ezt a levelet csak nem adta a Laci a kend kezébe; monda zokogva Icigne.

— Édes kedves, szép leányom! ismersz; tudod, hogy én soha életemben meg nem csaltam senkit a világon, nem egy icce

borért, de egy icce kárbunkulusért sem; hanem azt mondom, hogy váljék minden borom ecetté, s igyam meg magam, ha nem a Laci adta ezt a levelet a kezembe. Ha tudtam volna, hogy ilyen bolondot ír benne, bizony eldobtam volna az úton a sárba.

A szegény leány nem tudott mit tenni, hitte is, nem is, amit olvasott, végtére elment nagyobb bizonyosságnyerés végett a kártyavető cigányasszonyhoz, az aztán ki is vetette neki, hogy a Laci éppen most megy esküvőre egy szép, fiatal, gazdag leánynyal.

Juci erre egészen búnak adta magát; attól is félt, hogy a faluban elébb-utóbb megtudják a dolgát, s világ szájára kerül. Ő maga elhíresztelte már mindenfelé, hogy Lacihoz fog menni, s ehen van! az meg most mást vesz el.

Legokosabb lett volna ugyan, ha valakit megkért volna, hogy tudakozódjék a dolog valósága felől; de szégyenlett panaszkodni; inkább minden nesz nélkül összepakolta, ami holmija volt, s a legelső hetivásárosokkal bement a városba, ott volt egy bátyja vármegyehajdú, az mindjárt beszerezte egy akkor házasodott megyei tisztviselőhöz cselédnek.

Laci ezalatt csak várta a levelére írandó választ, s hogy az nem érkezett, mindig jobban búnak ereszté a fejét, míg egy napon újra találkozik azon falubeli rektorral, s megállítja nagy könyörgéssel.

— Ugyan kérem, mikor beszélt kegyelmed a Jucival?

— A Jucival? De iszen a Juciból madár lett. Elszökött a faluból, s beállt egy fiatal szolgabíróhoz szobalyánnak.

Laci képét elfutotta erre a szóra a vér; megkapta a rektor nyakravalóját, s egyet csavarintott rajta, úgy, hogy ha mások ki nem veszik a keziből, ott fojtja meg.

A rektor azonnal panasza ment a bíróhoz, elvádolva Lacit mint egy részeges, veszekedő, vérszopó fickót, s a bíró a parasztok tanúbizonyságait meghallva, lehúzatta Lacit, s olyan tizenkettőt csapatott rá, amelyet még az iskolában sem kapott.

Nem fájtak Lacinak az ütések annyira, mint az a bizonyosság, hogy a rektor igazat mondott; a parasztok mind azt bizonyították.

Fölkelt a deresről, megköszönte az oktatást; s hazamenve, engedelmet kért a gazdájától, hogy elmelessen. Ezt könnyen megkapta: kinek volna kedve olyan cselédet tartani, akit nyilvánosan megfenyítettek?

Elhagyta azt a leányt, kit ily hűtelennek hitettek el vele; hogy mit tesz azután, arra még magában sem mert gondolni.

Útközben a zivatar beverte valami útféli csárdába. Három juhász meg egy kondás ivott ott egy hosszú, keresztlábú asztal mellett, szűreik és gajmós botjaik a szegre akasztva. Míg odakinn a jégeső verte az ablakokat, a kondás víg kalandokat mesélt társainak, kik az asztalra könyökölve kacagtak fölötte.

— Hát a múltkor csak előfog a gazdám, szól a kondás, hogy számoljam be neki a sertéseket holnap. — Nem lehet uram, holnap sehogy sem lehet. — Hát mért nem? kiált rám haragosan. — Hát csak azért, mert a szomszéd uraság kanásza is éppen holnap számol be az urának. — Hát aztán? — Hát aztán, hát aztán! hát ötven darabot k ö l c s ö n kellett neki adnom az én sertéscimből a beszámolásra. — Az uram is elnevette erre magát. — Képzelem, akasztófáraláló, hogy mikor te számolsz be nekem, hányat ad akkor meg neked a másik? — Biz az is ad egynehányat.

Íme a legravasabb tolvajság a maga nomád regényességében, melyen még a meglöpött gazda maga is tud kacagni.

Egyike a juhászoknak észrevevé a padka szélén ülő Lacit, s megsánva a búbanatos képű legényt, odament hozzá, s ráköszönté az iccést, melyet az ifjúnak akarata ellen is el kellett fogadni.

Azután meg oda kellett neki ülni a többiek közé, s elmondani, hogy mi járatban van. Laci, hogy egyszerre megszabaduljon a kérdezősködésektől, azt felelte, hogy szolgálatot keres.

— Éppen jókor jössz öcsém, szólt a legvénebbik juhász;

én meg egy jó bojtárt keresek, ilyen legény kell nekem, mint te vagy, egyenesen jössz velem az uramhoz.

Laci többé hiába szabadkozott, a vén juhász erőnek erejével magával vitte a birkáshoz, aki kinn a pusztán lakott.

A birkás sok cselédet tartott, és az mind valamennyi hárompróbás betyár volt, mert azt tartá, hogyha az embernek a cselédje zsvány, akkor mástól lop, ha pedig nem az, akkor tőle lopnak. Maga az első juhász többet töltött kilenc esztendőnél különböző izromban a vármegye kenyerén.

Nem sok ajánlgatás kellett hozzá, hogy Lacit befogadja; a bér felett könnyen megalkudtak, s egyszer belehozva, azután nem is igen kívánczozott ki a legény ez állapotból; a pásztor-élet, a tétlen bolyongás erdőkön, mezőkön keresztül egészen hozzá illett felháborodott lelkéhez; néha napokig elvolt úgy, hogy embert nem látott, s e kietlenség, e nomád élet arcát és lelkét egészen elvadította. Egészen hozzá kezde szokni a pásztorok durva tréfáihoz, ahogy teste megkeményült szél, eső és zivatar ellen, úgy megkeményült lelke is minden érzés irányában.

Majd a nyári éjszakákon, midőn kinn hált a nyáj a mezőn, unalmukból összebeszéltek a juhászok, s ketten-hárman ellátogattak egy kis vacsorára valami szomszéd tanyára; ilyenkor gyakran Laci is velök ment; vevé ugyan észre, hogy a vendégszerető gazda, kinél megjelentek, nemigen látszik őket szívesen fogadni, úgy kell tőle egyenkint kérni kenyeret, bort, szalonát, s ha lehet, egyet vagy mást eltagad, később arra is rájött, hogy ez a vendégszeretet kissé kényszerítve jön, s a gazdák ezt abbéli féltükben teljesítik, nehogy a s z e g é n y legények felgyűjtsák a házaikat.

Magában ebben a szóban is, „szegénylegény” annyi iparkodás látszik a rablóéletnek szelídebb, engedelmesebb színt adni; s z e g é n y s é g é s l e g é n y k e d é s.

Egy napon az első juhász, kinek az a mestersége volt, hogy a juhait sohasem legeltette a saját gazdája telkén, hanem kikereste a legkövérebb kaszálót számukra, nem törődve azzal, hogy az

talán a másé; ilyenformán a szomszéd muharvetésére hajtva át a nyáját, annak a kerülőjétől kárban kapott, s miután mintegy negyedóráig vitézül megbírkózott a kerülővel és a segítségül hívott kukoricapásztorral, kénytelen volt a nagyobb erőnek engedni; a kerülő kiszakasztotta a tizenkét legszebb toklyát a nyájból, s elhajtotta zálogba.

A birkás mindjárt észrevette, hogy híja van a birkáknak, mihelyt a juhász hazahajtá a nyáját.

— Nem tesz semmit; biztatá ez; majd k i v á l t o m é n azokat holnap reggelig.

Alig sötétült be az idő, megfogá a juhász Lacit szűre ujjánál fogva s hitta, hogy menjen vele, ő maga egy csákánykapát dugott a szűre alá.

Laci akarta tudni, hogy hova mennek. — Sohse kérdezd, csak te gyere! felelt neki az öreg, s mentek az elsötétült rónán keresztül.

Az ég egészen elborult, fekete felhők fogták el a láthatárt, a szél süvöltött az erdők között, csak néha villant meg a láthatár valami távoli villámlástól, s ilyenkor messze látszottak valami hosszú, fehér házak; azok a szomszéd majorságok voltak, mik körül egyben tartattak a lezálogolt juhok.

A vén juhász Lacival egyenesen arra vette az útját, nem törődtek széllel és viharral, oly jól ismerték már az utat pusztán és erdőn keresztül, hogy bekötött szemmel is el tudtak volna igazodni.

Nemsokára egészen közel jött a fergeteg, a zápor nagy cseppekben kezdett esni, a mennykő hullott jobbra-balra; a nagy zivatarban a szomszéd tanyára ért észrevétlenül a két juhász; még a kutyák is az eresz alá húzták magokat, senki sem vette őket észre.

A kerülő azonban tudta már, hogy kivel van dolga, azért, nehogy éjjel visszalophasa a juhász a toklyóit, odafektette az akolajtóba a maga bojtárját, s ezzel azt hívé, hogy örök időkre biztosította magát.

De a vén juhász túljárt az eszén; ahelyett, hogy az akol ajtajára került volna, az akol hátulsó fala alatt ásott egy akkora lyukat, amelyen egy ember beférhet, azon Lacit beküldte maga előtt, s a legény szépen egyenként kiadogatta neki a saját juhait.

Mi volt ez? Egy legénykedő tréfa. Meglehet, hogy ottkapják, s agyonlövik, vagy megfogják s felakasztják, pedig csak tréfa volt; a saját juhait lopták vissza. A birkás megdicsérve Lacit érte, a pajtások jót nevettek rajta, s a szomszédok azt mondták rá, hogy ménkű gyerek, még a kerülő is beérte azzal, hogy a távolból káromkodott.

Ez volt Csinos Lacinak az első zsványkalandja, amiért megnevezték; következett utána több is, az utolsóért aztán statáriumot hirdettek rá, s pandúrokat küldtek elfogatására; ez így szokott mindig következni, először tréfa, végtére akasztófa.

*

Ahol Somogy és Vas vármegye határa összeér, állt hajdanában egy furfangos csárda, mely oly mesterségesen lőn fundálva, hogy az egyik fele Somogy vármegyében, a másik pedig Vasban lenne.

Már régóta járta az a mese, hogy egy kocsmáros, kit egzekválni akartak valami tartozás végett Somogy vármegyei szolgabíróval, áthurcolta holmiját a másik szobájába, Vas vármegyébe, és opponált.

Egy délesti órában magánosan iddogált a csárda Vas vármegyei részében egy fiatal, izmos legény, bő, rojtos gyolcsgatyta ért csizmaszáráig, fekete, selyem nyakravalója, nagy sallangokkal fityegett ingére, vállára vetve volt cifra szűre, kivarrva erősen piros posztóval és selyemtulipányokkal, nagy, magas karimájú kalapja ott hevert mellette, dupla puskája meg volt támasztva az ajtóban. Előtte állt az iccés üveg, de a legény nemigen ivott belőle, csak nagyokat sóhajtott, s káromkodott még nagyobbakat.

A káromkodás szinte nemigen nagy virtus nemzeti szoká-

saink között, de mégis valamivel ártatlanabb dolog, mint ha úgy tudnánk hízelkedni, ahogy szitkozódni.

Egyszerre hármás lépések hangzanak a pitvarban, s míg a legény felugrott az asztal mellől, hogy fegyverét ragadhassa, két pandúr elfoglalta az ajtót, elvették puskáját, s a közbelépő komisszárus rákiálta a legényre.

— Laci öcsém, ne sokat hepciáskodj, hanem add meg magad.

Laci visszaült hidegvérrel a lócára, s már most igazán elkezdett inni.

— Nincs énnekem kegyelmetekkel semmi dolgom. Kegyelmetek somogyi pandúrok; én pedig Vas vármegyében vagyok, azt látják: itt kentek nem parancsolnak.

— Öcsém, de tudod-e azt, hogy folytonos üldözésben utánad is mehetünk, és megfoghatunk.

— Engem nem üldöznek kentek. Én ülök csendesen az asztal mellett.

— De lelőhetlek, ahogy ott ülsz! ordíta rá a biztos.

— Ide lőjön hát kend, no! kiálta a betyár, felszakítva mellényét, s mellét kifeszítve a rászegzett puszka elé.

— Azt nem teszem: szólt a biztos, mert akkor száz forintot vesztek rajtad, hanem majd kibőjtöllek itten. Addig majd megérkeznek a Vas vármegyei pandúrok is, s akkor majd elbánunk veled.

— Attól nem félek, mert Vas vármegyében nincs statárium, ha azok elfognak, nem kötnek fel, csak becsuknak.

Végtere is a pandúrok az egyik szobában, Laci a másikban elhelyezték magokat, mindkét félt elválasztván a mestergerenda, mely képezé a két vármegye határát.

A biztos ezalatt beizent a városba, tudtul adva az esetet a főszolgabírónak s tanácsát kérve benne. A municipális jogok ez időben nagy tiszteletben voltak tartva, s egy zsványt elfogni más vármegye territóriumán violencia lett volna; midőn a többször említett furfangos rektor megtudva az esetet, felsietett a szolgabíróhoz, s arra kérte, hogy küldje el vele a

nála szolgáló Jucit, ez által majd kicsalják a legényt a szobából.

Az indítvány helyes volt; a leány nem tudott felőle semmit; amint a csárdánál bebocsáták azon szobába, hol a pandúrok voltak, a biztos, utasítása szerint, elkezdé a leányt ölelgetni.

Laci meglátta ezt a nyitott ajtón keresztül, s egyszerre úgy elfeledkezék magáról, hogy kirohant a szobából, ahonnan sem ígéret, sem fenyegetés ki nem bírta venni, hogy a biztost és egykori szeretőjét meggyilkolja; hanem a pandúrok nagy hamar elnyomták, hátrafacsarták a kezeit, megkötözték, gúzsba tették, hiába könyörgött érte Juci, bevitték a vármegyeházára; mindjárt törvényt is tartottak fölötte, és elítélték halálra.

Az ítélet azonban, tekintve a vétkes ifjú létét, kegyelemből négy évi fogságra lőn szelídítve. E négy év lefolyta alatt Juci kértére kieszközlé a szolgabíróné férjétől, hogy a rab ne lakjék a többi foglyokkal egy börtönben, kik közt bizonyosan még nagyobb zsvánnyá vált volna, mint volt azelőtt, hanem feljárhasson házi szolgálatokat tenni. Itt megtanult a rab írni, olvasni hajdani kedvesétől, ki őt mindig szerette, s kitől csak tudatlanság okozta tévedés választá el, megtanult munkás életet élni, s letöltve büntetése éveit, Jucit nőül vevé, s mint gazdájának leghűségesebb, legmunkásabb és legjózanabb szolgája őszült meg.

Vágjátok ki a gyökereit a rossznak, és fája el fog száradni. Neveljük a népet, adjunk neki munkát, és tanítsuk a munkás életet szeretni, adjunk helyes irányt nagyra törekvő lelkének, tegyük rá nézve mentül elérhetőbbé a családi életet, s szegény legények helyett lesznek derék férfiak.

II. A HARGITA

(Székely népmonda)

Amint Marosvásárhelyről a szép tavaszi, zöld tájon nyugot felé eltekintünk, a zöld lombos hegyek közül a kéklő távolban egy magas bérctömeget látunk kiemelkedni, melynek homloka most is fehér, befödve hóval, onnan csak a hó nyár szokta elűzni a telet.

Ez a Hargita bércé.

Napokig látszik emelkedni a feléje közeledő utas szemei előtt, s Székelyudvarhelyen túl elkezdődnek a rengetegek, melyek őt mint rémes ósanyát fogják körül.

E bércek, ez erdők között van legtöbb, legrégebb emléke a magyar nemzetnek, elpusztult várak az ormokon, néhol már csak a puszta ormok, miket az emlékezet még mindig váraknak nevez; a bérc és a nép szelleme még őrzi Buda emlékét, Attila testvéreét, s legkedvesebb nevének nevét viseli a Rika-bérc, már több mint ezernégyszáz esztendő óta.

E messze korról már csak mondáink sincsenek; hagyjuk az óriást pihenni, kinek léptei megrendíték a földtekét, s vonuljunk vissza a közelebb eső korba, hová a népköltészet láthatóbb alakokat rajzolt.

Hol a Nagy-Mál bércei kezdődnek a Hargita oldalában, egy mély völgytorokba beékelve fekszik egy roppant teke alakú bérc, fákkal, virágzó bokrokkal benőve mindenütt.

Körös-körül egy óriási sziklafal emelkedik vele átellenben: egyenesre hasított bérc, fa és bokor nélkül, hegyesen végződő csúcsokkal, mintha gót templomok tornyait rakták volna egymásra, e meredek, kopár szirtfal, mint egy szédületes bástya

fogja ama szirtet körül, hozzájárulhatlanná téve azt. E szirtfalat nevezik, méltó néven, az Erős-sziklának.

E borzasztó magasból letekintve az átelleni szirt kopárabb részeire, itt-amott nagy ajtószerű nyílások tűnnek fel azon, melyek mély, sötét üregek lételét sejtetik. Ez üregekhez van a székely népnek legtöbb mondája csatolva.

A völgyvágányban, melyet a két összeérő meredek bérc képez, vágtat keresztül egy sebes hegyi folyam, a Vargyas vize, néhol, amint a völgy szélesebbre tágul, kőrifákkal benőtt szigeteket képez, másutt összeszorul a két sziklafal közt, s tombolva, harsogva rohan végig a simára koptatott gránittömeg fölött, végre egészen útját állja a bérc, ott tajtékot túrva rohan be a sziklák alá, ki tudja mely örvénybe? s a másik oldalon tör ismét elő, sárosan, zavarosan, ki tudja mily salaktól?

Egyetlen hozzájárulható útja a Nagy-Mál barlangjainak e patak medre. Egy másik út, mely a bérc oldalában visz el, csak vakmerő istenkísértők számára való, az élet minden lépésnél omlatag, füves sziklákon, gindár kőfali növények gyökerein függ, mikén szorosán a sziklára fekvé lehet odáig hatolni, hol a patak bűvő vize eltűnik, s ott egy-egy korhadt fa, melyet a szél kidöntött, vezet át a túlsó bércre.

E bérc volt hajdan a székely nép mentővára, és azon üregek, miknek nyílásait látjuk, messzeterjedő teremeik sorozatával a biztos lakás, ahol a szorongattatások napjaiban megvédte őket az Isten.

Még most is legtisztábban imádják Istent, legjobban szeretik a hazát, akik a Hargita bércei közt laknak.

***

Sok van még a föld felett és a föld alatt, amiről a bölcsek semmit sem tudnak.

Gyakorta a pásztorok, kik az Erős alatt legeltetnek, késő holdvilágos éjszakákon, midőn elcsendesült minden, vad vijjongás hangjait hallják át a Nagy-Mál üregeiből.

Ilyenkor a földi emberek tartanak ott mulatságot, kijönnek vigadni, ujjongatni a szép holdfényre, családjaikkal, apró gyermekeikkel, tágas körbe összefogóznak, és elkezdenek táncolni, fürödnek a sebes vízben, s üldözik a pisztrángokat, felmásznak a nagy bükkfákra, s viaskodnak a mókusokkal, néha le is győzik őket, bukfencet hánynak és cigánykereket a harmatos fűben, hajigálóznak a makkokkal, egymás nyakába ülve lovagolnak, s hintálóznak a hajló kőrisfák ágain; közbe mintha ezüstcsengettyű szólna.

Egy kiáltás a túlsó bérctől, egy emberi hang nesze, és rögtön elhallgat minden, vége a sikoltozásnak, az ezüst csengettyűszónak, a kicsiny, fürgenc emberkéek szétfutnak egyszerre, be a kőhasadékokba, le a sötét üregekbe, csak másnap látszanak meg lábnyomaik a nedves iszapban, mintha apró gyermekek jártak volna ott lábujjhegyen.

Kik és mik ez apró lények, ezek a barlanglakó emberkéek, kik kerülnek a napvilágot és az emberi szemek tekintetét?

Kik voltak az óriások, akik az emberi nem lételét megelőzték, kiknek roppant karcsonjtait mély föld alól ássák föl olykor, s bámulnak rajtok? Kik elenyésztek mindazon őslakóival együtt a földnek, melyek egyidomúak voltak velök, az óriási emlősök, a rémnagyágú húsevő állatok, amilyenek, ha most élnének, kiüríthatnák az egész élő világot.

Kik és mik voltak ezek? s mért veszték el? helyet adva a kisebb emberi fajnak, mely az ő lételők alatt talán éppen úgy rejtőzött barlangokban, üregekben, félve az óriások szavától, s várva az időt, melyben majd azok kivesznek, talán éppen így vigadtak elnémuló éjszakákon, megjárhatlan barlangok közt, s így futottak széjjel, ha a roppant masztodon mérföldekre hangzó ordítása hallék, ha a mamut megszólalt, ha az ősvilági szarvorrú rőfögve recsegtette a fákat, ha a tritonok, a gigászok egymással beszélni kezdettek, mély, mennydörgéshez hasonló hangon? . . .

Ezek az apró emberek itt a föld alatt, a sziklák repedéseiben,

a barlangok mély üregei közt mind az hiszik, arra várnak, hogy majd egyszer az emberi faj is kivesz, miként elébb az óriások, háború, özönvíz, döghalál megirtják, megritkítják őket; kivesz közülök a szerelem, nem fognak nőszülni többé, megromlanak, elpusztulnak, az utolsó is elhull, elhal, s ekkor övék lesz a világ, ekkor ők támadnak elő, kijönnek szikláik hasadékaiból, építenek ők is városokat, megigázzák a folyót, a tengert, s lesznek örökös urai a földnek.

Régen várnak már erre az időre.

Ki-kijönnek hallgatózni: van-e még nesz a világban? hallik-e még a harangszó? tisztelik-e még az Istent, szeretik-e még egymást az emberek? s aztán ismét visszatérnek. Még várni kell, még várni kell! még száz évig, ezer évig. Még várni kell.

Azalatt szorgalmasan gyűjtene a jövő időkre: aranyat, ezüstöt, amit a föld alatt találnak, elhullatott műszereket, miket az emberek elvesztettek, s ők éjjel összekeresték; a madarak tollait, miket azok a mezőn elhullattak, a bárányok gyapját, mely a tüskéken fennakadt; a tarlókról, vetésekről ellopkodják a gabonát, s felhalmozzák azt föld alatti üregeikben. Ilyenkor kemény harcaik szoktak esni a darvakkal, melyek szinte azon időben látogatják a mezőket. A földész gyakran reggelenként el nem tudja gondolni, honnan hullottak a vércseppek garádjá bokraira, de halottaikat, sebesülteiket sohasem hagyják hátra, hanem elviszik magukkal, s eltemetik oda a mély, mély üregekbe, mik félig telve vannak már porladó csontokkal.

Néha éjszakánként seregestül előtódulnak üregeikből, s nagy zaj és énekszó mellett járnak körül az erdőben, s ha ilyenkor emberszó hallik közel, nem futnak szét, hanem inkább felordítanak, hogy a közeledő megrettenve fordul vissza.

A köznép borzadva gondol a törpék éjszakai búcsújárására, mert az rendszeren közelgő országos vész jöttét szokta megjó-

solni. Ami nálunk csak alvó ösztön, a rossznak és jónak előérzete, az e rejtett lényeknél kifejtett tehetség; ők ott a sötétben megérik, mikor jó közelgő földrengés, mikor dőghalált lehelő szelek a föld népeire, mikor készülnek az árvizek s az éhhalált hozó aszály, mikor dübörög a föld közelgő százezrek lovai patkóinak alatta. Ők letekintnek a rejtett aknába, hol a föld alatti olvadt tűz folyik, s honnan a mérges gőzök hevítve, szikkasztva emelkednek a föld felszínére, megbolondítva az emberek lelkeit, hogy egymás ellen támadjanak, s önfajukat segítsenek irtani, e kis törpék ott a föld alatt úgy örülnek, úgy tapsolnak, úgy sikoltoznak: az emberek pusztulnak, vesznek; pusztulnak, vesznek! lemennek a földbe, itt hagyják az eget. Mert hisz az ég nem a csillagoknál kezdődik, hanem a föld legalsó fűszálainál; óh ezt a kis törpék olyan jól tudják. Ilyenkor nappal is elő mernek jöni, kiülnek a hegyek tetejére, s kis piros szemeket elárnyazva kezeikkel a szokatlan fény előtt, végignézik kíváncsian a gyönyörű szép világot, a zöld erdőt, a tarka mezőket, a kék távot, mely majd mind örökségül jut reájok, s olyanokat sikoltanak örömükben!

Amott távol égő falvak füstje látszik, itt a síkon tomboló seregek ütköznek egymással, amott temetésre szól a harang, s hallik a kísérő gyászenek. Az emberek pusztulnak, vesznek; pusztulnak, vesznek! Nemsokára megeszik egymást, ahogy az óriások tettek egymással. Eltávoznak az Istentől, megtagadják a szerelmet, mely őket eddig megtartotta, mely elszaporítá őket szerte, és most árucikké fajul, mint más akármilyen fűszer, mely a vért ingerli; minden romlik, minden bomlik, rothad, porlad ország-világ, szívben féreg, vérben méreg, a lelket elnyeli a lég, a testet visszakeri a föld, az ember mindig kevesebb lesz, csak a lég és föld leszen több, utoljára egy országban csak egy marad; az hogy fog majd csodálkozni, ha mindenütt, amerre bujdosik a világban, új népet lát erdőn, mezőn, amelyet ő nem ismer, de amely őt jól ismeri, halálára régen számol, s utoljára ez egy is lefekszik, mély folyók partja alá rejtve magát,

hogy csontjaira ne találjanak. Éppen, mint az óriásokkal történt. — — — — —

A kis törpék úgy örülnek ! — — — — —
— — — — —

Az ezerkétszázadik esztendő után következő félszázadban nagy örömük leve a nagy-Mál-barlangi kis törpéknek; hogy valahol nagy veszedelem van készülőben, azt a köznép éjszakai búcsújárásaikból bőségesen megtudta, mely alkalommal anynyira ment a kis trogloditok merészsége, hogy egész a közel homoródalmási falu aljáig ellátogattak nagy csapatostul, mikor sötét éjszaka volt, s a rájuk uszított kutyákat kövekkel hajigálták meg. Nyilván eljöttek barlangjaikból, mert egész éjjel lehetett visító szavaikat hallani, s ha némely bátrabb férfiak kiindultak ellenök kézijakkal, hogy majd megnyilazzák őket, mire odajutottak, honnan a lárma jött, semmit sem találtak, az apró, éji alakok úgy el tudtak rejtőzni egyszerre, s amint azok hátat fordítanak, ismét rákezdék a rettentő süvöltést, úgy, hogy nem lehetett alunni miattok.

Ezen években a nagy pusztító Dzsingisz kán hárommillió embert kaszált le a földről, s halála törtévéen, három fia megosztá egymás között a világot, s mindenikre esvén ötszázezer harcos, elhatározzák, hogy háromfelé megindulnak, és mennek odáig, ahol a világnak vége van, és elpusztítanak mindent, ami előttük áll, kiirtva gyermeket, aggot és férfit.

A barlanglakó gnómok megtudták e dolgokat a búzaevő madaraktól, melyek seregestül vándoroltak el azon tájakról, miken ember nem élt, és a sziklai keselyűktől, melyek eléje siettek a pusztító hadnak, ki számukra aratott az emberekben.

A futó madarak után nemsokára jöttek a futó népek.

A havasokon keresztül csapatonkint menekültek kunok, oroszok, lengyelek, oláhok, többnyire aggok és nők s árva gyermekek, mert a férfiak elhullottak már a csatamezőn, s a Hargita visszhangjai egy rémkiáltást tanultak meg zengeni:

— „Jön a tatár!”

A tatárok! Félördögök, félemberek, vastag, szegletes fejeik, lapos orruk, kiálló csontos pofáik, kegyetlen, villogó, apró, fekete szemek, széles szájuk, szétálló, hegyes fogakkal; bajuszuk, szakálluk, mint a hiúz sertéi; apró, kifáradhatlan lovaik keresztülhágnak a legmeredekebb bérceken, átúsztatnak a megáradt folyón, ha erdőt találnak maguk előtt, azt levágják, s mennek odább; ha találnak hadsereget, levágják, mennek odább; ha van előttük kerített város, betemetik árkait halottal, földdel egyenlővé teszik, mennek odább. Meg nem állítja őket semmi, sem a férfiak kardja, sem az asszonyok könnye. Ahol boldog nemzetek éltek, oly simára tapodják az egész országot, amilyen volt a teremtés harmadik napján.

Hová fussunk? merre fussunk? Ellentállani ki volna erős? Kard nem fogja, nyíl nem járja ezt a pokolbeli népet. Meg nem birkózhatik velök, aki anyától született.

Egyet gondola Ugron Ábrahám, Udvarhelyben a legvénebb férfi, első papja a Székelyföldnek, azon módon ősz szakállas, ahogy még a rabonbánok voltak, kik csak két emberivadékkal elébb múltak el. Mind karral, mind ésszel nagy hatalmú volt a jó pap, sokakat megtéríté ékesszólásával az igaz hitre, megnyitván előttük a mennyországot, sokat pedig küldte pokolra, levágván éles kardjával, kik a hit ellenségei voltak.

Most kifőzve jól a tervet, amely szívében fogamzott, kimenne az erdőre, s vágván ottan szép egyenes mogyorófavesszőket, azokat megfaragta négyszegletűekre, s minden oldalát telemetélte egyenes, keresztül-kasul vágott vonásokkal, mintha volnának azok a nyomtatók és cséplők rovásai.

Ezek az egyszerű vonalak voltak a régi magyarok betűi, mielőtt a latin betűket megismerték, még azon időkben a székely írástudók ilyformán közlötték egymással izeneteiket, felvészén azokat mogyorófavesszőkre, és papirosnak, tentának még akkor híre sem volt.

E vesszőket pedig elküldözé szerte a falvakban levő papokhoz, amelyekből azok a következő dolgot érték meg:

Mindnyájan, kik csak élő emberek találkoznak a környezetben, kerekedjenek fel minden marháikkal egyetemben, s amit bírnak gabonában, azt hozzák el magukkal a nagy-máli barlangba, ott ahogy férnek, rejtsek el magokat az ellenség dühe elől, s várják el isten hírével, míg a veszedelem keresztülfut fejük felett.

Ő maga pedig hat bátor ifjú legényt maga mellé vevén, fáklyákkal nekiindult a föld alatti üreget szemügyre veendő, ha vajon elér-e benne annyi tenger nép?

Akik meghallák szándékát, fejet csóváltak rajta, a barlang szádában jártak néha kíváncsi pásztorok, s ismerék annak terjedelmét: nem fér el abban csak egy falu népe sem.

Ugron bízott az Istenben, s e gondolatot tőle jöttek hívé.

A kis törpék a nagy barlang teremében vígan voltak. Kezeikkel összefogózva nagy karéjt csináltak, körül táncolva egy, a középre tett emberkoponyát, melyet valahonnan a temetőből loptak ide.

Olykor megálltak a táncban, feltartott orral szaglászva a barlang száján beható szellő után, mintha tetszenék nekik a halál-szag, melyet az magával hozott.

Rútak voltak együl egyig; nagyon jól tevé a természet, hogy a sötétséget rendelé nekik lakhelyül, mert ha kijárnának a világba, terhes asszonyok képzelődése csodaszülöttekkel népesítené meg a földet. Karjaik hosszabbak, mint az embereké, csaknem térden alul érnek, fejeiken haj helyett csak apró, sűrű moha van, melyből a férfikor idején hosszú, fekete serték nőnek ki egyenesen felfelé, a vénségben aztán megöszülnek, s mint egy fehér erdő állnak fejeiken, szájaik vége felfelé van húzva s füleik hegyesek, mint a mókusé. Beszédjük nincs, de kezeik sebes járása gyorsabban beszél, mint a nyelv.

Egy nagy, fekete kövön ül az egyik vezér, a mindenikre vigyázó. Arca sokkal szelídebb, mint a többieké, van benne

sok emberi vonás, csak szüntelen figyelő, hegyes fülei mozgása teszi azt különössé, s ami által kiválik társaitól, az egy cinóberpiros hajcsomó, mely feje tetejéből kinőtt, hasonló a caraibok fejdíszéhez; vagy mintha piros, spanyol szakállt viselne ott, hegyével felfelé. Szemei nem oly fájó rózsaszínűek, mint a többieké, de ha a sötétség felé néz velök, zöldes fényben világítanak, mint a vadállaté, kezében vékony pálcát tart, melyre koronáskígyó bőre van húzva.

Egyszerre hármás süvöltés hallik a barlang távol oduiból, s minden lyukon, minden hasadékon százankint ugrálnak, bukfenceznek elő az apró, három láb magas alakok, a nők beraggatták testeiket gyapjával és madártollal, arcaik sokkal halaványabbak, s fejükön puha, kondor szőr nőtt, melybe kagylók vannak dugva. A vének hófehér haja hárssal van összeszorítva. Végre jó maga a fővezér, széles, keménycsontú alak, hosszú, mereven álló fülekkel. Egész feje le a szemöldökig sűrűn be van növe haragos vörös, arasznyi sörtével, mely szerzetét áll rajta; kifordult ajkai, vérpiros szemei dühödt tekintetet adnak arcának; hónaljától csípőjéig és a lábszárai végig kék pikkelyes kígyóbőrökkel vannak betekerve, tömpe orra kétfelé van hasítva; kezében egy emberi karcsontot emel, mely pálcául szolgál neki.

Amint odvából kiugrott, nekirohant a fekete kövön ülő vezérnek, s bár az elveté pálcáját, mérgesen beléharapott, s a karcsonttal nyakszirton üté.

Az nyögve, szűkölve borult lábaihoz. A szörnyfejedelem ráhagott nyakára, s onnan lépett fel a fekete köre, s miután leült, lábait nyaka közé szedte, úgy, hogy a két térde közé téve könyökeit, tenyerébe támasztá fejét.

Az utóbb érkezők vad marakodás közt üldözik el a korábbiakat. Azok sikoltozva bújtak el lyukaikba, s átengedék a később jötteknek a tért.

Tehát az alvilági lények között is van pártszellem és meg hasonlítás.

Az utóbb jöttek tánca vad, szilaj szökésekből állt, amelyen szokott lenni a vadállatok boszorkánytánca, melyre szilaj jókedv vagy bősziúten keringő vér ingerli őket, hogy a falakra fel- és leugráljanak sikoltozva, agyarkodva. A törpekirály felállt a kövön, s hajtotta őket maga körül, mintha egy roppant szérún nyomtatna apró gnómokkal.

Fejük felett ezernyi ezer denevér csüggött le a falról, egy tömegbe kapaszkodva, mint egy óriási méhraj, vagy mint egy függő szőlőfürt.

Egyszerre fáklyavilág támad a bejárás előtt. A gnómok veszett, bős ordítása betölti a barlangot, azután elnémul minden; a belépő emberek nem vehetik észre, hová tűnt el a földlakó csoport, mert vezérük, amint a belépőket észrevette, a karcsontot felhajtá a csoportban függő denevérek közé, s azok szétbomolva, mint szakadó felhő omlának most alá a bejövők fáklyáira, ruháiba, hajzatukba kapaszkodnak apró, éles körmeikkel, fogaikkal.

A belépő férfiaknak gonosz tusát kell vinni ez undok állatok ezreivel, melyek süvöltve rajongák őket körül, s utóbb is kénytelenek ez ádáz vijjongás elől visszavonulni.

De Ugron Ábrahám nem az az ember, aki meg hagyja magát zavarni. A sziklaodukban vad sólymok tanyáznak, embereit felküldi értök, hogy hozzák el a fiatalokat fészkeikből, s ekként mintegy tizet összeszedve, ismét visszamennek a barlangba.

Itt eleresztenek egy sólymot, s a rajzó denevérsereg egyszerre ijedten tapad vissza a falhoz, s lassankint a nyílások közé elbúvik.

Most módjukban van körültekinthetni. A nagy, templomszerű üreg körül fekete falakat mutat, itt-ott sötét, keskeny nyílások látszanak, melyekben a fürkészők ragyogó drágaköveket s fénylő igazgyöngysorokat vélnek látni, s csak ha oda lépnek, látják, hogy semmi sincs ott. A leskelődő gnómok szemei és fogai voltak azok.

— Nem férünk el itten, mondának a jó emberek Ugron

Ábrahámhoz; de a tisztas öreg csak arra figyelt, melyik hasadéokban bújnak el a denevérek a repkedő sólyom elől.

Ahova azok menekültek, ott nagy és tág üregnek kell lennie. Roppant vastag kődarab feküdt az útban, a férfiak vasrudakkal nekiálltak, elmozdíták, elhengeríték, a kő kigördült a terem közepére, még utána is soká morgott az egész föld, mintha csupa üres volna alul.

A kutatók előtt sötét üreg tátongott. Ki merne abba elől belépni? ki tudja, mi van ott belül? sírás, zokogás hangjai rémlenek át a hallgatáson. Ne féljete, nincs ott semmi, csak a hímzenevérek nyívása hallszik, s csepegőkő peng a megnövesztett sziklán.

Öreg Ugron Ábrahám maga vevé kezébe a fáklyát, s kardját kihúzával merészen belépett az ismeretlen üregbe, melyben addig emberlábnyom nem látszott meg, s elkiáltá magát erős, bízó hangon:

— Akik vagytok e föld alatti üregek lakói, bár jó avagy gonosz lelkek, az egy élő Istennek nevében felszólítlak titeket, hogy adjátok át nekünk e boltozatokat, hogy elfoglalván azokat, Istent dicsőíthessük tovább is, kinek neve legyen áldott a föld alatt, miként a föld felett.

Erős szavai zúgva hangzottak el a föld alatti üregekben, nem hallatszék semmi válasz, csupán mintha patkányok vernék össze fogaikat félelem és düh miatt.

Ezzel egy nagy követ a másik kőre emelvén, monda Ugron Ábrahám:

— Ez lészen itt az oltár.

Tovább egy roppant kőtömeg állt, melyre hátulról fel lelete hágni; ez fog lenni a katedra.

Ez üregből nyílt ismét egy másik, onnan harmadik, negyedik, egész tizenöt számig mind nagy, tágas, boltozatos üregek. Ugron mindegyik teremben hátrahagyott egy fáklyavívót, hogy ekként ismét visszataláljanak az üregből; az utolsónál már egyedül maradt. Elfoglalá valamennyit az üldözött nép nevé-

ben, meghatározván, hol fognak a nők, hol az ifjak hálni, hol fog tartatni az eleség, hol lesz a sütökemence, annak magas kéménye volt egész fel a napvilágig; a hordók számára magas, száraz helyek, ahol az ivóvíz álljon, s ez meglevén, kirendelé az összegyűlt népet, hogy egyengessék el, homokkal meghordván a barlang talapját; lassankint begyülekezett a nép a környékből mind a völgybe, a nőket és gyermekeket mind elrejték a barlangba, s azzal annak szádát annyira elfalazák, hogy csak egy kis ajtónyílás maradt rajta, s imitt-amott célszerű lőrésék.

A férfiak helyet foglaltak a hegy alatt a víz tövében, hol egy kiálló szirthomlok nagy, tágas padmalyt képez, melyet maig is Ugron üregének hínak, a vízen túl volt egy sziklával bekerített hely, oda hordták a harci lovakat, azt maig is lovak csúrének hívják.

Gabonát hordtak össze annyit, mennyi hetekig elég lehetett a menekvő népnek, az idő alatt reménylék, hogy elvonul az ellenség dühe, s majd ismét előjöhetnek.

Ez meglevén, berontának minden utat, mely a Nagy-Mál felé vezet, elzárták roppant kövekkel a völgyeket, az erdők fáit félig bevagdálák, hogy majd ha elleneik utánok jönnek, egyszerre fejükre rontsák.

Nem sok kincse volt a székelynek, amit a tatártól féltsen. Arany, ezüst nem szokott önála nagy feleslegben lenni, de volt mégis olyan kincse, amiért méltó volt, hogy az öregek esze és az ifjak karja feszüljön: a szép hölgyek, a szép leányok.

Annyi szép hölgy között legszebb volt Ugron Ábrahám leánya, Zolna, de annyi derék bajnok közül az ő veje is volt a legvitézebb: Csala vezér.

Az a magas kőszál ottan, mely mint meredek szálfá áll ki a szakadékos hegyoldalból, Csala tornyának hívatik most, úgy látszik, mintha egy másikra volna dülve, s arra támaszkodnék.

Csak éppen annyi idejük volt a székelyeknek, hogy elrejt-

hették magokat, midőn az estenként körös-körül vereslő ég hirdeté, hogy itt az ellen, a felgyújtott falvak lángja vereslik ott szerte az égen.

Jó Kuli kán nagy csapattal, mikor az elejét megindítja, nincs az a hegy, amelyről belássa a végit.

Felkutat a vérszomjú had minden bokrot, minden erdőt, s ahány szálla van egy erdőn, mindenik alá jut egy tatár; bár az ágaira jutna! Óhajtja magában a székely.

Még a föld alól is előkeresik az embert, s nem hagynak békében senkit még a mocsárok, közepén sem, onnan is előhúzzák, s midőn valamely várost kipusztítottak, halkán, csendesén odább mennek, s éjszaka véletlenül visszatérnek ismét, ha nem jött-e valaki elő az életben maradtak közül?

Ahogy megesküvének a teheráni koponyapiramid előtt, mely kétszáz ezer fogoly hindu levágott fejéből rakatott, nem hagyni saját fajukon kívül élőlényt a földön, híven teljesíték fogadásukat: nem kímélték meg a csecsemőt sem.

Mily nagy lőn tehát Kuli kán dühe, midőn megérkezvén Csíkba, ottan nemcsak hogy embert nem talált, akit meggyilkoljon, de még csak ennivalót sem, mellyel seregét tarthassa. A bölcs székely népek mindent félretakarítottak előle szépen.

Rajta, hajtóvadászatra az egész ország ellen! Száz ezer ember indult neki az erdőknek, felhánvya minden zeget-zugot, ahová valaki elbújhatott vala, még az odvas fákat is megkopogatták, ha nem rejtőznek-e bennök? s el nem tudák gondolni, ég nyelte, föld nyelte el az egész csíki népet, hogy még nyomukra sem akadni.

Nem is találták volna őket meg soha, ha egy oláh gazdag jutalom fejében el nem árulta volna rejtekhelyüket; de meg is jutalmazá őt Kuli kán tatár fejedelmi módon, elég volt az neki holtig: teletölteté olvasztott szurokkal a nyavalyást.

Másnap meghallák a nagy-máli rejtőzők a tatár corda harci ordítását, mely a hegyeket ellepé.

A székelyek hagyták őket közelebb jönni.

Mikor aztán oda jutottak, ahol az erdők be voltak vágva, megdönték a szélső fákat, azok ráhullottak szomszédjaikra, egy perc alatt irtóztató ropogás támadt, az erdő összeomlott, eltemetve Kuli kánnak ezer meg ezer emberét.

Kuli kán még embert sem látott, máris csatát veszített. Több elhullott ötezernél a kutyafejű hősökből, kiket a szálfák ottnyomtak. Haragjában azt a pokoli dolgot művelte, hogy körös-körül tizenkét oldalról meggyújtá az erdőket, s tán meztelenre égette volna a bérceket, ha Isten meg nem hiúsítja akarátját, oly esőt támasztva rögtön, mely eloltá a tüzeket, s nedvessé tett minden lombot, hogy a tűz nem kapott bele a nagy-Mál-hegyi erdőbe, csupán a körülfekvő bérceket tarolta pusztá kopárra.

Tizenkét napig látták a barlangba menekült népek az irtóztató lángokat, mint egy áradó tengert mindig közelebb-közelebb jönni, az erdő minden vadai réműlettel összefutottak seregestül, mint egy szigetbe, a közbeszorult Hargitára, s félve simultak az emberek lábaihoz; a menekvők rettegve várták a végítéletet, de Ugron Ábrahám biztató őköt, hogy egyfelől a Vargyas vize, másfelől az Erős bércei gátot vetnek a terjedő tűznek, s ez idő alatt a férfiakkal lenyilaztatá az odafutó vadakat, s húsaikat felfüstölve elrakatta a mély, föld alatti szellős üregekbe.

Végre elcsillapult az égés, körül a szép zöld hegyek szép rózsaszínűeknek látszottak a hamvadó parázstól, azután tisztas szürkéknek, ahogy hamuvá lett a zsarátnok, végre sötétek, feketék lettek, midőn a legelső vihar felkavarta a nyugvó, szürke hamvakat, s kimeredtek a fekete törzsökök. Mintha egy nagy gyászszemfödél lett volna végighúzva a tájon, melynek kellő közepében zöld szigetként emelkedett az óriási Hargita.

Nemsokára a kopárfekete tájon látni lehete a tóduló tatár-csordák tömegeit. Minden oldalról meglepék a Hargitát, s körülfojták a Nagy-Mál-bércet.

A tatárok az Erős-hegyről, a székelyek a Nagy-Málról

lövöldöztek át egymáshoz nyilakkal; a nyílveszőkre mindenféle mondások voltak faragva, melyekben egymással kihívásait, fenekedéseiket és szitkaikat közlgették.

Megjelent a túlsó ormon, s átlótte nyilát Kuli kán.

Sok bolond betű volt ráfaragva:

„Gyertek által jó székelyek, és haljatok meg szépen egyszer, különben meghaltok kétszer.”

Ugron Ábrahám visszalőtt. Nyilára ez volt faragva:

„Élünk sülttel, főttel, föld alatt, fa tetejében, mi az?”*

Ismét a tatár lőtt. Ez volt a vesszőre írva:

„Megéheztek, megszomjaztok, majd kijöttök.”

A székely vesszője átrepült:

„Kenyerünk a földben, vizünk az égben, húsunk az erdőben, várhattok itten.”

Újra lőtt a tatár:

„Égett fa kizöldül, puszta erdő felidül, mi még akkor is itt leszünk.”

S hogy fenyegetését hatályosabbá tegye, szemben a Nagy-Mállal, ahonnan a székelyek éppen ráláthattak, sok követ hordatott össze, s egy nagy kápolnát építtetett ott, beleállítva az ősi bálványt, annak bizonyosságául, hogy ott állandó lakása leend a tatár nemzetnek, mert kőépület a tatároknál csupán a bálvány számára épül, a nők bőrsátrak alatt alusznak, a férfiak lovaik hátán.

A székelyek meg voltak szállva. Körül negyvenezer tatár, vérszomjú, irgalmatlan had, a Nagy-Málban négy-ötezer kenyérfogyasztó nép, kikből alig megy ezerre a fegyverfogó férfi.

— Hová leszünk? zúgott a nép, ha kenyerünk, húsunk elfogy. Egymást kell végre megennünk. Jobb lenne a gyermekeket a kősziklához paskolni, a szüzeket, asszonyokat meg-

* E talánymondattal valóban még a tatárfutástól maradt, s hihetőleg azt jelenti, hogy a menekvők barlangokban és fákra felmászva éltek.

öldösni, fák tövébe eltemetni, a véneknek leugrálni a szikláról, a férfiak rontanának azután az ellenségre, s hullanának el viadal közt, kivont fegyverrel kezükben, ha úgysem segít az Isten.

De megfeddé a búsulókat Ugron.

— Bolond valóban, aki Istennek tanácsot akar adni. Jó tanács az égből, csak bízni kell benne. Ha a székelyek elesége fog, biz a tatáré sem nő a kősziklákból. Itt kevés a kenyér hosszú időre, de kitart a makk, s szükségben az is eleség, víz van elég, és a víz tele pisztránggal, majd kövér gombák nőnek fel az erdőn Isten parancsolatjára, melyek hetekig eltartják élettel a népet; a behajtott marhák tejet, vaját, sajtot adnak, s kövér legelőjük van a hegy tetején s a vízi szigetek közt; míg azok odaát mit esznek, mit isznak, ha Isten elzárja előlük a földet és eget? A föld korommal van fedve, ott évekig még csak fű sem terem, a tatár ugyan megél a nyers húsból és a lótejből is, de hogy vadat fogjon, tíz mérföldnyire kell neki menni, s lovát nincs hol legeltesse a leégett mezőn. Aztán majd eljön a székelyföldi gonosz szellem, a hideg, mérges északi szél, a kegyetlen *Nemere*, mely amint beszabadul a gyergyói havasok nyílásán, nyár derekán öles hóval borít el erdőt, mezőt, s ha el nem múlik három nap alatt, úgy betemet hóval egész városokat, hogy a lakosok a kéményen járnak házaikba s a toronyablakon a templomba. — Mibe kerül az Úrnak elszabadítani láncairól ezt a mérges szellemet; s akkor a tatár mind rakásra fagy, mert a közelben fája sincs, amivel fűtközzék.

Ekként megnyugtató a kétségbeesőket, s azok türelemmel megadák magukat sorsukba, ki-ki elvállalta a rábízott munkát.

Csala vezér a férfiak élén elállta a védendő sziklatorkolatot, az asszonyok a bárányok gyapját szőtték, fonták öltözetnek, egész halmaz sajtot készíttettek, s azokat elrakták az üregekbe a többi étkek közé, egész kamarák telvén meg hússal, gabonával és sajttal.

Egyszer, midőn Ugron Ábrahám vizsgálná az éléskamrát, ha az eltett eleség nem romlik-e? nagy borzalommal tapasztal-

talá, hogy hátul, hová alig lehetne embernek beférni, egész üregek vannak ásva a gabonában s más élelemben; valaki meglopta azokat! De ki? Ember nem férhet be oda, minő más állat lakik itt?

Senkinek sem szólt egy szót is, nehogy elrémítse a népet, hanem rögtön asszony öröket állíta a kamrába, kik vigyázzanak minden zörejre, és be ne bocsássanak senkit; a férfiaknak az ellenség előtt volt dolguk.

Másnap mind a két asszony halva találtatott az üregben, összezsugorodva feküdtek ott, mintha iszonyú kínok közt múltak volna ki, és senki sem tudta, mi ölte meg őket.

Harmadnap újra két asszony állt őrt, és mind a kettő halállal vált meg a helyétől. És az eleség még jobban el volt fogyva.

Negyednapra újra áldozatul esett mindkét őrálló nő.

Ötödnap aztán senki sem merte többé felvállalni e hivatalt.

Ekkor felajánlá magát Ugron Ábrahám egyetlen szép leánya, Zolna, hogy ő majd vigyázni fog az élelmi tárban, s megtudva apjától a titkot, hogy oda rejtett tolvajok járnak, elkérte Csala éles kardját s lámpáját, és vizeskorsóját magához véve, bement a veszélyes üregbe, s ott elébb térden állva imádkozott, aztután fogá a meztelen kardot kezébe, s hátát a falnak vetve, egyenesen azon helyre nézett, hol az élelmiszerekben a hiány támadott, és várta a tolvajokat; apja künn imádkozott az Istenhez, hogy leánya élve térjen vissza, de mégsem hívá ki őt, s a lány nem bocsátá őt magával,

★

A kis, föld alatti lények közt nagy zenebona volt ezalatt.

Azon folyt a tanakodás, hogy a két egymást pusztító nép közül melyiknek fogják inkább pártját, melyiket segítsenek pusztítani, melyik oltalmára egyesüljenek?

Az egész törpe faj két pártra volt szakadva, az egyik vezére volt Mirák, a szelíd képű főnök, azzal a karminpiros üstökkel, a másiké volt Alamák, a lánghajú, zömök szörny.

Az elsők azt akarták, hogy a székelyeknek kell pártját fogni, akik velök egy üregben laknak, az utóbbiak pedig abban erősödtek, hogy éppen azért kell őket minden módon megrontani, minek tolakodtak az ő pusztá országukba; a vitából nagy marakodás lett, mely a Mirák-pártiak teljes legyőzetésével végződött; Alamák alunni parancsolá őket, és maga hozzákezdett a munkához.

Mert olyan csodás rende volt közöttük a természetnek, hogy az egész faj egyik része holdújságtól holdtöltéig aludt, mint a kő oly mereven, mialatt a másik ébren volt, s amint amazok ébredtek, akkor meg ezek mentek aludni holdfogytáig. Alig volt néhány óra, melyben együtt voltak mindkét félről, ez idő volt fennhagyva a szeretet és gyűlölet munkáinak.

Amíg tehát Mirák aludt, Alamák és törpéi kiszaglászták az üreget, melybe a székelyek élelmiszerei voltak rejtve, s az apró, szűk nyílásokon elkezdék azt széthordani; mire Ugron észre vette, már látható volt a fogyás.

Ekkor jöttek az asszonyok őrt állani. A kis törpék látva a fáklavilágnál virrasztó emberalakokat, felülről a kőhasadékokból mérges nedveket hullattak azoknak ivókorsajába, s amint azok egyszer megszomjajztak, a halált ivák maguknak, s nem mondák el senkinek, kik járnak ott az üregben.

Annai áldozat után végre a szép Zolna volt oly erős szívvel, hogy vigyázni leszállt az üregbe. Éppen ekkor tölt meg a hold, s Alamák és emberei lehúzódtak a mély, hallgató üregekbe, előbocsátva testvéreiket, kik Mirák vezetése alatt felkeresék az élelmi tár üregét.

★

A vigyázó leányka egy kutyát és egy kakast vitt magával a barlangba, hogyha ő el találna is aludni, e két vigyázó állat lárámája felébressze, ha valami nesz történik. A kutya lefeküdt a földre, a kakas felült egy magas kőre, a leány fogta a kardot.

Egyszer elkezd a leány valami melegséget érezni lábain,

mintha alulról jövő gőzök emelkednének mindig feljebb, feljebb, testét valami kéjes, csiklandó zszibongás kezdte elállni, mely később szíve verését lankasztá el, s karjait erőtlenté. Majd az álmot érzé szempilláira nehezülni. Szólni, kiáltani akart, de nyelve le volt kötve, kezét akarta megmozdítani, de nem bírta többé, még látott, hallott, érzett és tudta, hogy el fog aludni és sohasem ébredni fel többet. A kutya mozdulatlan feküdt lábainál, ő is mellé rogyott ellankadtan.

A gonosz törpék ott a föld alatt ama kénköves szeszt, minővel a Torjai barlang tele van, föld alatti nyílásokon idáig vezették, s rábocsátva az őrizőkre, azzal fojtották meg őket.

A kénköves szesz nehezebb, mint az életető lég, azért a föld színén marad, s később beissza azt a föld, azért nem találták a reggel bejövő férfiak semmi nyomát a halálnak.

Amint a leányka szédülten lerogyott, egyszerre minden lyukból, minden kő alól fürgenc, apró alakok ugráltak elő, a kárörvendő törpék, kik az őrizetlen maradt eleséget lopni jöttek, s innen-onnan kukucskálva lesték régen, mikor fog a vigyázó összeroskadni.

Amint azonban mindenünnen előjöttek, a magasban ülő kakas elkezd hangosan kukorikolni; mert ezt nem ölte meg a nehéz lég, ülvén odafenn a magasban.

A törpék meghallva e harcias kiáltást, s megpillantván a vitéz állatot, mely veres sisakos taréjával, hosszú, veres hús-szakállával, s lovagias sarkantyúival és kardforma tollaival a farkán, szárnyait összeverve, hadat izenni látszék az egész törpe-világnak, uccu nem vették tréfára a dolgot, hanem szaladtak szerteszéjjel, ki merre látott, egyedül maradt a vezérük, a kis karmazsín-üstökű törpe azzal az emberforma arccal. Ez megállott a kakas előtt bátran, és szembe is szállt volna azzal, készen levén azon esetben, ha félelmes ellensége által megtámadtatik, hősileg megküzdeni vele. De a kakas beérte azzal, hogy még kettőt kukorított, s a törpék királya büszkén lépdelte végig a megnyert csatamezőt.

Hát amint odaért, ahol az alélt leányka feküdt a földön, csak elállt a bámulattól, piros szemei ragyogtak, mint a fénylő rubint; sohasem látott ő ily szépséget, ilyen arcot, ilyen keblet!

Nem ő érzett először a törpefaj közül édes fájdalmatokat sima képű fehér hölgy láttára. — Egyszer epret szedő székely aszszony csecsemőjét kosárba téve fára akasztotta, s míg ő odajárt málnát, szamócat gyűjteni, a kis törpék odajöttek, megnézték a gyermeket, ellopták, elvitték magukkal, felnövelték a barlangban, ott a napvilágtalan helyeken az is oly törpe maradt, mint ők, a törpekirály azután elvette feleségül, tőle született e nagyobbik fia, ez emberhez hasonló arccal s e fajtától elütő piros üstökkel homlokán. Az emberi alakot egyszer kicsalta a napfény az erdőre, ott vadászó székelyek elfogták, bevitték Homorodalmásra, a pap gondviselése alá vette, embernek, kereszténynek növelé, megtanítá világi ismeretekre; hanem a nőben azután is megmaradt ez a vágy az erdőkön, barlangokban bolyongás után, gyakran elszökött a Nagy-Málba, s együtt mulatott a kis törpékkal, ráismert kisfiára, s megtanítá őt betűket faragni, minőkkel a székelyek éltek. Később elhalt a nő, a törpekirály maga nemzetéből házasodott újra, s attól születék a másik torzonborz fiú, sokkal dühösebb, sokkal vadabb, mint az öregebbik, bár ezt okosabbá és idegesebbé tette az emberi vérvegyület.

A kis gnómkirály elbámulva és remegve állt a tündérszép hölgy előtt, amennyivel szebb volt földi édesanyja a föld alatti nőknél, annyival szebb volt ez még édesanyjánál is. S ez meghaljon? Letegyék őt is a rút, sötét földbe? Szép keblén járjanak keresztül azok az undok, föld alatti állatok, melyek a trogloditok éjszakáját osztják, s miket csak a sírásó kapája vet fel olykor a napfényre? Ne haljon meg. És e szép, deli székely fiak, ezek a jámbor, munkás emberek, kik szántanak, vetnek, abból élnek, s nem hajtják az erdőket, mint a vad tatár, hogy a futó vadak vért, húsát egyék, ezek se haljanak meg. Legyen az ő ügyük nyertes.

Vevé Mirák a görbe kést, mely a szép leány kis, piros saruja mellé volt dugva, és a rovásokról, mik a gabonagarmadákbá voltak dugva, lefaragva a jegyeket, más betűket vágott azokra, minőkre anyja, a földi leány tanítá meg, s azután e rovásokat odatevé a leány ölébe.

Társai azalatt hordták híven a gabonát, eleséget szerteszéjjel a lyukakon, s nem tudták, nem is törődtek vele, hogy vezérük mit faragcsál.

Egy újabb hangos kakasszó ismét szétriasztá őket. Ekkor Mirák odahajolt a hölgyre, száját annak ajkára tevé, s egyhosszú lélegzetvétellel kiszívá a mérges levegőt, mely a leány keblét elülte. A gnómnak nem ártott már az, ő szokva volt e légkörhöz.

Azzal ő is eltűnt a kőhasadékok között.

Zolna felnyitá szemeit; mint ki kísértetnyomásos álomból ébred föl, érzé, hogy a megakadt vér e percben kezd szívében újra lüktetni, és nem tudá, hogy mit álmodott.

Széttekinte: a kutya ott feküdt holtan lábainál, és ő magasabban volt fektetve, mint hova önkényt leült, az élelem ismét meglöpva, s a rovások mind az ölébe rakva. Ki járt itt?

Közelebbről nézé a rovásokat, s íme azokra írás volt vésve; az egyik vesszőn:

„Napvilági tündér! Körülötted idegen világ él, mely a föld alatt lakik. Mi vagyunk azok, a törpék. Ők gyűlölik a szép emberfajt, mert olyan szép, én szeretem, mert olyan szép. Te ne halj meg, légy soká szép.”

A másikon:

„Élelmeiteket elhordja a törpefaj messze innen a föld alá, menjetek a tizenkettedik üregbe: bal kéz felől áll egy nagy kő, hengerítsétek el onnan, mély aknába juttok, ott van együtt az orzott kincs, foglaljátok ismét vissza.”

Harmadikon:

„Hogyha vigyázni akartok jövő éjjel, más ne jöjjön, mert az meghal, jöjj te magad, és sohasem fogsz elveszni, de ne ülj

oda, hol az eb fekszik, ülj oda, hová a kakas veszi magát: az eb okatlan, a kakas bölcs állat.”

Zolna bámulva olvasá a rovásokat, s vivé rögtön Ugron Ábrahámhoz. Az öreg megérté a dolgot, s maga mellé vevé Csala vezért, megemelék a követ a tizenkettedik üregben, s íme ott látszék a mély, soha nem bolygatott üreg, melynek sötét torkolatából mintha szikrázó kövek villognának fel a fáklya-fénynél.

A leány hozá a fáklyát, az ifjú hozá a kardot, az öreg keresztet tartott. A fáklyát a sötét ellen, a kardot az élők ellen, a keresztet a rém ellen.

Ki szálljon le? volt a kérdés.

Az öreg erős hitű volt, harcolt sokszor rémmel, boszorkánynyal, de ki tudja, oda alant nem lakik-e erős fenevad, melynek izmos karral kell háyni ellent? Csala vezér vitéz dalia volt, harcban megfelelt tíz embernek, s kopjával leverte a havasi medvét, de alant, ki tudja, mely világ lakói élnek? fog-e rajtok az éles kard, járja-e őket a hegyes kopja?

Csak a leálynak kellett lemenni. Neki szívében is egyenlő erő volt, mint karjában, s ha valakinek kedve tartaná a sírokból előjönni, hogy őt megrémítse, bizonyára még egyszer visszaküldené azt oda, hogy nem kívánna többet feltámadni.

Istennek ajánlá magát, derekát körülövedzé a hevederrel, s kezébe véve kardot és fáklyát, lebocsátkozék az üregbe. Ugron Ábrahám imádkozva térdepelt ott. Csala vezér lassan cseszté a kötelet.

Félóráig járt oda alant az üregben a leány, akkor megrántá újra a kötelet, s a két férfiú felvonta ismét.

Csodákat látott ott alant.

Ama mélységek ott alant szakaszonként színbúzával, dióval, sóval vannak megtöltve, s amilyen garmadák vannak rakva gabonából, éppen akkora halmokban áll egymásra hordva arany, ezüst, a *Dárius kincsei* azok, miket ezer meg ezer év előtt a futó király ide eldugott, s miket azóta minden nemzedék

hiába keres, s miknek iszontató nagysága példabeszéddé vált a nép között, hogy midőn sokat akarnak mondani, azt mondják: nem volna neki elég a Dárius kincse.

E kincs ide van összehordva a kis trogloditok birtokában, majd ha elromlanak az emberek, s ők jöhetnek a föld felszínére, kellenni fog az őnekik. Ó, sok van a föld alatt, ami támadatra vár; vagy ha egy szálás erdőt kivágnak, holott nem nőtt azelőtt egyéb, mint sugár tölgy: honnan támad egyszerre elő annak a helyén a sok apró virág, tövis, bozót? ott leskelődtek azok is régóta a föld alatt, s várták, hogy a hatalmasabb növényzet kipusztuljon, s ők dughassák ki a napfényre fejeiket. Majd ha az emberek lassankint elpusztítottak a földről minden erdőt, a vészek elpusztítottak lassankint minden embert, akkor lesz mulatságos világ; törpe erdők törpe lakosokkal.

Zolna telemeríté kötényét színarannyal és kövér búzával, melyet ott alant szedett fel, hogy kísérőinek megmutassa.

Ugron Ábrahám megörvendé mind a kettőnek. Senkinek sem szólt felőle semmit, csak egy nagy vasajtót veretett régi pléhekből össze, azt a nyílásra veré Csala vezér segítségével, és az egész dologról hármukon kívül senki sem tudott meg semmit; csak annyiról értesült a nép, hogy az üldözöttek számára még a föld alatt is terem búza, mégpedig kifogyhatlan.

Ugyanazon ürege át leszállva, a hegyen keresztülzuhogó patakhoz lehete lejutni, innen mindig friss vizet lehete támasztani a szomszédok számára, az eddigi bűzhödts esővíz helyett, amit nagy sajtárokba szedtek.

Az emberséges Kuli kán ezalatt csak várta, leste, mikor fognak a székelyek éhségtől elveszni, és közben saját tatárjai pusztultak nagy mennyiségben. Lovaik lelegelték már ami körül mező maradt, s a messze földről hozott széna alig volt elég a vezér utolsó paripájának, mely egy egész ménesből megmaradt, erdei vadakért a távol gyergyói hegyeket kellett befuttatni. A jámbor Kuli kán nem bánta azt, ha fele elhullt is embereinek, a megmaradt fele is tízszer felülmúlá a megszállott széke-

lyek számát, s ha ez a megmaradt fele gombával élt is, az ő számára elég pisztrángot halásztak a Vargyas vizéből. Ez volt legkedvesebb eledele. Úgy megízlelte azt, hogy már csak azért is itt kívánt lakni a székely földön.

Ezenközben sok ellenkezésük vala a székelyeknek a vad tatárokkal, hol ezek jöttek elő nagy sivalkodással, s hajigáltak az Erős-bércről nagy köveket, és lövöldöztek át nyilakat a Nagy-Mál tisztásain megjelenő férfiakra, hol meg amazok lopóztak ki a barlangból, s éjszakának idején rajtaütöttek egy-egy folt tatárra, s mire azok észrevették magukat, felesen levágtak belőlük, s míg a többiek ellenük zúdultak, már ők ismét túl voltak a Vargyason, benn a „lovak csűrében”, s csak úgy mutogatták üldözőiknek pajtásaik fejét, melyeket elhoztak magukkal.

Csala vezér egy ily alkalommal egymaga tizenkét tatárt vert le szeges buzogánnyal, s amint népét a víznek szorították, csak egy sekélyes hely volt azon, melyen keresztül lehetett menekülni, egymaga védte emberül egész hátráló csapatjait, végre úgy állt bivalybőr páncéljában a sok nyíl, mint valamely töviskes állaton a hegyes tüskék, utoljára maga a murza jött ellene, ki a tatároknál alvezéri hivatalt viselt, s szidta messziről Csala vezért ebnek és kutyának; megharagvék erre a vezér, s úgy hajtá meg kopjával a murzát, hogy amint az védelmül tartá maga elé a tizenkét bivalybőrből készült pajzst, úgy ment a meglódított gerely keresztül pajzson és murzán, s úgy jött ki a hátán hegyével, hogy ha még a háta mögött is lett volna egy másik pajzs, meg egy másik murza, még azon is keresztülment volna.

Az üldöző tatárok megijedtek e tréfától, s hátramaradának szépen. Csala vezér pedig megtért embereivel békében a tágas Ugron-üregbe, hol őt az asszonyok fogadták nagy diadal-ének-léssel, s megkoszorúzák cserfalommbal.

Ím e napnak öröme az egész Nagy-Málon, s hogy a vígság ne legyen

hiába, menyegzőt ült a vezér a szép Zolnával, bátor szittya amazonnal. Fenn a napfényen, a pázsiton terítének asztalokat, a körüllevő tatárok szeme láttára, kik éhen, szomjan néztek le reájok a körülfekvő hegyekről, és nem tudtak közelíteni sehoh; csak úgy folyott szájukból az éhség nedve a sok sült és főtt láttára, mikkel gazdagon meg volt rakva minden asztal. Arany-pohárból, ezüsttálból ettek, ittak. Ki tudja, honnan került mindaz? Héj, hogy fáj a tatár foga inkább az ételre, italra, mint az aranyra, ezüstre.

A székelyek pedig vígan voltak. Ittak Ugronért, a vőlegényért, a menyasszonyért, az ellenség füle hallatára, utoljára ittak magáért Kuli kánért. A kacaj áthallatszott hozzá, amint sátorában ült, és ivott savanyú lótejjet.

De ott alant a kőrepedések között hallatszott valami nyögés, fohászzkodás az egész lakoma alatt. Valamikor odahajlott Csala vezér szép menyasszonyához, hogy arcára csókot ejtsen, mintha mindig felsikoltana valami lábaik alatt.

Mirák volt az, a szegény szerelmes gnóm, ki ott lenn a borzlyukakban hallgatózott, leskelődött, s feljajdult, ha látta, mint érinti férfi ajka a szép hajadon orcáját. Meg kell e férfinak halni.

Másnap Csala vezér beteg volt, nem nyúlhatott sem ételhez, sem italhoz, mindentől úgy undorodott, nem volt neki édes még a menyasszony csókja sem. Csak a temetőben szeretett volna már lenni.

A féltékeny Mirák mérges varangyot lopott éjszakai italába, s a derék lovag úgy elszáradt attól, hogy a kardot nem bírta többé emelni.

Ki vezesse most a népet a csatákon? ki ismeri úgy az ellenség fortélyait, az erdők menedékeit, mint ő? Kiben bízhatik a sereg? ő meg nem üli a lovat többé.

— Menj te magad, Ugron Ábrahám! monda a roskatag bajnok. — Ülj te magad kengyelembe, vesd magad lovam hátára, kösd fel éles pallosomat, kardom kivág minden bajból,

lovam kihoz minden vérszóból. Én nem megyek több csatába. De felhágok ama magas kőszálra amott az Erős oldalában, honnan lelátni a völgybe, s onnan ha észreveendem, hogy az ellenség nagy erővel jön reátok, tüzet gyújtok, meglátjátok.

A vitézek elindultak; jó Ugron Ábrahám vezette őket Csala lován, Csala kardjával kezében; fenn a beteg hős a szirten kalapjával mutogatta, merre menjenek, merre ne menjenek, intő kiáltása messze hangzott el a völgybe.

Míg ő fenn a kőszálon állt, alant a kártékony törpék megásták, kifúrták a szikla alját, s amint a hős kiáltozott alá, egyszerre meglódult a sziklatorony, s nekidülve a bércfalnak, a lovat lehajította messze, száz ölnyi rémes magasból, le az éles kövek közé; a székely nők és leányok ott lelték meg tetemeit a vízparton elterülve, arcát a habok locsolták.

Sírtak mindannyian, legjobban sírt a menyasszony, a zokogás hangja közé vegyült Mirák kacagása a föld alatt. Most már nem fogja a lovat csókolni a leányt.

Az Ugronnal eltávozott bajnokok meg csak haladtak, ők nem tudták Csala estét; megütköztek a tatárokkal, a harcban egyre várták, mikor gyúl ki az intő tűz a kőszálon? Ezalatt körülfogta őket az ellen, s a jó székely fiak elhullottak a Nagymál alatt, számra többen százötvennél. Harcolt soká Ugron Ábrahám, elhozta Csala pallosát, de nem hozta el Csala öklét, és elesett ő is elvégre, a paripa hazaszárguldott, de nem hozta el a rajta ülőt. Csak sokára, óra múlva jöttek egyenkint haza a székely daliák, fej nélkül valamennyien, amint a vízbe hányt tetemeiket lassan hazaszállítá a barlangon átfolyó hullám, rájuk váró kedveseikhez.

Ott kifogták őket mind a fennmaradt asszonyok, eltemették, megsiratták és szörnyű átkot esküdtek annak lelkére, testére, ki őket ily gyászba dönté.

Mennyi árva, mennyi özvegy! De senkinek nem volt anyyi gyásza, mint Zolnának, ki özvegy lett és árva egy napon; s nemcsak apját és férjét veszíté, hanem két vezérét a népnek!

Most csak a bosszún, csak az ártani-tudáson járt elméje. Az ellenséggel többé verekedni nem lehetett, mert ami kevesen megmaradtak jó harcosok, azoknak sem volt vezére. És ő mégis bosszút akart állni föld alatt és föld felett lakó ellenségén.

Nagy kemencékben, vermekben meszet égetett, oltatott, azután nagy köveket hordatott oda, hol a Vargyas vize ismét kiszakad a barlangból, mely alatt keresztülfolyik; ott berakatta a nyílást, bevakoltak, betömtek minden hasadékot földdel és oltatlan mésszel, levert facölöpökkel elzárták a kifolyást, a gátot megerősíték vesszőkötéggel, mohával, úgy, hogy a hegy alatt keresztülfolyó víz nem jöhetett ki sehol.

A künn tanyázó tatárok csak bámultak egy ideig, mikor látták, hogy a patak vize elmarad, majd szomorkodni kezdének rajta, mikor rájuk jött a szomjúság, s az eddig duzzadó hullám helyett most csak alig szivárgott egy kis csatornavíz a száradó mederben, annyi nyelvnek is kevés volt az, nemhogy annyi toroknak jutott volna, végre egészen kiszáradt a patak medre, s Kuli kánnak nem volt honnan pisztrángokat fogni többé.

A szomjazó tatároknak nem volt mit tehetni egyéb, mint felkerülni a Homoród vizéhez, s onnan hozni maguknak italt; pedig az ugyan messze van. Megitták a mocsárvizet, az égett fák odvaiban meggyűlt esőt, a lónyomok után maradt locsot, megették az égett tájon felsarjadzó áfonyát, medveszőlőt, zsidócseresnyét, papsajtot, ördögkenyeret, kígyóhagymát, macskakáposztát s más egyéb nem embernek való eledeleket, s úgy hullottak tőle rakásra, mint az őszi légy. A velük jött keselyűknek, hollóknak legalább nem kellett messze menni.

Az elzárt Vargyas vize pedig ezalatt, nem törhetve ki rendes folyásán, meggyűlt a Nagy-Mál-bérc alatt, s amint sehol sem talált rést, ahol kiszabadulhasson, megtölté az odvas bérc minden rejtett üregeit, ahol a föld alatti gnóмок aludtak, kiönté őket biztos lyukaikból, s éjjelenként nagy zsongás-bongás volt hallható a barlang alatt. Zolna gondolá magában: Fürödtek

most cudar rémek. Haljatok meg, fuljatok meg apámért, férjemért, annyi elhullt jó székely vitézért.

A trogloditfaj réműlve látta, mint nő órától órára a víz föld alatti rejtekében, kiűzi őket legbiztosabb rejtekeikből, beleszivárogoz odaiba, s űzi, szorítja őket mindig feljebb, feljebb. Kétségbeesve hurcolkodtak mindig a magasb odukba. A víz oda is utánuk ment, összehordott élelmüket kifoszták már a székelyek, ami titkosabb helyekre volt dugva, azt megrontotta a víz; azon kellett gondolkozniok, hogy a barlangot elhagyják; felkeresték a titkos átjárásokat, mik a föld alatt elvezetnek, ahol azok megszakadtak, körmeikkel ásták odább, egész nap ástak, kapartak, s egy éjjel, midőn egy közülök televény földet érve, fejét felüté a föld színére, íme, a hegyen túl fekvő tatár tábor közepén lelék magukat. Avas sajtok, szárított hús és hal heverték ott bőrkkel leterítve nagy halmazban; a törpék nekiestek nagy éhesen, s sötét éjjel, míg valamennyi őrszem aludt, mind elhordták a föld alá, szép csendesen, nesztelenül; mire a tatárok keresték reggel a messze földről összehordott eleséget, azt sehol sem, de a mezőben mindenütt borzhányás forma lyukakat leltek szerteszéjjel, s apró gyermeklábnymokat.

Amíg a rablott eleségben tartott, addig csendesen megvoltak a törpék ott a föld alatt, hanem amint elfogyott az, éjjel ismét előjöttek. Az éhség vakmerőkké tette őket; odalopóztak az alvó tatárokhoz, kikeresték tarisznyáikat, amit találtak benne, elvittek, ha nem találtak semmit, megették magát a bőrtarisznyát, lerágták talpáról a sarut, elköltötték hámját, kantárszóját, kezdték ködmenét, bundáját, felfalták süvegét, s a tatár mind aludt mélyen, nem vett észre semmit, csak mikor fölébredt, akkor csodálkozott el a maga állapotján.

Lassankint aláfürták az egész mezőt a gnómok, s olyan vakmerőkké lettek, hogy amint egy éjjel Kuli kán fölébredt, íme az ágya előtt levő szarvasbőr mellett négy undok alakot lát ülni, amint a bőrt a négy szegletén fogva szépen eszegetik, és

rángatják egymás szájából, az ötödik éppen akkor itta ki a mécsből az olajt.

Kuli kán ijedten ugrott fel medvebőréről, mire a kis gnómok egyszerre eltűntek jobbra-balra. A kán lármájára fáklyákkal előszaladó örök azután öt borzlyukat fedeztek fel magában a vezér sátorában.

E naptól kezdve minden éjjel lándzsás örök vigyáztak körül a táborban, hangos kiáltással riogatva a csendben, hogy semmi rém elő ne merjen jönni.

Harmadnapra a vad éhség kiűzte lyukaikból, menedékeikből a trogloditokat, s az őrt állók nagy rémülve futottak Kuli kánhoz, hogy a földből egy százezernyi fekete rémcapat támadt elő, mely a táboron keresztülhúzódik, s az elszörnyedő tatárnép babonás rémülettel nézte, mint vonul végig a mezőn, a fekete, kopár vidéken egy ismeretlen alakú rémtábor, szemei úgy világítanak az éjben. Senki sem merte őket bántani. Ez gonosz jel, hívék mindannyian. A rémek futása eltartott egész hajnalig. Elmentek termékenyebb táj felé.

Szomjan, éhen ott maradtak a tatárok. Kuli kán serege szörnyen elpusztult már a megszállásban, a sereg zúgott és sürgeté, hogy vigye őket az éhhalál országából.

Most egy próbát akart még tenni a kán: levitte embereit a völgybe, mely a Nagy-Mált körülveszi, hogy így majd megostromolja a barlangban rekedt népet, ott van étel és ital elég. Zolna meghallá a hegy túlsó oldalán zajgókat, mint készítenek lábtókat, amiken a barlang szádához felkapaszkodjanak, s amint ellepék a völgyet, fenyőgyantával és szurokkal bekenette a facölöpökből vert gátot, mely a Vargyas kifolyását elzárta, s akkor azt meggyújtá.

A gát egyre égett szépen, a gyantás tűz fellobogott, egyszerre elaludt az egész láng, a leégett cölöpöket kettétöré a meggyült víz iszonyú nyomása, s mennydörgő rohanással zúdult alá a sokáig fogva tartott ár a völgybe. Futott, aki még futhatott, de akit ott lepett a vízroham a mély völgyben, sohasem lovagolt

még olyan sebesen az a tatár, mint ahogy e tajtézkzó hullámparipa elvitte magával, Kuli kán is csak alig menekült fel a dombra. Emberei színét-javát a mennydörgő, felbőszült víz elhordta, elszórta széjjel, megrakta medrét csontjaikkal, koponyáikkal, összemorzsolta őket a köveken. E napon több elveszett közülük, mint valamennyi harcban addig.

Másnap reggel parancsot adott Zolna a nőknek, hogy készítsenek a megmaradt lisztből mind egy rettentő nagy pogácsát; akkorát, hogy tizenkét férfinak legyen rajta mit emelni. A belsejét tömjék meg hamuval, hogy csak kívül legyen tészta. Azután egy nagy, tágas üreget, mely a barlang száda mellett volt, befűtetett tövissel és iszalagkóróval.

A túlnan szájtató tatárok kérdezek, hogy mit mívelnek.

— Pogácsát sütünk! kiálta át Zolna hangosan, a tegnapi éj emlékére. Arra előjött tizenkét férfi a nagy, nehéz pogácsával, s azt fahengerekre téve, úgy gördíték be a paráholt kemencébe, betámasztván azt nagy, tapasztott kemencetévővel.

A tatárok elszörnyedtek. Mekkora pogácsa, ők az ostromlottak óriáspogácsát sütnek, s az ostromlók hálnak éhen.

Rögtön rajtament az egész sereg Kuli kánra, s nagy lármával követelé, hogy őket vigye e megszállás alól, mert azok odabenn rettenetes nagy pogácsát sütöttek, eltart nekik jövő nyárig, addig meg őket mind elveszti az éhenhalás.

Kuli kán azt felelte, hogy „nem”.

Erre egy tatár úgy lőtte szívén keresztül, hogy csak egyet fordult, s amíg egyet fordult, ezer nyilat lőttek bele, s midőn leesett a földre, minden tatár odament hozzá, s ekként úgy telelövöldözték nyállal, hogy utoljára nem maradt rajta hely, ahová még egy a hegyével odaférjen.

Akkor nekimentek a kápolnának, ledöntötték és eltakarodtak a vidékről, el az egész Székelyföldről, lementek Nagyszében felé, megismertetni a szász atyafiakkal a vendégszeretetet.

A megszállt székelyek pedig előjöttek rejtekükből, s hálákat adtak Istennek, hogy őket annyi csodával megszabadítá, s sen-

kinek sem volt szabad halottjait siratni, midőn megszabadult Székelyország.

Hazamentek falvaikba, s újra boldog, újra népes lett a vidék; égett erdő kinőtt újra, vesztett család megnőtt újra; özvegynek, árvának rendelt gondviselőt Isten. — Áldja meg ezután is, akik ottan laknak!

★

A kiöntött törpék aztán nagy lopózva ismét visszazálingóztak a barlangba, hogy az emberi zaj elköltözött onnan; ott törvényt tartának egymás közt, hogy kik voltak az árulók, akik felfedezték a föld felett lakóknak a rejtett kincsek helyét, s megtudva, hogy az Mirák volt, őt társaival együtt legott felkoncolták.

★

Eddig szól a rege.

Elmúlt már az régen-régen, hogy az a fa kiszáradt, melynek vesszejeire e történetet felvágták, s Zsigmond király idejében megégették a vesszőket, hogy ne legyen nyoma a pogány hunnus írásnak.

De azért megmaradt egynek-másnak a regéje.

Maig is Csala tornyának nevezik azt a szál bércet, melyről a vezér lehullott; oldalvást mellette mutogatják az Ugron üregét és lovak csőrét, emlékeznek a székely nőre, ki roppant pogácsával ijesztette el a megszálló tatárokat.

Kincskeresők maig is kutatják azt a nagy vasajtót, melyet Ugron Ábrahám készíttetett a Dárius kincsei fölé, s melyet leánya ismét elrejte, hogy a sok kincs meg ne rontsa, meg ne vesztegesse a székely nép jó erkölcsét. Egyszer rá is akadt már a vasajtóra egy fürkésző, de nem bírta leverni nagy lakatjait, s míg hazament segítségért, s mire visszajött újra, úgy eltűnt az előle ismét, hogy sohasem bírt ráakadni.

Ott áll még a kápolna a barlanggal szemben, amit a tatárok építettek, itt akarva települni; ott látszik a barlang száda, most is félig elfalazva, lőrésekkel, ott a szónokszék, a hombár, a székely nők fekhelyei, miket emléekben tart a nép.

A székely sok mesét tud e barlangról mondani, s valahányban mind előjönnek a kis, apró földi emberek, kik ott élnek, leskelődnek, bujkálnak a föld alatt, lábuk nyoma meglátszik ott a porondban, s egy nagy halom most is apró csontokat mutat ott a negyedik üregben. Tán ezek ott Mirák és társainak csontjai? Néha úgy zörögnek, úgy vihognak ottan alant, s a barlangon átfolyó víz mikor kijön, olyan sárga; mitől sárga?

Várják-e még? várják-e most, hogy az emberi faj kivész, hogy egymást elpusztítja szépen, s akkor rájuk marad a szép napsütötte világ ???

12. A PRUTI CSATA

Két ifjú indult ki Bagdadból. Mind a kettő nagyravágyó volt és ábrándos. Mind a kettő vagyontalan volt és elhagyatott, és mégis mind a kettő nagyravágyó. Az egyik neve volt Mohamed, a másiké Mizzri.

Útközben elesteledtek, lefeküdtek egy fügefafa alá, és aludtak ott.

És álmában mind a kettőt meglátogatta a Mehdi, az álomlátások titkos szelleme, és telesugdosta füleiket távol jövőendő titkokkal, miket a két ifjú, midőn a hajnali szélre fölébredt, elmonda egymásnak.

— Engem hadseregek vezetőjének tett a Mehdi — szólt Mohamed —, s azt parancsolá, hogy amerre te mégy, én az ellenkező úton induljak el, és ám lássam, hogy többet ne találkozzam veled, mert az szomorú nap leend.

— Jól mondá Mehdi, amit neked mondott — felelt Mizzri, —, mert amit nekem nyilváníta, ez: rövid ideig fogok élni, és mégis halhatatlan lészek; hamar eltemetnek, mégis megmaradok; s mikor elhamvadtam, tégedet ugyanazon sírba fognak eltemetni, melybe engem. Azért úgy váljunk el, hogy engem többé meg ne láss, és meg ne tudd soha, hova temetnek el, és ha megtudod, vigyázz, hogy azon helyet elkerüld.

Ezután összeölelkezék a két ifjú, kezét szorítának, elbúcsúztak szépen, Mizzri délnek indult, Mohamed északnak, és sohasem látták egymást többé.

Mizzri elbujdosott, ki tudja merre, ki tudja hová? s csak évek múlva, midőn szájról szájra kelő népdalok terjedtek szét a

mozlim nép között, mondák, hogy ezeket a halhatatlan Mizzri szerző, aki lakik ciprusberekben, rózsaligetekben, források fejénél; ki tudja, hogy merre?

A dal mindenütt volt, csak énekesét nem találták sehol. Azután egyszer elhalt valahol Mizzri; szép leányok meglették holttestét, és eltemették ciprusligetben, rózsaberekben, forrás fejéhez; ki tudja, mely országban? Soha nem is mondhatta senki, hol halt meg, eltűnt, elmúlt, és halála után is azt hitték róla, hogy él, s midőn szép dalait énekelték mindenütt az országban, senki sem hitte, hogy ő már maga mélyen alszik a bezöldült moha alatt, hanem fenn lebegett még sokáig az emlékezetben, mint a lement nap után az esthajnal . . .

. . . Mohamed pedig Sztambulba ért, meglátta ott azon fényes, nagy palotát, melyet szerájnak neveznek, és annak kapuja alá menván, megkérde az ott őgyelgő cifra izoglánoktól, ha nem tudnának-e valami dolgot adni.

Azok kezébe adtak egy baltát, s odaállították egy rakás fához, hogy vágja fel.

Mohamed jól vágott a baltával, később karddal is tanult vágni, s addig vágott fát és ellenséget, míg egyszer nagyvezér lett belőle. És akkor is baltadzsinnak nevezte magát, ami törökül annyit tesz, mint favágó.

Baltadzsii Mohamed volt az összes hadseregek vezére Törökországban, midőn a két harcoló hős, Ak-Bik és Demir-Bash a hideg észak hegyei között viaskodva, dulakodva jöttek le az oszmán határig, s itt a tönkrevert Demir-Bash átmenekült az oszmán nép közé, utána a diadalmas Ak-Bik.

Mert „Ak-Bik”-nek nevezte a török nép Nagy Péter cárt, s e név jelent „Fehér bajuszt” —; „Demir-Bash” (vasfej) névvel pedig XII. Károly királyt tisztel meg.

Azon hírre, hogy a hatalmas északi úr karddal kezében átlépte az oszmán határt, a török kardok is kirepültek hüvelyeikből, s gróf Tolstoi, ki akkor követ volt Sztambulban, ősi szokás szerint azonnal a *Héttornyba* vettetett, mely héttornyú

várnak egyik tornya volt arra rendeltetve, hogy a háborút viselő országok követeit belé zárják; ahol gróf Tolstoinak rövid napok alatt igen érdekes személlyel lőn alkalma megismerkedni, egy oly magas személlyel, aki kétezer éves nemességének csalhatatlan bizonyítványát hordja magán, lévén az egy egyiptomi múmia, melyet a francia követ küldött ajándékba a svéd királynak, de az úton elfogták, s a bölcs kajmakám, nem tudván mit csináljon vele, azt is az *idegen követek* tornyába csukatta, gróf Tolstoinak valószínűleg igen nagy meglepetésére.

A svéd király segélyt kért, és tudta, hol kereskedjék. Nem fordult a hadvezérekhez, azok nem szerették a háborús világot, hanem elküldé vezérét, Ponyatovszkyt Sztambulba, hogy az asszonyok mindenhatóságához folyamodjék.

A követ egy ismerősre talált a szerájban, egy érdemes zsidó orvosra, ennek ismét egy ismerős hölgye volt az anyaszultánnő körében, egy még érdekesebb zsidónő. Pénz, szép szó és szerelem lőn segítségül híva, s e három illatos virágnak lett az a keserű gyümölcse, melyet háborúnak neveznek.

— Menj — mondá a szultána valide fiának —, segíts az *én oroszlánomnak* — így nevezte a svéd királyt —, segíts az *én oroszlánomnak* elnyelni az ellenségét.

És a holdújság kezdetén kitűzték a lófarkakat a fővezéri sátor elé; háromszáz álgjú és húsz mozsár, mik márványgolyókat hánytak, indult meg bivalyfogataival a táborba, a flotta kiindult a Fekete-tengerre; huszonhárom gálya, huszonhét gallion, harminc galliot, hatvan firkát és százhusz dereglye, miken harmincötezer fegyveres férfi volt, állt Ibrahim kapudánbasa vezénylete alatt; midőn e vitorlaerdő megindult, még a tenger is meghunyászkodni látszott, s haragos tombolásából elcsendesült rögtön.

A szultán saját kezével tűzte fel a viharbokrétát Mohamed Baltadzi turbánjába, s maga elé térdepeltetve őt és a janicsár-ágát, cserkesz Juszufot, mindkettőnek átadta a csaták kardját, hogy megemlékezzenek rá és becsületére váljanak.

Azzal megindult a sereg, elől a szpáhik és szilihdárok ezredei, négyezer pattantyús, hatezer tábor-kovács és a betegek szekerei, utánok a pékek, tömlőhordók, markotányosok, sátorverők tömegei, ezek után a janicsárok és az újonc szegbánok hosszú, öblös puskáikkal, hegyes, taréjos kukával fejükön, amazok komoly, csatához szokott, vagdalt pofájú had, ezek víg, csatára vágó ifjú arcú népek; itt következett a nagyvezér testőrsége, fényes kócsagtollas leventék, drágakövekkel kirakott fegyverzettel, nemes, tüzes paripákon, aranytól, ezüsttől ragyogó gömbölyű pajzsokkal; maga Mohamed fekete berber paripán ült, melynek csótárján a szultáni hárem odaliskjái remekeltek; körülé a kupolyterem választott vezérei, és előtte a próféta zöld zászlója, mely körül csodakürtökkel trombitált négy tábori zenekar. Legvégül jöttek a Karaman, Sivas, Adana, Angora és Bozok tartományok helytartói, csapatjaik élén, s a fősereggel egyenközű vonalban húzódott a tatár fejedelem, Devlet Giráj, lovas hadaival.

Így haladt előre a Prut felé Kartal síkjain keresztül egész Falcsi közeléig, itt érte őket a hír, hogy Nagy Péter cár átment a Pruton Cecora mellett, s Falcsi közelében áll; s a portyázó tatárok nemsokára rábukkantak Seremetoff kozákjaira, ki az utócsapatot vezette; s egy lövés a túlparton elrejtett ágyúkból, melynek golyója az ügyelgő csapatok közé vágott, tudósítá őket, hogy itt az ellen.

A folyamról minden hajó, minden malom, a legutolsó tutaj is el volt takarítva, part mentiben az erdők levágva, felégetve, s túl minden halom megrakva Seremetoff ágyúival.

A törökök itt megpihentek; leütötték sátraikat, elkezdtek sáncokat hányni, s ágyúikat odavontatták. Oly közel állt a két tábor egymáshoz, hogy az esthajnal után áthallatszott, mint éneklük itt a dervisek a namazátot, s amott a pópák a „kyrie eleisont”, s a szent énekek után elcsöndesülő éjben mint hallatszük az előrsök kiáltozása.

Péter cár kardja még nem csorbult el a győzelmes csatáktól,

mikkel a svéd királyt leverte, azt hívé, lágy ellenségre fog találni, ki félni fog annak életől, s előre sáncolja magát, mint aki helyébe várja a megtámadást.

Amint azonban a hajnalcsillag leszállt, a tatár kán, Devlet Giráj megindult csendesen lovascapatajaival a part alatt, s az orosz tábortól távol átúsztatott egész hadával a folyamon. Nem kellett híd, sem hajó a tatárnak, neki a harci mén mindene, rajta harcol, rajta alszik, erdőn, pusztán, folyóvízen repül, úszik lova hátán. Egy óra alatt a túlparton álltak a tatárok, itt az oroszok által összehordott malmokat és dereglyéket összekötözve, négy hidat vertek a folyamon, s még éjjel sem volt, midőn a többi seregek ágyúikkal, lovasaikkal elkezdtek a hidakon átvonulni, s midőn a nap feljött, Péter cár csatarendben látta maga előtt az egész török sereget, túlhan csak a toparahadzsik maradtak a nehéz mozsarakkal és a rendezetlen segédcapatok. A tatár kán azonban sem itt, sem ott nem volt látható hadseregével, ő még az éjjel eltűnt valamerre minden nesz nélkül.

A Prut partja mellett terül el egy hosszú mocsár, mely néhány ezer lépésnyi szabad tért enged a két víz között; Péter cár e térre állítá fel hadait, egyfelől a Prut, másfelől a náddal benőtt ingovány által fedezve mindkét oldalát: csupán szemközt volt megtámadható.

Az első hajnalsugárra megzendült a dervisek éneke, kik a reggeli namazátot elénekelték a sereg előtt, melyet az egész had háromszoros égrendítő „Allah!” ordítással végezett be, s azzal körös-körül megpördültek a dobok, a harsonák megszólaltak, s csendes haladással megindult a török tábor. Félóra alatt egészen kifejté hadcsapatait. Középen állt a janicsárok két dandára, tömör négyszögökbe szorítva, mögöttük egy emeltebb helyen látszott a nagyvezér, a válogatott hadakkal, két szárnyon a szpáhik és szilihdárok, kiknek fejüket nem látni, de körös-körül meg lehet számlálni a lobogó zászlókat és lófarakakat; ami egyébiránt csel is lehet, sok zászlót tűzni ki, hogy többnek lássék a sereg.

Péter cár ezalatt egy hosszú földhányást foglalt el, melyet valaha a mocsár kiszáritására húztak a folyóig, s annak partjait ágyúkkal és lövészekkel rakatta meg, kétfelől állítva gránátosait, s középre a sisakos dragonyosokat. Hátrább egy emelt dombra huszonnégy ágyút vonatott fel félkörben, s csillagsáncot hányatott előtte, a folyampartot hosszú szekérsánc zárta el, melyet két ezred Potkal és Berabas kozák őrzött.

A cár és hadvezéreinek sátrai távolabb, a füzek ligeteiben voltak felferve, ott várta a harc kimenetelét a cár neje, a szép és erőslelkű Katalin, Péter jó szelleme, kit ő egyszerű lelkész leányából emelt császárnévá.

Egy kilőtt röpentyű volt a jel a török seregnek a támadásra; melyre négy oldalról a rendezetlen delyrek csoportjai rohantak elő, ékalakú tömegekben, miknek élén a legbátrabb, legmerészebb harcosok álltak.

A szemben álló orosz sorkatonaság irtó fegyvertűzzel fogadta a rohanókat, sok elhullott közülök, az élők nem törődtek velök, rohantak előre, hanyatt-homlok, egész az ágyús árkovonalig. Itt egyszerre szétvált az ék elől az orosz gyalogság, s engedte a rohanó tömeget keresztültörni a sorokon.

Mint a sziklára csapódott hullám zúzta össze magát a roham a kőfalként álló gránátosok fegyverein, kik apró kézbeli gránátokat hajigáltak közéjük, s hosszú kopjáikkal előlték a közeledőket.

A delyrek elsői, az „örjögők” nem tágítottak a harcban, ott hullottak el az ellenség közepett, s még a földön fekvé is Allahot kiáltoztak, és késeikkel vagdaltak a rajtok keresztül-gázoló dragonyosok lovaihoz. A hátul jövő tömeg azonban hátat adott a kartácstűz előtt, s futott vissza a zárt sorban rohanó páncélos lovasság előtt.

Az orosz lovasság lárma nélkül nyomult a futó delyrek után. A győzelem hite nem tette arcaikat melegebbekké. Korán is lett volna. Azok, akik megkezdék a csatát, csak az ellenség söpredéke voltak. Azon ingó csőcselék, melyet ágyútölte-

léknek szokás használni, kiknek ópiumot adnak a harc előtt, s rábocsátják az ellenre, s engedik őket leaprítatni, hogy az ellenfél a harcba melegegdjék, s az üldözésben kifáradva, jöjjön ki a csatatérre.

Ekkor emelkedék ki csak egyszerre, mintegy varázsütésre, a földön fekvő hadsereg. A kergetett delyreket el hagyták futni nyitott soraik között, s pihent, próbált erővel álltak ki a dragonyosok elé.

A nehéz dzsirid süvöltve repült ki a harcolók kezéből, s forgó hegyével átfúrta magát a páncélokra. A második dzsirid-hajtásra bomlottan tért vissza az orosz lovasság, s rémülten mutogatá az iszonyú repedéseket, miket ez ismeretlen fegyver okozott vértetén, a legerősebb páncélt úgy fúrva át, mint vékony papírlemezt.

A török tábor pedig lassú, csendes léptekkel közeledett egy félhold alakú körben ellenei felé, s újra látszott a delyrek ékalakú csapatjainak összevergődése.

A cár észrevév a taktikát, hogy a törökök rendezetlen csapatjaikkal akarják őt kifárasztani, s hasonló ellenszert gondolt ki a fogás ellen. Hirtelen kiállíttatá a síkra a Potkál és Berabas kozákokat. Seremetoff odavezeté a kozák hetmant a hátuk mögé felvont ágyúkhöz, s megmutogatá neki azokat, tudatva vele, hogy ha megfutamodnak, e kartácsok torkába rohanak.

A kozák ezredek zúgolódás nélkül fogadták e parancsot, midőn azonban a csatatér közepéig jutottak, kiválék a török nagyvezér kísérői közül Mazeppa, aki egykor Péter cár ellen vezette őket, s eléjük nyargalva, rájok kiált:

— Hová jöttök, kozák hősök? Nem elöttetek, hanem hátatok mögött az ellenség!

A szóra megálltak a kozák ezredek. Seremetoff buzdításul néhány ágyút süttetett el hátuk mögött, melyek golyói fejeik fölött zúgtak el, s midőn ez sem indította meg őket, rájok hajtá a dragonyosokat, hogy hajsák őket előre.

Most egyszerre felzúgott a török tábor, s minden oldalról Allah ordítással nyomult az orosz ellen.

A kozákság még egy pillanatig tétovázott, akkor egyszerre csatarendben visszafordult, s hosszú dárdáit előre szegezve, egyenesen nekirohant a reá jövő dragonyos csapatokra.

— Mindennek vége! — kiálta ezt látva kétségbeesetten az orosz vezér, azonban a fehér bajuszú hős, Ak-Bik feltevé sisakját, s kardját kirántva, maga a harcolók közé nyargalt; egy golyó elvitte sisakjáról a forgót, nem törődött vele; ahol legnagyobb volt a veszély, oda veté magát, s ott kell elvesznie a csata hevében, ha kapitányai erővel meg nem ragadják lovának zabláját, s úgy nem hurcolják el a csataterrről, melyen egy óra alatt nem volt más, mint a török had és az oroszok halottjai.

A törökök ádáz rohanása néhány pillanat alatt megtöré az orosz csatarendet, elfoglalták az árkot, s azontúl ember ember ellen harcolva nyomultak előre. A csillagsánc ágyúinak semmi hasznát sem lehetett venni, mert annyira össze voltak keveredve dragonyosok és gránátosok janicsárokkal, delyrekkkel, szpáhikkal és kozákokkal, hogy csaknem egyszerre ért jóbarát és ellenség az ágyúk torka elé.

Csak egy mód volt még az ellenség dühét feltartani, hirtelen szekérsáncokat vonni a két víz között; az ágyúk magukra hagytak, s néhány pillanat alatt egy láncolat lőn keresztbe vonva szekerekből és spanyolorompókból, melynek ótalma alatt újra rendbeszedheté magát az űzött hadsereg. A csillagsáncban a félholdas lófarkak lobogtak.

A fehér bajuszú bajnok szemében harag villogott könnyeken keresztül.

— E lősörények helyett inkább a mi fejünket mutogassák e sáncban, kopjára tűzve — mondá, s még egyszer megújítja a harcot végelkeseredéssel, a sánc ellen bocsátva egyenkint felváltott ezredeit.

Mindkét fél úgy küzdött, mint egy oroszlán. Hatszor fog-

lalták el az oroszok az ágyús sáncolatot, hatszor verettek ki belőle ismét elleneik által.

De különös volt, hogy a török hadak túl a sáncon sohasem üldözték őket, s a szekérsorompó ellen egy támadást sem intéztek.

A csata el volt vesztve, de a győztes tán nem látta magát elég erősnek legyőzött ellenfelét üldözhetni. Csak a késő est választá el a harcolókat; a törököknek takarodót fuvattak, s Péter cár elhatározá, hogy az éj ótalma alatt vissza fog vonulni, amit a két víz közötti téren, szekérsáncainak hátrahagyásával, háborítatlanul kivihetett, s azután a két fejedelemségbe küldött tábornokai, Rhenne és Jonas dandáraival egyesülhet.

A győző hold csak éjfél után kelt fel, s midőn halavány éjjeli világot széthinté az avar, kietlen pusztaságon, a csillogó mocsáros vizek között, mint egy sötét kígyó, látszott végighúzódni az orosz sereg nesztelenül, dobszó nélkül.

Egyszerre, mintha a pokol hányta volna ki őket torkából, ordító lovasság miriádjaival népesül meg a tér. A tatár kán, Devlet Giráj áll a menekülők előtt. Egész nap és a múlt egész éjjel utazott a tatár sereg, megkerülte az orosz tábornok fedező mocsarat, s most ott áll negyvenezer emberrel a visszavonulók útjában. Ak-Bik kelepcebe jutott, mind a két kezére jutott egy ellenség, s míg jobb keze Mohameddel küzd, bal kezének a kán szerez dolgot, ellenség elől és hátul, menedéke közepébe be van zárva, mindkét oldalán elrekesztve; mindaz, ami előbb ótalmára szolgált, most veszedelmére vált, a hidatlan folyó, az úttalan mocsár, a szűk róna . . . nincs merre meneküljön! semmi, semmi tanács, csak a kétségbeesés!

Hirtelen visszafordul, hogy elébbeni táborhelyét elfoglalhassa; a fűzeknél otthagya sátorait, hogy a törökök azt higgyék, miszerint még most is ott van. E sátrak sem voltak elfoglalva, s a gyöngye tartaléksapat, mit a szekérsáncoknál hátrahagyott, semmi támadásnak sem volt kitéve azalatt. A törökök megvoltak csendesesen táborhelyükön; oly bizonyosak voltak már ellenfelök romlása felől.

Péter cár kétségbeesetten zárkózék el sátorába. Vezéreinek meghagyá, hogy hajnal előtt mind készen legyenek, mert karddal kezökben fogják kivívni tán a győzedelmet, de bizonyosabban a dicsőséges halált. És az ideig megtiltá a hozzá bemene-telt akárkinek, bárha legkedvesebb bajnoka volna is az.

Elbúsultan veté le magát ágyára. Tehát annyi fáradalmas év kivívott győzelmeinek egy éjszaka vessen véget? midőn nagysága tetőpontjára ért, egy lábai alatt meggördült kavics ejtse le az örök mélységbe? a „nagy” nevet, mit ész és keresztülható lélek s országalapító győzelmek szereztek számára, egy *favágó* durva keze törölje ki neve mellől? mindez eredmény elmúljon, semmivé legyen, a birodalom óriási épülete az alapkö összetör-tével ismét szétomoljon, s a nagy orosz fél világ helyén újra apró, civakodó knézek nyomorék országai támadjanak, ellen-ségeik szolgái, szomszédjaik adófizetői? . . . Ah, ez keserű volt! A harcban és kitartásban edzett férfi verítékes arccal gondolt végig ez eszméken, miknek rémletes vége ez volt: elveszni, menthetetlenül elveszni.

E borongásából egy szelíd kéz érintése ébreszté fel; feltekinte, s amint a sátornyíláson besütő hold az előtte álló alakot megvilágítá, őrangyalát vélte előtte állani. Valóban az volt . . . Katalin volt ő, az egyszerű, evangélikus lelkész leánya, a cár hű követője, később koronájának részese.

— Hogy jöhettél ide? — kérdé sötéten a cár. — Én megtiltám a hozzájövételt mindenkinek.

— Csak bajnokaidnak tiltád meg — szólt Katalin —, *nődnek* nem.

— Mit kívánsz tőlem?

— Amit én kívánok, nemcsak magamé, hanem egész országod óhajtása az: tartsd meg éltedet.

— Gyalázatokat — akartad mondani. Az élet ára gyalázatos fogság.

— Nem az, nagy cárom, nem ismered elleneidet; vassal, ólommal gyakorta sikertelenül harcoltunk a török ellen, arannyal mindig biztosan.

— Még reménynek is kábaság, amit mondasz. Látod helyzetemet. Ezredenként ölhetnek le bennünket, ha támadunk, s hat nap alatt éhen veszett el a sereg, ha várni akarunk. Hazájának legmagasabb fájára kellene felakasztani azt a vezért, aki most engemet innen elbocsátana.

— Bíz meg gondot énreám. Törd meg egyszer nagy lelkedet, hogy annál erősebben emelhesd azt fel egykor, s írd alá ez iratot; látod, tábornokaid nevei mind alatta vannak.

— Mi ez?

— Ne olvasd el; ha olvasnád, széttépnéd. Gondold, hogy sok megalázó, megszégyenítő dolog van benne, s engedd elpirulni arcodat a szégyen miatt: ez békeajánlat Baltadzsihoz.

— Soha! — kiálta, indulatosan taszítva el magától az írást a cár.

A nő lábaihoz omolt, és térdeit karolta át, indulatosan könnyörögve.

— Nem értem, nem magadért, hanem országodért tedd meg ez áldozatot; viseltél érte sebeket testeden, viseld el ez első sebet lelkeden, később majd meggyógyítjuk azt.

A nő heves zokogására a sátor előtt hallgató vezérek is berohantak a cárhoz, s lábai elé borulva könnyörögtek, hogy mentse meg, ne magát, ne őket, hanem birodalmát, kezébe erőszakolták a tollat, kiteríték előtte az iratot; a cár odalépett, s baljával eltakarta arcát, hogy könnye, hogy pirulása ne lássék, s hogy ne lássa ő sem, mi van odaírva, úgy jegyzé alá nevét.

Ah, valóban volt oka a könnynek és pirulásnak! Azon iratban az volt ajánlva a török fővezérnek, hogy ő diktálja a békefeltételeket.

A cár aláírása után hirtelen összeszedé Katalin minden éksze-reit, még az ujjain levő gyűrűket is lehúzta; az orosz tábornokok összerakták minden pénzüket, ezüst- és aranypénzeket svéd és szász nyomással, s azokat két szekérre rakva, a kancellár, Safiroff kezére bízta, s útnak indíták Baltadzsi táborába.

A békekövet érkeztenek hírére magához hívatá Baltadzsi a

kiaja béget, Ozmán agát, s együtt olvasva a békeajánlatot, együtt megosztottak a küldött kincseken.

Még alig legeltethették szemeket a küldött ajándékokon, midőn belép a sátorba Ponyatovszky és Devlet Giráj, s hevesen megtámadják őket azért, hogy az orosz küldöttel titokban, nálok nélkül tanácskoznak.

Baltadzi egész nyugalommal felelt nekik:

— A béke már el van határozva.

Ponyatovszky szemét elfutotta a vér, dühösen csapott kardjával a földre, s öklével fenyegetőzve szólt a nagyvezérhez:

— Én tiltakozom az ellen királyom nevében.

— Én pedig tiltakozom a magam nevében — szólt Devlet Giráj.

— A béke már meg van kötve — ismétlé megilletődés nélkül Baltadzi.

— De arra tinektek nincs hatalmatok! — kiálta Ponyatovszky —; a harc az én királyom harca is, és a tatár káné, s nélkülünk ti nem határozhattok; elárulhatjátok saját hazátokat, ha tetszik, mit bánom én, vigyen az ördög; de az én hazámat és Devlet Giráj országát nem adhatjátok el.

— Tudom. Azt hát nem adjuk el — viszonzá Baltadzi szelíden.

Ponyatovszky dühösen fenyegeté öklével a kiaja béget:

— Ozmán aga, ez a te munkád volt!

— Úgy van, az enyém.

— No, emlékezzél rám, majd mikor olyan rossz napod lesz, mint nekem van ma, akkor gondolj rá, hogy ez meg az én munkám.

Azzal indulatosan hagyá el a sátort. Devlet Giráj még ott maradt. Legalább olyan feltételeket akart a békekötésbe diktálni, amiket a cár el ne fogadhasson.

Ő diktálta Omer efendinek a megalázó bevezetést, melynek minden szava tőr és méreg. Azotot vissza kellett adni, Ka-

mienska, Szamara, Tighán várait lerontani, minden ágyút átadni a győztesnek, Potkal és Berabas kozákjairól lemondani, s a svéd királyt országába bizton hazabocsátani.

Egy óra múlva Safiroff és Seremetoff aláírottan hozták vissza a békeföltételeket, a cár mindenbe beleegyezett; a két főúr kezesül maradt a török táborban.

Déltájon csengő zenével s lobogó zászlókkal indult meg a cár serege az utat nyitó török sereg előtt; ágyúikat, szekereiket hátrahagyták, hátra a dicsőséget is, de előttük állt a jobb idők reménye, a vizsontorlás útja.

Midőn utócsapataik is kihúzódtak már a mocsár mellől, azon pillanatban érkezik meg XII. Károly Benderből a török táborba, és látja, mint menekül meg halálos ellensége a török sereg szemei láttára.

A kétségbeesés haragjával ront a király a nagyvezér sátorába, ki szép nyugodtan sakkot játszik Ozmán agával.

— Mit cselekedtél, örült ember!? — kiált Baltadzsira.

— Békét szereztem az országnak — felel ez csendesen rokkirozva. — Mert meg van írva, hogy jobb a sovány béke a kövér háborúnál.

— Vagy örült vagy, vagy gazember, vagy mind a kettő! — kiált Károly, s dühösen veti magát a szófára, melyen a nagyvezér ül, s elnyújtva csizmás lábait mellette, készakarva belekeveri egyik hosszú lovagsarkantyúját a vezér selyemkaftánjába, s akkor egy nagyot hasít rajta; a nagyvezér észre sem látszik azt venni.

— Mit nem tehetél volna! — szól indulatosan járva alá s fel a sátorban a király. — Elfoghattad volna a cárt egész seregével, s foglyul vihetted volna Sztambulba.

— *Ki kormányozta volna távollétében országát?* — szól erre Baltadzsira, s feleletével oly dühbe hozza a királyt, hogy az felrúgja a sakkot, s mindenféle válogatatlan címekekkel megrakva a nagyvezért, lovára veti magát, s visszanyargal kíséretével együtt Benderbe.

A mufti a namazátra hívja a sereget, a nagyvezér főuraival nyugodtan megy imádkozni s mosakodni.

Másnap mindjárt visszafordult seregével Edrene (Drinápoly) felé! Midőn odaért, szemben találá a főkamarást, Mohamed agát. A szultán üdvözetét hozta számára és a tiszteletkaftányt. Baltadzi megnyugodva hajtá fejét álomra. A békekötést íme a szultán is helyeselte. Reggel aztán ismét eljött hozzá a főkamaras, s tudtára adá, hogy a kötött béke miatt hivatalából le van téve, s száműzetett Lémnosz szigetére. Az üdvözetet és tiszteletkaftányt csak azért kapta, hogy annál keserűbb legyen a büntetés.

Ozmán agát és Omer efendit lefejezték, kincseik közt megtalálták Katalin gyűrűjét és a svéd és szász nyomatú pénzeket. Tehát az előbbire nagyon hamar elkövetkezett a rossz nap, melyben Ponyatovszky mondására visszaemlékezhetett.

Baltadzi alig érkezett meg Lémnoszba, midőn valami különös betegség érte utol. Végtagjai elkezdtek megmerevülni, és semmi orvos nem segíthetett baján.

Egy napon, hogy felvidítsák, szolgálai vidám népdalokat énekeltek előtte, s midőn kérdezé, hogy ki szerezte azokat, mondák neki, hogy Mizzri volt az, aki e szigeten halt meg és itten van eltemetve.

— Úgy bizonyára nemsoká én is meg fogok halni — nyögé Baltadzi, s kérte szolgálait, hogy halála napján emeljék fel a követ Mizzri sírjáról, s fektessék őt is oda.

Ez nemsokára bekövetkezett. Baltadzi egy napon végképp megmerevült. Szolgálai, végkívánata szerint, felemelték Mizzri sírkövét, s íme annak túlsó lapjára ezen szavak voltak írva:

„E sírban fog egykor nyugodni Baltadzi Mohamed; ezt jelenté ki nekem a Mehdi! — Mizzri, a költő.”

És abba a sírba tették Baltadzsit, hogy igaza legyen a Mehdi-nek.*

* Hammer-Purgstall, Geschichte des osm. Reiches.

13. AZ UTOLSÓ CIGÁNYORSZÁG

Szegény, szegény hegedűsök, ti!

Kik vándoroltok az egész világban, és vándoroltok nemcsak hazátlanul, hanem még mezítláb is, vagy pedig olyan csizmában, melynek már más félregázolta a sarkát.

Kik mulattattok boldogot, boldogtalant, s cserében viseltek érte boldognak, boldogtalannak avult köntösét.

Kik laktok a faluvégeken, mint semmi néphez nem tartozó nép — kiket tegez minden ember, de senki sem tart rokonának — kik idegenei és jövevényei vagytok ivadékról ivadékra minden földnek.

Kik megszoktátok a pironkodó szót, a fázást, éhezést, s éltek megpanaszolt kegyelemkenyéren — és ami keserűbb a pironogató szónál, hidegnél, éhségnél, kegyelemkenyérnél: kik sehol sem mondhatjátok: „itthon vagyunk”.

Vajh! volt-e valaha olyan ország, melyben ti voltatok az urak?

Ahol vajdáitok előtt meghajolt az utcán minden ember, s sarkantyúitok pöngésére kinéztek kapuikon az asszonyok?

Ahol nem laktatok a falu végén, hanem benn a városokban, fényes palotákban, állatfejekkel cifrázott oszlopú, kacskaringós tetejű, talitarkára festett aranyos, ezüstös palotákban?

Ahol nem parancsolt veletek a kisbíró, öregbíró, szolgabíró és az ő hajdúí, hanem ti magatok tartottatok törvényt kerek piac közepén, s a tisztas, kondor szakállú vajdák bölcs ítéleteit írástudó bölcsek jegyezték fekete táblára, egymást öklelő igazi cigánybetűkkel?

Ahol nem viseltetek olyan ruhát, amit más ember már elnyűtt, hanem lehúztátok a párducnak és a káguárnak az ő bőrért, s azzal övedzétetek körül derekaitokat, asszonyaitok pedig az ő szép rózsaszínűre festett ujjaik hegyével olyan fehér kantusokat szőttek-fontak az angórajuhok ezüstös gyapjából, mint a hegyekre esett hó, s viselték azokat szépen kivarrva hímes virágokkal, egész földig körülszegve szironyos szalaggal, s csinosan körültekerve a karcsú derekakon, hogy a szép gömbölű vállak s az ideges, sima karok szabadon maradjanak?

Ahol ha hegedültetek idegen nemzetnek, hegedültetek neki karddal és dárdával, s hogyha vándoroltatok szomszédok földére, nem az kergetett el benneteket, hanem ti kergettétek el őt?

Ahol téjjel-mézzel folyt a patak, kövér vaddal bővelkedett az erdő, magától termett a föld, aranyat, ezüstöt kínáltak a hegyek, s ami többet ér tejnél, vajnál, aranynál, ezüstmél, ahol azt mondhattátok: „itthon vagyunk.”

Vajh! volt-e ilyen ország valaha?

Messze, Ázsia közepén, ahol a Hindukus hegyei a Ganges szent vizei előtt megnyílnak, a szakadékos vízómlásokon át keresztültekintve, egy boldog tartomány képe áll előttünk, melynek neve Zingara.

Boldog ország, áldott ország; ege nyájas, földje zsíros, tavasza virágosabb, mint másutt, nyara enyhébb és ősze gazdagabb.

Hol a mi kerteink ritka gyümölcsfái erdőszámra nőnek, s ami drága csemegéket mi csak a boltokban látunk, aszalva, préselve — azokkal ott a háziállatok híznak.

Még a vadak is szelídebbek, mint minálunk. A szép hosszú szőrű kecskejuhok tavasszal le hagyják nyírni gyapjaikat, s őszi semmi gondja rájuk a gazdának; a fecske enni való mézgyából készíti fészket, mit Európában mint csemegét drága pénzen adnak; a nyúl nagyobb, a farkas kisebb, mint nálunk; a fák derekaiból édes ital csorog, ágaik közt tejes gyümölcs terem, virágaikból méz csepeg, tobozaikból ruhának való gyapot fakad, kérgeikből becses festék ömlik, leveleikből drága ital készül.

A hegyek gyomrai aranytól terhesek, s hogy az embernek még a kereséssel se legyen nagy dolga, kimossák azt onnan a patakok, s elszórják a parton.

Újabb kori utazók, kik e földet sűrűbben kezdik látogatni, mióta a hatalmas Anglia Kelet-India urává tette magát, gyakran emlegetnek egy nagy kiterjedt várost, melynek még most is bámulatos omladéki ott látszanak a szent folyó partján két-felől. Egy roppant kőhíd két oszlopa még most is kiáll a vízből, mely a város két partját egymáshoz kötötte.

Körül sűrű erdő terül, a beomlott paloták közepéből nagy pálmafák nőttek elő, mintha iszonyú nagy cserepekbe volnának ültetve, óriási virágok, a kínafa és a fahéjfa-bokrok elleptek minden utcát, minden piacot, s a legmagasabb bolthajtásokról hosszú, kapaszkodó növények szárai csüggnek alá tarka virágokkal. Messze, messze az omladékhoz nem lakik semmi emberi lélek, a legközelebbi rongyos falu tíz mérföldnyire van hozzá.

Az utasok csodálatraméltó rajzokat közölnek az épületekről. Szépségök nagyrészt lekopott már, de a maradványokból is kivehetni, hogy itt hajdan nagyra törekvő boldog emberek laktak, kiknek módjukban állt lakásaikat faragványokkal, virágok és állatok kivésott alakjaival felcifrázni, s akik e tömör, vastag oszlopokat, e nagy márványdarabokat egymásra halmozták, azok sokáig akartak e földön lakni; s íme házaik túléltek uraikat, s az épületek még állnak, amidőn már senki sem tudja, hogy ki lakott azokban.

A tizennegyedik század vége felé még e város palotáiban vidám zene hangzott; ezen romba dült épületek mind meg voltak népesülve, s éjjel-nappal olyan zaj volt e városban, mintha egyre-másra lakodalom volna.

Évek és századok óta, miket senkinek sem jutott eszébe számlálni, lakott itt egy szép, olajbarna arcszínű népfaj, mely híres volt a Ganges vizétől a kínai falig három dologról. Egyik volt papjainak jóslata, másik költőinek éneke, harmadik bajnokainak vitézsége.

Mert három osztály volt közöttük, egyik a bűbájosoké, ez volt a legfőbb, másik a költőké, harmadik a harcosoké, és minden osztálybelinek a fia azzá lett, ami volt az apja, s egyik osztályból a másikba átlépni nem lehetett, sem pedig a bűbájos leányát katona el nem veheté, aki alacsonyabb osztályból valónak tartatott. Az utolsó osztály, mely a néphez sem számítotték, volt a földművelőké, és azokat lenézte a többi három, s azoknak be sem volt szabad lépni az elébbiek küszöbén.

Egy uralkodója sohasem volt e népnek, hanem amely földön valaki leghatalmasabb és legbölcsebb volt, ott uralták. Itt a bűvészt, amott a költőt, másutt ismét a hadvezetőt.

Azon időben, melyről e történeteket írjuk, egész Zingarában ismeretes volt e három név: Ruhiva, Csalaróda és Mange.

Ruhiva volt a legvénebb bűvész, ennek volt egy szép leánya: Palamira, és ezt szerették ketten, Csalaróda, a költő és Mange, a bajnok.

A leány pedig szerette mind a kettőt, és nem tudta elhatározni magában, hogy melyiket szereti jobban, mert ha a költő szépen tudott is énekelni karcsú termetéről, melyet a szellőtől ingatott virágszállhoz hasonlított, földig érő fekete hajzata tekerceiről, melyet az égből aláeresztett tündéri hálóknak nevezett; ámde a bajnok tudott hozni tarka selyemruhákat e magasztalt termetre, s ragyogó gyöngyöket fekete hajába; s amilyen szépen tudta verni a költő a kifeszített húrt vékony pálcikákkal, olyan szépen tudta verni a bajnok az ellenséget éles, görbe karddal, s egyiknek a híre sem volt kisebb, mint a másiké, s egyik is oly forrón szerette, mint a másik.

Lőn azonban, hogy egy napon csodálatos tünemények mutatkoztak Zingarában. Amint a nap lenyugodott, az ég mégsem sötétült el, hanem a távoli Himalája bérctetőin, miknek örök havas homloka az eget látszik érni, valami veres fény visszaverődése látszott egész éjjel, egész reggelig.

Napok múlva megtudták, hogy mi volt ez a tünemény.

A rettenetes Tamerlán jó azon táj felől végláthatatlan tatár-

csordával, s körül feléget erdőt és falut az ellenség földein, hogy sem ember, sem állat azon ne lakják többé.

Jaj, tenéked, szegény Zingara.

Nagy ijedtségben volt a népség. Megállt a jövendőmondás a jósok szájában, nem tudták megmondani, mit hoz a holnap nap. Megállt a hegedűvonó a lantosok kezében, elfeledték a harcra buzdítás nótáját, és kiesett a kard a harcosok markából, mintha valaki kiütötte volna azt onnan.

Mit használ jóslat, ének és fegyver, ha nincs szív, mely azokat emelje?

De volt! Palamira szíve volt az.

Felöltözött a szép leány legszebb kantusába, karjára kapcsolt két aranypercet, hosszú, fekete hajába font három szivárványos szalagot, karcsú derekára felkötötte a drága tibeti övet, melynek végébe pálmák voltak varrva hímmel. Gömbölyű nyakán három sor igazgyöngy volt fűzve, s pártája ragyogott tűzvillogású gránátgyöngyöktől; keblébe volt tűzve egy eleven rózsza.

Hejh, de mennyivel szebbek voltak szemei a gránátnál, piros ajkai és gyöngysor fogai eleven rózsánál s igazgyöngy füzéernél, s egész tekintete, járása, kelése mennyivel többet ért aranyánál, ezüstmél; aki őtet látta, nem látott az rajta sem ékszert, sem selymet arannyal áttörve, hanem csak bűbájt és eleven szépséget.

Odahívatá magához Palamira a két ifjat, kik belé szerelmesek voltak. Egyiknek vállára tette jobb kezét, másiknak bal kezét. Csalaróda szép halvány ifjú volt, ábrándozó, lesütött szemekkel, hosszú, fekete hajfürtei kondor karikákban omlottak vállaira. Mange erős, ideges termettel bírt, arca sötétbarna volt a naptól és piros a szerelemtől, hajzata magasra volt felkanyarítva, s körülfogva egy ércarbonccsal, hogy mikor harcol, a szemébe ne csüngjön.

Amint így vállaikra tevé kezét Palamira, szemébe tekintte az egyiknek, szemébe a másiknak is, s így szólott hozzájuk:

Aki engemet szeret, bebizonyítja nekem azt, hogy szeret. Nem elég beszélni, nem elég ajándékot hozni annak, aki engemet szeret; hallgatni kell annak és meg tudni halni, valamint én meg tudok halni azért, akit én szeretek. Ragadd te kobzodat, ragadd te kardodat — s menjetek az ellenség elé. Veletek megyek én is. És amikor én elől fogok menni, hátul maradtok-e ti akkor, nem inkább egyik jobb felől, másik bal felől fogtok-e mellettem állani? És ha meg kell halni, nem inkább ott estek-e el mellettem egyik jobb, másik bal felől, s megöleltek, és úgy haltok meg velem együtt?

A költő rácsapott kobzára, a harcos rácsapott kardjára, harcias hangot adott mindkettő.

Azzal előhívták az ősz Ruhivát, kinek kondor, ősz fején minden szál haj fehér volt már, de egy szál sem esett le róla, s tudtára adták szándékukat.

Az ősz vajda megtörülte mindkét szemét; felölté hosszú, csíkos palástját, s kiméne velük együtt a piacra, ahol a nagy népsokaság erős lármát támaszta már, s mint nagy veszedelem idején szokott lenni, egymással civődött minden ember.

Háromfélét akart a nép. Egyik azt kívánta, hogy hódolattal kell a hódítót megengesztelni, s kiválogatni az országból ezer és ezer szép hajadon leányt, azokat ajándékba küldeni eléje, hogy kegyelmezzon Zingarának, s ne rontsa el a szép tornyokat.

Másik rész inkább el akarta hagyni az országot, s bujdosni világtalan világig, és sohasem térni vissza a téjjel-mézszel folyó országba, melynek édes vizeiben idegen tatár itatta lovait, s nem ölelni meg többé azon nőket, kiknek barnapiros arcát kutyafejű hősök csókolgatták.

A legkisebb, a legbátrabb töredék végtére azt kívánta, hogy ők kimennek az ellenség elé, megmérkőznek vele emberül, s ha a Buddhának, a százkezü istennek úgy tetszik, hogy őket megsegítse: elverik az idegen hódítót boldog határaikról, ha

azonban a számtalan bálványisten ezer szemével elnézheti, hogy védőik elhulljanak, ám el fognak hullani, s ők lássák, ki védi meg őket tovább.

A nagy zaj közepett megérkezék a piacra a vén Ruhiva és leánya a szép Palamira és annak két kedvese, a költő és a bajnok, s mind a négyen felállának egy nagy köemelvényre, lekergetve onnan a többi, akik addig beszéltek a néphez, s nem hagyták egymást szóhoz jutni.

Elhallgattak, amint a vajdát meglátták mindnyájan; a bátrabbak, mivel szerették, a félénkebbek, mivel félték tőle. Ő pedig monda nekik ily beszédet:

— Én fajom, én szerelmesem. Legyetek mindnyájan egy füllé, hogy halljátok amit beszélek, s legyetek azután mindnyájan egy karrá, hogy cselekedjétek amit mondtam. Nagy, országjáró ellenség közelget határunk felé, lólábú, kutyafejű ellen, aki tizenkét feleséget tart és kisgyermek húsával él. Kellenének ugye a mi szép barna menyecskéink s a mi gyöngye húsú ifjú magzataink, a mi folyóvizeink tele sárárannyal. És a mi juhaink és a mi ökreink, miket mi már meghizlaltunk. De nem esznek abból. Azért, hogy ők sokan vannak, meg nem ijedünk mi. Láttunk mi már máskor is sáskákat táborozni, annyit, hogy reptükben elfogták a napot. Mit csináltunk? Árkot ástunk, seprűt fogtunk, elseprűtük, eltemettük őket. Avagy akinek egy aranydénárja van, nem gazdagabb-e az, mintha száz maravédija volna, amely legcsekélyebb rézpénz? Úgy vegyétek, hogy mi vagyunk az aranydénár, az ellenség a rézpénz, tíz közülünk többet ér, mint amannak ezere. Elmegyünk mind, levágjuk mind, hazahozzuk mind. Itthon csupán az asszonyok maradnak. Az asszonyok pedig azalatt, amíg mi az ellenségre járunk, menjenek ki a szent folyó mellé, ott a víz mentében ássanak egy hosszú-hosszú árkot, ebbe temetjük majd az ellenséget, és a kőfaragók készítsenek nagy szobrokat, felírván azokra, hogy azon sírban nyugszanak mindazok, akik Zingarának ellenségei voltak.

Tetszett az öreg beszéde a népnek, s felkiáltának rá nagy örömmel, s egyszerre annyi kard emelkedett az égre, hogy ha onnan kellett volna az ellenségnek lehullani, bizonyára mind felnyársalta volna magát azokban.

Sok zaj, sok kölcsönös fenyegetés közben fegyverbe öltözött az egész ország, minden ember annyit akart levágni az ellenségből, hogy a többiek félhettek, hogy nekik semmi sem marad. A költők csatába induló nótákat pengettek és trombitáltak; a jósök előre kihirdették, hogy úgy fog lehullani az ellenség, mint mikor megrázzák a fát, és lehullanak a cserebogarak, s a vitéz bajnokok nemkülönben fognak cselekedni, mint a pézsmakacsák, melyek a fa alatt állanak, és menten fölészik a cserebogarakat; aki pedig csak fegyverhez juthatott, azt kitisztította, kifényesítette, s azután kiálták: haljunk meg az utolsó emberig! Ilyen utolsó ember pedig nagyon sok szeretett volna lenni.

Csak a Ruhiva család beszélt keveset, tett sokat. Sorra járták az országot, s akiket az ősz jós beszéde és leánya szép szemei, és a költő föllekesített, azokat a bajnok egy csoportba gyűjté, s e kis csoporttal elindulának a hegyek közé az ellenséggel megmérkőzni, mikor még a többiek csak messziről fenyegették azt ököllet.

Tamerlán szélső hadai, melyek Indiát pusztíták, lerontva a bálványok oltárait s leöldösve tisztelőit, sokszor összeakadtak Mange kisdud csapatjával, s keservesen tapasztalák, hogy ezek a barna fiúk kegyetlenül tudnak tréfálni, ha egyszer megharagsznak. Mange egyszer egy egész kosárral szedette össze a gyémántos forgókat, mik a levert tatárok vezéreinek turbánjaiban voltak.

A harcok alatt, midőn Mange véres kézzel dúlt az ellenség között, nem messze a harcoló seregtől magas sziklán állt Ruhiva és leánya és a költő, s ha jött felőlök a szél, elhozá a költő lelkesítő énekét, s ha visszatekintének a harcosok, látták ottan az ősz kiterjesztett karjait s a szép szűz repkedő hajfürteit, mint

csatára intő zászlót, s új erő szállt szívökbe tőle, s még jobban verték az ellent.

Az egész országban pedig nagy volt e miatt az öröm; mindennap készült minden ember az ellenségre, végre csoportokba verekedtek, s százezrével tódultak a csatatérre, látván Mange példájából, hogy a harc mestersége könnyű; csak le kell ütni az ellenség fejét, azután semmi baj. Otthon eldicsekedtek aszszonyaiknak, hogy csak álljanak ki majd a folyam partjára, s várják ott, hogy fognak aláfelé úszni az ellenség fejei, miket ők leaprítanak.

De amint odaértek, s megállva egy hegyoldalban, végignézték Tamerlán tengernyi népét, egy fejcsóválás lett az egész sereg. Tenger ez, nem patak; erdő ez, nem berek! mondának egymásnak. Sülve volna is, nehéz volna megenni amilyen sokan vannak; lovon ülnek, azt is elérik, aki szalad, nyíllal lőnek, azt is megölik, aki senkit sem bántott. Gyerünk innen, mert itt emberhalál lesz még!

Meg is szégyenlék magukat Mange csapatja előtt, s azt izenték neki, hogy ő csak tartsa magát az ellenséggel, majd ők annak a hátába kerülnek, s minthogy a tatárnak hátul nincsenek szemei, szép észrevétlenül mind leütögetik fejeiket.

Mange tehát kiállt a töméntelen sokaságú tatárhad ellen, s reggeltől estig verekedett vele, két sziklaszorosnak támasztva seregét, s reggeltől estig várta, mint fognak számtalan társai az ellenség háta mögött megjelenni. Azok pedig szépen szedék a sátorfákat, s ahonnan jöttek, arra visszamentek, s azóta ki tudja, hol járnak már.

Ehelyett azonban éjszakára a tatárok kerültek Mange háta mögé, s körülfogták a bátrak csapatját, reggelig harcoltak velők, ott esett el egyik a másik után. Reggelig lehetett hallani Mange kardcsattogásait, Ruhiva buzdító szavát, a szép Palamira sírását és Csalaróda harci énekét. Egyik a másik után hallgatott el.

Mint a növekedő árvíz emelkedett a tatár-özön azon domb

körül, hol az utolsó bátrak álltak, ott a szép Palamira lábainál esett el sebektől elhalmozva a nép utolsó hőse, Mange, még akkor sem bocsátá el a kardot kezéből, s haldokló szájával is hazája földét csókolá.

Ott ölték meg az ősz Ruhivát leánya előtt, piros vére befecskendé fehér haját, utolsó sóhajtása is átok volt a győzelmesre.

Még énekelt Csalaróda, még zengé a harci éneket, midőn már senki sem volt, aki harcoljon; egy nyíl keresztüljárta szívét, s odaszegezé a földhöz; még akkor is verte a húrokat, s kezének utolsó mozdulatja is harci dal volt.

Utolsó áldozatja a halálnak volt a szép leány, saját kezével verte szívébe törét, midőn el volt már veszve, s ott lerogyott két vőlegénye közé, mellette feküdtek szépen: az egyik jobb, a másik bal felől. Kezeiket megszorítá utolszor, és úgy haltak meg, ahogy óhajták: egymást öelve, dicsően, szabadon.

A zingarai asszonyok pedig várták a folyamparton, hogy mikor jönnek a levágott fejek úszva a víz színén. Nemsokára jöttek azok, hosszú sorban, szomorú csendességgel úsztak aláfelé, de jaj, jaj! nem az ellenség kopasz fejei voltak azok, hanem a szép zingarai ifjaké, hosszú, göndör hajfürteik libegtek csendesen a vízben.

Azok pedig, akik elsöktek a harc elől, napok múlva ismét hazaérkezének, de jól érzék, hogy itt nincs számukra többé haza; összeszedték amit szedhettek, felülteték porontyaikat, feleségeiket ökreikre, szamaraikra, s el-kivándoroltak a téjjelmézzel folyó országból, elbujdostak, elszéledtek világtalan világig, eltagadva saját nemzetüket, koldulva, csenve, csalva s vándorolva és sehol meg nem pihenve; mintha az ősz Ruhiva átka fogta volna meg őket, hogy akik boldog hazájukat megbecsülni nem tudták, ne tudjanak megpihenni sehol, hanem bujdossanak egyik határból a másikig.

Igy jutottak el Zsigmond király uralkodása alatt Erdélybe. Már ekkor származásukat is eltagadták, azt állítva, hogy ők Egyiptomból jönnek s Pharaó ivadékai, ami pedig lehetetlen,

mert akkor tengeren kellett volna jönniök, a hajókázást pedig nyilván nem ők találták fel; legerősebben bizonyít indus származásuk felől saját nyelvük, mely most is tele van indus szavakkal.

Nemcsak Magyarországon lehet azonban őket látni, a kerek világon mindenütt szét vannak szórva; Német-, Francia-, Angol-, Spanyol-, Török- és Oroszországban, mindenütt ismerik őket, mindenütt az a barangoló, szomorú nép, mely végzi a legaljasabb munkákat, s mulattatja a vigadni akarókat, s üldöztetik a rendszeretők által; néposztály, melyet minden ország úgy tekint, mintha valami eleven állatot nyelt volna el. A magyarországi cigányok állapota még legtűrhetőbb. Ezek sajtóztottak el legtöbb műveltséget, miután a főurak mulatási hajlama s a nép kedélye legjobban megszoktató őket; váltak közülök nagy művészek, jó katonák (utóbbiak kivált a 17. században); itt látni őket díszes, divatos öltönyökben járva, látni öregeiket ökölnyi ezüstgombbal terhelt mentékben, lovakon ülve, mégpedig jó lovakon. Itt írnak rólok a költők nem megalázó dolgokat, s úri asszonyságok zongorázzák szerzeményeiket —; hanem azért itt is megérik rajtuk a Ruhiva átka.

14. A HOSSZÚ ÁLOM

Sokszor mondja azt az ember, ha valami nemszeretem napok következnek reá: „bárcsak megtehetném, hogy most lefeküdjem, s csak fél esztendő múlva ébredjek fel újra”. Jól esnék keresztülalunni a terhes időket, háborút, éhséget, döghalált, s csak akkor ébredni fel, amikor ismét boldog világ van, s az ember térdig járhat a bablevesben.

Az ezernyolcszáztizenegyedik esztendőben élt Nógrád vármegyében egy fiatal parasztember, Herczeg András, kinek neve a vármegye levéltárában is megtalálható, mert oly rendkívüli dolgok történtek övele, minőket az Isten egyezer esztendőben egyszer enged megesni ő irgalmából.

Ezen becsületes földműves már azelőtt is sokat dicsekedhetett Isten áldásával: vetései jobbak voltak, marhái egészségesebbek, mint másoké, de megérdemelte, mert szorgalmatos volt, és maga nézett minden dolog után; és ami mindennél nagyobb áldás, felesége nemcsak legszebb, de legjobb, legtakarékosabb, leghűségesebb volt a faluban, és Herczeg András azt is megérdemelte, mert viszont ő is olyan férj volt, amilyenek hét vármegyében nem lehetett találni párját, mindig józan, mindig jókedvű; még ha megharagították is, felesége iránt nyájas maradt, nem úgy, mint egynémely bolond ember, aki a házón kívül kapott bosszúságért feleségén tölti haragját. Úgy is éltek e jámbor emberek, mint az angyalok az égben, s nem hiányzott semmi boldog házasságukból, mint csupáncsak — találjátok ki, hogy mi hiányzott? könnyű pedig azt kitalálni: egy kis síró-rívó portéka kellett volna a házhoz, akár fiú, akár leány, aki az öregek szívét felderítse.

Mikor pedig azt mondom: „öregék”, ez alatt nem azt értem, hogy ők már öregek voltak, hanem csak így szokták egymást nevezni szerető házastársak, bármilyen fiatalok is: „édes öregem”, tudni való, hogy nekik egymással kell megöregedniök, és a szeretettől csak az ásó-kapa választja el őket.

Végre ezen óhajtásuk is teljesült a boldog házasoknak, még András maga semmit sem tudott róla, amidőn az éltesebb komámasszonyok, nászasszonyok és szomszédasszonyok félrehívták, s titokban figyelmeztették rá, hogy ugyan bizony vigyázzon ám a Juliskára (ez volt felesége neve), ne engedje valami nehezet emelni, vagy valami magos polcról levenni valamit, avagy döcögős szekéren járni, s száz egyéb ily veszedelmes dolgokat elkövetni, mert abból azután nagy baj lehetne.

De majd kibújt a bőréből Herczeg András ilyen beszédeket hallva, csakhogy üveg alá nem tette a feleségét, úgy őrizte minden bajtól; fütyült, danolt örömeiben egész nap, csak úgy égett a keze alatt a munka, s milyen boldog volt, hogy ragyogott az orcája, mikor estenden hazatérve a szántásból, a tűzhelynél sütő-főző menyecskének azt mondhatta, hogy: „anyjuk te!”, s aztán odament és átölelgette az elpiruló asszonykát, s ha az tréfásan kezére legyintett, mondván: „menjen kend apjuk, illik is a legyeskedés ilyen öreg emberekhez, mint mi”, akkor meg már örömeiben a gazda nemcsak danolt, de táncolt is. Mert amíg fiatal az ember, szereti, ha öregnek nevezik.

Április tizenharmadika volt már, s Herczeg András uram nem nyughatott, hogy ő bemegy a városba, mert neki okvetlenül bölcsőt kell vásárlani. Váltig mondták neki, hogy bízza azt másra, ne menjen maga: „no az volna a szép”, felelé ő. „Nem ért ahhoz senki más úgy, mint én.”

Pedig szántás ideje volt; lónak, szekérnek nem lehetett elhagyni a munkát; de mind nem gátolta az Andrást, el fog menni gyalog, mondá; úgysis közelebb a város gyalog a hegyeken keresztül, mint kocsin az országútra kerülve, az idő is szépen kinyílt, a mezők kizöldültek már, derült tavaszi napok

jártak, csupa gyönyörűség most egymár mérföldet gyalogolni az embernek, akinek a szíve tele van örömmel.

András tehát bement a városba gyalog, kiválasztotta a legszebbet, a legtartósabbat amaz ingó-bingó bútorok közül, ki volt festve az tarka tulipántokkal, s felvette a hátára, úgy ment hazafelé. Dehogy volt nehéz, egy cseppet sem volt nehéz az a bölcső, el tudná azt vinni a világ végeig, s meg sem érezné, hogy nyomja, hát még ha benne volna a bölcsőben az, amire gondol! akkor még tán tovább is elvinné.

Ilyen boldog gondolatok között ballagott hazafelé, s alig vette észre, hogy amidőn jól benn járt a hegyek között, milyen hideg szél kezd fújni egyszerre; az ujjas ködmen, mely elébb lekíváncozott róla, most ismét felkíváncozott rá; s amint körül kezdett tekinteni, látta, mint lepik el az eget a mindenünnen tóduló sötét, fergeteges felhők, a szél zúgott a fák között, s nemsokára elkezdtek egyes szállingózó hópelyhek esni az arcára.

De már ebből nem jó idő lesz, gondolá magában András, s kettőt lépett egy helyett, és hogy hamarább otthon lehessen, amint e zimankós idő elölkapja, félreCAPOTT egy mellékútra, melyen járt már egynehányszor ifjú legénykorában, mikor társaival őzre vadászott, s nagy sietve ment előre, nem is aggódva egyében, minthogy ha a hó esni talál, a bölcső mind összeázik.

Már jó kerülőt tett a hegyi úton, amidőn egy kis patakhoz ért, melyen át kellett mennie. Igen bizony, de a kis patak most nagy folyam volt, a sok napi olvadáستól megáradt, s egész szálfákat, miket a két partról kicsavart, ragadott alá magával.

András nem tudott átmenni. Eközben a zivatar teljes haragos mivoltában utolérte, a szél bömbölt, s vágta a havat nagy sűrű pillékben az ember arcához, három lépésnyire nem lehet tőle látni; András aggodalmasan kezdte a patak partján felfelé menni, azt remélve, hogy valahol mégiscsak átgázolhat; eközben mind jobban ráesteledett az idő, végre eltévedt a hólepte vidéken, azt sem tudta merre jár már, sehoh emberi hajlékot

nem látott, sem emberi hangot nem hallott, csak a hollók károgtak a feje fölött, akiknek tetszik az, hogy zivatar van.

Odahaza azalatt nagy aggodalommal várták. A fiatal menyecske százszor is kinézett az ajtón, ha nem jön-e a férje? minden kutyaugatásra kifutott, de csak nem jött András. Este is lett, éjszaka is lett, a férj mégsem érkezett meg. A szegény asszony ezer aggodalom között volt, ha férjét e zivatar útban találta kapni, a rossz út, vadállatok, a hideg éjszaka! elveszhet, megfagyhat. Gondolni is irtózatos rá. Végre elővette bibliáját, s olvasni kezdte belőle, és amint olvasá az Isten csodadolgait, mint őrizte meg, mint vezérlé ezernyi veszélyek között az ő híveit, lassankint megnyugodott, s csendes érzéssel hajtá álomra fejét, gondolva, hogy András is bizonyosan jó emberek biztos hajlékában nyugszik, s ha ma meg nem jön, majd megjön holnap.

Reggelre azonban akkora hó esett, hogy a házajtót nem lehetett kinyitni, a tegnap még oly szép zöld vidék most fehér hóabrosszal volt bevonva. Jaj annak, aki úton van.

Két napig szánnal sem lehetett menni egyik faluból a másikba, míg csapást nem törtettek, s a hegyek közti utak úgy be voltak hordva hóval, hogy arról a tájról madárnál egyéb nem jöhetett.

Juliska képzelni sem merte, hogy férje most hazajöhessen. Bizonyosan ott maradt a városban, míg ez ítéletidő elmúlik, s majd csak akkor jön haza, ha a hó elolvadt. Ezzel nyugtatá meg magát.

Azonban a hó elolvadt, s András mégsem érkezett meg. Juliska aggodalmasan ment be maga a városba, ahol testvérei laktak, s azoktól megtudá, hogy András elindult azon reggelen, melyre a zivatar következett, egy szénégető pedig bizonyította, hogy látta is őt az úton, amint egy tarka bölcsőt vitt a hátán, még tüzet is kért tőle a pipájába.

A nő erre kétségbeesetten kereste össze a környék valamenyny kunyhóit, szénégetőit, hámorait, kérdezve, tudakozódva

fűtől-fától férje után; de arról nem tudott senki. Eltűnt, elveszett végképpen.

Az atyafiak, az ismerősök vigasztalták a nőt, hogy majd csak előkerül András, tán ide vagy amoda mehetett, tán más ember helyett elfogták, pedig magában mindenki azt hitte, hogy ama fergeteg éjszakáján megették a farkasok, vagy megfagyott, vagy valami hegyszakadékba lebukott, s ott veszett.

Juliska nem szűnt meg őt várni. Azonban elmúlt egy hét, két hét — egy hónap, két hónap; András mégsem érkezett. Sajat testvérei is letettek már a kereséséről, de Juliska még mindig remélt. Hiszen ha megették volna őt a farkasok, a bölcsőt csak nem ették meg: arról rá kellene találni, de annak sem volt semmi nyoma.

Azonban a tavasz is elmúlt, a nyár meleg napjai is eljöttek, Juliska ezalatt meg is jött a hosszú útról; egy szép kislány lett, azt megkeresztelték Andrásnak.

Özvegynek tartá már minden ember, pedig még gyászt sem viselt. Lassankint jöttek vigasztalók a szép özvegyhez; akadt elég derék fiatalember, aki sajnálta, hogy a kis Andris árván maradt, örömet lett volna atyja; de Juliska nem hallgatott rájuk; bár egy hónap a másik után múlt el, ő csak azt mondta mindig: „meg kell még Andrásnak jönni, mert én még sohasem álmodtam vele, pedig ha meghalt volna, meglátogatna álmomban”.

Szegény asszony! sóhajtának ismerősei, még eszét veszti bele.

De csakugyan hova lehetett András?

Ott hagytuk el, ahol eltévedt április 13-án. Összevissza bódorgott azután az erdőben, remélve hogy valami hajlékra talál, s aközben sokat sóhajtott Istenhez, hogy szabadítsa meg e vesztélytől, amidőn egyszerre egy barlangra bukkan, mely odvas fenyőfák tövében szinte kínálkozni látszott eléje.

Ilyen állapotban nincs mit válogatni sokáig. András körül nézte az odvat; szűk volt biz az és alacsony, de feküdni jól lehetett benne, s legalább az ember biztosítva volt a megfagyás-

tól; elhelyezé tehát magát benne, ahogy lehetett, egy nagy követ hengerített a nyílásra, nehogy vagy egy portyázó farkasban hálótársra akadjon, a bölcsőt megfordítva feje alá tette, s azzal buzgó fohással Isten oltalmába ajánlva magát, csendesén elszunnyadott; hallá ugyan egyszer, mint rohan alá a bércekről egy irtóztató hógörgeteg, s csapódik barlangja nyílásához, de újra elkezdte imádkozni, és újra elaludt csendesén, Isten nevével ajkain, s nejére gondolva szívében.

És Isten gondját viselte neki ott.

. . . Késő reggel van már András! hallod, hogy szólnak a rigók, ideje volna már felkelni és folytatni az utat hazafelé!

András egyet nyújtózott, és barlangja szájáról elhárítá a követ; úgy tetszék neki, hogy ez a kő most nehezebb, mint tegnap volt, vagy az ő karjai gyöngébbek.

De mi Isten csodája ez? A tegnap esett hónap sem híre, sem helye, a fák mind tele vannak zöld lombbal, s az erdőben minden virág nyílik, és a gombák előjöttek a haraszt közül.

„Én vagyok-e én, és tegnap volt-e tegnap?” kérde András önmagától, és amint ruhájára tapintott, akkor vevé észre, hogy amely oldalon feküdt, azon a köntöse mind lerohadt róla.

Nagyon sokáig kellett neki ott aludni.

Kibotorkázott ezután az erdőből, de érzé, hogy tagjai gyöngék, alig bírt menni.

Félóra múlva az erdő széléhez jutott; hát itt mit látott ismét? A tulajdon szántóföldje volt előtte; azon héten, melyen lefeküdt, végezte a vetést, s most hogy fölébredt, már érett a kalász.

Augusztus huszonhatodika volt aznap.

Az aratók énekeltek mindenfelé a mezőn. Az ő szántóföldein már a kepeket rakták.

Egyik kereszt tövében ült egy fiatal menyecske, fehér kendővel a feje bekötve, szép gömbölyű keblén egy kis pirosposztagás gyermeket szoptatott.

András odakerült mögéje észrevétlenül, s megszólítá: „anyjuk”.

Hogy ugrott fel egyszerre az asszony, hogy sikoltotta el magát, férjét megpillantva, hogy borult nyakába, s hogy árasztotta el csókjaival? azt elképzelni könnyebb, mint elmondani.

Az aratók és az egész falu népe összeszaladt e csodára; senki sem hihetné azt el, ha számtalan szemtanú bizonyosága nem erősítené, hogy Herczeg András huszonnyolc hétig aludt a beresznoi barlangban étel és ital nélkül.

Nosza, minden ember sietett őt legelőször is étellel kínálni, de kevés hasznát vehette annak András, mert gyomra úgy össze volt húzódva, s állkapcái alig bírtak nagy fájdalom nélkül mozogni; s rágni éppen nem tudott, hogy levesnél egyebet nem bírt magához venni, azt is csak keveset. Emiatt mindig erőtlenebb lett, s csodálatos felébredése után harmadnapra ismét elaludt, úgyhogy mindenki holtnak tartá. Juliska azonban nem engedé őt eltemetni, s azt igen jól cselekvé, mert harmadnap egy kelevény fakadt fel András fülében, s amint az kitisztult, az ember újra feléledt, s néhány hét múlva egészségesebb lett, mint valaha volt, és még azután igen sok szükség volt arra az emlékezetes bölcsőre a háznál.

Ezen dolog pedig éppen nem mese, hanem valósággal megtörtént eset, melynek hitelesített folyamatát megtalálhatja Nóg-rád megye levéltárában, aki nem restell odafáradni.

Mit ér abban válogatni, hogy mit higgyünk, és mit ne higgyünk? Mit ér az imádság jótett nélkül? A pusztá szótól senki sem üdvözülni, és tudatlansága miatt senki el nem kárhozik.

Ezt tartjátok meg, hogy a hit szeretet nélkül megholt állat, mielőtt e kis elbeszélés olvasásához fognátok, mely bár egy kissé nevetetésre van szánva, de tanulság nagyon annak mélyén.

Élt, de még most is él a Tisza két partján egy híres-nevezetes család, melynek minthogy nem akarom valódi nevét kitenni, nevezzük azt Nemesháznak.

Még a tizenhetedik század közepén szakadás történt ezen jeles nemzetségben, olyanformán, hogy az akkori országos zavarok közt egyike a Nemesházy ősöknek kivándorolván Erdélybe, ott felvette a református hitet — a többiek katolikusok voltak —, s később helyreállván a békesség, ő is visszatért jószágára, de azután is református maradt.

Ezután örökös volt a villongás a két külön templomba járó családag között, mely firól fira adatott át, és sohase bírtak kibékölni egymással.

Amellett mindenféle praktikát elkövettek, hogy egymást saját hitökre térítsék. A katolikus hitet követő családagból nagy hatalmas férfiak támadtak, zászlósurak, prépostok, címzetes püspökök, kik nagyszerű, kecsegtető ösztöndíjakat alapítványoztak azon Nemesházyak részére, kik a katolikus hiten vannak vagy arra áttérnek, viszont a református család tekintélyes férfiai, kik közé nem egy alispánt, főkurátort, sőt még egy szuperintendenst is lehetne számítani, hasonlóul mindent elköveté-

nek, hogy a rokonág téveteg juhait magokhoz térítsék. A számos és elterjedt kettős családban akadt is egyszer-másszor vagy egyik, vagy másik oldalon egy-egy kevésbé szilárd tag, ki elhagyta apái hitét, s nagybátyjaiéra tért át, amin azután amilyen nagy volt az öröm és diadal az egyik részen, oly nagy volt a harag és elkeseredés a másikon.

Ez a harc pedig folyt ivadékról ivadékra. A két osztályos rokon család egyikének jószága a Tisza jobb partján, a másiké a bal parton volt, s minthogy időjártával a család nagyon elszaporodott, a jószág sok apró részre eloszlott, egyik vagy másik azután vagy eladósodott, vagy elpredálta vagyონát, s kénytelené lett birtokát eladni. Ilyenkor azután a két családág egész hadjáratokat folytatott egymással, nehogy vagy a református család vehessen meg egy talpalatnyit a katolikus ág jószágai közepében, vagy ez amazéban, s lettek belőle a sok ősiségi, zálogjogi, elsőbbségi, újraosztózási, cserélési, s más efféle pörök, amik időjártával markális, violenciális, repozicionális, kriminális s más efféle -ális pörökkel szaporodva egész asztagokká nőttek a családi levéltárakban, és egynek se szakadt soha vége.

Már ebben a században történt, hogy Nemesházy Kálmán ifjú jurátus korában megismerkedék Pesten ugyancsak Nemesházy családból való Erzsébet nevű leánnyal, ki akkor itt nevelőben volt. Valami házi mulatság alkalmával látták meg egymást, s megtetszettek egymásnak.

Úgy hiszem, igazuk is volt. Aki azon időbeli arcképeiket látta a Nemesházy kastélyokban, Kálmánt asztrakánprémes fekete mentében, kondor fekete hajjal, pörge bajusszal, gömbölyű teli orcával, és Erzsébetet, pásztorleánynak öltözve, hóna alatt átkötött piros övvel, mely fiatal keble szelíd domborulásait még jobban kitünteté, s a lefelé omló szép szőke hajfürtökkel, s szelíd búzavirágszínű szemével, lehetetlen, hogy át ne lássa, miszerint ahhoz bizony nem sok biztatás kellett, hogy két ilyen fiatal ember egymásba beleszeressen, kivált, mikor azt előre tudták, hogy nekik némileg kötelességük is egymást sze-

retni, mert mindketten Nemesházyak, bárha távoli is a rokonság.

Arra természetesen egyiknek sem volt gondja, hogy ki mi féle hiten van. Az ilyen fiatal emberek egészen más dolgokról katekizálják egymást, s hamar túlteszik magukat mindenféle dogmán. Mire Pestről haza kellett menniök, egyik is olyan szerelmes volt, mint a másik, s odahaza, mihelyt alkalmuk nyílt, tudaták azt szülőikkel.

No iszen, lett ebből szép történet. Kálmán szülői reformátusok voltak, Erzsébeté katolikusok. Mind a két család ellene szegült e szövetségnek, melyhez hasonló hallatlan volt még a két rokonág krónikáiban, kik egymást ez ideig csak gyűlölni tudták, s fiaikat és leányaikat a gyűlöletben nevelték fel szépen.

Előbb ki akarták őket tagadni mindkét félről, de hogy a fiatalok a Tiszába ugrást kezdték emlegetni, mégis meggondolta magát mind a két fél, s inkább hasznot akart húzni ez esetből, hogysem kárt, s azt határozá el, hogy no hát, ha olyan nagyon szereti gyermekét az a másik, hát bizonyítsa be, térjen át az ő hitére.

Mindkét félnek érdekében állván, szerelemből misszionáriusokká lettek, s ki mi jót tudott saját hitéről, azt a másiknak szívébe oltogató, úgyhogy mikor a két szerelmes egy-egy boldog órát tölthetett egymással, nem különben beszélének azalatt, mintha a tridenti zsinatban értekeznének a huszíták paragrafusairól.

Eldicsérték egymás papjait, megismertették a szép imákat, szép ünnepi szónoklatokat, miket azok mindkét részről tartanak, és amiben mindkettőnek igazuk volt.

Végre is a szerelem sokat tehet.

Mikor az ember nagyon szerelmes, még a pokolban sem igen válogat, nemhogy még a mennyországban, s ha néha e tárgy fölött kissé csípősebb szóváltások történtek a szerető felek között, az „osculum-pacis” (a béke csókja) ismét rendbe hozott mindent, mely mint tudjuk azon egy különös pont, melynek

érvényességét semmiféle schisma (hitzakadás) sem vetette el, s melyben ortodoxusok és reformátorok egyaránt örömet találkoznak.

Erzsike annyira haladt már, hogy egy vasárnapon a kálvinista tiszteletes prédikációjára is elment, s megvallá, hogy az igen szép volna, csak olyan hosszú ne volna. Kálmán viszont péntek napon ebédre maradt Erzsike szülőinél, s elismeré, hogy vannak ételek, melyek vajjal is igen jók, s biz ő — Erzsikéje kedvéért — nemcsak böjtölni, de még koplalni is kész volna —; ami két különböző dolog.

Ilyenformán szépen közeledének az ifjak egymáshoz; kölcsönösen átjártak egymás szülőihez, rokonaihoz, kik nagy örömben kezdének már lenni afölött, hogy családjaik ilyen szépen közelednek egymáshoz, s mindegyik előre dicsekedett a hódítással, melyet közel gondolt lenni. Amidőn tehát egy napon Kálmán atya Egerből kap egy levelet fiától, melyben az tudtára adja, miszerint ő részint az igaz hit tanai által meggyőzötve, részint szerelme által indítatva, az alólírt napon a római szentegyház hívei közé tére át.

Ugyanazon a napon Erzsike apja Egerben kap levelet a leányától Debrecenből, melyben az tudtára adja, miszerint ő egyfelől meggyőződését követve, másfelől Kálmán iránti szerelemből, e mai napon, kitöltve a hatheti vizsgálatot, a református hitre tére át.

Eszerint megint ott voltak, ahol azelőtt, csakhogy megfordítva. A szülők végre is kénytelenek voltak beleegyezni a házasságba, ami nemsokára meg is történt, s mint tudjuk, nem volt Isten áldása nélkül.

Tanulság pedig ebből az: hogy hit dolgairól vitatkozni nem laikus embernek való. Minden hit jó, csak megtartsátok, s legyen mindenki tisztelettel a másé iránt. A teremtő egyik embernek is olyan édesatyja, mint a másiknak, s nem elég, hogy valaki azt mondja: „uram-uram!” hanem szükséges, hogy szívében szeretet legyen, mely nélkül a hit megholt állat.

16. HOLTAK HARCA

Ne lássalak unalmas, egyhangú világi élet!

Maradjatok el tőlem józan gondolatjai a megfontolt tudásnak, égmérő szögletek, ártatlan csillagok után leskelődő csövei az égbúvárnak; tágulj keblemről mindenható számtudomány, megcáfolhatlanságod lidércnyomásával, földre vert abroncsok, egyenes vasutak és ti vaskezü, vaslábú szörnyei a vizeknek és szárazoknak, gőzokádó torkaitokkal, engedjétek meg nekem, hogy ne halljam egy percre szorgalmas, haszonhajtó munkáitok zaját, hogy elfelejtsen azt a rettenetes tudást, hogy a semmiből nem lesz semmi, és csak az lehet, ami van!

Hadd lássam még egyszer az eget és földet megnépesülve fényes, ragyogó valókkal, akiket a bölcs tudás egy lehetetével lesöpört az ég és a föld közül; hadd beszéljek színről színre azokkal a csodás, rejtélyes szellemekkel, kiket a mindent tudni akaró ész rég lombikba téve, vegytani részekre bontott, megtanult, megtagadott; hadd járjak a még élő csillagok között, amik azóta, hogy a bölcs csillagászok egyenként odaszegezték őket az égboltozathoz, megszűntek intézni emberek és népek sorsát; hadd beszéljek azon csodás, rejtelmes alakokról, mik tüneményes történeteiket beleszőtték az emberek életfolyamába, sötétebb árnyékot vetve arra, mint maga az éjjel, és világosabb fényt, mint maga a nappal tűzorcájával, szivárványövével, rózsapalástjával.

Hadd mondhassák: miként az ezernyolcszázötvennegyedik esztendőben élt egy bohó poéta, aki azt kívánta az emberektől, hogy miután hét nap hetvenhétyszer teleolvasták magukat kőke-

mény világbölcsességgel, csontos-velős távirati sürgönyökkel, csalárd börzeárfolyamokkal, zab- és burgonya-kelettel, nagyszerű hadseregek nagyszerű mozdulataival, hajóra szállásuk s arról leszállásaikkal: akkor ismét hallgassanak meséket, mikben aranyhajú tündérek szórják az aranypénzt, szellőparipákon repkednek a hősök, holtig szeretnek a szeretők, s még haláluk után és még a fekete sírban is érzik a bús, sírbólkeltő honfájdalmat azok, akik száz meg száz esztendő előtt el tudtak hullani érette — s más efféle bohó agyrémeket . . .

A TÜNDÉRNŐ FIA

Vagy volt, vagy nem volt, az is meglehet, hogy csak álom volt: élt egyszer a világon egy nagy hatalmas nemzet, akiket úgy neveztek, hogy: „a hunok”.

Sok ideig, talán száz esztendőnél is tovább, álmodott ezzel a nemzettel egész Európa; beh gonosz álmai lehettek tőle, mintha vérben úsznának egész nemzetek, mintha ezen a térképen, mely Európát kisasszony alakban mutatja, minden folyóvíz pirossal volna kifestve, s minden város helyén egy-egy tűzokádó hegy volna, s valami gonosz, erős kéz belenyúlna az országok hatáiraiba, s mint a pókszövedéket, úgy kuszálná össze azokat, hogy egyik ország sem ott találná meg körvonalait, ahol azelőtt a földabroszon voltak.

És azt is álmodta a világ, hogy egy hatalmas, démoni, félisteni alak emelkedék ki e rettenetes nép közül, aki úgy gyomlálta ki a népeket a föld színéről, mint a gatz, aki kardja hegyével országokat forgatott fel, és nevezte magát Attilának, az Isten ostorának.

Milyen jól eshetett nekik, mikor felébredtek ebből az álból, s akkor látták, hogy csak álmodának; hogy a nagy hun nemzet nincsen, eltűnt, álom volt, és a rettenetes királyi alak

sincsen sehol, álom volt; nem kell az Istennek *ostor*; jók az emberek, minek bántaná őket ostorral?

Pedig úgy volt az, hogy meghalt Attila; senki sem tudta őt megölni, ámbár örökké egy úton járt a halállal; midőn százötz esztendő volt már, akkor megölte őt maga az Isten: saját vérébe fullasztá; különben még tán most is élne.

Három fia maradt az Isten ostorának, a legnagyobbikat hitták Elláknak, a középső neve volt Dengezics, a legkisebbiké Irnák. Így nevezte el őket valami kegyetlen, ellenséges ember, aki még a neveiket sem engedte fennmaradni, holott azokat másképpen nevezték; a legnagyobbikat Elmanzárnak, a középsőt Uzindurnak, a legkisebbet Csabának.

Miként a tündérregékben szokott lenni, három királyfi közül mindig a legkisebb a legkedveltebb, ezt szereti apja, anyja, ezt szereti minden szellem.

Mindenik fiú más-más anyától származott. Elmanzár anyja hun fejedelmi nő volt, azért őhöz ragaszkodtak a hunok vénjei, a táltosok, a tűzőrök, az áldozatgyűjtők és a vad, zergebőrbe öltözött fajok legvadabbjai, akik nyersen ették a húst, melegen itták a vért, és meztelen harcoltak a csatában, mind az utolsó csepp vérig.

Alán hercegleány volt Uzindur anyja, őt szerették az idegen, meghódított népek, mert ő maga is félig idegen volt, kék szemű, szőke hajú a fekete-barna hunok között, és szelíd volt mindenki iránt.

A legfiatalabb királyfi anyját hitták Rikának. Ez nem volt sem hun, sem alán, sem semmiféle nemzethez nem tartozott: hanem tündér volt. Azon *alirumnák* ivadéka volt ő, kiket a szittyák királyok varázslataikért kiűztek a pusztákba, s kik ott a vad tündérekkel és varázslattevő alakokkal megismerkedve, eltanulták a négy elemek titkait, emberek javára és romlására.

Ő vezette be Attilát fehér keselyű képében az ígéret hazájába, s ott megállva vele egy magas hegyen, nekiadta a világot,

amennyire a szem elláthat, és amennyire el sem láthat. Az idő pedig fényes volt, és a táltosok, akik ott tiszteletet tőnek a hegytetőn, a világ négy végére láttak le onnan.

Attila azután ment a világ négy része felé, elfoglalt mindent, amerre ember lakott, s mikor ismét visszatért a hegyhez, ahonnan kiindult, már akkor Rika meg volt őszülve, s már akkor Csaba nagy, derék vitéz volt, aki apja jobbján küzdött mindenkor a harcban.

El volt már foglalva az egész világ, és azon mind a hun nemzet uralkodott. Csak az volt még a kérdés, hát a hun nemzeten ki fog uralkodni, ha Attila meghal.

Egy napon kiveteté magát Rika az Olt csendes forrásához, s a hun gyöngye szüzek által megmosatván hervadt tagjait, azt mondá:

— Most fektessetek le engemet a harmatos fűbe, mert én meg fogok halni; az *Élő*, az *örökkévaló* leheletét érzem arcaimon, és semmi fű és semmi *mondás* meg nem gyógyít engem többé. — Vágjatok ki az erdőből — folytatá tovább Rika —, négy szál nagy, lombos fenyőfát, tűzzétek le a víz mellett, engem pedig fektessetek oda a négy közé, úgy, hogy arcommal kelet felé feküdjem, mert oda térek vissza. Hét nap, hét éjszaka hagyjatok ott fekünnöm, s hányjatok azalatt zöld diófaleveleket a vízbe, hadd vigyék azokat alá a hullámok, hadd tudják meg róla a délceg hősök, kik ott itatják paripáikat, s a gyenge hajadonok, kik ott mérítik korsóikat, hogy valaki meghalt hun országban. Hetednapon jöjenek oda hozzám Attilának, Isten vészangyalának fiai, s lehajolván hozzám, arcomat csókolják meg rendre. És erről tudjátok meg az *Élő*, az *örökkévaló* rendeletét. Mert valaki a három közül uralkodni fog Attila után a hun nemzet fölött, annak csókolására fel fognak nyílni szemeim, és szavaira felelni fogok, miként ha életben volnék. Azután ismét meghalok, és nem lát engemet senki más, csak az, aki hívni fog, és az is csak akkor, amidőn nagy szüksége lesz rám. Most táncoljatok és énekeljete, amíg a nap leáldozik.

A hun szüzek táncoltak és énekeltek a nyugvó ősanya körül, amíg a nap nyugvóra vált. A nagy fényárasztó tűzisten alig rezgett már a láthatáron, csak a fél orcája volt még ki a sírból, melybe minden este lefekszik; az alirumna bágyadt szemekkel kísérte a bágyadt fényt, még egyszer összenéztek, mintha egy búcsúpillantást váltanának egymással, s azután lehunyta mindkettő szemeit — a nap is, és a királyné is.

Hét nap, hét éjjel üvöltöttek a kürtök a Hargita ormain, ki sem aludt, s újra égett az oltártűz a halmokon, a hús habok a tengerig is lehordták már azalatt a beléjük hányt gyászlombokat, mire a hetedik nap elmúlt.

A hetednapon összejöttek az ország bölcsei, nagyjai: a vezérek, kik a csatákat intézik, a táltosok, kik a napjárásból, madarak beszédéből jósolnak, a gyulák, kik a tüzet fenntartják az oltáron, a kardosok, kik az Isten kardját hordják a csatákban, az áldozók, kik az oltármének vérit megeresztik, a rabonbánok, akik igazságot tesznek és a garaboncok, akik az ellenségtől esőt és harmatot vesznek, s szelet és földindulást adnak el neki. Ezek mind összegyűltek Rika ravatala körül, mely szép virágos pázsitból vala felhányva, tele illatos virággal, melyek csergő kelyheikkel most is az alvó tündér fülébe látszottak beszélni.

A ravatal lábainál álltak Attila fiai és az ősz vezér maga fehér koronátlan fővel. Álltak mind, és le sem ültek, mert aholott ravatal van, ott nincsen helye a trónnak —; a halott a legnagyobb úr.

Csak azt várták, míg a nap első sugára kigyullad a hegyek mögül, akkor a legvénebb táltos megloccsolá valamennyit tiszta vízzel, melybe árvafehérséget mártott; elmormogva szép csendesen, hogy égessen e víz mindenkit, aki tisztátalan szívvel jött e helyre.

A nap legelső sugára arannyal hinté be a halott arcát, s a hosszú, fehér hajfürtök, amik el voltak mellette omolva, úgy látszottak, mintha félig arany-, félig ezüstszálakból volnának

vonva. Az agg király odament a halotthoz, s annak fejét ölébe véve, nézett reá sok ideig szomorúan és hallgatva.

Azután felemelte éles, uralkodó szemeit. Egy szokatlan könnycsepp ragyogott azokban: mintha az emberütő villám szivárványt vonna maga elé. Tündérnek adta a szívét, és most a tündér leviszi azt magával a sírba, és azoknak mind, akik őt szerették, elviszi magával szíveiket, és ott fognak azok fájni a sírban, hogy még az unokák unokái is érezni fogják a fájdalmat, és nem tudnak megválni attól a földtől, ahova Rika van eltemetve, akit úgy szeretett az egész nemzet.

— Jöjj te Elmanzár, szólt a király a legnagyobb fiúnak, íme anyád fekszik itt halva előtted, mert anyád volt neked is, miként egész nemzetének; csókold meg utoljára orcáját.

A nagy, hős természetű férfi, zord, marcona alakjával, fegyvertől körülcsattogva lépett oda a halotthoz, hátravetette lelógó, barna üstökét, s bajuszát kétfelé törülve megcsókolta a halott hideg arcát. Hideg maradt az azután is. Elmanzár a földre dobantott lábával, midőn felállt.

— Jöjj Uzindur — inte Attila a középsőnek. — Téged jobban szeretett Rika, mint saját gyermekét, tulajdon édesanyádnál is jobban szeretett. Csókold meg hideg orcáját, talán fölmelegszik tőle.

Uzindur már ekkor ismerte a csókok édességét ifjú leánykák ajkáról, s borzadt a halott csókjától, mely hideg és hidegítő. Mindenki jól láthatta, hogy elhalványult, midőn Rika arcát ajakával érinté; pedig csak alig ért hozzá.

És íme, amint fölállt onnan, elborzadva vette észre ő is, más is, hogy a halott hideg homlokán, mely sima volt ez ideig, mint a márvány, egyszerre mély, haragos ránc támadt, összehúzva a vékony ezüstszemöldöket.

Uzindur eltántorgott onnan, fehér arcát reszkető kezébe temetve.

Csak a legkisebb fiú volt hátra; az ifjak szeme fénye, Csaba. Sok szép hajdon hő szíve epedett már titokban a szép dali

ifjúért, de még ő nem érté a titokban járó sóhajt, s lesüté szép nagy szemeit; azért is, mert szemérmes volt, és azért, mert tele voltak azok könnyel, s piros két orcáján pörgött alá ez a legdrágább igazgyöngy.

A király nevéen szólítá őt:

— Jöjj fiam, Csaba; nézz anyádra, ne a földre, mely őt el fogja takarni. Ki lesz az, akit énutánam ez a föld uralni fog? kérdezd meg egy csókban.

Csaba zokogva borult oda holt anyja keblére, s égő orcáját odafekteté annak orcájához, reszkető ajkait odaszorítá hideg ajkaihoz, s bőven omló könnyével megáztatá annak szempilláit.

A halott megmozdult. Felemelte kezét, felemelte fejét, felnyitá szemeit.

Kezeivel odaölelte magához keblén síró fiát, szemével csak őreá nézett, s rebegő ajkai csak őhöz szóltak.

— Légy áldott te, Attila ivadéka; sugá lassúdan hozzája. Te fogsz egyedül uralkodni Attila országában, amennyire a hegytetőről meglátni a világot — és tovább nem!

Azután még egyszer megcsókolá fia ajkát, és e csók által ékesszólóvá tette őt; megcsókolá két szemét, s ezáltal jövendőlátóvá tette; megcsókolá homlokát, s bölcsességet deríte lelkében azáltal. Azután egy szót súgott fülébe: „mikor hívsz, eljövök”; és ismét visszahanyatlott a ravatalra, ezüsfürtös fejét Attila ölébe hajtva. A hajnalos nap minden rózsafénye sem feste több életet arcaira.

A *zomotor* rendben elvégződött; forrás partján, hegy tövében sírt ástak az alirumnának, zöld lombot hintettek alája, száraz lombot föléje, hogy nyugodtan aludjék ott, s sírjából ki ne kíváncsozzék, mellé tevék kőöntvényeit, aranyfésűjét, gyöngy fejkötőjét, hogy vissza ne jöjjön érettük, és hánytak rá nagy, zöld halmot, ültettek fölé rózsafát, annak a gyökereit majd odavonja magához, s megtudja tőlük, mi történik itt a földön.

Attila pedig a hét vezérrel, a hét táltossal és a hét gyulával

felment azon hegytetőre, melyről azt jóslá a megholt, hogy amennyire onnan meglátható a világ, ott Csaba uralkodni fog a hun nemzettel.

És óh, amint széttekintének a hegyről, íme az egész láthatár sűrű köddel volt bevonva, a földre ülő fellegek eltakarták messze a világot a tekintet elől, s körös-körül csak egy kis folt látszott ki abból, ami temetőnek sem sok . . .

AZ ATYA NYILAI

Ki tudja, mi háborgatja a földet, mikor megrázkódik az élő városok alatt, hogy azok összeomlanak, mintha gyermekek építettek volna kártyából házakat?

Ki tudja, mi háborgatja a levegőt, mikor megindul a láthatatlan vihar, csataordításával, szellemrohamával, s kényszeríti a nagy, erdei szálfát koronástól földre hajolni előtte?

Ki tudja, mi háborgatja a vizet, mikor elhagyja rendes futását, s szétfeszítve partjait, tengerfeneket csinál az ékes mezők-ből?

Ki tudja, mi háborgatja az eget, midőn a békés csillagok között véletlen, váratlan megjelenik az üstökös csillag; mint egy kilőtt nyíl, melynek ezüsttollát a hatalmas Isten ércidege oda felrepíté; óh, sírjanak, akiknek ez a nyíl szánva van!

Mi bántotta az eget, a földet, a folyót és a levegőt, hogy az emberek ijedelmére fölébredjenek, életük jelét adva ez élődi féregfajnak, mely azt képzei, hogy a világon egyedül ő az Élő.

Attila halt meg, az ő halála borzongatja végig a világot. Akit Isten küldött saját bal keze helyett a világra, kinek Isten veté le az égből saját népirtó pallosát, hogy azt viselje, az ötödik félelmes elem szűnt meg élni, kitől a világ reszketett! illő, hogy a többi négy meginduljon halálán.

Március tizenötödikén halt meg, Julius Caesar halála napján és a háromszáz Fabius halála napján, saját születése napján.

A görög császár, Theodosius császár azt álmondtá ezen az éjszakán, hogy Attila kézjáját kettétörni látta.

Nagy jajszó lett e hírre a hunok között; a hadak előkelői és a vitéz hadnagyok mind késsel hasítottak sebeket orcáikban, a nők levágták hajaikat, s a férfiak három nap, három éjjel ittak a bú miatt minden sátorban. Irtóztató ivás volt minden táborhelyen, s a hősök éles vasakat szurkáltak tagjaikba, úgy csorgatták a borba a vért, úgy köszönték azt egymásra.

Attila három fia pedig, amint atyjuk meghalt, elment a nemzet főtáltosához, aki tanácsokat szokott adni, és kérdést tőn nála a temetkezés felől: hogy történjék Attila eltemetése.

A vén táltos három napig bezárta magát egy sötét barlangba, meghallgatá az éjszakai farkasüvöltés titkait, kifürkészte a madarak fecsegésében s a felhők változásában rejtett tudásokat, s harmadnap megjelenve a királyfiak előtt, ilyen választ adott nekik azon kérdésre: hogy temessék el Attilát.

— Föld alá, víz alá, napsugárba, holdsugárba, fekete éjszakába. Maga aki eltemette se mondhassa, hová temette!

A királyfiak nagyon meg voltak akadva a válasszal; egyik sem tudta, hogy abból mit kelljen érteni, hiába töprenkedtek rajta, pedig a főtáltos azt mondá, hogy amelyik közülök a mondás értelmét kitalálja, s a vezért aszerint eltemeti, annak lesz választása Attila javai közül.

Elmanzár elmondá a vezéreknek; Uzindur a gót druidákat hívta segítségre, de egyik sem bírt boldogulni a mondással. Csaba édesanyjához fohászzkodott, aki ott nyugszik a sírban, nagy négyyszögletű kő alatt, a Rika-hegy tövében.

És éjszaka, midőn aludt, megjelent előtte az alirumna, ezüsthajával, ezüstruhával, ezüst világossággal feje körül. Az álom elvette az emlékezet fájdalmát az ifjú szívéről, hogy ne tudná, miszerint anyja meghalt, hanem azt higgye, hogy azt most is élve látja.

— Íme, ha egy folyóvizet medréből kiszorítasz, és annak fenekén sírt ászsz, reá pedig a vizet ismét lebocsátod, nemde

föld alatt és víz alatt fog lenni az eltemetett? Ha csináltatsz neki koporsót, egyet aranyból, az lesz a napsugár, másikat ezüstből, az lesz a holdsugár, harmadikat kemény vasból, az lesz a sötét éjszaka, és Attila azokban fog nyugodni. Hogy még az se mondhassa, aki eltemette, hová temette el, keress elő hitvány rabszolgákat Attila cselédei közül, akik őt nem szerették, és azután egy szabad férfit, aki őt nagyon szerette, ha el van temetve a vezér, a szabad férfi ölje meg a rabszolgá[ka]t, s ha szerette a királyt, önmagát is tudja megölni érte.

Csaba megcsókolta anyja arcát — és az csak a pusztá levegő volt, amit csókolt.

A tündér pedig folytatá:

— Így téve, te lész a győztes Attila fiai fölött; téged illet a választás a nagy király hagyatékából. De jól vigyázz, midőn osztályvetésre kerül a sor, ne nézz arra, ami fényes, ne nézz arra, ami becses; hagyd meg azt bátyáid számára; te maradj annál, ami egyiknek sem kell. Uzindur a koronát óhajtja, gyűlölné, ha elvennéd tőle; pedig ti ne gyűlöljétek egymást, úgy sem sok időtök volna gyűlöletre. Elmanzár a kardra vágyik, amit az Élő Úr hajtott alá az égből, melyet áldozatok alatt a máglyára szoktak kitűzni, s melyet csaták alkalmával maga a nagy király viselt; te ne nyúlj ehhez, engedd a kardot bátyádnak. Te vedd azt, amire senki sem vetné szemeit. Attila tigrispalástján függ egy kézj, övére akasztva a puzdra, abban van három ezüsttollú nyilvessző. Te válaszd magadnak a puzdrát és a nyilakat, hadd ne vessenek rajtad mások, akik azokat nem ismerik; te pedig tudd meg, hogy búbájos erő van azon nyilaknak adva. Mert az én anyám, Orila, aki tündér volt, ajándékozta azokat Attilának, és ilyen ígézet van azokban: ha a feszített idegre fekteted a tollas nyilvesszőt s mondd: „menj nyilam, atyám nyila, Isten nyila, ahova én most küldelek”, elmegy az, és célba talál, s ha csillagot akarnál vele lőni, odáig menne, s ha száz meg száz mérföldnyire volna hatalmas ellen-

séged, akit elérni nem bírsz, szívébe találna annak. Attila sohasem használta azokat. Sohasem volt előtte oly magas való, amit szíve kigondolt, hogy keze el ne érte volna. Neki nem volt szüksége e nyilakra, több szükséged lesz teneked. De jól meggondold, mikor vegyed hasznát, mert egy nyíllal csak *egyszer* lőhetsz, azért az igézetet hasztalanul el ne vesztegesd.

Míg az alirumna beszélt, Csaba csodálkozva látta, hogy a tündérmű kezei és lábai meg vannak karcolva, s a hosszú, vékony sebekből egy-egy vércsepp esik alá, piros gyöngye végigfut a fehér alakon.

— Anyám, te vérzel! – szólt Csaba – mi bántotta kezeidet?

— Megkarcoltam a rózsabokorban, midőn síromból fölkeltem.

— Láбайд is vérzenek, mi bántott anyám?

— Midőn idáig szálltam a légben, megsértettem magas fa sudarában.

— Anyám, anyám, kedves anyám. Rózsa karcolása nem ilyen mély, ág-bog sértése nem ily éles, ki bántott téged?

Ekkor az alirumna odaborult fia keblére, s megölelve őt suttogá:

— Koporsómba nyilakat lőttek, azért lőtték, hogy föl ne keljek onnan. Valahányszor te felköltesz, mindig összesértenek a síromban levő nyilak, azért csak nagy szükségedben szólj énhozzám, mert az énnékem kínos kín.

Csaba fájdalommal ölelte át édesanyját, és az megint csak a puszta levegő volt. Künn a puszta mezőn aludt, s amint fölnyitá szemeit, nem látta többé a tüneményt, csak azt látta, mint mozdulnak meg a fák levelei a csendes éjben, a holdvilágban, mintha valami elrepülne fölöttük, s szellőköntösével meglegyintené lombjaikat, mindig tovább, mindig odább, kelet felé.

— Anyám, anyám, kedves anyám! sóhajta utána a királyfi, s csak a hasadó hajnalkor vette észre, hogy egy piros vércsepp ottan maradt fehér köntösén, ahol az alirumna megölelte.

Csaba megfejté a táltos mondását.

Először is előhivatá az olasz ötvösöket, kik aranyból remekműveket tudtak faragni; azokkal készítettet nagy, aranykoporsót tiszta vert aranyból, tetejére ki volt faragva a holt vezér alakja teljes nagyságában, két oldalára a hős viselt dolgainak emlékei, a diadalmas csaták, a római fejedelmek, kik hátukon hordott zsákokból tölték trónja zsámolyához az adófizetést; az aquilejai ostrom és az áldozatok, mind ékes képekben kivésve.

Másodiknak a gót művészek készítenék ezüsből koporsót szép cifraságokkal, ahogy templomaikon szokták, sok hegyes, csipkés bolthajtással és fülkével kiidomítva, s mindenik fülkébe — volt pedig huszonkettő — egy-egy meghódított nemzet országcímere jutott, kik mind Attilát vallották uroknak, legfőül a koporsó tetején a hun nemzeti címer, Attila jelvénye, a napba tekintő sas.

Harmadik munka bízott az avar kovácsokra. Egyszerű acélból készítették ezek a koporsót, s nem volt azon kívülről semmi ékesség, csupán csak egyszerű név volt reá verve, kiülő hun betűkben:

„Attila”.

Most felöltöztették a királyt bíborba, bogláros köntösbe, fehér haját, fehér szakállát gyöngy közé foglalták, ujjaira húztak gyémántos gyűrűket, derekára hímzett övet körítettek, saruit kiverték aranyfejű szegekkel, hogy ő, ki életében sohasem viselt magán aranyat és ékszert, sem bíborköntöst, legalább a föld alá királyi pompával menjen. A halott engedett magával mindent tenni.

Ahogy az aranykoporsóba belefektették, mellé helyezének kardot és buzogányt, mindenféle fegyvert, lármaadó kürtöt és ivóserleget, hólyagos kulacssal, megtöltve színborral; azután megtölték a koporsót színültig igaz, keleti balzsammal, hogy

az enyészet keze hozzá ne nyúlhasson ezer meg ezer esztendő múlva is a király testéhez. Úgy forrasztották rá a koporsófüdőt.

Akkor az aranykoporsót az ezüstbe tették, s ami tér a kettő között maradt, azt megtölték aranypénzzel, igazgyönggyel és drágakövekkel.

A harmadik koporsót pedig színg tölték vérrel. A kedvenc paripát, a mulattató bohócot, a pohártöltő rabszolgát, az énekes fiút ott áldozák meg a ravatal előtt, vérüket a koporsóba ontva: hogyha egykor világ végső napján felkel a nagy király sírja fenekéről, ott találja fegyverét, paripáját, kincseit és szolgálattevő alattvalóit mind maga körül.

Midőn a harmadik koporsót is rászegezték a királyra, felordított az egész körülálló nép, hogy mint a vihar hatott fel a kiáltás az égre, s elzavart onnan minden felleget, hogy szabad legyen az út Attila előtt egész a Göncöl szekeréig, melyen ő fogja az eget járni, kocsisai és kengyelfutói levén azok az idegen vezérek és fejedelmek, kiket a csatákban erős kezével elejtett.

Azután a gyulák nagy tűzrakásokat hánytak égő fatörzsből, magasra, mint egy-egy halom, száz helyen a tábor körül, s azok előtt ezer fehér ménparipát áldoztak meg, szétdarabolt tagjaikat a tűz közé hajigálva, s a kürtök rívása mellett ezer ifjú szittyadalmok énekelt gyász halotti dalt, zengő kobzát verve hozzá, s dicsőíték a nagy király nagy tetteit, aminők nem történtek, mióta ég van a föld felett, és nem fognak történni ezután.

Éjszaka pedig, midőn a kürtzók elhangzottak, a gótok, alánok és markományok s más hódult népek vezérei összegyűltek egymás között, s elhatározták, hogy rálesnek, hová fog Attila eltemettetni — s őt alattomban felássák.

Egyiknek a kincsekre, az arany-, ezüstkoporsókra fáj a szíve, másik Attila fegyvereivel akart dicsekedni, harmadik fogadta, hogy serleget csináltat a nagy király koponyájából, hunok csúfságára, világ csodájára.

Megtudta e tanácskozást az ifjú Csaba vezér, s másnap reggelig három hasonló koporsót csináltatott vasból, mint Attilaé, azokat megtöltötte kavicssal, s amint hasadott a hajnal, az egyik koporsót elküldé nyugot felé, a másikat északnak, a harmadikat délnek, biztos vitézei által, hogy azokat temessék el folyók partjaiba, királyi tisztesség mellett. Amint pedig azok háromfelé elmentek a három vaskoporsóval, ő a negyediket, az igazit, minden zaj és kürtszó nélkül szekereére emelteté, s tizenötezer próbált vitézét magához véve, elvitte azt kelet felé.

Az alánok, markományok és a gótok szépen meglesték a nagy pompával eltemetett koporsókat, s másnap éjjel fel is ásták mind a hármat, és azután csak szidták egymást és saját pogány isteneiket, amint nem találtak azokban egyebet kavicsnál.

Csaba ezalatt kiseded seregével sík, róna vidékre ért, s ott sá-
tort veretve, megállt.

Kétszáz rabszolgát kiválaszta Attila cselédsége közül, s magához hívatva legkedvesebb fegyverhordozóját, az ősz Kumárt, ilyen dolgot bízott reá:

— Menj jó szolgám e kétszáz rabbal, s vidd magaddal a király koporsóját. Addig menj, amíg egy nagy folyó partjához érsz, mely egy helyen kétfelé válik, s a szerint szigetet képez. Ott a folyó egyik ágát rekesztesd el erős gáttal, hogy a víz mind a másikba menjen által. Mikor aztán a puszta mederhez jutottál, ásass oda mély, de mély sírt, s abba temesd el a király koporsóját, újra behúзва azt földdel, s a gátat ismét elrontasd, hadd omoljon rá újra a víz, s aludjék ő föld alatt és víz alatt. Mikor pedig visszajövedsz a rabszolgákkal, jól vigyázz, hogy magad közék ne elegyedjél, mert amint a tábor közepére érnek, nyíllal minden oldalról összelövdöztetem őket, hogy ne legyen senki élő, aki Attila sírját tudja, csak mi ketten, akik el nem mondjuk azt senkinek.

Az ősz Kumár úgy tett, ahogy parancsolva volt neki. A hármas koporsót Attila hullájával elrejté nagy folyóvíz medrébe,

s semmi ismertetőjel nem maradt ott, amiről valaha valaki reá találjon.

Mikor visszatértek a temetkező rabszolgák, Csaba engedte őket a tábor közepére jutni, akkor egyszerre minden oldalról megeredt ellenük a nyílzápor. Egy kiáltás hallatszott csak, a másodikra már nem volt idő. Mindnyájan ott hullottak el rakásra, átszegezve az éles nyilaktól. Még a levegő sem tudhatta meg tőlök, hová temették el a királyt.

Csaba várta még azután ősz bajnokát, Kumárt, de nem soká kellett utána várnia, mert amint a tábori nép behantolá a megölt rabszolgák tetemeit, ott azok között megtalálták az ősz Kumárt is. Készakarva odavegyült közéjük, hogy ő is ott haljon el velök, hogy ne maradjon senki élve azok közül, akik a nagy király sírja fenekét látták. Így kívánta azt Rika is.

Maga Csaba sem tudta meg soha, atyját hová temették el.

És azóta sok esztendő elmúlt már: Attila sírját nem találta fel senki. Jól el van ő téve most is, s tán hallja jól, hogy mik történnek mind idefenn.

A CSILLAGLÖVÉS

Hazatért Csaba bátyjai táborába, azok együtt ültek a táltosokkal és vezérekkel a nagy sátorban, mely Attila után üresen maradt.

Két testvér már ekkor gyűlölettel égett egymás iránt; egy egész világ jutott nekik örökségül, hogy tudtak volna rajta megosztózni?

Mikor a harmadik testvér is megjelent a sátor alatt, akkor kétszerte nagyobb lett a testvérek haragja, mert őt Attila legjobban szerette, s életében is mindig mondá, hogy ez fogja az ő birodalmát fenntartani, ahogy azt az alirumna megjósolá.

A főáltos kézen fogá Csabát, s odavezeté Attila fegyverzetéhez, mely mellett dacosan állt a másik két testvér, egymást

szemeivel méregetve, s irigyen lesve, mit fog Csaba választani azok közül.

Csabának pedig megteltek a szemei könnyel, midőn meglátta azt a koronát és elgondolta, hogy nincs többé a világon méltó fő, mely azt viselje, és a kardot, utánagondolva, hogy a kar, mely azzal világokat rettentett, oly csendes és hideg most!

— Ne adjátok nekem se a koronát, se a kardot, monda elfogódott szívvel, az én homlokom, az én karom nem elég erős azokat viselni, adjátok nekem Attila tegzét és puzdráját, én beérem azokkal.

A két testvér nagyot nevetett fölötte. Gyermeknek játékszer kell! Nem irigyelték tőle a nyilakat; hadd vigye magával.

Csaba pedig kiment a sátorból a nyilakkal, s félrevette magát egy berekbe, hol a forrás vize mellett eltemetett hősök négyszögű sírkövei álltak.

Ott leült az egyik sírkőre, s fejét tenyerébe hajtva gondolkozott, mit tegyen a bűbajos nyilakkal.

Egy nagy gondolat támadt szívében.

Felfeszíté az ideget, s ráfektetve az ezüsttollú nyilat, fel-emelé azt és mondá:

„Menj jó nyilam, atyám nyila, Isten nyila, ahová én most küldelek. Repülj fel-fel egész az égig, ott keresd meg azt a csillagot, amely Attiláé volt hajdan, és hogyha esik az lefelé a véghetetlen égből, löveld meg, szegezd keresztül, hogy soha le ne hulljon az égből.”

Azzal elpattantá az ideget: a nyíl szállt egyenesen fel a magasba, sebesebben, mint ahogy a madár tud szállani, mindig feljebb, mindig feljebb, míg egészen eltűnt Csaba szemei elől, és nem esett vissza többé.

Estenden azonban, midőn bealkonyodott az ég, s kezdtek a csillagok egyenkint megjelenni rajta, íme egy fényes jel volt látható a menny boltozatján: egy ezüstnyíl alakja, mely hegyével egy fényes csillagban végződik.

— Atyám nyila! mutatott fel az égre magasztos diadallal Csaba vezér, s mind a népek ott körülé áhítattal tekintének a csodálatos égi jelre, mely úgy tűnik fel, mint egy nyíllal megölt csillag, melyet reptében ellőttek.

Három éjjel látszott fenn az égen a megnyilazott csillag, azután eltűnt az égben. A bűvös mondás nem engedte, hogy leessék, hanem elment az bujdosni világtalan világokig. De valahányszor nagy harcok készülnek itt a földön, megjelenik az emberek fejei fölött az atya nyila, a csodálatos ragyogó jel, mellyel egy égi kéz az emberekre nyilazni látszik, s napokig fenyegetve áll az égen, s azután megy ismét odább, ismeretlen útjaira.

A bölcsek üstökösnek nevezték el a csillagot, de ők sem tudják, hogy miért hordja ott azt a nyilat szívébe löve, honnét jön, hová lesz? s miért jelen meg mindig emberek romlása előtt?

Ha egyszer az a nyilas csillag le talál esni a földre, akkor lesz a minden napok vége!

CSABA ÍRE

Milyen mulandó a világ! milyen mulandó az ember!

Még ma reggel fényes, diadalmas férfiak vagytok, holnap csendes, hallgatag emberek lesztek: még ma azt kérditek mérész arccal az égtől, hol van az idő, mely túl akarja élni a hun népet, hol az Isten, aki megingassa örök birodalmát? s holnap az esti szellő fogja azt kérdeni, hol voltak azok a férfiak, akik tegnap a csillagokkal beszéltek?

Óh, milyen könnyű elmúlni!

Ha annyi csillag le akarna esni az égről, ahányan el fognak esni a földön, olyan feketén maradna az ég, mint a bezárt sír.

Nézzétek ezeket a fényes hadakat! Nincs olyan magas hegy, ahonnan végüket lehetne látni, ha a föld meghasadna alattuk,

nem volna elég mély őket elnyelni, ha az ég leszakadna rájuk, nem volna elég magas őket eltemetni, oly erősek, oly hatalmasok. Nem a vihar az, ami hangzik: az ő csataordításuk az; nem a földrengés az, mitől a föld reszket: az ő lovaik robogása az; nem az erdők rengetege az, ami körös-körül befogja a láthatárt: az ő lándzsáik zúgó erdeje az; nem a felhő az, ami elsötétíti a napot: az ő nyilaik zápora az!

Óh, mi hatalmas nemzet Attila népe!

Mennyi örökséget hagyott fiaira a hun király! egyiknek a föld egyik fele, másiknak a másik fele — a harmadiknak jutott az ég.

És még az sem volt nekik elég.

Egy kard és egy korona maradt Attila után; a kardot választá Elmanzár, a koronát Uzindur, és azután megbánták mind a ketten, hogy mind a kettőt meg nem tartották maguknak.

Ejh, milyen kár ennyi szép országot kétfelé osztani, gondolák magukban. Minek volna kettészakasztani a szép hun nemzetet: Gondoljunk egyet testvér.

Szálljunk le a síkra ketten, ide mellém, aki engem szeret, oda melléd, aki téged szeret, harcoljunk meg a világ birodalmáért. Öljük egymás népét, míg benne tart, amelyik fennmarad, uralkodjék egyedül egymaga.

Tetszett a tanács Uzindurnak, tetszett Elmanzárnak is; csak a legifjabb, Csaba szomorodott el felette, sokáig könyörgött nekik, hogy ne pusztítsák egymás drága rokonvérét, forduljanak inkább háttal egymásnak s menjenek, ki jobbra, ki balra.

Nem hallgattak reá azok. Az egész hun nemzet leszállt a Duna melletti nagy síkra, ott két roppant táborra oszlott, mely egymással szembeállott; csak kevesen, alig tizenötezernyi had vonult fel Csaba vezérrel egy hegyre, onnan nézett alá sírva az egymás halálát készítõ népre.

A keleti szolganépek mind Elmanzárral tartottak, a nyugotiak Uzindurral, és sem egyiknek, sem másiknak neve sem maradt fel máig.

Volt egy ravasz fejedelem ez idegen népek között, akit Alarriknak hívtak. Midőn Attila fiai felszólíták a nagy rengeteg tábornokot, hogy ki kit szeret, álljon a mellé, s amelyik legyőzetik, az szolgálja a másikat, akkor ez idegen király összeszólalkozott a többi jövevény fejedelmekkel, kik mind Attila fegyverhordozói voltak, s ilyen dolgot főztek ki egymás között:

A beállandó csatában az idegen harcosok arra vigyázzanak, hogy egymást ne irtsák a harcban, hanem ha Elmanzár keleti gótgjai találkoznak Uzindur seregével, vágják közérővel a hunokat, s Uzindur nyugoti gótgjai Elmanzár hunjait, egymást pedig megkímélje a gót és a markomány, hadd fogyjon maga a hun egymás kardcsapásaitól, s mikor mindkét testvér jól megirtá egymás rokon népét, akkor az idegen fajok meg nem fogyott erővel támadjanak mind rájuk, és vessessék el mind a kettőt.

Jól volt kifőzve, jól volt végrehajtva.

Korán reggel kezdődött meg a harc, hajnalhasadtára megszólaltak a kürtök, a vezérek kiálltak seregeik elejére, s a zászlókat kibontották; a nap is reszketett annyi kard láttára.

Megindultak egymás ellen a seregek, pedig semmi jó jel sem mutatkozott a harcra. Amíg még veszteg állottak szemben, sánta vaddisznó jött elő az erdőből, kilenc kocájával, s nagy rőfögve, sántikálva végigbaktatott a két sereg között. Ez nem jó jel! dörmögék a harci jósok. — Midőn pedig megindultak, olyan nagy forgószél támadt a két tábor között, hogy egymást nem láthaták tőle, s az összerontó két sereg szemét elvakítá porral.

— Csak előre! ordítá a két királyfi, dacolva éggel és viharral, s a táncoló szélörvény közepébe vágatának paripáikkal, kivont karddal vágva utat a zivatarban. Bíborpalást volt Uzindur nyakában, tarka párducbőr Elmanzár vállain.

De a szélisten nem engedé megcsúfolni magát. Ott megfordult haragosan egy álló helyében tízszer, hússzor, s a két egymásra rohanó királyfit úgy vetette le lováról, hogy az egyik balra esett, a másik jobbra fordult le, a zászlóvivők kezéből

kitekerve a zászlókat, s midőn bömbölve odább vonult, meglátszott ott a magasban, hogy ragadja, hogy csóválja felhős üstökében Uzindur bíborpalástját s Elmanzár párduckacagányát, ringy-rongy foszlánnyá szaggatva.

A hun íjászok nyilat lőttek a forgószélbe, belékiáltva a vad káromlást:

„Vidd ezt fiadnak ebhozta! kutyaáldotta!”

Azzal rohantak egymásra. A szél bömbölve ment tova.

Perc múlva túldörgé távozó üvöltését a harci lárma, a buzogányok döngése a pajzsokon, a harci bárd öldöklő zuhanása, a nyílsüvöltés, a kardcsattogás, s a hosszú gót lángpallosok csatogása.

Nap ne lássa ezt a képet! föld ne álljon meg alatta! Hogy gyilkolta testvér a testvért eszeveszett indulatban! hogy tom-pult el a hun fegyvere a hun vérben! hogy küzdöttek egymással még a földre leesve is, késdőfessel, fojtogatással.

Egy órában két csapat küzdött egymással, a másikban egy sem volt ott, lefeküdtek, elhullottak.

Mint két vérengző oroszlán kereste egymást a harc dühében Elmanzár és Uzindur. Uzindurt meg lehetett ismerni a fejére tett tízágú koronáról, mely tízfelé lövellte sugarát, amint a nap gyémántos szarvaira sütött; Elmanzárt is megismerték hosszú, egyenes kardjáról, amit Isten hajított alá az égből, s melynek minden csapása azt mondta: „meghalsz”.

Délig tartott már a harc; a két királyfi keresztül-kasul gázolt ellenfelének táborán, úgy, hogy mind a két tábor megfordult egészen, egyik a másik helyét foglalta el. Csakhogy felényi helyen elfért most mind a kettő, mint hajnalban.

Csak ekkor vevék észre Attila fiai, hogy az egész csataterén egyedül küzd a hun egymással; a gót, alán, az idegen lassan különvált a harc alatt, s míg a keleti hősök egymás erejét fogyaszták, addig ők megpihentek, s nagy, erős, zárt tömegben fogták körül a megfogyott hun sereget.

— Ne bántsд egymást, ne öld a testvért, hun vitéz! ordítá

mind a két testvér az összegomolyult hadakra, s kétségbeesve futottak, szétválasztani küzdő vitézeiket. Késő volt már. Az idegen hadak zászlói már körös-körül lobogtak a halmokon, s a hun csak felényi volt, mint előbb.

Hol legtöbb halott feküdt egy rakáson, ott találkozott össze a két testvér. Egész nap egymást keresték véres kardokkal kezeikben, most megtalálták végre; megtalálták, de csak azért, hogy összeölelkezzenek, s búcsút vegyenek egymástól.

— Elrontottuk a hun népet! szólt Uzindur, bátyja vállára omolva.

— Csak három napja Attila halálának! hörgé Elmanzár, és alig tudta a szót kimondani.

Az idegen hadseregek már megfútták trombitáikat, s a délceg Alarik kiáltása hangzott fennyen:

— Eljött az óra Gógnak és Mágógnak hadai, hogy eltörültessek a földnek színéről; hajolj meg a te uradnak, a halálnak arca előtt.

— Nem úgy rabszolga! ordíta Elmanzár, felemelve irtózatot fejét s hátravetve vérázott fürtjeit. Engem küldött az Isten tereád, nem téged énrám. Te vagy a bűn, én a büntetés. Ismered-e még e kard villogását? Fordulj vissza Uzindur; én jobbra, te balra! Vágj bele, ahol sűrűjét látod. Te pedig Csaba oda-fenn a hegytetőn, fuss e helyről, fuss hazáig, a hét hegyen, hét erdőn túl, vidd hírül az apáknak, hogy a hun nemzetet nem űzte el senki e földről, mert itt hagyta magát eltemetni.

Csaba vezér hallá a hegytetőn bátyja kiáltását, de nem fogadta szavát, hanem amint meglátta a hunok veszedelmét, rendbe állítá kis, tizenötezernyi hadát, s midőn ott alant százezrek omlottak egymásba, ő elszántan lerontott közéjük, s hátulról ütve a támadó markományokra, véres utcát vágott magának rajtok keresztül testvérei seregéig, Elmanzárt és Uzindurt kiáltozva végtül végig.

Mentül tovább haladt az ellenség közepébe, annál többen-

többen jöttek mindegyre ellene, a sok meredő dárdától nem láthatta a hun lobogókat, a három testvért úgy szétterelték egymástól, hogy a kietlen, nagy síkságon egymásra nem bírtak akadni, s csak úgy bolyongtak előre-hátra.

Össze volt már keveredve minden tábor. Örömet elhagyta volna a harcot egy is, más is, de nem tudhatta, merre van előre, merre hátra, akármerre vágta keresztül magát, mindenütt új ellenséget látott szemközt jöni, és az ellenség is ment volna már a csataterrről, de mindenütt hun csapatot talált, s ölték egymást, míg benne tartott.

Csak a késő, holdatlan éjszaka vetett véget az örült harcnak, eltakarva árnyaival élőket és halottakat.

Minden tábor ottan ült meg, ahol az alkony meglepte, s a neszező éjszakában a haldokló százezerek nyögése fölött hal-latszott a távol kürtök hívogatása, mint gyűjté mindenik sereg szétszórt harcosait ismét össze.

Kürtöltetett Csaba vezér is, éjfélig fúvatta a kürtöket. A jó harcos hadseregéből nem jött vissza több ötezernél, tízezer ott feküdt halva, haldokolva a vérrel tiport mezőn.

Csaba vezér szeméből megeredt a könny; mind igazi, fejénként kiválogatott hősök voltak azok, színe-java a hun népnek, akik őt mindnyájan úgy szerették, miként édestestvérüket. Most olyan halaványan fekszenek a földön. Kezeikben a fényes kelevéz, fejeik alatt a délceg paripa.

A királyfi addig búsult ennyi jó vitéz elmúltán, míg egyszer azt gondolta magában, hogy elővette bűvös tegzét, s a második nyilat ráfektetve mondá:

— Repülj nyilam, atyám nyila, Isten nyila; keresd fel azt a jó füvet, mitől minden seb beheged, mitől az élet visszajön, találd meg nekem azt a mezőn.

És a nyíl elrepült süvöltve, sokáig repült a föld felett, egyszerre lecsapott a fű közé.

Csaba vezér futott utána. A fű között meglelte a nyilat, s íme, az egy mezei virág közepén volt keresztüllőve, melynek

nagy, széles ernyője volt felül, tömjén szaga, s ahol a nyíl megsértette, ott kék tej folyott belőle.

A királyfi rögtön meghagyá a táltosoknak, hogy ahol olyan növényt lelnek, szedjék össze a mezőkön, s facsarják ki valamennyiből azt a kékesfehér tejet.

Akkor vevé Csaba a tömlőt, melybe a virágtejet facsarták, s végigjárva a holtak mezejét, egyenkint felkeresé ottan minden elhullott harcosát, s ujját a bűvös írba mártva, megkené azzal tátongó sebeiket, s íme, amerre csak járt, mindenütt felkeltek utána a már meghidegült tetemek, helyreigazították sisakjaikat, páncélaikat nyíladozó sebeik felett, felnyergelék holt paripájukat, összekeresék elhullott fegyvereiket, szépen csatarendbe álltak, mindezt egy szó, beszéd nélkül, úgy, hogy midőn szürkületkor Csaba vezér hátratekintett, egy halavány tábort látott csatarendben háta mögött, kiknek sápadt arca mind őfelé volt fordítva, merev, mozdulatlan szemeik egyedül őreá néztek. Mindenik ezred derekán ott álltak a zászlótartók, kezeikben a kibontott lobogó, de a szél, bár erősen fútt, nem lobogtatá azokat, sem a lovagok kócsagjait, darutollát; vitézkötés és párdúcőr mozdulatlan csüggött rajtok.

Már szóltak a támadók kürtjei korán reggel, a félbehagyott harci munka újra elkezdődött. Előjöttek újra a vad, félmeztelen hadak, kik lovaik hátán háltak, és a fényes, páncélos légiók, és összezsaptak egymással. Háromszor kivágta magát Elmanzár a tömkelegből néhány ezerredmagával, háromszor visszatért újra, hogy az ott maradtakat kiszabadítsa, az elhulltakat megbosszulja; harmadszor már csak huszonnégy jó lovag tért vissza vele a csataterre. Most már csak azért küzdött, hogy meghaljon, odaveté magát, hól legdühösebben folyt még a harc, megölte az alán vezért testőrei közepett, s letépte a gótok zászlóját az elrabolt kopjanyélról; vitézei egyenként elhullottak mellőle, ő maga pajzstalan, puszta fővel nyargalt a vérmezőkön keresztül; és nem tudott meghalni sehol. Jó vitézek, híres hősök állták útját, mind elhulltak; kardja áthatott vértén, sisakon, őt

nem tudta senki megölni. Pedig már csak egyedül volt. Betán-torogta az elvesztett csatamezőt, keresve halálát, s mint a dühödtt fenevad, ijedelme volt egymaga az egész csordának, mely kétfelé nyílt előtte. Hogy nem tud meghalni sehol! Végre eszébe jutott az, hogy kezében a hadisten kardja van, az nem engedi, hogy meghaljon, midőn már nincs kedve élni. És fogta a kardot, beleszúrta azt a földbe markolatig, elhányt a magáról királyi öltözetét, úgy ódöngött ki fáradtan a tomboló seregek közé, buzogányát forgatva feje fölött; messziről egy nyíl eltalálta, keresztüljárta szívét, lerogyott, a rohanó hadak keresztülgázoltak rajta. Senki sem tudta meg, hol esett el.

Csak Uzindur harcolt még a hunok valamennyi ellenségeivel népe maradványai közt. Utolsó erőfeszítés volt az minden részről. Ide tartott gót és alán, ki még mozdulni bírt, ki még torkig nem lakott a vérrel.

A legkeseredettebb harc közepén váratlanul, zajtalanul egy új sereg lepte meg a küzködőket, Csaba vezér harcosai.

Ötezer megmaradt vitézét hátrahagyva, hogy őrizzék a szekérvárban maradt nőket és gyermekeket, ő maga a feltámasztott tízezernyi sereg élén megindult az ütközetbe; kezében csóválta a hétágú csatacsillagot, mely hét sebet üt egy csapásra, s keresztüljár pánccelt, pajzst.

Szóltalanul követték a halvány férfiak, még a kardnak is alig volt hangja, s a hátrahagyott testvérek bámulva nézték, hogy a lovak lábai alig látszanak a földet érni, s az induló sereg robogása nem hallik a mezőn.

— Rajta! előre! sírból kelt vitézeim! — kiálta a királyfi a küzdő tömegek közé érve; a néma bajnokok sarkantyúba kapták paripáikat, s repültek utána, mint a szél.

Az ellenség hadsora megrettentek e halvány sereg láttára, mely villogó karddal közeledett rájuk: nem egy a tegnap győzők közül ismert rá a már egyszer megölt ellenség alakjára, ki most tátongó sebével újra felült paripájára, s újra csóválja a kardot. És kard, kopja hiába fárad ellenük, a vett sebet nem

érik ők, a vas éle nem fáj nekik. A nyíl megáll testökben, s még csak ki sem rántják onnan, úgy haladnak harcolva előre.

A győzelmes Alarik messziről látva seregei bomlását, szembeszállt az új ellenséggel, ő maga vezette győzelemittas harcosait ellenük.

Amint megpillantá Csabát, egyenesen nekivágatott. Egy magas bajnok alakja állta útját. A hős Tusa alakja volt az, kit tegnap egy gót nyilával szíven keresztüllőtt, a nyíl tolla most is ott állt ki melléből; Alarik hozzávágott hosszú lángpallosával, a rémvitéz nem kerülte ki a csapást, végighasította testét a kard. És akkor látta Alarik elborzadva, hogy a sebből egy csepp vér sem jött ki, az arcon nem látszott fájdalom. A rémvitéz most visszavágott; Alarik kardját tartá a kard elé, s amint hozzáért ama vas, mintha a villám ütötte volna meg, úgy elzsibbadt egyszerre karja, s a lángpallos messze kirepült kezéből, süvöltő ívet képezve az alán sereg zászlói fölött.

Előre Csaba! előre sírból kelt vitézek!

Fel Krimhild! Fel Nibelung hősei! Erre a csatatér; ne arra tartsatok! . . .

Mindenki menekül . . .

Ki nyugat, ki kelet, ki meg észak felé fut, merre az ijedelem viszi. Barát és ellenség, győztes és legyőzött, szerteszt riadva, lehült harci vággyal száguld el a csatatérről; megrettent a legbátrabb férfi is e tömegben közeledő hullá-hősök sápadt alakjától, kiket kard meg nem öl, kiken dárda, nyíl vért nem ereszt, kik szótlanul, haragtalanul nyomulnak előre, lábaik dobogása csak alig hallatszik, a lesújtó kard is csak villámlik, de nem cseng kezeikben. Előttük két csodás alak járul, az egyik Csaba vezér, páncéltalan, sisaktalan ifjú, kezében a hétcillagú láncos buzogány; mikor lecsap vele, mintha annyi csillag sújtana alá az égből. Őt pedig senki sem sértheti, akár jobbról, akár balról, akár elől támadja őt az ellenség, mindenütt egy fehér árnyat lát maga és Csaba között, mintha valami női alak repkedne a vezér körül, ki félreccap nyilat, kardot, amely felé

van intézve. A másik alak Tusa vezér, szíven keresztülütve a nyíl; teteme nyílt sebekkel rakva; lovának csak három lába van, a negyediket gót hellebárd vágta el csülökben, és a ló három lábbal is oly gyorsan fut, a szél alig ér nyomába.

Mindenki eltakarodott már. Uzindur zászlói délnek tüne-
deztek el, a gót, a szláv északnak, nyugotnak rohant csörtető
táborával, a vérmezőn nem maradt más, csak a halottak: a
halottak ott a földön, s a halottak ott a lovon.

Egy sem hiányzott a hulla-hősök közül, csupán kéz, láb s
egy-egy tagok hiányoztak róluk, miket a harc itt-amott leszabdalt
fagyos tetemeikről.

Végzett munka után hadi rendbe álltak Csaba vezér előtt,
mintha kívánnák, hogy mustrát tartson fölöttük. Az ifjú vezér
végigment a hadsor előtt; itt-ott régi ismerős bajnokát pillantá
meg; annak megszorítá kezét — olyan hideg volt ez a kézszo-
rítás.

— Jó hőseim, szólt a vezér halott vitézeihez, figyeljetek sza-
vaimra.

Meg sem mozdultak azok, úgy figyeltek.

— Ti eljöttetek az én hívásomra az örök nyugalomból,
hogy a hun nemzetért megvjátok a hős harcot. Dicsőség érte
az Élőnek, az Örökkön-élőnek!

E szóra a hulla-hősök mind felemelék kőmerev szemeiket az
égre, s ajkaik mind nagy kiáltásra nyíltak meg, mintha diadal-
ordítást hangoztatnának: de hang nem hallatszott az ajkáról;
csak nagy sokára, midőn ajkaik ismét csukva voltak, hallatszott
onnan magasból, mintha az égboltozat verné vissza, a néma
kiáltás messziről jövő visszhangja, oly hosszan, oly kísérte-
tiesen . . .

— Ti jó hősök, kik a hun nemzetért elhagytátok a sírt,
ím jutalmul fogadom tinektek, hogy én elviszlek benneteket
azon földre, honnan apáink egykoron kijöttetek, s aholott ősa-
pánk, az ősz Bendegúz uralkodik most is, oda viszlek vissza,
tűzön-vízen által, s ottan temetlek el, mint jó, igaz vitézt

egyenkint titeket, ősi hon földébe, szent vizek partjára, választott fák alá.

E mondásra ismét felemelék hideg szemeiket a hősök az ég tájai felé, s kétszer kiáltottak néma szájnyitással, kétszer verte vissza az ég boltozatja az itt alant nem hallható kiáltást.

— Valahányszor pedig veszély fenyegeti a jó hun nemzetet, melynek maradványa itt-amott elődöng, századok, ezredek múlva, meghalljátok ti azt az élő föld alatt, s felköltsetek engem, ki én is ott alszom majdan közöttetek, lábtul a paripa, kéztül az éles kard, s kirohanunk onnan, keresztül égen, földön, s újra megharcolunk Attila népéért! . . .

Itt, ezeknél a szóknál a halavány hősök mind kardot emeltek, s vérteiket verték döngő buzogánnyal, hármas három rivallásra nyitva ajkaikat, s pillanatok múlva oly zaj visszhangjait verte vissza az ég, mintha százezer kard csattogna odafenn, vésszesen fenyegetve, s hármas három ordítás zengne a magasból mennydörgésként alá.

Ti örök vitézek!

A FEHÉR SAS

Csak ötezer férfi maradt és az asszonyok és a gyermekek Csaba vezér táborában.

Mint örültek valamennyien, midőn messziről meglátták, hogy jön a vezér egész seregével; ifjak, nők, gyermekek odafutottak eléjük koszorúkkal, lobogókkal s édes öröm mosolyával.

Ölélő karokkal siettek a hunok Csaba vitézei elé.

De hogy döbrentek meg, midőn közel értek e halvány alakokhoz, kik nem szólnak, nem felelnek, kik nem ölelik vissza a szerető testvért, nőt, anyát, gyermeket, csak néztek reájok könnytelen szemekkel; egész testök olyan hideg. Maga a vén vezér, Tusa, háromlábú paripáján hogy lovagol, oly szóntalan, hogy horkolnak tőle az élő paripák szörnyen.

A nők elvivék magukkal visszatért szeretteiket, leülteték tűzhelyükhöz, ételt, italt adtak nekik, arcaikra csókot, ölükbe csevegő gyermeket. Mindhiába, tűz nem melegíti fel őket, sem bor nedve, sem asszony-csók, sem gyermekhízélgés. Álom le nem csukta szemeiket soha.

— Menjünk ez elveszett helyről — mondá Csaba népeinek; — ti, kikben még a szív dobog, menjetek el azon helyre, ahol anyám sírját hagytátok; települjete meg ottan. Amennyire azon helyről beláthatni, örökké megmarad ott a hun. Mi többiek visszamegyünk őseinkhez, s eltemetjük egymást ottan.

Nagy sírva útnak indultak az élők, nagy hallgatva a halottak. Ezek közrefogták amazokat, s amint haladt szép csendesen előre a hun nép maradványa, a körüllovagló hősök csapatjai úgy látszottak a közelből is, mintha a távol ködei feküdnének rajtok, s arcok és vérték homályos kék színbe olvadnának össze, mintha nem is a földön járnának, hasonlók a légi tüneményekhez, miknek teste nem vet árnyat, miknek lába nem hagy nyomot, miknek szava érzik inkább, mintsem hallik.

Első reggel, mikor Csaba vezér fölébredt, egy fehér sas ült sátra fölött, a kitűzött zászló gombján pihenve meg, hosszú, fehér szárnyát alácsüggeszté kétfelől, nagy, sötét, fekete szemekkel az alá s fel járók közé nézett, s akik felnéztek rá, mindnyájának úgy tetszett, mintha e szemeket látta volna már máskor, mintha emlékeznek e sötét, bűbájos pillantásra . . .

Amint a vezér kilépett sátrából, a fehér saskesely megvillantá fényverő szárnyait, felborzoló testén minden tollát, s elszállt a kopjanyélról, háromszor kiáltva emberhez hasonlatos hangon, mintha mondaná a népnek: énutánam jöjjetek.

A sas kelet felé repült, a nép követte repülését, ha elfáradtak, ő is leszállt, s este, midőn elpihentek, ismét elfoglalá helyét a vezér sátra fölött, ott töltötte az éjszakát; reggel ismét tova-repült, vezetve a hun maradványt erdőkön, puszta rónákon, vizeken keresztül.

Ellenséges földi népek, hallva a hun nemzet esetét, feltámad-

tak mindenütt Csaba futó népe előtt, hogy a maroknyi menekvő sereget elpusztítsák. Ezek csak a zajt hallották meg újtjokban, az előttök vonuló halvány csapat előtt elhullt az ellen, mint a kaszált fű, hozzájuk csak a távoli zivatar hangja hallatszott, s mire odaértek, csak a véres mezőt s az úton elhullt testeket találták.

Végre a délibábos pusztákon túl magas hegyek emelkedtek a menekvő sereg elé, nagy erdőkkel, nagy folyókkal; ott elveszett Attila népmaradványának útja, erdők, hegyek eltakarták őket; mindig mélyebben hatoltak a vad rengeteg közé, soha nem lakott vidékbe, hol az emberhangot csak az ő ajkaikról ismerte a visszhang.

Hét napig utaztak a rengeteg között a fehér sas röpte után. A hetedik napon leszállt a szent turul egy magas hegy ormán, s a hun maradvány is leszállt ott lováról, mert az a hegy volt Rikának sírja, és az a hely az örök haza, melyen erős jóslat után világ végeig kell tartani Attila népének.

Itt elpihent a fehér turul örökre, és soha azóta meg nem jelent az a hunok maradványai előtt, jeléül annak, hogy e földről nincsen hova menni.

A BIZÁNCIG LŐTT NYÍL

Amint Csaba a Rika-hegy mellékén megtelepíté népeit, íme dél felől egy rongyos vitéz közeledik felé; összehasgatott pán-célja, csonka kardja, maga is ágtól tépett, fegyvertől darabolt.

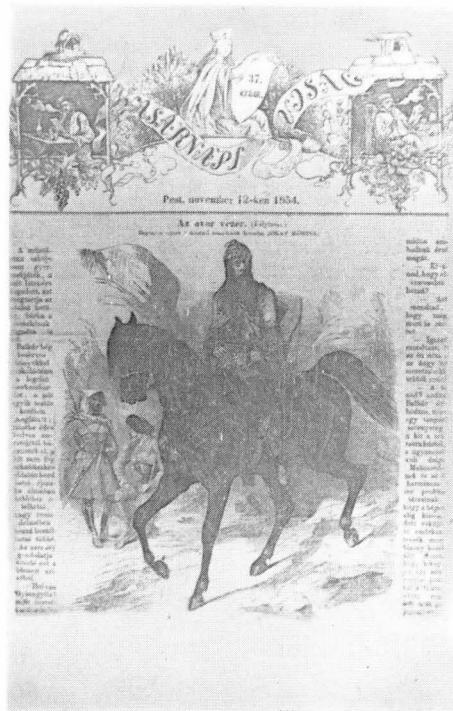
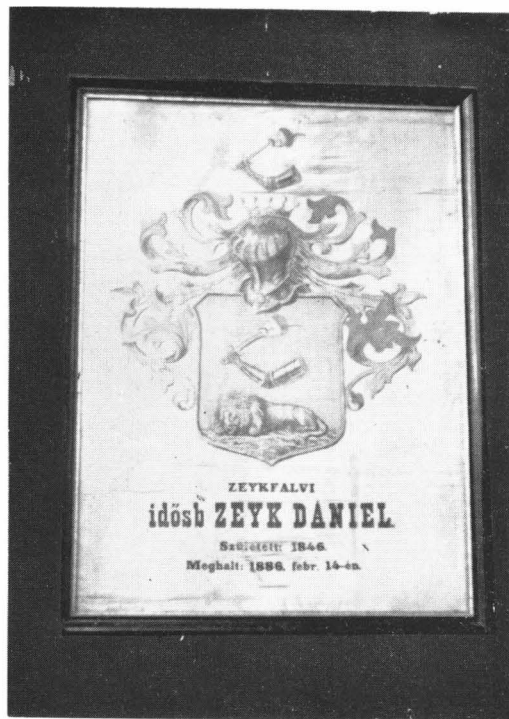
— Ki vagy? honnan jössz? — kérdezik a hun vitézek.

— Én vagyok az utolsó Uzindur bajnokai közül — felelt az ágrólszakadt —, túl az Isteren menekültünk vezérünkkel; görög császár jól fogadott bennünket; este itallal elaltatának, s éjjel leölte a görög nép az alvó hősöket mind, magam szabadultam meg, elrejtözve a hullák között.

— Hát Uzindurral mi történt? — kérdé aggó szívvel Csaba.

I. Nagyhévi képek (Sz. Boross Gabriella felvételei)
a) A vártemplom és a kollégium új szárnya
b) A kollégium ősi harangjai

II. a) A Zeyk család címere (Sz. Boross Gabriella felvétele)
 b) *A fegyvertelen* egyik folytatása a VU-ban

— Bátyádat is legyilkolták, fejét kitették a Hippodromban a népség bámulatára. Görög császár maga ül a trónon, mely előtt Uzindur feje áll, s lábát annak homlokán nyugtatja.

Csaba csak felsóhajtott erre, nem szólt senkinek egy szót is: felhágott Budvár ormára, aholott még tornyok álltak, erős kőből megépítve, vevé legutolsó nyilát, ráfektette a tegezre, s hosszan meghúzva az ideget, elátkozá a bűvmondást:

— Repülj nyilam, atyám nyila, Isten nyila, találd meg görög császár szívét, ott ahol ül, trónja magasán, lábát Uzindur fején nyugatva.

S mérgesen ellőtte a nyilat; repült az messze süvöltve, hogy aki meghallotta a légben zúgását, megborzadt belé szívében.

Görög császár pedig ült a Hippodromban magas bíbortrónban, aranyos palástját gyémánttal kapcsolva, köszöntyús lába egy szőke fejen nyugvott, a szép, szőke fürtök körül elomlottak a bíborzsámolyon.

— Íme, görög népek! — szólt magas királyi botján felemelkedve görög császár. — E fő ama világot ostorozó Attila fiának feje, ki egykor mindenki fölött volt, most íme lábaim alatt van. Reszkessenek a barbárok ivadéki!

Azzal megrúgta a fejet, s legördült az a lépcsők aljáig, a szolgák lábáig, az asszonyok hímes palástjáig.

Azon pillanatban éles nyilsüvöltés hasítá át a léget, görög császár szívéhez kapott legottan, egy szót nem volt ideje kimondani, egyenesen, ahogy felemelkedve állt, végigbukott a lépcsőkön, koronája lecsett fejéről messze, és a lélek még meszszebb repült ajkáról, mely lecsukódott örökre . . .

Ez volt Csaba harmadik nyila, az utolsó nyíl.

HADAK ÚTJA

A Rika-hegy környékén megtelepíté életben maradt népeit a királyfi, kimérte határait, ameddig bűvös-bájos anyja meg-

jósolá, megtanítá őket hová építsenek várakat, falvakat, mozgó sátorok helyett kőből és faderekakból állandó lakhelyeket, mert önekik itten kell ezután élni.

— Meddig a tűz hideg nem lesz, meddig e folyó le nem foly, meddig télre tavasz derül, meddig égből jön az áldás, addig jó népem itt székelj.

És lett e nép neve *székely*.

Csaba odagyűjté őket maga körül, s nagy áldást mondott reájuk.

— Töltsétek be ezt a földet, s legyen boldog, ki itt lakik; hős a férfi, hű az asszony; otthon béke, künn dicsőség; Isten lelke minden házon, Úr áldása minden földön. Soha el ne múltok innen.

S lám azóta hány év elmúlt! ezernyi ezer esztendő! s a jó székely nép szívében még most is él Csaba jós beszéde. El nem hagyja saját földét, él munkával, szegénységben, s ha elmegy is, ha úr lesz is, meg csak visszakívánczik, elhagyott hegyei közé.

— Mi pedig elmegyünk tova — mondá Csaba, az egyre halványuló hulla-hősöknek. — Vissza oda, hol a tengerparton szittyá testvérek legeltetik méneiket, hol a vad hun íjász, tegze idegét pengetve, dalol álmodott csatákról. Ottan jó lesz majd alunni tenger mormogása mellett, paripák dobogása alatt. Oda jöttök velem vissza.

Az elmaradók búsán sóhajtottak fel erre:

— Hajh, ne hagyjatok itten bennünket. Hova leszünk ennyi idegen nép között, még gyökeret sem verhetünk e földben, máris kitépnek bennünket íziglen.

Csaba felemelé kivont pallosát az égre, és szólt a hun vezérekhez:

— Íme lássátok, hogy e kard bűverő legyen kezetekben. Vegyétek át azt éntőlem, s hogyha nagy veszély fenyeget, hívjatok bennünket általa. Ha a légbé vágtok azzal, szél megállít bennünket utunkban, s visszatérünk, megsegítünk; ha a folyót megütitek vele, kiárad az, és utunkat állja, s visszajövünk, csa-

tát verünk; s ha leszúrjátok a földbe nagy veszedelem idején, megrázkódik az alattunk, s jelen leszünk, nem hagyunk el.

Azzal búcsút veve tőlök, a hideg holt bajnokok megölelték elmaradó társaikat, középre vették a királyfit, s mint zúgó szél, mint tengermoraj, elenyésztek a láthatáron.

Mentek, mentek: alig értek a szomszéd ország határaig, midőn vad szél kerekedett ellenük, mely majd lehányta őket lovaikról, az ősz úr, a vén Nemere zúzmarás szakálla havat, deret rázott szemeik közé. Álljatok meg.

Már ekkor a székely népet megtámadták vad szomszédok; el kellett volna veszniök a túlnyomó ellen miatt.

A holt hősök gyorsan visszafordulának, megjelentek a harc-téren, sebesebben a viharál, mint a pozdorja, omlott szét előttök a táborzó ellen; kitisztult a székely határ.

Csaba és holt vitézei másodszer is útra keltek.

Mentek, mentek három nap és három éjjel; harmadik nap reggelére egy nagy folyóvízhez értek, mely úgy kiáradt előttük, mintha tengerré vált volna.

Vissza ismét! Veszély van Székelyországban! dákok, kvádok, marahánok baromcsoportja tört rájuk. Óh, szegény nép!

Újra visszatért robogva az eltávozott halott had, zászlóik megjelentek újra a láthatár felhői közt, mintha maguk is a felhők közt járnának immár, s a fénytelen kopja, dárda lekaszált, learatta a felcsődült ellenséget; elfutott, aki megmaradt.

Békével mehetett tova harmadszor a hulla-tábor; hetek múlva, havak múlva elért a tenger partjára, hol az ősz Bende-gúz vezér százötven esztendőtt élt már, s uralkodott a honn maradt hun nemzetén.

Csaba vitéz elbeszélte Attila viselt dolgait az ősz fejedelem előtt. Az búsan hallgatott rá; nem jobb lett volna-é Attilának nem születni, annyi vitéznek meg nem halni?

A hazatért halottakat azután eltemették szépen, zúgó tenger zöld partjára, lengő kopjás sírok alá, egymás mellé valameny-nyit.

Még tán első álmukat aludták ottan, egyszerre megrázkódott alattuk a föld, felköltve őket koporsóikban.

— Fel a földből! Fel a sírból! Nincs még idő az alváásra! Előre örök vitézek, veszélyben van Csaba népe.

S előtámadtak a sírból mindannyian, lerázták magukról a port, megemelték rozsdavette kardjaikat, felnyergelék csontvázvá vált méneiket, s még egyszer rajtahajtottak a hun testvérek elleneire, s meggázolák, megtiporták azt úgy, hogy az otthon maradt csecsemő is megsiratta harcaikat.

Úgy feküdtek ismét vissza sírjaikba, úgy aludtak el csendesen.

Fű benőtte már a partot, innen is tovább ment a hun nép, ott feküdt Bendegúz és Csaba vezér is a többi között, őket is elfeledték már.

Csak az elmaradt székelyek várták vissza még sokáig eltávozott hőseiket, szájról szájra, ivadékról ivadékra szállt a monda, hogy elment tova Csaba vezér, de majd visszajő derék táborral, mikor a székelynek már legrosszabbul foly a sorsa.

Folyt pedig sorsa elég rosszul; de nem jött el segíteni Csaba vezér, s akik még vártak utána, azokat ki is csúfolták, s ha valamire azt akarták mondani, hogy sohasem történik az meg, a gúnyolók azt mondták helyette:

„Akkor lesz meg, mikor Csaba vezér eljön.”

Lőn pedig, hogy minden oldalról megtolult a vész a kis székely nemzet fölött; hatalmas szomszédok szövetkeztek ellene, hogy eltöröljék. Tíz embernél is több jutott egy székelyre, s ha minddel megküzdöttek volna is, azoknak sok atyjafia van, nekik sehol a világon. Bizony, bizony, el kell veszni!

— Most ha jönnél, most kellenél Csaba vezér, jó vitézek! — sóhajtának a szorongatottak. — Halljátok-é, tudjátok-é, mennyi halál közelg reánk?

Régen alusznak azok már, régen porrá váltak ők már, még a föld sem ismerné, ki, melyik volt az ő porhamvok. Olyan mély a holtak álma.

S már lángban ég a határ körös-körül, már hallik a kürtök szava; nagy, elsötétlő táborok szállnak a hegyekről alá; tenger a kis sziget ellen.

Sírnak a nép asszonyai, halálra készülnek a férfiak, s ha gyermekeikre tekintenek, szomorúan kérdezik magukban: miért kellett ezeknek születni?

Csaba vezér, hős vitézek magas égben, mély föld alatt, halljátok-é ezt a hívást?

Már kezdődik a kétségbeesésnek harca, midőn íme, holdvilágtalan éjszakán nagy zaj támad az ég boltján, zörög a dárda, csattog a kard, robog a paripa, tárogató rivall, égrendítő zajjal ezernyi ezer fényes alak rohan végig a remegő csillagok között; halvány arcaik ragyognak, fegyverök tüzet villámlik, paripáik patkói alatt szikrázik az égboltozat.

Csatára! csatára! Csaba jön és halott vitézei. Nézd, hogy csillog, nézd, hogy villog kezében a csatacsillag! hogy forgatják kardjaikat, hogy meresztik szemeiket! Hogy nyúlnak kezeikkel feléd a magasból!

Nem sújt már a kard, csak ijeszt, de rémület állja el a harcosok szíve mélyét. Ki csatázna szellemekkel?

Az ellenség futva fut a csatatérről, zászlóit is odahagyta, utána mindenütt a fénylő szellemtábor, fehér zászlóival, fehér lovaival, villám fegyverével; üldözve mindenütt a futó ellent, míg az ég túlsó felén, hol az égboltozat ismét a földre ér, el nem tűnnek újra.

A székely nép áhítattal emelé kezeit az égi segítők után, s amint végigrohant a fényes tábor az égen, bámulva szemlélték, hogy egész hosszában, amerre elhaladt, egy fényes út támadt az ég kárpitján, melyet szikrázó patkóik tapostak ottan!

Ezért hívják *Hadak útjának* maig is Székelyföldön a Téjutat.

Ez volt utolsó csatája Csabának és vitéz hőseinek.

Azóta pihennek!

Hogy alusztok olyan mélyen, ti örök vitézek!

17. A FEGYVERTÉLEN

I.

Van egy boldog ország, melynek földjén ellenség meg nem pihent soha, hacsak halott formában nem. Az idegenek ezt az országot nevezik Circassiának, amiről a bennlakók nem tudnak semmit, mert ők magukat nem így nevezik.

A földképeken szépen határokat is vontak számukra, ki is festették azokat mindenféle színekkel, kerületekre osztották: eddig tart az egyik, addig a másik. Azonban mindez nem ártott nekik semmit, és ők nem tudnak arról, hogy hová festették számukra a mappákon a határt.

Ha én valami gazdag nemzet bölcse volnék, azt mondanám, hogy ez az ország nagyon szánalomra méltó, mert nincsenek sem vasutai, sem kristálypalotái; mert fővárosában nem laknak olyan gazdag emberek, akik milliomokat vesznek be, s palotákat építenek; mert nincsenek márványból és ércből emelt történeti emlékeik, s fő-fő embereik nem ülnek az európai hatalmasságok udvaraiban —; minthogy azonban szerencsémre a jámbor magyar nép együgyű mesélgetője vagyok, hozzám fér, hogy ezt a kis Cserkeszföldet igen boldog országnak találjam hölgyeinek szép szemeiért s férfiaiak bátor szívéért; egyebet tőlünk is bajosan irigyelhetne valaki.

Édes szerelemben, diadalmas harcban folyik le az élet, a jövődő gondja nem nyomja senki vállát; az apa nem hágy fiára egyebet kardjánál, a testvérek nem vesznek össze az osztályon, minden leány hős férjet kap, kinek házához nem visz sem zongorát, sem ékszereket, hanem szelíd, nyájas arcot, hű szívet, munkás kezeket, s nem háborgatják őket a fáin világnak keresve keresett bajai.

Egyik törzsökét e népnek hívják avaroknak. Talán ők képezik azt a hős törzsofkfát, melyről a hatalmas avar nép elszármazott, akikről alig is tudnak többet, mint hogy elmentek és nem jöttek vissza többé. Talán még most is várják őket, s van az esztendőnek olyan napja, amikor minden háznál asztalt terítenek, üresen hagyott székeket rakva mellé, az ezernyi-ezer esztendő előtt eltávozott testvérek számára . . .

Az avar népfaj egyikét képezi a kaukázusi *hét* nemzetségnek, mely szent hetes szám valamennyi ősmagyar hagyományban előfordul, s az avar faj ismét hét családra oszlik széjjel, melyek között emberek emlékezete óta legtekintélyesebb volt az Andi család. Az öregeknél itt volt a legtöbb bölcsesség, azért a legtávolabb vidékekről is gyakran eljártak hozzájuk tanácsot kérni, s vizsályaikban közbírákuk őket hívták fel; az ő leányaik voltak a legszebbek az egész avar faj között, s szerencséjének tarthatta a szomszéd kazikumuk nemzetbeli előkelő legény, ha egy közrendi Andi leány kezét megnyerheté. Az ő paripáik voltak a legjobb futók s a harcban megállók, náluk maradt meg a legtöbb történeti emléke a fajnak, híres kopják, kardok, amik hétszáz esztendő előtt mint diadaljelek jutottak az ősapák kezeibe, s azóta hétszer hét ivadékot kiszolgáltak, még most is megvannak a fiúk birtokában, s bizonyosat tehet róla az ellenség, ha olyan jól fognak-e most is, mint azelőtt.

A kies Nilár völgyében fekszik az Andi család főlakhelye, Karasszó helység; várnak is beillik. Sebes rohanású hegyi folyam zúg el mellette kétfelől, s csak a tömört szikla, melyre a házak épültek, őrzi azokat, hogy a rohanó víz rég el nem söpörte onnan. Kétfelől nagy, meredek bércek emelkednek körülötte, miken csak egy szűk hegyszakadékon át van bejárás az avar földre, olyan keskeny úton, hogy két lovas alig mehet el egymás mellett; ezt a bejárást őrzi a Karasszó erős helye, mert ha nekik tetszik kétfelől elzárni zsilipekkel a mellettük elfolyó patakot, az egy nap alatt úgy megárad, hogy elrekeszti az egész szűk hegyi utat, s oda senki be nem mehet.

E sok tekintetben nevezetes falu előjárója volt a jelen század negyedik évtizedében Merisz bég, ki lehetett akkor mintegy ötvenéves. Két fiai közül egyiket híták Balkár bégnek, másikat Gyáma bégnek. Ez húsz, amaz huszonkét éves volt körülbelül.

Balkár bég háza volt a legszebb, legnagyobb az egész Nilár-völgyben, körös-körül kigyósan faragott oszlopok tartották tetejét, melyen körös-körül lehetett járni, s melyre vén vadszőlők venyigéi kapaszkodtak fel, piros zománcos leveleikkel, szétterjengve az ablakok körül. A ház párkányozata cifrán ki volt rakva agyaras vadkanfejekkel, szarvas ág-bogokkal, miket vadászaton ejtettek el.

Csinos kamarákra volt elosztva a kised fakastély. Mindjárt a belépésnél a tűzhelyes konyha, réz- és faedényeivel, túl rajta a tágas étkezőterem, alacsony, lábatlan bőrszékekkel, felaggatott ivókürtökkel, kupákkal s a hosszú gerendákról alácsüngő négy lábú kecskebőrtömlőkkel, mik piros füstölt hús s szalonnaoldalak közül barnállottak elő, feszülésig töltve levén tejből készült erős szeszitalal. Innen nyíltak kétfelé a családtagok elkülönözött szobái, egy a férfiaknak, a másik a nők számára. Az utóbbi szoba drága szőnyeggel volt bevonva, mik anyáról anyára maradtak a családnál, sőt még a kereveten egy lantforma koboz is látszott, kilenc ezüsthúrral, annak bizonyosságául, hogy valamelyik ősanja az Andi családnak fiatalkorában énekhez is értett. A férfiszobában egészen másnemű fényűzést lehetett szemlélni; cifra párduebőrök, medvetakarók voltak leterítve a falak mentében; szerte a falakon egész csoportozatok öszszerakva nyilakból, fejszékből s hajítókopjából, részszegekkel kivert bőrpajzs alatt keresztbe fektetett lobogós zászlók, félholdas lófarkak, szeges buzogányok s sarlóforma kardok. És minden fegyvernek megvolt a maga története. Sokat értek azok viselőik kezében! Ha úgy pénzzel meg lehetne venni az életet, mennyi arannyal, ezüsttel felérne ez a sok vasdarab, ami annyi életet elvett ingyen.

A főajtó felett függ csupán egyedül egy hüvelytelen, egyenes kard, melyre szentképek s latin mondások vannak kiverve arannyal. Ezt a kardot meglátni messze földről eljönnek a frank utazók, mert azt hétszáz évvel ezelőtt vevé el frank keresztes hőstől az Andi család egyik őse, ki Szelahaddin szultán alatt harcolt, s azóta minden ivadék becsületére szolgált annak a kardnak, s nem jutott az idegen kézre soha. Óh, sok pénzt ígértek már azért az Andi családfőeknek! ha áruba bocsátják, tán az egész Nilár-völgyön minden tehenet és juhot megvásárolhatnának rajta.

De nem adják ők azt olyan könnyen, csak az ellenség kap néha belőle, az is csak az éléből, s vérével szokott érte megfizetni.

Mert ellenségük van az avaroknak, majd egyik, majd másik szomszéd. Hisz amióta a Bábel tornyánál összezavarodtunk, azóta haragszik egyik ember a másikra, s szereti pusztítani azt, aki nem az ő nyelvét beszéli.

Egyszer a tatárok, másszor az oszétek, majd meg a Kabardalakók vetekedtek az avar fajokkal, mind megbánták szépen, s iparkodtak jó barátok lenni.

De jött nemsokára egy mindannyinál félelmesebb ellen, hideg észak országából, hideg haraggal, hideg kitartással; akik nem úgy rohantak rögtön, mint más ellenség szokott, hanem lépést lépésre tettek, s minden lépés után megerősíték magukat, és senki sem bírta őket többé onnan elmozdítani, ahová egyszer lábaikat letették . . . . . A moszkók, a moszkók!

II.

Régi, babonás hagyomány a moszka hősoknél, hogy aranynyíllal, ezüstgolyóval jobban célba lehet lőni, mint vassal.

Aki erre megtanította őket, nem lehetett bolond ember; mert valóban sokkal több várat bevett a moszka arany, ezüst,

mint a vas és ólom, s több derék hőst levert lábáról csengő pénzzel, mint süvöltő karddal.

A kaukázusi népek sok év óta hallották már, hogy valami makacs ellen befurakodik hegyeik közé, ott helyet foglal, sáncokat hány, várat épít, utakat tör. Később azután úgy viseli ottan magát, mintha ő volna a gazda. A nép ifjait elviszi messze, ki tudná megmondani hová? a főnököket szolgáláiv alácsönýtja, harácsot vesz, idegen templomába kényszerít jární, idegen nyelvet kényszerít eltanulni, s imádkoztat fegyverei dicsőségéért.

Ha lett volna egyetértés a nép között, hajh milyen siralmas vége lett volna ott a moszkónak; de ősi viszálykodásból hagyták megnőni a közös ellenséget; az egyik faj örült, hogy a másik faj pusztul, s nem gondolt rá, hogy majd rá is kerül a sor. Aztán mindig is akadt közöttük az ellenségnek barátja, aki elmondta a többinek, hogy a moszkók milyen jó emberek: ezüsttel fizetnek mindenért, megcsinálják az utakat, bekerítik a városokat, vigyáznak rendre, békességre, isszák az áldott pálinkát, s tele zsebük szentképekkel.

Előbb csak a kereskedők hatoltak az ország mélyébe, árultak cifra csecsebecsét, nyalánkságot, s vettek haszontalan limlomot, ami senki másnak nem kellett, azután telepítvényesek húzódtak be, vettek drága pénzen kopár földet, hogy a kereskedőknek legyen hová megszállani. Azután fegyveres őrizők jelentek meg, hogy a telepítvényeseket el ne pusztítsák a rablók. Azokat egész csapatok követték, s hogy a csapatokat el ne lopja valaki, várakat építettek, s azután azt mondták, hogy otthon vannak.

Így kötöttek ki Avariával is. Egyszer látogatóba jött két jámbor moszkó a Nilár-völgybe, fölkeresték Merisz bég házát, megölelték az öreg béget, megcsókolgatták fiait, dicsérék sajtját, *kumis*z italát, mely készül poshasztott tejből, megbámulták fegyvereit, ott laktak nála egy hétig, szelídek voltak, mint a bárány, s midőn elváltak tőle, meghívták, hogy ha érkezése leszen, látogassa őket vissza alig néhány mérföldnyi távolban

fekvő várukban, hadd adják neki vissza azt a szíves vendégszeretetet.

Az avar főnök nagyon megtisztelve érezte magát e meghívással, s alig várt az alkalomra, hogy fakastélyából leszállva megnézhesse azokat az új telepítvényeket, hol minden még egyszer akkorára nő, mint másutt, s hol az embereknek éjjel-nappal nincsen egyéb dolguk, mint boldogságukkal dicsekedni.

Különösen kisebb fia nógatá az utazásra. Gyáma bég el volt ragadtatva az orosz uraktól szörnyen: mennyivel szebb emberek ők, mint a mi barna avarjaink, hajok sárga, mint a kender, szemek kékek és zöldek, egynek közülök szemöldököt sem adott a természet: milyen jól illett az neki! Gyáma bég leperzselte a magát, hogy hasonló legyen ehhez a szép, idegen úrhoz.

De Balkár bég egészen ellenkezője volt testvérjének. Nem tűrheté a két idegent, s mikor el kellett menni apjával látogatásukra, úgy könyörgött, hogy csak hadd maradjon ő otthon.

Volt egy szép szerelmes mátkája Balkár bégnek, a szép Gyüngyila (olvasd Gyöngyile). Ha az nem lett volna olyan szép, ha annak nem lettek volna olyan bűbajos szemei, oly mézédés ajkai, oly hízelgő keble, ölelő karjai, talán el sem ment volna Balkár bég apjával és testvérével. De Gyöngyile könyörögve fűződött nyakába: „mit hozasz nekem az idegentől, hozasz-e prémes kaftánkát, pillangós papucsot, aranyboglárokat, zománcos kősöntyűt?”

Balkár bég mondhatta neki: „minek tenéked boglár és kősöntyű, nem drágább-e neked az én két szemem? minek neked a drága prém, nem melegebb-e annál az én keblem?” Gyöngyile elszomorodott, s a bég, hogy kedvét találja, elment együtt Merisz béggel a jámbor oroszok telepítvényére.

Ott nagy szívességgel fogadták őket, megismerkedteték drága italokkal, fűszeres étkekkel, megmutogatták nekik számtalan hadierejüket, nehéz ágyúikat, s mondogatták a jó Merisz bégnek, hogy milyen derék két lovas vezér lenne fiaiból,

mennyi fényes érdemrend elérne széles melleiken, nagyurak, hercegek lennének belőlük; a fél világ beszélne az Andi család hős sarjadékiról, s majdan ők lennének az egész cserkesz föld urai — a hatalmas cár kegyéből.

Merisz bégnek tetszett ez a szép biztatás; hogy irigykednének reá majd a muridák, csecsencek, ha az ő faja felülkerekednék rajtok! Nem is sokat gondolkozott, még ő kérte a derék, szíves moszka urakat, hogy tartsák maguknál fiait, s tegyenek belőlük hercegeket, vezéreket.

A két ifjúnak engedelmeskedni kellett, mert a cserkeszeknél az atya parancsol. Gyáma bég örömet is szót fogadott, mert ő unta otthon az atyai házat, az egyforma életet, s kivágyódott a világba. Hanem Balkár bégnek nehezen esett elválni atyjától, az ősi tűzhelytől, az ismert hegyektől s a mindennél jobban szeretett Gyöngyilétől.

Gyáma bég gyorsan haladott a moszka urak kedvében; jó, engedelmes ember vált belőle, ki a tanítást beveszi, megszokta a kemény rendet, tisztelte előljáróit, s nemsokára csapatot vezérelt, és vállrozsás öltönyt kapott, s úgy szórta a moszka beszédet nyelvével, mint mikor villával forgatják a kaszált füvet nagy szél idején.

Kevésbé tudott megszokni Balkár; pedig neki még jobban kedveztek: adtak rá gombos egyenruhát, itatták édes borokkal, vittek hozzá szép leányokat, kék szemű, szőke hajú leánykákat, akik örömet mosolyognak a szép ifjakra, s nem haragusznak a csókért.

Mind nem kellett az Balkárnak. Elhajigált magától bort, aranyos ruhát és szép leányt. „Nem kell nekem tűzitalotok, cifra ruhátok, mosolygó leányaitok; nem kell nekem uratok kegyelme: bocsássatok engem hegyeink közé vissza, adjátok vissza bőrruhámat, görbe kardomat; mátkám van énnekem odahaza, aki énreám vár!”

A földhöz verte, amit adtak neki, összeveszett jószívű házigazdáival, s azt mondta, hogy ő erővel is el fog tőlük szökni.

Az ilyen goromba magaviselettel azután azt nyerte, hogy egy szép éjszakán kocsira tették, és úgy elvitték, hogy a madár sem tudott róla.

Mikor pedig az öreg Merisz bég tudakozódott fia felől, azt mondák neki, hogy a minden moszkák ura elvitette őt jó nevelésbe, ahol emberséget s jó erkölcsöt fog tanulni.

Oda bizony. Van a moszkák országában egy nagy nevelő-intézet, melynek neve Szibéria, és abban híres iskolák, amiket híznak ólombányáknak.

Oda vitték Balkár béget.

Tizennyolc esztendeig járta Balkár bég a szibériai ólombányák üregeit, ásta a cinóbert és kénesőt, piritotta a kénköves és patkánymérges érceket egész tizennyolc esztendeig. Már magában ez is eléggé mutatja, mily megátalkodott és makacs természetű embernek kellett neki lennie. Más emberséges ember négy-öt esztendőnél tovább nem állja ki ezt a munkát, az erős fáradtság alatt meg kell törni testi erejének, vagy az egészségtelen levegő a bányákban üti le lábáról, vagy az ércpirításnál fullad bele a patkányméreg füstjébe, vagy a hosszú, téli éjszakákon fagy meg valahol a hó alatt, vagy ha sokáig kibírja, elébb-utóbb az ércgőzöktől s a fehér plajbász porától *ólomgörcsöket* kap, a belei összetekerednek, az arca olyan színű lesz, mint a valóságos ólom, összezsugorodik, mint a féreg, s végtére szépen, okosan meghal.

Balkár bég azonban nemcsak azért bosszantá előljáróit, hogy tizennyolc esztendeig meg nem halt, sőt egy szép napon agyonsújtá az őrizetére rendelt kozákot, elvevé dárdáját és lovát, s eliramodék az Ural ismeretlen hegyei közé.

Az Ural hegyeitől a Kaukázusig körülbelül annyi az út, mintha valaki feljönne Debrecenből Pestre, és ismét lemenne, s azután még tízszer egymásután feljönne és lemenne, azzal a különbséggel, hogy ott nem esik közbe sem vasút, sem gyorskocsi-intézet, s óriási hegyláncokon keresztül híre sincsen emberjárta útnak; mert a katonai szállítmányok Moszkova felé

szoktak kerülni, s a hegyek közt lakó népek, halászok, vadászok azt sem tudják, van-e valahol kezdete és vége a folyónak, mely határaitak kettészeli, s az egyik hegyen túl következik a másik hegy.

Mind nem törődött ezzel Balkár bég; csakhogy egyszer lovon érezhette magát, s kardot foghatott kezében; csakhogy egyszer az emberlaktalan, erdős pusztaságba kimenekülhetett; mit félt ő a többi veszélytől.

Éjszakánként sokszor elnézte ő kínos fogságából az ég csillagait; kitanulta, melyek azok, amik édes szülőföldre fölött ragyoghatnak; úgy kinézte, úgy kiszámította azt a tájat, hogy sötét éjjel, bekötött szemmel is oda bírt volna találni. Milyen kár, hogy a csillagokat is el nem lehet tiltani a foglyok feje felül.

Minden reggel, minden este elhagyott otthonára gondolt, ez volt minden órájának elválhatlan gondolatja, s emellett úgy elvesztett minden fogalmat a múlt és jelen különbségéről, hogy azt sem vette észre, miszerint tizennyolc évvel idősebb lett azalatt; azt hitte, még mindig fiatal, és hogy édesatyja, Merisz bég még mindig ott ül a szőlőlugos alatt, s a kedves Gyöngyile még mindig vár reá, s ott fonja az átelleni házban a vőlegényi ingnek valót, a hosszú lenfonálon a földig eregetve az orsót, s most is olyan szép, olyan karcsú, mint volt *tegnap*, amidőn legutolszor megcsókolta.

„Tegnap!”, ezelőtt tizennyolc esztendővel!

Vad erdőkön, kietlen rónákon kellett keresztültaznia, majd a farkasok csordái kergették meg, reggeltől estig el nem maradva sarkából, majd a portyázó tatárok kerítették futásában, csak alig menekülhetett tőlük; mert ezen tájon semmi állat sem tanyáz, ami enni ád, csak olyan, ami megesz.

Egyszer tizenkét farkas fogta körül, beleragaszkodtak a gonosz, éhes férgek lova szügyébe, tomporaiba, Balkár bég kardot rántott, s egymás után valamennyit agyonvágta, elfeküdtek valamennyien kidült nyelvvel a gyepre, de a szegény ló is lefeküdt, a számtalan seb elkínozta, s Balkár bég gyalog maradt.

Annyit mégis nyert belőle, hogy egy jó darabot leszelt elesett lovából, azt megsüté, s ezzel az édes, sótalan hússal táplálta magát napokig, behintve agyaggal, hogy olyan émelygős ne legyen.

Még jól esett neki egyrészt, hogy lovától úgy elmaradt, mert a szörnyű hegyek között, mik útját állták, úgy sem mehetett volna át lovon; ösvénytelen szakadékok, meredek sziklapárkányok látták őt fáradtságosan tovahaladni, hol nem járt a kőszáli kecskén kívül semmi élő állat soha.

Készakarva került minden emberlakta helyet, s ha véletlenül valami házra bukkant, kitért neki messze, mint valami veszedelmes állat barlangjának.

III.

Tavasznak csúfolták azt a fergetes évszakot, melyben Balkár bég megindult az ő szép ólombányás Szibériájából, s ősz is lett, tél is lett, mire odáig ért, ahol a magas Kaukázus hegyei kéklenek a távolból.

Még az a rabköntös volt rajta, amit Szibériából elhozott, amennyiben a tövisek és sziklák le nem tépték róla, de orcáján semmi sem volt abból a hajdani vidám mosolygásból, délceg tekintetből, amit Circassiából elvitt magával; azt még jobban letépték róla a nyomor, szenvedés és emésztő vágyak. Egész képe telenőve bozontos szakállal, melyben a gyakori elfojtott indulat miatt egész foltonként látszottak a rögtön megöszült pászták; termete a sanyarúság, nélkülözés s a hosszú út miatt elsoványodott; hangja eltompult, elrekedt, úgy, hogy bátran bemehetett volna, hazájába érve, Merisz bég fapalotájába koldulni, senki sem hitte volna el, hogy ő volt valaha Balkár bég — ha tudniillik hazatalált volna.

Ámde amint régi faluja elé ért, csak bámulva állt meg ottan. Száz meg száz mérföldnyi rengeteg pusztákon nem tudott elté-

vedni, de most azt látta, hogy nem jó helyen jár; ez nem Karaszszó, azok ottan nem avar házak, ezek itt, akik szemközt jönnek, nem cserkeszek, nem avarok, valami idegen lovas nép az, akivel nem jó összetalálkozni.

Nem is sokat ōdöngött azon helyen tovább, hanem bevette magát ismét az erdőkbé, s onnan vizsgálta az egész átváltozott tájéket.

A szűk hegytorkolat most szélesebbre volt vágva, s a vert úton, melyen a meggörnyedt földnépe törte a kavicsot, nehéz társzekerek jártak, gyalog járt-kelt az avar férfi, lovon csak az idegen, s fegyvere nem volt övébe szúrva többé. Amazok hordtak hosszú dárdákat és kemény végű kurta ostort. A falu be volt kerítve magas sánccal, s belől rajta a hajdani szőlőlugasos, virágos, körül erkélyes házak helyén most fehérre meszelt, unalmas, négyszögű kőbarlangok voltak szomorú egyformasággal sorba építve; ahol elébb Merisz bég szép fapalotája állt, ott három sor ablakos, magas épület volt rakva, mind a két oldalán hosszú nyárs a hegyébe tűzve, mintha az égben lakók ellen akarna hadakozni velök.

Lenn a rónákon pedig láncolatos sorban látszottak valami különös alkotmányok, mintha nagy galambdúcok volnának emelve, s tovább ismét fából emelt piramidok, mikre emberek jártak fel hosszú hágcsókon.

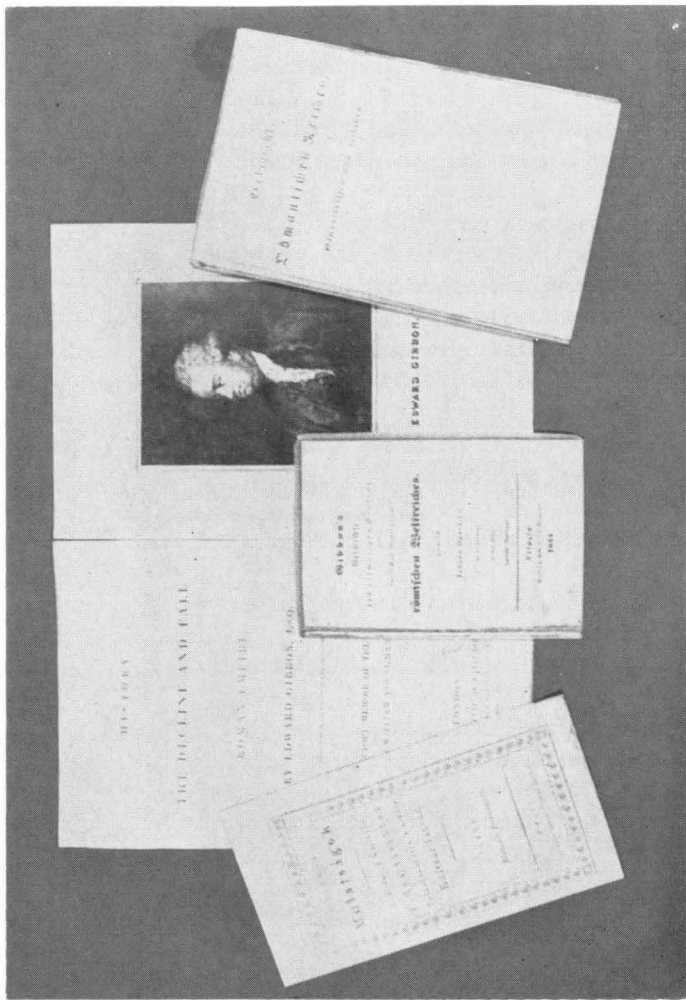
Csodálatos világ ez, gondolá magában Balkár bég, hogy megváltozott egynehány nap alatt minden. Neki még esze sem volt arra, hogy e sok változás célját kitalálja.

Estenden egy kéreghántó paraszt gunyhójához vetődött az erdőben, s megszólítá azt, hogy adjon neki valamit enni.

A paraszt hajdan Merisz bégnek egyik legtehetősebb jobbágya volt, sok juha, tehene volt magának, s szironyos ruhában járt; most darócköntös volt rajta. Balkár megismerte őt, s elmondá neki, hogy ő kicsoda. Az emberen látszott, hogy megrettent, midőn a bég megnevezte magát előtte, hanem azután nyájasabb lett, behíta magához, s adott neki kenyeret enni.

III. Jókai forrásai, amelyeket e kötet novelláihoz felhasznált

IV. Jókai forrásai

— Ilyen fekete kenyeret esznek most az avarok? kérde Balkár, midőn megtörte a kemény dercepogácsát, melyet hamuban sütöttek. Az én időmben fehér volt az avar kenyere, mint a hó.

— Jaj uram, felelt a jobbágy, megeszi a liszt lángját a moszkó.

— Tehát a moszkók laknak itten.

— Régóta, nagyon régóta. Idejét sem tudjuk már annak, mert ők más napról számítják az esztendőt mint mi, s nemzeti ünnepeinket, mikén megtudtuk a rovásokról, hányadik esztendőt éljük, eltiltották. Hamarább elvénül azóta ifjú és leány az avar földön, egy esztendő alatt tízet élünk.

Balkár bég nagyot sóhajtva kérdezé:

— Melyik csatában győzték le az avar népet?

— Nem volt itten soha csata. Egy napon testvéred, Gyáma bég bejött egy szotnya kozákkal Karasszóba; nagy pecsétes levelet hozva magával a moszka úrtól, melyben ő van kinevezve az egész avar föld kormányzójának. Az öreg Merisz bég örült a nagy hivatalnak, háza megtelt idegen vendéggel, faluját körülsáncolták, egyszer azután a házát lerontották, s építettek helyébe nagy kőépületet: ezen való bújában az öreg meghalt. Csak azt kérte halála órájában, hogy ősei temetőjébe fektessék, a Nilár partjára. Meg is történt. De következő esztendőben sáncot kellett ásni a Nilár-parton, a temetőt mind felforgatták, s biz a te apád csontjait behányták a folyóba. Gyáma bég most hatalmas úr az országban.

Balkár bég csak nyugodtan hallgatta, amit a pór beszélt, mintha tréfás regéket mondana neki; azután meg ő beszélt el neki, amik vele történtek, a paraszt csak a fejét csóválta.

Azután felvezette a padlásra a béget, falevélből ágyat csinált neki, s odafekteté. A bég, ki régen nem aludt már oly kényelmes fekhelyen, mélyen el talált szunnyadni, s csak arra ébredt fel, midőn egyszerre a ház körül fegyvercsattogást, lódobogást hall, s amint erre ijedten kidugja a fejét a padlášasadékon, látja, hogy tizenkét kozák fogta körül a gunyhót.

Házigazdája, azalatt, míg ő aludt, elfutott a legközelebbi őrállomásra, ott feljelenté, hogy nála milyen nevezetes szökevény van, kapott érte a markába tíz jó ezüstrubelt, s odavezeté maga a vendége elfogására kiküldött kozákokat.

A szerencsétlenség elaljasítja az embert. Azelőtt inkább maga halt volna meg az avar, mintsem vendégét kiadja elleneinek, és íme ez elárulja hajdani gazdáját tíz ezüstpénzért.

Balkár bég meghallá, hogy mi járatban vannak a kozákok, látta, mint mutogat házigazdája fel a padlásra, érzé, hogy el van árulva.

Szép csendesen, nesztelenül odacsúszott a padlás feljáratához, két térdére bocsátkozék, széles kését elővonta, fogai közé szorítá, s úgy várt szépen az érkezőkre.

Azok hágcst támaztának a padlás nyílászához, s elébb azon tanácskoztak, hogy rágyújtsák-e a házat a szökevény bégre, vagy elfogják őt elevenen. Ha megölik, csak száz rubelt kapnak, ha élve elfogják, ötszázat, tehát élve kell őt elfogni. Ezt tanácslá nekik a házigazda is inkább, mint hogy a házat felgyújtsák.

Balkár bég hallotta jól, mint alkusznak a fejére odalenn, s várta szép csendesen, amint az első kozák fellépdelt a hágcson a padlásra: amint a feljárt szük nyílászán felütötte a fejét, a bég egyszerre torkon kapta bal kezével, úgy, hogy egy szót nem bírt száján kiszalasztani, s azon pillanatban széles késével lekanyarította a fejét nyakáról, s a csonka testet pedig felhúzta a lyukon, úgy, hogy az alatt levők azt hívék, miszerint társuk egy ugrással felvetette magát a padlásra. Fel biz az Ábrahám kebelébe.

Nagy hevenyén jött utána a második: az is végrendelet nélkül költözött a másvilágra.

Egymás után következett valamennyi. Nem akart egy is alul maradni, nehogy társai majd a jutalomosztásnál azt mondják, hogy ő nem volt jelen. Balkár bég pedig ült a sötét nyílász fölött, mint a prédáját leső hiúz, s egyenként torkon ragadva őket, legyilkolá nesztelenül a nagy hallgató sötétségben.

Ha valamelyik keze reszketni talál, ha ideje marad áldozatai valamelyikének egyet kiáltani, el van veszve a bég. Nem kiáltott az egyik is. Egymás után fölment, és lefeküdt mind a tizenkettő, a feje erre, a teste arra.

A házigazda tartotta alant a hágsót.

Midőn mind a tizenketten odafenn voltak már, és még mindig semmi nesz nem hallatszott, a gazda nyugtalankodni kezdte. A padlás hasadékaival valami kezdte a ruhájára csepegni, mint az eső; úgy fázott tőle, pedig meleg volt. A megöltek vére volt az.

— Hozzátok-e már a béget? kérdezé suttogva, midőn valakit a hágsón alájönni látott.

— Magam hozom magamat, áruló! dörgött a bég szava a nyomorultra, ki félholtra ijedten bukott térdre a félelmes alak előtt; csupa vér volt a bég tetőtől talpig.

— Hozz kötelet elő, szólt tompa hangon a gazdához; ez szót fogadott engedelmesen.

— Vesd át a kötelet a gerendán, kösd meg az egyik végét rajta, a másikon csinálj hurkot. — Úgy. Most állj fel arra a tőkére, s dugd fejedet a hurkon keresztül.

A boldogtalan megtett mindent, ahogy mondva volt neki, s midőn azt parancsolta a bég, hogy rúgja ki maga alól a tőkét, azt is megcselekedte, és ott fulladt meg a kötélén.

Utálta volna a bég fegyverét ily undok állat vérével bemocskolni, aki urát elárulja ellenének. Saját magának kellett büntetését végrehajtani magán.

Akkor lehordá egyenként Balkár a megölt lovagokat a házhéjáról, felkötözé lovaikra egyenként, lábaikat a kengyelhez, csupán egy lovat tartott meg magának, annak a gazdáját kette-sével ülteté egy másik háta mögé; azzal eloldá a lovakat kötő-fékjeikről, s elbocsátá szabadon.

A paripák egyenesen hazatértek a szokott őrállomásra.

Képzeltetni, hogy elcsodálkoztak az őrállomáson, midőn a tizenkét lovassal hazatértek a paripák; semmi sem veszett el a

vitézokról; oldalukon a lódingos tarsoly, karjaikra akasztva a korbács, övükön a pisztoly és kard, csak éppen a fej hiányzott, azt hagyták el valamerre.

Lóra kapott rögtön egész század, utána a gyilkosoknak, akik társaikat megölték, azt hitték, rabló cserkeszek jöttek alá a hegyekből, s a hírmondó csak kelepcébe csalta a tizenkét jó vitézt, akik sohasem ijedtek meg tizenkét hasonló férfitől a csatában. Amint azonban az erdei házhoz értek, íme az ajtó előtt látták felakasztva a hírmondó pórt, mellette a kozákok fejait szépen piramisba rakva, mint az ágyúgolyókat szokás, a ház falára pedig fel volt írva vérbe mártott ujjal:

„Én voltam itt, Balkár bég, fia Merisz bégnek, avarok fejedelmének: esztendő egy nap alatt megint visszajövök.”

A környéken friss hó esett, abban meglátszottak messzire az egyes lónyomok, mik a menekült bég útját jelölték. Üldözői jól láthatták, hogy a bég *egyed-egyedül* volt ott. Tehát még az a vigasztalásuk sem maradt, hogy képzeletükben egy egész tábor cserkesznek tulajdonítsák bajtársaik megölését. Egyedül, egymagában végezte azt valami rettenetes ember.

„Balkár bég, cserta bég (ördög bég)” mondogaták a kozákok.

S rajta maradt az *ördög bég* nevezete az avar fejedelmen; amit ő évről évre mindig jobban iparkodott megérdemleni.

Napestig üldözték ellenei menekülése után; a hóban hagyott nyomok elcsalták őket messze be a hegyek közé, ott végre egy közbejött hófuvatag végképp eltörülte a nyomokat előttük, s abban kellett megnyugodniok, hogy akit olyan nagyon keresnek, esztendeig egy napig nem fogják újra látni.

IV.

A szökevény pedig haladt erdőkön, hófuvatokon keresztül az Elborús hegyei felé, mik a messze távolból fehérленek le

Avariára, ezüstvállaik szűz haván sohasem hevert idegen dalia, még látni sem igen láthatja őket, mert magas ormaikat örök köd és felleg takarja, s ha kivillannak is néha fehér, hegyes jégcsúcsaik, midőn kemény télen a hóförmeteg kidühösködté magát, egyszerre megint *elborul* rajtok a völgyből felszálló setét köd; s tán ezért hívják *Elborús*nak az égtámogató hegyormot.

Hideg napok, hideg éjszakák fogadták a futó béget, de ő csak azt gondolta, hogy ha hideg van is idekinn az ég alatt, annál melegebb van a moszkók bástya-tömlőcében, s olyan jól esett olyankor neki, amint a szabad szél vágta orcájához a csípős havat, s a magányos fenyőrengetegben körülüvöltötte minden oldalról a vihar, hogy a fák koronái recsegték, s a fészkeikből kivert hollók csapatonként repkedtek körül. Mit nem adna egy ilyen szép éjszakáért az a rab, ki csendes tömlőce fenekén fekszik!

Egy reggelen, midőn az uratlan erdőkön keresztül csatangolt, egyszerre meghorkanik alatta a ló, s elkezdti sörényét borzalni, hosszú farkával csapkodni jobbra-balra, s forró orrlyukaival a havat fújtatni.

Ne félj semmit Balkár bég, hagyd pihenni kardodat hüvelyében, nem veszett farkast, nem ellenséget sejt paripád: kozák ló az; cserkeszek közellétét érzi, cserkesz puskák szagától borzad fel sörénye!

A bég erősen megszorítva paripája oldalait, merészen tekinte szét, amidőn alig néhány lépésnyire tőle, egy fa tetejéből kiáltást hall:

— Megállj! ki vagy?

Odatekint, s mintha egy nagy madár rakott volna fészket a fenyőfa terepély gallyai közé, olyan fonott kasból tekint alá két bozontos cserkesz vitéz, kurta fegyvereik csövét feléje fordítva.

A bég bátran megállt előttük, és ismerős nyelven monda:

— Az én nevem Balkár bég, menekülve jövök moszkók fogáságából szabadabb országba, kicsoda uratok? vezessetek hozzám.

E szavakra az egyik cserkesz leszállt a fáról, s meghagyá

Balkárnak, hogy ő is szálljon le lováról, s hagyja nyergében minden fegyverét, azután lépjen eléje.

A bég letette fegyvereit, s odalépett a cserkeszhez.

— Mi Dániel bey harcosai vagyunk, akik őrizzük a határt, szólt a cserkesz, és senki a mi tudtunk nélkül emberi alakban itten keresztül nem megy, és a moszkó meg nem csalhat minket. Azért megbocsáss ismeretlen idegen, ha neked nem hiszünk, mert már harmadik Balkár bég vagy, aki hozzánk szökve jön, a két elsőbbi moszka kém volt, meg is öltük, hátha te magad is az vagy.

— Akkor magam öljem meg magamat; monda a bég.

A cserkesz ezzel felvoná fegyvere sárkányát, s annak csövét a bég mellére szegezte, úgy hogy a fegyver szája éppen a szíve tájához ért.

Ekkor azt mondá neki:

— Mondjad ki e jelszót: „*török, görög, mind egy ördög*”.

A bég utána mondá szépen:

— Török, görög, mind egy ördög.

A cserkesz elégedetten ereszté le puskáját, s a bég vállára veregetett bizalmasan.

— Tovább mehetsz. Jól kimondád. Hogyha moszkó lettél volna, három esztendeig meg nem tudnád tanulni, hogy e szót így kimondd. Ők így mondják: „Terek, gereg, mind egy erdeg”, s ezáltal elárulják magukat előttünk, mikor kémekül jönnek hozzánk.

A cserkesz örök ezután barátságuk jeléül kenyeret, bort és egy kobak szeszes italt adtak a hozzájuk menekültnek, kinek e barátsági jelek bizonyára nagyon jól eshettek, mert már több nap óta csupa hóvízzel és egy darabka sajttal élt.

Onnan tovább utasíták Dániel bey táborához, ki éppen akkor a Kubán partjain tanyázott.

Dániel bey Samyl sógora és jobbkeze; de bal kezének is beillik, mikor az ellenségre üt vele. A cserkesz gonoszabbnak tartja a bal kéz csapását.

Estefelé egy őrtűzhöz ért Balkár, mely mellett három lovas cserkesz tanyázott. A havat elseperték maguk alól, úgy feküdtek a fagyos földre. Amint a menekvő elmondá, mi járatban van, beköték szemeit, s vezették sokáig hegyen-völgyön keresztül; a hó ropogott lábaik alatt, s miután mintegy félóráig csúszós jég fölött sikamlottak át a béggel, egyszerre lekapták szemeiről a köteléket, s ő nagy bámulatára egy egész tábor közepett látta magát.

Oly csend volt a táborban, hogy semmi zaj el nem árulta annak közzellétét a bég előtt mindaddig, amíg szemével nem látta azt.

Előtte egy alacsony termetű, izmos férfi állt, félig európai öltözetben, minőt az újabb török harcosok viselnek, kezében az elválhatatlan korbácsot tartá, mellyel paripáját szokta hajtani; pedig a nemes, tüzes mén ostor nélkül is úgy repül, mint a szél, s ha ütik, dühödt lesz, és nem látja hová rohan: örvénybe vagy ellenség tömegébe. Ilyenkor szeret a bey rajta ülni.

— Ki vagy? kérdé a menekvőtől a bey, éles, szürke szemeit annak arcára szegezve.

— Avar fejedelem; válaszolt ez.

— Az avaroknak nincsenek fejedelmeik többé; nekik knézeik és hetmanjaik vannak, akiket a moszkó úr nevez ki; vannak rendjeleid a moszkóktól?

— Vannak; felelt a bég, s levetve kabátját, megmutatá mezítelen mellét, melyen egy nagy seb nyoma látszott. Ezt a rendjelt tőlük kaptam, midőn elfogtak Jekaterinoszlávban; s most nézzétek hátamat, e korbácsütések is az én rendjeleim, miket az ólombányák fogságában kaptam. Rendjelekkel vagyok én tetézve.

A bey félrefordítá arcát; el kelle titkolnia önkénytelen szemébe szökellő könnyeit, midőn az avar nép fejedelmét így megcsúfolva látta.

— Hosszú utat tettél? — kérdé a bégtől.

— Hosszat; de rövidebb utat tett az a tizenkét kozák, ki elfogatásomra volt kiküldve, s kiket én küldtem vissza urokhoz.

A kozákok közt az a babonás hit él, hogy akit közülök fegyverrel megölnék, az ahelyett, hogy meghalna, egyszerre otthon terem ismét, s anélkül, hogy hosszú napi járatokat lett volna kénytelen tenni, megint ura előtt áll, érdemrendet kap tőle, s ismét a hadsorba (gléda) mehet.

— Hallod-e jövevény, szólott Dániel bey Balkár béghez, én hitlenebb vagyok, mint egyike apostolainknak, kit a szent könyvben Tamásnak hínak.

Tudni kell, hogy Dániel bey keresztyén.

— Én sebeidbe tettem ujjamat, s tapasztalám, hogy valóban kardvágások azok, láttam *vereségeidet*, valóban korbáctól származtak azok, de én mégis gyanakodó vagyok. Kicsiny gyermek voltam, mikor azt a regét hallám, hogy egy várost ostromoltak a görögök, s midőn nem tudták azt elfoglalni semmiképpen, egy közülök el hagyta vágni kezeit, füleit, s úgy ment panaszra társai ellen, kik vele gonoszul bántak, ellenfeleikhez, s midőn azok hittek szavainak, elárulta őket! A moszkók nemde görögök, és te közülök jössz. Azt mondod, kegyetlenül bántak veled, elhoztad sebhelyeidet. De hátha te vagy ama trójai görög, ki cárod kedvéért megsebzeted, megvereted testedet, hogy itt mihozzánk befúrd magadat, s azután minket elárulj.

— A próféta vágja ketté fejemet, s lelkem egy moszkóba szálljon, ha ilyen vád rajtam maradhat! Így átkozá el magát a bég, kinek arcára senki sem emlékezők többé. Nem ismer engem senki többé. Mennyi idő múlt el, amióta el vagyok temetve, magam sem tudom már, mert örök éjszakában és örök télben járt velem az idő; minden megváltozott azóta, emberek, városok, én sem ismerek senkire, énrám sem ismer senki; nincs egyéb bizonyságom, mint az az öldöklő gyűlölet, amely szívemben ég. Vagy hiszesz nekem, vagy nem hiszesz. Egy kés van kezemben, egy éles, hegyes vas. Ha hiszesz és befogadsz, oly öldöklő kezet fogadtál szolgálatodba, melyet ha

törzsökétől levágnak, még akkor is gyilkolni fogja ellenségeidet; ha nem hiszel, ugyanez a kés, ugyanez a vas itt előtted döfi keresztül szívemet, Allah úgy legyen nekem kegyelmes.

Dániel bey meg volt hatva a bég heves indulatától, s megengedé neki, hogy maradjon ott táborában, s külön sátort rendelt számára, s küldött neki más öltözeteket; amiket midőn felvett a bég, egészen más alakja volt. A moszka rabból cserkesz fejedelem vált ismét; úgy illett komoly, szomorú arcához a hegyes, tollas sisak, mely alól egybefont láncfürtök omlanak vállaira alá, büszke termetére a pikkelyes páncél, melyen fényes párdücbőr van keresztülvetve; még az arca is megváltozott bele, vagy csak úgy tetszett, hogy átváltozott, a rongyok között nem venni úgy észre az arc méltóságát.

Három napig pihent egy helyben a tábor, akkor magához hívatá Balkárt Dániel bey, s ezt bízá rá:

— Ha te Balkár bég vagy, aki igen jó vitéz volt, azt most bebizonyíthatod. Mi az orosz erősítvények ellen készülünk, melyek mint egy erős lánc fognak bennünket körül. Ez az egész hadsereg, mely velem van, Kizliárt fogja megostromolni, a moszkók legerősebb fészket, mely előtt hadseregük nagyja áll. Te végy magadhoz ötszáz lovast, s légy az előhad vezére. A leggyorsabb vonulással csapj alá a síkra, s ahol ellenséget találsz, támadd meg, tartóztasd fel. Mennyien vannak? ne számláld, ráérsz megszámlálni, ha leölted őket. Én nyomodban leszek a főszereggel, s ha minden oldalról körül fognak, akkor rajtok ütök, s szétszórom őket.

Balkár bég nem kérdezte tovább, minek kell történni; a harc kilátása feléleszté szívét, a kivont kardot gyönyör volt neki látni, s midőn az ötszáz lovast parancsa alá adták, azt hitte, hogyha még egy világ tele van moszkóval, még azon is keresztülmegy velök.

Úgy is rohant a kumükök földére, mintha Dzsingisz kán minden seregei jönnének utána, pedig voltaképpen senki sem

jött utána, mert Dániel bey alig várt egy órát Balkár bég eltávoztása után, midőn hirtelen felszedeté sátorait, s sebesen elhagyta táborhelyét, Balkárt engedte előrerohanni, ő maga pedig az icskéri erdőn keresztül a deréksereggel oldalt távozott el.

Balkár bég kis csapatjával meg sem pihent, míg a kumükok tíz *aluját* fel nem égeté. Nem irgalmazott senkinek; moszkók szövetségesei azok!

Az orosz seregek egészen felriadtak e csodálatos rohamra; mit akar ez a dühödt ember, maroknyi ötszáz emberével itt az ellenséges föld közepén? Eleinte azt hívék ők is, mint Balkár maga, hogy vagy Dániel, vagy Samyl jó nyomában egész hadal, s ez csak előcsapat; de midőn már csak néhány napi járatra volt Kizliártól, s mélyen benn az ellenség közepett, akkor vették észre, hogy csak egyedül van, s ők minden haszon nélkül tettek nagyszerű seregösszevonásokat, hadmozdulatokat. Legalább azzal akartak bosszút állani, hogy a vakmerő csapatvezért mindenestől elfogják, s azért engedték Kizliárig menni.

Balkár bég már látta a város tornyait a messzeségből, s azt hívé, hogy majd nemsokára a földön fogja azokat ledöntve látni; evégett nagy örömében visszaküldött egy kémét, hogy tudassa Dániel beyjel: itt van már Kizliár, siessen ő is.

De milyen nagy volt megütődése, midőn a kém visszatért és tudósítá, hogy az a sereg, ami ott a hátuk mögött jön, nem Dániel, hanem az oroszok serege, s akármerre tekint, mindenütt olyan porfellegeket láthat, amiket az oroszok vertek fel, és hogy mindenestől kelepcébe van szorítva.

Balkár hirtelen egy szűk hegyi útba vetette magát erre, s annak mindkét oldalát eltorlaszolja, fogadást tőn, hogy onnan élve őt a világ minden hadseregei ki nem veszik.

Nem is fáradtak azok vele, hanem amint odaszorult a bég, ágyúkat szegeztek az útnak, s szép csendesen elvárták, mint fogja az éhség őket onnan kiugratni.

Napokig vártak ott a cserkeszek, még mindig remélve, hogy eljön Dániel bey őket kiszabadítani, s midőn látták, hogy hiába

várnak, elszánták magukat, éjszaka elháríták a torlaszt, s kirohantak az ellenségre.

Haszontalan, eredménytelen harc lett belőle; kartács és Congreve-röppentyű elébb széttörte a kis csapat erejét, mintsem kardját a moszkók fegyvereihez mérhette volna; maga Balkár bég, amint paripáját keresztüllőtték, úgy bukott le róla, hogy fejét egy kősziklához csapva elszédült, a ló maga alá szorítá, s anélkül, hogy csak egyetlen moszkó haja szálát meggörbíthette volna, elfogták, s megkötözve, megláncolva vitték be nagy diadallal Kizliárba.

V.

Balkár bég mire magához tért, azon vevé észre, hogy kezéről, lábáról nagyon jól van gondoskodva: el valának azok látva olyan nehéz vasbékókkal, hogy mikor legjobban erejénél volt, sem igen sokat hajjigálózott volna azokkal. Most pedig igen el volt gyöngülve; az orosz tábori sebészek azt a jót tették vele, miszerint háromszor is eret vágtak rajta, hogy életre hozzák.

Csak azt várták, hogy a szemeit felvesse, rögtön feltették egy targoncára, s felvitték a vértörvényszék elé.

Tele volt a terem büszke, sarkantyús, vállrózsás urakkal, akik kíváncsian néztek a fogoly bégre, mint valami elejtett medvére; egynémely mosolygott reá, mintha tetszenék neki, hogy olyan szépen meg van vasalva, más meg öklével fenyegetődzött felé, s szidta tele torokkal.

Balkár bég sokkal jobban össze volt törve testben, lélekben, mint hogy törődött volna velök; csak az esett neki nehezen, hogy ilyen hamar el kell neki halni anélkül, hogy vagy egyet előre elküldhetett volna ezek közül a derék urak közül.

Ekkor egy közülök papirost vett maga elé, s kérdezni kezdé.

— Te vagy-e azon szőkevény rabszolga, aki büntetése

helyét múlt évben engedelem nélkül elhagyá? Valót mondj, ne hazudj.

— Ne fáraszd magad a kérdéssel moszkó! felelt Balkár, majd én elmondom, mit csináltam: Szibériában megöltem egy őrt, aki felvigyázott rám, s meggyújtottam a kaszárnyában a kénkövet, melyet nekem kellett odahordani. Ott fulladt egy tiszt és tíz közlegény. Itthon elvágtam a fejét tizenkét kozáknak, aki elfogatásomra volt kiküldve, s átfutottam Dániel beyhez; ötszáz emberemmel elpusztítottam a veletek szövetséges avar és kumük nép aluiból huszonötöt, a moszkók gyermekeit a tűzbe hánytam lábaiknál fogva, s a kezembe került katonákat százával akasztattam fel az útféli fákra . . .

— Hallgass! kiálta rá az elébb szólott főtsiszt. Mit nagyobbíto-d bűneidet?

— Azért, hogy könnyebben átessetek a halálítéleten, s ne gondolkozzatok sokáig rajta.

Erre egy ősz, roskatag tábornok emelé fel szarvasbőrkesztyűs kezét intőleg:

— Hallgass fogoly. Nem tudod-e, hogy az orosz birodalomban nincsen halálbüntetés? Oroszországban nem ítélnek el halálra senkit.

Azután összedugták a főtsiztek fejeiket, s sokáig tanakodtak egymás közt, mialatt egy veres képű, kövér tiszt gyakran odalépett a béghez, s figyelmesen nézegette orcáját. A bég olyan igen szerette volna főbe üthetni ezt az embert, mit bámul annyit reá.

Végre megegyeztek az ítéletben, s a legelébb szolt férfi tudatá azt vele.

— Hallod-e fogoly; azon számtalan büntett, melyet elkövettél, bármely más országban halálotat vonná maga után; de hogy ne mondhassák azt az idegen népek, hogy az oroszok barbárok, azért a halálítélet nálunk el van törölve; ennél fogva köszönd a nagy Iván cárnak, ki a halálbüntetést eltörölte, hogy ezúttal nem kapsz büntetésül egyebet háromezer kancsukaütésnél.

Háromezer kancsukaütés!

Egy is elég belőle, hogy érzékeny ember szíve halálra borzadjon tőle; háromezer alatt nem egy ember, de egy bivaly, egy elefánt kiadja páráját! Ez annyit tesz, mint nem egy csapástól, hanem háromezertől halni meg; megöletni és újra életre kínóztatni és újra megöletni; nem egy perc alatt, hanem órákig gyilkoltatni meg.

Balkár bég jól tudta, mi vár reá! No mármmost, gondolá magában, ha ezt meghallja Dániel bey, majd csak elhiszi, hogy nem voltam orosz kém.

Ekkor ismét előállt az a vörös ember, akinek úgy szeretett volna a képére mászni, s hosszasan beszélt azzal az ősz, rokkant tábornokkal; mire mind a ketten odaléptek hozzá, s a tábornok szólt:

— Lásd te gonosz ember, ez a te testvéred, Gyáma bég, most a magas cár hadseregében nagy rangú vitéz, ki tereád érdemetlenre még most is emlékezik, s tégedet nem szűnt meg szeretni, dacára annak, hogy te gaz lázadó vagy. Mondsza, ha ő került volna a titek kezébe, mit tettél volna te?

— Levágtam volna a fejét; viszonza Balkár, hosszas gondolkozás nélkül.

— Te azt tetted volna gonosztevő barbár, ezt tudtam, mielőtt feleltél; ő pedig íme kegyelmet kért számodra, és azt megnyeré. Az őiránta való tekintetből, minthogy az ő érdemetlen testvére vagy, azon rendkívüli kegyelemben részesülsz, hogy az első tizenkét ütést a fejedre kapod.

Ez azt jelenti, hogy ilyenkor egy vagy két ütés rendszeren a halántékot, vagy a fejlágát éri, s az ember rögtön meghal bele, s legalább a többi kétezer-kilencszáznolcvannyolcat holtteste nem éri.

Balkár bég szépen megköszönte a kegyelmet, s csak azt sajnálta, hogy Dániel bey nem fogja látni, hogy halt meg ő.

Történt azonban ezalatt, hogy míg Balkár bég a maga ötszáz emberével, mint vak darázs belerontott az orosz figyelő seregbe, azalatt, ezeknek figyelme reá levén vonva, Dániel bey hirtelen egyesült Samyl seregével, s tizenötezer lovassal kimentek a hegyek közül, áttörték a vonalokat, végigpusztították a Kabardát, s mire a moszkók magukhoz tértek az első ijedségből, ők már akkor ismét régen hegyeik között voltak kétezer fogollyal, kik közt két tábornok volt, s számtalan gulyákkal, miket az orosz telepekről elhajtottak, s a legkívánatosabb lőszerzsákmánnyal.

Dániel bey nem is késett rögtön megizenni a Kizliárban levő tábornoknak, hogy ha csak egy fogoly cserkesznek haja szálát meggömbítik is, ő piramist rakat a határon az orosz foglyok koponyáiból, Balkár béggel pedig úgy lássák, hogy miként bánnak, miszerint ő két orosz fő tisztet tart kezei között, s minden bántást, amit a bégen elkövetnek, duplán fizet visza.

Ez egy kis akadály volt a kimondott kancsukák kifizetésében. A cserkeszek éppen olyan jól agyon tudnak valakit verni korbáccsal, csak hogy éppen nem számlálják az ütést, s hasonló mulatságnak nem lehet kitenni a fogoly oroszokat.

Sőt inkább igen ajánlatos volt, hogy kicseréljék őket a fogoly cserkeszekért. Ennél semmi sem lehet természetesebb.

Rögtön át is küldötték követeket Samyl táborába, s megalkuvának vele, hogy foglyaikat egymásnak kölcsönösen visszaadják. Ebben megegyeztek, alá is írták az egyezséget.

De hát ez a dühös ördög bég csak úgy elmenjen szabadon? Hát ez akármikor visszajöhessen ismét tűzzel-vassal a moszkókra, mikor most megkötözve, megláncolva kezeik között van: és ismét felszabadítsák őt maguk ellen? Ez nagy gond volt.

Gyáma bég segített rajta.

Mikor már bizonyos volt, hogy a foglyokat ki kell cserélni,

leszállt Balkár béghez a börtönbe, s úgy tett, mintha könnyezne fölötte.

— Testvér, testvér, szólt Balkárhoz, de kár volt neked ily útra jutnod, rabló vagy, és mint rabló fogsz elveszni.

— Vessz el te mint nagyságos úr.

— Sajnálak, nagyon sajnállak. Tudod, hogy szerettelek mindig.

— Engem ne is szeress, és én nem is tudok semmit. Én csak annyit tudok, hogy atyám csontjait a vízbe hánytátok.

— Az hazudság; pompás mauzóleumot építettünk neki. Meg fogom neked mutatni. Látni fogod.

— De ötsém, nem látok én akkor, ahogy engem a sírba fognak szállítani.

— Ne félj, nem ölnek meg. Az én közbenjárulásomnak sikerült meglágyítani a vezérek szívét. Nemcsak életben maradsz, de szabadon bocsáttatol, ha megesküszöl, hogy soha az oroszok ellen fegyvert többé nem fogsz.

— Az élő Istent bántanám meg ilyen hazugsággal! hogy lehetne az, hogy én éljek, és ne harcoljak az orosz ellen? az annyi volna, mint megígérni, hogy élek és nem lélegzem. Tegyétek, hogy meghaljak, mert él a lelkem, hogy amíg meg nem haltam, ellenségetek vagyok.

— Szelek ellen harcolsz, jó bátya; mikor a tenger dagad, ki volna olyan bolond, hogy nekiállna lapáttal visszahányni azt medrébe. Ne tarts te engem népünk árulójának; én csak meghajoltam az omló ár előtt, s iparkodtam szegény népünk és hatalmas urai közt közbenjáró lenni. Haszontalan minden ellenállás. Dániel bey, ki téged maga előtt küldött, mind egy lábbig elveszté seregét a csatában, midőn segélyedre akart jönni. Samyl be van kerítve dargói várában, s vagy éhen vesz ott, vagy elpusztul, nincs aki ellentálljon többé; mit akarhatnak az egyes töredékek, ha a vezéreknek vége; azt akarod-e, hogy egyik határból a másikba üzzenek, mint kóborló zsványt, kit maga a föld népe kiszolgáltat üldözőinek; vesd el a kardot,

bátya, nem érdemes e faj, hogy érte feláldozd magad. Téged az avaroknál nem ért meg senki, a csecsenc pedig végsőt vonaglik most.

E szó nagy tűnődésbe ejtje Balkár bégét. Tehát valóban vége van már a harcoknak! Hát nem terem többé ember a földön, ki a moszkónak ellentálljon?

— Látod, ha te szavamot fogadod, biztatja őt Gyáma bég, fogolytársaid is mind szabadok lesznek ismét, hazamehet ki-ki családjához, felkeresheti nejét, gyermekeit, akik várnak reá.

Balkár bég nagyot sóhajtott e mondásra: őreá nem vár senki.

Gyáma megértte testvére titkos sóhaját, s halkán súgá neki:

— Hát te nem emlékszel-e többé Gyöngyilére, a szerető Gyöngyilére, ki oly régóta vár reád?

Ez a szó elvette Balkár bég eszét. A régi indulat, melyet oly sokáig elrejtve, elfojtva viselt, új lángra gyulladt szívében; látta a szép, fiatal leányt maga előtt, amilyennek őt elhagyá, és azt kérdezé — „hol van ő?”

— Hozzád közel. Olyan közel, hogy csak egy szó választja el tőled; ha igent mondasz, kezeddél eléred, ha nemet mondasz, akkor gondolatlanul sem többé; mert akkor te a világ túlsó révén vagy, ő az innensőn.

Balkár bég egy éjszakát kért gondolkozásra. Adtak neki egy éjszakát, mégpedig hosszút, mert börtöne a föld alatt volt, ahová nem jár le a hajnal. Ráért aludni. Egész éjjel a búbájos Gyöngyilével álmodott, látta őt menyasszonykoszorúval fején, oldalánál ülve, látta sírva, kétségbeesve, midőn őt a vesztőhelyre viszik, látta maga előtt feküdni halaványan, meghalva szívszakadásban, bánat miatt, s miután ez örült álmokból fölébredt, nem volt kedve meghalni többé, ostobául, okatlanul, leütnetni korbáccsal, mint egy eb, mint egy haszontalan nyúl, melyet már megfogott az agár, s csak egyet kell még ráütni, hogy megmeredjen. Nem, így nem akart meghalni többé.

Társaival is elhittették, hogy csak a bég esküje adhatja vissza szabadságukat, s azután ráereszték őket könyörögni; azok ke-

zeit csókolták, hogy mentse meg őket, úgymint utoljára Balkár valami nagyon menthető dolgot vélt elkövetni, midőn az eléje tett akkoránra megesküvék, Allaht minden prófétáival tanúbizonyságul híva, hogy a moszkók ellen soha többé *fegyvert nem fog, őket fegyverrel meg nem támadja.*

VII.

A muzulmán esküje nem gyermekjáték; amit istenére fogadott, azt megtartja az utolsó betűig, bárha a moszkónak fogadta is azt.

Balkár bég keserves könnyekkel csókolá össze a legelső cserkesz kardot, amit egyik testőr kezében meglátott; mintha édes kedves szeretőjétől búcsúznék el, akit nem fog soha büszkén oldalán hordhatni, éjszaka ágyában kebléhez ölelhetni, nagy veszedelmében hozzá beszélhetni többé.

Az asszony gondolatja kitörle ezt a bánatot szívéből.

— Hol van Gyiungyila? — szólott öccséhez fordulva, midőn szabadnak érzé magát.

— Kívánod, hogy elvezesselek hozzá?

— Azt mondtad, hogy még most is szeret.

— Igazat mondtam. Ő az én nőm, s az ágy ne szeretné-e kisebbik urát?

— A te nőd? ordíta Balkár dühödten, mint egy tengeri szörnyeteg, akit a szárazra húztak, s ugyancsak volt dolga Mahomednek és az ő harmincezer próféta társainak, hogy a béget alig kimondott esküjére emlékeztessék, mert bizony közel állt hozzá, hogy kikapjon egy szuronyos puskát a tiszteletére rendelt örök valamelyikének kezéből, s azzal édes kedves öccsének veséin keresztülnyargaljon.

De lefogta kezeit az eskü: megemlékezett rá, hogy ő a moszkó ellen soha többé fegyvert nem emelhet. És az ő testvére is moszkó. Óh, a legvalóságosabb, a legcsalárdabb moszkó!

mintha nem is itt, hanem távol, hideg északon szülte volna hideg vérű rabnő. Nem is bántotta őt, csak saját homlokát ütötte öklével: „bolond, bolond muzulmán, aki asszonyban bízta, s moszkónak hittél! most már elmehetsz, és lehetsz magad asszonnyá, és eltagadhatod, hogy férfi vagy: férfi, akitől elvettek kardját és szeretőjét!”

Egész a hegyekig elkísérték az orosz fegyveresek a felszabadított cserkesz rabokat, ott már vártak reájuk Dániel bey küldöttei, kik viszont elhozták az orosz foglyokat, s ott kölcsönösen kicserélték őket, négy moszkót adtak egy cserkeszért: mint mikor rézpénzt váltanak be ezüstre.

Csak ekkor látta még át Balkár bég, mennyire meg van csalva, hisz őt nem kegyelemből bocsáták szabadon, hanem kénytelenségből adták ki cserébe. És ő olyan okatlan volt, hogy hitt testvérének, és elmondta az esküt, mely nélkül éppen úgy megszabadulhatott volna!

A cserkeszek nagy diadallal, örömkialtással vitték Dániel bey táborába megszabadult társaikat. A bey maga messze eléjük lovagolt egész kíséretével, s megölelé Balkár béget, megdicséré vitéz harcaiért, s édes rokonának nevezte őt.

Milyen rosszul esett ez ölelés, e dicséret a lefegyverzett avarnak.

— Miért vagy olyan szomorú? kérde tőle Dániel bey. Nincs még kardod? nesze, vedd át az enyimet, dicsőbb kéz nem viselheti azt a tiednél.

Balkár bég arca elvörösödött e szóra a gyalázattól, a szégyentől.

— Ne adj énnekem kardot többé magas bey, én uram. Holt ember vagyok én, holt, eltemetett ember, aki megesküdtem a moszkónak, hogy soha többé fegyvert nem fogok ellene. A prófétára esküdtem neki, nem tudva, hogy tőled jön a szabadítás.

Dániel bey nagyon elkomorodott e szóra.

— Ha prófétára esküdtél, szólt a bégnek, akkor azt csak

tartsd is meg, nehogy azt mondhassa a moszkó, hogy a cserkeszek között hitszegők vannak. És most már elmehetsz Dargó várába az asszonyokhoz, ott ápolhatod a sebesülteket, csinálhatsz tépést számukra, hogy legalább tégy valami hasznot.

Azután hozzá sem szólt többé a bey, elfordult tőle, de Balkár sem igen mutogatta magát, csak eltűnt: senki sem törődött vele, hová lett.

VIII.

Lón pedig néhány nap lefolyta után, hogy nagy hadi zajtól visszhangzottak az Elborús bércei: az orosz fővezér maga jött Samyl ellen nagy erővel; száz ágyú, száz tűzokádó ércsárkány bömbölt az őserdők bércfalai között, s negyvenezer szurony lepte el a határokat.

Valami áruló keresztülvezette az oroszok ezredeit a hegy-gerincek rejtekutain, s Samyl kénytelen volt feladni a hegy-szorost, s bebocsátani rajta az orosz tábor főerejét.

Most, most légy ébren, most légy talpon cserkesz! soha ilyen közel nem volt még a veszély, soha ilyen erővel nem jött még ellened! Jöjjön, aki jöhet, ne hagyj otthon senkit, még az asszonyok is, még az öregek is mind fegyvert emelnek, tán még a holtak is felkelnek a sírból, s eljönnek a csatatérre . . . csak te maradsz otthon egymagad Balkár bég.

Dargó vára előtt áll meg az ellenség; Samyl előtte húzódik mindenütt. A várat megostromolják; benne csak egy maroknyi férfihad áll, de a cserkeszek feleségei vannak ott; már rést lőtt az ellen dörgő ágyúival, a szuronyok tömegei a letört falaknak indulnak, de ím a cserkesz nők állnak a réseken, kard van kezükben, férfiak fegyvere, kebleikben férfi szív dobog, s ott harcolnak bátran, ott esnek el hősién férjeik oldalán, s olyan mérges sebet ad az asszonykéz is, mint a férfiaké. Kőszikla hull, égő szurok ömlik az ostromlók fejére alá; gyermekek, leányok olajat forralnak, köveket hengerítenek, azokkal küzdenek go-

lyózápor között, s dühödt tusa után vissza kell fordulni a vívó ellenek; nem emberek azok, akikkel itt harcolt, hanem ördögök és tündérek! a szűz falakon diadalmasan lobognak a cserkesz asszonyok tarka fátyolai . . .

Hallod-e ezt Balkár bég? az asszonyok harcolnak a moszkó ellen! Az asszonyok a csatában vannak, csak teneked kell otthon maradnod!

Az orosz tábor nagyja az icskéri erdőben foglalt helyet.

Midőn az orosz fővezér sátorát leütteté, egy halomra akadt, melyen négyszegletű kő volt emelve, s a kőre ez írva:

„E helyen esett el a cserkeszek kardjától négyezer moszkó!”

Tizenöt éve volt már azon esetnek, az orosz fővezér föltevé magában, hogy az akkor esett csorbát éppen e helyen fogja kiköszörülni, s majd egy másik emlékkövet emeltet, melyre ez lesz írva:

„E helyen volt a cserkeszek utolsó csatája.”

A cserkesz is azt gondolta éppen, hogy e helyen kell neki még egyszer megküzdeni az oroszral, ahol még tán most is látszik a fák mohán a ráfecskendett orosz vér, ahol minden fa, minden kő régi harcok emlékjele, az új oroszok láthatják a fák kérgeibe vésett betűket, miket a győztesek végzett harc után vágtak azokba —; nem a holtak nevei azok, hanem a megölőké — s gondolhatnak reá, hogy ott minden fa tövében egy-egy eltemetett honfiok porladozik: rossz hely ez az oroszoknak.

Samyl kán egy reggelen összegyűjté harcosait, kik minden oldalról visszavonultak az oroszok elől, s Dániel bey kíséretében szemlét tartott fölöttük. Az egész sereg csupa lovasság volt; alig tett néhány századot a szökevény lengyelekből alkotott gyalog légió, kik a szurony hatalmával iparkodtak megismertetni a jó cserkeszt. Többnyire csak karddal és lóval tudott az bánni, s ha rés mellett, várfalon kellett megállania, a kétélű harci bárd többet ért kezében a szuronynál. A hosszú puska vállán csak védelemre való, harc kezdetére; a két pisztoly

és a hosszú kés az öv mellé dugva pedig a harcok végére, mikor a ló lerogyott már, a lovas a földön fetreng, midőn tíz-húsz sebből foly már a vér, midőn a kéz nem bírja már a kardot, akkor haldokló kézzel kilőni a pisztolyokat, s végső vonaglással egyet döfni még a késsel a felülkerült ellen szívébe: erre való pisztoly és kés.

— Hát ez micsoda különös ember itt? kérdi Samyl, amidőn meglát egy lovon ülő férfit, akinél sem puská, sem kard, sem övébe szúrt pisztoly és kés nincsen: csupán egy hajlós fűzfavessző van kezében, lehántva fehérre.

— Micsoda csodálatos ember ez? kérdé Samyl, reá mutatva. A fegyvertelen férfi odalovagolt a kán elé és szólt:

— Szultánom! Én vagyok ama Balkár bég, avarok fejedelme, kit a moszkók ravaszul megesketének, hogy soha fegyvert ellenük nem fogok. Íme én megtartom eskümet, mert *fegyvertelenül jövök a harcba!* De él az Isten, és látni fogja, hogy fegyvertelenül is harcolok az orosz ellen. Sem kard, sem lőfegyver engem nem védelmez, de állíts engemet azért a legelső sorba, azoknak sorába, kiknek meg kell nyitni a csatát, kik arra vannak hívva, hogy holttesteikkel utat nyissanak az ellenség közé, és én berontok az ellen közepébe, mintha minden kezem úgy tele volna fegyverrel, mint tele van szívem átokkal és keserűséggel.

Samyl hosszasan tekintett éles sasszemeivel a bég hevült arcába, azután megszorítá annak kezét, s rábízta, hogy vezérelje a könnyű dzsidások ezredét. Ő, a fegyvertelen vezér, egy egész ezredet vezessen a csatában! Jaj lesz annak az ellenségnek . . .

IX.

Az icskéri erdő két óriási hegyhát között fekszik, melyek mintegy teknyőt képezve, fogják a tág völgyet körül. A vadonaton rengeteget két út vágja keresztül, az egyik orosz Circassiából jön a legmeredekebb hegyeken át, miken ágyút nem lehet

keresztülvinni, s megy Dargó vára felé szűk, vízmosta szorosokon. A másik út keresztben vágja ezt át, s a csecsenc föld fő útját képezi, mely egyedül járható szekerekkel, s a Szunzsa folyón át hatol a Kaspi-tenger felé. A hidat a Szunzsa folyón letörték a cserkeszek az oroszok előtt, s a túlpartot elzárták levágott fákkal, s seregük javát oda állíták fel.

Az orosz fővezér jól tudhatá, hogy azon a helyen kell eldöntő csatát vívnia. A dargói sikertelen ostrom után átlátta, hogy itt vagy magának kell elvesznie, vagy ellenfeleinek, s a négy út bármelyikén induljon el, ott készen várja a harc.

Egy este Kizliárban nagy ünnepély volt: a fővezér által kivívott diadalok öröme ki volt világítva a város; a kormányzó nejénél fényes lakoma volt rendezve, a szép Gyiungyila úgy táncolt a moszkók karján, kézzől kézre, a víg urak úgy ürték a pezsgőpoharakat a diadalmas fegyverek dicsőségére, a nép ujjongott odakünn, bámulva a szivárványszínű röppentyűket. Óh, ez pompás multság volt.

De az icskéri erdőben is pompás multság volt ezen az éjszakán. Ittak ott is, csakhogy vért bor helyett, táncoltak ott is, csakhogy ágyúdörgés mellett, s volt kivilágítás, hogy ég, föld ragyogott bele.

Mintha a föld vetette volna fel halottait, egyszerre minden oldalról megharsannak a csatakürtök, s az erdők rengetegéből ezernyi lovascsoportok rohannak a völgyben fekvő oroszokra halálos vészordítással.

— „Samyl! Samyl!” visszhangzik ez erdők között. Száz helyen egyszerre jelen meg Samyl alakja; ugyanazon vértés vitéz, rőt szakállával, villogó szemével, villogó kardjával, az orosz azt sem tudja, hol védje magát.

A megtámadt moszkó egy hosszú vonalt volt kénytelen védni az erdő hosszában, melyet majd itt, majd amott tört keresztül a támadó cserkesz, s mire nagyobb tömeg jött ellene, ismét visszavonta magát az ismeretlen erdők közé, pillanatok múlva más oldalon törve elő.

Az orosz tábornokok csak nevettek a csatát: hadd nyargalozzék a cserkesz összevissza, hadd tördelje le szarvait, ők nyugodtan várnak reá zárt hadsoraik közepett, elsáncolt ágyúik mögött; a cserkesz nem egyéb, mint dühös vadállat, pusztai oroszlán; legyen neki az a dicsőség, hogy neveztessek oroszlának; de az orosz a vakmerő vadász, ki törbe ejti, verembe csalja, nyugodtan veszi célba, messziről találja szíven — a büszke oroszánt; csak hadd jöjjön, hadd ordítson.

A Szunzsa folyó mellett áll az orosz sereg végső csapatja, mely a szélső jobbszárnyat képezi: egy ezred válogatott gyalog, hegyes sisakos, hosszú, sarkig érő kabátos vitézek, mögöttük a sűrű csalit közé elrejtve a felállított ágyútelep, hosszú sor sáncosarak képeznek előtte gátat.

A harc szemtől szemben foly, az erdőben elhelyezett vadászok egyes lövéseket tesznek a megjelenő lovasokra, az őrszemek a part hosszában figyelnek a túlnan sötétlő erdőkre; mint-ha ott is mozogna valami?

A legszélső orosz őrszem egy levágott fatörzsökön ül, mely a partról a vízbe hajol; egyszerre két nyíl jön a túlsó partról, egyik szíven találja az őrt, másik torkán megy keresztül; az fegyverestől a vízbe bukik le, anélkül, hogy egy jajkiáltást ejtene. A nyíl azért jó fegyver, hogy nem árulja el küldőjét, egy süvöltés és célhoz ért, a távol állók nem tudnak róla semmit.

Amint az őrszem lebukott, egyszerre egy sötét tömeg jött elő a levágott erdőből a túlparton; egy erős lovascsapat volt az, hosszú, vékony dárda kezeikben, oldalaikon széles végű, görbe szablya. Arcaikat nem láthatni a sötétben.

Lovastul a vízbe bocsátkoznak, s olyan csendesén úsznak át a sebes folyón, hogy a vízesés zúgása mellett semmi zaját sem hallani közeledésüknek.

Most egyszerre kikapaszzkodnak a partra, csak most hangzik fel egyszerre rémes ordításuk, lovaikat megcsapkodják, dárdaikat előrefeszítik:

„Halál a moszkóra!”

A meglepett orosz ezred egyszerre négyszöget formál, a támadók rohama előtt megállva, mint egy ércpalánk; térden az első sor, a ló szügyének szegzett szuronnal, a második a lovagra irányozza fegyverét, egyenesen áll a harmadik. Középen ül lovon a parancsnok, mellette az ezred dobverői, kik a csatazajban parancsait jellel tudatják.

Midőn negyven lépésre közeledett a lovas tömeg, megpördülnek háromszor a dobok, s három sorlövés dördül el egyszerre. A lövések egy-egy pillanatra felvilágítják az éjszakát, s a két vezérnek alkalma van e rémes világitásnál egymást megismerni. A támadó lovasok élén egy félig ősz férfi lovagol, fegyvertelen kézzel, jobbában csak egy fehér vessző suhog; amott az orosz négyszög közepén egy rőt arcú hadfi áll, és a kettő testvérré ismer egymásban.

Csak annyival nagyobb elkeseredésük. Lenne akárki más, hamarabb várhatna tőlük irgalmat. A cserkesz lovasság előre-feszített dárdákkal rohan a négyszögnek, ki-ki lehúzta magát paripája nyakára, ha meglőtték is a lovat, nem rogy az ott össze; legalább addig elhurcolja magát, hogy az ellenség szuronyai között utat törjön az utána jövőknek.

Az első rohamra keresztül van törve a moszkók két első csatarendje; a meglódult paripák holt lovagjaikkal odarohantak hadsoraik közé, odavetették magukat a küzdők tömegébe; az utánuk jövők is átugrottak a hullákon, s csak a harmadik sor küzd már villogó kard, dárda ellen, a buzogány és a harcbárd súlyos, halálos csapást oszt a hegyes rézsisakokra, s az éles, jó cserkesz acél úgy vagdalja szét az orosz puskacsövet, mint a nádat.

De sehol sem hálnak annyian, mint ahol a *fegyvertelen* jár. Ahol az a vékony pálca suhog, ott esik el legtöbb orosz. Csak int vele, és akire rámutatott, halva van az.

— Rám ismertél-e, Gyáma bég? kiált testvére a fegyvertelen, kitől alig néhány lépés választja már el csupán. Ugye hogy fegyvertelenül is jó férfi még Balkár bég?

Gyáma hallja a kihívó szót, s előhúzza pisztolyait nyeregkápájából, mind a kettőt ráirányozza Balkárra.

Reszket a te kezed, Gyáma! Reszket mind a kettő; egyik lövés sem fogja találni testvéredet, a golyók elrepülnek erre-arra.

A harmadik vonal is át van törve; a jó moszkó vitéz lehányatlik a cserkesz paripák lábai alá, s színről színre látja haldokló szemével Györgyöt, az árkangyalt, lovon és dárdával . . . . Jó Szent György, árkangyal, miért nézed sárkánynak a te hű szolgádat?

Az egész ezred szét van rebbentve, fut, aki futhat, a sáncosarak mögé; maga Gyáma megy jó példával elő; arccal se fordulna hátra, pedig az éles fűzfavessző háta mögött füttyöl. Azt is elfelejtette, hogy kard van az oldalán.

Fele az orosz ezrednek parancsnokával együtt az üteg védelme alá menekült, a másik fele összekeveredett a cserkesz harcosokkal, ott küzd férfi férfi ellen, azt sem látni a sötétben, melyik az orosz, melyik a cserkesz.

— Fordítsátok nekik az ágyúkat! kiált Gyáma a tüzérekre, löjtek oda, ahol legsűrűbben vannak. Akár ellenséget ér, akár jó barátot a lövés. Le kell seperni a tért! Tisztára, pusztára!

Egyszerre megdördülnek az ágyúk a rejtett csalitból, a gránát oda esik a szentől szemben küzdők közé, tüzet okádva lábaik alatt; a kartács halomra dönti az összeölelkezve harcolókat, egy vérző, vonagló tömkeleg borítja el a tért, hol orosz és cserkesz átokkiáltással fetreng egymás fölött, mint a lekaszált rend.

Rémülten bomlanak szanaszét a küzdők, egyik elhányja fegyverét, másik megfordítja lovát, az orosz halottként veti magát a földre, s a cserkesz elrohan. Csak a *fegyvertelen* áll rendületlenül.

— Készítsetek csóvákat, üszköket! kiált társainak. Tüzet az erdőnek!

— Gyújtsátok fel az erdőt! hangzik utána hadnagyai szava;

pillanatok múlva égő csóvákkal térnek vissza a harcosok, miket a száraz fák gallyaira hánynak, nyilvesszőik szurokkal itatott égő mohával bejárják a csalítot. Tíz, húsz, száz helyen gyullad meg az erdő. Az égő nyilak a száraz haraszta kapnak, a láng a cserje közt recsegve-ropogva terjed, felkígyózik a magas fenyőfák lombjain, egy lángoló pokollá változik az erdő, hol az izzó sudarak tüzesője között az emberek a kárhozatért vívnak.

— Csatára, csatára! hangzik a cserkeszek rémes ordítása; a szél kavarogva hajtja a lángtengert az oroszok felé, s mint sűrű jégeső, hull rájuk az izzó falevél.

A tűz egyre terjed, a százados fenyőfák ágyúdürgéssel pattognak a lángban, kék, zöld lobogványt lövellve ég felé; pokolbeli hőség üli el a tájat; az ég, a föld elébb rózsaszínben dereng, majd bíborveressé világul át a táj, az erdők sötét mélysége izzó pírba olvad, mely utóbb oly vakító fénybe megy át, hogy kín látni a szemnek.

Ki állna itt ellent? Kinek volna ereje küzdeni a háborodott elemmel? hagyjátok ott ágyúitokat, hagyjátok ott a lőporos szekereket! Ki merne azokra gondolni most, az égő földön állva? Hányjátok el a lőport magatoktól.

Az orosz elhagyta lángoktól körülvelt sáncát, s míg ők a terjedő égés elől visszavonultak, egy csapat cserkesz lovag, magát, paripáját vízbe mártott pokrócokkal betakarva, keresztülvágtat az égő csalít tisztásain, s rajtaesik az ágyúkon, miket ellenfele elhagyott. Ott lovaikat eléjük fogva, kezdik azokat kihurcolni a tűz közül; még oly vakmerők, hogy visszafordítják azokat távozó ellenfeleikre, s most ők tüzelnek rájuk tulajdon ágyúikból.

A fegyvertelen vezér kiáltása kihallik a tűz ropogása közül.

— Futsz moszkó előlem! Vesszővel vertelek meg. Vesszővel hajtalak magam előtt. Nincs fegyver kezemben!

Meghallák ezt a gúnykiáltást az oroszok, s szégyen s düh támadt szíveikben.

— Vissza! kiálta Gyáma a futókra. Ha ők mernek a tűzben

harcolni, merünk mi is. Ne mondja azt a cserkesz, hogy elvette az oroszától ágyúit.

S azzal megfordultak az oroszok, szuronyt szegezve visszarohtak sáncaikra, s a hulló zsarátnok közepett új harcot kezdtek elfoglalt lövegeikért, Gyáma is ott küzdött elkeseredetten. Kétszer foglalták vissza ágyúikat, kétszer vette el azokat újra a cserkesz. A harmadik rohamnál ember ember ellen harcolt, a cserkeszek is gyalog, elfogyott már minden lövés, szuronyok elgörbültek, kardok kicsorbultak a harcban, mint a vadállat küzd egymással a két dühödt ellen, öklével, fogával.

A gondolat is iszonyító! a szél odacsapja közéjük a felkavart zsarátnokot, a feldöntött lőporos szekerekre hull az égő parázs, a lég lángforró, s ők ez irtózatoss helyen küzdenek kétségbeesve, elfeledve a rettenetes halált, mely majd egy perc alatt elhallgatja valamennyit.

Egy vitatott ágyú előtt találkozott a két testvér. Gyáma kardja markolatban volt eltörve, egyiknek sem volt fegyvere.

Két fenevad nem rohan oly dühvel egymásra, mint a két vezér; összeölelkeznek izmos karjaikkal, egyik arc a másikon fekszik, egyik szív érezheti a másik dobogását. Ott dulakodnak a vértől sikamlós földön, amidőn egyszerre egy irtóztató csattanás rázza meg az eget és földet, egy lőporos szekér a tűzben fellobbant, mint a tűzokádó kitörése, lövellve fel a felhők magasságáig, s szétszaggatott emberi alakokat hajítva föl a lángoló égbe.

A démoni erő mint a pelyhet kapta föl a két tusakodó testvért, s úgy összeölelkezve hajítja fel őket a levegőbe, több ölnyi magasba. Még ott is összeszorítva tarták egymást, megfordultak kétszer-háromszor a légben, folyvást összeölelkezve, s midőn visszaestek is, úgy hullottak a földre: egy tömeg, egy összeforrott rém.

Az iszonyú lőporrobbanás után, aki ott nem veszett, elhagyta az ágyútelepek sáncait. Az orosz ezred maradványa bomlottan

futott a mély utakba, s nem törődött, hogy mi történik azontúl a Szunza mellett.

Ott pedig azalatt átkelt Samyl.

Az igazi Samyl, a valóságos, népválasztotta próféta, ki seregei javával ott várt a túlsó parton, e viadal alatt hirtelen átvonató könnyű hídját a folyamon, mely üres börtömlökből volt összeróva, s átvezeté rajta dandárjait.

Az ellenség, mely száz helyen látta Samylt egyszerre megjeleni, úgy foglalt ellenében homlokállást, hogy midőn az igazi Samyl megjelent, őneki oldalt volt fordulva az orosz, s ez az oldala is összetörve Balkár bég vakmerő rohama által; mögötte az égő erdő.

Ah, ez rettenetes éj volt! Az orosz ezredek egyenkint törtek össze Samyl váratlan rohama előtt; a granátos osztály utolsó emberig le hagyta magát aprítani, s Voinoff tábornok éppen akkor érkezett segítségére nehéz dragonyosaival, midőn társa, Fokk tábornok levágott fejét egy dárdára tűzve magasra emelték a cserkeszek. Voinoff bőszülten rohant reájok, hogy elesett társaért bosszút álljon; néhány pillanat múlva az ő feje is kopjára volt tűzve. Ekkor jött az orosz sereg hőse, a vitéz Passzek, a katonák bálványa, kinek férfias homlokát több babér ékesíté, mint ránc. Elszántan veté magát az orosz vitéz a cserkesz vezér útjába, küzdött mint derék férfihoz illik, s óranegyed múlva három fejet hordoztak a cserkeszek lándzsára tűzve, a harmadik fej Passzek tábornoké volt.

A legbátrabb hős eleste után megbomlott az egész hadirend. Az orosz nem volt képes a csatatért megtartani többé, a leg-erősebb dandárok ingadozni kezdtek, a vezérek nem ismerték ki magukat az éjszakai harcban, honnan jön az ellen? mely pontot kell védelmezni? hol van a fő erő? csak a jobbszárny felől láthaták a mindig közeledő égést, mely elborítá az eget, s már a Sah-dagh erdős bérceire kezde kiterjedni, fölséges lángpalástot borítva vállaikra. Körül égett a hegy, míg tetején gyémántként ragyogtak az örök jégcsúcsok. Bizonyítá a veszélyt az erdei

állatok futása, melyek nem törődve az emberek harcával, rohantak az égő erdő alól: szarvasok és medvék, bölények és otromba alakú dumbájok (vadökör) egymással összekeverült csapatokban futottak a felállított ágyúk előtt végig, félelmesen bőgve . . . . .

A hegyek felé nem lehetett menekülni többé: szemben Samyl győzelemittas hada, oldalt és hátul az égő rengeteg, mely elzárta előttük a burzukáli kapukat, amiken a cserkesz földre bejöttek. Csupán csak egy út volt a menekülésre, a leghosszabb, mely a hegyek alatt elkerült, azon kellett keresztülhúzódnia a vert orosz tábornak, az Aksáj-völgy felé, otthagynva halottait, ágyúit és lobogóit a győztes ellen kezében.

Egész hajnalig úzta őket Samyl, s hírmondó nem megy haza közülök, ha két áruló cserkesz tudtul nem adja Freytag tábornoknak az oroszok végveszélyét, s az pihent seregével megjelenve, szabadulást nem hoz a futóknak.

Reggelre egy orosz sem volt a cserkesz földön, csak a halottak és foglyok.

Az erdőégésnek a szél elállta után egy hegyi patak vetett gátot, s akkor összeszedték a cserkeszek a mindenfelé elhullt orosz halottakat, s egy másik halmot raktak az első mellé, mely még nagyobb volt annál, s az emlékkőre felül ezt jegyezték fel:
„E helyen hullott el nyolcezer orosz.”

X.

A csata utáni napon nagy örömjaj volt Dargó alatt; a szüzek lejöttek táncolni a csatatérre, a lantosok énekeltek a hősök diadalát, melyhez kardcsattogtatva járták a harcfiak a délceg toborzót, nagyokat rikkantva közé, ami igen jól illett oda.

E hangokra felnyitá szemeit Balkár bég. Egy sátorban feküdt, puha, medvebőr ágyra helyezve. Hogy jött oda? maga sem

tudá; bizonyosan társai mentek érte a lőporfellobbanás után, s azok hozták ki az égő erdőből.

Tagjait úgy érzé, mintha össze volnának zúzva; mellén mintha a halál ülne, nehezebb, nyomasztóbb súllyal, mint az egész Elborús hegye.

— Minő zaj ez odakünn? kérdé halkán a mellette ülő félkarú öregtől, ki ápolására volt rendelve.

— A győzelem ünnepe, válaszolt az.

— Győzelem! kiálta fel Balkár, s felugrott helyéből. Semmi csontja sem fáj, semmi baja sem volt többé, a halál elrepült tőle messze. Mi győztünk!

Nemsokára eljöttek hozzá a sereg hadnagyai, vállaikra támaszkodtan kivitték a sereg elé, s ott az ujjongó nép előtt tűzé fel keblére maga Samyl a háromszögű érdemrendet, a fehér sast, mely egy sor granátgyöngyön nyugszik, s azután visszadá fehér fűzfavesszőjét, melyet a csatában viselt, aranymaroklatba foglalva. Úgy harcoljon azzal, miként eddig harcolt.

Balkár bég egészen meggyógyult lelke örömeiben.

Másnap a foglyok felett tartottak mustrát Dargó alatt. Az orosz, kozákokat felosztották a főnökök között, azokat, ha valakinek tetszik, majd visszaválthatja, ha ott maradnak, tisztítsák a cserkesz vitézek kardjait, s kapálják a földet, szolgálk maradnak. A maguk közül valóra, az orosz szolgáló avar, leszgi, kumük és györgyi fajokra, kik az oroszal együtt harcoltak, sokkal gonoszabb sors várt, a közember lánkra vert rab lett, és malmokat hajtott, a tiszteket főbe lőtték.

Aki tehetett, eltagadta eredetét, hogy a haláltól meneküljön, de hogy ne lehetett volna kiismerni a barna, tojásdad arcú kaukázit a csontos képű, szőke orosz közül?

Gyáma bég is a foglyok között volt; de rőt arca, kék szemei mellett bátran vallhatta volna magát született orosznek a haditörvényszék előtt, ha testvére, Balkár ott nem ült volna.

Gyáma bég még inkább össze volt törve az esés miatt,

mint testvére, mert ő alul esett, s nem bírt lábain állani, midőn a hadbírák elé hozták.

— Ismeri-e őt valaki? kérde Dániel bey, a roskatag férfira mutatva, ki tudja megmondani, orosz-e ő vagy közülüünk való?

— Én! szólt felállva Balkár bég.

Gyáma odahívatta őt magához.

— El akarsz-e veszteni? kérde tőle midőn odahajolt hozzá.

— Elvesztelek.

— Nem vagyok-e én a testvéred?

— Annál rosszabb reád nézve. Volnál moszkó, megszabadulnál.

— Lásd testvér, igaztalan vagy hozzám, monda Gyáma, én nem vétettem soha az avar népnek; alattam boldog volt az és elégyült, jólét áradt el házon és mezőn, a városok felépültek, a szegények meggazdagodtak; iskolákba jártak a gyermekek, tanultak tudományokat, az utak megjavultak, a kereskedők pénzt hoztak az országba sokat. Én boldoggá tettem az avar népet.

— És ha tetted mindazt, amit mondál, felele neki Balkár bég, mégis meg kell halnod érte, mert eladtad népedet a moszkónak. Lettél volna inkább az avar nép fölött zsarnok fejedelem, vaskezü, vasfogú, verted volna gyermekeit a kősziklához, ittad volna vérét pohárral; csak ne adtad volna el a moszkónak. Tetted volna koldussá, nyomorulttá, égetted volna fel alujait, vesztegetted volna el felét éhhalállal; csak ne adtad volna el a moszkónak. És ha megjelennél előttem véres kézzel, véres arccal, és azt mondanád, én vagyok az utolsó avar, a többit elvesztettem örült, esztelen csatában —; megölelnék, megbocsátának, de eladtad őket a moszkónak, azért meg kell halnod néked, mert te Merisz bég fia vagy.

A vezérek, akik ezt hallák, felzúgtak Balkár beszédére, némely helyeselte, más megindult rajta. Maga Balkár volt az első, ki fekete golyót hajított a szavazatok serlegébe. A többiek utána jöttek. Hét fehér és nyolc fekete hullott abba. Balkár bég szavazata dönté el Gyáma halálát.

Csak egyet kért még Gyáma testvérétől.

— Ha meghaltam, vágasd le fejemet, s küldd el azt Gyiungyilának.

— Meg fogja kapni.

Azzal kivitték Gyáma béget a vesztősziklára, s ott szíven lötték három nyíllal. A lőport a cserkesz nem vesztegetheti, maga kénytelen a salétromot főzni erdei növényekből,* nagy fáradtsággal, azért a lőporral takarékosan kell bánni. Nem mindennap esik egy icskéri csata, ahol az orosz mázsa-számra hagyja hátra lőporát.

Balkár bég ünnepélyesen temetteté el meghalt testvérét, mert ő avar fejedelmi vér volt, kit megillet a kürtszó és gyászszavatal, midőn sírba teszik.

Levágott fejét pedig egy díszes kosárkába zárta illatos levelek közé; nem szólt senkinek arról a két könnycseppről, mely szeméből kihullt, midőn a levágott főre nézett; csak előhívatott egy orosz foglyot, s rábízta kegyesen, hogyha szabadságát meg akarja nyerni, vigye azt a kosarat Kizliárba Gyáma bég feleségének, mondja neki, hogy azt férje küldi.

Három nap és három éjjel szólt a zene Kizliárban, vigadtak a moszkó urak, táncoltak az asszonyságok, mert az orosz tábornoktól az a tudósítás érkezett, hogy Dargó vára rommá van téve, s Samyl seregei futnak.

Midőn legjobban vigadnak Gyiungyila teremében, megjelenik az orosz harcos, akit Balkár küldött a cserkesz földről.

Az iszpravnikok mondják neki, hogy várjon egy kicsinyt, mert a ház úrnője táncol. A kosártáncot járja.

Szép, jellemző avar tánc az; rövid, testhez simuló köntösben kell azt jární, hosszan lebocsátott hajjal; négy kosár a földre téve, tele virággal; a hölgy mesterséges lejtésekkel szökdel a kosarak között, s minden szökésnél kivesz egy virágot azokból, s táncolva bokrétába fonja.

* *Amaranthus pallidus*

Senki sem tudja azt olyan szépen lejteni, miként szép Gyöngyle; ha néha oly kegyes vendégei kedvéért eljárni e táncot, csak úgy bolondulnak utána, csak úgy szédelegnek lángszeme villogásától, bájos teste hajlásától, selyemköntöse suhogásától.

— Hátha még egy ötödik kosár volna itt a közepén, szól a delnő felhevülve.

— Imhol asszonyom az ötödik! szól az orosz követ, oda-helyezve a négy közé, amit ő hozott magával; Gyáma feje arccal fölfelé fektetve benne.

— Mit jelent ez? kiáltának reá az elszörnyedett vendégek.

— Azt jelenti: hogy tönkreverték az orosz sereget, odavannak ágyúk, zászlók, három tábornok elesett, az egész derék ezredből, amit Gyáma bég vezérelt, magam maradtam egyedül.

— Te se maradj hát belőle, kiálta rá Gyöngyle, s késével úgy szúrta le a követet, hogy rögtön halva rogyott le; azzal folytatta a kosártáncot: négy kosár a négy szegleten, az ötödik a közepén. Miért nem nyithatja föl most szemeit a bég?

XI.

Sok harc folyott még ezután, sok híre lett Balkár bégnek, kit csak ördög bégnek neveztek az oroszok; ezt a nevet könnyebben megtartották.

A legdühödtőbb razziákat ő intézte az oroszok földén, s ami várat határaikra épített a moszkó, annak ágyúí lőtávolán túl nem volt tanácsos kitévednie.

Ahol ő megjelent, bizonyos volt, hogy egy élő embert nem hagy maga után. Hogy várhatott volna őtőle valaki irgalmat, ki saját testvérét megölette, amiért az oroszokkal szövetségzett?

A meghódolt oszét és avar nép kőfállal keríté be minden aluját, négy erős torony a négy kapunál, az ötödik az alu közepén; mégis reszketve ment aludni, ha elgondolá: „Balkár bég

nem alszik”. A csecsenc és cserkesz vesszőből fonta városai falát, mégis nyugton aludt, hogyha arra gondolt: „Balkár bég nem alszik”.

Ő sohasem nyugodott, örökké harcban volt esküdt ellenével, anélkül, hogy valaha fegyverhez nyúlt volna; de lázító szava bejárta az egész Kaukázust, s egyenkint feltámasztá az orosz úr ellen a még nyugvó népet, a legleleményesebb haditerveket ő készíté, s a legvakmerőbb kivitel az ő műve volt, az a fehér vessző kezében fájdalmasabb volt az ellenfélnek az egyiptomi tizenkét csapásnál.

Az utóbbi két év megtanította rá Európát, mit tesz az orosz-szal harcolni. Véres, nehéz munka lesz az . . . Ah, a cserkesznek édes, könnyű játék volt az!

Ezen év tavaszán történt, hogy az orosz sereg leszállt a törökkel küzdeni a kis-ázsiai mezőkre. A cserkesz használta a jó alkalmat, s Tifliszig nyomult a csecsenc főnök vitéz hadaival. Az oroszoknak még az emléke is eltöröltetett ott, ahol e bosszúálló csapatok keresztülmentek; le a fekete földig égeték az orosz falvakat, le a csecsemőig kiirták faját, mintha nem is ember viselne ember ellen harcot, hanem egy bosszús fenevad a másik ellen.

Egy kerített alu ostromlásakor Balkár bég vezette a rohanó csapatot, gyalog rohantak a sáncnak; az orosz is kétségbeesetten küzdött.

— Bátran cserkesz! ne félj, kiálta Balkár bég, s első volt a sáncon, aki felvetette magát társai válláról. Öten, hatan ugrottak utána egyszerre. Tizenkét lépésről lőtt rájuk egy egész csapat orosz; Balkár társai mind nehéz sebekben rogytak le; csak ő maradt állva.

— Ördög vagy-e hát igazán? kiálta az oroszok hadnagya, s rárohantak valamennyien szuronyt szegezve.

— Uram! védd magad! kiált egy haldokló cserkesz, a földről felemelkedve, s odanyújtva elé jó, kétélű saskáját, melyet az ő keze már nem bírt. Fogd kardomat, és védd magad.

Balkár csak állt ott nyugodtan, s visszautasítá a kardot. Távol álló társai siettek őt megmenteni. Későn jöttek; az orosz szurony hamarabb érte őt, s ő megtartá esküjét, hogy fegyvert nem fogott ellenük. Csak amidőn erős mellén keresztüldöfték a hegyes vasakat, akkor ragadta meg a puskák csöveit izmos kezeivel, elordítva magát:

— Ide cserkeszek, a diadal a mienk!

És ki nem bocsátá kezeiből az összefogott puskákat addig, míg társai oda nem értek, kik előtt holttestével utat nyitott a tömött hadirendbe; csak akkor rogyott le, győzedelmi jelként rántva le magával a testén keresztüldöftött szuronyokat, s utoljára is azt hörgé a földön:

— Mienk a diadal!

18. A TENGERSZEM TÜNDÉRE

Van a Székelyföldnek egy csendes, emberlaktalan völgye, hol semmi hang a vadmadár kiáltásán s az örökké élő zuhatagon kívül nem zavarja a napvilágos éjfélt.

Fejsze sohasem irtotta ezeket a roppant fákat, vadász sohasem hajszolta az otthonos vadakat itt. A messze-messze sejthető, nem is látható múltig szent volt e völgynek járása minden ivadék előtt.

Az időtlen idők óta egymásra dőltek a vén fák, ott korhadtak, földdé váltak, s a rohából új fa nőtt ki, az is száz meg száz évig nőtt a szép csillagocskák felé törve, azután azt is megrágtá az idő és a féreg, az is ledőlt, és senki sem vette azt számba. A rothadt fák egészen teletemették a mély vízmosási árkot, melyben a bérci patak zuhog oly vígan, s most, midőn a porlott fákat benőtte a fű, moha és erdei virág, úgy tetszik, mintha a patak itt-amott a föld alá bújnék, s másutt ismét eléjönne.

Fenn egy kerek hegy tetején van valami csodálatos hely, nagy téres rónaság az, benőve valami nagy, veres, barna bozontú fűvel, mely mély sötétzöld moha közlő sarjadzott fel, rátekergetnek apró, fehér indájú halvány virágok, aminők másutt nem nőnek.

Aki e zöld fű közé lép, tán egyet e különös virágok közlő leszakítani, érzi, mint süpped meg alatta a föld, mintha nem is föld volna az, hanem csak egy vastag szövevény, mely a víz színén ingadoz. Ha tovább merészkedik valaki a csalfa látszatos mezőn, egyszerre megnyílik alatta a fű, egyet sikolt, Jézus nevét kiáltja, annál rosszabb reá nézve, mentül jobban sikoltoz;

mentül jobban imádkozik, annál jobban húzzák lefelé; a csalóka mező rongy-, moha- és gyökérszövedékké válik menekvés után kapkodó kezeiben, lábait átfogják hálós, eres, zöld szakállú hínárrojtok, és lehúzzák oda az ismeretlen mélységbe a feneketlen vizek alá, még csak egy buborék sem jó vissza utána.

E nagy veszélyes mező színén apróbb, nagyobb tavacsókák láthatók, némelyik alig szélesebb, mint egy közönséges kád, s ha valaki a túlsó hegy ormáról letekint e barna-zöld mezőre, úgy tetszik neki, mintha száz meg száz ragyogó kék szem nézne fel onnan, csalfán integetve felé.

Jobb azt csak messziről nézni.

Túl az erdőn, túl a hegyen egy mélyebb völgy teknőjében fekszik, óriási hegyektől körülveve a Szent Anna-tó: csöndes, mély tengerszem, körülszegve sötétzöld fenyőkkel.

Olyan csöndes, olyan hangtalan minden körül, mintha most merült volna fel a tenger alól az egész tájék. Pedig mennyi történt itten!

Úgy tetszik az elandalgónak, mintha mindaz tegnap, tegnapelőtt volt volna! pedig messze-messze múlt már és csak emlékezete is alig van többé.

Mikor ez a tó is, meg az a másik is odafenn, mely most fűvel van benőve, a kis vizitündérek országa volt, s a zöld vízikirály térdig érő zöld szakállal, gyékéntutajon kievezett a zöld partokra aranyhajú leányaival, apró-cseprő tündérkéivel, s egész hosszú délutánokon át eljátszadoztak a meleg napfényen, a kis hüvelyknyi tündérkéek hintáztak a falevélen, elbújtak a nagy harangvirágok üregeibe, s onnan kukucskáltak elé, pohárnak vették a gyöngyvirág kelyhecskéit, s mézharmatot ittak belőle, szembeszálltak a tücskökkel s más harcias kinézésű bogarakkal, s hős csatákat vívtak velők, megnyergelték a nagy pávaszemes pillangót, s ingerkedtek a csúf fekete pókkal, izmos kézzel szaggatva zét szivárványt játszó hálóját, mikkel ő ártatlan legyecskéket fojtogat, s azokból szóttek-fontak hosszú, vékony selyemfátyolokat, úgy illett a természetekre!

A vén vízkirály azalatt behúzta magát vén faodvába, s ott elüldögélt, nem bántott senkit, szakállát belepte a penész, haját a moha, képén ezer ránc volt, s kezei, mint a reves fa, olyan sárgák voltak.

De leányai, a szép tündérleányok egészen másformák voltak. Fehér testöknél nem volt fehérebb a hó, kék szemeiknél nem volt kékebb az ég, és sárga hajok mintha csupa aranyfonál lett volna.

Ott fészültek fényes aranyfürteiket fényes csigahéjfésűkkel, fontak koszorút fejükre nefelejcsből, liliomból, s oly búbájosan daloltak, hogy fű, fa megállt hallására, s a zengő madarak elhallgattak, hogy tanuljanak tőlök.

Egyszer azonban emberek látogatták meg a tájat, s megtetszett nekik a szép csöndes, magányos hely; „jó lesz ez Isten tiszteletére”, mondának, s oda a tengerszem partjára, a mély völgybe építettek egy kápolnát Szent Anna tiszteletére, azt nagy ünnepélyvel fölszentelék, tornyába csengő harangocskát szereztek, s attól fogva évről évre nagy búcsújárások történtek a Székelyföldről a bájos Szent Anna-tóhoz. A bűnösök, a szenvedők hetekig elimádkoztak ott a magányos kápolna küszöbén, a minden emberi laktól távol eső helyen, s megenyhülve, megvigasztalva hagyták el a szentelt helyet.

Egy vén remete volt a kápolna állandó őre, az mindennap háromszor megcsendíté a harangot, s az ősrenetegben szerteszálló hangok hullámos ringása mennyei zengzet volt az eltévedt utasnak, az epedő búcsújárónak.

De nem szerette e hangokat a zöld vízkirály, a tündérek nem állhatják a harangszót; elbújnak, elrepiülnek előle; a vizitündérek sohasem mertek már kiszállani a Szent Anna-tó partján, fehér testöket melegíteni, aranyhajukat fészülni a napfényben; zoltárének, harangcsengés elkergette őket onnan. Mind felhúzódtak a felső tengerszembe, mely a hegy alatt össze van kötve az alsóval.

Hogy még oda se hallhassák a kínzó harangcsengést, elkezd-

tek a kis lidérek apró, vízi gyökerekből, hínárrojtából, vízi folyondárból ingó bürit fenni a víz színére. Mindig fonták, egyre fonták: évről évre vastagabb lett a szövedék; moh benőtte, fű fölverte, egészen hasonlított a mezőhöz, csakhogy a fű gyökerei a mély vízbe ágaztak le.

Csak itt-ott hagytak a dolgos lidérek nagy gömbölyű ablakokat a csodálatos szövevényen, hol a nap lesüthessen a víz alá, s a tündérek feljöhessenek szétekinteni a világon. Ezek a tengerszemecskék sohasem nőttek be fűvel.

A harangszó azonban idáig is elhallatszott, s a zöld vízikirály mérgében tépte szakállát, s a búbajos vízitündérek kínjokban sírtak éjszaka, hogy a pásztorlegények nem merték ott legeltetni marháikat, félve a csodás hangoktól.

Egyszer oláh gulyáslegényt fogadott egy székely gazda, s bár előre jól megmondta neki, hogy a *kokojszás* felé ne hajtsa a tulkokat, az agyafúrt csak azért is odaterelte azokat, s amint ráesteledett az idő, tüzet gyújtott, s melléhasalt.

Alighogy elszunnyadt, arra ébredt fel, hogy a *kokojszás* felől nagy bikabömbölést hallott; azt gondolta: tán idegen kivert bika akar csordájára tömni, s kapva furkósbotját, arra szaladt, ahonnan a bömbölés jött.

Nem látott azonban bikát sehol, hanem térdig süppedt bele valamibe, s csak alig tudott kivergődni újra a szárazra, egészen átázva.

A bika hangja egy vízimadártól jött, mely most megint távolabb zúgott, hogy maga után csalja a legényt.

Ez azonban nem követte őt, hanem visszavánszorgott elhagyott tűzéhez, s minthogy meg volt ijedve nagyon, csúnyául káromkodott odáig.

Amint azonban a tűz mellé tett subáját keresi, akkor látja, hogy abba egy csodálatos alak burkolózott; egy törpe vén ember, földig érő penészes szakállal, zöld ruhában, mohos fejfel, reves, halovány kezeit ott melengetve a tűznél.

Az oláh legény sokat tanult odahaza a lidércekről, s nagyon

megörült, hogy most eggyel találkozott; kérdezé tőle, hogy mit hozott neki.

— Véka aranyat, zsák ezüstöt, monda neki a vízikirály, szakállából a vizet facsarva.

— Mit adjak érte? kérdé a pásztor.

— Hozd el nekem a Szent Anna kápolnából a harangot, s vedd bele a tengerszembe, ott, ahol a nagy veres fenyő kilátszik a kokojszásból. Arra van felakasztva bőrtarisznyákban arany, ezüst. Más nem viheti el azt onnan, csak akit én vezetek oda.

A legény megörült a szónak; kezet adott a tündérnek; csupa víz lett a marka attól, mintha reves gilvát szorított volna bele, s megígérte, hogy elhozza neki a harangot.

A vízikirály ismét visszaballagott. Minden lépten csak úgy tocsogott a lába, mintha vízben, sárban járna, s reggel meglát-szott a nyoma, hogy ott a fű mind kisárgult.

Másnap este nagy, mennyköves zivatar volt; a pásztorlegény elindult a harangot elorozni. A villám hullott előtte, utána, belecsapott a tóba is sistergő istennyilával: a szentségtörő nem tért vissza. A jámbor remete aludt az Úr ótalmában, nem vette észre a rablást. A harang háromszor megkondult, míg a tolvaj levette állványáról, s olyan nehéz volt az neki, hogy szinte megszakadt bele, amíg a kokojszásig emelte, pedig egy gyermek is elvihette volna máskor.

A vén tündér már várt reá a parton. Amint meglátta a harangot, gyilkos örömmel futott oda, s legelső dolga az volt, hogy kitepte a harang nyelvét, s mint hatalmas királyi pálcát vitte azt magával előre. Utána lépkedett a juhász, be a kokojszás közepéig. A hajló bürü süppedt, ingott lába alatt. „Ne félj semmit”, szólta a tündér, „mindjárt a fenyőnél leszünk”.

A zivatar is elmúlt addig, a hold is kisütött szépen, mire a fenyőhöz értek, melynek töve mélyen a víz fenekén volt.

A juhász itt belehajítá a vízbe a harangot; nagyot szólta az a

vízbe esve, s még a víz alatt is zúgott. A tündér pedig leemelé a fenyő ágairól a két tarisznyát, egyben arany volt, másikban ezüst színültig; a juhászlegény kétfelől nyakába akasztá azokat, s kérdezé, hogy merre menjen már most vissza.

A tündér megmagyarázta neki:

— Ahol eme sárga virágokat látod a fű között, oda bátran léphetsz mindig, mert annak erős gyökere van, mint a kötél, összefogja jól a bürüt, s nem szakad le ember alatt.

A juhász jól vigyázott rá, s szép óvatosan lépkedve, kijutott a száraz partra; de az a két tarisznya olyan nehéz volt a vállán; úgy húzták lefelé a földre, végre lerogyott alattok, s azután nem bírt fölkelni többet, mert ott rögtön bikává változott.

A székely gazda másnap este nagy csodálkozva látta, hogy hazatérő csordája egy nagy fekete bikával megszaporodott, s csak arról lehetete megtudni, honnan támadt e csodaállat, hogy a juhászlegény tüszője azon módon ott maradt a derekán által fűzve, s két szarván kétfelől ott csüngöttek a pénzes tarisznyák. A vad állat úgy sóhajtott, úgy könnyezett, mint egy ember.

A jámbor székely nem tudta mire vélni a csodát, de nemsokára meghallá, hogy éjszaka ellopták a kápolna csengettyűjét, s azonnal sietett ama pénzen, mit rejtelmes bikája hazahozott, új harangot vásárlani, szebbet, nagyobbbat, mint az elébbi, fele is ezüstműl volt öntve.

Fel is tették az új csengettyűt, beszentelték, de amint meg akarták húzni, nem hallatszott annak semmi hangja, tompán ütődött hozzá a nyelv, nemkülönben, mintha bőrből lett volna varrva a harang.

Éjszaka pedig odajártak a vérszemet vett tündérek a kápolna elé, s csúfondárosan kötekedtek a jó öreg remetével, s úgy énekeltek a víz színén, gúnyosan utánozva a harang hangját:

„Gingallól
Szent ajtó,
Főzz kását:
Nincsen só.

Ha nincs só,
Kérj mástó'
De nem ád.
Ha nem ád,
Vágd pófó'
Gingalló! . . .”

Maig is ismerős ez a harangszó hangja azon a vidéken, a dajkák mulattatják vele a gyermekeket.

A remete és az egész népség sokat jártak a szent kápolnához, énekelve, imádkozva, hogy a boldog Istenanya adja vissza harangjok szavát, mind hiába, még az énekszó sem hangzott többé az égig.

Egy éjszaka azonban, éppen Boldogasszony havában, álmodt látott az ősz remete: mintha a szent Szűzanya leszállt volna hozzá a megnyílt égből, s kezen fogva elvezette volna őt a felső kokojszás tóig, ott egy kerek tengerablakon leszállt vele együtt a vizek alá. A remete reszketett magában, de az égi nő biztatta őt, hogy ne féljen, és szállt vele a nagy mélységbe alá. Amint ott megdicsőült szent homlokáról szétsugárzott a mennyei világosság, a víz alatti szörnyalakok ezernyi csoportozatokban futottak széjjel előlük. Lenn a víz fenekén megpillantá a remete az elveszett harangot, vízi folyondárnövények körülfolyták azt egészen, a százkarú szövedék megkötözte, s rajta ült a zöld tündérkirály, aludt összegubbadva, mint egy nagy vízi ungvány, a harang mellett feküdtek aranyhajú leányai, azok is aludtak mélyen.

Az égi szent ekkor azt mondta a remetének:

— Amíg e harang a víz alól vissza nem kerül, harangszó nem fog hallatszani e vidéken.

Azzal elbocsátá a remete kezét, ki megijedt, hogy a vízben marad, s amint a szent nő keze után kapott, abba fölédredt, és nagyon elcsodálkozott, hogy ruhájából nem csorgott a víz.

Másnap elmondá a látást a vidék lakosainak; s rögtön vállalkozának jó, bátor legények, akik bizakodva magokban, meg-

kísérték a veszélyes utat, leszállani a vizek alá, s fölkeresni a víz fenekén a harangot. Egy sem jött vissza közülök. A gonosz tündérek ott alant saját elemeikben megfogták őket, kiszívták lelkeiket, s hulláikat sem bocsáták vissza többé.

Sok jó bűvárt megsirattak már odahaza, s aggodalmas apák, anyák kérve kérték fiaikat, hogy ne menjenek a kokojászához. És azok mégis elmentek.

Azok a kék tengerszemek úgy csalogattak messziről, azok a bájos énekhangok úgy hívogattak éjente; aki egyszer meghalott azokat, nem volt maradása tőlök, utánok kellett mennie, meg kellett látni a habléányt, mint fürdik az ezüsttel csillogó tóban, mint takargatja aranyhajával habtermetét, rózsás keblét. Sohasem tért az társaihoz vissza.

Három fia volt a székely gulyásnak, kinek bojtára a harangot elsüllyeszté, mind a hármat szívből kérte otthon maradt édesanyja, hogy ne közelítsenek a tündérek tanyájához. Bár ne kérte volna olyan nagyon. Mert az ember olyan, hogy ahol veszedelmét tudja, csak azért is oda megyen.

M ndennap másik fiú őrizte a legelő gulyát, melynek az átváltozott bojtár volt a vezető kolomposa. Ez, amint esteledni kezdett, magától megindult a tó partjáról, s tova terelte a csordát, hogy ott ne lepje az éjszaka. Egy este, midőn a legnagyobbik testvéren volt a sor, ez megköté a vezértulkot egy fa derekához, hogy el ne mehessen onnan, s maga leült a vízpartra.

A vezértulok olyan keservesen bőgött utána, de az ifjú nem hajtott rá, hanem várt a tündérekre.

Amint feljött a hold a föld felé, a habléány is megjelent a víz fölött: a legidősebb tündérleány volt, bájos arcú, korallajkú; feje kék liliommal koszorúzva, természetén vékony öltöny folyt alá, mintha átlátszó ezüstműből volna lengeteg ing szöve, olyan könnyű, olyan gyöngéd, hogy ha foszlánnyá tépnék, elrepülne a légben, mint az őszi ökörnyál.

A pásztorifjú el volt bűvölve a tüneménytől, szemeit majd

kinézte rajta, lelkét majd kisóhajtá utána, szíve dobogását meghallotta a tündérleány.

— Pásztorifjú, barna ifjú, szólj hozzája édes hangon, mely olyan volt, mint az ének, de még az éneknél is szebb; jöjj le hozzám, jöjj el velem. Lakásom kristálypalota, csigahéjakkal zindelyezve, klárisokkal körülszegve; kertem korallvirág, s eleven szövevény, pók szövö, pók fonja, gyöngy-csigaház termi köntösöm, ékszerem, ajkam édes, keblem forró, ölelésem boldogító; végy el engem feleségül.

A pásztorlegény felelt neki:

— Hogy mehessek én tehozzád tündérleány; víz nem áll meg lábam alatt, nincsen annak gerendája, jöjj te inkább el énhozzám, nekem is van kertem, házam, szép napfényes domboldalon lakom, a hajnal midőn hasad, különb az minden klárisnál és gyöngynél. Jöjj te hozzám feleségül.

A tündérleány szót fogadott, odaúszott az ifjúhoz, odanyújtá felé kezét, a pásztorifjú azt gondolta, hogyha egyszer megfoghatta a tündér kezét, majd kirántja őt a vízből, odaszorítja keblére, két ölelő karja közé, ha akarna sem mehetne többet vissza a vizekbe.

Ámde amint odaadta kezét a tündérnek, egyszerre megragadta ez őt erősen, a tündérek erősebbek az embereknél, egy pillantás alatt berántotta őt a vízbe, csak a visszhang kiáltá utána halálsikoltását az ifjúnak.

Másnap a középső testvér ment el a tópartra bátyja helyett a gulyát őrizni, éjszaka ő is kiült a tópartra, neki a második tündér jelent meg; ő is elbódult, ő is elveszett siralmasan.

Harmadik éjjel a legkisebb testvéren volt a sor.

Anyja, atyja hasztalan rimánykodott előtte, hogy ne juttassa magát két testvére gyászorszára. Nem félté magát az ifjú.

— Ne búsuljatok énrajtam, ha minden tündér ellenem jön is, nem visznek azok engem a víz alá.

Kimenvén a gulyához, vitt magával egy hosszú kötelet, azzal összekötözé a tulkokat szarvaiknál fogva, a legutolsó volt

a vezértulok. Azzal saját derekára hurkolá a kötél másik végét, s megveregetve a vezértulok nyakát, ezt bírta rá:

— Kedves szolgám, négy lábú szolgám, én is elmegyek tündért fogni, tündért vadászni. Kicsalom a partra, megfogom a kezét, s ha akkor azt mondom: „Hopp a Jézus nevével, Szűz Mária hírével!” akkor te egyszerre az egész gulyával rúgtass neki, kapaszkodjatok, ahogy tudtok, majd meglátjuk: nem húzzuk-e ki a tündért onnan a vízből.

A hold ismét feljött szépen, a pásztorifjú gyönyörűen fújta tilinkóját egy jávorfa alatt, midőn a tengerszem kék tükréből csak kibukik a legkisebb tündérleány.

Valamennyi közt legszebb volt, fején nefelejcskoszorú, szeme is csupa nefelejcs, olyan szelíd, oly mosolygó, ajkai feselő bim-bók, termete hajlékony virág, ruhája mintha üvegből volna szőve; az egész olyan ölelni való.

Amint meglátta őt a pásztorifjú, elhagyta a furulyaszót, s megszólítá bátor hangon:

— Vízi leány, szép tündérleány, jöjj énhozzám feleségül.

A szelíd, szép tündérgyermek megszánta a gyöngye ifjút, s szelíd, csengő hangon monda neki:

— Menj innen szép földi ifjú, nem valók vagyunk mi egymásnak, nem jó neked engemet látnod.

— Nem megyek el nálad nélkül. Felelt rá a pásztorifjú.

— Mit kívánsz olyan nagyon rajtam? Ha kell gyöngyfüzérem fehér nyakamról, íme neked adom, ha kell aranyövem karcsú derekamról, íme átengedem.

S azzal kihajítja övét s gyöngyfüzérét a partra.

De az ifjú csak nem ment el.

— Nem kell nekem sem gyöngyöd, sem aranyad, kellesz énnekem te magad. Kell énnekem édes ajkad, ragyogó két szemed, galamb szép termeted. Hazaviszlek jó anyámhoz, úgy tartunk, mint a madarat az égben.

A tündérleány szomorúan lebegett a víz színén a part fűvéig,

alant a vízi virágok olyan közelnek látszottak, mintha kézzel le lehetne szakítani őket.

A tündérleány odaérve az ifjúhoz, odanyújtá neki kezét; hirtelen bal kézzel kapta azt meg az ifjú, s elkiáltá nagy hangosan:

— „Hopp, a Jézus nevével, Szűz Mária hírével, hajhó hajts!”

De kaphatta volna ő a tündért jobb kézzel is, bal kézzel is, húzhatta volna is, nem tizenkét tulok, hanem tizenkétszer tizenkettő, mind lehúzta volna őt azokkal együtt a tündérleány mély vízfenekére, ha az ifjú szemeibe nem tekintett volna, s szebb tengermélységet, szebb egész világot nem látott volna meg annak két csillagában, s hogy ha az a bűbájos tűz, mely férfi és nő szeméből egymásba foly, erősebb nem volna minden tündérhatalomnál.

A szép vízi lyánka csak azon vette észre, hogy az ifjú karjai közé zárva van habtermete, s viruló ajkait forró ajk égeti, melynek tüze, heve elrabolja bűbájos erejét, más vért, más meleget olt dobogó szívébe, hogy ez öleléstől lassankint megszűnik tündér lenni, s lesz szeretett, lesz szerető földi asszony.

A zöld vízikirály s a hableány testvérek, amidőn meglátták, hogy a küldött tündér nem bír az ifjúval, odarohantak mind, belefogóztak a tündérleány öltönyébe, a lidérekék, hínárkák átölelték lábait, úgy húzták visszafelé. Mind hasztalan volt már: a tündérnek nem volt ereje a földi ifjú felett, mert földi szerelmet érezett iránta, s ez az érzés sok tündért lefegyverze már.

A tulkok megfeszített erővel kapaszkodtak mind jobban előre, a hableányka már egész térdig kiemelkedett a vízből, látható volt a szegletes fejű szörnyek egész egyeteme, mely belé kapaszkodott, s húzta volna vissza.

Még egy erőfeszítés, még egy csók, s a tündér a szárazon volt, a szörnyek visszaomlottak a vízbe, úgy szétcsapva a hullámot, hogy az kétfelől valamennyi fát lesodort a partról, s egész éjjel zajgott, zúgott a tengerszem, mintha nagy üstben forralnák alulról, vagy a zivatar forgatná föl fenekestül.

Az ifjú pedig ölébe vette a rablott hableánykát, felültette vezértulokja hátára, alája téve puha gúnyját, s hazament vele apja házához.

A fiú szülői hogy megörültek, midőn meglátták őt épen visszatérni, s még jobban elcsodálkoztak, midőn a szép tündérléányt megpillanták, kit fiok magával hozott. Ha valahol, a Székelyföldön csak van szép hajadon elég, de ilyen szép még ott sem volt, aki vetekedhetett volna vele.

— Ne kérdezzék kegyelmetek, honnan hoztam, hol találtam, szólt az ifjú; elég az, hogy Isten adta, s enyém lesz, míg el nem veszi.

Nem is kérdezték a jó öregek egy cseppet sem, csak siettek neki más öltözetet szerezni, minőt a Székelyföldön viselnek, s mikor bekötötték a fejét, senki sem mondta volna, hogy nem éppen úgy székely anya szülte, mint a többi.

Az ifjú nagy boldog volt sokáig, mindenki irigyelte állapotját, úgy éltek, mint két páros galamb az erdőben, sohasem lehetett őket külön látni, mindig egymás mellett voltak.

Senki nem is gyanította, hogy a szép menyecske nem anyától született lény, csak az öreg anyós vette észre néha, hogy mikor menyé valahová leteszi kezeit, az ujjai helyén mindig nedves folt marad, és a kert virágai vették észre, midőn forró nyári napokon ott járt közöttök a víztündér, hogy éledtek föl hervadt leveleik, s hogy hullott enyhe harmat szomjas kelyheikbe; fű és vetés zöldebb volt, vígabban nőtt, ha ő egyszer körüljárta.

Egyszer fiat szült a tündér; amint világra jött a gyermek, megfogta őt lábujja hegyénél fogva, s belemártá egészen egy kád vízbe, míg a gyermek elkezdett evickélni, lubickolni a vízben, akkor elereszté egészen, s úszott a gyermek magától víz alatt és víz fölött, mint a ma született ung szokott úszni.

Senki sem látta e tüneményt, mert a tündér egyedül volt, s mire mások jöttek hozzá, a gyermek pólába volt kötve, s ott pihent anyja hókeblén.

De valahányszor egyedül maradt a tündér gyermekével,

mindig kibontotta őt a pólából, s beleereszté a kád vízbe, hol az vígan nevetgélve lubickolt, le-lemerült a víz fenekére, s hamarább megtanult úszni, mint a földön járni.

Hétesztendős korában már keresztül- és visszaúszta a Szent Anna tavát, s felhozta a tó fenekéről a belejtett arany poharat, s akárhányszor leszállt oda, csodálatos, élő, mozgó virágokat tépni föl az iszapos földből, melyeket anyjának hordott haza.

A környék *csodabúvárnak* nevezte el a gyermeket.

Azonközben múlt az idő: a fiú embernyi emberré növekedett, aki fiatal volt a környékben, mind öreg emberré lett már: a vén remete is régen megtért a kis kápolnából más, fényesebb kápolnába, hol angyalkák ministrálnak, és szerafimok harangoznak; az elveszett harangot régen elfelejté mindenki, s fakalapáccsal volt szokás hírül adni az istentisztelet idejét hosszú idők óta.

Csak a tündér arca nem változott: a tündérek nem vénülnek, most is oly gyöngye, harmattestű alak volt, mint midőn legelőször elhagyta a hullámokat, úgyhogy aki látta, azt hiheté, hogy ő nem anyja, hanem leánya fiának.

Egy esztendőben nagy szárazság uralkodott az egész Székelyföldön, hiába énekeltek, imádkoztak minden templomban, nem múlt el a csapás rólok. A kokojzás tava pedig megnőtt, hogy szinte elönté a vidéket.

E nagy ínség napján kivezette a tündér gyermekét a tengerszemhez, s elmondá neki a mély vizek titkát.

„Itt e tengerszemben lakik az én atyám, zöld vízkirály, kristályfényes palotában. Mi három testvérek vagyunk, az ő leányai, mindhárman más anyától valók. Egyikünk anyja volt a felhő, másikunké a patak, az enyém volt az égi harmat. Az én atyám zöld vízkirály, kegyetlen, haragos tündér, ki ha megharagszik a földre, börtönbe zárja anyáinkat, felhőt, patakot, harmatot, mind idehúzza magához; nézd, hogy megnőtt tőlök e tó. Azért van szárazság a földön, azért apadt ki minden forrás. Eredj fiam, szállj a víz alá, mess egy jó birsalmabotot töről,

azzal üsd meg aki előtted áll; ne félj senkitől, hogy bántson. Apró-cseprő kis lidérekék, lomha szörnyek elvadulnak előled, hogyha bátran közibök vágssz; ott a sárga liliomokon túl megtalálsz a tündérkirály palotáját, kristályból van az építve, minden fala általlátszik, ezer meg ezer szobán keresztül, s a szobák gyémánttal és smaragddal vannak kirakva, az oszlopok cifrája rubinkő. Minden ajtónál kétfelől szárnyas tengeri ördögök őrzik a bejárást, három sor fog torkaikban; meg ne rettenj te azoktól, üss rájuk birsfavessződdel, s kővé válnak az ütéstől. Száz szobán, száz folyosón átmenve, eljutsz a vízkirály hálótermébe, gyöngyháztól ragyog annak padozatja, gyöngy a menyegyzete, smaragdcserépekben ág-bogas piros klárisok vannak ablakában, melyeken gyémántvirág, aranygyümölcs terem, kárpitjai pókselyemből, ökörnyalból vannak szövve, miket nagy vízivirágok ágai tartanak, azokon ugrálnak ágról ágra a kis rózsaszínű békák, amelyek úgy énekelnek, mint a fülemüle, s játszadoznak az égszínű gyíkokkal. Középen van a nagy kristálymedence, melybe szökőkút vize omlik aranyhal torkából, hátul a fülkében áll a vízkirály trónja; négy felfordított hal tartja négy láb helyett, azon ül tündérkirály, ezüst a szakálla, zöld bársony ruhája, ezüstkígyó van tekerve a körül öv gyanánt. Mellette két testvérem áll, s legyezik őt széles halszárnyakkal. Semmit ne félj tőle, ő fog megrettenni, ha meglát, halandó nem járt azon helyen soha; atyám s testvéreim hízelkedni fognak, elvezetnek kincstáraikba, ahol garmadával fekszik az ezüst, arany, drágakő, igazgyöngy, kínálnak, ne végy belőlök, te semmihez ne nyúlj, hanem majd látsz ottan sorba felfüggesztve üres üvegpalackokat; kérd azokat. Nem üresek azok, mert beléjük a vízbefojtottak lelkei vannak elzárva, közte két bátyádé, kiknek lelkeit testvéreim kiszívták, s e palackokba rejték. Ha ezeket elvetted, el fognak vezetni ritkaságaikhoz, faragott edények, drága, kirakott serlegek, medencék vannak sorba rakva ottan; a szem is káprázik, hogyha rájuk néz. Te ne végy azokból semmit, hanem találni fogsz majd egy szögletben

eldugva, elrejtve egy rozsdás, penészes harangot, iszappal elcsúfítva, hínárral benöve, azt kérd el magadnak. Hogyha ellenkeznek, csak azzal fenyegezd, hogy ráütsz e harangra, és mindent megadnak; ha ez kezeden lesz, vidd ki a palotából, addig vigyázz, hogy hangot ne adjon, s akkor üss reá háromszor, Isten szent nevében. Azzal munkádat bevégezted és jér vissza.”

A csodabúvár szót fogadott tündér anyjának, s vágva egy jó birssuhogót az erdőről, leveté magát a vízbe a sárga liliomokon túl.

Rögtön körülfogták a vizek szörnyei, négyszegletes fejű tűzszemű alakok, idomtalan állatok, hosszú gémnyakkal, csúnya tevefőkkel, széles úszótenyerekkel, emberhez hasonló arcú óriási gyíkok, tarka szalamandrák, hosszú fűrészorrú, csúfólódó halak, lófejű víziördögök, kacskaringós kígyók, s azok a hemzsegő, ázaléktestű számlálhatlan apróságok, amik csípnek, csiklandoznak, vért szipolyoznak, s közöttök a hosszú víz alatti állatnövények terjengő karjai, mik ezernyi csápjakkal keresik az úszó martalékot, hogy azt körülszövevényezve, megkötözve, meghálózva húzzák alá tengő gyökereik állati torkába.

A csodabúvár nem ijedt meg mindazoktól, hanem ráütött az éhes százkarú érzékeny csápjaira vígan, hogy az esze nélkül húzta vissza magát csigaodujába, s megragadva a legtorkosabb szörnyeteg fülét kezével, végigverte azt birssuhogójával úgy, hogy bőgött bele, s elijeszté bömbölésével minden atyafiát, bújt, ki hová tudott. Azzal felült a megjuhászodott szörnyállat nyakára, s parancsolá neki, hogy vigye őt egyenesen vízkirály palotájához.

Aludt a zöld tündér éppen mohágyában, midőn a csodabúvár lépteinek hangja kongott folyosóján. Már erre fölébredt.

— Ki az a vakmerő, ki ide jönni mer? kiáltá felkapva aranyliliomos botját; de az ifjú bátran összecsapott vele, egyet a botjára, mást meg a hátára; a tündérkirály kiejté kezéből pálcáját, s ordított oly hangon, hogy odafenn a tengerszem mind buggyt vetett bele.

Szörnyek és tündérek mind esdekelve borultak az ifjú lábához, hogy ne bántsa őket, inkább mindent adnak neki, amit szeme-szája kíván: itt arany, ott ezüst, ott meg drágakövek, válasszon belőlök.

— Nem kell énnekem sem arany, sem ezüst, viszonzá az ifjú, hanem adjátok ki az én bátyáimat s a többi jó ifjakat, kik a vízbe fúltak, s kiknek lelkeit elzártátok ti gonosz tündérek.

Azok eléhozták a zárt palackokat, az ifjú kioldá azoknak nyílását, s mindegyik palackból nagy, fehér buborék szállt fel a vizeken keresztül a magasba, a szűk palack torkán keresztül-törtében emberhangot adva.

A tündérek nyájasan ölelgeték meg az ifjút, s kínálták, hogy egyék, igyék és mulasson velök, rakja meg magát kincseikkel, úgy térjen anyjához vissza.

— Nem kell nekem semmi jótok. Amiért én idejöttem, Istené az. Adjátok vissza a kápolna harangját, mely itt van nálatok elrejtve.

A tündérek mind nagy jajkiáltással sikoltottak fel e szóra, s a vén vízkirály szakállá szemlátomást még egyszer oly hosszúra nőtt, mint volt azelőtt.

Az ifjú megtalálta a harangot, megtisztítá azt iszaptól és hínártól, s kivitte magával a kristálypalotából.

Künn a vizek alatt megüté azt suhogójával, s háromszor nagyot kondult a szent harang.

Első kondulásra minden robaj nélkül összeomlott a kristálypalota, fényes oszlopok, aranyozott falak, gyönggyel rakott boltok mind hitvány fővénnyé, kavicsokká váltak.

Második kongásra összezsugorodtak a vizek szörnyei, úgy elenyésztek a vizek fenekén, mintha nem is lettek volna.

A harmadik kondulásnál két karcsú süllő úszkált a palota romjai fölött, s egy vén zöld varangy gubbaszkodott a kiálló kémény tetején. Ezek voltak a tündérek. Még most is ilyen alakban élnek.

Amint a tenger[szem] fölszínére ért az ifjú a visszanyert

haranggal, íme, tizenkét fehér hattyút látott a víz színén úszni, ahány buborékot kibocsátott a palackból. Kettő a hattyúk közül odaúszott hozzá közel, szárnyaikkal körülverdesték, orraikkal megcsókosták, mintha üdvözölni akarnák, azután fölkerekedtek mindannyian, s búbjósan énekelve a magasból, elrepültek messze-messze, talán éppen be az égbe.

Amint hazatérőben volt az ifjú, szemközt találta apja gulyáját, s hogy elbámult, midőn egy vén, soha nem látott pásztor pillanta meg a tulkok előtt, a kolomp a pásztor nyakára volt még kötve akkor is. Ez vetette a harangot a vízbe, melyet most az ifjú vállán hozott, s íme letérdelt előtte és könnyhullatva csókolá azt meg visszaváltása napján.

Midőn az ifjú apja házához betért, egy vén, megaggott asszony jött eléje, atyja karjára támaszkodva, ki őt megölelte, megcsókolta.

Az ifjú bámulva kérdezé, hogy ki ez az asszony.

— Édesanyád, felelt apja, amíg te oda voltál, itt szemem láttára egyszerre elkezdé elmaradt esztendeit utolérni, s olyan idős lett, mint én vagyok, most ismét egymáshoz illünk, s majd szépen együtt halunk meg.

Ő is megszűnt tündér lenni azon varázs széttörésével, amelyet fia lerontott.

A harangot azután ismét föltették a kápolnába, s újra hangzott az imára hívó csengés a vidékben utazóknak örömére, búcsújárók malasztjára, s sok századig leghírhedtebb búcsújáró helye volt e vidék, ez a tó környéke a székely népnek.

Most, ha vannak még valahol tündérek a víz alatt, ismét elfoglalhatják bátran a tengerszemeket; nincs harang, sem énekeszó többé a Szent Anna tava körül, csak a méla, elfogó hallgatás tudatja az andalgóval, hogy a tér a szellemké volt egykor!

19. A KOLDUSGYERMEK

Karácsoni történet

Az apját leütötte a hajókötel, a vízbe fulladt. Az anyja mosóné volt; éjszakai munkában meghűtötte magát, forrólázt kapott, meghalt. A kisfiú egyedül maradt, és még alig volt négyesztendő.

Mikor kivitték az anyját is a temetőbe, a kisfiú elgondolta magában: „mármost ki fogja nékem mondani: kedves kisfiam? ki fog énnekem kenyeret adni reggel, este? ki vet nekem már ezután ágyat, ki ad rám tisztát, ha elszennyesedem, ki vesz az ölébe, ki csókolgat meg, hogyha valamim fáj?”

A szomszédok is elköltöztek, ki ide, ki oda, idegenek jöttek a régiék helyébe, akiknél, ha megjelent a kisfiú, ha bekérezkedett ajtaikon, azt kérdezték tőle: „mit akarsz? mit keressz itt? takarodjál innen!”

El is takarodott szegény, kiment az utcára, ahol senkit sem ismert, megállt egy szögletnél szépen, s úgy nézett a jövőmenő emberek szemébe: nem hasonlít-e valaki az ő apjához, anyjához? hogy azt megszólíthatná. Hiába nézte azokat, az embereknek más dolguk van, mint az ógyelgő gyerekekre ügyelni. Aki mai világban akar valamit kapni, annak ki kell nyitni a száját. Az igazi koldusgyerek jobban érti a mesterségét; az utánaszalad a cifra uraknak, hozzájuk keni-feni magát piszkos condráival; azok aztán csakhogy megszabaduljanak tőle, vetnek neki valamit. Az olyan koldus, aki csak sírni tud, meghalhat éhen.

Meg is halt volna éhen a kis poronty mindjárt az első két napon, ha egy jámbor, öreg gyümölcsárús-asszony nem árult

volna ott azon a szögleten, amelyikhez ő szegődött. Ez csak elnézte, mit ácsorog az a kisfiú ottan olyan sokáig. Talán bizony lopni akar? Mikor aztán látta, hogy estig nem mozdul onnan, megszánta. Kiválasztott számára egy ütődött almát: nesze, fogjad, hanem aztán mármost eredj haza!

A kisfiú hozzá volt szoktatva a szófogadáshoz, s ahogy mondták neki, hogy menjen haza, szépen elindult haza.

Akkor pedig már este volt, és este nagyvárosban minden ház ajtaja be van zárva. A kis árva fiú úgy elsírdogált magában, amikor elgondolta, hogy neki sehova sem lehet bemenni; őreá sehol sem vártak, az ő számára sehol sem vetettek ágyat.

Azután összehúzta magát egy kapu szögletében, s ott nagy sírtában elaludt, álmában megölegette azt a követ, ami olyan jó volt, hogy gyenge tagjait a szél ellen védelmezte, s azt mondta neki: „édesanyám”.

Éjszaka is sokszor felébredt, mikor úgy fújt a hideg szél! s nyögve fordult másik oldalára, mikor olyan kemény volt az ágya!

Másnap megint felkereste a jó kofaasszonyt, aki látva, hogy olyan bús szegényke, ismét nekiadta ételmaradékát.

Harmadnap, negyednap megint ott találta a jó öregasszonyt. Ötödnap pedig hiába várt reá a szegleten, sokan jöttek, mentek az utcán, még többen, mint egyébkor, csak az öreg nem jött ezúttal.

A kis árva fiú végre megkérdezé egy féllábú koldustól (nagyobb urat nem mert megszólítani):

— Hol van most a jó néne?

— Ma nem fog itt árulni, fiam, felelt neki a koldus, mert ma ünnep van.

— De hát miért van ünnep?

— Mert ma született a Jézus, látod, kisfiam, hogy mennek az emberek a templomba.

Ahová annyian mennek, oda tán neki is szabad bemenni, gondolá a kis árva, s hogyan örült, midőn látta, hogy ebből a nagy-nagy házból, aminél szebb háza senkinek sincsen, nem

utasítják ki, nem kergetik el, nem kérdik tőle: mit akar itten? hanem engedik ott gyönyörködni abban a sok szép énekben, s ellenni a sok ékes öltözetű úr között.

Valami nagy tiszteletreméltó ember azután sokat beszélt a népnek, elmondá, hogy született a kis Jézus jászolban, pásztorok között, hogy élt szegénységben, nyomorúságban, s hogy szerette azután is a gyermekeket mindig.

Úgy elhallgatta volna napestig, amit ez a tiszteletreméltó férfi beszélt.

Egész estig mindig talált templomot nyitva; este azután azokat is becsukták, s ő ismét az utcán maradt.

Annyi ablak ki volt világítva, az utcákon fényes hintók robogtak alá s fel; ragyogó boltablakokban fenyőfák voltak kitéve, égő viaszgyertyákkal, cukorangyalkákkal, picike bölcsőekkel, azokban aludt a kis Jézus.

A kis árva úgy el tudta azokat nézni.

Mosolygó asszonyságok jöttek a boltokba, vásároltak azokból a tündéri szépségekből, ki-ki vitte haza, kisfiának, kisleányának — amit a kis Jézus küldött nekik.

Olyan szép a kis Jézus születésnapja!

Csak olyan hideg ne volna ezen a napon! Jó azoknak, akik meleg kályha mellett édesanyjuk keblén hallgathatják a szél süvöltését; de aki nem tudja, hogy hová menjen haza ilyen zord időben!

Ismét csak visszatért a templom ajtajához, ott letérdelt kis kezeit összetéve:

— Édes Jézuska — aki úgy szereted a gyermekeket —, ha volna szükséged olyan kis szolgára, amilyen én vagyok, vennél engemet magadhoz . . .

S a nagy Megváltó meghallá kis szolgája kérését, és elvette őt magához, akit senki sem tartott magáénak a földön. Ott elaludt a kisgyermek, és felébredt — a mennyországban . . .

Ti, kik vigadtok s örültök szent karácson napján, emlékezzetek meg azokról, akik éheznek és szomorkodnak! . . .

FÜGGELÉK

Mások a költészetet az égben keresik, mi keressük azt a földön. Máskor a költő tanította a népet, most taníts te engem, lelkem hajlamaitól ölelt nép! . . . Jőjtek elém ti rétek, mezők, délibábos rónák, csendes, fehér házak, pusztai karámok —; álljatok ki vidám, piros lyánkák házaitok ajtajába, gyűjtsátok meg a mécset a fonóházban, hadd álljanak a legények leskelődni ablakaitok alá; kepeljétek szorgalmas vízimalmok a holdvilágban rezgő folyam tükrén, mikor a fehér ruhás molnár az ablakon kihajolva, csendesen hallgatja a távozó hajósok tülkölését —; hintsétek be az utcákat frissen kaszált fűvel, rakjátok ki illatos jegeneágakkal, midőn az úrnapi zászlókat ünnepélyes menettel körülhordják; hagyjátok szólani a zenét, rikoltozni a táncolókat, sírni a menyasszonyt, örülni a vőlegényt a menyegzőben —; lássalak benneteket, ti a szabad égnek fogadott fiai, jókedvű pásztornép, gulyások, csikósok szellő paripákon, regényes, magányos csárdákat látogatva. Tűnjétek fel előttem ti széles városok, boldog házaitokkal, tornyos szentegyházak, miknek ablakain át a hívek harsogó éneke zeng elé, míg a küszöbben eklézsiát követő hajadon siratja letépett koszorúit . . .!

Hadd gondoljak vissza mindazon víg és kedélyes, szomorú és elgondolkodtató regékre, adomákra, eseményekre, miknek homályos emléke a régi jó időkből lelkemben fennmaradt; események, minőkkel naponként találkozunk az életben: oly egyszerűek, oly igazak s mégis oly érdekesek; szájról szájra adott regék, minőket kedélyes rokkapörgés mellett beszélnek el egymásnak félénk leányzók, oly aggasztó tartalmúak, hogy

mese végeztével szinte körülnéz a hallgató, ha nem áll-e a háta mögött az ijedelmes regealak? — vagy minőket víg poharazás közt szoktak felhordani jókedvű férfiak, mikor a bor megoldá a nyelveket, s egyik tréfás, csintalan monda a másikat idézi elő —; bohó mesék, miket leleményes vándordíások hoztak haza kedélyes csavargásaikból —; kalandregék népszerű királyokról, tündérmondák bűbajos elődök felől, hajdankori hősök emlékei, töredék adataiban a hagyománynak, az apró történetek, miket minden elmesélő így ad elő: „ez itt és itt énvelem történt”, anekdoták, az országhírű különcökre fogottakon kezdve, azon sztereotip alakokig, kiket minden ember személy szerint ismerni vél, ellesve a zöldasztalok tréfái közül úgy, mint a vándorszínpadok papirosfalai mögül, s összefogva mindazt, ami e két színpad közé esik, együgyű földművesek, kackiás menyecskék, hírhedett kalandorok, szomorú őrzöngők, könnyelmű diákok s méltóságteljes táblabírák, országos kortesek s vitézlő inszurgensek, tudós professzorok s kalandos népköltők, tréfás jurátusok s furfangos patvaristák, bámulatos huszárok s próbált torkú kántorok tarka esetei, egész mesekörök egy-egy ismert néposztályról —; ez a nép élete, ez a nép világa.

Az alapszínezet mindenütt ugyanaz; a nép magamagát rajzolja le, egy vonás sem hamis. Ami való benne, az az élet valóságga, s ami költészet, az az élet költészete. Mindenütt keresztültör a hervadatlan jó szív, a nemes könnyelműség, a fullánktalan humor, az erőtetlen bánat, a leleményes fufang, a délceg legénykedés és a nyugodt nemzeti önhit, mely együtt a magyar népéletet annyira jellemzi, s melynek összessége — a közélet históriája.

Ez életet, e világot rajzolni kívántam én, s a tárgy mérhetlen gazdagsága az, mely visszadöbrent —; ki győzné a mezők minden virágait leszedni? Csupán azt tehetém, hogy kiválógattam azokat, melyek vándor bolyongásaim közt legkedvesebbeknek tetszettek; mennyi maradt még észrevétlenül!

Aki a vadon nőtt virágokban gyönyörködik, fogadja tőlem e füzért szívesen.

21. PAPAGÁJOM EMLÉKIRATAI

AUTOBIOGRÁFIA

Ellenállhatlan vágyat érzek magamban az állatvilág irodalmának gazdagítására, s mert filozóf vagyok, ki kényelmes ülőhelyéről nézi a világ forgását, és a megtörténtek fölött elmélkedve igen keveset szól, még kevesebbet lendít a világi dolgok szemetes szekerének elébb taszítása körül — a legegészségesebb logika szerint kiváltképpen más állatok viselt dolgaival foglalkozom.

Ha néha saját egyéniségem ifjúkori kísérleteiről, csintalanságairól s későbbi érdemeimről találnék egyet s mást beszélni, ez éppen nem dicsekvési vágyból történik, hanem egyenesen annak sivalkodó bizonyítvánnya, hogy fel tudok emelkedni a kor ebbeli ízlésének színvonalára, s csupán szellemdús Szajkó barátom példáját követem, ki százszor megírta magáról, bár senki sem akarja hinni, hogy ő — poéta, s Lajhárnak, az állatvilág nagy politiko-dramatiko-kirurgiko-filológjának genialiter és utánozhatlanul megfutott ösvényén akarok haladni, kinek minden szál periódusa örök dicsőségét hirdeti, s dacolni fog az egyiptomi piramisokkal az időnek romboló hatalma ellen.

Némelyek bizonyosan fogják mondani: Ez a papagáj ostoba egy filkó; halhatlanít másokat, midőn klasszikai becsű memoárjaival előlépvén egyenesen azt kellene teli torokból kiabálnia, hogy: papagáj! papagáj! — azaz: Ide figyeljete! én vagyok az egyedül üdvözítő és egyedül mulattató igazságnak és bölcsességnek fölkezt hirdetője.

Tökéletesen igaz. A divat és józan okosság ezt kívánná. De im már ezen egyetlen tulajdonságom is nem elég-e, hogy maj-

dan a panteonba, üdvleldébe, múzeumba, vagy aminek akkor nevezik a halhatatlanság templomát — jusson kitömendő bőrröm. Valóban kénytelen vagyok szemembe mondani — ha mindjárt egy kissé elpirulnék is —, hogy szerénységem felülhaladja nagyságomat.

Ki az a Kokó? — kérdezem immár enmagamtól, miután együgyű kortársaim nem érik fel ésszel, hogy kérdeniök kel-lene. — Kokó én vagyok, a híres papagáj, ki az ifjúkornak első benyomásait Erinnis földén, a zoological-gardenban nyertem, és azután egy oly kétlábú állatnak szolgálatába léptem, ki mint hódító nyargalta be a földnek minden részeit, vízen és szárazon; seregletével meghódította a világnak bámuló szívét, és nagy sarcot vetett erszényére, én pedig ott voltam mindig a sereglet élén, a fővezéri sátor előtt, és hirdetem aratott dicső-ségeinket —; és a népek meghajoltak mindütt ütközetek nélkül. De a strapációt unni kezdém, és a seregletnél engem is unni kezdtek azon mértékben, melyben éveim száma s az életunsággal karöltve járó szótlanságom növekedett. Őszülni kezdő tollakkal nyugdíjazva bájos mistressnél vállaltam titkári hivatalt; egyszer azonban elmélázván magamat, oly nevet talál-tam kiköttyantani a mister előtt, melyet nem kellett volna — s mint hűtlen hivatalnok egy gazdag hentesné provinciájába internáltattam. Ezután szolgálatom nagyon gyakran változott, és jelenleg Jupiter kegyelméből, meg elébbi uram akarójából egy becsületes írófélének vagyok tulajdona, ki makacs természetem miatt már rég agyonüt, ha történetesen tagja [nem] volna az állatkínzás elleni társulatnak.

Megvallom, ha a világ nem volna oly igazságtalan, évek óta a tudós zoological-gardenbeli társaságnak rendes, sőt igazgató tagja lehetnék, csak azért is, mert egypár eget verdeső költeményt már írtam — magamhoz, s ezentúl közel sógorságban vagyok a rendes tagok egyikével, a híres Kakadúval, ki pénz-tárnoka Rinocerosnak, a nagy tekintélyű igazgatónak.

Íme, én vagyok a híres Kokó. De kérem a tisztelt gentlemant,

majomtartományok tisztelt képviselőjét, ott a sarokban: ne mosolyogjon, midőn én komolyan szólok hírnevemről. Ez becsületbeli dolog. Megteszem, ha még sokáig élek, hogy egy új világot fedezendek föl, és nem őt, hanem hat földrész leszen hirdetője dicsőségemnek, melyet, miután — mint mondám — filozóf vagyok, ki nem azért él, hogy tegyen valamit, hanem hogy bölcselkedjék mások tettei fölött, s históriát írjon — azzal halhatatlanítok, hogy jelenlegi házigazdám sok kérelmei után felszabadítom memoárjaim közrebocsátására.

A fiatal nemzedéknek különösen ajánlom emlékirataim figyelmes olvasását. Sokat éltem; sokat tapasztaltam. Ismerem az élet tekervényes viszonyait, mert habár jelenleg írói szolgálatomban szerencsém van a proletárok közé soroztatni — ezt azért mondom, hogy munkám kapósabb legyen — de egykor előkelőkkel is valék összeköttesben, mi legszebb emlékeim közé tartozik — ; ezen bókért pedig remélem egyszer legalább jóltart valami gazdag úr utolsó napjaiban.

Hátra volna följegyezni e helyen származásomat, születésem helyét és korát. Azonban ha vissza tudnék is ezen dolgokra emlékezni, mégsem adnék rólok egy hangot sem. Miért megfosztani néhány tudóstársaságot azon szerencsétől, hogy egykor tagjainak erejét és pénzládáinak tartalmát e fontos kérdések földerítésére fordítsa? Hadd veszekedjék vagy tizenkét ország azon zöld ágnak birtoka fölött, melyen mint Kokócska egykor gyermeki boldogságban himbáltatám.

Hogy koromra ősz tollaimról következtést ne vonhassanak; lassankint kitépem ezt is az utolsó szálig. Szelíd házigazdám ezért bolodnak nevez, az igaz; de én mint filozóf az ő bolondságát mosolygom, s méltán, mert én kitépem tollaimat s eldobom; az ő fején észrevett, s naponként kiszedett ősz hajakat pedig a fodrász félrerakja, hogyha egyszer lassanként mind ki lesz tépve, összecsinálja — ősz parókának a kopasz fő befedése végett. Nem jobb lett volna-e meghagyni, mint később pénzért váltani vissza? S melyikünk tesz már most okosabban?

Hiában! a filozófia mindenütt kiüti magát, éppen úgy, mint az emberi gyarlóság. A bölcsek és bolondok sokszor karöltve járnak . . .

Szívem tájékaról tépett tollakkal írom ez emléklapokat. Olvassátok tanulságos történeteimet; és ha meghaltam, szerezetek számomra egy kevés helyet valamely múzeumban; irataim közt megtalálандjátok saját készítményű sírversemet, s a rézből állítandó emlékoszlopnak mintáját is. Könnyíteni akarok imádóimon.

BÁMBI MINT HEGEDŰVIRTUÓZ

Mi volt az apja?

Ez a legelső kérdés; valahányszor egy új „talentum” merül fel a „pióca-pocsolyák közt hömpölygő nagy élet-folyam iszapos vizén lírai fenségű szárnycsattogással hánykódó művészet plasztikus habjaiból, s a ritkán virágzó áloékban gazdag irodalomnak Apolló sajkáit rengető hullámaiból”. Miután — mellesleg említve — a költészeti bölcsészetnek ezen gyönyörű s egészen új Ő-át én találtam fel, az írói tulajdon pedig olyan, mint azon dinnyeföld, melyet a csőszök és dinnyekereskedők pusztítanak legjobban — amennyiben jól tudom, hogy szellemű Sajakó barátom a fönnebbi sorokból mindjárt egy szép verset csinálna az én tetemes kárommal, saját dicsőségének emelésére: kénytelen vagyok találmányomat minden bitorlás ellen egy hatalmas óvással ezennel biztosítani.

Különben mi ama korszerű kérdést illeti, elég annyit tudnunk, hogy a nagy reményű Bámbinak atyja egy vén majom volt, s ő ennek fia, következőleg szinte majom. — Az öreg szorosabb viszonyban állván szélesen elágazott nemzetségének tekintélyesebb tagjaival, midőn az ifjú Bámbinak bajusza serkedezni kezdett, s az első hatalmas lírai bukfcencet megtevé, mely sok kötéltáncosnak becsületére vált volna — a tekintetes

családtagok egyike közönség elé vezette őt, mint a „sok érde-
mekkel díszeskedő öreg Bámbi nagy reményű sarjadékát”, s
egy szál versét póznára tűzve, felmutatta.

E pillanattól kezdve a fiók Bámbi odaállott fájának leg-
ügyesebbjei mellé, s a közönségnek táncolt, sípolt, magyarót
hajgált, viaszból készült tallérokat harapdált kétfelé, szóval ün-
nepélyesen kinyilatkoztató, hogy ő — művész.

Nemsokára műutazást is tett, s én egy fővárosban összejöt-
tem vele. Ottani működésének emlékéből íme egy vonás.

Ő egy pártfogót vőn fel fizetés nélkül; csupán arra kötelez-
vén magát, hogy ami harapnivalóra szert tehet, pártfogójával
híven megosztandja —; és a legelső hotelbe szállott; teli ke-
bellel, üres erszénnyel, mint művészhez illik. Nehány hetet
vígán eltöltött; fácánhússal, kanárinyelvvel, szágókenyérrel élt,
és addig sohasem tudott lefekünni, míg egypár üveg pezsgőt
el nem fogyasztott. A hoteltulajdonos mindig leemelte jelen-
létében házispkját, és a pincérek örökké körötte futkosának.
Mindkét körülmény annak előjele, hogy a multság végén ké-
szítendő számlákon a költségek mellé még vagy százötven
percentnyi kamat fog számíttatni.

Végre Bámbi maga is megsokallta azon ételek és italok
mennységét, melyekért, mint reménylé — sohasem fog ele-
get tenni. A hoteltulajdonosnak izent tehát, hogy a számlával
menjen szobájába. A pártfogó hűtözés végett eközben udvarra
menekült.

— Kegyed a számlát parancsolta elkészíttetni. Íme! — mon-
dá a hoteltulajdonos.

— Kikérem a bizalmas megszólításokat; a „kegyed” szó
csak egyrangúak között járja; még ezt sem tudja? én „művész
úr” vagyok. — Felelt egyet köhintve Bámbi úr.

— Tehát ha úgy tetszik, művész úr!

— Mennyi az egész összeg?

— Száz dollár.

— Nem ily pénznemmel fizetek.

— Tehát húsz font sterling; vagy kétszáz pengő forint, amint tetszik.

— Vendégfogadós úr! ön derék egy ember.

— Nem tudom mivel érdeklém ki kegyed, vagy akarám mondani — művész úr tetszését.

— Ön igen jól érti, mint látom, az aritmetikát. Jól tud számolni.

— Hízelgek magamnak.

— Na! nekem egy fillérem sincs, s nem is lesz, ha csak ön nem ad. Számítsa ki tehát, miképpen fogja zsebébe tenni azt a húsz font sterlinget!

— Uram! ez csalás!

— Ah! koránsem. Lássá, kénytelen vagyok magam kiszámítani, ha ön ki nem számítja. Például: eladóvá teszem magamat. Ön engem megvesz, s még nyerhet is rajtam.

— Igen, de kegyed — akarám mondani . . .

— Jó, jó, nem apprehendálok öntől a kegyedezést; szölkünk egymáshoz bizalommal.

— Engem megkárosított.

— Sőt gazdagítani akarom. Lássá, én kiskoromban egyszer hegedülni is tanultam; ön tehát egy hegedűt fog nekem szerezni, s én mint hegedűvirtuóz föllépek; művészetemet pedig száz dollárért s — öt pengőért eladom önnek. Az öt pengőt, mi a számlabeli összeget haladja, csupán azért kívánom, hogy továbbutazhassam.

— Igen, de kegyed csak majmol.

— Hehehe! Igaz, s épp ez a szerencse. Látszik, hogy kevés világismerete van önnek. Volt-e már valaha állatseregletben?

— Különös kérdés.

— Ha volt, tehát láthatta, hogy az elefántnak, a zsiráfnek, sőt magának az állatkirálynak, az oroslánnak sincs soha annyi bámulója, mint a majomnak; és ez így volt, így van, és így lesz mindig és mindenütt.

— Kezdem érteni.

— Ön egy egész hétig mindennap beszélni fogja vendégei-

nek, hogy külföldről Bámbit, a híres hegedűvirtuóz majmot várja, ki hoteljében lépend fel; én pedig egy hétig szobámban maradok . . .

— Csakhogy egy hétig a számla ismét nagyot fog nőni.

— Ne féljen ön; még ma tagjává leszek a mértékletességi egyletnek, s így az egyhétit tartást még ráadásul adhatja ön.

Az alku megkötöttet, és a hotelbeli vendégek kíváncsiságát mindennap egy emelettel csigázták feljebb; következképp az átkozott Bámbi fellépésének napján éppen a hetedik emelet ablakaiból szórták azok csókjaikat és tapsaikat a teremben megjelent Bámbi elé, ki — hogy virtuózi minőségére nézve legkisebb kétség se támadhasson — lehetőleg ügyetlenül lépett be, s hajtotta meg magát, miután előbb a küszöbön megbotolván majd orrára esett, s hosszúra nyúlt kezecskéit zsebre rakta.

A közönség igen nagy volt, amennyiben minden oly vendégnek, ki három fizető hallgatót szerzett, egy ingyen vacsora volt ígérve a spekulatív szellemű hoteltulajdonos által, ki a közönség tetszésének zajosabbá tétele végett pincéreit is berendelte az élvezetre.

Kezdődött a multság; s a nyikorgó húrok által elragadott pincérek ingyensivalkodása oly nagy lőn, hogy ettől egypár jámbor hallgató egészen átszellemülvén, szép verseket rögtönzött a halhatatlan Bámbi tiszteletére.

A jutalomvacsorán pohánkacsirizzel traktálták meg azokat, kik összehajtották a közönséget. Bámbi is ott volt a lakoma hőseként, és a hoteltulajdonos fogadást tőn, hogy ezentúl, valahányszor ily majom-vendégre szert tehet, addig traktálja a legdrágább étkekkel és italokkal, míg fülig adósodik, hogy aztán egy kis jövedelmező föllépésre eladó állapotba jusson. Azóta, mint mondják, többször csapott már ily nyereséges vásárt. S midőn némelyek szerencsáját bámulják, azt szokta felelni mosolyogva: hogy „szemesnek áll a világ”. Bámbi a halhatlanság koszorúival fülein és öt pengő forinttal zsebében továbbutazott.

ÜLI VAGY A HŰSÉG ÁLDOZATA

Már e címet akként választám, hogy a kis Jüli szomorú történetét valamilyen halhatatlanságra törekvő hulló dramatizálhassa.

Egy lapot szentelek emlékének, mert hogy ez helyet foglaljon a történetek évkönyvében, s életírása egyelőre addig is, míg egy új Plutárch születnék, legalább töredékesen örökítve legyen, bizonyosan megérdemli, miután figyelmet gerjesztő csaholásával sokszor adta jelét kitűnő tetszésének egy íróvá lett papagáj szónoki tehetsége s velőig ható logikája iránt, aki is én magam vagyok a szerénységében utánozhatlan emlékiró.

Ő kenyeres pajtásom volt hajdanonta, s miután az élet csizmái nagyon feszélyezék vala lábait, elrúgta azokat, és egy fényes család korán letört utolsó csemetéjével egy sírban nyugszik — tehát ő kimondhatlan szerencsésnek érezheti magát — mostanonta; mert amily dicsőséges volt az, hogy egykor a kunhalomba az öreg harcos hős fia mellé temetteté el hadi ménjét: éppen oly szép, hogy Páva asszonyság, a kis Jüli legutolsó pártfogója, saját magzatával nem csak míg élt emelte anyai szeretetében egyenlő polcra Jülit, kinek kedves orrocskáját nála szájkosár sem szorította soha, hanem halála után is a családi sírboltba temetteté korának és kasztjának ildényei szerint.

Fiatal korában azt hitte Jüli, hogy a hűség oly erény, melytől az elismerést és jutalmat nem szokták elvonni, s megtagadni soha. Nem csoda; hiszen nálánál sokkal okosabbak is hittek már ily balgaságokat. Mikor aztán kiábrándult, késő volt sóhajtozni azon tétel fölött, hogy: mennyivel okosabban és hasznosabban cselekszik, ha sok mások példájára kétszínűségben gyakorolja magát őszinteség helyett, és csalásban hűség helyett.

Mistress Jérce udvarában voltunk, s a szép fiatal asszonyság tetszését annyira meg tudta nyerni gyönyörű bolyhos külseje s fáradszatlan csaholása által, hogy a legjobb falat min-

denkor az övé volt, s mint mondtam, szájkosarat nem viselvén, azokat haraphatta meg a mistress körül forgolódo taréjosok és sarkantyúsok közül, kiket éppen neki megharapni tetszett. És ő azután, hogy hűségét bebizonyítsa, mindenkire morgott, vágyat mutatott mindenkit összeharapni, csupán a misterre nézve tett kivételt, csak ennek hízelgett, csak ennek taréját nyalogatta, jól tudván, hogy a mistress egyedül őt látja szívesen az ülőn maga mellett.

Jüli mindenki iránti kíméletlen megtámadásait, fitymáló modorát odáig vitte, hogy végre a mister kérte, figyelmeztette a mistresst, lenne szívesebb, lenne előzékenyebb látogatói iránt, mert e nélkül, irántuk, a hűségben együgyű Jüli nem látszik változtatni akarni sértő viseletén.

Egyszer azonban történt, hogy a mister vásárra utazott, és tudva van, miszerint ha egyszer a kétlábú tollas vásárra megy, onnét visszajönni nemigen szokott. A fiatal mistress vigasztalhatlan volt, s csupán a mister kifogyhatlan biztatásaira s vigasztalásaira ígérte meg az elválásnál, hogy nem fog kétségbeesni, s várakozik, mielőtt bánatában saját nyakát kitekerné.

Pár nap múlva azonban eszébe jutott a mister kérelme, hogy legyen szívélyesebb látogatói iránt; és valóban nemsokára a látogatók egyike, kire azelőtt Jüli haragosan morgott — tapasztalá, hogy a kis szájkosaratlan udvaronc letett irányában harapási vágyairól, sőt szeretete jeléül nemegyszer horzsolta végig gyönyörű bolyhát a sarkantyún, s nemegyszer igyekezett rokonszenvét bebizonyítani.

Végre, mit a mistress reményleni eleinte nem mert, későbbben pedig már nem is akart — megtörtént. A mister véletlenül hazaérkezett. És Jüli? . . . Nekiszaladt. Ugatta, harapta, amint csak kitelhetett tőle, azután pedig a mistresshez futott, s vendégét, kivel épp egyedül volt, hízelgéseivel elhalmozá. Lehet gondolni, mily zavarba hozta a mistresst Jülijének ezen nagy hűsége, s képzelhetni azt is, mily kellemes meglepetés volt ez a misterre nézve.

Az ebből támadt házi csetepatének ki adta meg az árát? . . .
Jüli, a hűségében tántoríthatlan Jüli!

A mistress azt mondá, hogy neki oly mopszra nincs szüksége, mely csupán csak hű, s nem ravasz is egyúttal, amely pártfogóját oly vigyázatlanul védi, hogy ezáltal minden gyengéit elárulja. A mister sem védte a szegény Jülit, gondolván, hogy szolgálata, melynek ezúttal hasznát vevé, eléggé vigyázóvá teendi ezentúlra, hogy azon szolgálatot nélkülözhesse. A hűség jutalmául tehát Jüli legelsőbben is egy iszonyúan szoros szájkosarat kapott; elvontak tőle minden kitüntetést és kegyelt; azután pedig egy szép reggel a házi favágó madzagot kötött nyakára, s magával vitte.

Ezután keresztülment a nyomorúság életiskolájának mind a negyvennyolc osztályán, és sok mindenfélét megtanult, mit végre, midőn Páva asszonyság kedvenc ölebecskéjévé lett — úgy tudott használni, hogy mindenkor csak saját jólétére gondolva és szemét mindenre hűségesen behunyva — a kegyben mindhalálig, sőt mint megjegyzém, azontúl is megmaradt, s kényelmeire Páva asszonyság több gondot fordított, mint saját csemetéjére.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

A) A JÓKAI-MŰVEKRE VONATKOZÓ RÖVIDÍTÉSEK*

CB	<i>Jókai Mór összes művei. Cikkekk és beszédek. I–VI. Bp. 1965–75.</i>
CentK	<i>Jókai Mór művei. Centenárium kiadás. 1–100. k. Bp. 1925–32.</i>
Dek	<i>Jókai Mór Dekameronja (ill. Dekameron)</i>
Dr	<i>Jókai Mór összes művei. Drámák. I. Bp. 1971., III. Bp. 1974., IV. Bp. 1987.</i>
Dv	<i>Délvirágok</i>
EK	<i>Erdélyi képek</i>
Él	<i>Életemből</i>
Elb	<i>Jókai Mór összes művei. Elbeszélések. 1. k. Bp. 1971., 3. k. Bp. 1973.</i>
HhM	<i>Jókai Mór hátrahagyott művei. 1–10. k. Bp. 1912.</i>
JKK	<i>Jókai Mór összes műveinek jelen kritikai kiadása</i>
Kisreg	<i>Jókai Mór összes művei. Kisregények. 1., 2., 3., 5., 7. k. Bp. 1973–76.</i>
Lev	<i>Jókai Mór összes művei. Levelezés. I. Bp. 1971., II. Bp. 1975.</i>
NK	<i>Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1–100. k. Bp. 1894–98.</i>
Nv	<i>Népvilág</i>
R	<i>Regék</i>
Reg	<i>Jókai Mór összes művei. Regények. 1–71. k. Bp. 1962–81.</i>
VK	<i>Véres könyv</i>

* A kötet novelláit tartalmazó legfontosabb Jókai-kötetek könyvészeti adatait l. JKK 516–521.

B) EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

Apor—Cserei	<i>Apor Péter munkái.</i> Közli Kazinczy Gábor. Pest 1863. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum II. k.)
Breidung	Breidung, Johann: <i>Jókai in der deutschen Literatur.</i> Berlin 1960. (Kéziratban)
Czigány	Czigány Lóránt: <i>A magyar irodalom fogadtatása a viktorianus Angliában 1830—1914.</i> Bp. 1976.
Dávid	Dávid Gyula: <i>Jókai.</i> Kolozsvár 1971.
Db	Délibáb
Demeter	Demeter Tibor: <i>Magyar szépirodalom idegen nyelven kéziratot kötetek (1960-tól)</i>
EPhK	Egyetemes Philológiai Közöny
Ferenczi	Ferenczi Zoltán: <i>List of the works of Jókai translated into foreign languages.</i> Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 177—187, 265—283.
Gibbon	Edward Gibbon: <i>The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.</i> London 1840., ill. <i>Geschichte des allgemeinen Sinkens und endlichen Unterganges des römischen Weltreiches.</i> Leipzig 1844.
Hamm.—Purg.	Joseph Hammer: <i>Geschichte des Osmanischen Reiches.</i> Pest 1827—35., 1834—35.
Hegyessy	Hegyessy Kálmán: <i>A római birodalom hanyatlásának és bukásának története.</i> 1—2. k. Pest 1868—69.
Hf	Hölgyfutár
HTSz	<i>Helyesírási Tanácsadó Szótár.</i> Bp. 1970.
Ipolyi	Ipolyi Arnold: <i>Magyar Mythologia.</i> Pest 1854.
K	kézirat
M	megjelent
MHN	Magyar Hölgyek Naptára (Szerk. Császár Ferenc)
Orbán	Orbán Balázs: <i>A Székelyföld leírása.</i> 1—6. k. Pest 1868—73.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
PN	Pesti Napló
Radó	Radó György: <i>A magyar irodalom oroszul.</i> Bp. 1960. (Kéziratban)
Réthy	Réthy Andor: <i>Jókai Mór — románul.</i> Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Román Szocialista Köztársaság Akadémiája) 1971. 169—175.
Szinnyei	Szinnyei Ferenc: <i>Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.</i> 1—2. k. Bp. 1939, 1941.

- Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. Bukarest 1975.
VU Vasárnapi Újság
Wagner Friedrich Wagner: *Schamyl als Feldherr, Sultan und Prophet und der Kaukasus*. Leipzig 1854.
Zsigmond Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Bp. 1924.
<...> a kéziratból a szerző által törölt szöveg
[...] a sajtó alá rendező kiegészítése
* e kiadásokhoz nem tudtunk hozzájutni

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

E kötetben az 1853—54-es évek elbeszéléseit adjuk közre első megjelenésük időrendjében, amelynek megállapítása a periodikák esetében nem okozott gondot, néhány, naptárban közölt novella megjelenési időpontjára azonban csak a napisajtó híradásai alapján következtethettünk.

A kötet 19 elbeszélése közül 15 folyóiratokban és napilapokban jelent meg, 4 pedig különféle kalendáriumokban. Csupán egyetlen novella (*Mezei beszély*) kerül első alkalommal kötetbe. Függelékben közöljük a *Népvilág* bevezetőjét, amely már a Db Magyar népvilág-ciklusa óta szerves tartozéka a kötet magjával szolgáló elbeszéléseknek, és végigkíséri e kötet novelláit az NK-ban is. Függelékbe kerül és egyben első alkalommal kötetbe is a *Papagájom emlékiratai* c. humoros írás. Valamennyi kétségtelen hitelű, névvel jelölt mű, a *Bölcs Hamlet* és a *Papagájom emlékiratai* kivételével. Az előbbinek a másodközlés (*Dekameron*) biztosítja hitelességét.

A kötet összeállítása során egyik támpontul a Szinyei-jegyzék szolgált (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1897. 5. k. 555., ill. ennek az NK 100. kötetében megjelent változata).

A jegyzék 1853—1855-ig terjedő szakasza nem tartalmazza a PN-ban közölt *A pruti csata* c. novellát, a *Mezei beszélyt* és a *Bölcs Hamletet*. Ez utóbbi az első közlési helyén Δ -gel szignált írás, a *Dekameronba* soroláskor Jókai címet változtat, és kissé módosít az elbeszélésen. A *Bölcs Hamlet* és a *Hamlet, dán királyfi* (ezen a címen közli a Db) azonosságáról csak szövegösszevetés útján győződhetnek volna meg a jegyzék összeállítói.

A jegyzék 1853—55-ig terjedő szakasza tartalmaz olyan novellákat is, amelyek 1852-ben vagy korábban keletkeztek, ezért az előző kötetekbe sorolva jelennek meg, ill. már meg is jelentek. Ezek: *Egy komondor naplója*, *Perozes*, *A szökevény*, *Bacsó Tamás*, *A játékos*. Az 1854-es évnél jelzett *A hazajáró lélek a Magyar Nép Könyve* második kötetében, 1855-ben jelent meg, így e novellát sorozatunk következő kötetében közöljük.

Egy írás elhagyását részletesebben kell megindokolnunk. (Szerepel a Szinyeyi-jegyzékben!)

Az *Egy öreg színész naplójából* (a Db utolsó két közleményében: *Egy agg színész naplójából*) címet viselő, a Db Tarka képek rovatában 1853. márc. 27-től 1853. máj. 31-ig, hat folytatásban közölt anekdota-füzér szerzője nem Jókai, hanem Balog István „veterán színész”, ahogy ez az első közlemény lábjegyzetében olvasható: „Jelen kéziratot veterán színészünk Balog István közlévelünk, kinek neve, mint hajdan a magyar színészet vándoréveiben a legjelesebb társulat igazgatójává, eléggé ismeretes, s ki hasonló jellemzetes naplótöredéket a magyar színházi almanachban is közölt.” (Db 1853. márc. 27. 415.) Természetesnek találjuk, hogy a Nemzeti Színházból 1854. márc. 18-ával nyugalomba vonuló színész a színház lapjában adja közre naplójának részleteit. (Jókai egyébként 1853. május első hetétől június elejéig Erdélyben tartózkodik!) Az 1927-ben kiadott az *Egy agg magyar színész életéből* címet viselő kötet (Makó, s. a. rend. Barna János) viszont sornyt sem tartalmaz a Db-ban közölt szövegből. Bár Balog István naplójának részletei az 1850-es évektől kezdődően több sajtótermékben is napvilágot láttak (Magyar Thália, Napkelet, Színházi Látcső, Hf), Barna János a fenti kötetet a naplónak kizárólag a Magyarországi és a Nagyvilág-ban 1878–79 folyamán közzétett részleteiből állította össze.

Ha szövegegyezés nincs is a Db és a Barna-féle kötet között, az anekdoták előadásmódja, megszerkesztése Balogra vall, így megnyugtató módon kiiktathatjuk az *Egy öreg színész naplójából* (Szinyeyinél: *Egy agg színész naplójából*) c. írást a Jókai-életműből.

Szinyeyi József (ill. munkatársai) figyelmét az első közlemény lábjegyzete is elkerülte, de a Db tartalomjegyzéke is félrevezető, amelybe az *Egy öreg színész naplójából* cím Δ -gel jelzett írás alá került (a Δ valóban Jókai egyik jelzése a Db-ban), de kissé kijebb kezdve és ritkítva, tehát címrendszóként!

Az Elbeszélések ciklusához frott bevezetésben (JKK Elb I. k. 462.) megfogalmazást nyer az alapszöveg megválasztásának szabadabb lehetősége, annak érdekében, hogy valóban a legjobb szöveg kerülhessen kötetünkbe. Élve a lehetőséggel 5 elbeszélés esetében az első szövegközlés mellett döntöttünk (részletesebb indoklást az egyes novellák jegyzeteiben adunk), az elbeszélések háromnegyedét viszont az első kötetkiadás alapján közöljük.

Az ötvenes évek legsikerültebb regényei, az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* árnyékában és jórészt a kutatás-méltatás holtterében is húzódik meg az a kispikái termés, amely vetekszik a regénnyel, sőt meg is haladja e korszak regényeinek átlagszínvonalát.

Az Erdélyi képek, a Népvilág, a Dekameron, a Véres könyv (szigorúan csak kötetünk gyűjtőkörében maradvá) a Jókai-novella legrangosabb teljesítményeit jelzik.

A novella volt a könnyűlovasság, a felderítő osztag, amely becsérszerte a terepet — sűríti e szemléletes képbe Nagy Miklós a korszak novelláinak szerepét. E novellák a valóság kiterjedt darabját járják be, s ha szerzőnk nem tér is vissza mindhez a regényben, a novella által felderített részletek hosszú évtizedekig termékeny előzménynek bizonyultak regényépitkezéséhez.

Az 1853—54-es években láthatóan beszűkül a tér, a magyar téma kezd túlsúlyba kerülni (erdélyi novellák!), és az idő kötőfékei is szorosabba fogja szerzőnk, a Db Magyar népvilág ciklusában és a VU szinte minden novellájában (1854-ben!) a jelenről szól.

Ha pedig az írói üzenet legfőbb tendenciáit próbáljuk összefogni, akkor szembetűnő a nagy küzdelmek, főként a betolakodók elleni elkeseredett harcok rajza (*A nagyenyedi két fűzfa, Háromszéki leányok, A Hargita, Az utolsó csatár, Az utolsó cigányország, A fegyvertelen*). Jókai szívesen festi meg a reménytelen küzdelmek hőroszeit, akik karddal (vagy akár kard nélkül is!) a végsőkig kitartanak (*Az utolsó csatár, A fegyvertelen*), és szól a gyávák bűnhődéséről (*Az utolsó cigányország*), meg arról, hogy a zsarnokok bukása törvénytörő (*Carinus*), és a betolakodók kitakarodása után a romokon új élet épül (*A nagyenyedi két fűzfa, Háromszéki leányok*); hisz benne, hogy van kibontakozás! Szólhatott e nemesebben író a Bach-világban, mondhatott-e hasznosabbat egy létében fenyegetett nemzetnek?

Zsigmond Ferenc hívja fel a figyelmünket a műfaji sokarcúságra, a novellán belüli változatok sokaságára, pontosabban felsorolását adja Jókai kisepikái terminológiájának: „[. . .] a kis novella szűknek látszó műfaját, mint valami sakktáblát, tréfás szeszéllyel s minden erőlködés nélkül osztja fel apró kockákra, melyeknek se szeri, se száma [. . .] Van ott elbeszélés, beszély, történeti elbeszélés, történeti beszély, historiai novella, historiai álom, régi történet, igaz történet (és igaz tawrtreeneth), szomorú történet, valószínű történet, rémtörténet, haditechnika, nyelvtudományi értekezés (persze móka az egész), korrajz, mendemonda, regényes képek, igaz mese, rege, apró monografia, csatakép, legenda, genre, vázlat, szájhagyomány stb.” (*Jókai mesemondása*. It 1914. 360.) Zsigmond Ferenc azonban csak anyagot szolgáltat, de nem von le következtetéseket. Nem teszi fel azt a fontos kérdést, hogy mennyire helytállók e műfaji megjelölések.

P. Szathmáry Károly a Dekameron első kötetének novelláit sorra véve kimutatja, hogy azok többnyire „beszéllyé keresztelt adomák” (*A beszély elmélete*. Pest 1868. 9.)

A fenti két művelet (demonstráció és analízis) összegezését kíséreljük meg a kötet novelláira vonatkoztatva, a tömörség kedvéért táblázatba foglaltan. A cím után áll Jókai műfajmegjelölése (az első megjelenése vagy az első kötetkiadásé, esetleg az NK-ban található terminus). Majd a szerintünk helytálló műfajmegjelölés következik, közöttük a két terminus technicus viszonyára vonatkozó jel (= meg egyező, egyenértékű, ~ megközelítően azonos, ← eltérő). Végül a regényműfaj közelébe jutó néhány elbeszélést jelöltük meg (R), és a terjedelmet közöljük. (L. JKK 513.)

A táblázatból kiolvasható, hogy a műfajmegjelölések kétharmada helytállónak minősíthető (7 esetben azonos, 5-ben megközelítően pontos). A terminusok egyharmada azonban nem fogadható el. Jókai főleg a kispikari formák megjelölésében (kép, életkép, rajz) „téved”, különösen szembeütköz ez akkor, amikor már érezhetően a regényműfaj közelében járunk.

Az egyik legfontosabb poétikai tanulság éppen a kötet elbeszéléseinek a *regény* felé tendálása. Ennek elemzése hosszabb fejtegetést igényelne, itt csak néhány jegyet említnék: a legkülsőlegesebből, a terjedelemből kiindulva, a több szálra bomló cselekményt, a kényelmes kitérőket, fejtegetéseket (esszé!), a valóság, a társadalom bonyolultabb viszonyainak ábrázolását, mélyebb rajzát. Jókai maga is érzi, hogy nemegyszer átlép az elbeszélésből a regény territóriumára, és ilyenkor odailleszti a „regényes” jelzőt.

Ha az elbeszélés és novella szűkebb, szigorúbb értelmezésével élünk (rövidebben: az elbeszélést hosszú novellának fogjuk fel), akkor a *Carinus* semmiképpen nem minősíthető novellának. (Egyébként Jókai csak két esetben használja a novella megjelölést.)

Az elbeszélések műfaji sajátosságai mellett van még néhány olyan jellemző adat, amelynek feljegyzését szerzőnk fontosnak tartotta, ezért az ötvenes évek végén egy kis bőrkötésű számlakönyvben lajstromot készített műveiről. (*Megjelent műveim jegyzéke*. OSZK. Oct. Hung. 698.)

Mivel már a JKK Elb I. kötetében (s. a. rend.: Oltványi Ambrus) megkezdődött e jegyzék közreadása, folytatni kívánjuk az 1853–54-es évek elbeszéléseihez fűzött adatok közlésével. (L. JKK 514.)

A kötetben közölt 20 elbeszélésből Jókai csak 10-et említ meg; egyféle értéktételként is felfogható ez, jelentősebb elbeszéléseről ugyanis nem feledkezett meg, talán két, később népszerűvé váló írás, *A Hargita* és *A koldusgyermek* hiánya érdemel említést. (Közlésünk betűhív!)

Az utolsó rovat, amelybe a honoráriumot jegyezte be szerzőnk különösen biográfiai, szociológiai szemzőgből becses adatokat szol-

1.	<i>Petki Farkas leányai</i>	Regényes kép a múltból	←	elbeszélés	R	40
2.	<i>Carinus</i>	Históriai novella	←	elbeszélés (kisregény)	R	69
3.	<i>A falu bolondjai</i>	Apró regék	←	zsánerképek		15
4.	<i>Bölcs Hamlet</i>	Való történet	~	elbeszélés	R	11
5.	<i>Kedves atyafiak</i>	Életképek	←	elbeszélés (kisregény)	R	87
6.	<i>Magyar kocsmárosok</i>	Életképek	=	zsáner-füzér		9
7.	<i>A nagyenyedi két fűzfa</i>	Beszély	=	novella		21
8.	<i>Háromszéki leányok</i>	Novella	=	elbeszélés	R	40
9.	<i>Az utolsó csatár</i>	Csatakép	~	hősmonda		8
10.	<i>Mezei beszély</i>	Népies elbeszélés	=	novella		10
11.	<i>A Hargita</i>	Székely népmonda	~	mesenovella		31
12.	<i>A pruti csata</i>	—		novella		14
13.	<i>Az utolsó cigányország</i>	Elbeszélés	=	novella		11
14.	<i>A hosszú álom</i>	Elbeszélés	=	novella		7
15.	<i>Hinni és nem hinni</i>	Elbeszélés	←	anekdota		4
16.	<i>Holtak harca</i>	Regék	=	monda	R	34
17.	<i>A fegyvertelen</i>	Regényes rajzok	←	elbeszélés	R	45
18.	<i>A tengerszem tündére</i>	Rege	~	mesenovella		17
19.	<i>A koldusgyermek</i>	Karácsoni történet	~	zsánerkép		3

Szám	Cím	Év	Hol	fv	Kötet	Díj
78.	Utolsó csatár	1851	Frieb. Kale	1/2	Decameron	10
116.	Carinus	1853	Pesti N	5	Népszerű Kiadás	150
117.	Petki Farkas leányai	—	Délibáb	3	Erdélyi képek	60
118.	Kedves atyafiak	—	Délibáb	5	Népvilág	80
119.	Magyar Nábob	—	Pesti Napló	40	—	—
120.	Balkáni harc	—	Délibáb	25	—	100
121.	Adomák	—	—	18	—	—
122.	Immetullah	—	—	3	—	150
123.	Nagyenyedi fűzfák	—	Délibáb	1	Erdélyi képek	25
124.	Háromszéki leányok	—	Délibáb	4	Erdélyi képek	50
125.	Tarka képek	—	Délibáb	3	adomák	40
126.	Utolsó cigányország	1854	Vasárn. Újs.	1	Délvirágok	10
127.	Jancsárok végnapjai	—	Déli Hlgyf.	—	—	—
128.	Karpathy [!] Zoltán	—	Pesti Napl.	40	—	—
129.	Holtak harca	—	Hlgyfu	3 1/2	Regék	—
130.	Tengerszem tündére	—	Császár napt.	2	Regék	—
131.	Avar vezér	—	Vas. újs.	6	Véres.Könyv	100

gáltathat. (Oltványi Ambrus megállapítása szerint az összeg pengő forintban értendő. JKK Elb 1. k. 485.)

Jókai anyagi helyzete kezd kedvezőre fordulni, erről a Hf hírvonatában is olvashatunk: „Jókai Mór ismét új regényt adott el Emich urnak 1000 pftért”; „Manlius sinister” drámája pedig alkalmasint jövő szombaton fog színpadra kerülni, ami kétségkívül szinte szépen jövedelmez. E szerint hát még sem épen olyan rút dolog magyar írónak lenni.” (1853. nov. 9. 967.)

Fentiekhez kapcsolódva kell megemlítenünk élete nagy vállalkozását, a svábhegyi kertet, amelyet 1853-ban vásárolt, és hosszú éveken keresztül épített, gazdagított, amely azilum és műhely, kertészkedő szenvedélyének színtere és művekben fel-felbukkanó motívum, ösztönző, kedvelt tárgy. Egy másik élménykört is nyit számára az 1853-as év, első ízben járja be a művekben már többször felkeresett Erdélyt.

Alkotókedvének növekedése, a művekkel mérhető termékenység, szoros kapcsolatban áll az 1853–1854-ben megteremtett, elindított lapokkal (Db, VU). Sajtóbeli munkálkodásának gondoljai — levélbeli panaszokként — közismertek, de alighanem e tevékenységének az alkotás, az anyagi lét biztonságát megadó szerepe hangsúlyozható elsőként.

Az 1853–54-es évek néhány fontosabb biográfiai adatát csak külső keretként említettük, az egyes elbeszélések keletkezéstörténeti fejtegetésében funkciójuknak megfelelő mértékben, kellő részletességgel foglalkozunk velük.

Az Elbeszélések ciklusán belül is a kronológia a rendezőelv, így meg kell bontanunk a Jókai által kialakított kötetek rendjét, pedig érvényesül bennük bizonyos kompozíciós szándék, ahogy erre Nagy Miklós felhívja a figyelmünket: „Nemcsak a *Csataképek* és az *Egy bujdosó naplója* vagy a *Véres könyv* mondható szerves egésznek, keretes ciklus elemei megvannak az *Erdélyi képekben* s a *Népvilágban* is. De csak az elemei! [. . .] ám a 'közös szociális háttér', amelyben Lukács G. Keller tanulmánya [. . .] joggal látja a keretes elbeszélések legfőbb formaelvét, mégis csak megvan egy részükben.” (Jókai Mór: *Válogatott elbeszélések*. It 1956. 231.)

Hogy szerzőnk kompozíciós elképzelései ne menjenek feledésbe, az alábbiakban közöljük néhány olyan novelláskötet tartalomjegyzékét, amellyel kötetünk szorosabb összefüggésben áll: az *Erdélyi képeket* (mert novelláinak a fele kötetünkben kap helyet), a *Népvilágét* (mert ugyan csak előszavát és két elbeszélését adjuk ki, de ez a *Népvilágnak* több mint harmada) és a *Regékét* (mert egy elbeszélés — a *Thonuzoba* — kivételével a teljes kötet itt kap helyet). *Erdélyi képek* (1854)

1. k.: *Petki Farkas leányai, Háromszéki leányok, A nagyenyedi két fűzfa*;
 2. k.: *Koronát szerelemért, A Hargita, A két szász, Az örmény és családja, Az utolsó csatár, Úti levelek*. — *Népvilág* (1857) 1. k.: *Bevezető, Kedves atyafiak, A falu bolondjai, A világ vége*; 2. k.: *A népdalok hőse, Keselyő Péter, A kötél áztatva jó, Emberek és kétlábú állatok, Sic vos non vobis, A hazajáró lélek, A rézpatoki lelkész*. — *Regék* (1858) *Holtak arca* (1–8. rege, önálló címmel), 9. rege: *A tengerszem tündére, Thonuzoba*.

Annak érdekében, hogy az elbeszélések jegyzeteiben elkerüljük az ismétlődéseket, időrendbe sorolva adjuk azon legfontosabb Jókai-köteteket (ill. későbbi kiadásait) könyvészeti adatait, amelyek kötetünk novelláiból is tartalmazznak.

Az elbeszélések kötetbeli helyét, lapszámát az egyes novellák jegyzetében közöljük.

I. Erdélyi képek

- EK¹ 1–2. k. Pest 1854. Emich Gusztáv. 127, 129–288 l.
 EK²–EK⁶ EK–NK Bp. 1895. Révai Testvérek. 207 l. (NK 23. k.)
 Címlapkiadásai: 1904, 1906, 1909, 1913.
 EK⁷ 1–2. k. Bp. 1901, 1904. Franklin-Társulat. 210, 247 l.
 (Szépirodalmi Könyvtár)
 EK⁸ 1–2. k. Bp. 1908. Franklin-Társulat. 207, 247 l.
 EK⁹ *Bálványosvár* — EK Bp. 1930. Franklin–Révai. 294 l.
 (CentK 63. k.)

II. Véres könyv

- VK¹ 1–3. k. Pest 1855. Heckenast. 225, 162, 190 l.
 VK² 1–2. Pest 1871. Heckenast. 245, 219 l.
 Bp. 1892. Franklin-Társulat. 418 l.
 VK³ 1–2. k. Bp. 1904. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 VK⁴ 1–2. k. Bp. 1904. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 (Szépirodalmi Könyvtár)
 VK⁵ 1–2. k. Bp. 1906. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 VK⁶ 1–2. k. Bp. 1906. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 (Szépirodalmi Könyvtár)
 VK⁷ 1–2. k. Bp. 1908. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 VK⁸ 1–2. k. Bp. 1911. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 (Jókai Mór munkái 68–71. Népszerű kiadás)

- VK¹⁰ 1–2. k. Bp. 1912. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 VK¹¹ 1–2. k. Bp. 1913. Franklin-Társulat. 228, 223 l.
 (Jókai Mór munkái 68–71. Népszerű kiadás)
 VK–NK Bp. 1894. Révai Testvérek. 314 l. (NK 19. k.) (Címlap-
 kiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.)
 VK–CentK Bp. 1928. Franklin–Révai. 247 l. (CentK 59. k.)

III. Délvirágok

- Dv¹ 1–2. Pest 1856. Emich Gusztáv. 327 l. (1–2. k. egybe-
 kötve)
 Dv² Pest 1860. Heckenast Gusztáv. 327 l. (Jókai Mór munkái
 64–65. Népszerű kiadás)
 Dv³ Pest, 1870. Heckenast Gusztáv. 307 l.
 Dv⁴ Bp. 1896. Franklin-Társulat. 291 l.
 Dv⁵ Bp. 1907. Franklin-Társulat. 291 l.
 Dv⁶ Bp. 1907. Franklin-Társulat. 291 l. (Szépirodalmi Könyv-
 tár)
 Dv⁶ Bp. 1911. Franklin-Társulat. 291 l.
 Dv⁶ Bp. 1912. Franklin-Társulat. 291 l.
 Dv¹⁰ Bp. 1914. Franklin-Társulat. 291 l. (Jókai Mór munkái
 64–65. Népszerű kiadás)
 Dv–NK *Délvirágok–Oceánia*. Bp. 1894. Révai Testvérek. 290 l.
 (NK 20. k.)
 Címlapkiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.
 Dv–CentK *Délvirágok–Oceánia*. Bp. 1928. Franklin–Révai. 231 l.
 (CentK 60. k.)

IV. Népvilág

- Nv¹ 1–2. k. Pest 1857. Heckenast. 188, 216 l.
 Nv² Pest 1871. Heckenast. 404 l.
 Nv³ Bp. 1885. Franklin-Társulat. 359 l. (Jókai Mór munkái 120–
 121. Népszerű kiadás)
 Nv⁴ Bp. 1896. Franklin-Társulat. 353 l.
 Nv⁴ Bp. 1904. Franklin-Társulat. 340 l. (Szépirodalmi Könyv-
 tár)
 Nv⁷ Bp. 1907. Franklin-Társulat. 340 l. (Jókai Mór válogatott
 munkái 23. k.)

- Nv⁶ 1–2. k. Bp. 1907. Franklin-Társulat. 189, 153 l. (Szépirodalmi Könyvtár)
- Nv⁹ Bp. 1908. Franklin-Társulat. 350 l. (Jókai Mór válogatott munkái 23. k.)
- Nv¹⁰ Bp. 1910. Franklin-Társulat. 350 l. (Jókai Mór válogatott munkái 23. k.)
- Nv¹¹ Bp. 1912. Franklin-Társulat. 350 l. (Jókai Mór válogatott munkái 23. k.)
- Nv¹² Bp. 1913. Franklin-Társulat. 350 l. (Jókai Mór válogatott munkái 23. k.)
- Nv–NK Bp. 1894. Révai Testvérek. 263 l. (NK 16. k.) Címlapkiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.

V. Regék

- R¹ Pest 1858. Heckenast. 104 l. (Vasárnapi Könyvtár III. 1.)
- R⁽²⁾ Bp. 1874. Franklin-Társulat. 104 l. (Vasárnapi Könyvtár III. 1.)
- R⁽³⁾ Bp. 1884. Franklin-Társulat. 109 l. (Jókai Mór munkái 15. Népszerű kiadás)
- R⁶ Bp. 1900. Franklin-Társulat. 109 l.
- R⁷ Bp. 1905. Franklin-Társulat. 93 l.
- R⁸ Bp. 1907. Franklin-Társulat. 93 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- R¹⁰ Bp. 1911. Franklin-Társulat. 93 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- R¹¹ Bp. 1913. Franklin-Társulat. 93 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- R⁽¹²⁾ Bp. 1914. Franklin-Társulat. 93 l. (Jókai Mór munkái 15. Népszerű kiadás)

[Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁸. Bp. 1900. Franklin-Társulat. 252 l. (Szépirodalmi Könyvtár)

[Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁸. Bp. 1905. Franklin-Társulat. 239 l.

Mesék és regék. Bp. 1898. Révai Testvérek. 261 l. (NK 93. k.)

Címlapkiadások: 1904, 1907, 1911.

Felfordult világ — *Mesék és regék*. Bp. 1931. Franklin–Révai. 241 l. (CentK 90. k.)

VI. Koronát szerelemért — A Hargita — A kalmár és családja

- Pest 1859.² Heckenast. 127 l. (Jókai Mór munkái 13. Népszerű kiadás)
Bp. 1886.³ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 13. Népszerű kiadás)
Bp. 1895.⁸⁽¹⁾ Franklin-Társulat. 126 l.
Bp. 1904.⁶ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 13. Népszerű kiadás)
Bp. 1907.⁷ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór válogatott munkái 32.)
Bp. 1908.⁸ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór válogatott munkái 32.)
Bp. 1911.⁹ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)
Bp. 1912.⁸⁽¹⁰⁾ Franklin-Társulat. 127 l.
Bp. 1913.¹¹ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)

VII. Petki Farkas leányai — Háromszéki leányok — A két százsz

- Pest 1859.² Heckenast. 119 l. (Jókai Mór munkái 14. Népszerű kiadás)
Bp. 1874.³ Franklin-Társulat. 126 l. (Jókai Mór munkái 14. Népszerű kiadás)
Bp. 1887.⁴ Franklin-Társulat. 118 l. (Jókai Mór munkái 14. Népszerű kiadás)
Bp. 1896.⁵ Franklin-Társulat. 115 l. (Jókai Mór munkái 14. Népszerű kiadás)
Bp. 1904.⁶ Franklin-Társulat. 121 l.
Bp. 1907.⁷ Franklin-Társulat. 121 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)
Bp. 1909.⁸ Franklin-Társulat. 121 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)
Bp. 1911.⁹ Franklin-Társulat. 121 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)
Bp. 1912.⁸⁽¹⁰⁾ Franklin-Társulat. 121 l. (Jókai Mór munkái 32. Népszerű kiadás)
Bp. 1913.¹¹ Franklin-Társulat. 121 l. (Jókai Mór munkái 14. Népszerű kiadás)

VIII. Jókai Mór Dekameronja. Száz novella. [99!]

- Dek¹ 1—10. k. Pest 1858—1860. Heckenast. 158, 158, 160, 160, 160, 175, 148, 150, 173, 183 l.

- Dek² 1–6. k. Bp. 1882. Franklin-Társulat. 231, 231, 223, 223, 222, 207 l. (Jókai Mór munkái 101–112. Népszerű kiadás)
- Dek³ 1–6. Bp. 1894. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²)
- Dek⁴ 1–6. k. Bp. 1905. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²)
- Dek⁵ 1–6. k. Bp. 1907. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²) (Jókai Mór Válogatott munkái 29–31.)
- Dek⁶ 1–6. k. Bp. 1907. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²) (Szépirodalmi Könyvtár)
- Dek⁷ 1–6. k. Bp. 1910. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²) (Jókai Mór válogatott munkái 29–31.)
- Dek⁷⁰¹ 1–6. k. Bp. 1912. Franklin-Társulat. (Lapszám, mint Dek²) (Jókai Mór válogatott munkái 29–31.)
- Dek⁸ 1–6. k. Bp. 1913. Franklin-Társulat. (Lapszámok, mint Dek²)
- Dek–NK. Száz novella. [99!] 1–3. k. Bp. 1894. Révai Testvérek. 312, 304, 299 l. (NK 11–13. k.) Címlapkiadások: 1903, 1905, 1908, 1913.
- Dek–CentK. Dek 1–3. k. Bp. 1928. Franklin–Révai. 238, 244 238 l. (CentK 53–55. k.)

IX. *Carinus* – *A nagyenyedi két sűzfa*

- Pest 1860.¹ Heckenast. 127 l. (Jókai Mór munkái 16. Népszerű kiadás)
- Bp. 1878.² Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 16. Népszerű kiadás)
- Bp. 1893.⁴ Franklin-Társulat. 127 l. (Jókai Mór munkái 16. Népszerű kiadás)
- Bp. 1896.⁵ Franklin-Társulat. 124 l. (Jókai Mór munkái 16. Népszerű kiadás)
- Bp. 1907.⁶ Franklin-Társulat. 129 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- Bp. 1911.⁸ Franklin-Társulat. 129 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- Bp. 1913.⁹ Franklin-Társulat. 129 l. (Jókai Mór válogatott munkái 33.)
- Bp. 1915.¹⁰ Franklin-Társulat. 129 l. (Jókai Mór munkái 16 és 16 a. Népszerű kiadás)

X. *Téli zöld*. Válogatott elbeszélések.

- Pest 1862. Heckenast. 376 l.

XI. *Kis Dekameron*. Válogatott beszélek

Pest 1873.¹ Heckenast. 370 l.
Bp. 1884.² Franklin-Társulat. 375 l.
Bp. 1899.⁴ Franklin-Társulat. 340 l.
Bp. 1911.⁶ Franklin-Társulat. 350 l.
Bp. é. n. [1925.]⁷ Franklin-Társulat. 339 l.

XII. *A magyar világból*. Elbeszélések

I—III. rész. Pozsony 1879—80. Stampfel Károly. 84, 88, 88 l. (A magyar ifjúság könyvesháza 13—15.)

XIII. *Életemből*. (Igaz történetek. Humor. Örök emlékek. Útleírás)

Él¹ 1—3. k. Bp. 1886—87. Ráth Mór. 407, 356, 418 l. (A magyar nemzet családi könyvtára 38—40.)
Él—NK 1—2. k. Bp. 1898. Révai Testvérek. 435, 460 l. (NK 96—97. k.) Címlapkiadásai: 1904, 1907, 1911.
Él—[NK] Bp. 1932. Révai. 435, 460 l. (Közművelődési könyvek) [NK lenyomat!]
Él—*Emlékbeszéd*ek. Bp. 1932. Franklin—Révai. 222 l. (CentK 92. k.)

XIV. *Novellák*

Novellák—NK Bp. 1895. Révai Testvérek. 377 l. (NK 37. k.) Címlapkiadásai: 1904, 1907, 1910.
Novellák. 1—3. k. Bp. 1928, 1930. Franklin—Révai. 213, 215, 300 l. (CentK 49, 50, 66. k.)

XV. *Válogatott elbeszélések*

1—3. k. (Válogatta Illés Endre. S. a. rend. Domokos Mátyás) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. 655, 661, 527 l. (Jókai Mór válogatott művei)

*

Ézúton mondunk köszönetet Végh Ferencnek, kötetünk lektorának értékes tanácsaiért, hasznos megjegyzéseiért, és Nagy Miklósnak folyamatos támogatásáért.

AZ ELBESZÉLÉSEK JEGYZETEI

I. PETKI FARKAS LEÁNYAI

- K:** 1 fólió kéziratöredék található a PIM kézirtárában, jelzete: V. 1078., mérete: 205×252 mm, mindkét oldalán 38, ill. 39 sor autográf (tinta) szöveg, az oldalak sorszáma: 9, 10. A főszövegben: „Hiszen ismerjük őt” kezdetű mondatról (23 : 5) a „várt leány várt nyer.” mondatral bezárólag (27 : 2).
- M:** 1. Db 1853. jan. 2–16. Cím után *Jókai Mórtól* aláírással. Három részletben, az alábbi tagolás szerint:
- I. 1853. jan. 2. (1. szám) 6–13. A teljes I. fejezet és a második fejezet a „[. . .] hol már az a fegyvertár kulcsa?” mondatral bezárólag.
- II. 1853. jan. 9. (2. szám) 42–51. A II. fejezet az „E kulcs rendesen” kezd. mondatról végig és a III. fejezet a „[. . .] minél inkább árát szabják.” mondatral bezárólag.
- III. 1853. jan. 16. (3. szám) 74–85. „Magok az ősi táncok” kezd. mondatról a novella végéig.
2. EK¹ 1. k. 3–53.
3. EK⁷–EK⁸ 2. k. 129–184.
4. EK–NK 1–42.
5. EK⁹ 175–208.
6. *Petki Farkas leányai — Háromszéki leányok — A két száz.* 1874. 3–60.
Lapszámtérések: 1887: 3–58, 1896: 3–56, 1904–1913 (6. kiad.—11. kiad.): 3–58.
7. *Jókai Mór válogatott beszélései.* 1–2. k. Pest 1870. Heckenast. 330, 291. (Kis nemzeti múzeum 15, 16.) — 1. k. 233–295.
8. *Válogatott elbeszélések.* 1955. — 1. k. 525–562.
A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (516, 519, 521.).

Fordítások:

- Német: **Die Töchter Wolfgang Petki*. In: *Blüten aus den Osten*. Wien 1884. [Ferenczi 183.]
Die Töchter des Wolfgang Petki. Übersetzt von A. Kaposi. Brünn [188?] 52 p. (National-Bibliothek 174.)
Zwei Mädchenherzen. In: *Zwei Mädchenherzen und andere Novellen*. Deutsche autorisierte Übersetzung von Ludwig Wechsler. Berlin 1894. Verlag des Bibliographischen Bureaus. 327 p. — 1—73. *Neue Ausgabe: 1896. Verlag August Deubner [Breedung] (E fordításban Petki Farkas neve helyett *Elias Redey* szerepel. A többi személynév változatlan.)
Traum und Leben. In: *Der Zigeunerbaron und andere Novellen*. 3. kiad. Breslau 1905. 289 p. — 95—173.
- Lett: *Sapniš un dsihve. Rota. 1886. 14—17. szám [Ferenczi 271.]
- Orosz: *Мечта и жизнь. Новости и биржевая газета. [ford.] A. Перельгиной. 1891. márc. 15, 18, 22, 25, 29., ápr. 1. [Radó]
Önálló kötetben:
*Ua. Москва 1896. Ефимов. 151 p. [Radó]
*Ua. 2. kiad. Москва 1902. 71 p. [Radó]
*Ua. Читатель 1902. 254. sz. 1—16. p. (befejezetlen) [Radó]
- Román: **Fetele lui Petki Farkas*. Ungaria (Cluj) 1891. (1. évf.) 6—9. sz. [Réthy]
Fetele lui Petki Lupu. In: *Ingerul vărsării de sânge*. [Ford.] Al. George, Vasile. București é. n. [1921.] 104 p. — 49—104.
- Cseh: *Život a sen. Kresby a malby*. (Novely) [ford.] Ludvik Kostolný. V Praze 1892, 1893. 408 p., 404 p. — 2. k. 147—196.
Dcery Vlka Petkího. In: *Povídky o rážích a jiné novely*. [Ford.] G. N. Mayerhoffer. V Praze 1928. 604 p. (M. Jókaié romány a povídky) — 433—478.
- Francia: *Rêve et vie. [Ford.] Prince Bojidar Karageorgevitch. Paris 1894. E. Dentu. 116 p. [Ferenczi 272.]

Keletkezése (források, minták)

A Db 1853. januári számaiban közölt elbeszélést el kell különítenünk az első erdélyi út élményeinek hatására — tehát 1853. júniustól — keletkezett, az *Erdélyi képek* c. kötetben közölt többi novellától (*A nagyenyedi két fűzfő, Háromszéki leányok, A Hargita* stb.), mert személyes úti és tájélmény nem áll mögötte.

Jókai Erdély iránti érdeklődésének már ezideig is nem egy művében tanújelét adta. (*Béldi Pál, A két szász, Koronát szerelemért* c. no-

vellái, ill. az *Erdély aranykora* és *A kétszarvú ember* c. regények többnyire Cserei *Historiájára* támaszkodó alkotásai.)

A *Petki Farkas* leányainak főforrása Apor Péter 1736-ban keletkezett emlékirata, a *Metamorphosis Transylvaniae*. Jókai maga nevezi meg az egértánchoz fűzött jegyzetében: „E táncot így írja le, több elmúlt összokásokkal együtt, a jó Apor Gergely [!] egy még kiadatlan kéziratában, *Methamorphosis Transilvaniae*. Jegyzetekkel kísérte Cserey Mihály.” Jókai persze nem csupán a táncok (fáklyatánc, egértánc) leírását vette át Apor Pétertől, hanem a novella alapjául szolgáló történetet, a cselekmény gerincét is.

E felismerést Pfeifer János már 1918-ban közzétette az EPHK hasábjain (1918. I—II. 82—84.). Itt közli Apor és Cserei „megjegyzéseinek” szövegrészletét, és főbb vonásaiban elvégzi a novella forrásal való szembesítését.

Jókai különösebb gondot nem fordított forrása filológiai kérdéseire, még Apor nevét sem jegyzi meg pontosan. Mivel már az alapvető forráskritikai közlemény (Pfeifer cikke) is foglalkozik e kérdéssel („a két változat közül Cserei Mihály elbeszélése a közvetlen forrása” — uo. 83.), pár mondat erejéig vázolnunk kell a *Metamorphosis* szerzőségének problémáját, az Apor—Cserei viszonyt.

Apor Péter (1676—1752) terjedelmes életművének az utókor emlékeztetere méltán érdemes darabja a *Metamorphosis*, egy vegyes tartalmú moralizáló emlékirat. Az önálló Erdély utolsó évtizedeinek szokásait az 1687-tel bekövetkező, a Habsburg-uralommal meghonosodó *náj módi*-val szembesíti. Bár Apor Péter a Rákóczi-szabadságharcot követő időszak arisztokráciájához tartozik — címét, rangját a Habsburg-házhoz való hűségének köszönheti —, Erdély romlásáért nyíltan a Habsburgokat okolja. Jókai számára a régi erdélyi szokások, öltözködés, társasági élet, konyhaművészet stb. leírása — valóságos kincsesbánya; Apor hajlékony, ízes magyar nyelve pedig nem kisebb hatással van rá, mint adatai és történetei.

Jókai Apor művét kéziratban olvasta, mert a *Metamorphosis* csak évtizeddel később, 1863-ban jelent meg a *Monumenta Hungariae Historica* II. köteteként, Kazinczy Gábor gondozásában. (Jókai ott tevékenykedik Eötvös, Kemény, Kazinczy Gábor, Toldy Ferenc és még többek társaságában az *Újabb Nemzeti Könyvtár* c. sorozat munkatársai között a régi magyar irodalom és történetírás emlékeinek kiadásán fáradozva; az 1857-tel induló *Monumenta Hungariae Historica* címet viselő akadémiai sorozat kiadásra kerülő kéziratai ezen a réven juthattak kezébe.)

Kazinczy Gábor Apor *Metamorphosis*ával együtt kiadta Cserei Mihály „pótlékait” és „megjegyzéseit” is. Valójában e szöveg nem kie-

gészítés és nem is megjegyzés. Apor egyéb műveinek kiadója, Szádeczky Lajos írja: „Apor István kincstartó unokaöccse és örököse [Apor Péter] a nagybátyja historicus titkárától [Csereitől] nyerte az első impulzust történetírásra, miben neki a hű mentor később is szívesen segédkezett.” (*Apor Péter verses művei és levelei*. Bp. 1903. 1. k. XIII.) Hogy ez a segítség miben állt, és a *Metamorphosis*ra is vonatkozott-e, arra igenlő választ kapunk Szádeczky Lajos bevezető tanulmányában: „Cserei Mihály névsora alapul és anyagul szolgált az Aporéhoz, azt kiegészíti.” (Uo.) és „Tudva lévén, hogy Cserei a *Metamorphosis* írásában is segédkezett Apornak.” (I. m. XI.) A fenti megjegyzésekre is alapítva, továbbá a szövegek tanulmányozása alapján az a véleményünk, hogy Apor felhasználta Cserei töredékes szövegét (amely Aporénak csak harmada!), elhagyta belőle a Cserei személyére vonatkozó utalásokat, néhol finomított is rajta. A *Metamorphosis* Apor nevével maradt fenn, ő formálta egységes, maradandó alkotássá — Jókai is így kezelte forrását.

A *Metamorphosis Tizenkettődik cikkelyében* olvasható „egynéhány példa az erdélyiek régi nagy alázatosságáról”:

„Vala egy más méltóságos úr (mostani világ szerint szólván), székeltek fő generálisa, az fejedelem főhopmestere, Küküllő vármegyei főispán, Csík-, Gyergyó-, Kászonszéknek főkapitánya, ennek vala egy igen szép kisasszony testvérhuga. Egykor egy magyarországi urfi béjő nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azonban azon házának alatta (mert annak az falunak is az nevit szántszándékkal elhallgatom) vagyon ma is nagy szénacsinaló (székelyesen) tanorokja, az juhait azon úr abban tartotta; volt az juhoknak egy ifju legény pakulárja, estve mikor az juhokat haza hajtotta, elől jött az juhok előtt frujaszóval, s abban az tanorokban rekesztette az juhokat, ott is mind frujált. Az kisasszony az ház ablakáról sokszor nézván s hallgatván az oláh ifju legény frujálását, igen megszereti vala az pakulárt. Abban az kisasszonynak sem az apja (mert még akkor élt), sem az bátyja semmit sem tudtak, az apja penig akkor özvegy ember is volt. Mikor más nap az lakadalomnak kellett volna lenni, sirató estvére oda érkező az vendégek, az leányt felöltöztetik, az alatt az kisasszony kimegyen, az pakulár ifju legénynyel egy nagy erdőn általmennek. Le akarnak ülni az vendégek, keresik az kisasszonyt mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban; arról penig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy az pakulár legénynyel szökött volna el. Más nap az nász népe elérkezik; nincs mit tenni, jól tartják, menyasszony nélkül visszamennek. Egynéhány estendő mulva megyen egy nagy erdőn az testvérbátyja, látja, hogy egy oláh feleségestől juhokat őriz, az oláhnának hosszú zeke szoknyája, me-

ztláb; az szolgák közül senki meg nem isméri, hanem az hintóból az testvérbátyja; akkor oda küldi egyik szolgáját, izeni az oláhnének, hagyja el azt az oláhot, menjen vissza, bizony ugy tartja mint testvérhugát, soha szemire sem veti cselekedetét; azt izeni vissza az oláhné: azt ő bizony soha el nem hagyja, ha egyszer szerette, halálíg szereti. Az oláhtól egy fia maradt az kisasszonynak; felnevelkedvén, az testvérbátyja az oláhnének az udvarában béviszi, és az mint jobbágya volt, manumittálja, armálist impetrál néki az fejedelemtől, megházasítja, Csíkban lovashadnagyának tészti, jószágot ad néki, Székely István nevet adnak reája. Ezt is az testvérbátyjának az fia teljes életiben bátyjának hitta.

Mivel ezen kis historiában, nem hiszem hogy az méltóságos Petki familia offendálódjék, mivel csak alázatos nyájasságnak kis historiája, [. . .]” (Apor—Cserei 417—419.)

A fenti történet Cserei megfogalmazásában így hangzik:

„Ismertem Csíkban Rákoson egy Székely István nevű hosszú száraz embert; Petki János, úri ember, csiki főkirálybíró lévén, mindenkor azt a szegény embert publice bátyjának hitta, köntössel, pénzzel gabonával interteneálta. Az az ember pedig ilyen atyafia volt: az öreg Petki Farkasnak szép eladó leánya lévén, egy magyarországi urfi bejön nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azalatt Petki Farkas Csíkban csicsai házánál lévén, ott az udvarház mellett nagy szénacsinaló tanorok vagyon, Petki Farkas juhainak ifju legény pakulárja levén, estve mikor a juhokat haza hajtotta, elől jött a juhok előtt furulyaszóval, s abban a tanorokban rekesztette a juhokat, ott is mind furulyált; a kisasszony a ház ablakáról sokszor nézvéen s hallgatván az oláh ifju legény furulyását, igen megszereti a pakulárt; abban Petki Farkas semmit sem tudott, akkor özvegyember is volt. Mikor másnap a lakadalomnak meg kellett volna lenni, sirató estvére oda érkezővén Petki Farkas házához a vendégek, a leányt felöltöztetik, azalatt a leány kimegyen, a pakulár legénynyel a Nagy-erdőn által mennek. Le akarnak ülni a vendégek, keresik a kisasszonyt mindenütt, sohant sem találják, sem háznál, sem faluban, arról pedig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy a pakulár legénynyel szökött volna el. Más nap a nász népe elérkezik, nincs mit tenni, leülterik asztalhoz, jól tartják, menyasszony nélkül visszamennek. Sok esztendeig nem tudhatta meg a szegény Petki Farkas, hova lett a leánya, azt gondolták, talán valahol vízbe ölte magát. Egyszer Petki Farkas ország gyűlésére menvén, a Nagy-erdőn látja, jó vele szemben egy oláh feleségestől, a feleségének hosszu zeke a szoknyája, meztláb megyen az oláh után; senki a Petki Farkas szolgái közül meg nem esmerete őket, hanem maga a mint hintóban ült, rá esmer leányára,

nem szól semmit neki, hanem zsebiből két forintot kivészen, egyik inasának mondja: eredj, ezt a pénzt add oda annak az oláhnénak, s mondd meg, vegyen csizmát véle. Attól az oláhtól fia maradott a leánynak; felnevelkedvén, az öreg Petki István, Petki Farkas fia, maga udvarában felveszi, manumittálja, armálist impetrál neki az akkori fejedelemtől, megházasítja, Székely János nevet adnak rája, Csíksban Rákoson két jobbágyházhelye lévén Petki Istvánnak, cum apertinentiis Székely Jánosnak ajándékozza, házat, csúrt, egyéb épületeket csináltatott rája, ökröket, teheneket, gabonát ad neki, úgy telepedik meg. Annak a fia volt Székely István, kit én gyermekkoromban igen jól esmertem; mikor Csíksban laktunk a szegény atyám ott lévő házánál. Ezt a dolgot sokszor hallottam, mikor a szegény uram historice beszélt.” (I. m. 481–482.)

A fenti szövegek közös — Jókai által is felhasználta — elemei: a Petki lány vonzalma a pakulár legényhez, a magyarországi kérő, a menyasszony eltűnése és keresése, a későbbi találkozás (már mint pakulár-feleséggel), végül az utód felkarolása, befogadása a Petki családba.

Pfeifer János szerint Jókai Csereitől veszi Petki Farkas, az idősebb lány, a kérő és a pakulár alakját; mindezt láthatóan arra alapítva, hogy a Cserei-változatban szerepel Petki Farkas neve. Az azonban elkerülhette figyelmét, hogy a forrásul szolgáló történet után ez olvasható Apornál: „Mivel ezen kis historiában, nem hiszem hogy az méltóságos Petki familia offendálódjék, mivel csak alázatos nyájasságnak kis historiája, Petki Farkas, az ifjú, egytestvér vala amaz nagy hírű Petki Istvánnal [. . .]” (I. m. 418–419.) Így Petki Farkas neve az Apor-szövegből is eredhet, és az is nyilvánvaló, hogy Apor tapintatból hallgatta el a történet szereplőinek nevét, de egy másik történetben már megemlíthetőnek tartja — mint ennek fent idézett bevezetéséből kiderül. Egyébként az erdélyiek alázatosságát többnyire a Petki család történeteivel bizonyítja a *Metamorphosis*.

Csereinél olvasható viszont a Rákos helységnév, az apa szerepe (Apornál ezt a fivér veszi át), továbbá a későbbi találkozás leírása is. Cserei egyetlen mellékmondatát: „[. . .] talán valahol vízbe ölte magát [. . .]” (i. m. 482.) a novella egyik legfontosabb fordulatává fejlesztí Jókai, az Oltba ugró leány kalandos útjává bontva ki, amely a kastélytól a pakulár kunyhójáig vezet.

Mindez azonban nem jelenti a Cserei-szöveg használatának kizárólagosságát, hisz a fent említett közös elemeken túl Jókai az Apor által leegyszerűsített generációs kapcsolat (Csereinél a Petkieknek három, a Székely családnak két nemzedéke szerepel), és a Székely István név mellett dönt (Csereinél az utód neve Székely János), továbbá Jókai a novella lezárásában is Apor megoldását követi.

Láthatóan Jókai mindkét változathoz méltóan, alaposan ismerte a teljes művet is, a Petki leány igénytelen történetét számtalan ponton kiegészítette, gazdagította a *Metamorphosis* alapján.

Petki Farkas alakjának megrajzolásához a *Metamorphosis* második cikkelyében bemutatott Apor István — erdélyi nagybirtokos, Apor Péter nagybátyja — szolgáltatja a mintát, aki a novella első lapjain is dúsgazdag, bőkezű főúrnak jelenik meg. „Udvar tart vala Rákoson, ahol nyolcvan inas szolgálta előtte [. . .]” (JKK 5.) A forrásban pedig ez olvasható: „Continuus szolgálai peniglen praeter propter legalább mindenkor volt nyolcvan, s néha száz is.” (I. m. 319., 445.) Gazdagságának másik bizonyítéka a masszív ezüst étkészlet (JKK 18.), amelyről szintén részletes leírást olvashatott szerzőnk: „; [. . .] ezüst tála nyolcvannyolc volt s ugyanannyi ezüst tányérra, azok pedig oly vastagok voltak, mint az ón tálak, tányérok; magának s feleségének arany kalánokat adtanak be asztalhoz, tányérokot pedig négyezre csinált és két ujjnyira megaranyozott ezüst tányérokot. Ezüstből való borhűtője volt nagy öreg.” (I. m. 318., 444.)

Petki Farkas legsajátosabb tulajdonsága a bőkezűség, hogy ajándék nélkül senki sem távozhathatott kastélyából (JKK 5.), Apornál így olvasható: „[. . .] tizennyolc s husz szép gyermek lovakat elajándékozott az szolgálainak, olyanokat, hogy hatvan, néha nyolcvan forintotok eladták [. . .] öt-hat vég angliai posztót, ajándékon úgy osztogatta el atyafiaiának, szolgálainak [. . .]” (I. m. 319., 444–445.)

Jókai terjedelmes novellája persze nem egy eredeti szereplővel gazdagabb, ő illeszti a cselekménybe a leánytestvér — Erzsike — alakját, s a kérés kísérő mentort, Cseretneki esperest. A vidám, életrevaló kisebb leány Jókai alakformálására oly jellemző poláris figura, a szelíd, csendes, kissé enervált Ilonka ellenpárja; Cseretneki alakjában pedig már formálódik az eszményített protestáns lelkes alakja, aki a *Háromszéki leányokban*, *A Hargitában* népvézéri szerepre emelkedik. (Ez utóbbival kapcsolatban némi kiegészítő magyarázatot kell adnunk, l. *A Hargita* jegyzeteiben: JKK 672.)

A fiatal Jókai alkotásmódját jól jellemzi, miképp értékesíti olvasmányélményeit. Forráshasználatának egyik szembetűnő vonása a *mozaikos eljárás* (a rövidség kedvéért nevezzük így!), amikor is az érdeklődését megragadó elemeket (felismerve atmoszférateremtő erejüket és a hitelesség megalapozásában betöltött szerepüket) feltűnő hűséggel, pontossággal illeszti alkotásába.

Ilyen mozaiknak minősíthetjük az egértánc és fákljátánc leírását, Béli Pál szakálláról szóló anekdotát, az égettborból készített reggeli receptjét stb. Főleg pedig a korabeli viselet és étkezési szokások leírásánál támaszkodik kimerítő alaposággal forrására szerzőnk. Az ételek

gazdag felsorolásában néhány inycenség neve azonban egyéb forrásból (szülői ház, pesti háztartásuk) ered. A fenti mozaikok, elemek forrással történő szembesítésére a jegyzetekben kerül sor.

Jókai forrása, a *Metamorphosis* az élet teljességét bemutató alkotás. Novellánk is erre a totalitásra törekszik; leánykérőt, menyegzőt, temetést a kisregény igényével bemutató írás ez, méltán él szerzőnk a „regényes kép” műfaji megjelöléssel. Csakhogy amíg a *Metamorphosis* tudósító, tényközlő alkotás, Jókai novellája a műalkotás ambivalenciáját is magán viseli. Megfogalmazhatjuk úgy is, hogy Jókai a *Metamorphosis*ből vett anyagot balladás átköltésben közvetíti. Főleg Ilonka drámai és lírai elemekkel átszőtt történetében érezhető ez a műfaji hatás (az egy kérő és két lány teremtette szerelmi konfliktushelyzetek, a dalok beépítése, Ilonka tetteinek, életútjának homályos pontjai, elhallgatása stb.).

Itt kell szót ejtenünk arról, hogy az egyik legelterjedtebb erdélyi népballada (Háromszéken 24 változata ismert), *A bárókisasszony* összefüggésben áll novellánkkal. A szakirodalom (Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. Bp. 1977. 455.) újabb keletkezésű balladának minősíti, de bizonyosra vehető, hogy a XIX. sz. közepén már ismert volt. Egy versgyűjteményben találtak rá (*Magyar költeményei*. 1858), és Magyar valószínűleg már ismert népballadát iktatott gyűjteményébe.

A *Balladák könyve* *A bárókisasszony* négy változatát közli, novellánkhoz az első változat áll legközelebb.

A bárókisasszony

Túl a vizen a szendrei pusztában
Juhászlegény furulyálgat magába,
Furulyaszó felhalszik az ablakba:
Ébredjen fel, méltóságos kisasszony.

Meg is nyílt a palotának ablaka,
Kökényszemű kislány hajlott ki rajta.
„Édesapám, ha meg akarsz, tagadj meg,
Az én szívem a juhászér szakad meg!”

Szendre báró felnyergeli a lovát,
Esszejárja egész johásztanyáját,
Az kérdezi legöregebb johásztól:
„Nem látta-e a lányomat valahol?”

„Szendre báró, én a lányát nem láttam,
Három napja bojtárom es oda van,
Három napja bojtárom es oda van,
Talán bizony a kisasszony vele van.”

Túl a Tiszán most faragnak ott egy fát,
Amelyikre Bojtár Jenőt akasszák,
Fújja ja szél fejr ingét, gagyáját,
Mér szerette Szendre báró leányát.

(Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. 305.)

Hogy Jókai ismerte-e a fenti ballada valamelyik változatát, arra nincs bizonyítékunk, csupán novellája balladás hangjaira szándékozunk felhívni a figyelmet.

A balladakutatás irányából is megközelítve forráskritikai problémánkat Szabó T. Attila cikkét említjük (*A bárókisasszony balladájának története Apor Péternél*. Ethnographia, 1975. 2–3. sz. 368–370.) A szerző összeveti a fenti balladát Apor *Metamorphosis*-ával és a Cserei-változat általunk is idézett soraival. Feltételezi, hogy mivel Apor és Cserei háromszéki birtokosok voltak, emlékirataik a korabeli meséi-balladai hagyományokból is táplálkoztak.

Szabó T. Attila cikke a *Petki Farkas leányairól* nem tesz említést.

Végül egy erdélyi elbeszélőnek, Halmágyi Sándornak (1832–1917) 1856-ból eredő novelláját, *Az egeres táncot* említjük meg. (Megjelent: *Parlagi rózsák*. Pest 1860. Új kiadása: *Szépliteratúrai ajándék*. Bukarest 1967. Köllő Károly gondozásában.) E mű is a *Metamorphosis*-on alapuló szépirodalmi művek számát gyarapítja. — A novella Báthori Gábor fejedelem egyik gáláns kalandját beszéli el, a mű központjában az egeres tánc részletes bemutatása áll. Novellánkkal közös vonás a férfi táncos lenyűgöző hatása partnerére. Miként a daliás Bárczay hatással van Erzsikére, azonképpen igézi meg Báthori a szép Mojzes Katalint. — Halmágyi Sándort egyébként is a Jókai-iskolát követők közé sorolják, az sincs kizárva, hogy a *Petki Farkas* hívta fel a figyelmét a *Metamorphosis*-ra. Hogy Halmágyi jól ismerte Apor könyvét, arra csupán a *Metamorphosis*-ban használt szó szerkezet — a táncosok „egymást megpróbálták” (vö. Apor—Cserei 332.) — többszöri alkalmazása is utal, továbbá az, hogy Halmágyi a tánc megnevezésében is (*egeres tánc*) Aport követi; Jókai az *egértánc* kifejezést használja.

Ritkán fordul elő, hogy egy Jókai-novella forráskritikai vizsgálatával, elemzésével önálló tanulmányban foglalkozzanak, Pfeifer János viszont erre vállalkozott az EPhK 1918-i évfolyamában. Legfontosabb megállapításai: Jókai Erdély múltjából vett műveihez haszonnal forgatta a régi történeti feljegyzéseket. A *Petki Farkas* meséjét is Apor művéből (*Metamorphosis Transylvanicae*), ill. Csereinek a műhöz csatolt „megjegyzései”-ből vette. — A *Petki Farkas leányai* 1853-ban jelent meg, miután [!] az író meglátogatta Erdélyt. Erdélyi tartózkodása alatt [!] olvashatta Apor művének kéziratát. Ezt igazolja az egértánc és a fáklyatánc leírása és Jókainak a forrásra utaló megjegyzése is. — Jókai forrása láthatóan a XII. cikkely, ebből Pfeifer bőségesen idéz. Cserei „megjegyzései”-ben ugyanezt a történetet mondja el a szereplők nevével kiegészítve, továbbá egy-egy mozzanatában eltér Aportól.

A Cserei-féle „megjegyzések” novellánkra vonatkozó részét is közli Pfeifer, majd megállapítja: „[. . .] a két változat közül Cserei Mihály elbeszélése a közvetlen forrása. Ezt igazolja a novella tartalma.” Kitér arra is, hogy mely szereplőket vette Jókai a forrásból és melyeket iktatta önállóan elbeszélésebe. A „regényes kép a múltból” műfajmegjelölés szerinte találó, mert Jókai a korabeli élet számtalan mozzanatát hűségesen mutatja be. A mesét is a forrásból meríti, mégis családást okoz olvasójának, mert: „[. . .] nem olyan volt a mult embere, amilyenek a költő rajzolja. A történet megokolása a cselekvő személyek lelki életének rajzával nem sikerült, ezért bármely korba helyezné is a költő, valóbszerűvé nem tenné vele.” A továbbiakban kifejti, hogy míg Apor, ill. Cserei elbeszélésében a központi alak Ilonka, addig Jókai novellájában megszlik a figyelem a két leánytestvér között; ez még nem hibája, sőt jó oldala lehetne a novellának, mert a mese így bonyolultabb, érdekesebb. „A krónika-író nem lélekbúvár, megelégszik a pusztá tények kendőzetlen elmondásával. A modern költőnek azonban fel kell tüntetnie személyei tettének lelki rugóit. Erre vállalkozik Jókai. [. . .] E szokatlan szerelem és ballépés lelki okait [. . .] végre Ilonka 'szelíd őrzöngésében' találja meg. [. . .] Megmagyarázhatatlan, titokzatos erő hajtja a leányt, mikor menyegzője éjszakáján kedves dalát hallja. [. . .] Jókai maga is érezhette, hogy Ilonka lelki életének a rajza novellája sebezhető pontja, ezért magyarázza olyan részletesen. [. . .] Elmeorvos és psychologus bizonyára érdeklődéssel tanulmányozza az ilyen betegségi tüneteket, de a költő meséje hihetőségét kockáztatja vele, mikor a környezetétől fel nem ismert lelki beteget tesz elbeszélése főszemélyévé.”

Pfeifer János nem érzi indokoltnak Bárczay Lajos pálfordulását sem,

aki hol Erzsike, hol meg Ilonka kezére pályázik, hogy végül Erzsike mellett kössön ki. „Ezek az emberek nem élnek önálló lelki életet, Jókai ötletszerűen, kénye-kedve szerint teszi ide-oda, akárcsak a sakkfigurákat. A mennyire nem pótolhatja a költő ötletessége a komoly történet mélyebb pszichológiai megokolását, annyira helyén van és majdnem zavartalan esztétikai élvezetet nyújt tréfás, adomaszerű jeleneteiben.” (EPHK 1918. jan.—febr. 82—84.)

Zsigmond Ferenc *Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban* c. tanulmányában az ötvenes évek novelláinak azon közös vonását emeli ki, melynek a Rousseau-epigonok óta kedvelt írói világnézet az alapja, és valamiféle lágy érzelmességben nyilvánul meg, továbbá abban, hogy igyekszik elfelejteni a környező világ fonákságait, és elmerül egy maga képzelte szebb világban. Megemlíti, hogy a *Petki Farkas leányaiban* az egyik leány, Ilonka érzelgősségének okát egy odavetett mondattal igyekszik megmagyarázni Jókai. Petki Ilonka „szüntelenül könyveket olvasott, miket az akkoriban divatozó frank és angol költők írtak”, s mindig szomorú volt, hogy akire ránézett, az „valami búsulást érzett rá szívében”. „E novellában már nemcsak érzelgősséggel, hanem lelki betegséggel találkozunk, melynek megvesztegető elbeszélése a fogékonyabb kedélyű olvasóra ellenállhatatlan suggestív hatást tud tenni.” (ItK 1921. 28.)

Zsigmond Ferenc monográfiájában is hasonló szemszögből vizsgálja elbeszélésünket. A szentimentális alapeszme a *Petki Farkas leányaiban* főként Ilonka sorsában mutatkozik meg. „Ilonka mindig szomorú volt, örökös mélabú árnyalta be kedélyét. Maga sem tudta, hogyan: egyszer csak felesége lett egy egyszerű juhászbojtárnak s valószínűleg ez a juhászskunyhóban eltöltött idillikus néhány év volt az előkelő származású leány rövid életének legboldogabb része. Mosolyogni sohasem tanult meg, de a könnyhullatás hasonlíthatatlan édességét senki sem tudta jobban átérezni, mint az egykorú francia és angol szentimentális könyvek e neveltje.” (Zsigmond 113.)

Szinnyei Ferenc a műfaj felől közelíti meg elbeszélésünket. „A *Petki Farkas leányai* már mese-novelláinak modora felé hajlik. A két leány andrásnapi álmának pontos teljesülése, az egész történet felépítése és elbeszélése meseszerű, de különben tele van humorral és kedvességgel, a régi magyar élet ódonszerű bájával. Ilonka regényes története már érzelgős és gyenge.” (Szinnyei 1. k. 306.)

N. Dely Zsuzsa a jelzős szerkezetek funkcióját vizsgálva Jókai nyelvén, megállapítja, hogy szerzőnk nőalakjai között gyakran találkozunk magas, karcosú, fekete leánnyal, aki mellett ellentétül ott az alacsony, szőke, kék szemű kislány. Példaként *Petki Farkas leányainak* bemutatásából idéz. (*A fiatal Jókai nyelve és stílusa*. Bp. 1969. 41.)

Kiadásunk alapjául a Db-ban megjelent első szövegközlés szolgált. Az első kötetkiadás szövegét, amely jó egy évvel később az *Erdélyi képekben* (EK) jelent meg, Jókai alaposan átvizsgálta, meghúzta; módosításai révén tömörebb lett ugyan a szöveg, de ízeiből is vesztett.

A Db-ban váltakozva használt *gunyhó*—*kunyhó* helyett az NK alapján egységesen *kunyhót* írtunk. A Db és EK *lyán*, *lyánka* stb. alakjait az NK (és a későbbi kiadások) következetesen *leány*, *leányka* stb. alakra módosították, erre csak összefoglaló módon utalunk, de az egyedi szövegváltozatokat nem szaporítjuk e nagyszámú változattal. Itt jegyezzük meg, hogy ezzel az egyszerűsítési lehetőséggel a kötet összes novellájában éltünk. (Vö. *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* a JKK 24. kötetében.) Mind a Db-ban, mind az EK szövegében Szamos folyó szerepel, pedig csak az NK-beli *Olt* a helyes, mert ez folyik Csík megyében, Rákos helység mellett, ezért kiadásunkban is *Olt* szerepel. Kijavítottuk a kiadásról kiadásra öröklődő névcserét (*András* helyett értelemszerűen *Farkast* írtunk).

Elvégeztük a kiadási elvekben előírt helyesírási korszerűsítést. *Restelt*, *lógg*, *elsülyedt*, *keztyű*, *megsokalta*, *viszásan*, *galy*, *lélekezni*, *hadonázni* stb. helyett *restellt*, *lóg*, *elsüllyedt*, *kesztyű*, *megsokallta*, *viszásan*, *gally*, *lélegzeni*, *hadonászni* stb. áll szövegünkben. A HTSz-nek megfelelő alakban szerepelnek az alábbi kevert frászmódot tükröző (félíg latin, de a magyarosodás jeleit is mutató) szóalakok: *Academiákra*, *ecclesiája*, *bilikom*, *prosa*, *collegiumba*, *praesentálta*, *massiv*, *dictióhoz*, *admiral*, *genius*.

A kiemelések tekintetében a Db és a K szövegét követtük, és az EK és az NK szövegét vettük figyelembe a szövegváltozatok összeállításánál.

Lap: Sor:

alcím: (*Regényes kép a múltból*) (NK-ból hiányzik)

5 : 8 *abban* a környékben (NK: *azon* a környéken)

10 *vén* (NK: *vevén*)

6 : 2 az *ily* ünnepélyességről (NK: az ünnepélyességről)

21 *helyezé* (EK: *helyzé*)

32 *plesiosaurust* (Db: *plesiosaurust* — EK alapján jav.)

7 : 2 *irtóztató* (NK: *irtóztatós*)

13 *meresztve*, s *egy* (EK: *meresztve egy*)

20 *nádszálat*, *úgy* forgatta (NK: *nádszálat forgatta*)

25 *tudja a* nevét (NK: *tudja* nevét)

Lap: Sor:

- 33 szegény, tudom, hogy (Db: szegény, hogy – EK alapján jav.)
8 : 6 elsüllyedt benne (EK, NK: elsüllyedt benne *lelkével*)
9 : 6 egyiránt (NK: egyaránt)
12 komolyságaért (NK: komolyságáért)
10 : 16 ő ma (NK: ő majd)
20 lejött (NK: jött le)
30 kalánnal (NK: kanállal)
11 : 8 a nyers vaddisznófület (NK: a vaddisznó fülét)
9 járt (NK: elejté)
22 azért is (NK: úgyis)
26 fennhéjázással (NK: fenhéjázással)
32 lelógott (NK: lógott)
12 : 3 rókamállal (Db: rókamájjal – NK alapján jav.)
6 fahajszin (Db: hajszin – EK alapján jav.)
16 Erzsike (NK: Erzsí)
21 azután meg (Db: azután még – EK alapján jav.)
jött, és (NK: jött s)
27 nagyon jót nevetett (NK: nagyon nevetett)
33 hetfő (EK, NK: hétfő)
13 : 12 hallottam azt senkitől (EK, NK: hallottam senkitől)
27 szemeim (EK, NK: szemeimet)
14 : 30 kinn (NK: künn)
15 : 8 elcsodálkozva (NK: csodálkozva)
11 egy öreg, papforma (NK: egy papforma)
száll (NK: szállt)
26 meg-megcsóválta (NK: megcsóválta)
16 : 8 Mindég (EK, NK: Mindíg)
18 Nehány (NK: Néhány)
33 Magyarországon (EK: Magyarországbán)
17 : 16 Héj (EK, NK: Hej)
28 észrevénén (NK: észrevevén)
18 : 4 kincseiért (EK, NK: kincseért)
5 szemeit, s nem győzte (Db, EK: szemeit, győzte – NK alapján jav.)
15 lévén (EK: levén)
31 bebizonyította (NK: bizonyította)
19 : 25 de amíg (EK, NK: de míg)
20 : 11 apjának nagy multságára (EK, NK: apjának multságára)
25 irtóztató (EK, NK: irtóztatós)
27 egy villával a hátában egy szép piros bőrű sült malac, szájába adott almával (EK: egy villával hátában egy szép piros bőrű

Lap: Sor:

- sült malac adott almával. NK: egy szép pirosbőrű sült malac, villával a *hasában*, szájába adott almával)
- 20 : 31 kivéve (EK, NK: *kivevén*)
32 kézzel, és monda (EK: kézzel, monda)
- 21 : 5 de e szavaknál (EK: de a szavaknál)
13 magához, s ezen (EK, NK: magához, ezen)
teszed csúffá (EK, NK: *teszed te csúffá*)
- 22 : 4 háza tüzét (NK: háztüzét)
7 hogy a kegyelmedéivel (Db: *hogy kegyelmedével* – EK, NK alapján jav.)
23 Hát *nem* látták (EK, NK: Hát látták)
- 23 : 3 de amíg (NK: de míg)
4 meg őt (NK: őt meg)
11 kiházásításra várhat; (K: kiházásításra <nyer> várhat;)
16 Miért akarnak (K: Miért <Ne> akar <ja> nak)
19 megszeretett (NK: szeretett)
22 mást vettünk el (K: mást <hoz mentünk> vettünk el) el; egy kis ideig zúgolódtunk szüleink ellen, egy kis ideig szomorkodtunk (NK: el; egy kis ideig szomorkodtunk)
- 24 : 2 Ádámot, csak (K: Ádámot, <tehát a há> csak)
6 kezét, nyájas hangon szóla hozzá (K: kezét, <szelíd> nyájas hangon szóla hozzá. NK: nyájas hangon szóla)
8 kegyelmedet (K: kegyelmedet <Kegyelmedet>)
Ne feleljen most (K: Ne <felel> feleljen most. NK: No feleljen most)
15 leánnyal, vagy (K: leánnyal, <és az első órákban feltal> vagy)
18 lévén (EK, NK: levén) politikai . . . mint (K: politikai – <és rajongással>, mint)
20 láthatlan (NK: láthatatlan)
24 melyen a másik (K: mellyen <Erzsike> a másik)
25 Erzsike keresztülment (K: Erzsike *kedélye* keresztülment) néhány (K: néhány)
- 29 mosolygás eltűnt (K: mosolygás <nem> eltűnt)
- 25 : 1 ha egy kedélyes (K: ha egy <ifjú> kedélyes)
2 ragyogó vidámsága (K: ragyogó <elevenség> vidámsága)
4 és a gyermekmosolygást (K: és <nem> a gyermek mosolygást)
9 És Bárczayt (K: <Hát még B> És Bárczayt)
10 gyermekies, kacér (K: gyermekien kacér)
11 ki elpirult (K: ki <ha nem> elpirult)
13 egy szerény alak (K: egy *komoly* szerény alak)
mosolygott, lopva (K: mosolygott; <vagy> lopva)

Lap: Sor:

- 25 : 20 kristályfényes (K: kristály < *tiszta* > fényes)
22 Amire az (K: < *Egy napon* > A mire)
26 közbejárására (NK: közbenjárására)
kiszabadulva, *most* Hollandban (EK, NK: kiszabadulva,
Hollandban)
27 Bárczay és (K: < *midőn B* > Bárczay és)
- 26 : 1 küldje el Amsterdamba, (K: küldje el *férje számára* Amster-
damba)
3 bajos, hanem (K: bajos, < *hogy* > hanem)
4 vállalja, hogy egy (K: vállalja, hogy < *Ilonka ajánd* > egy)
összeköttetésben (Db: összeköttetésben — EK alapján jav.)
13 hozott, egymáshoz (K: hozott, < *össze* > egymáshoz)
16 *vitte* vissza (EK, NK: *hozta* vissza)
23 az napságtól (NK: a napságtól)
24 számlálva (NK: számlálván)
28 szökni akar, (K: ha < *elszökni* > szökni akar)
32 anyyin (NK: anyyam)
- 27 : 2 várt nyer (NK: várat nyer)
6 *poraik* sincsenek (NK: *emlékük* sincsen)
9 asztal *ezüsttálaktól* (EK, NK: asztal *tálaktól*)
néha *egyét* roppan (EK, NK: néha roppan)
14 fújnak *rá* a (EK, NK: fújnak a)
21 *e* legelhagyottabb (NK: *a* legelhagyottabb)
26 *a* gyásztorban (EK, NK: gyásztorban)
29 úgy (EK, NK: úgy-úgy)
32 nem is ismerjük.* (Lábjegyzete Db-ban, EK-ben még nincs,
NK alapján közöljük.)
- 28 : 9 ott, ahol (EK, NK: ott, hol)
12 *aranyislógokkal* (NK: *islógokkal*)
25 *fekete* volt (EK, NK: *jaspisból* volt)
33 *kés és villa* (NK: *kés, villa*)
- 29 : 1 kalpagot *vagy kerek kalapot* csokorra (NK: kalpagot, csokorra)
9 *pehellykönnyű* (NK: *pehellykönnyű*)
15 egyéb *társas* mulatságot (EK, NK: egyéb mulatságot)
16 Ha az ember (NK: *Manapság*, ha az ember)
22 mondák: (EK, NK: mondják)
jerünk (EK: *jerünk*)
25 Óh (NK: Ah)
31 *szerkesztve* (Db, EK: szerkesztve — NK alapján jav.)
- 30 : 9 mozdulat (NK: mozdulata)
13 *Szent Dávid* (NK: sz. Dávid)

Lap: Sor:

- 24 egymást kerülgetve (NK: egymással)
28 átnyújták (EK: átnyújtják)
- 30 : 28 fáklyákat. Erre a két kiválasztott hölgy táncolt a fáklyákkal körül, s újra két férfinak adá azt át. A fő kelleme e táncnak a test bájos hajlásiban, a fáklyákkal (NK: fáklyákat, azok egyszer körüllejtve, hasonlóan kiválasztanak egy-egy férfit, kiknek a fáklyákat átadták, az egész tánc fáklyákkal)
- 30 fáklyákkal való (Db: fáklyákkal — NK alapján jav.)
- 31 : 4 egyenként (NK: egyenkint)
11 több fiatalokétól (NK: többi fiataloké közt)
13 sínylett, s durva (NK: sínylett, durva)
15 hogyha kiszabadul (EK: hogy kiszabadul)
29 szép kis lyánkának (EK: szép lyánkának, NK: szép leánykának)
- 32 : 7 leányka (NK: leány)
24 ezóta (NK: azóta)
30 s senki sem (EK: s sem)
- 33 : 4 érthetlen (NK: érthetetlen)
10 testvérje (NK: testvére)
14 gyönyörteljesre (NK: gyönyörteljessé)
16 kifejezésével (NK: kifejezésével)
25 kidőlve (NK: kidőlve)
30 tavaszi éji (EK: tavaszéji)
- 34 : 1 vetette (NK: vette)
2 örömet (NK: örömet)
3 és elvenni (NK: s elvenni)
20 mondhatlan (NK: mondhatatlan)
25 lerakva (NK: rakva)
28 párkányzatban (EK, NK: párkányzatba)
- 35 : 6 izentek (NK: üzentek)
11 teteté (NK: téteté)
- 36 : 4 eszméletlenül (EK: eszmétlenül)
10 a hintóig (NK: hintájáig)
21 sokáig (EK, NK: sok)
- cím: : IV. A kunyhó (Db: A gunyhó — EK alapján jav.)
24 szomorú (EK: nyomorú)
- 37 : 10 s füleikbe (EK, NK: füleikbe)
12 ad (NK: ad)
15 furuglyált (NK: furulyált)
19 valami feketét (NK: valami alakot)
25 odavoná azt magához (EK, NK: oda voná magához)

Lap: Sor:

- 32 Kiáltozására (NK: Kiáltozására)
tűz körül (EK, NK: a tűz körül)
- 38 : 2 lábocskáit (NK: lábacskaít)
11 az a föld (EK, NK: ez a föld)
15 múlva is feléledtek (EK, NK: múlva fölélédtek)
33 első és utolsó (EK, NK: első s utolsó)
- 39 : 10 késő estig (EK, NK: a késő estig)
18 időközönként (NK: időközönként)
30 nem evett (NK: sem evett)
- 40 : 24 mondhatlanul (NK: mondhatatlanul)
megsimogatá kezeivel a (NK: megsimogatá a)
- 42 : 21 Két héti (EK, NK: Két heti)
24 ugyanegy órában (EK, NK: egy órában)
32 testvérje (EK, NK: testvére)
- 43 : 14 leszállatá (NK: leszállítá)
15 kivőn két (EK, NK: kivőn tarsolyából két)
19 leányához annyira hasonlított (EK, NK: leányához hasonlított)
20 ez esetet (EK, NK: az esetet)
- 44 : 14 monda (EK, NK: mondá)
18 a gyermek (EK, NK: e gyermek)
21 mind a ketten (NK: mindketten)
- 45 : 11 nevelték fel (EK, NK: nevelte fel)
14 kezére (NK: kezébe)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 5 : 7 királybíró — később: főkirálybíró (ez a pontos kifejezés!) Az erdélyi vármegyék élén főispánok álltak, a székelység előljárói a főkapitányok és a főkirálybírák voltak. A főkapitány csak a hadi ügyeket, a főkirálybíró és vice-királybíró „az törvényes dolgokat és egyéb politikumokat” intézte. (Apor XII. cikkely alapján)
- Csík — Csíkszék; Erdély keleti határvonalán fekszik, Gyergyószékkel és Udvarhelyszékkel határos — a Gyergyói- és Csíki-havasok és az Olt felső szakaszának vidéke, székhelye Csíkszereda.
- 9 Rákos — Csíkrákos (ma: Racul) Csíkszeredától északra fekszik az Olt völgyében. A XV. sz.-ban várfallal vették körül. — Cserei Mihály történetíró szülőhelye.
- 19 Csíkszereda — (ma: Miercurea Ciuc) Csíkszék székhelye, a

Lap: Sor:

- XV. sz. óta város. Várát — az ún. Mikó-várát — Mikó Ferenc építtette 1621-ben. — Rákostól kb. 10 km-re esik.
- 5 : 20 *Szent Margit-napi vásár* — jún. 10-én tartották
- 6 : 25 *antediluvianus* — özönvíz előtti
- 32 *plesiosaurus* — kihalt ősgyíkfaj; e három méter körüli, teknősbékához hasonló testű, hattúnyakú őshüllők a jurakor-szakban terjedtek el a tengerekben.
- 7 : 6 *lódíng* — puskapor vagy töltény számára készült tarsoly, esetleg fegyverszűj
- 8 : 28 „*Repülj fecském ablakába*” — kezdetű, a cselekmény során még szerepet kapó dal Jókai későbbi műveiben is gyakran előfordul. (*Fekete gyémántok*. JKK Reg 21. k. Bp. 1964. 208., *Szeretve mind a vérpadig*. JKK Reg 41. k. Bp. 1965. 225. *Rákóczy fia*. JKK 57. k. Bp. 1975. 130.) *A fekete vér* c. regényben ez olvasható a dalról: „Rákóczinak tulajdonítják a versét.” (JKK Reg 58. k. Bp. 1969. 133.)

Gulyás József pedig ezt írja: „A Repülj fecském, mely fejedelmi szívből fogamzott meg s melyet Reményi Ede nyirettyúje szertevitt a világba, tündérvilágba való dallamú.” (*Jókai és a népdalok*. Ethnographia — Népelet, 1925. 146.)

A vers szövege és dallama Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* c. gyűjteményben (Pest 1865. 73.) megtalálható:

Repülj, fecském ablakára,
Kérjed, nyissa meg szavadra.
Mondd: ezüstös lapot vedék,
Rá arannyal irtam nevét.

— Képét gyémánt lapra festem,
Rubintkő-ládába rejtem,
S azon leszek, hogy nevének
Nagy ünnepet szentelnének.

- 9 : 16 *András napja* — nov. 30., a „jeles” napok egyike, amelyet a babonás, népi házassági jóslások legkedvezőbb időpontjának tartanak. Előestéjén a lányok ólmot öntenek vagy férfi ruhadarabot rejtenek párnájuk alá, hogy az ólom alakjából vagy az ílomképből következtessenek jövődöbelijükre. Másutt pedig gombócözéssel kötötték össze. Somogy megyei változat szerint a lányok András-napon böjtöltek, csak három szem búzát ettek, három csepp vizet ittak, s ekkor megálmodták, ki lesz a férjük.

Lap: Sor:

Európa-szerte elterjedt, ősi népszokás, egyes elemeit már a görög és a római nők is ismerték.

- 10 : 4 *Aki börtöl* — kezdetű versike Gulyás József megjegyzése szerint varázsló-dal, amely ritkán fordul elő Jókainál. (*Jókai és a népdalok*. Ethnographia — Népelet, 1925. 138.)
- 27 *legkedveltebb reggeli* — „Vagy pedig égettort töltvén tálban, azt megmészelték, egy vagy két füget vagy egynehány szem malosaszőlőt tettek köziben, meggyújtották az égettort s úgy keverték az tálban kalánnal, azután megoltván az tüzet, azt itták, az füget utána ették.” (Apor — Cserei 321, 449.)
- 13 : 20 *pakulár* — havasi juhász
- 14 : 3 *abaposztó* — durva, festetlen posztó
- 17 *A Rabustya üsse meg!* — a régi erdélyiek szitkozódásai közt olvasható: „Aha bustya vére” (Apor — Cserei 415.), valószínű ebből ered a fenti alak is.
- 15 : 30 *cspős ürmösbor* — „Az férfiak reggeli ital gyanánt jó finom édes-cspős ürmös bort is ittanak.” (Apor — Cserei 321.)
- 16 : 2 *cordialiter* — szívélyesen, barátságosan
- 6 *Rákóczi Györggyel Lengyelországban* — II. Rákóczi György, erdélyi fejedelem (1648 — 1660) 1657-ben svéd szövetségben, de a Porta tiltakozása ellenére hadat indított János Kázmér lengyel király ellen. Elfoglalta Varsót, de a svédek cserbenhagyták és hamarosan vereséget szenvedett, majd megalázó feltételek mellett békét kötött, és megkezdte visszavonulását. Július végén serege a tatárok fogságába esett, ő maga csak csekély kísérettel tért vissza Erdélybe.
- 22 *mentor* [. . . és . . .] *Telemachja* — utalás az *Odüsszeia* hőseire. Mentor Odüsszeusz hű embere, aki fiát, Telemachost támogatja. — A köznevesült alakkal az ifjak jószándékú irányítóit jelölik.
- 25 *köböl* — koronként és helyenként változó úrmérték (kb. 62, 94, ill. 125 l)
- 19 : 14 *a kocsikerekek* [. . .] *elmentek Rómába* — csak a harangokkal kapcsolatban használatos szólás, és annyit jelent: nagypénteken nem harangoznak. (Átvitt értelemben: *nem működik, nem használható*)
- 21 : 3 *historia naturalis* — itt: természetrajz
- 4 *porcus suinus* — sertés, ill. malac (helyesen: *porcus suis*)
- 25 : 25 *nápolyi gályafogság* — a XVII. sz. második felében, 1673-ban protestáns prédikátorok százait idézték meg a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé, és hitükért gályarabságra vagy szám-

Lap: Sor:

ízítésre ítélték. 1675-ben 41 lelkészt adtak el gályarabnak. Ruyter holland tengernagy erélyes közbelépésére 1676. febr. 11-én 26 lelkészcsoportot vették le a bilincset. — Jókai Csereiné is olvasható a protestáns lelkészek szenvedéseiről (*Cseri Mihály Historiája*. Pest 1852. 56–59. hasáb). Cseri szerint 100 tallér sarcért szabadultak meg láncoktól, majd „Belgiumba” [Hollandiába!] mentek, „a belgák, kik hollandusoknak is hívatnak” (i. m. 58. hasáb) sokat tettek hazajutásuk érdekében, és diplomáciai úton is támogatták ügyük rendezését.

25 : 25 *Ruyter admirál* — Michiel Adraanszoon de R., holland tengernagy (1607–1676). Az Anglia elleni háborúban tüntette ki magát, majd a svédeket győzte le. A 70-es években a Földközi-tengerre vezényelték. A franciákkal szemben azonban elhagyta a hadiszerecsé, egy tengeri ütközetben ágyúgolyó szakította le a lábát, és sebeibe belehalt.

A magyar protestáns lelkészek kiszabadítására emlékeztet a debreceni emlékoszlop. Készült 1895-ben, felirata: Ruyter Adorján tengernagy, a szabadító, 1676. febr. 11.

27 : 14 *tárogatóslíp* — ázsiai eredetű fúvós hangszer, a XVI–XVIII. sz. folyamán töröksíp néven használatos a magyar táborokban, udvarházakban. A XIX. században már csak mint a kuruckor tradicionális hangszerét emlegetik; felújítása, korszerűsítése a század végén történik meg.

Valószínű, hogy Jókai szívéhez szóló sorainak a hatására indul meg a Db hasábjain (1853. 126.) a vita, melynek során sok adat gyűlt össze a már feledésbe menő hangszerről.

28 : 9 *kesztyűt még akkor csúfság volt viselni* — a forrás csak férfiakra vonatkoztatja ezt! „Jut eszemben, egy valaki viselni kezdte vala az nyári keztyűt, csúfolni s kacagni kezdeték vala.” (Apor–Cserei 349, 463.) „Keztyűjök az nagyobb rendű asszonyoknak selyemből szőtt, némelyeknek az közepin ezüst fonalból varrott vagy szőtt cifraság volt.” (Uo. 342.)

12 *islóg* — „Igen viselték azelőtt mind az asszonyok, mind az leányok, mind belső kis ingen, mind az külső ingen is sűrűn egészen mindenütt megrakva rézből csinált igen apró, mint egy lencse szemnyi islógokat,” (Apor–Cserei 342.)

13 *egészen takarva a keblet* — „Nem árulták akkor az leányokat csecsek mutogatásával, hanem ugyan az felé varrott vagy rakott golyocs volt, mint az kis ing sipján, akivel gallér helyett az mellyit befedte egész az torkáig,” (Apor–Cserei 342.)

Lap: Sor:

- 14 *hajfürteik* [. . .] *felbodorlta* — „hajokat két felől, gömbölyösen csinált vassal megmelegítvén, megfodorították” (Apor—Cserei 344.)
- 28 : 15 *fehér structoll* — „a kisasszonyok, sőt elévaló fő nemes leányok is az fejeken két felől, az homlokokra feleresztve sok színű festett structollakat viseltek,” (Apor—Cserei 344.)
- 27 *velencei skarlát vagy török gránát posztódolmányokat viseltek* — „Abban az időben két féle skarlát posztó volt, velencei skarlát, annak tizenhat forinton adták singit, csak úri emberek viseltek olyanból köntöst, az másik török gránát volt, négy forintos volt singe, az olyan posztó többnyire kék, zöld s meggyzín volt, ilyet viseltek fő emberek, nemes emberek.” (Apor—Cserei 351.)
- 28 *velencei kamukával vagy bagaziával béelve* — a kamuka mintás damasztzövet, a bagazia kékre festett vászon. „[. . .] az urak mentéje belől vagy bársonnyal vagy aranyos matériával vagy velencei kamukával volt megbérelve, az többinek vagy rásával vagy bagaziával.” (Apor—Cserei 351.)
- 29 *nagy arany- vagy ezüstgombokkal* — „az ezüst gombot, mind aranyozva, mind fejéren, abban az időben igen viselték.” (Apor—Cserei 352.)
- 30 *arany-, ezüst- vagy selyemgalanddal beszegve* — a galand keskeny szalag, pántlika. „Mind az urak, fő nemesség az köntösöket sinór helyett galanddal szegették bé, az urak ezüst, arany galandban, az nemesek selyem galandban, azután kezdék bogárhátu sujtásos ezüst arany fonalból vagy tiszta selyemből sinóroztatni köntösöket.” (Apor—Cserei 351—352.)
- 34 *hosszú boérmente* — bojármente. „Hosszú mentéket is viseltek az akkori emberek, melyet boér mentének híttanak.” (Apor—Cserei 351.)
- 29 : 3 *salavári* — itt: nadrághoz tűzött harisnyaszerű ruhadarab „Salavárit is viseltek az ifjú legények, mind úrfiak, mind nemesek.” (Apor—Cserei 353.)
- 6 *Ételnek, italnak ki győzné számát adni?* Apor a *Harmadik cikkelyben* számol be a vendégeskedésről és a régi ételekről. Jókai viszont itt eltér tőle, és kettő kivételével más forrásból meríti „ismeretlen hangzású” ételeit. Nem egynek sikertelenül kerestük magyarázatát (hik-hek-hok derelye, hernőleves, gólyahepp).
- 9 *csfűpós kaszáslé* — egy XVI. sz.-i erdélyi fejedelmi szakács-

Lap: Sor:

könyv szerint a mártások közé tartozik, nem egyéb mint 6–7 tojás ecetben felferve, készítették fokhagymával is. (Apor–Cserei 322.)

mustos pecsenye – az előbbi szakácskönyv alapján: nádmézzel édesített musthoz forralás közben reszelt tormát és a pecsenye levét adagolták.

- 29 : 11 *szürkelé* – halhoz készített sűrű, hagymás lé. A vereshagymát olajban kirántották, majd faolajat és szerecsendió-virágot adtak hozzá. (Apor–Cserei 322.)

kulcsos – lakodalmi fonott kalács

- 12 *levelensült* – kemencében káposztalevélen süített lepény

- 33 *táncos Farkas* – Farkas József; Borzas Farkas (1800 körül – 1850-es években), a XIX. sz. első felének legjelentősebb magyar karaktertáncosa, 1825-ben a pozsonyi koronázási ünnepségeken az udvartartás előtt bemutatott táncával vált híressé.

A magyar tárgyú darabok táncbetétei többnyire tőle származtak. Elsőként kísérte meg a magyar népi tánc beillesztését a színpadi táncok közé és a kor romantikus táncízlésének népi elemekkel való összeegyeztetését.

Ahogy Jókai beállítja, ezen Apor szemlélete érezhető: „Most az ilyeneknek semmi keleti nincsen, sem a szép lassu magyar táncnak, hanem azt kiáltják: vonjad az német, francia, tót táncát; ugy ugranak mind az legény mind az leány mint a kecskék.” (Apor–Cserei 333.)

- 30 : 12 *Szent Dávid tánca* – Pálóczi Horváth Ádám énekgyűjteményében így olvasható: „Csak az *ugrós* magyar tánc a szent Dávid tánca.” (*Magyar tánc*, száma: 139/c In: *Ötödfélszáz énekek*. Bp. 1953. 265.)

Dávid, Izrael második királya egy győztes polgárháború után bevonul Jeruzsálembe, és Sion várába viteti a frigyládát, amelyet énekelve és táncolva kísért.

Gulyás József az alábbi megjegyzést fűzi e sorokhoz: „Jókai a szent Dávid táncát állítja igaz magyar táncnak, Horváth e verse után.” (*Jókai és a népdalok*. Ethnographia-Népelet, 1925. 136.)

- 21 *fáklyatánc* – Apornál gyertyástánc. „A gyertyástáncot így járták: két ifjú legény két égő gyertyát vettek kezekben, egymással úgy táncoltak sokáig, rá vigyárván mikor egymást megforgatták, az gyertya tüzivel egymásnak haját vagy köntösit fel ne gyujtsák, azután oda mentenek, hol az asszonyok és leányok vesztég ültenek vagy állottak, mind az

Lap: Sor:

két legény szépen térdet hajtottanak, az két égő gyertyát két asszonynak vagy leánynak adták, azok egymás kezit fogván, az gyertya más kezekben lévén, úgy táncoltanak, azután oda menvén, ahol az férfiak voltak, térdet hajtván az két égő gyertyát azoknak adták kezekben azok is még úgy táncolván, ujabban két leánynak adták.” (Apor—Cserei 332.)

31 : 3 *egértánc* — „Az egeres tánc ilyen volt: egy sorjában állott kilenc vagy tíz férfi, kivált ifju legény, ellenben más sorban még annyi leány, közöttök olyan spatium volt, egy pár táncoló tágasan eljárhatott; egyik legény elvitte az más sorban álló egyik leányt, vagy kétszer táncsal megkerülte mind közben mind kívül az két sorban állókat, azután elbocsátotta kezit a leánynak, külön kezdetek táncolni, de csak abban az lineában; akkor kezdettek mondani: macska, fogd el az egeret; ha jól tanolt leány volt, úgy elfárasztotta az legényt, míg minden egyetmása a testitől megizzadott, mert elől az leány, utána az legény úgy kerülték kívül belől az két sorban állókat, mikor az legény szemben érkezett az leánynyal s meg akarta fogni az kezit, az leány akkor visszafordult, erővel pedig nem szabad volt megfogni az kezit, hanem ha szép mesterséggel kezire vehette. Mikor osztán megfogta, akkor ujjolag kétszer-háromszor az leánynyal együtt táncolva az sorban állókat meg kerülte, úgy osztán az legény az maga helyére, az leány is az magáéra állott, mingyárt az mellette álló legény az más sorban álló leányt elvitte, azok is úgy járták, és az tánc mind addig tartott, míg valahány legény s leány volt az két sorban, azok is táncolva egymást megpróbálták.” (Apor—Cserei 331—332, 445.)

11 *Béldi Pál* — erdélyi főnemes (1622 k.—1679), II. Rákóczi György uralkodása idején háromszéki főkapitány, az 1657-es szerencsétlen lengyelországi hadjáratban a lovasság parancsnoka. Az erdélyi sereggel együtt tatár fogságba esett, ahonnan 1661 júliusában szabadult.

Apafi bizalmasa volt, de ellenségei azzal vádolták, hogy a fejedelem életére tör. Apafi 1676 márciusában elfogatta és börtönbe vettette, 1677 márciusában kiszabadulva Teleki ellen fegyveres támadást szervezett, ami azonban kudarcba fulladt. Emiatt Törökországba menekült, a szultán Apafi kérésére elfogatta és a Héttoronyba záratta, ott halt meg.

Jókai már 1851-ben novellát írt *Béldi Pál* címen, melyet utóbb a *Török világ Magyarországon* c. regényébe illesztett.

Lap: Sor:

- 92 : 19 *fehér* lett, mint a *fal* (NK: *sápadt* lett, mint a *föld*)
20 *kijőni* (PN: *kijönni*)
21 *ajkán*, hátratántorodott (PN: *ajkán*. Hátra tántorodott)
26 tartott kardod (PN: tartott *kezedben* kardod)
27 *fájni*. *Fájni* (PN: *fájni*, *Manlius*. *Fájni*)
30 borzalomtól; *oly* hangon (PN: borzalomtól. Hangon)
- 93 : 3 *mondá*: (PN: *monda*:)
18 *van a vége* (PN: *van vége*)
31 *közönyös* (PN: *közönbös*)
32 *közönyös* (PN: *közönbös*)
csináljak. *Szólt* (NK: *csináljak*, *szólt*)
- 94 : 1 *férjet*, (1860: *férjt* – NK alapján jav.)
3 *mondál*. *Szólt* (NK: *mondál*, *szólt*)
13 *Miért* (PN: *Mért*)
17 *odaadná* (1860: *odadná* – NK alapján jav.)
18 *adnál* (NK: *adtál*)
20 *orcával* (PN: *arcával*)
32 *Visszaviszlek* (PN: *Vissza vissza*)
- 95 : 7 *mondá* (PN: *monda*)
12 *előbb elment* (PN: *előbb ment*)
- 96 : 2 *megérkeztl* (PN: *megérkezél*)
12 *élet sehol* (PN: *élet másutt*)
13 *országai csak ellentétnek valók* (NK: *országa csak ellentétnek való*)
14 *elmesélésével* (PN: *elmesélésivel*, NK: *elmesélével* – sh.)
28 *nyújt* (PN: *nyujta*, NK: *nyujtá*)
29 *széléről* (NK: *széleiről*)
hogyan az (PN: *hogyan az lesz a*, NK: *hogyan a*)
30 *fátyola leend* (PN: *fátyola*)
- 97 : 5 *melyet perzsa* (NK: *melyet a persa*)
6 *Szokás* (PN: *S szokás*)
26 *barátim* (NK: *barátaim*)
- 98 : 29 *súgott eunuchjának* (PN: *súgott fő eunuchjának*)
- 99 : 5 *leányod, és amit* (PN: *leányodé a mit*)
7 *kerestetni* (PN: *keresni*)
22 *miért* (1860: *mért* – NK alapján jav.)
29 *nekem* (NK: *nekem*)
- 100 : 1 *itt kell lenni még* (PN: *itt még kell lenni*)
8 *egyszerre Manliusra tekintte* (PN: *tekintte egyszerre Manliusra*)
9 *kárörömmel fordultak felé* (PN: *kárörömmel*)

Lap: Sor:

- 100 : 13 meg *tólem* leányom (NK: meg leányom)
17 rád! (PN: reád!)
18 sem a császár (NK: se a császár)
sem holt (NK: se holt)
19 sem a feje (NK: se a feje)
27 engedte (PN: engedett)
31 *vágtatva* (NK: *vágtatott*)
- 101 : cím: X. (PN: VII.)
6 *Manlius ott maradt Carinust mulattatni, megtanlta a táncosnőket az indus bajadérek szemfényvesztő* (PN: *Derék szemfényvesztő*)
8 *furulyált* (PN: *furuglyált*)
22 *egészségéért* (NK: *egészségeért*)
- 102 : 7 *dühösen* (NK: *lángolón*)
13 Hejh (NK: Hej)
19 Hecatera! szavadon (PN: Hecatéra! Szavadon)
23 *árt* (PN: *irt*, NK: *stylust*)
29 szememben (NK: szemeimben)
- 103 : 12 *nyújtá át* azt (PN: *nyujtá* azt)
24 *azt teszi* (NK: *azt jelenti*)
mondá (PN: *monda*)
- 104 : 1 *állottak* (PN: *álltak*)
2 *kit a császári* (PN, NK: *kit császári*)
3 *lectisternium* (1860: *lectisterniumon* — PN alapján jav.)
19 *nem vagyok* (PN: *nem vagyunk*)
20 *kinevezlek* (PN: *kinevezünk*)
- 105 : 1 *hadsereg* (PN: *hadseregek*)
14 *hetérák és szolgák* (NK: *hetaerák, szolgák*)
15 *kiönték* (NK: *kiöntötték*)
- 106 : 6 *volna. Suttogá* (NK: *volna, suttogá*)
9 *lett egy édes* (NK: *lett édes*)
10 *amit bírni* (PN: *amit hinni*)
11 *téged* (PN: *tégedet*)
21 *éltem* (NK: *életem*)
22 *megölelnél-e* (1860: *megölelnél-e* — NK alapján jav.)
- 107 : 4 *kiáltá* (PN: *kiálta*)
5 *összehúzott* (PN: *összebogozott*)
11 *a naftát* (PN: *az égő naftát*)
14 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
17 *lopódzott* (PN: *lopózott*)
18 *harapódzó* (PN: *harapózó*)

Lap: Sor:

- 107 : 20 *milliomokat* (NK: *milliókat*)
25 sor után cím: XI. (PN: VIII., NK: IX.)
- 108 : 14 *ezt neked* (PN: *azt neked*)
20 *él! Kiáltá* (PN: *él! kiálta*, NK: *él! kiáltá*)
21 *mely sátorából* (NK: *mely a sátorból*)
22 *már régóta* (NK: *már régen*)
- 109 : 10 *szakállainkról* (PN: *szakállaitokról*)
- 110 : 2 *széltére* (PN: *széltíre*)
13 *Néked* (PN: *Neked*)
31 *még magát* (PN: *még önmagát*)
33 *sürgették* (NK: *sürgették*)
- 111 : 1 *vezélni a sereget* (PN: *vezérelni e sereget*, NK: *vezérelni a sereget*)
12 *egyiptomi* (PN, NK: *egyptomi*)
13 *befogni* (PN, NK: *lefogni*)
23 *papnék* (NK: *papnők*)
30 *szegve* (1860: *szegezve* — NK alapján jav.)
32 *néked* (NK: *neked*)
33 *császára* (PN: *császársa*)
- 112 : 6 *születtek* (PN: *születnek*)
8 *az ártó* (PN: *az égő*)
14 *kiontott* (NK: *kiomlott*)
megbűszhődik (NK: *megbűzhődik*)
15 *átoktól* (NK: *átkoktól*)
16 *az éhség megkímélt, a harc* (NK: *a harc megkímélt, az éhség*)
20 *teremni; még* (PN: *teremni; s még*)
34 *gyermekid* (PN, NK: *gyermekeid*)
- 113 : 6 *átkodat! Kiálta* (NK: *átkodat! kiálta*)
10 *azzal mindkettőt* (NK: *azzal karjait*)
14 sor után cím: XII. (PN: IX.)
23 *tudnak. Kiálta* (NK: *tudnak, kiálta*)
24 *centrumát* (NK: *centrumán*)
28 *tribunok! Kiálta* (NK: *tribunok! kiálta*)
- 114 : 3 *megőrzeni* (NK: *megőrizni*)
5 *észrevevé* (PN: *észrevéve*, 1860: *észreveve* — NK alapján jav.)
mely (PN: *mily*)
6 *ismeri* (PN: *ismeré*)
12 *Győztem! Kiálta* (PN, NK: *Győztem! kiálta*)
14 *győztem ... Szólt* (NK: *győztem ... szólt*)
29 *leendsz* (NK: *leendesz*)
32 *és nevedet* (PN: *s nevedet*)

(Megjegyzés: Jókai a *Manlius Sinister* sűgópéldányába — feltehetően a színhészek kérésére — bejegyezte néhány latin szó, kifejezés fordítását, amit esetenként a szócikkek végén S jellelssel közlünk. A lapszám a JKK Dr I. kötetére vonatkozik.)

Lap: Sor:

- 46 : Cím *Carinus* — Marcus Aurelius, Carus császár idősebb fia, akit öccsével, Numerianusszal együtt apja i. sz. 282-ben társuralkodónak fogadott, és a nyugati tartományokat bízta rá. 284-ben, amikor a légiók Diocletianust emelték trónra, Carinus hadat vezetett ellene, és meg is verte a Duna menti csatában. A Morava melletti ütközetben (285-ben) egy katonája magánbosszúból leszúrta.
- 9 *praetoriánok* — praetorianusok, a császári testőrgárda tagjai. Feladatuk kezdetben a birodalom belső rendjének a biztósítása, de Tiberius óta (i. sz. 14–37) már csak Rómában tartózkodtak. Mivel császárokat kiáltottak ki, az uralkodók kedvezményekkel, kiváltságokkal igyekeztek kedvükben járni.
- 13 *Probus* — Marcus Aurelius Valerius. A keleti seregek emelték trónra i. sz. 276-ban a kitűnő tulajdonságai révén népszerű katonát. Sikeres hadjáratokat vezetett Galliába, Kis-Ázsiába, Egyiptomba; a légiókat azonban csatornaépitésre, mocsár lecsapolásra és különféle mezőgazdasági munkákra is kényszerítette, amit katonái megelégettek, és 282-ben a Perzsia ellen indított hadjárat idején Illíria földjén meggyilkolták.
- 17 *curulis széék* — az előkelő római tisztviselők hivatali széke (*sella curulis*)
- 20 *libertin* — libertinus, felszabadított rabszolga („szabados”), akit azonban továbbra is megkülönböztettek a szabad születésűektől.
- 22 *Aspasia* — Aszpaszia (i. e. 5. sz. második fele) Periklész szeretője, majd később élettársa. Vonzóerejét szépsége mellett műveltségének is köszönhette.
- 47 : 7 *Eusebius* — Euszebiosz (265–339) caesareai püspök, Constantinus császár bizalmasa, történétíró, az „egyház történet atyja”. Többek között a tíz könyvből álló *Historia ecclesiastica* megalkotója.
- 18 *libatio* — öntés formájában történő áldozat valamely istenség számára. Itt: a pohár kiürítése, ivászat

Lap: Sor:

- 47 : 22 *Proculus* — ellencsászár Probus idején (280-tól). Vagyonát rablással szerezte, többezres udvart, kíséretet gyűjtött maga köré. A frankok kiszolgáltatták Probusnak, aki kivégeztette.
- 23 *praegustator* — előre kóstoló a fejedelmi asztaloknál
- 25 *omnibus numeris [ab]solutus* — minden részletében tökéletes
- 30 *secularis játékok* — Százévenként megrendezésre kerülő ünnepi játékok az alvilági istenek, továbbá Apollo és Diana tiszteletére. Később összevonták Róma alapításának 800., 900. és 1000. (i. sz. 247 körül) évfordulójára rendezett ünnepekkel.
- 48 : 10 *trichilum* — kerti lak, lugas (S: leveles, 839.)
- 49 : 2 *augur* — jós, látnok
- 33 *ktesiphoni csata* — Carus császár foglalta el a Tigris partján [!] fekvő várost a perzsák elleni hadjárat idején, 283-ban Szeleukiával együtt, amely az Eufrátesz partján áll, innét ered Jókai tévedése.
- 50 : 21 *Mehercule!* — Herkulesre!
- 51 : 1 *Aecastor!* — Castorra!, C. engem úgy segítjen! (esküdözés, fogadkozás)
- 9 *defraudator* — csaló, szélhámos
- 15 *pallium* — görög szabású köpeny
- 21 *Seneca* — Lucius Annaeus (i. e. 4—i. sz. 65), római államférfi, ismert író. Nero nevelője, majd a birodalom első minisztere, akinek helyzete egyre nehezebbé vált a fiatal császár rossz természetének kibontakozása következtében. Nero összeesküvés vádjával halálra ítélte.
- 24 *eques* — lovag, a legvagyonosabb és legtekintélyesebb polgárok rendjébe (ordo equester) tartozó személy
- 52 : 3 *Jaxartes* — Szir-Darja
- 15 *Carus* — Marcus Aurelius, római hadvezér és császár 282-től, háborút folytatott a szarmaták és a perzsák ellen. Tisztjei nem helyeselték hódító terveit és 283 decemberében megölték. Más források szerint villámcsapás végzett vele.
- 27 *lupinus* — tulajdonképpen *farkasbab* (a csillagfürt népies neve), itt: bab
- 53 : 2 „*mille, mille, mille occidit*” — ezeket vágott le, győzött le
- 7 *apoztróf* — célzás, itt: szóbeszéd
- 9 *lygiok* — v. lugiok, keletgermán népcsoport megnevezése az ókori szerzőknél
- 18 *auspicium* — jel, jóslat madarak repülése alapján
- 33 *Simeon Stylites* — Oszlopos Simeon, i. sz. 420 táján az askézizmusnak egy új módját vezette be, Antiochia mellett

Lap: Sor:

- egy 80 láb magas oszlopon remetéskedett, ahol 459-ben halt meg. Követőit oszlop-szenteknek nevezték. — Jókai láthatóan jó másfél századdal későbbi eseményt illeszt a cselekménybe.
- 54 : 11 *Numerián* — Numerianus, Marcus Aurelius római császár (282–284), Carus fia, Carinus öccse és uralkodótársa. Az ázsiai hadjáratból betegen tért vissza, útközben alvezére (egyben apósa is), Arrius Aper meggyilkolta.
- 21 *lituus* — a madárjós görbe pálcája
- 55 : 7 *cohors* — a légiónál kisebb katonai egység (annak tizede), kb. 500–600 fő
- tribun* — tribunus, katonai értelemben: ezredes
- 34 *Illyria* — A Balkán-félsziget nyugati felét, az illír törzsek lakta provinciát nevezték Illyricumnak a rómaiak.
- 56 : 8 *Antonin thermaei* — Thermae Antoninianae v. Caracallae, a Caracalla-fürdőről van szó, amely Róma egyik építészeti büszkesége volt. M. Aurelius Antoninus Caracallus császár idejében (211–217), 215-ben épült.
- 15 *Quirites* — a „Római Polgárok!, Rómaiak!” megtisztelő, ünnepélyes megszólításban alkalmazott szóalak. Itt ironikus értelemben használja Jókai. (S: csöcselék, 842.)
- 23 *Orpheust a bacchánsnők* — Jókai kedvelt hasonlata, Orpheusz halálát ugyanis az egyik mítosz úgy adja elő, hogy a trák nők megharagudtak rá, mert csak a férfiakat avatta be a túlvilág titkaiba, ezért széjjeltépték.
- 57 : 28 *vigliák* — A katonai őrszolgálat nappali és éjjeli szakaszra oszlott, az utóbbi neve *vigiliae* (vigliák), mert ez is 4 háromórás részből állt. A vigliák este 6-tól reggel 6-ig tartottak. (S: alkonyőrség, 843.)
- 58 : 2 *Pons Sacer* — Szent Híd nem volt Rómában, láthatóan a Mons Sacer és a Via Sacra mintájára alkotott tulajdonnév
- 15 *calix* — kehely, pohár
- 19 *kámea* — S: metszett kő, 843.
- 20 *sardonix* — achátfajta, amelyben barna és fehér sávok váltakoznak; az ókorban becses drágakő
- 59 : 2 *triclinium* — étkezőpamlag (S: nyugágy, 840.)
- 5 *Abraxas* — Az i. sz. 2. sz.-tól megjelenő, amulettként használt *abraxasz-gemmák* az isteni lény különféle emberi és állati alakban történő ábrázolása mellett mágikus szövegeket is tartalmaztak, gyakran szerepelt rajtuk az Abraxasz szó is, amelynek varázserőt tulajdonítottak.

Lap: Sor:

- 60 : 10 *obscoen* — S: undok 846.
11 *lupanar* — bordélyház
17 *Aevius* és *Mavius* — Vergilius III. *Eclogájából* Bavius és Maevius [így!] nevű fűzfapoétákat ismerhetett szerzőnk.
19 *vulgus* — tömeg, itt: söpredék
20 *tunica vitrea* — átlátszó ing (tunika), (S: üvegeköntös, 846.)
ventus textilis — lenge vászon (S: ködruha, 846.)
21 *vulgivaga* — kószáló, tévelygő (S: útszéli, 846.)
32 *Megaera* — fúria, a bosszúállás istennőinek egyike
34 *Messalina* — Claudius császár (uralk.: 41–54.) első neje, hatalmaskodó, feslett életű nő, gyalázatos tetteiről, nyílt viszonyairól Róma-szerte beszéltek. Haragosai meggyilkoltatták.
- 62 : 18 *paludamentum* — hadi köpeny, katonaköpeny
22 *a kereszt [. . .] tanai [diadalmaskodtak a . . .] mitológián* — Az e mondattal kezdődő lapnyi fejtegetés a kereszténység térhódításáról Kemény Zsigmond kritikájában a kereszténység és paganizmus küzdelmeként nyer részletes taglalást. (*Manlius Sinister. Divatcsarnok*, 1853. dec. 15.)
Nincs kizárva, hogy e képpgazdag lírai fejtegetés ösztönzőleg hatott Reviczky Gyula *Pán halála* c. (1889.) versére.
- 63 : 17 *Augustus idején* — i. e. 30 — i. sz. 14.
28 *a császárok üldözése* — A keresztényüldözés egyes időszakokban nagyobb kegyetlenséggel, majd elszigeteltebben folyt, de az első három évszázadban szinte folyamatosnak tekinthető. A történetírók egybehangzóan három korszakot emelnek ki.

I. sz. 64-ben Nero kezdi meg az intézményes üldözést, hatósági úton lépett fel a Róma felgyújtásával vádolt keresztényekkel szemben.

A második hullám 250-re, Decius császár uralkodásának idejére esik, aki rendeletével az államvalláshoz akarta visszatéríteni a keresztényeket, s ezért nyilvános áldozatbemutatásra kényszerítették a gyanúsítottakat pogány oltárok előtt. Akik erre nem voltak hajlandók, bíróság elé kerültek, majd börtönbe, ahol megkínózták őket. A szüzeket megbecseltelentéssel is fenyegették. (Tehát nem Carinus vezette be a kínzásoknak ez új nemét!)

A harmadik és egyben a legtöbb áldozatot követelő hullám Diocletianus nevéhez fűződik (303–304-ben).

Az áttanulmányozott irodalom tanúsága szerint Carinus az átlagosnál nem volt türelmetlenebb a keresztényekkel

Lap: Sor:

- szemben, nevét nem jegyezték a nagy keresztényüldözők közé.
- 64 : 13 *spoliarium* — Az amfiteátrumnak az a része, ahová az elesett gladiátorokat szállították, itt vették le ruházatukat, fegyverzetüket, és itt adták meg a kegyelemdőfést.
- 65 : 18 *agapé* — S: gyűlhely, 855.
31 *nefandus* — istentelen, gonosz
- 67 : 32 *hekatomba* — száz ökör feláldozásával bemutatott áldozat
33 *spolium* — zsákmány, a megölt ellenségről lehúzott fegyverzet
- 68 : 27 *cathechumen* — keresztelésre előkészülő felnőtt
- 69 : 18 *két tenger* — Tírrén-tenger, Földközi-tenger
- 70 : 12 *lectica* — gyaloghintó
19 *sestertia* — sestertius, a császárkorban 4 as értékű, sárgaréz-
ből vert pénz
panegyrikon — panegirisz
- 27 *Hypocrene* — Hippokréne („lóforrás”), forrás a Helikon hegylánc legmagasabb csúcán. A mitológia szerint Pegazus patkója nyomán fakadt, környéke a múzsák kedvelt tartózkodási helye.
- 71 : 4 *kakodémon* — gonosz szellem
5 *portabilis* — szállítható, hordozható
7 *fellegfogó Ixion* — mitológiai király, aki szemet vetett Jupiter feleségére, Júnóra. Jupiter, hogy próbára tegye Ixion vakmerőségét, elkészítette Júnó felleg-mását, s Ixion ezzel egyesült, tetteért súlyos büntetésben részesült.
8 *vehiculum* — kocsi, hintó
- 23 *gelidis Scythiae ab oris* — jeges Scythia partjairól; Horatius ódáinak hatása mutatható ki e szerkezetben: „[. . .] quis sub Arcto / rex *gelidae* metuatur *orae*, [. . .]” (Carm. I. 26.); „[. . .] quis Parthum, quis *gelidum Scythen*, [. . .]” (Carm. IV. 5.) (Sarkadi János egyetemi tanár szíves közlése alapján)
- 25 *Circe* — az *Odüsszeiából* ismert varázslónő
- 72 : 23 *Ormuzd* — perzsa főisten, az élet és a világosság forrása
Zebaoth — Zebaoth Ura, Isten megnevezésére szolgáló bibliai kifejezés
- 27 *Dirák* — az alvilág bosszúálló szellemei, lényegében azonosak a görög Erinnüszökkel
- 32 *Ate* — Até Zeusz leánya, a rontás istennője; kárhozatot, bajt hoz az emberekre.
- 73 : 8 *Valamennyit felülmúlá Carinus* — l. a 47 : 30. sorhoz fűzött jegyzetet!

Lap: Sor:

- 74 : 1 *Noricum* — a Duna, a Dráva és az Inn között fekvő provincia neve
- 75 : 8 *Augustus* — a római császárok állandó mellékneve, először Octavianust üdvözölték így.
- 22 *proconsul* — A provincia élén álló kormányzó, rendszerint hivatali idejüket letöltött consulok közül választották.
- 76 : 22 *praefectus* — vezető állami tisztviselők címe a császárkorban
- 79 : 7 *himation* — palást
- 9 *anadém* — anadema, homlokkötő, fejék (S: kettős szalag, 847.)
- 83 : 16 *balteus* — öv (S: tüsző, 850.)
- 84 : 16 *sycophant* — sycophanta; ármánykodó, minden hájjal megkent, (S: tányérnyaló, 850.)
- 31 *Triviusra, kit haragomban szarvassá változtaték* — Diana Actaeont büntette meg ily módon. Viszont Dianát a rómaiak Trivia néven is emlegették, s e melléknév (jelentése: keresztúthoz tartozó) hímnemű alakja *Trivius*.
- 86 : 1 *laticlavius* — bőborcsíkos tunika
- 4 *cserkoszorú, a polgárerény [. . .] díszje* — a polgári koszorú (*corona civica*) arany tölgyleveléből készült, és az viselhetette ünnepélyes alkalmakkor, aki római polgár életét mentette meg.
- 87 : 6 *Páphia* — a Paphius (jelentése: Venusnak szentelt) nőnemű alakja
- 16 *Venus bellatrix* — a harcias Venus
- 27 *Venus victa* — a legyőzött Venus
- 91 : 3 *aerugo* — bronztárgyak patinája
- cypriai* — mivel Cypria *Venust* jelent, valószínű, hogy titkos, szerelmi célokat szolgáló kapuról van szó.
- 29 *Minerva* — ugyanis Minerva a háborúnak, bölcs hadviselésnek is istennője
- 92 : 26 *chlamis* — hadi köpeny, díszköpeny
- 96 : 25 *sericum* — selyem
- 26 *velamen* — lepel, ruházat
- 98 : 9 *histrío* — S: bohóc, 855.
- 28 *lectisternium* — itt: ebédlőpamlag
- 100 : 1 *manes* — holttest (S: ravatal, 856.)
- 30 *turma* — csoport, sereg
- 102 : 17 *torus* — nászágy
- 19 *Hecatera!* — Hekaté a bűvölés és varázslás háromfejű alvilági istennője

Lap: Sor:

- 104 : 6 *praefectus praetorio* — a testőrség parancsnoka, ebben a korban a császár helyettesének számított.
- 19 *Diocletian* — Caius Aurelius Valerius Diocletianus. Numerianus halála után, 284. szept. 17-én a keleti seregek császárrá választották, 305-ig uralkodott.
- 107 : 25 *Cybele temploma* — Cybele-szentély vagy Templum Magnae Matris, amely a Palatinuson épült i. e. 204–191 között az ázsiai eredetű istennő tiszteletére, akit Magna Maternak (nagy istenanya) is neveztek, s olykor Zeusz anyjával, Rheiával azonosítottak.
- 108 : 5 *Aper* — Arrius Aper, praefectus praetorio, Numerianus császár alvezére
- 109 : 28 *levétette a poétát a máglyáról* — E motívum *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. műben is előfordul, csakhogy Attila és Marullus poéta vonatkozásában. (JKK 67. k. Bp. 1969. 24.)
- 29 *szégyenfurca* — vesszőfutas, (*furca*: rúd, amelyen a római katonák felszerelésüket vitték)
- 110 : 32 *Moesia* — A Balkán-hegység és a Duna közti terület, amely két provinciára oszlott.
- 111 : 12 *egyiptomi istenek* — Már a köztársaság utolsó századában meghonosodott Rómában néhány egyiptomi isten (Ízisz, Ozirisz, Szerápisz) kultusza.
- 13 *haruspex* — jós, áldozatmagyarázó (aki az áldozati barmok belső részeiből jövendölt).
- 14 *flamen Dialis* — Az egyes istenek szolgálatára rendelt papok közül rangra az első, Jupiter papja.
- 22 *porticus* — az épület főhomlokzata előtti nyílt oszlopcsarnok
- 112 : 11 *vexillum* — zászló (S: vezéri sas, 857.)
- 113 : 30 *triariusok* — a római csatarend harmadik sorát alkotó legtapasztaltabb katonák

3. A FALU BOLONDJAI

K nem ismeretes

- M: 1. Db 1853. febr. 20. (8. szám) 244–253. Magyar népvilág I.
A cikluscím alatt a szerző neve: *Ásvai Jókay Móricz*. Cím: *A falu bolondja* [!]
2. Nv¹ 1. k. 135–158.
3. Nv² 135–158.

4. Nv³ 125—145.
5. Nv⁴ 123—143.
6. Nv⁵—Nv⁶ 120—139.
7. Nv⁹—Nv¹² 121—140.
8. Nv—NK 92—107.
9. Dek—CentK (53. k.) 1. k. 209—221.

A Nv és a Dek címlapkiadásainak felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében 517, 520).

Fordítások:

- Angol: *Crazy Marcsa. In: *Hungarian Sketches in Peace and War*. From the Hungarian of Moritz Jokai. [Ford.] Mary Stuart. With prefatory notice of Emeric Szabad. Edinburgh 1854. Thomas Constable and Co.
 2. kiad. 1855.
 3. kiad. London 1856.
 [Czigány 142, 201—202., Ferenczi 177.]
 A novellának ez az első kötetkiadása, magyar nyelvű kötetben, a *Népvilág*ban csak 1857-ben jelent meg.
- Francia: **Les fous de Hongrie*. In: *Scènes de la vie hongroise*. Paris 1885. „Hungarian Sketches — Revue Britannique”, tom. XXVI. 359—374. [Demeter]

Keletkezése (források, minták)

A novella első mondata arra utal, hogy szerzőnk is — miként a korszak legtöbb újságolvasója — tájékozott az országos elmeegógyintézet (ahogy akkoriban nevezték: tébolyda) felállítását célzó előkészületekben, tervekben. E novella azonban korántsem tűzi célul a fenti intézmény megteremtésének támogatását, sürgetését, sőt még szükségességének is áttételesen ad hangot. Szerzőnk célja a Magyar népvilág ciklus első darabjában a népi világ eredeti alakjainak, jeleneinek, színhelyeinek a megörökítése — ahogy ez az ihletett bevezetőben olvasható.

A novella keletkezésében azonban tagadhatatlanul szerepe van a fenti intézmény felállítását támogató sajtóközleményeknek. A *VU Tárogató* c. rovatában olvasható hír is a fenti kérdést pendíti meg, alighanem szerzőnk megfogalmazásában, hisz Jókai a frissen alapított lap számtalan szignálatlan hírének is megfogalmazója. „A mi még Magyarországon soha sem volt, az is lesz. Komolyan írják, hogy az

évek óta rebesgetett országos *tébolyda* vagy *őrültek háza* végre csakugyan létre jön. Valami nagy dicséretünkre nem szolgált, hogy eddig sem gondoskodtunk olly intézetről, hol legszerencsétlenebb embertársaink gyógyulást, vagy ha az már lehetetlen, legalább gondos ápolást találjanak, s ne legyenek sem világ csufjai, sem pedig övéiknek s másoknak örökös aggodalmat ne szerezzenek [. . .]” (VU 1854. ápr. 30. 71.)

A novella bevezetésében Jókai azt is megemlíti, hogy milyen kegyetlenül bántak az elmebajosokkal; láncot raktak rájuk, rostélyok mögé zárták őket. A XVII–XVIII. sz.-ban Európa-szerte ez volt a helyzet, a bolondokat bűnösökként kezelték. Angliában például rácsos cellákban tartották a betegeket, s megtekintésük a londoniak kedvelt szórakozása volt. Csak a győzelmes polgári forradalom vívmányaként került le a bilincs az elmebajosokról, Philippe Pinel érdekében. Hazánkban II. József idejében még érvényben volt az a rendelet, amely szerint a veszélyes betegeket börtönben őrizhették, „amíg a nyilvános elmegyógyintézet el nem készül”, amelynek ügyét az 1791-es országgyűlésen tárgyalták először, megvalósulásáig azonban háromnegyed század telt el.

A XIX. sz. első felében hazánkban csak néhány kórház 1–1 osztálya foglalkozott elmebetegekkel, a budai Irgalmasok, továbbá a pápai és a nagyváradi kórház. Súlyosbította a helyzetet, hogy 1812-ben a bécsi elmegyógyintézetből kitiltották a magyar betegeket arra hivatkozva, hogy Magyarország nem rendelkezik hasonló intézménnyel, így viszonzási lehetősége sincs. Hamarosan a birodalom többi intézetei is követték a bécsi példát. A fenti lehetőségeken kívül még néhány magánintézet létesítéséről tudunk. 1841-ben Pólya József alapít intézetet 12 „örj” számára, a későbbi Angyalföldi Elmegyógyintézet alapjait teremtve meg ezzel.

A szakirodalom a magyar elmeorvoslás atyjaként Schwartzter Ferencet (1818–1889) tartja számon, aki több esetben beadvánnyal fordult a kormányhoz országos elmegyógyintézet felállítására ügyében, de 1848 őszén kilitástanal politikai és gazdasági helyzetben került kérelme Klauzál Gábor kezébe, később pedig a honvédsereg egykori törzsorvosának beadványa számíthatott kedvezőtlen fogadtatásra. Schwartzter azonban nem csüggedt, 1850-ben magánintézetet alapított, 1852-ben pedig Budára helyezte intézetét; tanítványaiból, munkatársaiból nőtt fel a magyar elmeorvosi iskola. Kortársai közül Glatter Eduárd győri főorvos eredeti javaslatai keltettek még feltűnést, mivel azonban még magyar nyelvű orvosi szaklap nem volt, viszonylag szűk körben. (Az Orvosi Hetilap 1857-től jelenik meg.)

A Budai Országos Tébolyda is az ötvenes években kezd a meg-

valósuláshoz közeledni. A telek kiválasztása éppen novellánk keletkezésének idejére esik; 22 helyet szemeltek ki erre a célra, 1853-ban pedig Buda városa 69 holdnyi területet vásárolt meg Göpp Lipót budai molnármestertől. 1860-ban megkezdődött az építkezés, és 1868. dec. 6-án megnyitották a 300 beteg fogadására alkalmas intézetet. A VU 1861. aug. 4-i száma tájékoztatót és képet is közöl az intézményről, amelynek építését Ludwig Zetti bécsi építész tervei alapján kezdték meg.

Gondozásukat tekintve három csoportba sorolhatók a vizsgált korszak betegei. Egy részük szegényházakban, börtönökben sánylődött, a tehetősebbek szűk rétegét otthon vagy külföldön ápolták. A legnagyobb csoportot pedig a magukra hagytak, a kóborlók, a „falu bolondjai” tették ki, ők semmiféle kezelésben nem részesültek. Fentiekből következik, hogy a címül szolgáló szerkezet — „falu bolondja” — elterjedté válik, irodalmi alkotások címként is előfordul. — Aranyaknak *A falu bolondja* c. töredéke is az ötvenes évek elejéről ered, de csak 1867-ben jelent meg kötetben. Maga a szerző akként nyilatkozott, hogy a mű alapeszméjét a *Bolond Istókba* vitte át, melynek első énekét a debreceni Csokonai Lapokban közölték szerzői megjelölés nélkül.

A lazán kapcsolódó történetekből három alak sorsát, betegségét, illetve annak okát ismerjük meg részletesebben. Megközelítő pontosságú összehasonlítási alapul a Lipótmezei Tébolyda első betegcsoportjának diagnózisa szolgálhat 1868-ból, amelyben az alábbi kórjelölések olvashatók: idiült dühösség, búkórság, komorkór, szerzett butaság, őrjöngés. A betegségek fenti meghatározásához láthatóan az első magyar elmeorvosi szakkönyv (Schwartzter Ferenc: *A lelkibetegségek általános kór- és gyógytana*. Pest 1858) szolgált alapul, amelyből csak az elmebetegségek hat elemi alakját közöljük: komorkór, lelki elragadtatás, dühösség, tébolyodottság, örültség, butaság. A novella első két történetének hősei a második csoportba sorolhatók, a korszak terminológiájával élve esetükben „lelki elragadtatásról”, „az értelem működésének felfüggesztéséről” van szó. A harmadik, láthatóan anekdotikus eredetű történet hősenek megtébolyodásáról nem tudunk meg semmit. A Bohó Boris mosolyt keltő viselkedését leíró rész vidámabb hangvétele a Jókaira jellemző hangnemekelésre és szerkesztésmódra is fényt vet. A két szomorú történet után illesztett vidámabb az egész novella hangnemét a befejező rész irányába tolja el.

E fejezet összeállításakor nagyban támaszkodtunk a Böszörményi Zoltán szerkesztésében megjelent pszichiátriatorténeti tanulmánykötetre. (*Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve*. Bp. 1968)

Zsigmond Ferenc tanulmányában (*Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban*. ItK 1921.) megállapítja, hogy mind a korabeli közönségben, mind szerzőnkben megvan a hajlandóság, hogy „[. . .] a népies témák sugarait is az érzelgős romantika prizmáján szereti keresztülbocsátani[. . .].”

„A *falu bolondjainak* is ide megy ki az érzelmes alapgondolata: vajon mi történhetett e szerencsétlen »bolondok«-kal, a kik valaha époly derült, époly okos arccal jártak a világban, mint most azok, a kik kinevetik őket? Valami okszerű, pathológiai indoklást fitymálva dobna félre Jókai felfogása; a helyett az érzékeny szíveket megrátkató két történettel kárpótol bennünket.” (I. m. 30.)

Szinycyi Ferenc néhány kisebb jelentőségű írásról — köztük említi *A falu bolondjait* is — összefoglalóan nyilatkozik: „Vannak kis elbeszélései, rajzai, életképei és adomaszerű apróságai[. . .], melyeknek művészi értékük nem nagy, de sok érdekes vonását örököltik meg a magyar társadalmi- és népiéletnek.” (Szinycyi I. k. 319–320.)

Nagy Miklós recenziójában (*Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 232.) az elbeszélésgyűjtemény összeállításával kapcsolatban megjegyzi, hogy a korabeli társadalom egyes rétegeinek bemutatása szűk teret kap, ebből a szemszögből kifogásolja *A falu bolondjai* c. novella kihagyását. „A nem humoros paraszti elbeszélésekben is találhatunk olyanokat, amelyek éppen nem rózsaszínűek, hanem a nyomorúságtól megtört, természeti erővel küzdő egyszerű embereket rajzolják meg.”

Szövegváltozatok

Kiadásunk a *Népvilág* c. kötetben megjelent szövegen alapszik, mely bár alig tér el a Db-ban közölt textustól, egy árnyalattal mégis csiszoltabbnak, jobbnak bizonyult. Jókai a címen is módosított valamit, figyelembe vette, hogy több történetről, ill. több szereplőről van szó. (Az első szövegközlés címe: *A falu bolondja*)

Helyesírási korszerűsítésünk főleg az egybeírásokra és a magánhangzók és mássalhangzók hosszúságának pótlására korlátozódott. Az időszak (ill. Jókai) írásgyakorlatára a rövid magánhangzós írásmód a jellemző. Szövegünkben hosszú magánhangzóval olvashatók az alábbi szóalakok: *hizelgő, kívánt, ifju, megigérték, tulsó, írást, varjukat, szelid*, ill. röviddel: *fűzes*; továbbá hosszú mássalhangzóval írtuk: *az épen, aféle, könybe, fenhangon* szavakat. Korszerűsítettük az accordot szóalak írását is.

A szövegváltozatok tekintetében a Db és az NK (16. k. 1894) kiadását vettük figyelembe.

Lap: Sor:

116 : cím: bolondjai (Db: bolondja)

Az első mondathoz fűzött jegyzet: (NK: *Mikor ez íródott, még akkor nem volt. J. M.*)

19 megvirradnak (Db: megvirad)

117 : i egyszer (Db: egykor)

17 éppen kenyérsütés (NK: épen a kenyérsütés)

32 majd reá (Db: majd rá)

118 : 30 vártam — felelt (NK: vártam, felelt)

119 : 3 Kell ám. Szólt (NK: Kell ám, szólt)

24 szemekint (Db: szemeként)

28 néked (Db: néked)

32 üzenetet (Db: izenetet)

120 : 4 mondá: (Db: monda.)

13 bácsinak. Szólt (NK: bácsinak, szólt)

26 feleselt (NK: felelt)

30 kérdém (Nv: kérdém — sh.)

121 : 8 évődék (Nv: evődék — Db alapján jav.)

12 odasúgta (NK: azt sugta)

15 história (Db: istória)

22 lesd! (NK: lesd?)

25 isten. Mondék (NK: Isten, mondék)

122 : 8 A szüleink (NK: A szüleink)

26 volt mind a kettő (Db: voltak mind a ketten)

124 : 20 leány közül (Db: leány éneke közül)

126 : 19 rendben legyen (NK: rendbe legyen)

24 nem akart (Db: sem akart)

127 : 13 szorítva véle (Db: szorítva vele)

22 fáradtságtól (NK: fáradtságtól)

129 : 5 ébredni.

— Gyuri ébredj! (Db: ébredni.

— *Gyuri ébredj! szólt ez hangosabban,
megrázva az alvót, de ez nem ébredt fel.*

— Gyuri ébredj!)

28 környékben (Nv: környékbe — NK alapján jav.)

130 : 14 grófné (Db: gróf xxné)

16 őt holtig (Db: magánál holtig)

19 a másik (Nv: a másik — sh.)

Lap: Sor:

- 130 : 23 Bohó Boris (Db: Bohó Biri)
29 tanúsított (Db: tanusita)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 116 : 1 *országos intézet* — Az Országos Téboldyát 1868. dec. 6-án adták át rendeltetésének a budai Lipótmezőn. Az intézmény később a Lipótmezei Elme- és Ideggyógyintézet nevet vette fel; létrehozásának történetéről a forráskritikai fejezetben számolunk be.
- 3 *okos emberek háza* — A Tudományos Akadémia épületére céloz Jókai. Az intézmény anyagi alapjait már az 1825-ös országgyűlésen megteremtették, de megfelelő, végleges épülettel nem rendelkeztek. (Nagygyűléseiket pl. a Nemzeti Múzeum dísztermében tartották.) Jelenlegi épülete 1862—1864 között épült fel közadakozásból, Stüler Frigyes Ágost berlini építész tervei szerint.
- 118 : 6 *kuttogva* — a *kuttog* tájszó jelentése: ballag, kullog, ólálkodik
- 119 : 20 *cirmos szolgáló* — maszatos arcú
- 120 : 23 *mindenes* — a gazdaságban, háztartásban mindenféle munkát elvégző alkalmazott neve; *mindenes cseléd*
- 121 : 11 *kaput* — hosszú felsőkabát
- 122 : 24 *haldios levegő* — Borpincék, aknák alján mérgező szén-dioxid-dal szennyeződik a levegő, nemegyszer fulladásos halált okoz.
- 124 : 12 *tombász* — helyesen: *tombác*. A vízimalmok tartóeleme, legtöbbször hajóformájú fatörzs vagy henger alakú készítmény, kettő a malomházat, a harmadik a vízikerek tengelyét tartja. (Békés és Csongrád megyében használatos tájszó)
- 23 *négy-öt ölnyire* — kb. 10 méter
- 126 : 6 *forróbetegség* — l. a következő jegyzethez fűzött magyarázatot!
- 14 *hagymázbetegség* — Hagymáz névvel a XIX. sz.-ban magas lázzal, öntudatlansággal járó állapotot — valószínűleg leggyakrabban hastífuszt (hasi hagymáz) — jelöltek. Súlyosabb idegrendszeri károsodással is járó változata az idegláz. — Jókainál forróbetegség vagy forróláz néven többször szerepel.
- 130 : 7 *viganó* — a XIX. sz. elején használatos hosszú, egybeszabott női ruha; tájnyelvben: női kabát, rékli
- pufándli* — közelebről meg nem határozható buggyos ujjú ruhadarab

4. BÖLCS HAMLET

K nem ismeretes.

- M: 1. Db 1853. febr. 27. (9. szám) 265—272. Szerzői jelzés: a novella után Δ Cím: *Hamlet, dán királyfi való története*
2. Dek¹ 4. k. 33—52. Cím: *Böles Hamlet*
3. Dek²—Dek³ 114—129.
4. Dek—NK (11. k.) 77—88.
5. Dek—CentK (53. k.) 50—59.

A Dek címlapkiadásainak felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (519, 520.)

Keletkezése (források, minták)

A Db c. színházi lap jellegének megfelelni, továbbá egy szélesebb közönség számára olvasmánnyal is szolgálni — e kettős célt tűzte szerzőnk a fenti lapban 1853. febr. 27-én megjelenő, akkor még *Hamlet, dán királyfi való története* címet viselő írása elé. Nevét azonban nem írta alá, mert maga sem sorolta igényesebb munkái közé. Jókai febr. 20-án, a lap 8. számában kezdi meg a Magyar népvilág c. ciklust, de a 9. számban nem tudja folytatni, az időszak legigényesebb kispórái munkájának, a ciklus második darabjának, a *Kedves atyafiának* csak a 10. számban kezdi meg a közlését. Rövid előkészítést, gyors munkát igénylő helyzetben — 1853. február közepén — formálódhat meg a *Hamlet, dán királyfi* hisz a lapszerkesztő hetente ismétlődő gondját is meg kellett oldania.

Novellánk keletkezésében szerep jut a *Hamlet*-előadásoknak, ill. a korszak *Hamlet*-irodalmának is. A közvetlenebb minták megemlézése előtt erről adunk rövid áttekintést, főleg Bayer József munkái nyomán. (*Hamlet-előadások a múlt században*. EPhK 1892. 396—402., *Shakespeare drámái hazánkban*. Bp. 1909)

A *Hamlet* a magyar színjátszás legnépszerűbb darabja, honi előadásainak áttekintése egyben a magyar színjátszás keresztmetszete is. Az első korszak — 1790 és 1841 között — a Kazinczy-fordítást szólalattatta meg, majd az angol eredetiből készült Vajda Péter-féle közvetítést állították színpadra (1839—1866), 1867-től pedig Arany János nyelvén szólat meg *Hamlet*. A Kazinczy-szöveg (Bayer József adatai szerint) 56 előadást ért meg, Vajda Péter fordítását 41-szer mutatták be. A címszerepet Egressy Gábor, majd a 40-es évektől id. Lendvay Márton alakította, kettejük vetélkedése nem kis hasznára vált az elő-

adásoknak. A novella megírásában ösztönzőként számolhatunk azzal a ténnyel, hogy Laborfalvi Róza is emlékezetes alakítást nyújtott e darabban, 1839 és 1854 között tizenegyszer lépett fel a királyné szerepében.

Az 1850-es években évenként színpadra kerül, arra is van adatunk, hogy 1852-től jelentősen megnövekszik a darab közönsége. Mindezek a magyar *Hamlet*-irodalom kibontakozását készítik elő. 1839 őszén Egressy Gábor az első igényesebb *Hamlet*-tanulmányt közli folytatásokban az Athenaeum hasábjain, Vörösmartytól származik az első *Hamlet*-kritika (Athenaeum, 1841. I. félév 12. sz.), majd Bajza és Obernyik Károly kritikái következnek. Közvetlen forrásul azonban nem szolgálhattak, mert sem Saxo Grammaticust, sem *Hamlet* „ősregéjét” nem említik. (Lamb Shakespeare-meséi az ötvenes években jelennek meg, de csak a drámák cselekményét oldják prózává!) Ezek az írások tehát csak közvetve ösztönözhatték Jókait, hogy pótolja azt, ami belőlük hiányzott.

A hetvenes évek elején a Kertbeny Károllyal folytatott levelezésben többször tesz említést a *Bölcs Hamlet*ről. „A tárgyakat gyakran ismert forrásokból közcsönöztem [. . .] Bölcs Hamletét szintén valamilyen krónikából [. . .]”. (JKK Lev II. 784.) továbbá: „[. . .] másolás sehol sem fordul elő; sem ami a *novellák* műfaját illeti, sem történelmi rajzoknál mint »Bölcs Hamlet«[. . .]”. (JKK Lev II. 790.)

A *Bölcs Hamlet* első mondatai valóban Saxo Grammaticus dán történetíró históriájára (*Gesta Danorum*, a 12. sz. második fele) utalnak. (Először Párizsban adták ki, 1514-ben, jelentős még az 5., a lipcsei kiadás, 1771-ből. 1839-ben már a 6. kiadás első kötete jelent meg. Munkánkhoz a 7.-et – Alfred Holder 1886-os strassburgi kiadását – használtuk.) A kiadások száma ellenére is könyvritkaságnak számított e mű, ez is valószínűsíti, hogy nem került szerzőnk kezébe.

Saxo Grammaticus művének III. és IV. könyvében adja elő jó latinsággal *Hamlet*nak (ott: *Amleth*) és családjának történetét (85–106.). Részletesen szól például *Amleth* apjának, Horwendillusnak Collerus norvég királlyal vívott sorsdöntő párbjáról. (Jókainál ez néhány bekezdésben olvasható.) Egyébként szerzőnk főbb vonásokban követi – feltételezésünk szerint valamely közvetítő szöveg alapján – Saxo Grammaticus gestáját. (Közvetítőre vall a nevek módosulása is, az eredeti Gerutha helyett Jókainál már Genutha áll.)

Hamlet történetének utolsó mozzanatában azonban lényeges eltérés tapasztalható. Saxo Grammaticusnál *Amleth Vigletus* királlyal vívott küzdelemben elesik, s második asszonya, Hermothruda önként lesz a győztes felesége. Jókai megoldásában *Hamlet*et elkíséri felesége a végzetes csatába, ahonnan egyikük sem tér vissza. Ez a módosítás

azonban nem Jókai leleménye, hanem a népkönyvek szépítő, a nők síron túli hűségét bizonygató romantikus megoldása. Ez az eltérés ad alapot ahhoz a feltételezéshez, hogy Jókai Hamlet történetét valamely, Saxo Grammaticus gestáját népszerűsítő könyvből meríti.

Bayer József *Hamlet, meg Romeo és Julia meséje magyar ponyván* c. cikkében (EPhK 1904. 214.) foglalkozik egy népkönyvvel, amelynek terjedelmes címe is: *A világhírű Hamlet, dán királyfi élete, kalandjai és halála* (nyomtatta és kiadta Rózsa Kálmán és neje, Bp. 1888) mintául szolgálhatott. (Novellánk első változata *Hamlet, dán királyfi való története* címen jelent meg.)

A népkönyv kétségtelenül Saxo Grammaticus nyomán adja elő Hamlet történetét, de befejezése eltér attól, Hamlet az ütközetben mérgezett nyíltól esik el, Hermotruda kiszívja a sebből a mérget, és ő is ott veszik. Jókai befejezése is ezt a változatot követi, csupán a halál mikéntjéről nem tesz említést.

Bayer József megállapítása szerint a népkönyvnek minden bizonynyal vannak az 1888-asnál korábbi kiadásai is.

Évtizeddel korábbi kiadást bizonyító címlapfotó található *A magyar ponyva tüköre* (1978. Szerk. Pogány Péter) c. kiadványban (44.) az alábbi szöveggel:

A világhírű HAMLET, dán királyfi élete, kalandjai és halála

Felette tanulságos és igen érdekes történet.

Budapest, 1877

Nyomtatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje

Irodalom

A szakirodalom nem méltatta figyelemre e novellát. Szinnyei Ferenc monográfiája is csak egy megjegyzés erejéig foglalkozik vele: „A *Bölcs Hamlet* Hamlet »igazi« története, ahogy azt Saxo Grammaticus följegyezte. Jókai kiszínezi sok-fordulatú regényes történetté.” (Szinnyei I. k. 208.)

Szövegváltozatok

Novellánk első változata a Db-ban jelent meg 1853-ban *Hamlet, dán királyfi való története* címen, amikor azonban Jókai a *Dekameron* novellái közé sorolta 1858-ban, alaposan átdolgozta a szöveget, egyidejűleg címét is *Bölcs Hamlet*ra változtatta. Elhagyta a bevezető sorokat, amelyben kifejti célját: kulcsot adni a színészeknek Hamlet

megformálásához. Mondatról mondatra átfogalmazta, csiszolta a szöveget, amely így terjedelmesebb lett, megváltozott a tagolása, elcsúsztak bekezdései.

Kiadásunk ezen a későbbi, csiszoltabb változaton — a novella első kötetkiadásán — alapszik, amely igen közel áll az NK szövegéhez is.

A kiadási elveknek megfelelően korszerűsítettük a szöveget, módosításainknak csak néhány jellemző példáját említjük: *pogyász*, *bosszút*, *paizs*, ill. *britt*, *episodot*, *phantasiának* helyett *poggyász*, *bosszút*, *pajzs*, ill. *brit*, *epizódot*, *fantáziának* áll szövegünkben. Megőriztük viszont a nevek esetében Jókai eredeti írásmódját, amely eltér Jókai feltételezett mintájának latin forrásától, a *Gesta Danorum* névhasználatától. A Jókai által használt alakok: *Genutha*, *Hermotruda*, *Horwendill*, *Koller*, *Rorik* és *Wiglet*; a *Gesta Danorum*ban használt nevek: *Gerutha*, *Hermothruda*, *Horwendillus*, *Collerus*, *Roricus*, *Vigletus*.

Helykímélés céljából a Db-ben közölt szöveget betűhív változatban adjuk, szövegváltozatok tekintetében az NK szövegét néztük át.

Lap: Sor:

- 132 : 18 katasztrófnál (NK: katasztrófánál)
133 : 7 pázsiton (Dek: pазsiton — sh.)
part fölött (Dek: part föfött — sh.)
138 : 5 hadonászni, s (NK: hadonázni és)
140 : 6 még mindnyáját (NK: míg mindnyáját)

HAMLET, DÁN KIRÁLYFI VALÓ TÖRTÉNETE

Ki ne ismerné Hamletet, a britt költőóriás legnagyobb remekművét? s ki előtt ne volna érdekes ismerni a való történetet, melyből Shakespeare legmerészebb alakját teremté?

E történet, mint azt Saxo Grammaticus dán historiájában elmondja, tanúságul szolgálанд egy részről, minő erővel bírta a nagy költő a magában túlgazdag tárgyat kezelni, költői magasságba emelve a bizarr képeket, nemes művészi tudattal válogatva ki azt, mi művének hatását sokszorozza s ritka tárgyismerettel mellőzve, a mi az érdeket szétvonná; másfelől kulcsot adunk ez által színművészeink kezébe, kik eddigelé Hamletet személyesítve, sokszor nem voltak önmagukban kibékülve azon kétséggel: meddig tart a való, meddig a látszat határa Hamlet jellemében, hol a fájdalom miatti valódi őrütség s a tettető fonák bolondossága mintegy tükrökből néznek egymásra, hogy alig tudni, melyik a való, melyik az árny?

Hamlet apja a Jütlandi alkirály Horwendill volt, egy bátor tengeri harcos, ki a norvég királylyal, Kollerrel csatába keveredve, majd egy puszta zöld szigetére az északi tengernek nemes magányos párbajra hívta ki azt, s ott megölte.

Elesett ellenfelét ott eltemetteté a szigeten, királyi pompával s nagy halmot emeltetett fölé, mint azt a párvivók egymás közt előre elhatározzák. A főkirálynak, Roriknak pedig annyi hadi zsákmányt küldött, hogy ez jutalmul leányát Genuthát adá neki nőül.

Testvére Fengo, ki sem olly deli, sem olly hős nem volt, mint Horwendill, egyaránt irigylé bátyjától a szép nőt és a trónt, s a derék bajnokot egy napon, míg aludt, fülébe öntött méreggel meggyilkolá. Az özvegyet pedig azzal áztatá, hogy testvére büszkeségétől akarta megszabadítani a szelid, jámbor asszonyt. A szelid, jámbor emberek, kivált ha asszonyok, könnyen engesztelődnek; Genutha hitt és nőül ment férje testvéréhez és gyilkosához.

Hamlet már akkor felnőtt ifju volt, s a mit neki a drámában apja szelleme jelent meg, az iszonyu orgyilkolást, azt egy hű barátja, tejtestvére tudatá vele. Az ifju jól tudott olvasni nagybátyja hizelgő, mosolygó szemeiből, s átlátta, hogy ha az őt veszélyesnek fogja találni, neki is halni kell. Ekkor elkezdé csodálatos szerepét játszani, magát örültnek tettetve. Nemes arcvonásai oktan dőreség kifejezését verbék fel, merő balgaság volt, a mit beszélt, s legszebb ruháival a porban hentergőzött. Nem csinált semmit, naphosszat elült a tűzhelyen, mesterséges horgokat faragva fából, miket a tűzben megkeményített, s kezeivel a hamuban eltakargatott. Ha kérdezték, mit csinál? azt felelte, apja halotti tisztelőtére készül; ezen aztán Fengo vitézei nagyokat kacagtak.

De azért Fengo mélyebb belátásu tanácsosai kezdték észre venni, hogy Hamlet zavart beszédének mélyebb értelme is van, s bár milly badar dolgokat hord is össze, azokban igazság rejlik.

E titkot kifürkészni, ha valyon valódi, vagy csak tettetett örült-e Hamlet, elküldé őt Fengo kéjutázásra, azon ürügy alatt, hogy elméje szórakozzék, melléje adva két udvaroncot, hogy azok az úton kémleljék ki Hamlet lelkét.

Az ifju ekkor még bolondosabban viselte magát, azon kezdette újtját, hogy a lovára viszásan ült fel, s a farkát kantározta fel a paripának.

Midőn egy erdőbe értek, nagy farkasok futottak keresztül az úton. Nézd csak! mondának Hamlet társai, millyen szép csikók!

— Az ám, viszonza Hamlet; millyen jól illenek nagybátyám vitézei alá lovaknak.

A tengerparton egy elmerült hajó kormányára akadtak.

— Nézd Hamlet, milyen nagy kés! szóltak azok elcsodálkozva.

— Nagy bizony, de nagy sonkát is lehetne azzal metszeni.

Majd a fehér tengerfövényre mutatva, elakarták vele hitetni, hogy az milyen szép liszt.

— Nem csoda, felelt rá Hamlet, ezek a szép fehér hullámok örölték azt illy tisztára.

A kémeek mindezt a badar beszédet megírták Fengo udvarába, a hol nagyokat nevettek rajta, s midőn visszatért, tudakozták tőle, minő vánkoston hált az útban? „Egy tulok körmön és egy kakas fejen” volt rá a felelet.

Csak egy vén tanácsosa Fengónak nem hitt még mind e bolondságban. Az ő ajánlatára elhatározzák, hogy Hamletet összehozandják anyjával egy félre eső magányos szobában s ott kifogja valaki hallgatni, mit beszél anyjával? az előtt bizonyára nem fogja magát tettetni.

Hamlet, anyjához hivatva előbb érkezett a szobába, mint Genutha, s ott egy szegletben egy csomó gyékényt látott meg, a minőkkel akkoriban minden éjszaki fejedelmi paloták padlója volt fedve. Itt elkezdett bolondos ugrásokkal alá s fel szökellni, kukorékölt, mint a kakas s a kezeivel csattogott hozzá, mint az szokott a szárnyaival, s végre felugrott a gyékényre.

Egyszerre megérez, hogy az alatt emberi test mozog s kardot rántva, keresztül szúrja azt, s azzal kihurcolva, elrejt.

Ekkor jó Genutha, s elkedz fia örült magaviseletén sirni panaszkodni; de mint bámul el, midőn Hamlet egyszerre megváltozva áll előtte, s irtóztató szavakkal mondja el neki apja meggyilkoltatását, s szemére hányja a gyilkossali frigyét. Az anya elborzadva fia szavaitól, felfogadja, hogy nem fogja őt elárulni, így e beszélgetésből semmit sem tudnak meg, mert a bölcs tanácsnok, ki azt kihallgató volt, úgy eltünt, hogy senki sem találja.

Hamlet ennek holttestét szétdarabolta s a sertéseknek vetette, s mikor legjobban keresték, azt mondta nekik, keressétek a sertéseknél, talán azok ették meg a vén bolondot. Az udvariak e mondást is pompás bolondságnak találták.

De Fengo folyvást gyanakodóbb kezdett lenni. Otthon nem merte Hamletet erőszakosan megöletni, hanem elküldte Britanniába, melynek királya az ő esküdt fegyverszövetségese volt, az előbbi két megbízott emberével; kik azon titkos izenetet vitték a királynak, hogy Hamletet ölesse meg.

Hamlet jól látta a veszélyt. Titokban felkérte anyját, hogy azon nagy termet, mellyben Fengo harcosai szoktak lakmározni, egy hosszú csomós kötéllel, mint valamely virágfüzérrel ékesitse fel, s elúta-

zása napjához egy esztendőre rendezzen nagy ünnepélyt fiának halotti torára.

A mint már a tengeren voltak, Hamlet leitatá kísérőit, s akkor felkutatva poggyászaikat, meglelte mostoha apjának titkos izenetét, akkori idők módja szerint fatáblába befaragva. Azonnal megváltoztatá az írást, azt metszve helyébe, hogy a britt király adja hozzá leányát nőül, kísérőit pedig nyakasztassa le. A küldöttek, nem tudva olvasni, gondtalanul adták át a hozott fatáblát, mire a király nagy lakomát rendezett, mindnyájokat meghíva hozzá.

De Hamlet sem enni, sem inni nem akart az egész vendégség alatt, s általában olly kedvetlenül viselte magát, mintha restellne ott lenni.

E különösség okát kitudandó, oda küldött a király egy kémét Hamlet ajtajára hallgatózni, midőn társai kérdezősködtek tőle, hogy mért nem eszik? csak nem gondolja tán, hogy méreg van az étekben? Hamlet azt felelte:

— A kenyér vérrel volt kelesztve, az ital vas után izlett s a húsnak halott szaga volt. Maga a királyné pedig szolgálónak látszik, nem szabadnőnek.

A király csodálkozva hallá e mondatot kémeitől. A herceg kísérői kinevették ugyan e beszédet, de a király utánjárására kisült, hogy csakugyan a kenyér, melly az asztalon volt, olly buzából készült, melly a csataterén termett, — a kút fenekén, mellyből a vizet merítették, két rozsdás kard feküdt, s azon sertések, mellyeket a vendégségre leöltek, történetesen egy rabló hulláját ették meg.

Hanem azt honnan tudhatá meg Hamlet, hogy a királyné nem eredeti szabadnő? mert előbb valósággal a király rabnője volt. Ezt magától Hamlettől kérdezé meg a király, mire ez azt felelte:

— A királyné felemelte a ruháját, hogy be ne piszkolja a földön, ezt született fejedelemnő nem cselekedte volna.

A király átlátta, hogy Hamlet bölcs ember s nőül adá leányát, kísérőit pedig megöleté.

Ezen meg Hamlet jött dühbe, s haragosan követelte a királytól társai vérdíját, a mit az, csakhogy kiengesztelje, lefizetett neki. A vérdíjban kapott aranyat Hamlet megolvasztá és beletölté két üres bodzafa pálcába.

Igy élt azután egy esztendeig nagy boldogan szép nejevel együtt a britt király udvaránál, mindenkitől bölcs és derék embernek tartatva.

A mint azonban elutazásának évnapja közelgett, elhagyá nejét s kis gyermekét s hajóra ülve ismét egyes egyedül szállt ki Jütland partján.

Épen eltávozásának évnapja volt, s a nagy teremben Fengo és bajnokai boros kancsók mellett vígan ünnepelték Hamlet halotti torát, midőn egész váratlanul közibök lépett. Láttára visszaretentek, de a

mint megszólalt, ismét visszatért a jó kedv. A régi jó bolond volt ő ismét, s mi lehetett volna bolondosabb gondolat tőle, mint hogy saját halotti torára megjőjön.

Hamlet még azzal növelte a jó kedvet, hogy ruháit felövezve, csodálatos tréfák között elkezdte táncolni, s maga töltögette a bort a vitézek kupáiba.

Végre azt kérdezték tőle, hogy hol vannak a kísérői? erre elővette a két bodzafabotot, melyekbe azoknak vérdíjja volt öntve:

— Ez az egyik — ez a másik.

Ezen ismét jót kacagtak; Hamlet azonban végre maga is ittasnak tette magát, elkezdett a kardjával hadonászni, míg utóbb saját újját vágta meg vele; mire, hogy több kárt ne tehessen magában, egy nagy szeget ütöttek a kardján és annak tokján keresztül, úgy, hogy azt nem lehetett többet hüvelyéből kihúzni.

Végre a dorbézolók egyenkint elázva a bortól, eldülöngtek ülő helyeikben, Fengo hálószobájába vitette magát, mindenki ittasan hevert a leterített gyékényeken. Ekkor Hamlet leereszti azt a csomós kötelet, mellyel a termet koszorú gyanánt anyja felékesíté, s azokkal a fahorgokkal, miket a tűzben megkeményített, sorban ráhurkolja a hosszú kötélre az ittas lovagokat s valamennyit úgy egymáshoz kötözi, hogy moccani sem tudnak.

Azzal felmegy Fengo hálószobájába, hol atyja gyilkosa alszik. Örök és csatlósok mind mámortól elnyomva fekszenek az ajtóban. Hamlet szép csendesen leveszi Fengo ágya fölött függő kardját s saját magáét akasztja helyébe. Akkor megrázza nagybátyját s tudtára adva az ébredőnek, hogy atyjáért boszút állni jött, ez hirtelen lekapja a falra akasztott kardot, de azt nem lehet kihúzni a keresztül vert szög miatt, Fengo, hasztalan kiáltozva segély után, az ifju csapásai alatt elesik.

Hamlet ekkor üszköt vet a várba s azt a menekülni nem tudó lovagok fejére gyűjtja. Mind ott vesznek, s az éjben messze világló égésre összegyűl a körül lakó nép; nem találnak egyebet már, mint romokat, elharmvadt csontvázakat páncélba öltözve, Fengo is vérebe fúlva. Senki sem tudja, ki tette ezt? Ez alatt Hamlet titokban híveket gyűjt s egyszerre föllépve velök, elmondja a népnek tettét, a gyilkosságot és a boszút.

A nép gondolva, hogy ki olly sokáig tudott magán uralkodni, jó uralkodó lehet, elfogadja őt fejedelmének.

Nem sokára három hajót felszerelve, s megrakva legjobb ifjaival, nagy pompa közt indult el Hamlet, Britanniában hagyott nejét meglátogatni. Ott öröm és diadallal fogadták; a király nagy vendégséget adott, de a mint a legelső áldomást akarta inni Fengo egészségére, mondták neki, hogy az már nem él, Hamlet által megöletett.

Ámde Fengo és a britt király fegyverszövetségesek voltak, s felfogadták, hogy egyik a másik halálaért bosszút fog állani, bárha tulajdon rokonai ellen is. — Azon időkben nem arra volt az embereknek gondjuk, hogy tisztességesen meghalhassanak, hanem hogy haláluk meg legyen bosszulva.

Az eskü teljesítésre várt, de Hamlet a király leányának férje volt s azon felül vendége is.

A királynak mást kelle kigondolni, hogy Hamleten bosszút álljon.

Magas éjszakai, Skócia hegyei között élt egy királyi amazon, Hermoda, kinek szépségéről és eszéről sokat beszélt már a hír. De a millyen szép és okos, olly harcias és kegyetlen is volt a királyi szűz, kinek annyira ment férfigyűlölése, hogy a ki őt szerelmével merete megkínálni, azt irgalom nélkül megölé. Nem egy ifju hős, a ki őt meglátta, adózott már fejével szíve miatt.

A király tehát azt gondolta ki, hogy miután az ő neje meghalt, Hamletet elküldje Hermodrához, hogy azt az ő számára nőül megkérje.

Hamlet elindult kíséretével együtt a leánykérésre. Előbb azonban egy paizst készített magának ezüsből, mellyre elmés és merész tettei körül fel voltak vésvé, egy egy rövid mondat által magyarázva. E paizst magával vivén, hosszú fárasztó út után eljutottak Skócia rengetegein túl, sötét völgytorkolatokon, örökké ködleppte mocsárokon keresztül egy szép zöld árnyékos völgybe, mellyen átlátszó patak csergedezett végig. Itt Hamlet lenyergelteté lovait s a meleg déli verőfényben ledőlt egy hárs alá társaival együtt pihenni. Ott elnyomta mindnyájukat az álom.

A mig idáig értek, minden lépten, nyomon kísérték őket az erdőben, a mocsárok rejtek útjain Hermodra kémei s a mint észrevették, hogy a jövevények alszanak, tudósíták asszonyukat.

A királyné rögtön odasietett, hogy meggyilkolja a vakmerőket, azonban a hogy meglátta a szép, deli királyfiút, ezüst paizsával betakarva, szánalmat érzett iránta s mire végig nézte a vértre metszett eseményeket, már akkor a szánalom szerelemmé vált szívében.

Hermodra új érzelmektől égve, eddig ismeretlen gondolatok közt tért vissza várába az alvó ifjutól, ki nem sokára maga is megérkezék oda kíséretével együtt, s üdvözölte a királynét, átadá neki a kettős fatáblát, melly kívül a király aranypecsétjével lezárva, annak házassági ajánlatát tartalmazá.

A királyné felbontá a küldeményt s Hamlet bámulatára azt olvasá ki belőle, hogy a király Hamlet számára kéri meg Hermodra kezét, elszámálva annak hősi tetteit.

A szerelmes hölgy szivéből olvasott, nem a levélből, s Hamlet először járt életében úgy, hogy nem tudá, mi történik vele?

A büszke amazon mosolyogva és pirúlva nyujtá neki kezét, asztalához és maga mellé ülteté; a mit a bor meghagyott a királyfi eszéből, azt elvevék a szép szemek, hogy végre is elfelejté szelid nejét, és kis fiát, kiket honn hagyott, s elbűvölve omlott a bűbajos szűz keblére, mellyen férfi szív az előtt nem dobogott soha.

A vazallok összehívtak, a nászt nagy pompával megülték, s Hamlet mintha a feledés kelyhéből ivott volna, boldog mámorban tölté a csodás szerelem hónapjait, s nem gondolt egyébre.

Végre vissza kellett térnie Britanniába, hogy a királynak tudtul adja új házasságát s hogy kis fiát újra lássa.

Hermotruda féltve Hamletet, mellé adott kíséretül egy sereg vitéz skót ifjút s úgy bocsátá őt el magától. A britt király már v á r t reá; míg ő gyönyöre perceit élvezé, addig emitt a halálos acélt közörülték számára. Ha meg kellett Hamletnek halni e g y s z e r, mivel Fengót a király bajtársát megölte, megkellett volna neki halni s z á z s z o r, a miért leányát meggyalázta, más nőt vevén feleségül.

Midőn a britt határra ért, eltaszított neje eléje jött az úton, kis gyermekét karján hozva. Mindent tudott már. Nem jött sirni, panaszkodni, nem szemrehányásokat tenni Hamletnek, hanem azt jött tudtára adni, hogy óvja magát atyja haragjától, mert az halált esküdött fejére.

Hamlet, ezt megtudva, öltönye alá finom páncélinget vett magára s úgy ment a király elé. Ez mosolygó barátsággal fogadta hitszegő vejét, s maga mellett hagyá jobbfelől lovagolni egész vára kapujáig. Itt a felvonó híd előtt a britt udvariasan maga előtt bocsátá az ifjút, s a mint előre léptetett, hátulról hirtelen ráhajtá kelevézét; hanem az erős páncéling feltartá a halálos döfést s Hamlet kardot rántva visszakiálta hátramaradt skótjainak, kik párosával lovagoltak a brittekkal egy sorban. Hirtelen kirepült minden kard a hüvelyből, iszonyú harci zaj támadt, a két sereg leterelte egymást a vár alatti síkra s ott harcoltak elkeseredett tusában, míg az éj le nem szállt, a midőn a király lovagjai visszatértek a várba, Hamletéi pedig az erdőbe vonultak.

Mind két részről sokan hullottak el, Hamlet megszámlálta halottait és elborzadt.

Nagyon sokan feküdtek ott.

Előre ellehetett gondolni, hogy más nap a király összegyűjtött erővel fogja őt megtámadni, s hogy álljon neki ellent megfogyott erővel?

Ekkor azt gondolta ki, hogy mind azokat, a kik az első csatában

elestek, felkötötteté lovaikra, megmervült kezeikbe szoritatta a kiszegzett dárdát, s minden két élő közé egy halottat osztja.

A mint a hajnal szürkült, már harsogtak a király seregének trombitái, s jött az megújult erővel, számtalan hadat hozva Hamletre.

Ekkor Hamlet előjött a maga seregével az erdőkből, s a mint a brittek meglátták, hogy a holtak ismét lovon ülnek s mind azok, kiket ők előtte való napon megöltek, azon halaványon, véresen rohannak rájuk, kiszegzett drárával, — rémitő borzadály fogta el mindnyáját. Be sem várták a támadást, elhányták vértjeiket s elfutottak a csatatérről; csak kevesen maradtak ott ellentállni, azok az utolsó emberig elhulltak, az utolsó volt a király.

Hamlet ekkor mind két nejét magához véve, hadi prédájával meg rakta hajóit s visszatért saját országába.

Ott sokáig uralkodott bölcs fejvel és erős karral, harcban dicső és szerelemben boldog. Ha egy karjára néha négy ellenség is jutott, miért ne juthatott volna szívének is két szerelem?

Azonban ekkor Rorik a főkirály meghalt, s utána Wiglet következék, ki féltékenyen nézte a jütlandi alkirály növekedő hírét és erejét, s e miatt harcra hívta őt fel.

Hamlet jól ismeré Wiglet túlnyomó erejét, de azért elfogadta a kihívást. Csak egy aggodalma volt: Hermotruda sorsa, ha ő elvész. De a bátor amazon fegyvert öltött s férjét buzdítva együtt szállt vele csatára, mellyből Hamlet nem tért vissza. Ott esett el minden hiveivel együtt a leghősiebb viadalban. Ez szokott a vége lenni minden északi hőskölteménynek.

Mennyi erőtudattal kellett birni a nagy britt költőnek, ki Hamletet a költészetben megérdemlett nagyságára emelte, hogy ennek tettgazdag életéből épen azon részt fogta fel, melly csupán lélektani ábrákat mutat, holott a későbbi tárgyak sokkal ragyogóbbak, sokkal tömöttebbek regényessel és csodálatossal.

A mult századbéli vitézi regények írói bizonyosan inkább a britt királyi eseményeit választották volna, s az újabbkori dráma készítői hivataltok nem hiszem, hogy igen csinos vaudivillet ne tudnának készíteni Hamlet és Hermotruda történetéből, s nem utolsó ötlet volna illy című darabbal lepní meg a közönséget: „Hamlet, mint okos ember, vígjáték, táncokkal és énekekkel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor.

132 : 1 *Saxo Grammaticus* — Dán krónikás (kb. 1140–1208), a hagyomány szerint apát volt Roskildében. Nagy történeti munkájában, a *Gesta Danorum*ban a dánok történetét írta meg a legrégebb időktől 1185-ig. Művének első felében mondai anyagra alapított. (Nem kis érdeme a skandináv mondakincs megőrzése.) A krónika második részében saját korának történetét beszéli el.

2 *Anonymusunk [...] elveté az útféli énekesek meséit* — Jókai a *Gesta Hungarorum* bevezetőjében olvasható megjegyzésre utal: „[...] ha az oly igen nemes magyar nemzet, eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmódosva hallaná, igen éktelen és elég illetlen lenne”. (Szabó Károly fordítása. Közli: *Magvető*. Móricz Zsigmond gyűjteménye. Bp. 1940. 9.)

A XIII. sz. első évtizedeiből eredő krónika Anonymus szándéka ellenére jócskán merített a népköltészetből, így számos értékét őrizte meg (mondát, daltörödéket, szólásokat stb.).

12 *Hamlet alakját e tudós férfi gyűjteményében lelte [...] Shakespeare* — Shakespeare nem közvetlenül Saxo Grammaticus krónikájából merítette Hamlet történetét, hanem Belleforest kompilációjából (*Több híres szerzőtől válogatott csodálatos történetek*, 1580), amelynek kéziratot fordítását vagy eredeti francia szövegét is olvashatta.

A szakirodalom még Thomas Kyd *Spanyol tragédiáját* (amely az 1580-as évek nagy színpadi sikere volt) és a szintén Kydnek tulajdonított *Ós-Hamletet* tekinti a *Hamlet* forrásainak.

133 : 3 *Jütland* — az Északi- és a Balti-tenger által közrefogott (Dánia területének jelentős részét kitevő) félsziget német neve, dánul: Jylland.

142 : 11 *a holtak ismét lovon ülnek* — A holtak hadba állításának motívuma a *Holtak harca* (1854) c. novellában kap fontos szerepet. Csaba tízezernyi sírból kelt vitézzel rémíti meg Alarik hadseregét. (Vö. JKK 412.)

143 : 9 *vaudeville* — énekes, zenés vígjáték, bohózat

5. KEDVES ATYAFIAK

K nem ismeretes.

M: 1. Db 1853. márc. 6—ápr. 24. a Magyar népvilág ciklus II. darabjaként *Jókei Mór* aláírással, nyolc részletben az alábbi részletezés szerint;

I. 1853. márc. 6. (10. szám) 309—317. Az I. fejezet az „Asszonyonémem, Zsuzsánna asszonyság [. . .]” kezd. bekezdésig.

II. 1853. márc. 13. (11. szám) 341—346. A fenti mondattól „A kettős konyhaajtó eközben [. . .]” kezd. bekezdésig.

III. 1853. márc. 20. (12. szám) 372—377. A fenti mondattól az I. fejezet végéig.

IV. 1853. márc. 27. (13. szám) 407—413. A II. fejezet a „Berkessy Gábor urambátyám [. . .]” kezd. bekezdésig.

V. 1853. ápr. 3. (14. szám) 435—441. A fenti mondattól az „Amint Lina belépett [. . .]” kezd. bekezdésig.

VI. 1853. ápr. 10. (15. szám) 467—472. A fenti mondattól a „Gábor úr belépett [. . .]” kezd. bekezdésig.

VII. 1853. ápr. 17. (16. szám) 501—508. A fenti mondattól „A Berkessy háznál ezalatt [. . .]” kezd. mondatig.

VIII. 1853. ápr. 24. (17. szám) 531—539. A fenti mondattól a novella végéig.

2. Nv¹—Nv² 5—134.

3. Nv³ 6—124.

4. Nv⁴ 6—122.

5. Nv⁵—Nv⁸ 6—119.

6. Nv⁹—Nv¹² 6—120.

7. Nv—NK (16. k.) 3—92.

8. *Novellák* (CentK. 50. k.) — 2. k. 1—72.

9. [Önállóan:]

Kedves atyafiak. Vajda Gyula magyarázatával. Bp. 1902. Franklin-Társulat. 135 l. (Jeles írók iskolai tára 76.) — 21—109. [Kissé rövidítve!]

ua. 2. kiad. Bp. 1909. 139 l. — 23—113. [Kissé rövidítve!]
Kedves atyafiak. Bp. é. n. [1933.] Franklin-Társulat. 116 l. — 3—116.

Kedves atyafiak. Bp. é. n. [1941.] Franklin-Társulat. 116 l. — 3—116.

Kedves atyafiak. Bp. é. n. [1944.] Franklin-Társulat. 116 l. — 3—116.

Kedves atyafiak. Bp. é. n. [1948.] Franklin-Társulat. 116 l. — 3—116.

Kedves atyfiak. Bp. 1954. Ifjúsági Könyvkiadó. 118 l.

ua. 2. kiad. Bp. 1954. Ifjúsági Könyvkiadó. 93 l.

10. *Kisregények.* 1–2. k. S. a. rend. Nagy Miklósné és Nagy Miklós. Szántó Piroska rajzaival. Bp. 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó. 677 l., 670 l. (Jókai Mór válogatott művei) – 1. k. 5–93.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (517, 521.)

Fordítások

- Angol: **Dear Relations.* In: *Hungarian Sketches in Peace and War.* From the Hungarian of Moritz Jókai. [Ford.] Mary Stuart. With prefatory notice of Emeric Szabad. Edinburgh 1854. Thomas Constable and Co.
2. kiad. 1855.
3. kiad. London 1856.
[Czigány 142, 201–202., Ferenczi 177.]
(Ez a novella *első* kötetkiadása, a *Népvilág* c. kötet csak 1857-ben jelent meg!)
- Német: *Liebe Verwandtel* In: *Achtzehn humoristische Erzählungen.* Übersetz von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. [Kertbeny Károly] Bremen 1872. Verlag Kühnemann & Co. 2 Bde. 327 p., 351 p. — 2. k. 57–229.
2. kiad. Bremen 1879.
Drei Freier. Humoristische Erzählung. Deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin 1888. Verlag Otto Janke. 129 p.
2. kiad. Berlin é. n. [1897.] 108 p.
- Holland: *Lieve bloedverwanten.* [Alcím: *Hongaarsche toestanden*] (Ford.) A. Zeegers. Arnhem é. n. [1874.] H. W. Van Marle. 125 p.
- Finn: *Rakkaita sukulaisia.* [Ford.] Antti Jalava. Helsinki 1879. 54 p.
- Orosz: **Dorogoj želovek.* [?] [Ford.] E. Vil de Revel. Izd. gazety: Wirulano. 1887. Narodnaja Biblioteka. No. 20. [Ferenczi 282.]
- Svéd: **Tre berättelser.* Stockholm 1900. 170 p. [Ferenczi 266.]
- Észt: **Armsad sugulased.* In: *Ungari Antologia.* [Ford.] Julius Mark. Tartu 1914. Noor Eesti Kirjastus. 29–47 p. [Ferenczi 271.]

Keletkezése (források, minták)

A *Kedves atyafiak* Jókai újdonság lapjának, a lelkesedéssel, bizakodással indított és szerkesztett Db-nak első novellái közé tartozik. A *Petki Farkas leányainak* befejezése után 1853. febr. 20-ával Magyar népvilág címen ciklust indít, ennek a második darabja. (A ciklusból összesen három mű készült el, a harmadikat — a *Magyar kocsmárosokat* — Jókai többé nem tartotta közlésre érdemesnek.) Hogy az első kötetkiadásban, az 1857-es *Népvilág*ban helyet cserél a kisebb igényű *A falu bolondjaival*, s a kötet élére kerül, ebben szerzőjének a novella rangjára vonatkozó felismerése jut kifejezésre. Azt pedig, hogy a pályaszakaszc fordulópontját is jelölő mű, Szinyei Ferenc megállapításával szemben kockáztatjuk meg. („Jelentős fordulat Jókai működésében *Egy magyar nábobjának* megjelenése (Pesti N. júl. 1—dec. 7.). Eddig ez a legnagyobb szabású műve, melyben a magyar jelenkori (tizenkilencedik századbéli) társadalmi élet rajzolásának szilárdabb, realisabb, s mindenképpen magyar talajára lép [. . .]” — Szinyei 1. k. 170.) E fordulat így valójában már 1853 első hónapjaiban, a Magyar népvilág c. ciklusban, ill. ennek legrangosabb darabjában, a *Kedves atyafiak*ban következik be. A *Kedves atyafiak* keletkezési ideje 1853 februárjára tehető. Ezt valószínűsíti egyrészt a közlés folyamatossága (1853. márc. 6-tól ápr. 24-ig nyolc, hozzávetőlegesen azonos terjedelmű rész jelenik meg), másrészt az a megfontolás, hogy csupán a kevéssé jelentős *A falu bolondjaival* aligha kezdeményez szerzőnk ciklust.

Akár a Magyar népvilág ciklus változó alcímeit (*Apró képek a régi jó időkbl, Életképek az elmúlt jó időkbl*), akár bevezetőjét olvassuk („Hadd gondoljak vissza mindazon víg és kedélyes, szomorú és elgondolkodtató regékre, adomákra, eseményekre, miknek homályos emléke a régi jó időkbl lelkemben fennmaradt [. . .]” Db 1853. febr. 20. 243.), szembetűnő a régi világ nosztalgikus emlégetése egy berendezkedő idegen hatalom — s annak megtestesítője, a Bach-rendszer — zaklatásaival, korlátozásaival szemben; a bizonytalanságban a negyvenes évek politikai-gazdasági bizonyosságához (legalábbis Jókai ekkor így érezhette, és így akarta láttatni!) nyúl vissza. Ez indokolja a novella élére állított regényhősi kimunkáltságú szolgabíró-figurát. (A mű felütése — Kassay Lőrinc portréja — még korántsem humoros, csak a Gulyási család megjelenésével történik meg a hangnemváltás!) Kassay Lőrinc alakja láthatóan minta („[. . .] ahhoz a derék középosztályhoz tartozék, melynek hivatása volt törvényt és jogot kezelni, a nemzeti közérzületet fenntartani, a vagyonságot fajtánk javára növelni, fáradni zaj és dicsőség nélkül [. . .], [aki] egy egész járásnak

földi gondviselése, ki harmadmagával, egy esküdttel és egy hajdúval rendet tart és igazságot oszt húsz-harmincezer ember közt” — JKK 145—146.), miként az Berkessy Gábor vármegyei protonótáriusé is (kinek portáján úr és paraszt sosem volt egyetértésben él), s az ő nyomdokaikba lép az új generációt képviselő Tállyai Károly is.

A megváltozott politikai helyzet indokolja az előjelek módosulását. Nagy Miklós *A régi jó táblabírák* kapcsán fejt ki esetünkre is érvényes gondolatmenetét: „Az alaphang a meghatott visszaemlékezésé: Jókai hálával és hódolattal tekint vissza arra a vármegyei köznemesi rétegre, amely szerinte hazafias buzgalomban, sokoldalúságban, önzetlenségben, tisztakezűségben oly szép példát nyújtott az elkövetkező nemzedékeknek. [...] következetes, átgondolt politikai gondolatrendszere Jókainak sohasem volt, sőt felfokozta a nemesi értelmiség körében mutatkozó hangulatváltozásokat. A közhangulat pedig akkor, az elnyomás korának kellős közepén a régi tekintetes uraknak kedvezett, [...] dacos tiltakozásul az önkényuralom közigazgatásával szemben megszépítve, felmagasztalva élt a lelkekben az ősi vármegye. Költőnk táblabírónak tekint ezúttal mindenkit, aki ősi birtoka jussán részt vesz a megyei életben, [...]” (Nagy Miklós: *Jókai*. Bp. 1968. 154—155.)

A *Kedves atyafiak* előzményeit kutatva nyilvánvaló, hogy az életműben sem gyökértelen alkotás, az 1840-es évek életképszerű víg novelláival (*Sonkolyi Gergely*, 1846; *Házasságok desperációból*, 1846; *A serföző*, 1847; *Keselyő Péter*, 1847) tart rokonságot. A gyökeresen megváltozott helyzetben nemegyszer módosított előjelű rokon motívumok, bevált fogások ismétlődése tapasztalható, amely azonban nem önismétlésre, hanem inkább összegzésre utaló tünet a zsánerképre épített víg novella e legérettebb (és némiképp megkészt) változatában.

Igen általánosan értelmezve témáját: házassági novella; nem csupán a főszereplők előtérbe állított egybekelése, hanem a házassági-családi állapotok különféle fokán álló figurák sokasága miatt is. Van benne házastárs agglegény, papucsférj, kedélyes özvegy — kérők és párnakivalók nagy választéka és jónéhány, a házasság jótékony hatását bizonygató direkt megnyilatkozás: „Mire jut a férfi, ha feleség nincs a háznál!” (JKK 170.); „Majd ha felesége lesz, megjön az esze.” (JKK 171.); az asszony legjobb szépítőszere a boldog házasság; s a végén a csattanónak is beillő, ironiát és tapasztalatot vegyítő aforizma: a boldog házassághoz három dolog kell, elég szép feleség, elég sok pénz és elég nagy együgyűség. (JKK 230.)

Korai víg elbeszéléseiben is központi szerep jut a házasságnak; a *Sonkolyi Gergely* Eszti — Péter párja és novellánkából a Berkessy Lina — Tállyai Károly pár egyaránt a fiatalok idilli szerelmét megtestesítő

típusba, Hamvasi Ábrahám és Boriska házassága viszont a reményvesztettek egybekelésének körébe tartozik — Korpahorgyi Márton és Zsófi szakácsné frigyének típusát átörököltve (*Házasságok desperációból*); s e komikus életképből sem hiányzik a csattanószerűen elhelyezett tanulság: „Jaj tinéktek, hübelebalázsai a házasságnak!” (JKK Elb 1. k. 146.)

Néhány alak, motívum rokonsága sem kerülheti el figyelmünket. A *Sonkolyi Gergely* élesnyelvű házisárkánya, Debora a *Kedves atyafiak* Boriskájának egytestvére. Berkessy Gábor ellenállhatatlan kacagógörccse ott van már a *Házasságok desperációból* sorai közt (Vö. JKK 1. k. 132.), s a rendre elhangzó gúnyos célzások a nemesi felkelés kudarcáról a negyvenes évek vidám novelláinak is állandó elemei.

Keselyő Péter és Sós Kálmán fűzfapoétaságuk komikus voltában rokon alakok. Itt térünk ki novellánk másik (a házasságra való konkrétság mellett) jellegzetes vonására, irodalmi érdeklődésére.

Mind a *Keselyő Péterben*, mind novellánkban a fűzfapoéta két típusát szerepelteti Jókai. Keselyő Péter vidéki rímfaragó, a költészet „vadvirága”, akiből környezete bosszantására elementáris erővel ömlenek a versezetek — ő inkább Vad Jánossal tart rokonságot, aki Gulyási Sándor parlagi ízlésének bizonyítására említett alak novellánkban. Sós Kálmán viszont iskolázott költő, (ebben a *Keselyő Péter* Fulviájának közeli rokona); Jókai szatírája itt láthatóan kétfelé is vág: hisz Kálmán a szentimentális költészet formuláit és a nyelvújítás vadhajtásait vegyítő költő.

A novellában idézett versek, ill. műcímek eredetére vonatkozóan Jókay József kéziratos versgyűjteményét, a *Helikoni virágokat* említhetjük meg. E gyűjtemény, melyet szerzőnk nem egy műve megalakítása során forgatott haszonnal, nagy számban tartalmazza a „rím-kovács”-ként emlegetett Kovács József (1770—1808) verseit.

Sós Kálmán felhős-borongós eszme-futtatásaiban, világfájdalmas pózaiban nem nehéz a byronizmus paródiájára ismernünk, mindebben Kálmán a józan-praktikus Júlia ellenlábásának igyekszik látszani. (Valójában számító, hozományra leső alak, aki eksztatikus lobogásaiból, a filozofálgatás éteri magaslataiból könnyűszerrel száll le a fohagyományos sült földi öröméhez. — Jókai főleg ezeken a pontokon aknázza ki a paródia komikus lehetőségeit.)

A költőtípusok bemutatása mellett szó kerül a kor irodalmi folyóiratairól, irodalompartólásról; Berkessy Gábor kifakadásában pedig hazai irodalmunk legjobbjai iránti őszinte megbecsülés és a „fattyú költészet” elítélése kap hangot. Jókai egykorú irodalmi publicisztikáját ugyanez a szemlélet jellemzi: a nemzeti értékek megbecsülésére, és irodalmunk nagyjai iránti feltétlen tiszteletre ösztönöz. (*Magyar*

költők sorsa. VU 1854. márc. 26., *Vörösmarty Mihály.* VU 1855. ápr. 8. stb.)

Az sem kétséges, hogy miként a negyvenes évek víg novellái, úgy a *Kedves atyafiak* is mélyen gyökerezik a reformkori humoros novella talajában. Így novellánk rokon elemeit, eszköztárát hiba volna tudatos átvételként értékelni, hisz ezek a műfaj jól bevált kellékei: ház-tűznézőbe járók, házasulandók viszontagságai, vídam kalandjai, komikus figurák, remek mellékalakok (fűzfapoéták, zsörtölődő vénlányok, erélyes asszonyok és papucsférjek) stb.

A kezdet Fáy András (1786–1864), aki még a harmincas évek közepén is ír efféle novellákat (*A tétényi éjszaka*, 1834), de e műfaji ágazat valódi megteremtője Kisfaludy Károly, az Auróra lapjain közölt víg novelláival, főleg Tollagi Jónás és Sulyosdi Simon mulattató történeteivel. (Fáy és Kisfaludy plágiumvitája az *Elkésések* c. novella kapcsán az egy tőről fakadó témák, rokon motívumok gyakoriságának is bizonyítéka.)

Az elődök közt harmadikként Fáy és Kisfaludy legtermékenyebb tanítványáról, Kovács Pálról (1808–1886) kell szólnunk. (A Tollagi-utánzatok nagy száma miatt még megemlítésükre sincs lehetőség!) Kovács Pál a részletek gazdagságában felülmúlja mesterét, nála válik állandó elemmé a falusi vendégszerető nemesi ház, az ebédek rajza; s e kúriák gazdájának jellemzésében, mint a haladó gondolkodás egyik megnyilvánulása, megjelenik a hazai folyóiratok, divatlapok járatása, pártolása is. Kisfaludy tehetséges örökösei közül még Csató Pál (1804–1841) és Gaál József (1811–1866) nevének említése méltányos, az előbbi a franciáktól tanult könnyedséggel és eleganciával, az utóbbi a hazai atmoszféra és ismerős alakok szerepeltetése révén válik kisprózáink megtermékenyítőjévé.

Hogy novellánk (és természetesen a negyvenes évek víg novellái is) mélyen gyökerezik a fenti hagyományokban, ezt az eddigiekkel is hangsúlyoztuk. Néhány kézzelfogható elem összevetésével (terjedelmi okokból csupán a forrásnak tekinthető Kisfaludy-elbeszélésekkel) a minták pontosabb megközelítését is megkísérelhetjük a szakirodalomban gyakran elhangzó puszta megállapítás (a *Kedves atyafiak* Kisfaludy víg elbeszéléseivel tart közeli rokonságot) alátámasztása érdekében.

A *Sonkolyi Gergely* házisárkányának, Deborának elődje már Kisfaludy *Hős Fercsi* c. (1829) eposzparódiájában szerepel (még nevük is azonos!), vagy ugyanez írásból a komikus farkasverem jelenet viszont a *Tollagi* lapjairól ismerős. A természetes serfőző (*A serfőző*) külsőjében, alakjában Sulyosdi-szerű alak, miként a csetlő-botló Gulyási Sándor – novellánk egyik főalakja – is láthatóan Tollagi-utód. A Tol-

laji-hatás legárulkodóbb jele a *Kedves atyafiak*ban Gulyási Sándor kalandja a lóval, amely régi szokásoknak és nem lovasának engedelmeskedve Júlia házához szállítja. *Tollagi Jónás viszontagságaiban* ugyanis a bérelt ló (Tollagi akarata ellenére) egy temetési menethez csatlakozik, lévén helye egyébként a gyászkocsi vontatói közt.

Kisfaludy vígjátékai azonban láthatóan nagyobb hatást gyakoroltak a *Kedves atyafiakra*, mint víg elbeszélései. Hogy legsikeresebb vígjátékai bevált sémákra épülnek, közismert tény. A *kérőkben* (1817–19) — ez áll legközelebb novellánkhoz — Máli kezére hárman pályáznak: a kozmopolita Szélházy, a parlagi Perföldy és Károly; a *Csalóddásokban* (1828) hasonlóképpen három jelöltje van Lidinek: a faragatlan Mokány, Elemir gróf és Elek, miként a *Három egyszerre* (1829) c. vígjáték Adéljának is. A *Kedves atyafiak* legszembetűnőbb szerkezeti vonása, a három szárlól indított cselekmény (Berkessy Linához is három kérő érkezik), jól bevált vígjátéki megoldás.

De alak- és helyzetteremtésben is nem egy rokon vonás tapasztalható. Lidi (*A kérők*) éppen úgy megtéveszti a kérőket, miként az eszes Lizi Sós Kálmánt Berkessy vagyoni helyzetére tett megjegyzéseivel. (A szerelmesek érdekében cselekvő találékony fiatal lányok furfangja Molière-ig visszavezethető.) És a megoldás is rokon módon történik. Az igazak, az érdemesek: *A kérőkben* Károly, a *Három egyszerre* c. darabban Lajos, novellánkban pedig az őszinte, igyekvő, javulásra-művelődésre hajlandó Tállyai Károly is elnyeri jutalmát, a kiszemelt leány kezét. A hoppon maradó hozományvadászok egyarcúsága is szembetűnő. Szélházy és Sós Károly rokon lelkek, de felsül a haszonleső Kényesi (*Csalóddások*), és a *Három egyszerre* c. darabban — ahol számukat Kisfaludy megkettőzi — mindkét földbirtokos megkapja a kosarat. Az igaz és hamis közti harmadik kérőtípus jószándékú, ám parlagi, balkezes figura: a faragatlan Mokány (*Csalóddások*) vagy a latin kifejezések között botladozó Perföldy — Gulyási Sándor mintái. (Joggal jegyzi meg róla Szinnyei Ferenc: „[...] a parlagi és ügyetlen Sándor, [...] a Kisfaludy Tollagijába oltott Mokány” — Szinnyei I. k. 321.) A *Csalóddások* egyik párjának (Linának és Elemir grófnak) összezördülése párhuzamba állítva Júlia és Sós Kálmán összekülönbözésével önmagában véve említést sem érdemelne, ha a két nőalak hasonlósága nem lenne oly szembetűnő. Köröndy Lina a fiatal és vagyonos, a nagyvilági életet, mulatságokat kedvelő özvegy Csalváry Júlia egyik mintájának tekinthető. Persze mindkét mű a korszak jellegzetes alakját, korabeli kifejezéssel élve: arszlánnót mutat be. Nagy Ignác terjedelmes írásban örökíti meg ezt a típust: „[...] A mennyezetes ágyat rózsaszín bársonyfüggönyök lengik körül, aranycsillagokkal és -bojtokkal elárasztva. Most a füg-

gönyök mozognak, és nehéz selyem suhogása hallik, mely közé ezüstcsöngettyű tiszta hangja vegyül; a terem ajtaja megnyílik, s csinos komorna lép be hófehér öltönyben; az ablak függőnyeit félig megnyitja, a nyoszolya függőnyeit félrevonja, s az arslánno ásítva hagyja el dagadozó selyempárnáit. [. . .] Az öltözőterem az előbbinek pompáját még jóval meghaladja, s a pipereasztal itt már valamicskével nagyobb, és rajta a szépítőeszközökön kívül írások is hevernek. [. . .] Az óra tizenegyet üt, s a pongyola öltözet elkészült, és az arslánno pompás melléktérembe távozik, hol ízletes reggelizéshez ül. Amely sokáig tartott az öltözködés, oly rövid időt igényel a reggelizés, mely után egy úr jelentetik be, kinek látogatása azonnal elfogadtatik. Ezen szerencsés úriemberke azon férfiak egyike, ki maga nem főrangú ugyan s nem is gazdag, de azért mégis minden vagy legalább majd minden fényes terem ajtaja legnagyobb készséggel nyílik meg előtte; mert mindenféle apró hírek és szolgálatok által szükségessé tudja magát tenni; emellett saját véleménye nincs, a magas elméncskedés tompa nyilait szó nélkül tűri, sokat eszik, sokat beszél, és keveset gondolkozik; szóval ő a drága szőnyegek legérdemeseb kopatója. Ezen úr elmondja a fényes körök krónikáját, s azon kimondhatlan szerencsében részesül, hogy az arslánnot megkacagtatja — mennyiben tudniillik az illedék korlátai engedik.” (*Az arslánno* megjelent: *Torzképek* III. Bp. 1844. Közlésünk alapja: Nagy Ignác: *Uracskok, arslánnoké*. Bp. 1980.) Csalváry Júliának, a kisvárosi arslánnoké környezetébe, életrendje szinte pontról pontra megegyezik a fentiekkel, de még a fecsegő bennfentesnek is akad hű párja a *Kedves atyafiakban*, Nánásy bácsi személyében. A Nagy Ignáchoz fűződő jó viszony, továbbá szerzőnk megjegyzése a *Torzképek* c. kötetéről (Vö. *Magyar költők sorsa*. CB IV. 117.) valószínűsíti a fenti mű ismeretét, így forrásként való megemlítése sem indokolatlan.

Az alábbiakban néhány olyan mintalehetőséggel szembesítjük novellánkat, amely ugyan beletartozik a reformkori víg novella (ill. vígjáték) vonulatába, magán viseli annak fentiekben már tárgyalt minden jellegzetességét (egyben azt is bizonyítva, hogy az efféle víg, házassági novella még az 50-es évek elején is népszerű), de azzal, hogy közvetlenül novellánk keletkezési ideje táján jelent meg, az 1852-es évben, továbbá közlési körülményei miatt is valószínűsíthető, hogy szerzőnk ismerte, olvasta — ezért közvetlen, friss hatást gyakoroltatott az érlelődő *Kedves atyafiakra*.

Elsőként Lauka Gusztáv (1818–1902), a humoros írásai révén népszerű elbeszélő tárcanovelláját említjük, amely *Egy házasság a kis világban* címen jelent meg a PN 1852. jan. 31. és febr. 3-i számaiban. A három hinton utazó kedélyes figurákból álló társaság (Nárczis

Nárczis, a költő, Gabu Gabi uradalmi kulcsár, a vőlegény stb.) Repcze Kázmér tisztartó háza felé igyekszik Rózsáért, a nagy kezű, nagy lábú, lencsékkel pöttyözött képű menyasszonyért. (A rút ara motívumra még visszatérünk!) Ha Lauka „kisvilága” némileg alacsonyabb társadalmi szintet képvisel is (tisztartók, uradalmi kulcsárok, írkok világa ez), a rokon szituáció és alakjai (akikre ugyancsak ráillik a „kedves atyafiak” megjelölés), az atmoszféra és a hangnem révén ösztönző erejű írásnak minősíthető.

És hasonlóképpen annak érezzük a vidám tréfái révén közkedvelt, az 50-es, 60-as években széles körben publikáló Bernát Gáspár (1810–1873) *Két leánykérő* c. tárcáját az Igazmondó 1853-as évre készült nap-tárából. (Megjelent legkésőbb 1852 őszén.) A vidéki élet humoros rajzával, lakomák, névnapok, vidám szórakozások kacagtató ötleteivel főképpen novellánk ebéd-jelenetéhez szolgálhatott mintaként.

E zajos, komikus jelenetekkel bővelkedő ebéden hangzik el a forráskritikai szempontból árulkodó kérdés: „[. . .] látta-e már Parlagi Jancsit? [. . .]” Parlagi Jancsi a Bayard-műből Bulyovszkyné által átdolgozott, *A tiszaháti libácska* címet viselő vígjátékban előforduló figura, pontosabban fogalom. (*A Parlagi Jancsi* c. népszínmű, Szentpétery Zsigmond átdolgozásában csak 1854-ben került a Nemzeti színpadra, így a megjegyzés csak az előbbi műre vonatkozhat!) *A tiszaháti libácska* 1852. dec. 30-i bemutójáról a Db műbírálati rovatában 1853. jan. 9-én ismertető jellegű tudósítás jelent meg, alighanem maga Jókai írta. (Mivel a Db a Nemzeti Színház sajtóorgánuma volt, az újdonsült szerkesztő aligha mulasztotta el a bemutató megtekintését.)

A vígjáték főszereplője Berki Oszkár, akit nagybátyja vidékre küld, Tiszahátra, hogy nősüljön meg. Barátja, Zabfalvi a házikisasszonyt falusi együgyűségnek festi le, mert ő pályázik a csúnyácska, ám dúsgazdag Ágnes kezére. Berki Tiszaháton „Parlagic Jancsiként” — neveletlenül — mutatkozik be, de hamarosan rájön, hogy Zabfalvi becsapta. Ágnes egy levélből tudja meg, hogy őt is kijátsszák, bosszúból Zabfalvinak ígéri kezét, majd eljuttassa előtte a „liba” szerepét. Zabfalvi ijedten lemond Ágnesről, aki most már az egyre szerelme-sebb Berkinck nyújtja a kezét.

Csak néhány szembevetendő rokon vonásra hívjuk fel a figyelmet: annak a bizonyos árulkodó levélnek novellánkban a Sós Kálmán köpenyéből kihulló napló a megfelelője, Zabfalvi haszonleső számíttgatásai, majd gyors visszalépése Sós Kálmán tetteivel analóg. A csúnyácska menyasszony motívum pedig, amely terjedelmes, esztétikai megállapításokat is tartalmazó fejtegetésre ösztönzi Jókait, e vígjátékon kívül egyéb mintára is visszautal. (Pl. Lauka: *Egy házas-*

ság a kis világban.) Fordulatai, vígjátéki ötletei, mulattató alakjai révén — ez utóbbit a Db ismertetője is kiemeli — a *Kedves atyafiak* keletkezésének közelében ható, közvetlen forrásértékű műként kell említenünk.

A vendégeskedés, a kedélyes alakok ráérős utaztatása mint novella-elem, Dickens műveiből is ismerős lehet. Ez a felismerés azonban túlzásokhoz is vezetett (például Zsigmond Ferenc esetében, aki a *Kedves atyafiak* minden alakján és helyzetén Dickens keze nyomát véli felfedezni; Zsigmond 116—117.).

Ennek a fejezetnek a fő törekvése, hogy bebizonyítsa, e novella a magyar irodalmi hagyományban gyökerezik (ezen okból Dickens divatját sem kerülhette el, aki a 40-es évek magyar életképirodalmának a megtermékenyítője).

Azt is érzékeltettük, hogy Jókai a *Kedves atyafiakban* egy korszak novellatípusának szintézisét teremti meg, de a műformai keretek szétfeszítése révén a terjedelmesebb epikai építkezés főpróbája is egyben; közvetlen előzmény az életképre alapító regény — az *Egy magyar nábob* — első fejezeteinek közlése előtt.

Irodalom

Vajda Gyula magyarázatával, jegyzeteivel 1902-ben jelent meg a *Kedves atyafiak* a Jeles írók iskolai tára 76. köteteként. Vajda Jókai leg-sikerültebb elbeszélésének tartja „egyszerű, átlátszó meséje”, a „sima szerkezet” és a „józú alakok, korfestő képek” miatt.

Szerkezetileg két fő részt állapít meg: a Kassay- és a Hamvasi-ház ellentétére épül az első, a második szerkezeti egység pedig a Berkessy-portán játszódik. Ez utóbbi a színtere az egyszerű falusi életnek, a népvilágnak. A jellemekek közül Linát, a „lelkes honleányt” emeli ki, aki mintaszerűen vezeti a háztartást, de a művészetet és az irodalmat is pártolja/ Sikerült mellékalaknak tartja Hamvasit, a „zsugoriak mintaképét”, a „kényes, hiú úrnőt”, a „hízelgő, fecsegő titkárt” és a „bús fűzfapoétát”. A novella előadásmódjára Vajda szerint a fordulatosság, a drámai gyorsaságú haladás, a vígjátékszerű mozgalmasság, derültség, a csillogó humor jellemző. Megjegyzi, hogy Jókai a harmincas évek nyelvhasználatát eleveníti fel, szinte Kisfaludy vígjátékainak nyelvén szól. (*Kedves atyafiak*. Bp. 1902.)

Szemkő Aladár elemzése 1912-ben jelent meg az Irodalmi segéd-könyvek sorozatban. A mű alapeszméjét így fogalmazza meg: „[. . .] az egyszerű, becsületes, igaz szívek meglelik boldogságukat; az önző

üreslelkűség, hiúság szégyent vall. [...] az egész elbeszélés a patriarchális, egyszerű, természetes, magyar erkölcsök dicsérete.”

Szemkő elemzésének főbb gondolatai:

A történet a múlt század harmincas éveiben játszódik, amikor a magyarság már felébredt tespedéséből, elevenebb élet lüktetett, a nyugati műveltség is kezdte éreztetni hatását, de még a régi magyar erények is — jólelkűség, kedélyesség, vendégszeretet — virágzóban voltak. Emellett a városi fejlődés, az új kultúra hibái is jelentkeztek, ezekből testesít meg néhányat a pazarló és könnyelmű dáma és az üreslelkű, önhitt gavallér. Jókai jól ismeri ezt a világot, gyermekségét, ifjúkorát — legföggékonyabb éveit a rajzolt korszakban élte. A magyar élet azóta nagyon megváltozott, de Jókai megleveníti, közelebb hozza e kort.

Az elbeszélésben főszerep jut a Gyulássi, a Tállyai és a Berkessy családnak. Kassay Lőrinc alakjában egy „[...] egész társadalmi osztály, a nemzetet fenntartó, igazgató, jogvédő magyar köznemes képét kapjuk”; ennek a típusnak ellentéte a nagyhangú, dicsekvő Gyulássi család. Sándor az elbeszélés legmulatságosabb alakja: „[...] típusa némely kollégiumot kijárt diáknak, aki csak magolt, vizsgázott [...] értelem, gondolkozás nélkül”. Öccsét, Pétert láthatóan kedvvel rajzolja Jókai, erre utal számtalan, különleges jelzője. Sokoldalúan jellemzi Szemkő a Tállyai családot és Hamvasit. Sós Kálmánról megjegyzi: „A 30-as évekbeli nyögdecslő, érzelgős, csinált érzéseket zengő »szobaköltészet« tehetségtelen képviselője ő. De nemcsak silány költő, silány ember is.”

Részletesen foglalkozik Szemkő a mű cseleményével és szerkezetével, majd kiemeli a jellemzés egyik fontos eszközét, az alakok beszélgetését: Zsuzsi nénit ellenállhatatlan fecsegése, Sós Kálmánt fellegős, cifra stílusa, Nánásy bácsit édeskés hangja, Borist indulatos házsártossága teszi érzékletessé, hitelessé. Fontos szerep jut az idegen szavaknak. A harmincas évek táblabíró latinsága mellett megjelennek a francia, német, angol divatszók. (*Jókai: Kedves atyafiak*. Szemkő Aladár magyarázata. Szeged—Bp. 1912. 55 l.)

Zsigmond Ferenc tanulmányában (*Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban*. ItK 1921) az alábbiak olvashatók novellánkról: „Ez időszak [1850—54] érzelmes genréjében legkiválóbb alkotása Jókainak a *Kedves atyafiak*. Ugyanaz a friss és egészséges komikai ér buzog itt is, a melyet már az ifjúkori első kísérletekben (*Sonkolyi Gergely*, *A serfőző*) láttunk; csak hogy itt már nem holmi diákos adoma-féle születik belőle, hanem kerek novella. De a hatás módja és eszköze lényegileg az maradt, a mi volt: a torzítás [...] Dickens költészete is a komikai-torzítás és az érzelmes emberszeretet sajátos vegyülete,

[...] alakjai között is sikerültebbek a torzképek, mint az érzelmes jellemeik. A *Kedves atyafiak*ról bizony megállapíthatjuk, hogy szerzője kedvelte, ismerte és szerette Dickenst. [...] Sándor és Kálmán kacagtató, de megérdemelt felsülései, Liza és Linka kedves leányképmása, Júlia és Sós Kálmán jellemgyöngeségei, a családi körben lejátszódó életképszerű mozzanatok [...] s az egész munkát átlengető derűs hangulat Dickens *Pickwick*jét juttatják eszünkbe. [...] E kis regénynek fővarázsa szintén a víg és az érzékeny elem művészi összeolvadása. A szereplők majdnem mind mulatságosak [...] Az érzelmes elemet főként Berkessy Lina képviseli, [...] de az egész mű alapeszméje is telivérű érzelmesség: csak a »rétek, mezők, délibábos rónák csendes fehér házak, pusztai karamok« lakói a boldog emberek, mert az ő életük van összhangban az anyatermészet bölcs céljával.” (I. m. 31–32.)

Fentiek változtatás nélkül kerültek be a Jókai-monográfiába. (Vö. Zsigmond 116–17.)

A *Népvilág* c. kötetről írva később megjegyzi Zsigmond Ferenc, hogy a gyűjtemény legnagyobbszabású és legsikerültebb darabja a *Kedves atyafiak*. „[...] a régi jó világ utolsó Mohikánjait, nyíltszívű, vendégszerető, jókedvű, tetőtől talpig magyar Kassay Lőrincet és Berkessy Gáborokat örökíti meg az [...] utókor számára. Persze ehhez az igazán boldog és irigylésreméltó »népvilág«-hoz nemesi származás, földbirtok, tágas kúria, tiszteletet parancsoló tekintély kellett s éppen azért olyan irigylésreméltó, mert mindez meg is volt — legalább a Jókai novellájában”. (Zsigmond 169–170.)

Nagy Sándor monográfiájában (*Jókai*. Brassó 1925) részletes cselekményismertetést ad, majd így folytatja: „E kis műretek mintegy miniatűrben mutatja Jókai minden kiváló tulajdonságait. Alakjai részint a magyar jellem komoly és derék képviselői, [...] másfelől felvonulnak a rendkívül bájos humorba fűrösztött vidéki komikai alakok, nem is egyenként, hanem bokrosával: a Gyulássy-család vedlett, ósdi hintójával [...], elmaradt modorával és viseletével [...], a mogorva Ábris úr s nyelves gazdasszonya Boris asszony [...]. A nők közül végtelen finom, gyöngéd vonásokkal rajzolt alak Linka, a jó gazdasszony s amellet az igaz költészetnek is rajongója. [...] Még divatnő is szerepel Csalváry Juliában, finom és elegáns kiadásban. Az események szimmetriába vannak állítva. Ellentétes párok: A Berkessy-ház, hol eladó lány van s ahova a kérők mennek, s Csalváry Julia háza, hol a kérés már megtörtént s a lakodalomra készülnek. Az útbaozó vendéglátó házak és vendégeik is megkapó ellentétbe vannak állítva. Egyfelől a derék és vendégszerető Kassay-ház, furcsa távoli rokonokkal, Gyulássyékkel; másfelől az elhanyagolt, dúlt életű Ham-

vassy-ház a közel látogatókkal, kik viszont a józanságot és derékséget képviselik." (I. m. 97–98.)

Szinnyei Ferenc tanulmánya (*Humoristáink a Bach-korszakban*. It 1934. 7–8. sz.) röviden novellánkkal is foglalkozik. „A *Kedves atyafiakban* a régi Kisfaludy-féle víg novellafajtát emeli művészi színvonalra, mikor a régi pátriarkális magyar világ kedves és furcsa alakjait rajzolja a megfigyeléseknek, tréfáknak és ötleteknek páratlan bőségeivel. A negyvenes években elcsépelet életképet igazi, új életre kelti, mikor papírosfigurák és torzképek helyett valódi embereket rajzol.” (I. m. 9.)

Szinnyei Ferenc nagy összefoglalásában a magyar tárgyú, humoros elbeszélések csoportjában foglalkozik novellánkkal. „A *Kedves atyafiak* már nagyszabású humoros elbeszélés, tulajdonképpen hosszú életképsorozat a negyvenes évek patriarchális magyar világából. Ebben a régimódi, Kisfaludy Károly-féle, véletlenekekből, tréfás balesetekből s egyéb mulatságos jelenetekből szőtt novella-formát emeli szinte klasszikus magaslatra. Van benne Dickens-hatás is Zsigmond Ferenc szerint, de hathatott rá a Dickensből táplálkozó negyvenes-évekbeli magyar életképirodalom is. Szereplői jobbnál-jobb alakok: a két törülmetszetten magyar urabácsi, Kassay Lőrinc szolgabíró s a hatalmasokat kacagó Berkessy Gábor protonotárius, a hangoskodó, kellemetlen Zsuzsa néni, s a csöndes, úri modorú nagyszony, a farkar és piszkos vén Ábrahám s rettenetes gazdasszonya, Boriska, a parlagi és ügyetlen Sándor, ez a Kisfaludy Tollagijába oltott Mokány, a vásott, bömbölő Péter kölyök, Júlia, a kacér fiatal özvegy, az édeskésen udvarló és pletykázó Nánási assessor, a világfájdalommal bélelt, szenvedő fűzfapoéta, a derék, művelt magyar gavallér, s Linácska, a szemérmes, bájos magyar úri leányka [. . .] Mulatságos jelenetei éppen olyan sikerültek, mint humoros környezetrajza és jó ötletei. Egyik legkitűnőbb példája Jókai derűs képzelete páratlan gazdagságának.” (Szinnyei I. k. 321–322.)

Nagy Miklós utószava (*Jókai kisregényei*. In: *Kisregények* 2. k. Bp. 1957. 632. [Jókai Mór válogatott művei]) elbeszélésünket rangját, súlyát jelző részletességgel méltatja. Fontosabb gondolatai: Jókai itt a hétköznapi világában marad, de nem csupán jóízű, szórakoztató írás ez. „Van benne irányzatosság, s ez az öreg Gyulássiéék hízelgő, fontoskodó ódisága, Hamvasi Ábrahám elhetetlen fősvénysége, Sós Kálmán fellengzős fűzfaköltészetébe burkolt önzése és hozományvadászata ellen fordul. A fiatal szerelmespár — Károly meg Linka — jelentik a modernebb szellemet, az irodalompartolást, a nyílt modort.” A cselekménybonyolítás a Kisfaludy-vígjátékokhoz hasonló eszközökkel megy végbe. A három kérő versengése, útjuk egy-egy álló-

másának részletes ismertetésével, alaposan elő van készítve, közel járunk a regénytechnikához. A nevetetés elvontabb, gondolatibb eszközeivel is él a szerző elmés szójátékaiban, stílusparódiáiban.

A novella legalaposabb, korszerű elemzése a Nagy Miklós által készített egyetemi jegyzetben (*Jókai Mór*. Bp. 1963) olvasható. Megállapításai szerint az ötvenes évek kispikai terméséből kiemelkedik a *Kedves atyafiak*. Mélységes nosztalgia sugárzik belőle a boldog békeidőknek számító táblabíróvilág után. E nosztalgia a mű társadalmi nézeteire is rányomja bélyegét: cseléd és nemesúr mintaszerű szeretetben, egyetértésben él, a szolgabíró hazafias kötelességből végzi munkáját, de azért szó sincs a megyei nemesség oly mértékű túlbecsüléséről, mint a *Régi jó táblabírák* lapjain. „A józú humor, amelyben valósággal fürdik a cselekmény, a zsánerképek életközelsége megakadályoz minden felnagyítást és stilizálást: még a főhős és szerelmese sem hibátlan teremtmények.” „[. . .] nemcsak az eredeti komikus esetek feltalálásához ért Jókai, hanem kifejezésmódja is igen szellemes; tele van szójátékokkal, a fennköltség magaslatáról lebukfencezett metaforákkal, a népi csúfolódásokra emlékeztető tettetett együgyű kérdésekkel”. (I. m. 40–41.)

Nagy Miklós az Arcok és vallomások sorozatban megjelent kötetében (*Jókai Mór*. Bp. 1975) csak röviden érinti a művet. (I. m. 129.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövegét az első kötetkiadás, a *Népvilág* (1857 = Nv) képezi, az első közléshez (Db) mértén gondos átfésülést, több módosítást bizonyító szöveg. Az NK textusa is hasonló mértékű csiszolás eredménye, legfontosabb vívmányait átvettük, tíz alkalommal javítottunk az NK szövege alapján, továbbá egy terjedelmesebb kiegészítést is beépítettük főszövegünkbe. (202 : 18–22.)

Megszüntettük a személynevek írásában mutatkozó ingadozást. A *Gulyási* család neve csak az első említéskor szerepel *Gyulási* alakban, később már következetesen *Gulyásit* ír Jókai. Ebben az esetben és a család fő keresztneve esetében is a gyakoribb előfordulás (*Menyhért* helyett *Menyhárt*) javára döntöttünk. Megszüntettük a *Sajtár* – *Sajtóry* ingadozást is az utóbbi forma javára.

Helyesírási korszerűsítésünk néhány példája: hosszú mássalhangzóval írtuk: *boszantották*, *benfoglalva*, *piszelve*, *restelni*, *ujongatva*, *jösz*, *menydörgő* stb. Rövid mássalhangzóval írtuk: *kevésbbé*, *híjja* (ige), *puffogással* stb.

A nagyszámú idegen szó helyesírási korszerűsítésében a HTSz-t követtük. Néhány, a szövegre különösen jellemző példája: *restóráció, lakonicus, batárd, lithographirozva, chiffon, plafond, protonotarius, dispensatio, currentáltat, discurzus, executióval* helyett *restóráció, lakonikus, batár, litografrozva, sifon, plafon, protonotárius, diszpenzáció, kurrenáltat, diszkurzus, egzékúcióval* alak olvasható főszövegünkben.

Az alábbi — HTSz-ben nem található — szóalakokban megőriztük a szerző, ill. a korszak írásgyakorlatát: *eminentia, conversálni, praeclarum, quasi, conversatio, carcer, assessor, olympi, cordialis, praeceptor, alcaicus, confusió, jucundus, cordialiter, dictionarium*. Néhány idegen szó hibás írásmódját javítottuk: *amourette, à l'anglais, saint alliance, fantaisiet* helyett *amoret, à l'anglaise, sainte-alliance, fantaisie* olvasható.

Szövegváltozatok szempontjából a Db és az NK szövegét tekintettük át.

Lap: Sor:

- 144 : 15 szinte (NK: szintén)
- 145 : 2 pedig *azt* bátyámnak (Db: pedig bátyámnak)
 4 tartozék (NK: tartozott)
 11 feleségét (Db: feleségit)
 20 elvök lévén (Db: elvök levén)
 22 annyira is gyökeret (NK: annyira gyökeret is)
 25 mintsem *hogy* a vargánál (Db: mintsem a vargánál)
 27 viceispányhoz (NK: viseispánhoz)
 33 aztán (Db: azután)
 34 hitestársul (Db: hitves társul)
- 146 : 7 magyar nemesember (NK: magyar ember)
 11 ember *közt* (Db: embernek)
 16 előtűnik *ám* egy (NK: előtűnik egy)
 19 mégpedig úri (Db: mégpedig *len* úri)
 29 egyszer *s* mindenkorra (Nv: egyszermindenkorra — NK alapján jav.)
- 147 : 3 még *ez* (Db: még *az*)
 30 átellenben (Db: átellenbe)
- 148 : 8 visszafészkelte (Db: visszafészkelve)
 9 parancsolva (Db: parancsoló)
 26 viszonzá (Db: viszonzó)
- 149 : 8 képhez (Db, NK: orcdájához)
 10 üté (Db: ütve)
 25 benne ülőket (NK: benn ülőket)
 27 természet avégre (Db: természet *arra* a végre)
- 150 : 7 Sajtóry (Db: Sajtári)

Lap: Sor:

- 150 : 28 ménkü (Db: menkü)
151 : 1 No, most (Db: No? Most)
6 emlékszik (Db: emlékezik)
28 bumfordi (NK: bunfordi)
153 : 5 észreveteté (NK: észrevéteté)
154 : 14 elkezde (Nv: elkezd)
156 : 11 fordítá (Nv: fordíta — Db, NK alapján jav.)
157 : 2 Linka (Db: Máli)
5 erősíti (Db: erősíté)
9 miért (Db: mért)
23 hová (Db: hova)
34 Nyáry (Db, Nv: ***y — NK alapján jav.)
158 : 22 szintén (Db: szinte)
34 kell neked magad viselni (NK: kell magad viselned)
159 : 16 szinte (NK: szintén)
17 elébb (NK: elébbre)
21 az erősebb (Db: ez erősebb)
25 akárhova (Db: akárhová)
28 görögdinnye (NK: dinnye)
29 tényérokrol (Db: tényékról)
160 : 29 egész vacsora alatt (Db: egész asztal alatt)
161 : 5 millionér (NK: millonér)
162 : 23 kicsint (Db: kicsinyt)
31 szemben (Db: szembe)
163 : 9 akarnak menni (Db: fognak menni)
22 másfelől a felesége (Db: másfelől felesége)
26 elkísérte (Db: elkísére)
164 : 34 lekiálta (NK: kiálta le)
165 : 8 s szemei (Db: a szemei)
21 és segítsen (Db: s segítsen)
34 tündér, eleven, csillogó (NK: tündér, csillogó)
166 : 1 szemekkel, s szüntelen (Db: szemekkel, piros arccal, s szüntelen)
4 szállítá (Db: szállíta)
8 szüleik (Db: szüléik)
20 tapasztott. (NK: tapasztott ki.)
167 : 15 tavalí (NK: tavalýi)
168 : 25 a vidám Erzsike, a kokett Betti, a tenyeres-talpas Erzsú és a kormos Böske, hát még? „Én magyar leány vagyok, a nevem Babett.” (Nv: a vidám Erzsike, melyből Erzsú és a kormos Böske. — NK alapján jav.)

Lap: Sor:

- 168 : 33 háziúrnak (NK: háziúrhoz)
169 : 4 kulcsát (Db: kulcsai)
14 bort venni (Db: bort hozni, Nv: bort inni — NK alapján jav.)
17 állni (NK: állani)
170 : 10 kapta a kezéből (Db: kapta kezéből)
172 : 5 megtapintva (Db, Nv: megtapíftva — NK alapján jav.)
29 kukurikolni (Db: kukorékolni)
173 : 6 ahová (Db: ahova)
19 zsemle (Db: zsemlye)
tavalyi (NK: hetes)
174 : 4 Matyi, attól tartok (Db: Matyi megcsodálva a kis vendégpoharat, s a mint leöntötte a torkába, újra körülnézte: volt-e ebbe' valami?
— No, pokol beléd, igyál hát még egy féllel; szólt rendkívüli generositással Ábris úr.
— Köszönöm, nem merek, felelt Matyi, attul tartok)
24 mennykő (Db: menkő)
175 : 13 bálokban (Db: bálakban)
25 város, s akinek (NK: város, akinek)
176 : 20 selypíte (NK: selypíté)
25 hajfürtekkel (Db: hajfürtekkel)
177 : 1 el a cipőmet (Db, Nv: el cipőmet — NK alapján jav.)
178 : 12 Keresztesyt (Db: Vargát)
34 vállvonással (Db: vállvonítással)
180 : 8 hanem az (Db: hanem ez)
182 : 21 fejét mellére csüggeszté, újra a székre könyökölt, s fejét a tenyerébe (NK: fejét a tenyerébe)
26 szív szíven (NK: szív szívbén)
183 : 5 monda (NK: mondá)
20 csudálkozásból (Db: csodálkozásból)
23 elzárni (NK: elzárkózni)
184 : 20 világokon (NK: világon)
185 : 3 mást (NK: másikat)
12 szállni (Db: szállani)
15 tudta (NK: tudja)
16 már harmadik (Db: még harmadik)
19 szinte (NK: szintén)
33 szakftani miatta (Db: miatta szakítani)
34 buffogott (NK: buffogatott)
186 : 24 tizenkét (Db: tizenhét)

Lap: Sor:

- 186 : 31 cicomázták (Db, Nv: csicsomázták — NK alapján jav.)
34 mindez (Db: mindaz)
- 187 : 9 apai (Db: atyai)
32 ezt (Db, Nv: azt, — NK alapján jav.)
- 188 : 15 senkit jönni (NK: senkit *sem* jönni)
- 189 : 10 oroslánfejek (Db: oroslányfejek)
13 nem hál (Db: sem hál)
15 vetik újra (Db: vetik *fel* újra)
- 190 : 1 később zongorával (Db: később *egy* zongorával)
- 191 : 29 lábosaiba (Db, NK: lábasaiba)
- 192 : 19 urat annyira (Db: urat *már* annyira)
20 miszerint ő idegen (Db: miszerint *az* idegen)
31 *bántaná* (NK: *riogatná*)
- 193 : 12 fazekat (Db: fazékat)
- 194 : 19 szégyenleni *való* (NK: szégyenlendő)
- 195 : 1 ismeré (NK: ismerte)
3 találta (Db: találá)
28 szívárványos főköttövel (NK: szívárványos *szalagú főköttö-*
vel)
melynek bodra (NK: melynek *keményített* bodra)
- 196 : 9 A zöld (NK: A *tegnapi* zöld)
12 mindezt (Db: mindazt)
18 *van* rajta (Db: *volt* rajta)
22 kikerül, hogy (NK: kikerül *előtted*, hogy)
- 197 : 7 s rosszul (NK: s *éleg* rosszul)
fel kellett állani a székről (NK: a székről *fel* kellett állania)
13 leányomat *csak* nem (NK: leányomat *nem*)
23 iszontató (NK: iszonytató)
26 kollancsot (Db: kolláncsot, NK: *kullancsot*)
- 198 : 25 bogarakat (Db: bogárkakat)
- 199 : 9 lévén (Db: levén)
13 csodaszépnek (Db: csodaszépnek)
15 tarthatnak (NK: tarhattak)
16 örökké *ott* temetve (NK: örökké *temetve*)
22 olajfestvényre (NK: olajfestményre)
33 kövérebb *is*, mint (NK: kövérebb, *mint*)
- 200 : 5 adott, s sietett (NK: adott *és* sietett)
11 mint *egy* bivaly (NK: mint *a* bivaly)
- 201 : 28 az ember neki felesége (NK: neki az ember felesége)
- 202 : 3 leszállt (Db: leszálla)
5 ért *a* leendő (Db: ért leendő)

Lap: Sor:

202 : 6 menyasszony (Db: menyasszony)

18 megőrül neki.

Péterke szót fogadott, s beledugta a lepkét a bugyogózsebbe, s valahány lepkét, bogarat elfogott, mindenikkel futott az anyjához, lógatva a buksi fejét kétoldalra. Mind megmutatjuk a Linka néinek. Majd hogy megőrül neki.

Vége

(Db: megőrül neki.

Péterke szót fogadott s beledugta a leplet a bugyogózsebbe, s valahány lepkét, bogarat elfogott, mindegyikkel futott az anyjához, lóggálva a buksi fejét két oldalra.

– Mind megmutatjuk a Linka néinek. Majd hogy megőrül neki.

Vége

NK: megőrül neki.

Vége)

23 talál (NK: talált)

203 : 1 hetesnő (NK: hentesné)

5 megmenekülhetni (NK: megmenekülni)

7 lábosaur (NK: lábosaur)

11 ám csak a (NK: ám a)

12 Marci (Db: Matyi)

19 el se (Db: el sem)

25 tojánhéját (Db: tojánhéjat)

204 : 22 bosszantva (Db: bosszontva)

28 belőle (Db: belőlük)

32 tanácsadásokkal (NK: tanácsokkal)

205 : 1 az abroszba, a (NK: az abroszba, arravaló a szalvéta, a)

4 mosdóvizet (NK: szájmósó-vizet)

9 enyelgve (NK: enyelegve)

11 talál (NK: talált)

13 mindent oly titokban (NK: mindent titokban)

16 karszéknek (NK: karosszéknek)

22 köhinteni (Db: köhenti)

206 : 12 Lizinka (NK: Liza)

33 Lizinka (NK: Liza)

207 : 9 tekintetett (NK: tekintetett)

meg levén (NK: meg lévén)

12 végére (Db: végire)

28 akarta, s pecsenyéstül (NK: akarta és pecsenyéstül)

30 kérdé (NK: kérdezte)

Lap: Sor:

- 207 : 32 vizet *a* poharába *a* palackból (Db, Nv: vizet poharából — NK alapján jav.)
- 208 : 5 *tevé*, *kezdé* (NK: *tevé*, *s kezdé*)
11 lábacskahoz (Db: lábocskahoz)
koronként *gyöngédeden* nyomogatni (NK: koronként nyomogatni)
- 32 rámában, Kálmán (NK: rámában. Kálmán)
- 209 : 4 *Lizinka* (NK: *Liza*)
11 *felemelkedék* (NK: *felemelkedik*)
- 210 : 11 *hagyja e jóindulatot* (Db: *hagyja a jó indulatot*)
27 *ménkő* (Db: *ménkű*)
- 211 : 10 *az áldomásra* (Db: *ez áldomásra*)
15 *egy sétakocsizásra* (Db: *egy kis sétakocsizásra*)
21 *borban* (Db: *borba*)
27 *hányakodásától* (Db: *hányakodásából*)
- 212 : 1 *Bárcsak* volna (NK: *Bár* volna)
18 *enyémre* (Db: *enyimre*)
22 *se kellett* (Db: *sem kellett*)
23 *kengyelébe* (NK: *kengyelbe*)
- 214 : 6 *sem a búza, sem a kukorica* (Db: *sem búza, sem kukorica*)
19 *jajveszékelési* (Db: *jajveszékelései*)
29 *mondá* (Db: *monda*)
- 215 : 7 *lévő* (Db: *levő*)
- 216 : 16 *vásároljon* (Db: *vásáljon*)
26 *egy ferslagban* (Db: *egy nagy ferslagban*)
27 *utósó* (NK: *utolsó*)
28 *csapott rá az* (NK: *csapott az*)
- 217 : 5 *gondolni, csak* (Db: *gondolni, s csak*)
11 *ahelyett* (Db: *e helyett*)
14 *lórobogás* (NK: *lódobogás*)
15 *be az asszonyához* (Db: *be asszonyához*)
- 218 : 22 *lábom* (NK: *lábam*)
nem az enyim (NK: *nem ez enyim*)
- 219 : 4 *hunyhatták a szemeiket* (NK: *hunyhatták szemeiket*)
10 *egyszerre* (NK: *egyszer*)
19 *mondta* (Db: *monda*)
zsebeiből (Db: *zsebéből*)
21 *ez volt* (Db: *az volt*)
26 *pörgeték* (NK: *pörgették*)
31 *oly ártatlan dolog* (NK: *oly dolog*)
- 220 : 7 *mint aki* (Db: *mind a ki*)

Lap: Sor:

- 220 : 16 ráakadván (NK: ráakadt)
17 hová (Db: hova)
- 221 : 3 élcnek (Db: élcének)
20 Lizának (NK: Linkának)
- 222 : 22 felborzolta (Db: felborzalta)
26 fejmozdulattal magamagához (Db: fejmozdulattal egyenesen maga magához)
- 223 : 2 mívelt (NK: művelt)
16 gondolataival (Db: gondolatival)
- 225 : 16 csudálkozás (Db: csodálkozás)
22 szeletekkel (Db, Nv: szelekkel — sh. — NK alapján jav.)
23 tányérokat (Db: tányérakat)
- 226 : 8 öltözéket (NK: öltözékét)
15 mondá (Db: monda)
- 227 : 8 zsebkendőjére (NK: zsebkendőre)
15 néze (NK: nézett)
- 228 : 12 levert lábáról (Db: levert a lábáról)
- 229 : 5 tennem (Db: tenni)
21 hetvenkedését (Db: hetvenkedéseit)
- 230 : 11 ezt megtartani (Db: azt megtartani)
13 többet, egészíté (Db: többet. Egészíté)
17 dínomdánomokban (Db: dinom-dánomokban)
22 legműveltebb (NK: legműveltebb)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 144 : 15 *esküdt* — A szolgabíró mellé rendelt hivatalos személy, aki a községi közigazgatás és igazságszolgáltatás ügyeinek intézésében vesz részt.
- 145 : 26 *patvaria* — joggyakorlat
28 *praeclarummal censurázott* — jelesre vizsgázott
- 146 : 6 *sportula* — a hivatalnok mellékjövedelme, ajándék
22 *I. Lajos király idejében már voltak függő hintók* — Küküllei János krónikájában leírást ad egy bfborszínű *currus oscillarius*-ról (szíjon vagy láncon függő kocsiszekrény), amelyet Károly Róbert temetésén (1342-ben) figyelt meg. Ez az időpont I. Lajos uralkodásának kezdete is. (Közli: Tarr László: *A kocsi története*. Bp. 1978. 176.)

Lap: Sor:

- 146 : 29 *lajfánt* — a német *leinfaden* (lenszinór) származéka; Jókai az NK-ban így magyarázza: „Szétbontott hajókötélből támadt madzag.” (Nv–NK [16. k.] 5.)
- 148 : 2 *sliffer* — bő köpeny hosszú gallérral
- 151 : 6 *restoráció* — restauráció, tisztújítás, a megyei tisztviselők megválasztása
- 153 : 16 *szurkulus* — csemete, kisgyerek (eredeti jelentése: hajtás, ágacska)
27 *kommant* — koppant
- 154 : 1 *viális* — joviális; nyájas, kedélyes
- 155 : 19 *Menyhárt úr [...] eszméi* — Rokon „bölcseiségek” és „találmányok” olvashatók az 1853-ra készült Országos Nagy Naptár *Gazdaság* (70–72.) és *Találmányok* (72–73.) c. írásaiban. (Vö. CB IV. 51, 55.) Jókai találmányosságát dicséri, hogy nem ismétli meg az 1852-ből eredő írások ötleteit.
- 157 : 1 *vármegyei protonótárius* — főjegyző; rangban az alispán után következő hivatalnok, a vármegyei közigazgatás második tisztviselője
31 *laudábile* — dicséretes (érdemjegy)
- 158 : 4 *quomodo* — hogyan?
- 159 : 23 *principális* — az ügyvédi iroda főnöke
- 165 : 20 *odarőfölni* — nagy léptekkel járni, sétálni (a *rőf* lépésnyi — 78 cm-es — régi hossz mérték)
- 167 : 4 *házi doromb* — állandóan morgó, zsörtölődő személy; a züm-mögő-zsongó hangú népi hangszer — a doromb — nevéből
- 170 : 28 *kerti bor* — könnyű, alföldi bor, homoki bor
- 175 : 15 *fizetési assessor* — ülnök, valamely testület, tanács tagja
21 *beoltatja magát tehénhimlővel* — *A tehén himlő foganatja* c. rövid hír szerint Dániában 1811 óta egyetlen gyermek sem halt meg himlőben, pedig csak 1802-ben kezdték el az „ojtást”. Azelőtt 2–3000 gyermek halt meg Koppenhágában. (Hasznos Mulatságok. 1819. II. félév 190.) E motívum is arra utal, hogy Jókai gyakran forgatta a fenti sajtóterem első évfolyamait; *A hosszú álom* c. novella (1854) fő forrására is az 1818. év egyik számában lelt.
- 176 : 21 *sasfrozva* — tánclépésben (a francia *chasser* szóból)
26 *à l'anglaise fürtök* — hosszú, mellre hulló fürtök, az 1820–30-as évek divatos hajviselete
- 177 : 32 *balzac* — alacsony, kényelmes támlásszék
- 178 : 2 *diszpenzáció* — felmentés
14 *kurrentálás* — köröztetés

Lap: Sor:

- 178 : 24 *fácit* — lényeg
- 180 : 4 *magnetizmus* — delejesség, mesmerizmus, Franz Anton Mesmer (1733—1815) svájci orvostól eredő tan, amely szerint embert, állatot áthat a magnetikus erő; ezen alapszik a spirítizmus. Jókai által kedvelt, sűrűn emlegetett fogalom, cikket is ír róla az 1853-ra szóló Országos Nagy Naptárba. (CB IV. 61.)
- 14 *Leviatán* — a Biblia szerint tengeri szörny, csak legyőzése után válhat Jahve a teremtés urává. — Jókai *sátán* (bukott angyal) értelemben használja.
- 24 *a tempo* — az eredeti tempóban (zenei műszó)
- 181 : 3 *Byron-képet csinált* — keserves, fájdalmas arckifejezés, Byron egyik arcképeéről eltanult póz; a byronizmus divatjának bizonyítéka
- 182 : 17 *fantasie* — a romantika korában a formailag kötetlen, lírai zongoradarabok neve
- 185 : 12 *Arany Sas* — ismert pesti fogadó, 1780-ban alapították
- 186 : 21 *karácsonyi legátus* — „[. . .] az öt magyar helvét [református] hitvallású főiskola felsőbb osztályú tanítványai szétoszlottak széles ez országban, a kettős, sőt hármas ünnepnapokon a szent ígét hirdetni a magyar vallású híveknek”. (Jókai Mór: *A legátus-világ*. HhM 4. k. 134.)
- 189 : 11 *superlátos ágy* — mennyezetes ágy
- 17 *immortelle virág* — szalmavirág
- 190 : 2 *sifon* — vagy *sifonér*, itt: vitrin
- 9 *Athenaeum* — A korszak vezető irodalmi folyóirata, 1837—43 között jelent meg hetente kétszer Vörösmarty, Bajza, Toldy szerkesztésében. A haladó irodalom orgánuma; munkatársa volt a korszak szinte valamennyi jelentős írója.
- 10 *Regélő [és] Honművész* — a Regélő az első magyar divatlap, 1833-tól jelenik meg, cikkek, anekdoták mellett külföldi divatképeket közölt. Irodalmi melléklapja a Honművész, amelyben a korszak népszerű elbeszélői jelentek meg. 1842—44 között Regélő Pesti Divatlap címen Garay János szerkesztette.
- 20 *galand* — keskeny szalag, pántlika
- 21 *lisztláng* — fátýolszítán átszítált igen finom búzaliszt
- 191 : 2 *kankalíkos* — *kankalék* a kútostor vagy a vedret taró horog neve
- 192 : 15 *debrői* — dohány, a Heves megyei Aldebrőn kitűnő dohányt termesztettek.

Lap: Sor:

- 193 : 21 *Jelenkor* — 1832-ben Széchenyi István által indított, eszméinek terjesztésére hivatott politikai hírlap. Társalkodó c. szépirodalmi melléklapjával együtt 1848-ig jelent meg.
- 22 *Espartero és Zummalacarreguy* — ellentétes oldalon álló hadvezérek a spanyol karlista háborúban (1833–1840). II. Izabella uralkodása elején kiéleződtek az ellentétek az uralkodó osztályok között. Az egyik tábor — a krisztinók — az Izabella nevében uralkodó régensnő, Mária Krisztina oldalán állt, a karlisták pedig Don Carlos trónkövetelőt támogatták. Ez utóbbiak mellett fogtak fegyvert a véres polgárháborúban a baszk tartományok is. Hadseregük megszervezője, sikeres hadvezérünk Tomas Zummalacarreguy volt, aki azonban Bilbao ostrománál 1835-ben elesett. Ebben az időben került a krisztinók zilált hadainak élére a dél-amerikai spanyol gyarmatok védelmében érdemeket szerző Baldomero Espartero tábornok (1793–1879), aki kérlelhetetlen szigorral szervezte újjá a hadsereget, s 1836-ban felmentette a körülzárt Bilbaót. Zummalacarreguy helyébe Don Carlos váltakozó sikerrel nevezett ki új és új fővezért, míg végül egyikük egyezséget kötött az egyre eredményesebben harcoló Esparteróval. A karlista vezérek elismerték királyuknak II. Izabellát, Espartero pedig régensként kormányzott (1841–43), majd később miniszterelnök lett.
- 196 : 5 *tászli* — fodor vagy csipke az ing nyakán, ujján
- 12 *áginét* — angin, erősebb pamutszövet, amiből nyári ruhadarabokat, párnatokokat készítenek
- 18 *a bonzsúr leverte [. . .] az atilla önbizalmat, bátorságot öntött szívébe* — Jókai következetes harcot folytat a magyaros viselet elterjesztése érdekében, az idegen elnyomás elleni tiltakozás egyik módja ez. Álláspontját a VU egyik cikkében is megfogalmazza: „[. . .] megrójuk az illetőket [. . .] azért, hogy 16 férfi közül csak 6-nak jutott eszébe attilát ölteni, mikor arcaikat a halhatatlanságnak átadják. A magyar író és színész elébb hazafi és csak azután író és színész.” (*Irodalom és művészet*. VU 1856. júl. 6.)
- 200 : 15 *voltak nagy költők [. . .] akik igen sokat elköltöttek* — e ma is élő szójátékra épül az akkoriban közismert Greguss Ágost-epigramma is:
„Hogy Feri jó költő, azt senki tagadni ne merje:
Nem jól költ-e, ki már kétszer a csödbbe került?”
- 201 : 5 *praeceptor* — tanító, oktató

Lap: Sor:

- 201 : 8 *alkaikusok* — az alkaioszi *verssor*-ról, esetleg *versszak*ról van szó
- 14 *Hippocrene* — a fiktív diáklap klasszikus címe forrást jelent, amelyet Pegazus patája fakasztott, és ahol a múzsák szívesen időztek. Láthatóan Jókai kecskeméti élményeit szövi be itt: „[. . .] folyóiratot szerkeszt, melyet kézfírassal sokszorosítanak az ifjúság körében s melybe az illusztrációkat is maga a szerkesztő rajzolja”. (Zsigmond 17–18.)
- 202 : 15 *endívia* — salátakatáng; fűnemű növény, gyenge leveleiből saláta készíthető.
- 205 : 29 *praetendens* — valamire igényt tartó, követelő
- 207 : 26 *de dato 1809* — az ún. győri csata 1809. jún. 14-én zajlott le Kismegyerénél. Az utolsó nemesi felkelés kudarcát az idők folyamán különféleképpen értékelték. Két végtetet testesít meg a dicsekvő Menyhárt úr és az inszurrekcióra emlékezni sem akaró Berkessy Gábor. Jókai korábbi novelláiban is gúnyosan emlegeti az inszurgenseket.
- 31 *Parlagi Jancsi* — *A tiszaháti libácska* c. vígjáték egyik figurája (részletesebben l. a forráskritikai fejezetben. JKK 597.)
- 208 : 5 *kontemfinter* — fölényesen, elbizakodottan
- 10 *fidéliter* — itt: határozottan, biztosan
- 15 *quiproquo* — személycseréből (névcseréből) fakadó félreértés; a *quidproquo* pedig tárgyak, kifejezések összetévesztéséből származó tévedés.
- Lengyel Dénes önálló cikket szentel e fogalmak elkülönítésére, tisztázásra. (*A quiproquo és a quidproquo Jókai életében és műveiben*. ItK 1983. 482–500.)
- 17 *amabilis confusio* — itt: kedélyes társalgás
- 210 : 22 *jucundus* — örvendező
- 211 : 21 *messzely* — régi űrmérték, kb. 3 dl
- 215 : 33 *Mazeppa* — l. a 358 : 27 sorhoz fűzött jegyzetet
- 216 : 26 *ferslag* — faláda, a német *verschlagen* (leszegez) szóból
- 221 : 1 *processusunk nem condescendál, liquidum est debitum, s ha más-ként nem megy, brachialiter exequdlunk.* — ügyünk nem ért véget, a tartozás folyó, (s ha másként nem megy) karhatalommal hajtjuk végre.
- 17 *egzekúció* — végrehajtás
- 225 : 22 *spanyolszelet* — cukor és dió keverékéből készült édesség
- 227 : 4 *delfi* — A Db szerzői jegyzete: „A *delnő* masculinum.”
- 8 *ess-bouquet* — virágillat-eszencia, kölni

6. MAGYAR KOCSMÁROSOK

K nem ismeretes.

- M: 1. Db 1853. jún. 19. (25. szám) 791–795. Magyar népvilág [III.] A szerző neve a cikluscím alatt: *Jókai Mór*.
2. *Téli napsugár*. Bp. 1932. Franklin–Révai. 192 l. (CentK 100. k.) 175–182.

Keletkezése (források, minták)

Jókai május első hetében érkezik meg erdélyi útjáról, valószínű, hogy a jún. 10–12-t követő héten veti papírra felgyülemlett egyéb tennivalói közepett a *Magyar kocsmárosok* történeteit, és az utolsó úti levéllel egy számban – jún. 19-én – közli a Db-ban.

Az utazás friss benyomásait, többnyire humorossá, komikussá sarkított kellemetlenségeit fűzi egy szála. Jókai elkerülte az ismétlődéseket, az *Úti levelek* – egyetlen mozzanatot kivéve – nem szólnak a szállások kellemetlenségeiről, pedig e kalandok a műfaj kedvelt tartozékai. Jókai valószínűleg más művéhez gyűjtötte, tartogatta e történeteket, motívumokat, de szerkesztési gondjai miatt közre kellett adnia. Bár e történeteket többnyire lehetetlen helyhez és tulajdonoshoz kötni – kivéve a gyulafehérvári Sánta Péternét és még két székellyföldi fogadót –, aligha kétséges, hogy a Szolnok–Nagyvárad közti útszakasz pusztai csárdái és az egyhónapos erdélyi körutazás vendégfogadói szolgáltak mintaként. Ennek az írásnak megvan még az a jelentősége is, hogy a most formálódó *Egy magyar nábob* első fejezetéhez – a Törökcsakad csárdához és öntudatos tulajdonosához – előtanulmányként is szolgált (JKK Reg 5. k. Bp. 1962. 5–34.); nem feledkezve meg arról sem, hogy mindezeknek előzménye a korábbi kecskeméti emlékekből táplálkozó, a *Hétköznapiak* lapjain megrajzolt füstös falú, undok fészkek, a Koplaló csárda (JKK Reg 1. k. Bp. 1962. 156.).

A tíz pillanatkép, rövidke zsáner, lehangoló képet fest a magyar vendéglátás helyzetéről. Többnyire elhanyagolt, kényelmetlen szobák fogadják az utast, de még több baj van a tulajdonosokkal, akik közül nem egy rangon alulinak tartja mások kiszolgálását, vagy éppen nem hivatásos fogadós, „szívességből” látja el vendégeit. A kellemesebb tapasztalatokról viszonylag kevés mondanivalója van Jókainak, pár szürke sort szán csupán pl. az 5. rész fogadásának is.

Az iparág történetével foglalkozó munkák (Ballai Károly: *A magyar vendéglátóipar története*. Bp. 1943., Bogdán István: *Régi magyar*

mesterségek. Bp. 1973. stb.) mindennek okaira is választ adnak. A magyar vendéglátás rendszerén ott a feudális-familiáris kolonc. A nemesember zokon vette, ha elkerülték a portáját, rokonsági-sógorsági alapon országrészeket lehetett átutazni — miként a *Kedves atyafiak* familiáinak sincs gondja fogadóra. Papok kolostorokba, iparosok, kereskedők ügyfeleikhez szállottak, már egy Zsigmond korabeli rendelet előírta: „A városba jövő idegen kereskedőnek nem kell saját költségén élnie, ételmet sem kell magának megvásárolnia [. . .] hanem a szállásolásra kijelölt polgárnak kell őt megvendégelnie, aki szívélyes vendéglátója legyen. Ha valaki másként cselekedne, az 10 márka büntetést fizet.” (Közli: Bogdán István: i. m. 279.) A vándorlegényekről a céh gondoskodott, ha pedig valakinek semmiféle kapcsolata nem volt, a polgármester vagy a bíró szállásolta el.

A XVII. sz. végén beálló történelmi fordulat — a török kiűzése — fellendíti az idegenforgalmat. Pestnek 1696-ban hét vendégfogadója van, s lassúbb ütemben Buda is követi a testvérváros fejlődését. De a városi kibontakozás hasonlíthatatlanul kedvezőbb. Szerzőnk is a pusztai kocsmákból gyűjti képeit!

Mint láttuk, igény sem igen volt, de a kínálat is gyenge. Hosszú ideig számolni kell még a vékony iparosréteg, a polgárosult viszonyok hiányának következményeivel.

Mindennek érzékletes megfelelője irodalmi alkotásokból is kiolvasható. Nem konkrét forrásként, csupán minta-lehetőségként említünk olyan műveket, amelyeket Jókai jól ismert és kedvelt is; a valós élményekkel összefonódva munkálhattak a *Magyar kocsmárosok* megalkotásában.

A XVIII. sz. közepén a kecskeméti-halasi úton fekvő csárdát így örökíti meg Orczy Lőrinc:

Betyárok barlangja, ringyóknak tanyája,
Bolhák, egereknek, békák palotája.

(A bugaci csárdának tiszteletére)

A század utolsó évtizedéből ered a korszak, de még Jókai ifjúságának is legnépszerűbb olvasmánya, az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790). Gvadányi csetlő-botló jegyzője a csárdákat, fogadókat sem kerülte el. Vörösmarty kidőlt-bedőlt oldalú *Pusztá csárdája* (1829) pedig a *Kutyakaparónak* is mintaként szolgált. Am Petőfi sem ok nélkül nevezi magát a csárdák költőjének (*A jó öreg kocsmáros, A csárda romjai, Falu végén kurta kocsmá* életleti alakjaival e témakör ösztönző erejű alkotásai). A Kerényi Frigyeshez írott *Úti levelekben*

(közli: Hazánk, 1847. aug. 26—nov. 30.) több utalás olvasható a fogadókban szerzett élményekre. (II., VIII., XVII. levél) Az alábbi részlet szinte a *Magyar kocsmárosok* darabjainak modelljeként tekinthető: „Ha az alföldön útazik az ember, a sáron kívül még a kocsmárosokkal is meggyűl a baja. Klasszikus nép a magyar kocsmáros, barátom. Fizetned kell, hogy szóljon hozzád egy-két szót, enni pedig fizetésért sem ád. Nem a. Ha kérsz tőle valamit, azt mondja, hogy nincs, vagy hogy ő biz azért nem rak tüzet. Így jártam Bihar megye két helységében, Okányban és Körös-Ladányon. Ettem is, nem is; azt adtak, ami nekik tetszett, nem amit kértem, s ez is úgy tették élém, mintha isten irgalmából adnák. De nem bosszankodtam, sőt jól esett, mert ebből is láttam, hogy a magyar restel szolgálni, hogy nem termett szolgaságra, az angyalát is!”

(Petőfi S.: *Összes prózai művei*. Bp. 1960. 350.)

A kor sajtótermékei gyakran közöltek humoros-anekdotikus történeteket a csárdák, fogadók világából, ilyen Praznovszky Jánosnak *A magyar kocsmáros és vendége* c. írása (Életképek, 1846. I. 6—7.), melynek címszereplője rossz borát, hitvány főztjét drágán megfizeteti, de a visszafelé is betérő utast pompás ellátásban részesíti — mégpedig ingyen. (Szinyeyi 2. k. 84.)

Végül pedig Tóth Kálmán *Magyar kocsmáros* c. verséből közlünk néhány, érezhetően rokon vonást mutató szakaszt:

És ekkor fölveri alvó vendégeit,
A ki csak jelen van, annak vigadni kell —
De hogyha más vigad, mikor ő alhatnék,
No bezzeg mást mível!
Beüti süvegét, és nagyokat morog:
Mire nézik ezek az istennek napját!
Egész nap járkáltam, futkostam utánok,
És az embert most még nyugodni se hagyják.

Ha uri vendég jön, csak várja hogy mint szól —
'Lesz é szoba, hallja, — aztán enni való! —'
Ki így beszél vele, azt jól kifizeti:
Hogy, tudja a manó!
De ha szépen kérik: ez, vagy amaz kéne,
Ugyan kocsmáros ur! . . . akkor szalad, lőt fut —
Vizet föl a tűzre kiált az anyjuknak,
Ő meg ha bárány nincs, levágja a borjut.

(*Tóth Kálmán Költeményei*. Pest 1854. 53—55.)

1853. június előtti közlésére ugyan nincs adatunk, de feltételezzük, hogy a kötetbe rendezés előtt sajtóközlésben is megjelent e népszerű — *A jó öreg kocsmáros* nem egy sorát felidéző — vers, miként az 1854-es évre szóló Müller Gyula Nagy Naptára is közli (megjelent: 1853 szeptemberében).

Irodalom

Csak Szinnyei Ferenc összefoglalása említi ezt a jelentéktelen írást. „Van még egy csomó, a magyar élet furcsaságairól szóló tréfás aprósága, melyek életkép- vagy adomaszerű elbeszélések. Ezeket csak Jókai ötletgazdagsága és a legjelentéktelenebb tárgyat is mulattatóvá varázsló egyéni elbeszélő művészete teszi némileg értékesekké.” Ilyenek Szinnyei szerint: a *Magyar kocsmárosok*, *A tátos*, *Katona dolog*, *Zöld mulatság* stb. (Szinnyei I. k. 323—324.)

Szöveggialakítás

Kiadásunk a Db-ban közölt szövegen alapszik. Helyesírási korszerűsítésünknek csak néhány példáját idézzük. *Mellyekben*, *olyan*, *rossz*, *mellyik*, *hijába*, *bosszút*, *csilag*, *alugyam* stb., ill. *hizelges*, *ígér*, *szelid*, *uton* stb. helyett *melyekbe*, *olyan*, *rossz*, *melyik*, *hiába*, *bosszút*, *csillag*, *aludjam* stb., ill. *hízélgés*, *ígér*, *szelíd*, *úton* stb. áll szövegünkben. A közkeletű idegen szavak írásmódjában a HTSz-t követtük. *Scythiai*, *casinós*, *speculál*, *phlegmaticus*, *agio* helyett *székltiai*, *kaszinós*, *spekulál*, *flegmatikus*, *ázsói* került szövegünkbe.

Megtartottuk a Db kiemeléseit.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

232 : I „Emlékezzünk régiekről, székltiai vendéglőkről!”

- Csáti Demeter ferences szerzetes *Pannónia megvételéről* c.
- a mohácsi csata utáni hónapokban keletkezett — krónikás énekének szabad átköltése. Csáti művének 41. szakasza így hangzik:

Emlékezzünk régiekrel,
A Szythiából kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségkrel.

Lap: Sor:

- 232 : cím: *Literátus kaszinós* — irodalmár fogadás
10 *Ecsedi-láp* — hazánk egyik legnagyobb mocsara volt a Nyírség keleti részén a Tisza, a Szamos és Kraszna törmelékkúpjai között. Leccapolása már a XVIII. sz.-ban megkezdődött, és a XIX. sz. végén nagy része művelés alá került.
- 18 a *napisajtó legjobb termékei, így természetesen a Délibáb is* — Humoros önreklám, de ironia is van jócskán e megjegyzésben. Jókai ekkor már szívesen szabadulna a laptól, pár héttel későbbi, bátyjának szóló leveléből idézzük: „Képzelted, hogy milyen tühelyen állok én itt most a lappal [...] rögtön leköszönék a szerkeztésről.” (JKK Lev I. Bp. 1971. 121.)
- 233 : 7 *aspictus* — (aspektus) kilátás
- 234 : 5 *sturmpettició* — kérelemmel való megrohamozás
28 *kunéroz* — bosszant (tájszó)
- 236 : 15 *Ábrahám kebele* — Ábrahám bibliai alak, pátriárka, a zsidó nép ősatyja, Isten szövetségese és kegyeltje, akinek sorsát Jahve különös figyelemmel kísértte. Jézus egyik példabeszédeben Ábrahám kebelét az üdvözült lelkek helyeként említi. (Lukács evangéliuma 16, 19)
- 25 *frugális estebéd* — mértékletes, szerény étkezés; de gyümölcsből készült vacsorát is jelenthet Petőfi verssorát idézve.
- 237 : 7 *Poliphemus* — az *Odüsszeia* egyszemű óriása; félelmetes, nagyhangú, ám könnyen rászedhető, ostoba alak
13 *Orlando furioso* — Ariosto híres eposzának címe és főhőse (Örjöngő Lóránd)
- 238 : cím: *Lúdhálal* — állapotát és vendégeit tekintve nagy rokonságot mutat a *Hétköznapiok* lapjain leírt Koplaló csárdával. (JKK Reg I. k. Bp. 1962. 156.)
21 „*Ich danken für Zimmer warmes*” — „köszönöm a meleg szobát” — hibás németiséggel
25 *geisterromán* — szellemekről, kísértetekről szóló rémregény
- 239 : cím *Sánta Péterné* — a gyulafehérvári Kovács Péterné asszony-ság csúfneve, azonosítása a III. *Úti levél* alapján sikerült. (Vö. CB IV. 88.) Annak ellenére, hogy Jókai a városon átutaztában (1853. máj. 15-én) meg sem kóstolhatta főztjét, igen kedvező beállításban jelenik meg a *Magyar kocsmárosok* lapjain, s még három és fél évtizeddel később is — a *Gazdag szegényekben* — az ő vonásait fedezzük fel a „Burggendarne” rokonszenves tulajdonosain. (JKK Reg 54. k. Bp. 1969. 267.)

Lap: Sor:

240 : 6 *emelkedik* [. . .] az *ázsó*, a *húslimitáció* — a keresettség és a húsarak emelkedését jelenti.

7 *pengőben nem beszélnek* — 1853-ban meglehetősen sok új veret került forgalomba. A szabadságharc bukása után először veretek aranydukátot, ezüsttallért és forintot — Ferenc József arcképevel. Ezüsthúszast már 1852 óta vertek, a három krajcárnál kisebb értékű érméket bronzból készítették. — Általánosságban pengőnek nevezték a csengő hangot adó fémpénzt, elsősorban pengő forintról beszéltek. Az elutasítás így feltehetően az új forintnak szólt.

cím: *Székely vendéglők* — Jókai kedvező, személyes benyomásain túl érezhetően hatással van e részre Apor Péter könyve, melyet a *Petki Farkas leányai* c. novellához alaposan áttanulmányozott. Az erdélyiek régi nyájasságáról szóló cikkelyben olvasható: „Az 1687. esztendő előtt olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztül mehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jól lakhatott volna; nem vala hire az vendégfogadónak. [. . .] Ha penig vagy szegény atyádfiához vagy becsületes nemes emberhez szállottál volna, az olyan szívvel látott, hogy örömben talán az lelkit is kitette volna érted.” (Apor—Cserei 355.)

7. A NAGYENYEDI KÉT FŰZFA

K nem ismeretes.

- M:
1. Db 1853. jún. 26. (26. szám) 815—830. *Jókai Mór* aláírással.
  2. EK¹ 1. k. 103—127.
  3. EK⁷ 1. k. 181—210.
  4. EK⁸ 1. k. 179—207.
  5. EK—NK (23. k.) 89—110.
  6. *Novellák* (CentK 49. k.) 1. k. 108—124.
  7. *Carinus* — *A nagyenyedi két fűzfa* 97—127.
Lapszámeltérések: 5. kiad.: 95—124. 6. kiad. — 10. kiad.: 99—129.
  8. *Téli zöld* 132—158.
  9. *A magyar világból*. II. rész 55—88.
  10. [Önállóan:]
A nagyenyedi két fűzfa. Bp. é. n. [1898.] Méhner Vilmos könyvkiadóhivatala. 32 l. (Jó könyvek a magyar nép számára 4.)

- A nagyenyedi két fűzfa.* Bev. és jegyz. Váró Ferenc. Bp. é.n. [1899.] Lampel Róbert. 35 l. (Magyar Könyvtár 332.) — 11—35.
- A nagyenyedi két fűzfa.* Bev. és jegyz. Váró Ferenc. Bp. é.n. [1900.] Lampel Róbert. 35 l. (Magyar Könyvtár 146.) — 11—35.
- A nagyenyedi két fűzfa.* Bev. és jegyz. Váró Ferenc. h.é.n. [Bp. 1942.] Lampel Róbert. 38 l. (Magyar Könyvtár 332.) — 12—38.
- ua. h.é.n. [Bp. 1943 után]
- ua. h.é.n. [Bp. 1948.]
11. *A nagyenyedi két fűzfa — A cseregyerekek.* h.é.n. [1930.] Lampel Róbert. 64 l. (Benedek Elek könyvtára 207.) — 3—33.
- ua. Bp. é.n. [1944.] — 3—30.
12. *Háromszéki leányok és A nagyenyedi két fűzfa.* h.é.n. [Bp. 1944.] 62 l. (Nemzeti Könyvtár 146.) — 39—57.
- Háromszéki lányok [!]* h.é.n. [Bp. 194?] 57 l. (Érdekes könyvek 19.) — 39—57.
13. *Válogatott elbeszélések.* Bp. 1955. — 1. k. 563—581.
14. *A nagyenyedi két fűzfa és más elbeszélések.* Bp. 1954. Ifjúsági Könyvkiadó. 159 l. (A hazáért és szabadságért) — 3—24.
- ua. 2. kiad. Bp. 1954.
- A nagyenyedi két fűzfa és más elbeszélések.* Bp. é.n. [1956.] Ifjúsági Könyvkiadó. 359 l. (Ifjúsági kiskönyvtár) — 3—36.
- ua. Bp. é.n. [1956.] (Iskolai könyvtár)
- ua. Bp. 1956. (Ifjúsági kiskönyvtár 8.)
- A nagyenyedi két fűzfa.* Bukarest 1964. Ifjúsági Könyvkiadó. 287 l. (Tanulók könyvtára) — 93—114.
- A nagyenyedi két fűzfa.* Bp. 1978. Móra Ferenc Könyvkiadó 318 l. (Delfin Könyvek) — 100—123.
15. *Magyar elbeszélők.* 1—4. k. Bp. 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó. — 1. k. 939—962.
16. *A huszti beteglátogatók.* Történelmi elbeszélések. Bp. 1975. Móra Könyvkiadó. 371 l. — 221—246.
- A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (516, 520, 521.)

Fordítások:

Német: **Die zwei Weidenbäume.* Der sächsisch Hausfreund-Kalender. Brasso 1895. [Bredung]

Die Weiden von Nagyenyed. In: *Puŕstafrühling.* Zwei Erzählungen. Aus dem Ungarischen übertragen von Heinrich Weißling. Leipzig é.n. [1955.] Jugendbuchverlag Ernst Wunderlich. 103 p. — 5—39.

**Die zwei weidwen bei Nagyenyed.* In: *Ungarische Meistererzählungen.* Übersetz von Ferenc Gottschlig. Bp. 1960. Corvina [Demeter]

Román: **Cele două răchiŕi de la Aiud. Ungaria (Cluŕ)* [Ford.] Pop, I. C. 1895. (4. évf.) I. szám 26—35. [Réthy]

Szlovák: **Pekné rozpravky c.,* három novellát tartalmazó kötetben. [Ford.] K. Csecsotka. Bp. [189?] Franklin [Demeter]

Latin: *De duabus salicibus Enyediensibus.* Latine reddiderunt Ladislao Juhász duce auditores [. . .] Universitatis Szegediensis. Szeged 1927. 56 p.

Francia: *Les deux saules de Nagyenyed.* In: *Nouvelles Hongroises.* Anthologie des XIXe et XXe Siècles. Présentation par Aurélien Sauvageot. Paris 1961. Éditions Seghers. 382 p. — 29—47.

Angol: **The two willows by the bridge.* In: *Hungarian Short Stories.* Translated by István Farkas. Bp. 1962. Corvina 19 p. [Demeter]

Átdolgozások:

1. Színpadi átdolgozás: A kolozsvári Állami Magyar Színház az 1974/75-ös évadban tartotta meg a Méhes György által színpadra állított (azonos című) darab ősbemutatóját, amelynek műfaji megjelölése: regényes játék muzsikával 3 felvonásban, Jókai Mór eszméi nyomán. Rendezte: Horváth Béla.

2. Tv-átdolgozás: 1979. ápr. 16-án mutatta be az MTV első műsora azonos címmel a Bán Róbert által írt és rendezett tv-filmet. A főbb szerepek alakítói: József: Józsa Imre, Áron: Vitay András, Klárka: Málnay Zsuzsa, Trajtzigfritzig: Kézdy György, Bórembukk: Bencze Ferenc, Tordai Szabó Gerzson: Szoboszlai Sándor.

Keletkezése (források, minták)

Erdélyi útjáról megérkezve szerzőnk elsőként a nagyenyedi diákok történetét veti papírra (ha a jún. 19-én megjelenő szintén utazási élményekből eredő kisebb igényű munkáját, a *Magyar kocsmárosokat* nem számítjuk). S ha figyelembe vesszük, hogy júl. 1-jével megkezdődik az *Egy magyar nábob* folyóiratközlése, novellánk megformálásának

időpontja a jún. 15–25 közötti időszakra jelölhető be, jún. 26-án ugyanis közli a Db.

A III. úti levélből megállapítható, hogy Jókai máj. 14-én indult Kolozsvárról kéthetes körutazásra Kőváry László kíséretében. Az első nap útvonala Feleken, Tordán, Felvincen, Miriszlón keresztül vezetett Nagyenyedre, ahová a délutáni órákban érkezhettek. Itt azonban leverő kép, egy elpusztult város kiégett házainak, néptelen utcáinak, kormos falú kollégiumának látványa fogadja utasainkat. (Vö. III. úti levél. CB IV. 87.)

A fenti pusztulásra — mivel több ízben szóba kerül és összetettebb okokra vezethető vissza — részletesebben kell kitérnünk. — Katonai szemszögből Bem 1848. dec. 18. — 1849. febr. 9. közötti hadműveleteivel függ össze, amelynek során Bem a Puchner vezette erdélyi főerőkkel szemben igyekezett a stratégiailag fontos pontokat elfoglalni (pl. Kolozsvárt dec. 25-én), így egyes városok a hadműveletek során véderő nélkül maradtak. „Január 8-án Axente Sever román prefekt fölkelői felgyújtották és felprédálták Nagyenyedet; a lakosok nagy részét leöldösték [. . .] Leégett a református kollégium is [. . .] A román népi mozgalom, amely a jobbagység igazságos harcának indult és valódi sérelmekből táplálkozott — osztrák zsoldban álló vezérek irányítása mellett — a magyar forradalom ellen fordult és most már válogatás nélkül pusztította a magyar lakosságot.” (Kovács Endre: *Bem József*. Bp. 1954. 334.) Napjaink nagy történelmi összefoglalása (*Magyarország története 1848–1890*. Bp. 1979) részletesebben és árnyaltabban foglalkozik e kérdéssel (i. m. I. 294–298.), ennek alapján igyekszünk összefoglalót adni a nagyenyedi pusztítás politikai-társadalmi okairól is. Az erdélyi román parasztokat a jobbagyfelszabadításban való késedelmeskedés, az újoncosági törvény karhatalommal történő bevezetése a forradalom ellen hangolta. A román nemzeti mozgalom vezetőinek a Batthyány-kormányhoz küldött beadványára halogatás, lényegében elutasítás a válasz; a románok előtt a Habsburgok a magyaroknál megértőbbnek mutatkoztak — mindez mozgalmuk ellenforradalmi mozgalommá fajulását eredményezte. Ebben a helyzetben a császári erők felhívása — ürügyként azt terjesztették, hogy a magyarok a szász és román lakosság kipusztítására készülnek — termékeny talajra talált. „Az október 17-i felhívás [. . .] a hegyek között már egybegyűlve találta a felkelésre készülő románok tizezreit, úgy hogy a felkelőcsapatok néhány nap múlva már meg is indíthatták irtóhadjárataikat a hegyek lábánál fekvő városok ellen.” (Uo. 297.)

Kemény Istvánnak, a kollégium főgondnokának meghívásával élve Jókai a közeli Csombordon, a Kemény-kastélyban tölti az éjszakát.

E csombordi este beszélgetéseit kell a témát érintő legfontosabb szájhagyományok összefoglalójának tartanunk. A lehangoló jelen a múlt hasonló csapásait idézhette, a házigazda értékes kiegészítést fűzhetett a város határában megszemlélt híres fűzfák történetéhez; kollégiumi szokásokról szintén beszélhetett. Kőváry Lászlótól pedig annyit minden bizonnyal megtudhatott szerzőnk, amennyit útítarsa a könyvében megírt: „A városon kívül, a Miriszló-utcán kimenve, kápolnarom van. Építtette Püspöki Péter megyei alispán, azon 28 tanuló emlékére, kik itt 1704-ben a b. Tige katonái ellen viaskodva, a város védelmében estek el. A néphagyomány szerint labancok törtek Enyed városára. A nép s harminc deák bottal nyomult ellenök, s oly véres kézi harc támadott közöttük, hogy a harminc tanulóból csupán kettő maradt az elvonuló ellenség nyomában. A bátor két fiu, végső fegyverét, a két fűzfa botot, honnan győzelmesen megtért, felüte az országút szélére. Mindkettő megfogant, s Enyedről Tövis felé menőleg a belőle lett két terebély fűzfát maig is mutatja a nép, beszélvén róla e regét.” (Erdély régiségei. Pest 1852. 231.)

Lényegében így összegezhető a nagyenyedi élmény és szájhagyomány. A novelláról szóló irodalom forráskritikai elemei is többnyire ennyit rögzítenek, esetleg Cserei nevével egészítik ki, akire a novella is hivatkozik. A fentiek szerepét sem tagadva, ám jobbára csak ösztönöznek tartva, amely a témára irányította az író figyelmét, állítjuk, hogy e novella írásos fő forráson alapszik, de nem Cserei szövegén. Mint annyiszor megesett már, Jókai most is a forrásban megnevezett kútfőt említi, valódi forrásáról nem szól. A novella elsődleges forrása tudomásunk szerint 1899 óta ismert, csak az irodalomtörténeti emlékezet kihagyásának esett áldozatul: a későbbi kutatás megfélemedezett, vagy egyszerűen tudomást sem vett róla.

A nagyenyedi két fűzfa szövege Váró Ferenc kísérő tanulmányával és jegyzeteivel a Radó Antal szerkesztette Magyar Könyvtár sorozatban jelent meg 1899-ben. Váró Ferenc (1851–1924, a nagyenyedi kollégium igazgatója, majd könyvtárának vezetője) bevezetőjében, amelynek érezhetően a hagyományápolás az egyik célja, felhívja a figyelmet a novella fő forrására, az 1851-ben megjelent *Nagyenyedi Albumra*. A Szilágyi Sándor által szerkesztett album a város 1849-es gyászának szóló irodalmi fejhajtás és a segélynyújtás célzatával született (többek között Jókai *Koronát szerelemért* c. novelláját is közli). Az album élén Szilágyi Ferenc *Erdély gyásznapjaiból* c. „történeti rajza” áll, amelyben részletesen foglalkozik Nagyenyed három pusztulásával: az 1658-as tatárdúlással, az 1704-es labancbetöréssel (ez a rész a novella fő forrása!) és a város 1849-es felégetésével. Bár a fenti részből Váró Ferenc is idézget, az alábbiakban Jókai eredeti forrását, a

Nagyenyed Albumot idézzük: „[...] a kurucvilág [...] több évig tartó polgári had lángját meggyújtotta, mely Erdélyre [...] 1703-ik esztendőben kiterjedve, abban igen sok romlást és pusztulást okozott [...] E háborúságnak mindjárt a következő 1704-dik évben Nagy-Enyed városa s abban a három tanár kormányja alatt szépen virágzó főiskola is áldozatul esett. Az Erdélyben kóborló békétleneknek mintegy 6000-ből álló seregét Thoroczkai István aranyos-széki volt főkapitány, ki a kurucokhoz csatlakozott — vezérelte s különböző pusztításai és dúlásai közben Nagy-Enyedet is ostrom alá vette [...] lakosait II. Rákóczi Ferenc hűségére föleskette [...] A császári seregek vezére és erdélyi főhadai parancsnok gróf Rabutin volt, alatta ezredes b. Tige [...] aki] a kurucok állása és ereje kipuhatolására kémeket küldött, kik közül egy száz ácsmestert a nagyenyediek elfogván, Thoroczkai Istvánhoz kísértettek. Ő a kém füleit és ajkait levágtatván, a császári seregrez így megcsónkítva visszabocsátá, b. Tige pedig őt Nagyszebenbe a fővezérhez küldötte. E látáson felindulva gr. Rabutin legottan parancsolta az ezredesnek, hogy a nagyenyedieken példás bosszút álljon. B. Tige haladék nélkül elindult s épen virágvasárnapján, mart. 13-án számos katonasággal Nagy-Enyedre megérkezik [...] a kurucokat kikergette, a város közepén embereit hadi rendbe állítja, s a kastélyt, melynek falai közé vonta magát a polgárság nagy része, megszállotta. B. Tige a város részéről hozzá járult és kegyelmet könyörgő küldöttséget — melynek akkori református tanárok, a híres Páriz Pápai Ferenc, továbbá Kolozsvári István és Enyedi István is tagjai valának — meg nem hallgatta, s miután parancsolá, hogy a kastélyban levő nők és gyermekek a főiskola udvarára vitessenek, katonáinak zsákmányolás végett egy órai időt adott; ezután a város több oldalról felgyujtatott, annak minden középületei, egyházi, a főiskolával együtt [...] lángok által megemésztettek. A szaladók közül az asszonyokon és gyermekeken kívül senki kegyelmet nem nyert, 200-nál többen vágattak le, azok közt 18 tanuló ifjak is, kik a Miriszló utca végén az úgynevezett kápolna-dombon takarítottak el, hol emlékezetükre egy később elpusztult sírkő vagy inkább kápolna emeltetett.” (I. m. 25—26.)

Szilágyi Ferenc többször említi Cserei nevét, idézi is (másik forrása Pápai Páriz Ferenc kéziratos munkája). Persze Jókai ismerte *Cserei Mihály Historiáját*, amelyből már ez ideig is nem egy művéhez merített, ám Csereinek az 1704-es nagyenyedi eseményekről frott sorai aligha keltették fel írónk figyelmét, s jóval kevesebbet nyújthattak Szilágyi tanulmányánál. Ennek bizonyítására szinte teljes egészében közöljük Cserei sorait. „Szomorú s keserves romlás követé Enyed városát is. Mert a kurucok rá menvén [...] s kurucságra beeskütvén, a

városban beszállanak [. . .] Generál Rabutin Baron Tist küldé Enyedre lovas németekkel s rácokkal [. . .] A német elérkezvén, a kurucságot kihajtá, a várost, a kastélyt, templomokat, collegiumokat felégetteté, [. . .] sok száz városi embereket és deákokat levágának.” (Csereti Mihály *Historiája*. Pest 1852. 335. hasáb)

A Szilágyi-tanulmány használatának meggyőző bizonyítéka novelánk két motívuma (hajadon kiszolgáltatása az idegen hadvezérnek és az égi segélyként érkező zivatar), mindkettő Nagyenyed első, 1658-as pusztulását leíró részéből származik: „[. . .] a tatár chám számára különösen három szép hölgyet kivántak, de a vérző szívvel tett áldozattal sem volt a vad ellenség megelégedve [. . .] Az ég küldé azonban segélyt. Sept. 11-én szörnyű vihar és szélvész támadott, a mennydörgés és villámok közt szakadó zápor, egy azon időbeli leírás szerint mint »tüzes esső« úgy omlott az ellenségre, azt el- és szétseperte.” (I. m. 23.)

Hasonlóképpen Szilágyi munkájára vezethető vissza a novella kuruc-szemlélete, az a hang, ahogyan Jókai az elbeszélés elején a kurucokról szól: Enyed kegyetlen veszedelmének nevezve Balika csapatát, nem vonva határt kuruc—labanc közé: ügyelgő kalandornépnak, harácsoló falkának titulálva őket. Szilágyi — mint fentebb idéztük — a kóborló kurucok pusztításairól, dúlásairól ír. (Vö. i. m. 25.) Ez a kurucellenes hang már Csereire — Szilágyi egyik forrására — is jellemző!

Végül a *Nagyenyedi Album* használata mellett szól, hogy bizonyosan ott állt Jókai könyvei közt (hisz novellát is adott a jótékony célú album számára!), kézenfekvő, hogy megérkezése után elsősorban házi könyvtárához nyúl, hogy kiegészítse, egyeztesse az út művé formálódó élményeit, adatait.

A *Nagyenyedi Albumból* származik a novella egyik főalakjának, Tordai Szabó Gerzson professzornak a mintája is. A fő forrás ismeretében ez aligha kétséges (ott olvasható, hogy a város háromtagú küldöttségét a híres Pápai Páriz Ferenc vezette). Váró Ferenc is felhívja a figyelmet e mintára, de a fő forrással együtt ez a részadat is feledésbe merült, újabb szakirodalmunk említést sem tesz róla. Ez azért furcsa, mert Jókai hűséges portrét fest a nagyenyedi kollégium híres professzoráról, akinek működéséről, egyéniségéről az összehasonlítás érdekében rövid összefoglalót adunk napjaink kitűnő válogatása (Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Bukarest 1977), ill. Nagy Géza kísérőtanulmánya (uo.) alapján.

Pápai Páriz Ferenc (1649—1716) Lipcse, Heidelberg, Bázél egyetemei után — ahol főleg orvostudományt és bölcséletet hallgatott — visszatért Erdélybe, és Apafi fejedelem kérésére 1678-ban a nagyenyedi kollégium tanára lett. Később (1681-ben) a rektori megbízatást is

megkapta, amelyet haláláig viselt. Fizikát, históriát, görög nyelvet tanított, s bevezette az orvostudományi alapismeretek oktatását. Közéleti tekintély, kitűnő szónok, így 1704 virágvasárnapján rá hárul a Tige osztrák ezredes elé indított küldöttség vezetése, amely azzal az eredménnyel járt, hogy Tige mentességet ígér a kollégium udvarára gyülekező családoknak és diákoknak. (A város felgyújtása következtében azonban a kollégium is lángba borult, s a diákok sem nézték tétlenül a labancok fosztogatásait. A városból kivonuló labanc utóhaddal viaskodva 28 diákgyerek életét vesztette.)

A felekezeti harcokon felülemelkedő emberszeretet, békevágy gondolatával itatódik át Pápai Páriz minden munkája: a *Pax corporis*, *Pax aulae* stb. *Békeóhajtás* c. versében epigrammatikus tömörséggel vall programjáról: „Mint békét szerető ember hirdetem a békét munkámmal.” Az 1710-es évekből eredő rendtartás-tervezete is békeszeretetről szól: „Soha semmi casusban ad arma kiáltás, scholai ifjúságnak kirohanása és priváta vindicta ne legyen [. . .]” (I. m. 581.)

Szabó Gerzson professzor modellja láthatóan Pápai Páriz Ferenc, de van egy vonás, amely a nagyszerű pápai tanárt, Tarczy Lajost idézi, ez pedig Szabó Gerzson látványos fizikai kísérletei, fizika-múzeuma. „Tarczy Lajos volt a legkitűnőbb tanár a főiskolában. Ő magyarázta a természetet és a felsőbb mathezist. [. . .] Tankönyve ma is használható. Akkor ez volt az egyedüli nyomtatott fizika. Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni. Ő maga megteremtette a főiskola fizikum múzeumát s experimentációi bűvésztételek számba mentek.” (*Az én iskolatársaim*. 1893. HhM 5. k. 163.)

A novella többi alakjához forráskritikai szempontból csak néhány megjegyzés fűzhető. Jókai elkerüli a téma megrendítő, gyászos mozzanatait, szót sem ejt a diákgyerekek haláláról. Pedig a nagyenyedi hagyomány megőrizte 1704 virágvasárnapjának emlékét (amely a főforrással ellentétben nem márc. 13-ra, hanem 16-ra esett!). Püspöki Péter kápolnája, majd a helyébe emelt emlékmű ma is őrzi az elesett diákok nevét. A Váro Ferenc által közölt névsor alapján megállapítható, hogy nincs névazonosság, Jókai hőseinek részben erdélyi helységnevek (Torda, Zetelaka) alapján adott nevet. A novella két diák-hőse láthatóan Kőváry megjegyzésére vezethető vissza. (I. m.)

A korabeli diákélet rajza novellánkban terjedelmes részt kap. Ennek forrása láthatóan személyes élmény, a pápai kollégiumban töltött időszak (1841–42), ezt a novella legtöbb elemzője megemlíti. De a kecskeméti jogászévek emlékei is beszövednek (néhány motívum beszéltetését a jegyzetekben oldjuk meg). Sőt egy harmadik szál is belefonódik, amelyre Vita Zsigmond könyve hívta fel a figyelmünket. Jókai apósa, Benke József színész ugyanis nagyenyedi diák volt,

az ő megjegyzései is beleszövődhetnek a korabeli diákszokások, diákélet rajzába. (Vö. Vita 8.)

Mivel novellánk e rétegének forrásai érintkeznek a következő novella, a *Háromszéki leányok* mintáival, ezért a diákélménykörrel részletesebben csak a fenti novella kapcsán foglalkozunk.

Irodalom

A nagyenyedi két fűzfa terjedelmesebb értékelései, elemzései a századfordulón születtek, mégpedig az iskola, pontosabban pedagógiai célok szolgálatában.

Váró Ferenc (a nagyenyedi kollégium tanára, igazgatója, majd könyvtárának vezetője) novellánkat bevezető tanulmányában (h.é.n. [1899.]) [Magyar Könyvtár 332.] az alapvető forrás (a Nagyenyedi Album egyik tanulmányának) részletes ismertetésével és novellánkkal való szembesítésével végez hasznos forráskritikai tevékenységet. Szilágyi Ferenc *Erdély gyásznapjaiból* c. tanulmánya Nagyenyed három nagy pusztulásával foglalkozik; a második, az 1704-es labancpusztítás szolgált forrásként szerzőnk számára.

Váró részletesen ismerteti a gyásznappá váló virágvasárnapi hagyományokat, a városban létesült emlékhelyeket, mindazt a színhagyományt, amely Jókai számára is rendelkezésre állt 1853-as látogatása idején. Az alakok jellemzése során kitér Pápai Páriz Ferenc alakjára, aki a kollégium szigorú rektora és egyben fizikaprofesszora volt. Pápai kiváló szónok, így alkalmanként a város érdekeit szolgáló diplomáciai tevékenységet is el kell látnia. Jókai róla mintázza Szabó Gerzson professzort.

A bevezető arra is kitér, hogy Jókai nem csupán az 1704-es pusztulás mozzanatait, hanem korábbi és későbbi események — például az 1658-as tatárpusztítás — motívumait is beszötte novellájába. Foglalkozik a beszély műfaji sajátosságaival, a korrajz, a tárgyi emlékek bemutatásának hitelességével. Ennek során jegyzi meg Jókai tevédsét, aki háromemeletes kollégiumról ír, pedig 1704-ben még csak egyemeletes volt. (I. m. 3—11.)

Baffy Béla az Irodalmi segédkönyvek sorozatban két Jókai-elbeszélés (*A nagyenyedi két fűzfa*, *A peregrinus*. Szeged — Bp. 1911) iskolai feldolgozáshoz nyújt segítséget. Novellánk történeti háttérével, forrásaival foglalkozó fejezetében láthatóan Váró Ferenc könyvére alapít, annak legfontosabb megállapításait ismétli meg. „A történeti eseményeket, melyeket már rég tudott, hozzákapcsolta e két fűzfához

s megírta egyik legszebb történeti elbeszélését. De mennyit ad hozzá a magyéból is! Hogy ismeri azt a világot, melybe szereplő-személyeit helyezi, hogy ismeri a kollégiumi életet! (Ezt a maga tapasztalatából, még pápai diák korából.)” (I. m. 38.) A negyedik fejezetben a novella szerkezetét, gondolatmenetét vizsgálja részletesen, majd az alakok jellemzésével, főleg Tordai Szabó Gerzsonéval foglalkozik. Jókai előadásmódjáról megállapítja, hogy a tréfás, jókedvű hangvétel megfér a Cserei *Historiáját* utánzó elbeszélőmóddal. A két utolsó fejezet ki-mondottan oktatási-nevelési célokat szolgáló praktikum.

Zsigmond Ferenc tanulmánya (*Jókai uralomra jutása regényirodal-munkban*) a Rousseau-tól eredő érzelmességet, érzelgősséget mutatja ki az ötvenes évek novelláiban. „[. . .] még a derűs hangulatú *Nagy-enyedi két fűzfában* és a *Háromszéki leányokban* is nyilvánvaló az érzel-mes elem; amott egy ábrándos diákot, Zetelaky Józsefet a Klárka iránti szerelem, emitt az erős testű, de szelíd kedélyű Weimuth Józse-fet a Katica iránti szerelem teszi egy-egy modern Perozessé.” (ItK 1921. 28.)

Bernfeld Magdolna tanulmánya (*A németiség Jókai Mór megvilágítá-sában*. Bp. 1927), miként arra címe is utal, egyetlen szempontból viz-szálja novellánkat. „Jókai nem kevésbé dicsérőleg ír a császári mint a magyar hadseregről. Az osztrák sereg nagyrésze egyébként is magyar katonákból állott. Haraggal és megvetéssel nyilatkozik azonban Jókai a kalandornépről, mely sem kuruc, sem labanc nem volt, hanem a legkülönbözőbb nemzetiségek söpredékeiből alakulva, pusztított az országban. Vezérek elrontott német szavakat választottak neveikül, mint például Trajtzigfritzig, Borembuk, azt gondolván, hogy nevük ijesztőleg hat a népre. Kegyetlen, ügyetlen, nevetséges figurák voltak ezek a labancvezérek s valószínűleg nem is tartoztak az osztrákokhoz vagy németekhez.” (I. m. 54.)

Szinyci Ferenc monográfiája Jókai legjobb víg novellájaként említi *A nagyenyedi két fűzfát*. „[. . .] Jéz a II. Rákóczi Ferenc-idejébeli nagy-szerű diáktörténet, melyet Jókai igazán jókedvében írt. Van benne egy remek professzor-alak, idillikus diákszerelem, két labanc torzfigura, sőt komoly harc is, mikor a diákság megvédi Enyed városát. Humoros előadásának fordulataiból és ötleteiből valóságos mintagyűjteményt szerkeszthetünk.” Lábjegyzetként egy kiigazítás is elhangzik: „[. . .] a Rákóczi-fölkelés csak a legkezdetén volt, nem virágjában, ahogy ő [Jókai] rajzolja.” (Szinyci I. k. 305.)

Nagy Miklós egyetemi jegyzete (*Jókai Mór*. Bp. 1963) az alábbiak-ban értékeli novellánkat: „A humoros történelmi elbeszélés műfaji változatának elhíresítése Jósika kezdeményzése nyomán Jókai nevé-hez fűződik. Az *Erdélyi képek* c. kötet jobbnál-jobb példákat hoz erre.

[...] Nemzedékek olvasóközönsége adta meg az elsőseget [...] az enyedi diákok históriájának, melyet még latinra is lefordítottak. A novella alapproblémája: hogyan válik szerelme védelmében orosz-lánna a bárányszelídű hős, állandóan foglalkoztatta ebben az időben a költőt, de soha ennyire természetessé nem tudta tenni a gyors átcsapást, mint itt, ahol ezt a szerelmen kívül a szeretett város és az valma mater megoltalmazása is indokolja. A hősi buzdítás mellett megszólal a tudós kollégiumra büszke erdélyi magyarság ártatlan dicsékvése is [...] A késő korokat legjobban talán a diákelet patakzó jókedvű megörökítése ragadhatja meg. [...] A komikumot fokozza az anekdotikus korrajz s a labanc vezérek sületlen és magyartalan beszéde.” (I. m. 41–42.)

Lengyel Dénes könyve (*Jókai Mór*. Bp. 1970) az első erdélyi út nagyszerű hozadékaként értékeli novellánkat. A két hatalmas fűzfához kapcsolódó eredetmondát eszerint kitűnő vezetője, Kőváry László ismertette meg Jókaiival, aki a történeti magot korrajzzal és szerelmi történettel gazdagította. Lengyel Dénes elemzése főként a hangnemváltás technikájára irányul. Megállapítja, hogy a novella alaphangneme a krónikás elbeszélés. A komoly hangot azonban Jókai hamarosan ironikusra váltja, majd Szabó Gerzson professzor bemutatásakor humorosra, itt jut szerep a romantikus túzásnak. Alakteremtésének egyik jellegzetessége Lengyel Dénes szerint az ellentétes figurák megalkotása. Ilyen alakpár a két diák, József és Áron, továbbá a két labancvezér, akiknek jellemzésében nagy szerep jut a nyelvi eszközöknek: a szójátékoknak vagy a paródiának, melyet Jókai kitűnően alkalmaz. A professzor a szónoki beszéd fonákját mutatja be, diákjait negatív példákkal lebeszéli a harcról. Trajtzigfritzig szónoklata pedig a műveletlen, hebehurgya szónok lejárását szolgálja. Kiemeli az elemzés a gyakori hangnem- és stílusváltást. A holdvilágos éjszaka eseményeit az író romantikus stílusban beszéli el, az ütközet során a harag eksztázisát patetikus hangon szólaltatja meg, majd ismét krónikás hangra vált, amit humoros és groteszk hangnemben folytat. A befejező hang ismét a krónikásé, a megoldás pedig optimista: József és Klárika egymáséi lesznek, a két fűzfa pedig másfél százada hirdeti az enyedi diákok hősiességét. (I. m. 39–43.)

Dávid Gyula kismonográfiájában az alábbiak olvashatók elbeszélésünkről: „A Nagyenyed környéki két fűzfa Kővárytól hallott mondája anekdotai elemekkel átszőtt, romantikusan regényes mesévé oldódik, középpontjában a két szerelmes diák derűs mozzanatokban bővelkedő mesterkedéseivel, hogy Klárikát megközelítsék. Jókainak még az olyan feszült helyzetekben is, mint amilyen a város labanc ostroma, kedve van anekdotikus kitérőkre [...], Enyed önvédelmi harcát úgy

írja le, hogy abban nem a veszély és a hősi helytállás, hanem a derút fakasztó fordulat az uralkodó.” (Dávid 83.)

Vita Zsigmond könyve főleg a helyszínt, a táj múltat idéző elemeit fogja vállatóra: „Torda után a fehérvári út Felvincen, majd Décsén és Miriszlón halad át. Itt megint egy [. . .] Jókai-elbeszélés színterén vagyunk. Hiszen Jókai útközben [1853-as erdélyi útján] a décei patak partján még láthatta azt a két öreg fűzfát, amelyek az arrajárót az 1704. márc. 16-i harcok eseményeire s a labancverő enyedi diákok hősi önfeláldozására emlékeztették. A kuruc szabadságharcnak ezt a mozzanatát [. . .] *A nagyenyedi két fűzfában* örökíti meg. [. . .] Jókai közléről ismerte a kollégiumi életet, bár Enyeden most csak kevés időt töltött. Sokban hasonlított ez ahhoz, amelyben neki pápai diák korában része volt.”

Vita némi ellentmondást fedez fel Jókai ama megjegyzése, hogy a kollégium diákjait hermetice elzárták a társadalmi és politikai élettől és a későbbiekben elbeszélte történet között, hiszen „az enyedi kollégium diákjai nemegyszer vállaltak részt a város és a szülőföld védelmében. Jókainak viszont nagy szerepe volt abban, hogy e példamutató tettek egyike bekerült a köztudatba.” (Vita 37–40.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövege az *Erdélyi képek* (EK) c. kötetben közölt első kiadás. A szöveg az első megjelenés (Db) óta lényegében nem változott, csupán az NK módosított néhány kisebb jelentőségű tulajdonnevet.

Elvégeztük a kiadási elvekben előírt helyesírási korszerűsítést, amelynek csak legjellemzőbb példáit említjük. *Csengettyű*, *kevésbbé*, *elsülyed*, *szakgatott* stb. helyett *csengettyű*, *kevésbé*, *elsüllyed*, *szaggatott* stb. került a főszövegbe. *Cserey* és *Thorda-hasadék* helyett *Cserei* és *Torda-hasadék*, ill. *marodeur* helyett *marodőr* áll szövegünkben. Megőriztük a korabeli kollégiumi élet szókincsének latinos írásmódját: *humanissime*, *dilectissimi*, *clarissimi domini*, *telescopium*, *perspectiva* (távcső), *classis* (osztály), *physicum museum*, kivéve a is gyakran használt magyarosodó alakokat (*kollégium*, *professzor*, *rektor*, *múzeum*).

Szövegváltozatok tekintetében a Db és az NK (23. k.) szövegét vizsgáltuk meg.

Lap: Sor:

241 : 2 *A híd* (Db: *E híd*)

11 városvégen (NK: városvégén)

Lap: Sor:

- 241 : 16 kipusztítják (EK: kipusztítjuk)
242 : 8 falkánként (NK: falkánként)
32 Balika-várnak (Db: Balika várának)
243 : 13 elvitte (Db: felvitte)
34 fáradhatlan (Db: fáradhatatlan)
244 : 1 fóliántai (NK: foliánsai)
12 ez ellenszenvét (NK: az ellenszenvét)
15 *Aspasiát* (NK: *Semiramist*)
16 fesse (Db: fessen)
27 tejbe (Db: téjbe)
245 : 20 hanem ő megpróbált (Db: hanemha ő megpróbált, NK: hanem kipróbált)
25 azt hívé (NK: ezt hívé)
34 szemenként (NK: szemenként)
246 : 21 centaurusokkal *való* (Db, EK: centaurusokkal *kali* – NK alapján jav.)
34 rólok (NK: róla)
247 : 3 a mi ifjaink (NK: az ifjaink)
14 csillag! (Db, EK: csillag. – NK alapján jav.)
15 vizsgáljanak (NK: vizsgálnak)
16 azzal (Db: avval)
22 belé (Db: bele)
28 *pici* (Db: *kicsi*)
30 foszforral *való* kísérletekhez (Db, EK: foszphorrali kísérletekhez – NK alapján jav.)
248 : 16 monda (NK: mondá)
249 : 1 másszak (NK: másszam)
13 csavarítva (Db: csavarintva)
250 : 20 olyforma (Db: olyanforma)
27 borrul (NK: borról)
251 : 6 e kegyetlen (Db, NK: a kegyetlen)
15 református (Db, EK: reformatum – NK alapján jav.)
30 ifjúi (Db, NK: ifju)
252 : 11 tanulatok (EK: tanultak – NK alapján jav.)
253 : 11 megjuhászodva (NK: megjuhászokodva)
32 bivalok (NK: bivalyok)
254 : 20 armadának (NK: ármádiának)
34 szőrtelen (Db: szőrtelen)
ellenkezőleg nagy (Db: ellenkezőleg különösen nagy)
255 : 3 hogy záporosón (Db: hogy a záporosón)
18 Tóth Jónás (NK: Tóth János)

Lap: Sor:

- 256 : 31 hagyják meg (Db: hagyják még)
258 : 5 lövi (Db: löveti)
11 neked (NK: néked)
25 emeli (NK: emelé)
29 ordítá (Db: ordíta)
259 : 8 diákok *csapásai* alatt (Db, EK: diákok alatt — NK alapján jav.)
31 taglót, úgy odavágott (Db: taglót, odavágott)
32 derekában (Db: derékban)
260 : 4 megkapá (Db: elkapá)
6 azt két kézzel (EK: azt kézzel — NK alapján jav.)
261 : 4 hogy tán (NK: hogy csak)
22 hová kijártak (NK: hova kijártak)
23 napokban (Db: napokon)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 241 : 1 *egy kis bérci patak* — ma már nem is olyan könnyű meghatározni, melyik patakról van szó. Kőváry László Enyed és Tövis közé, tehát a várostól délre helyezi (*Erdély régiségei*. Pest 1852. 231.). Ezzel szemben (miként Jókai szövegében is áll!) Váró Ferenc bevezetője a várostól ÉK-re, Felvinc és Enyed (ma: Unirea és Aiud) közé teszi, és *Örményesi patak* néven említi, továbbá azt is megjegyzi, hogy Jókai fuvarosa a kollégium dércsei fogadójánál hívta fel az író figyelmét a fűzfákra. (*A nagyenyedi két fűzfa*. 1899) Ezzel megegyező Vita Zsigmond állítása, aki *dércsei patakról* ír, és képet is közöl róla. (Vita 37.)
8 *kuruc-labonc világ legszebb divatjában vala* — Már Szinyei Ferenc is megjegyzi, hogy ekkor még: „[...] a Rákóczi-fölkelés csak a legkezdetén volt, nem virágjában, ahogy ő [Jókai] rajzolja”. (Szinyei 1. k. 305.)
242 : 12 *Cserei Mihály* — (1668—1756) erdélyi történétíró, székely birtokos nemes, aki több évig a Habsburgok oldalán viselt állami tisztségeket, 1721-ben visszavonult Nagyajtára, és megírta az Erdély 1661—1711 közötti történetét elbeszélő *Historiát*. (Kiadta: Kazinczy Gábor, Pest 1852) Jókai több művének (*Erdély aranykora*, *Török világ Magyarországon*) alap-

Lap: Sor:

- vető forrása, novellánk keletkezésében azonban csak közvetett, ill. másodlagos szerepe van (vö. a forráskritikai fejezettel).
- 242 : 31 *Torda-hasadék* (ma: Cheile Turzii) — Jókai 1853. máj. 14-én Nagyenyed felé utazva áthalad Tordán (ma: Turda), de a Tordai-hasadékot csak távolról szemléli: „Távolabb a regényes Thorda-hasadék képe tűnik elénk. Egy harminc ölnyi széles nyílás, mellynek oldalai csaknem egymásba illenek, s mellyről azt tartja a monda, hogy az Szent László csodájára támadt, midőn ellenei üldözék, Isten szétnyitá a hegyet, a ló patkója, nyolc szegével együtt, most is lenyomva látszik a sziklában; [. . .]” (III. úti levél. CB IV. 86.) A Kőváry László által közvetített mondai anyagot és a természeti látványt *Az istenhegyi székelly lányban* (1857) hasznosítja. — A Tordai-hasadék az Aranyos-melléki mészkőhegység karsztos barlangjainak beomlása folytán keletkezett, kb. 3 km hosszúságú és 200 m magas, meredek falú sziklaszoros, amelynek alján a Hesdaát-patak folyik.
- 32 *Balika-vár* — Kőváry László szerint: „Balikavára nevét később kapta. A Rákóczi Ferenc forradalma végén, 1709-ben Balika Nikita, Rákóczi egyik oláh kapitánya Rác Pivoda labonc kapitány elől Aranyosszékről többed magával ide menekült. Magát itt védelmi állásba tette, s ki-kicsapva, a vidékről szerezte be élelmét.” (*Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár 1853. 109.)
- 243 : 14 *a [nagyenyedi] kollégium* — a ma is alapítója nevét viselő Bethlen Gábor Líceumról Kőváry László az alábbiakban tájékoztat: „[. . .] a reformátusok első tanodája. Alapítá Bethlen Gábor fejedelem Fejérvártrt 1627-ben; jövedelme alapjává az akkori enyedi uradalmat adá. Enyed 1657-ben várossá lett. 1663-ban I. Apafi a tanodát ide által hozá. Ez idő óta az iskola naponként terjedett, mint ezt épületei nagyobbodása tanusítja. Az új épület alapját 1826. sept. 16-án tették le.” (*Erdély régiségei*. Pest 1852. 254.) Az újabb források ettől kissé eltérő adatokat közölnek. A Révai Nagy Lexikon szerint Bethlen Gábor 1622-ben főiskolai rangra emelt egy gyulafehérvári iskolát, majd 1629-től különféle jövedelmeket biztosított számára. 1658-ban a tatárok feldúlták, a diákok Kolozsvárra menekültek, Apafi fejedelem 1662-ben Nagyenyedre telepítette a főiskolát. Főleg Pápai Páriz Ferenc irányítása alatt fejlődött. Teológiát, nyelv- és bölcsészettudományt, matematikát, fizikát majd jog- és or-

Lap: Sor:

vostudományt tanítottak. Az egyes tudományágakat ugyan-
is fokozatosan vezették be, a XIX. sz.-ban már hét profesz-
szor oktatott Enyeden.

A kollégium történetével foglalkozó fontosabb művek:
P. Szathmáry Károly: *A nagy-enyedi főiskola kultörténete
1662-től 1704-ig.* Századok, 1867. 177–195.; Váró Ferenc:
A nagy-enyedi Bethlen-kollégium. Kolozsvár 1889.

- 243 : 27 *beneficium* — javadalom, kiváltság
- 244 : 15 *Aspasia* — mai írásmód szerint: Aszpaszia, milétoszi szár-
mazású nő, aki Athénba kerülve Periklész szeretője, majd
élettársa lesz. Vallástalanság miatt vádat emeltek ellene, de
Periklész maga lépett fel védelmében.
- 18 *női alakra* [. . .] *szemeiket nem volt szabad vetni* — A következő
tilalmak is Jókai pápai éveinek élményanyagából erednek:
„Az egész iskolai év alatt, a mit Pápán töltöttem, nem láttam
egy szép női arcot. [. . .] A templomban sem láthattam a
női szépségeket, mert a diákoknak a karzaton volt a helye,
s az első padokat a theologusok és juristák foglalták el.”
(*Az én iskolatársaim.* 1893. HhM 5. k. 164.)
- 245 : 22 *humanissime* — megszólítás, cím a kollégium felsőbb osztá-
lyaiban
- 246 : 19 *Dejanira* — mai írásmódja: Déianeira, görög mitológiai
királylány, Héraklész felesége, akit egy kentaur, Nesszosz,
el akar csábítani. Héraklész végez vele, de a haldokló kentaur
vére vesztüket okozza. A féltékeny Déianeira Nesszosz vé-
rébe mártott köpenyt küld férjének, amely a hős halálát
okozza, Déianeira pedig öngyilkos lesz.
- 20 *Józsefről senki sem mondta volna, hogy nem* [. . .] *leány* — Jókai
kecskeméti jogászéveit idézi ez a motívum. „Eleinte egészen
magunk jóvoltából telt ki az előadás, mint a régi klasszikus
színpadokon, a nőszerepet is fiúk játszották. Gaál Józsi gyö-
nyörű szép kisasszony volt; egy katonatiszt majd megbolon-
dult érte, el akarta venni, nem hitte el, hogy diák.” (*Az én
iskolatársaim.* 1893. HhM 5. k. 174.)
- 21 *centaurusokkal való harc* — Ezt az eseményt a mitológia
Pholosz kentaur házához köti, aki vendégül látta Héraklészt.
A borszagra odarohanó kentaurusok kövekkel és szálfákkal
estek a vendégnek, Héraklész azonban szétverte őket.
- 247 : 32 *classis* — osztály
- 248 : 18 *hét divatlap* — Az 1840-es évek divatlapjai: az Erdélyi és
Garay által szerkesztett Regélő Pesti Divatlap (1842–44),

Lap: Sor:

- amelynek utóda Vahot Imre Pesti Divatlapja lett (1844–48); a Frankenburg Adolf által alapított Életképek (1844–48) és Petrichevich Horváth Lázár lapja, a Honderű (1843–48). Ezek a lapok azonban már nem érték meg az önkényuralmi rendszert, az 50-es években új divatlapok indulnak, a Nagy Ignác szerkesztette Hölgyfutár (1849–64), 1853-tól egy évtizedig áll fenn a Divatcsarnok (szerkesztette: Friebeisz István és Császár Ferenc) s végül Jókai rövid életű lapja, a Délibáb (1853–54), amely e novellát is közli.
- 249 : 11 *gerundium* — furkósbot, dorong
- 250 : 4 *adónikus* — az adóniszi sor rövid, két verslábból (daktilusból és spondeusból vagy trocheusból) álló időmértékes sorfajta
- 251 : 8 *Marosújvár* — Nagyenyedtől ÉK-re, mintegy 15 km-re fekszik
- 15 *a református templom* — az Árpád-kori várost a XIV–XV. sz.-ban bővítették, átépítették; a várfal 9 bástyatornyot kapott, ezen belül található a gótikus vártemplom, amelyet kiegészése után barokk belsővel építettek újjá.
- 26 *háromemeletes* [. . .] *épület* — a cselekmény idején még *egyemeletes*, csak jó évszázaddal később épült az új, háromemeletes épületszárny, amit szerzőnk láthatott (Vö. a 243. lap 14. sorához fűzött jegyzettel.)
- 252 : 5 *dilectissimi* — kedveseim
- 6 „*purgantes pectora succos*” — „józanító italokat” Ovidius-citátum (*Ex Ponto*, lib. IV. epist. III. 63. v.)
- 7 *Achilles* — görögül: Akhilleusz, a trójai háború legvitézesebb, sebezhetetlen harcosa, a *mirmidonok* törzsenek királya, az *Iliász* főhőse
- 8 *mirmidonok* — l. az előző jegyzetet.
- 21 *pieridák barátai* — jelentése: a múzsák barátai; ugyanis a múzsák mellékeve Pierides (magyarul: pieridák), amelyet Pieria macedon tartományról — szülőhelyükről — kaptak.
- 26 *Pán tanítványai botra kaptak* — Pausanias szerint i. e. 278-ban a gallok Phókiszban egy éjjel „páni rettegéstől” megszállva azt vélik, ellenség ütött rajtuk, s a sötétben egymást öldösték le. (*Pausaniae Graeciae Descriptio*. X. 23–24. Leipzig 1981. 141–146.)
- 253 : 4 *Clarissimi domini* — tisztelt uraim
- 254 : 8 *marodór* — martalóc, fosztogató katonaszökevény
- 11 *[a puskának] sem kulcsa, sem kereke* — A kanócos puskát váltotta fel a fejlettebb *dörzskerekes* löfegyver, amelyet a XV.

Lap: Sor:

- sz. végén találtak fel, s a XVI. sz. elején már Magyarországon is alkalmazták. De a kanócos puska sem ment ki a divatból, még a Rákóczi-szabadságharc idején is használatban volt, miként erről a későbbiek során szó esik a novellában is. A *kulcs* a dörzskerék szögletes tengelyébe illő felhúzószerszerkezet.
- 254 : 29 *csajtár* — csótár, díszes nyeregtakaró
- 255 : 8 *peroráció* — itt: szónoklat; pontosabban a szónoki beszéd befejező része
- 257 : 22 *meglóbálta a nehéz harangot* — A torony tövében látható egyszerű sírkőhöz az a napjainkban is élő hagyomány fűződik, hogy a jelet adó leány kilódtotta ugyan a nehéz harangot, de eközben lezuhant.
- 261 : 24 „*Erső várunk . . .*” — a 46. zsolnárból származó sor („Eine feste Burg ist unser Gott” — 1527 körül). A lutheri zsolnárt oltalomért való hálaadást fejez ki.

8. HÁROMSZÉKI LEÁNYOK

K nem ismeretes.

- M: 1. Db 1853. júl. 3—júl. 24. *Jókai Mór* aláírással, négy részletben az alábbi tagolás szerint:
- I. 1853. júl. 3. (II. félév 1. szám) 16—22. A novella kezdetétől „A jó pap szíve majd meghasadt.” mondattal bezárólag.
- II. 1853. júl. 10. (2. szám) 50—56. A fenti mondattól a „Volt a jámbor fűrmendernek [. . .]” kezd. bekezdésig.
- III. 1853. júl. 17. (3. szám) 83—90. A fenti mondattól „Mondá Weimuth keserűen.” mondattal bezárólag.
- IV. 1853. júl. 24. (4. szám) 120—123. A fenti mondattól a novella végéig.
2. EK¹ 1. k. 55—102.
3. EK⁷—EK⁸ 2. k. 185—238.
4. EK—NK (23. k.) 43—83.
5. EK⁹ 208—240.
6. *Petki Farkas leányai — Háromszéki leányok — A két százsz.* 1874. 61—118.
- Lapszámeltérések: 1887: 59—111.
1896: 57—108.
1904—1913 (6. kiad.—11. kiad.) 59—112.

7. *Háromszéki leányok és A nagyenyedi két fűzfa*. Elbeszélések. h. é. n. [Bp. 1944.] 62 l. (Nemzeti Könyvtár 146.) — 3—37.
Háromszéki lányok [!] Elbeszélések. h. é. n. [Bp. 194?] 57 l. (Érdekes könyvek 19.) — 3—38.
 8. *Válogatott elbeszélések*. Bp. 1955. — 1. k. 582—617.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (516, 519, 521.)

Fordítások:

- Német: **Die Haromszecker Mädchen*. Pester Sonntagsblatt (Pest) 1854. (1. évf.) ápr. 2—21. (14—21. szám) [Bredung]
 Román: **Fetele din Háromszék*. Ungaria (Cluj) [Ford.] Pop, I. C. 1893. (3. évf.) 9—14. szám [Réthy]

Átdolgozás

Rádiójáték: Az Ifjúsági Rádió műsorában (1982. szept. 10-én, 3. műsor) hangzott el *A háromszéki leányok* című rádiójáték az alábbi szereposztásban:

Rozika: Margittay Ági, Katica: Hacser Józsa, Dankos András: Molnár Tibor, Szikszi: Agárdi Gábor, Szikszné: Móricz Lili, Weimuth: Egri István, Weimuthné: Rákosi Mária, József: Dégi István.
 — Az átdolgozás Harmath Judit munkája, rendezte: Csajági János.

Keletkezése (források, minták)

Az erdélyi út élményeit hasznosító, *A nagyenyedi két fűzfával* több rokon vonást mutató mű, amelynek közlése a fenti novella megjelenését követő héten kezdődik meg a Db-ban (1853. júl. 3.), s jól elhúzódik — júl. 24-ig —, mert szerzőnk már gazdaságosabban bánik közlendőivel. Figyelembe véve egyéb munkáit, a júl. elsejétől napról napra megjelenő *Egy magyar nábob*-folytatásokat is, novellánk megformálása június második felére eshet. Míg azonban *A nagyenyedi két fűzfa* keletkezési körülményeihez az *Úti levelek* nyújtanak némi támpontot, addig az erdélyi út későbbi szakaszáról sem az *Úti levelek*, sem a korabeli sajtó nem tájékoztatnak. Csak annyit tudunk, hogy szerzőnk a Szent Anna-tótól a bükszádi úton ereszkedik le máj. 24-én, és máj. 28-án ismét Kolozsváron van. A főútvonalat — rajzaiból, a művek utalásai alapján — viszont ismerjük: Sepsiszentgyörgy, Brassó,

Fogaras, Nagyszeben, Bencenc és Kolozsvár; és egy újsághírt is, hogy Jókai ezen a körútján 161 helységet látogatott meg. (Vö. Vita 76.) Éppen novellánk részletes kapuleírása, ill. felirata bizonyítja, hogy Uzonban is megfordul. A hitelesnek ható szöveg legteljesebb változatát az első közlés (Db) őrizte meg: „Ezen házat építé Úrnak Istennek segítségével Ns. Dankos András; Anno Domini MDCLXVII-ben.” Továbbá a színpompás brassói vásár képe is amellet szól, hogy szerzőnk Sepsiszentgyörgy elhagyása után máj. 25–26-án a fenti két helységet tekintette meg. (Vö. Dávid 71.)

Novellánk szerkezetileg két, jól elkülöníthető részből áll. Az első a tatárok uzoni pusztítását elbeszélő, történeti jellegű részlet, míg a második, a terjedelmesebb, anekdotikus-mesés elemekkel átszőtt, hangnemében is elkülönülő rész Brassó városában történik. A két részt azonban gonddal kidolgozott okozati összefüggés kapcsolja össze: a tenni akaró uzoni lányok számára a közeli Brassó kínál munkalehetőséget.

„Történtek ezen dolgok az ezerhatszázkilencvenkettedik esztendőben, amidőn sok siralmas állapot esett jó Erdélyországban.” A novella krónikás hangú felütése és a pontos évmegjelölés történeti forrás használatát feltételezi. Cserei *Historiájában* (Pest 1852) az 1692-es évről azonban nem esik szó tatárbetörésről, hosszasan adja elő viszont egy elkövetkezendő vész baljós jeleit, amelyeket az ország több pontján is észleltek. „Erdélyben aprilis havában, Szebenben az országgyűlése alatt az égből véres eső hullott, [. . .] az utána következett nagy vérontásokat, pusztításokat praesagiálván.” (*Cserei Mihály Historiája*. Pest 1852. 225. hasáb)

Mindezzel szemben novellánkban ez áll: „[. . .] anélkül, hogy legkevésbé megelőzte volna a hír, anélkül, hogy Isten előleges jelek által, üstökös-sillaggal avagy földrengéssel tudtára adta volna a népnek [. . .] keresztülront a havasokon egy iszonytató tatár-csorda [. . .]” (JKK 265.) Ennek oka abban keresendő, hogy fenti jelekkel — üstökössel, földrengéssel stb. — már részletesen foglalkozott szerzőnk a *Török világ Magyarországon* c. regényében (annak I. és XXIX. fejezetében, és ez utóbbi forrását Oltványi Ambrus Cserei könyvében jelöli meg. Vö. JKK Reg 4. k. Bp. 1963. 432.) Továbbá a retardáló elemek beépítése sem látszott célszerűnek egy gyorsabb sodrású kisepikai alkotásba. Tény, hogy szerzőnk ismerte, s 1853 első felében haszonnal forgatta Cserei *Historiájának* ezen lapjait. Az is valószínű, hogy a következő év, 1693 történetét is ismerte (melyet épp a fenti égi jelek „praesagiálnak”). Így joggal feltételezzük, hogy az alábbi sorok ösztönzőleg hathattak a novella történeti részének megformálására: „[. . .] siralmas dolog esik Magyarország egy részében, mert

a tatárság hirtelen Gyula tájáról felnyergelvén, az egész Berettyó környékén Bihar vármegyében, egész Debrecenig elfelejthetetlen vérontást, rablást, praedálást, égetést teszen, sok embereket levágva, sokakat a falukon lévő templomokban szorítván, rájuk gyújtogatá a templomokat, s ott égének feleségestől gyermekestől nyavalyások, sok ezer embereket, asszonyokat, leányokat, férfi gyermekeket keserves rabságra fűzvé.” (I. m. 230. hasáb) Az, hogy Jókai 1693 helyett 1692-t ír, jelentéktelen elírás.

Az elsődleges forrás azonban szerintünk mégsem Cserei, hanem miként az előző novella — *A nagyenyedi két fűzfa* — esetében bizonyítottuk, a *Nagyenyedi Album* (1851.), ill. az abban közölt történeti rajz, Szilágyi Ferenc *Erdély gyásznapjaiból* c. tanulmánya, amelyben Nagyenyed három pusztításáról számol be. Jókai *A nagyenyedi két fűzfához* nem csupán az 1704-es eseményeket, hanem az 1658-as tatárpusztítás egyes motívumait is felhasználta — ismerte Szilágyi teljes szövegét, s aligha kellett újra elővennie, hiszen *A nagyenyedi két fűzfa* és a *Háromszéki leányok* egymás szomszédságában keletkeznek — 1853. június második felében.

„[. . .] a tatár chám vad népével [. . .] Erdélybe augustus hóban 1658-ban a bodzai szoros uton beütött, Brassó és Nagy-Szebennek véve útját [. . .] E két város, melynek erős falai közt sokan kerestek menedéket, épen maradt [. . .] a védtelen környék kimelését nem eszközölte. A felbőszült vad csordák az egész Barcaságot, a székelyföld egy részét, a Nagy-Szeben és Szász-Sebes közt fekvő vidéket tüzzel vassal irtalmatlanul elpusztították, s mindenütt hová eljuthattak, szörnyü dulást, rablást, égetést és gyilkolást vittek véghez, az embereket, mint barmokat maguk előtt hajtva kinos rabságba vitték. [. . .] A [gyulafehérvári] lakosok nagy részét az utcákon koncolták fel, sokat közülük a székesegyház tornyából elevenen vetették le; a fejedelmeknek és főembereknek abban levő kriptáit feltörték, azok tetezeit, [. . .] csontjait a koporsókból kihányták, [. . .] a templombeli székeket a torony alá egybehordták, meggyújtották s így az egyházat kívül és belül egyszerre lángba borították [. . .]” (*Nagyenyedi Album* 18—19.)

A forrásokban olvasható események, mozzanatok (miként vágták le a menekülő lakosokat, egy részüket rabszjóra fűzték, a sírboltokat feltörték, a csontokat kiszórták, a templomot felgyújtották stb.) Jókai tollán eleven, autonóm világgá rendeződnek. A pusztítás-pusztulás érzékletes rajza a történelmi forrásokon túl egyéni élményt, valós látványt is feltételez, ez pedig az erdélyi út nyedi szakaszából táplálkozik. A Nagyenyedet ért katasztrófa (részletesen foglalkoztunk vele *A nagyenyedi két fűzfa* kapcsán) jelei még 1853-ban is jól láthatók: „A

házak kilenc tizedrésze romban hevert, s legalább felének *nincs* tulajdonosa [...]. A megyeház ablakain embermagasságnyi dudva zöldül elő, az udvarok szépen benöve fűvel; a templomok orgona nélkül, az oltárok díszképeiktől megfosztva [...].” (III. úti levél. CB IV. 87.)

És az is valószínű, hogy az újrakezdődő élet első jeleihez is Nagyenyed szolgáltatott mintát: „[...] itt amott látni csak egy újból felépült lakot. [...] nagy áldás az égtől, hogy az emberek feledni tudnak s hogy a sfrokon is szabad virágnak nőni. Egyébiránt az itt lakók azt állítják, hogy Enyed már nagyon sokat épült.” (Uo. 87–88.)

A második szerkezeti részt — a novella jó kétharmadát — Jókai közismert mesemotívumok segítségével szövi kerék történeté. Ezzel Dávid Gyula is részletesen foglalkozik, megemlítve a szolgálatba szegődést, a jó és rossz gazda motívumait, a különféle próbatételek beépülését, a molnárlegénynek álló József történetének népmesei kibontását, s végül azt, hogy mindez a mese időtlen közegében pereg le. (Vö. Dávid 85.)

Jókai a főcselekményt gazdagon átszövi anekdoták, adomák szálaival. Érezhetően anekdotai eredetű az apa kalandos utazása Witttembergába, a rossz diák „könyvtárának” lelepleződése; s amikor pedig a mesezáró motívumokra kerül a sor, a szerelmesek boldogulása után a hamisak megbűnhődése következnek, Jókai egy hirtelen ötlettel ezt a hagyományos motívumot adomára cseréli.

Meséhez közelítő, de mesének mégsem minősíthető írás, a szerzői műfajmegjelölés (*novella*) is erre utal. A mesétől elkülönítik a történelmi keretet át- meg átszövő anekdotikus elemek, zsánerképek stb.

Az alábbiakban közlünk néhány sort a neves erdélyi utazónak, Ürögdi Nagy Ferencnek (1804–76) a Nemzeti Társalkodó 1839. évfolyamában megjelent útleírásából (*Az utazás divatja*. Egyed Ákos összeállítása, Bukarest 1973), hogy érezzessük, mennyire helytálló Jókai vásárcépe Brassó kereskedelmi súlyát, szerepét és lakóinak tarkaságát tekintve is. „Erdélyi embernek, kivált ha nem volt szerencséje bepillantani a Kárpátokon túli világba, bajosan leend fogalma kereskedővárosról, míg Brassóban meg nem fordult. [...] az áruk körül forgolódnók tarka csoportja, kik közül a tűzrölpattant székelty a csendes szásztól s a keleties öltözötű görögtől a beretvált homlokkal könnyen megismerheted; ez a sürgölődés, mozgás, futás, lőtás, súrlódás, mely itt mint egy tengerparton a legfestőibb vegyületekben hullámszik; [...] Brassóban jelenleg mintegy 80 nagyobb kereskedői ház található; apróbbak száma nélkül. 42 céhekben s több szabad társulatokban készítik fel a növényi és állati termékeket [...].” (I. m. 68–71.)

Nincs okunk abban kételkedni, hogy valóban Brassó a minta, ha ezt a képet esetleg korábbi vásáremlékek színezik is. (Vö. Dávid 86.)

Az ötvenes évek novellái nem egy kitűnő zsánerekkel szolgálnak, Jókai egyik maradandó eszköze ez. S ennek egyik mintapéldánya éppen a *brassói vásár* képe, amely apró zsánerekből épül nagyszabású tablóvá.

Végül az alakteremtés néhány sajátossága kapcsán egy-két előzményre, mintára, főleg az életrajzi elemek beszövődésére szeretnénk felhívni a figyelmet.

A két leány — a szelíd Rozáli és az amazon természetű Katica — sarkított figurái jó néhány elődre tekintenek vissza. (Ilyen alakok: a *Petki Farkas leányaiból* Ilonka és Erzsike, a *Carinusból* Glyceria és Sophronia és *A nagyenyedi két fűzfa* diákhősei, Zetelaky József és Karassiy Áron.) Az ellentétes természetek vonzalmára is magyarázatot ad novellánk: „[. . .] ami saját természetéből hiányzott, azt a másikban mint tökéletességet csodálta [. . .] az ellentétek szeretik egymást [. . .] az erős a gyöngét [. . .]” (JKK 265.). E soroknak valóságos értéke is van, Jókai a maga ragaszkodásairól is szól. „Tagadhatatlan, hogy Jókai vonzódott a céltudatos, erős egyéniségekhez — Laborfalvi Róza és édesanyja mellett Petőfit, Nyáry Pált, Tisza Kálmánt, Hegedűs Sándort említhetjük ezek sorában —, szívesen rájuk is hagyatkozott. Kikovácsolt terveit könnyen feláldozta az ő befolyásuknak [. . .]” (Nagy Miklós: *Jókai*. Bp. 1968. 15.). Az alakok rendszerének kialakításában Jókai ezt a *polaris magot* (Katica és Rozáli alakját) tekinti alapnak, s mint a sakktáblán — fekete fehér mellett — úgy kapnak gazdát is a leányok (a hallgatag Rozáli a perlekedő Weimuthné, az erélyes Katica a jámbor, idős Szikszné), s a fentieknek megfelelően Weimuthné férje papucs, Sziksz pedig szoknyavadász. Az alakok rendszere az ellentéteken, a polaritáson alapszik, de szerepe van a szimmetriának is. Már az első lapokon eldőlt, hogy Katica választottja Dankos János, a rendszer csak Rozáli oldalán nyitott, ide illeszti Jókai a novella utolsó fontosabb figuráját, Weimuth József alakját, akiben diákkori énjének ellenlábását, egy anti-Jókait állít elénk.

A pápai diákevek (1841—42) néhány levelében az ifjú Jókai fogadkozásai olvashatók: elkerüli a rossz társaságot, semmiféle mulatságba nem jár stb. Viszont szorgalmasan képezi magát: nyelveket tanul, festeget, novellát és verset ír — mindez mellett eminens. (Vö. 1842. febr. 9-én, Pápán kelt levele. JKK Lev I. 7—8.) A szigorú tilalmakat még öregkorában is felelegeti: „Rettentés okos embereknek neveltek bennünket. Nem volt se birkózás, se lapdázás, se tánc. Még a billiárdozás is öt forint büntetés terhe alatt volt megtiltva a diákoknak.” (*Az én iskolatársaim*. 1893. HhM 5. k. 164.)

Festészeti, irodalmi ambícióiról nem mond le, az eminensek között van Kecskeméten is (1842–44), de ezek már vidámabb, szabadabb évek. (S ettől a ponttól már érezzük, hogy nem önmaga ellentéte a minta!) A vézna pápai diákból Kecskemét erős, egészséges fiatal farag (a novellabeli József is „vállas fickó” lesz!), megnő a testedzés, a sportok szerepe, a jurátusok birkóznak, vívnak, táncolnak — vagyis ez az életmód már adhatott néhány ötletet Weimuth József „könyvtárának” összeállításához. A rossz diákból (Józsefből) azonban becsületes iparos, szerelméért bátran megküzdő hős lesz, s ezt nem csupán a mesemondás törvényei írják elő! Mint említettük, a *Háromszéki leányok* rokon írás *A nagyenyedi két fűzfával* a közös történeti forrás, a megelevenedő diákélmények révén és a meseszövében is. Zsigmond Ferenc szerint: „A szentimentális alapeszme gyakran a meseszövé terén is egyformaságot okoz: [...] *A nagyenyedi két fűzfa*, *A háromszéki leányok* cselekvénye lényegileg ugyanaz: a szerelem hőssé tesz egy-egy békés hajlandóságú vagy éppen gyáva ifjút; különbség mindössze a nevekben van, az egyiket [...] Zetelaky Józsefnek, a [másikat] Weimuth Józsefnek hívják. A csodaszzerű változásnak [...] nincs egyéb magyarázata, csak a szerelmi szenvedély; [...]” (Zsigmond 112.)

Összegezve a novella megformálásának néhány tanulságát, Jókai alkotásmódját is jellemezzük ezzel. A történeti alapra épített, mesés-anekdotikus szálakkal átszőtt, az alakok jellege és rendszere által némiképp előlegezett cselekmény szórakoztató olvasmány is, egyben fontos eszmék közvetítője az 50-es évek olvasói számára a minden mélypontról van felemelkedés, a minden bukás után lehetséges kibontakozás biztatásával; ez pedig — miként a verses allegóriákban — a kispikában is jelenlevő, értékelendő vonás.

Irodalom

Zsigmond Ferenc monográfiája megállapítja, hogy a szentimentális alapeszme a meseszövé terén is egyformaságokhoz vezet. A *Perózes*, *A nagyenyedi két fűzfa*, a *Háromszéki leányok* cselekménye lényegileg ugyanaz. (Zsigmond 112.)

Bernfeld Magdolna tanulmánya (*A németiség Jókai Mór megvilágításában*. Bp. 1927) nagy figyelmet szentel novellánknak, a részletes cselekményismertetés után így vélekedik: „Jellemző példája ez a novella Jókai azon műveinek, melyekben nemcsak egy vagy két szász jellem fordul elő, hanem mely a szászság körében játszódik le.

Jókai két szász családot mutat be nekünk s e két családnak nincs egyetlen egy tagja sem, mely a szász jellem speciális jellegzettségével bírna s ne lehetne épúgy bármely más nemzetiségű." A csélcsep Sziksz s folyton imádkozó anyja, aki nem sok gondot fordít fia nevelésére, Weimuth, a papucsférj és perlekedő felesége, fiuk, József, aki külföldi tanulmányok után a molnármesterséget választja, és derekasan megküzd Rozáliáért — „[. . .] mindezek a szász népnek, melyet Jókai általában dicsérni szokott, csak kevésbé reprezentálói. Az egyetlen szimpatikus szereplő József, ki szintén nem fájának képviselője s inkább székely, mint szász jellem. A novella azt is megállapítja, hogy ez a két család a szászok között csak kivétel. A szász polgárok valamenynyien jól bántak a székely leánnyokkal, és a szereplő néhány gonosz ember egészen ritka Brassóban. [. . .] E munkájából is felismerhetjük, hogy az egyéni jellemzés Jókai gyenge oldalai közé tartozik s látjuk, hogy Jókai nem képes a szász nép tipikus faji és általános emberi tulajdonságait szerencsés kézzel elhatárolni. A polgármesterben festi meg Jókai az okos, derék szász polgár típusát, ki eszes fejtegetéseivel elhárítja a székelyektől rettegő szász népről a veszélyt. Az egyetlen találó szász jellem." (I. m. 32–33.)

Szinnyei összefoglalásában novellánk központi gondolataként a hűséget emeli ki. Dankos András — a novella egyik példamutató alakja — lelket önt a falu népébe, lerombolt otthonuk felépítésére ösztönzi őket, arra figyelmeztetve, hogy nem hagyhatják el hazájukat a nyomorúságban, és a szebb jövő ígérétevel biztatja őket. (Szinnyei i. k. 251.) „A novella [. . .] komolyan, az 1692-i tatárpusztítással kezdődik, de annál vígabban folytatódik a szolgálatba szegődött háromszéki székely leányok brassói viselt dolgaival. Jól rajzolt alakok bonyolítják a mesét: a szende Rozália és a tűzrőlpattant, amazontermesztű Katica (a romantika szokásos alakpárja), az erényes Weimuth főrmender s a szoknyavadász Sziksz syndikus, a rettenetesnyelvű Weimuthné, s fiuk, József, a wittenbergi diák. A mulatságos jelenetek egymást érik: Katica lenyelveli a félelmes hárpíát, alaposan helybenhagyja Sziksz uramat, az apa wittenbergi látogatása fiánál, a brassói vásár, a nagy verekedés, a székely leányok lázadása. Stflusa csupa ötlet és humor.” (Szinnyei i. k. 305.)

Dávid Gyula könyve főleg műfaji szemszögből vizsgálódik, az egyes műfajok találkozását, összefonódását mutatja ki novellánkban. „Az enyedi diákok hajdani történetét idéző elbeszélés után nem sokkal jelenik meg *A háromszéki leányok*, amelyben a történelmi alapon nem annyira az anekdota, hanem inkább egy másik elem: a népmese válik uralkodóvá. Itt a históriának már csak a cselekmény elindításában van szerepe: a tatárok 1692-es betérése miatt kell a háromszéki

lányoknak elhagyniok szülőföldjüket, s béállaniok Brassóba szolgálni. E bevezető rész után a két uzoni lány, a jámbor Rozália és a tűzről-pattant Katica élete egészen népmesei-anekdotai helyzeteken keresztül bonyolódik. A szolgálatba szegődés, a jó és a rossz gazdánál adódó, anekdotai színeződésű próbatételek vagy Rozália és a molnárlegénynek álló szász polgárfiú története — a kétségtelenül meglévő történelmi kellék-elemek ellenére — inkább a népmese időtlen közegében bontakozik ki. [. . .] *A háromszéki leányok* azonban még nem a tiszta romantikus népmese. Szövegébe — kor és hangulatfestő intenzitással — még szervesen épül be a Csereiből ismert történelmi múlt s Jókai első [erdélyi] utazásának néhány személyes élménye; [. . .] minden bizonnyal egy meg nem írt levél élményanyagát építette bele a Szent Mihály-napi brassói vásár színpompás leírása is. [. . .]” (Dávid 85–86.)

Vita Zsigmond az erdélyi táj ösztönző szerepéről ír. Első — 1853-as — erdélyi útjának állomásai elevenednek meg *A háromszéki leányok* lapjain. Egy uzoni kúria élményszerű leírása vagy a színpompás brassói vásár jelenetei bizonyítják, hol fordult meg írónk. (Vita 76–77.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk főszövege az első kötetkiadáson (*Erdélyi képek*, 1854 = EK) alapszik. Néhány esetben az NK alapján javítottuk a szöveget. Végrehajtottuk a helyesírási korszerűsítést, amelynek csak néhány jellegzetes esetét idézzük: *tépázkodott, léleket, aként, pelengérre, ekklézsiát* stb., ill. *szelíd, nyulánk, ígért* stb. helyett *tépázkodott, lélegzet, akként, pellengérre, eklézsiát* stb., ill. *szellő, nyulánk, ígért* stb. olvasható szövegünkben. A mai írásmódnak megfelelően írtuk az idegen szavak zömét (pl. *consistorium, gratulatio, senator, penitentia, triumpháló* helyett *konzisztórium, gratuláció, szenátor, penitencia, triumfáló* áll szövegünkben). Megőriztük viszont néhány ritkán használt idegen szó eredeti írásmódját: *syndicus, sessio*.

Az első kötetkiadás kiemeléseit tartottuk meg. Szövegváltozatok tekintetében a Db és az NK (23. k.) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

262 : alcím: (*Novella*) (NK: (*Elbeszélés*))

11 vizei (Db: *vřze*)

21 oly (Db: *ollyan*)

263 : 16 építé (Db: *épiteté*)

Lap: Sor:

- 263 : 17 *András*; (NK: And.);
    Domini (NK: Dom.)
    MDCLXVII-ben." (NK: MDCLXVII.)"
    18 benne (NK: benn)
    19 *meggazdagodott* (Db: *megszaporodott*)
- 264 : 4 *erkölcsöknek* (Db: *erkölcsnek*)
    13 *szegény ember* (NK: *szegény emberek*)
    14 *ahogy azt a költő* (NK: *ahogy a költő*)
    19 *kívánná* (NK: *kiváná*)
    33 *halavánnyá* (Db: *halvánnyá*)
    34 *nyúlánk, gyors* (Db: *nyúlánk, karcsú*)
- 265 : 9 *ezért* (NK: *azért*)
    17 *az árva* (NK: *ez árva*)
    18 *lakodalmazásra* (NK: *lakadalmazásra*)
    19 *Dankosék* (NK: *a Dankosék*)
- 266 : 4 *kötőfékjét* (Db: *kötőfékjeit*)
    10 *levén* (NK: *lévén*)
    15 *kik égő* (Db, EK: *ki égő* – NK alapján jav.)
    hajigáltak (Db, EK: *hajigált* – NK alapján jav.)
    20 *nevekedtek* (NK: *növekedtek*)
    33 *egekig is hatottak* (Db: *egekig hatottak*)
- 267 : 7 *betört tatárok* (NK: *betörő tatárok*)
    8 *verték* (Db: *verék*)
    11 *fordultak* (NK: *futottak*)
    13 *sáskára* (Db: *sáskákra*)
    17 *hazaszállingózni* (NK: *haza szállinkózni*)
    18 *hova* (NK: *hová*)
    nem lehet (Db: *sem lehet*)
    33 *igen keresztyén* (Db, EK: *igen keresztyén*; olvasati hiba! – NK alapján jav.)
    34 *templomban* (EK: *templomba* – NK alapján jav.)
- 268 : 2 *ölében* (EK, NK: *ölebe* – Db alapján jav.)
    3 *markában* (EK, NK: *markába* – Db alapján jav.)
    16 *védni* (NK: *védeni*)
    20 *amint* (NK: *s amint*)
- 269 : 2 *Megvan még alattunk* (NK: *Megvan alattunk*)
    16 *szívéből* (NK: *szívöböl*)
    18 *elfogta* (Db: *fogadta*)
    21 *csoportonként* (Db: *csoportonként*)
    24 *kéz munkához* (NK: *kéz a munkához*)
    apraja (Db: *aprója*)

Lap: Sor:

- 270 : 1 fával (NK: fából)
2 oly kevés (Db: olyan kevés)
11 és sok hajadon (Db: s sok hajadon)
mikor (Db: midőn)
19 hónaponként (Db: hónaponként)
- 271 : 8 ilyformán (Db: ilyenformán)
egyik családnak (NK: egy családnak)
13 leányim (NK: leányaim)
14 leányhoz (Db: leányokhoz)
19 erkölcsseiteket (NK: erkölcsseitek)
34 szolgálalba (Db: szolgálni)
még az unokáikon (NK: még unokáikon)
- 272 : 2 minő (NK: milyen)
hoznak (Db: hoztak)
5 hogy dolgoztak eddig az uzoni férfiak reggeltől estig (Db: dolgozzak ezután még estétől reggelig)
11 nyakára (NK: nyakába)
12 kezdék (kezdték)
24 hogy amíg (NK: hogy míg)
- 273 : 3 hiszen (Db: iszen)
18 vették (NK: tették)
21 második (Db: másik)
33 elfogyott (Db: elfogyott)
- 274 : 3 előjáróságokat (NK: előjáróságokat)
5 nem tért (Db: sem tért)
7 szülőiknek (NK: szüleiknek)
- 275 : 9 vajmi (Db: vajhmi)
16 azon egyetlen (NK: az egyetlen)
21 örökös (NK: öröklél)
22 nagyon ritkán (NK: nagy ritkán)
- 276 : 15 is nagyon (NK: nagyon is)
18 megállni (Db: megállami)
23 ha kútra (NK: ha a kútra)
24 volna hamarább (Db: volna el hamarább)
- 277 : 3 hogy a pörölésen (Db: hogy pörölésen)
9 ki nem futni (Db, EK: el nem futni — NK alapján jav.)
11 mosdatni (NK: megmosdatni)
23 meg lehet vele takarítani (Db: meg lehet takarítani)
25 elvégezek (Db: elvégezek)
- 278 : 3 tehát tökéletesen (NK: tehát már tökéletesen)
26 pékkel (NK: a pékkel)

Lap: Sor:

- 279 : 4 mutogattak (EK: mutogatták — NK alapján jav.)
280 : 10 nézett is rá (NK: is nézett rá)
11 házat (NK: házát)
30 patália (NK: patalia)
281 : 3 asszonynak (Db: asszonyságnak)
282 : 9 estve (NK: este)
utolsó (Db: legutolsó)
33 mécszet (mécseset)
283 : 16 elbújtak (Db: elbúttak)
27 várt *rá* (NK: várt Szikszre)
28 népsereggel (Db: népséggel)
285 : 26 apja is, nemigen (Db: apja sem igen)
286 : 3 sert (NK: sört)
mindezeket (Db: mind ezen)
14 Ott, ott van (Db: Óh, ott van)
22 félrehúzta (Db: félrehúzá)
287 : 2 van. Felele (NK: van, felelé)
12 marad meg semmi (NK: marad semmi)
13 telnék (Db: telne)
földműves (NK: földműves)
és a mesterember (NK: és mesterember)
23 szintén (Db: szinte)
24 sok tudománnyal (Db: sok nagy tudománnyal)
29 sorba (NK: sorra)
288 : 19 nagyon siralmasan (NK: igen siralmasan)
22 monda (NK: mondá)
289 : 25 szüleinek (Db: szüléinek)
290 : 2 magában az érzést (NK: magában ezt az érzést)
7 hajlékába (Db: hajlokába)
17 ajánlhatva (Db: ajánlhatva)
18 ékesen szólással (NK: ékesszólással)
23 *dulcsászaáruló* (Db, EK: *puliszka-áruló* — NK alapján jav.)
25 elvásálja (NK: elvásárolja)
291 : 26 veszteget örömet (EK: örömet veszteget — NK alapján jav.)
31 egy hetyke (NK: a hetyke)
32 jön (NK: jő)
33 Jön (NK: Jő)
292 : 5 mert könnyen késdőféseket (NK: mert késdőféseket)
13 szinte (NK: szintén)
17 ki, és utána (EK: ki, utána — NK alapján jav.)

Lap: Sor:

- 292 : 20 ménkű (NK: ménkő)
26 mint a farkas (Db: mint farkas)
30 azért (Db: ezért)
33 vívátot (NK: szetreáshkát)
- 293 : 12 ügy-é (NK: ügy-e)
gúnyolódnak (Db: gúnyolódának)
20 eldült (NK: elhült)
keresztyéni (Db: keresztényi)
22 kocma (NK: korcsma)
23 felfordítá (Db: felfordítva)
24 s odaszorítá (Db: odaszorítá)
33 ordítá (Db: ordita)
- 294 : 11 egy boért (Db: oláh boért)
32 Hiába (Db: Híjába)
- 295 : 8 monda (NK: mondá)
14 kapni. Monda (NK: kapni, mondá)
25 zörgéseire (Db: zörgéseire)
26 nem (NK: sem)
31 egyenkint (Db: egyenként)
- 296 : 1 mindünnen (NK: mindenünnen)
9 iskolás suhanc (NK: iskolasuhanc)
10 közepett (Db: középett)
18 leány nagy sírva (NK: leány sírva)
- 297 : 4 fején (NK: a fején)
10 végéig (NK: végeig)
14 ordítá (Db: ordíta)
- 298 : 17 arcainkat (Db: orcáinkat)
29 a sajátságos (NK: e sajátságos)
31 4000 székely (Db: 4000 ezer székely)
- 299 : 7 azt is megígérték (NK: azt megígérték)
16 közlekedik Cenk (Db: közlekedik a Cenk)
17 hozák híriül (Db: hozzák híriül)
34 lévén (Db: levén)
- 300 : 3 állani (Db: állni)
4 nemzetsége (Db, EK: nemessége — NK alapján jav.)
6 majd el (Db: el majd)
11 magyarszerető (Db: magyaryszerető)
25 emlékezetben (Db: emlékezetében)
30 lakodalmat (NK: lakadalmat)
- 301 : 4 tevé (Db: téve)
7 s ahol (Db: s a holott)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 262 : 1 ezerhatszázkilencvenkettedik esztendőben — Cserei *Historiája* szerint 1693-ban (l. részletesebben a forráskritikai fejezetben — JKK 638—639.)
- 16 káromkodást nem lehet hallani — „Bezzeg régen [...] nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások [...]” (Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp. 1972. 77.) Apor a régi (XVII. sz.-i) Erdély erkölcsét jellemzi a fenti megállapítással. Apor művét Jókai jól ismerte, forrásként használta (*Petki Farkas leányai*).
- 23 Uzon — ma: Ozun. Brassótól ÉK-i irányban, kb. 27 km-re fekszik, mint Orbán Balázs írja Háromszéknek Sepsi fiókszékében, lakossága 1697 fő, ebből 1146 református. (Orbán III. 8.)
- 263 : 1 lófeő székely — mai alakban: lófő. Vitatott jelentésű összetett szó. Hagyományos értelmezés szerint (valószínű, Jókai is így használja): lovon harcoló székely. — Györfly György szerint (Századok, 1958. 80.) a hármas tagozódású székely társadalom középső rétege: Loffew (köznyelven: lófő). — A legfrissebb álláspont szerint (Erdődi József, *Magyar Nyelv*, 1978. 76—79.) az összetétel előtagja finnugor eredetű számnév (tíz), az utótag pedig ’vezető, parancsnok’ értelmű; a teljes szóalak jelentése tehát: tíz ember vezetője, tizedes.
- 7 párthus vitéz — harcias lovas nép, a Kaszpi-tenger déli részén állt birodalmuk az ókorban; Rómával hosszú harcot folytattak, később a parthusok az iráni népekbe olvadtak.
- 28 zdbé — kapufélfa
- 264 : 29 instancia — kérvény
- 266 : 23 bükszádi erdők — Bükszád (ma: Bicsad) Uzontól északra, kb. 35 km-re fekvő község, Jókai első erdélyi útján Szent Anna tavát elhagyva áthaladt ezen a tájon.
- 271 : 17 Jákob, kétszer hét esztendeig szolgált — Jákob bibliai patriarcha, Ézsau ikertestvére, aki elől csellal megszerzi az elsőszülöttség jogát. Ézsau haragja elől nagybátyjához, Lábánhoz menekül, ahol hét évig szolgált, hogy feleségül kaphassa Lábán lányát, Ráchelt. Mivel azonban az idősebb lányt csempészték ágyába, Ráchelért újabb hét évet kellett szolgálnia.
- 272 : 26 limbus — az alvilág pereme, a pokol tornáca
- 29 csak egy ugrás ide Brassó — Uzon 25 km-re esik Brassótól.

Lap: Sor:

- 274 : 12 *syndicus* — a városi tanács tagja, jogi ügyvivő, ügyész. Ez a novellából is kiderül, Sziksz különféle jogi feladatokat lát el (Katica védelmét, Rozáli számára pedig a városi tanács ítéletét hirdeti ki).
- 13 *fürmender* — gondnok, gyám. Weimuth uram a városi tanács tagja, akit gazdag polgárként választottak be a tekintélyes testületbe. Jogi végzettséggel is rendelkezik, bár rossz prókátor. Weimuth alakjában Jókai apjának alakja ködlik fel, aki nem sok hajlamot mutatott az ügyvédi pálya iránt. „Az ügyvédeskedésen kívül még egy másik munkakörben is szorgalmaskodott Jókay József [...] megválasztották a városi árvaszék ügyeinek intézőjévé, népiesen szólva: árvák atyjává.” (Zsigmond 6.)
- 275 : 30 *Mihálytól Györgyig* — ápr. 24-től szept. 29-ig tartott a szegődési év
- 277 : 13 *szapulni* — ősi mosási eljárás, többnyire sulyokkal végzett munka
- 14 *mángolni* — mángorolni
- 280 : 16 *kővé váltak [...] mint ahogy a mesebeli kősziklák története hangzik* — Az *Ezeregyéjszaka* meséiből származó hasonlat eredetének pontos meghatározása nem könnyű feladat, mert e motívum többször is előfordul a gyűjteményben. Az első teljes magyar nyelvű kiadás (Nádor Gyula: *Ezeregy éjszaka*. Bp. 1884–85) alapján említünk meg néhány lehetőséget. *A fekete szigetek ifjú királyának történetében* az ifjú herceg változik márvánnyá (i. m. I. k. 193.), *Szidi Numán történetében* pedig a főhős kívül meg réműletében. (Uo. 4. k. 80–82.)
- 281 : 14 *beköti még a koszorúját* — E Jókai által alkotott szólás alapja a *beköti a fejét* szókapcsolat, de a megszegyenítő büntetésként alkalmazott szalmakoszorú (l. a 297. lap I. sorához fűzött jegyzetet) beillesztésével fenyegető tartalmúvá lesz.
- 18 *annak jutott ki [...] a csáva* — *A benne van a csávában* bizonyos értelemben a kötött szólások közé tartozik, bár sok változata ismert: csávában hagy, kikerül vagy kihúz a csávából stb. Mivel Jókai átlépi azt a kötöttséget, amely még a csáva kellemetlen, bűzös fürdőjére utal — szólásteremtése nem mondható szerencsésnek. (Vö. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1965. 47–48.)
- 284 : 11 *pogányok nyelvei* — görög, latin
- 24 *Wittemberga* — A Bölcs Frigyes által 1502-ben alapított egyetem a lutheri tanok szolgálatában állt.

Lap: Sor:

- 285 : 8 *konzisztórium* — egyházi kormányzó szerv, vezetőtestület; itt: iskolatanács
- 15 *sessio* — ülészak
- 286 : 8 *hurító* — dorgálás, nyers hangú elhallgattatás. Igei alakja a *Metamorphosis*ban többször előfordul: „[...] más vallású falukon, városokon [...] mentenek által, csúfolták, hurították [...] s káromolták a barátokat [...]” (Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp. 1972. 91.)
- 290 : 19 *kétnyüstös szoknya* — a *nyüst* a szövőszék egyik alkatrésze, a *nyüstök számától* függ a textília mintája
- 23 *dulcsásza* — román szó, helyesen: *dulcsáca*, sűrű cukoroldatban eltett gyümölcs
- 25 *fáta* — román lány
- 291 : 4 *méhser* — márc, hígított mézből erjesztett szeszes ital
- 10 *boér* — *bojár*. A *boér* alak valószínű Apor *Metamorphosis*ából ered. (I. m. 33.)
- 292 : 1 *sing* — a rófnél rövidebb hossz mérték, kb. 60 cm
- 293 : 10 *Kreuz-Donnerwetter!* — mennydörgős mennykő
- 294 : 22 *alderman* — városi tanácsos
- 297 : 1 *büntetések* — e büntetések mind szokásban voltak a XVI–XVIII. sz. folyamán, ha nem is együttesen alkalmazták őket. Megszégyenítő büntetések voltak: haj és szakáll levágása, megvesszőzés, kiséprűzés, szalmakoszorú, kaloda, pellengér, nyakvas, eklézsia-követés stb. Az *eklézsia-követés* a reformátusoknál volt szokásban, a XVI–XVII. sz.-ban a legkisebb vétségért is kiszabták, II. József törölte el. A büntetés abból állott, hogy a bűnöst fekete posztóval letakarták, a pap prédikációt tartott neki, felolvasta a bűnbánati könyörgést, amit a bűnös tartozott utána mondani, majd a pap feloldozta bűnei alól. (Trócsányi Zoltán: *Régi világ, furcsa világ*. Bp. 1958. 125–128.)
- 299 : 17 *Cenk* — Cenk-hegy, Brassó felett emelkedő 961 m magas mészsirt. Valaha a város védelmét szolgáló vár állott a tetején.
- 30 *Prázsmár* — ma: Prejmer, Brassótól ÉK-re, kb. 18 km-re esik.

9. AZ UTOLSÓ CSATÁR

K nem ismeretes.

- M: 1. Müller Gyula Nagy Naptára 1854-re. Szerk. Friebeisz István. Pest [megj. 1853. aug. 27.] A novella után *Jókai Mór* aláírás. — 83—86.
2. EK¹ 2. k. 253—262.
3. Dek¹ 4. k. 103—118.
4. Dek²—Dek⁸ 5. k. 189—201.
5. Dek—NK (NK 13. k.) 132—140.
6. Dek—CentK (55. k.) 105—112.
7. Kis *Dekameron*¹ 141—153.
Lapszámeltérések: 2. kiad.: 145—157.
4. kiad.: 136—147.
6. kiad.: 139—150.
7. kiad.: 134—145.
8. *Válogatott elbeszélések*. Bp. 1955. I. k. 618—626.
9. *A nagyenyedi két fűzfa és más elbeszélések*. Bp. 1954. Ifjúsági Könyvkiadó. 159 l. (A hazáért és szabadságért) — 42—50.
Ua. 2. kiad. Bp. 1954. — 42—50.
A nagyenyedi két fűzfa és más elbeszélések. Bp. é. n. [1956.] Ifjúsági Könyvkiadó. 359 l. (Ifjúsági kiskönyvtár) — 37—50.
Ua. Bp. é. n. [1956.] (Iskolai könyvtár)
Ua. Bp. 1956. (Ifjúsági kiskönyvtár 8.)
A nagyenyedi két fűzfa. Bp. 1978. Móra Ferenc Könyvkiadó. 318 l. (Delfin Könyvek) — 70—78.
A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (516, 519, 521.)

Fordítás:

Francia: **Le dernier combattant*. Paris 1954. „France—Hongrie”, No 40. [Demeter]

Keletkezése (források, minták)

Müller Gyula Nagy Naptárának 1854-es évi kötete (megj. 1853. aug. 27-én) közli novellánkat, de Jókai hamarosan másodszor is közre-

adja az *Erdélyi képek*ben. Mi indokolja, hogy a szövegében egyetlen erdélyi vonatkozást sem tartalmazó írást a fenti kötetbe sorolta? Erre egyetlen magyarázat adható: Kezy Domokos neve és tette mögött Zeyk Domokos (1816—1849) rejtőzik. Zeyk Domokosról pedig első erdélyi útja során hallhatott Kemény Istvántól, a nagyenyedi kollegium gondnokától, aki csombordi kastélyában látta vendégül szerzőnket az 1853. máj. 14—15 közötti éjszakán. (Vö. CB IV. 88.) Kemény István családjából ketten is harcoltak Bem seregében (Kemény Farkas és Zeyk Domokos), s aligha maradt tettük említetlenül! Hogy valójában miről is folyt a beszélgetés a csombordi éjszakán, arról természetesen nincs tudomásunk, csupán a Zeyk Domokos alakját idéző későbbi visszaemlékezések (amelyekből az alábbiakban idézünk) és novellánk cselekményének összevetése győzhet meg arról, hogy valójában kiről is szól *Az utolsó csatár*. (A Kezy név is a Zeyk név betűvariációjából született!)

„Már a csata bevégeződött; a dsidások — és nem kozákok — az üldözésből már tértek vissza, mikor Lüders orosz tábornok fényes táborkar kíséretében kijött Fejéregyházán felül a kis-buni-ut és ország-ut szögellésénél levő dombra, honnan a völgy területe mind alá, mind felfelé belátható. Mig itt állottak, szemcsövét a tábornok a fejéregyházi tanorok közepe felé irányozza, hol egy huszár nagy sárga telivér lován száguld. A szállongó, s őt megtámadó dsidásokat egyenkint levágja, s néha 3-4 közől is egykettő megsebzése, s a többiek megszalasztása által kivágja [magát]. Már átugratott a tanorok sáncán, a táborkartól alig volt 100 lépésre, mikor egy fiatal tiszt a táborkarból kiugrat, Zeyket megtámadja. Ez hatalmas pallosszerű kardjával első vágásra homlokán olyat vág, hogy koponyafedél és sisak messzeugrott. Mikor ezt Lüders látta, szemét táborkarán végig jártatta, mintegy kérdezve, ha látták-e e hatalmas vágást? azonnal parancsot adott, hogy e huszárt ne bántsák, hanem fogják el élve. Ezen parancssóra egész dsida-erdő fogta körül Zeyket, de ő minden megadási felszólításra vágással felelt. Ez támadóit felbószíté. Lovát és őt is már több dsida átfurta. Végerejét megfeszíté ekkor, pisztolyát elővonta s magát föbe lőtte. Állítólag Lüders Heydtehoz fordult, s ezt mondotta volna: »Schade, ein guter Soldat!« (Részlet Lengyel József leveléből; *Adatok Petőfi halálához* c. cikksorozat. Közli: VU 1861. jan. 27. 43.)

Továbbá: „Zeyk Domokos, a Bem valóságos élő bástyája [...] sohasem maradt el az öreg mellől; gyakran elmondotta: »Mig engem látnak fiuk, ne féltsétek az öreget.« Számtalan csatában fedezte saját testével forrón szeretett vezérét; utoljára is az ő védelmében esett el Segesvárnál.” (Mezei József jegyzeteiből összeállította Bodon József.

Részlet a *Visszaemlékezések a szabadságharcra* c. cikksorozatból. Közli: VU 1880. máj. 9. 299.)

A kilencvenes évek végén Jókai többször említi Zeyk Domokos tettét (*A márciusi fiataltság*. NK 96. k. 12–13., 1848-iki emlékek. HhM 5. k. 267.); ez utóbbi visszaemlékezéshez az alábbi megjegyzést fűzi: „Ezt a hőstettet én még 1850-ben leírtam a Szilágyi Sándor »Magyar írók füzetében.« Kazinczy Gábortól hallottam.” (I. m. 267.) A Magyar Írók Füzetében valóban olvasható néhány Jókai-írás, de Zeyk Domokosról egyikben sem esik szó. Valószínű, hogy Jókai ötven év múltán már pontatlanul emlékezik vissza a novella keletkezési körülményeire.

Arra azonban jól emlékezett, hogy 1850-ben még nyíltan szólhattott volna a szabadságharc eseményeiről, mert a katonai kormányzat nem sok figyelmet szentelt a sajtó ellenőrzésének, a cenzúra csak 1850 őszétől, a polgári közigazgatás bevezetésével kezd megszilárdulni. Az 1851. júl. 6-án kelt császári rendelet bevezetésével (1852 májusától) a legszigorúbb cenzúra lépett életbe Magyarországon.

Ez indokolja, hogy Zeyk Domokos történetének nyílt előadására nem is gondolhatott ekkor már szerzőnk, ezért a cselekményt a mohácsi vész idejére helyezi. (Ez az eljárás nem új írói gyakorlatában, már korábban is kényszerül erre, *A szökevény* c. novella hőseit például spanyol környezetbe állította.)

A mohácsi helyszínre és korba helyezett történet forrásait kutatva a MNT mintáival való azonosságra kell gyanakodnunk. A fenti műnek *A szekérvárak* címet viselő fejezete pedig egyenesen rokon darabként, novellánk kiegészítő párjaként fogható fel, mivel közvetlenül a mohácsi csatavesztés utáni állapotokról szól, részletesen Dobozi tettét beszéli el. *Az utolsó csatár* is Dobozi történetével indul, de azt csupán megemlítve, Frangepán Kristóf merész vállalkozásának előadásába fog. Így a két írás nem csupán tárgyában, hanem keletkezési idejében is közel esik egymáshoz, amit az ismétlődések gondos kerülése is bizonyít.

A szekérvárak c. fejezet kizárólagos forrásaként a JKK Reg 67–68. kötetének sajtó alá rendezői Szalay László: *Magyarország története* (I–IV. Lipcse 1852–54., V–VI. Pest 1857–62) c. munkáját jelölik meg. (Vö. *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. JKK Reg 67. k. 384.)

Szalay történetének IV. kötetében jelzett forrásokat is figyelembe véve, valószínűbbnek tartjuk, hogy Dobozi történetének a forrása Jászay Pálnak *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* (Pest 1846) c. műve, melyben az jóval részletesebben, szinte novellisztikus előadásban olvasható. (I. m. 19–20.)

Esetünkben egyenesen kizárt a Szalay-mű használata, mivel annak negyedik kötete — amely az érintett kort tárgyalja — 1854-ben jelent meg, *Az utolsó csatár* pedig legkésőbb 1853 nyarán készen áll.

Igen nagy a valószínűsége annak, hogy *Az utolsó csatár* alapvető forrása Jászay Pál könyve. Novellánk egyetlen részletesen jellemzett történelmi alakjának, Frangepán Kristófnak a beállítása szolgál vélekedésünk alapjául. Frangepán valójában ugyanis meglehetősen ellentmondásos alak volt, s a novellabeli egyértelműen pozitív beállítása a forrás ösztönzésén, valamint a műfaji meghatározottságon (a rövidke novella terjedelmi határai) túl azzal is indokolható, hogy a megmentett vezérben Bem alakja is felfedezhető.

„Egyetlen férfiú állott e borús napok folytán a magyar korona alatt, kit, úgy látszik, semmi pártédek semmi magán nézet, hanem egyedül a közhaza s királyi trón iránti rendületlen hűség vezetett. Ez Zeng, Veglia és Modrus grófja, Frangepán Kristóf volt.” (Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest 1846. 25.)

Igaz, arról is szó esik, hogy nem vállalta a fővezérséget, s Szulejmán közeledtekor még Speyerben mulatott Ferdinánddal. (Uo. 25.) Később azonban ez olvasható: „Mihelyt azonban a magasztos eszme: szabadítótul jőni a honnak, megfoganzott keblében, nemcsak megígérte Lajos királynak, hogy védelműl, lehető legnagyobb gyorsasággal meg fog jelenni, de alkapitányával Záray Jeromossal együtt lóra ült, Horvátországba megérkezett. [. . .]” (Uo. 25.)

A csata helyszínének, Frangepán haderejének meghatározásához is Jászay könyvében található Jókai adatokat: „Varasd és Zágráb vidékén a Frangepán Kristóf és Karlovics János mint egy 3000 gyalog és 400 lovas hadai tanyáztak [. . .]” (Uo. 187.) Természetesen az 1849-es fehéregyházi ütközethez hasonló nem olvasható Jászaynál, de a Frangepán sikeres hadmozdulatairól írott részek szolgáltatottak adatokat, motívumokat novellánkhoz: „Elbúsult oroszládként rohant ő [Frangepán Kristóf] ki a dráva—szávaközéből Somogyba, onnan Fejérvárra 500 emberből álló csekély de lelkes hadával [. . .] hős csapattja [. . .] a Fejérvár körül rabló török csordát vitéziül visszaverette [. . .]” (Uo. 28.) E hadműveletek rémületet keltenek a török szárnyhadakban, ennek kapcsán esik szó Miháloglu-Mohammed bég-ről, az utóhadak egyik vezérééről (aki mintegy húszezres sereggel rendelkezett), s átkelési műveletét Frangepán megzavarta. (Uo. 29.) Novellánkban Frangepán ellenfele Karaman Oglí alvezér, hadereje szintén húszezer fő.

Természetesen egyéb források is az író rendelkezésére állottak. 1853-ban jelent meg Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*, amely ugyan röviden foglalkozik a mohácsi eseményekkel, de egy szerke-

zete, egy fordulata megragadhatta Jókai figyelmét: „Mert ifjú Lajos királynak Szulimán török császárral Mohács mezején lett siralmas harca meglevén, mellyen mind maga jeles méltóságos király elesett, s mind a magyar nemzetnek színe java virágja elhullott vala.” (I. m. III. rész 11. hasáb) Novellánk első soraiban pedig ez olvasható: „A mohácsi ütközetben a nemzet virága és feje elveszett [. . .]” Ez a motívum a szemtanú Brodaries István alapvető művében is megtalálható (*Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásáról*. Krakkó 1527), és több más egyébbel együtt öröklődik későbbi emlékiratokba, történeti munkákba (pl. Istvánffy Miklós művébe).

Végül pedig azt kell megjegyeznünk, hogy Zeyk Domokos halálának nyílt elbeszélésére is sor került a hetvenes években *Az utolsó vers és az utolsó golyó* címen (közli: VU 1874. 52.). Ez a változat Petőfi utolsó napjának felidézésével bővült.

Irodalom

Szinnyei Ferenc monográfiája „régimódi rege”-ként említi *Az utolsó csatárt*, majd megjegyzi: „Érdekes, hogy ez az értéktelen történet négy helyen is megjelent. [. . .]” 1859-ig, kötetben kétszer is. (Szinnyei I. k. 310.)

Nagy Miklós recenziójában (*Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 231.) szót ejt a történeti novellák gyakoriságáról, s szerzőnk azon eljárásáról, hogy a Habsburg-ellenes függetlenségi harc helyett törökkel-tatárral vívott küzdelmekről beszél; példaként *Az utolsó csatárt* említi.

Szövegváltozatok

Müller Gyula 1854-re szóló naptárában (MGYNN) közli Jókai első alkalommal *Az utolsó csatárt*, majd az *Erdélyi képek* címet viselő kötetébe sorolja. A két szöveg lényegében azonos, ezt tekintjük kiadásunk alapszövegének.

A szövegben elvégeztük a kiadási elvekben előírt helyesírási módosításokat és az idegen szóalakok korszerűsítését (*tacticájuk, spahikat, athletai* helyett *taktikájuk, szpáhikat, atlétai* olvasható a főszövegben). *Soliman* helyett a második kidolgozásban (1. később!) is használt *Szolimán* alakot írtuk. Megszüntettük a *Karamán – Karaman* ingadozást az utóbbi alak javára.

Jókai *Az utolsó csatárt* a *Dekameronba* sorolástól (4. k. 1858) kezdődően átdolgozott formában adta ki, e második változat került az

NK-ba is. Az átdolgozásnak sajátos módját választotta, a két szöveg ugyanis hullámzó módon tér el, egy-egy bekezdésük azonos, a következők azonban már átfogalmazta. Tartalmi szempontból csak a befejezés mutat említendő eltérést, a második változatból már elmaradt a hősök emlékét őrző kóroszlán megemlézése.

Mivel a két variáns szövegváltozatainak hagyományos közlése igen terjedelmes volna, a JKK-n belül már alkalmazott (vö. Elb. I. k. 522.) eljárást — a variáns betűhív közlését — választottuk helyette.

A MGYNN-ban és az EK-ben közölt szöveg eltérései:

Lap: Sor:

- 303 : 9 hosszát (EK: hosszant)
19 ulémákkal (EK: ulemákkal)
304 : 8 „hój! hój!” (EK: „hój! hój!”)
21 velök: a lövés (MGYNN: velök: lövés — EK alapján jav.)
305 : 31 esni láták (EK: esni látták)
306 : 26 letaszítottva (EK: letaszítva)
307 : 19 s átszúrva (EK: és átszúrva)
308 : 1 E makacs (EK: A makacs)
2 haragra tüzelte (EK: haragra tüzelé)
6 úgy törekedve (EK: úgy törekedtek)
22 két férfinak (EK: két férfiúnak)
34 magyar; szólt (EK: magyar! szólt)
309 : 16 valami fényeset (EK: valami fényest)
22 megmenekült (EK: menekült)
24 de e csata (EK: de a csata)

Az NK betűhív szövege:

AZ UTOLSÓ CSATÁR

(Csatakép)

Sok dicsőt fed a föld, kinek nevééről hallgat a hír.

A ki túlélte a csatát, koszorúzott fővel ült a diadalszekérre, míg az, ki a győzelmet kivívta, temetetlen maradt a csatamezőn.

Azokról, kiknek neveit dicsfény sugározza körül, eleget beszél a történet, mi beszéljünk azokról, kiknek sírhalmait sem lehet megtalálni többé.

***

Elveszett a mohácsi ütközetben a nemzet virága és feje; a tengernyi török tábor szétömlött az egész hazán, egyenkint tördelve össze a

nemesek csapatjait, mik a hon elbukása után, kétségbeesett védelemre öszzegyülekeztek.

Hasztalan festette nemes vérével Dobozy a Visegrád feletti halmot; maig is »Basaharcnak« nevezi a köznép a hősök sírját; az is a győztes nevét örökíté, nem az elbukottét, pedig amaz ellenség volt.

Ilyen hely van Varasd mellett is, melynek neve »az utolsó csatár«.

Ki találná azt ki: a rekettyés mocsár, nádas zombikjaival miért kapta ezt a nevet?

Háromezer magyar, horvát és dalmata bajnok jött a merész Frangepán vezetése alatt Szlavonia felől, a királyi hadakkal egyesülendő. A királyi hadak pedig már akkor szépen lekaszálvá feküdtek a mohácsi síkon s az ifju király koronátlan feje fölött csendes patakvíz folydogált. Varasd felett szembejött Frangepánnal Karamán Ogli, feles török-tatár haddal, egyike azon alvezéreknek, kiket a mohácsi vérnap után a győztes Szolimán szétküldött az országot meghódoltatni.

Frangepán bátor hadvezér, merész katona és lelkes hazafi volt s tán ha bizonyosan tudta volna is, hogy Mohácsnál elveszett a nemzet harca, egyedül is képes lett volna elfogadni a csatát, maroknyi hadával, hogy ha egyébben nem, osztozhasson ama dicsők halálában.

Húszezernyi pihent haddal húzódott alá a hegyekről Karamán Ogli s a mint a síkra letekinte, meglátott ott alant háromezer magyar és horvát bajnokot csatarendben állani. Végig láthatott rajtuk, megszámlálhatta őket csapatonként, nem voltak többen.

— Sajnálom e szegény ártatlan népet, sóhajta fel a török vezér s eléhozatta az alkoránt, három óra hosszat imádkozék az elesendők lelkeiért, kiket fegyvereinek éle e napon meg fog emészteni, azután megfuvatá a kürtöket s kiterjeszté előttiük táborát.

Azok meg nem mozdultak helyükből a túlnyomó erőt látva; két hegy közé ékelték magukat s hátukat egy mocsárnak vetették, melyen csak helylyel-közzel voltak keskeny csereklýés utak gázolva, olyanok, miken egyszerre egy ember haladhat végig.

Karamán Ogli látta, hogy ezek nem gondoskodtak arról, hogy megmenekülhessenek. Győzelme bizonyos volt, de ára igen magas lehetett. Ellene a kétségbeesés fogta a kardot.

Háromszor elénekelték az imámok a La illah il Allaht, háromszor menydörögte utánuk az egész sereg, akkor a vezér parancsot adott háromezer janicsárnak, hogy a hegyeken keresztül Frangepánt oldalt megkerülve, a mint a főszereg harci zaját meghallják, törjenek elő, a többieknek pedig meghagyá, hogy a csata hevében nyissanak a jobb szárny felől útat a magyar seregnek a menekülhetésre s ne törődjenek a futókkal, hanem forduljanak mind azon csapat ellen, a hol Frangepán

pán személyesen küzd. A szegény fegyverhordozó népség hadd fusson, csak a vezér essék foglyul vagy halottul, a mit előre látni nem volt nehéz, minthogy Frangepánnak az volt a szokása, hogy mindig ott járjon, hol legnagyobb a veszély.

A török-tatár vezéreknek ez volt mindig ravasz taktikájuk; me nekülni hagyták ellenfeleik egy részét, hogy a másikat annál biztosabban tehessék semmivé.

Frangepán hada kopjás magyar huszárokból s harcias horvát határőrökből állt, kiket a céllövésben a mindennapi munka gyakorolt; ezekből egy szakaszt csatárláncba osztva, a nádas, rekettyés bokrok védelme alatt előre küldött a vezér; kik oly merészen közelítének a török hadhoz, hogy golyóik a csatasoron kívül lovagló tiszteteket és nyargoncokat egyenkint szedték le lovaikról.

Karamán Ogli hirtelen egy nagy csapat tatár lovast küldött e bosszantó csatározók ellen. A tatárok szokott harci fortélyukkal tág félkört alakítottak s azzal előre feszítve hosszú dárdáikat, mint egy lassankint összecukodó legyező, rohantak a lövöldözők ellen, veszett ordítással, mintha idegen lármájukkal akarnák az ellenfél szívét megreméltetni.

A portyázó had a csatárláncból egyszerre tömeggé alakult s közel várva elleneit, oly sortüzet adott a támadó tatárookra, hogy azok megrémülten fordultak vissza, most már egymást ijesztve a kiáltozással.

Erre a varasdmegyei banderális lovasság, mintegy háromszáz nemes, nem várva parancsszóra, utána rugaszkodék a megriasztott csapatnak s közéjük vágva, elkezdtek pusztítani a megrémült futó hadat, mely nem tudta hasznát venni a tusában hosszú dárdáinak s apró bivalybor paizsát rosszul használta védelméül a hegyes csákány csapásai ellen.

Karaman Oglit düh és rémület lepte meg, midőn ez összebonyolult tömeget hadrendben álló sorai felé hömpölyögni látta; a futók zavarba hozandják a rendben állókat, a kergetett tatárok maguk fogják keresztül törni a sereg derekát . . . Nem sokáig tétovázott, hirtelen elővonatotott tizenkét sugárgyút, azokat megtölteté láncokkal és szeges zsákokkal, odairányoztatá az összekeveredett tömegre és egyenesen közéjük lövetett; a lövés elseperte a vívó hadakat, tatárt és magyart egyaránt s néhány perc múlva nyiltan állt a tér, mint egy levágott erdő helye.

A muskétás zászlóalj még állt négyszögbe verve a tér közepén; ekkor Szadi Mehemed, az összes lovasság parancsnoka, egy tömegbe gyűjtve hatezer spahit és arnót lovast, azokat egy ék alakú csapattá rendezé, mely hegyével a magyar tábor szívének volt irányozva s ez ék hegyére állt Szadi Mehemed maga, egy óriási termetű renegát,

ki vitézségéről a harcban s kegyetlenségéről a harc után egyformán ismeretes volt.

A középen álló lövészcsapat észrevevé a közelgő vést s elkezdte lassan a fősereghez visszavonulni.

Ekkor megharsantak a török lovasság két oldalán a kürtök, havannégy zászlót lehetne megszámlálni, mely a szélben egyszerre kibontakozott s a tömeg közepén a kettős lófarkat; — azzal egy hosszú Allah ordítás tört fel az égbe, melynek végét elnyelte a föld dübörgése, mely rengett a roppant hadtömeg rohanása alatt. Úgy látszott, mintha ez egyetlen rohamnak el kellene törülni a földről azt a kisedet tömeget, mit Frangepán népe alkotott.

A kis határőrcsapat szabályosan, rendben vonult vissza s midőn a török hadtömeg mintegy száz lépésnyire ért hozzá, egyszerre kilötte fegyvereit ellene.

Tizennégy zászlót láttak a lövés után lebukni: a határőr nem lövi ki fegyverét hiába; de a többi azért feltartóztatlanul rohant előre.

A lövészcsapat erre hirtelen felbomlott s rendetlen futással rohant a deréksereghez vissza, mielőtt az ádáz roham utolérné.

Frangepán négy ágyúval fogadta a közeledőket. Az ágyúkkal csak ő tudott igazán bánni a harcban; a többi magyar vezérek még akkor nem sokat gondoltak azokkal, saját nagy kárukra. A golyók egész utcákat vágtak a török lovasságban, de fel nem tarthatták azt, mint a megindult jeget a jégtörő csak széthasítja, de meg nem akasztja.

A futó lövészek mögött egy megsebesült közkatona látszott elmaradni, egy-egy társa megfogta kezét, meg elhagyta, ha nem bírt vele futni; tántorogva, ingadozva botorkázott odább, néha elbukott, ismét összeszedte magát, átölelte fegyverét és futott vele odább. Pedig ha e fegyvert elhajítja, még megmenekülhetett volna.

Végre erejefogyottan megállt, fegyverére támaszkodék, lábai nem bírták többé, lerogyott térdre, fegyvere leesett mellé; összeroskadva ott maradt a rohanó lovasok útjában. Ki ügyelt volna rá?

Abban a pillanatban, hogy a roham eleje közel jutott hozzá, hirtelen felkapta fegyverét, célzott, a fegyver eldőrdült — s a lovasság vezére Szadi Mehemed megszűnt vitéz lenni a harcban, kegyetlen a harc után: e lövés az ő számára volt tartogatva és jó helyre talált; a roham épen úgy eltapodta a lováról lebukott vezér holttestét, mint azon bajnokét, a ki őt megölte.

Frangepán táborából örömrival zendült fel, a midőn az óriási vezért esni látták, s ha Frangepán engedni, szemközt rohantak volna elleneikkel; de Frangepán helybenmaradást parancsolt, a tér neki volt kedvező, a vízjárta mező messziről nem látható apró gödrökkel volt tele, mint mocsárok szomszédjában szokott lenni; mit ágyú- és fegy-

vertúz el nem ért, megtevék e fűvel benőtt vermek, zavarba hozták a török lovasságot, megtörték a roham egységét, a lovak elbuktak az egyenetlen földön, a gyalogságnak kedvezett a tér; azok lándzsáikkal rohantak a lovasokra; Frangepán ott nyargalt fehér paripáján, mindenütt buzdítva, bátorítva harcosait s merészen vetve magát a legádázabb vívók közé; a damaszk kardok hasztalan csorbították ki eleiket acél sodronyingerén, míg az ő tenyéryni széles kardja ketté tudta vágni a paizst, a paizstartó karral együtt.

Már kis lovas hada a török ezredek közepében dült s Frangepán viadallal kicsikart lófarkas póznát mutogatott a közdöknök, midőn az oldalt fekvő hegyekről hirtelen előtörnek a janicsárok ezredei, mik az alatt az egész csatateret megkerülték.

Karamán Ogli csataterve sikerült; e ravaszág által a magyar had két részre lőn szakítva, még pedig úgy, hogy Frangepán a kisebb részzel maradt.

A harc egyszerre más fordulatot vőn; a törökök útát nyitottak a nagyobb tömegnek s minden erejükkel a kisebb töredéket fogták körül, mely így egészen a mocsárnak lőn szorítva.

Frangepánt hirtelen egy csoport huszár középre véve, a mocsár széle mentén nyargalt vele végig, valami útát keresve, melyen megszabadíthatásuk.

A spahik mindenütt nyomukban; — észrevették, hogy a vezér közöttük van s most ezt minden áron el kelle fogni.

A huszárok, folyvást harcolva üldözőikkel, futottak a mocsár szélében; egy-kettő minden összecsapásnál elhullt belőlük; némely lovastól az iszapba dőlt s az utána rohanóktól a nád közé gázoltatott; végre a kifáradt, mindenünnen elnyomott maradvány kénytelen volt magát életre-halálra megadni.

A diadalittas győzők csak akkor vették észre, hogy győzelmük bére, a fővezér, nincs az elfogottak között.

Az üldözés rohamában lováról letaszítatva, a mocsárba esett, ott lehúzta magát a víz alá; sásliliomok, vízi virágok olyan jók voltak, hogy eltakarták őt üldözői csapatja elől, kik mellette rohantak el. A következő pillanatot felhasználva, hirtelen felkapaszkodott egy gazdátlan paripára, mely elvadultan úszott neki a mocsár vizének a csata riasztó zajából; egy gyalog menekvő horvát katona kalauzul akadt hozzá, ki aztán elkezdte őt vezetni a mocsár belsőjén keresztül, egyikén azon ingó lápos utaknak, miknek tekervényein csak jártas ember gázolhat keresztül, — az is csak életveszélylyel.

— Utána! ordították a törökök, a mint meglátták a menekvőt: «dicsőség és jutalom annak, a ki őt elfogja.»

Ekkor történt az, a mi ragyogó fénypontja marad e csatának.

Tizenkét nemes bajnok, Frangepán szétvert kíséretéből, összesövetkezék, hogy a vezér futását fedezze.

A mocsáron keresztül vezető gyalogúthoz csak egy keskeny gáton keresztül lehet jutni; a gát maga is a vízszínnel egyenlő, mellette két felől feneketlen iszap, melynek tetejét benötte a vízmoha és tórongy; ki a csalóka szőnyegre lép, elnyeli az ismeretlen mélység.

E keskeny gátra állt fel a tizenkét nemes az egész török tábor ellen, nem a győzelemért, nem a dicsőségért nézve szembe a bizonyos halállal, hanem csak néhány pillanatnyi megnyert időért a futó vezér számára.

A gáton csak két lovag állhatott egymás mellett. — A védők párosával álltak egymás mögé: a spahik csak kettővel vívhattak egyszerre; a többi azalatt várt hideg nyugalommal, míg rákerül a sor.

A két első csatája rövid volt. Lándzsákkal leszúrták messziről lovaikat, s ők a mocsárba hullva, ott nyomorultul megölettek.

Most a második párra került a sor.

Ezek a kétségbeesés sikoltásával rohantak az ellenük szegzett lándzsák hegyei közé, alig tudták magukat védeni; karjaikat arcuk elé tartva veték magukat a halálba s átszúrva estek le lovaikról, még akkor is eltakarva arcaikat. Tán, hogy ne lássák a halált? vagy hogy arcukat ne sebezze a gyilkoló vas?

Ámde e halálküzdelem útát nyitott az utánuk következő párnak; ezek gyorsan alá vágattak a társaik testébe akadt dárdáknak, megragadva azoknak hosszú nyeleit, levagdalták a közel állókat, s még sokáig lehet villogó kardjaikat látni, a mint jobbra-balra csapásokat osztogattak velük, s midőn már lovaikról aláhanyatlottak, még ott is halálra küzdöttek elleneikkel, kik sokáig nem bírtak keresztül gázolni ízenkint széttagolt testeiken, mert a míg egy karja mozgott, addig ártott vele mindegyik.

Ekkor jött a negyedik pár: egyes két bátor férfi, kik ritka lélekjelenléttel szüntelen védelmi állásba tarták magukat, ravasz cselvetéssel inkább időt nyerni, mint sebeket osztani törekedtek, s e fásasztó harcot addig folytatták, míg Frangepán a távoli nádberekben végképp eltűnt.

E makacs, hidegvérű viadal, mely a győzőket diadaluk koszorújától fosztá meg, lángoló haragra tüzelte a törököket; a két hősré, kik halálsápadt arccal, hideg vérrel, biztos karral harcoltak a nem rettegett halállal szemben, csoportostól kezdett rohanni a veszettül tóduló ellenség, egymást az iszapba tiporva, úgy törekedve hozzájuk juthatni.

Végre sebektől elgyöngülve lehanyatlott a két bajnok s holttesteiken keresztül rohanva, a bőszült ellen leaprítá az ötödik párt is.

Csak ketten maradtak még.

Most e két utolsó hős állt elő a halálharcra.

Egy ősz férfi, lengő hófehér szakállal s egy athletai termetű bajnok.

Az üldözők egy pillanatra visszadöbbsenek fehér hajszálaitól az öregnek, kemény csapásaitól az ifjunak.

Sebesen és súlyosan, mint a villám, hullottak a férfi csapásai, az eléje szegzett dárdanyelek nádként törtek össze széles kardja ütései-től; míg az öreg, mint sírból fölkelt kísértet, alig bírta kardját emelni; mégis visszaretentek a támadók, hófehér hajától, sápadt orcájától s sötét szemeitől.

Karamán Ogli maga is a közelből nézte a viadalt s bámulat ragadta meg a vívók iránt.

— Eredj, szólj Armán béghez, vigy kegyelmet ama két férfinak, senki meg ne ölje őket.

Armán bég nyargalt a viadal helyére, fehér turbánkendőjét lobogtatva s kiálta a harcolóknak: «megálljatok!»

Szavát elnyelte a harci lárma. Az ősz ember éppen akkor esett hanyatt lováról, egy lándzsa jól szíven találta.

Csak egy maradt még hátra.

De az egybe látszott valamennyi lelke szállani: a széles, fényes acél, markolatig vérrel festve, villámokat szórt körüle, halálkiáltástól kísérve, a midőn lecsapott.

— Megállj magyar! kiálta Armán bég, a harcolók közé furakodva s a bátor vitézig törve magát. Neked nem szabad meghalnod; menekülnöd nem lehet; derék katona kéri a derék katonát: add meg magad.

A férfi nem felelt, hanem vagdalkozott tovább.

Armán bég megtiltá, hogy őt fegyverrel érintsék.

Végre a ló elkezdett alatta reszketni. A nemes állat három lándzsadöfést kapott már, s szomorúan emelé fel fejét urához, mintha búcsút akarna venni tőle.

A bajnok érzé, hogy lova roskadoz alatta, s akkor lebocsátva kardját, fölemelkedék kengyelében, s körültekinte.

Látta, hogy háta mögött a mocsárból kivergődött Frangepán, megmenekülve futtat tova.

Szétnézett a csatatéren: sötét szemei szomorúan tekintének végig az alkonyodó vidéken, arcára borongó homály ónszíne szállt; a harc-düh eltűnt arról s homlokának redői lesimultak; — a kardot elejté kezéből, csendesén, nyugodtan ruhája alá nyúlt, a hol övébe rejtve volt éles kése, egy fohász tört ki kebléből: «Uram Jézus!» azon pillanatban valami fényeset láttak villanni gyors kezében, s azután — a hős lebukott lováról — saját késével szíven szúrva.

A meleg vér az eléje tartott kegyelem jelére, a fehér kendőre ömlött.

Ez a férfi volt Kezy Domokos.

Sok ilyen történet volt a mi múlt életünkben; jó, ha egyet feljegyzett abból valaki.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

302 : 12 *Dobozi* — nevét, adatait csak régebbi lexikonok őrzik, sem az *Új magyar lexikon*, sem a *Magyar életrajzi lexikon* nem tartalmazza, láthatóan napjainkban mondai alaknak tartják. Tette Istvánffy Miklós történelmi összefoglalása, költői művek (Kisfaludy Sándor, Kölcsey) és a XIX. sz. történelmi festészete (Madarász Viktor, Székely Bertalan) révén vált népszerűvé.

Jókai az MNT-nek *A szekérvárak* c. fejezetében beszéli el részletesen Dobozi történetét.

13 *Visegrád felett* — A maróti tábornok (Pilismarót) 1526. szept. 15-én dúlta fel a török, mintegy húszezer embert pusztítva el.

15 *Varasd* — Varaždin (Horvátország), város a Dráva mellett

18 *Gróf Frangepán* — Frangepán Kristóf (1470 körül–1527), kora jeles hadvezére, egy ideig Velence szolgálatában álló zsoldosvezér. Jajca felszabadítása után horvát bán lesz. Egyik jelölt a mohácsi csata fővezérére, de az ütközetből elkesztett. Szapolyai János bizalmi embere, kormányának tagja mint horvát-szlavón-dalmát bán.

19 *nem tudva még a mohácsi megveretést* — Frangepán 1526. szept. 1-jén érkezett Zágrábba, ott értesült a vereségről.

303 : 14 *csereklyés* — nádtövekkel, nádtörmelékekkel borított terület

19 *uléma* — tudós, a mohamedán vallási tudományok szakértője, itt: *pap*. Jókai a későbbi átdolgozásban az *imám* szóra cserélte.

304 : 2 *szpáhi* — könnyű fegyverzetű török lovas katona, a huszárságnak megfelelő fegyvernem

19 *sugárágyú* — a XV–XVIII. sz.-i csatákban rendszeresen használt hosszú csövű ágyú

26 *arnót* — arnauta, albániai eredetű (harcos)

10. MEZEI BESZÉLY

K nem ismeretes.

M: 1. Igazmondó, kis mezei naptár 1854-re. Szerk.: Török János. Pest 1853. [Megj. 1853. aug. végén.] — 57—63.
Kötetben még nem jelent meg.

Keletkezése (források, minták)

Az 1854-es évre szóló Igazmondóban lát napvilágot Jókai népies elbeszélése, a *Mezei beszély*. A kiadvány szerkesztője, Török János már 1853. szept. 29-én hírt ad naptára megjelenéséről a PN-ban, s láthatóan mind Jókai nevének, mind az írás társadalmi érdeklődésének nagy vonzerőt tulajdonít. (Egyébként az Igazmondó egyetlen szépprózai darabja a Jókai-novella, ezen kívül még három verset közöl.) Jókai a kiadvány jellegéhez igazította írása hangnemét, műfaját, témáját, sőt címét is! Az Igazmondó hosszú alcíméből (*Kis mezei naptár magyar földművelők részére*) kiderül, mely társadalmi réteg számára készült.

A didaktikus írás célzatossága egyértelmű, címzettje azonban aligha az Igazmondó olvasóközönsége között keresendő. A novella végére illesztett figyelmeztetés ugyanis nem a népnek, hanem a népnevelés felelős gazdáinak szól: „Neveljük a népet, adjunk neki munkát, és tanítsuk a munkás életet szeretni [. . .]”

1853 nyarán, amikor Jókai nem egy naptárnak küld novellát, sőt a sajátjának (Országos Nagy Naptár 1854. évre) a megszerkesztése is elfoglalja, aligha fordíthatott nagyobb gondot az Igazmondóba szánt kis írására — nem is közölte többé sehol.

Fentiekből következik, hogy nemigen kutatott források után, a témát az ötvenes évek elejének valósága — a megromló közbiztonság — kínálja. A lapok gyakran közöltek betyártámadásokról szóló tudósításokat. „A borús őszi napok meghozták a szegény legények korát. A tanyák s utak járó-kelőit rablás, életoltás félelme veszi körül, mert a közel vidékek s szomszéd tanyák több véres eset híreitől hangzanak vissza.” (A továbbiakban néhány eset részletes leírása olvasható.) (PN 1853. jan. 5.)

Erre az időszakra esik Rózsa Sándor körözése is. Elfogatására közzétett hírt adott ki a magyarországi császári és királyi katonai és polgári kormányzóság, amelyben rendkívül magas (10 000 pengős) vérdíjat tűztek ki fejére, elsősorban nem is a betyárt, hanem a veszedel-

mes felforgatót taksálva ennyire. (Közli: Békés István: *Magyar Ponyva Pitaval*. Bp. 1966. 132–133.) Jókai, akinek el nem halványuló emléke az 1848. októberi küldetés, amelynek során a kormány amnesztia-levelét közvetíthette Rózsa Sándor részére, aligha téveszthette szem elől a közvéleményben nem kis feltűnést kiváltó körözőlevelet.

Első regényének (*Hétköznapok*, 1846) Kecskemét környékét idéző világa – a betyároktól látogatott csárdák: a Szikra, a Kopláló csárda, a Zöldhalom – valós élményekből táplálkozik. „Elkőboroltunk a Tiszáig, a Szikra csárdáig, a homokbuckákon túl [...] összejöttem pusztabírákkal, hadnagyokkal, a kik betyárt üldöznek, s futóbetyárokkal, a kik azokat kerülik.” (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 175.)

1851-ben két betyár-tárgyú novellája is megjelenik. Angyal Bandi költőien megformált története, a romantikus hangvétellű *A népdalok hőse*, s az adomai eredetre valló Bokor Bandi-történet, a *Regék a kandalló mellett* második darabja. A tanító, intő szándékú *Mezei beszély* e kettő közé illik, a bolondos szegénylegényt bemutató rövidke frásznál többet ad, de meg sem közelíti *A népdalok hőse* líraiságát, színvonalasabb szerkesztésmódját.

A XIX. sz. derekának magyar irodalmának kedvelt figurája a betyár. Már Vörösmarty *Becskerékije* (1831) megadja az alapszint: *Becskeréki* csinos betyár, asszonyok bolondítója. Gaál József *Haramiacsója* (1835) a prózában erősíti ezt a színezetet, majd Petőfi *Pusztai találkozásában* (1845) és *Zöld Marcijában* (1847) válik közismertté a betyárnak ez az arca.

Aligha véletlen, hogy Jókai novellájának indítása is ebbe a hagyományba kapaszkodik. (Még a névadás is erre vall, a hős neve: Csinos Laci.) – Később elnagyolja a történetet, valójában nem is tudjuk meg, mivel érdemelte ki Csinos Laci az akasztófát, az író csak a novella végét dolgozza ki. A csárdában búsuló, borozgató „kényesnyalka” betyár alakját állítja elénk, majd a pandúrokat, végül pedig az elfogatási jelenet következik a kelepceként állított kedvessel. Ismét járt útra ért szerzőnk, tolla könnyen szalad! Ezért mondhatjuk, hogy a kor irodalma latens forrásként fogható fel novellánk esetében.

Jókai nem hősnek, hanem gonosztevőnek tekinti a betyárt, ezt már a novella elején kijelenti. Ennek az elítélő, akasztófát emlegető hangnak is megvan a hagyománya, a *Becskeréki* utolsó soraiban ez áll: „Vigyázz, kötél szegi még nyakadat.” Petőfinél már a korai *Fürdik a holdvilág* (1844) méléző-könnyező haramiája felismeri, hogy nincs visszaút. *A zshiványság végében* (1845) pedig végleg leszámol ezzel az életformával.

Míg azonban az irodalmi hagyomány (pl. *A falu jegyzője* és a számos betyárballada legtöbbje) a társadalmi valóság talajára állítja

hősét (betyárrá válásuk oka: úr—szolga konfliktus, menekülés a katonaság elől, elviselhetetlen nemzeti elnyomás — Arany betyár-alakjai ez utóbbiak közé tartoznak), addig Csinos Laci és Angyal Bandi betyárkodásának indítéka nem a megtorlandó társadalmi igazságtalanság. Egyedi sorsuk véletlen fordulatai — hibák, mulasztások, szerelmi bánat — űzik őket a betyárok közé.

Irodalom

Török János *Naptári irodalom* c. cikksorozatának 5. részében (PN 1853. szept. 29. 3.) hírt ad a saját szerkesztésében megjelent Igazmondóról is, és viszonylag terjedelmes megjegyzést fűz elbeszélésünkhöz: „Mezei beszély, azon themáról: Mikép lesz a szegény ember fiából szegény legény? Népies elbeszélés Jókay Mórtól, melyben eleven képe nyújtatik az elhanyagolt népnevelés következeéseinek oly példában, melynek szomorú epilogjait oly gyakran tapasztaljuk, s mindeddig annak világos okait elhárítani nem igyekeztünk.”

Szinnyei Ferenc Jókai novellatermésének számbavétele során említést tesz a Db hasábjain 1853-ban megjelent Magyar népvilág c. ciklusról, amely három elbeszélésből áll, de a „Népnevelő célzatú *Mezei beszély* nem tartozik ezek közé”. (Szinnyei I. k. 171.)

Szinnyei a későbbiekben összefoglalóan szól több kisebb terjedelmű Jókai-írásról. Műfajukat kis elbeszélésként, rajzként vagy éppen adomaszerű apróságként említi, majd megjegyzi: „[. . .] művészi értékük nem nagy, de sok érdekes vonását örököltik meg a magyar társadalmi- és népeletnek”. Ezek közé sorolja a *Mezei beszélyt* is. (Szinnyei I. k. 319—320.)

Szövegkialakítás

Kiadásunk az Igazmondó. Kis mezei naptár [. . .] 1854. évre c. kiadvány szövegén alapszik, ez a novella egyetlen nyomtatott szövege.

Helyesírási korszerűsítésünk néhány példája: *mingyárt* > *mindjárt*, *jössz* > *jössz*, *híjjába* > *hiába*, *rossz* > *rossz* stb. Javítottuk a nagyszámú, nemegyszer értelemzavaró sajtóhibát. Az idegen szavakat korszerűsítettük: *dictált*, *exequálni*, *violencia* helyett *diktált*, *egzekválni* és *violencia* áll szövegünkben. Megtartottuk viszont a már nem használatos *commassationalis* szóalak eredeti írásmódját és az Igazmondóban alkalmazott kiemeléseket.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

311 : 9 *zöld farsang* — Többféle értelmezése ismert: a) jelenti egyszerűen a vidám farsangot, b) a nagyböjt és a feltámadás utáni időszakot, amikor már kizöldül a természet, és ettől kezdve szabad a tánc, c) eredetetik a zöld miseliturgiai színből is.

Zöld Fársáng címmel 1817-ben megjelent egy ponyvakiadvány, amely víg farsangi verseket tartalmaz.

24 *commassationalis pör* — tagosítási pör

312 : 6 *érdemes népnevelő* — A *Szomorú napok* c. regény (1848) VI. fejezetében Jókai „gyönyörűséges népnevelő”-ként említi Kordé Mihályt, aki mind az italfogyasztás, mind a nevelési módszerek tekintetében igen közel áll novellánk e negatív alakjához. (Vö. JKK Reg 2. k. Bp. 1963. 46–49.)

315 : 5 *hárompróbás betyár* — A betyár *próbája* a sikeresen végrehajtott bűntett; a szóhasználatban a *hétpróbás betyár* szerkezet terjedt el.

9 *izromban* — ízben, esetben

316 : 1 *muharvetés* — A *muhar* pázsitfűféle gyomnövény, amelyet takarmányozási célra termesztettek.

5 *toklyó* — 1–2 éves birka

317 : 16 *Somogy és Vas vármegye határa* — Bár a fenti vármegyék sohasem voltak határosak, abban közösek, hogy híres betyárokat köröztek területükön. Sobri Jóska pl. hat megyében bujdosott, többek között Vasban és Somogyban is.

20 *egzekválni* — végrehajtani

318 : 6 *komisszárus* — köznyelvben: komisszárius; csendbiztos, pandúr
20 *száz forintot vesztek rajtad* — Egy 1837-ből származó körözlevél Sobri Jóska és Pap Andor elevenen való megfogásáért 100, holtan való kézrekerítéséért 50 császári aranyat ígér. (Közli :Békés István: *Magyar Ponyva Pitaval.* Bp. 1966. 98.)

30 *municipális jogok* — a megyék önkormányzati jogai

II. A HARGITA

K   nem ismeretes.

M: 1. Országos Nagy Naptár 1854. évre. Szerk. Jókai Mór. Pesten 1853. Emich Gusztáv kiadása. [Megj. 1853. dec. elején]
A novella után: *Jókai Mórtól* aláírás. 86–97.

2. EK¹ 2. k. 169—207.
3. EK⁷—EK⁸ 2. k. 41—84.
4. EK—NK (23. k.) 143—175.
5. *Koronát szerelemért — A Hargita — A kalmár és családja.* 1886. 45—87.
Lapszámmeltérések: 1895: 43—84.
1904—1913: 41—84.
6. *Jókai Mór válogatott beszélei.* 1—2. k. Pest. 1870. Heckenast. 330, 291. (Kis nemzeti múzeum 15—16.) — 2. k. 3—51.
Ua. 3. kiad. Bp. é. n. [1900.] Franklin-Társulat. — 2. k. 3—42.
Ua. 4—5. kiad. Bp. é. n. Franklin-Társulat. — 2. k. 3—42.
7. *Novellák* 1. k. (CentK 49. k.) 20—45.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (516, 519, 521.).

Fordítás:

Angol: *Life in a Cave.* Translated by Linda Villari. London é. n. [1884.] W. Swan Sonnenschein and Co. 86 p. — 9—86.

Keletkezése (források, minták)

Az 1854-es évre szóló Országos Nagy Naptárban közli Jókai *A Hargita* c. székely népmondát. Mivel a naptár 1853 december elején került forgalomba, a novella keletkezési idejét 1853 nyarára, legkésőbb kora őszére tehetjük.

Közvetlen előzményként a Homoródalmásról írott, V. számmal jelzett úti levelet kell megemlítenünk (közli: Db 1853. jún. 12. 24. sz.). A levél alapján megállapítható, hogy Jókai 1853. máj. 22-én látogatta meg a homoródalmási barlangot és környékét kisebb társaság kíséretében. (Közülük Lázár Kálmánt, az erdélyi út második szakaszának kísérőjét és Fekete István mérnököt szükséges megneveznünk.) A levelet teljes terjedelmében közli a JKK (CB IV. 93—99.), itt csupán a novellával közös legfontosabb részletekre, párhuzamokra hívjuk fel a figyelmet. A barlang a tatárok elől menekülő székelyek aziluma volt, végül egy hatalmas pogácsával sikerült a tatárokat távozásra bírni; a barlang részletes leírása, nevezetesebb pontjainak az egykori szerepet őrző megnevezése; továbbá a környék természeti látványosságai, a Vargyas-patak, Csala-tornya, a hozzá fűződő mondával stb. Jókai képzeletvilágát láthatóan a barlang leletanyaga moz-

gatta meg: „[. . .] a nyolcadik terem feltárulva előttünk, ennek poros padlatán *halom csontok* vannak lerakva, ó világi ismeretlen állatok agyaras állkapcái, roppant medvefőök s különösen egy gömbölyű halomban ollyszerű csontok, mint az embereké, csak hogy sokkal kisebb arányuk. A néphit azt tartja a felől, hogy a barlangot troglodythok lakják, vagy mint Almáson nevezik, majom emberek, kik ott élnek, szaporodnak, leskelődnek odvaik mélyéből s ha emberek közeledését veszik észre, hirtelen elbujnak ismét, lábaik nyomát ott látni a porondon, mintha apró gyermekkek jártak volna lábújjhegyen.” (CB IV. 98.)

Fentiek elsősorban Jókai személyes benyomásait, a különös táj okozta élményt, továbbá a barlanghoz fűződő mondai anyagot rögzítik. E mondákat részint a kísérelőktől, részint pedig az erdélyi út első szakaszának kalauzától, Kőváry Lászlótól, Erdély történetének és természeti ritkaságainak lelkes népszerűsítőjétől hallhatta. Kőváry valószínűleg felhívta Jókai figyelmét a későbbi útszakasz fontosabb látnivalóira, s ha még nem is adhatta kézbe új könyvét (*Erdély földé ritkaságai*. Kolozsvár 1853), anyagából tájékoztathatta szerzőnket. Az alábbi sorok az ötvenes években még élő szájhagyományt őrizték meg, azt a mondai anyagot, melyet Jókai kétféleképpen is feldolgozott.

„Sokszor volt a régi tatárjárásos időkben a vidék a székelyek menhelye, honnan szádát be is falazták volt egykoron. Sőt felette, a hegytetőn egy őrtorony romja maig is fenn áll. Egy alkalommal az ide menekülteket pogány tatárság támodja meg, pogányabb a többinél. A népet felkéri, de magát fel nem adja. A tatárok tehát éhséggel akarák bevenni, s azért alatta tábort ütöttek: a vidéket beportyázzák, s belőle az eleséget annyira kimeríték, hogy nem voltak képesek magokat hosszason élelemmel ellátni. Éhséggel küzd ostromló és ostromlott; a tatár zsákmányt remélve, még sem tágított. A benlevőknek már csak annyi lisztjük, hogy belőle egy roppant pogácsát gyurnak. Egy székely asszony elmés ötletre jő: a pogácsát, mely hamuval volt pótolva, a tatároknak felmutatja, elmondja mikép csak takarodjanak el, mert nekik elégséges élelmők vagyon még. S erre a tatárok elhívén a csejt, felszedék sátorfáikat, odahagyják őket, s székely nép kijöve kínos rejtekéből.” (Kőváry: i. m. 118.)

Kőváry a tulajdonában levő verses feldolgozást is megmutathatta szerzőnknak. Az 1812-ből származó kézirat Máté János homoródmási paptól került Kőváryhoz.

Délfelől nézhetni a Csala-tornyára,
Mely egy kőszál, s mutat Csala halálára.

E magas kőszirtról egész kőmezejit
Lehet látni, hol a tatár vitézeit
Táborba tartotta — a sáncok helyeit
Ismerhetni, s egyéb táborozás jegyeit.

Régen e kőszálnak tornyos tetejére
Hágni szokott Csala vitézi szemlére,
S vigyázott itt tatár khám intézetére:
Míg élt veszély nem is jött székely seregére.

. . . . .

Ama nyilást hívják Ugron-üregének,
Mely lakó helye most csak a vadkecskének;
Hadjunk békét ennek, s meg Lovak-csürének,
S ezekről mondásban forgó népregének.

(Kőváry: i. m. 113—115.)

Jókai barlangbeli kalauza azonban nem Kőváry, hanem Fekete István volt, akinek szerény egyéniségét az V. úti levél elismerő sorai örökítették meg. (CB IV. 95.) Fekete István mérnök a barlang feltárója és első térképezője (kutatásairól l. Orbán I. k. 88—89. itt közli az „almási barlang alrajzát” is) avatott vezetőnek bizonyulhatott, már 1836-ban kiadott egy kis ismertetőt a barlangról, ma e füzetecske már hozzáférhetetlen. (Címe: *Az ujj becses kovacs és nemes kő-bányával ritkált almási nagy barlang*. Legújabbán felvette Fekete István nemes Udvarhelyszék földmérője. Kolozsvárt 1836. — Közli: Vita 58—59.)

Néhány hónappal a homoródalmási kirándulás után megszólal a másik útitárs, Lázár Kálmán, ami aligha kerülhette el Jókai figyelmét, mert a PN tárcarovata az *Egy magyar nábob* folytatásaival változtatva közli Lázár úti jegyzeteit. „[. . .] ott állánk az üreg szájánál, melynek egy részét a tatár járatkor ideszorult s magokat itt vitézüil védelmező csiki székelyek el falaztak; e falazat mai napig is épen áll. [. . .] A barlang 15 kisebb-nagyobb tereméből s folyosóból áll. Hossza 260 öl. A Fekete úr által numerizált 3-dik termet *asszony tanyának* hívják, mely nevezet azon korból maradt fen, midőn ide vonult a székelység; a 4-dikben vannak a *kőhambárok*, mikbe az ostromlottak gabonájokat tartották [. . .] az ötödikben egy vörös kőszirt áll, mit *szónokszéknek* hívnak — hagyomány szerint innen hirdette Isten igéjét a népnek. [. . .] E folyosóban [. . .] egy halom contra bukkantunk, mik leginkább ember-csontokhoz ha-

sonlitottak, csak sokkal kisebbek, sokkal finomabb alkotásúak voltak; minő csontok lehetnek ezek? [...] Eszünkbe juttatja a régiek hitét a trogloditokról, s képzetünk egybevetve ezt a nép hitével, mely e helyet hegyi törpékkel népesíti, [...] e barlangról igen sok a monda. A székelyek akár megesküsznek, hogy gyakran lehet az első terem homokján hegyi törpék lábnyomait látni, sőt régebben fogott is egy homoródi ember egyet. Ez aztán az emberek társaságához szokott; házról házra járt enni, hanem egy éjen magokkal vitték társai s azóta nem tért vissza. Kincs lételét hasonlólag hiszik, [...]” (Úti jegyzetek. PN 1853. júl. 21. 1–2.)

Lázár cikke felelevenítette a közös élményeket, valószínűleg ösztönzőleg hatott a téma megválasztására. Ez időben szerzőnk nap-tárának összeállítási gondoljai foglalkoztatták, s a homoródmalmási barlang köré fonódó néphagyomány hálás témának bizonyulhatott.

Az eddigiek alapján a tatártámadáshoz fűződő mondai anyag egy pontot kivéve tisztázottnak tekinthető, forrásaink ugyanis tartózkodnak az esemény időpontjának megjelölésétől. Jókai novellája a XIII. sz.-i tatárjárás idejére teszi a cselekményt, s ha figyelembe vesszük, hogy *Sajó* c. novellájában már 1851-ben felidézte a tatárdúlás eseményeit, és *A Hargitában* csak néhány vonással pontosítja a kort, akkor nyilvánvaló, hogy e tekintetben felesleges újabb források használatát feltételeznünk. (Vö. JKK Elb. 3. k. 297.)

Az a tény azonban, hogy Erdély a XVI–XVII. sz. folyamán több tatárbetörést is elszenvedett, valószínűsíti annak lehetőségét, hogy e mondanakör későbbi tatártámadások eseményeiből táplálkozik. A barlang történetére vonatkozó, rendelkezésünkre álló adatok is kérdésessé teszik a Jókai választotta időpont történelmi hitelességét.

A régi oklevelekben Csiudálókeu (Csudálókő) néven szereplő barlang hosszas perlekedés után, 1637-ben, Almás község tulajdonába került, de a pervesztes vargyasiak is használhatták veszély esetén. Töröktől, tatártól, de az ezeknél kegyetlenebb Tige tábornoktól is oltalmazta a környék népét. (Orbán 1. k. 88.)

Az időmeghatározás bizonytalansága azonban az elbeszélés más elemeire is kihatással van. Ugron Ábrahám alakja Jókai beállításában egyértelműen protestáns lelkész (családja van, leánya, Zolna az elbeszélés fontos szereplője); ez pedig a XIII. sz.-ban képtelenség. (Már a fentebb idézett Lázár-cikk is lelkészt említ, ez pedig elsősorban protestáns papot jelent.)

A trogloditák vonatkozásában a barlanghoz fűzött mondákkal foglalkozó munkák csak szüksézávú általánosságokat nyújtanak, vagy egyáltalán nem hozhatók összefüggésbe a novella cselekményével. „A néphagyomány sok talányost kötött e barlanghoz. Sokáig azon

hiedelem élt a nép között, hogy tündérek lakják.” (Kőváry: i. m. 117.) „E barlanghoz sok regét köt a néphit. Dáriusnak elrejtett kincsét is itten keresi; e barlang titkos meneteit tündérekkel s törpékkel népesíti s a hamelaiakon boszut álló bűvész, sipjával elcsalt gyermekeiket föld alatti utakon egész idáig hozza, kik aztán az erdélyi szokások elődeiként települnek le.” (Orbán i. k. 91.)

Fentiekre hivatkozva a törpék történetét feldolgozó cselekményszálat mindenestől az írói fantázia körébe utalhatnánk. Szinnyei Ferenc megjegyzése azonban egy újabb minta lehetőségére hívja fel a figyelmet: az „[...] elbeszélésre talán Jósika *Bájjvirágja* is hatott, mely szintén ilyen földalatti gnómokról szól”. (Szinnyei i. k. 306.)

A *Bájjvirág* c. tündérrege 1836-ban jelent meg egy almanachban (Emlény, 1837). Hősnője kényszerítő körülmények hatására levonul egy titkos föld alatti barlangba, a törpék világába, ahol ősi viszály dúl a kék és a zöld barlang apró lakói között. Bájjvirág is bekapcsolódik a küzdelembe, miután felrobbantotta a földi kijáratot, s fokozatosan törpévé zsugorodva végül a törpekirály felesége lesz.

E gulliveri történet számos rokon vonást mutat novellánkkal is: a viszálykodó törpék háborúja, a szépséges hősnő, aki megigézi a törpék királyát, akárcsak *A Hargita* Zolnája, aki Mirákat bűvöli el szépségével. — Jósika Miklós regéje az Udvarhelyszékkal szomszédos Küküllő-melléki — mihálcfalvi — szájhagyományon alapszik. Így szerzőnk akár a feldolgozás, akár pedig a néphagyomány útján megismerhette a történetet.

Jókai egységes történeté gyúrta a különféle forrásokból származó mesei-mondai anyagot, több ponton kiegészítette vagy éppen átformálta a hagyományt (mint például Csaia vitéz halála esetében is). Módosításairól a novella jegyzeteiben számolunk be.

Irodalom

Szinnyei Ferenc monográfiájában így vélekedik novellánkról: „*A Hargita* »székely népmonda« a tatárjárás korából, mikor a csíki székelyek a Nagy Mál barlangjaiba menekülnek. Történetük összefonódik a barlanglakó törpék történetével, s így egészen mesévé válik. A kissé betegesen túlzó képzelettel írt elbeszélésre talán Jósika *Bájjvirágja* is hatott, mely szintén ilyen földalatti gnómokról szól.” (Szinnyei i. k. 306.)

Nagy Miklós recenziójában az ötvenes évek meséit veti össze: „Meséket főként első erdélyi utazása után kezdett írni, s az elsők az ottani

néphagyomány nyomán készültek (*Hargita, A tengerszem tündére, Az istenhegyi székelly leány*). Az utóbbi kettőben sajátos egyéni bájjal használja végig a műfaj naiv hangját, a *Hargitában* azonban kizökken szerepéből, túlságosan filozofáló betéteket illeszt elbeszélésebe. (*Jókai Mór Válogatott elbeszélések*. It 1956. 233.)

Nagy Miklós előadásában (*Gondolatok Jókai fantasztikumáról* — elhangzott a Jókai-émlékülésen 1972. dec. 14-én) megállapítja, hogy az elfajzott emberiség képe már kezdettől fogva jelen van Jókai munkáiban (pl. *A remete hagyománya*, 1847), továbbá az is figyelemre méltó, hogy a szexuális szabadosság szerves velejárója negatív utópiáinak. „Még a *Hargita* (1853) című népregéjébe is betolakszik a dekadencia komor mítosza, meg is bontva annak szerkezetét, tónusát, egyneműségét. A földalatti törpék ujjongva észlelik, hogy »Az emberek pusztulnak, vesznek [. . .] Nemsokára megeszik egymást, ahogy az óriások tettek egymással [. . .] Eltávoznak az Istentől, megtagadják a szerelmet [. . .] mely elszaporítá őket szerte, és most árucikké fajul [. . .] az ember mindig kevesebb lesz.«” (Közli: *Science Fiction Tájékoztató*, 1973. 81.)

Dávid Gyula kismonográfiája az erdélyi út élményeivel szembeesíti novellánkat: „Az Almási barlangtól keltezett ötödik levél nemcsak a későbbi elbeszélés, *A Hargita* néhány színhelyleírását őrzi, hanem a barlangot és tájékat benépesítő mondákat, sőt olyan apróságokat is, amelyekből aztán a későbbi »székely népmonda« nem egy cselekményszála kiindul. Megemlíti például, hogy látta a barlangban halomban álló apró csontokat [. . .], feljegyzi a népi hiedelmet a barlangban élő »majomemberekről«, az elrejtett kincsről. Egészen a népi meseteremtő fantázia szellemében jár el, amikor valóságos, tárgyi elemekhez kapcsolva s azoknak fantasztikus magyarázatot adva, konstruálja meg a történetet a tatárok által ostromlott székelyekről, a segítségükre jövő jó és a pusztításukra törő gonosz törpékről.” Majd arra is kitér, hogy Jókai mesenovellái sem nélkülözik az időszerű mondanivalót; a barlangban rejtőzködő törpék reménykedő kárörömmel lesik, hogyan nő a gyűlölködés az emberek között, arra várnak, mikor pusztítják el egymást az emberek, hogy birtokba vehessék a szép föld feletti világot. (Dávid 87–88.)

Vita Zsigmond könyve is főleg a táj, a tárgyi elemek beépülésének szemszögéből vizsgálja a novellát. „Az ötödik úti levél azonban csak a kezdete Jókainál az almási barlang leírásának, amelyhez a későbbiek folyamán még visszatér, mentől inkább távolodva az időben, annál romantikusabb változatban. Nem sokkal hazatérése után írja meg *Hargita* című népmondáját [. . .] A táj, amelyet már eleve a romantikus szemével látott, most még jobban elromantizálódik. A helyszínnel

ismerős olvasót itt-ott egy-egy tárgyi tévedés is zavarja [. . .], de a korábban rögzített kép most formálódik tökéletes művészi egységgé.” (Vita 63.)

Szövegváltozatok

A *Hargita* szövege az egyes kiadások során alig módosult. Jókai ugyan az 1854-es évre kiadott Országos Nagy Naptárban (ONN) közölt szövegben még csiszolgotott, mielőtt az *Erdélyi képek* (EK) novellái közé sorolta.

Kiadásunk alapszövege az EK-ben közölt textuson alapszik, de több esetben javítottunk az ONN alapján is.

Helyesírási korszerűsítésünknek legjellemzőbb példáit említjük csak: *csengettyű, épen, könye, lehellő, viszhangjai*, ill. *búza, nyíl, írás* stb. helyett *csengettyű, éppen, könnye, lehelő, visszhangjai*, ill. *búza, nyíl, írás* áll szövegünkben. A tulajdonnevek közül az *Atilla* és a *Dsingisz kán* alakon módosítottunk (*Attila, Dzsingisz kán*), és néhány, idegen írásmódot tükröző szóalak (*góth, mastodon, mammoth, khán, troglodyth, rhabonbán*) esetében a mai írásmódot érvényesítettük.

A szövegváltozatok szempontjából az ONN és az EK – NK (23. k.) kiadást vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 320 : 1 nyugot (NK: nyugat)
9 ósanyát (ONN: ósanyák)
18 alakokat (NK: alakot)
- 321 : 3 magasból (ONN, EK: magasba – NK alapján jav.)
5 üregekhez (ONN, EK: üreghez – NK alapján jav.)
11 gránittömeg (ONN: gránittömegek)
15 hozzájárulható (EK: Hozzájárulhatlan – NK alapján jav.)
18 gyökerein (ONN: gyökrein)
22 mentővára (NK: mentsvára)
25 az Isten (ONN: Isten)
- 322 : 5 bükkfákra (EK, NK: bükkfára – ONN alapján jav.)
16 ez apró (EK: az apró – NK alapján jav.)
28 vigadtak (ONN: vigadnak)
- 323 : 4 nőszülni (EK: nőszülni – ONN alapján jav.)
17 összekeresték (NK: összekerestek)
21 szinte (NK: szintén)
28 éjszakánként (NK: éjszakánként)
- 324 : 6 alatta (ONN: alatt)
letekintnek (NK: betekintnek)

Lap: Sor:

- 324 : 34 ez egy (NK: ez az egy)
325 : 18 alumni (NK: aludni)
27 eléje (ONN: elébe)
326 : 3 bajuszuk (ONN: bajuszok)
23 kimene (ONN: kiméne)
24 mogyorófa (EK: magyarófa)
29 még azon (ONN: s még azon)
31 tentának (ONN: téntának, NK: tintának)
32 sem volt (NK: sem volt *köztük*)
327 : 4 magokat (NK: magukat)
23 együtt egyig (NK: egytől egyig)
33 mindenkire (ONN: mindenkire)
328 : 16 szemöldökig (ONN: szemöldeig)
25 nyakszirton (NK: nyakszirten)
28 szedte (ONN: szedve)
329 : 14 közé (ONN: között)
15 omlának (ONN: omlanak)
16 ruháiba (NK: ruháikba)
kapaszkodnak (NK: kapaszkodva)
330 : 3 lennie (ONN: lenni)
6 közepére (ONN: közepire)
24 és düh miatt (ONN: és *vad* düh miatt)
28 *Tovább* (ONN: *Távolabb*)
31 mind nagy (ONN: *mind* mind nagy)
331 : 13 hínak (ONN: hívnak)
14 maig (ONN: máig)
19 berontának (NK: elfrontának)
28 *veje* (ONN: *ifja*)
332 : 1 magokat (NK: magukat)
estenként (NK: estenkint)
12 s éjszaka (NK: és éjszaka)
14 teheráni (EK: theráni — ONN alapján jav.)
26 ég nyelte, föld nyelte el (ONN: ég nyelte e, föld nyelte el,
NK: ég nyelte, föld nyelte-e el)
333 : 6 szálfák (ONN: őlfák)
16 az erdő minden vadai *rémülettel* (ONN: az erdők minden
vadai, *a madarak*)
20 gátot (NK: gátat)
26 zsarátnok (NK: zsarátmak)
334 : lábjegyzetben: tatárfutástól (NK: tatárfutásból)
335 : 8 s szükségben (NK: a szükségben)

Lap: Sor:

- 335 : 10 *élettel* (ONN: *étellel*)
23 *láncairól* (ONN: *lábcáiról*)
25 *fűtközzék* (ONN: *fűtözzék*)
28 *sziklatorkolatot* (NK: *sziklatorkokat*)
- 336 : 1 *hová* (NK: *hova*)
6 *állíta* (ONN: *állítá*)
14 *Negyednapra* (ONN: *Negyednap*)
19 *s lámpáját, és vizes* (NK: *és lámpáját s vizes*)
28 *melyiket segítsenek* (NK: *melyiknek segítsenek*)
- 337 : 6 *alunni* (NK: *aludni*)
11 *holdfogytáig* (ONN: *holdfogytaig*)
16 *elkezdék* (NK: *elkezdtek*)
21 *ivák* (ONN: *ivak*)
- 338 : 3 *erőtleníté* (ONN: *elerőtleníté*)
5 *le volt kötve* (NK: *kötve volt*)
7 *ébredni fel* (NK: *felébredni*)
13 *azért nem* (ONN: *ezért nem*)
20 *előjöttek* (NK: *elējöttek*)
25 *s lovagias sarkantyúival és kardforma* (ONN: *lovagias sarkantyúival s felálló kardforma*, NK: *s lovagias sarkantyúival és felálló kardforma*)
26 *izenni látszék* (NK: *izenni látszott*)
- 339 : 14 *kereszténynek növelé* (ONN: *kereszténynek növelé*, NK: *kereszténynek nevelé*)
20 *törpekirály maga* (NK: *törpekirály a maga*)
27 *Letegyék őt* (EK: *Letegyétek ők* — ONN alapján jav.)
- 340 : 16 *szívében újra lüktetni* (NK: *szívében lüktetni*)
26 *Te ne* (ONN, EK: *Te se* — NK alapján jav.)
30 *onnan, mély* (ONN, EK: *onnan, onnan mély* — NK alapján jav.)
31 *foglaljátok ismét* (ONN: *ismét foglaljátok*)
- 341 : 1 *oda, hová* (NK: *oda, hova*)
4 *vevé* (ONN, NK: *véve*)
30 *szakaszonként* (NK: *szakaszonkint*)
- 342 : 1 *iszontató* (NK: *iszonytató*)
12 *minden erdőt* (NK: *minden erőt*)
22 *kifogyhatlan* (ONN: *kifogyhatatlan*)
24 *lejutni* (NK: *jutni*)
30 *s a messze* (EK: *s messze* — ONN, NK alapján jav.)
33 *jámbor Kuli kán* (ONN: *jámbor kán*)
- 343 : 3 *azért is* (ONN: *ezért is*)

Lap: Sor:

- 343 : 15 egy ily (NK: egy ilyen)
16 szeges buzogánnyal (ONN: *buzogánnyal vagy szeges buzogánnyal*)
18 csapatjait (ONN: csapatját, NK: csapatait)
- 344 : 4 reájok (NK: rájok)
közelítmi (ONN: közelíteni, NK: közeledni)
8 Héj (ONN: Hej)
15 odahajlott (ON: odahajolt)
27 nem bírta többé (NK: többé nem bírta)
33 Úlj te (NK: Hágj te)
- 345 : 3 lelátni (NK: belátni)
5 vezette őket Csala (ONN, EK: vezette Csala — NK alapján jav.)
19 esetét (EK, NK: esetét — ONN alapján jav.)
34 apját (ONN: apát)
veszíté (EK: veszíte — ONN alapján jav.)
- 346 : 9 gátot (NK: gátat)
24 zsidócseresnyét (NK: zsidócseresznyét)
32 aludtak (ONN: elaludtak)
- 347 : 5 oduiba (NK: oduikba)
16 még (ONN: még)
30 állapotján (NK: állapotán)
- 348 : 2 olajt (ONN: olajat)
13 táboron (EK: táborban — ONN alapján jav.)
21 az éhhalál (EK: ez éhhalál — ONN, NK alapján jav.)
28 gátot (NK: gátat)
- 349 : 15 előjött (ONN, EK: eljött — NK alapján jav.)
17 kemencetévővel (NK: kemencetevővel)
29 egy a hegyével (NK: egy hegyével)
30 ledöntötték (ONN: bedöntötték)
- 350 : 5 gondviselőt Isten (NK: gondviselőt az Isten)
26 nép jó erkölcsét (ONN: nép erkölcsét)
28 s mire (ONN: mire)
- 351 : 1 amit a tatárok (ONN: mit a tatárok)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 320 : Cím: *Hargita* — hegység Románia területén, Erdélyben. A Keleti-Kárpátok vulkánikus övezetének legfiatalabb része a Maros kanyarulatától az Olt könyökéig húzódik, kb. 60 km

Lap: Sor:

- hosszúságban. A Hargita 1000—1500 m magas, lávatarakókból, vulkáni törmelékközetből álló platókból és a fennsíkokból kiemelkedő csúcsokból áll (Madarasi Hargita 1801 m, Kakukk-hegy 1558 m), 1700 m-ig sűrű erdő borítja. Novellánk színhelye a Dél-Hargita.
- 320 : 1 *Marosvásárhelyről* [. . .] *nyugot felé* — a Hargita Marosvásárhelytől keletre esik, légvonalban mintegy 80 km távolságra. Marosvásárhely (Tîrgu Mures) néhány látványosságának rövid leírása a IV. úti levélben olvasható (vö. CB IV. 91.). Jókai 1853. máj. 17—18-a körül a Székelyföldre indulva utazott át a városon.
- 8 *Székelyudvarhely* — (Odorhei) később csak Udvarhelyként említi Jókai, a Székelyföld központja, a Nagyküküllő partján fekszik, kb. 15 km-re Homoródalmástól.
- 13 *Buda emléke* — Budvár, Székelyudvarhely közelében, a Küküllő jobb partján egy különös alakú sziklaszirt, a hagyomány szerint Attila egyik vára állott rajta (l. Orbán 1. k. 60.). Jókai Homoródalmás felé haladva megtekintette: „Meglátogattuk az ormot, mellyen Attila legelső sásfészke, *Budvár* állott.” (V. úti levél. CB IV. 94.)
- 14 *Rika-bérc* — Erdővidék nyugati határvonalán húzódó Persányi-hegység egyik szakaszát nevezik Rika-hegységnek vagy röviden Rikának. Az erdős hegycsúcsok északi oldalán szeszélyes mészkőszikrek láthatók, a monda szerint itt állott Attila vára, s az egyik mészkőszikla alatt nyugszik Attila felesége, Rika.
- 20 *Nagy-Mál* — két hegy is viseli a Mál nevet a Vargyas-patak bal partján (Alsó-Mál — 940 m és Felső-Mál — 930 m), a Dél-Hargita részei. Jellegetes karsztvidék, a Vargyas-patak gazdag barlangrendszerét vájta ki a Mál-tetőknben a jégkorszak idején.
- 321 : 8 *Vargyas* — patak; a Persányi-hegység és a Dél-Hargita közötti határt alkotja, a Hargitából ered, kb. 1 km-es szakaszon a föld alatt, ismeretlen mészkőrepedéseken folyik.
- 18 *gindár* — göndör (tájszó); indás futónövények jelzője
- 322 : 18 *óridások* [. . .] *roppant karszontjai* — Jókai kedvelt, többször is hangoztatott tévhite, hogy elődeink hatalmasabbak, mintegy arányos méretűek voltak a kihalt őssalattokkal: „Elpusztult bányákban maig is találunk roppant férfi karszontokat, miknek alkatáról máig is láthatni; minő nép lakta egykor azon földet.” (*Az üstökös útja*. JKK Elb 1. k. 413.)

Lap: Sor:

Érezhetően Jókaival is vitázik *A Hargita* megjelenése után pár hónappal a VU hasábjain Dr. Hegedüs: „Az emberek hajdan sem voltak nagyobbak s erősebbek. [. . .] Itt-ott feltalált, s a nép által óriásoknak tulajdonított régi csontok azon véleményre szolgáltak okul, hogy az emberek hajdan sokkal nagyobbak s erősebbek voltak, — ennek alaptalansága azonban hála a tudósok szorgalmának, csakhamar kiderült.” A csontleletek ugyanis özönvíz előtti állatoktól erednek, s az érvként emlegetett hatalmas fegyverek kétkézi, ill. díszfegyverek voltak. (VU 1854. 5. sz. 35.)

322 : 31 *tritonok* — valószínű, hogy nem a közismert mitológiai jelentésében használja itt Jókai, hanem ahogy majd az *Óceánia* c. regényében 1856-ban megrajzolja: 6 öl magas pikelyes őshüllőként.

31 *gigászok* — sárkányfarkú óriások, Héraklész győzi le őket, harcuk a Pergamon-oltáron látható. De itt inkább valamely őshüllő — pl. a gigantosaurus — jelölésére szolgál.

323 : 23 *garád* — kerítés, felhányt földből, bokrokból, ágak szövevényéből

324 : 11 *pusztulnak, vesznek* — többszöri megismétlésük a vészharang akusztikai hatását kelti.

325 : 9 *trogloditok* — helyesen: trogloditák

10 *Homoródalmás* — (Merești) nagyközség a Kis-Homoród mellékén az egykori Udvarhely megyében (ma: Hargita m.). Jókai a barlang megtekintése előtt, 1853. máj. 21–22-én járt itt.

19 *Dzsingisz kán* — a Mongol Birodalom megteremtője (1206), meghódította Észak-Kínát és Közép-Ázsiát (feldúlta pl. a hatalmas horezmi birodalmat), betört Indiába.

Dzsingisz kán 1227-ben meghalt, a birodalom élére harmadik fiát, Ögödejt állította (egyek forrásokban: Oktáj), tulajdonképpen ő indít három hadjáratot a világ meghódítására az 1230-as években. Az elsőt Korea ellen, a másodikat a Jangce folyamtól délre eső tartományok ellen, a harmadikat nyugatra.

Az európai hadsereget unokaöccse, Dzsocsi nevű testvérének fia, Batu kán vezette. Meghódították Moszkvát, 1240-ben elesett Kijev is. 1241-ben két ágra vált az európai had-erő, az egyik szárny a legnicai csatában az egyesült lengyel — német hadakat verte meg, a Batu vezette szárny pedig benyomult Magyarországra, és a Sajó menti csatában —

Lap: Sor:

1241. ápr. 11–12-én — Mohinál megsemmisítette IV. Béla seregét. 1242-ben a mongol hadak visszavonultak.
- 326 : 1 *A tatárok!* — és az utána következő sorok szinte megegyeznek a *Koronát szerelemért* c. novellában olvasható XVII. sz.-i tatárbetörés leírásával. (JKK Elb 3. k. 264.)
- 18 *rabonbánok* — Jókai kedveli és gyakran használja a szájhagyományban és a hamis *Csiki Székely Krónikában* többször előforduló fiktív méltóságnevet. Az állítólagos rabonbánok vallási és polgári funkciókat láttak el; törvényt hoztak, hadat határoztak, ítéleztek. A székelyek számára még Árpád jelölt rabonbánt. András és Béla idején a többi pogány méltósággal együtt megszüntették. (Ipolyi 467–473.)
- A jelzett „két emberivadék”-nál így jóval több, kerek két évszázad telt el „elmúlásuk” óta.
- 28 *a régi magyarok betűi* — vagyis a rovásírás. Türk eredetű írásmód, a magyarság a VI–VIII. sz.-ban a Kazár Birodalomban ismerhette meg. A kereszténység felvétele után a rovásírás visszaszorult, csak a székelyek körében maradt fenn, a XV–XVI. sz.-ból több emléke is ránk maradt (pl. a *Székely öröknaptár*, amelyet egy XV. sz.-ból származó rovásbotról másoltak le a XVII. sz. végén).
- 328 : 3 *caraibok* — dél-amerikai népcsoport Hondurasban; egykor Brazíliaig terjedő hatalmas népet alkottak.
- 11 *három láb* — 90 cm magas
- 14 *hárs* — háncs, régies tájszó
- 329 : 28 *templomszerű üreg* — a homoródalmási barlang (népies neve: Kőlik) 2. sz. terme, amely több száz személy befogadására alkalmas. A barlang első feltárója és térképezője Fekete István mérnök (vö. JKK 671.). Mivel a barlang részletes leírása a novellában és az V. úti levélben is szerepel, továbbá a keletkezéstörténeti fejezetben is foglalkoztunk vele — itt csupán a XX. sz.-i kutatások eredményeit említjük meg. Azóta már mintegy 40 barlanggal szaporodott a feltárt üregek száma, az ismert járatok hossza pedig 1100 m-re. (Fekete térképe még csak 400 öl hosszúságú járatot — kb. 760 m — és 15 termet jelez.) A barlangokban a jégkorszaki állatvilág csont- és fogmaradványait, az ősember szerszámain, csontjait; évezredes emberi kultúrák leletanyagát tárták fel. (Vö. Kisgyörgy Zoltán: *Erdővidék*. Sepsziszentgyörgy 1973. 100–104.)
- 331 : 13 *Ugron ürege* — a főbarlanggal szemben, nehezen megközelít-

Lap: Sor:

hető magasságban van az Ugron-lyuk, az Ugron család „védbarlangja”. (Orbán 1. k. 91. alapján)

Jókai székelyföldi útitársa és szállásadója a közeli Szombatfalván élő Ugron család valószínűleg rokoni kapcsolatban állott a barlang egykori tulajdonosaival. A novella egyik alakja — Ugron Ábrahám — így joggal viseli ezt a nevet.

331 : 14 *lovak csúre* — a Lócsúr vagy Kőcsúr néven ismert barlang az Ugron-üreg közelében látható. Mindkét barlang jóval kisebb a főbarlangnál, de pompás cseppkövei révén mutatósabb, látványosabb.

31 *Csala tornya* — a főbarlang bejáratával szemben egy cukor-süveg alakú kőszirtet neveznek így. A hagyomány szerint innen zuhant le Csala vitéz.

332 : 4 *Kuli kán* — a mesévé oldódó történethez alakított figura. *A magyar nemzet történetében Kajuk kánról* ír Jókai. (JKK Reg 67. k. Bp. 1969. 130.)

14 *teheráni koponyapiramid* — a horezmi birodalom megdöntésével függhet össze. Dzsingisz kán 1220-ban befejezte meghódítását, feldúlta Iránt is, amely ekkor a birodalom része volt.

Teherán ugyan még jelentéktelen település; a hindu foglyokra már könnyebb magyarázatot találni, a mongol hadsereg ebben az időben fordult vissza az Indus partjáról.

333 : 8 *tizenkét oldalról meggyújtatá az erdőket* — *A nagyenyedi két fűzfában* is tizenkét sarkán gyűjtják fel a várost, és ott is a zápor menti meg a novella szereplőit.

334 : 20 *kápolnát építtetett* — a Kőmezőn látható középkori eredetű romokat ma is Tatár-kápolnának nevezi a nép. „E romot egyszerűen Tatárkápolnának hívják, hagyományok szerint a tatároktól való szerencsés megmenekülés emlékére építettek s sokáig hálaünnepeket tartottak ottan. [...] Másik hagyomány szerint; ott régen Varjas nevű falu feküdt, mely falunak tatárok által elzavart lakói Almásra települtek és a [...] kápolna e falunak lenne elhagyott temploma.” (Orbán 1. k. 94.)

338 : 10 *Torjai barlang* — a Torjai büdösbarlang (Peștera de la Turia), a Bodoki-hegységben található kis barlang, melynek mélyéről szénsavas, kénes gázok törnek fel. Novellánk színhelyétől 40 km-re esik. Jókai a VI. úti levélben írja le. (CB IV. 103.)

339 : 13 *székelyek elfogták, bevitték Homoródalmásra* — ezt a motívumot Jókai levele (CB IV. 98) és Lázár Kálmán cikke is (JKK 672.)

Lap: Sor:

- egybehangzóan írja le, kétségtelenül a homoródalmási szájhagyományból ered. Jókai azonban előre és visszafelé is továbbfejleszti, továbbmeséli — így jut el *Mirák* alakjához.
- 341 : 33 *Dárius kincsei* — ez a hiedelem a barlanggal foglalkozó bármelyik munkában olvasható. „Mások az Erdélyben annyit vadászott Darius kincsét benne hiszik rejleni.” (Kőváry: i. m. 118.)
- 344 : 1 *menyegzót ült a vezér a szép Zolnával* — ezen a ponton Jókai következetlen, az előbbieken már Ugron *vejeként* említi Csalát (JKK 331 : 28.), később pedig arról olvashatunk, hogy menyasszonya gyászolja a vezért (JKK 345 : 15)
- 345 : 9 [a] *törpék megásták, kifúrták a szikla alját* — Csalá vitéz halálát a szájhagyomány ezzel ellentétben véletlennek tulajdonítja. A távozó tatárok állásait figyelte, és az örömhírt tudatós intégetés közben zuhant le.
- 346 : 20 *Homoród* — két párhuzamos folyócska (Nagy-Homoród és Kis-Homoród) neve, a Hargita-hegységben erednek és az Oltba ömlenek. A Vargyastól való távolságuk Homoródmás vonalában 8—10 km.
- 23 *medveszőlő* — (Arctostaphylos adans) a hangafélék családjába tartozó, alacsony, örökzöld cserje; kerek, csonthéjas bogóját a lappok fogyasztják.
- 24 *zsidócseresnye* — (Physalis alkekengi) fehér virágú, élénkpiros termésű gyom-, ill. dísznövény
papsajt — (Malva neglecta) a mályvával rokon, lilás virágú gyomnövény, ill. igénytelen termésének elnevezése
kégyóhagyma — (Allium scorodoprasum) sötétpiros virágú, hagymás gyomnövény
- 349 : 16 *paráhol* — permetez, enyhén meglócsol
- 350 : 15 *Zsigmond király korában megégették a vesszőket* — ennek ellentmond a székelyek betűire vonatkozó — az 1853—54-es évekből eredő — megjegyzése: „E jegyeket még 1518-ban tanították az iskolákban, akkor tiltatott el vesszőzés büntetése alatt, de még azután is pálcákra vágott leveleket küldöttek egymásnak.” (JKK Reg 67. k. Bp. 1969. 56.)

12. A PRUTI CSATA

K nem ismeretes.

- M: 1. PN 1853. dec. 11., 13. (1127, 1128. szám) *A pruthi csata* címen, a novella után *Jókai Mór* aláírás. Két részletben, az alábbi tagolás szerint:
I. 1853. dec. 11.: Az első rész „A törökök ádáz rohanása” kezd. bekezdésig. (359 : 15)
II. 1853. dec. 13.: A fenti mondattól a novella végéig.
2. HhM I. k. *Van még új a nap alatt*. Bp. 1912. Révai Testvérek. 287 l. — 206—220.
3. Az Est hármaskönyve 1925. Naptár az 1925-ös esztendőre. Jókai emlékére. Szerk.: Salusinszky Imre. Bp. é. n. [1924.] 301 l. A novella címe előtt: „Jókai irodalmi hagyatékából.” [A közlés alapjául szolgáló szöveg: PN 1853.] — 73—82.

Keletkezése (források, minták)

A PN-ban 1853. december közepén megjelenő novella és a Db-ban november eleje óta folytatásokban közölt regény, *A fehér rózsza* között szoros összefüggés mutatható ki. A Halil Patrona felkelésének (1730) előzményeit kutató író Hammer-Purgstall vaskos összefoglalásában a pruti hadjárat történetére is rátalált, s a PN hasábjain, a Db-éhoz viszonyítva jóval szélesebb közönség előtt tárcai tömörséggel adhatott elő egy, a regény tárgyával és célzatosságával rokon gondolatsort. A krími háború kibontakozása az európai haladó körökben a cárizmus meggyengülésének reményét keltette, a honi közönség az oroszok vereségéről szóló novellából a jelen háborúra vonatkozó jóslatot olvashatott ki.

A pruti csata tárgyát képező, 1711. júl. 9-én lezajló ütközet előzményeire az északi háború (1700—21) főbb mozzanatainak említésével utalunk. — A háború, amelyet Oroszország indított a balti területekért a lengyelekkel és dánokkal szövetségbe a svédek ellen, szerencsétlenül kezdődött a szövetségesek számára. XII. Károly svéd király seregei a dán fővárosban szálltak partra, és a háborúból való kilépésre kényszerítették a dán királyt, a lengyelek Riga elfoglalását célzó hadjárata kudarcra jutott, az oroszokat Narvánál verték meg a svédek. A vereség ösztönzőleg hatott Nagy Péterre, hadseregének korszerűsítése eredménnyel járt: visszafoglalták Narvát, s megkezdték Szentpétervárra építését. A lengyelek és szászok veresége következtében

Oroszország egyedül folytatta a háborút. XII. Károly már Moszkva elfoglalását tervezte, de a poltavai csatában (1709. júl.) felmorzszolták harmincezres hadseregét. A győzelem hatására újra helyreállt az északi szövetség, s Törökország 1709 novemberében megújította a békét Oroszországgal. A poltavai vereség után XII. Károly a török Bengyerebe menekült, s azon fáradozott, hogy a török kormányt Oroszország ellen hangolja. Mivel ebbeli tevékenysége egybevágott a nyugati hatalmak céljaival is, a porta engedett a diplomáciai nyomásnak, 1710. nov. 17-én hadat üzent Oroszországnak, a következő év tavaszán pedig megindított egy kétszázezres hadsereget az orosz határ felé. Az orosz haderő Nagy Péter részvételével (a katonai parancsnokság Seremetyev tábornok kezében volt) a Prut felé nyomult. Mivel a török iga alól szabadulni kívánó fejedelemségek (Moldva és Havasalföld) nem váltották be az orosz hadsereg ellátására vonatkozó ígéreteiket, az orosz haderő kiéhezetten, szomjúságtól elcsigázottan érkezett Fálciu községhez, ahol a Pruton átkelt, Baltadzi Mehmed nagyvezér parancsnoksága alatt álló török–tatár erők bekerítették. A júl. 9–10-én lezajló ütközet eredménye az erőviszonyokat tekintve sem lehetett kétséges. I. Péter Safirov alkancellárt küldte a török táborba, ahol már 1711. júl. 12-én megkötötték a békét. A békefeltételek ugyan súlyosak voltak Oroszország számára (le kellett mondania Azovról, kötelezettséget kellett vállalni a déli erődítmények lerombolására), de a hadsereg szabadon elvonulhatott, s folytathatta hadműveleteit a főhadszíntéren, a Baltikumban.

A novella végén olvasható szerzői jegyzet („Hammer-Purgstall, Geschichte des osm. Reiches.”) valóban az elsődleges forrást jelöli, amelyből két kiadás is állt Jókai rendelkezésére: Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest 1827–35., egy tízkötetes, latin betűs kiadás (a továbbiakban: Hamm.–Purg. A) és egy 1834–35-ben készült, négykötetes, gót betűs változat (Hamm.–Purg. B). Néhány tulajdonnév átvételében mutatkozó hiba, elírás a gót betűs változat (Hamm.–Purg. B) használata mellett szól. (Mindkét kiadás adatait közöljük!)

A fenti forrás a 62. könyvben 4. ill. 3 lapnyi terjedelemben foglalkozik a pruti hadjáratral (*Feldzug am Pruth* – Hamm.–Purg. A 7. k. 155–158., Hamm.–Purg. B 4. k. 111–113.), a török hadsereg felvonulásával, a flotta és a szárazföldi erők tüzetes bemutatásával; mindezek nagy hűséggel kerültek át novellánkba. Magára az ütközetre Hammer-Purgstall egyetlen mondatot szán: „Die Schlacht, in welcher die Russen den über den Fluß gesetzten Osmanen begebenen, war verloren, den Rückzug hatte der Chan abgeschnitten.” (A csata, amelyben az oroszok a folyón átkelt törökökkel találkoztak, elveszett,

a visszavonulást a kán elvágta. — Hamm.-Purg. A 7. k. 157., Hamm.-Purg. B 4. k. 112.)

Valójában az ütközet aligha lehetett oly látványos, mint azt a novelában olvashatjuk, már az erőviszonyok miatt sem; az orosz 38 000, a török—tatár hadsereg pedig 188 000 fővel rendelkezett.

Sem a régebbi, sem az újabb összegezéseknek nincs sok mondanivalója a csatáról. „Nagy nehézségek közepette, melyeket az éhség, szomj és égető hőség még inkább fokoztak, vonultak az oroszok a Pruth mentén Falczi községig, hol a nagyvezér, ki ezalatt a Pruthon átkelt, tüstént úgy körülfogta őket, hogy lehetetlenség volt menekülniök.” (F. J. Holzwarth: *Világtörténet*. Temesvár 1892. 8. k. 35—36.) Továbbá: „Az orosz seregek helyzete rendkívül súlyos volt, de a törökök nem tudták kiaknázni fölényüket. A július 9-én lezajlott ütközetben igen nagy veszteségeket szenvedtek.” (*Világtörténet*. Bp. 1964. 5. k. 377.) Ezt a hiátust tölti ki Jókai a novella gerincét alkotó látványos, véres ütközet rajzával. Ha Hammer-Purgstall nem is adott támpontot ehhez, török tárgyú műveinek nem egy forrása kamatozik itt (Decsy Sámuel *Osmanografijaja*, Poujoulat *Histoire de Constantinople* c. műve). Egészében azonban mégis, önálló ízelet tartalmazó, eredeti munkának kell tartanunk e lendületes harci jelenetet.

A részletes seregszemplén kívül a Baltadzsival kötött békéhez, a békefeltételek kialakításához, és az azt követő diplomáciai bonyodalmakhoz is bőven szolgált anyaggal Hammer-Purgstall (*Der Friede vom Pruth*, i. h.), nem feledkezve meg Katalin cárné szerepéről sem, akit megtisztelő címmel ruház fel (Peter's und Rußlands guter Genius). A Jókai megformálta erőslékű, hű élettárs alakjához láthatóan Laborfalvi Róza egyénisége szolgált mintaként.

A kerettörténetben megjelenő költő alakjához, ill. a költő és hadvezér összefonódó sorsához is Hammer-Purgstall könyvéből merített szerzőnk, bár csak néhány mondatnyi szétszórt megjegyzés állt rendelkezésére. A következő fejezetben, a 63. könyvben olvasható: „Baltadtschi zuerst nach Lesbos, dann nach Lemnos verwiessen, starb dort im folgenden Jahre an einer unheilbaren Krankheit, und ward an der Stätte des mystischen Scheichs und Dichters Missri, dessen unter der Regierung Mohammed's IV. Erwähnung geschehen, bestattet.” (Baltadzsit először Lesboszra, majd Lémnoszra száműzték, ott halt meg a következő évben [margón: 1711. nov. 20.] egy gyógyíthatatlan betegségben, és itt temették el a misztikus sejk és költő, Miszri mellett, akiről IV. Mohamed uralkodása idején tesznek említést. — Hamm.-Purg. A 7. k. 161., Hamm.-Purg. B 4. k. 115.) Miszri, akit Scheich der Chalveti melléknévvel misztikus költőként említ a forrás, Bursában élt, innét Lémnosz szigetére száműzték, ott halt meg

1693 októberében. (Hamm.-Purg. A 6. k. 578., Hamm.-Purg. B 3. k. 859.) Nevét egyébként sem a török irodalomról szóló összefoglalásokban, sem antológiákban nem találtuk.

Lémnosz szigete láthatóan a birodalom kegyvesztettjeinek elkülönítésére szolgált, s nem a Mehdi jóslata vált be, hanem a „nagyravágyó” és „vagyonatlan” (Baltadzi és Miszri jelzői!) ifjak végzete teljesedett be. A novella első mondata így hangzik: „Két ifjú indult ki Bagdadból.” Valójában Pest-Budát kellett volna írnia, de 1853-ban hadvezérek és költők tragikus sorsáról, derékbatört pályákról hallva aligha gondoltak másra olvasói, mint a szabadságharc bukását követő megtorlásokra, s ismert személyek nevét, sorsát helyettesítették be a keleti történetbe. S ha költőről olvastak, ki ismeretlen sírban nyugszik — bár sokáig élőnek hitték — s kinek dalait országszerte éneklik, aligha gondoltak másra, mint Petőfire. A 90-es évek visszaemlékezéseiben egyre gyakrabban foglalkozik alakjával Jókai. Kettejük személyes kapcsolatára utal az örökre szóló elválás, az ellentétes életút motívuma. E visszaemlékezésekben olvashatunk utolsó találkozásukról, s nem egy, sorsuk társítására vonatkozó megjegyzéssel: „Hol van eltemetve? Azt senkisé tudja. A mennyire a láthatár terjed Fehéregyház táján, az mind Petőfi sírja. Sírnak elég nagy. Azt mondá Petőfi hozzám írt versében: »Te, lelkem megmaradt fele!« — A megmaradt fél nem szűnt meg elveszett felét siratni soha. Talán összetalálkoznak még valahol.” (*A márciusi fiataltság*. Magyar Hírlap, 1898., NK 96. k. 13.)

A folyóiratközlés után Jókai már nem sorolta kötetbe *A pruti csatát*. Ennek oka az is lehet, hogy egyszerűen megfélekedett a nem túl jelentékeny írásról (a *Megjelent műveim jegyzéke* sem tartalmazza, vö. JKK 514.), vagy úgy érezte, hogy utalásai, célzatossága túlságosan az ötvenes évekhez kötik, s időszerűségével értékéből is veszít.

Irodalom

Elek Oszkár *Jókai és az oroszok* c. tanulmányában (Budapesti Szemle 1925. 129.) az alábbiakban foglalkozik novellánkkal: „Csaknem anekdótás jellemű [. . .] a török—orosz tartalmú *Pruthi csata*. Ugyanazt a tárgyat beszéli el, melyről Mikes Kelemen is ír a maga kedélyes modorában. Főindítéka ugyanaz, mint Mikes adomájáé: XII. Károly svéd király szemére lobbantja Baltadzsinak, a török vezérnek, mennyire ügyetlen volt; hiszen a szerencsés pruthi csatában seregüstül elfoghatta volna Péter cárt; mire ez így felel: »Ki kormányozta volna távollétében országát?» Noha regényes bevezetése van, általában eb-

ben az elbeszélésben művészi alakításról nem szólhatunk. Tagadhatatlan azonban, hogy magának a pruthi csatának rajza eleven.” Lábjegyzetben megjegyzi, hogy frásának időpontja ismeretlen.

Szinnyei Ferenc monográfiájában így ír: „Jókai *A fehér rózsza* kölése közben is írt egy töröktárgyú novellát Hammer Purgstall alapján, *A pruthi csatát*. Ebben azt az esetet mondja el, mikor Nagy Péter cárt megverik s elfogják a törökök, de a megvesztegetett Mohammed, a baltadzsiból lett nagyvezér szabadon bocsájta azzal a furcsa megokolással, hogy ha fogva tartja a cárt, ki kormányozza akkor az országot. A történetet egy jószálmossal kezdődő keleties mesekeretbe foglalja. A novellának az akkor kezdődő orosz–török háború adott időszereűséget.” (Szinnyei I. k. 227.)

Vita Zsigmond könyve csak egy-két sorban foglalkozik novellánkkal: „1853-ban kirobban az orosz–török háború, s eseményeit magyarok és románok egyaránt izgatottan figyelik. Maga Jókai is. *A pruthi csata* című elbeszélésének még csak a színtere román: Nagy Péter egyik, Fálciu közelében vívott csatájának egy epizódját állítja a történet középpontjába. [. . .]” (Vita 85.)

Szövegváltozatok

A PN-ban közölt elbeszélést Jókai nem sorolta kötetbe, csak a HhM-ben jelent meg 1912-ben. A két szöveg között jelentéktelen eltérés tapasztalható, a HhM jobbára csak a sajtóközlés hibáinak javítására szorítkozott, ill. egy ismétlésnek ható tagmondatot törölt. Kiadásunk alapjának – mivel kétségtelenül ez a jobb textus – a HhM szövegét tekintjük, amelyen elvégeztük a szabályzatban előírt helyesírási korszerűsítéseket (*higgyék* > *higgyék*, *könynek* > *könnynek*, *végkép* > *végképp*, ill. *elől* > *elől*, *utól* > *utol* stb.).

A török eredetű szavakon, amelyeknek írásmódját láthatóan a német nyelvű forrás szabta meg, a HTSz-ben előírt módosítást hajtottuk végre, amelyek pedig nem találhatók a fenti kézikönyvben, azok esetében a JKK írásgyakorlatát érvényesítettük: *ozmán* > *oszmán*, *szipahi* > *szpáhi*, *janicsár* > *janicsár*, *kiája* > *kiaja*, *szerálj* > *szeráj*, *khán* > *kán*, *effendi* > *efendi*, *Mohammed* > *Mohamed*, *Jusszuf* > *Juszuf*.

Hasonlóképpen jártunk el a földrajzi nevek esetében is. *Pruth*, *Asszöv*, *Lemnosz*, *Karamán*, *Sivász*, *Adána*, *Angóra*, *Bozók*, *Kartál* helyett *Prut*, *Azov*, *Lémnosz*, *Karaman*, *Sivas*, *Adana*, *Angora*, *Bozok*, *Kartal* áll szövegünkben. *Potkal* és *Berabas* esetében a forrásnak megfelelően egységesítettük a háromféle alakot.

Néhány tulajdonnév hibás alakja arra utal, hogy Jókai a rendelkezésre álló források közül (l. részletesen a keletkezéstörténeti részben; JKK 685.) a gót betűs változatot használta. Kiadásunkban a helyes átírásnak megfelelően szerepelnek az alábbi tulajdonnevek: Hamm.-Purg.: *Ssamara, Cecora, Missri*, HhM: *Gamara, Czekova, Mizzri*, JKK: *Szamara, Cecora, Mizzri*. Az utolsó személynév esetében azért tettünk kivételt, mert úgy éreztük, hogy az egyik főalak nevének módosítása a szerzői szándékot sértené.

Megőriztük, ill. visszaállítottuk néhány tulajdonnév eredeti írásmódját a *Módosítások* III./j pontja alapján. (Vö. JKK Reg 24. k. 306.) *Tolstoi, Ponyatovszky, Seremetoff, Safiroff* – a mai írásmódot a tárgyi magyarázatokban közöljük.

Mind a PN, mind a HhM alkalmaz kiemelést, szövegünk az utóbbiét követi.

Lap: Sor:

- 352 : 1 Mind *a* kettő (PN: Mind kettő)
 11 vezetőjének (PN: vezetőjévé)
 17 lészek (PN: leszek)
 18 mikor elhamvadtam, tégedet (PN: mikor elhamvadtam, mikor elporhadtam, tégedet)
- 353 : 25 hegyei között (PN: hegyei közül)
- 354 : 4 csalhatatlan (PN: csalhatlan)
 5 lévén az (PN: levén az)
 7 kajmakám (PN: Kajmakán)
 24 indult meg (PN: indult még)
 27 vezénylete alatt (PN: vezény alatt)
- 355 : 31 s amott (PN: és amott)
- 356 : 24 elénekeltek (PN: elénekelék)
- 357 : 22 gránátosok (PN: granátosok)
- 358 : 20 kiállítatá (PN: kiállítatá)
 23 *e* kartácsok (PN: *a* kartácsok)
 25 fogadták (PN: fogadák)
- 359 : 34 egy oroszlán (PN: az oroszlán)
- 360 : 29 a fűzeknél (HhM: a tűzeknél – PN alapján jav.)
- 361 : 3 kivívni (PN: kivíni)
 győzedelmet (PN: győzedelmes)
 18 menthetetlenül (PN: menthetlenül)
- 362 : 10 ha olvasnád (PN: ha elolvasnád)
- 363 : 9 kardjával (HhM: kadjával – sh. – PN alapján jav.)
 22 viszonzá (PN: viszonzza)
 26 az enyém (PN: az enyim)

Lap: Sor:

- 365 : 7 aztán (PN: azután)
9 szigetére (PN: szigetébe)
13 pénzeket. Tehát (PN: pénzeket, tehát)
20 ki szerezte (PN: ki szerzette)
27 felemelték (PN: felemelék)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 352 : cím: *Prut* — Az ÉK-Kárpátokban eredő, a Dunába torkolló 953 km hosszú folyó a szovjet–román határon
1 *Bagdad* — A Tigris-parti város a XVII. sz. második felében és a XVIII. sz.-ban az Oszmán Birodalomhoz tartozik.
- 353 : 1 *mozlim* — muzulmán, mohamedán
15 *izoglán* — a szultán testőre, a fejedelmi udvarban szolgáló apród
21 *baltadzszi* — a háremben élők külső szolgálattevője
26–27 *Demir-Bash átmenekült [. . .] utána a diadalmas Ak-Bik* — A poltavai vereség után (1709. júl.) XII. Károly valóban török földre menekült, de Nagy Péter nem üldözte. (Részletesebben l. a keletkezéstörténeti részben: JKK 684–685.).
33 *gróf Tolstoj* — Pjotr Andrejevics *Tolsztoj* (1645–1729), orosz államférfi, 1702–14 között Törökországban teljesített diplomáciai szolgálatot, 1710 novemberében az oroszoknak szóló hadüzenettel egyidejűleg börtönbe vetették.
- 354 : 5 *egyiptomi múmia* — Ez az anekdotikus elem is Hammer-Purgstall könyvéből ered (vö. Hamm.-Purg. A 7. k. 150., Ham.-Purg. B 4. k. 108.)
7 *kajmakám* — a nagyvezér helyettese
12 *Ponyatovszky* — Stanislaw *Poniatowski* (1677–1762), lengyel főnemes, államférfi, részt vett XII. Károly hadjárataiban, a poltavai csatában a király megmentői között van, Törökországba is elkíséri. 1710-ben isztambuli követ, az oroszoknak szóló hadüzenet kiharcolója.
19 *szultána valide* — a szultán anyja
25 *gálya* — A Földközi-tenger jellegzetes evezős hadihajója, 30–50 m hosszú, keskeny, elől-hátul magasabbra épített fahajó, amelyet vitorlákkal és ágyúkkal is felszereltek.
gallion — *galeona*, a gályából kifejlesztett, csakis vitorlákkal mozgatott középkori hadihajó. Magas oldalpárkányzat, toronyszerű elő- és farbástyázat, több fedélzet a jellemzője.

Lap: Sor:

- 354 : 26 *galliot* — *galeotta*, újabb nevén: *galjot*, kisebbfajta, 16—20 evezős, felderítésre alkalmas gálya
- 27 *kapudánbasa* — tengernagy, a török tengeri haderő parancsnoka
- 355 : 1 *szpáhi* — 1. JKK 304 : 2. sorához fűzött magyarázatot *szilihdár* — zsoldos
- 4 *szegbán* — a janicsárok egyik fő alakulata, 1 lovas és 34 gyalogos egységből állt.
- 12 *kupolyterem* [. . .] *vezérei* — a szeráj kupolaterméről elnevezett vezérkar (forrásban: „die Wesire der Kuppel” — Hamm.-Purg. A 7. k. 156., Hamm.-Purg. B 4. k. 112.) Szerepel még *A fehér rózsában* (JKK Reg 7. k. Bp. 1962. 103.) és *A janicsárok végnapjaiban* is (JKK Reg 7. k. Bp. 1962. 211.).
- 14 *Karaman* — Karamánia, Dél-Anatólia egyik vidéke
- Sivas* — Belső-Anatólia legkeletibb tartománya
- Adana* — Tartomány Dél-Törökországban, a Földközi-tenger közelében
- Angora* — tartomány Kis-Ázsia belsejében
- 18 *Kartal szejain* — Azonosítása nem járt sikerrel.
- 20 *Falcsi* — ma: *Fälciu*, román község
- 21 *Seremetoff* — Borisz Petrovics *Seremetyev* (1652—1719), hadvezér és diplomata, Nagy Péter hűséges munkatársa a hadsereg korszerűsítésében. A poltavai csatában a főszereg parancsnoka, a pruti hadjáratban a teljes haderő fővezére volt.
- 31 *namazát* — *namáz*, mohamedán imaszertartás, naponként ötször végzik
- 356 : 14 *toparahadzsi* — tüzér
- 357 : 10 *Katalin* — (1679—1727) Litván paraszti családból származott, s kalandos úton lett Nagy Péter kedvese. A pruti hadjáratban tanúsított magatartását azzal jutalmazta a cár, hogy nyilvánosan elismerte feleségének. Férje halála után 1725—27-ig I. Katalin néven uralkodott.
- 13 *delyrek* — ópiummal megszádított söpredékhad, amelyet a reguláris hadak előtt vetettek be ágyúötlékeknek. — *A Fráter Györgyben* „delik” néven említi őket Jókai. (Vö. JKK Reg 60. k. Bp. 1972. 10.)
- 358 : 9 *dzsirid* — arab eredetű szálfegyver, kopjacsúcsa romboidszerű éles penge. Jókai török tárgyú regényeiben gyakran szereplő fegyver. (*A fehér rózsá*. JKK Reg 7. k. Bp. 1962. 33., *A janicsárok végnapjai*. JKK Reg 7. k. 208.)

Lap: Sor:

- 358 : 27 *Mazeppa* — Iván Szytepanovics M. (1644—1709), Ukrajna hetmanja. Fő törekvése volt, hogy Ukrajnát kivonja a cári fennhatóság alól. Ennek érdekében XII. Károllyal szövetségelt, s 1708-tól nyíltan a svéd király oldalán harcolt. A poltavai vereség után Törökországba menekült, ahol hamarosan meghalt, tehát a pruti csata idején már nem élt.
- 360 : 10 *két fejedelemségbe* — Moldovába és Havasalföldre („Moldau und Walachen” — Hamm.-Purg. B 4. k. 112.)
- 361 : 14 *knéz* — fejedelem, herceg
- 362 : 33 *Safiroff* — Pjotr Pavlovics *Safirov* (1669—1739), orosz államférfi, történetünk idején *alkancellár*
- 363 : 1 *kiaja bég* — belügyminiszter
- 34 *Azov* — Fontos erőd a Don partján, 1471-től török kézen. Nagy Péter 1696-ban elfoglalta, de a pruti béke értelmében kénytelen volt lemondani róla. Végleg 1774-ben csatolták Oroszországhoz.
- Kamienska* — Oroszország déli erődrendszerének része, azonosítása nem járt sikerrel a sok hasonló helységnév miatt. (Kamisevka?, Kamenka?, Kamisin?)
- 364 : 1 *Szamara* — város a Volga bal partján, a Szamara folyó torkolatában, 1935 óta Kujbisev
- Tighán* — Bár Jókai az erődítmények nevét több-kevesebb pontossággal veszi át, ebben az esetben *Tighan* áll Hammer-Purgstall könyvében is (Hamm.-Purg. B 4. k. 113.), ezen viszont valószínűleg *Tighinát* kell értenünk, amely megegyezik a török *Benderrel* (l. a következő jegyzetben), s amelynek lerombolása aligha állhatott a győztesek érdekében.
- 12 *Bender* — *Bengyeri*, erőd a Dnyeszter partján, ide internálták XII. Károlyt a poltavai vereség után.
- 18 *rokkiroz* — roszroz, sáncol
- 365 : 3 *Edrene* — *Edirne*, régi nevén Drinápoly
- 9 *Lémosz* — ma: *Limnosz*, sziget az Égei-tenger északi részén. 1478—1913 között török kézen volt, 1913 óta Görögországhoz tartozik.

13. AZ UTOLSÓ CIGÁNYORSZÁG

K: A PIM kéziratárában őrzik a novella első két lapját, jelzete: V. 1049. A fóliók mérete 180 × 223 mm, csak egyik oldalukon található szöveg (autográf, tinta) 33, ill. 32 sor terjedé-

lemben. A „Szegény, szegény hegedűsök, ti!” nyitó mondatról „[...] amidőn már senki sem tudja, hogy ki lakott azokban.” mondatral bezáródó szövegrészt tartalmazzák. (Főszövegünkben: 366–368.)

- M: 1. VU 1854. márc. 5–márc. 19. *Az utolsó Czigányország* címen, *JÓKAI-tól* aláírással, három részletben az alábbi tagolással:
I. 1854. márc. 5. (1. szám) 2–3. A novella kezdetétől a „Nagy ijedtségben volt a népség” mondatig.
II. 1854. márc. 12. (2. szám) 10. A fenti mondattól a „Sok zaj, sok kölcsönös fenyegetés [...]” kezd. bekezdésig.
III. 1854. márc. 19. (3. szám) 19. A fenti mondattól a novella végéig.
2. Dv ¹ –Dv ²	297–312.
3. Dv ³	279–293.
4. Dv ⁴ –Dv ¹⁰	263–277.
5. Dv–NK (20. k.)	199–209.
6. Dv–CentK (60. k.)	159–167.

A Dv címlapkiadásainak felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (517.)

Fordítás:

Szerb: **Poszedna ciganszka drzsava*. Guslar Kalendar za god 1898. Nagybecskerek. [Ferenczi 275.]

Keletkezése (források, minták)

Az 1854 márciusában induló VU előkészületei alaposan megterheltek szerzőnket, az új lap főmunkatársát, akinek a szerkesztés gondjait is magára kellett vállalnia néhány évre a felelős szerkesztő, Pákh Albert betegeskedése miatt. „A Vasárnapi újsággal olyan bajba léptem, hogy reggeltől estig elfoglal s két annyi munkát ad, mint a Délibáb, miután dolgozó társaim *mind* magamra hagytak” – írja Pompéry Jánosnak 1854. febr. 28-án. (JKK Lev I. 131.) Fentiek mellett főleg a regényírás foglalja el, az *Egy magyar nábob* sikere a folytatásra ösztönzi, és szerződést köt Emich Gusztávval. Bár a dilógia alkotásmódja közismert – a regényfolytatások napról napra, tárcányi terjedelemben születtek –, alighanem a formálódó *Kárpáthy Zoltán*

is foglalkoztatja már. Közben a Db-ban januárban megkezdett regény (*A jancisárok végnapjai*) folytatására is elkötelezi magát a Hf-ban. Ez az időszak a kispika terén csak néhány jelentéktelenebb írással szolgálhat. Bár bizonyosan szándékában állt, hogy egyre növekvő hírének megfelelő, igényesebb írással lépjen az új lap közönsége elé, már azért is, mert az első számok színvonala, sikere a lap további sorsát is eldöntheti. Mivel a lap első számait csak hárman írják (Pákhkal és Gyulaival), az első szám több apróságának megszővegezése is szerzőnket terheli (pl. a Nemzeti színház c. rovat), így feltételezésünk szerint *Az utolsó cigányországra* csak február utolsó napjaiban szakíthat időt.

Az ötvenes évek közhangulatában kedvező kép alakult ki a cigányokról, ez a témaválasztás egyik oka. A cigányzenészek katonazenészként vettek részt a szabadságharcban, a legjobb cigánybandák — mint győztes csaták részesei — híressé, közkedveltté lettek. Sárközi Ferenc cigányprímást Kossuth 1849-ben hadnagyi rangra emelte, es országos cigánykarmesterré nevezte ki. A bukás után a tiltott művek (Klapka-induló, Szózat, Rákóczi-induló stb.) megszólaltatóiként vinnak ki elismerést. Az írók titkos összejövelelein is állandó résztvevő a cigányzenész; e síró-éneklő virrasztás megbecsült alakját idézik Arany sorai is:

„És a cigány húzza, áldja meg az Isten;
Könnyre pergi át a barna ábrázatot . . .”

(*Koldus-ének*, 1850)

Milyen ismeretekkel rendelkezhet szerzőnk a cigányok múltjáról, őshazájáról? Egy korabeli népművelő szándékú összeállítás (*Család könyve*. II. évf. 1856. Szerk.: Greguss Ágost és Hunfalvy János) cikéből idézünk annak bizonyítására, hogy Jókai a legalapvetőbbekben a kor ismeretanyagát szövi novellájába, és ez lényegében mai álláspontunkkal sem áll szemben. „Jóllehet történelmők mai napig egészen földelítve, mégis annyi bizonyos, hogy Indiából szakadtak ide. Sötétbarna testszínök, arcuk keleties vonalmai, de kiváltképp nyelvök, melly, bárhol lakjanak is, India belföldi szólamához hasonlít.” (I. m. 315.)

Indiai eredetük, vándorlásaik, Európába érkezésük főbb vonalakban a XVIII. sz. óta ismert. (Vályi István 1760 táján nyelvi bizonyítékok alapján derítette ki a cigányok indiai eredetét, s 1776-ban egy bécsi folyóiratban publikálta.) Vitatott kérdés — s erre fenti idézetünk sem utal — Indiából való távozásuk időpontja és oka. Az utóbbira is viszonylag hiteles választ kapunk e novellából, ma is úgy véljük, hogy

barbár népek támadása kényszerítette a cigányokat nyugat felé, de ez nem a XIV. sz.-ban történt (és nem Tamerlan nevéhez fűződik), hanem kerek évezreddel korábban, az V. sz. végén.

Vekardi József álláspontja ebben a kérdésben így hangzik: 470 körül a fehér hunok feldúlták Északnyugat-Indiát, és ez készítette menekülésre a cigányságot. (*A cigány népmese*. Bp. 1974. 13.) Fenti megállapítás a nagy történelmi összefoglalások anyagával is alátámasztható. (Bár ezekben a cigány népet külön nem említik.)

A heftaliták (vagy ephthalita hunok) nagy birodalmat hoztak létre Közép-Ázsiában az V. sz. elején. E nomád állam súlyos veszedelmet jelentett a környező népekre. 490-től kezdődnek meg betöréseik Északnyugat-Indiába, 500 körül elfoglalják a Gangesz és az Indus völgyét, majd behatolnak Közép-Indiába, régi városokat dúlnak fel, s kiirtják a lakosság egy részét. A heftalita pusztítás évszázadokra nyomot hagyott az indiai népek emlékezetében. (Vö. *Világtörténet* III. Bp. 1963. 61.)

Mai ismereteink szerint a cigányság az V–X. sz. között hagyja el Indiát, s megkezdí nomád életét, évszázadokig tartó vándorlását. Hazánkba érkezésüket, európai fogadtatásukat a novella végén említi Jókai, láthatóan elkülönítve mindattól, ami ködös múlt, ami mítosz, pontosabban — feltételezésünk szerint! — az író által teremtettt mítosz.

A mű tárgya az általánosság szintjén megragadva a bűnhődés, a vezeklés; a cigányok hányódásának az oka múltjukban keresendő. Ez sem valami új megállapítás, a cigányok megjelenésük óta mesélik (valószínűleg idegenek ösztönzésére), hogy egyiptomi bűcsújárók, akik azért vezekelnek, mert a Heródes elől szüleivel menekülő Jézust nem fogadták be, vagy (egy másik variáns szerint) Krisztus felfeszítése során elkövetett vétkeikért bűnhődnek. (Vö. József főherceg: *A cigányokról*. Bp. 1895. 7.)

Jókai elveti a biblikus magyarázatot, a félrevezető meséket, helyébe a népet megosztó erkölcsi különbségeket állítja előtérbe: apáik gyávaságát, hitszegését, hogy cserbenhagyták a tengernyi ellenféllel szembeszálló bátrak csoportját. A hatalmas ellenfél seregének részletes leírása olvasóiban alighanem a közelmúltat idézte. Annál is inkább, mert itt Jókai 1849-es publicisztikájának emelt, vészriadós hangján szólal meg. (E publicisztikának pedig hangsúlyos eleme az orosz intervenció elleni küzdelemre mozgósítás.) „Utcáinkon a szent zászló után hosszú menetben vonul az ünneplő nép födetlen fővel; nők, férfiak és gyermekek énekelnek; szent, borzasztó éneket, — az egy igaz istent kérik: hogy a pokoli ellenséget törje, hogy legyen vezérük a bekövetkező csatákban, adjon szíveikbe bátorságot megküzdeni, meghalni a hazáért, [. . .] Az a bucsujáró nép egy-egy hadsereg lesz

mindeniütt, mellyel csatázni kell, minden város, minden helység egy-egy oltalmazott vár, mellyet be kell venni, és a csengő-harang haláltadó ágyu.” (PH 1849. jún. 2. 106.)

E ponton kell szólnunk *A nagyidai cigányok* hatásáról, amelyet Szinnyei Ferenc novellánk több mozzanatában kimutat. (Szinnyei 1. k. 214.) Arany komikus eposzát 1852-ben jelentette meg Müller Gyula kiadónál. (Művének nem lehetett nagy keletje, mert 1863-ban, amikor a szerző visszaváltotta a kiadás jogát, még 600 példány hevert raktáron.) A két mű több elemében rokonítható egymással; pl. a vajdák szónoklataiban, amelyekben a „nemzeti hibák”, a széthúzás, a nemzeti gőg kapnak hangot. Ruhiva előtt az ellenfél csak *sáska* meg *rézpenz*, s nagy súlyt kap a biztos győzelem deklarálása. Szónoklata mérhetetlen önhittséget vált ki a cigányokból; gyerekes szájhőködésük („cigánykodásuk”) bemutatása során kerül a két mű legközelebb egymáshoz — itt aligha kétséges Arany hatása. De amíg Arany cigányai a győzelmet könnyelműsködik el, addig Jókai cigányai a halál elől futnak. Vétükkel, hogy nem vállaltak részt a bátrak reménytelen küzdelmében, hitszegő módon magukra hagyták őket (mint Aranynál Gerendi kapitány Csóri vajda népét a körülfárt várban!), olyan erkölcsi botlást követtek el, amely az utódokat vezeklésre kárhoztatja.

De 1854-ben nem tekinthető-e mindez a valóságtól elszakadó indokolatlan szigornak, romantikus lelkesedésnek csupán? Az időszak eseményei adják meg erre a választ.

1852 nyarán göngyölik fel a Makk—Jubál-féle összeesküvést, elfogják Gasparich Kilit szerzetest, Sárosi Gyulát és Vachott Sándort, letartóztatják Noszlopy Gáspárt — 1851 óta szövögetett forradalmi tervek futottak ekkor zátonyra. 1853-ban a milánói fölkelés híre és egy Ferenc József elleni merénylet lelkesíti a reménykedőket. Letartóztatások és kivégzések válaszolnak az elkecsereedett tiltakozásra — látni való, a Bach-rendszerrel szembeni elégedetlenség csúcspontjára jutott. Ebben a helyzetben a „lehetne még valami” kérdés feltevése nem teljesen indokolatlan! — Jókai azonban cigányeposzt írt, amelyben a cigányság számkivettségére akart költői magyarázatot adni; egy-egy mozzanatba saját népe sorskérdéseit is belesajtva, belerejtve; szemben Arany művével, amely egészében a szabadságharc vezetőit korholó szatíra, a cigánytörténet inkább csak külső burka annak.

Végül néhány olyan forráslehetőségre hívjuk fel a figyelmet, amely a cigányok sorsával foglalkozik, s megjelenése, ill. bemutatása novellánk keletkezési idejét közvetlenül megelőzi. Ezek a művek érzelmi indítékként foghatók fel, hatásuk főleg novellánk lírai hangú bevezetésében érhető tetten.

Az 1853. dec. 17-én bemutatott Szigligeti-darab, a *Cigány az időszak* kedvelt népszínműve, erről tudósít a Hf 1854. jan. 3-i száma is: „Újév napján a »Cigány« ismét megtölté a színházat.” Hogy szerzőnk látta a darabot, arra a Db egyik cikkében utal. (1853. dec. 25. 834.)

A Hf 1854. jan. 2-i száma közli Kelemen Mór *A cigány fiu* c. tárcanovelláját, amelyben a gazdagok tékozló mulatozását állítja szembe egy cigánycsalád nyomorúságával. A novella panaszos, számonkérő hangja, befejező mondatának („Szegény kis cigány fiú!”) fájdalmas felkiáltása azonos eszközhasználatot, azonos hangütést mutat novellánk indításával: „Szegény, szegény hegedűsök, ti!” (E novella a VU karácsonyi számában megjelent Jókai-tárcával is több rokon vonást mutat [*A koldusgyermek*].)

Még közelebb visz novellánkhoz *A nagyidai nóta* c. publicisztikai írás tanulmányozása. (Remény 2. félév 2. füz. 1851. szept.) Jókai a *Viola* c. népszínmű egy hatásos jelenetét idézi fel, a rövidke írás lírai hangú bevezetőjében pedig az általános szintjére emeli tárgyát: a cigányság elkészerítő sorsára irányítva a figyelmet. (Szigeti József népszínműve Eötvös *A falu jegyzője* c. regénye alapján készült. 1851. ápr. 2-án mutatták be, 1851 nyarán többször és még 1854. jan. 8-án is játszották.) A cikk bevezető része szándékában és hangnemében közvetlen előzményként, szinte novellánk csírájának tekinthető. Az a tény pedig, hogy szerzőnk ismét közreadja cikkét (Országos Nagy Naptár 1853. évre, megj. 1852 őszén) azt bizonyítja, nem csupán napi érdekű reflexiót és üzenetet bízott e sorokra.

Irodalom

Az első észrevétel, megjegyzés novellánkról egy rövid hír: „Egy bécsi napilap német fordításban hozza Jókai Mór *Az utolsó Czigányország* című beszélyét, melyet a »Vasárnapi Ujságból« ismernek olvasóink.” (Közli: VU 1854. 6. sz. 46.)

Zsigmond Ferenc tanulmányában (*Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban*. ItK 1921. 23.) így nyilatkozik novellánkról: „Jókai hazafias romantikája a magyar nemzeti élet tényezője akart lenni, az élet pedig csupa alkalmazkodás; Jókai alkalmazkodott a censor tilalmához, hogy az alkalmazkodás leple alatt a magyarság nemzeti fennmaradásának ügyét szolgálhassa. Képelete elkalandozott az ázsiai ősmagyarokhoz, a kínai birodalomba, Lappóniába, az Imaushoz, a Gangeshez (*Az utolsó Czigányország*) stb., s művein épen az esztétikai

fogyatkozások voltak azok a nyílások, melyeken át mesemondó tehetségét a hazafias izgatás aprópénzére válthatta fel és oszthatta szét.”

Buday Dezső Nyugatban közölt tanulmánya egy viszonyító jellegű megjegyzésben szól novellánkról: „Annál többet és szebben ír a cigányokról [a zsidóságnál]. Ahogy a *Délvirágok*ban leírja az utolsó cigányországot, az mesterien szubjektív.” (1925. 334.)

Gál János monográfiája (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925) a keleti tárgyú elbeszélésekben Vajda Péter hatását fedezi fel. „Már az 1848 előtt írottak is (*Nepean sziget*, *Az egyiptomi rózsza*) emlékeztetnek egyben-másban (exotikus tárgy, természeti képek stb.) Vajdára; még több rokonmotívum található a szabadságharc bukását követő évek termésében, 1850–1856 (*Szolimán álma*, *Az utolsó cigányország stb.*)” (I. m. 232.)

Szinnyei monográfiájában Arany hatásával foglalkozik. „*Az utolsó Cigányországban* egy kis cigányeposzt rögtönöz, de romantikus és ossianos hangjába itt-ott humort is vegyít, mellyel a gyáva és hősködő »nagyidai cigányokat« nézi, akik közül mindegyik annyi tatárt akar levágni, »hogy a többiek félhettek, hogy nekik semmi sem marad«, de mikor meglátják a nyilazó nagy sereget, meggondolják a dolgot. »Gyerünk innen, mert itt emberhalál lesz még!« A vitézembeknek pedig azt üzenik, hogy csak harcoljanak, majd ők hátába kerülnek az ellenségnek, s »szép észrevétlenül mind leütögeti a fejüket«. Ez a humor, mely Arany hatása, stflustalan, mert a történet komoly: Tamerlán népe elpusztítja a tejjel-mézzel folyó s Ázsia közepébe képzelt Zingarát, a cigány hősök elesnek, a többiek szétszóródnak a világon.” (Szinnyei I. k. 214.)

Szövegváltozatok

Főszövegünk az első kiadás, a *Délvirágok* (1856) szövegén alapszik, amelyben a VU első szövegközléséhez viszonyítva jó néhány szerzői módosítás tapasztalható. Kisebb az eltérés az NK és a Dv szövege között. Öt esetben javítottuk a szöveget az NK és kétszer a kétlapnyi K alapján.

Megőriztük néhány tulajdonnév eredeti írásmódját (*Ganges*, *Egyiptom*, *Tamerlán*), korszerűsítettük viszont a különféle kiadásokban szélesnyesen váltakozó *Hindukus* szóalakot.

Szövegváltozatok tekintetében a K, a VU és az NK szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 366 : 6 köntösét (K: köntöseit)
7 nem tartozó (VU: sem tartozó)
18 pöngésére kinéztek (K: pöngésére <előre> kinéztek)
az asszonyok (Dv, NK: az emberek – K alapján jav.)
19 falu végén (K, VU: faluvégén)
20 cifrázott (NK: felcífrázott)
23 tartottatok (N: tartottak)
24 s a tisztos (K: s a <nagy> tisztos)
25 táblára, egymást (K: táblára <igazi> egymást)
367 : 2 és a káguárnak (NK: és jaguárnak)
8 gömbölyű (NK: gömbölyű)
11 szomszédok földére (K: szomszédok <kapuj országa> földére)
13 téjjel (NK: tejjel)
bővelkedett (K: bővölködött)
20 keresztültekintve (K: keresztül tekint <unk> ve)
24 kerteink (K: kertjeink)
25 csemegekét (VU, Dv, NK: csemetéket – K alapján jav.)
32 tejes gyümölcs (NK: teljes gyümölcs)
33 fakad, kérgeikből (K: fakad <szét> kérgeikből)
34 becses (K: <drága> becses)
368 : 7 omladéki (K, VU: romladéki)
10 Körül sűrű (K: Körül <semm> sűrű)
15 az omladékhöz (K: ez omladékokhoz)
16 legközelebbi rongyos (K: legközelebbi <falu> rongyos)
18 nagyrészt (K, VU: nagy részint)
19 itt hajdan (K, VU: itt egykor)
20 lakásaikat (Dv: lakásait – NK alapján jav.)
369 : 24 pálcikákkal (VU: pálcikókkal)
34 tatárcsordával (VU: tatárcsordáival)
370 : 16 nyakán (VU: nyakába)
17 keblébe (NK: keblére)
20 ajkai (NK: ajka)
28 kondor karikákban (VU: göndör karikákban)
29 ideges termettel (VU: ideges férfi termettel)
33 kezét (VU: kezeit)
371 : 12 mindkettő (VU: mind a kettő)
27 téjjel (NK: tejjel)
28 vizeiben (Dv, NK: vízében – VU alapján jav.)
tatár (VU: tatár-nép)
372 : 6 felállának (VU, Dv: felállanak – NK alapján jav.)

Lap: Sor:

- 372 : 14 karrá, hogy cselekedjétek (NK: karrá, cselekedjétek)
amit (VU: amiket)
18 ifjú magzataink, a mi folyóvizeink (VU: ifju magzataink?
*Kellenének a mi szép vetett mezőink, a mi halastavaink, a mi
folyóvizeink*)
21 mi. Láttunk (VU: mi tőlük. Láttunk)
23 elsepertük, eltemettük őket. (NK: elsepertük őket)
31 egy hosszú-hosszú árkot (NK: egy hosszú árkot)
temetjük majd (VU: temetjük *bele* majd)
- 373 : 9 kihirdették (VU: kihirdeték)
19 a költő föllekesített (VU: a költő *énekése* fellekesített)
25 *kisded* (VU: *kicsiny*)
31 állt (VU, Dv: áll — NK alapján jav.)
- 374 : 4 csoportokba (Dv: csoportokban — NK alapján jav.)
7 semmi baj (VU: semmi baj *sincs*)
8 álljanak ki majd (VU: álljanak majd ki)
19 magát az ellenséggel (VU: magát *szemköztt* az ellenséggel)
31 kardcsattogásait (VU: kardcsattogatásait)
- 375 : 8 harcoljon; egy (VU: harcoljon *többé*; egy)
11 leány, saját (VU: leány. Saját)
13 jobb, a másik (VU: jobb *felől*, a másik)
25 tejjel-mézzel (NK: tejjel-mézzel)
26 elszéledtek (VU: elzüllöttek)
34 lehetetlen (Dv: lehetlen — NK alapján jav.)
- 376 : 1 hajókázást (NK: hajózást)
2 bizonyít indus (VU: bizonyít *azonban* indus)
11 mintha *valami* eleven (VU: mintha eleven)
17 ezüstgombbal (VU: ezüst-gombokkal)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 367 : 2 *káguár* — jaguár
7 *szironyos szalag* — a *szirony* keskeny (színes) bőrszalag vagy bőrfonál, amellyel bundát, ködmönt díszítenek.
18 a *Hindukus hegyei a Ganges [. . .] előtt megnyílnak* — A Gangesz nem folyik keresztül a Hindukuson és nem is ott ered, hanem a Himalája déli lábánál, a Hindukustól ezer km-re.
Ez a megjegyzés és a későbbi utalás is Kelet-Indiába helyezi a cigányok őshazáját. Ma úgy véljük — főleg nyelvi

Lap: Sor:

- bizonyítékok alapján —, hogy ez az őshaza Északnyugat-Indiában volt.
- 367 : 22 *Boldog ország, áldott ország* — Az ókorban és a középkorban is a környező népek elismeréssel és irigységgel emlegették India gazdagságát.
- 368 : 5 *Anglia Kelet-India urává tette magát* — A XVII. sz. elején létesített kereskedelmi társaságok közreműködésével kezdődik meg India újkori gyarmatosítása. A Brit Kelet-indiai Társaságot 1600-ban alapították, majd a holland és a francia társaságot hozták létre.
- A XVIII. sz. közepén Nagy-Britannia egész India gyarmatosításába fog. A hétéves háborúban (1756–63) leszámol európai versenytársaival, a plasseyi győzelem (1757) után pedig féktelen mohósággal kezdi meg India — főleg Bengália — kirablását. A bengáliai éhínség, a lakosság nagymérvű pusztulása megingatta a Brit Kelet-indiai Társaság hatalmát, az angol kormány is a társaság jogkörének fokozatos korlátozására törekedett, egyúttal más angol tőkés csoportokat juttatott szerephez. — 1849-ben befejeződött India területi meghódítása, 1858-ban koronagyarmat lett.
- 26 *A tizennegyedik század vége felé* — Valójában ekkor már a cigányok rég elhagyták Indiát, távozásuk az V. sz. végén kezdődik meg.
- 369 : 34 *Tamerlán* — Tamerlán vagy Timur Lenk, mongol származású uralkodó és hódító (uralk.: 1369–1405). Húsz hadjáratban végigpusztította a közép-ázsiai birodalmakat, Afganisztánt, Irakot, Iránt, Horezmet, Örményországot és Indiát is, ahová 1398-ban tört be, kirabolta Delhit, és 100 000 foglyot öletett meg. (Ezért véli Jókai, hogy a cigányok menekülése is az ő nevéhez fűződik.)
- 371 : 33 *Buddha, a százkezü isten* — Buddha emberi alakban történő ábrázolása a buddhista művészet második korszakában (i. sz. I–V. sz.) terjed el. Legtöbbször elmélkedő jögi-ülésmódban, kezét ölében nyugtató alakként formálják meg. Bár előfordulnak többkarú ábrázolások is, Jókai megjegyzése — főleg a később következő utalás alapján — inkább olyan alkotásokra vonatkozik, amelyekben tömegével láthatók Buddha-szobrok (pl. az ún. ezer Buddha templomok).
- 375 : 16 *A zingarai asszonyok pedig várták a folyamparton* — és az ellenség helyett férjük holttestét hozta a víz. *A Hargita* c. novellá-

Lap: Sor:

ban is megtalálható ez a motívum, abban a székely asszonyokat éri e fájdalmas csalódás.

375 : 32 *Zsigmond király uralkodása alatt* — Valóban ebből az időből erednek az első adatok a cigányokról: 1416-ban Brassó városa pénz- és élelmiszersegélyben részesíti a cigányokat, Zsigmond menlevele — amely 1423-ban kelt — önkormányzatot biztosít számukra.

34 *Egyiptomból jönnek s Pharao ivadékai* — Mindez megtévesztő mese csupán, amit feltehetően Bizáncban erőltettek rájuk; a „Fáraó népe” elnevezés is a közép-európai népek (főleg a magyarok) körében ragadt rájuk. (Vö. Vekkerdi József: *A cigány népmese*. Bp. 1974. 10.)

376 : 3 *nyelvük [...] tele van indus szavakkal* — József főherceg cigány nyelvtanának kéziratát Jókai mintegy fél évtizeddel megjelenése előtt ismerte, erről számol be a *Nemzet* cikkében (*Romano csibakéro sziklaribe*. 1884., kötetben: NK 69. k. 169.)

A Cigány nyelvten (Bp. 1888) első része a cigány nyelvnek — főleg szókészletének — összehasonlító vizsgálata, Jókai fenti megállapítását igazolja.

Itt napjaink álláspontját Vekkerdi József tanulmányára támaszkodva ismertetjük: a cigány nyelv szókészletének alapvető része indiai eredetű; a szegényes szókincs tőszavainak (800) több mint a fele (430). (Vö. Vekkerdi: i. m. 13—15.)

18 *Itt írnak rólok a költők nem megalázó dolgokat* — E megállapítás bizonyításához két művet említhetünk, amelyekben a cigánysággal foglalkozó szak- és szépirodalmat gyűjtötték egybe.

József főherceg *Cigány nyelvten* (Bp. 1888) második részében a Ponor Thewrewk Emil által szerkesztett *Irodalmi Kalauz* és Fleischmann Gyula: *A cigány a magyar irodalomban* (Bp. 1912) c. összeállítás. Ez utóbbiban olvasható a magyar irodalom azon sajátossága, hogy a cigány többnyire humoros beállításban jelenik meg.

19 *zongorázzák szerzeményeiket* — E megjegyzés elsősorban az alábbi cigány származású zeneszerzőkre vonatkozhat: Bihari Jánosra (1764—1827), a XIX. sz. első évtizedeinek legjelesebb muzsikására, akinek 84 dallama maradt fenn tanult zenészek átírásában, Kecskeméti Józsira (†1859), aki zongoradarabjai révén volt népszerű, 1852-ben adták ki zongora-

műveit, Sárközi Ferenc (1820–1890) cigányprímásra, aki az ötvenes években Pesten működött, s a korszak közkedvelt csárdásainak szerzője.

14. A HOSSZÚ ÁLOM

K nem ismeretes.

M: 1. VU 1854. ápr. 9. (6. szám) 43–44. A novella végén:

Jókai Mór aláírás.

2. *Életemből!* 2. k. 73–81.

3. *Él*–NK 2. k. 59–65.

4. *Él-Emlékezésedek* (CentK. 92. k.) 126–131.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (521.)

Keletkezése (források, minták)

A novellában kétszer is előforduló megjegyzés, hogy Herczeg András neve Nógrád megye levéltárában megtalálható, a megye történetével foglalkozó legfontosabb monográfiák áttekintését tette ajánlatossá. De sem a régebbiek, sem az utóbbi évek kiadványai (a Balogh Sándor szerkesztésében megjelent *Nógrád megye története* [I–IV. 1969–1975.], továbbá Schneider Miklósnak a megye levéltári anyagából készült összeállításai) nem tartalmazzák ezt az esetet.

Tolnai Vilmos megjegyzése viszont a *Hasznos Multságok* c. lapra irányította figyelmünket: „Nagyon ajánlatos, hogy a vele [Jókaival] foglalkozók ezt a folyóiratot is figyelembe vegyék.” (EPhK 1919. 179.) A *Hazai és Külföldi Tudósítások* c. hírlap melléklapja (*Hasznos Múlttságok A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalécul írta 's kiadta Kultsár István*) 1817–1842 között heti két alkalommal jelent meg. Szerkesztője az alábbi témakörökbe sorolható anyagokkal töltötte meg e füzetecskét: magyar nyelv és irodalom, szépmesterségek, históriai és geográfiai tárgyak, természeti tünemények és ritkaságok, gazdálkodás, új találmányok, tréfás történetek.

Az 1820. évfolyamban (II. félév 27. sz. 215–216.) a *Hosszú álom* c. frás arról ad hírt, hogy egy angliai takács fia egyfolytában 12 napot aludt, miközben levessel táplálták; a kövér fiú jócskán megfogyott, de egészsége hamarosan helyreállt. E történet ugyan egybevág novellánk témájával, de csupán a címadásra lehetett hatással.

Az 1818. évf. II. félév 2. számának Természeti Ritkaság c. rovatában olvasható az alábbi történet: „Az ifjú *Herczeg András*, országunk egykori Bírójának, Szent-Iványi Ferenc Urnak, [. . .] magát meglehetősen bíró jobágya (a' ki még most is él?) ki ment April 13 dikán 1802-dik esztendőben lakó helységéből Uhorszkából (Nógrád vármegyében) korán reggel a' Malnapataki pallón, Hradistya felé, hogy deszkát vásárlana, 's majd az alku után Pusztá Szamaterts felé térne [. . .]

Midőn innen már haza fordult volna le a' hegyeken, sűrű köd szállott a' földre, 's borzongó havas volt a' levegő, melly zivatar előtt a' jó ember bé vette magát egy szikla repedésbe, a' hol talám 3 ember el fért volna. Itt az emberre álmom ereszkedett, melly ugyan azon esztendő Augustus havának 8-dik napjáig, és így 16 heteken keresztül folytatban tartott, a' nélkül, hogy Herczeg az alatt evett volna valamit. Minekutána a' mondatott napon fel ébredett, bágyadtnak érzé magát, 's észre vette, hogy ruhái, a' melly oldalom feküdt, mind el rohadtak alatta. Fáradsággal érhetette el házát, a' hol már többé el sem akarák gazdának fogadni; Egészen 8 nap haza menete után az áll kapcának igen nagy fájdalom miatt száját is alig tudta ki nyitni, 's mind öszve is tsak valami leveskét ehetett. Negyed napra haza menetele után feladták neki az Ur Vatsoráját, — majd elaludt ismét, 's aludt 3 napig, mig nem akkor magától fel ébredt: tudni illik egy fő fekély, fakadt meg nála, mellynek [l]jeve két fülein folyt ki nagy bővséggel. Ezóta magához jött az ember lassankint, 's most ép, egészséges.” (I. h. 12 — 13.)

Tolnai cikke arra is utal, hogy Jókai többször is felhasználta a Hasznos Mulatságok régebbi számain; a *Bebe* és *Az én galambom nem vált porrá* a. novellákhoz pedig éppen az 1819 — 20-as évfolyamokból mérített. (Uo.)

A forrásban szereplő községek, Uhorszka és Hradistya Nógrád vármegye Losonci járásába tartozó, az Ipoly völgyében egymástó néhány kilométernyire fekvő kisközségek a XVIII. sz.-tól és — még a XIX. sz. elején is — a Szent-Ivány család birtokához tartoztak, hasonlóképpen a Malnapatakhöz csatolt Szamotercs-pusztá is. Eseményünk idején Szent-Ivány Ferenc (1731 — 1823) volt a vidék földesura, titkos tanácsosi rangja mellett 1802-ben még országbírói tisztet is viselt. (*Nógrád vármegye*. Bp. 1911. — a Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* c. enciklopédia adatai alapján.)

Jókai csupán Nógrád megyét említi, a községek nevét elhagyja, de megőrizte a vidék — az Alacsony-Kárpátok déli határvonalán húzódó Szlovák-érchegeység — erdős-hegyes jellegét. S ha térképen ellenőrizte a helyszínt, a közel fekvő város ötletét az Uhorszkától 15 km-re

eső Losonc adhatta. A novellában szereplő másik földrajzi név — a beresznoi barlang — azonosítása nem járt sikerrel, valószínű, hogy a vidék több hasonló hangzású helységneve alapján született.

Jókai a cselekmény időpontjának napi dátumát pontosan rögzítette, de az évet 1802-ről 1811-re tette, az álom tartamát pedig — a 16 hetet — jókora számolási hibával is tetézve 28 hétre nyújtotta. Mindezek azonban kevésbé lényeges és feltehetően nem szándékos változtatások. Tudatos módosításai a forrásban adott lehetőségekből indulnak ki: deszka helyett bölcsőért megy a hős; a várandós feleség és a köré kerekedő esemény sor (hosszú várakozása, a szülés stb.) — írói lelemény. Jókai megtartotta az esemény szinte minden lényegesebb mozzanatát és nem egy apróbb érzékletes elemét is.

A jól körülhatárolható, egyetlen forrásból táplálkozó mű az író kezén életteli írásá kerekedett. Hogy Jókai a közömbös hangvételű forrást határozott, népies hangú novellává formálta, ebben a lap — a VU — programjának érvényesülését fedezhetjük fel; hisz a lap szerkesztői — Pákh Albert nyilatkozata szerint is — „valódi néplap” megteremtésére törekedtek. A forrás Herczeg Andrása „meglehetősen bíró jobbágy”, a novellában módos gazda, az időpont jelzése ellenére észrevétlenül Jókai korához közelített, példamutató tulajdonságokkal felruházott alakká lesz. (Kiváló gazda, gyengéd férj, a sors csapásait az isteni akaratban megnyugodva fogadja — későbbi jó sora mindezek természetszerű jutalmaként jelenik meg.) Láthatóan népművelő szándéktól vezérelt, nyelvi eszközeiben is érezhetően népies, didaktikus-moralizáló történet került a VU olvasói kezébe.

Az 1854. március elején induló VU szerkesztése nem kis gondot jelentett Jókai számára: hétről hétre különféle újdonságokkal, népszerűsítő írásokkal kellett megtöltenie a lapot, s amit közönsége joggal elvárt tőle, szépirodalommal is. *Az utolsó cigányország* c. novellájának közlését a lap harmadik számában, márc. 19-én befejezte. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy *A hosszú álom* március második felében fogalmazódik meg.

Irodalom

A VU-ban *Házi orvos* rovatcím alatt megjelent rövid hír ugyan orvosi érdekesség, de novellánkkal is összefüggésben áll: „Hosszu álom. Lapjaink mult számában közlöttünk egy elbeszélést, mely azon fordul meg, hogy egy ember huszonnyolc hétig aludt. Vannak, kik azt lehetetlennek tartják. Épen most olvassuk azonban külföldi lapokból, hogy Amerikában jelenleg is van egy hasonló tünemény. Egy középidéjű férfi, kit ritkaság gyanánt pénzért mutogatnak, nyolc,

kilenc hétig egy huzomban aluszik, s csak néha ébred fel ételt és italt venni magához, ez álomkór többször előfordul évenként rajta; a mellett pedig tökéletesen egészséges." (VU 1854. 7. sz. 54.)

Szinnyei monográfiája összefoglalóan szól Jókai kis elbeszéléseiről, adomaszerű apróságairól, amelyek ugyan nem nagy művészi értéket képviselnek, de a korabeli népiélet sok érdekes vonását őrizték meg. Ezek sorában említi *A hosszú álom* c. frást is. (Szinnyei I. k. 319–320.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapjául az *Életemből* (Él) c. háromkötetes gyűjtemény szolgált. A VU (első közlés) szövege egy ismétlésnek ható tagmondat-tal hosszabb, amit Jókai néhány tölteléksszóval együtt a későbbi kiadásokból kihagyott.

Helyesírási korszerűsítésünk néhány példája: *bosszúságáért* > *bosszúságáért*, *szállinkozó* > *szállingózó*, *sohajtának* > *sóhajtának*, *restel* > *restell* stb.

A szövegváltozatok tekintetében a VU és az NK (97. k.) szövegét néztük át.

Lap: Sor:

- 377 : 3 keresztülalunni (NK: keresztül aludni)
14 volt, és maga (NK: volt, maga)
- 378 : 6 ezen óhajtásuk (VU: ez az óhajtásuk)
8 szomszédasszonyok (VU: szomsz'asszonyok)
11 magos (NK: magas)
14 bőréből Herczeg (VU: bőréből örömben Herczeg)
16 füttyült (NK: füttyölt)
28 felelé (VU: felele)
- 379 : 1 mérföldet (Él, NK: mértföldet — VU alapján jav.)
2 embernek, akinek (VU: embernek, kivált olyan embernek, akinek)
4 ki volt festve az (VU: ki is festette azt)
6 az a bölcső (VU: a bölcső)
11 amidőn jól (VU: amidőn már jól)
20 amint (NK: mint)
- 380 : 14 hajlékában (VU: hajlokában)
27 a hó elolvadt (VU: a hó is elolvadt)
29 s azoktól (Él: a azoktól -sh. — NK alapján jav.)
32 tüzet is kért (VU: tüzet kért)
- 381 : 6 fergeteg éjszakáján (VU: főrmeteg éjszakán)

Lap: Sor:

- 381 : 20 maradt, örömet (VU: maradt s örömet)
26 De csakugyan (VU: De hát csakugyan)
27 13-án (Él: 13-kán, NK: 13-dikán — VU alapján jav.)
29 e veszélytől (NK: a veszélytől)
31 szinte (Él: szinten — sh.)
382 : 7 csendesen, Isten (Él: csen, Isteneesdn — sh.)
22 hogy tagjai (VU: hogy minden tagjai)
383 : 6 szemtanú (VU: szemtanúk)
12 tudott, hogy (NK: tudott, úgy hogy)
14 csodálatos (VU: csudálatos)
16 eltemetni (VU: eltemettetni)
22 Nógrád megye (VU: Nógrád vármegye)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 377 : 6 *térdig járhat a bablevesben* — Mivel a bableves Jókai legkedveltebb ételei közé tartozott, e szólásértékű kifejezés egyéni leleménynek tekinthető *jó világ, boldog élet* jelentéssel.
379 : 1 *mérföld* — Országokként változó, de kb. másfél kilométernyi távolság (az angol mérföld 1609 m, a tengeri mérföld 1852 m).
382 : 26 *már érett a kalász* — A rövid nyarú északi tájakon árpa és rozs jöhet számításba. Mivel a rozs egyéves, áttelelő növény, s a novellában ez olvasható: április elején vetették, augusztus végén aratták, a fenti kalászos növény *tavaszi árpa*.
383 : 7 *huszonnyolc hétig aludt* — Tévedés, ápr. 13. és aug. 26. között csak *tizennyolc* hét telt el.
8 *beresznoi barlang* — Azonosítása nem járt sikerrel. Vö. Keletkezése, forrásai c. résszel.

15. HINNI ÉS NEM HINNI

K nem ismeretes.

- M: 1. VU 1854. ápr. 16. (7. sz.) 50. A novella után *Jókai Mór* aláírás.
2. *Életemből*¹ 2. k. 63–68.
3. Él–NK 2. k. 51–55.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (521.).

Keletkezése (források, minták)

1854 áprilisában, a VU 7. számában jelenik meg a *Hinni és nem hinni* c. írás, a 6. számban *A hosszú álom* előzi meg. Maga Jókai is rokon írásnak tekinthette e kisprózai darabokat a közlési hely, idő, s a didaktikus-moralizáló szándék okán is. Az öregedő író az *Életemből* kötet (1886, 1887) Igaz történetek c. ciklusába illesztette, valós történeteknek fogva fel őket, nyilván mert valamely általa hitelesnek vélt forráson (sajtótermék, szóbeli közlés) alapulnak; mai szóhasználatával élve a non fiction kategóriájába sorolta mindkettőt.

E feltevés azzal támasztható alá, hogy *A hosszú álom* forrása kétség-telenül kimutatható (vö. JKK 704.). A *Hinni és nem hinni* esetében viszont kutatásunk nem járt eredménnyel, a jelentéktelen anekdota eredete ismeretlen.

Jókai elbeszélést írt műfajmegjelölésként (VU), amit igen tágan értelmezett, és csak az epikus közlés alapformájára utalt vele. Pontosabban tételillusztráló anekdotának nevezhetjük. (A szerző a hitelesség igényével lép fel, „valódi” alakok csattanóval záródó történetét beszéli el.)

Mivel az írás gondolati magva mélyen gyökerezik Jókai gondolatvilágában, és a teljes életművön áthúzódik, az alábbiakban erre irányítjuk figyelmünket.

A tanulságként megfogalmazott tételmondat („Minden hit jó, csak megtartsátok, s legyen mindenki tisztelettel a másé iránt.”) a fiatal Jókai eszmevilágának progresszív – a vallások, felekezetek egyenrangúságát, a vallási toleranciát hirdető – vonása. Első megfogalmazására a *Török világ* 7. fejezetében találtunk rá (megj. 1852. dec.) Gergely barát és Magyarai lelkész baráti disputájában: „[. . .] már korán reggel elkezdték egymással a vitát dogmatikus kérdések felett: melyikök vallása jobb, igazabb, boldogtöbb, idvezitőbb és sarkalatosabb [. . .] végtére [. . .] abban egyezének meg, hogy bizony minden vallás jó ott, ahol az ember maga is az”. (JKK Reg 4. k. Bp. 1963. 93–94.)

Az ötvenes évek derekán megjelenő cikkeiben is újra és újra megfogalmazódik a vallási türelem gondolata, hol nyílt, hol pedig szerény eredmények mögé rejtett óhajként: „A *vallásosság és népnevelés* ügye emelkedőben van; ez évben két nagyszerű templom készült el [. . .] és felépült a minden templomok közt legszebb templom: a vallásfelekezetek közti *egyetértés*, mellyet a mult év fényesen tanusított, midőn a dühöngő ragály napjaiban lelkészeink valláskülönbség nélkül részestének testi ápolás és lelki malasztban minden szenvedőt.” (VU 1856. jan. 6.) Továbbá: „A keresztyén erény, türelem példái által törekedni

fogunk hazánk minden osztályát, felekezetét és népfaját egymáshoz közelebb hozni; mert csak a kölcsönös szeretet tarthat meg bennünket.” (VU 1855. jan. 7.)

A *Török világ* disputa-formája nyomravezető motívum, egy kései regényben (*A lélekidomár*, 1888–89) megismétlődik a két vallás képviselőjének barátságos eszmecsereje.

„Ezekről is sajtászerű elővéleménye volt Deának. Ha két ilyen ellenkező hitű egyházi főhadnagy összekerül! Eszébe jutott Heinenak a románca a vitatkozó szerzetesről és rabbinusról.” (JKK Reg 51. k. Bp. 1967. 389.) Heine *Hitvita (Disputation)* c. verse a költői fő műnek számító *Romanzero* c. kötetben jelent meg (1851). Jókai kedvelt költői közé sorolta Heinét, valószínű, hogy már az ötvenes években megismerkedett a *Disputatió*nnal.

Heine művében a kapucinus és a rabbi vitája durva, dühöngő szónoklatok párbaja — a vallási gőg és türelmetlenség szélsőséges példája. A „Melyik Isten a valódi?” kérdésének eldöntetlensége, továbbá az ironikus befejezés (mindkét pap „szörnyen bűzlik”, láthatóan az emberi aljasságtól is!) a vallások és papjaik negatív jellegű egyenrangúságát sugallja.

Míg Heine művében fonákján, Lessing *Bölcs Náthánjában* (1779, magyar ford. 1780) színlén jelenik meg az igazság. A 3. felvonásban Szaladin szultán kérdésére, hogy melyik a három nagy vallás közül az igazi, Náthán az ősi történettel, a három gyűrű meséjével válaszol.

Kövessétek megvesztegethetetlen,
Gáttalan áradó szeretetét!
Versengve igyekezzen gyűrűje
Varázshatalmát ki-ki megmutatni!
Segítse bűvös erejét szelídség,
Jóra-serénység, szíves béketűrés, —
Isten előtt térdet hajtó alázat!

(Lessing: *Drámák, versek, mesék*. Lator László ford.
Bp. 1958. 395.)

Vagyis: az igaz, az üdvözítő vallás az, amely annak bizonyul a szeretet és a vallási türelem által. És ez a *Hinni és nem hinni* legfőbb mondanója!

Röviden arra is kitérünk, hogy a fentiekben — a feltételezett irodalmi forrásokban és Jókai írásában is — fontos szerep jut a szeretetnek. Írásunk nyitó-tételmondata is így hangzik: „[. . .] a hit szeretet nélkül megholt állat[. . .]”. S az anekdota is erre felel: a fiatalok hitük

elé helyezik a szerelmet. Az öreg Jókai már másként vélekedik, egyik utolsó regényében (*A mi lengyelünk*, 1903) Negrotin szerelme elé helyezi az ősi izraelita hithez való ragaszkodást.

Végül arról se feledkezzünk meg, Jókai egyéni sorsa, házassága is némi indítékot szolgáltatathatott e témához. Még fél évtized sem telt el az emlékezetes esküvő óta! A rákoscsabai anyakönyvben a római katolikus Laborfalvi Róza és a 24 éves református lapszerkesztő, Jókay Mór adatai olvashatók az 1848. aug. 29-én keltezett bejegyzésben. (Vö. Bory István: *Jókai házasságlevele*. It 1958. 466–467.)

Az egybekelés körüli szenvedélyes családi viták okaként az irodalmi köztudat többet is megőrzött: Laborfalvi életkorát, színésznő voltát, előéletét, vallását azonban nem. Mikszáth megjegyzése Károly felháborodásáról azonban a valláskülönbségre is utal: „A haragos testvérhez hozzácsatlakozott a méltatlankodó kálvinista is. Másnap a következő levelet írván öccsének, megnyomta a pennát úgy, mint életében még sohasem.” (*Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. I. k. 139.) Jókay Károly levéltöredéke pedig így hangzik: „Hogy egy ilyen ... nőért reverzálist adtál [. . .]” (JKK Lev I. 66.)

Jókai célja az anekdota nyelvén szólni az emberi kiteljesedés, boldogság egyik társadalmi akadályáról; pontosan négy évtizeddel előzi meg az 1894-es XXXI. tc.-et, amely polgárjogi szempontból teljesen eltörli az akadályt a különböző vallásúak házassága előtt, de a vegyes-házasság egyházjogi értelemben még hosszú időre fékező, tiltó korlát marad.

Szövegváltozatok

A főszöveg kialakításához az *Életemből* (Él) c. gyűjtemény második kötetében közölt textus szolgált alapul, ez a VU szövegétől néhány jelentéktelen módosítást leszámítva alig tér el.

Helyesírási korszerűsítésünk néhány példája: *higgyünk* > *higgyünk*, *kevésbé* > *kevésbé*, *talpalatnyi* > *talpalatnyi*, *eféle* > *efféle* stb. Néhány idegen szót a mai írásgyakorlatnak megfelelően módosítottunk: *katholikus* > *katolikus*, *violentiális* > *violenciális*, *missionáriusokká* > *misszionáriusokká*. A *tanuság* alakot *tanuldságra* javítottuk az ismétlődő szóalak mintájára.

Szövegváltozatok szempontjából a VU és az NK (97. k.) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

384 : 12 közt (VU: között)

13 református (VU: reformata)

Lap: Sor:

- 384 : 16 *Ezután* (VU: *Ezentúl*)
17 *sohase* (VU: *sohasem*)
26 *leheté* (NK: *lehetett*)
- 385 : 1 *magokhoz* (NK: *magukhoz*)
19 *egynek se* (VU: *egynek sem*)
21 *Pesten ugyancsak* (NK: *Pesten egy, ugyancsak*)
- 387 : 7 *szülőinél* (VU: *szüléinél*)
12 *átjártak egymás* (VU: *átjárták látogatni*)
15 *Amidőn tehát egy* (NK: *Amidőn egy*)
16 *az tudtára* (VU: *azt tudtára*)
23 *kitöltve* (VU: *kitöltvén*)
református (VU: *reformata*)
29 *Tanulság* (VU: *Tanuság*)
32 *másiknak, s nem* (NK: *másiknak, nem*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 384 : 21 *prépost* — kisebb egyháznagy, a püspöknél alacsonyabb rangú katolikus pap
- 25 *főkurátor* — gondnok; a református egyházközösségek gazdasági felügyelője
szuperintendens — az evangélikus egyházkerület élén álló lelkész; a reformátusoknál püspököknek nevezték
- 385 : 15 *ősiségi [per]* — Az ősiség az 1351-től az 1848-as XV. tc.-ig jogerős (végelegesen csak az 1852-es császári nyílt parancs számolja fel), a nemesi földbirtok családi birtoklását biztosító törvény. Mivel a birtokos rendelkezési jogát igen szűk keretek közé szorította, akadályozta a korszerű, főleg a hitelre épülő gazdálkodás kibontakozását. (Ezért bírálja az ősiséget Széchenyi *Hitel* c. munkájában!) A birtokos párhuzamosan szabadon rendelkezett a szerzeményi birtokkal; e két birtok-típus összevonása következtében vagy az ősi birtok öröklődése kapcsán felmerülő vitás kérdéseket a jogközösségbe tartozók gyakran per útján akarták tisztázni.
- 16 *zálogjogi [per]* — Ha a zálogbirtokot, amelyet a hitelnyújtó kezelt, s a tartozás fejében hasznát élvezte, a zálogidő eltelével vagy visszaváltási szándék esetén sem volt hajlandó visszaszolgáltatni, akkor a zálogbaadó (vagy jogutódja) keresettel követelte a zálogbirtokot, ezt nevezték zálogváltó vagy röviden zálogpernek.

Lap: Sor:

- 385 : 17 *markális [per]* — határ, határkiigazítási per (a német Mark szó egyik jelentése alapján)
violenciális [per] — erőszakosság, hatalmaskodás miatt indított per (pl. erőszakos birtokfoglalók ellen indított kereset)
repozicionális [per] — Az erőszakkal elfoglalt ingatlan tulajdonosa visszahelyezési keresetet indíthatott.
kriminális [per] — büntetőjogi per
- 386 : 5 *katekizál* — itt: kérdezget
- 24 *tridenti zsinat* — A katolikus egyház egyik legfontosabb zsinata 1542–1563 között. A huszitákkal, tanaik eretnekiségnek nyilvánításával a konstanzi zsinaton foglalkoztak.
- 33 *osculum-pacis* — Békecsók, az őskeresztény egyházból származó szokás, csak a XIII. sz.-ig maradt fenn.

16. HOLTAK HARCA

K nem ismeretes.

- M: I. Hf 1854. szept. 13 — okt. 14. *Jókai Mórtól* aláírással, tizenkét folytatásban az alábbi részletezéssel:
- I. 1854. szept. 13. (195. szám) 789–790. A novella kezdetétől a „– Vágjatok ki az erdőből [. . .]” kezd. mondatig.
- II. 1854. szept. 14. (196. szám) 793–794. A fenti mondatról *A tündérnő fia* c. rege végéig.
- III. 1854. szept. 15. (197. szám) 797. *Az atya nyilai* c. rege a „Csaba megcsókolta anyja arcát [. . .]” kezd. bekezdésig.
- IV. 1854. szept. 19. (200. szám) 809–810. A fenti mondatról a rege végéig és *A zomotor* c. rege a „Mikor visszatértek a temetkező rabszolgák [. . .]” kezd. bekezdésig.
- V. 1854. szept. 21. (202. szám) 817–818. A fenti mondatról a rege végéig és *A csillaglövés* c. rege teljes terjedelmében.
- VI. 1854. szept. 25. (205. szám) 829–830. *A Csaba fre* c. rege a „Mint két vérengző oroszlán [. . .]” kezd. bekezdésig.
- VII. 1854. szept. 28. (208. szám) 841–842. A fenti mondatról a „Már szoltak a támadók kürtjei [. . .]” kezd. bekezdésig.
- VIII. 1854. okt. 2. (211. szám) 853–854. A fenti mondatról a „Fel Krimhild!” kezd. bekezdésig.
- IX. 1854. okt. 4. (213. szám) 861. A fenti mondatról a *Csaba fre* c. rege végéig és *A fehér sas* c. rege az „Ölelő karokkal siettek a hunok [. . .]” kezd. bekezdésig.

X. 1854. okt. 12. (220. szám) 889. A fenti mondattól *A fehér sas* c. rege végéig.

XI. 1854. okt. 13. (221. szám) 893. *A Bizáncig lőtt nyíl* c. rege és a *Hadak útja* c. rege a „Vissza ismét!” kezd. bekezdésig.

XII. 1854. okt. 14. (222. szám) 897. A fenti mondattól a novella végéig.

2. R¹—R² 5—64.

3. R³—R⁶ 5—67.

4. R⁷—R¹² 5—58.

5. [Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁶ 169—217.

[Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁸ 159—208.

6. *Mesék és regék* (NK 93. k.) 197—237.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (518.).

Fordítások:

Cseh: **Attily krále smrt a pohřeb* = Světozar. 1875. [Részlet]

[Demeter]

Francia: *Hadak útja = *Nouvelles*. Paris 1909. [Részlet]

[Ferenczi 272.]

Lengyel: *Królewicz Csaba = *Opowiadania z Historji Wegier*.

[Ford.] T. Csorba. Bp. 1941. Cserépfalvi.

[Demeter]

Keletkezése (források, minták)

A terjedelmes írást a Hölgyfutár c. irodalmi napilap közli 1854. szept. 13-tól okt. 14-ig tizenkét folytatásban. Az 1849 novemberében megindított lapban (szerkesztője: Nagy Ignác) szólaltak meg először a világsi katasztrófa után az üldözött írók, szerzőknek is nem egy novelláját közli a Hf az ötvenes évek elején.

Szorosabb kapcsolatra azonban csak a Db betiltása (1854. febr. 19.) után lép a lappal. Anyjának frott 1854. febr. 22-én keltezett levelében olvashatjuk: „A mint kinyilatkoztattam, hogy a Délibábot nem szerkeztem tovább, három lapot ajánlottak egyszerre, én azonban szerkezéssel többet bajlódni nem akarok, hanem alkalmasint Heckenast és Kozma ajánlatait fogadom el, kik közül az első a most megindítandó Vasárnapi lapok számára kér tőlem dolgozatokat havonként

nyolcvan pengőért, az utóbbi pedig a Hölgyfutár számára, havonkint száz forintért.” (JKK Lev I. 127.) A Hf márc. 8-i vezércikkében pedig a nagyközönség számára nyilatkozik hasonló értelemben szerzőnk. A Nagy Ignáchoz fűződő hálára, barátságra hivatkozva kapcsolódik be a Hf szerkesztési munkálataiba. (*Nyilatkozat*. CB IV. 110.) Már e számban folytatják a Db-ban megszakadt regény, *A janicsárok végnapjai* közlését (1854. márc. 5–jún. 17-ig), s hogy a Db előfizetőit károsodás ne érje, számukra is a Hf-t küldik meg. Nagy Ignác március közepén bekövetkező halála után Berecz Károly vette át a lap szerkesztését. Több mint valószínű, hogy Jókai nem a személyi változás, hanem a március elején meginduló VU-nál megnövekedett feladatai következtében távolodik el a Hf-től. Július hónap folyamán (júl. 1–11-ig) a *Manlius Sinister* c. drámát közli a lap, a *Holtak harcával* szeptemberi penzumát róhatta le szerzőnk, valószínűleg a fentiekben említett összeg fejében. A *Megjelent műveim jegyzéke* címet viselő könyvecske (OSZK jelzete: Oct. Hung. 698.) adatai is erre utalnak, Jókai ugyanis feljegyzést készített megjelent műveiről (terjedelem, díj stb.), *A janicsárok végnapjai* és a *Holtak harca* esetében azonban kihúzta a díj rovarát.

Az őskeresés, a magyar előidőkben való bolyongás, biztató fordulatok idézése: legtöbbször annak bizonygatása, hogy minden csapás után volt újrakezdés, felemelkedés — az ötvenes évek társadalmi helyzetéből fakadó igény, Zsigmond Ferenc szavaival: „lelki közszükséglet”. Ebben a hazafias célzatú romantikus mítoszteremtésben érezhetően Vörösmarty példája is ösztönzőleg hatott. Vörösmarty ezt írta egyik drámája elé: Idő a magyar *előkor*. Jókai *A magyar előidőkből* címmel adja közre 1855-ben a mitikus múltból, mondáinkból is táplálkozó történeteit, amelyeknek hangvételében már felfedezhetjük azt az elvágódó, múltba tekintő attitűdöt, amely a *Holtak harca* bevezetőjének is alaphangja.

A kötet novelláinak fele tematikailag is kapcsolatban áll elbeszélésünkkel — a hun–magyar rokonság gondolatkörével. Már az 1847–48 határára datálható *Az üstökös útja* címet viselő novellában megjelennek a későbbiek során annyiszor megemlíttet, több-kevesebb részletességgel kidolgozott motívumok: Attila az „Isten ostora”, a „világpusztító szellem”, aki most jól rejtve nyugszik hármas kopor-sóban, víz fenekén. Az 1851-es év novellái közül pedig a *Mahizeth* és a *Tsong-Nu* is (az utóbbi a *Délvirágok* c. kötetben jelent meg) a hun–magyar azonosságot bizonygató, így a *Holtak harca* előzményei közé sorolható frás.

Itt kell szót ejtenünk az *Egy lakoma a hunn királynál* c. historikus életképről (közli: Remény 1851. 2. félévi száma), amelyet később

A magyar nemzet története regényes rajzokban (a továbbiakban: MNT) Attila-fejezetei közé illesztett Jókai. E néhány fejezet az Attila-témának ez időszakban legterjedelmesebb megfogalmazása, a MNT-nek első, 1854-es kiadásában már szerepel, esetünkben pedig az válik hangsúlyossá, hogy az 1851–54-es időszakban elkészült egy hosszabb Attila-feldolgozás. A MNT sajtó alá rendezői (Téglás Tivadar és Végh Ferenc) részletesen foglalkoznak az Attila-fejezetek forrásaival (JKK Reg 67. k. Bp. 1969. 348–352.). Legfontosabb megállapításukra, hogy e fejezetek kizárólagos forrása Gibbon könyve, megerősítő hangsúllyal hivatkozunk. A későbbiekben pedig bizonyítani kívánjuk, hogy elbeszélésünk elsődleges forrásai között is szerepel Gibbon történelemkönyve.

Az Attila-fejezetek és a *Holtak harca* nyilvánvaló egyezésein túl hangsúlyoznunk kell a különbségeket is. A *Holtak harca* Attila halálával exponál, a fő hangsúly fiainak osztozkodására, végzetes összeesésére — lényegében a Csaba-mondára — esik. Ezért vált szükségessé, hogy a MNT-nek egyéb forrásait is szemügyre vegyük, szolgálhat-e forrássul a *Holtak harca* számára is. Szalay László *Magyarország története c. összefoglalása* (I. Lipce 1852) aligha, mivel nem foglalkozik Attilával, a mű első könyve a 884–997-es időszakot öleli fel.

Fessler Ignác tizkötetes feldolgozásának (*Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*. I. k. Lipce [!] 1847) első kötetében szól a hunokról, Attiláról is részletesen (21–28.), megemlíti a Netad melletti csatát (26.), Ellak halálát s testvéreinek (Dengeziknek és Irnaknak) sorsát. A hangsúlyok azonban máshová esnek, Fessler szövegében nem akad egyetlen fordulat sem, amelyen megakadhatott Jókai szeme. Hasonlóképpen nyilatkozhatunk Fesslernek egy korábbi művéről, amelyben kifejezetten Attilával foglalkozik (*Attila, König der Hunnen*. Breslau 1794. — Magyarul: *Attila vagy is a 'régí magyarok' első vezérének ditsőséges viselt dolgai*. Fordította: Egy hazáját szerető magyar, Pesten 1811), mivel ebben csak Attila haláláig jut el a feldolgozás, temetésére, birodalmának felbomlására csak rövid utalás történik.

A MNT Attila-fejezeteit záró megjegyzés („Ennyit jegyez föl a hagyomány a XIII-ik században élt Kézay Simon nyomán.” JKK Reg 67. k. Bp. 1969. 27.) a krónikák kérdését is a vizsgálat körébe vonja. Kézai művének korszakos jelentősége — hogy *Gestájától* kezdve a krónikák hun és magyar történetre oszlanak — Jókai előtt is ismert, megjegyzése erre is utal. A szakirodalomban közhelynek számít, hogy Jókai gyakran másodkézből idéz, forrásainak forrásait jelöli meg. A *Reguly-Album* révén azonban (megjelent Pesten 1850-ben), amelyben *A munkácsi rab c.* elbeszélését közli (357–394.), Jókai

közvetlen kapcsolatba kerülhetett Attilára vonatkozó eredeti szövegekkel. Venczel Gusztáv értekezése (*A magyar nemzeti hősmonda. 1–93.*) főleg Attila alakjával foglalkozik, s bőségesen idéz eposzokból, krónikákból; itt olvasható latin nyelven Kézai *Gesta Hungarorum*ának Attilára vonatkozó néhány lapja is. (Mindez nem cáfolja azt a megálgapítást, hogy az Attila-fejezetek fő forrása Gibbon könyve.)

Mielőtt elbeszélésünket fő forrásaival szembesítenénk, rövid áttekintést adunk a korszak Attilával foglalkozó irodalmáról, melyet Jókai feltételezhetően ismert, egyes esetekben minden kétséget kizáróan átfutott, kézbe vett, a latens módon formálódó Attila-kép hajtálgatókerei ezek a művek, egyes motívumok esetében pedig bizonyítható források is.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1854 januárjában bekövetkező halála terelhetette ismét a figyelmet *A székelyek Erdélyben* c. művére, mely nemzeti eposzunk egyik mintája lett, már korábban Vörösmarty és Czuczor költészetére is hatott. A rövid eposz Csaba (a „párducos Irnak”) honkeresésével és népének letelepedésével foglalkozik. Az általánosabban megragadott témában, továbbá a nemzeti mitológia megteremtésének szándékában is rokon mű nem egy konkrét ponton is érintkezik a *Holtak harcával*: Kréka királyné (Réka) halála és temetése, Attila fiainak népirtó csatája stb.

Vajda Péter témának ösztönző erejére Zsigmond Ferenc is felhívja a figyelmet (Zsigmond 352–353.). A hunok világát Attila környezetében játszódó (és lényegében róla is szóló) két összefüggő beszélyben idézi fel Vajda. (*Hildegunda, Attila halála*. Közli: Dalhon I., ill. II. füzet, Pest 1839) A romantikus módon bonyolított szerelmi történetek (főképp ezért válhattak népszerű olvasmánnyá!) középpontjában Hildegunda, a burgundiai királylány sorsa áll, aki végül is teljesíti „véresküjét” — megöli Attilát. Az *Attila halála* c. beszély (Dalhon II. füzet 5–209.) epilógusszerű befejezésében szót ejt Attila temetéséről, fiainak sorsdöntő ütközetéről.

Erdély kincseinek nagy népszerűsítőjét, Kőváry Lászlót erdélyi útja óta személyesen is ismerte szerzőnk, könyveit gyakran forgatta, motívumai beépültek a Jókai-művekbe. Az alábbi részletet a *Székelyhonról* c. munkából idézzük, akár a *Holtak harcának* a színopszisa is lehetne! „[. . .] Attila a tüzes frankhercegnő nászéjjén vérebe fúlad, s a még nem száz éves birodalommal a történt mi szokott a hirtelen feltornyosuló trónusokkal [. . .] a gyáva egyenetlen utódok nem valának elég erősek megvédeni a vazsálok [!] fegyverétől; a megtámadott trón összerogyott, s övéit eltiporá. A harcok Gothok, Gepidák, Alánok, Herulok, kik ez előtt harcbéreseik, most fegyvert ragadnak ellenök. Ellák 30.000 Hunnal sirba szál. Dengezicht atyjok halála

utáni évben Sýrmium bukni látja; kétszer megújítja ugyan harcát két két évet nyugodva, de mindig szerencsétlenül, végül is csak visszakelle mennie Aaziába, hogy fejét Constancinápolyba küldjék. A harmadik testvér Irnák pártjának egy részét a Feketetenger mellé, az európai schythiába telepíti, a más rész a Meotis partjára viaszszált, s amint végtére akarják, három ezernyi vert sereg a székelyon bérci közé vonta meg magát.” (*Székelyonról*. Kolozsvár 1842. 51–52.)

Jókainak a VU-gal egyre szorosabbá váló kapcsolata valószínűsíti Szabó Károly Attilával foglalkozó munkájának ismeretét. A lap hat folytatásban közölte az *Attila élete* c. történeti munkát, amely főleg Priszkosz és Jordanes munkáira alapítva adja elő Attila történetét. A június közepén közölt *Attila halála – Birodalmának fölbomlása* címet viselő rész mind a részletesen előadott rokon tényanyag, mind pedig a *Holtak harca* keletkezési idejéhez való közelsége miatt érdemel figyelmet.

„Épen lakodalmát ülte egy Hiltgund vagy Hildegund nevezetű [. . .] burgund vagy frank királyleánnyal, kinek nevét egy egykorú görög történetirő Ildikónak, a régi magyar krónikák Mikoltnak írják, midőn halála véletlenül meglepte. [. . .] Leirhatatlan a dühös csaknem őrzöngő fájdalom kitérése, mellytől e pillanatban a palota viszhangzott. Némellyek hajokat tépdelték, mások arcaikat törrel hasogatták; mert mint egy történetirő mondja »nem női könyeket, de férfiu vérkönyeket kellett sirni egy illy halálért« [. . .] Jornandes és utána hazai krónikáink azt állítják, hogy Attila a menyegzői lakoma alkalmával bortól nagyon fölhevülvén, orra vére hanyatt fektében elindult s torkára tolván megfojtotta. [. . .] Némellyek szerint maga Hildegund végezte ki őt a király egyik apródjától segítettve.

Nagyszerű pompával ment végbe a hatalmas király temetése. Gyász énekek, vitézi viadatok nem hiányoztak a nagy nemzeti tornál. A tetet három koporsóba zárták, mellyek közül az első arany, a második ezüst, a harmadik vas volt. A temetés éjjel történt, a koporsó mellé helyezék a király diszes fegyvereit, becses ékszereit, s hogy azok többé e kincsekre sovárgók kezeibe ne juthassanak, a kunok [!] azon szolgálakat, kik a sirás és temetés körül foglalkoztak, legyilkolták. Hol fekszik Attila sirja, nem tudhatni [. . .]

Attila halálával roppant birodalma, mellyet csak az ő lángesze s hatalma tarthatott össze, csakhamar fölbomlott. Fiai a gazdag örökségen nem egyezhetve, egymás ellen törtek, a hódolt nemzetek föllázadtak s egy vérengző csata, mellyben kun kun [!] ellen, testvér testvér ellen vívtak, mellyben a Duna hajjai vértől piroslottak s Attila legidősb fia Ellák 30.000 kunnal [!] halva maradt, a birodalom sorsát eldöntötte. Az egymást öldöklő nemzet a rátolvuló idegen népek

erejének ellent nem állhatott, s vérrel szerzett földjén eddigi alattvalói osztottak. Attila kisebb fiai közül Csaba, hiveivel a régi hon felé a Fekete tenger mellékeére s a Duna torkolatjához vonult, hol egy kisebb birodalmat alkotott [. . .] Egy más töredék, krónikánk szerint 3000 fegyveres, a mai székelyek ősei, Attila harmadik fiával Irnákkal, Erdély keleti bércei közé vonultak s ott öt század alatt függetlenségüket híven megőrizték.” (VU 1854. jún. 18. 16. sz. 134–135.)

Mіндеzen alkotások igen nagy valószínűséggel hozzájárultak Jókai Attila-képének formálódásához; részint bőséges, a hitelesség látszatát keltő adataikkal, részint azzal, hogy éppen Attila halálánál szakították meg elbeszélésüket (miként Vajda beszélye), ezzel részletes kidolgozásra, megjelenítésre, illetve továbbmesélésre ösztönözték szerzőnket.

Gibbon történelemkönyvének használatát a MNT Attila-fejezeteinek esetében bizonyítottan vehetjük, miként ezt már az előbbiekben is megemlítettük. Az sem újdonság a szakirodalomban, hogy Jókai az 50-es években nem egy novellájának anyagát, mintáit meríti Gibbon könyvéből (*Tsong-Nu, A varchoniták, Kelet királynője, Carinus*). Gibbon használata mellett szól még, hogy a felkutatott forráslehetőségek között a téma legalaposabb és legélvezetesebb feldolgozása. „Senki sem múlta fölül tömörségében és értesülései gazdagságában, akárcsak pompás dikciójában vagy az elbeszélés bűbájában.” (Gál István cikke alapján. Századok, 1971. 1. sz. 71.)

Gibbon terjedelmes munkájának utolsó kötetei 1788-ban jelentek meg, 1790-ben pedig már készen áll egy 15 kötetes bécsi kiadás, majd 1844-ben Lipcsében adják ki. A német nyelvű kiadások sorában mindenképpen meg kell említenünk az Attiláról szóló fejezetek önálló kötetben való megjelentetését. (*Das Leben des Attila Königes der Hunnen*. Lüneburg 1787) Magyar nyelven csak a kiegyezés korában került kiadásra Hegyessy Kálmán átdolgozásában. (*A római birodalom hanyatlásának és bukásának története* 1–2. k. Pest 1868–69.) Bár Hegyessy nem a teljes művet adta ki, az Attilával foglalkozó fejezeteket hűségesen tolmácsolta. Az átdolgozás e részekre vonatkoztatva némi rövidítést jelent, a fejezetek utolsó bekezdéseit hagyta el néhány esetben Hegyessy. Fenti tényt is szem előtt tartva, továbbá annak lehetőségét sem zárva ki, hogy Jókai valamely angol nyelvű kiadásból is dolgozhatott, egy 1840-es londoni kiadást is felhasználtunk a szövegek összevetése során. (Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. London 1840. A továbbiakban: Gibbon 1840)

Gibbon könyvének két terjedelmes fejezetében foglalkozik Attilával és birodalmával. (XXXIV. és XXXV. fejezet: Gibbon 1840. 553–577., Hegyessy 2. k. 238–273.) Itt jegyezzük meg, hogy némi-

képp megnehezíti a forrás határozott megjelölését az a tény, hogy Gibbon is főképp Priszkoszra és Jordanesre alapít, miként a legtöbb Attilával foglalkozó mű.

A 34. fejezetben Attila jellemrajzát adja Gibbon, majd udvarát mutatja be. A perzsiai hódítások után elbeszéli, miként pusztították végig Európát a hunok, s Attila ekkor kapta „az Isten ostora” rettegett nevet. A 35. fejezetben a galliai és az itáliai hódítások olvashatók, az utolsó két fejezetkében pedig halála és birodalmának széthullása.

Ez utóbbiakból idézünk néhány részletet, mivel forráskritikai szempontból ezek a legtanulságosabbak:

„Házasságát barbár pompával és fénynyel ülte meg a fapalotában; s a fejedelem álmom és bor által elnyomva késő éjjel vonult vissza a lakomától a menyegzői ágyba. [Reggel] A reszkető menyasszonyt ülve találták ágya mellett, fátyollal fedve be arcát, és siránkozva a fejedelem halála fölött, ki az éj folyamán meghalt. Egy ere szakadt meg, és minthogy hanyatt feküdt a vértólulásban megfult. [...] Testét selyem sátor alá helyezték a sikra és válogatott lovagjai kimért fordulatokkal forogtak körül, és halottas éneket zengedeztek azon hős emlékére, ki életében dicső, halálában legyőzhetlen volt; ki népének atyja, elleneinek ostora és a világnak réme vala. Nemzeti szokásaikhoz képest a barbárok levágták hajuk egy részét, sebekkel rúgították el arcukat, és vezérüket megsiratták amint megérdemlé: nem a nők könnyeivel, hanem a harcolók vérével. Holttestét három — arany, ezüst és vas — koporsóba zárták, és éjszaka titkon eltemették: a nemzetek zsákmányait sirjába vetették, a sírásó foglyokat megölték; és ugyanazon hunnok, kik az imént oly mély fájdalommal gyászolták halálát, mértéktelen kedvvel tartottak lakomát — halottas tort — sírja fölött.” (*Attila halála. Hegyessy 2. k. 271–272., Gibbon 1840. 576–577.*)

E ponton Hegyessy lezárja a fejezetet, pedig Gibbonnál még egy igen fontos mondat következik: „It was reported at Constantinople, that on the fortunate night in which he expired, Marcian beheld in a dream the bow of Attila broken asunder: and the report may be allowed to prove, how seldom the image of that formidable barbarian was absent from the mind of a Roman emperor.” (Gibbon 1840. 577.; magyarul: Azt jelentették Konstantinápolyban, hogy ama szerencsés éjszakán, amelyen meghalt, Marcian álmában megpillantotta Attila kettétört íját: és a hír arra enged következtetni, hogy ennek a félelmetes barbárnak a képe gyakran jelent meg a római császár lelki zemei előtt.)

„A forradalom, mely a hunnok birodalmát fölforgatta, fölmagasztalta Attila hírnevét, kinek szelleme volt egyedül képes fentartani ez

óriási és laza épületet. Halála után a legbátrabb főnökök királyi rang után törekedtek, a leghatalmasabbak vonakodtak maguknál felsőbbeket elismerni; és számos fiai, mind megannyi külön anyától származva, magán örökségkép osztozkodtak és vetélkedtek Germánia és Scythia nemzeteinek fejedelmi vezénylete fölött. A bátor Ardarik e szolgálai megosztás dicstelenségét érezte, és alattvalói, a harcias gepidák és ostrogóthok, három bátor testvér vezetése alatt felbátorították szövetségeseiket szabadságuk és királyi jogaik érvényesítésére. Egy véres és elhatározó ütközetben a gepidák lándzsái, a góthok kardjai, a hunnok nyilai, a svevek gyalogsága, a herulok könnyű- és az alánok nehéz fegyverei találkoztak a Netad patak partján Pannoniában, és Ardarik győzelmét 30.000 ellen halála kísérte. E nevezetes csatában Attila legidősb fia Ellak életét és koronáját veszítette el; [. . .] Fivére Dengisics a hunnok maradványaival még 15 évig tartotta fenn magát a Duna partjain. Attila palotája [. . .] székhelye lett egy új hatalomnak, melyet Ardarik a gepidák királya alapított. A pannoniai hódítmányt [. . .] az ostrogóthok foglalták el, [. . .] Dengisics királysága, atyja rabszolgáinak tömege által körülvéve és elnyomva — szekereinek körére szorítkozott; kétségbeesett bátorsága arra készítette őt, hogy a keleti tartományokba törjön, hol egy ütközetben elesett, és fejét dicstellenül a Hippodromon tették ki, mi a konstantinápolyi népnek kedves látványul szolgált. Irnák, kiben Attila reményét helyezte, hordáival alsó Scythia szívébe húzódott vissza.” (*Birodalmának elpusztulása*. Hegyessy 2. k. 272—273., Gibbon 1840. 577.)

E részletek birtokában néhány bizonyító erejű párhuzamra hívjuk fel a figyelmet.

Attila halálának okát Gibbon vértolulás okozta fulladásban jelöli meg. (Hegyessy 2. k. 271.) Jókai is ezt írja: „[. . .] saját véérébe fullasztá [Isten]”. (JKK 390.) Egyéb források inkább az ifjú feleséget okolják, vagy mindkét lehetőséget megemlítik.

A más-más anyától származó fiak neve — Ellak, Dengisics, Irnak — Gibbonnál gyakran szerepel, Jókai is említi e neveket (Ellák, Denzics, Irnák alakban), ám inkább „eredeti” nevükhöz ragaszkodik.

Marcianus császár álma Attila kettőtört fjáról (Gibbon 1840. 577.) szintén nem került el Jókai figyelmét, bár nála Theodosius neve szerepel. (JKK 396.)

Szinte azonos fogalmazásban olvashatunk az Attilát gyászoló hunokról, akik fájdalomban felhasogatták arcukat és levágták hajukat. (Hegyessy 2. k. 272. — JKK 396.) És hasonló megszövegezésben értesülünk Attila temetéséről a hármas koporsótól egészen a sírásó rabszolgák leöldöséséig. (Hegyessy 2. k. 272. — JKK 399—402.)

Még Jókai tévedése is forrására utal. Gibbon Ardarikról, a gepida fejedelemről, a Netad menti csata győzteséről ír (Hegyessy 2. k. 272.), Jókainál viszont a hasonló hangzású *Alarik* név szerepel. A Netad folyót azonban csak a MNT-ben említi: „A három királyfi egymás ellen támadt és a szövetséges népek ő ellenök, a *Netád* (tán Hernád?) folyó mellett zavart csata támadt[. . .]” (JKK Reg 67. k. Bp. 1969. 27.) Mindez arra is fényt vet, hogy Gibbon könyvét szerzőnk a MNT megírásakor alaposabban tanulmányozta, novellánk írása idején már csak főbb vonásaiban emlékezett forrására; erre utal a névcseré, a Netad folyó (Nyitra!) kihagyása is.

Dengisics vesztéről, a Hippodromban kitett fejről, amely a konstantinápolyiak kedvelt látványossága lett, néhány sor olvasható Gibbonnál (Hegyessy 2. k. 273.). Jókai alkotó jellegű forráshasználatának bizonyítéka, ahogyan a néhány tényből életteli világot — egész fejezetet reemt (*A Bizáncig lótt nyíl*).

Az eddig ismertetett forráslehetőségekkel szemben egy másfajta mintához is elvezet a mitologikus elemekkel sűrűn átszőtt novella, ez pedig Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* (1854).

Móra Ferenc már a húszas-harmincas években megállapította, hogy a *Holtak harca* Ipolyi könyvére, pontosabban annak VII. (az elemekkel foglalkozó) fejezetére vezethető vissza. (Vö. *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1960. 404.) Bár Móra megjegyzése csupán Attila temetési módjára vonatkozik, megállapítása a teljes novella szemszögéből úttörő forráskritikai adat. Az alábbiakban pedig azt is bizonyítjuk, hogy Jókai nem csupán a VII. fejezetből merített, hanem a teljes művet alaposan kiaknázza.

Szerzőnk maga is utal forrására, amikor három évtizeddel később jegyzeteket fűz *Bálványosvár* c. regényéhez (1883). *A Szent Anna tavánál* c. fejezetben röviden előadja a Csaba-mondát, mintegy kivonatolva egykori elbeszélését. A tömör jegyzetben pedig ez áll: „*Csaba királyfi regéje*. *Holtak harca*. (Lugossy.)” (*Bálványosvár*. JKK Reg 43. k. Bp. 1964. 227.) Itt is — mint igen gyakran — nem eredeti forrását, hanem a mintában lelt forrást nevezi meg Jókai.

Ipolyi művének végén *Adalékok* címen közreadta a kiadás közben összegyűlt és a tematikus rendbe már be nem illeszthető érdemleges anyagot — így került a *Magyar Mythologia* végére Lugossy József elbeszélésében a *Hadak útja* címet viselő néphagyomány. Ipolyit is megragadta a szépirodalmi igénnyel megfogalmazott lendületes sodrású szöveg — akárcsak szerzőnk, aki a *Hadak útja* tüzén gerjedve fogalmazza meg hasonlóan emelkedett hangvételű sorait, s zárófejezetként illeszti elbeszéléséhez.

„*Hadak útja*. Fogyaték népével hátrált Csaba, hogy az elveszett

hon visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza, s Etele szent kardját — mert így hagyá a jóslat — a puszták tengerének habjaiban tisztára mártván, annak búverejét visszaadja. Erdély véghatárinál őrködni hagyja a székelyt, visszakeltében majdan támaszul szolgálándót; elváláskor áldoznak tűz-, víz-, lég- s földnek, s a távozók megesküsznek fenyegető vész idején segítséggel fordulni vissza a világ végéről is. Ám alig haladtak a havas aljái, már a körül lakó népség felemelkedik a maroknyi székely ellen: de megrendül a föld, megrázkódnak a fenyűk koronái, s hirül adják a vonulóknak társaik veszedelmét. a hadak egy része visszafordul, s meglepven pozdorjaként szórja szét az ellent. Egy év mulva ismét megirigylik a völgyek lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel. de a patak sikoltva szalad a folyamba, folyam a tengerbe; hírt visznek; a segély nem késik, s a székely ismét mentve, az ellenség veszve lőn. Három év multán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt s küzdelem fejlik ki élet és halálra. Már a szellő is alig érte a görög ország tájára eltávozottakat, de még is a puszták viharának adván társul magát, megtalálta őket messze délkeleten, s harmadszor is győzelmet vívnak feleiknek. — Sok idő folyt le ezután, a magban elütetett diófák agg törzsekké nevedektek, a fiak megvénültek s unokák lettek fegyverhordó bátor férfikká; szorgalom a rengeteget kies teleppé, hosszú időzés az őrállomást hazává alakította át, s nem volt ki merje háborítani a székely tűzhelyét, kinek védelmére saját erős karja s ismeretlen segítő seregek megjelenése késznek látszott, de végre is kitör a szomszédok régi gyűlése a nyelv- és szokásban egyedül álló székely ellen; megszámlálhatatlan nép kel föl kiirtására, s a bérces kis hazát minden oldalról ostromolják. Dicsően vív a székely, de már lankadoz a tulnyomó erők ellenében; s székely messze van, tán feledésbe is ment s az elszakadt hű társak rég a földben aluszsák álmaikat. Csak a székelyek csillaga nem szunnyadoz s megemlékezve az áldozatról, az esküről lobogva viszi a hírt földről az égi csarnokokba. Már itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenséggel szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverek moraja hallatszik s fényes hadak némán vonulnak éjente az égen fölfelé, a dicső hadtársak, kik háromszor jövének segítségre, most negyedszer, mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen keresztül feleik segedelmére s leszállnak ott, hol a kék boltozat ama havasokkal ölelkezik. nincs halandó erő, mely megállhatna a halhatlanok előtt, rémülés szállja meg a tenger ellenségét s futnak mindenfelé többé hátra sem tekintendők. Azóta áll a székely háborítlanul s nem sokára véget ér hű őrködése, midőn a rég elköltözöttek hű unokáihoz mint kalauz csatlakozhatva, örökségüket

széles magyar hont visszafoglalják. A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben s visszatérőkben taposának, eltörölhetlen marad az ég boltozatán, az ő lábaik és lovaik patkójának nyomdoka az, mit derült éjféleken mint tejfehér szalagot látsz tündökleni a magasban, s melynek neve azon órától fogva *hadak uta* a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és apjáról Eteléről.” (*Adalékok*. Ipolyi 581.)

Lugossy sorainak ösztönző erejét, dikciójának átsugárzását hangsúlyozzuk, bár az is nyilvánvaló, hogy nem egy tartalmi elem is átkevert novellánkba. (Föld, víz, szél továbbítja a székelyek vészjelét; Csaba seregeinek többszöri visszatérése stb.)

A novella keletkezési idejét tekintve is meghatározó szerepet tulajdonítottunk az *Adalékok*nak. Ipolyi készülő művéből már 1851 óta közöl részleteket az Új Magyar Múzeumban (Zsigmond 106.), így hatása megelőzhette a *Magyar Mythologia* megjelenési időpontját. (A VU 1854. szept. 10-i hirdetése alapján augusztus végén, szeptember elején kerülhetett forgalomba a kötet.) Az *Adalékok* azonban csak a *Magyar Mythologiában* jelent meg, így novellánk keletkezési idejét Ipolyi művének megjelenése és a novella folyóiratközlésének megindulása közé — 1854. szeptember első hetére tehetjük.

Ipolyi könyvének használatát legmeggyőzőbben a Csaba-ír motívum bizonyítja. Ez a motívum az elbeszélés egyik legeredetibb vonásának hat, főként ez különíti el a történeti tárgyilagosság látzatára törekvő Attila-feldolgozásoktól, ez avatja regévé.

Röviden — közbeiktatva — utalunk arra, hogy e motívumra épül Arany *Szent László füve* c. népmondája is. A fű megtalálását (nyíllövés segítségével) és csodás hatását beszéli el Arany. Mivel mindent László királyhoz kapcsolja, továbbá a mű megjelenése is jóval korábbi (*A keresztfű* címen. Pesti Divatlap, 1847. II. 49. sz.), ösztönző értékét csekélynek tartjuk.

Most pedig térjünk vissza Ipolyihoz: „Csaba ismét az, kiről a jóslat hangzott, hogy *nemzetét fentartandja*; a véres világhárcban csak is ő marad fel népével, melyet újra s halálos sebeiből fel támaszt a csaba-írral a csatatéren az örökös s nem szünő harcra, és serege felkelve még évenként maig küzd Csabának mezején. Mire serege egy részével azonban, a székely hagyomány szerint eltűnt visszamaradt másik tábora, még sokáig, századokon át várja *megváltó hőse* visszajövetét, s mire mind hasztalan várja, közmondássá lesz (előbb a bús nemzeti érzettel, utóbb kinevetve az őshit, gúnyos jelentéssel) a távozó s egy hamar, vagy soha vissza nem érkezendőre nézve: *akkor jó meg mikor Csaba!* Míg ellenben egy más székely hagyomány említi, hogy *megjött Csaba, ott hagyott táborának segítségére*

seregével, valahányszor a többi népektől szorongattatott, míg csak életben volt; s mire Csaba és serege rég kimúlt, s székely unokákat székeikben, hol Csaba őket az újra bejövendő magyar tábornak őrszemeül hagyta, szomszédai újra haddal fenyegetik, Csaba táborával az ég csarnokaiból is leszállva a hadak útja csillagzaton — honnét az e nevet vette — jó segítségére.” (Ipolyi 354.)

A Csaba-ír motívum mellett van még egy árulkodó elem ebben a szövegben: az „akkor jön meg, mikor Csaba!” gúnyolódó szólása. (Vö. JKK 420.)

Ipolyi könyvének egyik sajátossága (szerkezeti fogyatékosága is), hogy nem tudta elkerülni az ismétlődéseket, s így bizonyos motívumok újra és újra olvashatók könyvében. Ez persze megkönnyítette Jókai dolgát, így könnyebben lelt rá a számára érdekes elemekre, a Csaba-ír motívum el sem kerülhette figyelmét.

„Kronikáink által is még iszonyúbbnak beszéltek, azon attilai maradványok közti háborúról, midőn a Duna árjai több mérföldnyire, több napokig annyira elvegyülnek a leesettek vérözönével, hogy sem ember, sem marha nem ihatja vizét, s Attila fiai elesvén, csak Csaba maradt fel 15 ezer vitézivel, de ezek is sebesülten; erről tudja már egy régi hagyományos feljegyzés, hogy Csaba ezen állapotában nyilát kilöve, a füvet találja, melylyel magát és 15 ezer vitézét újra feléleszti, honnét annak maig »Csaba ire« volna neve, ezt pedig egy tudomásomra jött Esztergam-csabai monda akkép egészíti ki, hogy midőn a németek Csabát utolsó vitézivel halálosan megsebesítve visszahagyák a csatatéren, ezek az éjszakán új harcra kerekedtek, az elesettekkel, s most is meghallani még úgymond minden évben, Csaba egyik legelőjén a kardcsörgést és a halálhörgést.” (Ipolyi 77.)

A *Magyar Mythologia* használatának kétségtelen bizonyítékait mutattuk be, ilyen elem még a legutóbbi idézetben a csodás fű megelégsének módja is („Csaba [...] nyilát kilöve, a füvet találja [...] Vö. JKK 409.)

Ipolyi könyvének tanulmányozása annak a feltevésnek is alapul szolgálhat, hogy Jókai magában a *Magyar Mythológiában* is elegendő anyagot találhatott novellájához.

Attila bemutatása — mint „isten ostora, a világ rettegése” — a hagyományoknak megfelelően történik meg. (I. m. 153–159.) „A fű nem nő lova nyomában, hol seregével áthalad, és nincs város, mely néki ellenállhatna, ha vesztét elhatározá.” (I. m. 154.) Novelánk esetében azonban halála, siratása, temetése válik hangsúlyossá.

„Menyekzője éjén megeredt orrávéreben fúl meg, mellette fekvő menyasszonya veszi észre halálát, s rettentő sírással tudatja udvará-

val.” (I. m. 158.) A hunok hajuk levágásával, testük megsebesítésével — főleg arcuk felhasogatásával — fejezték ki mérhetetlen fájdalomukat, gyászukat. (I. m. 549. — Vö. JKK 396.) Attila temetésének mikéntjéről többször is olvashatott szerzőnk, először az elemekről, majd a temetési módokról írott fejezetben. „A források, tavak, folyók mentében vannak temetkezési helyeik is, — s talán magában a folyó medrében, mint Attiláról egy hagyomány van tudtomra, mely szerint hasonlóan, mint Alarich (Jornand. 29.), ő is a folyónak leeresztése után, kincsei és fegyvereivel annak medrébe temettetik, miután a hullámok ismét föléje eresztetnek.” (I. m. 201.) — „Attila is kincseivel a leeresztett Duna medrébe ásatik el, s a víz fölébe eresztetik, hogy kincseihez ki sem férhessen.” (I. m. 567.)

Novellánk *A zomotor* címet viselő fejezetkében részletesen előadja, miként temették el Attilával szolgáit, lovait, kedvelt tárgyait. Ipolyi mindezekkel a *Temetés* c. fejezetben foglalkozik nem kis terjedelemben. (I. m. 552—555.) „[...] emberek s állatok: nejei, szolgálói, hadi foglyai; harcménei [...] más kedves s becses tárgyakkal fegyvereivel, öltönyökkel, ékszereivel és élelmiszerekkel sírjába adatnak vagy véle elégettetnek.” (Ipolyi 552.)

Maga a zomotor szó és fogalom is Ipolyi könyvéből eredhet, bár Jókai láthatóan formál rajta. „[...] lényeges része ezen szertartásnak a [...] tor, mely alatt, [...] nem csak a halotti vendégség s lakoma értendő, de [...] a temetést követő bajvívás s lovagi játékok, [...]” (I. m. 556.); továbbá: „[...] a Zemplén megyei Szomotor helynév is erre utal (szomorú tor)”. (I. m. 559.)

E fontosabbnak tartott elemeken kívül a *Holtak harcának* még számos motívuma rokonítható Ipolyi könyvéből vett passzusokkal — pl. Réka és Bendegúz alakja, a népet vezető turul, az üstökös jelentése stb. Mindezekre az elbeszélés jegyzeteiben térünk ki.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a *Holtak harca* alapvető forrásának Ipolyi *Magyar Mythológiáját* tartjuk, ezen kívül haszonnal forgatta szerzőnk Gibbon könyvét, de a megemlített mintalehetőségekből is építkezik Attila-képe. Az elbeszélés szerkezeti sajátosságai is arra utalnak, hogy sokféle forrásból származó anyagot kellett szerzőnknek egységes művé formálnia. Néhol koncentrikusan építkezik (Attila halálának előadásába többször is belefog), majd epizódokkal tüzdeli meg a novellát (*A Bizáncig lőtt nyíl*), Csaba és a nyilak története pedig a cselekményt összefogó háló szerepét tölti be.

Az ötvenes években megismert, összegyűjtött anyag szilárdan kötődött, Jókai kedvenc témájává lett, a hosszú pálya során többször lesz még érdemleges mondandója Attiláról és hunjairól, egészen az *Öreg ember nem vén ember* c. regényéig (kötetben: 1899).

Jókai a regeciklus cselekményének lényegét bevette abba az ismeretterjesztő fejezetbe, amelyet *A magyar nép* címmel az *Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képben* c. kiadvány számára készített 1888-ban. (Vö. *Az Attila—Csaba mondakör*. Álmos. I. m. Bp. 1888. 320—322.)

Irodalom

A Hf Hírharang rovata már egy héttel a megjelenés előtt felhívja a figyelmet novellánkra: „Koszorús írónk Jókai Mór »Halottak harcai« cím alatt regéket ír, azzal a szép arany phantáziájával, melyet a »Bujdosó naplója«, az »Üstökös utja« s más hasonló műveiben tanulunk csodálni. Ujabb időkben kizárólagosan regényírással foglalkozik, e térről egészen letért, de úgy látszik, költői lelke elfáradt a köznap életben, s most újra ott van a magasban, hova vágyott, mit neki oly nehéz lehete nélkülözni. E regék két kötetre fognak terjedni, s örömmel jelenthetjük, miként a legelső, mind mint önálló egész, lapjainkban látnak világot. Közlésüket még e hét folytán megkezdendjük.” (Hf 1854. szept. 5. 768.)

Móra Ferenc *Leszámolás Attilával* c. írásában (In: *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1935) a folyómederbe temetés kérdésével foglalkozik, és bebizonyítja, hogy a sokat idézgetett forrás — Jordanes 49. fejezete — sem ír egyebet, mint hogy: „Éjjel a holttestet titkon a földbe rejtették.” „Mikor idáig jutottam, az a gondolatom támadt, hogy ezt a szép mesét [a vízbe temetés szertartását] Jókai költhette [. . .] meg is találtam a Hadak útját. Hún rege-sorozat az, amely Holtak harca címmel jelent meg az 1854-es Hölgyfutárban s azután különböző címek alatt sok kiadást ért. [. . .] találomra éppen oda nyitottam, ahol holdas éjszakában eresztik a vízbe a hármas korporsót. Jókai regényíró volt s nem tartozott történelmi felelősséggel. De a látszatát szerette megadni. Kellott neki a történelmi hitel. [. . .] Ezért aztán igazán nem kellett messze mennem. 1854-ben jelent meg Ipolyi Magyar mythologiája is s az egész életre terített asztalul szolgált a mesék Krózusának. Itt is találta, még pedig a VII. fejezetben, amely az elemek tiszteletéről ír.” (I. m. 146—147.)

Szinnyei monográfiájában így ír novellánkról: „*A Holtak harcát* a húnmondák töredékeiből szerkesztette egybe. A mondai részleteket erős képzelettel színezi ki és szövi mesévé, melynek van bonyodalma és fejlődése. Sok benne a költői szépség, csak a mesterkéltén eposzias, ossziános hang teszi sápadttá, betegessé az egészet. [. . .] Jókai] szivesen rajzol délibábos képeket a magyar őstörténetből az önkényuralom korának vigasztalására. [. . .] Ez a multba merengés és vágyódás a

romantika sajátja, de Jókainál ennek nagyon hazafias színezete van.” (Szinyei I. k. 306–307.)

Nacsády József tanulmánya (*Jókai és a népiesség az 1850-es években*. Szeged 1967) az alábbiakban foglalkozik novellánkkal: „Egyenként megjelenő kisebb írásait 1854-ben összerendezte és a Hölgyfutárban *Holtak harca* [. . .] címen adta közre. Később külön kötetben is kiadta *Regék* címmel (1858). A nyolc rege egy egyéni felfogású és hangszerelésű magyar »előtörténetet« ad, amely Attila tündér-feleségétől (Rika) született fia (Csaba) révén a székelyek és a magyarság történetéig ível. A *Regék* egyes darabjainak megírásával párhuzamosan egész népmese-sorozatot állított össze a székelyekről.” (I. m. 30.)

László Gyula tanulmánya, amelyben a Petőfi folyómederbe temetés bizonygató mondat fogja vállatára Móra Ferenc alapvető forráskritikai megállapításán keresztül (I. fentebb) Jókaihoz, ill. novellánkhoz jut el: „[. . .] Ipolyi Arnold egyik odavetett vélekedése alapján Jókai Mór írta meg ezt a mesét, a hun regék sorozatában megjelent *Holtak harca* című elbeszélésében. Innen szívárgott tovább, és Gárdonyi Géza *Láthatatlan ember*-ének feledhetetlen lapjai adták meg végső »hiteletét«. A Tiszába temetett hun királynak ez a, mintegy száz éve keletkezett mondája kapcsolódott Petőfi halálához.” (*Történeti és régészeti jegyzetek Petőfi sírjának mondáihoz*. In: *Régészeti tanulmányok*. Bp. 1977. 174.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövege a Hf-ban kiadott első szövegközlés. A későbbi kiadások (R¹ [a szövegváltozatokban: R.]; *Mesék és regék*. 1898. NK 93. k. [a szövegváltozatokban: NK]) folyamán nem változott a szöveg, a kisebb csiszolgatás, javíthatás révén tájnyelvi ízből, archaizmusából veszített csupán.

Az alábbi mondat csak a NK szövege után olvasható, a főszövegből elhagytuk. „Íratott ez 1858-ban, a magyar nemzet legnehezebb napjaiban.” A Hf az egyes fejezeteket a cím mellett még sorszámossal is ellátta (*Első rege* stb.), amit azután az NK elhagyott — és *A Sztambulig lőtt nyíl* részcímet *A Bizáncig lőtt nyílra* változtatta. Mindkét esetben az utolsó szerzői változtatást vettük figyelembe. A Hf szövegének néhány hibáját a R és az NK alapján javítottuk.

Elvégeztük a kiadási elvekben előírt helyesírási korszerűsítést. A *jöjön, higgye, léssz, szakálát, hójagos, alugyék, viszhang, roszul, rival* stb. továbbá a *daemoni, martius, góth, alan, szyttya, Caesar, Bizanc, Hyp-*

podrom, *Criemhild* szóalak a mai írásmódnak megfelelően áll szöve-
günkben.

A szövegváltozatok tekintetében az R. és az NK szövegét vettük
figyelembe.

Lap: Sor:

- 388 : 24 ezernyolcszázötvennegyedik (NK: ezernyolcszáz ötven-
nyolcadik)
- 389 : 8 érette (Hf, R: értte — NK alapján jav.)
- 390 : 1 sincsen sehol (NK: mincsen sehol)
8 legkisebbiké (Hf: legkisebbike — NK alapján jav.)
26 királyfi (NK: király)
31 elemék (NK: elem)
- 391 : 18 többé.
— Vágjatok ki az erdőből — *folytatá tovább Rika* —,
négy
(R: többé.
— Vágjatok ki az erdőből négy
NK: többé. — *Azzal folytatá a Rika*:
— Vágjatok ki az erdőből négy)
- 32 engemet (R, NK: engem)
- 392 : 16 vérít (NK: vérét)
19 ravatala (Hf: rovatala — R, NK alapján jav.)
20 csergő (R, NK: csengő)
24 aholott (R, NK: a hol)
29 árvafenyűágot (R, NK: árvafenyűágot)
30 tisztátalan (NK: tisztátlan)
- 393 : 12 anyád fekszik itt (NK: anyád itt fekszik)
17 maradt az azután (NK: maradt azután)
33 szeme fénye (NK: szemfénye)
34 dali (R, NK: deli)
- 394 : 3 orcáján (NK: arcáján)
20 ajkát (NK: ajkait)
- 395 : 1 melyről (NK: a melyről)
22 ez elődi (R, NK: az elődi)
- 396 : 1 Theodosius császár azt (R, NK: Theodosius azt)
4 orcáikban (R, NK: orcáikon)
5 hajáikat (NK: hajukat)
- 397 : 8 a rabszolgá[ka]t (NK: a rabszolgát)
22 melyet (Hf: miket — R, NK alapján jav.)
32 ahova (R, NK: ahová)
- 398 : 11 bántotta kezeidet (NK: bántotta a kezeidet)

Lap: Sor:

- 398 : 32 sóhajta (NK: sohajtá)
- 399 : 19 csak egyszerű név (NK: csak a név)
22 felöltözteték (NK: felöltöztették)
- 400 : 4 igazgyönggyel és drágakövekkel (HF: igazgyöngy- és drágakövekkel — R és NK alapján jav.)
9 egykor világ (NK: egykor a világ)
19 fatörzsökből (NK: fatörzsekből)
28 hódult (R, NK: hódolt)
29 hová (R, NK: hova)
- 401 : 4 nyugot (R, NK: nyugat)
10 meglesték (Hf: meglepték — R, NK: alapján jav.)
27 omoljon (R, NK: omoljék)
ő föld alatt és víz (R, NK: ő a föld alatt s víz)
- 402 : 6 másodikra (NK: másakra)
26 mert őt Attila (NK: mert Attila)
29 főtáltos (NK: főtátos)
- 403 : 8 adjátok nekem se (NK: adjátok se)
monda (R, NK: mondá)
15 hősök négyszögű sírkövei (NK: hősök sírkövei)
- 404 : 15 jelen meg (R, NK: jelenik meg)
17 a földre, akkor lesz a minden napok vége! (R, NK: a földre.....)
24 voltak (R, NK: vannak)
- 405 : 2 magas (Hf: maga — sh. — R, NK alapján jav.)
24 felette, sokáig (R, NK: felette, s sokáig)
32 nyugotiak (R, NK: nyugatiak)
33 sem maradt (NK: nem maradt)
- 406 : 1 ez idegen (NK: az idegen)
10 nyugoti (R, NK: nyugati)
14 veszessék (R, NK: veszítsék)
16 kezdődött meg (R, NK: megkezdődött)
18 annyi (R, NK: ennyi)
- 407 : 1 kitekerve (R, NK: kitekerde)
34 ordítá (R, NK: ordítá)
- 408 : 14 fennyen (NK: fennen)
15 Eljött az óra (NK: Eljött a nap)
18 ordítá (R, NK: ordítá)
19 fűrtjeit (Hf: fűrjeit — sh., R: fűrteit — NK alapján jav.)
20 énrám (NK: én reám)
Ismered-é (R, NK: Ismered-e)
22 ahol sűrűjét (R: a hol a sűrűjét)
23 fuss e helyről (NK: fuss e hegyről)

Lap: Sor:

- 408 : 28 *hunok* (NK: *hun*)
- 410 : 1 *a nyíl* (R, NK: *e nyíl*)
8 *írba* (R, NK: *írbe*)
11 *felynyergelék* (R, NK: *felynyergelték*)
paripájukat (R, NK: *paripáikat*)
12 *összekeresék* (R, NK: *összekeresették*)
16 *szemeik* (R, NK: *szemei*)
25 *nehány* (NK: *néhány*)
28 *csatatérre* (R: *csatatérbe*)
30 *letépte* (NK: *letépék*)
- 411 : 3 *dühödött* (R, NK: *dühödött*)
7 *És fogta* (NK: *S fogta*)
13 *Utolsó* (R, NK: *Utolsó*)
16 *legkeseredettebb* (R, NK: *legelkeseredettebb*)
21 *egy csapásra* (R, NK: *minden lecsapásra*)
27 *vitézeim* (R: *vitézim*)
30 *e halvány* (R, NK: *a halvány*)
- 412 : 1 *nekik. A nyíl* (R, NK: *nekik, a nyíl*)
2 *úgy* (R, NK: *így*)
3 *látva seregei* (R: *látva e seregei*)
- 413 : 3 *hellebárd* (R, NK: *alabárd*)
5 *tünedeztek* (R, NK: *tünedeznek*)
6 *nyugotnak* (R, NK: *nyugatnak*)
17 *szólt* (NK: *szól*)
21 *a hős harcot* (NK: *a harcot*)
25 *az ajkáról* (R, NK: *ez ajkáról*)
- 414 : 1 *földébe* (NK: *földjébe*)
11 *népéért* (R, NK: *népeért*)
15 *vészesen* (R, NK: *vészes*)
23 *mosolyával* (R, NK: *mosolyaival*)
- 415 : 1 *leültették* (R, NK: *leültették*)
6 *ez elveszett* (NK: *az elveszett*)
7 *ahol anyám* (R, NK: *hol anyám*)
14 *látszottak a közelből* (R, NK: *látszottak közelből*)
20 *sátora* (R, NK: *sátora*)
25 *sátrából* (R, NK: *sátorából*)
26 *a kopjanyélről* (NK: *e kopjanyélről*)
28 *éutánam jöjjetek* (R, NK: *„utánam jöjjetek”*)
31 *sátora* (R, NK: *sátora*)
- 416 : 3 *halvány* (R, NK: *halvány*)
elhullt (R, NK: *elmúlt*)

Lap: Sor:

- 416 : 8 nagy folyókkal (R, NK: vad folyókkal)
11 ajkairól (NK: ajkairól)
17 végeig (R: végéig)
18 és soha (R, NK: s soha)
cím Bizáncig (Hf, R: Sztambulig)
22 összehasgatott (R, NK: összehasogatott)
26 görög császár (R, NK: a görög császár)
- 417 : 13 pedig ült (NK: ült pedig)
20 ivadéki (NK: ivadékai)
24 szót nem volt (R, NK: szót sem vala)
29 népeit (R, NK: népét)
- 418 : 4 e folyó (NK: a folyó)
15 jós beszéde (Hf, R: jó beszéde — NK alapján jav.)
21 pergetve (R: pergetve)
Ottan (NK: Otthon)
22 alumni (NK: aludni)
26 e földben (R, NK: a földben)
- 419 : 3 búcsút veve (NK: bucsút véve)
hideg (NK: hidegen)
6 határáig (R, NK: határádig)
14 táborzó IR, NK: táborozó)
30 volna-é (R, NK: volna-e)
- 420 : 3 földből! Fel (R, NK: földből; fel)
6 felnyergelék (NK: felnyergelték)
25 ellene, hogy eltöröljék (Hf: hogy eltöröljék, ellene — R alapján jav.)
27 atyafia (Hf: atyafia — R alapján jav.)
30 Halljátok-é, tudjátok-é (R, NK: Halljátok-e, tudjátok-e)
32 régen porrá váltak *ők* már (R, NK: régen is porrá váltak már)
- 421 : 7 halljátok-é (R, NK: halljátok-e)
30 maig (NK: máig)
Téjutat (R, NK: tejutat)
- 34 csak az NK tartalmazza: (Iratott ez 1858-ban, a magyar nemzet legnehezebb napjaiban.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 389 : 2 zab- és burgonya-kelet — az egyes mezőgazdasági termékek kelendőségével, árajánlatukkal foglalkozó sajtóközlemény

Lap: Sor:

- 389 : 13 száz esztendőnél is tovább, álmodott [. . . a hunokkal . . .] Európa — A hunok 375-ben lépik át a Volgát, és Attila haláláig (453) kerek háromnegyed századig jelentenek veszélyt Európa népeire.
- 390 : 3 meghalt Attila — 453-ban, de életkorára vonatkozó pontos adat nem áll rendelkezésünkre. Egyes források szerint férfikora delelőjén, 35—40 évesen kezdte meg uralkodását (vö. F. J. Holzwarth: *Világtörténet*. Temesvár 1887. 2. k. 351.), amelynek időhatára ismert (433—453), ezek szerint a halál az ötvenes éveiben érte el. Ez az adat pedig összhangban áll a Jókai-nemzedék iskoláskönyvéből is közismert adattal: „[. . .] közel 50 esztendő s korában [. . .]”. (Losonczy István: *Hármas Kis-Tükör*. Pest 1837. 123.)
- 22 alán — iráni törzsszövetség, az i. sz. I. sz.-ban a Don, az Aral-tó és a Kaukázus vidékén éltek; egyes csoportjai a II—III. sz.-ban betörték római területre.
- 26 Rika — Ipolyinál Réka. A *Magyar Mythologia* szól a tündérműk ősanjai szerepéről, arról, hogy a hun nép eredetmondáiban többször szerepel ez a megállapítás: „[. . .] a húnok bizonyos gót *Aliorumna* bűvös nőktől veszik eredetüket.” (Ipolyi 70—71.)
- 392 : 8 Hargita — I. *A Hargita* c. novella azonos címszavú jegyzetét. (JKK 678.)
- 394 : 27 zomotor — pogány gyászszertartás, részletesebben I. a keletkezéstörténeti részben, JKK 725.
- 395 : 18 megjelenik az üstökös csillag — „Rendkívüli égi tűnemények, mint üstökös csillag [. . .] a bekövetkezendő nyomor, inség, háborúság, halál előhírnökei.” Továbbá: „Attila halálát előjelentőleg is [. . .]” (Ipolyi 277.)
- 29 Julius Caesar halála napja — i. e. 44. március idusán (15-én) gyilkolták meg a köztársaságpárti szenátorok.
- 30 a háromszáz Fabius — Itália meghódítása, a szomszédos törzsek leigázása Róma számára hosszú és áldozatokat követelő küzdelmet jelentett. I. e. 475 táján a Fabius nemzetség 306 férfitagja, egy egész kis sereg esett el az etruszk Veji elleni bátor küzdelemben.
- 396 : 1 A görög császár, Theodosius — Attila halálakor (453) a Kelet-római Birodalom trónján Marcianus ült (450—457), viszont ezt a korszakot (395—518) egyes kézikönyvek a Theodosius-utódok koraként említik.
- 24 gót druidák — valójában a kelták papjai

Lap: Sor:

- 396 : 27 *Rika-hegy — Rika-bérc* címen l. *A Hargita* c. novella jegyzetei között (JKK 679.)
- 398 : 21 *Koporsómba nyilatkat lóttek — A székelyek* c. cikkében hasonlóképpen ír Jókai: „S ha valakit eltemettek, annak a *srjába* három nyilat *lóttek* [. . .]” (VU 1854. jún. 4.)
- 399 : 8 *aquilejai ostrom* — Attila 452 tavaszán betört Itáliába, és az egész félsziget kulcsának számító vár és kereskedelmi gócpont, Aquileja ellen fordult, amelyet háromhavi nehéz ostrom után földig rombolt.
- 10 *gót művészek* — Jókai a XII. sz.-ban kibontakozó gótikus építészet jegyeit („[. . .] sok hegyes, csipkés bolthajtás [. . .]” ruhazza az V. sz.-i germán művészetre, amelyben mindennek még nyoma sincs. A „maniera dei goti” („barbár modor”) megjelölés a XV. sz.-i Itáliában lesz használatos.
- 15 *Attila jelvénye* — „Attila győzelmes hadi zászlóin a Turul, koronás sasmadár alakja lengett.” (Ipolyi 78.)
- 17 *avar* — Egyes forrásokban *varchoniták* néven szerepelnek.
- 400 : 27 *gótok* — Skandináviából eredő germán nép, 230 körül már a Dnyeper déli részéig lehúzódtak. A III. sz. közepén két csoportra szakadtak; a nyugati gótok Dáciában telepedtek le, a keleti gótok a Fekete-tenger partvidékén maradtak. Az V–VI. sz. folyamán a nyugati gótok Hispániában, Galliában, a keleti gótok Itáliában alakítottak államot.
- 28 *markományok* — *markomannok*, ókori germán törzsszövetség, az i. e. I. sz.-tól a mai Csehszlovákia területén éltek. Államuk hamarosan a Római Birodalom fennhatósága alá került. A II. sz. közepén megtámadták a Római Birodalmat, Marcus Aurelius háborút viselt ellenük. A VI. sz.-ban a mai Bajorország területére vándoroltak.
- 406 : 1 *Alarik* — Alarich nyugati-gót fejedelem (376–410) nevét a hasonló hangzású *Ardarikkal* téveszti össze Jókai. (Vö. keletkezéstörténeti rész: JKK 721.) — Ardarik gepida uralkodó adja meg a jelt az Attila-fiak elleni általános felkelésre. Serege gerincét a gepidák alkották, szövetségeseivel (svébekkel, szkírekkel, szarmatákkal) 454-ben a pannóniai Nedao folyó (forrásokban: Netad, vagyis Nyitra) melletti csatában megverték a hunokat, és maradványaikat kiűzték a Kárpát-medencéből.
- 408 : 15 *Gógnak és Mágógnak hadai* — Góg és Magóg a *Jelenések könyvében* szereplő alakok, az istenellenes hatalmak megtestesítői, kiket Isten a világ végén össze fog törni.

Lap: Sor:

Ipolyi pusztító népségekként említi őket, akik hegyek mögül törnek elő isteni végzettől vezérelve, hogy az elfajuló világot megfenyítsék. (Vö. Ipolyi 350.)

411 : 21 *csatacsillag* — buzogány

412 : 18 *Fel Krimhild! Fel Nibelung hősei!* — Krimhilda a Nibelung-ének, a germán hősmonda hősnője, előbb Szigfrid, majd Attila felesége.

Ipolyi gyakran említi a *krimhildi háborút*, amelyben Attila halála után fiai és az eddigi szövetségesek (főleg germán népek) összecsaptak. (Ipolyi 138, 157, 158.)

416 : 14 *a szent turul* — Ipolyi a vezérállatok közt említi (hadvezérlő turul, hadvezérlő sasmadár), melyeknek fontos vállalkozásokban — honkeresés, határok megállapítása — jutott vezérszerep. (Ipolyi 79–80, 240–241.)

417 : 1 *Hippodrom* — ló- és kocsiverseny-pálya, a római Circus Maximus mintájára építtette Septimius Severus császár 203-ban; Bizánc egyik kedvelt látványossága, amelyben atlétikai viadalokat is tartottak.

5 *Budvár* — 1. *Buda emléke* címen *A Hargita* c. novella jegyzetei között: JKK 679.

419 : 8 *Nemere* — „Nemere éjszaki székely szél, amely még az embert is megöli.” (Ipolyi 136.)

19 *kvádok* — (*quadok*) a svébekhez tartozó germán törzs, az I–V. sz.-ig a Dunától északra, a mai Szlovákia területén és Alsó-Ausztriában éltek. Többször támadták Pannonia provinciáit. Az V. sz.-ban egy részük Attila hatalma alá került.

20 *marahánok* — a *moravi* szláv törzs tagjai, a VI. sz.-ban Morvaországban telepedtek le, s kiterjesztették uralmukat a Duna-medence egy részére is, ahonnan a honfoglaló magyarok szorították ki őket.

26 *Bendegúz* — „[...] a *chronicon rythmicum* [egy verses krónika] versel Csabáról hogy iszonyatos nagyságú százados őst Bendekuzt, a régi honba visszatérve még életben találja.” (Ipolyi 137.)

17. A FEGYVERTELEN

K: A PIM kéziratárában *Az avar vezér* címen 1 fólió található (sorsz. 10.), jelzete: V. 1091. A 148×228 mm nagyságú hártyszerű lapon 32 sornyi jól olvasható autográf szöveg,

amely a III. fejezet „Lenn a rónákon” kezdetű bekezdéstől a „De következő eszten-” csonka mondattal bezáródó szövegrésszel azonosítható. (A főszövegben: 432–433.)

M: 1. VU 1854. okt. 8–nov. 19-ig. Cím: *Az avar vezér. Regényes rajzok a mostani orosz–török harcból.* Cím alatt: *Jókay Mórtól, a befejező közleménynél: Jókai Mórtól.*

Hét folytatásban, az alábbi tagolás szerint közölték:

I. 1854. okt. 8. (32. szám) 269–270. Az I. fejezet.

II. 1854. okt. 15. (33. szám) 277–279. A II. fejezet.

III. 1854. okt. 22. (34. szám) 289–290. A III. fejezet a „Képzélhetni, hogy elcsodálkoztak” kezd. bekezdésig.

IV. 1854. okt. 29. (35. szám) 297–298. A III. fejezet az említett résztől végig, a IV. fejezet a „Hallod-e jövevény” kezd. bekezdésig.

V. 1854. nov. 5. (36. szám) 310–312. A IV. fejezet végig, a teljes V. és VI. fejezet.

VI. 1854. nov. 12. (37. szám) 317–319. A teljes VII. és VIII. fejezet, a IX. fejezet a „Gyáma hallja” kezd. bekezdésig.

VII. 1854. nov. 19. (38. szám) 330–332. A fenti résztől – a teljes X. és XI. fejezet – a novella végéig.

2. VK¹ 3. k. 29–108. Cím: *A fegyvertelen*

3. VK² 2. k. 81–146.

4. VK⁸ 299–358.

5. VK⁴–VK¹¹ 99–159.

6. VK–NK 222–267.

7. VK–CentK (59. k.) 112–148.

A VK címlapkiadásainak felsorolását és könyvészeti adatait l. a jegyzetek bevezetésében (516.).

Fordítások:

Német: *Die feindlichen Brüder.* In: *Die Allerhässlichste.* [Ford.] Ludwig Wechsler. Berlin é. n. Hugo Steinitz Verlag. 152 p. — 71–152.

Die feindlichen Brüder. In: *Die Allerhässlichste.* Berlin é. n. Singer & Co. Verlag. 112 p. — 53–112.

Der Waffenlose. In: *Reise in die Vergangenheit* (Eine phantastische Polarfahrt). Aus dem ung. frei übertragen u. bearbeitet von Alexander Sacher Masoch. Zürich 1957. Schweizer Druck- u. Verlagshaus AG. — 241–307.

Keletkezése (források, minták)

A VU-ban 1854 tavaszán (ápr. 23., 30.) közölt Jókai-cikk, a *Samyl, cserkesz vezér* vezetett el novellánk alapvető forrásához, Friedrich Wagner: *Schamyl als Feldherr, Sultan und Prophet und der Kaukasus* (Leipzig 1854) c. könyvhöz, amely a krími háború időszakában (1853–56) támadt érdeklődésre számítva ismerteti Samül imám életét, harcait, a kaukázusi népek küzdelmét az orosz gyarmatosítás ellen, egyben tömör összefoglalót is adva a Kaukázus történeti, földrajzi és néprajzi kérdéseiről.

Jókai e frissen megjelent munkát kivonatolva tájékoztatja a VU olvasóit, nem egy helyen pedig egyszerűen fordítói munkát végez Wagner könyvéből. (Szokásától eltérően itt nem tesz említést forrásáról!) A cikkhez mellékelte Samül-kép — a vezér lovas alakja — szintén a fenti műből származik. Mivel a JKK nem közli a VU cikkét (vö. *Kihagyott cikkek*. CB IV. 584.), esetünkben azonban fontos forráskritikai láncszem szerepét tölti be, így részletesebb ismertetéséről nem mondhatunk le.

Novellánk alcíme a VU-ban (Regényes rajzok a mostani orosz-török harcból) nem egészen pontos, mert valójában korábbi — az 1840-es években lezajló — küzdelmeket ábrázol, középpontba állítva a második iciskéri csatát, csak a zárórészben (IX.) tesz néhány utalást a jelen harcaira.

A XIX. sz. harmincas éveiben a Kaukázus vidékén nagy erővel lángolt fel a küzdelem a cárizmus gyarmatosító politikája ellen. Főleg az észak-kaukázusi hegyilakók harcoltak szívósan a kettős ellenfél: az orosz expanzió és a feudalizmus ellen. A legnagyobb arányú felkelések Csecsnia és Dagesztán hegyvidékein zajlottak le.

A cári kormányzat erélyes intézkedéseket hozott; a reguláris hadak aulokat dúltak fel, a Kaukázus előhegységeiben kozák katonai telepeket hoztak létre — mindez csak szította a hegyilakók ellenállását. Nem csekély szerep jutott a muzulmán papságnak, amely „szent háborút” hirdetett a „hitetlenek” ellen. A mozgalom élére 1834-től Samül állt, aki mint vallási vezető kiterjesztette uralmát Dagesztán és Csecsnia hegyvidékeire, a lakosságot az általa alapított imamátusban egyesítette, és a meghódított kormányzókra (naibok), a harcos műridekre (Jókainál: *muridák*) s a fanatizált lakosságra támaszkodva sikeresen vette fel a harcot a cári tábornokokkal. A negyvenes évek végén Samül imamátusa hanyatlásnak indult, a hatalmas ellenfél fokozatosan felőrölte a katonai erőforrásokból kimerülő hegyilakók ellenállását, a kieléződő belső ellentétek hatására pedig egész vidékek szakadtak el az imamátustól.

Időlegesen az 1853–56 között folyó krími háború adott lendületet a hegyilakók harcának.

Oroszország és Törökország konfliktusa az Oszmán Birodalom területén élő pravoszláv alattvalók védnöksége feletti vitából fejlődött ki. A porta elutasító válaszára az orosz seregek átlépték a Prut folyót, és elfoglalták Moldvát és Havasalföldet. A törökök feletti szárazföldi és tengeri győzelmek beavatkozásra készítették a nyugati hatalmakat: Anglia és Franciaország 1854 márciusában hadat üzent Oroszországnak. A kezdeti orosz sikerek után hamarosan kezdett megmutatkozni a cári Oroszország haditechnikai elmaradottsága, továbbá a porosz, osztrák, svéd fenyegetések, ill. katonai lépések is egyre kedvezőtlenebb helyzetet teremtettek Oroszország számára. 1854 szeptemberében a Krím-félszigeten partra szállt szövetségesek megverték az orosz sereget, majd elkezdték Szevasztopol ostromát. Egy évig tartó küzdelem után, 1855 szeptemberében elcseszt Szevasztopol, ezzel az oroszok számára kilátástalanná vált a háború.

A krími háború a kaukázusi népek függetlenségi harcát is fellendítette, 1853-tól folyamatosan kötöttek le a cári haderőket főleg Adigea, Csecsnia és Dagesztán területén. Az alábbiakban Samil nyilatkozatából idézünk a VU cikke alapján. (Wagner könyvében is szinte szó szerint így olvasható.) „A jelenleg kitört orosz–török háború reá [Samilra] is nagyobb hivatást mért; Nyugat-Európa nem csak részvételt, de valódi segélylyel nyújtá neki kezét. Az angol–francia hajóhad lőszereket és pénzt szolgáltatott neki a harc erélyes folytatására. Egyébiránt akárhová düll ez óriási harc, melyre most a félvilág készül, azt mondá Samyl: Ha elhagy is bennünket Anglia és Törökország, ha tulajdon erőnk el fogy is végre, akkor felgyújtjuk házainkat, megöljük feleségeinket, gyermekeinket, s szikláinkat védve, elhullunk az utolsó emberig.” (Samyl, *cserkesz vezér*. VU 1854. 9. sz. 66. — Wagner 57.)

Talán Angliának a párizsi béketárgyaláson elhangzó követelése — hogy szakítsák el a Kaukázust Oroszországtól — ösztönzőleg hatott az új cásra (II. Sándor), aki a vesztes háború után elhatározta, hogy „rendet csinál” e nyughatatlan földön. Nagy létszámú haderőt küldött a Kaukázusba, 1859-ben az oroszok körülvették Gunib várát, megadásra kényszerítették Samilt és négyszáz müridjét.

Az 1854 nyarán vagy kora őszén formálódó novella alapvető forrása Wagner könyve, de az is valószínű, hogy Jókai már csak emlékezetből dolgozott, a Samil-cikkhez gyűjtött anyagra támaszkodva szerkesztette meg novelláját.

Az alábbiakban a novella gerincét alkotó icskéri csata (ill. csaták)

leírását idézzük a VU cikke alapján, összevetve a forrásul szolgáló Wagner-könyvvel is.

„1840-ben újra előtört hegyei közül Samyl s Nikolajevsk várát ostrommal bevév, Michaelov erőssége pedig kemény ostrom után az egész várórséggel együtt a levegőbe repítettett. [Wagner 48.] Következő évben Vogelsang tábornok indult boszut állni a hegyek közé, de saját életét hagyta ott; ekkor Grabbe tábornok egyenesen Dargo vár ellen vivé seregeit, mely Samyl székhelyének tartott; már tíz mérföldnyire jutott Dargóhoz, a nélkül hogy csatát próbáltak volna ellene a cserkeszek, hanem körös-körül úgy elpusztítottak mindent, hogy az éhség miatt kénytelen volt a tábornok seregeit visszafordítani. [Uo. 49.] Ekkor visszafordult reá Samyl. Az icskéri erdőben utolérték a cserkeszek a visszavonuló orosz sereget, s minden oldalról reá rohanva, teljes győzelmet vívtak ki felette; az orosz had nyolcezer embert veszteséggel menekült meg. Tisztjei közül minden második elesett. [Uo. 49.] 1844-ben Samyl ostrommal vette be tőlük Unszerilla várát, s a vár felszabadítására siető Klukenuai Kluge [Wagnernél: Kluge von Klugenau 51.] tábornokot tönkre verte; innen elpusztítá az egész orosz birtokot Avariát, s midőn a fővezér Neidhardt azt hívé, hogy egészen körülfogta a cserkesz vezért, ez gyorsaságával megelőzve, kivágta magát. Neidhardt is visszahivatott, bujában meghalt Moszkauban. [Uo. 51.] Ekkor jött helyébe Voronzoff herceg, az alatta álló hadsereg már 150 ezerre szaporítatott; a cár teljes hatalmat adott a kormánynak az egész tartomány felett, minő még soha orosz alattvalóra nem ruháztatott. [Uo. 51.] Voronzoff azzal szolgálta meg e bizalmat, hogy elfoglalta Dargó várát. Samyl, ki nem sokat törődött épületeivel, engedte azokat lerontani, de hátra volt még Voronzoffra nézve az icskéri erdő. Ugyanazon végzetnek, melly Grabbe tábornokot érte, utol kellett érni Voronzoffot is. [Uo. 52.] Ugyanazon a helyen utját állta a diadalmas ellenségnek Samyl, s úgy körülzárta a tábornokot a hegyzorosokban, hogy annak egész seregével el kellett volna pusztulnia, ha két avar szökevénynek nem sikerül Freitag tábornokot értesíteni a veszélyről, ki segélyével megérkezve, kivágta a fővezért. [Uo. 52.] De így is nagy volt a veszteség. Elesett négyezer harcos, és három tábornok azon a helyen, köztük a sereg hőse, a katonák bálványja, Passzek tábornok, kinek levágott fejét diadaljelül vitték haza a cserkeszek.” [Uo. 52.] (*Samyl, cserkesz vezér.* VU 1854. 8. sz. 58.)

Wagner könyvének 5. fejezete *A kaukázusi háborúk története* címet viseli. Jókai láthatóan ezt a részt aknázza ki a legalaposabban. A Samil-cikkkel ellentétben, novellánk csak a második icskéri csatával foglalkozik részletesen, az elsőre csak utal. Jókai figyelmét az ütközet

látványos, véres jelenetei ragadták meg, mint például az orosz tábornok lándzsára tűzött fejével száguldozó cserkeszek. (Wagner 53.) Főbb vonásaiban, névanyagában Jókai követi forrását, néhány ponton azonban eltér ettől; például felcseréli a két csata veszteségi adatait. Wagnernél és a VU cikkében is az első iszkéri csata (1841-ben) 8000, a második iszkéri csata (1845-ben) pedig 4000 orosz katona életébe került. Továbbá Dargo elfoglalása helyett a vár sikertelen ostromáról ír, hosszan elidőzik a várvédők cserkesz asszonyok küzdelmének rajzánál, az egri nők harcának nem egy motívumát kölcsönözve e részhez. Mivel a két csata közti időkülönbséget tizenöt évre növeli, a második iszkéri csata novellánk szerint már a krími háború idejére toldódik át.

Ezek azonban a lényegét nem érintő kisebb eltérések, Jókai Wagner könyvére alapítva, saját Samil-cikkére is figyelve, önálló szépirodalmi művet alkotott.

A terjedelmes novella hosszan elnyúló expozíciójában részletes rajzot kapunk a Kaukázus népeiről — főként a cserkeszekről, az avarokról — a Kaukázus földrajzi, természeti viszonyairól. A tetemes ismeretanyag jelentős része szintén Wagner művéből ered. A könyv 3. fejezete a Kaukázus földrajzával, a 4. pedig a Kaukázus népeivel foglalkozik. Wagner részletesen szól a lezgin népről (i. m. 32.), a csescencekről (uo. 33.), az abházokról (uo. 33.), az oszétekről (uo. 33.), a kabardokról (uo. 34.), legrészletesebben pedig a cserkeszekről és földjükéről, Circassiáról (uo. 31–32.). Forrásra utaló, bizonyító erejű részlet a cserkesz faj szépségével, kedvező tulajdonságaival foglalkozó lapja a könyvnek (Wagner 31.). Jókai a novella első oldalain hasznosítja ezeket az ismereteket.

A *fegyvertelen* alaposan kidolgozott, terjedelmes néprajzi vonatkozásai, ill. hogy ezek az adatok, megállapítások néha bizonyos ellentmondásba keverednek egymással, arra elegendnek következtetni, hogy Jókai a Wagner-könyvön kívül más forrásból is merített. Friedrich Bodenstedt: *Die Völker des Kaukasus* (Frankfurt am Main 1848) c. műve szintén igen részletes rajzot ad a cserkeszekről és a többi kaukázusi népről. A könyv második része pedig több fejezetet szentel Samil működésének (II. könyv IX. fejezet 411–435.), itt esik szó Kasi Mulláhról, Samil tanítójáról, elődjéről és a müridizmusról. A XI. fejezet, a *Samil mint törvényhozó, adminisztrátor* az imám által bevezetett reformokkal foglalkozik. E fejezet említi meg a tekintélyesebb családok között az Andi család nevét (i. m. 477., e névvel Wagner könyvében nem találkoztunk!), s itt olvashatunk novellánk egyik szereplőjéről, Dániel szultánról (uo. 472.), akit a könyv Samil négy fővezére között emleget.

Ha néhány ponton nagy valószínűséggel mutatható is ki Bodensedt könyvének használata, novellánk alapvető forrása kétségtelenül Wagner könyve.

A novella néprajzi érdeklődése, továbbá a népnevek használatában tapasztalható következetlenség — ami nem csupán Jókai novellájára, hanem a korszak sajtójára is jellemző — indokoltá teszi, hogy rövid összefoglalót adjunk a kaukázusi népekről.

A Kaukázus Európa és Ázsia érintkezési pontja, emberemlékezet óta népek és néptörzsek hazája. A grúzok — a kaukázusi népek legnépesebbje — már 3000 éve lakják délnyugati lejtőit. A legtarkább a helyzet néprajzi szempontból a kelet-kaukázusi Dagesztánban, amelynek közel kétfélmilliónyi lakosa 30 nyelvet beszél; az egyik legnagyobb lélekszámú nemzetisége az avar, nyelvük a kaukázusi nyelvek dagesztáni csoportjába tartozik, s a lezginnel áll közelebbi rokonságban. Ezzel szemben a cserkeszek a Nyugati-Kaukázus északi lejtőin Adigea és Kabardia földjét lakták. A cserkesz név tágabb értelemben a kaukázusi népek egész északnyugati csoportjára is használatos volt; a kabard, adige, abház népeket cserkeszként is emlegették. Nyelvük a kaukázusi nyelvek abház-adige csoportjába tartozik.

Jókai viszont arról ír a novellában, hogy a cserkeszek hét törzsének egyike az avar, s a cserkesz és avar nevet váltogatva, azonos jelennel használja. A *Samyl, cserkesz vezér* c. cikkben (VU 1854. 8. sz.) Jókai még csak három cserkesz törzsről ír: a balkárokról, a karacsajokról és a rizinglikről. (Innen ered a novella főhősének, Balkár bégnek a neve!) Samilról pedig — a cikk címével ellentétben — a szövegben mint a „csecsenc faj főnökéről” esik szó. (A csecsen a kaukázusi nyelvek veinah ágába tartozó, a cserkeszektől keletre, a Nagy-Kaukázus északi lejtőin élő népcsoport.)

A cserkeszekkel, ill. az avarokkal való rokonságunk a Samil-cikkben (VU 1854. 8. sz. 57.) határozottan, novellánkban burkoltabb formában fogalmazódik meg. Jókai álláspontja ebben a kérdésben a finnugor eredet elutasításán alapszik, amit — olykor némi megszorítással — egész pályáján hangoztat, de legtömörebben talán az öregkori *Levente* utószavában (1897) mond ki: „[...] határozottan állítom, hogy a magyar és finnugor nyelvek között azonos eredet *nincs* és nem volt soha”. (NK 95. k. 143.)

A Kaukázus előterében létesült Kazár Birodalomba való tartozásunk (a VII. sz. közepétől) feltételezi a kaukázusi népekkel való érintkezést, nyilván vérségi kapcsolatokat is. A földrajzi közelség, a lovas nomád népek megegyező életmódja, hasonló viselete eredményezhette, hogy a különféle krónikák rokonsági kötelékekről szólnak. Az Etelközbe nyomulás előtt a magyarság egyik töredéke a Kaukázuson

túli perzsa határvidékre szakadt, ezek (az ún. szavárd) magyarok a IX. sz. óta a Kaukázust vallhatták hazájuknak.

A bécsi Nemzeti Könyvtárban őriznek egy XVI. sz.-i kódexet (sz. 3505), amelynek egyik térképén Grúzia mellett ez a megjegyzés olvasható: „Georgia seu Hungaria antiqua” (Grúzia, vagyis a régi Magyarország). Ehhez már csak annyit kell feltételeznünk, hogy a XVI. századbéli ismeretlen tudós a korabeli európai tudatban közismert tényt rögzített. (Vö. Tardy Lajos: *Régi hírünk a világban*. Bp. 1979. 44–47.)

A krími háborútól az európai haladó körök Oroszország vereségét és a forradalmi erők megerősödését, újabb revolúciókat vártak. A novella felemelő, lelkesítő befejező sorai — a „Mienk a diadal!” felkiáltással — ennek a reménykedésnek adnak hangot.

Motívumrokonság

A krími háború eseményeire a *Véres könyvben* (1855), az 1877-es orosz–török háborúra a *Görögtláz* (1877) kisregényeiben reagál szerzőnk, bizonyosságát adva Oroszország háborúi iránti érdeklődésének. Láthatóan nagy figyelmet szentel a hódítóval szembeszegülő kis népek küzdelmének — esetünkben a cserkeszeknek. Ezen általános alapon túl több azonos vagy rokon vonás, megoldás közelíti egymáshoz a két művet.

Merisz bég és Talapór kán hasonló módon hódol be az oroszoknak, s engedve a rábeszélésnek, fiaikat az „orosz iskola” nevelésére bízzák. A fiúk meghódításában, megkötésében nagy szerep jut az orosz asszonyok szép szemének. Amikor a fiúk kijárták az „orosz iskolát”, az apák önként adják hatalmukat az immár elkötelezett fiak kezébe. Ettől kezdve felgyorsuló ütemben peregnék le előttünk a klasszikus gyarmatosítás példaszerűen hiteles mozzanatai. Mindkét mű két fiú sorsával ismertet meg, míg azonban Gyáma bég és Balkár bég élete a születéstől a halálig ível, addig a Samil fiúk sorsa befejezetlenül, lezáratlanul marad.

A „fegyvertelenség” motívumával pedig az *Egy az Isten* (1876–77) c. regényben találkozunk ismételtelen. Adorján Manassé a solferinói ütközetben puskalövés nélkül vezeti fel zászlóalját egy veszélyes magaslatra, és tűzfegyverek használata nélkül foglal el egy taktikailag fontos épületcsoportot. (JKK Reg 70. k. Bp. 1970. 328–329.)

Zsigmond Ferenc tanulmánya (*Jókai mesemondása*. It 1914. 357.) Jókai „tudakosságának” példajaként említi novellánkat: „[. . .] Midőn Dániel cserkesz bey a Vergiliusból ismeretes Sion-mondát említi, szintén az ifjú Jókai vizsgázik előttünk a klasszikus irodalomból [. . .]”

Zsigmond Ferenc monográfiájában így nyilatkozik elbeszélésünkről: „Hálás motívumként kínálkozott az a körülmény is, hogy a zsarnoki Oroszország létükben fenyegetett szomszédai közt volt a velünk rokon ozmán faj és a kaukázusi cserkesz nép. [. . .] Regényesen eszményi képet fest Jókai a cserkeszek hős honáról, szembeállítva ezt az európai civilizáció romlottságával; gyermeki, népi naivsággal helyezkedik a velük való rokonság hitének álláspontjára [. . .]” E rokonsághoz nyelvi támasztékként szolgál az egyik cserkesz lány neve (Gyöngyile) és az Elbrusz hegycsúcs nevének az elborul igénkből való származtatása. (Zsigmond 163—164.)

Elek Oszkárnak a Budapesti Szemlében megjelent tanulmánya (*Jókai és az oroszok*. 1925) csak tárgymegjelölést és részletes cselekménysmertetést ad (i. m. 126.). Néhány jellemző idézetet emel ki az elbeszélésből, de értékelő megjegyzésre, minősítésre nem vállalkozik.

Szinnyei Ferenc összefoglalása a *Véres könyv* novelláit elemezve *A fegyvertelenről* az alábbiakban nyilatkozik: „A novellák legelseje 1854 októberében és novemberében jelent meg *Az avar vezér* címen. [. . .] A cserkeszek boldog országának romantikus dicsőítésével kezdi: egyszerűség, ősi erények uralkodnak ott a nyugati kultúrától menten. Jókai, ki itt szerényen »a jámbor magyar nép együgyű mesélgetőjének« nevezi magát, a cserkeszeket, avarokat természetesen a magyarok testvérnemzetének tartja, fokozott lelkesedéssel szól szabadságszeretetükről és páratlan hősiességükről. A véres, vadregényesen bonyolított történetnek, melyben Samil, a híres cserkeszvezér is szerepel, hőse Balkár bég, ki fegyvertelenül is csodákat művel az oroszok elleni harcokban.” (Szinnyei I. k. 229.)

Nagy Miklós recenziójában (*Jókai Mór Válogatott elbeszélések*. It 1956. 232.) a *Véres könyv* novelláiról szólva megállapítja, hogy „[. . .] Annak legjobb írásaiban ugyanis nem egyedül a kis népek helytállásáról van szó [. . .], hanem a reakció természetrajzáról is. Mindazt, amit Jókai Bachék alatt tapasztalt a rendőrállam gépezetéről és a tőle kitenyészett hazug képmutatásról, főként itt mondotta el. [. . .] A *Véres könyv* említett novellái nyersebbek, olykor egészen a hírlapok tudósításaira emlékeztetők, de nagyobb szenvedély, az embertelen-ség elleni hevesebb tiltakozás hatja át őket.”

Forgács László tanulmányában (*Jókai és az orosz irodalom*. In: Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961) megállapítja, hogy a krími háború új időszakot nyit szerzőnk szemléletében. „A krími hadjárat idején írott elbeszéléseiben már az elnyomott orosz népen belül is különbséget tesz a lázadó és a szolga típusa között. [. . .] (*Véres könyv*) Itt már — a cárizmus-ellenes külpolitika szellemében — haladó módon tudatos az állásfoglalás: egyértelmű lehet a cárizmus bírálata, és együttérzését nyilváníthatja az elnyomott orosz nép és Kaukázus szabadságukért küzdő nemzetei mellett. (*Egy avar vezér*) [!] [. . .] ha van igazán termő korszaka az oroszokról író Jókainak, *Az akhtiári fogolyt, a Fegyvertelent* megalkotó költő korszaka az. A későbbi, a terjedelmes regények időszakában sohasem közelíti meg annyira az író a történelem objektív igazságát.” (I. m. 476.) „A nemzeti függetlenségi mozgalmak újraéledése érteti meg, hogy miért nyúl majd az ötvenes évektől kezdve — különösen a krími hadjárat éveiben — a haladó irodalom a cári zsarnokság ellen harcoló cserkeszek, a Samil-vezette felkelés témájához. Jókai *Az avar vezért (A fegyvertelent)* írja (*Véres könyv*), P. Szathmáry Károly *Samil* c. regényét. [. . .] A kései Jókai majd (*Görögtűz*) az egzotikumot hangsúlyozza a cserkesz-témában; a szabadságharc és a krími hadjárat korának Jókaija még a nagy nemzeti szabadságharc eszményeiért lelkesedik.” (I. m. 491–492.)

D. Szemző Piroska cikke (*Jókai orosz kapcsolatai*. Magyar Könyvszemle, 1965. 341.) *A fegyvertelent* illusztráló Zichy-képre hívja fel a figyelmet, amelyet a művész az 50-éves évforduló kapcsán ajándékozott szerzőnknek. A vízfestmény bal sarkában ez olvasható: „Jókai Mórnak mély tiszteletének jeléül Zichy Mihály 1893.” A kép a PIM tulajdonában van, mérete: 500 × 298 mm.

Radó György *Jókai és a Szovjetunió népei* c. munkájában (Bp. 1975) részletesen foglalkozik novellánkkal. Megállapítja, hogy ez az elbeszélés a kaukázusi avar nép hősiességét magasztalja, majd a mű cselekményét ismerteti. Kitér arra is, hogy Jókai a kaukázusi háború sokszínű képébe még a magyar–avar rokonság szálát is beszövi. A novella „[. . .] lényege, akárcsak Jókai többi Kaukázus-vidéki elbeszéléseinek, az a tragikum, amelyet a cárizmus terjeszkedése jelentett e népeknek, s amelyet szinte ugyanúgy érzékeltet Puskin és Lermontov”. (I. m. 62–63, 68.)

Kiadásunk az első kiadásán, az 1855-ben megjelent *Véres könyvben* (VK) közölt szövegen alapszik.

A VU szövegét Jókai láthatóan alaposan átjavította, tömörítette az egyes szerkezeteket. A VK és az NK szövege között nincs lényeges eltérés.

Helyesírási korszerűsítésünk néhány jellegzetes példája: *szélylyel, bölcsesség, osszettek, kevésbbé, jössz, könyezve, vadonmat, löjjetek, bosszús, mértföld* stb. helyett *széjjel, bölcsesség, oszettek, kevésbé, jössz, könyezve, vadonat, löjjetek, bosszús, mérföld* stb. áll főszövegünkben. Az idegen szók közül a *chán, egyptomi, szotnia, congrév* – alakokat korszerűsítettük. Megtartottuk viszont a *bey* és a *Samyl* (mai használatban: *Samil*) alakot, az utóbbit a JKK 33. kötetében (*Samyl fiai*) történt döntés miatt is. Nem korszerűsítettük az alábbi földrajzi neveket: *Elborús, Kizliár, Aksdáj*; csupán az elírások esetében tettünk kivételt: *Szun-
csa > Szunzsa*.

A kiemelés tekintetében is a VK-t követtük.

A szövegváltozatok szempontjából a kéziratföredéket, a VU és az NK szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 422 : 1 meg nem (VU: még nem)
       4 magukat (NK: maguknak)
       11 ország *nagyon* szánalomra (VU: ország szánalomra)
       12 kristálypalotái; mert (VU: kristálypalotái; *s* mert)
       fővárosában (VK, NK: fővárosaiban – VU alapján jav.)
       17 a *jámbor* magyar (VU: a magyar)
       19 szívéért (VU: sziveért)
       egyebet tőlünk (NK: egyebet *mi* tőlünk)
       26 fáin (VU: fain)
- 423 : 1 képezik (VU: képezék)
       2 a *hatalmas* avar (VU: az avar)
       6 székeket (NK: *tálapokat*)
       rakva mellé (NK: rakva *egymás* mellé)
       13 vidékekről is (VU: vidékek *lakói* is)
       17 közrendi Andi leány (VU: közrendű Andi leánya)
       18 meg *a* legtöbb (VU: meg legtöbb)
       22 a fiúk (VU: a fiak)
       26 zúg el (VU: *zuhog* el)
       34 szűk *hegyi* utat (NK: szűk utat)
- 424 : 3 Két fiai (VU: Két fia)
       egyiket hítták (NK: egyikét hítták)

Lap: Sor:

- 424 : 7 völgyben (VU: völgyében)
10 párkányozata (NK: párkányzata)
18 barnállottak (VK: barnállot – NK alapján jav.)
21 szőnyeggel (VU: szőnyegekkel)
30 s sarlóforma (VU, NK: és sarlóforma)
- 425 : 11 adják *ők* azt (VU: adják azt)
15 tornyánál (VK, NK: tornyával – VU alapján jav.)
19 vetekedtek (VU: verekedtek)
26 ahová (VU :a hova)
- 426 : 8 templomába (VU: templomba)
9 dicsőségéért (VU, NK: dicsőségeért)
13 másik *faj* pusztul (VU: másik pusztul)
14 Aztán (NK: Azután)
30 megcsókolgatták (VU: megcsókolgatók)
31 poshasztott (VK, NK: posasztott – VU alapján jav.)
- 427 : 20 bűbajos szemei (VU: bűbajos tűzzel lángoló szemei)
21 mézédés ajkai (VU: mézédés szóktól beszédés ajkai)
23 idegentől (VU: idegenektől)
32 étkekkel (NK: ételekkel)
34 lenne fiaiból (VU: lenne két fiából)
- 428 : 1 érdemrend elférne (VU: érdemrend és kereszt elférne)
11 az atya (VU: az apa)
17 beveszi, megszokta a kemény rendet, tisztelte előljáróit, s nemsokára (NK: beveszi, s nemsokára)
23 borokkal (VU: borral)
28 tűzitalatok (VU: tűzitaltok)
33 házigazdáival (VU: házi gazdájával)
34 el fog tőlük (VU: meg fog tőlük)
- 429 : 5 mondák (VU: mondták)
14 megátalkodott (NK: átalkodott)
16 tovább nem állja ki (VU: tovább ki nem állja)
32 sem gyorskocsi-intézet (NK: sem pedig gyorskocsi-intézet)
- 430 : 2 vége a folyónak (VU: vége annak a folyónak)
8 mit félt (VU: mint félt)
9 Éjszakánként (VU: Éjszakánként)
elnézte ő kfnos (NK: elnézte kfnos)
10 szülőföldre (NK: szülőföldje)
11 kinézte (VU: ki mérte)
19 szőlőlugos (VU, NK: szőlőlugas)
25 kietlen rónákon (VU: kietlen, *harasztos* rónákon)
31 tomporaiba, Balkár (VU: tomporaiba. Balkár)

Lap: Sor:

- 431 : 3 *behintve* (VU: *lehintve*)
5 *úgy elmaradt* (VU: *így elmaradt*)
6 *mik útját* (VU: *amik útját*)
7 *szakadékok* (VU: *szakadások*)
18 *orcáján* (VU: *arcáján*)
- 432 : 9 *melyen a meggörnyedt* (VU: *melyen meggörnyedt*)
14 *erkélyes* (VU, VK: *erkélyes* — NK alapján jav.)
erkélyes házak (VU: *erkélyes szép házak*)
22 *piramidok, mikre* (K: *pyramidok* <...>. Mikre, VU: *pyramidok. Mikre*)
30 *szironyos* (VU: *szurtos*)
34 *behíta magához* (VU: *behíta őt magához*, NK: *behíttra magához*)
- 433 : 8 *s nemzeti* (K: *s* <évi> nemzeti)
10 *Hamarább elvéniül* (K: *Hamarább* <el>véniül, VU: *Hamarább véniül*)
14 *csata. Egy* (K: *csata* <...> *Egy*)
17 *föld kormányzójának* (K: *föld* <ura> *kormányzójának*)
19 *házát* (NK: *házat*)
30 *odafekteté* (VU: *oda lefekteté*)
régen nem aludt már (VK: *régen már nem aludt*, NK: *már régen nem aludt* — VU alapján jav.)
32 *lódobogást* (VU: *lódobagást*)
- 434 : 2 *hogy nála* (VU: *hogy ő nála*)
32 *pedig ült* (VU: *pedig ott ült*)
33 *egyenként* (VU: *egyenkint*)
- 435 : 20 *dugd fejedet* (VU: *dugd a fejedet*)
27 *egyenként* (VU: *egyenkint*)
28 *egyenként* (VU: *egyenkint*)
- 436 : 2 *övikön* (VU: *övikben*)
hiányzott, azt (VU: *hiányzott róluK, azt*)
7 *férfitől* (VU: *férfitől*)
9 *látták felakasztva a* (VK, NK: *látták a* — VU alapján jav.)
22 *nevezete* (VK: *nevezte* — NK alapján jav.)
23 *megérdemleni* (VU: *megérdemelni*)
25 *közé* (VU: *között*)
- 437 : 6 *ezért* (VU: *azért*)
az égtámogató (VU: *ez égtámogató*)
10 *orcájához* (VU: *arcához*)
22 *közellését* (VU: *közellését*)
- 438 : 9 *elsőbbi* (VU: *első*)

Lap: Sor:

- 438 : 17 mondá (VU: *mondta*)
24 elárulják (VU: árulják el)
kémekül (VU: kémül)
26 jeléül (VU: jeleül)
31 partjain (VU: partján)
- 440 : 9 hitetlenebb (VU, VK: *hihetetlenebb* – NK alapján jav.)
14 származtak (VU: származnak)
15 egy várost (VU: egy nagy várost)
31 az az öldöklő (VU: az öldöklő)
- 441 : 2 a kéz (VU: a kéz)
3 szívemet, Allah (NK: szívemet. Allah)
10 mely alól (VK: mely alul – VU alapján jav.)
12 párdücbőr (VK, NK: párdücbőre – VU alapján jav.)
megváltozott (VU: *átváltozott*)
- 442 : 3 táborhelyét, Balkárt (VU: táborhelyét. Balkárt)
6 *aluját* (NK: *faluját*)
24 hanem az oroszok (NK: hanem oroszok)
29 veszik (VU: viszik)
- 443 : 11 azon vevé (VU: azt vevé)
15 gyöngülve (VU: gyengülve)
23 fenyegetődött (VU: fenyegetőzött)
- 444 : 4 egy őrt (VU: az őrt)
9 avar (VU: azer)
24 orcáját (VU: arcát)
bég olyan igen (VU: *bég igen*)
27 szólt (VU: szóló)
- 445 : 15 Lásd (VU: *Lássad*)
32 sajnálta, hogy (VU: sajnálta *magában*, hogy)
- 446 : 3 figyelme reá (VU: figyelme *mind* reá)
4 seregével (VU: seregeivel)
7 ijedségből (VU: ijedségből)
8 tábornok *volt, s* (VU: tábornok, s)
12 cserkesznek haja (VU: cserkesznek *a* haja)
24 *át* is küldötték (VU: *el* is küldötték)
25 foglyaikat *egymásnak* kölcsönösen (VK, NK: foglyaikat kölcsönösen – VU alapján jav.)
26 egyességet (VK, NK: egyességet – VU alapján jav.)
30 és ismét (VU: és *ők* ismét)
- 447 : 3 volt *neked* ily (VU: volt ily)
10 hazudság (NK: hazugság)
16 megesküszöl, hogy (VU: megesküszöl *rá*, hogy)

Lap: Sor:

- 447 : 18 hazugsággal (VU: hazudsággal)
24 nekiállna (NK: neki állna)
32 vége; azt (NK: vége? Azt)
- 448 : 1 feláldozd magad (VU: feláldozd önmagad)
20 gondolattal (VU: gondolatoddal)
25 menyasszonykoszorúval (VU: menyasszonyi koszorúval)
31 még ráütni (VU: rá még ütni)
32 megmeredjen (VU: megmaradjon)
- 449 : 12 ágyában (VU: álmában)
19 mondtam. Ő az (VU: mondtam, ő az)
- 451 : 5 Azután (VU: Miután)
7 hová lett (VU: hová lesz)
8 néhány (NK: néhány)
14 rejtékutain, s (VU: rejték útjain és)
17 ilyen erővel (VU: ily erővel)
18 hagyj (VU, NK: hagyjon)
23 csak egy maroknyi (NK: csak maroknyi)
30 fejeire (VU: fejére)
- 452 : 14 ez lesz (VU: az lesz)
- 453 : 12 szólt (VU: szóla)
13 Szultánom (VU, NK: Zultánom — NK alapján jav.)
16 jövök a harcba (VU: jövök háborúba)
22 van szívem (VU: van a szívem)
28 teknyőt (VU, NK: teknőt)
- 454 : 26 ez erdők (VU: az erdők)
- 455 : 11 mögöttük a (VU: mögöttük egy halmon a)
- 456 : 1 négyszöget (VU: négyszögöt)
4 Középen ül (VU: Középen ült)
14 testvérré (VU: testvérére)
19 addig (VU: odáig)
33 néhány lépés (NK: néhány lépés)
- 457 : 1 nyeregkapójából (VK: nyeregkapójából — VU, NK alapján jav.)
12 példával elő (NK: példával elől)
13 háta mögött fütyöl (VU: hátát és tarkóját csapkodja)
15 parancsnokával együtt az (VK, NK: parancsnokával az — VU alapján jav.)
16 menekült, a másik (VU: menekült, másik)
- 458 : 11 terjed (NK: terjedt)
23 pokrócokkal (VK, NK: pakrócokkal — VU alapján jav.)
32 szégyen s düh (VU: szégyen és düh)

Lap: Sor:

- 458 : 33 szíveikben (VU: szívökben)
459 : 4 zsarátnok (VU: zsarátnak)
6 vette el (VU: verte el)
12 zsarátnokot (VU: zsarátnakot)
19 oly (NK: olyan)
33 lőporrobbanás (VU: lőporlobbanás)
460 : 5 e viadal (VU: a viadal)
461 : 19 patak vetett (VU: patak szakadéka vetett)
22 felül ezt (VU: feljül azt)
25 a csatatérre (VU: a diadalmas csatatérre)
462 : 14 érdemrendet (VK: éremrendet — NK alapján jav.)
21 ha valakinek (VU: a kinek)
23 földet (VU: földét)
34 Gyáma bég még (VU: Gyáma még)
463 : 7 akarsz-e veszteni? (VU: akarsz-e engem veszteni?)
17 hoztak az országba sokat (VU: hoztak sokat)
23 alujait (NK: falujait)
29 néked (VU: neked)
30 akik ezt (VU: kik azt)
464 : 25 Balkár küldött (VU: Balkár bég küldött)
465 : 1 azt olyan (VU: azt oly)
Gyöngyile (VU: Gyiungyila)
5 itt a közepén (VU: itt középen)
15 rá Gyöngyile (VU: reá Gyiungyila)
18 Miért nem (VU: Mért nem)
föl most szemeit (VU: most föl szemeit)
19 folyott (VU: folyt)
466 : 2 nyugton (VU: nyugtan)
6 egyenkint (VU: egyenként)
17 ahol e (VU: a hol a)
22 alu (NK: falu)
31 szuronyt szegezve (VU: szurony szegezve)
467 : 7 diadal a miénk! (VU: diadal miénk!)
8 bocsátá (VU, VK: bocsáta — NK alapján jav.)
13 Mienk (VU: Miénk)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 422 : 3 Circassia — Cserkeszföld; a cserkeszek a Kaukázus nyugati felének északi lejtőit lakták, de az oroszokkal folytatott

Lap: Sor:

- háborúk következtében a Kubántól délre szorultak, ill. keleti irányban kisebb szigeteken szóródtak szét. A XVII. sz.-ig keresztények voltak, majd mohamedánokká lettek.
- 423 : 1 *avarok* — hogy a cserkeszek egyik törzsét alkotják, ez sem a régebbi, sem az újabb szakirodalomban nem található.
- 11 *Andi család* — Jókai egyik forrásában — Friedrich Bodentstedt: *Die Völker des Kaukasus* (Frankfurt am Main 1848) — többször is szereplő családnév
- 16 *kazikumuk* — Kazikumuk Dargótól ÉK-i irányban, kb. 50 km-re eső helység a novella alapvető forrásában (Wagner) található térképen, amely a kaukázusi népek elhelyezkedését is ábrázolja.
- 424 : 25 [*a férfiszoba fényűzése*] — „Csupán egy tárgyban követnek el nagy fényűzést, és ezek a fegyverek; a legdrágább damaszki kardokat lehet látni nálok, és ez fiuról fiura száll, némely lándzsa feliratán még neveket olvashatni, mikből kitűnik, hogy azokat még a kereszties hadjáratban viselték Jeruzsálem alatt európai bajnokok”. (Jókai: *Samyl, cserkesz vezér*. VU 1854. 9. sz. 67. — Wagnernál 92.)
- 425 : 5 *Szelahaddin szultán* — Szaladin (arab névén: Szaláh ad-Din) 1175–1193 között egyiptomi szultán. A hódító kereszties lovagok legveszedelmesebb ellenfele, 1187-ben elfoglalja Jeruzsálemet. Sikerei, hódításai hatására hirdették meg a harmadik kereszties hadjáratot.
- 18 *oszétek* — Az északi oszétek anyagi kultúrájukat tekintve az észak-kaukázusi népekkel, a déli oszétek a grúzokkal állnak rokonságban, nyelvük viszont az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik.
- Kabarda-lakók* — A kabard nép a Kaukázus északi felén, a Terek folyó síkságán él (jelenleg a Kabard-Balkár ASZSZK területén, mintegy 200 000-en). Nyelvük a kaukázusi nyelvek adige csoportjába tartozik, közeli rokonságban állnak a cserkeszekkel.
- 27 *arany[-nyal . . .] jobban [. . .] lehet lőni, mint vassal* — Jókai kedvelt — Wagner könyvéből (i. m. 32.) eredő — motívuma, már *A pruti csatában* (1853. dec.) is szerepel. A Samilcikkben pedig így fogalmazza meg: „Az orosz diplomaták nagyon jól tudják azt, hogy sokkal messzebb lehet lőni, és sokkal biztosabban arannyal és ezüsttel, mint vassal és ólommal.” (*Samyl, cserkesz vezér*. VU 1854. 9. sz. 66.)

Lap: Sor:

- 426 : 20 *Előbb csak a kereskedők [. . .]* — a klasszikus gyarmatosítás folyamatának figyelemreméltó, tömör bemutatása
- 28 *Avaria* — Dagesztán egyik része, az oroszok már 1837-ben elfoglalták, de a negyvenes években fel kellett adniuk. Végleg 1859-ben — Samil legyőzése után — csatolták Oroszországhoz. (Vö. a 438. lap 32. sorához fűzött jegyzettel.)
- 428 : 6 *muridák* — a szó jelentése: tanítvány. A müridizmus a kaukázusi mohamedánok között 1828-ban megszülető szövetség, első vezetőjük Kasi Mullah, ennek halála után pedig Samil. Szent háborút hirdettek az orosz terjeszkedés ellen. Jókai Samil-cikkében arról ír, hogy Samil testőrségét ezer murida alkotja. (*Samyl, cserkesz vezér.* I. h. 67.)
- 429 : 12 *cinóber* — cinnabarit, HgS; skarlátvörös színű, mérgező hatású ásvány, a legfontosabb higanyérc *kéneseő* — higany
- 21 *a fehér plajbász porától ólomgörcsöket kap* — az ólom és vegyületei (ólomoxid, ill. ólompor, ólomgőz) belelegezve, lenyelve mérgezőek, kis adagok rendszeres módon történő szervezetbe jutása ólommérgezéshez vezet.
- 433 : 2 *derepogácsa* — korpás lisztből süített pogácsa
5 *liszt lángja* — a legfinomabbra őrlött és szitált liszt
15 *szotnya* — század
- 436 : 30 *Elborús* — Elbrusz, a Kaukázus legmagasabb csúcsa (5633 m). A Közép-Kaukázusban emelkedő kialudt vulkánt állandó hó borítja.
- Láthatóan Horvát István hatására etimologizál itt Jókai. H. I. (1784–1846) történész, nyelvész a magyar nyelvet tartva a legősibbnek, naiv, tudománytalan módon szerte a világon magyar eredetre visszavezethető tulajdonnevekre bukkant.
- 438 : 4 *Dániel bey* — Samil alvezére, a novella egyik forrása Dániel szultánként említi. (Vö. *Keletkezése, forrásai* JKK 739.)
- 31 *Kubán* — az Elbrusz közelében eredő és az Azovi-tengerbe ömlő — 907 km hosszú — kaukázusi folyó
- 32 *Samyl* — szufita főpap, a kaukázusi népek függetlenségi mozgalmának vezéralakja. 1798 körül született a dagesztáni Himri aulban. Kasi Mullah tanítványa. 1834-től Dagesztán imámja. Felszabadító harcának legeredményesebb szakasza az 1840-es évekre esik, továbbá a krími háború idejére. Az 50-es évek végén a cári seregek elfoglalták az imamátus nagy részét, 1859-ben bekerítették Gunib várát, és megadásra

Lap: Sor:

kényszerítették Samilt és elszánt testőreit. Szentpétervárra és Kievbé internálták. 1870-ben szabadult, Mekkába költözött, ahol 1871-ben meghalt.

A magyar és külföldi sajtó sokat foglalkozott alakjával, nálunk elsőként Jókai VU-ban megjelenő cikksorozata (1854. 8–9. sz.), majd a Családi Lapok (1854. jan. 8–11.), a Hf (1855. 91–107.), a PN (1859. okt. 1.) cikkei. P. Szathmáry Károly regényt írt róla (*Samil*, 1855), amit Jókainak ajánlott.

- 439 : 22 *knéz* — kenéz; herceg, fejedelem
23 *hetman* — Ukrajnában, Lengyelországban használatos cím: a legmagasabb katonai rang, a hadsereg főparancsnoka
27 *Jekaterinoszláv* — a Dnyeper partján fekvő ukrán város, 1924 óta Dnyepropetrovszk a neve
- 441 : 20 *Kizljár* — Kizljár, a Kaszpi-tenger mellékén, a Terek folyó deltájára épült dagesztáni város
33 *kumükok* — v. kumikok; Dagesztán területén, Derbenttől északra, a Terek folyóig terjedő területen élő (ma mintegy 170 000 főt számláló) kaukázusi nép
- 442 : 4 *icskéri erdő* — a véres icskéri csaták színhelye. Icskér — P. Szathmáry Károly jegyzete szerint (*Samil*, 1855. II. 191.) — Dargótól 3–4 mérföldre eső csecsen falu. (Vö. a 447. lap 30. sorához fűzött jegyzettel.)
- 443 : 4 *Congreve-röppentyű* — A XIX. sz. legsikeresebb rakétáit Sir William Congreve, angol tüzerésztiszt készítette, amelyek gyújtó, világító és robbanó változatokban készültek. A XIX. sz. elején — 1805 táján — vetették be a már sivtása miatt is félelmetes fegyvert.
- 444 : 33 *Iván cár* — valószínűleg III. Ivánról (1462–1505) van szó, ugyanis ő viselte a Nagy melléknevet. Nevéhez fűződik Oroszország egyesítése.
- 445 : 15 *ez a te testvéred* — A *népdalok hőse* (1851) c. elbeszélésében is hasonló módon kerül sor a két, ellentétes életpályát választó testvér találkozására. (Vö. JKK Elb 3. k. 71–72.)
- 447 : 30 *dargói vár* — Dargo Samil egyik erődje a Kaukázus északi felén. Hozzávetőleges helye Derbent és Kizljár városából vont egyenesek metszéspontján (Wagner könyvében közölt térkép alapján).
- 454 : 3 *Szunzsa* — a Kaukázus északi lejtőin eredő, a Terekbe ömlő mellékfolyó
- 456 : 26 *jó cserkesz acél [...] vagdalja szét az orosz puskacsövet* — Már a Samil-cikkben is olvasható motívum: „Kardjaik vasa

Lap: Sor:

- olly jó, hogy gyakran látni orosz puskákat, miket cserkesz kardok közepben vágtak ketté, mint egy nádszálat." (*Samyl, cserkesz vezér. I. h. 67.*)
- 457 : 8 *György, az árkangyal* — Sárkányölő Szent Györgyről van szó, a segítő védszentelek egyikéről, de az arkangyalok (Mihály, Gábiel, Rafael) közé sorolása tévedés.
- 460 : 15 — 21 *Voinoff, Fokk, Passzek* — a második icskéri csatában (1845) elesett orosz tábornokok, nevük Wagner könyvében (52—53.) Woinoff, Fock, Passek alakban szerepel. (Vö. JKK 738.)
- 32 *Sah-dagh* — *Sach-Jagh*, a Kaukázushoz tartozó hegycsoport Dagesztánban
- 461 : 8 *burzukáli kapuk* — a Kaukázus egyik hegycsoportjának, a 4485 m magasságot elérő *Bazar-Djuzin*ak a hágói
- 11 *Aksáj-völgy* — az Akszaj a Terek és Szulak folyók között kanyargó, de a Kaszpi-tengert már el nem érő folyó
- 462 : 14 *háromszögű érdemrend* — Samil kitüntetései között szerepel: ezüstérem, háromszögletű aranyjelvény, jobb oldali díszkard (*Samyl, cserkesz vezér. I. h. 67.*)
- 24 *leszgi* — lezgin; — Dagesztánban, Azerbajdzsánban élő kaukázusi nép, lélekszámuk ma 200 000 körül van.
- 25 *györgyi* — grúz, ugyanis régebbi európai elnevezésük: *georgiai*, ebből ered a magyar változat.
- 464 : 26 *iszpravnik* — kerületi rendőrfőnök; itt: fegyveres őr
- 466 : 11 *Az utóbbi két év [...]* — az 1853-ban kezdődő krími háborúra utal a szerző.
- 14 *Ezen év tavaszán [...]* az orosz sereg leszállt a törökkel küzdeni — 1854 tavaszán Anglia és Franciaország hadüzenetével kiszélesedett a háború. A nyugati hatalmak partraszállási kísérleteit sikeresen verték vissza az oroszok, a kaukázusi fronton pedig a török szárazföldi erőket verték meg, a Kürük-Dara melletti ütközetben súlyos csapást mértek a török hadseregre.
- 16 *Tiflisz* — Tbiliszi
- 33 *saska* — „[...] félgörbe magyar kard, kézvédtelen, mint atyáinké vala; a cserkesz legkedvesebb fegyvere”. (P. Szathmáry Károly lábjegyzete *Samil* (1855) c. regényében)

18. A TENGERSZEM TÜNDÉRE

K nem ismeretes

- M: 1. Magyar Hölgyek Naptára 1855. Szerkeszti és kiadja: Császár Ferenc. Pest 1855. [Megj.: 1854. nov. 10.] — 119—146. A novella után: JÓKAI aláírás.
2. R¹—R² 65—93.
3. R³—R⁶ 68—98.
4. R⁷—R¹² 59—84.
5. [Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁶ 218—241.
6. [Egy] *Bujdosó naplója* — [A] *Megölt ország* — R⁶ 209—231.
7. *Mesék és regék.* (NK 93. k.) 238—255.
8. *Felfordult világ — Mesék és regék.* (CentK 90. k.) 223—236.
9. *Jókai Mór Meséskönyve.* Bp. é. n. [1892.] Révai Testvérek. 393 l. — 68—101.
10. *A tengerszem tündére.* Bp. é. n. [1898.] Méhner Vilmos könyvkiadóhivatala. 31 l. (Jó könyvek a magyar nép számára 57.)
11. *Bokréta a legnagyobb magyar elbeszélő Jókai Mór műveiből.* Összeállította: Kristóf György. Cluj-Kolozsvár 1924. Mierva. III l. — 6—31.
12. *Jókai Mór Meséskönyve.* [Bp. 1928.] Révai. 158 l. — 3—25. Ua. [Bp. 1929.]
13. *Válogatott elbeszélések.* Bp. 1955. 1. k. 627—642.

A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (518, 521.).

Fordítások:

- Cseh: **Vlly syn.* Světozor, [ford.] František Brábek. 1874. 42. sz. [Demeter]
- Szlovák: *Pekné rozpravky c., három novellát tartalmazó kötetben. [Ford.] K. Csecsotka. Bp. [189?] Franklin. [Demeter]

Színhadi átdolgozás:

Vióra. Balett 3 felvonásban. Jókai Mór *A tengerszem tündére* c. regéje után [zenéjét] szerző Szabados Károly. Szövegmagyarázata Váradi Antaltól. Bp. 1891. 22 l.

A budapesti Operaház 1891. márc. 14-én mutatta be.

Keletkezése (források, minták)

A Hf 1854. nov. 9-i számából értesülünk, hogy megjelent a MHN-nak 1855-ös évre szóló kiadása, amely Jókaitól egy *költői regét* közöl *A tengerszem tündére* címen. E naptár és az egyik bizonyítható forrás (Ipolyi: *Magyar Mythologia*. Pest 1854) megjelenési idejét figyelembe véve novellánk keletkezése 1854 nyarára — legkésőbbi időpontja augusztus végére — tehető.

Az erdélyi út élményeiből táplálkozó mesenovellákkal, *A Hargitával* (1853) és *Az istenhegyi székely lánnyal* (1857) rokon, természeti látványossághoz kötődő, helyi mondákból is merítő alkotás, amelynek keletkezési körülményeiről az *Úti levelekben* (1853) is részletes tájékoztatást kapunk.

A novella forrásait kutatók a VI. úti levélből indulnak ki. E levél keletkezten, de az előzményekből megállapítható, hogy Jókai a homoródalmási barlang megtekintése után 1853. máj. 24-én (egy feltételezett útvonalon — vö. Vita 65.) Tusnád-fürdő érintésével jutott fel a Nagycsomád kráteréhez, a Szent Anna-tóhoz. A természet szépségétől megilletődő író költői hangú levélben számol be élményeiről a Db olvasóinak. (VI. úti levél. Db 1853. jún. 19. 25. sz. 796—798. — CB IV. 99—103.)

A VI. úti levél tehát a forráskutatás elengedhetetlen kiindulópontja, de önmagában nem vezethet megoldáshoz. Segítségével addig a pontig lehetett eljutni, amit Dávid Gyula sorai rögzítenek: „Feltétlenül az író ismeretlen kísérőjének kell tulajdonítanunk, hogy a hatodik levélben Jókait teljes egészében hatalmába keríti a természet, s képzeletének csapongását nem kell megosztania a tóra és környékére vonatkozó mondákkal, legendákkal. [...] Jókai itteni kísérője már nem lehet azonos az udvarhelyi tájakhoz fűződő regevilágot oly gazdagon megismertető Ugronékkal; ő mindössze a tóparti kápolnarom valóságosnak tűnő történetével kedveskedett Jókainak. Ehhez neki magának kellett mesét teremtenie, más valóságselemekre: egy távolból felhangzó pásztorkürtszóra s a Mohos víztükrrei fölött akkor csak »látni vélt« vízitündérek látomására építve *A tengerszem tündéré*.” (Dávid Gyula: *Jókai*. Kolozsvár 1971. 80—81.)

A „képzelet csapongásával” és a „meseteremtéssel” szemben állítjuk, és az alábbiakban bizonyítani is szándékozunk, hogy Jókai kimutatható forrásanyagra támaszkodva szötte egységes, kerek alkotássá *A tengerszem tündére* c. mesenovellát.

A novella forráskritikai szempontból négy jól elkülöníthető rétegből áll. Egy *mondai* (népregei) rétegből, ennek *novellisztikus továbbfelesztéséből*, az Ipolyi könyvéből merített mitologi-

kus, csodás vízvilág rajzából és a Szent Anna-tó vidékének bemutatásából.

Ez utóbbival lényegében a szakirodalom is kellő mértékben foglalkozott, felmérve, mit örökít a VI. úti levél a novellába (az érintetlen ősvadon csendjét, a kokojszás veszélyes lápvilágát, a tavak szépségét stb.) — mindez a novella szélesen megrajzolt bevezetőjét alkotja, és rövidebben a befejezésben kap szerepet.

Az élmény tehát hatékonynak bizonyult; jó esztendőre rá megfogalmazódik *A tengerszem tündére*, de három évtized múltán sem veszít frissességéből, ez tapasztalható a *Bálványosvár* egyik fejezetében (*A Szent Anna tavánál*. JKK 43. k. Bp. 1964. 128.), s még a 90-es években is a távoli tengerszem látványa fűti át *A tengerszemű hölgy* lendületes kezdősorait. (JKK Reg. 55. k. Bp. 1972. 5.)

Jókai nem csupán irodalmi eszközökkel rögzítette a látványt, egyik legkitűnőbb grafikai művét is a Szent Anna-tóról készítette. (Több ízben közölte: *Magyar- és Erdélyország képekben* c. kiadvány II. kötetében, Pest 1854. és a VU 1854. máj. 7-i számában. Mai közlései: Dávid Gyula: *Jókai*. Kolozsvár 1971. 9. sz. melléklet; Nagy Miklós: *Jókai Mór alkotásai és vallomái tükrében*. Bp. 1975. 113.) A rajz nem csupán hangulatos tájkép, de előterére figyelve, a néprege színterétől néhány részletben eltérő zsánerkép, amelyet a novella megformálása idején a VI. úti levéllel együtt alaposabban tanulmányozhatott. (Így kerül a monda juhásza helyébe gulyás, illetve a berbécs helyébe tulok. L. később, a *második réteg kidolgozásánál*.)

Novellánk második rétege *mondai eredetű*; — a kápolna harangjáról szóló mondát Jókai teljes egészében beleolvastotta novellájába, ez adja a cselekmény gerincét. A forráskutatás során ez a monda jelentette a hiányzó láncszemet, mert a Szent Anna-tóhoz fűződő regék között sokáig nem sikerült rátalálnunk. (Nem tartalmazza Erdélyi János háromkötetes gyűjteménye, a *Népdalok és mondák* [Pest 1846—48] és Benedek Elek első mesegyűjteménye, a *Székely Tünderország* [1885] sem.) Közismert, gyakrabban publikált rege viszont a tó eredetmondája, amely azt beszéli el, hogy két kegyetlen földesúr vetélkedése addig fajult, míg egyikük 12 jobbágylány által vontatott hintójával akarta lefőzni vetélytársát. Ostorcsapásai keserű átkot váltottak ki a legszebb leány, Anna ajkán. Az átok megfogant: ég-föld megmozdult, a kegyetlen földesúr kastélya elsüllyedt, helyén pedig tó keletkezett, amit a csodatevő, szent életű Annáról neveztek el. (A továbbiakban mint *eredetmondát* említjük.)

Ezt a mondát közli Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. munkájának 3. kötetében (Pest 1869. 74—75.), s feltehetően ennek alapján került a *Bálványosvár* szövegébe is. (JKK Reg 43. k. Bp. 1964. 47—48.)

Továbbá olvasható Benedek Eleknek a millennium idejére összeállított hatalmas gyűjteményében, a *Magyar mese- és mondavilág* 5. kötetében (Bp. 1896) *Szent Anna tava* címen. (52. mese, 232—236.)

Ebben a kötetben találtuk meg a szerzőnk által hasznosított mondat is *A kápolna harangja* címen. (I. m. 5. k. 92. mese, 460—464.) Ez a rege a Szent Anna-tóban élő tündérekről szól, akiket zavart a gyakor, harangszó. A tündérkirályné szolgája, a hétsinges szakállú törpe megalkudott egy juhászlegénnyel, aki ellopta a szépen csengő harangot, melyet azután a tó fenekére rejtettek. Került ugyan új harang a kápolnába, de az oly rekedtesen szólt, hogy a tündérek állandóan csúfolódtak rajta, s a juhászlegénynek sem volt addig nyugta, míg helyére nem került a szépen csengő harang. Berbéceinek összefogott ereje által kivontatta a tóból a tündérkirálynét, aki szabadulása fejében visszaadta a harangot, amely azután visszakerült a kápolnába, a tündérek pedig elköltöztek a tóból. (A továbbiakban mint a *harang regéjét* említjük.)

Benedek Elek később összekapcsolta a két mondat, és *Szent Anna tava* címen közölte későbbi gyűjteményeiben.

Felmerülhet a kérdés, hátha éppen Jókai novellája alapján beszéli el Benedek Elek *A kápolna harangja* c. mondat. Benedek Elek a *Magyar mese- és mondavilág* tartalomjegyzékében feltüntette írott forrásait (Kőváry Lászlót, Orbán Balázst), Jókai neve nem szerepel e mondatnál, így sajtó gyűjtéséből eredő népmondának kell tartanunk.

A kápolna harangja (ill. az egybekapcsolt két monda) zárt, alig-alig módosuló szövegű történet. Ezt az 1896-os kiadástól (i. m.) napjainkig megjelenő gyűjtemények ismeretében állítjuk. (*Szent Anna tava és egyéb mondák*. 1920, Benedek Elek: *Erdélyi népmondák*. 1926, Benedek Elek: *Vége jó, minden jó*. 1979) A harang regéje nem tartalmaz azokból a rétegekből egyetlen elemet sem, amelyek Ipolyi könyvéből erednek, illetve a rege továbbfejlesztése révén születtek. Ha Benedek Elek Jókai novellájából meríti a harang regéjét, akkor óhatatlanul átvész a fenti két rétegből is! Ez a legfontosabb bizonyíték mellett, hogy Jókai is, Benedek Elek is közös forrásból, a székelyföldi szájhagyományból merített.

A novella harmadik rétege a legtisztábban elkülöníthető szféra, Jókai Ipolyi *Magyar Mythológiáját* használta ehhez forrásként. (Ipolyi könyvének megjelenésével, forrásként való használatával a *Holtak harca* c. novella keletkezéstörténeti fejezetében foglalkozunk. — JKK 721—723.) A harang regéje nem szól a vízfelszín alatti világról, Jókai Ipolyi könyvének *Tündérek* c. fejezetére támaszkodik e félelmetes csodalényekkel zsúfolt mesevilág megalkotásakor. Ez a mese legizgalmasabb rétege — Jókai láthatóan élvezettel és nagy írásművészettel

teremt önálló, dinamikus világot az Ipolyinál talált mitologikus töredékekből, száraz adatokból, s azt szervesen illeszti a harang regéjéhez.

Kimutathatóan tucatnyi esetben merít Ipolyi könyvéből. Itt csak néhány bizonyító erejű átvétellel hívjuk fel a figyelmet, a többi közös motívumra a jegyzetekben utalunk.

Ipolyi elkülöníti a jó és gonosz tündérek világát. A jók bájosak, aranyhajukat fésülő szépségek, az áldozatot követelők, a vízbe fojtók rút külsejükkel is figyelmeztetnek gonoszságukra. Részletesen foglalkozik a törpe zöld emberkével, a kis víziemberrel (Ipolyi 101 – 102.), s a zöld szín jelképi szerepével. (Novellánk vízikirálynak is epitheton ornansa a zöld!) Hosszú listáját olvashatta itt szerzőnk a különféle víziszörnyeknek: lófejű sárkányalakoknak, sellőknek, vízciklóknak, kigyó-béka formát viselő lényeknek. (Uo. 98 – 103.) A legjellegzetesebb bizonyítéknak azonban a palackokba zárt lelkek motívumát tartjuk. Ipolyi több helyütt ír arról, hogy „[...] a tündérek által vízbe ragadottak [...] lelkei ott különösen őriztetnek [...] hosszú asztalokon [...] üvegharangok[ban ...] a vízbe fuladtak lelkei vannak, s mire néhányat felemelt tisztafehér galamb röpült elő alóluk.” (Uo. 102.) Továbbá: „[...] ezen vízi ember[k]ét egy mészáros megmegebántotta, s azt nem sokára behúzta, amint arra járkált a patak mellett, lelkét pedig egy korsóba, a vízi palotája falára függeszté, sok korsó is volt ott már akkor, s mindegyikben egy lélek lakott”. (Uo. 101.)

A tengerszem tündére negyedik rétegét a *harang regéjének novellisztikus kibővítése* adja. Jókai vándor mesemotívumokra támaszkodva szövi tovább a történetet a harangtolvaj megbűnhődéséről, a három testvér próbatételéről, a legkisebb fiú győzelméről. A tündérlánnyal való egybekelés mozzanatától novellisztikussá lesz az elbeszélés. A bűváriú történetét (leszállását a csodás vízi birodalomba és e világ pusztulását) láthatóan az *Ezeregyéjszaka* meséitől is megihletve adja elő szerzőnk. (Egyébként Ipolyi is többször hivatkozik e gyűjteményre!)

A negyedik rétegbe szötte be Jókai legfontosabb írói üzeneteit: a szárazság idején népén segíteni akaró ifjú vállalkozását és a szerelméért emberi sorsot – öregeudést és halált – vállaló tündérmó alakját.

Csupán a legalapvetőbb források felkutatására, elemzésére vállalkozhattunk itt, bár érezhetően még számos érből táplálkozik e mesenovella. Fel-felsejlenek Kőváry könyveinek (szóbeli megjegyzésének?) a VI. levélből átkerülő, egyre halványuló elemei is. (Kőváry László az erdélyi út e szakaszán már nem kalauza szerzőnknek. Bencenc után, máj. 16-án útjuk elvállik, és csak máj. 28-án találkoznak Kolozsváron.)

A Hf Hírharang c. rovatából értesülünk a MHN és az ebben között Jókai-írás megjelenéséről „Jókaitól *A tengerszem tündére* cím alatt egy sok költői oldallal bíró regét veszünk.” (Hf 1854. nov. 9. 243. sz.)

A naptárirodalom év végi összegezésére vállalkozó cikksorozat mérlegre teszi a Császár Ferenc szerkesztésében megjelent MHN-t is, s annak legrangosabb darabjai közt említi novellánkat: „Mélyebb költői becsnel birnak *Jókai* regéje s *Tompa* kis beszélye. [*A kincskereső*] Mindkét mű mély értelmet rejtő példázatnak tekinthető, melynek szépségét — az igéző előadáson kívül — szerfelett emelik még az eszmék, melyek e két elbeszélésnek ugy erkölcsi, mint költői alapját képezik.” (PN 1854. dec. 24.)

Szinnyei összefoglalása főleg a műfaji vonatkozások szempontjából vizsgálja novellánkat: „*A tengerszem tündére* már csak mese, de az igazi népmeséktől mégis megkülönbözteti kissé zsúfolt fantasztikum, s inkább novellai mint népmesei szerkezete. A bájos és meseöletekben gazdag művecskét mindenki ismeri.” (Szinnyei I. k. 306.)

Dávid Gyula kismonográfiája főként forráskritikai szempontból tanulmányozza az elbeszélést: „A hatodik levélben, melyet a Szent Anna-tó előmenyének szentel, ott található a kápolna harangjának később Orbán Balázs által is feljegyzett — s Benedek Elek tollán csodaszép mesévé letisztult — története, de a tó környéki táj leírásába beiktatva felbukkan két olyan mozzanat is, amelyekből a későbbi elbeszélés főcselekménye válik: A Mohoson áthaladó Jókai az ingovány meg-megcsillanó víztükrői fölött a tündéreket véli látni [...] s [...] elábrándozásából a méla pásztorkürt [...] ébreszti fel. *A tengerszem tündérében* valósággal életre kelnek ezek a vízi lények, s hűsvér szereplővé lesz a kürt hangját életre keltő román pásztorlegény, aki véka aranyért és véka ezüstért vállalja, hogy elhozza a tündéreknak a kápolna harangját. [...] A földi ember sorsának vállalása — hirdeti Jókai a tanulságot — megfoszt az örökkévalóságtól, de aki azt vállalja, annak földi életét a szerelem minden öröklétnél szebbé teszi. A vízi világot otthagyo tündér egy székelv faluban találja meg a boldogságot, ezzel is jelezve, hogy Jókai eszménye nem valahol a ködös megfoghatatlanságban, hanem a földön, [...] az emberek között és az emberekért kíván megvalósulni.” (Dávid 87—89.)

Lengyel Dénes az alábbiakban vélekedik novellánkról: „Mint Andersen, Jókai is felhasználja tündérmeséiben a népi motívumokat, de elsősorban saját képzeletére bízza magát, és mitológiát iparkodik teremteni. Jellegetes típusa az ilyen meséknek *A tengerszem tündére*, ebben a néphitből eredő és a költött motívumok helyenként összefo-

nódnak. Jókai általában továbbkölti a meglévő motívumokat, ezért tündérmeséje az eredeti népének és a költöttnek sajátos ötvözete.” (Jókai és a mesemondás. Kéziratban, é. n.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1855-ös évre szóló Magyar Hölgyek Naptárában (MHN) közölt szövegen alapszik. Az első kiadásra csak 1858-ban, a *Regék* c. kötetben (R) került sor. Jókai a kötetbe sorolás folyamán a szöveget — közelítve a köznyelvihez — kissé módosította. (Az alábbi néhány szóalakkal érzékeltetjük változtatásait: MHN: *facsarva* > R: *csavarva, atyja* > *apja, gyékén* > *gyékény, rimánykodott* > *rimánkodott, csöndes* > *csendes*). Választásunkat indokolja még, hogy a későbbi közlések kisebb mértékű szövegromlást mutatnak. Néhány esetben a R és az NK alapján javítottuk a szöveget. Nyilvánvaló tollhiba javítására egyetlen esetben került sor: *tenger* helyett *tengerszem* került a főszövegbe.

Az alábbi szóalakokat a mai írásmódnak megfelelően írtuk: *szakál, elszunyad, csengetyű, nefelejts, ifju, hinár, buvár, korál* stb. (Csak a leggyakoribb eseteket, ill. típusokat soroltuk fel!) Egységesítettük a *Székelyföld* írásmódját.

Szövegváltozatok tekintetében a R 1858-as és az NK 1898-as szövegeit vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 468 : 8 *dőltek* (NK: *dültek*)
11 *ledől* (NK: *ledült*)
15 *bújnék* (NK: *bujna*)
16 *hely, nagy* (NK: *hely, egy nagy*)
19 *halvány* (NK: *halavány*)
22 *süpped* (R: *süjved*, NK: *sülyed*)
469 : 1 *húzzák* (NK: *lehúzzák*)
3 *eres, zöld* (NK: *erek, zöld*)
13 *óriási* (NK: *óriás*)
csöndes (NK: *csendes*)
15 *csöndes* (NK: *csendes*)
19 *volt volna* (NK: *lett volna*)
emlékezete (NK: *emléke*)
23 *gyékéntutajon* (R, NK: *gyékény tutajon*)
24 *partokra* (R, NK: *patakra*)
31 *pókkal* (MHN: *pókokkal* — R, NK alapján jav.)

Lap: Sor:

- 469 : 33 hosszú, vékony (NK: vékony, hosszú)
470 : 7 ég, és sárga (R, NK: ég, s sárga)
14 csöndes (R, NK: csendes)
17 főllesztélék (NK: felszentelték)
471 : 1 hínárrojtból (R, NK: hínárrojtókból)
10 a zöld vízikirály (NK: a vízi király)
11 vizitündérek (NK: vízi tündérek)
15 kokojzás (R, NK: kokojza)
22 süppedt (R: süjvedt, NK: sülyvedt)
31 burkolózott (NK: burkolódzott)
33 halovány (NK: halavány)
472 : 3 monda (NK: monda)
4 facsarva (R, NK: csavarva)
8 kokojzásból (R, NK: kokojzából)
20 ótalmában (R, NK: oltalmában)
22 állványáról (MHN: állományáról – R alapján jav.)
volt az (R, NK: volt ez)
23 kokojzásig (R, NK: kokojzáig)
29 süppedt (R: süjvedt, NK: sülyvedt)
473 : 8 le ember (NK: le az ember)
17 csüngöttek (R, NK: csüggöttek)
22 vásárlani (NK: vásárolni)
elébbi, fele is (NK: előbbi, ennek a fele is)
30 énekeltek (MHN: énekelték – R alapján jav.)
474 : 7 ismerős ez (R, NK: ismerős az)
11 harangjok (R, NK: harangjaik)
15 kezen (R, NK: kézen)
18 és szállt (R, NK: s szállt)
Amint ott (R, NK: Amint a)
21 előlök. Lenn (R, NK: előlök, lenn)
24 összeguggadva (NK: összebuggadva)
31 abba (R, NK: arra)
32 ruhájából (NK: ruhájáról)
33 a látást (R, NK: e látást)
s rögtön (NK: rögtön)
475 : 1 leszállani (R, NK: leszállni)
5 búvárt (R, NK: legényt)
11 fürdik (NK: fürdik)
14 bojtára (R, NK: bojtárja)
34 szemeit (R, NK: szemét)
476 : 7 szövevény (R, NK: növevény)

Lap: Sor:

- 476 : 12 te inkább el (NK: te el inkább)
29 *atyja* (R, NK: *apja*)
    rimánykodott (R, NK: *rimánkodott*)
30 *sorsára. Nem* (R, NK: *sorsára, nem*)
- 477 : 1 *végét* (R: *végít*)
3 *szolgám, én* (R, NK: *szolgám. Én*)
7 *meglátjuk* (R, NK: *meglásruk*)
9 *fújta* (R, NK: *futta*)
10 *tilinkóját* (NK: *a tilinkóját*)
13 *ajkai* (R: *ajkán, NK: ajkain*)
    feselő bimbók (R, NK: *fejlő rózsabimbók*)
14 *hajlékony virág, ruhája* (R, NK: *hajlékony, virágruhája*)
16 *furulyaszót* (R, NK: *fuvolaszót*)
21 *mondá* (R: *monda*)
23 *jó neked* (R, NK: *jó te neked*)
30 *aranyad* (R, NK: *aranyod*)
31 *édes ajkad* (NK: *te ajkad*)
- 478 : 1 *a vízi* (R: *e vízi*)
6 *hajts!* (R, NK: *hajsz!*)
18 *ez öleléstől* (R, NK: *az öleléstől*)
32 *lesodort* (R, NK: *besodort*)
- 479 : 10 *enyém* (R, NK: *enyim*)
19 *nem anyától* (R, NK: *nem földi anyától*)
21 *valahová* (R, NK: *valahova*)
    nedves fölt marad (MHN: *nedves marad* – R alapján jav.)
32 *pólába* (NK: *pólyába*)
- 480 : 1 *pólából* (NK: *pólyából*)
2 *vígan nevetgélve* *lubickolt* (NK: *vigan lubickolt*)
7 *melyeket* (R, NK: *miket*)
12 *ministrálnak* (NK: *minisztrálnak*)
    és szerafimok (R: *s serafimok, NK: a szerafok*)
17 *gyöngé, harmattestű* (R, NK: *gyöngé testű*)
    legelőszőr (R, NK: *előszőr*)
24 *tengerszemhez* (R, NK: *tengerszemekhez*)
25 *elmondá* (R, NK: *megmondá*)
    tickát (R, NK: *titkait*)
28 *mindhármán* (NK: *mindhárom*)
29 *enyém* (R, NK: *enyim*)
32 *megnőtt* (R, NK: *megdagadt*)
- 481 : 3 *közibök* (R, NK: *közéjök*)
    liliomokon (R, NK: *siliomokon*)

Lap: Sor:

- 481 : 10 eljutsz a vízkirály (MHN: eljutsz vízkirály — R alapján jav.)
11 annak (R, NK: ennek)
    mennyezete (R, NK: mennyezetje)
13 *melyeken* (R, NK: *miken*)
16 *amelyek* (R, NK: *amik*)
    fülemüle (NK: fülemile)
17 Középen (R, NK: Közepén)
18 omlík (R, NK: ömlík)
19 áll a vízkirály (R: áll vízkirály)
24 atyám s testvéreim (R, NK: atyám és testvéreim)
26 *ne* végy (MHN, R: végy — sh. — NK alapján jav.)
33 rájok (R, NK: rájuk)
34 szögletben (R, NK: szegletben)
482 : 1 elrejtve egy rozsdás (MHN: elrejtve rozsdás — R alapján jav.)
    8 leveté (R, NK: beveté)
    liliomokon (R, NK: siliomokon)
18 körülszövevényezve (R, NK: körülszőnyegezve)
21 éhes (MHN: ékes — R alapján jav.)
24 atyafiát (R: atyjafiát)
25 hová (R, NK: hova)
30 kiáltá (R: kiálta)
32 hátára; a tündérr király (MHN, R: hátára; tündérr király —
    NK alapján jav.)
483 : 1 lábához (R, NK: lábaihoz)
    5 viszonzá (R: viszonzá)
    6 többi jó (R: több jó)
12 ölelgeték (R, NK: ölelték)
13 kincseikkel (R, NK: kincsekkel)
23 suhogójával, s háromszor (NK: suhogójával. Háromszor)
484 : 2 palackból. Kettő (R, NK: palackból; kettő)
14 megölelte, megcsókolta. (NK: megölelte és megcsókolta.)
24 a vidékben utazóknak (R, NK: a vidékben, utasoknak)
30 a tér a szellemeké (R, NK: e tér szellemeké)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 469 : 6 [*a*] veszélyes mező — a Mohos-tó. A Szent Anna-tó felett,
1050 m magasságban, a Nagycsomád kráterében lévő ten-
gerszem. Orbán Balázs szerint sűrű, tarka növényvilág fedi,
de jó néhány szabad víztükör is csillog a felületén, egyébként

Lap: Sor:

veszélyes ingovány, amelybe gyakran pusztultak marhák, vadak. (Orbán 3. k. 75.)

499 : 13 *Szent Anna-tó* — Tusnád felett a Hargita vulkánorának utolsó kráterében, az 1294 m magas Nagycsomád kráterfalai közt 950 m tengerszint feletti magasságban fekvő tiszta vízü tó. (Legnagyobb mélysége 8,5 m, kerülete 1749 m, területe 213 910 m².) Közös kráterben, egy hegygerinctől elválasztva, ÉK-i irányban és 100 m-rel magasabb szinten fekszik a Mohos-tó. „Magas fekvésök s regényes voltak miatt a nép meséket szokott hozzájuk kötni. S ma is sokan azon balhiedelemben élnek, mintha tengerekkel volnának összeköttetésben: innen azokat feneketleneknek képzelik, s a könnyen hívők olykor bennök a tengeren szétört s ide felvetődött hajódarabokat vélnek felmerülni.” (Kőváry László: *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár 1853. 232.) Kőváry László megjegyzéseinek hatása már csak a VI. úti levél szövegében mutatható ki. (Vö. CB IV. 103.)

24 *aranyhajú leányok* — a víztündérek életéről Ipolyi könyvében ez olvasható: „[. . .] a víztündérek, mint bájos nők, leányok társas testvéri viszonyban [élnek . . .] kik a vízből kilépve zöld réteken sütkéreznek, arany hajszálaikat fésülik”. (Ipolyi 102.)

470 : 1 *A vén vízkirály* — Ipolyinál (i. m. 101–102.) a törpe zöld emberke hasanlóképpen szakállas, öreg, torz alak

16 *éptettek egy kápolnát* — Orbán Balázs szerint Szent Anna tiszteletére építették a kápolnát a tó ÉK-i tisztására. A búcsújárások betelése után az elhagyott kápolna fedele beomlott, majd később egy „mondó ember” (jövendőmondó, jós) kijavította. (Orbán 3. k. 73.)

Kőváry László szerint: „Egy kőkápolna romja van ott, mit Csíktusnádi Demeter vagy Kecskés Péter 1764-ben állított volt.” (*Erdély földje ritkaságai*. 235.)

18 *nagy búcsújárások* — „E búcsu reánk az őskorból szállhatott. [. . .] A búcsút gr. Battyáni Ignác püspök, 1786-ban august. 13-áról szóló pásztorlevelében eltörölte volt. S a Sion ez útja látogatlan maradt 1830-ik évig, mikor is a búcsújárat ismét megengedtetett; de 1844-ben ismét meg lőn szüntetve.” (Kőváry László: *Magyar- és Erdélyország képekben* II. Pest 1854. 62.)

„E búcsuk — melyekre gyakran 20–30000 ember is összesereglett — botrányos kihágások és véres verekedések

Lap: Sor:

- következtében betiltattak, az elhagyott imola fedele összeomladozott, s már-már romhalommá vált.” (Orbán 3. k. 73.)
- 470 : 32 *a felső tengerszem* [. . .] *össze van kötve az alsóval* — Orbán Balázs is feljegyzi azt a hiedelmet, hogy a Szent Anna-tó felső víztárolója a Mohos-tó, így a föld alatt összeköttetésben állnak. (I. m. 75.)
- 471 : 15 *kokojkszás* — a *Levente* jegyzeteiben Jókai így magyarázza: „Erdélyi tájszó, a Szent Anna tava közelében levő hegyi ingovány.” (NK 95. k. 162.)
- 16 *agyafúrt* — fúrtfejű vagyis makacs, önféjű. Az első jelentés (ravasz, furfangos) mellett a szónak ez a második jelentése is használatos volt. (Vö. Czuczor—Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*. Pest 1862. I. 50.)
- 472 : 11 *csupa víz lett a marka* — Ipolyinál olvasható, hogy a zöld víziemberke újjáról folyvást víz csepegett. (I. m. 101.)
- 12 *gilva* — gelyvagomba (*Agaricus gambosus*), a galócagombák egyik faja. Vidékenként azonban a *gelyva*, *gilva*, *glva*, *géva* névvel a legkülönbélebb gombákat jelölik.
- 473 : 16 *tüsző* — erszénnyel ellátott széles, csatos öv
- 31 *Gingalló* [. . .] — E csúfolódót *A kápolna harangja* c. monda is tartalmazza. (Benedek Elek: *Magyar mese és mondavilág* 5. k. 460—464.) Rövidített változatát Jókai a *Páter Péter* szövegébe is beillesztette. (JKK Kisreg 3. k. 172.) Gulyás József a gyermekdalok csoportjába sorolva említi. (*Jókai és a népdalok*. Ethnographia-Népelet 1925. 136.)
- 474 : 13 *Boldogasszony hava* — a népies naptár szerint *január dímot látott az ősz remete* — A VI. úti levélben ez olvasható: „[. . .] ama kiseded rom ott a halmon egykor kápolna volt, mellyet kegyes szüz építtetett, kinek álmában szüz Máriának anyja megjelent [. . .]” (CB IV. 102.) Jókai láthatóan átformálta e motívumot, itt főképp azért említjük, mert e megjegyzés mögött a tó másik eredetmondája (pontosabban *név-eredete*) húzódik meg. A kápolnát építtető kegyes szűznek (kinek nevét nem tudjuk) álmában megjelent Szűz Mária anyja, akit a Biblián kívüli hagyomány *Annának* nevez, így a tó az ő nevét is viselheti!
- 24 *ung* — vízi béka (Borsod megyei tájszó)
- 479 : 17 *úgy éltek, mint két páros galamb* — halandók és tündérek egybekeléséről Ipolyi is tesz említést. (I. m. 100.)
- 481 : 4 *a tündérkirály palotája* — Ipolyi könyve több mintával is szolgált: „[. . .] a tengerkirály s leánya országa a tenger alatt

Lap: Sor:

- terjed el, márvány, kristály, gyöngy, korál kagylókból épült palotákban laknak [. . .]" (Ipolyi 96.) Továbbá: „[. . .]a kárpáti tengerszem tavak egyikéről az ugynevezett Feketetóróli rege szerint [. . .] benne a tündérkirály palotája arany és gyémántoszlopokon állott [. . .]" (Uo. 97.)
- 481 : 9 *üss rájok a birsfavessződdel* — varázsvesszőről, „bűvesszőről” Ipolyi könyve is ír. (I. m. 103.)
- 482 : 14 *lófejű víziördögök* — Ipolyi lófejű sárkányalakot említ. Jókaira láthatóan ösztönzőleg hatott a víziszörnyek gazdag felsorolása (vö. Ipolyi 98—103.), de az azonosságokat kerülte.
- 483 : 25 *összeomlott a kristálypalota* — a vízivilág pusztulását Jókai az eredetmondára támaszkodva adja elő, a kegyetlen földesúr vára is hasonlóképpen omlik össze. (Vö. a keletkezésévtörténeti fejezettel.)
- 484 : 1 *tizenkét hattyú* — e motívum is az eredetmondából való (l. az előző jegyzetet), ott a jobbáglányok menekülnek meg ily módon.

19. A KOLDUSGYERMEK

K nem ismeretes.

- M: 1. VU 1854. dec. 24. (43. szám) 392—393. *A koldus-gyermek. Karácsonesti történet* címmel, ill. alcímmel Jókai Mórtól aláírással.
2. Dek¹ 8. k. 137—142.
3. Dek²—Dek⁸ 3. k. 96—100.
4. Dek—NK (12. k.) 65—67.
5. Dek—CentK (54. k.) 52—54.
6. Kis *Dekameron*¹ 222—226.
- Lapszámeltérések: 2. kiad.: 226—230.
4. kiad.: 205—209.
6. kiad.: 211—215.
7. kiad.: 203—207.
7. *Hogyan mesél, hogyan dalol Jókai*. Bp. é. n. [1893.]
Méhner Vilmos. 8 l. — 3—6.
8. *Jókai Mór kisebb művei*. Az ifjúság számára összeválogatta Benedek Elek. Bp. é. n. 83—86.
- A címlapkiadások felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében (519, 521.).

Fordítások:

- Német:** **Das Bettelkind. Eine Weihnachtsgeschichte.* Pester Sonntagsblatt (Pest) Aus dem Ungarischen von Ludwig Rosner. 1855. (2. évf.) Nr. 50. 737–738. [Breidung]
Das Bettelkind. In: *Kleine Geschichten.* Aus dem Ungarischen von Ludwig Rosner. Wien é. n. [1902.] Daberkow's Verlag. 89 p. (Allgemeine National-Bibliothek 305–306.) – 67–71.
- Román:** **Copilul cerșetor.* Musa (Sibiu), [ford.] Dumitru Lăpădat. 1882. (10. évf.) 4. szám 46–47. [Réthy]
*Ua., uo. 1883. (11. évf.) 5. szám 56–57. [Réthy]
*Ua. *O poveste de Crăciun.* Universul Literar (Buc.), [ford.] Iosif Șarvary. 1911. (28. évf.) 52. szám [Réthy]
*Ua. *O poveste de Crăciun.* Gazeta Transilvaniei (Brașov) 1915. (78. évf.) 283. szám [Réthy]
**Micul cerșetor.* (Istorieară de Crăciun). In: Gheorghe Kristóf: *Mauriciu Jókai.* [Ford.] Bitay Árpád. Cluj 1925. 125–128. [Réthy]
**Copilul cerșetor.* Albina (Buc.) [Ford.] Ioana Anghel 1926. (25. évf.) 45–52. [Réthy]
**Copilul cerșetor.* (Poveste de Crăciun) In: *Mărtirii inimii.* [Ford.] George B. Rareș Buc. 1930. 81–85. (Biblioteca pentru toți, 1175.) [Réthy]
**Copilașul cerșetor.* Secuimea (Odorheiu), [ford.] Józsa János. 1931. (1. évf.) 84. szám [Réthy]
**Copilașul cerșetor.* Calendarul Familiei pe anul 1944. [Ford.] Józsa János] Kolozsvár-Cluj 39–41. [Réthy]
- Észt:** **Vaene-laps.* Postimees, [ford.] K. A. Herman. 1894. 283. szám [Ferenczi 270.]
- Finn:** *Kejäläislapsi.* Joulukertomus. Pori é. n. [1898.] Granit. 8 p. [Xeroxmásolat Bp. 1975. OSZK]
- Olasz:** **Il fanciullo mendicante.* Torino é. n. [1937.] 171–174. [Demeter]

Keletkezése (források, minták)

A VU 1854. dec. 24-i számában közölt frás első darabja azoknak a karácsonyi történeteknek, amelyeket ettől kezdve a lap szerkesztője és olvasói egyként elvárnak szerzőnktől. (1855-ben a *Karácsonyi dolgozó*, 1856-ban a *Melyiket a kilenc közül?* c. novella követi.)

A *koldusgyermek*ről a szakirodalomban az a vélemény alakult ki (Zsigmond Ferenc, Szinnyei Ferenc megállapítása), hogy abban Di-

ckens, főképpen pedig a *Karácsonyi ének* hatása mutatható ki. Dickens egyéb műveinek ismerete — elsősorban pedig az, hogy a *Pickwick klub* szerzőnk kedvelt olvasmánya volt — nem egy korai művén nyomot hagyott; mindez a szakirodalomból ismert, bizonyításra nem szoruló tény. Dickens legnépszerűbb, legtöbbet fordított műve, a *Karácsonyi ének* (1843) már 1846-ban nyelvünkön is olvasható. Az a tény, hogy Dickens 1843-tól évről évre ír egy karácsonyi történetet, valamint néhány általánosabb közös vonás: a szociális érzékenység, a gyermeknyomor ilyen jellegű felmutatása, „[. . .] az érzelmes apellálás az irgalmas szívű társadalomhoz az árvák, az elhagyottak, nyomorgók könnyeinek felszárítása érdekében, [. . .]” (Zsigmond 394.) — Jókai olvasói és kritikusai körében a Dickens-hatás bizonyítékká lett.

Nem tagadás és nem elutasítás a szándékunk, csupán azt jegyezzük meg, hogy az alábbi néhány forráslehetőségben több a konkrét megfelelés, az azonosítható motívum.

Meglepő hasonlóságot mutat novellánk a dán kortárs, Hans Christian Andersen egyik történetével, *A kis gyufaárus lánnyal* (*Andersen legszebb meséi*. Bp. 1967. 138.). Szilveszterkor, téli hidegben, hóesésben egy lányka fagyoskodik az utcán. Az ablakokból ünnepi kivilágítás és sütek illata árad. Egy szál gyufát sem sikerült eladnia, s alamizsnát sem kapott senkitől. Elkeseredésében egyetlen jótévőjét, rég holt nagyanyját idézi, s kéri, vigye magával oda, ahol nincs hideg és nincs éhezés. Újév reggelének járókelői egy megfagyott gyermeket találnak.

Mindkét írásban a természet zordságától és a társadalom részvétlenségétől szenvedő koldusgyermek a főhős. Az ünnepi alkalom (karácsony, szilveszter) kiemeli a kontrasztokat, még szembetűnőbb a gazdagok sürgés-forgása, dúskálkodása. A kis szenvedők túlvilági, irracionális erők segítségét kérik, és meghallgattatnak — a fagyhalál számukra könnyű távozás a kegyetlen világból, az olvasók számára lelkiismeret-furdalást keltő figyelmeztetés.

Andersen meséit már az 50-es években közlik folyóirataink Csengery Róza fordításában, az első Andersen-kötet kiadása — 1856-ban — Szendrey Júlia nevéhez fűződik. Ami pedig esetünkben igen fontos, 1853–54 folyamán Jókai lapja, a *Déliabáb* is közöl néhány mesét. (*A rózsatündér*. 1853. nov. 20., *A csalogány*. 1854. jan. 1. — Csengery Róza fordításai.) Ezeket az írásokat feltétlenül ismerte szerzőnk, a *Db*-nál betöltött szerepe erre a biztosíték. Az sincs kizárva, hogy több fordítás közül választott, tehát valamely módon közelebbi kapcsolatba került Andersen meséivel. (Hogy mely kiadás alapján készültek e fordítások, és hogy Jókai olvashatta-e *A kis gyufaárus lány* c. történetet, arra nincs adatunk.)

Andersen népszerűségének és hatásának bizonyítéka, hogy oly jelen-

tős műben, mint az ötvenes évek végén formálódó *Az ember tragédiájá-*ban is kimutatható Andersen egyik művének hatása. (Trencsényi-Waldapfel Imre: *Ádám és Ahasvérus*. In: *Humanizmus és nemzeti irodalom* Bp. 1966. 248–290.)

Másrészt az sincs kizárva, hogy nem szépirodalmi ösztönzés (vagy nem csupán az!) áll a mű mögött, hanem újsághír. Az alábbihoz hasonló kishír gyakori a korabeli napilapokban. Valószínűsíthető, hogy Jókai az alkalmi jellegű feladat megoldása előtt visszalapozott „nyersanyagért” néhány sajtótermékben az előző karácsony tájára, így olvashatta a Pesti Napló levelezési rovatában az alábbi közleményt is: „Rozsnyón, télnék idején a város főbb és nyilvános helyein nem egy nyomorult gyermeket láthatni, ki szennyes rongyaiban dideregyve, rémséges hangon iparkodik az elmenők felebaráti szeretetét igénybe venni. Némelyek közlők a templomok előtt foglalnak helyet, s megesik olykor, hogy éjfél-tájban is ugyanazon ülőhelyzetben siránkozva ott láthatók. Nemcsak a kisebb, de a nagyobb városokban is feltűnik ily eset, s az emberszerető szív mindannyiszor keletlenül érintetik. Meglehet pedig, hogy e gyermekek szülői korcsmákban tivornyáznak (erről véletlenül személyesen meggyőződünk,) míg gyermekeik az éhség és hideg miatt a halállal küzdenek.” (PN 1853. jan. 4.)

Nagy Ignác *Éjjeli tapasztalások* c. karcolat- és életképfüzéréből első sorban a téma azonossága, a sok rokon vonás miatt közlünk, akár ösztönzője, egyik mintája is lehet novellánknak.

„A szél élesen füttyöl végig a néptelen utcákon, s a dermesztő hidegnek fagyos lehelete virágokat alakít az ablakok üvegtábláin. [. . .] A pislogó lámpa alatt rongyokba burkolt lyányka fekszik; alig nyolcéves e szerencsétlen teremtmény s kékes arcát máris mély redők barázdálják, beesett szeméből pedig lázas örültség s kínos éhség nyomai rémítnek. Szólıtsuk meg. [. . .]

– Kire várakozol?

– Anyámra.

– Ily sokáig szokott egyedül hagyni anyád?

– Oh, nem. Ő más helyen koldul, én pedig itt, s mindig jókor el szokott érettem jöni, csak ma késik. [. . .] Tegnap este azt mondták az emberek, hogy megfagyott és meghalt. De én azért mégis megvárom őt. [. . .]

Szegény gyermek! Siessünk a rendőrséghez, és szabadíttassuk meg e szerencsétlen gyámoltalant. Lépéseink gyorsak valának, [. . .] ám de a halálnak suhogó lépései a gondolat gyorsaságát is meghaladják [. . .] A boldogtalan gyermeket halva találtuk.” (Nagy Ignác: *Uracskok, arslánnök* Bp. 1980. 220–222.)

Az *Éjféli tapasztalások* 1844-ben jelent meg a *Torzképek* IV. kötetében, amelyről Jókai cikkéből tudjuk, népszerű olvasmány volt: „Nehány év előtt [. . .] Vidám mulattató könyvek jelentek meg, mikén csaknem agyon kacagta magát az ember: a *Torzképek*, *Menny és pokol*, *Magyar titkok* stb. mind olly egészséges jókedvvel fűszerezve. [. . .] Ezeket mind Nagy Ignác írta.” (CB IV. 117.)

Hír- és élményanyag gyors rögzítése érezhető Nagy Ignác sorain – zsurnalisztika és szépirodalom határán álló frás. Jókai novellája túljutott ezen a ponton, megformáltabb alkotás.

Nagy Ignác nevének említése műfaji szémszögből is indokolt, hisz ő az életkép meghonosítója, legszorgalmasabb művelője, szerzőnk az ő zsánerképein is nevelődve fejleszti eszköztárát. A *koldusgyermek* alcímében ugyan a *történet* megjelölés olvasható, ám érezhetően az életképpel rokon műformáról van szó, miként korai novellái közül nem egynél (*Sonkolyi Gergely*, *A serfőző*, *Keselyő Péter*). Ezekből azonban hangnemében üt el, Jókai a humoros, anekdotikus életkép mestere, a nyomort, az elesettséget, a tragikust alig-alig veszi tollára, így *A koldusgyermek* az életműben viszonylag ritka típus képvisel. Vajda János életképei között leljük majd társait, a *Magyar képek albumában* (megjelent 1858-ban). A *virágáros leányka*, *Az utcaseprő fiú* a nagyvárosi élet legszánandóbb áldozatairól, a nyomorgó gyermekekről készített pillanatképek.

Irodalom

Zsigmond Ferenc monográfiájában a VU karácsonyi elbeszéléseiről (*A koldusgyermek*, *Karácsonyi dolgozó*, *Melyiket a kilenc közül?*) összefoglalóan megállapítja: „Félreismerhetetlen rajtuk Dickens *Christmas Caroljának* s egyéb karácsonyi történeteinek hatása: ugyanaz az érzelmes apellálás az irgalmas szívű társadalomhoz az árvák, elhagyottak, nyomorgók könnyeinek felszárítása érdekében, ugyanaz az erkölcsi célzat, ugyanaz az intő igazságszolgáltatás. Azaz, hogy ez az utóbbi mégsem egészen olyan, mint Dickensnél, mert Jókai a három karácsonyi elbeszélés közül kettőben az erős hatás kedvéért olyan sötét színeket használ, hogy inkább megkínóz, mint elérékenyít bennünket, [. . .] az efféle alkalmoszerű munkák nem szoktak mindig egyformán sikerülni; a tárca-novellák közt is legkényesebbek az olyanok, amelyek egy-egy meghatározott időponthoz vannak kötve [. . .]” (Zsigmond 394.)

Szinnyei Ferenc hasonlóképpen vélekedik novellánkról: „Két, Dickens hatása alatt írt karácsonyi története közül *A koldus-gyermek*

szívet facsaró, érzékeny, de mégis megkapó kis képecske, a *Melyiket a kilenc közül?* amannál sokkal értékesebb. [. . .] Méltán lett mind a kettő az iskolakönyveken keresztül a legáltalánosabban ismertté, szellemi életünk közkincsévé." (Szinnyei I. k. 319.) A későbbiekben — Jókai elbeszélőművészetének elemzése során — novellánk befejezésmechanizmusát veszi szemügyre. Sorra veszi annak eszközeit: a gyakran használt alakzatokat, motívációkat, a leírás változatosságát, a hangnemet és a legvégén a tanulság szavakba foglalásának módját. Összegezve a tanulságokat megállapítja: Jókai egyszerű eszközökkel a legnagyobb hatást éri el. (I. m. 385—387.)

Nagy Miklós recenziójában (*Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 233.) megállapítja, hogy szerzőnk a szabadságharcot követő időszak modern nagyvárosi tárgyú írásaiban gyakran él romantikus sablonokkal. Ezen belül szerencsésebbnek minősíthető, ha valamiféle enyhén érzelmes Dickens-utánzat kerül ki a tolla alól (*A koldusgyermek, Melyiket a kilenc közül?*); ezek közül pedig az utóbbi a közlésre érdemesebb.

Nagy Miklós egyetemi jegyzetében az alábbiakban vélekedik novellánkról: „Nem humoros elbeszélései sorában is találhatunk olykor olyanokat, melyek éppen nem rózsaszínűek, hanem a nyomorúságtól megtört, a természeti erővel küzdő egyszerű emberekről adnak képet. Olykor-olykor a nagyváros földönfutóira is felfigyel az író (*Melyiket a kilenc közül?*, *A koldusgyermek*), de a szenvedések okát csak a felületen keresi, s túl könnyen megnyugszik a jótékonyság és szeretet érzelmes hirdetésében.” (*Jókai Mór*. Bp. 1963. 39.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövegéül a *Jókai Mór Dekameronja* (Pest 1859) VIII. kötetében olvasható szöveg szolgált, amely csak néhány kisebb módosítást mutat a VU szövegéhez képest. Elvégeztük a helyesírási korszerűsítést; *hijjába, mingyárt* stb. helyett *hiába, mindjárt* áll szövegünkben.

A szövegváltozatok szempontjából a VU és a *Dekameron* (Dek) szövegét tekintettük át.

Lap: Sor:

alcím: Karácsoni történet (VU: Karácsonesti történet)

485 : 8 ki ad (VU: ki ád)

19 akar valamit kapni (VU: valamit akar kapni)

21 utánaszalad (VU: utánok szalad)

Lap: Sor:

- 486 : 10 bemenni (VU: bémenni)
24 egy féllábú koldustól (VU: egy koldustól)
487 : 7 a gyermekeket (VU: a kis gyermekeket)
10 este azután (VU: estve azután)
22 édesanyjuk (VU, Dek: édes anyjaik — NK alapján jav.)
34 azokról (VU, Dek: azokra — NK alapján jav.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 485 : 1 *apját leütötte a hajókötel* — Békés István *Napjaink szállóigéi* c. könyvében Jókai e novelláját tartja a fenti szállóige forrásának: „Az első, lakonikus félmondat, talán éppen a mesterkélt indítás miatt, hamarosan szarkasztikus kiszólássá csavarodott. Kétes önéletrajzi mesékre, zavaros családtörténetekre, erőltetett genealogizálásra manapság is odamondogatjuk.” (I. m. 2. k. Bp. 1977. 763.)
2 *forróláz* — forróbetegség; magas lázzal, hidegrázással, öntudatlansággal járó, hosszú betegség; Jókai műveiben gyakran előforduló állapot, amelyet legtöbbször valamely súlyos lelki megrázkódtatás vált ki a hősökéből. (Vö. *Petki Farkas leányai, A falu bolondjai, Öreg ember nem vén ember* stb.)
22 *condra* — piszkos ruha, rongy.

FÜGGELÉK

20. [BEVEZETŐ A NÉPVILÁGHOZ]

K nem ismeretes.

- M: 1. Db 1853. febr. 20. (8. szám) 243—244. A szerző neve — *Ásvai Jókay Móríc*z — a cikluscím és a cím nélküli bevezetés között olvasható.
2. Nv¹—Nv² 1—4.
3. Nv³—Nv¹² 3—5.
4. Nv—NK (16. k.) 1—2.

A Nv címlapkiadásainak felsorolását és könyvészeti adataikat l. a jegyzetek bevezetésében. (517—518.)

Keletkezése (források, minták)

1853. febr. 20-án jelenik meg a Db-ban a Magyar népvilág ciklus bevezetése, és a később (1857-ben) összeállított *Népvilág* kötetnek is számos kiadáson keresztül szerves része marad. Ebben az emelkedett, lírai hangvételű frásban a népiesség programja fogalmazódik meg, pontosabban az, amit Jókai 1853 elején népiességen ért.

A népiesség már 1848 előtt is elméleti tisztázatlanságokkal, bizonytalanságokkal terhelt problémakör. (Gondoljunk csak Petőfi és Arany felfogásában levő különbségekre, Tompa kételyeire. Vö. Sőtér István: *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 78—82.) A népiesség fogalomköre a népköltészet értékeiből való merítést és a nép érdekeit szolgáló szociális tendenciákat foglalta magába, s vitára éppen e két fő ág viszonya adott okot, annak kérdése, hogy melyiket tekintsek előbbrevalónak. Petőfi és Arany költői gyakorlatában a két elv szintézisre jutott; a remekművek önmagukért beszéltek, elméleti tisztázást szolgáló vitára egyébként már idő sem volt.

1849 után a népiesség is súlyos válságba jutott. A két ágazat — a néptől tanulni és a népnek írni — kettéválik, az utóbbi, a népoktató, népnevelő irodalom má sekélyesedő ág jellegzetes terméke a kötetünkben közölt *Mezei beszély* is. (Nem is adja ki többé Jókai!)

Az 1850-es évek elején kibontakozó vita a dilettánsok, a petőfieske-

dők megfékezését célozta, 1853-ban, tetőpontján, már a népiesség alapvető kérdései álltak a viták középpontjában. (Arany, Gyulai, Erdélyi, Tompa, Kazinczy Gábor, Pákh Albert cikkei, levélváltása révén nyomon követhető e polémia.) Arany (egyébként változó, módosuló) nézeteiben 1853-ban láthatóan az eredmények féltése dominál, inkább a népiesség védelmét, mint a népieskedők visszaszorítását tartja elsődlegesnek.

Jókai 1853 februárjában indítja ciklusát, s ha nem is résztvevője a vitának (ennek a szakirodalomban nincs nyoma), a Magyar népvilág bevezetése felelget a vita során felvetett kérdésekre, első mondatai határozott válaszként foghatók fel. Nyitó tétele („Mások a költészetet az égben keresik, mi keressük azt a földön.”) nézetazonosságot mutat Aranynak *A sárkány* c. versével (megj. Szépirodalmi Lapok 1853. máj. 8.). *A sárkány* a valóságtól elszakadt, fellengzős, zabolátlan költészet elutasítása. Jókai is a valósághoz kötődő irodalom mellett áll ki, de hogy ez nem a „béka” módjára való földhöz tapadás (a „béka” a „sárkány” jelkép antipódusa a versben!), arra az egész írás költői ihletettsége, emelkedettsége a bizonyíték.

A bevezetés második mondata („Máskor a költő tanította a népet, most taníts te engem, lelkem hajlamaitól ölelt nép!”) hasonlóképpen kulcsmondatként értékelendő, láthatóan (a későbbiekből!) a gazdag néphagyomány megőrzését célozza. Horváth János okfejtése szerint ez a „[...]teljesebb: »hagyománymentő«-értelmű népiesség [...]” (*A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig*. Bp. 1978. 13.)

Az ötvenes évek elején a nemzeti lét fenyegetettségének időszakában fellendül a népköltészeti értékek gyűjtésére való törekvés. Vas Gereben a népszokások megőrzését szorgalmazza, a PN-ban és a Hf-ban 1850 augusztusában felhívásokat közölnek („Gyűjtsük a népdalokat!”) — ebben a talajban gyökerezik e lírai telítettségű szöveg.

A magyar népiesség „dalra szorítóköző egyoldalúságán” is tágit Jókai (természetesen hajlamának megfelelően), a prózai-epikai műformákra fordítva figyelmét. E két lapon feltűnő mennyiségű poétikai szakszó sorakozik: adoma, mese, tündérmonda, kalandrege, apró történet, anekdota.

Ez a világ, a „népvilág” meglehetősen tágra tárt kapun áramlik be, talán többet is ígér szerzőnk, mint amit a *Népvilág* kötet tíz novellájában képes volt beváltani. És ez a széles kapu, e gazdag áramlás nép-értelmezését is kitágítja, Jókai népfogalmába beletartozik a méltóságteljes táblabíró, az országos kortes, a vitézlő inszurgens, a tudós professzor is.

A hangulatos írás nyitótétele után vegyük szemügyre zárómondattát: „Aki a vadon nőtt virágokban gyönyörködik, fogadja tőlem e

füzért szívesen." Petőfinek *A természet vadvirága* (1844) c. versére, a népiesség egyik programművére rezonáló sor; úgy véljük a művelt olvasó számára utalást, korrespondanciát tartalmazó mondat.

Irodalom

Szinnyei Ferenc így nyilatkozik szövegünkről: „E rövid bevezetés maga figyelemreméltó. Hangulatos képsorban kifejezett invocatioja a néphez, azután a népi elbeszélések körének, tárgyainak jellemzése egyaránt becsesek.” (*Népvilág*. Bp. 1899. 4.)

Nacsády József tanulmánya (*Jókai és a népiesség az 1850-es években*. Szeged 1967) részletesen foglalkozik a bevezetéssel, legfontosabb megállapításai: „Valóban kiszélesíti a nép fogalmát — mint azt többen megállapították — ami azonban ennél lényegesebb és fontosabb, az az, hogy Jókai a magyar valóságot a közvéleményben élő, spontán módon kialakult színhagyomány alapján megragadva tartja hitelesen megírhatóknak és megírandóknak. Vagyis az igazi költői-írói gyakorlat nem lehet egyéb szerinte, mint a népköltészet gyakorlata — függetlenül magától a tárgytól [. . .] Ez a költői-írói módszer a játszi mesék, [. . .] a csintalan mondák, a kedélyes anekdoták fesztelen módszere, amely mítsem ad a poétika tankönyvek szabályaira, az esztéták, kritikuskok alapelveire.” (I. m. 32.)

Szövegváltozatok

Főszövegünk a Nv első kiadásán alapszik, szövegváltozatok tekintetében figyelembe vettük a Db és az NK szövegét.

Lap: Sor:

491 : 14 ti a szabad (Db: ti e szabad)

492 : 1 szinte (NK: szintve)

ha nem áll-e a háta (NK: hogy nem áll-e háta)

10 fogottakon (Db: fogattokon)

22 Ami való benne, az az élet valódisága, s ami költészet, az az élet költészete. (NK: A mi való benne, az az élet költészete.)

23 keresztültör (Db: keresztül törik)

21. PAPAGÁJOM EMLÉKIRATAI

K nem ismeretes.

M: a Db Tarka képek c. rovatában *Papagályom* [!] emlékiratai főcímmel és az alábbi alcímekkel, három részletben:

1. *Autobiografia*. 1853. máj. 15. (20. szám) 637–639.

2. *Bámbi mint hegedűvirtuoz*. 1853. máj. 22. (21. szám) 672–674.

3. *Júli, vagy a hűség áldozata*. 1853. jún. 5. (23. szám) 735–737.
Minden közlemény végén Δ szignó.

Kötetkiadásról nincs tudomásunk.

Keletkezése (források, minták)

1853 májusában szerzőnk Erdélyben tartózkodik, a Db-ból már a 18. számtól (máj. 1.) eltűnik névalírása, csak a 22. számban kezdik meg az *Úti levelek* közlését, lényegében a *Papagályom emlékirataival* párhuzamosan. Valószínű, hogy Jókai az *Úti levelek* mellé – amelyeknek közzétételét már a 18. számban megígéri olvasóinak – egyéb anyagot is tartalékol, igényesebb frást aligha.

A Δ a Db-ban kizárólagosan szerzőnk jele, ennek alapján sorolta a Jókai-művek közé a *Papagályom emlékiratait* Szinnyi József (*Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1897. 5. k. 556. hasáb), ill. az NK 100. kötetének műjegyzéke is. (I. m. 158.) A publicisztikai anyagból kirostált, valójában az elbeszélések közé sem sorolható, de a Db-hoz szorosan kötődő frást a függelékbe helyeztük.

A humoros állattörténet nem ritka a korszak irodalmában, szerzőnk maga is ír jó néhányat, itt csak az ötvenes évek terméséből sorolunk: *Egy komondor naplója* (1852), *A koldus veréb* (1856), *Baromtörténetek* (1857), *Kutyahistóriák* (1857). Láthatóan többnyire az igénytelenebb írások közé tartoznak, Jókai csak az *Egy komondor naplóját* vette fel a *Dekameronba*.

Az ötvenes évek népszerű humoristáinak tollából tucatszám jelentek meg a *Papagályom emlékirataihoz* hasonló hangvételű és szinte kizárólagosan a szélesebb olvasóközönség mulattatását szolgáló írások. Beöthy László gyűjteményes köteteiben pl. a *Puncs* [Komárom 1853–55] vagy a *Nesze semmi fogd meg jól* [Pest 1854] különféle állatfajok álarcában a művészvilág jól ismert típusairól ad csipkelődő hangú pillanatképet. (A majom, a csalogány, a kakukk mögött az arszlán, a prima-donna és a költő húzódik meg.)

Tárgyban és hangvételben is ösztönző írások ezek Jókai számára, főleg tudományoskodó, szaktekintélyekre apelláló, műveltségfitogtató jellegük miatt.

Lauka Gusztáv humoros írásaiban pedig nem csupán a hangnemet, hanem a „műfajt” is meglesi szerzőnk, amelyet a humoros-ironikus állat-autobiográfia megjelöléssel határolhatunk be. A *Megtörténtek és megtörténhetők* c. kötetben (csak az 1861-es 2. kiadáshoz jutottunk hozzá) az *Egy bolha emléklapjai* (i. m. II. 59–63.) és az *Egy kanári-madár memoirjai* (i. m. 188–200.) c. írásokat tartjuk különösképp ösztönzőnek. (Már a címadással is!) Főleg pedig az utóbbit, amelyben egy kanári teljes életútját első személyű előadásban ismerhetjük meg; hányódásait, a gazdacseréket s a tulajdonosok sorsának (a házastársak civódásának stb.) elkerülhetetlen következményeit, a szállások egyéb lakóinak kegyetlenkedéseit (itt is egy árulkodó név: signor Cirmos!) stb. A fenti párhuzamok mellett az is valószínűsíti felhasználását, hogy az *Egy kanárimadár memoirjai* a Hf 1853. febr. 8-i számában jelent meg, negyedévvvel a *Papagájom emlékiratai* előtt.

Szövegkialakítás

A szövegen elvégeztük a kiadási elvekben előírt helyesírási korszerűsítést. Egy-egy jellemző módosítás: *bölcsességnek, hosszúra, állapotba, kikotyantani, nyugdíjazva* helyett *bölcsességnek, hosszúra, állapotba, kikottyantani, nyugdíjazva* olvasható szövegünkben. Feltűnően sok idegen szó elavult írásmódját korszerűsítettük, ill. magyarosítottuk. Például: *autobiographia, philosoph, memoirejaival, giraffnak* helyett *autobiográfia, filozóf, memoárjaival, zsiráfnek* alakokat írtunk. Javítottuk néhány idegen szó hibás írásmódját: *mistresnél, aprehendáлом* helyett *mistressnél, apprehendáлом* olvasható. Megőriztük viszont tulajdonnév voltuk miatt az alábbi régies idegen szóalakokat: *Erinnis, Plutárch, Rinoceros*. Viszonylag sok betűkihagyást és értelemzavaró szóelhagyást kellett pótolnunk.

E KÖTET NOVELLÁINAK CÍMVÁLTOZATAI

A falu bolondja

*Hamlet, dán királyfi való
története*

Az avar vezér

1. *A falu bolondjai*

1. *Bölcs Hamlet*

1. *A fegyvertelen*

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

I. Nagyenyesi képek

a) A vártemplom és a kollégium új (kétemeletes) szárnya

b) A kollégium ősi harangjai

(Sz. Boross Gabriella felvételei)

II. *a) A Zeyk család címere a kolozsvári Farkas utcai református templom címergyűjteményében*

(Sz. Boross Gabriella felvétele)

b) A fegyvertelen c. elbeszélés illusztrált folytatása a VU 1854. nov. 12-i számában

III–IV. Jókai forrásai, amelyeket e kötet novelláihoz felhasznált

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Béla** 627
Agárdi Gábor 637
Alarich 558, 721, 725, 733
Al. George, Vasile 523
Álmos 726
Andersen, Hans Christian 759, 768, 769
András, I. 681
Anghel, Ioana 767
Angyal Bandi 666, 667
Anonymus 580
Apafi Mihály, I. 544, 545, 625, 633
Aper, Arrius 550, 552, 566, 570
Apor István 525, 528
Apor Péter 506, 524–528, 530, 531, 538, 540–545, 619, 649, 651
Arany János 573, 577, 667, 694, 696, 698, 723, 773, 774
Aranyosrákosi Székely Sándor 716
Ardarik 720, 721, 733
Ariosto, Ludovico 618
Árpád 681
Aszpaszia 564, 634
Attila (Etele) 570, 679, 714–727, 732–734
Augustus Octavianus 567, 569

Bajza József 578, 611
Balika Nikita 625, 633

Ballai Károly 614
Balog István 510
Balogh Sándor 703
Baltadzi Mehmed 685–688
Bán Róbert 621
Barna János 510
Báthori Gábor 530
Batthyány Ignác 764
Batu kán 680
Bayard, Jean François Alfred 597
Bayer József 577, 579
Békés István 666, 668, 772
Béla, I. 681
Béla, IV. 681
Béldi Pál 528, 544, 545
Belleforest, François de 588
Bem József 622, 653, 655
Bencze Ferenc 621
Benedek Elek 620, 756, 757, 759, 765, 766
Benke József 626
Beöthy László 776
Berecz Károly 714
Bernát Gáspár 597
Bernfeld Magdolna 628, 642
Bethlen Gábor 633
Bihari János 702
Bitay Árpád 767
Bodenstedt, Friedrich 739, 740, 750
Bodon József 653

- Bogdán István 614, 615
 Sz. Boross Gabriella 779
 Borovszky Samu 704
 Bory István 710
 Böszörményi Zoltán 573
 Brábek, František 754
 Breidung, Johann 506, 523, 620,
 637, 767
 Brodaries István 656
 Bródy Zsigmond 546
 Buday Dezső 698
 Buddha 701
 Bulyovszky Gyuláné 597
 Byron, George Gordon 611
- Caesar, Caius Julius 732
 Caracallus, M. Aurelius Antoni-
 nus 566
 Carinus, Marcus Aurelius 550,
 551—553, 564, 566—568
 Carus, Marcus Aurelius 550, 551,
 564—566
 Claudius Nero Drusus Germa-
 nicus 567
 Codreanu, I. 546
 Congreve, William 752
 Constantinus, I. (Nagy) 564
 Czigány Lóránt 506, 571, 590
 Czuczor Gergely 716, 765
- Csajági János 637
 Császár Ferenc 506, 635, 754, 759
 Csáti Demeter 617
 Csató Pál 594
 K. Csecsothka 621, 754
 Csengéry Róza 768
 Cserei Mihály 506, 524—527,
 530, 531, 538, 540—545, 619,
 623—625, 628, 632, 638, 639,
 644, 649
 Csíktusnádi Demeter 764
 Csorba T. 713
- Dávid, Szent 543
 Dávid Gyula 506, 529, 630, 638,
 640, 643, 644, 674, 755, 756,
 759
 Decius, C. Messius Quintus
 Traianus 567
 Decsy Sámuel 686
 Dégi István 637
 N. Dely Zsuzsa 532
 Demeter Tibor 506, 546, 547,
 571, 621, 652, 713, 754, 767
 Dickens, Charles 598—601, 767,
 768, 770, 771
 Diocletianus, C. Aurelius Vale-
 rius 550, 552, 564, 567, 570
 Domokos Mátyás 521
 Don Carlos 612
 Dzsingisz kán 680, 682
 Dzsocsi 680
- Egressy Gábor 577, 578
 Egri István 637
 Egyed Ákos 640
 Elek Oszkár 687, 742
 Emich Gusztáv 515—517, 668,
 693
 Enyedi István 624
 Eötvös József 524, 697
 Erdélyi János 756, 774
 Erdődi József 649
 Espartero, Baldomero 612
 Eusebiosz 553, 564
- Faludi Ferenc 774
 Farkas István 621
 Farkas József (Borzas Farkas) 543
 Fáy András 594
 Fekete István 669, 671, 681
 Ferdinánd, I. 655
 Ferenc József, I. 619, 696
 Ferenczi Zoltán 506, 523, 547,
 571, 590, 693, 713, 767

- Fessler Ignác 715
 Festetics Leó 547
 Fleischmann Gyula 702
 Fock, orosz tábornok 753
 Fogarasi János 765
 Forgács László 743
 Frangepán Kristóf 654, 655, 664
 Frankenburg Adolf 635
 Freitag, orosz tábornok 738
 Friebeisz István 635, 652
 Frigyes, Bölcs, porosz uralkodó
 650
- Gaál József 594, 666
 Gál István 718
 Gál János 698
 Garay János 611, 634
 Gárdonyi Géza 727
 Gasparich Kilit 696
 Gibbon, Edward 506, 550,
 551—554, 715, 716, 718—721,
 725
 Glatter Eduárd 572
 Gordianus Sempronianus, Mar-
 cus Antonius 552
 Gottschlig Ferenc 621
 Göpp Lipót 573
 Grabbe, orosz tábornok 738
 Greguss Ágost 612, 694
 Gulyás József 539, 540, 543, 765
 Gvadányi József 615
- Györfly György 649
 Gyulai Pál 694, 774
- Hacser Józsa 637
 Halil Patrona 684
 Halmágyi Sándor 530
 Hammer-Purgstall, Joseph 506,
 684—688, 690—692
 Hankiss János 553, 554
 Harmath Judit 637
- Heckenast Gusztáv 516—522,
 669, 713
 Hegedűs, dr. 680
 Hegedűs Sándor 641
 Hegyessy Kálmán 506, 551,
 718—721
 Heine, Heinrich 709
 Herman, K. A. 767
 Heródes, I. 695
 Heydte, August 653
 Holder, Alfred 578
 Holzwarth, F. J. 686, 732
 Horatius Flaccus, Quintus 568
 Horvát István 751
 Horváth Béla 621
 Horváth János 774
 Hugo, Victor 548, 549
 Hunfalvy János 694
- Illés Endre 521
 Ipolyi Arnold 506, 721, 723—
 727, 732—734, 755, 757, 758,
 764—766
 Istvánffy Miklós 656, 664
 Iván, III., orosz cár 752
 Izabella, II., spanyol uralkodó
 612
- Jalava, Antti 590
 János Kázmér, lengyel uralkodó
 540
 Jászay Pál 654, 655
 Jókay József 593, 650
 Jókay Károly 710
 Jordanes 717, 719, 725, 726
 Jósika Miklós 628, 673
 Józsa Imre 621
 Józsa János 767
 József főherceg 695, 702
 József, II. 572
 Jubál Károly 696
 Juhász László 621

- Kallós Zoltán 529, 530
 Kaposi A. 523
 Karageorgevitch, Bojidar 523
 Karlovics János 655
 Károly Róbert, magyar uralkodó 609
 Károly, XII., svéd uralkodó 684, 685, 687, 690, 692
 Kasi Mullah 739, 751
 Katalin, I., orosz cárnő 686, 691
 Kazinczy Ferenc 577
 Kazinczy Gábor 506, 524, 632, 654, 774
 Kecskeméti Józsi 702
 Kecskés Péter 764
 Kelemen Mór 697
 Keller, Gottfried 515
 Kemény Farkas 653
 Kemény István 622, 653
 Kemény Zsigmond 524, 547, 548—552, 554, 567
 Kerényi Frigyes 615
 Kertbeny Károly 578, 590
 Kézai Simon 715, 716
 Kézdy György 621
 Kisfaludy Károly 594, 595, 598, 601
 Kisfaludy Sándor 664
 Kisgyörgy Zoltán 681
 Klauzál Gábor 572
 Klugenau, Kluge von 738
 Koloman (J. Päivärinta) 547
 Kolozsvári István 624
 Kossuth Lajos 694
 Kostolný, Ludvik 523
 Kovács Endre 622
 Kovács Pál 594
 Kovács Péterné 618
 Kovács József 593
 Kozma Vazul 713
 Kölcsey Ferenc 664
 Köllő Károly 530
 Kőváry László 622, 623, 626, 629, 632, 633, 670, 671, 673, 683, 716, 757, 758, 764
 Kristóf György 754, 767
 Kultsár István 703
 Küküllei János 609
 Kyd, Thomas 588
 Laborfalvi Róza 547, 578, 641, 686, 710
 Lajos, I. (Nagy), magyar uralkodó 609
 Lajos, II., magyar uralkodó 655, 656
 Lamb, Charles 578
 Lampel Róbert 620
 Lăpădat, Dumitru 767
 László, I. (Szent), magyar uralkodó 633, 723
 László Gyula 727
 Lator László 709
 Lauka Gusztáv 596, 597, 777
 Lázár Kálmán 669, 671, 672, 682
 Lendvay Márton, id. 577
 Lengyel Dénes 613, 629, 759
 Lengyel József 653
 Lermontov, Mihail Jurjevics 743
 Lessing, Gotthold Ephraim 709
 Losonczy István 732
 Lugossy József 721, 723
 Lukács evangélista 618
 Lukács György 515
 Lüdersz, Alekszandr Nyikolajevics 653
 Madarász Viktor 664
 Magyari István 529
 Makk József 696
 Málnay Zsuzsa 621
 Manlius Statianus 553
 Marcianus, keletrómai császár 719, 720, 732

- Marcus Aurelius 733
 Margittay Ági 637
 Mária Krisztina 612
 Mark, Julius 590
 Marullus (Marullo, Michele) 570
 Máté János 670
 Maxentius, M. Aurelius Valerianus 553
 Mayerhoffer, Gustav Narcissus 523
 Mazeppa, Ivan Szytepanovics 613, 692
 Méhes György 621
 Méhner Vilmos 619, 754, 766
 Mesmer, Franz Anton 611
 Messalina 567
 Mezei József 653
 Miháloglu-Mohammed 655
 Mikes Kelemen 687
 Mikó Ferenc 539
 Mikszáth Kálmán 710
 Miszri 686, 687
 Mohamed, IV. 686
 Mojzes Katalin 530
 Molière 595
 Molnár Tibor 637
 Móra Ferenc 721, 726, 727
 Móricz Lili 637
 Móricz Zsigmond 588
 Müller Gyula 617, 652, 656, 696
- Nacsády József 727, 775
 Nádor Gyula 650
 O. Nagy Gábor 650
 Nagy Géza 625
 Nagy Ignác 548, 595, 596, 635, 713, 714, 769, 770
 Nagy Miklós 511, 515, 521, 574, 590, 592, 601, 602, 628, 641, 656, 673, 674, 742, 756, 771
 Nagy Miklósné 590
 Nagy Sándor 600
- Nasica, Jos. 547
 Neidhardt 738
 Nero, Claudius Drusus Germanicus 565, 567
 Noszlopy Gáspár 696
 Numerianus, Marcus Aurelius 550–552, 564, 566, 570
 Nyáry Pál 641
- Obernyik Károly 578
 Oltványi Ambrus 512, 515, 638
 Orbán Balázs 506, 649, 671–673, 679, 682, 756, 757, 759, 763–765
 Orczy Lőrinc 615
 Ovidius Naso, Publius 635
- Ögödej (Oktáj) 680
- Pákh Albert 693, 694, 705, 774
 Pálóczi Horváth Ádám 543
 Pap Andor 668
 Pápai Páriz Ferenc 624–627, 633
 Passek, orosz tábornok 738, 753
 Pausanias 635
 Perelügina, A. 523
 Periklész 564, 634
 Péter, I. (Nagy), orosz cár 684–688, 690–692
 Petki Farkas 526–528
 Petki István 527
 Petki János 526
 Petőfi Sándor 615, 616, 618, 641, 653, 656, 666, 687, 727, 773–775
 Petrichevich Horváth Lázár 635
 Pfeifer János 524, 527, 531
 Pinel, Philippe 572
 Pogány Péter 579
 Pólya József 572
 Pompéry János 693
 Poniatowski, Stanisław 690

- Ponorí Thewrewk Emil 702
 Pop, I. C. 621, 637
 Poujoulat, B. 686
 Praznovszky János 616
 Prizkosz rétor 717, 719
 Probus, M., Aurelius Valerius
 551—553, 564, 565
 Proculus 565
 Puchner Antal 622
 Puskin, Alekszandr Szergejevics
 743
 Püspöki Péter 623, 626

 Rabutin de Bussy, Jean-Luis 624,
 625
 Rác Pivoda 633
 Radó Antal 623
 Radó György 506, 523, 743
 Rakič, Mita 546
 Rákóczi Ferenc, II. 624, 628, 632,
 633, 636
 Rákóczi György, II. 540, 544
 Rákosi Mária 637
 Rareș, George B. 767
 Ráth Mór 521
 Reményi Ede 539
 Réthy Andor 506, 523, 546, 621,
 637, 767
 Revel, E. Vil de 590
 Reviczky Gyula 567
 Rosner, Ludwig 767
 Rousseau, Jean-Jacques 532, 628
 Rózsa Kálmán 579
 Rózsa Sándor 665, 666
 Ruyter, Michiel Adraanszoon de
 541

 Sacher Masoch, Alexander 735
 Safirov, Pjotr Pavlovics 685, 692
 Salusinszky Imre 684
 Samil imám 507, 736—743,
 750—753

 Sándor, II., orosz cár 737
 Sarkadi János 568
 Sárközi Ferenc 694, 703
 Sárosi Gyula 696
 Őarvary, Iosif 767
 Őauvageot, Aurélien 621
 Saxo Grammaticus 578, 579,
 588
 Schneider Miklós 703
 Schwartz Ferenc 572, 573
 Seneca, Lucius Annaeus 565
 Septimius Severus 734
 Seremetyev, Borisz Petrovics
 685, 691
 Sever, Axente 622
 Shakespeare, William 577, 588
 Simeon Stylites (Oszlopos Si-
 meon) 565
 Sobri Jóska 668
 Solt Andor 553
 Sophronia 553
 Sőtér István 773
 Stampfel Károly 521
 Stuart, Mary 571, 590
 Stüler Frigyes Ágost 576

 Szabad Imre 571, 590
 Szabados Károly 754
 Szabó Károly 588, 717
 Szabó T. Attila 530
 Szádeczky Lajos 525
 Szaladin szultán 709, 750
 Szalárdi János 655
 Szalay László 654, 655, 715
 Szántó Pirooska 590
 Szapolyai János 664
 P. Szathmáry Károly 511, 634,
 743, 752, 753
 Széchenyi István 612, 711
 Székely Bertalan 664
 Székely István 526, 527
 Székely János 527

- Szemkő Aladár 598, 599
 D. Szemző Piroška 743
 Szendrey Júlia 768
 Szent-Ivány Ferenc 704
 Szentpétery Zsigmond 597
 Szigeti József 697
 Szigligeti Ede 547, 697
 Szilágyi Ferenc 623–625, 627, 639
 Szilágyi Sándor 623, 654
 Szűni Károly 539
 Szinyei Ferenc 506, 532, 555, 574, 579, 591, 595, 601, 616, 617, 628, 632, 643, 656, 667, 673, 688, 696, 698, 706, 726, 727, 742, 759, 767, 770, 771, 775
 Szinyei József, id. 509, 510, 776
 Szoboszlai Sándor 621
 Szulejmán szultán 655, 656

 Tamerlan (Timur Lenk) 695, 698, 701
 Tarczy Lajos 626
 Tardy Lajos 741
 Tarr László 609
 Téglás Tivadar 715
 Teleki László 549, 554, 555
 Teleki Mihály 544
 Theodosius, II., keletrómai császár 720, 732
 Thoroczkay István 624
 Tiberius Claudius Nero 564
 Tige, Jean-Charles 623, 624, 626, 672
 Tisza Kálmán 641
 Toldy Ferenc 524, 611
 Tolnai Vilmos 703, 704
 Tolsztoj, Pjotr Andrejevics 690
 Tompa Mihály 759, 773, 774
 Tóth Kálmán 616
 Török János 665, 667

 Trencsényi-Waldapfel Imre 769
 Trócsányi Zoltán 651

 Ürögdi Nagy Ferenc 640

 Vachott Sándor 696
 Vahot Imre 635
 Vajda Gyula 589, 598
 Vajda János 770
 Vajda Péter 577, 698, 716, 718
 Vályi István 694
 Váradi Antal 754
 Váró Ferenc 620, 623, 625–627, 632, 634
 Vas Gereben 774
 Végh Ferenc 521, 715
 Vekerdi József 695, 702
 Venczel Gusztáv 716
 Vergilius Maro, Publius 567, 742
 Vértesy Jenő 550–552, 554
 Villari, Linda 669
 Vita Zsigmond 507, 626, 627, 630, 632, 638, 644, 671, 674, 675, 688
 Vitay András 621
 Vogelsang, orosz tábornok 738
 Voronzoff (Voroncov), Mihail 738
 Vörösmarty Mihály 578, 594, 611, 615, 666, 714, 716

 Wagner, Friedrich 507, 736–740, 750, 752, 753
 Wechsler, Ludwig 523, 546, 590, 735
 Weißling, Heinrich 621
 Woinoff, orosz tábornok 753

 Záray Jeromos 655
 Zeeghers, A. 590
 Zettl, Ludwig 573
 Zeyk Domokos 653, 654, 656

Zichy Mihály 743
Zummalacarreguy, Tomas 612
Zsigmond, magyar uralkodó 615,
683, 702

Zsigmond Ferenc 507, 511, 532,
549, 550, 554, 574, 598–601,
613, 628, 642, 650, 697, 714,
716, 723, 742, 767, 768, 770

TARTALOM

(Az első számoszlop a főszövegre,
a második a jegyzetekre vonatkozik.)

1. Petki Farkas leányai	5	522
2. Carinus	46	545
3. A falu bolondjai	116	570
4. Bölcs Hamlet	132	577
5. Kedves atyafiak	144	589
6. Magyar kocsmárosok	232	614
7. A nagyenyedi két fűzfa	241	619
8. Háromszéki leányok	262	636
9. Az utolsó csatár	302	652
10. Mezei beszély	310	665
11. A Hargita	320	668
12. A pruti csata	352	684
13. Az utolsó cigányország	366	692
14. A hosszú álom	377	703
15. Hinni és nem hinni	384	707
16. Holtak harca	388	712
17. A fegyvertelen	422	734
18. A tengerszem tündére	468	754
19. A koldusgyermek	485	766
 Függelék	 489	
20. [Bevezető a <i>Népvilághoz</i>]	491	773
21. Papagájom emlékiratai	493	776
 Jegyzetek	 503	
Rövidítések	505	
Bevezetés a jegyzetekhez	509	
Az elbeszélések jegyzetei	522	
E kötet novelláinak címváltozatai	778	
A képmellékletekről	779	
Névmutató	781	

**A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte**

**Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1989**

Nyomdai táskaszám: 89.17947

Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné

Műszaki szerkesztő: Horváth Anikó

A kötéstervezés Kecskeméti Anna munkája

Kiadványszám: 2601

Megjelent: 40,09 (A/5) ív +4 oldal melléklet

